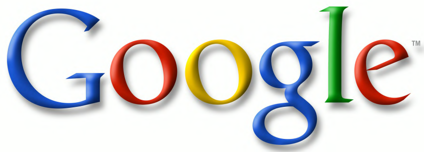

STEMMEN

VOOR

WAARHEID EN VREDE.

EVANGELISCH TIJDSCHRIFT

VOOR

DE PROTESTANTSCHE KERKEN.

(Nieuwe Serie van de Boekzaal.)

elfde

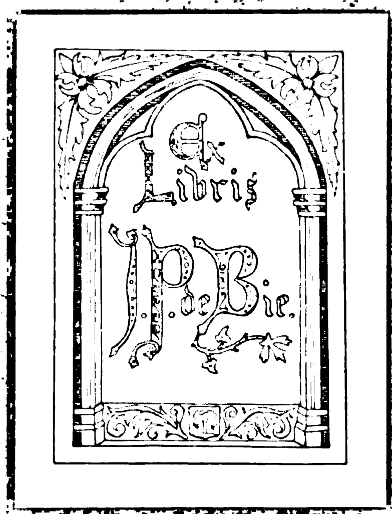
11e ~~TWAALFDE~~ JAAR.

ONDER REDACTIE VAN

Dr. A. W. BRONSVELD.

AMSTERDAM,
W. H. KIRBERGER.
187[illegible]

HIERONYMUS
ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY

Ex
Libris
J. P. de Bie.

STEMMEN

VOOR

WAARHEID EN VREDE.

EVANGELISCH TIJDSCHRIFT

VOOR

DE PROTESTANTSCHE KERKEN.

(Nieuwe Serie van de Boekzaal.)

ELFDE JAAR.

ONDER REDACTIE VAN

L. TINHOLT

EN

A. W. BRONSVELD.

AMSTERDAM,
W. H. KIRBERGER.
1874.

REGISTER.

BESCHOUWINGEN, BOEKBEOORDEELINGEN EN MENGELWERK. 1874.

KERKELIJK GEDEELTE.

L.

EEN WOORD OVER DE SOCIALE KWESTIE [1].

Gaarne beken ik, dat ik slechts schoorvoetend dit terrein betreed. Ik geef evenmin mij zelven uit voor bevoegd, om in deze zaak een beslist oordeel uit te spreken als ik meen, dat de Christen reeds als zoodanig recht heeft zijne stem te doen hooren in den raad der mannen van het vak, die met prijzenswaardigen ijver zich bezig houden met het maatschappelijk vraagstuk. Met bescheidenheid waag ik het deze kwestie te bespreken, dewijl het mij voorkomt, dat het Christendom op het innigst daarin is betrokken. Mrs. Linton — of wie de auteur moge zijn van: *The true life of Jozua Davids* — heeft althans hierin niet misgetast, dat zij meent aan den Je-

[1]) Van verschillende zijden werd mij het verlangen te kennen gegeven, dat ik wat door mij op het Zending-feest te Boekenrode gesproken werd in druk zoude geven. Door de uitgave dezer bladzijden voldoe ik aan dien wensch, terwijl de opmerking mij schier overbodig schijnt, dat de vorm der toespraak belangrijke wijziging, bij deze bewerking, heeft ondergaan. Het komt mij voor, dat bepaaldelijk aan zulke volks-voordrachten met recht eischen gesteld worden, waaraan het geschreven woord ter nauwernood zich kan houden. Ook is de inhoud hier en daar gewijzigd en aanmerkelijk uitgebreid.

G. H. L.

zus der Christenen te moeten denken, waar sprake is van de genezing onzer kranke maatschappij. Eén ding troost mij bovendien. Toen Paulus met het Alexandrijnsche schip naar Italië afvoer onder zeer zorgelijke omstandigheden en van zijne vrees geen geheim maakte, heeft de hoofdman meer gehoor gegeven aan stuurman en schipper dan aan den Apostel. Dat heeft hem later, bij de onheilen waarmede deze vaart werd bezocht, stellig berouwd. Ik vergelijk mij zelven niet met Paulus en de sociale vraag niet met de stuurmans-kunst, en de staathuishoudkundigen van professie niet met zeelieden, die zich vergissen, maar ik wil dit alleen te kennen geven, dat iemand, die niet tot de deskundigen behoort, wel eens gelijk kan hebben.

Trouwens, de inwendige zending is de beste staathuishoudkunde genoemd, met goed recht. Er zoude geene sociale kwestie ontstaan zijn van zoo verontrustenden aard, als het echte Christendom in alle klassen der maatschappij was doorgedrongen op de manier van „den zuurdeesem, welken een vrouw nam en verborg in drie maten meel, totdat het geheel gezuurd was" Het is op zich zelf opmerkelijk, dat telkens als het Christendom nieuwe wegen betreedt, blijkens de geschiedenis, tevens sociale wanverhoudingen ter sprake komen, gelijk ook reeds de aanvang der kerk samenvalt met merkwaardige maatschappelijke wijzigingen in de oude wereld. De eeuw der Hervorming was een tijd van groote beweging in het volksleven en de tegenwoordige eeuw is op Christelijk gebied weinig meer, dan op het algemeene terrein der maatschappij, een tijd van hevige beroering. Maar het ligt ook in den aard der zaak, dat het Christendom rechtstreeks betrokken is in deze kwestie. Men zoude kunnen zeggen, dat het hier geldt het sociale *alles* of het sociale *niets*. De toepassing der beginselen althans van enkele fractiën der Inter-

nationale kan op niets anders uitloopen, dan het *niets* in het maatschappelijk leven, en de zuivere en volledige toepassing der Christelijke beginselen zal niets minder opleveren, dan het *al* der maatschappij. Of is het Koninkrijk Gods, waarin de vreeze Gods heerscht, niet de vervulling van het ideaal der maatschappij, 's menschen *al*, naar 's Predikers woord, zoowel in socialen, als individueelen zin?

Het Christendom strijdt dus in den maatschappelijken strijd voor zijne eigene zaak, en moet diensvolgens zeer zorgvuldig zijn in het aangaan van eenig bondgenootschap, hier meer nog dan elders, dewijl de *vrees* velen ten strijde roept, die aan de *vreeze des Heeren* niet denken. Wij moeten ons echter hier inzonderheid voor algemeenheden ten ernstigste wachten, want sociologen en oekonomen roepen ons om strijd toe met onmiskenbaren ernst, dat het hier detail-studiën geldt van teederen aard. Terwijl allerwege op een ernstig bestudeeren van den maatschappelijken toestand en de oorzaak der bestaande moeielijkheden wordt gewezen, heeft het Christendom in oppervlakkigheid zijnen gevaarlijksten vijand. Toen eens een uitstekend redenaar de arbeiders-vraag uit Christelijk oogpunt veelzijdig beschouwd had, en zijne hoorders, met keur en kracht van redenen op hunne roeping gewezen had tegenover de schrikwekkende verschijnselen des tijds, gaf een welmeenend Christen, wien de vraag werd gedaan, wat hij er van dacht, ten antwoord: och! had die man alleen dit maar gezegd, dat de zonde alles heeft bedorven en dat Gods genade alleen alles kan herstellen, dan had hij zijne roeping getrouwer vervuld. Ik geloof, dat menigeen de zaak zoo beschouwt en dat de reden, waarom zoo velen nog altijd afkeerig blijven van alle diep gaande onderzoekingen op het gebied des Christelijken levens eigenlijk te vinden in de gemakkelijkheid, waarmede zij zelve heenglijden over de moeije-

lijkste vragen. Zulke Christenen moeten als dwalende broeders vriendelijk worden terecht gewezen. Onze tijd wordt door hen weinig gediend. Zij weten voor alles raad, omdat zij nergens recht achter zijn.

Op de bijzonderheden moet nauwkeurig gelet worden. De sociale kwestie is in het leven des volks zelf opgekomen. Men moet dat leven goed leeren kennen, zoo men de middelen wil vinden, die dienstig zijn, om de maatschappij in haren nood ter hulpe te komen, en allereerst is een behoorlijk onderzoek noodig naar den wortel, die het tegenwoordige volksleven en de algemeene beschouwing aangaande het maatschappelijke leven draagt. De wijsgeerige ontwikkeling in Europa, sinds het laatst der vorige eeuw, is van nabij in de beweging op sociaal gebied betrokken. De mannen, die zich aan geestelijke wetenschap wijden, ondervinden, dat niet de school, maar het leven zelf de plaats is, waar hun stelsel op de proef wordt gesteld. Zoowel de nieuwe als de oude wereld levert het bewijs voor deze stelling, waarbij de ernst en de verantwoordelijkheid van het geestes-leven op het duidelijkst blijkt. Het woord — tenzij het een volstrekt ijdel woord zij — is altijd eene daad, waardoor de mensch ingrijpt in het leven. De wijsgeer moet er dus ernstig op letten, bij het doen van dien greep, dat hij nog voor een andere rechtbank verantwoording heeft af te leggen, dan welke in den strijd der scholen hem voor zich daagt. Ik behoef de namen niet te noemen van hen, die met de leus: Dieu! retire toi! op het gebied des wijsgeerigen levens zijn opgetreden en niets wilden weten van de geloofs-overtuigingen, van wier recht het Evangelie uitgaat, als het ons predikt dat God ook het anderszins onmogelijke doet, om ons ter hulpe te komen. De maatschappij der nieuwe tijden is op het Christendom gebouwd, en als nu juist het tegendeel wordt aangenomen van hetgene

de Christelijke gemeente als haren eenigen troost belijdt, dan moet het komen tot eene geheele omkeering van de bestaande orde van zaken. Wordt aan de beschouwingen van het Evangelie haar recht ontzegd, dan moet wijziging begeerd worden in den socialen toestand, die, hoe gebrekkig ook, als eene vrucht van het Christendom gelden moet. Reeds kwam men er voor uit, dat eigenlijk de rijke man in den hemel en Lazarus in de hel 't huis behoort. Dat klinkt vreemd, maar ligt het niet op den weg van hen, die geen hooger heil kennen, dan wat door Maly [1]) onlangs eigenaardig „cultarseligkeit" genoemd werd, om te komen tot de meening, dat het dwaasheid is, aan het menschelijk leven, ter zake van zijn geluk, eenen anderen eisch te stellen, dan dat men „alle dagen vroolijk en prachtig kan leven?"

Het geloof in God is de beweegkracht zoowel als het beginsel van alle hooger leven in den mensch. Van de Godsleer werd door den Hoogleeraar Doedes ergens [2]) met recht gezegd, dat zij het alles beheerschende centraalpunt is van het groote strijdperk, waarin voor de hoogste belangen der menschen-wereld gestreden wordt. Men moet zeggen, dat het geloof in God de wortel is, die alles en allen draagt. Wordt dat geloof prijs gegeven aan den wijsgeerigen waan van het atheïsme, of wordt dat geloof alleen als de vrucht eener redeneering, met miskenning van zijn oorspronkelijk, boven alle werkzaamheid van het denkproces, verheven recht gehandhaafd, zoodat men zal moeten zeggen, dat *wij* dien wortel dragen, en niet die wortel *ons* — om in de bekende beeldspraak van den apostel Paulus te blijven — dan wordt nood-

1) Gedanken über die Lösung der socialen Frage. Prag. 1873.

2) Voorrede van des Hoogleeraars uitnemende *Inleiding tot de leer van God.* Utrecht 1870.

wendig de grond ondermijnd, waarop elke levensbeschouwing rust, die den mensch nog andere krachten toekent, dan welke in de eindige dingen hare werkplaats en hare heerlijkheid vinden. En komt het daartoe, dat den mensch het geloof aan hooger leven ontvalt, leert hij met den hemel spotten en God verachten, dan is geene wijsbegeerte, hoe machtig ook, voor zoo ver ook bij haar op het terrein des ongeloofs van kracht sprake kan zijn, bij machte, het volk te leeren berusten in de onmiskenbare leemten van het maatschappelijke leven, veel minder nog in de diep-gevoelde kwalen en ontberingen, waaraan men zich niet gewent, al was men ook van de jeugd af daaraan gewoon. De toestand der lagere volksklasse is ongetwijfeld heden ten dage voortreffelijk in vergelijking met den toestand waarin, b, v. vóór 1789 de landbouwer uit de omstreken van Lyon verkeerde, van wien Rousseau verhaalt, dat hij hem niets durfde geven, om honger en dorst te stillen en te lesschen, dewijl hij een verloren man zoude geweest zijn. als iemand had vernomen, dat hij nog iets had om aan een ander mede te deelen. Maar als wij nu eene vergelijking maken tusschen die tijden en de tegenwoordige, en wij letten op de ontevredenheid, die thans algemeen heerscht, hoe zouden wij dan kunnen voorbijzien, dat de beginselen, die sinds dien tijd zijn gepredikt, hunnen krachtigen invloed doen gelden op den stand van het sociale vraagstuk in het hedendaagsch Europa? Vooral komt — om vooreerst nog op het gebied van algemeene beschouwingen te blijven — hier de liefde in aanmerking, die men heeft opgevat voor staatkundige en maatschappelijke leuzen. Daarin schuilt een groot gevaar. Christus trad in de wereld niet op met eene leus, tenzij men dit karakter zoude willen toekennen aan de uitdrukkingen: *koninkrijk Gods*, of *zaligheid* en dergelijke, die in een algemeen begrip eene volheid van vrede en blijdschap aandui-

den, waarbij misverstand te minder te vreezen is, naar mate men te dieper doordringt in den geest van Hem, die in zijn heilig leven en sterven aan deze groote woorden hunnen vollen eisch gaf in de menschen-wereld. De leus der Reformatie is evenmin voor misverstand vatbaar, zoo men al het beginsel van de rechtvaardiging uit het geloof als uitdrukking eener leus mag opvatten, indien men slechts zorg draagt, dat dit beginsel op geenen anderen bodem gevestigd zij, dan waaruit het in Luther's geloofsleven voortsproot. Niet alzoo is het met de Revolutie. Zij predikt naast de vrijheid en de broederschap, ook de gelijkheid. Ik spreek niet over de toepassing dezer beginselen op staats-rechterlijk gebied, en laat ook de vrijheid en de broederschap rusten, maar vraag met het oog op de gelijkheid, die men najaagt, of deze leus niet eene hersenschim is. Nergens blijkt het duidelijker, dan in het arbeidersvraagstuk, dat de werkelijkheid ongelijkheden oplevert, welke voor theoriën niet wijken. Bij de vraag naar loonsverhooging zal althans het verschil in arbeidskracht, dat tusschen den eenen en den anderen werkman bestaat, in rekening moeten gebracht worden, wil men niet, terwijl men bestaand onrecht wegneemt, zelf weêr nieuw onrecht scheppen. De hoogste voorzichtigheid is bij het opheffen van zoodanige leus te betrachten en niets is gevaarlijker, dan te dweepen met zulk een tooverwoord, waardoor toch geen enkel feit des werkelijken levens van gedaante verandert. Ook hierin schuilt dus een gevaar voor den tegenwoordigen tijd, die maar al te geneigd is, om op deze klip te verzeilen. Onwillekeurig komt ons hierbij een woord voor den geest, door Grundvig tot studenten op een gastmaal gericht, toen zij eenen dronk aan de: „Vernunft" wilden wijden. „Hoe aardig en vriendelijk zijt gij," — zóó sprak de bezonnen Deen, — „dat gij zóó aan eene afwezige denkt." Inderdaad, het kan geschie-

den, dat de geestdrift voor een eens gekozen programma het oog zoo zeer voor de werkelijkheid sluit, dat men eenen toast zoude instellen op hetgeen, althans in de omgeving waarin men zich bevindt, niet bestaat. Wie de waarheid liefheeft en den ernst bemint, doet wél, met zeer behoedzaam te zijn, bij het vernemen van de groote woorden, die op de vleugelen van den stormwind der revolutie van 1789 heinde en ver zijn heengedragen.

Er is nog iets, waarop ik de aandacht moet vestigen, eer wij ons tot de bijzonderheden der sociale kwestie begeven. Spaarzaamheid wordt schaars gevonden in den tegenwoordigen tijd. De gelegenheden tot allerlei vermaak zijn vermenigvuldigd en daarvan wordt gretig gebruik gemaakt. Weinig geld wordt gevraagd voor eene verplaatsing buiten de woonplaats en met veel geld wordt het genot betaald, dat men in den vreemde geniet. Gij behoeft niet lang in onzekerheid te verkeeren of het uwen buurman goed gaat in zijne zaken. Er heerscht — zoude men zeggen — eene groote openhartigheid en men maakt geen geheim van zijn geluk. Maar of nu ook de gedachte aan eenen mogelijken ommekeer van het lot of ook de zorg voor later dagen in aanmerking komt, mag ernstig worden betwijfeld. Men maakt zich los van het verleden en wijkt af van den eenvoud van een vroeger geslacht, maar ook de toekomst telt niet mede in het spel dat men speelt, en de vraag is alleszins gerechtvaardigd, of de bronnen van welvaart wel zóó mild vloeien, dat aan zoovele behoeften zóó ruim kan worden voldaan. En ware er slechts geen onbehoorlijke prikkel aanwezig in de behoefte, wier vervulling gevraagd wordt! Maar helaas! welsprekend is het cijfer van 30 millioenen guldens, dat in ons vaderland jaarlijks aan sterken drank wordt besteed. Het is de kanker, die aan ons volksleven knaagt. Wat is er te doen om dien gru-

wel uit ons midden te verwijderen? Velen meenen ook hier genoeg te doen met slechts te spreken van den eisch der bekeering, dien de Schrift verkondigt. „Zie toe, mijn Broeder!" — zoo zeggen wij met den Heer van Heel [1]) „en hoed u voor zelfmisleiding, opdat het u niet tot een valstrik — bijna zouden wij zeggen, tot een duivels-oorkussen worde. Zeker wel, bij de diepe ontaarding van onzen oorspronkelijken aanleg, is het *Gods* werk, den boom goed te maken. Noem het bekeering, wedergeboorte, of met welk ander woord der Schrift gij wilt, gij zijt in uw recht. Misverstand daarentegen, onrecht aan datzelfde Godswoord gepleegd, zoude het zijn, zoo gij dit wildet afscheiden van des menschen werk, dat is: het gebruik der gaven, krachten en middelen, door God onder ons bereik gesteld, die, zoo zij met biddend overleg en volhardenden ijver worden aangewend, eigenlijk één zijn met Gods wil, Gods werk." Ongetwijfeld moet dit kwaad met alle macht worden tegengegaan. Er kan alleen verschil bestaan over de wijze van werkzaamheid op dit netelige veld, over de manier van krijg-voeren tegen dezen vreeselijken vijand. Sommigen zijn ijverig bezig om op de omstandigheden invloed te oefenen, den verkoop van sterke dranken te belemmeren, de openbare dronkenschap te beteugelen, door handteekening en belofte zich te verzekeren van den zedelijken steun der welgezinden. De edele pogingen dezerzijds aangewend, op min of meer Christelijken grondslag, naar gelang van de leus, waaronder men samen kwam en den kring, waarin men zijne bondgenooten zoekt, bewegen zich niet rechtstreeks op het

[1]) Zie het uitmuntend stuk door den Heer C. J. van Heel onder den titel: *De banken van leening en de arbeidende volksklasse* in de *Vereeniging: Christelijke stemmen* geplaatst en later afzonderlijk verkrijgbaar gesteld. Amsterdam, Höveker & Zoon 1878.

gebied der sociale vraag in engeren zin. Het komt mij voor, dat het dringend noodig is, dat de arbeiders-kwestie rechtstreeks in deze zaak wordt betrokken. Afgescheiden van het noodlottig drankgebruik, moet de werkman leeren inzien, dat zoolang hij geld verkwist, recht en waarheid eischen, dat de maatschappelijke nood voortduurt.

In den ontwikkelden man, die hooger en edeler genoegens leerde kennen of althans kennen kan, is zeker de misdaad te grooter, die hij pleegt, als hij zich aan bedwelming overgeeft, maar moet niet reeds deze overweging den arbeider terughouden van drankgebruik, dat hij ter nauwernood voor vrouw en kinderen het brood verdient, zoodat hij naar den eisch des tijds zijn kinderen opvoeden kan, al werkt hij met noesten ijver en al onthoudt hij zich van geld-verkwisting? Het wel beproefde beginsel der spaarzaamheid, die de tering zet naar de nering, is schroomelijk verzaakt, en het zal mijns inziens niet baten, of al sommige edele geesten, uit hoogere klassen der maatschappij, afdalen tot de lagere standen en om hunnentwil zich het genot ontzeggen van wat anders op hun budget geen te kort zoude verwekken. Veeleer schijnt het mij toe, dat het uitwisschen van de grenzen tusschen de behoeften des eenen en des anderen, uit sociaal oogpunt bedenkelijk is, en de eisch der maatschappelijke wijsheid dunkt mij ook hier een met de uitspraken van Gods woord, dat uitgaande van het onderscheid tusschen armen en rijken, geenszins aan de rijken de weelde ontzegt, maar ook evenmin de waarheid terughoudt, dat de hoogste weelde voor armen en rijken beide in de zelfverloochening gelegen is, die de matigheid wil laten gelden als hoofdsom van al wat wij ons zelven verschuldigd zijn. Het zal er dus op aan komen de oud-Hollandsche deugd der spaarzaamheid weêr in eer te brengen, en als eens — wat door velen met verlangen wordt

te gemoet gezien — eene behandeling van het vraagstuk zal worden ondernomen, met het doel, om in het licht te stellen, hoe Jezus, naar zijne onbetwistbaar echte uitspraken, over de vragen van den tegenwoordigen tijd op dit terrein geoordeeld zoude hebben, ik denk, dat dan aan die spaarzaamheid eene groote plaats zal ingeruimd worden. Dat is de nuchterheid die in het Nieuwe Testament wordt aanbevolen, het Nephalisme van Miller, dat allermeest op sociaal gebied eene beteekenis heeft, wier gewicht slechts zelden erkend wordt.

Maar wij zullen ons niet in algemeene beschouwingen verliezen. De bijzonderheden der kwestie, die wij bespreken, verdienen al onze aandacht. Er zijn groote veranderingen gekomen op het gebied van den arbeid door de reuzenkracht van den stoom. Het maatschappelijk vraagstuk is opgekomen onder de werking van een nieuw stelsel van industrieelen arbeid. Het is noodig dat wij den veranderden toestand behoorlijk in oogenschouw nemen. Wij gaan uit van drie grondstellingen, wier recht niet licht iemand zal betwisten. In de eerste plaats oordeelen wij, dat de mensch zonder liefde niet leven kan, dewijl de liefde de grondslag is der gemeenschap, en het karakter van den mensch als sociaal wezen onmogelijk ongeschonden kan blijven, als de liefde wordt verwijderd uit het raderwerk des maatschappelijken levens. Ten tweede gaan wij uit van de onderstelling, dat de mensch iets anders dan eene machine is, en dat elke inrichting van den arbeid te ernstiger moeielijkheden zal opleveren, naarmate 's arbeiders werkzaamheid te meer tot machinalen arbeid wordt verlaagd, en de toestand der maatschappij te bedenkelijker worden zal, naarmate, in tegenspraak met de eischen van Christendom en humaniteit beide, de hooge waarde van den mensch als geestelijk wezen te meer wordt miskend. Eindelijk achten wij het eenen onafwijsbaren eisch van een gezond maatschappelijk

leven, dat niet alleen het denkbeeld van persoonlijken eigendom behoorlijk geëerbiedigd blijve in de theorie, maar ook het bezit van dien eigendom zoo krachtig mogelijk worde bevorderd in alle standen der maatschappij. Waar dus de liefde ontbreekt, de adel der menschheid miskend en de waarde van eigen bezitting voorbijgezien wordt, daar is ernstig gevaar te duchten. Wij zullen zien of de kiem van dit gevaar niet in den tegenwoordigen staat der maatschappij zelven aanwezig is, al werd ook niet in de „struggle for life" die aan onzen tijd eigen is, een en ander kwaad in hooge mate verergerd.

Wat verbazend onderscheid is er tusschen de groote industrie dezer eeuw en den arbeid van vroegere eeuwen. Onze tijd mag terecht in vooruitgang roemen op de baan der stoffelijke werkzaamheid. Geen ernstig man kan de oude tijden terug verlangen, of den zegen miskennen van den arbeid, die thans wordt verricht. Een Christendom, dat zich geroepen acht eenen banvloek te slingeren naar het hoofd van de mannen, die den weg wezen aan de hedendaagsche industrie, is in zich zelf geoordeeld. Maar evenzeer zondigt het Christendom als het niet belangstellend gluurt door de reten der fabriekinrichting, om daar den arbeider gade te slaan en te onderzoeken, of niet te kort wordt gedaan aan den eisch des menschelijken levens. Op normale verhouding tusschen de leden der maatschappij is het geluk der maatschappij gebouwd. Normaal is die verhouding, waarbij elk lid zich verbonden gevoelt aan de andere leden. Het was zoo moeielijk niet in de industrie en den arbeid van vroegere dagen die verhouding te bewaren. Wat vermag niet een enkel vriendelijk woord van den rijke op den arme! Hoeveel invloed heeft persoonlijke omgang der verschillende standen op eene gewenschte betrekking tusschen de verschillende klassen der

maatschappij! Liefde-betoon was volstrekt niet buitengesloten uit den kring der kleinere industrie, en het gemeenschapsgevoel werd van zelf ontwikkeld, waar men op betrekkelijk kleine schaal onderlinge werkzaamheid regelde. Maar hoe gevaarlijk staat het voor die liefde op het arbeidsveld der groote werken onzes tijds! Van persoonlijken omgang kan ter nauwernood sprake zijn, waar de honderden elkander verdringen om het hoofd eener enkele firma. Is het wonder dat het communisme zich duizenden aanhangers werft onder den arbeidenden stand? Inderdaad, er is slechts tweeërlei mogelijk. De liefde, die de gemeenschap sticht, zegt: het *mijn* is het *dijn*, of anders roept het communisme, dat de gemeenschap doodt: het *dijn* is het *mijn*. Is nu de aard der maatschappij er thans niet op aangelegd, dat de liefde gemakkelijk hare taak kan vervullen, het gevaar ligt voor de hand, dat socialistische sympathiën leiden tot een communisme, dat de maatschappij ernstig bedreigt. Ik geloof niet, dat de humaniteit den naderenden storm zal bezweren. Ik zoude er wellicht meer verwachting van hebben, als het hier een pathologisch verschijnsel gold van voorbijgaanden aard, zoodat wij konden oordeelen, dat in eenen toestand, die overigens vroeger bleek gezond te zijn, onder den invloed van uitwendige omstandigheden nu eene krankheid ingetreden is, die voorziening en genezing eischt en belooft. Maar zulk eene voorstelling zoude in strijd zijn met de werkelijkheid. Wij hebben te doen met eenen geheel nieuwen toestand. De maatschappij der negentiende eeuw is eene geheel andere, dan die der vorige tijden. Het kan niet anders of telkens zullen nieuwe behoeften zich voordoen, en wie nog meenen mocht, dat de geschiedenis der strikes slechts op sporadische verschijnselen wijst, zal vroeg of laat inzien, dat hij zich in de waardeering van de bestaande moeielijkheden deerlijk ver-

gist heeft. Geene wet op arbeiders-vereenigingen, geen maatregel tegen de Internationale, is machtig het kwaad zelf te genezen, waaraan de maatschappij lijdt. De tegenwoordige toestand kan uit zich zelven verklaard worden, de gevaren, die ons bedreigen, liggen in de inrichting van den arbeid, en waar een toestand, als deze — zooals de Engelschen zeggen — *selfcontained and selfsupporting* is, is redding van den kranke alleen mogelijk, bij radikale genezing. De humaniteit, voor zooverre zij zich buiten het Christendom stelt, is daartoe buiten machte, want in het godsdienstige leven liggen de wortels van een krachtig en gezond maatschappelijk leven, en alleen het Christendom voldoet aan den eisch, in het godsdienstige leven gesteld.

Indien men nu slechts niet in het Christendom scheidt, wat daarin in harmonisch verband vereenigd voorkomt. Ik bedoel de twee beginselen van *rechtvaardigheid* en *liefde*. Het lust mij, hier de woorden aan te halen, waarmede Dr. Cramer [1]) zijn m. i. voortreffelijk betoog besluit, als hij tegenover Boutteville, Laurent en Vacherot, de eenheid van deze twee beginselen bepleit. „De hoogste rechtvaardigheid" — zoo schrijft mijn vriend — „zoo jegens ons zelven, als jegens anderen, is, lief te hebben. Wie niet liefheeft, maar door zelfzucht gedreven wordt, begaat tegen zich zelven en tegen anderen het grootste onrecht. Gij wilt het recht tot beginsel maken van uw spreken en handelen? Uitnemend. Maar begin dan met lief te hebben. Want niet alleen is de liefde gegrond in de rechtvaardigheid, in het geweten, in het wezen der menschelijke natuur, maar ook is zij het eenige middel om u in de *rechte* verhouding tot den naaste te plaatsen en u de *rechten* van den naaste te doen kennen en eer-

[1])Christendom en Humaniteit bl. 68.

biedigen!" Zoowel in naam van de rechtvaardigheid als van de liefde mag nog wel, ook bij het sociale vraagstuk, den christenen het woord van Jacobus (2: 15, 16) herinnerd worden: „indien er nu een broeder of zuster naakt zoude zijn en gebrek zoude hebben aan het dagelijksch voedsel, en iemand van u tot hen zoude zeggen: „gaat henen in vrede, wordt warm en verzadigd, en gijlieden zoudt hun niet geven de nooddruftigheden des lichaams, wat nuttigheid is dat?"

Er moet *recht* geschieden. Met zoetsappige woorden is de toestand niet te veranderen. Er zijn drie factoren in de industrie werkzaam — het kapitaal — de arbeidskracht — en het talent, de macht van het geld, van de stoffelijke kracht, en van den geest. Die drie hebben gelijk recht op waardeering. Het is onrecht, wanneer in de kapitaalvorming de ordening van God wordt miskend, die rijken en armen heeft gemaakt. Maar het is eveneens onrecht, wanneer de arbeidskracht van den nijveren werkman niet zoo beloond wordt, dat hij naar de eischen van tijd en gezin, in het zweet zijns aanschijns werkende, door zesdaagschen arbeid de zijnen kan onderhouden. En ook is het onrecht, dat bij de loonsbepaling en loons-verhooging gelijk recht zoude geëischt worden voor verschillende mate en onderscheiden aard van arbeidskracht, of dat de waarde van den geestelijken arbeid zoude worden gering geacht, in vergelijking met de werkzaamheid op lager arbeids-gebied. In één woord, de christen is geroepen, om het arbeiders-vraagstuk goed onder de oogen zien, in den Naam van Jezus met alle kracht te ijveren voor het bezorgen van billijk loon aan elk, die zijn aandeel levert met ijver en trouw aan den maatschappelijken arbeid, maar evenzeer is hij verplicht in denzelfden naam zich te verheffen tegen elken onredelijken eisch, waarbij geen rekening wordt

gehouden met het bestaand verschil in kracht, stoffelijk en geestelijk. Bovenal is hij geroepen luide te getuigen tegen den onheiligen waan, alsof uniformiteit de eisch zoude zijn der sociale wereld, en hij moet toezien, dat lage zelfzucht in het belang der zinnelijke driften niet vischt in het troebel water der sociale beroeringen.

Maar hoe zal het Christendom aan dezen eisch van het *recht* voldoen? Alleen als het de liefde betracht. Maar de liefde is hier noodig in haar hoogste karakter. Dat is juist de ernst dezer tijden, dat men het op elk gebied thans met niets minder, dan het beste kan doen. De gewone natuurlijke menschenliefde heeft, bij den tegenwoordigen gang des industrieelen levens, zoo als wij zagen, weinig gelegenheid zich te openbaren. De hoogste liefde, de liefde die Christus ons in het hart stort, heeft nu juist eene schoone roeping. Laat ons zien. Het *dijn* is het *mijn*, zegt de Communist. De christen is dan alleen machtig tegenover dat stelsel als hij, met volkomen eerlijkheid daar tegenover een beginsel stelt krachtens hetwelk hij zegt: het *mijn* is het *dijn*. Dat is een ander communisme, beschreven in Hand. 4: 32[b] „niemand zeide, dat iets van hetgeen hij had, zijn eigen was, maar alle dingen waren hun gemeen." De vorm, waarin de liefde der Jerusalemsche christenen, van wie deze getuigenis wordt gegeven, zich openbaarde, behoort aan dien tijd, maar die liefde zelve is aan geenen tijd gebonden. Nooit was misschien aan haar grooter behoefte dan thans. De hoogste orde der geestelijke dingen is de orde der liefde. Niet dit is de kwaal van onzen tijd, dat de stoffelijke krachten zooveel beteekenis hebben, maar dat er voor stofvergoding gevaar bestaat, dewijl zich niet naast de uitnemendheid van het leven der stof de uitnemendheid van den geest openbaart in de hoogste orde zijner werkzaamheid. De vooruitgang der menschheid kan

niet de vloek der maatschappij zijn, indien slechts de ontwikkeling harmonisch zij en de eenzijdigheid bestreden worde. Het ligt ongetwijfeld in Gods bedoeling, dat de heerschappij van den mensch over de stof zich voortdurend uitbreide en de groote werken van de negentiende eeuw zijn nog het einde niet van de macht der industrie. Men zal nog grootere dingen zien, maar als die ontwikkeling gedreven wordt door menschen, die middelerwijl zich hoe langs hoe verder verwijderen van God, dan wordt het gevaar ontzettend groot voor de maatschappij. Zij zal zich den dood eten aan den boom der kennis, welke hare macht schijnt. Ook de eeuw der stof heeft in haar paradijs den boom der kennis des goeds en des kwaads. Gehoorzaamheid is de onmisbare voorwaarde voor de heerschappij van den mensch. Naarmate hij zich te meer krachten onderworpen ziet, moet hij zich te dieper buigen voor zijnen meerdere. Anders wordt hem de regeering een ondragelijke last. Dat is de gehoorzaamheid des geloofs, welke Christus eischt voor zich en zijnen Vader. Zij is de grond der zelfverloochening, welke alleen in staat stelt, om de offers te brengen, die gebracht moeten worden, in den tegenwoordigen toestand der maatschappij, meer dan ooit. Ik neem slechts één voorbeeld. Groote kapitalen vloeijen in de beurs van hen, die, gelukkig in hunne ondernemingen, de belangrijke werken op zich nemen, waarin zich de beschaafde wereld thans verheugt. Het kan niet worden ontkend, dat niet altijd een billijk deel van die winst ten goede komt van den arbeider, zonder wien geene onderneming zoude kunnen gelukken. Wie ziet niet in, dat zoo overigens de eisch billijk mag heeten, dat de werkman deele in de verkregen voordeelen, alles hier aankomt op den wil van den man, die aan het hoofd staat der zaak. Eene openhartigheid wordt hier geëischt, waarin de voorzichtigheid der wereld weinig heil

zal zien, en die zonder twijfel het offer kost van de zelfzucht. Alleen de echte liefde, die van Christus leert, wat zelfverloochening is, zal bereid worden bevonden zulk een offer te brengen, en alleen zij, die uit het beginsel des geloofs in deze liefde leven, zullen de wijsheid rechtvaardigen, welke wij hier bedoelen, Naast de kracht der stof moet zich dus de hoogste macht van den geest, de liefde, ontwikkelen; alleen op die voorwaarde kan de maatschappij gerust zijn, bij haren gewenschten vooruitgang. Uit den aard der zaak is dus eene steeds geweldiger botsing in het sociale leven te wachten, als ter eene zijde de stoffelijke kracht zich te rijker ontwikkelt en tevens ter andere zijde het godsdienstige leven in steeds wijderen kring gaat kwijnen. Wie dat inziet, en dus uit de waarheid is, zal de stem van Christus hooren en Hem volgen, om in navolging van Hem, niet te doen zoo als de Jozua Davids, op wien wij in den aanvang doelden, maar in volledige gehoorzaamheid aan den eisch der zelfverloochening tot den ganschen berg van zelfzucht, die in het leven van onzen geest zich verheft, te zeggen: word opgeheven en in de zee geworpen! Daarin ligt de genezing onzer kranke maatschappij.

Ik kom tot het tweede punt. Onder de macht der groote industrie is de werkzaamheid van den mensch voor een goed gedeelte gedaald tot den arbeid eener machine. Naast enkelen, die, als de ziel der onderneming, kolossale inspanning moeten eischen van hunnen geest, staan duizenden, die slechts weinig geestelijke kracht hebben te wijden aan den arbeid, dien zij verrichten. Wat is daar tegen te doen? Zullen wij op grond van deze overweging weigeren onze hulde te brengen aan de eeuw waarin wij leven, of meenen dat zij op hare schreden terugkomen moet en de krachten der stof, waarover zij leerde heerschen, weer op zijde moet dringen? Er is geene

enkele reden, waarom wij dezen weg zouden inslaan. Daar is een weg, die uitnemender is. Wij hoorden onlangs onzen edelen Gunning ergens zeggen: „Het alledaagsche is *in* u. Niets is alledaagsch, dan voor zoover gij zelf het zijt." Dat is volkomen waar. Ook hier denken wij aan dat woord. De arbeid zal den mensch niet vernederen, die zich bewust blijft dat hij van Gods geslacht is. Dit is het, wat de arbeidersvraag een zoo gevaarlijk aanzien doet verkrijgen, dat ter eene zijde duizenden worden samengebracht in werken, waarin het op stoffelijke kracht bovenal aankomt, en ter andere zijde hunne geestelijke opvoeding zoo schromelijk verwaarloosd wordt. Wilt gij den mensch enkel als arbeidsmachine aanmerken en gebruiken, gij straft dan u zelven. Want die kracht keert zich eenmaal tegen u, en wee u, als gij den storm maaien moet, terwijl gij den wind gezaaid hebt. Het opvoedend karakter der volksschool mag dus niet worden prijs gegeven, en als men in den schoolplicht het heil ziet van het opkomende geslacht, dat zal dan in dien zin moeten worden opgevat, dat de toekomstige arbeider, eer hij den drempel des maatschappelijken levens overschrijdt, eerst geleerd hebbe, dat hij nog wat hoogers is dan een zooveelste deel van de arbeidskracht, waaraan de maatschappij behoefte heeft. Schoon blijft hier bovenal de roeping der kerk. „Het verraadt geestesarmoe," zeggen wij met Dr. Kuyper [1]) „als de kerk van Christus de levensvragen van den dag niet onder de oogen durft zien," maar — zouden wij willen vragen — wat verraadt het, als de kerk voor hare oogen de verwreemding van alle godsdienstig leven ziet toenemen en niet de handen aan het werk slaat, om de jeugd voor Christus te winnen? Niets anders dan het evangelie verheft

---

[1]) Zie zijne inleiding tot: *de arbeiders kwestie en de kerk. Een woord over het sociale vraagstuk*, naar het Hoogduitsch. Amsterdam 1871.

den mensch boven het gevaar, dat ons bedreigt van de zijde der stoffelijke ontwikkeling.

Vooral op de viering van den rustdag valt hier het oog. Het is ergerlijk te zien, hoe ook ten onzent van lieverlede de eerbied voor den Zondag wijkt. Duizenden treden bijna nooit eenen tempel binnen, en eene hoofdoorzaak daarvan is gelegen in de miskenning van het karakter van den dag der rust. Maar is het dan niet meer noodig, dat de mensch telkens op nieuw zich herinnere, dat hij aan God behoort? Kan hij zich bewust blijven van zijne betrekking tot God, wanneer hij ophoudt Gode zijne hulde te brengen? Men heeft den rustdag het feestpak van den arbeider genoemd, de bank, waarop hij zich te rusten zet. Laat hij dan de blijde boodschap hooren, dat ook hij, na de moeite en den arbeid des levens in hemelvreugde de vrucht kan plukken van zijn leven op aarde, laat hij zich nederzetten, om te vernemen, dat ook hem rust wordt geschonken, als zijn hart haar van God begeert. Of zal het verheffing en veredeling van den mensch kunnen heeten, als hij éénen dag in de week niet werkt, om dan te ondervinden, dat zelfverveling dringt tot vermaak, dat daarna den arbeid te gelijk zwaarder doet wegen en minder doet achten? Heiliging van den rustdag is een volstrekt vereischte in het maatschappelijk leven, en eere zij den mannen, die het voorbeeld geven van vernieuwde erkenning van het recht en den zegen van het vierde gebod. Maar aan den eisch van dit gebod wordt niet voldaan, tenzij het koninkrijk Gods gepredikt worde en den mensch worde verkondigd, dat hij in eene hoogere wereld zijn vaderland heeft. Wie aan geenen hemel gelooft, die zoekt op de aarde den hemel en vloekt vroeg of laat, in de taal van humanisme of in de daad van vandalisme, den tegenwoordigen toestand, die aan zoo hoog gespannen eischen volstrekt niet voldoet. Wie

den hemel in het oog heeft, die draagt den last des levens gewillig, en om het even of hij rijk met de goederen der wereld bedeeld is, dan of hij menigmaal onder drukkende zorg zich moet buigen, hij zegent de hand, welke hem leidt door dit leven naar den eeuwigen Sabbath. De maatschappij weet niet wat zij doet, als zij zich losrukt van God, en wie den rustdag schendt, begaat een vergrijp, dat zich zelf straft in al de geledingen van het sociale leven. De grooten der aarde verliezen met hunnen adel hunne macht, als zij Gode de eer onthouden, die Hij vraagt, en de kleinen der wereld kunnen het niet langer verdragen, klein te heeten, als zij ophouden zich te stellen voor God, die het allen gevoelen doet, dat voor Hem de onderscheiding van kleinen en grooten niet geldt. Met vereenigde krachten moet gestreden worden tegen den gruwel der Zondags-ontheiliging in de Christelijke maatschappij, op den grondslag eener gezonde en frissche Sabbaths-beschouwing, zooals o. a. door den Hoogleeraar Doedes in zijn *Leer der zaligheid* werd geleverd en kunnen elkander op dit gebied de vrienden der humaniteit en des Christendoms, de mannen der sociale kwestie en de mannen der kerk ontmoeten, er is reden genoeg, waarom juist tegenwoordig ook in den kring van *deze* overwegingen, met groote kracht getuigenis moet gegeven worden van Christus, den éénigen Naam, waarin ook voor de maatschappij dezes tijds het heil is te vinden. [1]) Tegenover hen, die den rustdag op grond van een utiliteits-beginsel in eere willen brengen, in het belang der maatschappelijke orde, zonder meer, moet met nadruk gewezen worden op het feit, dat de erkenning

[1]) Het zij ons vergund hier de aandacht te vestigen op de *Gedachten over Christelijke zondags-heiliging*, uitgegeven door het genootschap tot bevordering van de Christelijke heiliging van den Zondag te 's Gravenhage '*s Gravenhage* H. J. Gerritsen 1871.

van den rustdag op zich zelve, als teeken, dat het geloof der Christelijke gemeente nog niet uit het hart der Christenwereld is weggerukt, in dezen van beslissend gewicht is. De rustdag zonder de rust in God kan op den duur het heil niet aanbrengen, dat het hart alleen in die rust kan vinden, en wat het enkele hart niet behouden kan, kan ook het redmiddel der maatschappij in waarheid niet zijn. [1])

Ten laatste wenschen wij het oog te richten op het *recht* en het *belang* van den eigendom. Ook in miskenning daarvan schuilt, dunkt ons, het gevaar der maatschappij. Het wordt reeds door velen ingezien, van hoeveel belang voor den werkman het bezit van eene eigene woning moet geacht worden, en lofwaardige pogingen worden hier en daar aangewend om de lagere klassen door eigen bezit, in spaarbank als anderszins, te vrijwaren tegen de verleidelijke leuze van communistische vijanden der bestaande orde. Ik treed niet in een onderzoek van de middelen, welke dienen kunnen om den arbeider tot beteren staat op te heffen. De vraag naar loonsverhooging zal zelve hare oplossing zoeken, de kwestie of het tantième-stelsel aanbeveling verdient, is met vele teedere belangen in onverbrekelijk verband, de waarde van produktie- en consumtie-vereenigingen kan eerst bij ondervinding blijken, maar wat ook moge dienen als middel, om de arbeidersklasse te brengen tot eigen bezit, of althans tot eigen ondernemingen,

---

[1]) Onder de groote verdiensten van het blad: *de Werkmansvriend*, behoort o. i. ook dit, dat op het belang, dat wij hier besproken, gedurig de aandacht gevestigd wordt. Wij wenschen den Hoofd-Redakteur, den Heer J. Wolbers klimmenden zegen op de taak, welke hem zoo goed is toebetrouwd. Belangrijke opmerkingen betreffende de Zondags-viering kan men ook o. a. vinden in de pas verschenen *Betrachtungen über den Brief St. Pauli an den Philemon, im Hinblick auf die sociale Frage, von Grützmacher. Bremen* 1874. bl 88-91.

het beginsel, waarom het ons hier te doen is, moet allereerst tot zijn recht komen, in de liefde voor het familieleven en de waardeering van het huisgezin. Dat is de van God gewilde eigendom, die aan niemand behoeft te ontgaan. Waar de familiezin wordt verloochend, en het huiselijk leven wordt veracht, wordt de mensch in het diepst zijner ziele bedorven, en de moderne maatschappij kan niet voorspoedig zijn, als zij dit palladium der menschheid niet meer in eere houdt.

Het is niet te ontkennen, dat de aard van onzen tijd met zijne verbazende krachtinspanning en zijnen haastigen arbeid, van zelf het gevaar der uithuizigheid medebrengt. Maar zeer veel kan toch anders geregeld worden, dan veelmaal gebeurt. Met de reeds besproken zondagsviering staat deze zaak in het allernauwste verband, en het behoeft schier niet te worden aangetoond, welke wreedheid er ligt in de handelwijze van hen, die den werkman ook op den dag der rust tot den arbeid roepen, of althans hem in verzoeking brengen, ook nog dan zich te verwijderen uit zijn gezin. Of begrijpt gij dan niet, gij, die voor u zelven den rustdag veracht, en anderen verhindert te rusten, dat de duizenden, die schier niet anders dan op den Zondag in den kring der hunnen rustig kunnen nederzitten, op den duur de maatschappij leeren haten, die hunne heiligste rechten verkort, en hun de vervulling van edele plichten onmogelijk maakt? Het is gemakkelijk met holklinkende frazen van formalisme en dergelijke zich af te maken van deze teedere vraag, niets is lichter, dan het betoog te voeren, dat de mensch er niet is om den sabbath, maar wee dien, die vergetende dat de sabbath er is om den mensch, zich medeplichtig maakt aan den zedelijken moord van het volk, dat ook zijn heiligdom heeft, waarvan gij het niet kunt berooven, of in den beelddrager Gods gaat de mensch hoe langs hoe meer onder.

Met bijzonderen nadruk mag wel de christelijke philantrophie gewezen worden op dit hoog gewichtig belang. Het is verre van mij de pogingen te willen wraken, welke men, dikwijls met edele zelfverloochening, onderneemt, om den arme te hulp te komen in zijn moeielijk leven. Wie zal het niet prijzen, dat men voor behoorlijke voeding, in het belang van den werkman, tracht te zorgen, waar het huisgezin daarin niet of slechts gebrekkig kan voorzien? wie zal het afkeuren, dat men een kind aan weduwnaar of weduwe ontneemt, als men in staat meent te zijn dat beter op te voeden, dan de met kommer bezwaarde vader of moeder het doen kan? Wie zal bezwaar hebben tegen de liefdevolle zorg, die men voor de kinderen draagt, als de moeder verplicht is buiten haar huis het brood voor hare kinderen te zoeken? Maar men meene toch niet dat men zoo doende, iets anders doet, dan een helaas! in den bestaanden toestand misschien noodzakelijk kwaad. Men sla de hand aan den ploeg en peinse op middelen, om de omstandigheden meer gunstig te maken voor volledige vervulling van den eisch van het huiselijk leven. Want waarlijk, het is meer dan gevaarlijk, als men de hand slaat aan familieleven en huiselijk verkeer. De ontbinding van het huisgezin is de ontbinding der natie, en wie het heil wil van het volk, streve er naar met alle kracht, om de waarde en den zegen van het huisgezin zoo hoog mogelijk te verheffen. Het Evangelie openbaart hier weer zijnen gezegenden invloed. Het is de kerk van Christus, die het familie-leven heeft gewijd, en als heden ten dage de vraag wordt gesteld, wat de roeping der kerk in zake de sociale kwestie moet geoordeeld worden te zijn, mij dunkt, het antwoord is niet verre te zoeken. De kerk moet met kracht getuigen tegen de tallooze middelen, waardoor de huiselijke zin wordt gedood, en al hare macht gebruiken om

den huisvader de heerlijkheid zijner roeping te doen gevoelen en te doen begrijpen, dat hij als priester moet dienen te midden der kinderen, die God hem gaf, opdat hij in zijne liefde gelukkig, en dankbaar voor den zegen, die hem werd geschonken, hoe gering ook naar de wereld, zich groot gevoele in zijnen kring en ootmoedig voor God. Zoo wordt ook in den geringsten het denkbeeld van een eigen bezit de bezielende gedachte, waaruit het leven tot steeds rijkeren zegen kan komen, vermits de regel, dat dien, die heeft ook gegeven zal worden, ook hier onvernietigbaar blijft.

Het moge dan al onbetwistbaar zeker zijn, dat menige detail-studie nog zal moeten geleverd worden, eer het sociale vraagstuk volledig verklaard zal zijn, en dat op verschillend terrein nog de bronnen zullen moeten worden gezocht, waaruit de maatschappij het redmiddel zal putten, bij den bestaanden nood, de beteekenis van het Christendom is ongetwijfeld zeer groot in geheel deze kwestie. Christus leert ons de liefde betrachten, die voor geen offer terugdeinst, en den adel zoeken, die den mensch verhindert alleen eene arbeids-machine te zijn, en Hij is het tevens, die in ons herstelt het beeld van God, krachtens welke verwantschap met God wij het recht van den eigendom handhaven, en den zegen daarvan waardeeren kunnen. Want alleen voor zoover wij leven in God hebben wij recht van het *mijn* te spreken en voor zooverre wij in Christus gelooven, hebben wij de macht, om tot onzen broeder te zeggen: het *mijn* is het *dijn*. Hierin nu ligt de oplossing der vraag. die ons bezig hield. God is de schepper van allen nationalen rijkdom en van alle arbeidskracht. Wat op den godsdienst betrekking heeft, staat van zelf met de sociale kwestie in betrekking. De duitsche ridders boden Luther een zwaard aan, maar de held der Hervorming sprak fier: Gods woord moet het doen! Dat zeggen wij ook, met

het oog op de gevaren, die de maatschappij bedreigen, en het schijnbaar onpraktische woord blijft ons de leus der krachtigste sociaal-politiek: *soekt eerst het koninkrijk Gods, en al deze dingen zullen u toegeworpen worden.*

's Gravenhage. G. H. LAMERS.
13 December 1873.

INDISCHE POLEMIEK.

Het zal de meerderheid onzer lezers wel gaan als ons; vele indische dagbladen komen hun niet in handen. Het kan echter zijn nut hebben, nu en dan die thermometers van de algemeene opinie te raadplegen. Wij werden daarom verblijd door de toezending uit Indië van eenige dagbladartikelen, waarin gestreden wordt tegen en voor de oprichting van *het Seminarie*. Uit dien strijd zal blijken, in welken geest, en met welke wapenen de strijd van weerszijden wordt gevoerd.

De *aanval* geschiedde door *de Lokomotief* van 23 Juli in het artikel:

EEN SEMINARIUM TE BATAVIA.

Wat bij uitnemendheid een bron van leering moest zijn, wordt door eerzucht, dweepzucht en eigenbelang krachteloos gemaakt. De les der geschiedenis, dat hartstochten altijd en overal dezelfde waren, en, eenmaal opgewekt zijnde, altijd dezelfde, meestal treurige tooneelen in het leven riepen, wordt buiten rekening gesteld. Uitbreiding van macht vermeerdering van invloed, religie-hartstocht zijn de drijf-

veeren, waarmede de wereld te allen tijde is in beroering gebracht, waaraan de welvaart van landen en volken, tallooze kostbare menschenlevens, de rust en het geluk van duizenden zijn opgeofferd.

Zonder te groot gewicht te willen hechten aan de uitvoering van het voornemen om te Batavia een seminarium te stichten tot opleiding van Protestantsche inlandsche geestelijken, achten wij ons toch verplicht, er ernstig tegen te waarschnwen, omdat die stichting de kiem dreigt in te houden van groote gevaren voor onze heerschappij en van veel jammeren voor het volk dat dit land bewoont. Niet ons waarschijnlijk, maar onzen kinderen zullen de te vreezen rampen treffen, en het is ons wel geoorloofd de toekomst van dezen zoo helder mogelijk te maken door de gevolgen van onze handelingen, maar geenszins op hun wegen struikelblokken te werpen. Het seminarium is 't begin van het: „dwing ze om in te gaan." Die dwang zal op krachtigen weerstand stuiten, zelfs bij dit, oogenschijnlijk zoo weinig aan zijn eeredienst gehechte volk. Men denke aan Britsch-Indie in 1856, aan Tientsin in 1865, aan de vreeselijke godsdienst-oorlogen, die Europa en Azie gedurende eeuwen geteisterd hebben, alle gevolgen van de onzalige dweepzucht der geestelijken, en van hun streven naar macht en invloed, en men beve er voor, om die gruwelen ook over dit goede en heerlijke land te brengen. Of zal men zeggen, dat met het pogen tot uitbreiding der Christelijke geloofsleer het toekomstig, het eeuwige welzijn der volken wordt beoogd? Men bespare ons dien onzin.

Dat is echter ons terrein niet. Wij zijn, zooals reeds bleek, tegen de Christelijke zending, behalve op gronden van redelijkheid en humaniteit, uit staatkundige overweging. De rust der staten is het welzijn van de volken;

een goede staatkunde brengt mede alles te vermijden, wat die rust kan verstoren, en allen, wier streven onrust is, te verwijderen. Tot heden waren de zendelingen der Christelijke leer niet gevaarlijk voor de rust van dit land. Bezadigde mannen, vrij van dweepzucht, behoorende tot een ander ras dan hetgeen ter bekeering was uitverkoren, en nog wel tot het minst gewilde ras, vermeden zij voor verreweg het grootste deel alle overdrijving bij het bekeeringswerk, en verzamelden slechts kleine kudden om zich heen, die niet eens de kracht bezitten om als brandpunt van uitbreiding te kunnen worden beschouwd. Te Batavia is echter de krachtig getuigende geest neergestreken, vandaar uit zal het zendingswerk onverbiddelijk doorgedreven worden: daar moet een leerschool worden gesticht, waar vurige zendelingen uit het volk zullen worden gekweekt. De kiem voor toekomstige onrust zal daarmede uitgezaaid zijn.

De gruwelen van den godsdiensthaat zijn iedereen bekend; wij behoeven ze dus niet uit te meten. De geschiedenis der jongste dagen, evenzeer als die van vroeger eeuwen, geeft ze te uitvoerig te aanschouwen, dan dat zij, wien ook, vreemd zouden zijn. Wij kunnen ons dus bepalen tot de vraag, of het, bij de geringe kans welke het Christendom heeft om bij Oostersche volken wortel te schieten, bij de zekerheid dat het meest werkzame zendelingschap het hoogstens tot een schijn-Christendom zal kunnen brengen en dus het ware doel nimmer zal kunnen bereikt worden, geoorloofd is dit land bloot te stellen aan de gevaren welke die haat oplevert? Van het Bataviasche seminarium mogen wij geene andere producten verwachten dan door vurigen ijver aangeblazen geesten, of op eigen verheffing bedachte intriganten, beiden verblind door het doel dat zij najagen. Die mannen onder de bevolking gezonden, zullen niet lang

werk hebben, om een herhaling van Tientsin en Déli in het leven te roepen. In botsing gekomen met de geestdrijvers van den Islam, zal de dweepzucht van het volk van twee zijden worden opgezweept, en alras zal bloed het spoor kenmerken, waarlangs die mannen het heil van het volk zochten te bevorderen.

De strenge, harde vormen van het Christendom, zijn niet bestemd indruk te maken en wortel te vatten in de weeke, wufte karakters der Oostersche volken, wier verbeelding zonder zinnelijkheid niet wordt getroffen, wier geestdrift door het eenvoudige reëele niet wordt ontvonkt. In de eerste plaats is dat met het Protestantisme het geval; dat heeft geen toekomst in Azie. Aan voortplanting in deze gewesten te werken, is het onmogelijke beproeven ten koste van der Javanen geluk.

De regeering zij tegenover zulk drijven hare beloften gedachtig, omtrent de onschendbaarheid der volks-instellingen afgelegd, en hare verplichting om alle oorzaken tot onrust uit deze landen, zooveel in haar vermogen is, verwijderd te houden. De kiemen van volksberoering zijn thans nog in hare macht. Zij haaste zich en verleene aldus een weldaad aan het land, dat zijn toekomstige grootheid heeft te verwachten van de toeneming der scholen, niet van de vermeerdering der naam-Christenen.—

Op dit aanvallende en *uit de hoogte* gesproken woord is een woord van verdediging gevolgd, dat wordt aangetroffen in de *Javabode* van 2 Aug., onder de „ingezonden stukken" en geteekend is met een Z. Het luidt aldus:

EEN SEMINARIUM TE BATAVIA.

Onder dit opschrift komt in de *Locomotief* van woensdag 23 Juli een stuk voor, waarvan het zeer twijfelachtig kan

genoemd worden of de schrijver Christen of Mohamedaan heet. Immers, al spreekt hij niet beslist zijn sympathie voor den Islam uit, zijn voorliefde voor het ongehinderd voortbestaan van het Mohammedanisme in deze gewesten treedt toch duidelijk aan het licht, en zijn antipathie tegen alle pogingen der christelijke zending verbergt hij niet. Duidelijk blijkt uit alles, dat hij noch de zegeningen des christendoms weet te waardeeren, noch de gevaren van den Islam voor ons bestuur in deze gewesten beseft of beseffen wil. Hoe is het mogelijk, vroegen wij ons zelven af, dat iemand zóó het oog kan gesloten houden voor het veredelende en beschavende karakter des christendoms, en van zijn uitbreiding zooveel afkeer betoont. Al durven wij, ook met zijn stuk voor ons, niet beweren, dat de schrijver zelf zou wenschen te behooren tot de volgers van Mekka's profeet, en zich te zien geleid door de heb- en eerzuchtige representanten zijner leer, de als een stroom zich over Java uitbreidende schare van hadjis, — uit zijn schrijven blijkt het evenwel, dat hij voor Javanen en Nederlandsche regeering beide, den Islam verre boven het Christendom praefereert. Wat de opinies toch verschillen kunnen! Hoe velen vreezen wat de schrijver ook vreest, staatkundige bewegingen en oproerig verzet, met dit verschil, dat hij gaarne de schuld daarvan op het christendom of liever de predikers des christendoms schuift, terwijl anderen juist de magt en den invloed van de priesters des volks als de grootste aanleiding daartoe duchten. En voor welke meening is het meest te zeggen? Het christendom treedt immer met vredelievende bedoelingen op, en predikt gehoorzaamheid aan bestaande overheden en magten; de Islam proclameert den zoogenaamden heiligen oorlog, en dreigt met dood en verderf al wat niet tot de geloovige

schare behoort. Het is een voorschrift harer godsdienst, en wacht slechts op gunstige gelegenheid.

Tot zoolang duldt zij een niet-Mohammedaansch bestuur. Hoe dikwijls, juist omdat men dit voorschrift van den Islam kent, is de regeering gewezen op het toenemend aantal bedevaartgangers, en beperking aangeraden der voorwaarden, waarop men vrijheid kan erlangen tot de reis naar Mekka. Nu er pogingen in het werk gesteld worden om den onbeperkten invloed dier geestelijken te keer te gaan, en door de prediking der zedelijke, christelijke godsdienst een tegenwigt te geven, nu roept men: „de regeering zij tegenover zulk drijven haar beloften gedachtig" enz. men houde zulke predikers (uit 't Seminarium voortgekomen) van onder de bevolking, er zal onrust en godsdiensttwist ontstaan. De schrijver schijnt er niet aan te denken dat juist de christenen soms in tijden van opstand de zijde van ons gouvernement hebben gekozen. De Regeering heeft het echter wel opgemerkt en erkend, en zal dit zeker in aanmerking nemen, als haar de raad des schrijvers onder de oogen komt. Het is niet waarschijnlijk dat de christenen een opstand zullen beginnen. Dit zou eerst dan mogelijk zijn, zoo zij omdat zij christenen zijn in hun regten worden verkort, en in hun godsvereering worden belemmerd. Maar aan wie lag dan de schuld? Immers niet aan het christendom op zich zelf, niet aan zijn volgelingen, maar aan hen, die, tegen den wil van 't Gouvernement, vrijheid van godsdienst belemmerden.

Maar al is de schrijver niet ingenomen met de christelijke zending, „ook en vooral uit staatkundige overweging", hij heeft toch nog de goedheid, iets niet laakbaars van de tegenwoordige zendelingen te vermelden.

Dat zijn dus nog dragelijke menschen. „Tot heden

waren de zendelinge der christelijken leer niet gevaarlijk voor de rust van dit land." Had de schrijver studie gemaakt van het dikwijls genoeg omschreven plan tot oprichting van 't door hem gevreesd Seminarium, en de wijze waarop men de kweekelingen leiden wil, zoowel gedurende hun voorbereidingstijd, als nadat zij de inrichting hebben verlaten om practisch op te treden, hij had ook zeker bedacht, dat die Inlandsche predikers immer onder kontrole der Europesche zendelingen zullen werken. En heeft hij nu waarlijk gemeend wat hij omtrent de zendelingen zegt, hij had dan niet zoo bevreesd behoeven te zijn, dat die Inlandsche helpers onrust zouden stoken. Zijn de zendelingen „bezadigde mannen", „vrij van dweepzucht", zij zullen dan ook in hun helpers niet dulden, wat op zich zelf aanleiding zou kunnen geven tot staatkundige verdeeldheden en oproer.

Wat toch gaf aanleiding tot zoo menigen godsdienstoorlog?

Niet het christendom, niet „de Christelijke geloofsleer," maar het willen heerschen over anderer geweten. De Protestantsche Kerk nu, wat men haar ook toedichte, is wars van allen gewetensdwang, en de schrijver weet zeer goed, dat op bedoeld seminarium „Protestantsche inlandsche geestelijken" zullen gevormd worden. Het seminarium is *niet* het begin van het: „dwing ze om in te gaan." De tegenwoordige zending wil werken langs den weg van overtuiging, welke niet de gemakkelijkste, maar toch de zekerste weg is. Werd er door de seminaristen dwang uitgeoefend, ja, „die dwang zou op krachtigen weerstand stuiten." Maar christenen uit dwang willen de zendingsvrienden, wil ook „de krachtig getuigende geest" te Batavia, niet. Zoolang 't gouvernement vrijheid van godsdienst toestaat,

en niet alleen op de predikers van 't christendom het oog houdt, maar ook op de gangen der hadjis let, zoolang behoeft de schrijver geen herhaling van Tientsin enz. te vreezen. Daarbij, de evangelisatie door inlandsche helpers is geen nieuw denkbeeld. Sints geruimen tijd is het reeds toegepast, op Java en er buiten.

De schrijver beoordeele, of de hier en daar bestaande kweekscholen niets anders „dan door vurigen ijver aangeblazen geesten, of op eigen verheffing bedachte intriganten" hebben voortgebracht. Moeijelijk zal hij dit kunnen bewijzen. En waarom zou men dan van het Bataviasche seminarium andere „produkten" moeten verwachten?

De schrijver meent, dat uit de scholen het geluk van Java zal voortkomen. Wij meenen het met hem. Maar nu leze hij slechts de verschillende zendingsberichten, en overtuige zich dat ook de zendelingen warme voorstanders zijn van 't onderwijs, zij 't dan wellieht een onderwijs in een geest, die niet in den smaak des schrijvers valt. Maar ook op de school wordt geen dwang uitgeoefend op jeugdige harten; er wordt op ontwikkeling van verstand en oordeel gewerkt.

Wat wij wenschen is dit, dat meergenoemde schrijver zich zette om het geprojekteerde seminarium in zijn bedoeling ernstig na te gaan, den zegenenden invloed van 't christendom te vergelijken met den doodenden en verlammenden invloed van den Islam, ten einde zich te overtuigen, dat op vele plaatsen het christendom ook „zonder zinnelijkheid" wel wortel heeft kunnen schieten onder de Oostersche volken.

Wij willen gaarne erkennen, dat er tijden en geslachten zullen moeten voorbij gaan, eer het christendom inheemsch kan genoemd worden, maar denken dan ook aan 't Hol-

landsche spreekwoord: „langzaam doch zeker.'' De schrijver zij verder in 't vervolg wat minder gedecideerd in zijn uitspraken, zooals nu, waar hij het zeker stelt, „dat het meest werkzame zendelingschap het hoogstens tot een schijn-christendom zal kunnen brengen", en verder zoo beslist mogelijk uitspreekt, dat het Protestantisme „in Azie geen toekomst" heeft. Hij bedenke dat er nog velen zijn, die er anders over denken, en hij zal toch in dit land van hooggeroemde vrijheid en verdraagzaamheid wel niet beschuldigd willen worden van onverdraagzaamheid jegens andersdenkenden. Dat zou toch het geval zijn, zoo hij nog eenmaal anderen in hunne overtuiging kwetste, en kwade bedoelingen toeschreef aan wat vrucht is van rijp nadenken en ernstig onderzoek niet alleen, maar waarlijk „het toekomstig, het eeuwig lot der volken" beoogt. Hij zie wat 't seminarium zal geven, en oordeele daarna. En verder raden wij hem aan, om eens na te gaan of welligt de onverschilligheid van een gedeelte der Europesche christenheid in Indië voor 't zendingswerk niet mede eene der oorzaken is, dat 't christendom nog zoo weinig wortel vatte, en de zendelingen, slechts „kleine kudden" om zich heen verzameld hebben. Het recommandeert onze godsdienst althans bij de bevolking niet. Z.

Deze verdediging werd krachtig ondersteund door een stuk van den heer K(euchenius), in *de Indiër* geplaatst, en overgenomen in *de Lokomotief* van 9 Augustus, met een inleidend woord, dat wij hier, als zeer kenmerkend, mede opnemen:

EVANGELISATIE. De Hr. K(euchenius) te Batavia is opgekomen tegen het in de *Locomotief* geplaatste hoofdartikel „Een Seminarium te Batavia.'' Het is onze gewoonte niet op hetgeen wij als scheldwoorden en grofheden meenen te

moeten beschouwen, acht te slaan, maar als openbaring van de liefelijke uitnemendheid van het Christendom, dat den Javanen ingeprent zal worden, heeft het schrijven van den Hr. Keuchenius zooveel waarde, dat wij, een uitzondering makende, het onmiddelijk hier laten volgen, en het Maandag of Dinsdag bovendien zullen beantwoorden.

EEN SEMINARIUM TE BATAVIA.

Dit opschrift voert een hoofdartikel in de *Locomotief* van 23 Juli 1873. Men kent den toon en den geest van dat blad. Men raadt daarom ook gemakkelijk de strekking van het opstel zelf.

De schrijver noemt de bewering, dat uitbreiding der Christelijke geloofsleer het toekomstig en eeuwig welzijn der volken zoude bevorderen, onzin, en hare prediking voor het tegenwoordig en tijdelijk leven slechts bron van onrust en gruwel. Hij verzekert, dat „de strenge en harde vormen van het Christendom" niet geschikt zijn voor den wuften en zinnelijken Oosterling; dat het Protestantisme vooral geene toekomst heeft in Azië; en dat aan de voortplanting daarvan te arbeiden een „beproeven is van het onmogelijke, ten koste van der Javanen geluk." Daarom ook meent hij te moeten waarschuwen tegen de oprichting van een Seminarium, bij „den krachtig getuigenden geest," die te Batavia is „neergestreken", toekomstige kweekplaats van dweepzucht en godsdiensthaat. Hiermede nog niet tevreden, roept hij de Regeering eindelijk op, om tegenover zulk drijven, harer beloften omtrent de onschendbaarheid der volksinstellingen afgelegd, gedachtig te zijn en alle oorzaken van onrust en volksberoering te verwijderen.

Wat met dit laatste bedoeld is, wordt niet duidelijk uitgesproken. Of de Regeering de oprichting van het Se-

minarium zal moeten verbieden, of zij de zendelingen van Java zal behooren te weren, dan wel zich er toe bepalen kan den krachtig getuigenden geest te onderdrukken en den ontwerper van het Seminarium bij staatkundigen maatregel uit Nederlandsch-Indië te verbannen, wordt geheel in het midden gelaten. Het is den schrijver genoeg zijne gronden van „redelijkheid en humaniteit" en zijne staatkundige bedenkingen in het groot te hebben blootgelegd. De toepassing van de denkbeelden des meesters blijve overigens den leerlingen toevertrouwd.

De *Locomotief* heet het meest gelezene en meest liberale dagblad van Indië. Is dit juist, dan toont het hier besprokenene opstel op nieuw hoe oppervlakkig, hoe beginselloos, hoe onverdraagzaam, hoe willekeurig een liberalisme is of wordt, dat zich van het Christendom afscheidt, en hoe beklagelijk in Indië het lot is van den niet wuften, noch zinnelijken dagbladschrijver.

Geen wonder, dat in een vergadering, waar in de vorige week bij de bespreking der zaak van het Seminarium het opstel der *Locomotief* ter tafel gebracht werd, al de leden eenparig oordeelden, dat de daarin ontwikkelde beschouwingen aan het plan-zelf geene schade zouden toebrengen, en zij uit dit oogpunt dus nauwelijks eenige aandacht verdienden. Het Christendom, meenden die leden, had gedurende achttien eeuwen aan krachtiger slagen het hoofd geboden, dan die de Samarangsche journalist het poogde toe te brengen. Aanvallen als de zijne behoefden niet te worden gevreesd.

Zij, die met dit gevoelen instemmen, zullen niettemin zich verheugen over de waardige bestrijding, die het opstel der *Locomotief* in een bij den *Java-bode* van ll. Zaterdag ingezonden stuk ontmoet heeft. De schrijver daarvan heeft

door zijn uitnemend betoog het opstel der *Locomotief* tot een winst gemaakt voor het Seminarium.

Wie er kennis van neemt, bemerkt, dat de Redacteur der *Locomotief* over zaken gehandeld heeft, waarvan hij zelf nog weinig begrijpt; dat hij ten gevolge hiervan elk oogenblik in weerspraak is met zich zelven, en dat de lichtzinnigheid, waarmede hij over de christelijke geloofsleer en hare verkondigers vonnist, zijne waarschuwing tegen den krachtig getuigenden geest, die te Batavia is neergestreken, in een hulde aan dezen doet veranderen.

Zulke hulde is dan tegelijk een aanmoediging om met het getuigen niet te verflauwen; maar daarmede te ijveriger voort te gaan, nu het blijkt dat zij, die voorlichters des volks wenschen te heeten en als Christenen gedoopt zijn, niet langer bij hunne oude onverschilligheid tegenover het Christendom vrede vinden, maar het zich thans reeds ten plicht stellen het Evangelie tot een ramp der volken te verklaren, en zijne belijders als rustverstoorders aan de algemeene verachting over te leveren.

Het zoude mij verwonderen, indien niet menig Nederlander in deze gewesten, die iets weet van de herscheppende en beschavende kracht, welke het Christendom voor de menschheid heeft uitgeoefend, en die schrikt voor de ellende, welke ons vaderland, welke Europa, ja, de geheele aarde, bij loslating van het Christendom, te gemoet gaan, door de taal van den Redacteur der *Locomotief* zich gedrongen gevoelde alle Evangelieverkondiging, en om denwille van deze, ook de zaak van het Seminarium te ondersteunen.

Vertoont de gemeente van Indië eenige overeenkomst met die te Laodicea, welke noch koud was noch heet, ook voor haar geldt, wat aan deze geschreven werd: „wees ijverig en bekeer u!"

Op dit woord volgt onmiddelijk dat der meest nederbuigende goedheid: „Ik sta aan de deur en Ik klop; indien iemand mijne stem zal hooren en de deur opendoen, Ik zal tot hem inkomen en Ik zal met hem avondmaal houden en hij met Mij."

In deze vriendelijke noodiging en genaderijke belofte ligt niets, wat zweemt naar inbreuk op menschelijke vrijheid.

Ook het majesteitvolle; „Komt tot Mij, gij, die vermoeid en beladen zijt, en Ik zal u rust geven!" wil slechts, dat eigen schuldbesef en eigene behoefte aan verlossing, het aangrijpen van Hem, die niemand afwijst en iedereen redden wil, bepalen.

Niemand, die het Evangelie zoekt te verkondigen in gehoorzaamheid aan zijnen Heiland en Heer, zal daarom toevlucht nemen tot uitoefening van eenigen gewetensdwang tegen hen, die aan den drang eener alle verstand te boven gaande liefde wenschen weerstand te bieden.

IJdel is dus ook de vrees van de Redacteur der *Locomotief*, dat het Seminarium het begin zijn zoude van het: „dwing ze om in te gaan!"

Voor ieder Christen echter is zijn: „dwing ze om buiten te blijven!" een woord der gruwelijkste ondankbaarheid en wreedheid. Als de macht des ongeloofs met zulke verwatenheid te voorschijn treedt, wordt de Christen dubbel waakzaam om te behouden hetgene hij heeft, en verneemt hij in iedere waarschuwing tegen Evangelieverkondiging en Seminarium eene roepstem om te doen, hetgeen hij tot hiertoe verzuimde, en krachtig werkzaam te zijn aan de uitbreiding des christendoms, ook door betooning van eerbied, liefde en hulp aan hen, die daarvan hunne levenstaak gemaakt hebben.

De wijsheid der *Locomotief* vergaat, de dwaasheid of onzin van het Evangelie blijft.

Het breede spoor der *Locomotief* leidt tot den afgrond, de enge weg van het Evangelie voert tot de hoogste heerlijkheid.

Dien weg en het daaraan voor individuen en volken verknochte heil aan velen te doen kennen, is het einddoel van het Seminarium.

Mishage het vrij der *Locomotief*, als het slechts strekken mag tot heil van Indië en tot verheerlijking van den Naam, die boven alle Namen is!

Nog opmerkelijker en inderdaad verrassend is het, dat de redaktie van de *Javabode*, in haar nommer van 8 Augustus luide haar afkeer te kennen gaf van het *Locomotief*-artikel, en haar sympathie uitsprak voor het Seminarie. Zóó toch liet zij zich hooren:

Het kon niet anders, of *de Locomotief* moest, door haar onwaardigen uitval tegen het Christendom in het algemeen en tegen het Seminarium te Batavia in het bijzonder, aan velen groote ergernis geven.

Daarvan is gebleken door de artikelen, die in ons blad en in *de Indiër* tegen haar opstel zijn opgenomen.

Daarvan blijkt ook door de giften, die sedert bij den heer Schuurman, predikant alhier, zijn ontvangen, tot ondersteuning van het door *de Locomotief* bestreden doel.

Wij hopen ten zeerste, dat dit goede voorbeeld voortdurend en krachtig zal worden nagevolgd, ook als protest tegen de richting in dezen van *de Locomotief* en tegen den hoon, door haar het Christendom en het Protestantisme beiden aangedaan.

De ingezetenen van Nederlandsch-Indië zouden zeer zeker

niet in de achting der beschaafde wereld rijzen, indien de beginselen en meeningen van *de Locomotief* geacht konden worden de hunne uit te drukken.

Dat men het in Europa niet eens is met den Redakteur der *Locomotief*, bleek nog onlangs uit den algemeenen bijval, die der redevoering van Deak in het Hongaarsche Huis van afgevaardigden is ten deel gevallen. Deze zeide onder anderen:

„In Europa heeft het Christendom de beschaving verspreid. De volken, die het Christendom niet wilden aannemen, zijn te gronde gegaan, of tot nog toe in beschaving zeer ten achter gebleven."

Is de Redakteur der *Locomotief* het hiermede niet eens, zoo zouden wij hem willen vragen, of hij de beschaving van Turkije, Siam, China en Japan zoo veel hooger stelt dan de christelijke beschaving.

Wij voor ons durven onbeschroomd aan alle ingezetenen van Nederlandsch-Indië toeroepen: „Geeft, en geeft veel en geeft telkens, ten behoeve van het Seminarium te Batavia, en gij doet een goed werk, waarvan gij voor u zelve de aangenaamste voldoening plukken zult, en dat bevorderlijk zijn zal aan de ontwikkeling van de volken, te midden waarvan wij leven, en die al onze belangstelling waardig zijn."

Hoe veel wordt dikwijls niet door ons ten offer gebracht aan dingen, die of geheel onnut zijn, of slechts een voorbijgaand genot opleveren! — Hier evenwel wordt een stichting bedoeld, die voor een lange toekomst steeds schooner vruchten belooft af te werpen.

De *Locomotief* had in zooverre voldoening van haar aanval, dat er geducht op geantwoord werd. Immers de *Javabode* van 13 Augustus bevatte een ingezonden stuk van den wakkeren zendeling Jansz te Japara van dezen inhoud:

IS ER REDEN TOT BEZORGDHEID?

De *Locomotief* heeft gemeend, weêr eens hare kolommen te moeten vullen met een uitval op de uitingen van het Christendom ten behoeve van het volk rondom ons, waaraan wij Nederlanders en Christenen, zulke groote en heilige schuld hebben.

Met een minachtend schouderophalen vooropzettende dat ze „niet te groot gewicht wil hechten aan de uitvoering van het voornemen om te Batavia een Seminarium te stichten tot opleiding van Protestantsche inlandsche geestelijken," profeteert ze evenwel als met vrij groote zekerheid van zeer gewichtige gevolgen, welke die stichting zal na zich slepen. Van „groote gevaren voor onze heerschappij en veel jammeren voor het volk van dit land", zou de kiem — zoo vreest het blad — daarin verborgen zijn.

Zou de *Locomotief* werkelijk zoo weinig gewigt hechten aan de uitvoering van dat voornemen? Uit die profetie en haren toon zou men het niet opmaken. En wat is het anders dan het toevloeijen der bijdragen bij honderd duizenden, dat haar nu in eens zoo krachtig hare stem doet verheffen om haar „ernstige waarschuwing" er tegen openbaar te maken?

De zaken die ze ons voorhoudt, zijn wel waardig om er met ernst de aandacht op te vestigen, en naauwkeurig te onderzoeken wat er van aan is, — te meer dewijl hare beweringen een grooten schijn van waarheid hebben. Die schijn evenwel vloeit alleen voort uit een oppervlakkige en eenzijdige beschouwing der wereldgeschiedenis, en bestaat niet voor den onpartijdigen en onbevangen onderzoeker. Om dit aan te toonen, is het eenvoudigste, zooveel mogelijk op den voet te volgen wat de schrijver van het bedoelde stuk te berde brengt.

Vooraf merk ik op, dat hij aanraadt onzen nakomelingen hier „de toekomst zoo helder mogelijk te maken, en geen struikelblokken op hun wegen te werpen.” Dat is waarlijk een goede raad, wel ter harte te nemen door zoo velen in hooger en lager kringen, die, in menig opzigt maar jagende naar winsten, gemak of genot voor het tegenwoordige, tot zinspreuk schijnen te hebben: „après nous le déluge!” Om aan dien raad te voldoen, zou allereerst het schrikbarend toenemend opium-gebruik met alle kracht moeten bestreden en uitgeroeid worden, hetwelk anders niet nalaten zal, aan den nazaat een uitgemergeld en ellendig geslacht te leveren en velden zonder handen die ze bebouwen. Dan zouden alle zoogenaamd „moderne” wereldbeschouwingen en godsdienst- of ongodsdienst- begrippen van deze volken moeten verre worden gehouden, als die hen eerst verheffen boven de vreeze Gods en daarna ook, als noodwendig gevolg, boven den eerbied jegens de aardsche magten; — hen opvullen met wetenschap zonder vernieuwing en ware veredeling des harten, en zoo hen leiden tot hoogmoed en betweterij. Vervolgens zoude de menigte der onzedelijke en den Nederlandschen naam verguizende handelingen en voorbeelden van zoo vele onzer volksgenooten van hun oogen moeten worden weggenomen, opdat er ware achting en innig vertrouwen jegens ons en onze kinderen bij hen geboren worde. En eindelijk, om kort te gaan, zou de Islam bij hen algemeen voor ’t zuivere Christendom moeten plaats maken want de eerste is en blijft altijd en uit zijn aard, en door den invloed van eigen voordeel zoekende priester enz. en wegens zijn principiëel verschil met onze godsdienst, een onoverkomelijke hinderpaal voor wezenlijke overeenstemming en hartelijk vertrouwen, en alleen het zuivere Christendom is in

staat om de lieden te vormen tot altijd en in alles gehoorzame onderdanen, vreedzame en getrouwe burgers en ware vaderlanders.

De geschiedenis der christen- volken en der Evangelie zending van alle tijden is daar, om op allerlei wijzen dit laatst gezegde te bevestigen: en de laatste krijgs-expeditie deed even als zoovele vroegere, zelfs voor anders ongeloovigen, overtuigend blijken, hoeveel beter bruikbaar over 't algemeen de christen-Inlanders zijn, dan die nog buiten 't christendom staan. Al wie voor de zegeningen van 't Evangelie de oogen niet sluit en zijn overtuiging niet verkracht, zal moeten erkennen dat, zoo ook maar het gros van het Javaansche volk christen ware, het bestuur van dit eiland een fase van ongekende rust en welvaart zou zijn ingetreden.

De schrijver noemt als de drijfveeren der noodlottige beroeringen in de wereld: „uitbreiding van macht, en vermeerdering van invloed, religie hartstocht"; maar vergeet daarbij aan te merken zelfzucht, en haat tegen de waarheid, die 't kwaad ontdekt en bestrijdt. Of, wat de zelfzucht betreft, die moest als de hoofdoorzaak opgegeven zijn geweest, waar al het andere uit voortvloeit. Want immers ook alleen in zooverre deze er bij in werking is, kan vermeerdering van invloed een *drijfveer* van beroeringen geheeten worden. Maar, wat men ook daartoe rekenen moge, gewisselijk nooit de opregte belijdenis van het Evangelie, dat tot grondwet heeft: „heb God lief boven alles, en uwen naaste als u zelf."

De bedoelde stichting noemt hij nu: „Seminarium tot opleiding van Protestantsche Inlandsche *geestelijken*". Vooreerst moet ik aanmerking maken op het epitheton: *Protestantsche*. Ligt zou dit hen, die onzen arbeid niet kennen, in den waan brengen dat wij, zendelingen, er op uit zijn

om deze weinig ontwikkelde Inlanders opzettelijk met de scheuringen in de christelijke kerk bekend te maken en hen aan den strijd en het protesteren te doen deelnemen. Het is echter verre van daar. Onze leiding brengt hen niet tot de bewustheid dat zij „Protestanten" zijn en als zoodanig een bijzondere afdeeling in de christelijke gemeenten uitmaken, — alleen dat ze Christenen zijn. En door de eene of andere aanleiding komen ze tot de wetenschap, dat er ook medechristenen zijn, die over sommige punten anders denken, en ook die in een of ander opzicht kennelijk in dwaling verkeeren, — en dat een goed christen voor dezulken bidt, en waar de gelegenheid zich aanbiedt, hen met zachtmoedigheid tot betere overtuiging zoekt te brengen.

Ten tweede de benaming: *geestelijken*. Behalve dat de Protestantsche kerk geen afzonderlijken geestelijken stand kent, geloof ik ook niet dat de stichter van het Seminarium thans bedoelt, de aanstaande kweekelingen tot datgene te vormen, wat men gewoonlijk daarmede aan wil duiden, namelijk tot predikanten of zelfstandige leeraars, pandita's, padri's of hoe men ze anders ook noemen wil, — ook niet tot zendelingen die, regtstreeks door een genootschap uitgezonden, buiten onmiddelijk toezigt of bijzondere leiding overal rondtrekken om in dorpen en steden te prediken. Zoo verre ik de bedoeling ken, — en ik meen dat dit vrij nauwkeurig is — zal daar, zeker nog, gedurende zeer langen tijd niets anders gedaan en bereid worden dan wat reeds *gedurende meer dan dertig jaren door de meeste zendelingen* op Java en in den Archipel *geschied is*, — alleen nu geconcentreerd, meer geregeld en uitgebreid, maar gezet en grondig. Inlandsche helpers of evangelisten en schoolmeesters hebben we bijna allen te allen

tijde opgeleid, onderwezen, gebruikt en uitgezonden of geplaatst in steden en dorpen. Daar zijn ze rondgegaan, reeds al die jaren door, hebben met hun volksgenooten gesproken over 't Evangelie, hen aangespoord tot overweging, aangedrongen tot geloof in Christus, of de kinderen onderwezen: — en waar is in al dien tijd, in een der honderden van dessa's of hare hoofdplaatsen, die „dwang om in te gaan" op een krachtigen weerstand gestuit," die „eenig regt gaf tot vrees voor „groote gevaren" en „veel jammer"? Nergens! En niets anders dan dat beoogt ook het Seminarium, hetwelk ons dat werk wil uit de handen nemen, dewijl het ons bij onze vele en velerlei werkzaamheden doorgaans niet mogelijk is, het anders dan brokstukkig en ten halve te doen, en de kweekelingen aldaar een grondige en naar den graad hunner vatbaarheid volkomen opleiding zullen ontvangen. En die grondigheid is juist een waarborg tegen verwaandheid en zelfverheffing, welke integendeel ligt plaats grijpen, wanneer aan zulken, die maar ten halve en oppervlakkig onderrigt zijn, een gewigtige post wordt opgedragen.

De schrijver drukt zijn vrees uit voor onheilen als in Engelsch-Indie in 1856 en in China in 1865. Bij 't eerstgenoemde voorbeeld waren het de Sepoy's, die door de Regering altijd streng van alle evangelisatie waren afgesloten gehouden, die, juist daardoor prat en verwaten geworden, niet tegen de zending, maar tegen door hen verdachte maatregelen der Regering opkwamen, en het gansche land in beroering en ellende brachten. Wij zien dus *wien* dit ter waarschuwing geldt. In het tweede voorbeeld was het een ten halve onderricht Christen, die zich verbeeldde leeraar of bidsman te kunnen zijn, zich zelf emancipeerde, en zijn Christendom gebruikte tot dekmantel van zijn staat-

kundige bedoelingen. Daaruit moeten deze lessen worden afgeleid: men zorge voor degelijk en grondig onderricht dergenen die tot voorgangers en onderwijzers gevormd worden, juist zoo als het Seminarie bedoelt; — men late vooreerst nog niet toe, dat Inlanders zonder toezicht van Europesche zendelingen gemeenten stichten en besturen,— men zorge, dat de Europesche zendelingen vrijen toegang hebben tot alle plaatsen, waar zich gemeenten vormen, en bemoeijelijke hen niet, in zich daar te vestigen in 't binnenland waar dit het meest noodig is; — èn Seminarie èn zendelingen prenten hun kweekelingen en gemeenteleden diep in het „vreest God: eert den Koning!" — en men behoede deze volken voor de menschvergodende en verdervende emancipatoire en filantropische denkbeelden dezer eeuw!

Voert een gouvernement een maatregel in, die naar zijn meening of overtuiging tot tijdelijk welzijn van het volk dient, bijv. de koepokinenting, of een schoolonderwijs zonder godsdienst, of met een van staatswege opgemaakt; wordt niet gelet op gewetensbezwaren of diep gedoelde behoeften van andersdenkenden, dan blijven ook dwangmiddelen niet uit, noch vervolgingen, tot dat de verdrukten bukken of emigreren, en dat heet dan liberalisme; en wie er zich tegen zetten, dat zijn dwazen, wien men de strenge hand der macht moet doen gevoelen. Doch wanneer wij in Gods Naam en op Zijn bevel, zonder eenigen anderen drang dan dien der liefde, der weldadigheid en der verstandelijke en gemoedelijke overtuiging, den volken den eenigen weg tot onvergankelijk heil zoeken aan te wijzen, en hen van 't eeuwig verderf zoeken te redden, door hen tot hun God en Zaligmaker te leiden, dan heeten wij onruststokers; en wanneer het mocht gebeuren dat

baatzuchtige priesters en hoofden daar oproer tegen verwekken, dan moet niet aan dezen, maar aan ons de schuld geweten worden!

Dat zulks ons streven zou zijn, is echter bij den schrijver onzin. O, neen! zeker hebben we andere bedoelingen: welke, daar zal ik maar niet eens naar gissen. Dit zou maar noodeloos dit opstel verlengen; van de beste zijn ze stellig niet. Hij schijnt echter veel van de nieuwere wereldgeschiedenis vergeten te zijn, daar die ons op elke bladzijde van de eerste eeuwen af overtuigend toont, hoe het Christendom, door alle onzinnigheid der wereldwijsheid en der wereldliefde heen, en niettegenstaande alle gruwelen die, zelfs in naam van het Christendom, maar tegen zijn aard en leer, bedreven zijn, toch het aanzien en den toestand der wereld in vele opzigten alleropmerkelijkst ten goede veranderd heeft. Doch de schrijver heeft gelijk; dat is niet het gevolg geweest van de „uitbreiding (verbreiding) der Christelijke geloofs*leer*", maar wel van het *geloof* door middel van de leer. Overigens, wij bewijzen de waarheid onzer beweringen door daden en uitkomsten van alle eeuwen: de schrijver meent te kunnen volstaan met een uitspraak en een magtwoord: onzin! waarvoor geen enkele tegenstander nog ooit een eenig proefhoudend bewijs geleverd heeft.

„Het Protestantisme heeft geen toekomst in Azië. Zijn voortplanting in deze gewesten is onmogelijk." Evenzoo dachten ook de wijzen in Griekenland en Rome en onder de Joden, over de „secte die overal tegen gesproken werd." En toch, door alle bespottingen en vervolgingen en uitmoordingen heen, is het Christendom daar binnen weinig eeuwen de godsdienst des ganschen rijks geworden, en verbreidde het zich al meer en meer over de geheele aarde.

En vraag het aan welken arbeider onder de heidenen dien gij verkiest, en gij zult vernemen, dat overal het begin geen schijn van goede verwaehting opleverde, ook daar waar thans het werk op verheugende wijze bloeit, of langzaam maar met vaste schreden vooruitgaat.

„Tot heden waren de zendelingen der Christelijke leer niet gevaarlijk voor de rust van het land." Een goed getuigenis over onzen arbeïd van meer dan dertig jaren! Zóó heeft men er niet altijd over gedacht. Hoe heeft men ons vaak noode toegelaten! Hoe beperkt men nog onze grenzen, en zijn we nog aan belemmerende bepalingen gebonden! We zijn „bezadigde mannen, vrij van dweepzucht, en vermeden voor verre weg het grootste deel alle overdrijving bij het bekeeringswerk." Evenwel, ik herhaal het, hebben wij altijd hetzelfde gedaan wat op het Seminarie zal geschieden, alleen, door omstandigheden, op veel minder doelmatige wijze. En die enkelen dan, die wel overdrijving plegen, heeft hun drijven ook al eenige onrust of beroerte onder de bevolking teweeggebracht? Zij werken dan hier toch ook niet pas sedert gisteren! En van waar weet hij, dat op het te stichten Seminarium met minder bezadigdheid zal gearbeid worden dan door ons of door mijn medegenooten is geschied, en dat daar dweepzucht en overdrijving zullen voorzitten en de hartstogten aanblazen, die beroeringen zullen doen ontstaan? Indien daar eenige schijn van bestond, voorzeker! ik zou doen wat ik kon om het plan te verijdelen. En de bewerker er van is in Nederland al te bekend in zijn karakter en handelingen, dan dat in dat geval zoo een groot aantal verstandige en algemeen geachte mannen tot de uitvoering er van zouden willen medewerken.

Een nieuw machtwoord durft de schrijver opwerpen:

„het ware doel (der zending) zal nimmer bereikt worden; het is zeker dat het meest werkzame zendelingschap het hoogstens tot een schijn- Christendom zal kunnen brengen.” Het is alsof de man al de zendingposten op Java heeft bezocht niet alleen, maar zelfs een naauwkeurig onderzoek heeft ingesteld naar den handel en wandel van al de Christen- Inlanders: immers aan de vrucht wordt de boom gekend. Ik geloof niet dat hij daar ooit eenigen stap toe gedaan heeft. Althans de gemeente te Japara heeft hij nooit bezocht. En al hadde hij er iets van gezien, zou zijn onderzoek onpartijdig en degelijk kunnen zijn, terwijl hij „tegen de christelijke zending als zoodanig” is? En dan die „kleine kudden” die we nog maar rondom ons verzamelden. De schrijver kan zijn spot er mede niet inhouden, al heeft hij dien in den vorm van beleefden lof. Zou hij meenen, dat één zendeling, zelfs van „het minst gewilde ras” zijn bezadigdheid zoo verre zou gedreven hebben, dat hij een grooter aantal toetredenden zou hebben afgewezen, uit vrees voor schadelijken invloed van grootere kudden? Inderdaad zijn er ook reeds gemeenten, die haar leden bij honderden tellen. Kleine aanvangen, veel worstelingen en belemmeringen, onmerkbare vooruitgang, als een mosterdzaadje in den grond, als een zuurdeesem, verborgen in drie maten meel, daarmede gevoelen we ons bemoedigd en gelooven dat het goed zal gaan; want juist zoo leert het E angelie dat het gaan moet, zal het goede verwachting geven. Niemand evenwel meene, dat hiermede gezegd is dat, wanneer ons tegelijk honderd of duizend mosterdzaadjes ter hand komen, we er evenwel maar één planten moeten.

Gelukkig heeft het Christendom niet wat de schrijver er aan meent te ontdekken: „strenge, harde vormen.” Zijn

stichter heeft gezegd, en in allen die Hem volgen, bewezen: „Mijn juk is zacht en Mijn last is ligt. Bij Mij vindt gij rust voor uwe zielen." Wat is ook te verwachten van „de wet der vrijheid" en 't gebod der liefde! Hoe durft de schrijver zulks beweren, met den wreeden, onbuigzamen, dwangvollen, dorren Islam voor zich, waaronder het volk zich gewillig buigt! Heeft hij niet zich zelf hier een brevet gegeven van onbekwaamheid om te oordeelen in deze zaak, wegens blindheid op geestelijk gebied? Of verwart hij zich hier in zijn eigen woorden? Ten minste ik kan niet begrijpen hoe „weekheid van karakter" een verhindering zou kunnen zijn om indrukken te ontvangen of wortel in zich op te nemen; nog minder hoe „vormen" zouden kunnen „wortel schieten." Wel begrijp en weet ik dat, zoo als hij teregt aanvoert, de aard dezer oosterlingen veel ontvankelijker is voor zinnelijkheid dan voor het „eenvoudig reëele." Maar ik leg er den vinger op, dat de schrijver getuigenis geeft, dat het Evangelie tot „het eenvoudig *reëele*" behoort, en evenwel zijn verbreiding durft afraden en bestrijden, en aanraadt het volk bij zijn zinnelijkheid te laten, waarvan de heillooze gevolgen aan alle kanten worden aanschouwd. En ik geef getuigenis daartegenover, dat de waarheid de kracht heeft, en heeft getoond, en zal blijven bewijzen, om allen tegenstand en alle beletselen te overwinnen, wanneer ze met beleid, zachtmoedigheid en volharding verbreid en gehandhaafd wordt, — en dat, niet de waarheid, maar alleen haar tegenstanders gevaarlijk zijn voor volken en staten.

Japara. P. Jansz.

Inmiddels bevatte de *Lokomotief* van 12 Aug. een artikel, dat ongetwijfeld niet uitstekend-gelukt mag heeten. Oordeel zelf:

Een Seminarium te Batavia. In een vrij tardive bespreking, door de *Javabode* aan ons artikel over evenbedoeld Seminarium gewijd, wordt 't volgende gezegd:

(Hier volgt letterlijk wat daarover in de *Javabode* van 8 Aug. staat te lezen. Zie boven.)

Daarop de *Locomotief:*

„Wij zullen met de *Javabode* kort zijn en ons van polemiek tegen dat blad onthouden. Alleen meenen wij zijn redacteur te mogen uitnoodigen uit ons artikel *één enkelen zin* aan te halen, waaruit blijkt dat door ons het Christendom is aangerand of gehoond! Ons artikel is blijkbaar door den redacteur van dat blad niet gelezen, of zoo al, dan verstaat de voormalige leeraar eener Hoogere Burgerschool de Nederlandsche taal niet.

Het blijkt intusschen uit het geschrijf in *Javabode* en *Indiër* dat men het heeft noodig geacht, eene agitatie in het leven te roepen, tot erlanging van nog wat geld. Dat daartoe leugen en verdachtmaking zouden worden te baat genomen, mocht echter van die bij uitstek Christelijke mannen, als onze bestrijders zich wanen, niet worden verwacht."

Om dezen strijd volledig weêr te geven, nemen wij hier ook re- en dupliek op:

Javabode 16 Augustus.

Naar aanleiding van ons oordeel over den uitval van *de Locomotief* tegen het Christendom, geeft de redaetie van dat blad de volgende repliek:

(Hier volgen letterlijk de bemerkingen van de *Locomotief* 12 Augustus.)

Daarop de *Javabode:*

De redactie van de *Locomotief* is heftig in haar antwoord.

Zij weet zeer goed, dat wij de laatsten zullen zijn om haar moedwillig of niet moedwillig verdacht te maken.

Zij moest — en *kon* ook, dunkt ons — weten, dat wij geen *leugens* zullen te baat nemen, om voor het Seminarium geld te erlangen.

De Locomotief heeft ook minder regt tot de pertinente verklaring dat „wij ons bij uitstek Christelijke mannen wanen."

„Wij „wanen ons" niets, maar achten het alleen noodig onze gevoelens uit te spreken, *ook* wanneer ze verschillen van die der redactie van *de Locomotief*.

Het doet ons leed, dat die redactie daarover zoo toornig is."

'*Locomotief* 20 Augustus.

Een onvoldoend antwoord. De *Javabode* van ll. Zaturdag bevat 't volgende:

(Het antwoord van de *Javabode* 16 Augustus geciteerd. Zie boven: Naar aanleiding enz.)

Daarop de *Locomotief:*

„Voor de betuiging van 't leedwezen van de *Javabode* kunnen wij dankbaar zijn, maar we kunnen ons daarmede niet tevreden stellen. Er is nog niet voldaan aan ons verlangen om door de *Javabode* één zinsnede uit ons artikel „Een Seminarium te Batavia" te zien aanhalen, waarmede de tegen ons uitgebrachte beschuldiging kan worden gestaafd, dat wij het Christendom hebben gehoond. Daarop wachten wij nog. Dat bewijs niet leverende laadt de redacteur van dat blad de verdenking op zich, onder invloed van anderen te hebben geschreven, zonder zich zelven overtuigd te hebben van de waarheid der beweringen, die men hem liet wedervaren."

De *Javabode* trachtte het gevorderde bewijs te leveren op een wijze en met een gevolg, dat duidelijk blijkt uit het volgende artikel van de *Lokomotief* van 1 September:

De redacteur der *Java-Bode* houdt niet op te bazelen over zijne eerste tegen ons begane onbillijkheid, naar aanleiding van ons artikel „een seminarium te Batavia. Ll. Dinsdag schreef hij het volgende:

Niet tevreden met de door ons gegevene opheldering, verlangt *de Locomotief*, dat wij nog, al ware het met de aanhaling van slechts één zinsnede, de beschuldiging staven, dat zij, door haar opstel „een Seminarium te Batavia," het Christendom heeft *gehoond.*

Wij hadden gehoopt, dat de Redakteur der *Locomotief* de kieschheid waarmede wij hem gespaard hebben, zou hebben op prijs gesteld. Nu hij ons tot nadere verantwoording roept en ons dwingt alles te zeggen, wat wij over zijn opstel gedacht hebben en nog denken, aarzelen wij niet te verklaren, dat het geheele artikel, zoo ook al niet een zuiver Mohamedaanschen of Heidenschen, dan toch een voor het Christendom te eenenmale onverschilligen geest ademt. Dit op zich zelf is reeds van de zijde van iemand, die christen heet, een hoon, het Christendom aangedaan. Het bevreemdt ons, dat de Redakteur van de *Locomotief* dit niet heeft ingezien, nadat hij later onder de oorzaken, die de verbreiding van het Christendom moeten doen onraadzaam achten, zelf genoemd heeft de weinige belangstelling, die de Christenen in Indie daarvoor aan den dag leggen.

Zulk gemis aan belangstelling getuigt, naar onze opvatting, niet van groote vereering. De raad, om uit dien hoofde vooral toch geen belangstelling bij anderen op te wekken, kan slechts gegrond zijn op de meening, dat het

Christendom zeer goed kan worden gemist. Ook dat is evenmin een blijk van waardeering.

Maar al de redeneeringen van den schrijver verkrijgen het karakter van hoon tegen het Christendom, zoodra zij uitgaan van de door hem verkondigde stelling, dat de vormen van het Christendom „gestreng en hard” zijn, en „dat het louter onzin is te beweeren, dat uitbreiding der Christelijke geloofsleer het tijdelijk en eeuwig welzijn der volken zou kunnen bevorderen”. Zoolang het iets beteekent Christen te heeten, zullen wij telkens tegen zulke uitingen, waardoor aan het grootste kleinood voor een groot gedeelte der menschheid, smaad wordt aangedaan, en een, volgens ons, voor de maatschappij verderfelijke leer gepredikt wordt, met kracht opkomen.

Eerder dan te kunnen toegeven, dat onze kennis der Nederlandsche taal te kort schiet om de opstellen van *de Locomotief* naar behooren te lezen, moeten wij het er voor houden, dat haar Redakteur ditmaal de strekking van hetgeen hij schreef, niet overdacht noch begrepen heeft.

Dit schijnt ook het geval te zijn, waar hij op een andere plaats de verkondiging van het Christendom *gevaarlijk* acht, omdat in vroeger en later tijd daarvan menigwerf misbruik gemaakt is, en het — slecht toegepast of niet behoorlijk opgevolgd — in de geschiedenis der wereld tot beroering en strijd heeft aanleiding gegeven. Zulke gronden beteekenen, — men zal het, bij eenig oppervlakkig nadenken, moeten erkennen — zoo veel, als dat iemand het gebruik van stoom en electriciteit onder de menschen wenscht verboden — of alle drukkerijen gesloten te zien, omdat in verband met de beide eersten vele ongelukken plaats vinden, en op de laatste vele minder gewenschte couranten artikelen het licht zien.” —

Nadat wij een vorige maal ons reeds zoo dankbaar verklaarden over de leedbetuiging door de *Javabode* aan ons adres gedaan, hadden wij mogen verwachten, dat de redacteur met zijn kieschheidsargument ware achterwege gebleven; dit niet gedaan zijnde, betuigen wij nogmaals voor de ten onzen opzichte gepubliceerde welwillendheid onzen dank. Om complimenten te maken echter zitten wij hier niet. Wij spreken daarom nu den wensch uit, daarvan voor den vervolge verschoond te blijven.

Overigens is hetgeen de redacteur van de *Javabode* aanvoert, tot steuning zijner beschuldiging dat het Christendom door ons gehoond zou zijn, vrij zwak. Behalve bij ons kan hij het oordeel, dat het Christendom in zijn vormen „streng en hard" is bij vele andere lezen, o. m. bij, de zeker immers om hoon jegens het Christendom nooit lastig gevallene, mevr. Bosboom-Tousaint, terwijl zijn ander motief op zijn kennis der geschiedenis schipbreuk had moeten lijden. Hij zal immers wel weten, hoevele volken tot ongekenden trap van bloei en welvaart zijn gestegen zonder met het Christendom bekend te zijn, en dat juist de uitbreiding van het Christendom met een algemeenen teruggang in tijdelijk welzijn en beschaving gepaard ging? En omtrent het eeuwig welzijn, zal hij zich geen oordeel aanmatigen, zijnde dit voor hem als voor allen, een tot heden gesloten boek.

Het tot heden door hem te berde gebrachte bewijst waarlijk nog niet, dat de inspiratie niet van elders komt.

Haar belofte of dreiging nakomend, gaf de *Locomotief* in haar nommer van 9 Augustus aan den heer Keuchenius

„Een antwoord."

Zie hier het merkwaardig artikel:

Voor drie dingen is in Nederland nog altijd geld te vinden: voor Oostenrijksche staatspapieren, Americaansche spoorwegactiën en evangelisatie- of zendelinggenootschappen, 't laatste zelfs wanneer de bekeering Java geldt? In dat opzicht is dit land geen verstooteling. Laat het wijzen op zijn ellendige communicatiewegen en havenwerken — het vindt geen hulp. Laat het scholen vragen — de beurs blijft gesloten, Laat het aandringen op een waarborg voor veiligheid, of de rechtsbedeeling een zijner kwalen noemen — het zal afgewezen worden als iemand die lichtzinnig mort. Laat een watersnood honderdduizenden inlanders gebrek doen lijden, of laat een misgewas een gansche afdeeling maanden lang doen hongeren — hoogstens heeft het godsdienstige Nederland voor al die ongelukkigen een paar duizend gulden veil. Maar wanneer het aankomt op de stichting van een seminarium te Batavia, waarin Javanen tot protestantsche geestelijken omgewerkt zullen worden, dan slaan de Nederlanders zich zelven en elkander op de borst, als schuldig aan een eeuwenoude plichtsverzaking, en dragen met haastige mildheid hun offers aan, zoodat na een weinig tijds twee tonnen met goud zijn gevuld. Een steen of een bijbel — iets beters heeft het brood vragende volk niet te verwachten.

Anderen mogen dat loven, ons is het een der meest deerniswaarde en onverkwikkelijke verschijnselen, welke men bij de uitingen van den zin, den geest en de kracht eens volks beleven kan. Geen christenen zijnde als Mr. L. W. C. Keuchenius, missen wij de vrijmoedigheid, om hem en zijn geestverwanten huichelarij en beginselloosheid ten laste te leggen, moeten wij met andere wapenen strijden dan hij tegen ons pleegt te keeren, betreuren wij het dat zooveel ijver ontwikkeld wordt om de fictieve behoeften van deze

kolonie te gedenken, terwijl voor haar meest reëele behoeften hart noch beurs zich opent. Een fictie *is* de evangelisatie. Het laat zich denken, dat te eeniger tijd het reine Christendom het nu nog op Java heerschende bastaard-Mohamedanisme verdringen zal, maar zeker kan dat niet gebeuren, voordat de volksaard der inlanders een ontwikkelingsproces heeft doorloopen, dat nagenoeg al het oude voorbij doet gaan, èn voordat de uitnemendheid van het Christendom den inlanders blijkt uit de voortreflijkheid der Christenen. Een bekeering zonder overtuiging is een huichelspel. Een overtuiging, niet uit leerling of voorbeeld ontstaan, is verdacht. De leering nu verstaat de inlander niet: verstandelijk en zedelijk is hij te weinig ontwikkeld, om de betrekkelijke waarde van Bijbel en Koran te bepalen, en zich daarna vóór den Bijbel te verklaren. Het voorbeeld verder, zooals het uit het koloniaal regeeringsbeleid met zijn batig-saldo-stelsel, en zooals het uit het leven en werken van zeer veel Europeanen tot den inlander spreekt, mist in nog hoogere mate evangeliseerende kracht. Wat dan moet den inboorling bewegen, om zich door verzaking van den Islam den smaad en spot zijner landgenooten te berokkenen, en o. a. het recht der veelwijverij te verbeuren, waarvoor hij in den regel volstrekt niet onverschillig pleegt te zijn?

De Hr. Keuchenius heeft beweerd, dat wij, de evangelisatie besprekende, een oordeel velden over hetgeen wij niet begrijpen. In zeker opzicht duldt die meening geen tegenspraak. Onbegrijpelijk inderdaad is het ons, en blijft het ons, dat hij en de zijnen een ijver met verstand denken te ontvouwen, door nieuwen wijn in oude zakken te bergen, dat hij en de zijnen hun eerbied voor het Christendom trachten te betoonen, door het aanneming te ver-

schaffen bij menschen, als de Javanen, die onbekwaam zijn om het te doorgronden, onbekwaam bij gevolg om het te waardeeren, onbekwaam dus ook om het lief te hebben. Handelende als de Hr. Keuchenius tegen ons gehandeld heeft, zouden wij hem deswege van onoprechtheid en oppervlakkigheid moeten beschuldigen, maar de eischen der betamelijkheid anders opvattende dan hij, mogen wij hem alleen in overweging geven, om zijn denkbeelden betreffende de Javanen aan herziening te onderwerpen. Geen vijftigste gedeelte van de Europeanen, die den inlander door persoonlijken omgang leerden kennen — en dat zijn ter zake toch wel de eenige bevoegde getuigen — zal een evangelisatie, die „in geest en in waarheid" moet geschieden, mogelijk achten. Mogelijk in het algemeen is slechts een schijnbekeering, een bekeering waartoe de inlander door winst- of eerbejag te verlokken is, maar die het Christendom zal verlagen tot een voorwerp van beschimping en spot. En — vragen wij, tot een ander twistpunt overgaande — kan dat ooit het zijne bijbrengen, om de Mohamedaansche dweepers in toom te houden? Zal dat niet veeleer de noodlottige hoop bij hen verlevendigen, dat eerlang de profetie vervuld zal worden, en het Christendom zal zwichten voor de Halve Maan? Zal dat niet het Mohamedaansche fanatisme prikkelen? Zal het geen beroering brengen over dit land?

Men heeft beweerd, en de Heer Keuchenius, ter gelegener tijd van syncretismus niet afkeerig, heeft de *Javabode* nagezegd, dat de evengelisatie de rust van dit land nimmer bedreigen zou, omdat „het Christendom alleen vredelievende bedoelingen kent en gehoorzaamheid aan de gestelde machten predikt." Bedoeling en resultaat intusschen zijn twee. Prediken en handelen zijn insgelijks twee. Hoe ernstig het Christendom ook vrede verkondigd hebbe, zijn

belijders hebben geen enkel tijdperk voorbij laten gaan, zonder religie haat te kweeken, zonder godsdienst-oorlogen aan te blazen. Tellen de woelingen door de wederdoopers in Munster aangericht, de boerenkrijg, de dertigjarige oorlog, tachtigjarige — tellen die alle voor niets of voor werken des vredes misschien? De oorlogen, eeuw aan eeuw in Europa tusschen den eenen christelijken of allerchristelijksten staat tegen den anderen gevoerd — moeten wij daaruit wellicht de zekerheid van het geloof verkrijgen, dat het Christendom voor de volken vrede waarborgt? De spionnen door de regeering van Nederlandsch-Indië of welke christelijke regeering ook gehuurd, om de sterkte of de zwakheid van een ander rijk te leeren kennen — zal men zich daarop wellicht beroepen, om ons de overtuiging te geven, dat het Christendom van niemand ongehoorzaamheid aan de gestelde machten duldt? — Men versta ons niet verkeerd. Den eerbied van het Christendom voor vrede bewonderen wij, maar ook ontkennen wij, dat het Christendom of een enkele godsdienst den loop der wereldgebeurtenissen zou beheerschen. Er *moet* te eeniger tijd een botsing komen tusschen de verschillende rassen der wereld, er *moet* te eeniger tijd een religiekrijg ontstaan: de geheele stoffelijke wereld geeft ons eeuw aan eeuw en dag aan dag een onverbiddelijke en onvermijdelijke worsteling uit zelfbehoud, een worsteling op leven en dood te aanschouwen. Geen prediking breekt die ijzeren wet. Wèl kan het Protestantisme, dat thans in het Oosten tracht te herwinnen, wat het in het Westen aan terrein verliest, door evangelisatie een nieuwe uitbarsting van onlusten verhaasten, hetzij door den dollen ijver van enkele bekeerlingen, hetzij — en dit verschijnsel zal minder sporadisch zijn — door de onverschilligheid en onbeduidendheid der proselieten. Men zie toe,

nu het nog niet te laat is! Waarom over dit goede land alweder een zware beproeving gebracht? —

We meenen het hierbij te moeten laten, wat de eigenlijke quaestie betreft. Blijft een enkel woord, een persoonlijk feit. Het is onze gewoonte niet, onze lezers met dergelijke feiten, ons zelven betreffende, te vermoeien; wanneer wij dezen keer van die gewoonte afwijken, zal het slechts voor een oogenblik zijn. De Heer Keuchenius heeft de verzoeking niet kunnen weerstaan, om de fiool zijner gramschap over ons uit te storten. Hij heeft zich in de bitterheid zijns harten, niet ontzien daarbij het woord „beginselloos" te gebruiken. Het zou ons aangenaam zijn, openlijk van den Heer Keuchenius te vernemen, wat iemand als hem, tot die weinig evangelische qualifikatie recht kan geven." —

Het *Algemeen Dagblad van Nederlandsch Indië* achtte het ook van zijn roeping, niet om voor of tegen *Locomotief* of *Javabode* te getuigen, maar om zijn gevoelen kenbaar te maken over de Zending en het Seminarie. Het stuk is niet van den redakteur, den heer C. Busken Huet, doch is goed geschreven. 't Is vervat in het nommer van 26 Augustus en van dezen inhoud:

DE TOEKOMST VAN HET OP TE RIGTEN SEMINARIE.

Het is niet sedert heden of gisteren, dat de Evangeliesatie in Indië ter sprake komt.

De Cabral bragt, om zoo te zeggen, reeds zijn misboek mede en Pieter Both zijn statenbijbel!

En van den tijd af, dat onze regtzinnige zeevaarders hier voet aan wal zetten, tot op dit oogenblik, is de uitbreiding van het christendom onder de Inlanders eene kwestie

geweest, aan wier oplossing met meer of minder goed gevolg hare voorstanders voortdurend gewerkt hebben.

Laat ons zien, welke de resultaten zijn.

De bijbel is in verschillende Inlandsche talen overgezet.

De Maleische overzetting, waaraan Leidekker werkte tot aan zijn dood en van der Vorm in 1701 de laatste hand legde, hoewel zij eerst 32 jaren later gedrukt werd, zou men moeten achten het meest verspreid te zijn.

Doch waar vindt men haar, behalve in de Molukken en een enkel exemplaar op Sumatra?

Van het Javaansche testament van veel later dagteekening, waren in 1850 204 exemplaren verspreidt, o. a. door de hulp der Residenten van Cheribon, Japara en Samarang

Hoeveel zijn er nu, twintig jaren later, gedebiteerd?

Zeer luttel.

In de gelegenheid om nasporing te doen door veelvuldige reizen in de binnenlanden en dagelijkschen omgang met den Inlander, moet ik verklaren, den Javaanschen bijbel nergens, dan op Vendutis te hebben aangetroffen, waar een Chinees hem kocht voor scheurpapier, om er vuurwerk van te maken.

Over den bijbel in andere talen behoef ik niet te spreken.

Waar het Javaansche en Maleische zulke treurige resultaten hebben gehad, kan men het overige zonder ligtvaardigheid gissen.

De Molukken en omstreken waren reeds vroeger het brandpunt der Evangelisatie.

Reeds in 1568 predikten Portugeesche jezuiten hunne leer te Menado, met pater Mascarenhas tot hoofd; en lang, nadat de Hervormde godsdienst ook daar was doorgedrongen, bestond nog het Katholicismus op verschillende plaatsen langs de kust en op omliggende eilanden.

Welk eene vlugt overigens de evangelieeatie in deze streken nam, leere ons Montanus. die daar in 1575 voor kerkelijke zaken reisde. Hij zegt: „van de negory Menado heeft de grootste helft van de inwoners nu al eenigen tijd het Christendom omhelsd."

Doch een schrijver van onzen tijd, over het gehalte sprekende, vermeldt:

„Zoo men nu het verloopen tijdvak in aanmerking neemt, en te gelijker tijd het aantal bekeerlingen, gedurende al den tijd, dat de christelijke godsdienst is gepredikt geworden, zoude men moeten veronderstellen, dat de leeken, daarin grootgebragt, ook de zachtere gevoelens daaraan verknocht, zouden hebben aangenomen: maar, hoe gaarne wij ook willen, kunnen wij dit helaas! niet ontkennen; alles wat betrekking heeft tot het ras van bekeerde heidenen, kenschetst zich door alle te bedenken ondeugden: zij zijn minder te achten, dan diegenen die nog echte alfoeren zijn. De eerste zijn tweeslachtige, de laatste nog natuurmenschen. Om kort te gaan, zij behouden het slechte van beide zijden, en zien het goede over het hoofd."

Een ander bevoegd beoordeelaar spreekt over den Amboinees aldus:

„Zijn christendom bestaat in niet veel meer dan den uiterlijken vorm, en het aanleeren van een dor leerstelsel, van dogmata, in het zingen van psalmen, die men niet begrijpt, en eindelijk in het aanhooren van leerredenen, waarbij een onkundige leermeester de plaats van voorganger bekleedt."

Een derde deelt mede:

„Men heeft van de Ambonezen over het algemeen speculative en *naam*-, in stede van werk*dadige* christenen gemaakt. In stede van hun een duidelijk begrip te geven

van hetgeen zij doen moesten, om zich het voorregt waardig te maken, dat hun boven anderen hunner landgenooten ten deel was gevallen, heeft men zich bepaald bij de verandering hunner kleederdragt, bij het zingen van eenige psalmen en geestelijke liederen, bij het zonder verder begrip leeren lezen en schrijven.

„Maar men heeft niets gedaan, om die vlijt, die arbeidzaamheid en dien lust tot nuttige bezigheden aan te wakkeren, die het sieraad en de eere uitmaken van eene echt christelijke maatschappij, terwijl zij tevens de bronnen worden voor dat volksgeluk en dat algemeen welzijn, waarvan in Europa gezegende voorbeelden nog voorhanden zijn. In één woord, men heeft de menschen hier leeren zingen en bidden, maar niet leeren werken; en ik zou meer durven zeggen: men heeft ze een tegenzin of ten minste een verkeerd denkbeeld tegen en van den arbeid gegeven, en daaraan moet grootelijks de weinige vooruitgang worden toegeschreven, die werkelijke verlichting en beschaving onder de bevolking in zooveel jaren gehad heeft."

Zien wij eens rond op Java.

In 1848 begon de evangelisatie in den Oosthoek. In 1847 waren daar reeds 400 christenen. Hoeveel zijn er sedert, in een kwart eeuw, bij gekomen? Zeer weinige, zoo het aantal niet verminderd is.

Te Samarang, waar reeds meer dan 20 jaren dezelfde zendeling werkt, wordt de gemeente niet grooter.

Eveneens is dit het geval in de Soendalanden, waar de evangelisatie nagenoeg sints een tiental jaren bezig is.

De verslagen, door de zendelingen over Sumatra gepubliceerd, wijzen op stagnatie of achteruitgang en zijn ook dan nog sierlijk gekleurd, volgens de verzekering, die ik onlangs kreeg van iemand, welke dat eiland

kort geleden bereisde en wiens waarheidsliefde niet verdacht is.

Op Nias, Borneo en Nieuw-Guinea ziet de evangelisatie nagenoeg geene vruchten, na tientallen jaren arbeids.

Bali kan ik niet beoordeelen. Toen ik daar het laatst was, waren er nog geene zendelingen.

Evenmin weet ik iets van de Sangir- en Talaut-eilanden.

Wat nu de zendelingen uit Europa niet konden doen in zooveel honderden jaren, n. l. de christelijke godsdienst vestigen en doen werken naar behooren, zullen dat de Inlanders kunnen, die zijn opgeleid in het Seminarie, dat te Batavia verrijzen zal?

De Inlander heeft veel voor.

Hij heeft minder wantrouwen te overwinnen, hij kent de taal grondiger, hij beweegt zich met meer gemak, hij heeft meer verstand van de Inlandsche huishouding.

Maar het ontbreekt hem aan volharding, die hij als evangelist, zoo hij slagen wil, niet missen kan.

Het ontbreekt hem aan standvastigheid, waardoor hij groote kans loopt, dat zijne daden zijne woorden zullen neutraliseeren.

Het ontbreekt hem aan opregtheid, waardoor zijne plooibaarheid de gunstigste verwachtingen zal opwekken, maar tevens aanleiding wezen, dat de godsdienst bij hem en zijne volgelingen niets anders zal worden dan een dun vernis, dat gemakkelijk wordt weggevaagd.

De zendingszaak overigens in Nederland neemt niet toe; en het is te voorzien, dat het separatisme haar den nekslag zal geven.

Waar de algemeene strekking op eendragt wijzen moest, ziet men de scheuring in de Kerk, tot in nuances, op de evangelisatie terugwerken.

Dat het Seminarie te Batavia zal tot stand komen, mag worden aangenomen. Het is iets nieuws, en na eenige jaren garens is genoeg verzameld, om een begin te maken.

Maar als het nieuwe er af is, zal ook de belangstelling verflaauwen: dit is zoo zeker als eene natuurwet.

En dan kunnen wij de gevolgen afleiden uit de historische feiten en uit de karakterbeschouwing van den Inlander, waarover ik hier het een en ander gezegd heb.

Over de waarde der dogmata, der sekten, spreek ik niet. Voor dat onderwerp zijn kerkelijke bladen de plaats.

Maar met de geschiedenis der evangelisatie in Indie voor ons, kunnen wij a priori vaststellen:

Het Seminarie heeft geene toekomst."

Een tweetal artikelen, waarvan er een vóór en een tegen de zaak in geschil getuigenis aflegt, laten wij hier voor hetgeen ze zijn, omdat zij behooren tot het niet verkwikkelijk gebied van den journalisten-strijd.

Uit het meêgedeelde blijken twee zaken. De eerste is deze: Het Seminarie trekt de aandacht.

Dat is *iets*.

De tweede zaak is: vele radikalen onder de Europeanen in Indië steunen de oprichting van het Seminarie niet. Zeer te betreuren is het, dat zij kennelijk jegens het evangelie niet onverschillig maar vijandig zijn. Het Seminarie zal dus moeten verrijzen en zich staande houden zonder hen. Zij erkennen zelf, dat althans de stichting onder die omstandigheden mogelijk, ja waarschijnlijk is. Dat geeft inderdaad moed. Hun twijfel aan 't voortbestaan beneemt ons den moed niet. Tegenover het gering aantal bijbels, volgens den mede-arbeider van het *Algemeen Dagblad* in Indië verspreid, kunnen wij het aantal exemplaren stellen in 1872 door het Britsche Bijbel-

genootschap in Britsch-Indië verspreid. Het bedraagt 171,000. De mahomedanen denken niet zoo gering over den invloed van 't evangelie, als de gedoopte en zich christen-noemende redacteurs van de indische bladen. Althans, zoo bericht men ons, in 't Noord-Westelijk gedeelte van Hindostan trachten zij (de mahomedanen) een engelsch-oostersche universiteit op te richten, waarvoor door geheel Indië wordt gekollekteerd. Reeds is ruim 1½ millioen ontvangen. Men wil aan deze hoogeschool, met wapenen aan de christelijke wetenschap en beschaving ontleend, het geloof aan den Koran verdedigen, daar men ziet, hoe de westersche begrippen overal doordringen. — De evangelisatie van Java moet nog eerst recht beginnen, en de eerstelingen zijn niet zoo gering, als men beweert. „Onbekend maakt onbemind," en haat verblindt nog meer dan liefde.

B.

JOHAN KASPAR LAVATER.

(EEN VOORLEZING.)

Op den 15 November 1741 werd te Zurich de man geboren, over wien ik tot u wensch te spreken. Hij heet *Johan Kaspar Lavater*. Vreemd klinkt u die naam zeker niet in de ooren. Lavater, dat is, zoo zegt gij, immers de man, die het karakter der menschen kon opmaken uit hun gelaat? Hij is het. Maar ware hij alleen om zijn fyzionomische studiën vermaard, dan zouden wij waarschijnlijk voor een schets van zijn beeld uw aandacht niet vragen. Zijn geheele persoonlijkheid, zijn werkzaamheid op meer dan één gebied maakt hem zoo belangrijk en maakt zijn leven zóó rijk, dat in den tijd, ons vergund, slechts het en ander aangaande hem kan worden gezegd.

Ik heb mij voorgesteld u een overzicht te geven van zijn leven, en opdat er eenheid zij in mijn verhaal, wil ik de eenheid van dat rijke leven doen uitkomen en daardoor krijg ik niet slechts aanleiding, maar zal ik, door mijn onderwerp *verplicht* worden, om ook te spreken over Lavater's gelaatkunde.

Het schoone, vrije Zwitserland was de geboortegrond van Lavater. Levendig werd daar deelgenomen in den grooten

strijd op letterkundig, godsdienstig en wijsgeerig gebied, die in Frankrijk en Duitschland werd gestreden. Het piëtisme, dat met kracht was opgekomen tegen de versteende orthodoxie, had leven gebracht in hetgeen verstorven was. Doch ongeveer in 't jaar 1740 werd steeds meer openbaar, hoe de bloot-verstandelijke rechtzinnigheid nog een andere reaktie in 't leven had geroepen dan die, welke zich uitsprak in 't piëtisme. Het zoogenaamd rationalisme trad op, eerst wetenschappelijk, en het evangelie althans eerbiedigend, maar weldra allen schroom vergetend en de vaan ontplooiend der verlichting, der Aufklärung. Te Berlijn zag het hoofd-orgaan dier partij het licht; wij bedoelen de Allgemeine Deutsche Bibliothek, onder redaktie van Nicolai. Het bijgeloof, de kerk en de Jezuieten waren de machten, waartegen deze nuchtere partij te velde trok. Een afgetrokken geloof aan een God, en een weinig heldere hoop op een leven aan gindsche zijde van 't graf, waren de twee hoofdzuilen die zij hadden laten staan van 't aloude geloof — dat had moeten wijken voor een dorre zedeleer, een brave Hendrik's moraal.

Van Jezus Christus werd slechts als leeraar gewag gemaakt en als voorbeeld. De rabbi had den Middelaar geheel verdrongen. De kerken werden niet meer bezocht, de oude zeden niet meer gevolgd.

Toen hebben het piëtisme en de orthodoxie, bedreigd door dezen gemeenschappelijken wederpartijder, de vijandschap van voorheen afgelegd, en zich, door den nood gedrongen, aaneengesloten. Had nu de orthodoxie maar een weinig warmte van het piëtisme, en het piëtisme wat meer licht van de orthodoxie overgenomen. Doch beiden waren overvallen door een gevoel van uitputting. Beiden hadden het besef, dat zij tegen den stroom niet waren opgewassen. De aloude wapenen der godgeleerde scholen troffen de nieuwe

vijanden niet. Het werd niet meer mogelijk geacht een wetenschappelijk, beschaafd mensch te zijn — zonder ook de beginselen der Aufklärung te zijn toegedaan en zoo kwam er een diepe klove tusschen het Evangelie en de kinderen der vorige eeuw, die leefden vóór ruim 100 jaren.

Zelfs waarlijk godsdienstige, of zoo als men tegenwoordig zegt, religieuse mannen die een zeer levendig geloof in God hadden, verzwegen het middenpunt des Evangelies: de verzoening, en wekten alleenlijk op tot een vast vertrouwen in Gods voorzienigheid en een deugdzaam leven. Als vertegenwoordigers van die richting noemen wij Spalding, Zollikofer, Jerusalem en Sack. Zij waren in hun tijd gevierde mannen; bekleedden de hoogste kerkelijke waardigheden; waren beroemd om hun welsprekendheid — en wij, als wij thans hun geschriften lezen, staan verbaasd over hun dorheid, hun geesteloosheid, hun gemis aan kracht. Zij waren al te zeer onder den indruk van den tijdgeest.

Die geest was afkeerig van alles, wat den mensch wezenlijk of in schijn vernederde. De *rechten* van den mensch werden nu geproklameerd. De waarde van den individu werd op den voorgrond gesteld. De enkele mensch was te lang voorbijgezien, niet genoeg geacht. De kerk had den mensch door het op de spits drijven van het leerstuk der erfzonde en der geheele verdorvenheid onrecht aangedaan, en de vorsten hadden hun onderdanen beschouwd als wezens, die om hunner Hoogheden wil op aarde waren — *nu* zou men den mensch rehabiliteeren; hem tot zijn recht doen komen; alle gevreesde majesteiten van voorheen moesten afstand doen van hun gezag, en *de mensch* zou hun plaats innemen.

En zie hier M.H. het oogpunt aangewezen, waaruit wij het leven en streven van Lavater willen beschouwen. Hij dweept met den mensch. Verstaat hier niet onder, dat hij gaarne wel deed

aan ongelukkigen, en hooge gedachte koesterde over onze vermogens. Neen, al wat zuiver-menschelijk was, alles waaruit bleek, hoe veel een mensch vermocht, elke vonk van vernuft, elke straal van wetenschap, elke schittering van genie werd door hen met geestdrift begroet. Hij had in het menschelijk geslacht zulk een welbehagen, dat hij zijn geheele leven heeft gewijd aan het bestudeeren, aan het rusteloos zoeken naar kennis van dien mensch.

Zijn geboorte in een republiek heeft natuurlijk invloed gehad op zijn begrippen aangaande de rechten, die ons moeten worden toegekend. Hij was een echte vrije zwitser van jongsaan. Daar kwam bij een sterke behoefte aan God. Op zijn zevende jaar, zoo verhaalt hij ons, was hij met zijn gedachten reeds bezig met den Allerhoogste. Als hij des Zondags in de kerk was, begreep hij weinig of niets van de predikatie, maar dan las hij in zijn handbijbeltje, en liefst in het O. T. vooral de geschiedenissen van Elia en Elisa.

Van Christus wist hij toen nog weinig. Het N. Testament trok hem ook niet zoo aan als het Oude. Christus áls Christus was hem toen nog onverschillig. Al zijn geloof loste zich op in dit ééne: er is een God, die het gebed verhoort. Zoo herinnerde hij zich, dat hij eens in een opstel, waarvan veel afhing en dat reeds in de handen van den onderwijzer was, *relata* in plaats van *revelata* had geschreven. Toen bad hij, dat God de fout mocht verbeteren en met zwarten inkt het ontbrekend *ve* nog boven het woord mocht schrijven. En ziet hij kreeg zijn opstel terug — zonder fouten: het ontbrekende *ve* was er door een vreemde hand met zwarten inkt ingelascht. De onderwijzer, die hem bijzonder genegen was, had het gedaan. „Ik had, zoo zegt hij, een God die mij bidden leerde en mij verhoorde. Ik scheidde of ontleedde de spijs niet: ik *genoot*."

Groot was reeds vroeg zijn verbeeldingskracht. Ik was, zegt hij, in mijn gedachten steeds een bouwmeester, een uitvinder, een oprichter van babylonische torens, wat trouwens nog altijd in mijn zielsaard ligt. Gaarne klom hij op hooge torens, om een wijd uitzicht te hebben. Ook was hij in zijn gedachten gaarne een hoofdman van een rooverbende. Niet dat hij bloed wou storten, maar met *list* iets af te nemen en het dan met list aan een ander te geven; *de onzichtbaar werkende te spelen* dat was zijn lievelingsdenkbeeld.

Niet lang was hij op 't gymnasium, of hij besloot predikant te worden. En aan dat voornemen bleef hij, als een hooger roeping, getrouw. Zijn behoefte aan God bleef hem bij. Als wij zijn brieven lezen, die hij schreef op zijn 18de jaar, dan vinden wij daarin even als op zijn zevende jaar dat onbepaald geloof, dat God met hem is en dat er een zeer levendig verkeer bestaat tusschen hemel en aarde. Zoo zegt hij van zijn bescherm engel: „Maar deze zal mij nu niet toelachen. Misschien ligt hij in dit midder-nachtelijk uur geknield voor den Eeuwige, vol van het gevoel van God en zijn onsterfelijkheid. Ik wil hem nu niet storen, ik wil hem helpen aanbidden want ook ik ben onsterfelijk." Hij kan nu echter niet meer zeggen, dat hij Christus als Christus niet kent. In 't zelfde jaar, waarin de vorige brief geschreven werd betuigt hij: Een is er, slechts één, in wien ik duizend, duizendmalen meer genoegen vind dan in al het andere: Hij, die God was en Rechter der wereld zijn zal, die mensch voor mij werd en mij met God verzoende. — O hoe zalig ben ik!" Ook is toen reeds zijn overtuiging aangaande de eenige waarde des bijbels gevestigd. En dat gevoelen zegt hij, zal ik verdedigen, al waren ook uw tegenwerpingen gelijk aan het verterend vuur van den bliksem!" Op zijn achttiende jaar is hij zich reeds volkomen bewust van zijn kracht en roeping. Hij zou Jezus Christus moe-

ten verkondigen en daardoor menschen winnen en redden. Zeer sterk ontwikkeld was zijn gevoel voor recht en onrecht, en zijn behoefte om door daden te toonen wat zijn hart overdacht. Hiervan breng ik een enkel voorbeeld bij. De landvoogd Grebel te Grüningen maakte zich aan groote onrechtvaardigheden schuldig tegenover zijn onderhoorigen, doch niemand durfde hem aanklagen, omdat hij gehuwd was met een dochter van den burgemeester. Lavater zendt hem echter een brief onderteekend met de letters J. K. L. en sommeert hem daarin om binnen twee maanden zijn onrecht goed te maken. Hij noemt hem een tiran, een onmensch, een meineedige.

»Veracht gij, zoo luidt het, evenwel deze mijne waarschuwingen, zoo zal over u komen wat gij niet verwacht; zoo zal ik, zoo zullen andere burgers tegen u opstaan; uw onrechtvaardigheid openlijk bekend maken, alle verdrukten bij name oproepen en wraak tegen u begeeren; zoo zal ik niet rusten, tot gij uwe roof terug gegeven hebt en het leven u door het zwaard der gerechtigheid is ontnomen. Toen aan het eind van den gestelden termijn de landvoogd niets van zich hooren liet stelde *Lavater* een geschrift op: „De onrechtvaardige landvoogd of klachten van een patriot," waarvan bij nacht verzegelde en met opschrift voorziene afdrukken voor en in de huizen der voornaamste regeeringsleden werden neergelegd.

Toen kon de zaak niet langer verzwegen worden. De landvoogd ging op de vlucht en werd veroordeeld; en zijn onrechtvaardig verworven goed den rechtmatigen eigenaars teruggegeven. Lavater kreeg echter een berisping, omdat hij zijn gevoelen in dezen op zulk een onwettige, d. w. z. door de landswet verboden wijze had kenbaar gemaakt. Deze officieele berisping verhinderde evenwel niet, dat hij voortaan een populair persoon was.

Zijn behoefte om menschen te leeren kennen, en vooral

edele, beroemde menschen, deed hem besluiten een reis te ondernemen. Hij bezocht — 't was in 't jaar 1763 — Spalding, Ernesti, Gellert, Gleim, Mozes Mendelssohn en anderen. Maar 't langst vertoefde hij bij Spalding. Deze eerwaardige man vatte eene groote liefde op voor Lavater en betuigde later nog dat hij nooit een jongmensch had aanschouwd zoo rein, zoo waarlijk vroom en zoo openhartig.

Eerst in 1769 aanvaardde Lavater een gezetten arbeid. Hij werd predikant aan de weeshuiskerk te Zurich. Het godsdienstig onderwijs der weezen werd aan hem toevertrouwd, terwijl hij tevens het tuchthuis moest bezoeken.

Zijn stelregel was: vóór alle dingen moet een geestelijke door een rechtschapene, vurige, diepe menschenliefde bezield zijn.

In datzelfde jaar begon hij met het schrijven van zijn dagboek, dat later zonder zijn voorkennis en tegen zijn wil is uitgegeven onder den titel van „Geheim dagboek van een beschouwer van zich zelf."

Een dagboek te houden heeft zijn voor en zijn tegen. Het is zoo moeilijk waar te zijn tegen zich zelf. Lavater zeide echter: „Hoe meer wij ons zelven vlieden, zooveel te meer voeden wij in ons de huichelarij, en onder alles in de wereld was ik het minst gaarne een huichelaar."

„Waarheidsliefde — zoo zegt hij ergens — hoe zou een zondaar op een waardige wijze van u kunnen spreken? Waarheidsliefde — hoe zal ik u noemen? wat zijt zij? — Zijt gij niet de juiste, gezonde zin der ziel? het oog van den eenvoud, het hart zonder valschheid? Zijt gij niet de vriendin van al wat goed is, die zoekt naar het schoone en edele? Heilige dochter des hemels, zijt gij niet rein, niet vrij van hartstocht en nijd, van bedrog en boosheid, helder en schitterend als het licht, verwarmend en weldadig als de zon, zacht en bescheiden als de maan, de allereenvoudigste een-

heid, de ziel van alle trouw, de deugd van alle deugden? Waarheidsliefde, hoe weegt gij uwe woorden, hoe bewaakt gij uwe lippen, hoe luistert gij met ademlooze opmerkzaamheid! enz. —

Ik deel tot kenschetsing van Lavater's innerlijk leven hier twee fragmenten meê uit zijn dagboek. *November* 1772. „Indien ik maar meer en aanhoudender bad. Ach, mijn God! hoevelen uwer kinderen zullen zich misschien verbeelden, dat ik bij dag en nacht uren achtereen voor uw aangezicht sta, en helaas! hoe uiterst zelden geschiedt dit. Ik weet het Vader! één oogenblik van oprecht, kinderlijk geloof is meer dan een gansche dag van woordelijk gebed; maar het is niettemin traagheid, weekelijkheid, afkeer van U, gebrek aan dankbare erkentenis, aan liefde, aan besef van Uwe zaligende tegenwoordigheid, dat ik zoo zelden, zoo vluchtig bid.

Mogelijk ben ik te ziekelijk, te traag, te eigenziunig. Ik laat mij nog steeds te gemakkelijk door mijne luimen en invallen beheerschen; uit inschikkelijkheid jegens anderen, uit zwakheid en ijdelheid neem ik mijn grondstellingen nog te weinig in acht, ben ik nog te eigenzinnig. Ik ben nog op verre na niet datgene, wat ik in mijn omstandigheden, met mijn bekwaamheden en krachten toch inderdaad kon en behoorde te zijn. Mijn eigen *ik* leeft nog te veel in mij, of met andere woorden: mijn liefde is mij niet zuiver, niet hartelijk, niet algemeen genoeg.

Jezus Christus is het middelpunt van de liefde Gods. Wie zijn oog hierop gevestigd houdt, daardoor zich aangetrokken gevoelt, die zal eens een straal der goddelijke liefde worden.

Laat mij ontwaken Heer, eer ik inslape, en leven eer ik sterve. Amen."

De vroomheid van Lavater, aan welker echtheid wel nie-

mand uwer twijfelen zal, ging echter niet samen met liefde voor de orthodoxie van dien tijd of voor het piëtisme.

Wij kunnen niet treden in een ontwikkeling van zijn beschouwing over 't geloof, dat volgens hem nog in den letterlijken zin des woords bergen verzetten kan, en hem vast deed staan in de overtuiging, dat nog wonderen kunnen geschieden. Van daar bij Lavater die belangstelling in alle geheimzinnige verschijnselen. Hoorde hij van iemand, die wonderbare genezingen deed, b. v. door het magnetisme, aanstonds stelde Lavater zich met hem in betrekking. Hij noodigde zelfs allen uit, die getuigen waren geweest van een bijzondere werking des geloofs en des gebeds, om hem de bewijzen van de echtheid hunner mededeelingen over te zenden. Hij schroomde zelfs niet zich in betrekking te stellen met den bekenden *Cagliostro* en andere geheimzinnige personeu uit dien tijd — een tijd waarin ongeloof en bijgeloof elkander ontmoeten. De orthodoxen konden natuurlijk zulk een omgang met duivelskunstenaars niet goedkeuren. Zij meenden dat het *roomsch* was aan het voortduren der wonderen te gelooven. Doch Lavater was het te doen om die magie, die tooverkracht te leeren kennen des geloofs, dat God in onze harten werkt, ja waardoor God komt in ons binnenste. Haatten hem om dit gevoelen zoowel de orthodoxen als de vrienden der verlichting, Lavater heeft zich door beider vijandschap niet laten afschrikken.

Het piëtisme was hem te eng. Er bestaat, zegt hij, een soort van pijnlijke vroomheid, die ik wel niet krenken mag — want ook zij heeft hare eigene heiligheid — hare eigene vereerenswaardigheid, maar zij is zoo strijdig met mijn bijzonderen smaak, die liefde, helderheid, dankbaarheid en geestelijk genot, vroolijkheid en vrijheid lief heeft, dat ik al mijn geduld, al mijn christelijke liefde aanwenden moet, om niet

te laten blijken, hoe zeer zij mij drukt. Ik meen namelijk de vroomheid, welke zich niet uit den kring van zekere begrippen, formulieren en spreekmanieren los kan maken, geen vrij en verlicht woord spreken, noch zonder zich te ontzetten aanhooren kan; die ieder ander christendom, iederen anderen godsdienst beproeft aan hare formulieren en spreekwijzen, of liever onbeproefd veroordeelt of prijst; die alles wat men zegt, aanstonds in deze heilige duistere kringen overbrengt, en dan daarvan of een geheel nietig, of een geheel nevelachtig, of een geheel tegenstrijdig denkbeeld vormt.

Door deze meeningen, waarmeê hij piëtisten en orthodoxen van zich vervreemdde en door zijn buitengewoon levendige belangstelling in alles wat waarlijk zijn liefde en achting voor den mensch verhoogen kon, zocht en won hij de genegenheid van velen, die anders met geloovigen niet wilden omgaan. Hij is in verkeer getreden met al de beroemde mannen van zijn tijd, en is bevriend geweest een tijd lang met besliste niet-christenen. Hij wilde in ieder begaafd mensch, den begaafden *mensch* zien en genieten, en door dat schouwspel zijn liefde voor ons geslacht verhoogen.

Zoo was hij zeer ingenomen met Bahrdt's filanthropium. Hij bracht er een bezoek, en von Salis sprak er tot hem „als een heilige tot een Serafijn", en noodigde hem uit de drie knapste knapen aan te wijzen, en Lavater, zoo zegt Bahrdt, „de slanke, de etherische, zwevende ging vorschend en tastend de rijen langs en wijst hen aan, die den stempel der genialiteit hebben ontvangen. Helaas! een hunner was een helder hoofd, de beide andere waren de twee domste der geheele school".

Doch ook Basedow wekte zijn geestdrift op. In 1774 treffen wij hen samen te Ems, en het is Goethe die daarbij ook tegenwoordig was, die ons dat samenzijn op treffelijke wijze beschreven heeft.

Lavater was op zijn reis naar Ems door Frankfort, en werd er afgewacht door Goethe. Allen, zoo zegt Duitschland's grootste dichter, waren nieuwsgierig om zulk een merkwaardigen man te zien; velen hoopten voor hunne zedelijke en godsdienstige ontwikkeling veel te gewinnen; de twijfelaars dachten hen met veel beteekenende aanmerkingen te gemoet te komen en de ongeloovigen hielden zich verzekerd, dat zij hem door bewijzen en redeneeringen in verwarring brengen en te schande maken zouden.

„Zijt gij 't?" — „Ik ben 't." — Met deze woorden ontmoetten en begroetten elkander Goethe en Lavater. „Ik zag," zoo vertelt de eerste, „daar voor mij een levendig en werkzaam wezen, eenig en uitstekend, gelijk men nog nooit gezien had, en wellicht niet weder zien zal. Hij daarentegen verried in de eerste oogenblikken door eenige zonderlinge uitdrukkingen, dat hij mij anders had verwacht. Ik verzekerde hem daarentegen naar mijn aangeboren en ontwikkeld realismus, dat, daar het God en der natuur nu eenmaal goed gedacht had, mij zóó te vormen, wij nu daarin ook berusten moesten. Nu kwamen dadelijk de belangrijkste punten ter sprake, waarover wij in onze brieven het niet hadden eens kunnen worden; maar er was geen gelegenheid om ze uitvoerig te behandelen, en ik ondervond iets, wat mij nog nooit overkomen was."

Goethe is in één verrukking over Lavater, over de diepe zachtheid van zijn blik, de besliste lieftalligheid van zijn lippen, over zijn zwitsersch dialekt, en over de kalmte die zijn verschijning rondom zich verspreidde. Vooral de dames zochten een onderhoud met den beroemden man, en verwekten daardoor bij dezen en genen een weinig spotlust. Goethe echter had van Lavater's omgang zoo genoten, dat hij besloot de reis naar Ems meê te maken. In den reiswagen gezeten,

van de wereld afgezonderd, zouden zij rustig spreken kunnen. „Schoon zomerweder begeleidde ons, Lavater was vroolijk en allervriendelijkst; want bij de religieuse en zedelijke maar geenszins bekrompen richting van zijn geest, bleef hij niet ongevoelig, als door omstandigheden de gemoederen blijde en opgewekt werden. Waagde men zich echter te ver, dan pleegde hij u even op den schouder te tikken, en u door een trouwhartig: „wees zoo goed" tot de orde te roepen. Te Ems zag ik hem aanstonds weer door allerlei gezelschap omstuwd, en ik keerde naar Frankfort terug."

Doch niet lang na Lavater kwam Basedow, en Goethe kon de verzoeking niet weerstaan en begeleidde ook dezen merkwaardigen man naar Ems. In een vergelijking tusschen den predikant van Zurich en den rusteloozen philantroop is het voordeel kennelijk aan de zijde van eerstgenoemde; maar hoort eens, met welk een opgewondenheid Lavater vertelt, hoe hij Basedow heeft ontmoet. „Ik begaf mij naar het benedeneinde der tafel. *Deinet* uit Frankfort zat naast *Schmoll*, met wien hij in gesprek was. Tegen hen over zat, zeer stil etend, in zich zelf gekeerd een bruine gestalte in een bruinen overrok, zoo onverschillig als maar iemand zitten kon. Ik zag hem — zag en zag hem weder aan — neen, zoo ziet Basedow er niet uit, naar zijn portret te oordeelen, en toch... Ik kwam naderbij, draaide den onbekende het hoofd om — maar zijt gij Basedow niet? — God weet het — ge zijt het — en hij was het! Dat was een zalige verrassing, waaraan het geheele gezelschap, welks tegenwoordigheid wij vergaten, deel nam; welk een zielevreugde smaakte ik, toen ik den man mocht zien en aan mijn hart drukken! Hij verheugde zich zeer over mijn jeugdige blijmoedigheid. Waarover en hoe veel er na dien nacht nog tot 12 uur gesproken werd, welk een schrijverswaardigheid zou dit kunnen melden?"

Op diezelfde reis van Lavater kwam hij met Goethe ook bij Jung Stilling. En laat dezen ook zóo merkwaardigen man u verhalen mogen, welk een tooneel ten zijne huize voorviel. „Lavater's Johannesgelaat trok aller harten met geweld tot zich, wekte liefde en eerbeid voor hem, en zijn vroolijke, innemende scherts, gepaard met een levenden en onderhoudende luim maakte zich met allen, die door geen scherts of luim geërgerd werden, geheel en al eigen. Middelerwijl waren onder de hand zijne gelaatkundige voelhorens, dien het hier zeker nimmer aan stof ontbrak, altijd werkzaam. Stilling zat daar met diepen geheimen kommer op het voorhoofd, dat echter thans door de omstandigheden verhelderd werd; hij sprak naar aller harte en zocht aan allen zijn hart te vertoonen zooals het was. Goethe echter kon niet stilzitten, hij danste om de tafel heen, trok allerlei zonderlinge gezichten, en toonde op allerlei wijze, naar de hem eigen wijze, hoe die kring van menschen hem betooverde. (Wie denkt hier niet aan Saul onder de profeten?) De lieden geloofden, dat die man niet wel bij het hoofd was. Stilling echter en anderen, die hem en zijn karakter beter kenden, dachten soms van lachen te barsten, wanneer hem de een of andere met strakke, zelfs medelijdende blikken aanzag, en hij hem dan met zijn grooten helderen blik nederschoot. Na een half uur braken Lavater, zijn begeleiders en Stilling op, en wandelden in de stralen der avondzon naar het paradijsachtige dal." Wat dunkt u van zulk een opgewondenheid? De menschen waren wel allen overspannen — maar uit alles blijkt toch, hoe hoog Lavatar stond aangeschreven.

Een ander beroemd man, graaf Frederik Leopold van Stollberg leerde Lavater in 1775 kennen, en schreef van hem het volgende aan Claudius: „Wanneer mijn verbeelding ver-

moeid is en uitrusten wil, dan leid ik haar het huis van mr. Lavatar binnen. Het wordt mij wèl, zooals het mij nooit geweest is, als ik den drempel van dat geliefde huis betreed. Innige vrede, stil, zalig genot vervulde vaak mijn ziel eer ik hem zag, als zijn lieve kinderen vroolijk en vriendelijk mij tegenkwamen, of als ik door de half opene deur van het naastbijgelegen vertrek zijn trouwe zacht-beminnelijke gade aanschouwde. En als ik hem zelf zag! als hij ons met hartelijke liefde in zijn armen sloot! o mijn liefste Claudius! Gij moet hem zelf nog zien, de heetste traan valt op dit blad, woorden ontbreken mij, als ik van Lavater spreken wil, en toch wil ik van hem stamelen, omdat ook gij hem zoo innig liefhebt. Wanneer hij in den vertrouwden kring van weinig vrienden zijn hart van lieverlede uitstort, en dan vlammen van 't genie den luisterenden vriend verrukken, wanneer hij met de snelheid, de kracht en het licht van den bliksem de diepste diepte en elke kronkeling dezer diepte verheldert, wanneer hij aan de gewone zaken nieuwe interessante zijden opmerkt, wanneer hij gedachten op gedachten, gewaarwordingen op gewaarwordingen stapelt . f." Doch waartoe meer van dezen geestdriftvollen toen nog jeugdigen man! Herder heeft ook met Lavatar gedweept. Ja hij was bekend in elken kring. Te Ems kwamen roomsche boeren — om St. Lavater te zien. De roomsche bisschop Sailer van Regensburgen ontving van hem gedurig brieven. Lavater vereerde zijn vroomheid en zijn verdraagzaamheid. Ja, hij had voor de geheele katholieke kerk groote achting. „Ik houd", zegt hij, „den konsequenten katholiek voor een der vereerenswaardigste en zaligste voortbrengselen der menschheid, voor het wondervolste wonder, konde ik niet misverstaan worden, zoo zou ik een hyperbole wagen en zeggen voor den aanbiddenswaardigsten aanbidder. Welk een kracht en welk een ootmoed,

welk een verheffing en vernietiging van zichzelf vereenigen zich in hem! Welk een magische kràcht heeft de priester! Hoe goddelijk moet hij zich in het bewustzijn zijner waardigheid gevoelen! Welk een zalig geloof heeft de geloovende aan de kracht van den priester! Welke berusting vindt hij in zijn vrome onderwerping aan het orakel van een als onfeilbaar geloofde kerk! Zou ik eenen zoo zalig geloovende dit genot ontrooven, dat geloof, dat hem zulk een innig geestelijk genot verschaffen kan, bestrijden? Dat zij verre!"

Wat dunkt u van zulk een naar alle zijden, naar elk gebied der kennis en des gevoels zich uitstrekkend leven? Zijn diepste wezen is gegrond in 't vast geloof aan God. Jezus Christus is hem de Heiland, de Verzoener van zijn zonden. En in dat bewustzijn, in dat voelen van God in hem, is hij gelukkig en onuitsprekelijk blij. Die geen blijdschap kent, kent het Evangelie niet, is zijn leus. Het N. T. is de bron, waaruit hij telkens licht en zekerheid put — maar alzoo vastgeworteld in de rots der eeuwen, breidt en strekt hij zijn tastorganen, al zijne polypaardig vermogens uit in alle richtingen, naar alle zijden. Alles boezemt hem belang in. De mensch is de spiegel Gods. In alles wat buitengewoon, wat zeldzaam, groot en rein en goed is heeft hij een ongemeen welbehagen. Door verschil in geloofsbelijdenis laat hij zich niet terughouden. Alles is het zijne, de waarheid heeft hem vrijgemaakt. Als gij maar een mensch zijt, zijt gij voor hem interessant; als gij voor de menschheid het goede wilt en beproeft, zijt gij zijn broeder. Aan zijn hart is plaats voor den Joodschen Wijsgeer Mozes Mendelssohn, voor den pantheïst Jacobi; voor den filantroop Basedow, voor den beslisten niet-christen Goethe, voor den rationalist Jerusalem. Hij verheugt zich in allen; hij, als een veelzijdig spiegelvlak overal bereid de beelden op te vangen, welke in

zijn nabijheid kwamen. En aan alles gaf hij zich. Hij was niet alleen iemand, die ontving, neen, hij gaf, hij gaf zijn geheele persoon. Zelden lag bij iemand zoo het hart op den tong als bij hem. Om u een denkbeeld te geven van de uitgebreidheid zijner korrespondentie zij herinnerd, dat hij eens 500 onbeantwoorde brieven had, en dat in een tijd, waarin het brievenvervoer zooveel bezwaarlijker was dan tegenwoordig. Tot het delgen van zijn brievenschuld nam hij dan ook buitengewone maatregelen.

En hoe zeer zijn tijd door allerlei bezoeken en amptsbezigheden bezet was, blijke uit hetgeen hij gedaan heeft op den 8 Augustus 1788.

„Des morgens vroeg tranen met heete verzuchtingen tot den God Israëls. Velerlei kleine bezigheden — armen — de staat opgemaakt — gesprek over opvoeding, Bijbel, natuur enz. — Berigt van de zonderbare magnetische genezing eener epileptische vrouw uit Bremen. — Massenhauzen over eene nieuwe manier van graveeren en teekenen — over vrijheid, verdraagzaamheid, regeering — ter aardebestelling van den rampzaligsten mensch mijner gemeente, misschien van de geheele aarde, — Middagmaal met Muller van Schafhausen. Gaupp's aankomst. Schilderijen met Stolz bezichtigd. Begrafenis van den heer Inspector Simmler. Mama stervende, slecht, tranen, angst, sterking — betering — 's avonds met Gaupp, Muller, de Amerikanen, bij wie Gaupp naar eene familie die hij verzorgt, onderzoek kan doen. Gewandeld — met G. en M, het avondeten gebruikt. — Plaatsen gelezen uit het gesprek over twee volksredenaars."

Zijne bekendheid, ook in het buitenland, had hij echter 't meest te danken aan werk „over de physiognomie."

„Ik heb, zegt Lavater, een afkeer met geheel mijn ziel van alle kwakzalverachtige verwaandheid of charlatanerie; van

alle belachlijke pretentiën. Ik zeg dat vooruit en met nadruk, dat ik zeer weinig kennis van physiognomie bezit, dat ik talrijke malen in het beoordeelen derzelve gedoold heb en nog dagelijks doole, doch dat juist deze misslagen het natuurlijkst en zekerst middel zijn geweest om mijn kennis vast te maken."

Voordat hij 25 jaar was, had hij zich nooit met de gelaatkunde beziggehouden; toen echter trof het hem, dat zijn gelaatszenuwen nog lang in beweging bleven, nadat de zielsaandoening, welke de zenuwen in beweging had gebracht, had opgehouden. Doch na verloop van eénige jaren teekende hij voor zich een vriend uit, wiens aangezicht hij eenige minuten te voren in stilte had waargenomen. Hij deed dat meermalen, en zoo werd zijn aandacht gevestigd op de evenredigheid, de trekken, de overeenkomst en niet-overeenkomst der menschelijke aangezichten. Door 't vergelijken van portretten onderling, door 't letten op de karakters en de gelaatstrekken van hen wier beeld hij maakte, kwam hij weldra tot eenige resultaten — en zoo ontstond van lieverlede zijn boek over de fysiognomiek.

Het heeft Lavater ongelooflijk veel inspanning en geld gekost. Hij verzamelde rusteloos van alle zijden portretten, kocht schilderijen, stelde zelf teekenaars en graveurs in 't werk, in een woord hij vatte ook deze studie aan, met dien ijver, welke hem bij alles kenmerkte. Wij houden ons hier aan de Nederduitsche vertaling van zijn boek, welker tweede druk in vier deelen met menigte van gravures in 1784 te Amsterhet licht zag.

In de inleiding wordt de waardigheid der menschelijke natuur geschetst. „God schiep den mensch het laatst, na zich een oogenblik als beraden en voorbereid te hebben, en dan brengt Hij hem voort met die opgrichte, schoone, verhevene gestalte. Hij

schiep hem naar zijn beeld, naar zijn gelijkenisse. In dien eenen mensch zijn drie levens vereenigd: het dierlijke, het verstandelijke en het zedelijke.

Daar in alle goede werken harmonie is tusschen vorm en inhoud, zoo vinden wij ook in 't menschelijk lichaam den zetel terug van dit drievuldig leven. Het dierlijke leven moet voornamelijk gezocht worden in den buik, het verstandelijke in het hoofd, het zedelijke in de borst.

Voorts is het hoofd als een kort begrip van den geheelen mensch, de spiegel van zijn bestaan, en daarom is het ook in drie deelen te onderscheiden: het voorhoofd met de wenkbrauwen weerkaatst het *verstand*; de oogen, wangen en lippen de *zedelijke* gesteldheid, en het benedenste gedeelte van het aangezicht van den onderlip tot de hals het meer *dierlijke*.

De physiognomie is de wetenschap, of kennis der betrekking of evenredigheid van het uitwendige met het inwendige; van de zichtbare oppervlakte met hetgeen wat onzichtbaar en van binnen is.

Nu kan men zijn een *natuurlijk*, een *geleerd* of een *wijsgeerig* gelaatskenner, al naar mate men alleen let op den indruk, dien iemand op ons maakt, of de gelaatstrekken weet in orde te schikken, of ook de gronden, de inwendige oorzaken van de uitwendige werkingen weet op te geven.

Ook moet men onderscheiden tusschen *physiognomie* en *pathognomie*.

De eerste is de kennis der teekens, van de krachten en doorgaande stemming van den mensch, de tweede, de *pathognomie* is de kennis der teekenen van de hartstochten. De eerste vertoont het *staand* karakter, het gelaat in *rust*, de tweede het bewogene, het ontroerde gemoed. De meeste menschen lezen op een *pathognomische* wijze, wij doen 't op een *physiognomische*. De eersten hebben te worstelen met de geveinsdheid, wij niet.

Wij vragen naar den standvastigen, den gemiddelden indruk, dien een gelaat op ons maakt." Datde fyzionomie een wetenschap is, staat bij Lavater vast. Een onomstootelijke waarheid is het voor hem, dat de uitwendige verscheidenheid van aangezicht en van gedaante met de inwendige verscheidenheid van geest en hart, in een zekere betrekking of natuurlijke analogie moet staan. Een geopend oog, dat u, om zoo te zeggen als te gemoet snelt, behoort bij een geopend en blijmoedig hart. En dat is geen toeval, maar het een hangt samen met het ander; evenals opgezwollen spieren en een toornig gemoed als gevolg en oorzaak mogen aangemerkt worden. 't Verstand verzet zich tegen de meening, dat de groote natuurkundige Newton het gelaat zou hebben gehad van een aangeboren dwaas, of de breinkas van een Laplander. Wettelooze willekeur, die geen verband aan wil nemen tusschen 's menschen uiterlijk en innerlijk, is de wijsbegeerte der dwazen. „Is niet de geheele natuur phyziognomie? Oppervlakte en inhoud? Lichaam en geest? Werking naar buiten en inwendige kracht?"

„Kent niet elk insekt zijn vriend en zijn vijand? Bemint en vreest niet elk kind zonder te weten waarom — door de physiognomie? Is er iemand, die niet een indruk ontvangt van een mensch, dien hij 't eerst ontmoet? Waarom maakt de huichelaar de vertooning van den oprechte? Immers alleen omdat hij weet, hoe men op zijn gelaat tracht te lezen wat er omgaat in zijn hart. Welk rechter, die beklaagden verhoort, welk regent, die dienaren moet verkiezen, let niet op het voorkomen dergenen die voor hem verschijnen! Derhalve gelooft ieder aan de physiognomie."

Tal van portretten helderen dit gezegde in Lavater's boek op, waarna hij tracht te betoogen, dat wij hier te doen hebben met een wetenschap, met een zaak, die op goede gronden, op

vaste regels rust. Met zekerheid kan worden gezegd: „*deze* trek is eigen aan de zachtzinnigheid; *hier* is verstand; *daar* talent; *ginds* genie." Volkomen is de wetenschap echter nog niet; de tijd komt, waarin het onvolmaakte zal zijn te niet gedaan, en wij *al* de heerlijkheid des menschen zien zullen.

Lavater weet wel, dat men tegen deze wetenschap bezwaren heeft in te brengen, maar hij acht ze niet overwegend, en meent dat er veel grooter voordeelen tegenover staan. De kennis van iemands gelaat is een pilaar der vriendschap; een vijand der geveinsdheid, een middel om Gods werk beter te leeren kennen.

Na deze inleidende beschouwing, wijdt L. zijn aandacht aan de gelaatstrekken der dieren, en plaatst het gelaat van menschen naast dat van een viervoetig medeschepsel, en komt o. a. eens tot de slotsom, „dat in den bovenstaanden manskop zich iets voordoet, dat om het met één woord te noemen, naar een *beest* zweemt." Eens zelfs plaatst hij het hoofd van een mensch naast den kop van een ezel. De gestalte van een paard brengt hem in verrukking, hij vindt haar „edel, trots, moedig," maar niet alle, sommige zijn valsch, onedel, ezelachtig in houding en gelaat. In het oog van den olifant vindt hij fijne schranderheid verscholen, en zijn blik is niet gesloten gebleven voor de overeenkomst tusschen den mensch en den aap, maar hij handhaaft natuurlijk het groot verschil tusschen beide schepselen Gods.

Voor den fyzionoom is de schedel allereerst van groot belang en het bekkeneel; zoo heeft de hoofdschedel der kinderen iets, waardoor zij wordt onderscheiden van die der volwassenen; zij moeten waargenomen worden van alle zijden, op den rug liggende en van boven nederwaarts, om hun grootte, evenredigheid, en vorm nauwkeurig te kunnen be-

palen. En aangezien de schedel een deel is van 't geheel, moet hij ook het karakter vertoonen van 't geheel, waartoe hij heeft behoord. In elk stip der menschheid, moeten wij voetstappen vinden der Godheid, die alle dingen draagt.

Op de studie van den schedel volgt de waarneming van de schaduwbeelden. Het schaduwbeeld van een gelaat is het *zwakste*, het ledigste, want het geeft slechts de grenslijn van het halve aangezicht, maar het is tevens het getrouwste, omdat het een onmiddelijke afdruk is der natuur, zoo als geen teekenaar het afbeelden kan. 't Is weinig goud, maar het zuiverste. Lavater had een groote verzameling schaduwbeelden, en bezat zelfs een werktuig om ze zoo getrouw mogelijk van levende personen te doen vervaardigen. En wat leeren zij ons? Welke karakters teekenen zich in de schaduw het scherpst af? „Zeer haastige en zéer zachtmoedige; zeer eigenzinnige en zeer weeke; diep-nasporende en oppervlakkige. Doch waar heeft men op te letten? Waaráan kan men zien, welke eigenschappen zulk een beeld ontdekt? Aan de lijnen, die 't gelaat begrenzen. En die lijnen kunnen zijn: perpendiculair, bijkans perpendiculair, voorwaarts zinkende, achterwaarts staande, rechte lijnen, gebogene, golvende, holle, bolle, gebrokene, hoekachtige, uitgerekte en samengedrongene.

Elk profil, dat slechts uit één soort van lijnen bestaat, is een misgeboorte. Een geëvenredigd mengsel en zachte ineenvloeiing van verscheidene lijnen vormt de fijnste en beste aangezichten. Een horizontale lijn, getrokken van de punt van den neus tot aan het uiteinde van het achterhoofd, is gemeenlijk juist zoo lang als de perpendiculaire lijn van het hoogste punt des schedels tot waar kin en hals scheiden. Is het hoofd breeder dan het lang is, dan doelt dit op onverbiddelijkheid. Doch de schaduw drukt gemeenlijk meer den aanleg dan het wezenlijke van het karakter uit. Maar de

neus indiceert het gevoel en den smaak, de *lippen* zachtmoedigheid of gramschap, liefde of haat; de *kin* de mate der zinnelijkheid; de *hals*, *nek* en *houding* de standvastigheid en fierheid van 't karakter of 't omgekeerde. Het vrouwelijke teekent zich af in de gebogen lijnen en eenigzins terugwijkende kin. De stompneuzen geven een lichten zinlijken indruk, ook doen zij denken aan zorgeloosheid, en in enkele gevallen ook aan stompheid en domheid.

Hierop geeft Lavater een reeks silhouetten ten beste en omtrekken van profilen met de verklaring er bij. „Zulke voorhoofden en neuzen, zegt hij bij N°. 5, kunnen ontzaglijk veel genieten en gemakkelijk voortbrengen!"

Met opgetogenheid beschrijft hij N°. 8. Geboren tot koning roept hij uit. Aldus zalft de natuur koningen van de geboorte af aan! Te zamengeperste, alles doordringende kracht, een zin als ware dezelve van ijzer, die alles van rondsom, enkel en alleen door zijn stilzwijgend aanwezen, verootmoedigt en vernietigt, wiens woord zijn wil, wiens wil kracht, wiens kracht daad, en wiens daad de verbaasdheid van Europa is.

In het derde deel verdedigt hij zich tegen de hatelijke uitvallen van Nicolai, en staaft hij zijn gevoelen met plaatsen uit geleerden van vroeger en later tijd. Ook spreekt hij uitvoerig over het portret-schilderen, en somt eenige tientallen belangrijke beeldtenissen op, die hij zelf heeft nageteekend, terwijl hij in 't vierde deel, eerst zeer belangrijke zaken zegt over de *temperamenten*, over 't *schrift*, en daarbij erkent, dat niets hem zoozeer verootmoedigt als zijn eigen handschrift, en andere zaken, die wij hier stilzwijgend voorbijgaan, en dan opgeeft wat ons het voorhoofd zegt. Het voorhoofd noemt hij de deur der ziel, den tempel der schaamte. Het is *en profil*, of ter zijde beschouwd, of achteroverliggende, of loodrecht, of vooroverhangende.

Hoe lager het voorhoofd, hoe veel omvattender en hoe krachteloozer; hoe korter en ineengedrongener hoe vaster karakter; boogachtig is weekelijk, rechtlijnig is hetzelfde als krachteloos, onrijp, zwak. Achterwaartsliggend, is verbeelding, vernuft, fijnheid.

Boogachtige voorhoofden schijnen eigenlijk vrouwelijke voorhoofden te zijn. Zij hebben zelden twee boogen in 't profil, zij zijn rondachtiger — daarvandaan minder *denkende* en meer *helderziende*. Ik gebruik, zegt Lav. het woord *denkende* van het vrouwelijk geslacht niet gaarne; ook de *verstandigste* vrouwen *denken* weinig of niet. Zij *zien* beelden, schikken deze — maar met afgetrokken teekens weten zij nauwelijks om te gaan. Lavater heeft dit gezegd.

Scherp uitkomende oogbeenderen duiden bekwaamheid aan tot fijne, verstandsoefeningen, smalle voorhoofden weinig verstand, en voorhoofden met vele hoekige, knobbelige verhevenheden, levendige, vaste, vurige, werkzaamheid en stijfzinnigheid. Vierkante voorhoofden zijn kloekzinnige en vertrouwlijke karakters. Een edel voorhoofd moet o. a. deze kenteekenen bezitten; het moet een derde van de lengte des gelaats beslaan, even lang zijn als neus en kin, het moet effen zijn maar zich kunnen rimpelen, het moet boven terug, beneden vooruit staan, het mag in het midden van boven-af en in het dwars een kleine verdieping hebben, die slechts bij een eenvoudig en hoog neervallend licht merkbaar is, en het voorhoofd in 4 bijna gelijke kamers verdeelt enz.

Van de oogen zegt Lavater meer dan wij hier vermelden kunnen. Zoo getuigen, volgens hem, blauwe oogen over 't algemeen van meer zwakheid, vrouwlijkheid, weekheid dan bruine of zwarte; *bruinachtige* zijn een zeker kenmerk van vuur en gloed. De wenkbrauwen zijn dikwijls op zichzelf beschouwd voor het karakter beslissend. Men heeft recht-

lijnige, wild verwarde, ineengedrongene, boogachtige. Elk drukt iets uit. Hoe verder de wenkbrauwen van de oogen verwijderd zijn, hoe licht, beweeglijker het karakter is en omgekeerd.

Groot gewicht kent Lavater toe aan een fraaien neus. Nooit wordt hij, naar zijn gevoelen, gevonden aan een slecht gelaat. Een welgevormde neus is meer waard, zegt hij, dan een koninkrijk. Doch er zijn, voegt hij er bij, ontelbare voortreffelijke menschen met leelijke neuzen. Boerhave en Socrates behooren tot het getal dier ongelukkige gelukkigen.

Alles ligt in den menschelijken mond wat in den menschelijke geest ligt — gelijk alles, wat in God is — zichtbaar wordt in Jezus Christus!

De mond in zijn rust en in zijn bewegelijkheid — welk een wereld vol karakters: —

Vaste lippen, vast karakter; *breede* lippen, bewegelijk karakter. Groote, niet geëvenredigde lippen zijn wèl eigen aan lage menschen, — doch gij beseft zelf wel, dat ik niet kan voortgaan u in 't kort mede te deelen, wat Lavater verder over den mond zegt. Ook van de hand, het kleinood en de eer der menschheid, het zegel zijns hoogen goddelijken adeldoms, wijdde hij groote aandacht.

Het merkwaardig, doch zeer langdradig en in zijn bewerking zeer onwetenschappelijk boek, behoudt nog altijd waarde. Het bevat een menigte waarlijk schoone gedachten, en brengt u aanhoudend in aanraking met een man, bij wien dorst naar kennis en fantasie op zonderlinge wijze zijn dooreengemengd, en gij alles ziet geheiligd door een kinderlijk geloof.

Lavaters laatste levensjaren brachten een andere verhouding meê tusschen hem en velen van de vrienden zijner jeugd.

Door zijn ongeveinsde liefde voor Jezus Christus werd hij gedrongen, in een boek, dat hij Pontius Pilatus heette,

ondubbelzinnig te belijden, dat hij het geloof in God en aan het evangelie voor onmisbaar hield, en veroordeelde hij de twijfelzucht, die als Pilatus nog altijd vraagt: Wat is waarheid? Ook ergerde hij velen van zijnen verlichte vrienden door den Israëliet Mendelssohn te vragen, om het werk van Bonnet over de waarheid des Christendoms te weêrleggen, of zoo hij dat niet kon, Christen te worden. Toen schold men den eens gevierden man voor een proselitenmaker. Meent niet, dat het hem daarom aan vrienden ging ontbreken. Zijn stichtelijke boeken, vooral zijn „uitzichten in de eeuwigheid", deden hem duizende nieuwe vrienden winnen, en overal in de protestantsche kerk werd hij vereerd als een profeet, als een wijze, als een man Gods. Zijn reis naar Bremen en naar Kopenhagen bewezen hem dat ondubbelzinnig.

De revolutie deed ook vele van zijn illusies in rook opgaan. Hij had ook geijverd voor emancipatie, voor gelijkheid en broederschap. Maar zóóveel onrecht, zooveel verkrachting van de ware vrijheid, zooveel koelbloedig vergoten bloed deden zijn vrijheidlievend maar uiterst gevoelig hart ineenkrimpen.

Doch hij was moediger dan ooit te voren. Toen de franschen zijn vaderland overheerd hadden en de hand sloegen aan de fondsen der armen, toen was hij het, die het Directoire daarover durfde bestraffen met mannelijke taal, doende naar zijn eigen woord. „Datgene waarvan ik overtuigd ben, dat het behoort te geschieden, dat moet, wanneer het door niemand anders geschiedt, althans door mij worden gedaan, het koste wat het wil." Zoo sprak hij de veroveraars toe: „Fransche natie! Vrijheid om te dreigen, om te onderdrukken, om te rooven, om afpersingen te doen, om te bedriegen, om te vermoorden is — de vrijheid van een inderdaad gróóte natie — die der duivelen! Vloek over den man, die deze vrijheid uitbazuinen durft. Hij zal op aarde geen grooter

vijand vinden, dan mij — den appelant van de fransche natie, aan het menschdom, aan de nakomelingschap. Open de oogen, fransche natie, en bevrijd ons van deze vrijheid der hel."

Veel leed heeft hij moeten aanschouwen, veel leed mogen verzachten, — en veel zelf moeten lijden. Men heeft hem gevangen genomen en onder geleide van vier dragonders weggevoerd. Zoo voornaam, zeide hij, heb ik nog nooit gereisd. Men kon hem echter van geen kwaad overtuigen. Hij keerde tot zijn stad en werkkring terug. Doch niet lang daarna is zijn lang gekoesterd voorgevoel, dat hij een geweldigen dood zou sterven, vervuld geworden. In September 1799 schoot een fransch soldaat wien hij eenige oogenblikken te voren nog zijn hand had toegereikt, hem met een geweerkogel door de borst. De wonde was niet doodelijk, maar is niet weer genezen. Nog ruim een jaar heeft Lavater geleefd en gewerkt zooveel zijn gebroken krachten het hem vergunden. Den 7 September 1800 vierde hij met zijn gemeente den nationalen bededag. De soldaat die hem gewond had, mocht, op zijn nadrukkelijke bede, niet opgespoord worden, en is dan ook niet bekend.

Den 15den November vierde hij zijn 59ste jaardag, wel wetend, dat het de laatste zou zijn. Aandoenlijk is een bezoek dat hij, met de grootste inspanning in een leunstoel gedragen — bracht aan zijn stervende schoonzuster. „Daar zitten wij, zoo sprak hij voor haar bed geplaatst, nu beiden stervend naast elkander. Maar de liefde sterft niet, en ook de dank niet, dien ik u, trouwe dierbare zuster, verschuldigd ben. God zal u weldra al de liefde loonen, die uw zustertrouw mij bewezen heeft." — Hij zonk daarop een oogenblik in een matte sluimering — doch ontwaakt — hervatte hij: „O het moet een groote vreugd in den hemel wezen, wanneer zijn bewoners zoo iemand weer de haven zien binnenkomen. Ook

die gaat niet verloren. Gered uit de schipbreuk des levens; is hij eerlang daar. Haast roept hij, land land!" —

Zijn geest werd doffer met den dag — maar daar luiden op het Kersfeest de klokken, met plechtigen klank; Lavater hoort het: het is de heilige kerstdag van 't jaar 1800 — en hij zegt: open het venster, ik wil het goed hooren! — „Ach," zegt hij tot zijn vrouw en dochter, „het smart mij zoo, dat ik niet meer over het grootste wonder der goddelijke genade, de menschwording van Jezus Christus, diep kan nadenken.

Op den oudejaarsavond sprak hij met fluisterende stem nog een gebed uit, — op den nieuwejaarsmorgen had hij al de kenteekenen van een stervende. Doodsbenauwd zeide hij tot de zijnen: „Gij gunt mij nu toch ook mijn verlossing en voleinding, is het niet? — Gelooft aan mijn zegen! Gelooft aan mijn voorbidding." —

Den volgenden nacht kwam het einde; met brekend oog lag hij daar. Daar hoort hij een nieuwjaarslied zingen, en het nog eenmaal verhelderend oog op de zijnen vestigend, zeide hij: „Bidt! bidt!"

Toen kwam de laatste zucht — en onder 't gebed der zijnen ontsliep hij om te ontwaken, waar alles nieuw is. —

Zijn einde zij het onze!

A. W. Bronsveld.

STERVENSGENADE.

Onlangs ging een mijner vrienden naar zijn eeuwig huis. Het was waarlijk verkwikkend, om hem te hooren spreken. Niet alleen dat alle vrees voor den dood geweken was, maar hij had zoo'n onuitsprekelijke vrede, dat hij zelf er zich over verwonderde en vreesde, dat er nog wel strijd en aanvechting zouden komen, wat echter, de Heer zij gedankt, niet gebeurd is. Na veel strijd was hij in dien zaligen toestand gekomen; de Heer had hem van veel moeten losmaken, zijn nog betrekkelijk jeugdige leeftijd, zijn ambt, dat hem zeer lief was, vrouw en kinderen, kortom te veel om hier op te noemen, hadden hem zeer aan het leven gebonden, maar nu was de overgave zijns harten en van alles volkomen; niets hield hem meer op deze aarde terug. Hij bleef tot het laatste oogenblik bij kennis en ging kalm en vroolijk zijn Heiland te gemoet.

Zulk een sterfbed heeft ons iets te zeggen, het leert ons, dat *stervensgenade* geen klank maar een feit, een gezegende, heerlijke, troostvolle waarheid is. De gezonde mensch ziet reeds op tegen ziekte en pijn, de dood heeft en houdt voor het vleesch iets afschrikkends; dit is tot op zekere hoogte natuurlijk en verklaarbaar. Tot op zekere hoogte en niet

zóó als helaas bij vele Christenen het geval is. Als men ziet, dat velen van hen, die zich in Jezus geborgen weten, ook tegen en in den dood, toch nog zoo bevreesd zijn om te sterven, dan dringt zich de vraag wel eens op, of men verzekerd kan zijn van zijne zaligheid en toch nog angst voor den dood hebben. Met het geloof, dat de zekere en blijde hoop geeft, om in zijn Heiland in leven en sterven alles te vermogen en Zijns te wezen, is dit niet te rijmen, en behoeft noch behoort alzoo de Christen vrees voor den dood te hebben; toch leert de ervaring, dat er uitnemende en bevestigde Christenen zijn, met wie dit niet het geval is. Gedeeltelijk is het te verklaren door eene zekere gehechtheid aan het leven, waar men het met den Heer ook goed kan en mag hebben; al slaat men de pinnen niet vast, toch zijn er zoo vele en velerlei banden, die ons aan het leven, ons gezin, onze werkkring, onze vrienden en wat al niet binden. Voorts beeft men terug bij de gedachte aan dat ontzettende oogenblik, waarin de ziel zich scheidt van het lichaam, en dat gewoonlijk gepaard gaat met diep ingrijpende schokken; het vreeselijkste gevoel, dat men zich voorstelt, is dat van sterven.

Het is daarom niet zoo zeer te verwonderen, dat waar men reeds opziet tegen voorbijgaande toestanden of gebeurtenissen in of buiten het lichaam, die laatste ontzaglijke stond vrees inboezemt, dat men liever wenscht overkleed dan ontkleed te worden. Is men van zijne zaligheid niet verzekerd, weet men niet beslist, dat de dood het begin van het ware leven zal zijn, dan is de stervensvrees nog meer te begrijpen. De bekommerde, die zich het heil en leven in Christus niet durft toeëigenen gaat met angst den dood te gemoet, om toch dikwijls met blijdschap en in vrede te sterven, ten bewijs dat de bekommernis niet belet, in waarheid een kind van God te zijn.

Het schijnbaar tegenstrijdige, dat de Christen in gezonde dagen vrees voor den dood heeft, en als eenmaal de stervensure voor hem aanbreekt, volkomen gerust en zonder vrees is, wordt geheel verklaard door de *stervensgenade*. Het woord zelf zegt, wat men er onder te verstaan heeft. De Heer geeft geen genade voor een toestand, waarin wij nog niet zijn, en waar wij ons onmogelijk kunnen indenken; niet dat wij ons daarbij mogen neerleggen en het daarop laten aankomen, neen wij hebben ook in onze gezonde dagen, als het leven ons toelacht, toe te zien, dat wij ons niet zóó daaraan hechten, dat de dood een koning der verschrikking voor ons wordt; wij mogen niet aan die vrees toegeven, opdat de stervensgenade te meerder worde. Vrees onder welken vorm of voor wat ook blijft ongeloof, en ongeloof is zonde; ook deze zonde moet den Heer beleden en in Zijne kracht bestreden worden, opdat zij ons de vrede des harten niet roove.

Als wij maar in waarheid het eigendom van Jezus zijn, dan kunnen wij ook verzekerd wezen, dat Hij altijd met ons zijn en ons niet aan ons zelven zal overlaten, ook als wij uit dit leven scheiden, wij mogen dan rekenen op die genade, die ons het sterven gemakkelijk zal maken, niettegenstaande de zielevijand, vooral in die laatste oogenblikken, met al zijn kracht ons bestrijdt, en door een vreeselijk gezicht op de zonden van ons gansche leven ons tracht te beangstigen, wat hem ook zou gelukken, indien wij ons zelven moesten doorhelpen. Al de kracht van dat zielverkwikkende woord: „Mijne genade is u genoeg" zal dan door ons worden ervaren, en ruimschoots opwegen tegen alle verschrikkingen des satans.

Dat niet altijd wat men waarneemt, een maatstaf is voor hetgeen werkelijk plaats vindt, mag men veilig aannemen. Benauwdheid van het lichaam is geen bewijs van onrust der ziel. Men kan schijnbaar onbewust zijn, omdat de zintuigen

niet meer werken, en dus de gemeenschap met het omringende ophoudt, terwijl toch het inwendige, het zieleleven, in volle werking is, en de nabijheid van den Heer gesmaakt wordt, waar dit voor het lichaam niet noodzakelijk is.

Troostrijk is de gedachte, dat bij hevige lichaamsbenauwdheden, waarmede het sterven dikwijls vergezeld gaat, de Heer sterkt, en zich, als wellicht nimmer te voren, in zijn volle liefde en genade aan de ziel openbaart, zoodat de smart en het lijden niet of weinig worden gevoeld, en de bange strijd volstreden wordt, door den Overwinnaar van graf en dood.

Rotterdam,
2 December 1873.

Dr. J. C. Burkens.

KRONIEK.

Een nieuw jaar. — Ons onderwijs in de Tweede Kamer. — Het rapport der Commissie van Negen. — Onze eeredienst. — Het kindergeschenk. — De heer van der Hoeven te Lourdes.

Veel goeds zij uw deel, in het nieuwe jaar onzes Heeren, gewenschte lezer! Gij houdt ons zeker dit vertrouwelijk begin ten goede. Wanneer men toch jaren achtereen elkander maandelijks ontmoet, verkrijgt men iets van oude bekenden. En deze Kroniek is een terrein van ontmoeting tusschen lezer en schrijver. Wat zij immers moge zijn, — zeker wel geen „dor en droog verhaal," noch een verzameling van „zeer korte en afgebrokene aanteekeningen die op geboorte en sterfgevallen betrekking hebben" [1]). De persoonlijkheid van den schrijver wordt niet verloochend. Het kan zijn, dat zij wel eens te veel op den voorgrond treedt. Waar dit het geval is, wordt gezondigd tegen den titel, en in zekere mate ook tegen de

---

1) Zie prof. ter Haar's Kerkelijke Historiographie. Eerste stuk, bl. 50, 51, 52.

bedoeling van deze rubriek in ons tijdschrift. Daarom zal het de toeleg van den auteur wezen, om zoo objectief mogelijk te zijn. Hij behoudt zich echter het recht voor, om uit eigen oogen te zien, en eerlijk te boek te stellen, wat hij waarneemt. Wellicht verwerft deze Kroniek dan den lof, eens door Baur aan eenigen van haar oude middeneeuwsche zusters toegekend, dat zij waarde heeft als „onmiddellijke bron en oorkonde der geschiedenis."

Der geschiedenis — want niet genoeg kunnen wij bedenken, dat wij, bewust of onbewust, medewerken aan de ontwarring van onze bijzonder ingewikkelde toestanden. Wij gaan vooruit.... ongetwijfeld. Daarvoor staat Hij ons borg, die eens in de kribbe lag, in doeken gewonden, en die thans is gezeten aan de rechterhand des Almachtigen Vaders. Maar zijn gedachten zijn niet altijd de onze. Hoe onnaspeurlijk zijn vaak de wegen, waarlangs Hij ons leidt. Is het niet dier duistere bestieringen eene, dat de wakkere Carrasco, zoo jong en zoo vurig van geest, meê zijn graf moest vinden in de diepte der zee? Zien wij niet, dat vaak de wijsheid van de kinderen dezer wereld uitnemender is dan die van de kinderen des Koninkrijks? Dunkt het ons nog niet dikwerf, dat de Meester slaapt, terwijl wij waken, en dat wij op het punt zijn van te vergaan? Toch regeert Hij, en vlecht ook ons bestaan als een draad in het groote weefsel der geschiedenis. Een later geslacht en wellicht wij zelven nog, zullen aanschouwen, hoe noodzakelijk deze tijd van spanning en verwikkeling is geweest, en hoe de komst er door bevorderd is van dat eeuwig koninkrijk, in welks dagen de veelheid zal zijn van vrede, waarop wij wakend en strijdend hopen.

De donkere dagen vóór kerstmis waren naar gewoonte, drukke dagen voor de leden der Tweede Kamer. Zeer veel

van hetgeen door onze vertegenwoordigers gesproken werd, kan hier onvermeld blijven. Doch de diskussie over 't onderwijs kunnen wij niet met stilzwijgen voorbijgaan. Gebleken is het, dat wij, binnen een niet langen termijn, een wets ontwerp hebben te wachten, regelende ons hooger onderwijs. Wij zien het inderdaad met verlangen te gemoet. Niet alleen als vrienden der godgeleerde wetenschap, — maar ook als vrienden der *humaniora*. Algemeen is de klacht, dat zeer vele jongelieden, die de lessen der hooggeleerden bezoeken, zeer onervaren zijn in 't latijn en grieksch; dit gaat zelfs zoo ver, dat een hoogleeraar aan een onzer akademies geen woord als *Zeus* of *Cambyses* gebruikt zonder het te spellen, uit vrees van niet verstaan te worden. Laat nu de kwestie van smaak en schoonheids-gevoel rusten, maar beoordeel dit verschijnsel alleen uit een praktisch oogpunt, en erken, dat zonder grondige kennis der klassieke talen, niet één wetenschap op degelijke wijze kan beoefend worden. Indien men nu vooronderstellen moet, dat alle rechtschapen Nederlanders voorstanders zijn van een deugdelijke rechtskennis bij onze rechters en pleitbezorgers, van een grondige wetenschap bij onze geneeskundigen, van een soliede geleerdheid bij onze natuur-filozofen, letterkundigen en godgeleerden, dan moet het hun zeer aan het hart gaan, *niet* dat het latijn niet meer wordt *gesproken*, maar dat het niet meer verstaan wordt; dat de zoete geur der oude beschaving niet meer wordt gesmaakt door hen, die op den weg der ontwikkeling onze leidslieden worden. Aan den huidigen schrijftrant, ja zelfs aan de levensbeschouwing kan men het bepeuren, dat de klassieke *ondergrond*, waarop onze vorming rusten moet, heden bij de meesten gemist wordt.

Een tweede zaak, waarop de aandacht niet genoeg kan gevestigd worden, is de verhouding waarin de zoogenaamde

geestelijke en de natuurkundige wetenschappen tot elkander zullen staan, of laat mij liever zeggen, de geest, welke aan onze hoogescholen overheerschend zal zijn. De natuurkundigen dreigen groote verwoestingen aan te richten. Zij hebben voor proeven, voor werktuigen, voor musea en laboratoria veel geld noodig, en het is hun van harte gegund, want hun ijver is groot en het gebied hunner nasporingen onmetelijk. Maar zij worden hoe langs hoe meer exclusief. Op wie ziet een natuurkundige van onzen tijd al niet met minachting neer! Hij haat niet alleen die ongelukkige theologanten, die een ieder haat, maar alle afgetrokken denken, alle bespiegeling is hem een dwaasheid. Hij zal alleen de *geschiedenis* der wijsbegeerte dulden, even als de *geschiedenis* der Godsdiensten, — maar filozofie en theologie zelven noemt hij niet zonder het bekende „helaas!" van Faust. Hij hoopt den tijd te beleven, dat alles aan onze universiteiten zal onderworpen zijn aan de natuurwetenschappen, en zelfs het *woord* psychologie zal afgeschaft zijn.

Het zal de vraag wezen, niet of de Regeering door haar ontwerp dien geest zal trachten te keeren, maar of zij bewijzen zal eerbied te hebben voor de geestelijke wetenschappen, en voor haar deugdelijke aankweeking bereid is ook groote geldelijke offers te brengen.

Tegen ons middelbaar onderwijs is storm geloopen door den heer C. van Nispen. Zijn rede, waarin hij de beschuldigingen trachtte te staven, welke hij bij de diskussie over het adres van antwoord op de Troonrede, den Leeraren bij het middelbaar onderwijs naar het hoofd had geslingerd, heeft groote ergernis en verontwaardiging verwekt. Er is van verschillende zijden tegen geprotesteerd. Alleenlijk niet door hen, die eigenlijk de aangevallenen zijn. Wat zeggen zij toch tot de woorden van den vurigen ultramontaan? Of moet men aannemen,

dat zij op *zulk* een aanval, met behoud van hun waardigheid niet kunnen, niet mogen antwoorden?

Waarheid is, dat de wapenen waarvan de Heer van Nispen zich bediend heeft, in een kamerdebat niet moeten gebruikt worden. Hij wijst, als hij beschuldiging stapelt op beschuldiging, op eenige citaten, waarvan de solidariteit met een geheele richting niet bewezen is — en op zijn portefeuille vol schriftelijk-ingewonnen informaties omtrent directeuren van hoogere burgerscholen. Op die wijze strijdend, maakt men den indruk van iemand, die in de lucht staat.

Of hij evenwel ongelijk heeft? Het zij ons vergund op te merken, dat én de Heer van Nispen én zijn tegenstanders (zij althans voor 't grootste gedeelte) niet hun geheele hart uitspreken, niet volkomen eerlijk zijn. De heer van Nispen, als gehoorzaam zoon der roomsche kerk, is tegen de vrijheid der wetenschap. Hij gevoelt zich in onze eeuw niet thuis. *Zijn* godsdienst is *de* godsdienst. Neen niet alleen de natuurwetenschappen, ook de wijsbegeerte, ook de geschiedenis, ook de geheele protestantsche wijze van zien en denken zijn hem tegen de borst. Over veel, dat hem ergert en krenkt, kunnen wij dus niet met hem treuren. Wij willen niet terug tot de kerkelijke censuur; ons licht wachten we niet van over de bergen.

Maar toch zonder grond is zijn aanklacht niet. Men vergunne het ons slechts haar anders te formuleeren. De leeraren onzer hoogere burgerscholen, die hij op het oog heeft, zijn niet wat men noemt voorstanders der moderne theologie. Men leze wat de *Spectator* dienaangaande heeft gezegd in zijn nommer van 13 Dec. ll. De eigenlijk gezegde modernen hebben de positie ingenomen van *middenpartij*. Zij hebben het gedaan o. a. bij monde van den Hoogl. Loman. Wel rekenen zij nog velen van onze jeugdige tijdgenooten tot de hunnen, maar zij kun-

nen niet langer het protest loochenen, dat tegen die inlijving met woord en daad opgaat. Wij staan niet meer voor de modernen, maar voor het materialisme. Dit nu klinke niet als een verdachtmaking, als een beschuldiging, maar het is eenvoudig kenschetsing van een wetenschappelijke richting of, wilt gij, van een zekere strooming des tijds. De jongelieden die de akademie verlaten, zijn voor de grootste helft aan kerk en godsdienst vreemd geworden. Zij schromen niet dat te belijden.

Welnu, aan hen wordt het leeraarschap van onze middelbare scholen opgedragen. Dat er nooit een wonder is gebeurd; dat de kerk huichelaars vormt en verouderd is, zijn stellingen die als axiomata gelden. Is het wonder dat een onderwijs van zulken geest doortrokken, het geloof aan het bovennatuurlijke ondermijnt? Neen, zegt de Spectator, dat is geen wonder; dat spreekt van zelf; dat behoort ook zoo; dat is zeer verblijdend.

Het zal dan ook zoo lang niet meer duren, of het wordt algemeen erkend, dat ons middelbaar onderwijs een stormram is tegen den godsdienst. Velen schrikken nog voor die belijdenis terug; de een uit een overblijfsel van gemoedelijkheid, een ander uit gebrek aan nadenken — maar wij *durven* tegenwoordig. Dr. Pierson en de Spectator gingen reeds voor. Weg met de clericalen, en leve — nu wat? Leve de godsdienst? Neen, leve de nieuwste wereldbeschouwing! Ik verlang naar den tijd, dat men dit openlijk en algemeen uitspreken zal. De verhouding zal dan van weerszijden veel minder onaangenaam worden. Met hetgeen hier gezegd werd, strijdt niet het gesprokene door het kamerlid, mr. Mackay. Ons toch vervult geen vrees voor de natuurwetenschap. Ook wij wenschen, dat Nederland's jeugd hoe langs hoe meer zal gevoed worden met keur en merg van wetenschap — maar onze vurige wensch is, dat het geschiede in een anderen geest dan thans.

Ook kunnen niet genoeg de bedenkingen ter overweging worden aanbevolen, door den Heer van Loon geuit. Hij heeft den vinger gelegd op een zeer zwakke zijde onzer middelbare scholen uit een pedagogisch oogpunt; knapen van veertien en vijftien jaar mogen niet beschouwd en behandeld worden als studenten. Voor de hoogen school, de vrije wetenschap; voor de middelbare, alleen de gronden en de *resultaten*.

De hoogere burgerschool te Amsterdam opgericht, onder bescherming van den H. Nicolaas, den patroon van de hoofdstad, wordt door ons met weinig sympathie begroet. Niemand meene, dat onze roomsche landgenooten zoo veel hart voor 't onderwijs hebben. Ach de geestelijken hunner kerk ondergaan de tonsuur maar eens, maar deze trouwe herders scheren de schaapkens gedurig. Een tonsuur meer of minder doet er weinig toe. De eerwaardige heeren *gelasten* een opbrengst van eenige honderden of duizenden, en zij wordt geleverd. Met een deugdelijke hiërarchie, en gewapend met de sleutelen des hemelrijks vermag men veel. Doch offers, zóó gebracht, hebben geen welbehagen in de oogen Gods. Het onderwijs aan de nieuwe school, evenals haar geheele inrichting, staat onder het toezicht van geestelijken. Wij, die de pedagogiek der Jezuïten kennen, hebben medelijden met de jongens, die aan hun leiding worden toevertrouwd.

Het wordt wel eens aan onze zijde al te veel gewoonte, om de roomschen te bewonderen in hun ijver en „offervaardigheid." Ik kan de kist, waarmeê eens Tetzel reisde, nooit aanzien zonder bijzonder geërgerd te worden.

Bij de bespreking van het lager onderwijs is het gebleken, dat de volksvertegenwoordigers van onze richting zeer veel bezwaren hebben tegen de openbare scholen, zeer veel liefde voor de christelijke scholen, — maar niet optrekken als een gesloten keurbende, en niet *zeker* zijn bij het hanteeren der

parlementaire wapenen. In zekeren zin zien wij die kamerschermutselingen met onverschilligheid aan, want niet door veranderingen van school- en grondwet, maar door kerkherstel behaalt de christelijke school de viktorie.

De bekende *Commissie van Negen*, door de Synode benoemd om haar van advies te dienen, heeft haar Rapport het licht doen zien. De dag- en weekbladen zijn ons natuurlijk vóór geweest — de *Standaard*, het *Kerkelijk Weekblad*, het *Wageningsche Weekblad*, *de Hervorming* leverden reeds ieder een kort overzicht van de voorstellen der Commissie. Eer de meerderheid der lezers deze Kroniek in handen krijgt, zal het aantal der overzichten stellig vermeerderd en de hoofd-inhoud van het rapport voor niemand meer een verborgenheid zijn. We zouden dus een overtollig werk verrichten, indien ook wij nog een overzicht leverden. Doch, aangezien het rapport behoort tot de geschiedenis onzer kerk en er wellicht een belangrijke rol in vervullen moet, geven wij hier het resumé weêr, dat wij aantroffen in het laatste der door ons genoemde bladen.

„Nu zullen wij zeker aan velen onzer lezers geen ondienst doen, wanneer wij hun die gedeelten uit het Rapport meedeelen, die ons reeds terstond het meeste troffen. Zij zijn: 1°. het resumé der verschillende voorstellen, behalve van dat van den heer Junius, die (nota bene!) de genezing van alle wonden der kerk wacht van een reorganisatie van het kerkbestuur; en 2°. het belangrijkste uit de memorie van toelichting door de HH. Hugenholtz en de Kanter gesteld.

De sectie der orthodoxen stelde voor: 1°. Behoud van het belijdend karakter der kerk. 2°. Eene algemeene synode, aan welke is opgedragen de bepaling van het gebruik, de herziening en de handhaving van de leer der nederlandsche hervormde kerk, vervat in de nederlandsche geloofs-

belijdenis, den heidelbergschen cathechismus en de leerregels der synode van Dordrecht; zamenkomst dier synode vier jaren na het in werking treden van het gewijzigd reglement; met het oog op de nieuwe zamenstelling der classikale vergaderingen. — 3°. Schorsing van de handhaving der leer door regtspraak, tot op de zamenkomst der algemeene synode. — 4°. Openen van de gelegenheid voor de minderheden, om zich meer dan tot dusver te doen gelden, door eene *volstrekte* meerderheid te eischen bij de keuze van gemagtigden, overeenkomstig art. 8 al. 2 van het algemeen reglement — 5°. Betere vertegenwoordiging der kerk in de hoogere kerkbesturen, in verband met het bijeenroepen van de algemeene synode.

De sectie der middenpartij stelde voor: 1°. Dat art. 11 van het algemeen reglement vervangen worde door een artikel, dus luidende: Het hoofddoel van allen, die met eenig kerkelijk bestuur belast zijn, is, mede te werken aan de bewaring en uitbreiding van het Koninkrijk Gods, door Jezus op aarde gesticht. Met het oog daarop behartigen zij de belangen der christelijke kerk, meer bepaald in den kring der nederlandsche hervormde kerk. Zij zorgen, zooveel mogelijk, dat het evangelie van Jezus Christus naar de beginselen der hervorming onbelemmerd gepredikt, door den christelijken levenswandel en de onderlinge verdraagzaamheid der christelijke liefde van predikanten, ouderlingen en diakenen aanbevolen worde en zijne kracht betoone in al zulke instellingen, die het christelijke leven wekken en voeden. — 2. Dat, met afschaffing van de leertucht, van de lidmaten der drie hoofdrigtingen met hare verschillende schakeringen door het beantwoorden van belijdenis-vragen en van de predikanten en godsdienstonderwijzers door het afleggen van eene belofte omtrent de rigting, waarin zij in de hervormde kerk

werkzaam zullen zijn, een zedelijke waarborg geëischt worde van de grenzen van het protestantsche christendom niet te overschrijden en den bloei der gemeente naar de beginselen der hervorming te willen voorstaan. Daar er drie verschillende beloften zullen zijn, worden tevens de lidmaten, predikanten en godsdienst-onderwijzers er door van elkander onderscheiden, naar de drie hoofdrigtingen in de hervormde kerk bestaande. — 3°. Dat de drie rigtingen zooveel mogelijk evenredig vertegenwoordigd worden in de kerkeraden door predikanten, ouderlingen en diakenen, waaruit het zamenblijven en zamenwerken der verschillende rigtingen in kerkeraden en hoogere besturen volgt. — 4°. Dat in een tiental jaren de reglementaire bepalingen onveranderd blijven en op het einde van dit tijdperk de noodig gekeurde veranderingen geschieden door een algemeene synode, regtstreeks door de classicale vergaderingen gekozen en met de hoogste wetgevende magt bekleed.

De sectie der modernen eindelijk: 1°. Dat de nederduitsche hervormde kerk, als in de historie geworteld geheel, en hoog te waardeeren genootschappelijk verband, allen blijve omvatten, die in de aangegeven ontwikkeling willen voortwerken. Ook de plaatselijke gemeenten blijven, als te zamen uitmakende het genoemde kerkgenootschap; doch hare inrigting en haar bestuur worden onderscheiden, naar gelang het de geestelijke of de genootschappelijke belangen betreft. — 2°. Ter zake van hunne geestelijke belangen vereenigen zich de gemeenteleden in een kerspel of in verschillende kerspelen, elk met een eigen kerkeraad. — 3°. Deze kerspelen met hunne kerkeraden zijn op hun gebied autonoom. behoudens de algemeene genootschappelijke bepalingen. — 4°. In gemeenten met één predikant kunnen onderdeelen der gemeente, en in gemeenten met meer predikanten kunnen kleinere

minderheden filiaal-kerspelen vormen, verbonden aan het naastbij gelegen kerspel hunner keuze. — 5°. Alle zaken van genootschappelijken aard worden bestuurd in elke gemeente door een gemeentebestuur, voor alle gemeenten te zamen door een algemeen kerkbestuur."

Kritiek zal niemand nog van ons verwachten. Met het mededeelen van een enkelen vluchtigen indruk mogen wij u niet ophouden; en iets meerders zouden wij niet vermogen, daar het ons nauwelijks in handen gegeven Rapport niet minder dan 146 meerendeels kompres gedrukte bladzijden beslaat en natuurlijk de gewichtigste kwestiën ter sprake brengt. De Commissie ontvange daarom slechts onzen dank voor den ijver, waarmee zij haar taak heeft volbracht, en voor de gelegenheid, die zij aan onze geheele kerk heeft geschonken, zoo spoedig reeds van haar advies kennis te nemen.

Tot de zaken, die in de laatste weken op onze kerkelijke Agenda voorkomen, behoort ook de *Eeredienst*. Zooals wij in de vorige Kroniek vermeldden, ontvingen wij meer dan een stuk ter plaatsing, waarin over de inrichting van onze openlijke godsdienstige samenkomsten gehandeld wordt. De gedachten loopen over deze zaak uiteen. De heer van Rhijn wil uitbreiding van het liturgisch element, en verlangt dat men onze godsdienstoefeningen meer tot een *dienst* zal maken. Anderen verzetten zich hiertegen. Zoo de heer Brouwer van Zwolle in een artikel, dat we aantreffen in de Kerkelijke Courant van 20 Dec. ll.

Er wordt voor beide beschouwingen veel goeds en waars aangevoerd. Maar al te vaak zijn onze kerken, in velerlei opzicht, onbevredigend, en beleedigen zij evenzeer ons schoonheidsgevoel, als zij strijden met alle eischen van wat men *comfort* noemt. Overbodig is het hier te herhalen wat

dienaangaande vele malen en op velerlei wijze gezegd is. [1])

Het feit echter, dat tot het uitspreken van al deze gedachten en van onderscheidene voorstellen aanleiding geeft, is de verminderde en steeds afnemende opkomst der gemeenteleden ter kerke. Wij willen eerst hierbij stilstaan.

Komen er in onzen tijd zooveel minder menschen in onze godsdienst-oefeningen dan voorheen? Laat ons nu vijf en twintig jaar teruggaan — een tijd niet te lang en niet te kort voor het beoogde doel. Indien men eens het gemiddelde aantal kerkgangers van thans vergeleek met het aantal van vóór het vierde deel eener eeuw, zou het resultaat zoo bedroevend zijn? Nu moet men niet een enkele gemeente, één dorp of één stad tot maatstaf nemen; men moet ook niet alleen letten op de Nederl. Gereformeerde Kerk; ook niet een tijdvak, een drie of viertal jaren uitkippen, waarin door de prediking van een gevierd of een afschrikkend leeraar de opkomst buitengewoon klom of daalde — we moeten vragen naar het gemiddeld getal, en dan geloof ik te mogen beweren, dat alles bijeengenomen de achteruitgang niet noemenswaard zal wezen.

Mij althans zijn niet één maar vele gemeenten, ja geheele streken in ons vaderland bekend, waar het kerkbezoek in de laatste tien jaren meer dan verdubbeld is.

Men moet bovendien twee dingen niet vergeten: *vooreerst* de kerkgangers die kwamen louter uit gewoonte sterven weg, even als een bosch, waarin eenmaal een opening gemaakt is. De *gemakkelijke* hoorders, die ter kerke gingen, omdat het Zondag was, en omdat men toch als een fatsoenlijk mensch behoorde op te gaan, zijn weldra in dit land der levenden niet meer te vinden. Of dit een verlies is?... Ik geloof het

[1]) Zie ook het stuk van den heer *van Herwerden* in de kerk. cour. van 26 Nov. ll.

niet. Wij denken hier niet aan de Anna's en Simeon's, die niet wijken uit den tempel, maar aan die comparanten, die zich zelf beschouwen als een deel van het ameublement der kerk; zij behooren *bij*, haast zouden we zeggen *aan* hun stoel of bank. En op hen maakt elke leerrede ongeveer evenveel indruk als op de beeldtenissen van David en Asaph, waarmeê onze meeste orgels zijn versierd. Hen te missen is geen wezenlijk gemis. Zij *vulden* de kerk, maar is het alleen daarom te doen? Het kerkgaan heeft, juist omdat het niet meer beschouwd wordt als een zaak, die van zelf spreekt, veel meer beteekenis dan voorheen.

Wij mogen een *tweede* zaak niet uit het oog verliezen. De gelegenheden om iets over God en uit zijn woord te hooren, zijn in de laatste jaren bijzonder sterk vermenigvuldigd. Wat al veel gelezen boeken, die de H. Schriften ook voor den eenvoudige verklaren! wat al bijbellezingen, vereenigingen, werkzaamheden tot uitbreiding van Gods koninkrijk, waarvan men vroeger niets hoorde, en die de gewoonte om des Zondags driemaal ter kerke te gaan hebben doen plaatsen op de lijst der overtollige goede werken.

Doch, ook al houden wij dit alles in het oog, èn vroeger èn heden kon het kerkbezoek oneindig veel beter zijn dan het is. Hierover zijn wij het allen eens. Maar wat er aan te doen, om het beter te *maken?* Hier gaan de gevoelens uiteen.

Door velen wordt aangedrongen op meer eeredienst; men wil zelfs splitsing van onze samenkomsten in *eer-* en *leer-dienst.* Bij een andere gelegenheid hopen wij daarover uitvoeriger onze meening uit te spreken, doch reeds hier willen wij tegen zulk een splitsing protest aanteekenen, en kortelijk ons gevoelen ontwikkelen.

Bij onzen eeredienst komt het er op aan, dat wij den indruk krijgen van Gods tegenwoordigheid. De roomsch-katholieken zien

God op het altaar stoffelijk, en substantialiter aanwezig, doch wij gelooven aan zulk een zijn des Heeren in ons midden niet. Evenmin zijn wij voldaan met het verlangen, om in de kerk ons gehoor te streelen met keur van zang en snarenspel en daardoor hunne harten ernstig en heilig te stemmen. Een predikant mag niet optreden in de rol van orchestdirecteur. Men neme er ook vrijelijk de proef van, en zie of het op den duur gelukt een groote schare kerkwaarts te lokken door koorgezang met of zonder begeleiding van orkest.

Neen, laat de gemeente den indruk krijgen, dat zij is vereenigd om Gods woord te hooren, en zij zal samenkomen. De leeraar, die het vertrouwen van de gemeente hebben mag, zal nooit voor ledige kerken preêken. Ieder kent de namen van predikanten, die tot het einde van hun lange kerkelijke loopbaan een groot gehoor trokken, en toch niet uitmuntten door wat men noemt uiterlijke welsprekendheid. De gemeente kwam tot hen, omdat zij van hen het woord Gods vernam. Al het andere in onze openbare godsdienstoefeningen moet niet verwaarloosd worden, maar is en blijft bijzaak.

Wij komen allereerst samen om Gods Woord te hooren. Als wij dan ook ter kerke geweest zijn, en wij hebben een woord gehoord, dat onze kennis vermeerderde, onze liefde voor den Heer aanvuurde, ons geweten reinigde — en wij hebben daarenboven meê kunnen zingen en bidden, dan zijn wij bevredigd. Het is waar, dat hier een zware taak gelegd wordt op de schouders van de voorgangers, van de predikanten, — maar het is toch ook volkomen redelijk en overeenkomstig onze protestantsche en evangelische beginselen, zulk een beteekenis te hechten aan het *woord*. Zegt men: een slechte preek bederft dan onze godsdienstoefening, — wij antwoorden: slecht gezang zou uw *eerdienst* bederven kunnen.

Wij hebben geen nieuwe elementen noodig. Indien de voor-

gangers zich beijveren, om kort en naar de behoefte der gemeente te bidden, indien het gezang een geheel vormt met gebeden en prediking; indien de leerrede niet over de hoofden heen, maar tot de harten ingaat, dan verlaat men het bedehuis gesticht of getroffen, en men is voldaan. Wat wij hebben daarom, beter gebruikt, en niet naar plechtigheden uitgezien, aan onzen landaard en den aard onzer nationale kerk vreemd. Onze kracht ligt in het woord — immers is het geloof uit het gehoor en het gehoor uit het woord Gods? Wat schrijver dezes betreft, hij erkent, dat bij hem niets gaat boven een kerkgang, waarin hij een waarlijk stichtelijk woord gehoord heeft, en daar benevens met de gemeente het hart heeft kunnen verheffen tot God, en hij vertrouwt, dat velen er even als hij over denken zullen.

Gaat men thans (verkeerdelijk!) *alleen* om de leerrede aan te hooren, men wachte er zich toch wel voor, om het woord in minachting te brengen, of in de schaduw te stellen. Volle, eivolle kerken — wat beteekenen ze, als het aantrekkingspunt is een koor, welks „prachtige sopraan" of welks „verrukkelijk ensemble" zelfs onze *jeunesse dorée* zou kunnen overhalen, de voeten over den drempel onzer kerken te zetten? Volle, eivolle kerken, wat baten ze, als de schare wordt gelokt door een kwanzuis-humoristisch spreker, die de menschen ten eenemale doet vergeten, dat zij in een bedehuis zijn, en hen doet heengaan, na zich „perfekt geamuseerd" te hebben. Neen, de prediking des evangelies blijve het middenpunt en moet de magneet zijn bij onze godsdienst-oefeningen.

Heeft nu de wijze, waarop de eene prediker dat woord tot de gemeente brengt, iets meer aantrekkelijks dan de andere — men bedenke, dat er verscheidenheid is van gaven, en dat de Heer gezegd heeft, niet: „Daar waar alle plaatsen bezet" — maar „indien *twee* of *drie* in mijnen naam ver-

gaderd zijn, ben ik in hun midden." Op die ervaring komt het aan, zonder haar is ook de best-gevulde kerk het tegenovergestelde van een Bethel.

Laat ons dus het woord prediken, zoo goed als wij dat vermogen; laat ons de behoeften, de aspiraties, de nooden van onzen tijd, plaatsen, te zien geven in het licht des woords — en Hij, die door zijn regen de aarde bevochtigt, zoodat zij uitspruit en den zaaier brood geeft — Hij zal zijn woord niet ledig tot zich doen wederkeeren, maar het voorspoedig maken, tot hetgeen, waartoe Hij het zenden zal.

Indien er ooit een andere Virgilius opstaat, om onze kerkelijke geschiedenissen te bezingen, dan zal hij even als de onsterfelijke dichter der Aeneïs met geen beter woord kunnen aanvangen dan met *Arma* (wapenen). Strijd, verdeeldheid oorlogen, alom! Of evenwel de strijd altijd gewettigd, altijd de weerslag is op het treffen van het zwaard der waarheid, ziet, dat valt te betwijfelen. Ons staat hier voor den geest het geschil dat gerezen is over het kindergeschenk, dat men den 12den Mei den koning wenscht aan te bieden.

De oorsprong van 't geschil is overbekend. Op den voorslag, gedaan door een onderwijzer aan een staats-school, dat de schooljeugd van ons geheele vaderland den Koning op zijn zilveren krooningsfeest een bewijs van haar deelneming geven zou — is door de redaktie van *de Standaard* geantwoord: wij kunnen niet goedvinden, dat ook de kinderen der bijzondere christelijke scholen hieraan mede doen.

Ik heb den moed der redaktie bewonderd. Zij kon toch weten, welk een storm zij door deze weigering verwekken zou. Maar op de vraag: heeft zij wel gedaan met den strijd over het onderwijs ook in dezen te betrekken, moet ik, na rijpelijk te hebben nagedacht, ontkennend antwoorden. Indien ik de

voor en nadeelen van *dit* samenwerken tegen elkander opweeg, dan kom ik tot de slotsom: de voordeelen zijn grooter. De Christelijke school wordt al genoeg gehaat; wij moeten dus toezien, dat wij haar in niet grooter minachting brengen. Wij hebben daarom met hartelijke blijdschap twee stukken, we zouden haast zeggen twee manifesten gelezen, die wij hier als behoorende tot de geschiedenis van deze zaak inlasschen.

Het eene is van den Heer Mr. P. Lijndrajer te Arnhem, aan wiens verzoek om zijn stuk in deze „Stemmen" op te nemen wij bij dezen gaarne voldoen:

Alle kinderen zamen.

Een woord aan de vrienden van christelijk nationaal onderwijs door een voorstander van dat onderwijs.

I. Feiten.

a. Tot het bijwonen van de eerste vergadering ter vorming van eene voorloopige commissie (sedert als centraal comité opgetreden) voor het kindergeschenk zijn te Amsterdam o. a. uitgenoodigd één hoofdonderwijzer aan de scholen voor chr. nationaal onderwijs en één aan de Nederd. Hervormde diaconiescholen; op welke beide soorten van scholen naar dezelfde beginselen onderwezen wordt.

b. Beide heeren hebben aan die bijeenkomst deelgenomen en met de aanwezige mede-ontwerpers de te volgen rigting bepaald.

c. In die bijeenkomst werd de heer W. Oostmijer, hoofdonderwijzer der chr. nat. school op de Boommarkt tot vice-voorzitter van de commissie verkozen.

d. Juist toen begon *de Standaard* met zijne opmerkingen, en zag de heer Oostmeijer zich genoodzaakt het centraal

comité te verlaten; terwijl vroeger reeds zijn ambtgenoot op verlangen van het schoolbestuur zich teruggetrokken had. De overige leden hebben niets onbeproefd gelaten om beiden tot terugkeeren te bewegen en nóg is de plaats van vice-voorzitter onvervuld gebleven, omdat de heer O. op dien zetel als het ware nóg verwacht wordt.

e. De circulaire, dd. Oct. 1873 van het centraal comité uitgegaân, bevat deze alinea o. a.: „Dit geschenk moet van dien aard zijn, dat niemands godsdienstige overtuiging zich tegen de aanbieding kan verzetten; de woorden, bij die gelegenheid te spreken, mogen niets anders zijn dan de uitdrukking van liefde voor den Vorst en het vaderland; de geheele manifestatie moet wezen eene algemeene en zuiver nationale daad." En onder de bepalingen:

„ten 6e. Aan het geschenk wordt toegevoogd een album, inhoudende aanduiding van de scholen, de namen van de hoofden dier scholen en het getal leerlingen, dat elk van hen vertegenwoordigt."

„ten 7e. Mogten niet-schoolgaande kinderen bijdragen komen aanbieden, dan worden ook deze in ontvangst genomen; in het album wordt dan het aantal dier schenkers afzonderlijk vermeld."

II. Gevolgtrekkingen.

a. Het chr. nat. onderwijs is van den aanvang af gekend in het plan, en het centraal comité heeft zich in dezen allezins loyaal gedragen.

Het plan van het geschenk ging nu eenmaal uit van een onderwijzer; een ander landgenoot, in welken werkkring ook geplaatst, had het denkbeeld niet geopperd, en nu lag de gevolgde gedragslijn nogal voor de hand.

b. De circulaire, in haar eerst aangehaald citaat er op

wijzende, dat „de woorden, bij de aanbieding te spreken, niets anders mogen zijn dan de uitdrukking van liefde voor den Vorst en het vaderland", stelt zich op het standpunt, dat alleen ingenomen mag worden. Want bij de kennelijke bedoeling, door alle voorstanders toegejuicht en door het centraal comité in zijne circulaire geenszins tegengesproken, om de landskinderen een geschenk te doen aanbieden, zou het ongeoorloofd zijn, dat de woordvoerder één oogenblik vergat de tolk te mogen wezen van kinderen van Protestanten, Roomsch-Katholieken en Israëlieten. Koning Willem III heeft als grondwettig Vorst staatkundige rigting noch geloofsbelijdenis. Kan Koning Willem III eene kinderhulde aannemen, wanneer Z. M. mogt kunnen vermoeden, dat iets gesproken zou worden bij de aanbieding van het geschenk, aanstootelijk voor een grooter of kleiner aantal Nederlanders?

c. De 6de bepaling, hierboven overgenomen, is blijkbaar voortgevloeid uit de overweging, dat verreweg het grootste deel der landskinderen feitelijk ter school gaat, en uit de 7de bepaling volgt, dat het centraal comité inderdaad de schoolvraag aan deze zaak niet aangehaakt heeft, want de nietschoolgaande kinderen, die ook vermeld zullen worden, kunnen immers even zoo goed behooren tot gezinnen van voorstanders van het chr. nat. onderwijs als van vrienden van het openbaar staatsonderwijs.

d. De voorstanders van het chr. nat. onderwijs missen dus de vrijmoedigheid om medewerking te weigeren en hebben zich wel ter dege af te vragen, of de *Standaard* hen niet op een dwaalspoor geleid heeft.

III. Slot. Nóg is medewerking mogelijk. Tot 15 Januari 1874 worden de bijdragen van de kinderen der chr. nat. scholen verzameld. Waarom zouden die niet aan het centraal

comité aangeboden kunnen worden, dat zeer zeker bereid blijft, in zijn midden onderwijzers van het door ons begeerd onderwijs op te nemen. Wat weêrhoudt de toetreding? De argumenten van de *Standaard?* Maar hebt gij ze onbevooroordeeld, onpartijdig overwogen en getoetst? Adders liggen hier niet onder het gras verscholen. Eénheid — ach eenmaal! — wordt gewenscht, zonder opoffering onzerzijds van eenig ons dierbaar beginsel. Reeds zagen enkelen het in en traden toe.

Nog dit: Wij willen gaarne doorgaan voor de vrienden van het Huis van Oranje bij uitnemendheid, en daarbij vermoedelijk even gaarne allen den eerbied niet vergeten, onzen Koning toe te dragen. Welnu!

Ondersteld, dat Z. M. niet tijdig gevoelen doet, dat het Haar onmogelijk zal zijn van de kinderen in Nederland, in twee partijen gesplitst, een geschenk aan te nemen;

ondersteld, dat Zij, ten hoogste betreurende den loop, dien deze zaak neemt, toch als de bedachte meent zich met deze vraag (hoe wenschelijk allicht!) niet te mogen en te kunnen inlaten;

zullen dan juist de voorstanders van chr. nat. onderwijs den Koning o. a. gelijk mede door de *Standaard* aan de hand gedaan is, kunnen laten danken voor zijne tusschenkomst in 1856, waarop het ontslag van het ministerie-van Hall-van Reenen gevolgd is, en vergeten, dat het ook Koning Willem III geweest is, die de wet van 1857 onderteekend heeft en daardoor hare uitvaardiging mogelijk gemaakt?

Landgenooten! wikt, weegt en beslist dan! Als vrije mannen; afkeerig van partijschap; edel! Als Nederlanders, bovenal als Christenen, wien het tijdig terugkeeren op een onbedachtzaam ingeslagen pad niet moeielijk vallen mag; als Christenen gedachtig aan des Heilands woorden: „De kaars des

lichaams is het oog; indien dan uw oog eenvoudig is, zoo is ook uw geheele lichaam verlicht."

Arnhem, 9 December 1873. P. L.

Het tweede stuk is van den heer I. P. Nonhebel te Middelburg, en werd door ons met groote instemming gelezen:

12 *Mei*. 1874. Daar moet mij een woord van het hart. God geve dat het in goede aarde moge vallen en tot eene, door zoovelen gewenschte, verzoening leiden!

Men maakt zich van alle zijden gereed om den dag feestelijk te vieren, waarop vóór vijf en twintig jaren, Willem III als Koning werd gehuldigd. Oud en jong gaat met blijdschap dien feestdag te gemoet en „Wien Neerlandsch bloed door d'aderen vloeit, van vreemde smetten vrij," beijvert zich reeds om bloemen en groen te verzamelen voor het zilveren feest van den geliefden Vorst.

Toch is er iets dat mij hindert en smart, als ik denk aan de kinderwereld en dat mij meer dan één pijnlijke vraag op de lippen legt. Zal het moeten blijven, zooals het zich thans laat aanzien, dat de kinderen, die de openbare school bezoeken, alleen, neen, tegenover de kinderen, die op Christelijke scholen gaan, onzen Koning op 12 Mei 1874 een geschenk aanbieden.

Zullen de kinderen der Christelijke scholen, afgescheiden van de anderen, hunne gelden moeten bijeenbrengen, om den Vorst, dien allen liefhebben, hunne hulde te brengen? Is het reeds zoover gekomen, dat eene algemeene feestviering onmogelijk is, waarmede zoowel de voorstanders der openbare, als der bijzondere school, met behoud hunner beginselen, hunne instemming kunnen betuigen? Zal er een twist en verdeeldheid, niet alleen tusschen de kinderen van dezelfde burgerlijke gemeente, maar ook in niet weinige gevallen van hetzelfde huis-

gezin, moeten worden gebracht en gekweekt? Moet er aldus een twistappel geworpen worden tusschen de voorstanders en bedienaars der openbare, zoowel als tusschen die der bijzondere school, terwijl er aan beide zijden zoovelen gevonden worden, die met het willen en werken hunner eigene partij geen vrede hebben?

Zoowel de voorstanders der openbare, als die der Christelijke school, die de gescheidene feestviering voorstaan en hun ijveren voor de partij, die zij liefhebben, thans niet ten offer kunnen brengen aan den gemeenschappelijken feestdag, berekenen niet van hoeveel ellende zij daardoor de oorzaak kunnen zijn. Het zal van weerszijden aanleiding geven tot onderlinge verdeeldheid en brengt een strijd in de kinderwereld over, die toch nooit een strijd van en voor beginselen zal kunnen genoemd worden. Zal een welbekende versregel, eenigszins gewijzigd, waarheid moeten worden:

Één stap van onbedachtzaamheid,
Kan maken dat men jaren schreit?

Voorzeker, wij moeten mannen zijn van beginselen. Wij moeten staan en strijden en sterven, zoo noodig, voor die beginselen. Wij moeten den smaad willen dragen, die er rust op de zaak, die wij liefhebben. Ik spreek het dan ook nog gaarne eens openlijk uit, dat ik met hart en ziel voorstander ben der Christelijke school en ik het mij tot eene eere zou rekenen als ik in de eerste rijen harer voorvechters geteld mocht worden. Zij kan rekenen op mijne liefde en mijne krachten. Hier sta ik, ik kan niet anders. God helpe mij en allen die een zelfde overtuiging met mij deelen!

Toch gaat het mij aan het hart dat onze kinderen, bij het geven van een huldeblijk aan onzen Koning, niet samen kunnen gaan. Dat ook tot in deze feestviering de klove moet worden doorgevoerd, welke staatsburgers van elkander ver-

wijdert. Dat de kinderwereld tot twee legerkampen moet worden saamgejaagd, die slagvaardig tegenover elkander staan. Dat er tusschen kinderen een vijandschap in het leven wordt geroepen, die nog tot nà jaren, de treurigste gevolgen na zich kan slepen. Die de kinderwereld kent en lief heeft, moet dit ten zeerste smarten, zoowel aan de zijde der warme voorstanders als aan die der heftige tegenstanders der openbare school.

En nog daarenboven. Daar zijn zeer vele onderwijzers aan de openbare school, vooral op de dorpen, die met hartelijke sympathie voor het Christelijk onderwijs, niet dan hoogst ongaarne tegenover de Christelijke school zich stellen. Daar zijn ook vele onderwijzers en besturen van Christelijke scholen, die niets liever zouden wenschen, dan dat al de kinderen van ons volk, bij deze feestviering samen konden gaan. Daar zijn niet minder tal van ouders, die de halstarrigheid van weerskanten zeer betreuren en, om het even of zij voorstanders zijn der openbare of der bijzondere school, zich met hunne kinderen zullen onttrekken aan een zaak, die in hunne oogen eene onheilige partijzaak wordt.

Maar nu, aan wie van dat alles de schuld?

Liever dan iemand de schuld te geven, kom ik tot „het centraal comité," der onderwijzers aan de openbare school en tot „het Hoofdbestuur" der vereeniging van Christelijke onderwijzers met de vraag: is er niets meer aan te doen, dat de onderlinge verdeeldheid in dezen worde opgeheven en weggenomen? Staat gij reeds te ver van elkander, dan dat van weêrszijden de hand zou kunnen worden toegestoken? Kunt gij nog niet u met elkander verstaan? Is het daarvoorte laat?

Ik meen van neen. Na alles wat is gezegd, geschreven en gedaan kan een gezamenlijke feestviering niet meer worden aangemerkt, noch van de eene zijde als eene ovatie aan de

openbare school, noch van de andere zijde als een prijsgeven van heilige beginselen. Zouden die beide besturen zich daarom niet met elkander kunnen vereenigen?

Zouden zij daartoe van weêrszijden geen pogingen kunnen aanwenden? Is er geen gemeenschappelijk cadeau mogelijk, terwijl elke school op zijne eigene wijze feest viert?

Doch ik wil op de gezamelijke beraadslagingen van de bestuursleden der verschillende comité's niet vooruitloopen. God geve hun een kalm en wijs besluit te nemen! Vereeniging zou zeker de feestvreugde voor onzen Koning verhoogen.

Indien er Christelijke politieke bladen zijn, die met mijne wenschen instemmen, zou ik hun dan mogen verzoeken mijn schrijven te willen overnemen?

Middelburg, 9 Dec. 1873. J. P. Nonhebel.

„Ik kom van Lourdes" — met deze woorden begint de heer Mr. H. A. des Amorie van der Hoeven een Toespaaak die hij te Amsterdam hield in de Pius-Vereeniging op den 7 October ll. Op boeienden trant verhaalt hij ons, hoe ook hij naar Lourdes is gegaan, niet als een geloovige aan de wonderen aldaar voorgevallen en nog geschiedende — maar als een twijfelende. Hij ging met een aanverwante, die hoopte daar genezing te vinden, waar zoovelen zeiden haar gevonden te hebben. Na een beschrijving van de verschijningen der Lieve Vrouw aan de veertienjarige Bernadette Soubirous, deelt de Heer v. d. Hoeven eenige wonderen meê, die te Lourdes geschiedden; hij erkent echter niettemin, dat noch hij, noch zijn reisgenoote er zijn genezen, maar verzekert dat hij is teruggekomen vol geloof. Hij heeft te Lourdes een ongekende zaligheid genoten; hij heeft er voor God en zijn allerheiligste moeder geleefd. Voor al het wonderbare weet hij geen an-

dere verklaring dan deze: „Te Lourdes heerscht O. L. Vrouw als souvereine meesteres, waaraan niemand weerstand kan of zou willen bieden." Met andere woorden *zij* verscheen, *zij* geneest daar, die aan de kleine Bernadette dezen onzin zal hebben gezegd: „Ik ben de onbevlekte ontvangenis." Het is jammer voor de roomsche kerk, dat zoo vele heiligen en heilige plaatsen een tijd lang in de reuk van wonderdadig vermogen hebben gestaan, terwijl na korter of langer tijd de roep verflauwt en een nieuw mirakel de aandacht komt trekken.

De heer v. d. Hoeven moge het onwetenschappelijk en ongeloovig heeten, maar *hier* zeggen wij *a priori:* de genezingen, die wellicht geschieden, kunnen *niet* gewerkt zijn door Maria. De dienstmaagd des Heeren deed het niet en kan het niet. Wij wenden ons met afschuw, ja met walging af van die allertreurigste, heidensche en zinnelijke menschvergoding.

Van een voorstel om de amsterdamsche gemeente in kerspelen te splitsen, zwijgen wij hier, omdat wij het nog slechts kennen in embryotischen toestand. Wat wij er van vernamen verraste ons echter in de hoogste mate.

Haarlem,
27 December 1873.

A. W. Bronsveld.

KERKNIEUWS.

HERVORMDE KERK.

ALGEMEENE SYNODE.

De Algemeene Synodale Commissie der Nederlandsche Hervormde Kerk heeft een nieuw contract gesloten met den eigenaar der Kerkelijke Courant. Zij moest afwijzend beschikken op het verzoek van een paar gemeenten om vermindering van het Classicaal quotum, dewijl zij vooralsnog in geen verandering van de bestaande quotisatie kon treden. Ook moest zij het verzoek van een Kerkeraad om een normaal geworden diakonie op nieuw in een abnormalen toestand te brengen afwijzen, als geheel in strijd met art. 15 van het Synodaal-Reglement voor de diakonien. Voorts meende zij evenmin te mogen voldoen aan het verzoek van een Classikaal Bestuur om een ruimer aantal der circulaires, waarmede de consideratiën der Classikale vergaderingen over veranderingen in Reglementen worden ingeroepen, omdat de Classikale kas daardoor noodeloos zou bezwaard worden; als aan een verzoek om door de Synode toetestane gelden voor kerkbouw op intrest uittezetten, omdat de voorgenomen bouw voorloopig zou uitgesteld worden. Daarentegen verleende zij aan een Ring in Noord-Brabant de dispensatie in art. 23 van het Reglement op de vakaturen nader omschreven, en stond aan eenige Besturen vergoeding van kosten, ter zake van tucht gemaakt, toe.

Verder heeft zij de zaak der verbetering van de predikantspensioe-in ernstige overweging genomen en besloten ter zake de medewerking der Gemeenten in te roepen, omdat het hier evenzeer haar belang geldt als dat van hare predikanten.

Ook nam zij met belangstelling kennis van onderscheiden beschikkingen van 's Lands Regeering zoo tot verhooging van predikants-

tractement als betrekkelijk verleende subsidiën voor kerk- of pastorijbouw.

Zij onderzocht eenige uitspraken in hooger beroep van Kerkbesturen en werd mede geroepen uitspraak te doen op eenige tot haar gerichte aanvragen ter vernietiging van genomen beslissingen. Een verzoek om de door een Provinciaal Kerkbestuur verleende goedkeuring van eene predikantsberoeping te vernietigen wees zij af, naardemaal omtrent den grond waarop die vernietiging gevraagd werd reeds in 't hoogste ressort beslist was.

Nog verleende zij dispensatie voor de beroeping van een predikant om gewichtige redenen van zijne zijde.

Tot leden der Commissie voor spoedvorderende zaken zijn gekozen de heeren dr. Mounier en mr. Pennink, en tot leden der Quaestorale commissie de heeren dr. van Eijk en Cats Wor.

De vergadering is heden op de gewone wijze gesloten.

's Gravenhage *De Vice-president,*
27 Nov. 1878. G. Bruna.

De uitgaaf van het rapport der Commissie van advies omtrent reorganisatie is opgedragen aan de Heeren A. van Hoogstraten en Zoon te 's Gravenhage.

— In de vergadering der Indische Commissie van 13 November is door haren Voorzitter, Ds. H. L. Oort, als Predikant bij de Protestantsche Kerk in Nederlandsch Indië bevestigd Ds. J. I. Crebas, laatst Pred. te Westkapelle.

De Algemeene Synodale Commissie der Nederlandsche Hervormde Kerk,

Gelezen eene misive van den heer J. A. Visser, pred. te Harlingen, dd. 21 Oct. 1878. houdende het verzoek tot vernietiging eener uitspraak van Provinciaal Kerkbestuur van Friesland, dd. 9 Oct 1878, in hooger beroep gewezen, ter zake: dat art, 39 van het Reglement op het godsdienstonderwijs door dat bestuur verkeerd zou zijn toegepast, doordien het verkeerdelijk heeft uitgemaakt, dat de reserves waaronder zijne 5 leerlingen zich bereid verklaard hebben, de drie vragen bij de bevestiging gebruikelijk te beantwoorden, zijn aan te merken als een dubbel voorbehoud, dat eene verhindering oplevert voor hunne bevestiging;

Gezien gemelde uitspraak van het Provinciaal Kerkbestuur voornoemd en de voorafgegane uitspraak van het Classicaal Bestuur van Franeker, dd. 22 Mei 1878;

Gezien de overige tot deze zaak betrekkelijke stukken;

Overwegende, dat bedoelde uitspraken betreffen een geschil, tusschen den heer Visser voormeld en den Kerkeraad te Harlingen, over de bevestiging van 5 leerlingen van den requirant, welker bevestiging door den Kerkeraad is geweigerd om reden dat die 5 leerlingen de vragen, voorgeschreven in bovengemeld art, 39, slechts onder zeker voorbehoud wilden beantwoorden;

Overwegende, dat, nadat het Classicaal bestuur van Franeker in zijne gemelde uitspraak het bezwaar van den Kerkeraad ongegrond had geoordeeld, het Provinciaal Kerkbestuus, op het ingesteld hooger beroep van dien Kerkeraad, in zijne overwegingen heeft uitgemaakt: dat het door de bedoelde 5 leerlingen gemaakte dubbel voorbehoud omtrent de voorgeschreven vragen zan dien aard is, dat het onbestaanbaar moet geacht worden met het voorschrift van art. 39, hetwelk geene reserves toelaat, maar eene onvoorwaarlijken beantwoording vordert;

Overwegende, dat het bedoelde Provinciaal Kerkbestuur, na aldus het punt van geschil in zijne overwegingen te hebben uitgemaakt, daarop niet laat volgen eene met die overwegingen overeenstemmende beslissing, maar eene niet ter zake dienende Verklaring: „dat de leerlingen van den heer Visser bevestigd kunnen worden, zoodra zij zonder voorbehoud de vragen in art. 39 van het Reglement op het godsdienstonderwijs bereid zijn te beantwoorden", en voorts een bevel aan den Kerkeraad te Harlingen, om over te gaan tot de bevestiging van genoemde leerlingen, zoodra zij van die bereidheid verklaring hebben afgelegd.

Overwegende, dat die verklaring en dat bevel, in verband met de overwegingen der uitspraak, in dien zin moeten worden opgevat, dat het bedoeld Kerkbestuur de weigering van den Kerkeraad te Harlingen om de bevestiging der gemelde 5 leerlingen toe te laten, uit hoofde van het door hen gemaakte voorbehoud, gegrond heeft geoordeeld en dus dien Kerkeraad in het gelijk heeft gesteld;

Overwegende, dat ook de aanvrage van vernietiging de uitspraak van het Prov. Kerkbestuur kennelijk in dien zin heeft opgevat, en ook wel niet anders kon opvatten;

Overwegende alsnu omtrent de aangevoerde grieve tegen die uitspraak, dat in art. 39 van het Reglement op het godsdienstonderwijs geenerlei melding wordt gemaakt van eene voorwaardelijke beantwoording der gestelde vragen, nog eenige bevoegdheid wordt gegeven om die vragen onder een of ander voorbehoud te beantwoorden, en dat dus het Provinciaal Kerkbestuur door te beslissen: dat bij de beantwoording dier vragen geen voorbehoud mag gemaakt worden en dat de Kerkeraad te Harlingen teregt de bevestiging had geweigerd van leerlingen, die alleen onder voorbehoud de vragen wilden beantwoorden, gezegd art. 39 niet alleen niet heeft geschonden, maar integendeel allezins juist heeft toegepast;

Overwegende, wat betreft de kwalificatie van voorbehoud of voorwaarde, door het Provinciaal Kerkbestuur gegeven aan de woorden of gezegden, die meergemelde 5 leerlingen aan hunne beantwoording der drie vragen wilden doen voorafgaan of toevoegen, dat, indien die woorden of gezegden al mogten kunnen beschouwd worden als eene onverschillige en schier van zelf sprekende toevoeging, evenwel het daaromtrent in tegenovergestelden zin uitgesproken oordeel van het Provinciaal Kerkbestuur is eene feitelijke beslissing, waarop in cassatie niet kan worden teruggekomen en waarover deze Commissie dus niet nader mag oordeelen;

Gezien, behalve het meermalen gemeld art. 39 van hes Reglement op het godsdienstonderwijs, artt. 15. 61, 63 en 71 van het Regl. voor kerk. opzigt en tucht;

Wijst van de hand het verzoek van den heer J. A. Visser, pred. te Harlingen, om vernietiging van de uitspraak van het Provinciaal Kerkbestuur van Friesland hierboven gemeld.

Bepaalt, dat afschrift dezer beslissing zal worden gezonden aan het Provinciaal Kerkbestuur van Friesland, en aan den aanvrager van cassatie, den heer J. A, Visser.

Beveelt dat deze beslissing zal worden geplaatst in het officieel orgaan der Ned. Herv. Kerk,

Gedaan in de vergadering der Algemeene Synodale Commissie te 's Gravenhage, den 25 Nov. 1873.

Tegenwoordig de HH. dr. B. Glasius, President, G. Bruna, vice-President, S. F. van Hasselt, adviserend lid en secretaris, dr. W. B. J. van Eijk, dr. P. J. J. Mounier, G. Molenkamp, mr. F. R. Penninik, E. Cats Wor en jhr. mr. M. J. Schuurbeqae Boeye.

S. F. van Hasselt,
Secretaris.

B. Glasius, *President.*
G. Bruna, *Vice-president.*
W. B. J. van Eijk.
P. J. J. Mounier.
G. Molenkamp.
F. R. Pennink.
E. Cats Wor,
M. J. Schuurbeque Boeye.

De Algemeene Synodale Commissie der Nederlandsche Hervormde Kerk,

Gezien een verzoek van den heer Willem Hoevers, Predikant bij de Nederduitsche Hervormde gemeente te 's Gravenhage, gedaan bij missives van 17 en 24 November 1873, om vernietiging eener uitspraak van het Provinciaal Kerkbestuur van Zuid-Holland, dd. 4 November 1873, waarbij hoewel dan ook op andere gronden, is bevestigd eene uitspraak van het Classicaal Bestuur van 's Gravenhage, dd. 4 Augustus 1873, in zake het geschil tusschen genoemden predikant Hoevers en de overige leden van den bijzonderen Kerkeraad der Nederduitsche Hervormde gemeente te 's Gravenhage, over de vraag: of de 21 leerlingen van den heer Hoevers, wier inschrijving in de lidmatenboeken ten vorigen jare door de uitspraak der Synodale Commissie is verboden, thans kunnen worden aangenomen en bevestigd zonder een herhaald, aan de belijdenis des geloofs voorafgaand, onderzoek naar hunne kennis, zooals dat in art. 38 van het Reglement op het godsdienstonderwijs voor gemelde gevallen is voorgeschreven;

Gezien de tot deze zaak betrekkelijke stukken;

Gelet op artt. 15 van het Algemeen Reglement en artt. 61, 68 en 71 van het Reglement voor kerkelijk opzigt en tucht;

Overwegende, dat, ingevolge art, 56 van het Reglement voor kerkelijk opzigt en tucht, verzoeken tot vernietiging door den bezwaarde

bij den Secretaris der Algemeene Synodale Commissie moeten worden ingediend met overlegging van het door hem ontvangen afschrift der uitspraak, en dat ingevolge art. 71 al. 1 van genoemd Reglement die bepaling ook van toepassing is op kerkelijke geschillen, waartoe de onderwerpelijke zaak behoort;

Overwegende, dat door den requirant tot vernietiging niet aan dat wettelijk voorschrift is voldaan, maar alleen door hem is overgelegd een door hem genomen en onderteekend afschrift eener uitspraak van het Provinciaal Kerkbestuur van Zuid-Holland van den 4 November 1873 in de onderwerpelijke zaak gewezen, op welk afschrift, als de vereischte authenticiteit missende, geen acht kan worden geslagen; weshalve de requirant wegens niet voldoening aan een wettelijk voorschrift. waardoor eene behoorlijke kennisneming der zaak wordt verhinderd, in zijne voorziening in cassatie niet ontvankelijk moet worden verklaard;

Verklaart den requirant niet-ontvankelijk in zijn verzoek om vernietiging der bovengemelde uitspraak van het Provinciaal Kerkbestuur van Zuid-Holland;

Bepaalt, dat deze uitspraak tot niet-ontvankelijk-verklaring zal worden openbaar gemaakt door plaatsing in het officieel orgaan der Nederlandsche Hervormde Kerk en dat afschriften daarvan zullen worden gezonden aan den heer W. Hoevers, requirant, en het Provinciaal Kerkbestuur van Zuid-Holland.

Gedaan door de Algemeene Synodale Commissie te 's Gravenhage den 26 November 1873.

Tegenmoordig de leden in deze bevoegd: dr. B. Glasius, President, G. Bruna, Vice-president; S. F. van Hassels, Secretaris en adviserend lid: dr. W. B. J. van Eyk, dr. P. J. J. Mounier, Mr. F. R. Pennink, E. Cats Wor en jhr. mr. M. J. Schuurbeque Boeije.

S. E. van Hasselt,
Secretaris.

B. Glasius, *President.*
G. Bruna, *Vice-president.*
W. B. J. van Eyk.
P. J. J. Mounier.
F. R. Pennink.
E. Cats Wor·
M. J. Schuurbeque Boeije.

De bijeenkomst der Algemeena Synode is voorloopig vastgesteld op Woensdag 11 Februarij 1874.

— In het begin der volgende week is het Rapport der Commissie van advies omtrent Reorganisatie van Kerk en Kerkbestuur voor de uitgaaf gereed. De prijs is bepaald op *f* 1,00.

— Op den 26 Nov. ll. heeft het Classicaal Bestuur van Utrecht Mejufvr. D. C. Bolwerk, na afgelegd examen, bevoegd verklaard om te staan naar den post van godsdienstonderwijzeres.

— Stukken, bestemd voor of gerigt aan het Classicaal Bestuur van Heusden, gelieve men van af 1 Januarij e. k. te adresseren aan den

heer J. A. P. Ris Lambers, predikant te 's Grevelduin Kapelle, die alsdan als Scriba optreden zal.

OPROEPING VAN HULPPREDIKERS VOOR OOST-INDIË.

Bij de Commissie tot de zaken der Protestantsche kerken in Nederlandsch Oost- en West-Indië is van het Bestuur der Protestantsche kerk in Nederlandsch Indië de aanvrage ingekomen om geschikte personen voor de betrekking van hulpprediker bij de inlandsche Christen gemeenten dáár te lande.

De vereischten zijn: een examen, gelijkstaande aan dat der zendelingen, en af te nemen door de Commissie, maar waarbij tot dit doel bijzonder zal worden gelet op eene grondige kennis der Maleische taal; verder opregte lust en toewijding, bij een gezond gestel en niet te ver gevorderden leeftijd.

De voordeelen, aan deze betrekking verbonden, zijn nader omschreven in de Koninklijke besluiten van 22 Dec. 1867 (Stbl. n°. 154) en 21 Oct. 1872 (Stbl. n°. 110). De voornaamste zijn: een voorloopig inkomen van *f* 50 's maands bij de inscheping, met *f* 200 gratificatie voor de gehuwden; vrije overvoer als passagiers 1e klasse; bij in dienst treding *f* 150 's maands, met opklimming om de 5 jaren tot *f* 270, en vrije woning. Wat reis- en verblijfkosten, binnen- of buitenlandsch verlof, weduw- en weezenfonds of pensioen betreft, zijn zij met Oost-Indische ambtenaren gelijk gesteld.

Wie meenen mogt, de opgegeven vereischten te bezitten, of zich daarvoor verder wil bekwamen, gelieve zich in persoon of met frankobrief te vervoegen bij

's Gravenhage,
4 Dec. 1873.

C. E. VAN KOETSVELD,
Secretaris der Commissie.

Door het Classicaal Bestuur van Leiden is in zijne vergadering van 26 November jl. geëxamineerd en als godsdienstonderwijzer toegelaten de heer A. van Vedo, te Leiden woonachtig.

De Kerkeraden in de classis van Zierikzee, die nog geen berigt hebben ingezonden aan het Classicaal Bestuur wat er te dezen jare in hunne respectieve gemeenten geschied is ter verhooging van het predikantstractement, worden dringend verzocht dit ten spoedigste te doen.

Verhooging van predikantstractementen van wege de gemeente: te Zuilichem c. a. (class. Bommel) met *f* 50 's jaars, persooneel; te Oude Tonge (class. Brielle) met *f* 100 's jaars; te Nieuwe Tonge met *f* 100 's jaars als persoonlijke toelage; te Abbekerk c. a. (class. Hoorn) na de verhooging in 1871 met *f* 200 en *f* 100 personeel, op nieuw met *f* 100 jaars; te Cats (class. Goes) met *f* 100 als persoonlijke toelage; te Jutphaas (class. Utrecht) met *f* 200 personeel, zoodat het tractement nu *f* 1300 's jaars bedraagt: te Hellendoorn (class. Zwolle) met *f* 150 's jaars personeel; te Diepenheim (class. Deventer) met *f* 100 's jaars, die uit een hoofdelijken omslag zal moeten gevonden worden.

Uit Zuilichem werd berigt, dat de verhooging ditmaal geschied was door de Kerkvoogdij der gecombineerde gemeente te Nieuwaal, die daarenboven in dit jaar voor den predikant een kostbaar rijtuig beschikbaar had gesteld; dat het tractement met de vroegere toelage van beide gemeenten thans gebragt was op ƒ 1250 's jaars, vrij van alle lasten; en dat, indien ook al de staat der kerkelijke fondsen te Zuilichem voorshands niet gedoogde om mede tot vermeerdering van het tractement bij te dragen, beide Kerkvoogdijen steeds wedijverden om aan de wenschen van den predikant, ook ten aanzien van wel noodzakelijke, maar toch hoogst kostbare reparatiën der pastorij te gemoet te komen.

GELDERLAND.

ARNHEM.

WILP, 23 Nov. Heden mogten wij vernemen, dat onze Leeraar, Ds. M. J. C. Wolf, voor de beroeping naar Schraard bedankt had.

RENKUM c. a., 30 Nov. Onze Leeraar, Ds. B. Mossel, maakte heden aan de gemeente bekend, dat hij voor de beroeping naar Harmelen had bedankt.

WILP, 7 Dec. Heden werd ten behoeve onzer Diaconie gecollecteerd eene gift, groot ƒ 20,05. Vriendelijken dank brengt de Kerkeraad den edelen gever of geefster hiervoor toe.

WAGENINGEN, 16 Dec. De heer P. C. Erb, alhier overleden, heeft aan de Luthersche gemeente, te dezer plaats, vermaakt ƒ 500, aan het weezenfonds der Hervormde gemeente ƒ 500 en aan het ziekenhuis ƒ 100.

— 16 Dec. Kerkvoogden en Notabelen dezer gemeente hebben besloten het tractement der predikanten alhier, te verhoogen voor ieder met ƒ 100 's jaars, van af 1 Januarij 1874.

NIJMEGEN.

NIJMEGEN, 28 Nov. Kerkvoogden dezer gemeente hebben besloten het tractement der predikanten alhier, andermaal met ƒ 100 te verhoogen, in te gaan 1 Jan. 1874, zoodat het alsdan zal bedragen ƒ 1900.

WINSSEN, 30 Nov. Nadat wij gedurende ruim een half jaar in de woning van onzen Leeraar onze godsdienstoefeningen gehouden hadden, wegens het verbouwen en vergrooten van ons kerkje, zijn wij heden daarin weder voor het eerst godsdienstig te zamen gekomen. Bij deze onze eerste godsdienstoefening in ons verbouwd en vergroot kerkje, hetwelk nu een kerk geworden en van een toren voorzien is, lag onzen Leeraar, Ds. W. H. Hoet 1 Cor. I: 30 en 31 tot grondslag van zijne feestrede. Terwijl onze hoogste roem is in den Heer betuigen wij onze dankbaarheid aan de Synode der Ned. Herv. Kerk

aan het Prov. College van toezigt in Gelderland, aan de Gustaaf-Adolf-Vereeniging in Nederland en aan zoovelen in en buiten onze gemeente, die ons hiertoe door geldelijke bijdragen hebben in staat gesteld, en in het bijzonder ook aan onzen kerkvoogd, den heer P. H. Noordnijn, die er zooveel moeite en opofferingen gaarne voor gedaan heeft in het belang onzer gemeente, voor welke een vernieuwd en vergroot kerkgebouw dringende behoefte was.

OVER- EN NEDER-ASSELT, 30 Nov. Misten wij tot nog toe het voorregt dat ons kerkgezang door een orgel werd begeleid, heden echter werden onze beide orgels, een met sprekend front in de kerk te Over-Asselt, en het andere, een zwaar serafine-orgel in de kerk te Neder-Asselt, plegtig ingewijd, bij welke gelegenheid tevens de nieuwe Gezangbundel werd ingevoerd. Op de meest onbekrompene wijze hadden heeren Kerkvoogd en Notabelen de hiervoor vereischte gelden beschikbaar gesteld. Ds. H. J. Wunder, predikant dezer gemeente, hield voor een talrijk en belangstellend gehoor eene opwekkende rede naar Ps. CL : 4*b*, „Looft Hem met snarenspel en orgel!" Een woord van warmen dank aan de beheerders der kerkelijke fondsen, die reeds bij zoovele gelegenheden met woord en daad toonden, het belang van het Protestantisme te willen bevorderen en bevestigen! Een woord van aanbeveling voor de firma Schölgens en v. d. Haspel, alsmede voor den heer J. H. Paling, (beiden te Rotterdam) die ons deze beide degelijke en tevens sierlijke orgels leverden!

HORSSEN, 14 Dec. Uit het den Heer Collator, Jhr. Bouwens van Horssen, aangeboden tweetal, heeft deze tot Predikant alhier benoemd Ds. H. C. Ribbius, Pred. te Druten, die dienovereenkomstig door den Kerkeraad beroepen is.

NIJMEGEN. Intrede van Ds. F. W. Smits den 1 Febr. des namiddags te 5½ uur.

HORSSEN, Dec Ds. H. C. Ribbius, Pred. te Druten, heeft voor de beroeping naar deze gemeente bedankt.

DRUTEN. Zie Horssen.

ZUTPHEN.

DOETINCHEM, 18 Nov. Wegens het bedanken van Ds. D. G. Escher Jr., te Warnsveld is alhier beroepen Ds. G. C. Boomer, Pred. te Ritthem.

LAREN, 23 Nov. Onze leeraar, Ds. H. Jonker, heeft tot onze blijdschap voor de beroeping naar Overlangbroek bedankt.

's HEERENBERG, 23 Nov. Met eene hartelijke toespraak naar Phil. I: 25, maakte onze geliefde Leeraar, Ds. A. Rutgers van der Loeff jr., heden aan de gemeente bekend, dat hij voor de beroeping naar Delden had bedankt.

HAARLO. Zie Pesse (cl. Heusden).

STEENDEREN, 23 Nov. Heden werd de Diaconie dezer gemeente aangenaam verrast door eene gift van *f* 100, bij de voormiddaggodsdienstoefening gecollecteerd.

WINTERSWIJK, 3 Dec. Heden mogt onze geachte leeraar, Ds.

F. Meijjes, gedachtenis vieren van zijne 25jarige Evangeliebediening, aangevangen te Leersum en de laatste zestien jaren voortgezet in ons midden. Naar 1 Thess. IV: 1 sprak de jubilaris in de avondure voor de talrijk opgekomen schare een ernstig en behartigingswaardig woord uit. Schoone geschenken van Kerkeraad, Ringbroeders en vrienden, aangeboden onder welgemeende toespraak, maakten dien dag voor hem en de zijnen onvergetelijk, terwijl aan den anderen kant die dag ook gedenkwaardig zal blijven voor de gemeente door de vele milde beschikkingen, welke de jubilaris heeft genomen om hare godsdienstige belangen te bevorderen.

DOETINCHEM, 15 Dec. Bij den Kerkeraad alhier is het bericht ingekomen, dat Ds. G. C. Boomer, Pred. te Ritthem, voor de beroeping naar deze gemeente bedankt heeft.

DOESBORGH, 22 Dec. Na het bedanken van Ds. C. A. Renier te Bergschenhoek werd heden tot aanvulling van het drietal nevens DD. G, Boer en J. C. K. Nonhebel, Predikanten te Ouderkerk aan den IJssel en te Elburg, daar nog op geplaatst Ds. P. C. van der Horst, Pred. te Gorinchem, en eerstgenoemde hieruit onmiddellijk beroepen.

TIEL.

WADENOIJEN, 19 Nov. Heden werd alhier op vertoonde acte van electie van mevr. de wed. S. van Walcheren, beroepen Ds. G. H. Blanken, Pred. te Zwartewaal, ten einde te voorzien in de voortdurende vacature, ontstaan door het bedanken van Dr. W. C. van Manen, Pred. te Winkel. Met hem waren op het alphabetisch twaalftal gesteld DD.... ten Brink te Ravestein; A. Franckente Etten; R. J. Jungius te Drempt; A. C. J. van der Kemp te Noordwijkerhout; S. D. J. H. Krol te Lith; J. H. Kruseman Aretz te Drimmelen; A. A van Meurs te Buurmalsem; W. H. Mirandollë te Culemborg; H. C. Ribbius te Druten; H. van der Veen te Oude Pekela en H. van Woudenberg Hamstra te Ingen; zestal: ten Brink, Junius, van der Kemp, Kruseman en van der Veen; drietal: van der Kemp en van der Veen, waaruit laatstgenoemde met den beroepene op het tweetal geplaatst was.

ASCH, 29 Nov. De heer Rijn Visscher, Cand. bij het Prov. Kerkbestuur van Overijssel, die hier eergisteren werd beroepen, heeft deze beroeping aangenomen.

LIENDEN, 2 Dec. Ter vervulling der vacature, voortdurende door het bedanken van Ds. S. F. F. van den Hamme te Polsbroek, werd het tweetal der Pred. J. F. van Dijk te Monnikendam en P. N. Pikaar te Rhenen aan den Ambachtsheer ter electie aangeboden.

WADENOIJEN, 6 Dec. Ds. G. H. Blanken, Pred. te Zwartewaal, heeft de op hem uitgebragte beroeping naar deze gemeente, tot ons genoegen, bereidvaardig aangenomen.

KESTEREN, 14 Dec. Onze nieuwe Leeraar, Ds. A. F. Simons, van Bergambacht tot ons overgekomen, werd heden voormiddag bij de gemeente ingeleid en bevestigd door den Consulent, Ds. J. Verweij,

met eene rede naar 1 Tim. I: 15. Des namiddags deed de bevestigde zijne intrede met Rom. X: 12.

BUURMALSEN, 14 Dec. Aan het einde der godsdienstoefening maakte onze Leeraar, Ds. A. A. van Meurs, aan de gemeente bekend, het overlijden van zijnen voorganger, Ds. Dirk Johannes van Kampen, die ruim 38 haar Herder en leeraar was geweest. Moest hij van wege zwakheid van geestvermogen in 1868 zijn ambt nederleggen, die ongesteldheid nam sinds gaandeweg toe, en maakte den 8 Dec. ll. een einde aan zijn leven. Bij allen, die den overledene gekend hebben, zal hij, wegens zijne regtschapenheid, ongetwijfeld in dankbare herinnering blijven.

ZALT-BOMMEL.

EST, 23 Nov. Na omtrent drie jaren van een Herder en Leeraar verstoken te zijn, werd in de godsdienstoefening van heden morgen tot dit heilig dienstwerk in ons midden ingeleid Ds. G. A. van der Brugghen, door zijnen vriend, Ds. Welter, emer. Pred. van Petersburg, naar Joh. XXI: 17. Aan de handoplegging namen deel, behalve bevestiger en Consulent, Ds. G. J. van Limburgh, Pred. te Meteren, DD. Oudegeest en van Griethuijsen, Predd. te Opijnen en Odijk. De nieuwe Leeraar ontleende zijn stof aan Joh. VII: 18.

HERWIJNEN, 27 Nov. Heden werd door het kiescollegie alhier, een tweetal opgemaakt, bestaande uit de heeren A. A. Schouten. Cand., en Ds. H. de Veer, Pred. te Hagestein, hetwelk aan den Collator, den heer baron Guericke van Herwijnen, ter electie zal worden aangeboden.

RUMPT, 30 Nov. Het was heden feest in deze gemeente. Men kon het wel bemerken als men het dorp inkwam, en de vaderlandsche driekleur uit veler woning, zelfs van katholieken, zag wapperen. Het was ter eere van den Leeraar dezer gemeente, Ds. D. J. H. van Tusschenbroek, die den dag beleefde, waarop hij vóór vijftig jaren de Evangelie-bediening had aanvaard in de gemeente van Zuilichem c. a., van waar hij naar Kwadijk vertrokken, vervolgens in 1828 hier kwam, en hier alzoo 45 jaren doorbragt. Des avonds ten 5 ure verzamelde zich eene groote schare in het kerkgebouw. Daaronder ook verscheidene ringbroeders. De feestrede, door den beminden voorganger uitgesproken, had tot tekst Hand. XXVI: 22*a*, en getuigde van het dankbaar gevoel des sprekers. Na geëindigde rede werd hem door zijnen nabuur en vriend, Dr. R. C. H. Römer, Pred. te Deil c. a., een woord van gelukwensching toegesproken, dat gewis in het hart van velen en vooral ook van zijne ambtsbroeders weerklank vond. Aan het einde der godsdienstoefening werd de bekende zegenbede den spreker toegezongen. Eene commissie uit het Classicaal Bestuur van Bommel, van hetwelk de geliefde ambtsbroeder sedert verscheidene jaren een verdienstelijk lid is, bragt in de pastorij een hartelijk woord van deelneming tot hem. Namens den ring van Tiel werd hem een fraai geschenk overhandigd. Nog moeten wij vermelden, dat ook de gemeente niet achter bleef in het bewijzen van

hare liefde door daden. Kostbare geschenken in zilver stonden daar te prijken; terwijl heeren Kerkvoogden en Notabelen, op voorstel van den Kerkeraad, het tractement van den jubilaris met *f* 200 's jaars hadden verhoogd.

ACQUOY, 14 Dec. De vacature, ontstaan door het vertrek van Dr. B. A. Lasonder, werd heden weder vervuld. Na des voormiddags tot ons te zijn ingeleid door den Consulent, Ds. R. A. van Deursen, Pred. te Gellicum c. a., met eene rede naar Jes. LII: 7*a*, verbond zich onze nieuwe leeraar, J. W. Breukink, cand., des namiddags aan de gemeente met eene leerrede naar Joh. IV: 34.

HARDERWIJK.

NIJKERK, 23 Nov. Heden werd onze nieuwe Leeraar, Ds. P. Deetman, tot ons ingeleid door Ds. J. J. Gobius du Sart, met Jes. LII: 7. De bevestigde deed des namiddags zijne intrede, sprekende tot ons over Joh. III: 16.

— Onze Leeraar, Ds. J. J. Gobius du Sart, heeft voor de beroeping naar Nieuw- en St. Joostland bedankt.

BARNEVELD, Zie Nunspeet,

NUNSPEET, 23 Nov. Onze Leeraar, Ds. E. B. Gunning, heeft voor de beroepingen naar Nederlangbroek en Barneveld bedankt, doch die naar Alkmaar in zeer ernstige overweging genomen.

NUNSPEET, 23 Nov. Wij werden heden zeer verblijd door de mededeeling, dat door wijlen Stijntje Kroon, onlangs in deze gemeente overleden, bij testementaire beschikking vermaakt is, vrij van successieregten. aan onze Diaconie *f* 2000 en aan onze kerkvoogdij *f* 1000. Ook door deze daad zal zij bij ons in zegenend aandenken blijven.

DOORNSPIJK, 8 Dec. Tot onze blijdschap heeft onze Leeraar, Ds. G. Ringnalda, vrijheid gevonden voor de beroepingen naar Maassluis, Oud-Alblas en Maasland te bedanken.

HARDERWIJK, 12 Dec. Heden is door den Kerkeraad tot Predikant alhier beroepen Ds. C. D. L. van Coevorden Adriana, Pred. te Baambrugge c. a. Met hem waren op het zestal geplaatst de Predikanten: D. Bresser, te Strijen; W. J. Geselschap, te Delfshaven; D. P. M. Hüet, te Dirksland; W. Koelman, te Katwijk a./d. Rijn, en N. Osti, te Warmond.

ELSPEET, 13 Dec. Van hier is verzuimd te berigten, dat alhier tot Predikant is beroepen Ds. G. Boer, Pred. te Ouderkerk a./d. IJssel.

ELBURG, 19 Dec. Onze oudste Leeraar, Ds. W. Sijpkens, heeft voor de beroeping naar Harlingen bedankt.

BARNEVELD, 21 Dec. Heden voormiddag moesten wij vernemen, dat ook de op Ds. W. Kraijenbelt, Pred. te Bodegraven, uitgebragte beroeping vruchteloos was.

ZUID-HOLLAND.

's GRAVENHAGE.

MONSTER, 30 Nov. De vacature, veroorzaakt door het overlijden van Ds. V. J. Berkhout, werd heden vervuld door de komst van Ds. H. van der Ven, van Nieuwkoop. Door den Consulent, Ds. P. N. Zijnen PJz., Pred. te Ter Heyden, des voormiddags bevestigd met eene rede naar Hebr. XIII: 17, aanvaardde hij des namiddags zijne bediening, sprekende naar 2 Cor. I: 24*a*.

'S GRAVENHAGE, 4 Dec. Door het Kiescollegie zijn 13 en 27 Nov uit het vroeger geformeerde gros de navolgende zes- en drietallen van Predikanten opgemaakt om te voorzien in de vacature van wijlen Dr. R. Bennink Jansonius. Zestal: Dr. J. A. Gerth van Wijk te Groningen, E. A. G. van Hoogenhuijze te Steenwijk, D. P. M. Huët, te Dirksland; J. G. Knottnerus, te Dordrecht; Dr. A. C. J. van Maasdijk, te Haarlem en C. A. Renier Jz., te Bergschenhoek. Drietal: Gerth van Wijk, Huët en Knottnerus, waaruit over acht dagen de beroeping zal geschieden.

— 11 Dec. Uit het bestaande drietal is beroepen Ds. D. P. M. Huët, Pred. te Dirksland.

'T WOUD. Zie Nieuwkoop (cl. Leiden).

's GRAVENHAGE, 14 Dec. In de avond-godsdienstoefening van heden mogt Ds. H. L. Oort in de Groote kerk gedachtenis vieren van zijne volbragte 40jarige Evangeliebediening in de Hervormde Kerk, in de gemeenten van Eemnes-buitendijks, Hoorn, Delft en sedert 1848 van 's Gravenhage. Naar aanleiding van Meleachi III: 6a. „Ik de Heer word niet veranderd" en met het oog op het naderend Kerstfeest en het ten einde spoedend jaar sprak hij over de hooge beteekenis en waardij van de onverandelijkheid van den Allerhoogste bij al de wisselingen van het ondermaansche. Geene opzettelijke feestrede wilde hij houden nu het nog maar enkele maanden geleden was, dat hij gedachtenis had mogen vieren van zijne 25jarige Evangeliebediening in deze gemeente. Toch had zijn hart behoefte om openlijk in het midden der gemeente, die hem zoo dierbaar is en waarin hij steeds zoo hooge belangstelling in en waardeering van zijnen arbeid mogt ondervinden, — waarin hem altijd zooveel deelneming in lief en leed en zooveel hartelijke vriendschap werd betoond, te getuigen van het groote voorregt hem ten deel gevallen. God spare den uitnemenden en hooggeschatten herder en leeraar nog een tal van jaren om velen door prediking, voorlichting en vertroosting ook nog verder tot rijken zegen te zijn op het pad ten eeuwigen leven.

's GRAVENHAGE, 25 Dec. Ds. D. P. M. Huët van Dirksland heeft voor de beroeping naar onze gemeente bedankt.

ROTTERDAM.

BERGSCHENHOEK, 25 Nov. Onze Leeraar, Ds. C. A. Renier, heeft eene beroeping naar Doesborgh ontvangen.

ROTTERDAM, (Engelsch Prysbyteriaansche gemeente) 29 Nov. Onze hooggeschatte Leeraar, Ds. S. Davies, werd ons heden plotseling door den dood ontrukt, na eene getrouwe Evangeliebediening onder ons van bijna 27 jaren. Geboren den 22 Jan. 1810, legde hij reeds vroeg zijne begeerte naar de Evangeliebediening aan den dag en aanvaardde die, na voleindigde studie te Chesterlestreet in het Graafschap Durham op den 25 Aug. 1836. Eene zwakke gezondheid noodzaakte hem echter zijne werkzaamheid in 1840 tijdelijk te staken, en tot zijne herstelling, naar het zuidelijk deel van Engeland te vertrekken. Na een kort tijdperk van rust, hervatte hij zijne taak, en wel te Hulstead in het Graafschap Essex, waar hij in 1842 Ds. E. Prout ter zijde stond. Beroepen naar onze gemeente, aanvaardde hij hier vervolgens zijn dienstwerk op den 24 Jan. 1847, en bleef getrouw in de vervulling zijner pligten als Evangeliedienaar tot op den dag van heden, die hem onverwachts aan zijne waardige echtgenoote en zijne ten deele nog onverzorgde kinderen en aan onze gemeente ontnam.

— 2 Dec. Uit een bevorens gemaakt drietal, bestaande uit de Predikanten E. B. Gunning te Nunspeet; C. H. Koopman te Waspik en G. J. Vos Flz. te Katwijk aan Zee, is heden door het Kiescollegie laatstgenoemde tot Predikant beroepen,

BERGSCHENHOEK, 14 Dec. Onze Leeraar, Ds. C. A. Renier, heeft na ernstig beraad voor de beroeping naar Doesborgh bedankt.

LEIDEN.

WARMOND, 20 Nov. Ds. N. Osti heeft voor de beroepingen naar Hoogeveen en Veenendaal bedankt.

KAGE EN ABBENES, 1 Dec. Heden werd alhier tot Predikant dezer gemeente beroepen de heer A. A. Schouten, Cand. bij het Provinciaal Kerkbestuur van Utrecht.

WOERDEN, 8 Dec. Wij hadden heden het genoegen om onzen oudsten Leeraar, Ds. J. M. Loois, openlijk bij gelegenheid der avondgodsdienstoefening gedachtenis te hooren vieren van zijne juist op dien dag in ons midden volbragte 25jarige Evangeliebediening. Naar 2 Cor. VI: 1, sprak hij tot ons over de daarin vervatte bede van den apostel, als de beste welke een Leeraar, die 25 jaren onder hen is werkzaam geweest, der gemeente kon toewenschen. De gemeente dankte met hem, bad den waardigen voorganger den zegen toe en verblijdde hem door menig blijk van belangstelling.

HAZERSWOUDE, 6 Dec. Onze Leeraar, Ds. G. J. Hulsman, heeft vrijheid gevonden voor de beroeping naar Kruiningen te bedanken.

WOUBRUGGE, 7 Dec. Heden deelde onze Leeraar, Ds. Th. Bussingh de Vries, mede dat hij zich verpligt had gevoeld voor de beroeping naar Vierlingsbeek te bedanken.

KATWIJK AAN ZEE, 7 Dec. Ds. F. A. van Loenen, gedurende ruim 4 jaar Herder en Leeraar dezer gemeente, trad heden voor het laatst voor ons op, predikende naar Openb. II: 25*a*. Werd hij na

afloop der godsdienstoefening door den Kerkeraad onder de leiding van zijnen ambtgenoot, Ds. G. J. Vos Flz.. losgemaakt van zijne betrekking tot de gemeente, dit geschiedde in tegenwoordigheid van den heer L. v. d. Plas Bz., onderling van het Classicaal Bestuur te Leiden, gecommitteerd ter losmaking van zijne betrekking tot de classis.

NIEUWKOOP, 8 Dec. Was reeds vroeger door den Kerkeraad dezer gemeente toezegging van beroeping gegeven aan Ds. P. F. van den Berg, Pred. in 't Wond, 4 Dec. werd op hem de beroeping uitgebragt, ter vervulling der vacature, ontstaan door het vertrek van Ds. H. A. v. d. Ven, thans Pred. te Monster, en is deze door hem bereidvaardig aangenomen.

HAZERSWOUDE, 16 Dec. In de morgen-godsdienstoefening van Zondag ll. hebben diakenen dezer gemeente gecollecteerd een banknoot groot ƒ 100. Den gever of geefster, die in stilte weet wel te doen, zij voor deze aanzienlijke gift langs dezen weg hartelijk dank gezegd.

WOERDEN, 17 Dec. De Kerkeraad der gemeente maakt met dankbare blijdschap openlijk melding, dat aan de diaconie-armen vermaakt zijn twee legaten, beide vrij van successie-regten, en wel een door wijlen Mej. J. Knijff, wed. den heer R. Paling Wz., groot ƒ 3000, en een door wijlen D. de Haas, groot ƒ 100, tot welker aanvaarding bereids de Koninklijke magtiging is aangevraagd.

KATWIJK AAN ZEE, 22 Dec. Heden werden hier de navolgende twaalf- en zestallen van Predikanten opgemaakt. Twaalftal: J. C. Eijkman Jr. te Koudekerke; N. A. de Gaaij Fortman te Vleuten; B. A. de Jong te Hardinksveld; C. C. J. Hiebendaal te Driel; K. W. Hulstijn te Vreeswijk; H. W. van Lindonk te Leusden; J. C. Montijn te Sprang; J. Moulijn te Wecsp; Ph. Peter te Ter Aa; J. E. Steenbakker Morilijon Loysen te Oud-Beijerland; A. Verkouw te Wamel en J. A. de Vlieger te Oosterland. Zestal: Eijkman, de Gaaij Fortman, de Jong, Peter, Steenbakker Morilijon Loysen en de Vlieger.

DORDRECHT.

ALBLASSERDAM, 21 Nov. Nadat Ds. W. H. J. Baart de la Faille de beroeping naar deze gemeente van de hand gewezen had, heeft de Kerkeraad met eenparige stemmen beroepen Ds. P. N. Pikaar, Pred. te Rhenen.

ZUID-BEIJERLAND, 22 Nov. Door het bedanken van Ds. J. C. Montijn, Pred. te Sprang, is ook de negende beroeping voor de bestaande vacature alhier mislukt.

OUD-BEIJERLAND, 23 Nov. Onze jongste Leeraar, Ds. J. E. Steenbakker Morilijon Loijson, ontving eene eenparige beroeping naar de gemeente te Axel, welke door hem in ernstige overweging wordt genomen.

MIJNSHEERENLAND, 23 Nov. Heden werd de gemeente verblijd door het berigt, dat Ds. F. C. Wieder, Pred. te Bunschoten, de beroeping herwaarts heeft aangenomen.

GORINCHEM, 25 Nov. Onze Leeraar, Ds. P. C. van der Horst, heeft voor de beroeping naar Schoonhoven bedankt.

SCHELLUINEN, 28 Nov. Heden werd alhier tot Predikant beroepen. Ds. W. Zegers, Pred. te Gorinchem.

WIJNGAARDEN, 2 Dec. In de afgeloopen week ontvingen wij het teleurstellende berigt van Ds. R. de Jongh van Arkel, hulpprediker te Bussum, dat hij de beroeping naar hier niet kon aannemen.

OUD ALBLAS, 4 Dec. Heden ontving de Kerkeraad het berigt, dat Ds. G. Ringnalda, Pred. te Doornspijk, voor de beroeping naar deze gemeente bedankt heeft.

GORINCHEM, 7 Dec. Onze Leeraar, Ds. P. C van der Horst, deelde ons heden mede eene beroeping naar Zevenbergen te hebben ontvangen.

OUD-BEIJERLAND, 7 Dec. Tot onze blijdschap heeft onze jongste Leeraar, Ds. J. E. Steenbakker Morilijon Loysen, kunnen besluiten voor de beroeping naar Axel te bedanken.

ZUID-BEIJERLAND, 12 Dec. De tiende beroeping ter voorziening in de vacature dezer gemeente is heden uitgebragt op Ds. E. J. van Wisselingh, Pred. te Antwerpen, op een vast tractement van *f* 1000, vrijdom van belasting enz. en daarenboven eene personeele toelage van *f* 600 's jaars.

GORINCHEM, 13 Dec. Heden werd der gemeente bekend gemaakt, dat Ds. P. C. van der Horst voor de beroeping naar Zevenbergen en Ds. W. Zegers voor die naar Schrlluinen bedankt hadden.

STREEFKERK. Zie Langerak bez. de Lek (cl. Gouda).

OUD-ALBLAS, 22 Dec. Heden werd op vertoonde acte van collatie door den Kerkeraad tot Predikant dezer gemeente beroepen Ds, J. Noordink, Pred. te Oene.

GOUDA.

WAARDER, 28 Nov. De Kerkeraad beriep heden Ds. A. P. A. du Cloux. emer. Pred. van Spijk in Groningen.

OUDEWATER, 1 Dec. De Kerkeraad beriep heden tot Predikant alhier, Ds. H. J. James, Pred. te Heerde.

BERGAMBACHT, 7 Dec. Op heden nam onze Leeraar, Ds. A. F. Simons, beroepen naar Kesteren, van ons afscheid naar Hand. XX : 32*a*, na op den vorigen Vrijdag van zijne betrekkingen tot de gemeente en classis losgemaakt te zijn.

LANGERAK BEZ. DE LEK, 9 Dec. Op vertoonde acte van collatie is alhier tot Predikant beroepen Ds. B. M. Post van Griethuijsen, Pred. te Streefkerk. Met hem was op het tweetal geplaatst Ds. P. J. van der Horst, Pred. te Gorinchem.

SLUIPWIJK, 12 Dec. Uit het door den Kerkeraad aan den Heer van Halteren van Vrijenesse en Sluipwijk, als Ambachtsheer van Sluipwijk, ter electie aangeboden tweetal, bestaande uit de DD. T. Hoog, Pred. te Diemen en P. Peaux, Pred. te Etten, werd eerstgenoemde door dezen gekozen en vervolgens door den Kerkeraad beroepen.

OUDEWATER, 15 Dec. Ds, H. J. James, Pred. te Heerde, heeft voor de beroeping naar deze gemeente bedankt.

OOSTERWIJK, 15 Dec. Heden werd onze Leeraar, Ds. G, C. Prillevitz, van zijne betrekking tot de gemeente losgemaakt door den Consulent, Dr. M. A. N. Rovers, Pred. te Kedichem, nadat hij den vorigen dag afscheid had genomen naar Philipp. I: 27.

KRIMPEN a./d. LEK, 17 Dec. Ter vervulling der vacature, voortdurende door het bedanken van Ds. de Klerk, Pred, te Lopik en Cabauw, is beroepen Ds N. A. de Gaaij Fortman, Pred. te Vleuten.

WAARDER, 19 Dec. Ds. A. P. A. du Cloux, emer. Pred. van Spijk in Groningen, heeft voor de beroeping naar deze gemeente bedankt.

BRIELLE.

ZWARTEWAAL. Zie Wadenoijen (cl. Tiel).

HEEKINGEN, 30 Nov. Heden werd de candidaat, de heer W. Okken, door Ds. M. J. Adriani, die vóór drie maanden van hier vertrok naar Brouwershaven, met Jes. LII : 7*a* als Evangeliedienaar in ons midden bevestigd. De jeugdige Leeraar nam tot grondslag zijner toespraak Phil. III : 13, 14.

HEENVLIET, 5 Dec. Heden werd door het Kiescollegie ter vervulling der aanstaande vacature, welke ontstaan zal door het aan Dr. C. M. Vos verleend emeritaat, ingaande op 1 Jan. 1874, het navolgende twaalf- en zestal van predikanten geformeerd. Twaalftal: DD. C. J. Boers, te Nieuw-Leusen; G. Buisman, te Wieringerwaard; J. C. van Gorkom, te Welsum; M. A. de Jongh, te Heinenoord; A. F, Kamp, te Hekelingen; A. C. J. van der Kemp, te Noordwijkerhout; Dr. W. H. Kosters, te Rockanje: J. E. Moltzer, te Geervliet; Dr. W. A. Terwogt, te Simonshave c. a.; J D. Tilanus, te Oijen c. a.; Dr. N. Tydeman, te Zuiderwoude c. a. en W. van der Veen, te Waalwijk; zestal: DD. van Gorkom, Kamp, Kosters, Terwogt, Tilanus en van der Veen.

GOUDSWAARD, 7 Dec. Heden morgen aan het einde der godsdienstoefening maakte onze Leeraar, Ds. W. A. van der Linden, aan de gemeente tot hare blijdschap bekend, dat hij vrijheid had kunnen vinden om voor de beroeping naar Stellendam te bedanken.

GOEDEREEDE, 9 Dec. Heden werd het teleurstellende berigt ontvangen, dat Ds. J. F. W. van Troostenburg de Bruijn, Pred. te Benschop, voor de beroeping naar deze gemeente bedankt heeft.

NIEUWE TONGE, 11 Dec. Uithoofde het bedanken van Ds. G. J. Vos, Pred. te Katwijk aan Zee, werd door den Kerkeraad een ander tweetal geformeerd, bestaande uit DD. D. H. Teljer, Pred. te Hellevoetsluis en G. Ringnalda, Pred. te Doornspijk. Ingevolge electie van Ambachtsheeren en Vrouwen van Grijsoord werd heden Ds. Teljer beroepen.

HELLEVOETSLUIS, Zie Nieuwe Tonge.

NOORD-HOLLAND.

AMSTERDAM.

'sGRAVELAND, 24 Nov. Door mevrouw de weduwe van den Oudermeulen, geb. Dedel, is aan de diaconie der Hervormde gemeente gelegateerd de som van zes duizend gulden, vrij van het regt van successie. Gewoon den zomer hier door te brengen, deed zij aan zeer velen wel. Zoo zorgt zij voortdurend voor onze armen. Moge menigeen haar voorbeeld volgen en de weldadigheid niet uitstellen tot na den dood, maar ook niet slechts aan het heden denken en met zijne gaven blijvend nut doen! De naam der overledene, aan wie onze gemeente veel is verpligt, zal door ons niet vergeten worden.

KORTENHOEF. 20 Nov. Heden ontving de Kerkeraad het verblijdende berigt, dat wijlen vrouwe J. Dedel, wed. F. van der Oudermeulen, aan de Diaconie vermaakt heeft eene som van twee duizend gulden, vrij van het regt van successie.

NEDERHORST DEN BERG, 30 Nov. Heden nam onze hooggeachte Leeraar, Dr. H. Smeding, beroepen te Haarlem, afscheid van ons, sprekende naar Openb. XXII : 21. Na de godsdienstoefening werd hij losgemaakt van zijne betrekking tot de gemeente door den Consulent en van die tot de classis door den gecommitteerde van het Classicaal Bestuur, Ds. I. Montagne, Pred. te 's Graveland.

ANKEVEEN 21 Nov. Heden ontving de Kerkeraad het verblijdende berigt, dat wijlen vrouwe J. Dedel, weduwe F. van der Oudermeulen, aan de diaconie dezer gemeente vermaakt heeft eene som van tweeduizend gulden, vrij van het regt van successie. Ook door deze daad zal haar naam alhier in zegenend aandenkend blijven.

NEDERHORST DEN BERG, 9 Dec. Heden is alhier beroepen, Ds. N. A de Gaaij Fortman, Pred. te Vleuten.

DIEMEN. Zie Sluipwijk (cl. Gouda)

NEDERHORST DEN BERG, 22 Dec. Ds. N. A. Gaaij Fortman, Pred. te Vleuten, heeft voor de beroeping naar deze gemeente bedankt.

MUIDERBERG, 23 Dec. Heden is door stemgeregtigden benoemd en aanstonds daarop door den Kerkeraad tot Predikant dezer gemeente beroepen Ds. J. Kool, Pred. te Eemnes-binnen

HAARLEM.

WIJK AAN ZEE, 23 Nov. Heden maakte Ds. A. W. van Kluijve aan de gemeente bekend, de beroeping naar Schermerhorn te hebben aangenomen.

— HH. candidaten, die alhier eene predikbeurt op beroep wenschen te vervullen, of Predikanten, die van standplaats wenschen te veranderen, wenden zich tot dat einde tot den tegenwoordigen Predikant. Tractement *f* 850, vrijdom van de eerste drie grondslagen der personeele belasting, ruim huis met tuin.

HAARLEM, 11 Dec. Op Zondag 7 Dec. jl. is alhier tot Herder

en Leeraar bevestigd Dr. H. Smeding door Dr. A. M. J. van Maasdijk, naar Luc. V: 10*b*. De bevestigde had voor de aanvaarding zijner bediening tot tekst Efez. VI: 19.

HEEMSTEDE, 14 Dec. Ds. G. J. van Lindonk, van Nieuw-Loosdrecht tot ons overgekomen, werd heden voormiddag alhier bevestigd door zijnen broeder, Ds. H. C. van Lindonk, Pred. te Oosterbeek. De bevestiger sprak over Joh. XII: 15*m*. Des namiddags aanvaardde de bevestigde zijn dienstwerk, sprekende over Hand. I: 8*m*.

HAARLEMMERMEER, 14 Dec. Heden werd in tegenwoordigheid van den Consulent, Ds. A. G. Reede, onze beroepen Leeraar, Ds. F. A. van Loenen, in zijn diestwerk bevestigd door Ds. C. H. ten Harmsen van der Beek met eene leerrede naar Filipp. II: 29. De bevestigde aanvaardde zijn dienstwerk met eene leerrede over 2 Cor. V: 20*a*.

ALKMAAR.

SCHERMERHORN. Zie Wijk aan Zee (cl. Haarlem).

NOORDSCHARWOUDE, 22 Nov. Kerkvoogden en Notabelen dezer gemeente hebben besloten om het Predikantstractement met *f* 100 te verhoogen en het aldus op *f* 1200 te brengen. Tevens hebben zij de noodige maatregelen genomen om het kerkgebouw gedurende de wintermaanden door middel van kagchels te verwarmen. Mogt hun goede voorgang anderen opwekken tot navolging.

OUDESCHILD, 23 Nov. De Kerkvoogden hebben het predikantstractement alhier verhoogd met *f* 50 jaarlijks. Voorloopig is deze verhooging eene persoonlijke toelage voor den tegenwoordigen Predikant, maar het voornemen bestaat, deze persoonlijke toelage in het vervolg te maken tot eene vaste en blijvende. Des te hoogere waarde moet aan deze verhooging van tractement worden toegekend, omdat de gemeente te Oudeschild geene kerkelijke fondsen bezit en reeds *f* 175 tot het tractement van den Predikant bijdraagt. Het geheele tractement is nu *f* 925 met vrijdom van de eerste drie grondslagen van de personele belasting.

ZUIDSCHARWOUDE, 2 Dec. Kerkvoogden dezer gemeente hebben het tractement van den Predikant, dat vroeger op *f* 1000 gebragt werd, met eene persoonlijke toelage van *f* 200 's jaars verhoogd.

DE RIJP, 3 Dec. Nadat een twaalftal van Predikanten, bestaande uit DD. Barenburgh, te Tholen; van den Bergh te Oost- en West-Blokker; de Vries te Driehuizen; Brink te Ravenstein; Buijs te Noordscharwoude; de Lang te Oude-Niedorp; Moltzer te Geervliet; Zaalberg te Varsseveld; de Holl te Bedijkte Schermer; Telder te Renesse; Groenman te Graft en Fortuijn Droogleever te Melissant; vervolgens een zestal: DD. Barenburgh, de Vries, van den Bergh, Moltzer, Telders en Brink, en eindelijk een drietal: DD. Barenbrugh, de Vries en van den Bergh waren geformeerd, werd Ds. A. Barenbrugh tot Herder en Leeraar dezer gemeente gekozen en daarna onmiddellijk door den Kerkeraad beroepen.

GALLANTSOOG, 5 Dec. Tot onze blijdschap ontvingen wij heden

berigt, dat Ds. A. F. van der Scheer, Pred. te Gapinge, de beroeping naar onze gemeente bereidvaardig heeft aangenomen.

De gevraagde dispensatie van art. 52 al. 1 van het Reglement op de vacaturen was 27 November ll. door de Algemeene Synodale Commissie gunstig verleend.

ZIJPE-ST. MAARTENSBURG, 7 Dec. Aangenaam werden de diakenen dezer gemeente verrast, toen zij na afloop der voormiddag-godsdienstoefening ontdekten, dat onder de ingezamelde gelden eene gift van *f* 100 zich bevond. Eere den onbekenden gever of der milde geefster. Vinde dit loffelijk voorbeeld van barmhartigheid hier en elders navolging.

BURG OP TEXEL, 10 Dec. Woensdag 4 Dec. ll. gedacht Ds. B. Vreudenberg in eene gewone avond-godsdienstoefening aan zijne 40jarige Evangeliebediening. De gemeente niet alleen, maar ook zijne Ringbroeders en de Doopsgez. Predikanten op dit eiland, gaven hem de sprekendste bewijzen van hartelijke belangstelling.

HUISDUINEN, 14 Dec. Nadat Ds. B. R. Damsté den 30 November afscheid had genomen van de gemeente te Waal en Koog op Texel met Joh. XVII: 4, heeft hij heden namiddag zijne intrede alhier gehouden met 1 Joh. I: 3, na des voormiddags bevestigd te zijn door den consulent, Ds. A. G. Pareau, Pred. te Anna Paulowna: tekst 2 Cor. I: 24*m*.

HARINGKARSPEL c. a. Afscheid van Ds. J. F. L. Muller Zondag 11 Januarij 1874, des namiddags te 1½ uur.

HOORN.

HENSBROEK, 23 Nov. Maakte onze geachte Leeraar, Ds. A. C. W. ter Meulen, ons vóór veertien dagen bekend, eene beroeping te hebben ontvangen naar de gemeente te Marken, heden mogten wij tot onze blijdschap vernemen, dat hij besloten had daarvoor te bedanken.

LUTJEBROEK, 7 Dec. Heden mogt de gemeente haren wensch vervuld zien met het bezit van een orgel, dat werkelijk hare schoone kerk tot sieraad strekt, inzonderheid ook wegens het zoo rijke als prachtige schilderwerk, waardoor 't sprekend front nog te meer uitkomt. Bij gelegenheid der wijding van dit orgel aan zijne bestemming op heden sprak de Leeraar, Ds. J. L. Adriani, naar Ps. CXVIII: 24, ter opwekking eener Godwelgevallige vreugde. De bekwame hand van den heer Kloek, Organist bij de Doopsgezinden en bij de Hervormde Oosterkerk te Hoorn, deed daarbij op uitstekende wijze uitkomen de deugdelijkheid van het werk, in kracht en liefelijkheid van toon, hetwelk alzoo den fabrikant, den heer P. Flaes te Amsterdam, allezins aanbeveelt.

ZWAAG, 14 Dec. In de laatste maanden konden wij wegens belangrijke herstelling en vernieuwing van het inwendige van ons kerkgebouw, aldaar niet te zamen komen, en behielpen wij ons gedurende dien tijd in ons oude schoollocaal. Hadden wij vroeger een oude en onaanzienlijke, thans hebben wij eene nette kerk. Heden voormiddag mogten wij in ons verfraaid bedehuis voor het eerst weder te zamen

komen. Bij die gelegenheid werden wij opgewekt om onze godsdienstige voorregten steeds op hoogen prijs te stellen, en er toe medetewerken, dat het bedehuis moge beantwoorden aan zijne heerlijke bestemming: namelijk om het te doen zijn of worden eene kweekschool van liefde en deugd.

OOSTWOUD, 14 Dec. Onze geachte Leeraar, Ds. G. J. van der Baar, vierde heden gedachtenis van zijne op den 10 dezer vervulde 25jarige Evangeliedienst in ons midden, bij die gelegenheid tot ons sprekende naar 2 Cor. IV: 1 over de heerlijkheid der Evangeliebediening, waaraan hij tot dusver zijne krachten gewijd had en waarin hij, D. V. ook verder nog niet vertragen zal. Eene talrijke schare, waaronder ook velen van zijne Ringbroeders, woonde de plegtigheid bij. De gemeente toonde hare hartelijke belangstelling en innige deelneming in de feestvreugde van haren leeraar, onder anderen ook door het aanbieden van keurige geschenken, zoo van wege de gemeente zelve als ook uit haar kerkfonds. God stelle hem lang nog tot zegen voor zijne gemeente en voor al de zijnen.

HEM, 16 Dec. Heden werd alhier tot Predikant beroepen Ds. L. W. de Grient Dreux, Pred. te Scharwoude. Met hem stonden op het drietal de DD. J. E. Moltzer, Pred. te Geervliet en A. M. Q. Juntjes, Pred. te Andijk.

ABBEKERK c. a. 20 Dec. Den 3 Dec. ll., des voormiddags vereenigde zich de gemeente in haar kerkgebouw te Abbekerk. Bij monde van den president der feestcommissie had zij haren predikant uitgenoodigd zich daarheen te begeven. Het doel der zamenkomst was den algemeen geachten en beminden leeraar, Ds. A. Maagh Kniphuizen, hare hartelijke belangstelling te betoonen op den dag waarop hij zijne 25jarige Evangeliebediening mogt vervuld zien. De talrijke opkomst ook van elders, toespraken, toepasselijke liederen, geschenken getuigden van algemeene dankbare waardering van 's mans onvermoeide werkzaamheid en van de innige gehechtheid der gemeente. Zondag den 7 gedacht de feestvierende leeraar bij de namiddag-godsdienstoefening Gods weldaden gedurende een reeks van jaren hem geschonken en vereenigde zich de gemeenten met hem in lof en dank Gode toegebragt. Ook de leden van den Ring van Medemblik gaven bewijzen van hunne groote belangstelling in de feestviering van den hooggewaardeerden ambtgenoot.

EDAM,

DURGERDAM, 23 Nov. Onze Leeraar, Ds. H. C. van Riet, gaf ons, daar hij de vorige week door eene verwijderde vacatuurbeurt niet voor ons kon optreden, heden kennis, dat hij eene beroeping naar Kruisland ontvangen en in beraad genomen had.

MARKEN, 24 Nov. Heden ontving de Kerkeraad het teleurstellende berigt, dat ook Ds. A. C. W. ter Meulen, Pred. te Hensbroek, voor de beroeping herwaarts bedankte.

DURGERDAM, 30 Nov. Onze Leeraar, Ds. H. C. van Riet,

maakte ons heden bekend, voor de beroeping naar Kruisland te hebben bedankt.

BUIKSLOOT, 5 Dec. Ter vervulling der bestaande vacature werden de volgende nominatiën van Predikanten gemaakt. Twaalftal (alphabetisch): Bakker te 's Heer Hendrikskinderen; Berman te Watergang; Bruns te Etersheim; Ten Bruggecate te Colmschate; van Dam te Ilpendam; Hoog te Diemen; Oudegeest te Engelen; v. d. Palm te Houtrijk en Polanen, Paris, te Kwadijk; Reede te Nieuw-Vennep; Schults te Uitgeest en v. Vledder te Zunderdorp; zestal: Bakker, Berman, Hoog, v. d. Palm, Paris en Reede; drietal: Berman, Hoog, Paris, waaruit laatstgenoemde, Dr. G. Paris, beroepen is.

MONNIKENDAM, 20. Heden werd ons bij gelegenheid der avondgodsdienstoefening door onzen oudsten Leeraar medegedeeld het overlijden van Ds. Willem Christiaan Groenevelt, vroeger Predikant alhier. In den laatsten tijd zoowel naar het ligchaam als naar den geest zwaar geleden hebbende, was hij voor eenige dagen nog plotseling en geheel onverwacht bezweken.

HOLIJSLOOT c a., 14 Dec. Ds. C. Speelman heeft tot onze blijdschap de op hem uitgebragte beroeping aangenomen.

MONNIKENDAM. 17 Dec. Onze Leeraar. Ds. J. F. van Dijk, heeft eene beroeping ontvangen naar de gemeente te Lienden.

KWADIJK, 21 Dec. Op 7 Dec jl. deelde onze Predikant, Dr. G. Paris, ons mede, dat hij eene beroeping naar de gemeente te Buiksloot had ontvangen: heden berigtte hij ons, die beroeping te hebben aangenomen.

BEETS, 22 Dec. Uit het vroeger vermelde twaalftal werden heden door stemgeregtigden de volgende nominatiën geformeerd. Zestal: D. W. Schuuring, Cand.; P. Knuttel, Pred. te Eenigenburg, A. A. van Meurs, Pred. te Buurmalsem, F. van Leeuwen, Pred. te Kampereiland, P. Th. Wielandt, Cand. en L. C. ten Bruggenkate, Pred. te Colmschate. Drietal: Schuuring, van Meurs en Knuttel,

---

ZEELAND.

MIDDELBURG.

SEROOSKERKE. Zie Benschop (cl. Utrecht).

NIEUW- en ST. JOOSTLAND, 19 Nov. Heden ontvingen wij het berigt, dat Ds. J. J. Gobius du Sart, Pred. te Nijkerk op de Veluwe, voor de beroeping naar deze gemeente heeft bedankt.

ST. LAURENS, 20 Nov. De Kerkeraad heeft met leedwezen vernomen, dat de voormalige geliefde Leeraar dezer gemeente, Ds. J. H. Calkoen, emer.-Pred. te Renkum, plotseling overleden is. Ruim 42 jaren mogt hij met liefde in zijne gemeente werkzaam zijn. Zijne nagedachtenis moge in zegening blijven.

ZOUTELANDE, 25 Nov. Wederom werden wij teleurgesteld door het berigt, dat de heer A. A. Schouten, cand., voor de beroeping herwaarts bedankte

RITTHEM. Zie Doetinchem (cl. Zutphen).

WESTKAPELLE, 2 Dec. Tot voorziening in de vacature, alhier ontstaan door de benoeming van Ds. J. J. Crébas, tot Predikant in Neerlandsch Oost-Indië, heeft de Kerkeraad dezer gemeente heden, daar de stemmen staakten, met het lot tegen Ds. J. A. Vlieger, Pred. te Oosterland, beroepen Ds. C. ter Spill, Pred. te Akkerwoude. Nevens deze beide heeren was ook Ds. H. Cannegieter, Pred. te Visvliet, op het drietal geplaatst.

RITTHEM, 4 Dec. Heden werd een lang gekoesterde wensch der gemeente vervuld, naardien zij haar bedehuis voor het eerst verrijkt mogt zien met een orgel, hetwelk in het avonduur plegtig werd ingewijd door den Predikant G. C. Boomer, met den tekst uit Ps. XCII: 5, 9a. De Heer K. M. van Puffelen, Orgelmaker te Zalt-Bommel, die dit orgel heeft gemaakt, geniet de eer en den lof dat zijn werk algemeen werd goedgekeurd en geprezen, zoowel wat betreft de deugdelijkheid van het inwendige als de fraaiheid van het uitwendige.

SEROOSKERKE, 12 Dec. Ds J. F. W. van Troostenburg de Bruijn, Pred. te Benschop, heeft de beroeping naar deze gemeente aangenomen.

GRIJPSKERKE, 14 Dec. Heden werd onze herstelde kerk op nieuw ingewijd door onzen Predikant, Ds. B. Braams, met eene rede over Joh. X: 22. Daarbij werd gedacht aan de vaderen, die haar in 1770 voor de helft hebben vergroot, en hulde gebragt aan allen, die tot het herstellingswerk hebben medegewerkt of bijgedragen; maar bovenal dank gezegd aan God, die het werk kennelijk heeft gezegend. De gemeente werd opgewekt, dit te gedenken, van de kerk getrouw gebruik te maken, waarvan zelfs de winter niet meer behoeft te weerhouden; maar vooral niet te vergeten het woord, bij 't eeuwfeest der vergrooting tot haar gesproken: Gods gebouw zijt gij.

VROUWEPOLDER, 22 Dec. Met eenparige stemmen is hier tot Predikant beroepen Ds. J. A. de Vlieger, Pred. te Oosterland.

ZIERIKZEE.

THOLEN. Zie de Rijp (cl. Alkmaar).

THOLEN, 18 Dec. In de avond-godsdienstoefening van heden maakte onze Leeraar, Ds. A. Barenbrugh, ons bekend. dat hij de beroeping naar de gemeente te de Rijp had aangenomen.

GOES.

BIESELINGE, 19 Nov. Heden is alhier beroepen de heer A. J. W. Westhoff, candidaat.

KRABBENDIJKE, 20 Nov. Heden werd alhier tot Herder en Leeraar beroepen de heer A. A. Schouten. cand. bij het Provinciaal Kerkbestuur van Utrecht.

WEMELDINGE, 2 Dec. Voor de derde maal was onze beroeping te vergeefs, daar Ds. D. Niessen, Pred. te Wijk bij Duurstede, voor de beroeping herwaarts bedankt heeft.

'S HEERENHOEK, 2 Dec. Ook de Heer A. A. Schouten, cand., heeft de beroeping naar deze gemeente afgewezen.

WISSENKERKE, 7 Dec. Onze Leeraar, Ds. J. G. Verhoeff, maakte heden aan de gemeente bekend een beroeping te hebben ontvangen naar de gemeente te Maassluis.

WILHELMINADORP, 8 Dec. Heden werd, na benoemd te zijn door de daartoe geregtigden, onder voorzitting van den consulent, Ds. Th. H. van Dolder, Pred. te 's Heer-Abtskerke c. a., beroepen Ds. F. Hopster, Pred. te Lemele en Archem.

BIESELINGE, 15 Dec. De heer A. J. Westhoff, Cand., heeft de beroeping naar deze gemeente aangenomen.

KRABBENDIJKE, 18 Dec. Heden werd alhier tot Predikant beroepen Ds. J. Brusse, Pred. te IJsselstein.

KRUININGEN, 19 Dec. Heden werd alhier beroepen Ds. H. B. Noorda, Pred. te Jutphaas.

WEMELDINGE, 19 Dec. Alhier werd tot Predikant beroepen Ds. J. A. P. Ris Lambers, Pred. te 's Grevelduin Kapelle c. a.

UTRECHT.

UTRECHT.

BENSCHOP, 22 Nov. Onze Leeraar, Ds J. F. W. van Troostenburg de Bruijn, heeft ook beroepingen ontvangen naar Bruinisse en naar Serooskerke op Walcheren.

MONTFOORT, 23 Nov. Onze Leeraar, Ds. W. van den Bijtel, heeft voor de beroeping naar Vollenhove bedankt en verbond zich bij hernieuwing aan deze gemeente met eene leerrede over Luc. VIII : 18*a*.

JUTPHAAS, 25 Nov. Laatstleden zondag maakte onze geachte Leeraar, Ds. H. B. Noorda, ons bekend, eene beroeping te hebben ontvangen naar Idsegahuizen en Piaam en die eenige dagen in beraad te willen nemen.

BENSCHOP, 30 Nov. Onze Leeraar, Ds. J. F. W. van Troostenburg de Bruijn, heeft eene beroeping ontvangen naar Loon op Zand.

JUTPHAAS, 30 Nov. Onze geachte Leeraar, Ds. H. B. Noorda, heeft voor de beroeping naar Idsegahuizen c. a. bedankt.

HARMELEN. Zie Renkum (cl. Arnhem).

HARMELEN, 4 Dec. Ten gevolge van het bedanken van Ds. B. Mossel, Pred. te Renkum c. a., werd het vorige drietal door het Kiescollegie aangevuld met Ds. C. L. D. van Coeverden Adriani, Pred. te Baambrugge. Met hem staan nu alphabetisch nog op het drietal Ds. J. J. van der Lip te Wijk bij Duurstede en W. Vliegenthart te Goes.

MAARSSEN, 7 Dec. Heden werd onze nieuwe Leeraar Ds. M. A. Adriani, bij vriendelijken afstand van den consulent, tot onze gemeente ingeleid door zijnen zwager, Ds. J. H. Gunning Jr., Pred. te 's Gravenhage, met eene rede naar Joh. III. 29, terwijl hij des namiddags zijn dienstwerk aanvaardde met 1 Cor. III: 11.

WILNIS, 8 Dec. Alhier is met algemeene stemmen tot Predikant beroepen, Ds. A. P. A. du Cloux, emer. Pred. van Spijk in Groningen.

BENSCHOP, 10 Dec. Onze Leeraar, Ds. J. F. W. van Troostenburg de Bruijn, heeft voor de beroeping naar Bruinisse, Goedereede en Leon op Zand bedankt, maar die naar Serooskerke op Walcheren aangenomen.

VLEUTEN, 9 Dec. Onze geliefde Leeraar, Ds. N. A. de Gaaij Fortman, verblijdde Zondag 30 Nov. de gemeente met het berigt, dat hij voor de toezegging van beroeping naar Nederhorst den Berg had bedankt.

WAVERVEEN, 10 Dec. Nadat de heer W. F. Blüggel voor de beroeping naar deze gemeente had bedankt, formeerde de Kerkeraad alhier een drietal, bestaande uit de HH. J. F. L. A. Jagher, C. H. Kuipéri en W. A. Kuipéri, Candidaten bij de Provinciale Kerkbesturen van Noordholland en Overijssel, en beriep na bekomen acte van agreatie van den Ambachtsheer heden met algemeene stemmen tot Predikant dezer gemeente den heer Jagher.

BAAMBRUGGE. Zie Harderwijk.

HARMELEN, 11 Dec. Uit het vroeger gemaakte drietal werd, na bekomen agreatie, heden beroepen Ds. W. Vliegenthart, Pred. te Goes.

JUTPHAAT. Zie kruiningen (cl. Goed).

AMERSFOORT.

OUD-LOOSDRECHT, 16 Nov. Ds. J. A. de Vlieger, Pred. te Oosterland, heeft voor de beroeping naar deze gemeente bedankt.

BUNSCHOTEN, 23 Nov. Heden deelde onze geliefde Leeraar, Ds. F. C. Wieder tot ons leedwezen mede, dat hij zich verpligt gevoeld had de beroeping naar Mijnsheerenland aan te nemen.

NICHTEVECHT, 23 Nov. Negen weken na het vertrek van onze beminden vorigen Herder en Leeraar, Ds. M. A. van Regteren Altena, hadden wij het voorregt de ontstane vacature vervuld te zien. Ds. D. J. C. Heldring, van Asch tot ons overgekomen, werd heden voormiddag onder ons bevestigd door zijnen oom, Ds. O. G. Heldring, emer.-Pred. te Hemmen, die tot ons sprak over Openb. II : 1—7. Des namiddags verbond onze nieuwe Herder en Leeraar zich aan zijne gemeente met eene toespraak naar 2 Cor. IV : 5—7.

SOEST, 23 Nov. Op heden werd bij de openbare godsdienstoefening gecollecteerd, eene gift van ƒ400 voor de Diaconie, en ƒ100 voor de kerk. Deze vermelding wenscht de Kerkeraad dat beschouwd worde, als eene openlijke dankzegging aan den onbekenden gever.

AMERSFOORT, 24 Nov. Ds. H. C. Voorhoeve, Pred. alhier, is te Aarlanderveen beroepen.

VEELAND, 25 Nov. Na eene ziekte van weinige dagen werd

onze geliefde Herder en Leeraar, Ds. J. C. Stoop, aan zijne gade en kinderen, aan zijne ouders en andere betrekkingen en aan zijne gemeente ontnomen. Heden werd zijn stoffelijk overschot ten grave gedragen door de leden van den Kerkeraad en van het Kerkbestuur. Bij de geopende groeve sprak eerst de Burgemeester der gemeente, baron van Heemstra, een woord van deelneming tot den zwaarbeproefden vader; de tweede consulent, Ds. Ledeboer van Loenen *a./d.* Vecht, bepaalde de gemeente bij haar diep smartelijk verlies. Uit naam van den Ring Tienhoven getuigde daarop Ds. Greutzberg van Zeist van 't geen ook zijn ringbroeders in hem verloren. Nadat de heer baron van Lijnden, Kamerheer des Konings, er op gewezen had welk een liefelijk en vertroostend licht het geloof in Christus over dit graf verspreidde, dankte de vader van den vroeg ontslapenen, Ds. J. A. Stoop, Pred. te Nijmegen, de aanwezigen, onder welke hij ook den ambachtsheer der gemeente, den heer Hooft van Vreeland, opmerkte, in treffende woorden voor de laatste eer, zijn geliefd kind, zijnen oudsten zoon aangedaan, en besloot de aandoenlijke plechtigheid met gebed tot God, Hem dankende voor hetgeen hem en velen met hem in zijnen zoon was gegeven, en troost Hem vragende voor de achtergelatenen, allereerst voor zijne jeugdige weduwe en zijne twee nu vaderlooze kinderen. Juist op den dag van zijn sterven was Stoop vier jaren predikant, waarvan slechts zes maanden in Vreeland, waar echter ook, evenals zeker in zijne eerste gemeente te Haarlo, zijn naam in zegenend aandenken blijft als die van eenen nederigen, opregten, ijverigen en beminnelijken dienaar van Christus.

Te Haarlo vernam de gemeente jl. Zondag het berigt van het overlijden van haren vorigen Leeraar, die van 21 Nov. 1869 tot 27 April jl. aldaar in de Evangeliebediening werkzaam was, en wijdde Ds. A. E. van Steeden. Pred. te Borculo, die aldaar de vacatuurbeurt vervulde, een woord van hulde aan zijne nagedachtenis, en ging der gemeente voor in het gebed om troost voor de nagelaten betrekkingen des overledenen.

NIEUW-LOOSDRECHT, 30 Nov. Onze naar Heemstede vertrekkende Leeraar, Ds. G. J. van Lindonk, nam heden afscheid van ons, sprekende naar Heb. XIII : 8. Het oogenblik van scheiding was treffend voor Leeraar en gemeente, daar toch de wederkeerige betrekking door herhaalde afwijzingen van talrijke beroepingen naar elders al inniger was geworden. Na het eindigen der godsdienstoefening had de losmaking van zijne betrekking tot de classis en gemeente op wettige wijze plaats door Ds. P. N. van der Stok, Pred, te Zuilen, als gecommitteerde van het Classicaal bestuur en Ds. D. Brinkman, Pred. te Tienhoven, als consulent.

DE BILT, 30 Nov, Onze Leeraar, Ds. J. H. Gravenstein, verblijdde ons heden door de mededeeling, dat hij bedankt had voor de beroeping naar Zevenbergen en Dinteloord en voor die van Willemstad zou bedanken.

OUD-LOOSDRECHT, 1 Dec. Uit een door den Kerkeraad en stemgeregtigde leden aangeboden tweetal, bestaande uit DD. Ph.

Peter, Pred. te Ter Aar, en G. van Heerwaarden, Pred. te Garijp, werd heden de heer Peter beroepen.

AMERSFOORT, 7 Dec. Tot blijdschap der gemeente maakte Ds. H. C. Voorhoeve heden bekend, dat hij vrijheid had gevonden voor de beroeping naar Aarlanderveen te bedanken.

ZEIST, 13 Dec. Op verzoek van eenige kerkeraadsleden heeft het collegie van Kerkvoogden en Notabelen alhier besloten het tractement van elk der beide Predikanten, met ingang van Januarij 1874, met één honderd gulden jaarlijks te verhoogen, en zulks niettegenstaande de kerkefondsen dit niet toelaten, van wege de schuld, die nog op haar drukt door den bouw der kerk in 1841. Het collegie zal trachten zijne inkomsten op eene of andere wijze te vermeerderen.

BUNSCHOTEN, 21 Dec. Heden nam onze Predikant, Ds. F. C. Wieder, afscheid van ons. Zijn laatste woord was ontleend aan 1 Petr. I: 25. Van de gemeente werd hij losgemaakt door den Consulent, Ds. D. P. M. Graswinckel van Amersfoort, en van die tot de classis door den gecommitteerde van het Classicaal Bestuur, Ds. J. H. Gravenstein van de Bilt.

HOOGLAND, 23 Dec. Alhier is door stemgeregtigden beroepen Ds. M. J. Bouman, Pred. te Voorst.

WIJK.

RHENEN. Zie Alblasserdam (cl. Dordrecht).

VEENENDAAL. Zie Warmond (cl. Leiden).

VEENENDAAL, 1 Dec. De Kerkeraad heeft tot vervulling van de vacature der tweede predikantsplaats alhier beroepen, Ds. W. Callenbach, Pred. te Hardenberg.

RHENEN, 3 Dec. Onze jongste Leeraar, Ds. P. N. Pikaar, maakte ons heden bekend, dat hij voor de beroeping naar Alblasserdam had bedankt.

FRIESLAND.

LEEUWARDEN.

BERGUM, 7 Dec. Na heden voormiddag door zijnen vriend, Ds. P. C. van Wijk, Pred. te Dokkum, bij deze gemeente te zijn ingeleid met eene toespraak naar 2 Cor. IV: 2*b*, trad onze nieuwe Leeraar, Ds. O. Geerts, des namiddags voor ons op sprekende over Ps. XLII: 4*b*.

SNEEK.

WARNS c. a., 17 Dec. Heden is alhier tot Predikant beroepen Ds. J. A. Ruijs, Pred. te Putten.

FRANEKER.

HARLINGEN, 13 Nov. Bij deze gemeente heeft men nu reeds zevenmaal te vergeefs een beroep gedaan, want ook Ds. W. Klercq, te Enwierum, heeft bedankt.

— 2 Dec. Tot Herder en Leeraar alhier werd beroepen, Ds. W. Sijpkens. Pred. te Elburg.

— 30 Nov. Onze naar Maarssen beroepen Leeraar, Ds. M. A. Adriani, nam heden een zegenend afscheid, naar Hebr. XIII vs. 20, 21. Thans blijft nog slechts één Predikant bij deze gemeente over.

— 18 Dec. Ook Ds. W. Sijpkens, Pred. te Elburg, heeft voor het beroep naar deze gemeente bedankt.

MAKKUM, 11 Dec. Heden werd alhier door het Kiescollegie ter vervulling van de vacature der tweede predikantsplaats beroepen Ds. H. A. Leenmans, Pred. te Anjum.

DOKKUM.

PAESENS, 9 Nov. Onze Leeraar, Ds. H. H. Okken, heeft voor de beroeping naar de Wilp bedankt.

REITZUM, c. a., 16 Nov. Heden nam Ds. P. Deetman van deze gemeente een zegenend afscheid naar Jud. 3. Den volgenden dag werd hij van zijne betrekking tot de gemeente eervol ontslagen door den consulent, Ds. N. Warmolts, Pred. te Wanswerd, en van die tot de classis door den praeses van het Classicaal Bestunr, Ds. J. P. Bruinwolda Riedel, Pred. te Waaxens s. a.

SURHUIZUM, 4 Dec. Heden werd alhier tot Herder en Leeraar beroepen Ds. H. A. Leenmans, Pred. te Slochteren.

ANJUM, 14 Dec. Heden maakte onze Herder en Leeraar, Ds. H. A. Leenmans, ons bekend. dat hij eene eenparige beroeping had ontvangen naar Makkum en Cornwerd, welke door hem in ernstige overweging wordt genomen.

ENGWIERUM, 18 Dec. Onze Predikant, Ds. W. Klercq. is beroepen te Cats.

HEERENVEEN.

TJERKGAAST, 19 Nov. Reeds heden ontving de Kerkeraad het verblijdende berigt dat de heer D. T. Meinsma de op den vorigen dag op hem uitgebragte beroeping naar deze gemeente heeft aangenomen.

STEGGERDEN c. a., 30 Nov. Ds. J. F. A. M. Cleveringa werd heden alhier bevestigd door zijnen broeder, Ds. R. Pabus Cleveringa, Pred. te Bierum, met eene rede naar 2 Cor. IV : 8*b*. Des namiddags deed de bevestigde zijne intrede. sprekende over Rom. I: 11, 12.

TERWISPEL, 16 Dec. Heden is door Floreenpligtigen tot Predikant benoemd en door den Kerkeraad beroepen Ds. H. Cannegieter, Pred. te Visvliet.

JOURE, 24 Dec. Heden werd alhier door Floreenpligtigen tot

tweeden Predikant benoemd en vervolgens door den Kerkeraad beroepen Ds. J. Welle, Pred. te Ouderkerk a./d. Amstel.

OVERIJSSEL.

ZWOLLE.

LEMELE, 23 Nov. Heden maakte onze Leeraar, Ds. F. Hopster tot blijdschap der gemeente bekend, dat hij voor de beroeping naar de gemeente te Enter bedankt had.

DEVENTER.

ENSCHEDE. Afscheidsrede van Ds. F. W. Smits D. V. 4 Januarij 1874 des namiddags te 5 ure.

KAMPEN.

VOLLENHOVE. Zie Montfoort (cl. Utrecht).

— 4 Dec. Heden werd door het Kiescollegie een nieuw twaalftal van Predikanten opgemaakt, bestaande uit DD. H. Bax te Poortvliet, J. C. Eijkman te Bruchem c. a., H. E. Faure, Theol. Dr. te Doesborgh, G. van Herwaarden te Garijp c. a., C. H. Koopman te Waspik, J. M. Loois te Woerden, A. Meerdink te Harderwijk, C. A. Renier te Bergschenhoek, G. Ringnalda te Doornspijk, J. J. Ruijs te Ermelo, H. W. A. Verhoeff te Charlois c. a. en W. Vliegenhart te Goes.

BLOKZIJL, 10 Dec. De Kerkeraad noodigt nogmaals Candidaten uit om eene predikbeurt op beroeping te vervullen. Zij, die hiervoor in aanmerking wenschen te komen, gelieven zich te adresseren aan den Predikant J. W. A. Woldringh alhier.

VOLLENHOVE, 11 Dec. Het kiescollegie heeft uit het geformeerde twaalftal een zestal geformeerd, bestaande uit de DD. G. van Herwaarden te Garijp c. a.; A. Meerdink te Harderwijk; C. A. Renier te Bergschenheek; G. Ringmalda te Doornspijk; J. J. Ruys te Ermelo en H. W. A. Verhoeff te Charlois, en daarna op het drietal geplaatst de DD.: van Herwaarden, Renier en Ringnalda.

GRONINGEN.

GRONINGEN.

VISVLIET, 1 Dec. Onze Predikant, Ds. H. Cannegieter, heeft voor de beroeping naar Veldhoven bedankt.

FEERWERD. 7 Dec. Heden nam Ds. W. Hellema Hz. van deze gemeente een ernstig en zegenend afscheid naar Phil. II: 2. Terstond

na de godsdienstoefening werd hij van zijne betrekking tot de gemeente eervol ontslagen door den consulent, Ds. R. Cremer, Pred. te Garnwerd c. a., en van die tot de classis door den gecommitteerde van het Classicaal Bestuur, Ds. W. J. Koppius, Pred. te den Ham c. a.

WINSCHOTEN.

WINSCHOTEN, 9 Nov. Heden viel onzen oudsten Leeraar, Ds. W. Verweij, het voorregt te beurt, zijne veertigjarige Evangeliedienst in ons midden te mogen gedenken. Aan menig bewijs van belangstelling van gemeenteleden en anderen ontbrak het hem niet.

WAGENBORGEN, 5 Dec. Heden werd hier door stemgeregtigden tot Predikant benoemd en door den Kerkeraad beroepen Ds. P. J. Ragaar, Pred. te Midwolda. Met hem stonden op het drietal de heer L. Okken, Cand. bij het Prov. Kerkbestuur van Groningen te Solwerd en Ds. G. H. Bleeker, Pred. te Tjamsweer.

WOLDENDORP, 15 Dec. Uit het vroeger opgemaakte twaalftal van Predikanten is den 30 Oct. ll. door de manslidmaten tot Predikant verkozen Ds. W. Hellema, van Feerwerd, met wien op het drietal waren geplaatst de DD. V. R. Sikkes, van Ter Apel en D. S. Niermeijer, van Nieuw Beerta. Gisteren werd de nieuwe Leeraar, bij ons ingeleid en bevestigd, bij afstand van den Consulent, door zijnen broeder, Ds. J. S. Cloeck Hellema, Pred. te Akkrum, die naar Luk. III: 4, 5 sprak over het moeijelijke, noodzakelijke en heerlijke der roeping van den Evangeliedienaar als wegbereider des Heeren. De bevestigde aanvaardde des namiddags zijne bediening onder ons met eene rede naar Gal. IV: 19*b*, over het groote doel der Evangeliebediening.

APPINGADAM.

OOSTERWIJTWERT, 23 Nov. Heden namiddag nam onze geliefde Leeraar, Ds W. T. A. M Cleveringa, hartelijk afscheid van ons, sprekende naar Hand. XX: 31, 32. Terstond na de godsdienstoefening werd hij eervol ontslagen van zijne betrekking tot de classis door Ds. H. Cannegieter, Pred. te 't Zandt, en van die tot de gemeente door den consulent Ds. H. Leemhuis, Pred. te Eenum.

SPIJK, 1 Dc. Heden werd na benoeming door daartoe geregtigden, onder voorzitting van den consulent, Ds P. Joh. van Griethuijzen, Pred. te Losdorp, beroepen Ds. D. P. M. Huët, Pred. te Dirksland.

THESINGE, 14 Dec. Heden vierde de gemeente een aangenaam feest. Het orgel namelijk, dat door de zorg van heeren Kerkvoogden in het kerkgebouw was aangebragt, werd des namiddags aan zijne bestemming gewijd door onzen predikant, Ds. D. van Linge, die daar bij sprak naar Ps. C: 2. Het orgel, geheel nieuw, werd vervaardigd door den heer R. Meijer te Veendam, die van wege de degelijkheid en sierlijkheid van bewerking lof en aanbeveling verdient.

ONDERDENDAM.

TINALLINGE, 30 Nov. Heden nam onze naar de Breede ver-

trekkende Herder en Leeraar, Ds. R. Lohman Janssonius, een zegenend afscheid van ons naar aanleiding van het woord 1 Joh. II: 28. „Blijft in Hem!" Terstond hierna werd hij onder voorzitting van den consulent dezer gemeente, Ds. T. Janssonius, Pred. te den Andel, door den Kerkeraad van zijne betrekking tot deze gemeente op eervolle wijze ontslagen. Hoewel wij den geachten en beminden man met leedwezen zien vertrekken, verblijden wij ons toch over zijne welverdiende bevordering.

HORNHUIZEN EN KLOOSTERBUREN, 30 Nov. Heden deelde onze Leeraar, Ds. J. Schuttevaêr, aan de gemeente mede, dat hij de beroeping naar Oudelande had aangenomen.

STITSWERD, 7 Dec. Onze Leeraar, Ds. A. B. Mijer, maakte ons heden bekend, dat hij eene beroeping heeft ontvangen naar de gemeente te Saaxum.

BREEDE, 8 Dec. De van Tinallinge tot ons overgekomen Leeraar, Ds. R. Lohman Janssonins, werd des voormiddags door zijnen hoogbejaarden vader, Ds. W. Janssonins, Pred. te Uskwerd, aan wien de consulent, Ds. E. D. Lichtenvoort, Pred. te Warfum, dit werk bereidwillig had afgestaan, bevestigd met 2 Cor. III: 6. Des namiddags deed de bevestigde zijne intrede met 1 Cor. IV: 20.

STITSWERD, 14 Dec. Heden werd door Ds. A. B. Meijer aan de gemeente bekend gemaakt, dat hij de beroeping naar Saaxum heeft aangenomen.

NOORD-BRABANT.

's HERTOGENBOSCH.

VIERLINGSBEEK, 14 Dec. Ds. Th. Bussingh de Vries heeft voor onze beroeping bedankt. Wie bij het doen van eene nieuwe keuze in aanmerking wenschen te komen, worden verzocht dit aan den Kerkeraad, onder het adres van den ouderling, den heer Gerdessen, te berigten. Het tractement bedraagt ƒ 1000. Bij eene ruime pastorij is er een groote tuin.

BREDA.

WILLEMSTAD, 21 Nov. Heden werd tot Herder en Leeraar dezer gemeente gekozen, Ds. J. H. Gravenstein. Pred. aan de Bilt.

DINTELOORD, 24 Nov. Heden ontving de Kerkeraad van Ds. J. H. Gravenstein, Pred. aan de Bilt, het teleurstellende berigt, dat hij voor de beroeping naar deze gemeente bedankte.

MADE, 26 Nov. Allen, die in aanmerking willen komen bij de aanstaande vacature, worden beleefdelijk uitgenoodigd zich aan te melden bij den Kerkeraad; adres, den consulent, Ds. J. H. Kruseman Aretz, Pred. te Drimmelen. Het tractement bedraagt ƒ950, ruim huis en tuin, vrijdom van de eerste 3 grondslagen der personele belasting.

MADE, 30 Nov. In de namiddagure van heden en in tegenwoor-

digheid van eene groote schare van gemeenteleden, vele belangstellenden en bijna alle ringbroeders, legde Ds. J. G. G. Oudegeest, benoemd Pred. in Nederl. Indië, zijne bediening neder. Hij sprak naar 2 Cor. XI : 11 een afscheidswoord. Aan 't einde der godsdienstoefening stond Dr. Glasius op en sprak tot den scheidenden Leeraar een hartelijk woord van afscheid, namens de Nederl. Herv. Kerk, den Ring en namens zich zelven. Onmiddellijk daarop werd hij in de vergadering des Kerkeraads op vereerende wijze ontslagen van zijne betrekking op de gemeente door den consulent, Ds. J. H. Kruseman Aretz, Pred. te Drimmelen. en daarna door dezen. als lid van 't Classicaal Bestuur van Breda daartoe afgevaardigd, van zijne betrekking op de classis.

DINTELOORD, 12 Dec. Alhier is met algemeene stemmen beroepen Ds. J. Kromsigt, Pred. te Cortgene.

HEUSDEN.

SPRANG. Zie Zuid-Beijerland (cl. Dordrecht).

HEUSDEN, 22 Nov. Heden berigtte Ds. J. C. Montijn, Pred. te Sprang, dat hij voor de beroeping herwaarts bedankte.

RAAMSDONK, 23 Nov. Onze Leeraar, Ds. E. Jansen Schoonhoven, heeft tot onze blijdschap voor de beroeping naar Ee, waarvan hij ons onlangs kennis gaf, bedankt.

WIJK, 23 Nov. Onze geachte Leeraar, Ds. D. Niessen, maakte ons heden bekend eene beroeping naar Wemeldinge ontvangen en in beraad genomen te hebben.

RIJSWIJK, c. a., 25 Nov. Heden werd alhier beroepen Ds. J. C. Eykman, Pred. te Bruchem en Kerkwijk.

DRUNEN, 30 Nov. Onze nieuwe Leeraar, Ds. P. A. M. Faassen de Heer, van Bekerke in Zeeland tot ons overgekomen, werd heden morgen tot de gemeente ingeleid en bevestigd door den consulent, Ds. C. H. van Dam, Pred. te Baardwijk, met eene rede over 2 Tim. I: 7. Des namiddags aanvaardde hij zijn dienstwerk met eene toespraak over Joh. IX: 3. Zoo is deze vacature binnen den tijd van ruim drie maanden vervuld.

WIJK, 1 Dec. Tot onze blijdschap heeft onze geachte Leeraar, Ds. D. Niessen, voor de beroeping naar Wemeldinge bedankt.

AALBURG c. a. 1 Dec. Heden werd alhier beroepen Ds. C. H. Koopman, Pred. te Waspik.

AALBURG c. a., 20 Dec. Heden werd van Ds. C. H Koopman, Pred. te Waspik, het berigt ontvangen, dat hij voor de beroeping herwaarts bedankte.

HEUSDEN, 23 Dec. Heden werd alhier beroepen Ds. P. N. Pikaar, Pred. te Rhenen.

'SGREVELDUIN KAPELLE. Zie Wemeldinge (cl. Goes).

EINDHOVEN.

HOOGELOON EN EERSEL, 14 Dec. Ds. J. H. D. Wagener, Pred. te Maria Hoorebeke (Belgie), heeft voor de beroeping naar deze gemeente bedankt.

VELDHOVEN, 14 Dec. De vacature in deze gemeente blijft voortduren door het bedanken van Ds. H. Cannegieter. Predikanten, die voor deze kleine standplaats wenschen in aanmerking te komen, worden verzocht zich aan te melden bij den Consulent, Ds. D. Th. van Woelderen, Pred. te Eindhoven.

DRENTHE.

MEPPEL.

PESSE, 23 Nov. Ds. H. J. Bergsma heeft bedankt voor de beroeping naar Haarlo.

HERTOGDOM LIMBURG.

SITTARD, 6 Nov. Heden vierde onze geachte Herder en Leeraar, Ds. P. J. P. Hoefer, in het door leden der gemeente smaakvol met bloemen en groen versierde kerkgebouw gedachtenis zijner veertigjarige Evangeliebediening, sprekende voor eene talrijke schare naar Psalm LXXI : 5—9 over het vele goede dat de Heer in dien langen dienstijd aan hem gedaan had. Op den 6 Nov., als de eigenlijke dag waarop de jubilaris zijn dienswerk onder ons aanvaardde, werden hem door den Kerkeraad en tal van vrienden van heinde en verre zonder onderscheid van godsdienstige belijdenis gelukwenschen en geschenken aangeboden. Moge onze geliefde Leeraar en vriend nog vele jaren tot zegen zijner gemeente en familie gespaard blijven.

WAALSCHE KERK.

LEIDEN, 24 Nov. Ter vervulling der vacature, ontstaan door het aan Ds. F. C. J. van Goens verleend emeritaat, is door het Kiescollegie het volgende drietal van Predikanten geformeerd: G. C. Chavannes te Leeuwarden, J. J. L. Luti, te Middelburg en E. Fontanès te Havre.

ROTTERDAM, 6 Dec. Ds. C. de Magnin, Pred. te Parijs, heeft de beroeping naar deze gemeente bereidvaardig aangenomen.

AMSTERDAM, 7 Dec. Onze Leeraar, Ds. F. H. Gagnebin, maakte ons heden bekend, eene beroeping te hebben ontvangen naar eene gemeente in Zwitserland.

LEIDEN, 10 Dec. Uit het vroeger vermelde drietal werd heden door het kiescollegie beroepen Ds. C. G. Chavannes, Pred. te Leeuwarden.

ZWOLLE, 14 Dec. Onze Leeraar, Ds. P. Faure, heeft voor een

beroep naar Stuttgart (Wurtemberg) bedankt, en is thans beroepen te Les Ponts-Martel, kanton Neuchâtel (Zwitserland).

AMSTERDAM, 18 Dec. Ds. F. H. Gagnebin heeft voor het op hem uitgebragte beroep naar eene gemeente in Zwitserland bedankt.

LEIDEN, 20 Dec. Heden ontving de Kerkeraad het berigt, dat Ds. C. G. Chavannes, Pred. te Leeuwarden, de beroeping herwaarts heeft aangenomen.

CHRISTELIJKE GEREFORMEERDE KERK.

KAMPEN, 6 Dec. Heden werd de 19de jaardag der Theol. School op gebruikelijke wijze gevierd. Het geheele schoolpersooneel was tegenwoordig, benevens D.D. Bavinck, Gispen en Amsing. Ook eenige kerkeraads- en gemeenteleden woonden de plechtigheid bij. Docent Brummelkamp, die als Rector aftrad en deze overdroeg aan Docent de Cock, opende de zamenkomst na het zingen van Ps. 68; 14 met het lezen van Joh. XVII. Na in verband hiermee op de gewenschte maar niet altijd betrachte éénheid te hebben gewezen ging Z.eerw. voor in gebed tot God, het Hoofd en den Koning der kerk. Vervolgens sprak Z.eerw. eene belangrijke rede over de Evangelische Alliantie in haar ontstaan, doel, weg en aanvankelijke uitkomst. Algemeen is de wensch dat ze in druk verschijne om in wijderen kring nut te stichten.

Uit het verslag, door den Rector uitgebragt, bleek, dat in den loop dezes jaars 12 studenten tot candidaat zijn bevorderd en thans reeds allen zijn beroepen; dat 6 studenten tot hoogere studiën werden bevorderd, dat 19 studenten werden ingeschreven, van welke reeds één is overleden; dat 4 de school verlieten, één is geweerd, en één voor eenige maanden werd verwijderd. Het getal studenten bedraagt thans 69.

Na een genoegelijk zamenzijn aanvaardde Docent de Cock het Rectoraat, sprak een woord van dank tot den afgetreden Rector en besloot met gebed en dankzegging tot den God aller genade.

HELLEVOETSLUIS, 21 Nov. Heden ontvingen wij de verblijdende tijding, dat Ds. Brouwer te Rilland c. a. onze roeping heeft aangenomen.

WEZEP, 28 Nov. Met meerderheid van stemmen werd alhier beroepen J. W. Weijenberg, van Waddinxveen. Met den beroepene stonden op het drietal: J. W. de Lang te Hasselt en A. Brink te Neuzen.

COLIJNSPLAAT, 23 Nov. Heden nam onze geliefde Leeraar H. Renting van ons afscheid naar Hebr. 10: 23, 25, treffend en smartelijk was ons deze laatste ure, bij het zien heengaan van zulk een waardig dienstknecht des Heeren.

SLIEDRECHT, 23 Nov. Heden werd ons nieuw kerkgebouw voor het eerst in gebruik genomen en plechtig den Heer en zijn dienst gewijd. Onze geliefde Leeraar Juch sprak bij die gelegenheid over Exod. 20: 24*b*. Eene groote schare woonde de plechtigheid bij, waaronder

Burgemeester en Wethouder van het bestuur. De Heer achtervolge het met zijn zegen.

ROTTERDAM, 24 Nov. Tot onze blijdschap heeft één onzer Leeraren D. Klinkert voor het beroep naar Brouwershaven bedankt.

BORGER, 24 Nov. Onze geliefde Leeraar L. van Dijk heeft voor twee beroepen, naar Onstwedder-Mussel en naar Stads-Mussel-kanaal bedankt. De Heer zij geloofd.

WARFFUM, 26 Nov. Heden werd hier met goed gevolg het class. examen afgelegd door cand. G. Geerts, beroepen te Pietersburen.

VROOMSHOOP, 30 Nov. Onze geachte Leeraar J. Schoolland heeft eene roeping ontvangen naar Maasland.

LEERDAM, 1 Dec. Onze geliefde Leeraar P. Basij heeft andermaal voor de roeping naar Tiel bedankt.

LANDSSMEER, 1 Dec. Tot onze blijdschap heeft onze Leeraar G. A. de Jong kunnen bedanken voor het beroep naar Uithoorn.

BODEGRAVEN, 2 Dec. Na slechts 2 maanden vacant te zijn geweest genoten wij het voorregt gisteren in ons midden te zien bevestigd onze beroepen Leeraar, H. Renting door onzen consulent J. Sluiters te Boskoop.

TILBURG, 2 Dec. Van hier kunnen wij berichten, dat de classis Genderen hier grond heeft aangekocht, ten einde daarop een locaal voor de Evangelie-prediking te stichten. Reeds is eene som van circa *f* 400 daartoe bijeengebragt. Wie Tilburg kent zal verbaasd staan en de bede niet kunnen onderdrukken, dat de Heer de verdere pogingen zegene.

WEZEP, 3 Dec. Met blijdschap vernamen wij de tijding, dat W. J. Weijenberg te Waddinxveen onze roeping heeft aangenomen.

WIRDUM, 4 Dec. De Heer heeft groote dingen bij ons gedaan, dies zijn wij verblijd. Naar de begeerte van ons hart werd er eene nieuwe gemeente gesticht onder leiding van Ds. Notten te Leeuwarden, tot welke gemeente wij tot nog toe behoorden. Tegelijk had ook de verkiezing van ouderlingen en diakenen plaats.

WESTMAAS, 4 Dec. Den 3den dezer is hier beroepen Ds. de Pré, te Goes.

NYEVEEN, 7 Dec. Heden werd deze gemeente zeer verblijd. In de morgenure werd haar beroepen Leeraar de candidaat L. Hummelen in haar midden op treffende wijze bevestigd door zijnen vader, R. Hummelen te Leens naar Hand. XX: 28.

Des namiddags aanvaardde onze Leeraar zijne bediening op indrukwekkende wijze naar 2 Cor. II: 16*b*.

PIETERSBUREN, 7 Dec. Heden was het voor onze gemeente een blijde dag. Onze zoozeer begeerde Leeraar, candidaat G. Geerts, werd in het heilig dienstwerk bevestigd door zijnen zwager J. Duursema te Scheemda met Ps. LXXII: 19*b*.

Des namiddags predikte onze jeugdige Leeraar krachtig en hartelijk naar Efeze VI: 19 en verbond zich aan de gemeente.

Tranen van vreugde en dank werden gestort. De Heer heeft groote dingen bij ons gedaan, dies zijn wij verblijd

Eene groote schare vulde telken keere ons nieuw, schoon kerkgebouw. Ook waren des namiddags de Leeraren P. A. Lanting en J. Hessels tegenwoordig.

PERNIS, 9 Dec. Na gehouden biduur is uit het tweetal: A. Littooy te Middelburg en D. de Pré te Goes, laatstgenoemde beroepen.

VEERE, 14 Dec. Tot onze blijdschap heeft onze Leeraar P. den Boer voor de roeping naar Meliskerke bedankt.

IDSKENHUIZEN, 14 Dec. Heden werd alhier met groote meerderheid van stemmen beroepen S. M. v d. Hoorn, te Sassenheim.

SCHARNEGOUTUM, 15 Dec. Met bijna algemeene stemmen beroepen S. H. v. d. Hoorn, te Sassenheim, met wien op het drietal stonden J. Koppe te Schildwolde en J. Diemen te Drogeham.

KAMPEN, 19 Dec. De zendeling der kerk E. Haan en echtgenoote zijn jl. Woensdag op het stoomschip Conrad te Nieuwediep ingescheept, om naar Batavia te vertrekken. De Heer geleide hen.

REMONSTRANTSCHE BROEDERSCHAP.

ROTTERDAM, Dec. Ds. A. P. G. Jorissen, Pred. te Delft, die 13 Nov. tot Pred. bij deze gemeente beroepen werd, heeft dat beroep aangenomen.

EVANGELISCH-LUTHERSCHE KERK.

STADSKANAAL, 23 Nov. Heden werd door den grooten Kerkeraad tot Herder en Leeraar beroepen, de heer S. F. W. Grebe, proponent bij het Kerkgenootschap.

'S GRAVENHAGE, 10 December. De Evang.-Luth. gemeente alhier verloor heden een harer vroegere leeraren, den nog bij velen hooggeachten emeritus-predikant J. A. Kramer. In 1827 beroepen te Wildervank en Veendam, verwisselde hij die standplaats twee jaren later met Zutphen, waar hij tot 1835 met liefde arbeidde, om toen, tot 1861, zijn dienstwerk te 's Hage voor te zetten In die 26 jaren heeft hij met liefde en trouw de belangen zijner gemeente behartigd, naar zijne krachten aan haren bloei gearbeid, en zich daarbij betoond als een man van karakter, die onbeschroomd zijne overtuiging uitsprak afkeerig van allen sektegeest. Ook als lid der Synode, wijdde hij gedurende eenige jaren zijne zorgen aan de belangen van zijn kerkgenootschap in het algemeen. In de twaalf jaren van zijne rust, was hij nog altijd vol belangstelling in het lot zijner vroegere gemeenten, en deed voor haar wat hij kon. Het beeld van den ontslapenen leeraar werd den daarop volgende Zondag herdacht, des morgens door Ds. Heijen, naar aanleiding van het woord: „en hij leidde hem tot Jezus," (Joh. I: 43a), des avonds door Ds. Manssen met het woord 1 Sam. XX: 3: „daar is maar ééne schrede tusschen mij en den dood."

Stil en zwijgend bragten vrienden en betrekkingen hem ten grave. De overledene zelf had het zóó gewenscht. Maar wat niemand luide uitsprak, dat voelden toch velen aan zijne groeve, zijn beeld en de vrucht van zijn werk zouden blijven voortleven in de harten van vrienden en leerlingen.

ZIERIKZEE 17 December. Heden werd door den grooten kerkeraad ter vervulling der hier nog bestaande vacture tot herder en leeraar beroepen Ds. J. H. A. Michelsen, predikant te 's Hertogenbosch

STADSKANAAL, 20 Dec. De heer S. F. W. Grebe, proponent, heeft het beroep naar onze gemeente aangenomen.

BEVERWIJK, 24 Dec. Door den kerkeraad dezer gemeente is het Predikantstractement met *f* 200 's jaars verhoogd, ingaan 1 Jan. 1874.

BERGEN OP ZOOM, vakant. Zie April 1873.

ROTTERDAM, vakant. Zie November 1873.

DOOPSGEZINDE GEMEENTEN.

VLISSINGEN, 16 Dec. Tot Predikant bij deze gemeente werd 22 Nov. beroepen Ds. J. L. Cosquino de Bussy, Pred. te Wormerveer, die echter bedankt heeft.

YLST, 4 Dec. Ds. P. E. Lugt, Pred. te Noordhoek, heeft het beroep naar deze gemeente aangenomen.

HINDELOOPEN EN KOUDUM. 5 Dec. Door Ds. J. Pottinga, Hzn., is de beroeping naar onze gemeenten aangenomen.

ZIJLDIJK, 21 Dec. Ds. A. Mulder, Pred. te Wormer en Jisp, heeft onze beroeping aangenomen.

WOLVEGA. Zie November 1873.

APPELSCHA. Zie November 1873.

BUITENLANDSCH KERKNIEUWS.

EMDEN, 2 Dec. In eene buitengewone zitting van den Coetus werd heden pro licentia concionandi geexamineerd en onder de Kandidaten der Oostfriesche Hervormde Kerk opgenomen, de Stud. Theol. E. E. J. van Scharl.

UPLEWARD, 20 Nov. Heden nam onze naar Klein Midlum beroepen Leeraar, Ds. E. Mecima Pannenborg, afscheid van deze gemeente met de woorden van Paulus, 2 Thess II: 13 en verv.

KLEIN MIDLUM, 7 Dec. Den 14 Nov. ll. mogt onze geliefde Leeraar, Superintendent Billker, het zeldzame feest eener zestigjarige Evangeliebediening vieren, en daarbij het hem verleende emeritaat ingaan. Moge den 82jarigen waardigen grijsaard een genoegelijke rust in ons midden te beurt vallen!

Tot zijn opvolger in deze gemeente was reeds 3 October ll. met eenparige stemmen benoemd Ds. E. Mecima Pannenborg, van Upleward.

Deze werd heden in zijne dienst alhier bevestigd door den Superintendent Sissingh, van Jemgum en den Kreishauptmann Schepler van Leer. De inleidings-predicatie hield vooraf de zwager onzes nieuwen Leeraars, Ds. Riedlin, van Esclum, naar aanleiding van Joh. 8: 29, 30. De bevestigde begon zijne bediening met den tekst Koloss. I: 25—29.

BONDA, .. Dec. De tweede predikantsplaats alhier is vacant geworden door het vertrek van Ds. Carsjens. naar Groot Midlum. Ter vervulling der vacature is een drietal genomineerd, bestaande uit de DD. Brands, te Nordhoorn; Kok, te Gildehaus, beide in het Graafschap Bentheim, en Cand. Homfeld, Hulppred. te Larrelt.

GROOT MIDLUM, 14 Dec. Nadat Ds. T. Hesse, van Midling en Mark, voor de beroeping herwaarts bedankt had en het drietal met Ds. Loesing, van Vellage, aangevuld was, werd 15 Oct. ll. met eenparige stemmen Ds. Carsjens, van Bonda, beroepen. Deze nam het beroep aan en werd heden in de dienst bevestigd door den Superintendent Sanders, van Westerhuizen, en den Kreishauptmann von Weyhe, van Emden. Door den Superintendent Hemkes, van Tergast, schoonvader des nieuwen leeraars, werd de bevestiginsrede gehouden over 1 Cor. IV: 1, 2; de bevestigde begon zijn dienstwerk met 2 Cor. V: 18—21.

TWIXLUM, 17 Dec. Uit het drietal genomineerden, bestaande uit de DD. Ites, van Rijsum; Ibeling, van Neermoor en T. Hesse, van Midling en Mark, werd heden de laatstgenoemde tot Predikant dezer gemeente beroepen.

De Hollandsche consul te Roubaix, in Frankrijk, heeft in het laatst van November aan den Predikant H. W. Haksteen, aldaar medegedeeld, dat Z. M. de Koning der Nederlanden een bewijs van zijne deelneming in de opening der eerste Hollandsch-Vlaamsch-Evangelische kerk in Frankrijk heeft willen geven, en daartoe eene gift heeft gezonden van ƒ300. In overleg met den consul, zal Ds. Haksteen deze som gebruiken tot betaling van den predikstoel, en deze alzoo zijn *de gift van den Koning aan de kerk en gemeente te Roubaix.*

Z. K. H. Prins Frederik der Nederlanden, schonk vroeger reed eene bijdrage van ƒ100 voor de kerkmeubelen.

EEN STEM UIT EEN AFGROND.

De tijden zijn voorbij, waarin men zeggen kon, dat een groote gedachte in het hart der menschheid geen plaats verkrijgt, voordat zij door een dichter onder woorden is gebracht. Niet het gedicht, — de roman is ten huidigen dage het kanaal, waarvan men zich bedient, om een idee te brengen onder het bereik van het groote publiek. Elk vraagstuk wordt in een roman belichaamd en treedt van lieverlede in een konkreeten vorm op. Dat brengt groote gevaren met zich. Het verdicht verhaal plaatst zich voor onzen geest niet alleen als *waar*, maar ook als *werkelijk*. Het grijpt ons aan, alsof het geschiedenis is, ontleend niet aan de fantazie, maar gegrepen uit het leven. Sinds wij het lezen, hooren we geen school, geen richting, geen kwestie noemen, of wij denken aan een persoon uit het door iedereen gelezen boek, en daarmeê hebben velen alles gezegd. Het valsche licht, waarin zulk een persoon vaak is geplaatst; de overdrijving, de eenzijdigheid, de hartstochtelijkheid, welke hem aankleven, worden niet in rekening gebracht, en zoo wordt het oordeel, dat men zich vormt, bij velen voor altijd scheef en partijdig.

Sinds eenige weken wordt in ons land niet één boek zoo druk

besproken als „de waarachtige geschiedenis van Josua Davidszoon [1]." Het is niet vonkelnieuw, maar het gebeurt meer, dat wij ons bezighouden met hetgeen elders reeds de aantrekkelijkheid van het nieuwe verloren heeft. Het behandelt echter een vraagstuk, dat nog wel degelijk aan de orde is: het sociale. Het nieuwe, laat mij zeggen het *piquante* van dit werk is echter hierin gelegen, dat het de oplossing onzer maatschappelijke verwikkelingen vastknoopt aan den naam van Jezus Christus, en allen belijders van zijn evangelie het verwijt voor de voeten werpt, dat de dusgenaamde Christenen het meest aan het ware, het praktische Christendom, in den weg staan. De schrijfster (want ten spijt van den heer A. Admiraal het is er een) de schrijfster toch heeft zich afgevraagd, wat Jezus Christus doen zou, hoe hij optreden zou en werken, en welk een ontvangst men hem zou bereiden indien hij, onder soortgelijke omstandigheden, onder ons optrad. Welnu, wat zou hij dan doen en zijn? Hij zou een werkman wezen, en een platte tongval hebben; hij zou de mannen van het kapitaal aanvallen en de staathuishoudkundigen en de voorstanders van een stipte Zondagsviering en de bisschoppen; hij zou leven onder het uitvaagsel onzer steden, onder ónze melaatschen, en afkeerig zich betoonen van weelde en aanzien; hij zou de plicht prediken der liefde zonder onderscheid, der liefde die niet vraagt: wie heeft gezondigd, deze of zijn ouders? en de armen-vereenigingen zouden hem verloochenen; hij zou gemeene zaak maken met „de vijanden der maatschappij;" hij zou onrechtzinnig wezen in zijn belijdenis en *voor* de partij van den vooruitgang in het staatkundige, en de geheele pers zou hem vertrappen met al hare kracht. De schrijfster heeft het gewaagd zulk een beeld van den Heer te teekenen, en

---

[1]) The true History of Joshua Davidson. Tauchnitz Edition.

meent daartoe het recht te hebben, omdat Christus geen bloote verschijning maar een werkelijkheid is geweest, een mensch, die niet rondwandelde met een nimbus om zijn hoofd, noch, als een pas geboren kind, de hulde afwachtende van knielende koningen. Maar de wereld zou hem evenmin kennen als vóór 1800 jaar. De wereld is niet veranderd sinds de dagen van Pontius Pilatus en Barabbas. Doch de schrijfster schrikt dat niet af. Zij *moet* strijden voor de waarheid en tegen de onoprechtheid. Zij wil onzen godsdienst afzweeren, als hij leidt tot staatkundige hersenschimmen, en wil, dat hij zal worden gehoorzaamd en betracht, als hij de waarheid predikt.

Heeft de schrijfster recht dit alles te beweren? Heeft zij recht, om den heiligen naam van Jezus Christus te gebruiken als een *machine de guerre* in den onheiligen strijd tusschen arbeid en kapitaal? Moeten wij zonder protest het aanzien, dat men den Verlosser wil hervormen tot een lid der parijsche commune, en dat men in zijn naam den staf wil breken over ordeningen en geboden, waarvan niemand ontkennen kan, dat zij door hem zijn ingezet of bekrachtigd?

Wij zouden deze vragen niet doen, indien zij niet door het veelgelezen boek, waarover wij thans spreken, wierden ingegeven. Het mag ons niet onverschillig zijn, hoe er over onzen Heer en Heiland wordt gesproken. Het is onze plicht, om te protesteeren, als men den mensch bij uitnemendheid aan het hoofd wil plaatsen der menigte, die ook in God een vijand ziet, en van woede blaakt tegen de kerk en hare dienaren. En het is vooral, om zulk een protest uit te spreken, dat wij de aandacht onzer lezers op Jozua Davids vestigen.

Vooraf ga echter een enkele opmerking. Een werk, dat zoo de attentie trekt, is geen alledaagsch boek. Waarin is zijn aantrekkelijkheid gelegen? Allereerst in zijn vorm, die

getuigt van een ongewoon talent. De gave van de schrijfster om met enkele korte trekken een figuur te teekenen, en wel zóó, dat men ze duidelijk herkennen kan, is ongemeen groot. Zij doet ons *zien*, wat zij verhaalt. Doch de vorm alleen mag hier niet genoemd worden. „Jozua Davids" is een boek vol hartstocht. Het is ingegeven door een hart vol verontwaardiging, neen vol toorn, — haast zou ik zeggen vol woede. De stroom van verwijten, waarmeê hier de kerk en onze maatschappelijke verhoudingen wordt overgoten, bruist op uit een gemoed, dat haat met verblindenden haat. Zij komt op voor de armen, voor de verwaarloosden — voor de ellendigen — en zij toetst al de middelen, die worden voorgeschreven en aangewend, om al dat leed weg te nemen of te verzachten; zij legt haar lijders en haar lijderessen aan de deur onzer kerken, aan de deur onzer filantropen, aan de deur onzer staathuishoudkundigen — en allen zenden hen ongetroost weg. Allen zijn gevangen in hun eigen wijsheid, en onmachtig of onwillig om te helpen. Alleen Jozua, — alleen Jezus, zooals hij thans *zou* zijn, Jezus die altijd omringd was van zondaars en zondaressen en melaatschen, en die nû voor de verlorenen en de gevallenen leven en sterven zou — alleen Jozua heeft oog en hart voor het leed der ellendigen, en deze Jozua is een martelaar, en sterft als een offer van der rijken woede. De ernst, de waardigheid, de standvastigheid, de deernis, de zelfopoffering in het karakter van Jozua maken zijn beeld bijzonder aantrekkelijk, en boezemen belangstelling in voor zijn leven en streven.

Bovenal, de schrijfster zegt zeer veel ware dingen. Wie is de man, die eenige kennis heeft van hetgeen in „onze achterbuurt" omgaat, en eenig begrip van recht en barmhartigheid en die niet „amen" moet zeggen op zoo menige aanklacht, door de schrijfster ons voor de voeten geworpen. Ja daar is

een stem des bloeds en der tranen, die van den aardbodem roept tot God. Daar is een stroom van ongerechtigheden, die de overhand heeft op menig fabriek, menige werkplaats. Wij kunnen tot de schrijfster zeggen: „ik weet het ook wel." En als zij ons schildert die buurten, waar de kinderen aan de *bronchitis*, d. w. z. aan verwaarloozing en ellende sterven — dan krimpt ook ons het hart ineen. Laat deze stem, deze stem uit een afgrond weerklinken boven het gedreun der stoomwerktuigen, en boven de kreten in onze „stegen en heggen" uit — dat kan goed doen, zij *moet* vernomen worden.

Daar is meer, dat ons aantrok in dit boek. Het heeft aan een heilzame kritiek dezen en genen vorm der filanthropie onderworpen. Terecht laat Jozua zich niet lang verblinden door het beeld eener kerkelijke organisatie, door een ritualist hem voorgeschilderd. Ook ons zou het in die dubbelzinnige verhoudingen niet behagen.

Met voldoening zagen wij aangetoond, dat de staathuishoudkunde de wonden eener maatschappij niet heelt, welker wetten zij tracht na te sporen. En al kunnen wij met den heer Gunning [1]) hulde doen aan het werk van den heer de Bruyn Kops — we zijn 't met Jozua eens, als hij tot het parlements-lid zegt: „De staathuishoudkunde is niet volkomen menschelijk genoeg voor ons."

De edelman, die alleen de *fatsoenlijke* armoede wil helpen is, even als zijn vrouw, uitvoerig genoeg maar niet met genoegzame waardeering geteekend. Zoo wil het mij althans voorkomen. Doch het kan zijn nut hebben, dat ook tot deze wijze van hulpbetoon eens gezegd wordt, wat tegen haar te zeggen valt.

Laat mij thans eenige grieven noemen. Ik heb dit boek

---

1) Zie Prot. Bijdragen. Jaarg. IV, st. 4, p. 896.

genoemd een stem uit een afgrond, en bedoel daarmeê niet alleen, dat het ons verplaatst in de treurige diepten, waarin een deel onzer natuurgenooten leeft en sterft; maar omdat het tot ons komt uit een diepte van ongeloof en vertwijfeling, waarvoor wij terugschrikken.

Wij beginnen met onze minst-ernstige bezwaren, al zijn ze, naar we meenen, ernstig genoeg. Als de vertegenwoordiger van hetgeen de kerk en haar dienaren doen voor de herstelling van de kranke maatschappij, wordt ons door de schrijfster voorgesteld, een dier vadsige, onontwikkelde, hoogkerkelijke geestelijke heeren, waaraan, naar het schijnt, de Engelsche Staats-Kerk nog altijd te rijk is. Hem is het haast te veel Josua te woord te staan. Hij lachte bij het denkbeeld, dat zijn keurig gekleed kind, ooit met Josua zou huwen, en dat de werkman ooit ofte immer zou rijden in een koets. — Onbarmhartig is hij en gevoelloos, trotsch en wereldsch; en hij brengt het ver in de kerk, hij wordt een harer voorname dienaren; en hem, hem alleen, (behalve den nog naar een vaste organisatie zoekenden ritualist) stelt de schrijfster voor als den vertegenwoordiger van de kerk.

Zie dat is meer dan onbillijk. Hierin schuilt kwade trouw. Voorzeker mannen, als die zij teekende, waren er, en zijn er, en zullen er zijn — maar representeeren zij de anglikaansche kerk? Ook ik ben niet van haar bewonderaars, gelijk geen staatskerk de liefde heeft van mijn hart. Daar is, zelfs in de wijze waarop de anglikaansche kerk haar aalmoezen uitreikt, iets voornaams, iets hoogs, dat mij niet behaagt, maar haar ontbreken de „milde handen en de vriendelijke oogen” niet, waaraan men de tegenwoordigheid herkent van den God en Vader aller barmhartigheid. De schrijfster van „Josua Davids” weet dat ook wel. Doch zij weet beter dan wij, dat naast de Engelsche kerk tal van dissentiëerende ker-

ken bestaan, en durft zij ook van haar getuigen, wat zij zegt van den episcopaal? Wat is hare meening over hetgeen de Methodisten, de Kwakers, de Baptisten doen? Daarvan spreekt zij geen woord. Wel geeft zij ons twee bladzijden ten beste, waarin zij de dogmatische bezwaren ontwikkelt, welke Josua koesterde tegen het sekte-wezen, „waar ieder mensch een onafhankelijke paus is en wordt vereerd als de heuschelijke paus". Josua zoekt vruchteloos naar een erkend getuigenis, dat als toetsteen kan dienen bij het beantwoorden van de vraag: wie heeft van deze allen gelijk? Hij zoekt een „gecentraliseerde, ééne, in een brandpunt samengetrokken waarheid" en hij vond ze niet.

Dit oppervlakkig gekeuvel bevat de gronden, waarop Josua's veroordeeling berust van het meest praktisch en werkend deel der Engelsche Christenheid; Wilberforce, Elisabeth Fry, George Müller, Spurgeon — allen, allen worden ter zijde geschoven, ja verloochend door iemand, die meent het recht te hebben om te zeggen, dat de kerken, *al* de kerken; dat de Christenen, *al* de Christenen om het zeerst Jezus Christus verloochenen. Men moet een zeldzame mate van vrijmoedigheid bezitten, om zoo iets te durven bestaan. Zoo spreekt geen eerlijk hart. Hier is moedwil. Hier spreekt die woeste haat, welke het hart der schrijfster vervult. En wij zouden geneigd zijn, om dit boek ter zijde te leggen, zonder er verder een woord van te spreken, indien niet aan haar zonde gedurig velen, ook in ons land, zich schuldig maakten, indien wij niet gedrongen werden tegen een nog grooter misdrijf te protesteeren. Neen, men telle wat ons bezwaart niet licht. Het is geen kleine zaak om de Christelijke kerk, die geleerd heeft, zij het eerst, zij eeuwen lang geheel alleen, om barmhartigheid te beoefenen, openlijk aan de kaak te stellen als meedogenloos en wereldsgezind — en te zwijgen van het brood

dat zij voor de arme breekt, en van de olie, die zij stort in zijn wonden. Doch wat lezen wij in de Tijdspiegel van deze maand? Daar wordt door den Heer Admiraal, die vrees ik, al te zeer over het paard wordt getild, onder den titel van „eene messiade" over „Josua Davids" in de laatste plaats een soort lierzang ten beste gegeven op het onderwijs. „Het onderwijs" zoo klinkt het ons daar tegen, „het onderwijs is de messias der wereld. De Staat zal de kinderen tot zich laten komen. Het onderwijs kan nooit te veel kosten." Inderdaad, dat is wel een gemakkelijke filanthropie· Zij zal haar heraut geen penning kosten; de regeering betaalt — wat wil men meer? En welk een geslacht zal door dat onbetaalbaar onderwijs gevormd worden? Een geslacht, dat allereerst „de dogmatiek wegwerpt". — „Wee u," zoo profeteert de Heer A., „wee u, wee u, Calvijnsche en ultramontaansche wisselaars!" Het kost ons moeite onzen wrevel niet al te luid lucht te geven, als wij zulke woorden lezen. Wie hebben, zoo vraag ik, op allerlei wijzen het verlorene gezocht, en de armoede zoeken te verlichten? Zijn dat niet de mannen en vrouwen geweest met een beslist-kerkelijke belijdenis? Waar is de ongeloovige Vincentius a Paolo? Waar zijn onkerkelijke zendelingen? Wie is ten onzent Heldring, wie van 't Lindenhout? Wie telt de kerkelijke weeshuizen, en liefdadige stichtingen van allerlei aard? Wat spreekt men toch een wee uit over kerkelijke wisselaars, terwijl zonder de kerk met haar dogmatiek ook de maatschappij geen week zich zou kunnen staande houden.

Terecht heeft de Heer van Gorkum, in zijn belangrijk artikel (zie *Los en Vast*) er op gewezen, dat men zich schuldig maakt aan groote ondankbaarheid, als men het goede voorbijziet, dat door de predikanten aan armen en noodlij-

denden bewezen wordt. De Heer Admiraal schame zich over zijn geroep van „wee u", — de mantel eens profeeten vleit zich om zijn schouders al bijzonder slecht.

Wij komen tot onze grootste grief.

We vermeldden reeds met een enkel woord, welke voorstelling de schrijfster zich maakt van Jezus Christus. Zij meent het recht te hebben om te beweren, dat hij, thans levend, zich vooral zou toewijden aan het maatschappelijk vraagstuk, dat hij socialist, ja communist, ja lid van de Internationale zou zijn. Hij zou met de kerk niets van doen willen hebben. Hij zou zoo weinig mogelijk gemeenschap zoeken met de rijken en met degenen, die zich naar hem noemen. Hij zou niets willen weten van een onderscheid der standen in de maatschappij, maar de algemeene broederschap prediken. Hij zou — doch van waar weet de schrijfster dat alles? Heeft zij eenig werk gemaakt van historische kritiek? Zij beroept zich meer dan eens op plaatsen uit het Evangelie van Johannes — is dat geschrift voor haar inderdaad een geloofwaardige oorkonde voor de kennis van Christus Jezus? Of is zij, uit die bron puttend, ontrouw aan haar historisch-kritische methode? Bedrieg ik mij niet, dan is zij wat men ten onzent noemt, modern. Geen, leer maar de godsdienst van Jezus. Geen leer, maar het voorbeeld van Jezus. Geen leer, nog eens, tenzij dan deze, dat wij als broeders elkander moeten liefhebben. Josua Davids is volstrekt niet ongodsdienstig. Hij bidt; hij leert anderen bidden — maar zijn beroep op Jezus is ongegrond.

Niet de *mensch* Jezus — och of wij meer aan zijn waarachtige menschheid geloofden! — maar de profeet, die den arme om zijn armoede, den slechte om zijn slechtheid zocht, is een bloot verdichtsel. Jezus Christus heeft niemand gezocht om zijn stand of om zijn bijzondere deugden of on-

deugden. Hij *werd* meer gezocht dan hij zelf tot volgen uitnoodigde. Maar wie tot hem kwam, wierp hij niet uit. Hij heeft nergens geleerd, dat een rijke niet kon zalig worden, en hij heeft zelfs het offer der weelde niet versmaad, maar het verdedigd, tegen de communistische denkbeelden van Judas. Hij heeft nergens aangedrongen op de opheffing der standen, maar het integendeel een ongerijmdheid genoemd, dat een heer zich niet zou laten bedienen door zijn knecht. Om zijn heerlijkheid te zien, moest men een geestelijk oog hebben, dat zoowel het deel van een rijke als van een arme kan zijn. En hoe vele armen en zondaars hadden het *niet!*

Maar bij al zijn spreken over liefde is „Jozua Davids" een boek, dat de hoogste liefde miskent en ons een wet predikt, harder dan er ooit een in eenige tafel is geschreven.

Dit boek spreekt veel van Jezus, als omringd van ik weet niet welke slechte lieden — maar van zijn zondaarsliefde, van zijn offer aan het kruis — geen woord! Jozua heeft dan ook geen *verlosser* noodig. Hij verklaart, dat hij vertrouwt op de menschelijke natuur. Zijn leer is: *doe, werk, wil*; maar hij vergeet, dat wij *slaven* der zonde zijn, en dat wij allen met Paulus betuigen moeten, dat wij, zoolang wij onder de wet leven, nog moeten *verlost* worden. Is er een Christus, die *niet* in de eerste plaats die verlossing, die vrijheid brengen kwam? Is er een Jezus, die niet vóór alle dingen kwam redden, kwam verlossen van de zonde? Neen, hij bestaat slechts in de verbeelding van hen, die 't in hun jeugd geleerd hebben zijn naam met eerbied te noemen, en later 't niet kunnen nalaten aan dien naam het heerlijkste en edelste te verbinden wat in hun hart kan opkomen. Wat zij zoo vurig willen, dat zou ook Jezus willen, zoo zegt hun — inbeelding. En zoo doet men Jezus wederom aan, „al wat men wil." Maar wie van jongs aan van Jezus aldus niet

hoorden spreken, keerden zich van Hem af, omdat zij uit de geschiedenis zien, dat Jezus Christus tegen zoo menige leer zich verklaren zou, welke hun leermeesters nog altijd met zijn naam doopen willen. De heer de Bosch Kemper, die den engelschen roman heeft gegoten in een hollandschen vorm, en naast Jozua een John Christiaans, een gemoedelijk modern, het optreden, geeft ons dan ook te zien, hoe zelfs deze beide personen wel samen kunnen sterven, maar hoe zij op den duur bezwaarlijk samen kunnen leven. Niemand zal door Jozua Davids bekeerd worden tot liefde voor Jezus Christus — integendeel, alles en allen, naar hem genoemd, zal het communisme er door leeren haten met grooter haat dan ooit te voren. Hier zeggen *wij:* wee een maatschappij, waar *die* haat den teugel vieren kan!

Wij eindigen met een tweetal opmerkingen. Het communisme kan nooit met goed recht zich beroepen op Jezus Christus. De Heer die zich met de staathuishoudkunde niet heeft ingelaten, heeft ook geen beginselen uitgesproken, die tot een gelijkheid van allen in den meest volstrekten zin leiden moeten. Hij heeft ons ook niet het recht gegeven om te hopen — zoolang deze bedeeling duurt — op een paradijsleven hier beneden. Zoo lang de zonde niet is verdwenen van den aardbodem, zal onrecht worden gepleegd, en zoolang Hij, de Koning van het Godsrijk niet is weer gekomen en met zich gebracht heeft den nieuwen hemel en de nieuwe aarde — zoolang zal de stem des drijvers niet ophouden en de verdrukker niet aflaten. Dat is de vrucht der zonde, welke hij nu reeds in beginsel heeft overwonnen en welke hij eenmaal volkomen te niet zal doen.

Onze tweede opmerking is deze: „Jozua Davids" is een beschamend en verootmoedigend boek voor allen, die den naam van Christus noemen. Ben ik zoo langen tijd met ulie-

den, en hebt gij mij niet gekend? Zoo moet de Heer nog altijd vragen op den toon des verwijts. o Wat moeten wij toch traag zijn in 't benaarstigen, dat men zoo over ons spreken kan! Hoe veel moet nog aan de gestalte van Christus in ons ontbreken, dat men tusschen Hem en ons zoo weinig gelijkenis ontdekt. Hij nam onze krankheden op zich, ach hoe weinig kracht om te dragen hebben wij? Neen geen weekelijk jammeren over ongelijkheid wordt van ons geëischt, maar een medelijden, een ingaan in den nood en de schuld van den lijdende, om door de macht der liefde te bezweren, te genezen, op te heffen en te heiligen. Waarlijk *alles* vermogen wij nog niet. Wij deden nog niet wat wij konden.

Hoe heerlijk, dat wij niet meer leven onder de wet. Wij behoeven, (in geestelijken zin) niet te werken om te leven. Doch laat ons meer leven om te werken. De toekomst des Heeren is nabij, en met gedruisch zal deze wereld voorbij gaan. Zalig die dan wakende wordt bevonden. In Jezus Christus is volheid van kracht; hij heeft voor ieder, die Hem toebehoort, een plaats, een taak. Niet op gelijke hoogte stelt hij allen, maar met gelijke liefde bemint hij hen. Zijn bloed reinigt ons allen van zonden, en zijn Geest verheerlijkt ons en maakt ons eens zijn verklaard beeld gelijk. Moge zijn liefde als een vuur het hart van dienstbaren en vrijen doen ontgloeien, en zijn kruis de plaats zijn, waar ook onze maatschappij voor haar wonden genezing zoekt.

A. W. Bronsveld.

APHORISMEN OVER DE WONDEREN.

1. Wonderen zijn werken Gods, die op het gebied der natuur en des geestes plaats hebben. Als nieuwe gegevens treden zij, op voor ons nog niet verklaarbare wijze, in den gewonen loop der natuur zonder stoornis te veroorzaken.

2. Het wonder is een nieuw begin, een Goddelijk aanvangspunt ter onderhouding der natuurlijke en geestelijke wereld.

3. Wie aan een vrijwerkenden zich zelf bewusten en persoonlijken God gelooft, Die boven de wereld verheven is en tot elk harer deelen in de nauwste betrekking staat, voor hem is het wonderbegrip niet vreemd.

4. Wonderen zijn schakels in den grooten keten der Goddelijke Openbaring. Zij vergezellen de prediking der Godsmannen, helderen haar op en vullen ze aan. In verband beschouwd met den tijd, waarin zij geschieden, met de omstandigheden, onder welke zij plaats hebben, met den persoon, die ze verricht, zijn ze vingerwijzingen des Heeren. Dat de

Almachtige er is, leeft, waakt en zorgt, wordt door de wonderen bevestigd.

5. Er is eene inwendige overeenstemming tusschen al de werken Gods. Verscheidenheid en eenheid, orde en schoonheid, harmonie en majesteit worden in de zichtbare schepping alom gezien en bewonderd. En wat in de waarneembare wereld door geen denkend wezen betwijfeld wordt, zal in de hoogere wereld op nog veel volmaakter wijze gevonden worden. Het bestaan eener natuurlijke wereld, waarin stof en geest werken, eischt noodwendig de realiteit of het werkelijk bestaan eener hoogere wereldorde.

6. Waar eene *gedachte* is, daar *moet* een *Denker* zijn. Waar een *Psalm* gehoord wordt, *moet* men tot den *Dichter* besluiten. Een wet *zonder* wetgever en een instinct *zonder* instigator is een onding. Waar eene schepping is, *moet* een *Schepper* zijn. De gezonde rede verneemt alom gedachten, zangen, wetten, verordeningen. Zij staan niet op zich zelve, maar zijn teekenen en bewijzen voor het bestaan, werken en leven van een oneindig, Oppermachtig Wezen. Zonder een levend God, kunnen wij ons geen leven denken.

7. Het plannen maken behoort tot het wezen van den mensch. Niemand leeft zonder eenig plan. En zou dan de Hoogste Rede geen plan hebben gevormd? Het groote wereld- en heilsplan is door Hem ontworpen.

Naar dat plan zoo heerlijk, zoo genadig loopt de wereld langs den weg door God geteekend, voort. Overeenkomstig dien Raad geschiedt er in elke eeuw, wat tot eere Gods en uitbreiding van Zijn Rijk dienen moet. Voor den stroom der

tijden heeft Hij de bedding gegraven. Niets kan aan Zijn bestuur onttrokken worden.

8. De Schepper heeft aan de wereld een zeker zelfstandig voortbestaan gegeven, wetten en natuurbepalingen. Maar die wetten staan niet op zich zelve; die wetten zijn niet volkomen onafhankelijk; zijn geene zelfstandige grootheden.

Voor wijziging, beperking, opheffing zijn ze vatbaar. De Wetgever staat immers boven de wet. De landsvorst stelt de wet wel buiten werking en dan zou de Opperheer des Heelals, Zijne wetten niet mogen wijzigen, als Zijne wijsheid dit noodig oordeelt voor Zijn goddelijk doel.

9. De schepping van het heelal is een wonder. Uit niets iets voort te brengen, gaat ons denken te boven. Van de stof kunnen wij het een of ander vormen. Maar de Oneindige schiep de stof en vormde die naar Zijnen wil. De eeuwigheid der stof kunnen wij evenmin aannemen als de zelfschepping der stof (autogenesis).

10. Het scheppingsproces is uit de wetten van het geschapene niet te verklaren. Er was niet altijd leven op aarde. De toestand, waarin de aarde toen verkeerde, wordt *anorganisch* genoemd.

CUVIER beweert: *„dat er niet altijd leven op aarde is geweest"*. LIEBIG bevestigt zulks, zeggende: *„de aarde heeft in zeker tijdperk eene temperatuur gehad, waarin al het organische leven onmogelijk was.."*

De overgang van het *anorganische tot het organische leven*, kan niet anders dan door een machtige daad Gods, die wij een wonder noemen, tot stand zijn gebragt.

Om het vraagstuk van het *„ontstaan van het leven"* op te lossen,

nam men zelfs de toevlucht tot een met levenskiemen opgevulden *meteoor*, die uit hooger sfeeren op deze aarde zou zijn gevallen.

Zoo wordt de vraag: *van waar het Leven:* slechts verplaatst.

11. De levende God is de Oorzaak van alle ruimte en ijd, van alle licht, werking en leven, God is het *Eerste* en *Hoogste Wonder*.

Hoe wij ons verstand inspannen, wij begrijpen Hem niet. Wij beperkte wezens kunnen Gods Eeuwigheid, Alomtegenwoordigheid niet begrijpen, maar wel gelooven. —

12. Is de *Almachtige het Allerhoogste Wonder*, voor hetwelk wij in diepe aanbidding nederbuigen en kunnen wij Hem alleen de schepping der wereld toeschrijven, dan heeft de Heer een wonder verricht. En Die eens daartoe de macht en de wijsheid had, blijft ze immers tot in eeuwigheid bezitten, om te doen wat Hij goed vindt. —

13. De wereld is zoo ingericht, dat hoogere krachten voortdurend op de lagere inwerken en de lagere onder den invloed der hoogere staan. Van de lichtstralen der zon, van de invloeden der maan, van regen en wind is de aarde en het water afhankelijk. Buiten deze hemelsche gaven zou de aarde spoedig een rampzalige woestijn worden. — Zouden nu redelijke wezens door aanraking en bezieling van Goddelijke krachten en gaven niet iets groots en buitengewoons kunnen uitwerken? —

14. De vrijheid van den mensch, thans meer dan ooit ten troon verheven, eischt in veel hoogere mate de vrijheid, de onbeperkte vrijheid van den Opperkoning. —

Het menschelijk vernuft vormt uit de ruwe erts een sier-

lijk en nuttig huisraad. Onder de handen van een' bekwaam beeldhouwer wordt het marmerblok een schoon beeld. — Door de wetenschap geholpen oefent onze geest den grootsten invloed uit op de stoffelijke wereld. Hij leidt de onweders, doorklieft de stroomen. doorloopt in oogenblikken de grootste afstanden.

Indien nu de zwakke, de eindige mensch in zijne afhankelijkheid zooveel vermag, zou dan de Onafhankelijke, Almachtige God in onbeperkte vrijheid niet kunnen en mogen doen, wat Hij goed vindt? De Wetgever zal toch wel niet aan zijne eigene wetten zijn vastgeklonken.

15. *De natuurwetten worden door de wonderen nimmer vernietigd.* Is het wonder geschied, dan voegt het zich in den gewonen loop der natuur en wordt door de natuurwetten geregeld. Is de doode in het leven gewekt, dan leeft hij naar den gewonen loop bij ademhaling en bloedsomloop. Is het brood vermenigvuldigd, dan is de verzadiging alleszins natuurlijk. Geen natuurwet werd gebroken. —

16. De wereld is *door* God en *voor* God geschapen. Liep de wereld den normalen weg van geloof en gehoorzaamheid aan het goddelijk bevel, dan zouden de *tweede* wonderen niet geschied zijn; maar in den abnormalen toestand van verwijdering en vervreemding van het Hoogste Wezen, was herstelling noodig. Buitengewone omstandigheden eischen buitengewone maatregelen.

17. *Wonderen zijn noodig om der zonden wil*, om den stompen zin der zondige menschen te trekken, om de wereld op het hellend vlak der ongerechtigheid tegen te houden en voor het Godsrijk een nieuwe baan te breken. —

18. Treedt naar Gods wereldplan de geschiedenis zijner Openbaring een nieuw tijdperk in, dan moet er iets grootsch, iets verhevens tot stand gebracht worden. De Voorzienigheid zorgt dan voor geschikte kanalen, waardoor het levende water vloeien kan. —

De schoonste orde wordt hier aanschouwd. Mannen des woords, helden des geloofs, Profeten, die wonderen doen, worden door den Heer gekozen en gevormd. —

De Inspiratie en het wonder staan tot elkander in nauw verband, wisselen elkander af.

Met Mozes begint vooral de wonderlijn, die sterker en flauwer wordt, naarmate de Heer het goed vindt. —

In de Rechters zien we mannen van kracht. In Samuel, David en Salomo mannen des woords te voorschijn treden. —

Vooral begint in tijden van afval en donkerheid die lijn schitterend te voorschijn te treden. Evenals in den nacht de sterren gezien worden, zoo worden in Elia's en Elisa's tijd Gods werken krachtig openbaar. De Profeten tot op Johannes, die geen teeken deed, zijn geïnspireerde mannen.

19. *Jezus Christus is het Grootste Wonder der menschheid.* Het Godsrijk moest een schrede voorwaarts doen, dieper in den nood ingrijpen, zich krachtiger handhaven. *Christus* de *Godmensch* komt den stikdonkeren nacht opklaren. Eén zijnde met den Vader, doet Hij zijne teekenen in den naam Gods.

20. Christus verrichtte in de heilige en zalige gemeenschap met den Vader, altijd bij den Vader zijnde, zijne wonderen.

Jezus volkomene zondeloosheid, zijne geheel eenige verhouding tot den Vader brengt Hem reeds in eene andere

betrekking tot de natuur en haar gebied, dan wij tot haar staan.

21. Christus komt om het Koninkrijk der hemelen te stichten, om Gods Vadernaam in de harten te schrijven, om arme, zondige, verloren menschen te zoeken, te verlossen, te zaligen; om zijne ziel te stellen tot een rantsoen voor velen; kortom om zielen, verdoolde en voor de eeuwigheid bestemde zielen te redden. —

Over de geesten heeft Hij de macht. Hij daalt tot hen af, gaat met hen in de diepten der zonde en ellende, om ze op te beuren, en hun een nieuwe richting aan te wijzen. — Zou Jezus, onze Verlosser dien naam waardig dragen; zou Hij de sleutels dragen van het menschelijke hart; zou Hij gekomen zijn om voor het edelste, het beste, het onsterfelijke deel der menschen te zorgen en ook niet tevens de macht uitoefenen over het ligchamelijke, het zinnelijke en waarneembare? —

Die het eeuwige leven voedt, zou Hij het aardsehe niet kunnen onderhouden?

22. *De Heer haalt zijne wonderen aan als bewijzen zijner zending:*

De werken, die ik doe, getuigen van mij, dat de Vader mij gezonden heeft Joh 5: 36 *Gelooft de werken, opdat gij moogt erkennen en gelooven dat de Vader in mij is* Joh 10: 38.

Indien ik door den Geest Gods de duivelen uitwerp, zoo is het koninkrijk Gods tot u gekomen, Mat. 12: 28.

Wanneer de Dooper zijne jongeren tot Jezus zond met de vraag of Hij de Christus was, moesten zij daartoe wel besluiten uit de werken, die Jezus deed. —

Blinden werden ziende, kreupelen wandelden, melaatschen wer-

den gereinigd, dooven hoorden, dooden werden opgewekt en aan armen werd het Evangelie verkondigd. Lukas 7: 22.

De Heer hechtte nog al eenige waarde aan zijne teekenen als Hij zeide: *wee u Chorazin, wee u Bethsaïda, want zoo in Tyrus en Sidon de krachten waren geschied, die in u geschied zijn, zij zouden zich eertijds in zak en asch bekeerd hebben* Matt. 11: 21.

23. De wonderen komen onder verschillende namen in het Nieuwe verbond voor:

1 Onder de benaming van het *Wonder* (*τέρας*) Marc. 13. 22. Joh. 4. 48.
Hierdoor wordt als iets buitengewoons de aandacht gewekt.

2. Het wordt ook een *teeken* genoemd (*σημεῖον*) Matt. 12: 38, 39. Joh 2: 11. Joh 3: 2. Het wonder is een teeken van Gods almacht, trouw en goedheid. —

3. Wonderen komen onder den naam van *krachten* voor (*δυνάμεις*) Matt 7. 22. Matt 13. 58. Die het wonder ziet, er door getrokken wordt, het aanmerkt als een teeken Gods, erkent er in Gods krachten.

4. Het wonder komt ook voor onder den naam van *werk* (*ἔργον*) Matt 11: 2. Luk 24: 19. En vooral in het Evangelie van Johannes Joh. 5: 20. Joh 10: 25. Des Heeren werken zijn voor ons wonderen. —

24. *Wat deed Jezus?* Riep zijn medelijden de algemeene weldadigheid te hulp. Verzamelde hij, als Paulus, liefdegaven voor de armen? Neen, zijn werk is redden, behouden, zalig maken, door woorden, daden, wonderen. —

25. *Jezus vrienden getuigen voor de wonderen.* Nicodemus, een leerling in het verborgene, zeide tot Jezus." *wij weten, dat Gij zijt een leeraar van God gekomen, want niemand kan deze teekenen doen, die Gij doet, zoo God niet met hem is* Joh. 3 : 2.

Petrus noemt in de beroemde Pinksterrede: *„Jezus den Nazarener, een Man van God onder u lieden betoond, door krachten, wonderen, teekenen, die God door hem gedaan heeft in 't midden van u, gelijk gij ook zelve weet* Hand. 2: 22.

En dezelfde Apostel zegt tot Cornelius Hand. 10: 38. *aangaande Jezus, die gezalfd met den Heiligen Geest het land doorgegaan is, goeddoende en genezende allen, die van den duivel overweldigd waren, want God was met Hem.*

26. *Jezus vijanden staven de Wonderen.*

1. De Farizeën erkennen Jezus wondermagt, al schrijven zij die toe aan de duivelen Matt 12: 24. *„Deze werpt de duivelen niet uit dan door Beëlzebul, den overste der duivelen."*

2. Na de opwekking van Lazarus, was er een raadsvergadering van de Overpriesters en Fariseën, die zeiden: *Wat zullen wij doen, want deze mensch doet vele teekenen.* Joh. 11: 47.

3. Bij het kruis des Heeren hoort men de vijanden spotten: *Hij heeft anderen verlost, zich zelven kan hij niet verlossen.* Math. 27 : 42.

4. Na de genezing van den kreupele bij den tempel door Petrus, Hand 4 : 16 was er eene raadsdiscussie; *dat er een bekend teeken door hen geschied is, is openbaar aan allen, die te Jeruzalem wonen en wij kunnen het niet loochenen.*

Hoe gaarne hadden Jezus vijanden de waarheid, de werke-

lijkheid van dit teeken als bedrog en fabel den volke verkondigd. Maar geheel Jerusalem was er van overtuigd. Zij konden het niet loochenen. —

27. Ware het Jezus en de Apostelen te doen geweest om door wonderen, de gunst, de eer van menschen te winnen, niets zou hun gemakkelijker zijn gevallen. Maar het was noch den Heer, noch den Apostelen te doen, om opgang te maken. —

Verre stonden zij boven den ijdelen roem van geprezen te worden en nog veel verder van de zucht om door hunne talenten aardsche schatten te gewinnen. —

Bedriegers en zoogenaamde toovenaars, als een *Simon* Hand. 8, en *Elymas* Hand. 13, zoeken menschengunst, grootheid en geld. —

De Heer verbood nu en dan zijn werk bekend te maken Math. 9, 30). Na de broodvermenigvuldiging wil men Jezus tot koning uitroepen; maar de Heer ontwijkt stil en onopgemerkt de verbaasde schare (Joh. 6, 15,)

Toen de Apostelen een kreupele gezond hadden gemaakt en de menigte in stomme verbazing hen aanstaarde, zeide Petrus: »*Wat verwondert gij u over dit, of wat ziet gij zoo sterk op ons, of wij door eigene kracht of godzaligheid dezen hadden doen wandelen*, Hand. 3: 12.

Paulus werd te Lystre als Mercurius begroet en hem ter eere wilden de Heidenen offeren, die in de meest opgewonden stemming uitriepen: „*de Goden zijn den menschen gelijk geworden en tot ons neder gekomen*." Maar welk een edele verontwaardiging greep Paulus en Barnabas aan, toen zij onder de schare, uitriepen: *Mannen! waarom doet gij deze dingen? wij zijn ook menschen van gelijke beweging, als gij*. Hand. 14, 15. Nimmer zoeken, de Apostelen zich zelve, maar alleen de eere Gods en het geluk der menschen.

28. Nooit heeft de Heer de wonderzucht der Joden gestreeld. Met hooge wijsheid deed Jezus zijne teekenen, nimmer op verzoek van nieuwsgierige Joden. Jezus zegt zelfs: *het boos en overspelig geslacht verzoekt een teeken en hun zal geen teeken gegeven worden, dan van Jonas den Profeet.* Matth. 12: 39.

Het verdient wel onze opmerking, dat de Apostel Paulus Publius' vader op Malta van de roode loop geneest door zijn gebed, en Timotheus voor zijne zwakke maag het gebruik van eenigen versterkenden wijn aanraadt. Zie Hand. 28 : 7. 1 Tim. 5 : 23. De zwakke Timotheus had geen wonder meer noodig om tot het geloof gebracht te worden. Hij geloofde reeds. De Heiden op Malta moest door een wonder tot de erkenning der waarheid worden bewogen.

29. De schoonste en verhevenste woorden van den Heer staan tot zijne werken in het nauwste verband. Indien Jezus' wonderen vruchten der verbeelding zijn, die nimmer geschied zijn, dan wordt aan Jezus' woorden alle kracht, waarde en beteekenis met recht ontnomen.

Tot den diep bedroefden Jaïrus zegt Jezus: *vrees niet, geloof alleenlijk.* (Marc. 5 : 36) en daarop wekt Jezus het dochterken op uit den dood.

Is Jaïrus' dochterken niet opgewekt, is deze geschiedenis onwaar, dan heeft dit uitnemende troostwoord, dat in duizende gewonde harten weerklank vindt, alle kracht en waarde voor altijd verloren.

Na de broodvermenigvuldiging noemt Jezus zich het *Brood des levens* Joh. 6, 35. Dat woord is ijdel en vaag, van nul en geener waarde, zoo men het wonder stout weg ontkent.

Evenzoo noemt Jezus zich het *Licht der wereld* Joh. 9, 5 en zegt bij Lazarus' graf Joh. 11 : 25: *Ik ben de opstanding en het leven.*

Wie nu nog eenigszins prijs stelt op het verband, waarin deze woorden voorkomen, begrijpt ligt, dat het heiligschennis is aan de gezonde rede, aan de waarheid, des Heeren woorden te erkennen en zijne werken te loochenen.

Zijn Jezus woorden waarheid, dan kunnen zijne daden geen leugen zijn. In Jezus treedt het ideaal in werkelijkheid op. Éene persoonlijkheid als Jezus, die boven alles stond, sprak niet alleen de woorden van eeuwig leven, maar vergezelde zijn prediking met wonderen. —

30. *Door Jezus wonderen worden velen geloovig* Joh. 2 : 11. Het eerste wonder in Kana bewerkte veler geloof.

Nicodemus werd door de teekenen, die de Heer deed, getrokken, tot Hem te komen. Joh. 3 : 2.

De duizenden, die verzadigd werden riepen uit; *Deze is waarlijk de Profeet, die in de wereld zou komen.* Joh. 6. 4.

De blind geborene, die ziende was geworden zeide: *ik geloof Heer* en *hij aanbad Hem.* Joh, 9, 38.

Na Lazarus opwekking uit de dooden geloofden velen in Hem. Joh. 11, 45.

31. Volgens het natuurlijk verband tusschen *oorzaak* en *gevolg* moet er iets bijzonders, iets buitengewoons in Jezus verschijning zijn voorgevallen.

De menigte wordt verslagen over zijne leer, *want Zijn woord was met macht.* Luk. 4. 32.

De schare riep uit: *„wij hebben heden ongeloofelijke dingen gezien.* Luc. 5, 26.

Petrus viel aan Jezus voeten, zeggende: *Heer ga uit van mij, want ik ben een zondig mensch.*

Alleen buitengewone daden kunnen ontzetting, vrees, verbazing wekken. De samenvloeiïng van zoo vele duizenden,

die uit alle vlekken Jezus volgden, laat zich door het buitengewone in Jezus verschijning voldoende verklaren. —

32. De tegenstand, de haat, de doodelijke vijandschap van Israëls wijzen en aanzienlijken, zou nimmer zoo woedend zijn losgebarsten, indien in Jezus leven alles den normalen weg liep. Zij murmureeren, worden met toorn vervuld, beraadslagen om Hem te dooden, ze werpen Hem uit. (Luk. 4).

De ergernis der Joden is onverklaarbaar, indien Jezus niet meer dan goede en groote woorden gesproken heeft. —

De Goddelijke heerlijkheid van Christus is den Joden een steen des aanstoots.

Wanneer de Heer de zonden vergeeft, een recht, en eene gave, die God alleen toekomt, dan durven ze zeggen: „*Deze lastert God.*" Math. 9 vs. 3. Steenen nemen zij op, als de Heer met een plechtig voorwaar zegt: »*eer Abraham was, ben Ik.*" Joh. 8 vs. 58. Hoe ijverig zijn de Joden, om den blind geborene (Joh. 9) die door Jezus is ziende is geworden, te ondervragen, diens ouders te hooren, de getuigenis der buren te vernemen. Daar de werkelijkheid van het wonder niet geloochend kan worden, maar door onderscheiden getuigen geconstateerd wordt, ontstaat er tweedracht. Men neemt toevlucht tot scheldwoorden. —

De Goddelijke Majesteit van Christus konden de aanzienlijken en wijzen niet verdragen.

33. De werken van den Heer hebben eene zeer uiteenloopende beoordeeling ondervonden.

Men nam de *natuurlijke* (Physische) wijze te baat en beweerde, dat de Heer volgens de kennis der natuurwetten, waarin Hij ervaren was, tot het een of ander wonder toevlucht nam. De Heer gebruikte uitwendige middelen, maakte slijk,

leide die op de oogen (Joh. 9, 6.) Jezus gebood den storm, daar Hij wist dat die spoedig bedaren zou.

Anderen sloegen ter verklaring der wonderen, den *allegorischen* weg in. Volgens deze beschouwing zijn de wonderen niets anders dan zinnebeelden van Godsdienstige en zedelijke gedachten.

Volgens deze is de opwekking van Lazarus geene werkelijke geschiedenis, maar een zinnebeeld der opwekking uit den geestelijken doodslaap tot een nieuw leven.

Christus opstanding wordt dan de zinnelijke beschrijving van de overwinning des Christendoms over het Jodendom.

De *Mythische* verklaring legt eene zekere gebeurtenis ten grondslag, die door verdichting en wonderlijke neven omstandigheden wordt ingekleed.

Ook trachtte men op eigen gevonden exegetische wijze in te lasschen of ook weg te laten, wat de Schrift van de wonderen zegt.

Het wandelen op de zee wordt met eene kleine verandering een wandelen *langs* de zee, De spijziging der 5000 geschiedt door onderlinge mededeeling, waarvan Jezus het voorbeeld gaf.

Dat men hierdoor van de Schrift maakt, wat men wil, dat met de eenvoudige verhalen door zulke verklaringen wijzigt, verandert, reconstrueert, verknoeit, is duidelijk voor een ieder, die niet vooraf bepaalt: *„wat kon er staan,” zoo moest er staan*; maar die alleen vraagt: *wat staat er? Hoe lees ik?*

Een willekeurig subjectivisme verbrokkelt de schoonheid der verhalen. —

34 Die de wonderen tot het gebied der onmogelijkheid terugbrengt, plaatst zich op de duizelingwekkende hoogte van het allesomvattende menschenverstand, om met de kleine

el van het menschelijk weten, de wegen van den Oneindige te meten.

Wij zijn van gisteren en onze kennis is gebrekkig. In het groote Boek der natuur liggen zoovelen verzegelde bladen. In ons leven, onze eigene geschiedenis, in onze geestelijke ervaringen treffen we zoo veel duisterheden en geheimen aan. Zouden we met onze hoogst onvolledige kennis in hetgeen we in onze naaste omgeving dagelijks ontmoeten, nu reeds stout weg en uit de hoogte op de Bijbelsche wonderen neerziende zeggen mogen, *dat kan niet geschied zijn.*"

35. Die de wonderen ontkent, moet ook de Schepping door den Almachtige, Gods eerste wonderwerk, in twijfel trekken, is op den weg de Voorzienigheid te loochenen. Zelfs is de Godloochening niet meer vreemd, voor wie met den Opperkoning niet meer rekent.

Het wonder is hem een onverschillige zaak geworden. Met den Bijbel doet men wat men wil. Christus is slechts een gewone Rabbi, en de Eeuwigheid hangt men aan een spinrag. —

36. De wonderen worden geloochend, omdat de vatbaarheid ontbreekt om ze te kunnen of te willen aannemen. Jezus zeide: *die ooren hebben, die hoore; die het vatten kan, vatte het.*

Zonder geestelijk tasten en vatten komt men er niet toe, om de wonderen te erkennen. Waar geen behoefte, geen neiging, geen aspiratie is, om het wondèr te erkennen, daar wordt het niet geloofd.

Zoo gewis er een zekere overeenstemming is tusschen het ijzer en den magneet, zoo zeker is er ook eene assimilatie tusschen wie het wonder deed en het ondervond.

De Heer vroeg, *gelooft gij, dat ik dat doen kan.* Matth.

9 : 28. *Zoo gij kunt* gelooven, *alle dingen zijn mogelijk dengenen die gelooft* Marc 9 : 29. *Zoo gij gelooft, zult gij de heerlijkheid Gods zien.* Joh 11 : 40.

37. De wonderen voegen in het groot geschiedkundig organisme des heils. Ze staan in harmonische orde tot de geheel eenige verschijning des Heeren. Ze staan in nauw verband tot Zijne geboorte uit den Heiligen Geest, tot Zijn zondeloos en heilig leven, tot Zijnen verzoeningsdood, tot Zijne opstanding uit de dooden en Zijne hemelvaart. De wonderen behooren in zijn leven te huis.

De wonderen zijn genadegaven aan den zondaar; stralen van de Zon der gerechtigheid, hooge feesten in het huis des Heeren.

38. *Maar thans geschieden er geene wonderen*, wordt gezegd. Omdat ze nu niet geschieden, mag men toch niet stout beweren, dat ze nimmer geschied zijn.

De wonderlijn des Heeren wordt in het verborgene des harten doorgetrokken. De wonderen die nu geschieden, zijn inwendige wonderen. De innerlijke verandering van het hart door den H. Geest, de rust van het geloovige hart, dat vroeger altijd onrustig was, de aanvankelijke reiniging van den zondigen mensch, de overgave van den zinnelijken, hoogmoedigen, aan de wereld en ongeregtigheid verslaafden mensch, blijft een geestelijk wonder. —

De bekeering van Paulus, van Augustinus van Luther is een geestelijk werk des Heeren te noemen.

En hoe vele duizende, door zonde en ellende gewonde harten, die den troost van Gods genade in Christus gevonden hebben, zal het gedenkboek der Eeuwigheid aanwijzen.

De mededeeling van des Heeren Geest aan onzen geest, die

waarachtige trekking, die zalige bewerking en liefelijke openbaring, welke de Christen nu en dan mag gevoelen, is toch niet anders, dan een gave der hoogste Liefde. —

39. Door de erkenning van de wonderen, als teekenen en krachten Gods, als schakels in den grooten keten der Godsopenbaring, als noodzakelijke werken om het Koninkrijk der hemelen uittebreiden, wordt ons geloof versterkt, dat God regeert, dat Hij de Opperkoning is, Die boven alles staat en tot al Zijn wetten en werken ieder oogenblik den toegang heeft en ze leidt naar Zijn plan en tot Zijn doel.

De erkentenis er van leert ons God kennen als den hoogen Opvoeder der menschen, Die zijne vrienden en gunstgenooten kiest, om in tijden van verval door woorden en daden, de kennis en dienst Gods in eere te brengen.

Door de wonderen wordt het duidelijk, dat er bij God geen schaduw, geen wolk, geen donkerheid is. God is Licht — Liefde — Leven. —

Dat openbaart Hij door de wonderen, inzonderheid in het Evangelie.

In Jezus Christus, de hoogste Openbaring van het Goddelijke Wezen, treedt het Licht, de Liefde en het Leven in werkelijkheid op.

40. Door de aanneming der wonderen wordt ons vertrouwen op God bevestigd. In hoevele nooden, angsten, jammeren heeft Hij niet voorzien. In welke donkere nachten gaf de Heer niet verblijdende uitkomsten. Met Goddelijk medelijden neemt hij den vermoeiden sterveling in Zijne hoede. Zulk een God en Vader, Die spreekt en het is er, Die gebiedt en het staat er, zal verder zorgen en de belangen der menschheid behartigen door de vernieuwing der harten.

41. De belijdenis van een God, die wonderen doet, leidt tot rechte waardering der Heilige Schriften. De wonderontkenning leidt tot wantrouwen jegens den Bijbel. De hoogste bron onzer godsdienstige kennis komt daardoor in minachting. Het Boek der boeken, dat voor millioenen zielen tot licht tot troost en zaligheid dient wordt door de ontkenning der wonderen van zijne eereplaats genomen. —

Neen, zoo ver mag het niet komen. —

De maatschappij, het huisgezin, het hart van elken mensch heeft behoefte, eeuwig behoefte aan de waarheden, de woorden — de wonderen van den Bijbel. —

Doetinchem, Dec. 73.

B. J. Westerbeek van Eerten.

AMSTERDAMSCHE BRIEVEN.

VIII.

Waarde Vriend!

Een jaar lang heb ik u niets van mij doen hooren. Gij kent de oorzaak. Door de Synode benoemd in de Commissie tot reorganisatie van Kerk en Kerkbestuur, moest ik al mijne krachten aan dat veelomvattende werk wijden. Daarenboven vond ik het onkiesch om, terwijl de Commissie om goede redenen tot geheimhouding besloten had, in het openbaar iets te zeggen, waaruit kon worden opgemaakt, welk advies ik in de Commissie had uitgebracht. Eerlijk moet ik bekennen dat dat zwijgen mij niet altijd gemakkelijk viel. De artikelen in *de Standaard*, waarop de Gereformeerde gemeente Zondag op Zondag werd vergast om haar te doen gelooven, dat er uit dat Synodale Nazareth onmogelijk iets goeds kon komen, prikkelden mij wel eens tot tegenweer. Toch heb ik mij weerhouden. En ik heb er nog geen berouw van.

Nu kan ik spreken. Het Rapport der Commissie is ver-

schenen. En ieder die wil, kan oordeelen over ons werk. Gelijk te verwachten was, heeft zich reeds menige pen in beweging gezet. De discussiën zijn begonnen. Over en weer doet de critiek zich hooren, hier omzichtig, daar vijandig, hier broederlijk, daar scherp. Uitnemend! De geesten moeten zich openbaren, opdat de Synode, die in Februari samenkomt, ontvange wat de Commissie met de spoedige uitgave van haar Rapport heeft bedoeld, de voorlichting der kerkelijke pers.

't Spreekt van zelf, dat ik mij vooralsnog in die discussiën niet meng, althans niet rechtstreeks. Eerst moet de Synode gesproken hebben. 't Is dan ook niet over het Rapport der Commissie dat ik u schrijven wil. Ik zend u een „Amsterdamschen brief," en bespreek dus alleen de zaken die de Amsterdamsche gemeente betreffen.

Nu ter zake. Gij hebt, blijkens uwe „Kroniek" van de vorige maand, kennis genomen van een voorstel tot kerspelvorming, ingediend in den kerkeraad van onze gemeente. Over dat voorstel wil ik u in dezen brief mijn gevoelen mededeelen. Het is zoo diep ingrijpend, dat gij het mij vergeven zult, als ik in mijne critiek wat wijdloopiger ben dan misschien de briefvorm gedoogt.

Volgens *de Standaard* komt het voorstel hierop neer, dat „de gemeente in vijf kerspelen worde ingedeeld, elk met twee kerken; in die kerspelen worde het beginsel van voorziening in eigen behoeften, met of zonder hoofdelijken omslag, ingevoerd; en bleek op den duur het samenwerken dezer kerspelen onprofijtelijk, dan worde zelfstandige organisatie door uitkoop van Kerkelijk en Diaconaal bezit als mogelijk gesteld. De indeeling der kerspelen is niet in plaatselijken, maar in geestelijken zin bedoeld, niet naar buurten, maar naar belijdenis."

Dat de quintessens van het voorstel hiermede goed was aangegeven, bleek in de eerstvolgende kerkeraadsvergadering, toen het voorstel zelf in behandeling kwam. Merkwaardig zijn de consideratiën, waarop het steunt. Het wordt genoemd in strijd met de roeping en het geestelijk karakter van den kerkeraad, schier al zijn kracht uit te putten in een formeelen strijd, die in zijn boezem tot geen resultaat kan leiden, en het leven der gemeente meer en meer ontaarden doet in een verre van heilige worsteling, om bij de jaarlijksche stembus de zegepraal te verwerven, van scherp tegenover elkander staande beginselen, die op den duur niet samen kunnen werken in ééne kerk. Daarbij komt dat „de massaliteit eener gemeente van 145,000 zielen aanleiding moet geven tot eindelooze tijdverspilling, breking van kracht en verwaarloozing van de gemeentebelangen;" terwijl ook de vrijheid des gewetens meer en meer in botsing moet komen met de eischen van orde en wet, zoo geen gelegenheid tot eigen organisatie geboden wordt. Die gelegenheid moet dus geopend worden. Eens toch staat het uiteengaan van verschillende fractiën in de gemeente te wachten. Wil men nu kabaal en verwarring voorkomen, dan moet men dat uiteengaan voorbereiden, voor zoover de vigeerende bepalingen dit toelaten, en dus ook met handhaving van het beginsel, waarop nog de Herv. Kerk blijkens hare Reglementen staat.

Op grond hiervan wordt het navolgende voorgesteld (ik noem slechts dat wat het voorstel karakteriseert). „De gemeente wordt verdeeld in vijf kerspelen, en aan elk dezer kerspelen worden twee kerken toegewezen. Twee dezer kerspelen worden voorshands aan de Orthodoxen, twee aan de Modernen toegewezen, terwijl het vijfde zal overblijven voor hen, die zich noch aan de ééne noch aan de andere zijde zullen scharen. De Predikanten die zich aan kerspel 1, 2, 3 en 4

wenschen aan te sluiten, verdeelen onderling hun arbeidsveld. De kerspelen worden niet naar buurten, maar naar geestelijk karakter ingedeeld, en dientengevolge de gemeenteleden uitgenoodigd zich binnen een aan te wijzen termijn te verklaren, bij welk kerspel zij zich wenschen aan te sluiten. De geestelijke zorg gaat voor hen, die zich aansloten, voor zoover zij thans door de Wijkcommissie wordt uitgeoefend, uitsluitend van dit kerspel uit, voor de overigen van den kerkeraad. Voor zooveel hiertoe geen afzonderlijke handeling van den kerkeraad noodzakelijk is, heeft de bediening van Doop en Avondmaal, het Godsdienstonderwijs, de aanneming en bevestiging van ledematen, alsmede de bevestiging van huwelijken voor elk in zijn kerspel plaats. Aan het hoofd van elk kerspel staat eene commissie, bestaande uit de Predikanten, de subcommissie der kerkelijke goederen en 24 door de kerspelleden te kiezen gecommitteerden, die onder toezicht van den kerkeraad en de kerkvoogdij met de materieele belangen van het kerspel belast is. Een kerspel verhuurt voor eigen rekening zitplaatsen, kan voor eigen behoeften eene collecte voor materieele belangen houden, en is gerechtigd een hoofdelijken omslag over hare leden te leggen, onverminderd het recht des kerkeraads of der kerkvoogdij om ditzelfde te doen voor algemeene behoeften. Elk kerspel voorziet zelf in de kosten van zijn kerkgebouw en lokalen, voorzangers en verdere kerkelijke bedienden, alsmede in de bezoldiging zijner Predikanten, blijvende aan deze de thans genoten emolumenten verzekerd. Onder goedkeuring van den kerkeraad worden de beurten in elk kerspel geregeld door de Predikanten met de gecommitteerden uit hun kerspel. Het toezicht van den kerkeraad over den geestelijken arbeid in elk kerspel blijft voorloopig op den bestaanden voet. Elk kerspel heeft het recht den kerkeraad het voorstel te doen: 1. den band, waarmede het aan het orga-

nisme der Gemeente is verbonden, losser te maken, en 2. mocht de noodzakelijkheid daartoe blijken, door pondspondsgewijze uitkoop van het kerkbezit, met uitzondering der Diaconale bezittingen, den kerkeraad van verdere verplichtingen jegens zich te ontslaan. Van de Diaconale goederen zal tot gelijken uitkoop een voorstel kunnen worden ingediend, zullende hiertoe echter eene vrijwillige indeeling der bedeelden en verzorgden bij de kerspelen moeten voorafgaan, en alsdan het aantal der bedeelden en verzorgden als maatstaf van cijferbepaling gelden. Het besluit tot zulk eene uittreding zal door den kerkeraad niet genomen worden, dan na gehoord te hebben het Classikaal Bestuur van Amsterdam. Bij eventueele uittreding van een kerspel zal eene commissie van 15 leden benoemd worden, uit elk kerspel drie, die belast zal zijn met de regeling van voorshands gemeenschappelijke belangen, zooals predikantstraktementen enz."

Overeenkomstig den wensch van den Voorsteller heeft de kerkeraad besloten dit voorstel naar den Algemeenen kerkeraad, het Ministerie, het Presbyterie, de Diaconale Vergadering en de Commissie voor de kerkgebouwen toe te zenden om advies, eene Commissie van zes leden uit zijn midden te benoemen met last om binnen vier maanden de rapporten der corporatiën, die haar zullen geworden, te resumeeren, en voorts den kerkeraad te dienen van eigen advies en consideratie; in Mei haar rapport in behandeling te nemen; en alvorens te beslissen het oordeel van het Classikaal Bestuur in te winnen. Tevens is, ten gevolge van de in den kerkeraad gevoerde discussiën, aan genoemde Commissie het mandaat gegeven om te onderzoeken, of het voorstel al of niet in strijd is met de bestaande Reglementen, en tevens bij zonder acht te slaan op het rapport van de Commissie van Reorganisatie.

Ziedaar, mijn vriend! wat er is voorgevallen, en ons in de eerstvolgende weken handen vol werks zal geven. Had ik niet, naar aanleiding van het voorstel der moderne sectie van de Commissie van Reorganisatie, waarmede het besproken voorstel zoo groote overeenkomst heeft, het denkbeeld van kerspelvormig rijpelijk overwogen, ik zou huiveren, nu reeds een oordeel er over uit te spreken. Thans echter zal niemand mij dit euvel duiden.

Een enkel woord vooraf over den Voorsteller. Gij weet, het is Dr. A. Kuyper die dat voorstel heeft ingediend. Heeft menigeen in den lande dit met verbazing vernomen, gij zeker niet. Wie zijne „Confidentie" en zijne twee bevestigingsredenen over „Vrijheid" en „Eenheid" gelezen heeft, kan zich niet verwonderen, dat het voorstel tot splitsing der gemeente naar haar geestelijk karakter juist van zijne zijde komt. Dat iemand die zich zoo beslist tegen de idé van *volkskerk* heeft uitgelaten, die zoo vast gelooft dat het eenmaal tot een uiteengaan der verschillende fractiën komen moet, zal de kerk hare roeping niet verwaarloozen, eindelijk ook eens pogingen aanwendt om zijne gedachten in het leven te doen treden, is gansch natuurlijk. Niemand ergere er zich ook aan, dat zijn voorstel zooveel heeft van hetgeen door de Modernen begeerd wordt. Want, behalve dat het verschil toch ook niet gering is, is het ten slotte niet de vraag, wat Kuyper wil, of wat de Modernen willen, maar wat overeenkomstig Gods wil en het heil der gemeente is. Door partij te kiezen, met betrekking tot het wenschelijke van eene splitsing in onze kerk, vóór de Modernen en tegen de Orthodoxen in de Commissie van Reorganisatie, heeft Kuyper op nieuw zijne zelfstandigheid getoond, en aan zijne partij de behartigingswaardige les gegeven, dat men, bij het beoordeelen van eene zaak, allereerst moet vragen

naar de zaak zelve, niet naar de zijde, van welke zij komt.

Eene andere vraag is het echter, of de tijd waarop, en de plaats waar het voorstel door hem is ingediend, geen reden tot verwondering en ergernis geven. Dit zou ik niet durven ontkennen. Waarom niet afgewacht, wat de Synode van Februari naar aanleiding van het Rapport harer Commissie doen zal? Waarom althans niet gewacht, totdat het gebleken zal zijn, welken indruk het Rapport op onze vaderlandsche Kerk maakt? Waarom zich niet eerst verstaan over zoo diep ingrijpende plannen met ambtgenooten, op wier medewerking hij blijkens zijn voorstel hoopt? Waarom getracht in Amsterdam een toestand in het leven te roepen, die de gemeente isoleert van de gansche Kerk?

Zelfstandig moge dit wezen, broederlijk is het niet. Of de Kerk, die hij als leeraar dient, iets anders wil dan hij; of de Synode, onder welke hij staat, door het benoemen eener Commissie van Reorganisatie een veelbeteekenend blijk van toenadering heeft gegeven; of er in die Commissie een man zitting had, bij wien hij zich vroeger, blijkens het onderteekenen zijner Memorie, had aangesloten; of er onder zijne geestverwanten weinig of geen sympathie blijkt te zijn voor eene splitsing der gemeente; of de gemeente zelve nooit getoond heeft zulk eene splitsing te verlangen — dit alles deert Dr. Kuyper niet. Hij gaat eenvoudig zijn weg. Al dat gepraat en geschrijf over kerkherstel heeft voor hem niets te beteekenen. *Hij* zal handelen, *hij* zal doortasten, *hij* zal eens doen zien, hoe het eigenlijk wezen moet!

Welnu, hoe moet het dan wezen? Laat ons het voorstel van naderbij beschouwen. Laat ons zien, of wij nu hierin eindelijk het geneesmiddel gevonden hebben.

't Is duidelijk, dat het voorstel uit twee deelen bestaat. Eerst wordt er gesproken over het uiteengaan der fractiën

binnen het kerkelijk verband, daarna over het uitgaan van de ééne of andere fractie *uit* het kerkelijk verband. Dit laatste is hoofdzaak, blijkens de consideratiën: Ik wijs alleen op deze: „de vrijheid des gewetens komt meer en meer in botsing met de eischen van orde en wet, zoo geen gelegenheid tot eigen organisatie geboden wordt." Het is dus om eene *eigen organisatie* te doen. Daartoe zal nu wel behooren dat het Kerspel zelf zijn geestelijke belangen behartigt, zooals het dat goedvindt, o. a. zelf de wijze van aanneming, de bediening van Doop en Avondmaal enz. regelt, zonder door een vreemde macht daarin belemmerd te worden. Hiervoor is echter eene uittreding uit *dit* kerkverband noodig.

Niettemin wordt eerst op het laatst van het voorstel hierop gewezen. In het begin wordt gezegd, dat er ook met betrekking tot de aanneming enz. *eene afzonderlijke handeling van den Kerkeraad noodzakelijk kan blijken;* ja, dat *het toezicht van den Kerkeraad over den geestelijken arbeid in elk Kerspel voorloopig blijft op den bestaanden voet.* Neemt dus de kerkeraad het voorstel aan, dan blijft hij zijn toezicht, o. a. ook over het Kerspel der Modernen uitoefenen. Laat b. v. de aanneming van nieuwe leden binnen het Kerspel plaats hebben, toch zal er een Ouderling tegenwoordig moeten zijn om toe te zien op de leer. Is die Ouderling nu lid van de Vereeniging „Beraad", dan zal hij naar zijne belofte *niet in de gemeente van Christus als leden opnemen, die hunne loochening van de fundamenten der Christelijke waarheid uitspreken.* In dit opzicht wordt dus de toestand der gemeente niet veranderd. Nu is het wel waarschijnlijk, dat men hieromtrent hoe langer hoe vrijgeviger zal worden. Want dat heeft de ondervinding nu reeds geleerd. Ofschoon de genoemde Vereeniging meer dan een jaar bestaat, en de meeste Ouderlingen er lid van zijn; ofschoon wij hier tal van moderne predikan-

ten hebben, die eens of tweemaal 's jaars de door hen gevormde lidmaten aannemen, en daaronder verscheidenen die ze ronduit hunne moderne begrippen laten uitspreken, heeft onze kerkeraad nog niet voor de vraag gestaan: zullen wij moderne lidmaten inschrijven, of niet? Tweemaal slechts heeft er eene aanklacht plaats gehad; de eerste, waarover ik u vroeger reeds schreef, werd ruim 2 jaren geleden ingediend; de andere voor 3 à 4 maanden. Beide zaken zijn nog hangende, en zullen dat nog wel een poos blijven. Telkens wordt de beslissing verschoven. 't Is dus te verwachten dat, wanneer de kerspelvorming doorging, de Modernen nog vrijer hand zouden hebben bij de aanneming. Maar waar blijft dan de getrouwheid aan het zoo luide uitgesproken beginsel? Neen, het is niet te verwachten van Dr. Kuyper, dat hij een dergelijke lauwheid zou goedkeuren. Hij die *Beraad* heeft opgericht om „de gemeente voor het Evangelie te behouden", zal niet toelaten dat er onder zijn toezicht leden der gemeente worden aangenomen, die het Evangelie verwerpen. Hij die geen Doop wilde toelaten die bediend werd *tot*, in plaats van *in* den naam des Vaders en des Zoons en des H. Geestes, zal wel aandringen op strenge tucht over allen die nog behooren tot de Kerk, waarin hij Leeraar is. Daarbij komt, dat, zoo het toezicht niet streng wordt uitgeoefend, zijn doel niet bereikt wordt. Want de verschillende kerspelen zullen zich dan zóó gemakkelijk bewegen, dat zij aan een losmaken van den band met de Herv. Kerk niet denken. En om die losmaking is het te doen.

Daarom moet de tucht streng worden uitgeoefend, opdat zich afscheide wat niet tot de Kerk behoort. Maar waarom dan niet flinkweg een voorstel tot scheiding ingediend? Waarom een toestand daargesteld, waarvan men moet wenschen, dat hij hoe eerder hoe beter verdwijnt? Waarom den

kerkeraad het vervullen zijner plichten moeilijker gemaakt door den band losser te doen worden, en het Kerspel in zijne vrijheid belemmerd door den band nog te laten blijven? 't Is vreemd dat Kuyper dat niet gevoeld heeft. Men is van hem radicaler voorstellen gewoon.

Misschien zal hij zeggen: ik was gebonden door de Reglementen! Maar (en dit is mijn tweede bezwaar tegen zijn voorstel) is hij dan nu binnen den kring der Reglementen gebleven? Hij zelf meent, ja. Immers is ééne van zijne consideratiën, dat het *de roeping van den Kerkeraad* is om in den aangegeven zin *te doen, wat hem onder de vigeerende bepalingen, in afwachting van andere stappen, mogelijk is*. Hoe hij dat meenen kan, begrijp ik waarlijk niet. Van het eerste gedeelte van het voorstel zwijg ik. Dat betreft slechts het tijdperk van overgang. Hoewel dit reeds van veel beteekenis moet heeten, dat, wat in de Reglementen tot de *zorg* van den kerkeraad behoort, in het Voorstel tot het *toezicht* van den kerkeraad wordt gebracht, en dus de kerkeraad de functiën gaat waarnemen van het Classikaal Bestuur. Wat echter het tweede gedeelte van het Voorstel betreft, hoe *dat* binnen den kring der vigeerende bepalingen kan getrokken worden, is mij een raadsel.

Een Kerspel begeert uittreding uit het kerkverband, en scheidt zich dus af van de Hervormde Kerk, zooals zij uit de thans bestaande Reglementen gekend wordt. De kerkeraad voldoet aan dat verzoek, en geeft een deel van de Diakoniegoederen en van de kerkelijke fondsen prijs, na het Classikaal Bestuur gehoord te hebben. Maar behooren die goederen en fondsen niet aan de Hervormde gemeente van Amsterdam? Mogen zij dan door hunne bestuurders weggegeven worden aan hen die niet meer tot die Hervormde gemeente behooren? Mag een Classikaal Bestuur, dat *het toezicht heeft op de admi-*

nistratie der diakonie — en acht moet geven op die der kerkelijke goederen (Alg. Regl. art. 43, 6°.) daartoe medewerken, dat voor een deel dat *toezicht hebben* en dat *acht geven* van zijnentwege onmogelijk wordt gemaakt?

Daarenboven, bestaat art. 11 niet meer, dat de zorg voor de belangen der Hervormde Kerk en de handhaving harer leer verplichtend stelt voor alle kerkelijke besturen, dus ook voor den kerkeraad? Ja — zegt de Voorsteller misschien — maar dat geldt alleen degenen, die in het kerkverband willen blijven; niet degenen die vrijwillig uit het kerkverband uittreden. Volkomen waar. Maar dan moet ook dat uittreden zonder toedoen van den Kerkeraad geschieden. Dan moet de Kerkeraad die scheiding niet in de hand werken. Een wonderlijke zorg voor de belangen der Hervormde kerk (dat is de Volkskerk), te zorgen dat zoo spoedig mogelijk de Volkskerk uiteenspat! Eene vreemde handhaving van de leer der Kerk, aan hen die zich met die leer niet vereenigen, in den mond te geven om heen te gaan, en hun een gelijk recht te waarborgen op goederen en fondsen!

En dan de Predikanten! Zijn die niet beroepen als herder en leeraars van de Hervormde gemeente van Amsterdam? Welnu, dan mogen zij ook door geen kerkeraadsbesluit gedwongen worden om aan het ééne of andere Kerspel zich te verbinden? *Gedwongen*, zeg ik. Want onderstelt dat zij zich noch bij de Orthodoxen, noch bij de Modernen willen aansluiten, dan worden zij ingedeeld bij het kleurlooze Kerspel. In ieder geval worden zij, in plaats van leeraars der Hervormde gemeente, leeraars aan één der drie Kerspelen, die in de gemeente zich gevormd hebben. Daartoe mag geen kerkeraadsbesluit hen noodzaken. Men wijze niet op de wijkverdeeling. Want 1°. is dat eene zaak die de Predikanten onder elkander te schikken hebben, en 2°. betreft dat alleen het herderlijk werk.

Het voorstel gaat uit van de veronderstelling, dat de gemeente autonoom is. Dat is zij niet. Zij behoort tot het Synodaal verband. Wil men dus wat Dr. Kuyper heeft voorgesteld, of iets in dien geest, dan wende men zich tot de Synode, om zijn wensch te verkrijgen.

Dat nooit — zegt Dr. Kuyper — want (zoo luidt het aan het slot van zijn voorstel) *eene reorganisatie, zal ze in het leven geworteld zijn, moet niet van de Synode, maar van de Gemeenten zelve uitgaan.* Maar hieraan ontleen ik juist een ander bezwaar.

Het recht der gemeente wordt in het Voorstel schromelijk miskend. 't Is volkomen waar, dat eene *dergelijke* reorganisatie, als Kuyper heeft voorgeslagen, zal zij in het leven geworteld zijn, van de *gemeente* moet uitgaan. Maar dan moet men maar niet eenvoudig-weg den *kerkeraad* in plaats van de gemeente stellen. De kerkeraad is door de stemgerechtigde leden benoemd om dat gedeelte der Volkskerk te besturen, dat zich noemt de Amsterdamsche gemeente. Wil nu de kerkeraad aan de Volkskerk in Amsterdam een einde maken, dan moeten zijne committenten, de gemeenteleden, geraadpleegd worden. Zegt men, dat dit immers in het wezen der zaak wordt voorgesteld, daar de leden der gemeente *zullen worden uitgenoodigd zich binnen een aan te wijzen termijn te verklaren, bij welk Kerspel zij zich wenschen aan te sluiten?* Dan vraag ik, of dit niet geheel iets anders is dan ik zoo even bedoelde. Eerst worden de Kerspelen gevormd, en *dan* worden de gemeenteleden uitgenoodigd om zich aan te sluiten. En wie zijn het, die de Kerspelen vormen? De Predikanten. Vooraf zullen dus de Predikanten zich moeten verklaren, of zij tot de Modernen willen gerekend worden, of tot de Orthodoxen, of tot de Middelpartij. Nu één van bei-

den: óf zij maken eene belijdenis, eene leuze, een program, of hoe men het ook noemen wille, als banier waaronder de gemeenteleden zich scharen kunnen; óf zij doen het niet, en maken dus hunne *personen* tot het middelpunt van vereeniging. In beide gevallen zijn het de Predikanten die het initiatief nemen, en de gemeente dwingen om óf zich bij hen aan te sluiten, óf van hun dienst verstoken te blijven. Geven zij geen belijdenis, dan heeft men den onzedelijken toestand van de gemeente van Corinthe. waarin de één zich naar Paulus, de ander zich naar Cefas noemde. Geven zij *wel* eene belijdenis, dan is die belijdenis niet uit het leven der gemeente voortgekomen, maar der gemeente door de Predikanten opgelegd. Als *dat* niet het door Kuyper zoo verafschuwde clericalisme is, wat is het dan? Alles hangt van de Predikanten af. Zoo als *die* het onder elkander goedvinden, zoo zal het geschieden. Vinden zij misschien tien Kerspelen beter dan vijf, de schapen hebben eenvoudig te volgen. Daarentegen, kunnen zij zich in de idé van Kerspelen niet vinden, dan komt er van de gansche zaak niets. Is dat eene erkenning van het recht der gemeente?

Ik heb nog andere bezwaren. Waarom zijn alleen de Orthodoxen en de Modernen genoemd? Laat zich de overgroote meerderheid der Predikanten en der gemeenteleden onder die twee partijnamen vereenigen? De Voorsteller meent het; want er is maar één kerspel voor de overblijvenden disponibel gesteld, Och, hoe weinig kent hij de gemeente! Hoe weinig kent hij ook zijne ambtgenooten! Ik wil nu eens alleen van mij zelven spreken. Bij welk Kerspel zou ik mij moeten aansluiten? Bij het moderne Kerspel in geen geval. Het allegaartje lokt mij ook niet aan. Welnu, zegt Kuyper, dan behoort gij immers bij ons, Orthodoxen? Met uw verlof, waarde Broeder! Wat verstaat gij onder orthodoxie? Zullen wij het daar

spoedig over eens worden? Misschien. Maar dan is het nog de vraag, of wij samen kunnen gaan. Gij hebt u zelven wel eens gereformeerd, en mij irenisch genoemd. Welnu, herinner u dan, wat gij in uwe „Confidentie" schreeft, bl. 106, „Tegenover de Modernen staan de Irenischen en Gereformeerden, doch op zoo eerbiedigen afstand, dat zij met de Modernen ongeveer een driehoek vormen." Is dat nog uw gevoelen, dan kunnen wij immers niet in één Kerspel werkzaam zijn? Dan moet ik immers *op eerbiedigen afstand* van u blijven?

Daar is ook in het Voorstel voor gezorgd. De Orthodoxen krijgen *twee* Kerspelen. Waarschijnlijk opdat de Irenischen en de Gereformeerden er ieder één zouden krijgen. Wel vriendelijk, maar toch niet aannemelijk. Want het kon wel eens zijn, dat dat irenisch-orthodoxe Kerspel na verloop van eenigen tijd in dezelfde pijnlijke positie kwam als het moderne Kerspel, en zich gedrongen zag om uit te treden. Dit zou natuurlijk niet licht gebeuren, als de kerkeraad, onder wiens toezicht het Kerspel bleef, den band met de Nederlandsche Hervormde Kerk aanhield, en dus *zelf* onder toezicht bleef staan. Maar dit zal niet lang duren. De kerkeraad van Amsterdam, eenmaal den weg der autonomie opgegaan, zal niet aarzelen, bij de eerste botsing met de hoogere Besturen, hare geheele onafhankelijkheid te proclameeren. En dan? Wat zal dan het lot van het Kerspel zijn, dat niet de uiting is van den geest des kerkeraads?.... Maar ook, al blijft dat lot dragelijk, de band met de *vaderlandsche Kerk* is verbroken, en wien dat onverschillig moge zijn, *mij* nog niet.

Misschien zie ik het te donker in. Welnu, laat ons dan veronderstellen, dat de kerkeraad in het kerkelijk verband blijft, en dus ook het irenisch-orthodoxe kerspel zich niet behoeft afteescheiden. Heb ik dan gewonnen of verloren? Wat zal de gemeente doen? Zullen allen die mij en mijne geestverwan-

ten gewoon zijn te hooren, zich bij het Kerspel aansluiten? Zeker niet. Velen zullen terugblijven. Weinigen hebben zulk een behoefte aan eene nauwere kerkgemeenschap als b. v. de Confessioneelen. En onder hen die er behoefte aan hebben zullen er weder zijn, die door dogmatische of andere bezwaren verhinderd worden om toe te treden.

Wie nu niet beslissen, blijven de voorwerpen van de geestelijke zorg des kerkeraads. Aan *onze* geestelijke zorg zijn zij dus onttrokken. En daar het nu zijn kan, dat de kerkeraad zijne geestelijke zorg uitoefent op een wijze, die naar *ons* oordeel niet met de roeping van een Evangelischen kerkeraad strookt, zouden wij te laat berouw hebben, dat wij hen van ons vervreemd hadden.

't Is waar, wij kunnen op de keuze der kerkeraadsleden invloed blijven uitoefenen. Maar wie ziet niet in, dat daar weinig van komen zal, als eenmaal de kerspelvorming geschied is! Nu reeds — ik zeg het niet tot eer van mijne geestverwanten — is de lust om ter stembus op te gaan niet bijster groot. Men begint moedeloos te worden. Overal zegt men: wat geeft het! wij worden toch geslagen! laat ons maar afzien van den strijd! Dat er veel tot verontschuldiging van dit verschijnsel te zeggen is, geef ik gaarne toe. Toch betreur ik het. En juist omdat ik het betreur, wil ik niet medewerken tot een toestand, die nog meer stemgerechtigden nopen zal zich van de stemming te onthouden, dan thans reeds het geval is. Het ligt toch in den aard der zaak, dat zij, die nu reeds zoo moeielijk tot het vervullen van hun kerkelijken plicht zijn te brengen, nog veel moeilijker daartoe zullen gebracht worden, wanneer zij aan het rustige kerspelleven gewoon zijn geworden.

De Modernen zullen zich ook meer en meer terugtrekken. Alleen dat Kerspel, dat zich in overtuiging en inzichten aan

den kerkeraad verwant gevoelt, zal het der moeite nog waard achten om voor de keuze van predikanten, ouderlingen en diakenen zijn invloed te doen gelden.

Wat zal hiervan het gevolg zijn? Dat de duizenden en tienduizenden, die niet zullen kiezen, om welke reden dan ook, (helaas! zeker bij verre de meesten uit onverschilligheid) als een groot veld van evangelisatie ter beschikking blijven van eene richting, die ik hier thans niet beoordeel, maar van welke ik het betreuren zou, als zij met onbeperkte macht, zonder voor concurrentie te vreezen, in de gemeente heerschen kon. Men zegge niet dat, evengoed als de kerkeraad dan evangeliseert, ook de Kerspelen kunnen evangeliseeren. Want ieder, die de gehechtheid van ons volk aan de Gereformeerde Kerk kent, weet, hoeveel meer invloed eene evangelisatie heeft die geschiedt in naam van een Gereformeerden kerkeraad, en dus in naam van de Gereformeerde Kerk, dan eene evangelisatie die in naam van een Kerspel door eene Commissie gedreven wordt.

Daarom geef ik dat groote arbeidsveld niet prijs; niet zoozeer omdat ik recruten wil blijven werven voor een irenisch leger, als wel omdat ik datgene wat voor mij het Evangelie is, wil blijven brengen tot in de verst verwijderde kringen. Die gelegenheid wordt mij door de kerspelvorming bemoeilijkt. Ik zie mijne werkzaamheid tot een engen kring beperkt. De massa ontgaat mij.

Van lieverlede ben ik in een ander bezwaar gekomen, waarop ik u nog even wijzen wil. 't Is voor mij één van de gewichtigsten. Toch kan ik er kort over zijn, daar de subjectiviteit er eene groote rol in speelt. Ik laat nu voor een oogenblik daar, dat de onderscheiding van diegenen, die geacht worden eene vaste overtuiging te hebben, in Modernen

en Orthodoxen, niet van willekeur is vrij te pleiten. Ik laat daar, dat de zoogenoemde Middelpartij onlangs eene vergadering te Utrecht heeft gehouden, waaraan p. m. 60 Predikanten deelnamen, en p. m. 200 hunne adhaesie hebben betuigd. Ik laat daar, dat er nuancen zijn in de Moderne richting (men denke b. v. aan de houding van den heer Junius in de Commissie van Reorganisatie), en nog meer in de Orthodoxe richting. Ik neem aan, dat de gansche gemeente van Amsterdam keurig netjes in Kerspelen verdeeld is, zoodat iedere richting van beteekenis een eigen Kerspel heeft. Is dan de bloei van het Godsrijk gewaarborgd? Wie zal het beweren, die met mij het gevaar inziet van ééne der tegenwoordige richtingen, welke dan ook, van de andere af te sluiten! Over de Modernen en over de zoogenaamde Middelpartij oordeel ik hier niet. Iedere partij spreke voor zich zelve. Ik spreek nu alleen van de Orthodoxen. Wil men mij onder hen tellen, ik heb er niets tegen. Maar wel heb ik er tegen, dat men mij bij de Orthodoxe *partij* indeelt. Men kan zich het meest getrokken gevoelen tot de beginselen, die doorgaans de orthodoxe genoemd worden, en dan ook onder de orthodoxen zijne meeste en zijne beste vrienden tellen; terwijl men toch zich terugtrekt, als er sprake is van het vormen eener orthodoxe partij, die zich als zoodanig van andere partijen onderscheidt. In partijvorming, (ook al noemt zich de partij een Kerspel) ligt iets gevaarlijks. Men gaat zoo licht de zaak der partij boven de zaak des Evangelies stellen. Men verbeeldt zich zoo licht, dat de leuze, waaronder men zich schaart, onberispelijk is. Men sluit zoo licht het oog voor hetgeen de tegenpartij goeds heeft. Men zoekt zoo licht zijn kracht in tegenwerking, in plaats van die in samenwerking te zoeken.

Ik vraag: kan de tegenwoordige Orthodoxie op zich zelve

staan, zonder behoefte te hebben aan den invloed van hen, die zich onder hare banier niet willen scharen? Heeft zij op wetenschappelijk gebied genoeg overwinningen behaald, om de woelingen van den vijand rustig aan te zien? Heeft zij getoond zóózeer het woord voor onzen tijd te hebben gevonden, dat de edelsten en besten in de maatschappij het eene eere achten tot haar gerekend te worden? Heeft zij zóóveel hart voor al wat eerlijk is, liefelijk en welluidend, dat de lof van humaniteit haar slechts door ongodsdienstigen en lichtzinnigen kan worden betwist?

Zoo min als ik, zoudt gij, mijn vriend! die vragen bevestigend beantwoorden. Met mij wilt gij uwe beginselen zoo zuiver mogelijk houden, maar tevens alles vermijden wat den indruk zou geven, alsof wij „het reeds gegrepen hadden." Nu minder dan ooit een uitgewerkt program, van welks aanneming wij het Christen-zijn afhankelijk stellen. Vooral in deze dagen van worsteling en beroering den schijn zelfs vermeden van te kiezen tusschen Oud en Nieuw!

Nog gevaarlijker wordt die partijvorming, wanneer, wat bij aanneming van het Voorstel noodzakelijk zal geschieden, de Orthodoxen zich weder in twee fractiën zullen verdeelen. Laat mij nu de benamingen *Irenisch* en *Gereformeerd*, ofschoon zij mij toeschijnen hoogst onzuiver te zijn, blijven gebruiken. Ziet gij in zulk eene splitsing winst voor de geestelijke belangen der gemeente? Ik niet. Onder de Irenischen heb ik vele vrienden, maar ook onder de Gereformeerden. Bij menigen Irenische mis ik met leedwezen, wat ik bij de Gereformeerden vindt. Blijven zij bij elkander, dan kunnen zij ten goede op elkander werken. Scheiden zij zich echter van elkander af, gaan zij tengevolge daarvan tegenover elkander staan, dan zie ik een groot kwaad aan de éëne en aan de andere zijde. Aan de éëne zijde: vrede ten

koste der waarheid; aan de andere zijde: dogmatiek ten koste van het leven.

Maar kunnen de partijen of kerspelen niet rustig naast elkander voortleven, al hebben zij ieder eene eigene organisatie? Bewijst Amerika niet, dat dit zeer wel mogelijk is, en dat het godsdienstig leven der maatschappij er door wint? Zeker. Maar het is geheel iets anders, of een dergelijke toestand langzamerhand wordt, of dat hij op een zeker oogenblik gemaakt wordt. Vormt zich eene gemeente, dan zal zij wel iets eigendommelijks hebben in de uiting van haar geloofsleven, dat haar van andere gemeenten onderscheidt, en haar verhindert om in eene andere gemeente op te gaan. Maar zij zal dat eigendommelijke niet voor het één en het al houden, en al hare krachten niet gebruiken om dat juist te handhaven en te beschermen; zoolang zij althans in het bezit is van een frisch en gezond leven. Het geestelijk leven is dan het eerste; en de eigenaardige vorm waarin zich dat leven openbaart, het tweede. Vormt zich echter eene Kerk naar aanleiding van twisten en oneenigheden, die het samenzijn onmogelijk maakten, dan is er groot gevaar, dat men de aandacht van de hoofdzaak aftrekt, en voor langen tijd aan eenzijdigheid lijdt.

Daarom zou ik mij wel tienmaal bedenken, voordat ik tot eene scheiding overging. Er kunnen natuurlijk omstandigheden zijn, die de scheiding als een onafwijsbaren plicht opleggen. Onmogelijk is het echter, die omstandigheden met juistheid aan te geven. Voor den éénen zullen zij hierin, voor den anderen daarin bestaan. De éne broeder oordeele den anderen broeder in deze zaak niet. Wie zich meer en meer vreemd gevoelt in de Kerk, waarin hij leeft en werkzaam is, hetzij om hetgeen zij belijdt, hetzij om den vorm, waarin zij naar buiten optreedt, en daarbij geen herstelling verwacht van de

toekomst, die zal zich licht in een voorstel tot scheiding kunnen vinden. Niet gaarne zou ik dan ook dezulken in den weg staan in het verkrijgen van hunnen wensch. En ziedaar u het punt van aansluiting aan Kuyper's voorstel genoemd, waarvoor ik nog even uwe aandacht vraag. Met Kuyper voorzie ik, dat het tot eene scheiding zal moeten komen. Alles er op aan te leggen dat zij hoe eerder hoe liever komt — dat kan ik niet. Maar haar tegenhouden, als zij door onze Kerk wordt begeerd, dat wil ik evenmin. Dit is ééne van de redenen, waarom ik in de Commissie van Reorganisatie op eene Algemeene Synode, die voor de gansche Kerk spreken kan, heb aangedrongen. Hoe meer ik nadacht, des te meer kwam mij zulk eene Synode begeerlijk voor. Des te minder had ik ook den moed om aan te dringen op hetgeen ik in mijne brochure: *Wij gaan vooruit!* de beste oplossing der kerkelijke quaestie had genoemd. Gij weet, dat ik zelf had gevraagd, of er geen groepeering mogelijk was binnen onze Hervormde Kerk, met behoud van het belijdend karakter der kerk. Zulk eene groepeering lokte mij aan, om meer dan ééne reden. Over de wijze, waarop zij geschieden moest, had ik niet nagedacht. Ik gaf de idé slechts aan, om te zien, of er ook sympathie voor zulk eene splitsing was in onze Kerk. Dit stond toch bij mij vast, dat eene geestes-beweging in die richting uit den boezem der gemeente moest voortkomen, zou zij in het leven geworteld zijn, en dus vruchten kunnen dragen. Maar niet minder stond bij mij vast, dat alleen door eene Algemeene Synode of Constituante eene goede leiding aan die beweging kon worden gegeven.

Wat is mij nu gebleken? Dat er bij mijne geestverwanten, eenige weinigen uitgezonderd, zóóveel tegenzin was tegen hetgeen tot verbrokkeling der Volkskerk zou kunnen leiden, en zooveel hoop op de oprichting van onze Kerk uit haren

diepen val, dat men een voorstel tot splitsing geen ernstige overweging waardig achtte. Reeds hierom kon ik er niet verder op aandringen. Maar ik zelf was aan het wankelen gebracht. En wel voornamelijk door het voorstel van de meerderheid der moderne sectie in onze Commissie. Dat voorstel alleen is consequent, ten opzichte van de kerspelvorming. Er wordt niet in gedecreteerd, dat er voortaan maar twee richtingen in de gemeente zullen zijn, de Orthodoxe en de Moderne; maar aan alle gemeenteleden, die dat verkiezen, wordt vrijheid gegeven, als de getalsterkte het toelaat, onder de ééne of andere leuze zich vrij in een Kerspel te organiseeren. Ook wordt er niet in uitgegaan van de slechts in de verbeelding bestaande autonomie der gemeenten; maar eerst wordt langs kerkelijken weg de algemeene erkenning van die autonomie voorgesteld, mitsgaders de dan onmisbare regeling van het Bestuur van wege de Synode, voordat er tot zulk eene splitsing kan worden overgegaan.

Meer en meer kom ik tot de overtuiging, dat men òf dat voorstel moet aannemen zooals het daar ligt, òf het geheele denkbeeld van kerspelvorming *naar geestelijk karakter* moet opgeven. Daar mij nu het aannemen van dat voorstel alleen dan mogelijk voorkwam, wanneer men de Hervormde Kerk voor reddeloos verloren achtte, moest ik het verwerpen.

Evenwel (en hiermede eindig ik mijn langen brief) heb ik het niet verworpen, en wil ik ook het voorstel van Dr. Kuyper niet verwerpen, zonder op het goede te wijzen, dat daaruit voor onze Kerk kan voortvloeien. Ik heb in de Commissie van Reorganisatie aan de meerderheid der moderne sectie gevraagd, of zij geen kans zag haar voorstel zóó te wijzigen dat het *lichaam* der Herv. Kerk bebouden bleef, maar dat aan het *lid*, dat zich wenschte af te scheiden, gelegenheid gegeven werd om, door eene minnelijke schikking, dus met aanspraak op

kerken en fondsen, zijn wensch te verkrijgen. Hiermede bedoelde ik niet, gelijk Dr. Vos in het *Kerkelijk Weekblad* giste, dat aan een *gemeentelid* daartoe gelegenheid gegeven werd, maar aan iedere vereeniging of gemeenschap of bond, waardoor het verlangen naar eigen organisatie werd geuit. Mijne meening was, en is nog voortdurend deze:

Van kerspelvorming naar geestelijk karakter kan geen sprake zijn, maar alleen van een uittreden der fractie, die met woord en daad toont dat te begeeren. Zulk een uittreden moet vrijwillig wezen. Niemand mag er toe gedwongen worden. Ter wille van eene richting, *welke dan ook*, die zich in het tegenwoordig kerkelijk verbond niet langer t'huis gevoelt, eene andere richting die er zich wel in t'huis gevoelt, te noodzaken tot eene eigene organisatie, tot eene zelfstandige kerkgemeenschap, is ongeoorloofd. *Wie blijven wil, moet kunnen blijven.* Wie heen wil gaan, moet kunnen heengaan, zonder een hinderpaal te vinden in het gemis van kerken en fondsen. De tegenwoordige toestand der Kerk *verplicht* de blijvenden tot dat offer. Te dezen opzichte is de overeenstemming tusschen de verschillende partijen opmerkelijk. Wat nu dat afstaan van kerken *en* fondsen (Diakonie- en Kerkefondsen) betreft, moeten twee dingen in overweging genomen worden. In de eerste plaats moeten de traktementen aan de vertrekkende Leeraars gewaarborgd blijven. Dit kan alleen dan geschieden, wanneer de Staat een fixum uitkeert hetzij aan de Algemeene Synode, hetzij aan de gemeenten. Het laatste is misschien het meest rationeel.

Maar dan moet in de tweede plaats, mede met het oog op de fondsen die de gemeente administreert onder toezicht van de Kerkelijke Besturen, eene wet van de Synode uitgaan, waarbij met de voorwaarde van uittreden ook de uitkoop geregeld wordt.

Hoeveel moeilijkheden dit in heeft, weet ieder. Gaarne erken ik niet te weten, hoe in den verwarden toestand, vooral wat het *Beheer* betreft, orde is te brengen. Maar dit geloof ik vast, dat, *indien* er orde in te brengen is, dit alleen kan geschieden door eene Synode, die in staat is zich het vertrouwen van onze Kerk te verschaffen.

Het is nu de tijd nog niet, te antwoorden op de bedenkingen, die van verschillende zijden tegen het denkbeeld van eene Algemeene Synode zijn ingebracht. Dit alleen moet ik hier zeggen, dat het mij met het voorstellen van eene Algemeene Synode, in de gegeven omstandigheden, hierom hoofdzakelijk te doen is geweest, dat eene Synode, die het vertrouwen der Kerk had, de leiding der zaken op zich zou nemen. Ik ben voor zulk eene Synode veel minder bevreesd, dan voor een kerkeraad, die zich op zekeren dag autonoom verklaart, en dan de geestelijke en stoffelijke belangen van de gemeente naar goedvinden gaat regelen. Hoe ook de Synode zij samengesteld, ik verwacht van haar goede maatregelen voor het welzijn van onze Kerk. Ik geloof aan de levenskracht onzer Kerk. Geen Synode kan haar doen sterven....

Maar ik zou mij, zoo doende, gaan verdiepen in een onderwerp, dat ik thans niet behandelen wil. God geve der Synode, die in de volgende maand samenkomt, het licht zijner wijsheid. En hoe het ook ga, mijn vriend! laat ons moed houden, en bij alle *kerkelijke* quaesties niet vergeten, dat de quaestie, hoe het met de *gemeente* zal gaan, voor ieder die in Christus gelooft, geen *quaestie* meer is.

Als altijd
Uw Vriend
J. CRAMER.

Amsterdam,
Jan.

„ZIJN WIJ NOG CHRISTENEN?"

Aan Dr. A. W. BRONSVELD.

Waarde Redacteur!

Onlangs zag ik, dat de vijfde uitgaaf van het „Buch der Erfindungen, Gewerbe und Industriën", dat ook in onze taal is overgezet, in Duitschland op de volgende wijze door Dr. Karl Müller wordt aanbevolen.

Na het zeer hoog geprezen te hebben, iets waarop ik natuurlijk niet de geringste aanmerking heb te maken, gaat hij aldus voort:

„Meisterhaft geschrieben und angeordnet, mustergiltig ausgestattet, darf dieses illustrirte Prachtwerk in keiner Schule, aber noch weniger in einer Familie fehlen, in welcher man Söhne zu brauchbaren, praktischen Bürgern, zu tüchtigen Künstlern, Kaufleuten, Gewerbtreibenden u. s. w. erziehen will. Es ist das schönste Weihgeschenk von bleibendem Werthe, welches ein Vater seinen Söhnen unter den Weihnachtsbaum legen oder als Angebinde zur Konfirmation geben kann; es ist ein univerzeller Rathgeber"... enz.

Laat nu het Boek der Uitvindingen zoo voortreffelijk zijn als slechts mogelijk is; dan blijf ik toch vragen: Is het werkelijk te houden voor het schoonste kerstgeschenk, dat een vader aan zijne zonen onder den kerstboom kan aanbieden, of dat hij hun, als zij hunne geloofsbelijdenis hebben afgelegd en tot lidmaat der Kerk zijn aangenomen, in handen kan geven?

Zijn wij nog Christenen?

Ik vind het zeer natuurlijk, dat iemand in het openbaar alle vaders opwekt, om zulk een voortreffelijk boek, als het Boek der Uitvindingen, tot een geschenk voor hunne zonen te bestemmen.

Maar dat die vaders daarvoor juist den dag moeten kiezen, waarop hunne zonen zich hebben laten opnemen onder de volgelingen, discipelen en belijders van onzen Heer Jezus Christus, of anders den avond, waarop bij den kerstboom zijne geboorte te Bethlehem, zijne komst op aarde tot zaligheid van verloren zondaars herdacht wordt; dit vind ik... om te vragen, of wij nog Christenen zijn?

Misschien zegt iemand: Maar men kan toch niet altijd preekbundels geven, of stichtelijke verzen, of wat gij wilt noemen, dat de jongelui tóch niet lezen.

Niet altijd? Men wordt slechts éèns in zijn leven „aangenomen." Is dan het Boek der Uitvindingen „das schönste Weihgeschenk von bleibendem Werthe", schooner bij voorbeeld dan een Bijbel, schooner dan eenig boekwerk van eenig christelijk schrijver uit vroeger of later tijd?

Bij den kerstboom, is dáár dan het materieele gebied der uitvindingen hoofdzaak? Geef geen preekbundels of stichtelijke verzen of wat gij wilt noemen, dat de jongelui toch niet lezen; maar een boek — indien gij een boek geven wilt — dat toch eenigermate met de hartverheffende kerst-

feestvreugde, met de op het kerstfeest te herdenken gebeurtenis in verband staat.

Ja, maar zulke boeken lezen de jongelui niet.

En dan zult ge ze op kerstmis het Boek der Uitvindingen geven?

Schaf dan liever den kerstboom af, of voer hem niet in als plaatsvervanger van „Sint Nicolaas."

Zoolang wij nog Christenen zijn komt het niet te pas, het Boek der Uitvindingen als het schoonste „Weihgeschenk" van blijvende waarde onder den kerstboom, of op den dag der „Konfirmation" te willen invoeren. Misschien is echter mijn gezichtseinder te beperkt, om hier helder te zien, en kunt gij ons beter inlichten. Daarvoor houd zich dan ook zeer aanbevolen

Uw bestendige Lezer

Utrecht,
15 Jan. 1874.

J. I. Doedes.

KRONIEK.

De verkiezing te Gouda. — Het ontwerp van wet op 't Hooger Onderwijs. — Het Rapport. — Een liefdeloos woord over liefde.

Daar moet, naar het zeggen der sterrekundigen, van lieverlede een wijziging zijn gekomen in den stand onzer aarde, ten opzichte van de zon. Daaraan hebben wij nu reeds meer dan één buitengewoon zachten winter te danken, en zomers zonder veel dagen van tropische hitte. Zouden er ook nog andere verschijnselen meê in verband staan? We durven dat niet beslissen. Zeker is, dat, al mocht onze oude aarde er aan gaan denken, om *lauw* te worden — haar redelijke bewoners niet van plan schijnen, haar na te volgen. In onze reeds eeuwen lang als *gematigd* bekende deelen van het noordelijk halfrond, neemt de hitte, waarmeê op staatkundig en godsdienstig gebied wordt gestreden, nog altijd toe. Wij bepalen ons nu alleen tot ons vaderland, en denken meer bijzonder aan de verkiezing te Gouda. Daar zijn troepen van allerlei monteering, en onder verschillende vaandels strijdend, in 't vuur gebracht. De liberalen en radikalen stonden ter eener

zijde geschaard; tegen hen trokken in dichte drommen de anti-revolutionairen op, met hun standaard aan 't hoofd, en moedig als een jonge leeuw. Op een afstand van hen, maar met het aangezicht tegen de liberalen gekeerd, rukten de roomschen aan, het oranjevaandel ontplooiend *onder* den geelen pauselijken wimpel; terwijl met omfloersde trom en onder het spelen van lijkmarschen de conservatieven uit hun tenten kwamen, in hun isolement hun *zwakheid* openbarende.

Het eerste treffen had plaats op den heiligen Drie-Koningendag, en de uitslag was, dat nog alleen de liberalen en de anti-revolutionairen aan een nieuwen slag zich wagen konden. En nu, dat pleit is beslecht. Dr. Kuyper is met een vrij aanzienlijke meerderheid tot lid der Tweede Kamer gekozen. Welk een omkeer in weinige jaren! Wie had in 1871, toen de amsterdamsche predikant, *door den heer Groen* candidaat werd gesteld en nergens het tot een herstemming brengen kon, wie had toen kunnen denken, dat reeds in den aanvang van 1874 een zetel voor Gouda door zijn geestverwanten zou veroverd zijn? Terecht mag de Heer Groen hierin „een treffend bewijs" zien „eener niet alleen in getalsterkte, maar ook door ijver en beleid toenemende kracht." Neen, we zijn geen machtelooze, geen „stille" partij meer. De liberalen, „het denkend deel der natie", moeten met ons rekenen. Hun schoonste dagen zijn voorbij. Het blijkt meer en meer, dat er ook nog bij de kern van onze natie niet weinigen worden aangetroffen, die van het streven, om ons land weêr tot een heidensch land te maken, afkeerig zijn. Wij willen ons volkskarakter, dat gehecht is aan vorst en kerk, niet langer verloochend zien; wij willen evenmin door de revolutie als door Rome geregeerd worden. Wij willen trouw blijven aan onze historie, en het verband tusschen kerk en volk, tusschen Nederland en Oranje niet verbreken. In deze waarschuwing,

aan de radikalen gegeven, ligt allereerst de beteekenis van de Goudsche verkiezing. De liberalen willen ons onderdrukken *onder* deze kieswet, wij groeien op *ondanks* die wet.

Laat ons nu evenwel niet te veel afleiden uit het feit, waarover wij spreken. Niet allen, die Dr. Kuyper stemden, mogen aangemerkt worden als voorstanders van het Anti-Schoolwetverbond, of als ingenomen met het aandringen der afgescheidenen op wijziging van art. 168 der Grondwet. Velen hebben ongetwijfeld, in gedachte, achter den naam van Dr. Kuyper geschreven: de talentvolle redacteur van *de Standaard*, de geloovige en broeder in Christus, de door bijzondere gaven als aangewezen pleitbezorger en vertegenwoordiger onzer *beginselen* in de Tweede Kamer. Wij vertrouwen, dat hij de benoeming zal aanvaarden, en wenschen hem wijsheid toe en beleid, en stellen ons voor, na zijn optreden in het Binnenhof, met grooter belangstelling dan tot heden het Bijblad ter hand te nemen.

Opmerkelijk is het feit, dat de roomschen bij de herstemming zich verklaard hebben voor den vurigen discipel van Calvijn. Hoe dat schijnbaar zonderling gedrag te verklaren? Heeft Dr. Kuyper iets laten vallen van zijn programma? Heeft hij zich gehuld in een wolk, gelijk zoo velen, en het geluid zijner bazuin getemperd, toen de dag der beslissing kwam? Wij hebben er niets van bemerkt. Ook in deze maand bleef *de Standaard* voor den roomsche oneetbaar voedsel. Dr. Kuyper heeft zich niet laten indeelen bij *de partij van orde*. Maar de ultramontanen, die inderdaad een opmerkelijke mate van menschenkennis bezitten, vleien zich met de hoop, dat zij in den gereformeerden predikant meer dan eens steun zullen vinden, waar het geldt gemeenschappelijke belangen, en dat Dr. Kuyper, eenmaal in de Kamer, blijken zal even handelbaar te wezen als „de gemoedelijke en oprechte christenen" (om met *de Tijd*

te spreken) in wier handen het *Standaard*-programma een onschuldig ding wordt."

Wat het eerste betreft: het is waarheid, dat wij, die het evangelie naar de H. Schriften belijden, veel lief hebben, dat ook den roomschen dierbaar is. Er bestaat nog altijd een algemeen, ongetwijfeld, christelijk geloof. Als wij zelfs door Dr. Pierson hooren verkondigen, dat in al onzen jammer niets ons troosten kan, dan het verrijzen van den modernen staat, den grooten afgod, aan wien wij *alles, alles* zullen moeten ten offer brengen — dan kunnen wij 't niet dan natuurlijk vinden, dat de in de minderheid zijnde roomsche zich bij ons voegt, omdat hij ook hier zijn kerken bedreigd, de vrijheid van zijn godsdienst in gevaar ziet. Hiermeê offeren wij niets op van onze zelfstandigheid. We zijn ons bewust, eerlijk de vrijheid te willen voor iedereen; we willen niet bukken voor uw staatsidée, dat alle geestelijke vrijheid en veerkracht dooddrukken wil.

Men make het de christelijk-historische partij dus niet tot een verwijt, dat haar candidaat gesteund werd door de roomschen. Is Thorbecke niet meer dan eens in de Kamer verschenen, op de handen gedragen van roomsche kiezers? Wij weten trouwens wat de ultramontaansche stemmen waard zijn. We mogen ze tot geen prijs koopen. Doch waar de volgelingen van den paus een waar beginsel voorstaan, daar mogen wij ze, omdat zij nu eenmaal roomsch zijn, niet van ons stooten. Trouwens het zal ook nu blijken, dat Rome en Genève nog altijd onverzoend zijn.

Voorts wil het ons niet waarschijnlijk voorkomen, dat Dr. Kuyper in de Kamer zal verloochenen of verwateren, wat hij nu reeds zoolang en met zooveel nadruk heeft bepleit. Hij is niet van was gemaakt, en hoe narcotisch de atmosfeer binnen de kamerwanden ook mogen zij — de zenuwen van mijn amsterdamschen ampt genoot kunnen veel verdragen.

Onder de vele en gewichtige organieke wetten, die sinds de wijziging onzer Grondwet op zich wachten laten, behoort ook die op ons *Hooger Onderwijs*. 't Is bekend, dat in 't begin van 1868 de minister Heemskerk een wetsontwerp tot regeling van de allergewichtigste zaak, welke wij daar noemden, bij de Kamer heeft ingediend. Het werd ingetrokken door een volgenden minister, die in Maart van 1869 een nieuw ontwerp indiende, waarop reeds in Augustus van 1870 een voorloopig verslag werd uitgebracht. Ook die minister trad spoedig af, en 't voorloopig verslag bleef zelfs onbeantwoord. De tegenwoordige minister Geertsema heeft van dit verslag gebruik gemaakt bij het ontwerpen van het nú ingediende ontwerp, hetwelk zijn beide voorgangers tot grondslag heeft, zoodat de thans mede aangeboden Memorie van Toelichting op onderscheiden punten memorie van antwoord heeten mag op het voorloopig Verslag van 1870. Men werkt te 's Hage na eenmaal niet spoedig. Wij vinden hier geen omschrijving van hetgeen hooger onderwijs is. 't Gebied er van begint, waar het middelbaar onderwijs eindigt, en het strekt zijn grenzen even ver uit als de wetenschap zelve. Het mag niet gegeven worden met het oog op de eischen, die de Staat stelt aan hem, die een bedrijf of beroep wenscht uit te oefenen, waarvoor tot dusverre een wetenschappelijke opleiding vereischt werd. De hoogeschool is er dus niet, om advokaten of artsen of doeenten te vormen; maar wil vrije studie, geen africhting op examens. Het hooger onderwijs wordt gegeven in openbare en bijzondere scholen. Eerstgenoemde worden opgericht door gemeenten en het Rijk, afzonderlijk of gezamenlijk. De gymnasiën, de athenaea en de universiteiten behooren tot het gebied van 't hooger onderwijs.

De oprichting en de instandhouding van de gymnasia wordt overgelaten aan de gemeenten; de regeering hoopt van haar

het beste, en belooft, dat de Staat, als 't noodig is, haar met ruime hand zal te gemoet komen, doch behoudt zich de vrijheid voor, om ook rijks-gymnasiën op te richten.

Aan deze scholen, met zevenjarigen cursus, moet de studie der klassieke oudheid hoofd-, al het overige bijzaak zijn. De leerlingen moeten bij hun studie fransche, duitsche of engelsche boeken met vrucht gebruiken kunnen — de moderne literatuur moet aan eigen beoefening worden overgelaten. Opdat voor die eigen oefening tijd kunne gevonden worden, moeten de schooluren tòt een zeer laag cijfer beperkt, en naarmate de leerlingen opklimmen, verminderd worden. De eerste klasse zal wekelijks 26 uren, en de zevende niet meer dan 20 uren les hebben. Van progymnasia, in 't ontwerp van 1868 en 1869 genoemd, wil dit ontwerp niet weten. Op dit oogenblik worden 26 gymnasia en latijnsche scholen gesubsidieerd. Opmerkelijk is het, dat er hiervan 9 worden aangetroffen in de provincie Noord-Brabant. Om de in geldelijken nood verkeerende gymnasia in overeenstemming te brengen met hetgeen de wet wil, zal een ton gouds voldoende wezen. Den onderwijzers aan de gymnasia wordt de titel verleend van leeraar; aan hun hoofd staat de *rector*, bij wiens ontstentenis een *prorector* optreedt. Het bestuur van elk gemeentelijk gymnasium wordt opgedragen aan curatoren, door den gemeenteraad te benoemen.

Athenaea zijn gemeentelijke instellingen van hooger onderwijs, welker inrichting geregeld wordt bij plaatselijke verordening. Onder door den koning gestelde voorwaarden kan een athenaeum het recht worden toegekend om wetenschappelijke titels te verleenen. Er wordt voorts hooger onderwijs gegeven aan *drie* rijks-universiteiten. De gronden voor dit conservatieve artikel worden opgegeven met woorden ontleend van de Memorie van Toelichting van 1868, maar tevens wordt er-

kend, dat volgens het voorloopig verslag van 1870 de meerderheid van de leden der Kamer was voor de opheffing der hoogeschool te Groningen. De huidige Regeering kan zich echter met het gevoelen dier meerderheid niet vereenigen. Het hoofd-argument des ministers bestaat hierin, dat het opheffen van een akademie in het Noorden van het Rijk, waar handel, landbouw en fabrieksnijverheid bloeien ook lokaal nadeelig kon zijn aan de verspreiding van de algemeene beschaving. Utrecht zou des noods, nog eerder kunnen gemist worden dan Groningen. De regeering is voor het behoud van de vijf faculteiten, alleenlijk is de theologische vervangen door die van de godsdienstwetenschap.

Van het behoud eener godgeleerde faculteit met het bepaald doel om leeraars voor de Hervormde kerk te kweeken kan, het behoeft geen betoog, zegt de Mem. van Toelichting geen sprake meer zijn. Maar hiermeê is niet het onderwijs in de godgeleerde wetenschappen, buiten verband tot eenig kerkgenootschap te geven, van de hoogeschool uitgesloten.

Velen beschouwen toch de godsdienst-wetenschap als de hoogste en edelste — zij moet dus in ons universitair onderwijs, dat meer dan seminarie en kweekschool geven kan, niet ontbreken. Het is hier niet te doen, om het dogma, het geloof van een of ander kerkgenootschap, maar om een onbelemmerd streven naar de kennis der waarheid. Zoo zullen dan de geschiedenis der godsdiensten en godgeleerde stelsels, de geschiedenis der godsdienstige instellingen, de uitlegging en de geschiedenis der oorkonden van den godsdienst, en de wijsbegeerte van den godsdienst aan de faculteit der godsdienstwetenschap behooren onderwezen te worden. Op de bedenking dat alleen aanstaande kerkleeraars van dit onderwijs zouden gebruik maken, wordt geandwoord met een vraag uit het voorloopig verslag: waarom zou de taak der opleiding van gods-

dienstleeraren niet vereenvoudigd mogen worden door de Rijks-universiteit?

Er zullen drie vacanties zijn, merkelijk korter dan de tegenwoordige.

De Hoogleeraren worden benoemd en ontslagen door den koning. De Senaat der Universiteit deelt echter den minister een met redenen omkleede aanbevelingslijst mede.

De jaarwedde der hoogleeraren bedraagt ƒ 4000, na vijfjarige dienst wordt zij op ƒ 5000 gebracht, en na tienjarige dienst op ƒ 6000.

Zonder 's konings toestemming mogen zij geen ampten of bedieningen bekleeden. Op den ouderdom van zeventig jaar wordt hun ontslag verleend. De college-gelden worden afgeschaft, en het inkomen van een hoogleeraar dus niet afgemeten naar het aantal lessen, dat hij geeft, of het getal studenten, dat die lessen bezoekt.

Tot het geven van hooger onderwijs aan de Rijks-universiteiten worden ook privaat-docenten toegelaten, die zich door talent en deugdelijk onderwijs den naasten rang aan het professoraat hebben weten te verwerven.

Ieder, die de lessen van de universiteit wenscht te volgen, stort bij den aanvang van elk studie-jaar een som van ƒ 150. Wie slechts enkele lessen wil volgen, betaalt voor ieder les ƒ 30. Andere betaling wordt van de kweekelingen der universiteit niet gevorderd.

Het beheer van ieder hoogeschool is opgedragen aan drie curatoren, door den koning te benoemen, en verplicht, om zoo veel mogelijk te waken voor de getrouwe naleving der wet. De minister heeft rijpelijk over de vraag nagedacht, of hij dit collegie al of niet zou handhaven, en meent, dat het onmisbaar is.

De gezamenlijke hoogleeraren vormen den senaat der uni-

versiteit. De voorzittende hoogleeraar is rector-magnificus. Hij wordt benoemd voor één jaar door den koning uit een door den Senaat opgemaakte voordracht van drie professoren, waarbij de aftredende buiten aanmerking blijft. Elk professor is op zijn beurt Secretaris.

Aan den rector magnificus is de handhaving der tucht opgedragen. De straffen wegens overtreding der tucht zijn a. waarschuwing, b. berisping, c. wegzending (consilium abeundi;) d. vervallen verklaring (relegatie). De laatste straf sluit den toegang tot alle rijks-universiteiten.

Elke Senaat kan, na een afgelegd examen, aan belanghebbenden een wetenschappelijken titel geven. Deze titels geven geenerlei bevoegdheid tot het uitoefenen van een beroep of bedrijf, noch tot het bekleeden van een ampt of bediening.

Het toezicht op de openbare en bijzondere scholen van hooger onderwijs, de Rijks-universiteiten uitgezonderd, is opgedragen aan een of meer inspecteurs, die de regeering moeten dienen van inlichting, en zooveel mogelijk den bloei der hun toevertrouwde scholen bevorderen.

Ziedaar de voornaamste bepalingen uit het ontwerp, waarvan de minister zelf zegt: „Zonder gemeenschappelijk overleg, zonder toegeven op meer ondergeschikte en voor verschillende opvattingen vatbare punten, is, de ondervinding heeft het ook hier bewezen, het doel niet wel te bereiken."

We komen op deze zaak, maar wij hopen, spoedig terug, en kunnen, even als de minister naar het voorloopig Verslag, wat ons betreft verwijzen naar hetgeen geschreven staat in onze kroniek, ten dage, dat het ontwerp-Heemskerk was ingediend.

Met het oog op het *Rapport*, door de Commissie van Negen uitgebracht, en de kritiek, waaraan het van meer dan één zijde blootstond, achten wij het niet ongepast hier het

woord te geven aan een man, wien allen een eereplaats toekennen in de protestantsche christenheid dezer eeuw. Wij bedoelen *Adolphe Monod*. In 1848 meenden verscheidene predikanten en gemeenteleden der fransche nationale kerk, dat zij door hun geweten gedrongen werden een nieuwe, een *vrije* kerk te stichten. Tot hen behoorde ook *Fredéric Monod*, de broeder van Adolphe, de redacteur der *Archives du Christianisme*, en predikant te Parijs. En wat geschiedt nu? De parijsche kerkeraad beroept zijn broeder Adolphe in zijn plaats; tot veler verbazing neemt deze het beroep aan, en geeft zelfs Fredéric M. zijn verlangen te kennen, dat zijn broeder de door hem zelf verlaten post zal innemen.

Adolphe M. heeft daarop in een brochure tegenover zijn broeder en de gemeente zich verantwoord over zijn blijven in de nationale kerk, en aan die brochure ontleenen wij nu het volgende:

„Ik gevoel mij verbonden aan den dienst der bestaande kerk, niet door persoonlijke keuze maar op last der goddelijke Voorzienigheid. Daar heb ik een aangewezen taak, een verkregen ervaring, een verworven invloed, in één woord een volkomen-gevormde geestelijke positie, — vrucht van een geheel leven, niet zonder aanmoediging van de zijde der menschen, noch zonder zegen van God. Hoe ook beschouwd — de bestaande Kerk is mijn natuurlijke plaats, welke ik nadrukkelijk weiger te verlaten, overtuigd dat het slechts toekomt aan den Heer om zijn dienaren daar te plaatsen of te verplaatsen, waar het Hem behaagt.

„Hieruit volgt niet, dat ik de kerk in geen geval zou willen verlaten, want dan zou ik van de Kerk mijn Christus maken, en op een dwaalspoor komen door af te gaan op *gevolgen* in plaats van mij te laten leiden door *beginsels*. Maar er volgt uit, dat ik haar niet moet verlaten dan om

redenen zóó duidelijk en zóó afdoende, dat zij mij het recht om te blijven niet overlaten; het uitgaan is mij alleen dan geoorloofd, als het mij wordt bevolen.

„Die redenen zouden geboden kunnen worden door absolute beginselen. Indien ik de Schrift zoo duidelijk en zoo beslist in strijd vond met den huidigen toestand van onze Kerk, als zij het is met het ongeloof en de zonde; indien ik, bijvoorbeeld, met de uitgetreden ouderlingen, niet alleen geloofde, dat een Kerk een tucht moet hebben die volledig wordt toegepast, wat ik hun zonder aarzelen toestem, maar dat zij, zonder ontrouw, er zelfs in een tijd van overgang niet van tusschen kan; of indien ik geloofde, met de nieuwe independenten, niet alleen dat de scheiding van Kerk en Staat ligt op Gods weg met de Kerk, wat ik geneigd ben toe te geven, maar dat die scheiding verplichtend en urgent is, dan zou ik uittreden zonder te aarzelen. Maar tot op dit oogenblik geloof ik het niet. Wel verre van door de Schrift gewettigd te zijn, komt het mij voor, dat deze overgroote waarde gehecht of aan de tucht in de Kerk, of aan haar afscheiding van den Staat, onderscheidingen en verhoudingen wil uitwisschen, die God zorgvuldig heeft gehandhaafd — —.

„Er heerscht in de Kerk, zooals zij nu bestaat een geduchte verwarring; men kan niet alleen lid zijn van die kerk, maar er zelfs Leeraar en Herder in worden zonder in te stemmen met haar leer. Indien ik meende, dat deze toestand de normale en blijvende geworden was der kerk, zou ik haar verlaten; doch ik aanvaard, ik tolereer het slechts als een abnormalen en voorbijgaanden toestand. Kan ik onze broeders, die hun ontslag namen, niet volgen, het is niet, omdat ik hun kerk-begrip in 't algemeen voor ongegrond houd, en de orde, welke zij eischen niet verkieslijk op zich zelf boven den toestand, waarin wij thans verkeeren. Maar hierin wijk ik van

mijn vertrokken broeders af, gelijk zij zelven er voorheen ook in afweken van onze dissentiëerende broeders: ik gevoel mij gerechtigd, in deze omstandigheden om geduld te oefenen en een trapsgewijze ontwikkeling af te wachten, omdat ik niet aan de begrippen omtrent een kerk dat alles overheerschend gewicht toeken, die hoogste noodzakelijkheid, welke wij verbinden aan onze *geestelijke beginselen*, en welke zij het ook ten koste van een scheuring, een onmiddellijke en volledige toepassing eischt.

„Indien ik de kerkelijke kwesties even duidelijk uitgemaakt vond als de geestelijke door het woord van God, en de persoonlijke belijdenis of de solidariteit, zooals onze uitgetreden broeders haar opvatten, even beslist geleerd als het verbod om te dooden of te liegen — ik zou oogenblikkelijk met de kerk breken, gelijk men breekt met een zonde, die men voor het eerst meent te ontdekken. Maar ik vind iets dergelijks in de Schrift niet. Meer nog: de uitgetreden predikanten — als het mij veroorloofd is hun woorden te verklaren uit hun daden, schijnen het zelve niet op die absolute wijze begrepen te hebben, omdat zij hun uittreden verscheiden maanden hebben uitgesteld, gedurend welke zij al de werkzaamheden van hun ampt in de staats-kerk hebben voortgezet. Hoe dit gedrag te verklaren, indien zij hadden gemeend, dat men der kerk niet kan toebehooren zonder te zondigen?

„De leer des Evangelies ligt aan onze kerk ten grondslag. Onze kerk belijdt haar geloof, dat het geloof des Evangelies is, in de boeken waarvan zij zich bedient bij onze eeredienst. Daarom mogen wij zeggen, en zeggen wij: wij zijn hier thuis; het is niet aan ons, om heen te gaan, en wij zullen ook niet gaan, tenzij dan dat we heengejaagd worden."

Wij vinden deze woorden aangehaald in het ons welwillend ter lezing afgestaan en pas opgerichte *Eglise et Patrie*, een blad, dat de bedreigde nationale kerk van Neufchatel

voor verdere scheuring zoekt te bewaren. Moge het advies van Monod bij velen weerklank vinden! —

Het gebeurt niet dikwijls, dat een leidsch hoogleeraar in de rechten een woord meêspreekt in onze zuiver-kerkelijke geschillen. Daarom alleen reeds zou de brochure van den Heer *R. van Boneval Faure*, ouderling bij de Waalsch-Hervormde Gemeente te Leiden en lid van de Juridische faculteit aldaar, onze bijzondere aandacht verdienen. Doch zij is waardig, dat men van haar kennis neemt, om nog een reden. Zij is een uiting van een man, die gerekend wordt te behooren tot de zoogenaamde midden-partij, dezelfde, die onlangs bij monde van den Heer W. Francken in de Kerkelijke Courant zich hooren liet in eenige regels zoo vol — neen niet verontwaardiging, maar kwaadaardigheid, dat wij ons afvroegen, of de kunstlievende auteur niet wèl had gedaan met die woorden althans niet openbaar te maken?

Dezelfde oorzaak heeft den rotterdamschen leeraar en den leidschen hoogleeraar naar de pen doen grijpen. Hun beiden toch was een exemplaar toegezonden van prof. Doedes' stuk: „*Rechtzinnig en modern in dezelfde kerk?*" Welk een indruk die zending maakte op het gemoed van den Heer Francken, wisten wij — de Heer Faure gaf nu zijn gemoed ook lucht.

Op welke wijze? —

Hij bejammert het, dat er nog zoo weinig *vrede op aarde* is, en verzekert, dat hij zelden een geschrift heeft gelezen zoo arm aan christelijke liefde als dat van prof. Doedes. Trouwens, hij leest (naar wij van hem vernemen) weinig theologische geschriften.

Meen echter niet, dat hij zijn utrechtschen amptgenoot beschuldigt van liefdeloosheid, immers leert de geschiedenis, dat „er tot verheerlijking van den God der Liefde is gemoord, gehangen en verbrand."

Een „dergelijke liefde" dan kan volgens prof. F., den hoogl. D. hebben bezield. — Hoe liefderijk!

Voorts tracht hij te betoogen, dat de woorden, door de Synode aangehaald: „zalig zijn de vredestichters," niet doelen kunnen op hen, die de verdedigers van de Evangeliewaarheid nader zoeken te brengen tot hare bestrijders in een en hetzelfde kerkverband. „Niet zoozeer, omdat elk kerkverband hem (Jezus) vreemd moet hebben toegeschenen, maar omdat hij zich niet anders *kon* voorstellen, dan dat zijne leer en zijn voorbeeld zijne bestrijders zouden dwingen om als de verdedigers van zijn godsdienst op te treden." Voorts doet de hoogl. eenige vragen, op welke dit het antwoord is: „Indien ik althans van mij zelven mag spreken, dan meen ik te mogen verklaren, de geloofsartikelen wel met gemoedelijken ernst te hebben geleerd en beleden te gelooven, maar de ervaringen des levens hebben mij niet *hunne* proefhoudendheid doen gevoelen, wel daarentegen die van *het Evangelie van Jezus*, dat zij op den achtergrond drijven, en maar al te zeer pogen te verdringen."

Belangrijke mededeeling! Even belangrijk als de verzekering, dat de Hoogl. eerbied heeft voor de overtuiging van „vele, ja zeer vele brave Hervormden, die zich ook christenen mogen noemen" — al hebben zij, lager geplaatsten, nog het geloof noodig aan veel, wat de leidsche professor kan missen. Hij is het dus met die eenvoudige braven in de hoofdzaak eens, en de „steile theologen, met hun liefdelooze schriftgeleerdheid" deden beter met dien band tusschen den Heer Faure en de genoemde braven te helpen versterken, dan er zich over te bekommeren of *hun* leer (d. i. hier prof Doedes' leer) soms bedreigd en *hun* invloed (d. i. hier Prof. Doedes' invloed) in het kerkgenootschap in gevaar gebracht wordt. — Is dat nu niet bijzonder *liefderijk?*

Wat de hoogl. Doedes afkeurt, namelijk een streven om

de kerk bewoonbaar te *maken* of te *houden* ook voor de modernen, acht de heer Faure een kostelijk werk. Immers is het een werk des vredes, om bij losgebroken strijd „de misverstanden te helpen opklaren en de broeders van hetzelfde gezin bij elkander te houden?" Hier is het bekende misverstand tot een meervoud geworden. Moet, zoo wordt gevraagd, een hervormde kerk niet hervormingsgezind zijn, en mag zij zich maar eenvoudig houden aan, de nu eens gereglementeerde belijdenis?" Helaas, het schijnt dat er velen zoo over denken. Maar dat komt door de wijze, waarop de theologie is beoefend geworden. Die theologie, eerbiedwaardig en belangstellend in menig opzicht, — heeft met „de door haar uitgevonden en tot onfeilbare kerkleer verheven dogmata aan kerk en godsdienst onberekenbaar veel kwaad berokkend." Het heeft den heer Faure „altijd (NB!) getroffen, dat de prediking der christelijke liefde moest uitgaan van theologen, wier haat en nijd spreekwoordelijk zijn geworden." Men zou ook getroffen kunnen worden door 't verschijnsel, dat nog altijd de menschen die recht zoeken, zich het eerst wenden tot een meester in de rechten.

Voorts wordt de Hoogl. Doedes onthaald op een klein juridisch katechisatietje, niet boeiend gelijk meer katechisaties, waarvan dit de hoofdleering moet zijn: de vrijheid van onderzoek in de Ned. Herv. Kerk voortdurend gehandhaafd moet blijven; zij is het zout, zij voert van „orthodoxie naar Christendom." Ja tot Christendom, want de modernen die voor niemand iets afbreken en ieder laten behouden wat hij heeft, laten ons „Christus in zijn leven en sterven."

Onoprecht wordt de hoogl. Doedes genoemd, omdat hij, door een „handig ingekleede" redeneering tracht te betoogen, dat er slechts twee partijen in de Kerk bestaan, modernen en niet-modernen, — terwijl de hoogleeraar van Leiden er

velen kent, die noch orthodox, noch modern zijn, en wel in zoo grooten getale, dat „gij (prof. Doedes) wel naar een dommekracht zoudt moeten omzien om tot verheerlijking van den God der liefde uw rechtzinnig werk te volbrengen." Buitengewoon *liefderijk?*

Wij leveren hier geen wederlegging van de brochure des leidschen hoogleeraars. Ook gevoelen wij ons hier niet geroepen aan te toonen, dat hij kennelijk (zie bl. 22 en 23) niet weet, wat de woorden „in Christus te gelooven" beteekenen. De moderne zal zelf erkennen, dat hij *in* Christus niet gelooft, evenmin als *in* het evangelie — althans wanneer men juist wil spreken.

De hoogl. wekt predikanten en gemeenteleden op, om niet over de leer maar over de navolging van Christus te spreken en na te denken, niet over wat verdeelt, maar over hetgeen vereenigt. Er bestaat veel meer overeenstemming, zegt hij, dan „de schriftgeleerden" ons willen doen gelooven. —

Moet ooit de historische kritiek zich bezig houden met den oorsprong en den auteur van dit geschrift, (wat wel niet waarschijnlijk is), dan zal zij zeggen: het kan afkomstig zijn van een ouderling, die niet veel theologische geschriften leest — en ook niet theologisch denkt, maar is waarschijnlijk geschreven door iemand, die eenige kennis heeft van rechtsgeleerdheid, en opgevoed in de groningsche leer, van lieverlede nagenoeg modern is geworden. Het heeft den breeden groninger stijl, het laat het hart der kwestie onaangeroerd, en predikt de liefde op die liefdelooze wijze, waaraan de middenpartij ons gewend heeft als zij tegen de orthodoxie den strijd aanbindt.

Haarlem, 26 Jan. 1874. A. W. BRONSVELD.

BIBLIOGRAPHISCH ALBUM.

Dr. A. W. Bronsveld. Roem en roeping der kerk in deze eeuw.

Leerrede uitgesproken in de Domkerk te Utrecht, 30 November 1873.

Utrecht. J. Bijleveld. 1873. Prijs ƒ 0.25.

Het behoort in onze dagen bijna onder de zeldzaamheden, dat eene preek afzonderlijk wordt uitgegeven. De uitgevers durven het niet meer te ondernemen, omdat zij de kosten niet goed kunnen maken, en het publiek schijnt van dit soort van lectuur verzadigd te zijn.

Het zijn dan ook alleen maar enkele gelegenheidspreeken of die, waarin belangrijke onderwerpen met betrekking op onzen tijd, door gevierde predikers behandeld zijn, waarvan men de uitgave durft wagen.

Tot deze tweede soort behoort ook deze leerrede, mij ter bespreking in dit tijdschrift welwillend toegezonden. S. had haar te Utrecht uitgesproken, en was van meer dan eene zijde er toe aangezocht haar uit te geven. Ook ik, die het voorrecht had haar te hooren uitspreken, juich die uitgave

zeer toe, omdat het belangrijke onderwerp wel waardig is door velen gelezen en overdacht te worden; terwijl ik niet twijfel, of de uitgever zal zich wel kunnen verheugen in een ruim debiet. De rede van Dr. Bronsveld bevat een flink woord voor de Christelijke gemeente van onzen tijd. Het is een getuigenis des geloofs, dat wij niet alleen waardeeren, maar waarmede wij in hoofdzaak volkomen instemmen.

S. stelt zich tot doel in deze rede, om in onzen tijd van ongeloof en wankelmoedigheid, van treuren en klagen over het zichtbaar verval van den bestaanden kerkvorm en der kerkgemeenschap, het geloof aan de zegepraal van het Godsrijk over het rijk der duisternis te sterken. Hij is van oordeel, dat het Godsrijk vooruitgaat; — en zoo is er dan een stem des gejuichs naast een stem des beklags, juist als in de dagen, waarin de profeet Haggai dit tekstwoord sprak: „de heerlijkheid dezes laatsten huizes zal grooter worden dan des eersten, zegt de Heer der Heirscharen."

Na eene duidelijke toelichting van de gelegenheid, bij welke de profeet deze woorden sprak, ontleent S. daaraan deze hoofdgedachte: de heerlijkheid der Christelijke kerk, schijnbaar afnemend, wordt inderdaad grooter met ieder eeuw.

„De Christelijke kerk neemt schijnbaar af in heerlijkheid," hierop gaat S. ons in de eerste plaats wijzen. Immers is zij aan verbrokkeling ten prooi, de dagen der eenvormigheid zijn voorbij, het aantal scheuringen neemt steeds toe, de staatskerken vallen ineen, ook die in ons vaderland; de staatsmacht steunt haar niet meer, de school mag geen zweem meer vertoonen van een kerkelijk karakter, de zondag wordt ontheiligd en de tucht is vervallen. Dit alles wordt in flinke, soms piquante trekken ons voorgesteld, waarmeê tot zekere hoogte het recht der klagers wordt erkend.

In de tweede plaats gaat S. ons aantoonen, dat dit verval

slechts schijnbaar is, want dit wil hij ons bewijzen, dat onder dit alles de macht, de luister van Jezus toeneemt.

De verdeeldheid in de kerk, vooral na de dagen der hervorming, is haar nuttig geweest. Zooveel heerlijker de eenheid is dan eenvormigheid; leven dan dood; vrijheid dan slavernij — zooveel heerlijker is deze eeuw voor de Christelijke kerk dan de vorige."

De scheiding van kerk en staat is voor haar evenzeer gewenscht. Hare heerlijkheid is niet gelegen in uiterlijke praal, maar is eene innerlijke. Waar het Woord en de Geest des Heeren in eene kerk zijn, daar is zij heerlijk, ook al vallen hare bedehuizen in puin, en al worden hare leden vervolgd. Op dat Woord en dien Geest durft zij thans alleen te rekenen, en op deze wijze wordt zij gezuiverd en wint zij aan kracht."

Mindert haar uitwendig aanzien, is haar ledental verminderd en gaat de stroom des staatkundigen en maatschappelijken levens haar voorbij, ja kant die zich tegen haar, — „wat nood, haar luister zal er niet te minder om blinken. De 19de eeuw heeft aan werken der barmhartigheid en der liefde meer gedaan, dan drie van hare orthodoxe voorgangsters." Duizenden, ja millioenen zijn daarin bekeerd tot Jezus Christus en nog grooter dingen zullen wij, eer wij 1900 schrijven, zien gebeuren. Men beseft hoe langs hoe meer, dat het levend geloof in Jezus Chrittus de eenige en voldoende kracht is om den strijd te aanvaarden en vol te houden. Dit geloof moet het onze zijn. Missen wij het, dan is het een tijd om bang te worden, daarom moeten wij ons zelven ernstig beproeven.

Voor hen nu die gelooven, en hierop wijst S. ons ten laatste, is het een tijd „om veel te leeren, veel af te leeren en veel te doen."

„Wij moeten ons zelven beter leeren kennen, en steeds dieper

doordringen in den zin en den geest van de woorden des levens; onzen tijd leeren verstaan en niet met één enkel groot woord deze eeuw en al wat uit haar is verdoemen."

Wij moeten het onophoudelijk klagen over onze eeuw afleeren, ook het willen binden van het leven des geestes aan vormen, die niet voor iederen tijd passen."

Wat wij te doen hebben, het is te gelooven, aan Jezus Christus vast te houden, nergens den voet te zetten, waar wij 's Heeren handdruk niet gevoelen. Geen strijd aanvaarden dan met het oog op Hem. „Op deze wijze bouwen wij aan den tempel van Zijn rijk, en worden wij zelven als levende steenen in 't geheel van dien tempel ingevoegd."

Onze tijd, zoo besluit S., „is een tijd van overgang.... maar van overgang tot grooter heerlijkheid, tot steeds grooter overwinningen door Jezus Christus onzen Heer."

Het was mij een waar genot deze rede nog eens te lezen. Er zijn gedeelten in, die niet anders dan indruk konden maken op de hoorders.

Wat S.'s bewering betreft in zijn voorwoord, dat, tegen hetgeen hij in deze rede heeft uiteengezet, „vrij wat kan gezegd worden; ik geloof het met hem, maar ik geloof ook, dat hij in staat zou zijn het te weerleggen.

Onze hoofdaanmerking is, dat deze rede meer eene lezing is dan eene eigenlijke preek. Wij nemen dit S. nu niet kwalijk, omdat hij ze uitsprak in eene Academie-beurt; ofschoon wij wel moeten erkennen, dat eene groote menigte er niet veel van mede gedragen zal hebben.

Het gedeelte, dat over het nut der verdeeldheid in de kerk handelt, vonden wij het minst gemotiveerd, terwijl wij volstrekt niet dweepen met die Amerikaansche toestanden, die ons in dezen tijd, van meer dan eene zijde opgedrongen

worden. Zoo wij gelooven in den Heer der Kerk, dan verwachten wij geen heil voor onze Kerk van toestanden, die wij van elders overnemen, maar van Hem alleen, die op zijne wijze, dezen tijd van overgang zal dienstbaar maken aan de bevestiging van Zijn heerlijk Koninkrijk.

Het woord „*eenerleiheid*" bladz. 14, klonk niet op den kansel; en het „ons zelf leeren kennen dagelijks beter," blz. 21, zullen wij maar voor een schrijffout aanmerken.

Intusschen wenschen wij den S. zegen ook op dezen arbeid, den uitgever, die gezorgd heeft voor goede uitvoering, veel debiet en den lezer, dat hij er winst mede doe voor zich zelven.

A. A. LOOYEN.

P.S. In de volgende maand een reeks van boekaankondigingen (*v. Toorenenbergen's* Marnix-gave, *Kruyf*, Anglo-katholicisme; *van Lummel*, Bijlhouwer enz.) *Red.*

KERKNIEUWS.

HERVORMDE KERK.

ALGEMEENE SYNODE.

De wederbijeenkomst der Algemeene Synode is definitief vastgesteld op 11 Februarij e. k.

Het Provinciaal Kerkbestuur van Zuidholland heeft Ds. B. Cloos, Pred. te Giessen Nieuwkerk c. a., ontzet uit de Evangeliebediening bij de Nederlandsche Hervormde Kerk.

— Het Provinciaal Kerkbestuur van Noordbrabant heeft in zijne vergadering van 14 dezer Ds. Jan Kuijper, vroeger predikant bij de Christelijk Gereformeerde Kerk, na het ondergaan van een wetenschappelijk onderzoek, gevorderd bij art. 13 van het Reglement op het Examen, tot de Evangeliebediening in de Nederlandsche Hervormde Kerk toegelaten.

GELDERLAND.

ARNHEM.

RENKUM c. a., 26 Dec. 1878. Heden maakte onze Leeraar, Ds. B. Mossel, aan de gemeente bekend, dat hij eene beroeping naar Oosterbierum had ontvangen.

HOEVELAKEN, 4 Jan. Onze naar Hillegersberg vertrekkende Leeraar, Ds. H. J. P. van der Linden, nam heden een hartelijk afscheid van ons, sprekende over 2 Cor. VI: 1. Na afloop der godsdienstoefening werd hij door Ds. D. G. Escher, Pred. te Wageningen, als afgevaardigde van het Classicaal Bestuur, van zijne betrekking tot de classis, en door Ds. T. J. van Stipriaan Luïsçius, Pred. te Scherpenzeel, van zijne betrekking tot Kerkeraad en gemeente eervol ontslagen.

SCHAARSBERGEN, 4 Jan. Heden maakte onze Leeraar, Ds. A.

E. van der Dussen, aan de gemeente bekend, dat hij eene beroeping naar Goedereede had ontvangen.

— 18 Jan. Onze Leeraar, Ds. A. E. van der Dussen, verblijdde ons heden met het berigt, dat hij vrijheid had kunnen vinden voor de beroeping naar Goedereede te bedanken.

HOEVELAKEN, 21 Jan. Tot Predikant dezer gemeente is beroepen Ds J. J. A. Ploos van Amstel, Pred. te Hilversum, met wien Ds. J. H. Gravenstein, Pred. te de Bilt, op het tweetal stond.

NIJMEGEN.

RANDWIJK c. a., 2 Jan. Na het bedanken van Ds. E. J. van Wisselingh werd heden alhier tot Predikant beroepen Ds. H. E. Faure, th. dr. en pred. te Doesborgh.

ZUTPHEN.

HAARLO c. a., 29 Dec. 1873. Heden is tot Herder en Leeraar dezer gemeente beroepen Ds. A. van Laer Jr., Pred. te Egmond aan Zee.

WARNSVELD, 31 Dec. 1873. Heden mogten wij van onzen Leeraar, Ds. D. G. Escher Jr., vernemen, dat hij vrijheid had gevonden voor de beroeping naar Domburg te bedanken.

DOETINCHEM, 6 Jan. Om in de bestaande vacature te voorzien is Ds. W. van Marken, Pred. te Hummelo, alhier beroepen.

DOESBORGH Zie Randwijk (cl. Nijmegen)

— Dr. H. E. Faure, Pred. alhier, heeft voor de beroeping naar Maasland bedankt.

— 16 Jan. Heden trachtte de Kerkeraad in de vacature, voortdurende door het bedanken van Ds. G. Boer, Pred. te Ouderkerk aan den IJssel, te voorzien door het beroepen van Ds. L. J. van Rhijn, Pred. te Wassenaar.

HUMMELO, 18 Jan. Tot blijdschap der gemeente maakte onze Leeraar, Ds. W. van Marken, ons bekend, dat hij voor de beroeping naar Doetinchem, vóór eenige dagen ontvangen, bedankt had. Hij vertoond zich op nieuw aan haar met de woorden: Joh. III: 30.

TIEL.

OPHEUSDEN, 31 Dec. 1873. Na den 28sten dezer met eene rede over Hand. XX: 32 afscheid te hebben genomen, werd onze Pred. Ds. J. Verweij, heden losgemaakt van zijne betrekking tot de gemeente door den Consulent, Ds. A. F. Simons, Pred. te Kesteren, en van die tot de classis door den gecommitteerde, Ds. Th. Klippink, Pred. te IJzendoorn.

BUURMALSEN, 11 Jan. Van hier is verzuimd te berigten, dat Ds. A. A. van Meurs, Pred. alhier, aan het einde der oudejaarsavond-godsdienstoefening aan de gemeente bekend maakte, eene beroeping te hebben ontvangen naar de gemeente te Beets, welke hij in ernstig beraad zoude nemen. Heden ontving hij toezegging van beroeping naar de nieuwe gemeente te Oosterdijk (vroeger verbonden met Andijk).

ZALT-BOMMEL.

GELLICUM c. a., 29 Dec. 1873. Onze Leeraar, Ds. R. A. van Deursen, heeft eene beroeping ontvangen naar de gemeente te Zoutelande.

POUDEROIJEN, 31 Dec. 1873. Aan het einde der godsdienstoefening van heden maakte onze Leeraar, Ds. C. Peters, ons bekend, eene eenparige beroeping te hebben ontvangen naar de gemeente te Marken.

DEIL c. a. Aan de Vereeniging tot uitkeering van een jaargeld aan rustende leeraars, enz. onder directie van dr. R. C. H. Römer, Pred. alhier, is eene gift van vijftig gulden gegeven door eenen man, die reeds vroeger zijne belangstelling in de Vereeniging in ruime mate betoond heeft. Wordt hij niet moede haar te helpen, zij mag niet ophouden, door de vermelding er van te toonen, hoe zij dat grootelijks waardeert.

HARDERWIJK.

ELSPEET, 25 Dec. 1873. Heden moesten wij vernemen, dat ook Ds. G. Boer, Pred. te Ouderkerk aan den IJssel, de beroeping naar deze gemeente van de hand wees.

ELBURG, 3 Jan. Onze oudste Leeraar, Ds. W. Sijpkens, is beroepen te Enter.

OENE, 13 Jan. Onze Leeraar, Ds. J. Noordink, heeft voor de beroeping naar Oud-Alblas bedankt.

HARDERWIJK, 16 Jan. Ter vervulling der vacature wegens het bedanken van Ds. C. L. D. van Coeverden Adriani, Pred. te Baambrugge, is door den Kerkeraad alhier weder een zestal opgemaakt, bestaande uit de predikanten D. Bresser, te Strijen c. a.; Dr. J. H. Cordes, te Vorden; N. A. de Gaaij Fortman, te Vleuten; E. A. Lasonder, te Oldenbroek; N. Osti, te Warmond en Dr. F. R. Rutgers, te Brummen.

PUTTEN, 16 Jan. Onze Leeraar, Ds. J. A. Ruijs, heeft voor de beroeping naar Warns c. a. bedankt, maar nu eene naar Schraard ontvangen en in beraad genomen.

ELSPEET, 16 Jan. Door het Kiescollegie dezer gemeente is beroepen Ds. C. H. Koopman, Pred. te Waspik.

ZUID-HOLLAND.

's GRAVENHAGE.

NOOTDORP, 25 Dec. 1873. De Ambachtsheer onzer gemeente, de heer Jochim van Nootdorp, verblijdde ons dezer dagen door de toezending van een bankbillet ten behoeve der armen. Zijne op nieuw gebleken belangstelling vermelden wij met dankbaarheid.

PIJNACKER, 18 Jan. Heden maakte onze Leeraar, Ds. M. Lotz, ons bekend, dat hij geene vrijheid had gevonden de beroeping naar Schelluinen af te wijzen.

's GRAVENHAGE, 21 Jan. Door het Kiescollegie dezer gemeent

is heden een nieuw zestal gevormd, ten gevolge van het bedanken door Ds. Huët, Pred. te Dirksland. Daarop werden geplaatst· DD. H. V. Hegemeil, te Arnhem; E. A. G. van Hoogenhuyze, te Steenwijk; E. A. Lasonder, te Oldenbroek; Dr. A. C. J. van Maasdijk, te Haarlem; Dr. J. A. Gerth van Wijk, te Groningen; S. H. J. de Wolf, te Leiden.

ROTTERDAM.

MAASSLUIS, 26 Dec. 1873. Heden voormiddag mogten wij tegen het einde der godsdienstoefening, bij monde van onzen Leeraar, Ds. E. C. van Baerle, de verblijdende tijding vernemen, dat Ds. J. G. Verhoeff, Pred. te Wissekerke, de beroeping naar deze gemeente had aangenomen. Zoo is dan deze vacature, die den 1 Jan. 1871 ontstaan is, ten gevolge van het emeritaat van den sinds overleden Predikant, Ds. D. P. Knuttel, na tal van teleurstellingen eindelijk en naar wensch vervuld.

BERGSCHENHOEK, 31 Dec. 1873. Onze Leeraar, Ds. C. A. Renier, heeft eene beroeping naar Vollenhove ontvangen.

HILLEGONDSBERG, 11 Jan. Heden werd alhier door den consulent, Ds. A. H. C. van Senus, Pred. te Kralingen, Ds. H. J. P. van der Linden als Herder en Leeraar bevestigd. De bevestiger had tot tekst 2 Cor. V: 20*a*, de bevestigde 2 Cor. V: 20*b*.

VLAARDINGEN, 25 Jan. Nadat door het kiescollegie alhier, 15 ll. een zes- en drietal van Predd. was opgemaakt, bestaande uit DD. J. C. K. Nonhebel, te Elburg; H. Bax, te Poortvliet; G. Ringnalda, te Doornspijk; J. Gann Dunn, te Ommeren; J. Kromsigt, te Cortgene; H. M. M. Rappard, te Bennekom; — drietal: DD. Nonhebel, Ringnalda en Gann Dunn, is heden daaruit beroepen: Ds. J. C. K. Nonhebel, Pred. te Elburg.

LEIDEN.

KATWIJK AAN ZEE. 4 Jan. Uit het vroeger vermelde zestal werd een drietal van predikanten geformeerd, bestaande uit DD. B. A. de Jong, te Hardinxveld, J. E. Steenbakker Morilyon Loysen, te Oud-Beijerland en J. A. de Vlieger, te Oosterland, en vervolgens Ds. Loysen beroepen.

OUDSHOORN, 4 Jan. Mogten diakenen zich aan den Oudejaarsavond verblijden over eene gift van twee bankbilletten ieder van ƒ 25; heden werden zij op nieuw aangenaam verrast daar zij een bankbillet van ƒ 60 onder de ingezamelde giften vonden. Aan de edelmoedige gevers of geefsters wordt daarvoor ook bij dezen dank gezegd.

KOUDEKERK, 5 Jan. De diakenen dezer gemeente werden bij het einde des jaars verblijd door de ontvangst van ƒ 50 onder het postmerk Utrecht. Bij de godsdienstoefening op Oudejaarsavond werd ook voor de armen een bankbillet van ƒ 25 gecollecteerd. De zegen Gods ruste op hen, die op zulk eene wijze het jaar eindigden.

DORDRECHT.

ZUID-BEIJERLAND, 26 Dec. 1873. Ds. E. J. van Wisselingh

Pred. te Antwerpen, heeft voor de beroeping naar onze gemeente bedankt.

WIJNGAARDEN c. a., 29 Dec. 1873. Heden kwam de Kerkeraad alhier bijeen ter hervatting van het beroepingswerk, noodig geworden door het bedanken van Ds. R. de Jongh van Arkel. Op het drietal werden geplaatst DD. H. J. Bergsma, te Pesse; A. J. van der Lee, te Sliedrecht en J. H. Wagener, te Maria-Hoorebeke, waaruit eerstgenoemde met algemeene stemmen verkozen werd.

SCHELLUINEN, 30 Dec. 1873. Heden werd door den Kerkeraad alhier tot Herder en Leeraar beroepen Ds. M. Lotz, Pred. te Pijnacker.

ARKEL. Bij de godsdienstoefening op den Oudejaars-avond werd onze kerk voor het eerst door petroleum verlicht. Kerkvoogden hadden met de aanschaffing van petroleumlampen een dubbel doel, namelijk verbetering en bezuiniging. De proefneming mag als volkomen geslaagd worden beschouwd: het licht was beter en zal op den duur ook voordeeliger zijn dan met waskaarsen, die vroeger hier werden gebruikt.

GROOTE LINDT c. a., 4 Jan. Heden nam onze naar Ammerstol beroepen Leeraar, Ds. H. G. Kist, van ons afscheid, sprekende naar 2 Cor. XIII: 11. Daarna werd hij op gebruikelijke wijze van zijne betrekkingen tot gemeente en classis losgemaakt.

GORINCHEM, 10 Jan. Terwijl onze Leeraar, Ds. P. C. van der Horst, voor de beroeping naar Heukelum bedankt heeft, heeft hij eene beroeping naar Zijderveld ontvangen.

OUD-ALBLAS, 15 Jan. Ook Ds. J. Noordink, Pred. te Oene, heeft gemeend voor de beroeping naar deze gemeente te moeten bedanken.

WIJNGAARDEN c. a., 16 Jan. Met vreugde ontving onze gemeente heden het berigt, dat Ds. H. J. Bergsma, Pred. te Pesse, de beroeping herwaarts had aangenomen.

OUD-BEIJERLAND, 18 Jan. Onze jongste Leeraar, Ds. J. E. Steenbakker Morilijon Loysen, heeft tot onze blijdschap ook voor de beroeping naar Katwijk aan Zee bedankt.

GOUDA.

NIEUWPOORT, 21 Dec. 1873. Heden aanvaardde onze beroepen Leeraar, Ds. G. C. Prillevitz, van Oosterwijk tot ons overgekomen, zijn dienstwerk met eene leerrede naar Hebr. XII: 25, na des voormiddags te zijn bevestigd door den Consulent, Ds. J. P. Ott, Pred. te Groot-Ammers, met 1 Thess. V: 12, 13.

LANGERAK bez. DE LEK, 24 Dec. 1873. Ds. B. M. Post van Griethuijsen, Pred. te Streefkerk, heeft voor de beroeping naar deze gemeente bedankt.

SLUIPWIJK, 26 Dec. 1873. Tot hare blijdschap vernam heden de gemeente, dat Ds. Th. Hoog, Pred. te Diemen, de beroeping naar hier bereidvaardig had aangenomen.

OOSTERWIJK, 30 Dec. 1873. Door stemgeregtigde leden werd heden het volgende drietal opgemaakt: DD. R. Hoornsma Cannegieter, te Everdingen, G. Aalbers, te Diepenheim en H. Ph. Calkoen, te

Schalkwijk. Het tweetal, bestaande uit DD. Cannegieter en Calkoen, zal aan den Elector worden aangeboden.

WAARDER c. a., 5 Jan. Heden werd door den Kerkeraad tot Pred. alhier beroepen Ds. G. Ringnalda, Pred. te Doornspijk.

OOSTERWIJK, 8 Jan. Uit het vroeger vermelde tweetal is alhier door den Kerkeraad beroepen Ds. H. Ph. Calkoen, Pred. te Schalkwijk.

OUDEWATER, 15 Jan. De Kerkeraad beriep heden tot Predikant alhier Ds. D. P. M. Huët, Pred. te Dirksland.

16 Jan. Onze Leeraar, Ds. J. van Heerde, heeft eene beroeping ontvangen naar Ophemert c. a.

WAARDER c. a. 19 Jan. Ds. G. Ringnalda, Pred. te Doornspijk, heeft voor de beroeping naar deze gemeente bedankt.

HEI- EN BOEKOP, 20 Jan. Uit een tweetal, bestaande uit DD. J. Appel, Pred. te St. Jansga en J. Renier, Pred. te 's Gravenpolder, werd Ds. Appel na ontvangen acte van collatie door den Kerkeraad beroepen. Heden vernamen wij dat deze onze beroeping heeft aangenomen.

SCHOONHOVEN, 24 Jan. Uit het op 3 Jan. ll. opgemaakte drietal van predikanten, bestaande uit DD. F. Hopster, te Lemele, J. Montagne, te 's Graveland en J. J. Ruys, te Ermelo, werd tot Pred. beroepen: Ds. J. Montagne, te 's Graveland, die echter heden voor die beroeping heeft bedankt.

BRIELLE.

GOEDEREEDE. Zie Schaarsbergen (cl. Arnhem).

HELLEVOETSLUIS, 4 Jan. Onze jongste Leeraar, Ds. D. H. Teljer, heeft de beroeping naar de reeds drie jaren vacante gemeente te Nieuwe Tonge niet kunnen afwijzen.

HEENVLIET, 11 Jan. Nadat uit het vroeger opgegeven zestal van Predikanten door het kiescollegie een tweetal was gemaakt, bestaande uit Dr. W. H. Kosters en Dr. W. A. Terwogt, predikanten te Rockanje en Simonshaven c. a., werd eerstgenoemde door de Ambachtsvrouw onzer gemeente geëligeerd en heden door den Kerkeraad beroepen.

NIEUWE TONGE, 10 Jan. Tot onze blijdschap heeft Ds. D. H. Teljer, Pred. te Hellevoetsluis, de beroeping naar deze gemeente aangenomen.

NOORD-HOLLAND.

AMSTERDAM.

OUDERKERK a/d. AMSTEL, 28 Dec. 1873. Onze leeraar, Ds. J. Welle, gaf heden der gemeente kennis dat hij eene beroeping, naar ..... ontvangen, in ernstige overweging nemen zou.

AALSMEER, 10 Jan. De diaconie alhier werd op den 1en dag des jaars weder verblijd door de ontvangst van een bankbillet groot ƒ 25, gecollecteerd bij de godsdienstoefening.

SLOTEN, 11 Jan. Heden werd onze gemeente aangenaam verrast,

daar zij bij de doopsbediening in hare openbare zamenkomst voor het eerst zag gebruik gemaakt van een prachtig zilveren doopbekken, rustende op een sierlijk bewerkt ebbenhouten voetstuk. Zij ontving het ten geschenke van eene bejaarde zuster uit haar midden, voor bijzondere voorregten, door God in het vorige jaar haar en haren, helaas, nu reeds ontslapen echtgenoot verleend. Eere zij haar die op deze wijze hare dankbaarheid betoonde; eere ook aan haren echtvriend, in wiens geest zij ook hierin gehandeld heeft. Beider gedachtenis blijve steeds in zegening bij de gemeente.

OUDERKERK a. d. AMSTEL, 18 Jan. Onze Leeraar, Ds. J. Welle, voldeed aan onzen wensch en bedankte beleefdelijk voor de beroeping naar Joure. Op nieuw verbond hij zich aan ons met de woorden: Hand. X: 46*b*.

HUIZEN, 18 Jan. Onze Leeraar, Ds. J. Koster, heeft voor eene ontvangen beroeping naar Kootwijk bedankt.

NEDERHORST DEN BERG, 20 Jan. Heden is alhier beroepen Ds. L. H. A. Bähler, Pred. te Oosterwolde.

's GRAVELAND. Zie Schoonhoven (cl. Gouda.)

ALKMAAR.

HARINGKARSPEL c. a., 26 Dec. 1873. Heden werden door den Kerkeraad de navolgende twaalf-, zes- en drietallen opgemaakt. Twaalftal: DD. A. H. Claassen, Pred. te Egmond-binnen, L. W. de Grient Dreux, Pred. te Scharwoude, G. J van der Hoeve, Pred. te Spanbroek c. a., A. F. Mackenstein, Pred. te Haastrecht, H. A. van der Meulen, Cand. te Amsterdam, P. J. ter Plegt jr., Pred. te St. Antoniepolder, L. van 't Sant, Pred. te Heilo, D. W. Schuuring, Cand. te Amsterdam, J. D. H. van Setten, Pred. te Heer Hugowaard, J. C. van Slee, Pred. te Oostzaan, W. M. de Vries, Pred. te Driehuizen c. a. en P. Th. Wielandt, Cand. te Utrecht. Zestal: DD. Mackenstein, van der Meulen, Schuuring, van Setten, de Vries en Wielandt. Drietal: DDs. van der Meulen, Schuuring en Wieland, waaruit toezegging van beroeping gegeven is aan den Heer Schuuring.

St. MAARTEN c. a., 26 Dec. 1873. Onze Pred., Ds. H. Th. du Saar, heeft eene beroeping ontvangen naar Herbajum.

WINKEL, 28 Dec. 1873. Kerkvoogden en Notabelen hebben de personele toelage van den predikant met *f* 100 verhoogd. Tevens hebben zij besloten: 1°. op verzoek, andermaal *f* 200 ter beschikking te stellen voor de kerkstichting aan den Oosterdijk, nu ten bate van het fonds, waaruit het predikants-tractement zal moeten worden betaald; en 2°. uit eigen beweging, een gelijke som te doen toekomen aan de nieuwe gemeente te Heer Hugowaard, wier geldmiddelen nog allesbehalve in gewenschten staat verkeeren. Beide besluiten mogen ter navolging strekken aan meer gegoede gemeenten tegenover hare hulpbehoevende zusters.

WAAL EN KOOG OP TEXEL, 9 Jan. Nogmaals worden HH. Candidaten van de Evangelische rigting, die genegen mogten zijn om hier eene predikbeurt op beroep te vervullen, verzocht zich vóór 6 Februarij e. k. bij den Kerkeraad aan te melden.

HARINGKARSPEL, 11 Jan. Heden nam onze geliefde Leeraar, Ds. J. F. L. Muller, beroepen te Oosterend, afscheid van zijne gemeente met eene toespraak naar Rom. VII.: 15. Hartelijk hopen wij dat zijne ernstige Evangelieprediking en zijn vriendelijk verkeer in de gemeente, die hem hier de algemeene achting en liefde deden verwerven, hem ook in zijne nieuwe gemeente den weg mogen doen vinden tot de harten. Na den afloop der godsdienstoefening werd hij op de gebruikelijke wijze van zijne betrekkingen tot de gemeente en de classis losgemaakt.

ST. MAARTEN c. a., 18 Jan. Onze Predikant, Ds. H. T. du Saar, heeft de beroeping naar Herbajum aangenomen.

HOORN.

OBDAM, 28 Dec. 1873. Heden viel onzen beminden Leeraar, Ds. D. J. Faber, het voorregt ten deel, van gedachtenis te vieren van zijne vervulde 50jarige Evangeliedienst. Een talrijk opgekomen schare luisterde naar de krachtige en waardige feestrede, naar Ps. CIII: 2 door den jubilaris uitgesproken.

Niet alleen met woorden maar ook door kostbare geschenken getuigden gemeenteleden en vrienden, dat zij van ganscher harte deelden in de feestvreugde van hunnen hoog gewaardeerden leeraar en vriend. Moge hij door Gods zegen gesterkt blijven tot den arbeid, die door zijne gemeente zoo zeer op prijs wordt gesteld.

SCHARWOUDE, 1 Jan. Onze Pred., Ds. L. W. de Grient Dreux, deelde op den laatsten avond van 1873 aan zijne gemeente mede, na rijp beraad voor de beroeping naar Hem te hebben bedankt.

HEM, 12 Jan. Wegens het voortduren der vacature ontstaan door het bedanken van Ds. L. W. de Grient Dreux, pred. te Scharwoude, werd alhier tot predikant beroepen Ds. L. Overman Pred. te Spijkenisse.

— 24 Jan. Ook Ds. L. Overman, Pred. te Spijkenisse heeft voor de beroeping naar deze gemeente bedankt.

EDAM.

KWADIJK. Kerkvoogden en Notabelen der gemeente hebben in hunne vergadering van 11 December jl. besloten, het predikantstractement te verhoogen met ƒ 25 en het dus te brengen op ƒ 1200, in te gaan op 1 Januarij 1874.

MARKEN, 25 Dec. 1873. Heden werd door de Kerkeraad tot herder en leeraar dezer gemeente beroepen Ds. C. Peters, Pred. te Pouderoijen en Loevestein.

OOSTHUIZEN, 28 Dec. 1873. Den 20 Dec. overleed alhier Ds. L. van der Horst, Pred. dezer gemeente. In 1825 van Schermerhorn tot ons overgekomen, alwaar hij, even als te Wilsum en Kwadijk, in de Evangeliebediening werkzaam was, werd hij na 55jarigen arbeid, op 79jarigen leeftijd aan zijne gemeente en betrekkingen door den dood ontnomen. Den 24 dezer maand werd zijn stoffelijk overschot ter aarde besteld. In de eerstvolgende godsdienstoefening hield de Consulent, Ds. A. ten Have, Pred. te Middelie de gebruikelijke gedachte-

nisrede en bepaalde de gemeente bij het afsterven van haren leeraar naar Joh. XI : 25*b*.

MONNIKENDAM, 28 Dec. 1873. Onze Leeraar, Ds J. F. van Dijk, heeft voor de beroeping naar Lienden bedankt.

BEETS, 29 Dec. 1873. Heden werd alhier beroepen Ds. A. A. van Meurs, Pred. te Buurmalsen.

HOLIJSLOOT c. a., 11 Jan. Na des voormiddags door Ds. G. van Duijl GWz., Pred. te Broek in Waterland, met eene toespraak naar Jac. I : 21*b*, 22*a* te zijn bevestigd, hield des namiddags Ds. C. Speelman zijne intreërede met 2 Cor. XIII : 9*b*.

MONNIKENDAM. Zie Veenendaal (cl. Wijk).

ZEELAND.

MIDDELBURG.

VROUWEPOLDER, 28 Dec. 1873. Van Ds. J. de Vlieger, Pred. te Oosterland, werd het berigt ontvangen, dat hij voor de op hem uitgebragte beroeping bedankte.

ZOUTELANDE, 25 Dec. 1873. Heden is alhier beroepen Ds. R. A. van Deursen, pred. te Gellicum en Rhenoy.

WESTKAPELLE, 26 Dec. 1873. Alhier is het berigt ingekomen, dat Ds. C. ter Spill, Pred. te Akkerwoude, de beroeping herwaarts heeft aangenomen.

ZOUTELANDE, 12 Jan. Ook Ds R. A. van Deursen heeft voor onze beroeping bedankt.

SEROOSKERKE, 18 Jan. Heden werd alhier tot Predikant dezer gemeente bevestigd Ds. J. F. W. van Troostenburg de Bruijn, van Benschop herwaarts gekomen. De bevestiging had plaats door zijnen ouderen broeder, Ds. C. A. L. van Troostenburg de Bruijn, Pred. in Nederl. Oost-Indië, laatst te Samarang, thans met verlof hier te lande, die tot tekst had 2 Tim. IV : 5*m*. Des namiddags deed de bevestigde zijne intrede met Joh. I : 12.

ZIERIKZEE.

BRUINISSE, 16 Jan. Heden werd hier beroepen, Ds. J. van 't Hooft, Pred. te Nisse.

GOES.

OVEZANDE, 4 Jan. Aan Dr. E. Moll werd, bij zijn aftreden als Scriba van genoemde classis door eenige Predikanten, Kerkeraden en Kerkvoogdijen uit hoogachting en erkentelijkheid eene keurig bewerkte fauteuil ten geschenke gegeven, met den wensch, dat de man, wiens leven van zooveel goeds en nuttigs getuigde, lang nog gespaard moge blijven tot heil der Kerk, tot vreugde en raad zijner betrekkingen en vrienden.

GOES, 10 Jan. Ds. W. Vliegenhart, Pred. alhier, heeft voor de op hem uitgebragte beroeping naar Harmelen bedankt.

WEMELDINGE, 10 Jan. Ds. J. A. P. Ris Lambers, Pred. te

's Greveldnin Kapelle, heeft de beroeping naar deze gemeente niet kunnen aannemen.

KRABBENDIJKE, 10 Jan. Heden ontvingen wij tot ons leedwezen het berigt, dat ook Ds. J. Brusse, Pred. te IJsselstein, voor de beroeping naar hier heeft bedankt.

IJZENDIJKE.

HOEK, 12 Jan. Op voordragt van den Kerkeraad alhier hebben Kerkvoogden en Notabelen in hunne vergadering, gehouden 12 Dec. jl. besloten, om aan den tegenwoordigen Predikant, eene personele tractementsverhooging van *f* 50 toe te kennen, te beginnen van af 1 Jan. 1874.

UTRECHT.

UTRECHT.

VLEUTEN, 29 Dec. 1873. Onze geliefde Leeraar, Ds. N. A. de Gaay Fortman, maakte ons Zondag 21 Dec. jl. bekend, dat hij ook voor de beroeping naar Nederhorst den Berg heeft bedankt. Zie nog Willemstad.

HARMELEN, 7 Jan. Ds. W. Vliegenthart, Pred. te Goes, heeft voor onze beroeping bedankt.

BENSCHOP, 11 Jan. Onze naar Serooskerke op Walcheren beroepen leeraar, Ds. J. F. W. van Troostenburg de Bruijn, nam heden afscheid van ons met Luk. XIX : 42*a*, en werd daarna door Ds. W. van den Bijtel, Pred. te Montfoort, op eene eervolle wijze ontslagen van zijne betrekking tot de classis, alsmede van die tot de gemeente door Ds. J. F. F. van den Hamme, Pred. te Polsbroek.

IJSSELSTEIN, 11 Jan. Onze jongste Leeraar, Ds. J. Brusse, heeft voor de beroeping naar Krabbendijke bedankt.

JUTPHAAS, 12 Jan. Onze Leeraar, Ds. H. B. Noorda, heeft tot onze blijdschap voor de beroeping naar Kruiningen bedankt.

BAAMBRUGGE, 13 Jan. Werden wij vóór veertien dagen verblijd door de mededeeling, dat onze Leeraar, Ds. C. L. D. van Coeverden Adriani, vrijheid gevonden had voor de beroeping naar Harderwijk te bedanken, heden mogten wij vernemen, dat hij evenzeer voor die naar Parrega c. a. heeft bedankt.

AMERSFOORT.

NIGTEVECHT, 31 Dec. 1873. Bij de avondgodsdienstoefening werd heden gecollecteerd eene gift van *f* 100 ten behoeve van de kerkelijke fondsen. Met dankzegging aan den milden gever, wordt hiervan door de Kerkvoogdij melding gemaakt.

HOOGLAND, 31 Dec. 1873. Met blijdschap werd vernomen, dat Ds. M. J. Bouman, Pred. te Voorst, de beroeping naar onze gemeente heeft aangenomen.

OUD-LOOSDRECHT, 2 Jan. In de door het bedanken van Ds. Ph. Peter voortdurende vacature trachtte de Kerkeraad te voorzien

door het aanbieden aan stemgeregtigde leden van een tweetal predikanten, bestaande uit DD. N. A. de Gaaij Fortman te Vleuten en W. van den Bijtel te Montfoort. Eerstgenoemde werd daaruit gekozen en daarna beroepen.

NIEUW-LOOSDRECHT, 6 Jan. De Kerkeraad alhier heeft tot herder en leeraar dezer gemeente beroepen Ds. Th. H. Nahuijs Pred. te Zeist.

ZEIST, Zie Nieuw-Loosdrecht.

BUNSCHOTEN, 13 Jan. Heden werd door den Kerkeraad een drietal geformeerd, bestaande uit DD. J. J. Ruys, H. Bax en N. A. de Gaaij Fortman, Predd. te Ermelo, Poortvliet en Vleuten. Eerstgenoemde werd beroepen.

ZEIST, 18 Jan. Heden werden wij, bij monde van onzen oudsten Leeraar, verblijd door het berigt dat onze naar Nieuw-Loosdrecht beroepen Leeraar, Ds. Th. H. Nahuys, vrijheid gevonden had, voor deze beroeping te bedanken.

WIJK.

RHENEN, 25 Dec. 1873. Heden maakte onze jongste Leeraar, Ds. P. N. Pikaar, ons bekend, dat hij naar Heusden was beroepen.

— 4 Jan. Onze jongste Leeraar, Ds. P. N. Pikaar, heeft voor de beroeping naar Heusden bedankt.

DOORN, 5 Jan. H. J. van Bennekom, burgemeester dezer gemeente die bij Kon. besluit van den 1 Oct. 1823, bij de instelling der Kerkvoogdijen als Kerkvoogd is benoemd geworden heeft den 1 Jan. jl. vijftig jaren onafgebroken als President-kerkvoogd der Ned. Herv. gemeente alhier gefungeerd.

SCHALKWIJK c. a., 11 Jan. Heden maakte onze Leeraar, Ds. H. Ph. Calkoen, aan de gemeente bekend, dat hij eene beroeping had ontvangen naar de gemeente te Oosterwijk (cl. Gouda), welke hij in ernstig beraad wenscht te nemen.

VEENENDAAL, 27 Jan. Ter vervulling van de tweede predikantsplaats alhier, voortdurende door het bedanken van Ds. W. Callenbach, is beroepen Ds. J. F. van Dijk, te Monnikendam.

FRIESLAND.

LEEUWARDEN.

ENGELUM, 4 Jan. Door de zorg van HH. Kerkvoogden, die toonen de eischen van onzen tijd te begrijpen, mogt de gemeente hier op Oudejaars-avond voor 't eerst zamenkomen in een goed verlicht en verwarmd kerkgebouw. Een ruim getal eenvoudige fraaije petroleumlampen verspreidde een helder en toch zacht licht. De verwarming geschiedt door een kagchel, waarvan de pijp door een van de beide ventileerkokers loopt, zoodat er van benaauwdheid geen sprake is. Verder mogen we van nu aan ons ook verheugen in 't bezit van een afzonderlijk en voldoend locaal voor de catechisatiën.

OOSTERMEER EN EESTRUM, 11 Jan. Heden mogten wij de

Leeraarsplaats bij onze gemeente tot onze blijdschap weder vervuld zien. De heer W. F. Blüggel, Cand. te Utrecht, werd door den consulent, Ds. A. Zuidema, Pred. te Suameer, bij ons ingeleid, sprekende naar 2 Thess. III : 1. Des namiddags aanvaardde de bevestigde zijne bediening onder ons met eene rede over Joh. XV : 27*a*.

GROUW, 18 Jan. In de vorige week overleed alhier onze vorige Leeraar en vriend, Ds. J. Doll, sinds 1868 emeritus, in den ouderdom van ruim 85 jaren. Dat sterven verwekte algemeene deelneming. Ruim 37 jaren had hij toch in ons midden, bezield met den geest des vredes en der liefde, het Evangelie gepredikt, nadat hij vóór zijne komst ten onzent in het jaar 1831, zulks reeds sinds 1818 achtereenvolgens gedaan had in de gemeenten van Nieuwe Schans, Wierum en Dokwerd, Wetzinge en Westeremden. Is zijn sterven zacht geweest, het zij voor hem ook gewin. Zoo worde de wensch vervuld, Zondag in de voormiddag-godsdienstoefening bij de hulde aan zijne gedachtenis geuit naar Filip. 1 : 21.

SNEEK.

PARREGA c. a., 30 Dec. 1873. Heden werd alhier door Floreenpligtigen bij meerderheid van stemmen tot Pred. benoemd en daarop door den Kerkeraad beroepen Ds. C. L. D. van Coeverden Adriani, Pred. te Baambrugge.

WARNS c. a. Ook Ds. J. A. Ruijs, Pred. te Putten, heeft voor de beroeping naar onze gemeente bedankt. Dit is de negende teleurstelling gedurende deze vacature.

FRANEKER.

GAAST EN FERWOUDE, 30 Dec. 1873. Tot blijdschap der gemeente is de beroeping, uitgebragt op den Candidaat J. F. L. A. de Jagher, door dezen aangenomen, en zal nu derhalve de langdurige vacature vervuld worden. Bevestiging en intrede zijn bepaald op 22 Februarij e. k.

MAKKUM c. a., 31 Dec. 1873. Ds. H. A. Leenmans, Pred. te Anjum, heeft voor de beroeping tot tweeden Pred. alhier bedankt.

HARLINGEN, 4 Jan. Bij deze gemeente werden tot Herders en Leeraren beroepen, DD. P. Barstra, Pred. te Klundert en Dr. E. H. van Leeuwen, Pred. te Vlaardingen.

OOSTEREND, 18 Jan. Heden werd onze nieuwe Leeraar, Ds. J. F. L. Muller, van Dirkshorn c. a. tot ons overgekomen, in zijne bediening bij ons bevestigd door zijn vriend, Ds. M. E. van der Meulen, Pred. te Bolsward, die bij deze gelegenheid tot tekst had Philipp. IV: 6, 7. Des namiddags hield onze nieuwe Leeraar zijne intreêrede met 1 Tim. III: 1.

HARLINGEN, 20 Jan. Ds. P. Barstra, Pred. te Klundert, heeft voor het beroep naar deze gemeente bedankt.

— 23 Jan. Reeds een twaalftal beroepingen zijn hier vruchteloos gedaan voor de vervulling der vacatures van Predd. en thans heeft ook Dr. E. H. van Leeuwen, Pred. te Vlaardingen, voor ons beroep

bedankt. Het kan dus nog lang duren eer de drie hier bestaande vacante plaatsen vervuld zijn.

DOKKUM.

REITZUM c. a., 24 Dec. 1873. Heden is alhier door Floreenpligtigen benoemd en door den Kerkeraad beroepen Ds. W. J. Geselschap, Pred. te Delfshaven.

SURHUIZUM, 25 Dec. 1873. Ds. H. A. Leenmans, Pred. te Slochteren, heeft voor de beroeping naar deze gemeente bedankt.

ENGWIERUM, 25 Dec. 1873. Onze Leeraar, Ds. W. Klercq. heeft voor de beroeping naar Cats bedankt, doch is nu te Hijkersmilde c. a. beroepen.

EE, Ds. G. Ringnalda, Pred. te Doornspijk, is hier tot Herder en Leeraar beroepen.

ANJUM, 31 Dec. 1873. Heden vernam de gemeente alhier met blijdschap. dat haar Leeraar, Ds. H A. Leenmans, voor de beroeping naar Makkum en Cornwerd had bedankt.

REITZUM c. a., 7 Jan. Heden is bij den Kerkeraad het verblijdende berigt ontvangen, dat Ds. W. J. Geselschap, Pred. te Delfshaven, die beroeping heeft aangenomen.

HEERENVEEN.

TJERKGAAST c. a., 4 Jan. Heden was het voor deze gemeente een ware feestdag. Vóór ruim twee jaar vacant geworden door het eervol emeritaat van haren hooggeachten Leeraar, Ds. A. Beekhuis Wz., zag zij tot hare groote blijdschap die vacature weder vervuld. Des voormiddags werd haar beroepen Leeraar, de heer D. T. Meinsma, Cand. bij het Provinciaal Kerkbestuur van Overijssel, bij vrijwilligen afstand van den Consulent, Ds. J. Engelsma Mebius, Pred. te Langweer, in zijn heilig dienstwerk bevestigd door Ds. J. Krull, Pred. te Spannum, met eene leerrede over Hand. IV: 29*b*, terwijl met den bevestiger, ook de Consulent en Ds. A. W. L. Talma, Pred. te Lemmer, aan de handoplegging deelnamen en na den bevestiger een hartelijk woord tot den jongen medebroeder rigtten. Des namiddags deed de bevestigde zijne intrede met eene leerrede over 1 Cor. I: 23*a*.

TERWISPEL, 6 Jan. Heden ontving de Kerkeraad alhier het verblijdende berigt, dat Ds H. Cannegieter, Pred. te Visvliet, de beroeping naar onze gemeente heeft aangenomen.

ST. JANSGA. Zie Hei- en Boekop (cl. Gouda).

OVERIJSSEL.

ZWOLLE.

LEMELE, 28 Dec. 1873. Heden avond maakte onze geachte Pred. Ds. F. Hopster, aan de gemeente bekend dat hij voor de beroeping naar Wilhelminadorp bedankt had.

STAPHORST, 4 Jan. Heden voormiddag had de bevestiging plaats

van den van Opheusden herwaarts beroepen Predikant, Ds. J. Verweij. De bevestiging geschiedde door den Consulent, Ds. G. J. van Helbergen, Pred. te IJhorst en de Wijk, die tot tekst had. Gen. XII: 2b. De bevestigde aanvaardde daarop des namiddags zijn dienstwerk, predikende over de laatste woorden van Exod. XVII: 15.

OMMEN, 14 Jan. In de avond-godsdienstoefening van heden maakte onze geachtte Leeraar, Ds. C. Bosker, aan de gemeente bekend, dat hij eene beroeping had ontvangen naar de gemeente Idsegahuizen c. a.

DEVENTER.

ENSCHEDE, 4 Jan. Heden nam onze naar Nijmegen vertrekkende Leeraar, Ds. F. W. Smits, een vermanend en heilwenschend afscheid met Luk. II: 29.

WIERDEN, 6 Jan. Door het collegie van Kerkvoogden en Notabelen dezer gemeente is zeer onlangs het tractement van den predikant verhoogd met *f* 100, zoodat het thans *f* 1100 bedraagt met vrijdom van de eerste drie grondslagen der personele belasting.

KAMPEN.

VOLLENHOVE, 29 Dec. 1873. Uit het geformeerde drietal werd heden door het Kiescollegie beroepen Ds. C. A. Renier, Pred. te Bergschenhoek.

— 10 Jan. Ds. C. A. Renier, Pred. te Bergschenhoek, heeft voor de beroeping naar deze gemeente bedankt.

GRONINGEN.

GRONINGEN.

NOORDHORN, 5 Jan. Heden is ter vervulling der vacature door stemgeregtigden een zestal van predikanten opgemaakt, bestaande uit DD. A. van Toorenenbergen, te Groningen; G. Heeres, te Zuidhorn; A. F. Blaauw, te Obergum; A. P. Boerma, te Garshuizen; J. P. Begemann, te Aduard en J. Eisveld Bosch, te Niezijl.

APPINGADAM.

LEERMENS, 14 Dec. 1873. Heden had de gemeente het voorregt en tevens het groot genoegen haar kerkgebouw met een fraai, net bewerkt en voldoend orgel verrijkt te zien. Onze Leeraar had bij deze gelegenheid tot tekst 1 Cor. XIV : 26*b*.

NOORD-BRABANT.

's HERTOGENBOSCH.

VIERLINGSBEEK, 6 Jan. Uit een twaalftal, bestaande uit DD. C. M. van der Weijde, emer.-pred. te Vrouwepolder, J. L. Adriani,

te Lutjebroek, G. van Wijhe, te Hoofdplaat, J. G. van Walsem, te Wateringen, J. M. D. Rombach, te Oudenhoorn, H. J. C. Bekenkamp, te Haulerwijk, W. A. van Beusekom, te Vinkeveen, A. van Laer Jz., te Egmond aan Zee, R. A. Damsté, te Surhuisterveen, H. W. Bruins, te Amstelveen, S. G. Geertsema Beckeringh, te Kleverskerke, J. T. J. van Goens, te Serooskerke, is heden met algemeene stemmen door de stemgeregtigden Ds. van der Weijde beroepen.

BREDA.

KRUISLAND. 28 Dec. 1873. Ter vervulling der vacature is alhier beroepen Ds. C. M. van der Weijde Cz., Emer.-Pred. van Vrouwepolder, thans wonende te Ede.

WILLEMSTAD, 30 Dec. 1873. Heden werd hier tot Herder en Leeraar beroepen Ds. N. A. de Gaaij Fortman, Pred. te Vleuten.

FIJNAART c. a., 11 Jan. Heden ontvingen wij van onzen Leeraar, Ds. J. Enderle Tzn., de mededeeling, dat door hem eene beroeping was ontvangen naar Axel, welke hij voor eenigen tijd in ernstig beraad genomen had.

KLUNDERT, 11 Jan. Heden maakte onze Pred. P. Bartstra, bekend, dat hij eene beroeping had ontvangen naar de gemeente te Harlingen.

HEUSDEN.

SPRANG, 1 Jan. Heden voormiddag maakte onze Leeraar, Ds. J. C. Montijn, tot blijdschap der gemeente bekend, dat hij vrijheid had gevonden om ook voor de beroeping naar Bruinisse te bedanken.

LOON OP ZAND, 2 Jan. Heden is tot Predikant beroepen Ds. F. Hopster, Pred. te Lemele en Archem.

'S GREVELDUIN KAPELLE, 4 Jan. Onze waarde Leeraar, Ds. J. A. P. Ris Lambers, heeft nog niet kunnen besluiten ons te verlaten en alzoo de beroeping naar Wemeldinge niet aangenomen.

OP- EN NEDER-ANDEL, 5 Jan. Gisteren bij de namiddag-godsdienstoefening werden de diakenen dezer gemeente verblijd door de ontvangst eener gift bestaande uit twee bankbilletten, elk groot *f* 60.

HEUSDEN, 7 Jan. Heden ontvingen wij het teleurstellende berigt, dat Ds. P. N. Pikaar, Pred. te Rhenen, voor de beroeping naar deze gemeente bedankt heeft.

RAAMSDONK, 11 Jan. Onze Leeraar, Ds. E. Jansen Schoonhoven, gaf ons heden kennis eene beroeping naar Stellendam ontvangen te hebben.

— 18 Jan. Onze Leeraar, Ds. E. Jansen Schoonhoven, heeft voor de beroeping naar Stellendam bedankt.

DRENTHE.

ASSEN.

HIJKERSMILDE c. a. Zie Engwierum (cl. Dokkum).

HIJKERSMILDE c. a., 11 Jan. Heden mogt de gemeente ver-

nemen, dat Ds. W. Klercq van Engwierum de beroeping naar hier had aangenomen.

MEPPEL.

PESSE. Zie Wijngaarden c. a. (cl. Dordrecht).

COEVORDEN.

NIEUW-AMSTERDAM, 26 Dec. 1873. Heden had de Commissie tot kerkstichting te Nieuw-Amsterdam en Nieuw-Dordrecht het genoegen, het eerste der beide op te rigten kerkgebouwen, dat te Nieuw-Amsterdam, te kunnen inwijden. Was het haar een dag van vreugde, nu zij, na elf jaren juist aan de verwezenlijking van haar doel gewerkt te hebben, één kerkgebouw aan zijne bestemming kon wijden: de gemeente van Nieuw-Amsterdam verblijdde zich niet minder. Die gemeente toch, dermate toegenomen in de laatste jaren, dat zij thans uit bijna 1300 zielen bestaat, ontving in haar Godshuis een gebouw, dat, eenvoudig en door doelmatigheid en hechtheid uitmuntende, én ontwerpers én bouwmeesters tot eere en aanbeveling strekken mag. Onder de overgroote schare, opgegaan om het feest der wijding bij te wonen, merkte men tot algemeen genoegen ook den heer Commissaris des Konings in de Provincie Drenthe op. Als eerste spreker trad op Ds. C. E. Crull te Sleen, penningmeester der Commissie, die de inwijdingsplegtigheid opende met gebed en welkomstgroete aan alle aanwezigen. Na dezen betrad de president der Commissie, Ds. H. van Ingen te Dalen, het spreekgestoelte, om naar aanleiding van 2 Cor. I: 29*b* aan te wijzen, hoe de Commissie, door de giften van velen uit den lande, in staat was gesteld om medewerker van de blijdschap van de gemeente te Nieuw-Amsterdam te kunnen zijn en daarna die gemeente met hoogen ernst te wijzen op den weg, die der trouwe aan Hem, wiens geboorte thans heel de Christenheid blijde herdacht, langs welken haar kerkgebouw tot hare blijvende en eeuwige blijdschap zou kunnen medewerken. Na dezen beklom een derde lid der Commissie, Ds. P. A. Roessingh te Emmen den kansel, om den kerkvoogden het kerkgebouw over te dragen en daarbij de gemeente te bepalen bij hare roeping en pligt, als eigen en zelfstandige Christengemeente voortaan, om haar tevens de groete en heilbede over te brengen van den emer.-pred. M. A. Amshoff, die ofschoon geen lid van de Commissie tot kerkstichting, als te Emmen geboren, aan de nieuwe gemeente naauwer zich verbonden gevoelde, en dies behoefte had gevoeld om bij geschrifte haar op haren feestdag toe te spreken. Eindelijk bestegen de heer S. Swartsenburg en Ds. C. J. Bleeker het spreekgestoelte. Eerstgenoemde, hoofdonderwijzer te Nieuw-Amsterdam, om namens zijne medeingezetenen een woord van dank der Commissie tot kerkstichting toe te spreken, en laatstgenoemde, Pred. te Schoonebeek, om namens het Classicaal Bestuur van Coevorden voor Commissie en gemeente beiden getuigenis af te leggen van de deelneming van dat bestuur in haar vreugdefeest.

Nadat nu nog de heer Commissaris des Konings het woord tot de nieuwe gemeente had gerigt en zijne beste wenschen voor haar had uitgesproken, besloot Ds. Crull de inwijdings-plegtigheid met dankgebed, na de verdere ondersteuning der Commissie aan de aanwezigen aanbevolen te hebben, als welke door de verhooging der werkloonen en het stijgen van de prijzen der bouwstoffen zich nog niet in staat bevond om haar doel te bereiken. Godsdienstig toepasselijk gezang verhoogde de feestvreugde van het inwijdingsuur.

NIEUW-DORDRECHT, 5 Jan. In de godsdienstoefening van gisteren is de alhier gekozen Kerkeraad door den consulent, Dr. P. H. Roessingh, Pred. te Emmen, op gebruikelijke wijze bevestigd. Daarmede kan nu deze nieuwe gemeente als wettig geconstituëerd beschouwd worden.

WAALSCHE KERK.

ZWOLLE, 11 Jan. Onze Leeraar, Ds. P. Faure deelde ons heden mede, dat hij de door hem ontvangen beroeping naar de gemeente te Ponts-de-Martel (kanton Neuchâtel) heeft aangenomen.

LEEUWARDEN staat vacant te worden. Zie Januarij.

CHRISTELIJKE GEREFORMEERDE KERK.

VROOMSHOOP, 24 Dec. Onze geachte Leeraar H. J. Schoolland heeft het beroep naar Maasland aangenomen.

ARUM, 25 Dec. Door onze gemeente is met groote meerderheid van stemmen beroepen, G. A. de Jong, te Landsmeer.

KRABBENDIJKE EN RILLAND, 25 Dec. Met het oog op het aanstaande vertrek van onzen Leeraar A. Brouwer, is hier beroepen, J. de Koning, te de Lier.

RHOON 26 Dec. Ofschoon onze gemeente nog zeer jeugdig is, zijnde gesticht in April 1873, ziet zij zich door Gods goedheid alreê in staat gesteld een Leeraar te beroepen. Uit het voorgestelde tweetal: J. Holster, te Leiden en D. van Brummen, te Oud-Beijerland, viel de keus der gemeente op J. Holster.

TIEL, 26 Dec. Na het bedanken van P. Baaij, te Leerdam, is hier beroepen J. H. v. d. Lichte, te Marrum.

HALLUM, 26 Dec. Door den Kerkeraad is aan de gemeente het volgende drietal gesteld: W. Postmus, te Zwartsluis; J. Kremers, te Wanswerd en E. Harkema, te Winschoten. Daaruit is door de gemeente beroepen, W. Postmus, te Zwartsluis.

BEILEN, 27 Dec. Heden heeft de Heer ons zeer verblijd. Ds. J. Moolhuizen, te Emmelenkamp, heeft onze roeping aangenomen.

PERNIS, 28 Dec. Na het bedanken van Ds. de Pré te Goes, is hier beroepen, J. Holster te Leiden. Van den Heer is onze verwachting.

VLISSINGEN, 28 Dec. Heden genoten wij het voorregt, onzen

beroepen Leeraar, Cand. W. Le Queré in ons midden te zien bevestigd door onzen Consulent, Ds. A. Littooij. Des namiddags aanvaardde onze Leeraar de bediening met een treffend en hartelijk woord.

GOES, 29 Dec. Werden wij voor acht dagen verblijd, toen onze geliefde Leeraar, D. de Pré, bekend maakte voor het beroep naar Westmaas te hebben bedankt, onze blijdschap werd verhoogd, toen wij heden vernamen, dat hij vrijheid had gevonden ook voor dat naar Pernis te bedanken.

WADDINXVEEN, 29 Dec. Gisternamiddag nam onze geachte Leeraar, J. Weijenberg, afscheid van deze gemeente, bij welke gelegenheid hij eene treffende rede uitsprak naar 1 Thess. V: 38. Des Heeren zegen vergezelle hem ook naar zijne nieuwe standplaats Wezep.

MARRUM, 31 Dec. Onze geliefde Leeraar, J. H. v. d. Lichte, heeft eene roeping ontvangen van de gemeente te Tiel. Onze eenparige bede is dat hij bedanke.

HOOGKERK, 1 Jan. Onze geliefde Leeraar, L. van Dellen, is beroepen te Marum. De Heer geve hem een Gode welbehagelijke keuze te doen.

WEZEP 5 Jan. Door Gods goedheid was er gisteren groote blijdschap onder ons. Onze beroepen Leeraar, W. J. Weijerberg, werd in ons midden bevestigd door J. Strijke te Hattem naar Jacob. 1: 21*b*. Des namiddags trad onze Leeraar voor ons op en verbond zich op hartelijke wijze aan de gemeente naar 2 Cor. IV: 5. Des Heeren zegen ruste rijkelijk op Leeraar en gemeente.

UITHOORN, 6 Jan. Ter voorziening in de vacature is hier beroepen, C. Kuiper te Zegwaard, met wien op het tweetal stond E. Diemen te Alphen.

's GRAVENHAGE, 8 Jan. (afd. Nobelstr). Door onze gemeente is thans beroepen, A. H. Gezelle Meerburg. te 's Gravendeel.

MELISKERKE, 8 Jan. Met algemeene stemmen is hier beroepen. D. de Pré te Goes.

MIDDELSTUM, 9 Jan. Onze beminde Leeraar, J. Nederhoed, heeft voor de beroeping naar Brielle bedankt.

MIDDELHARNIS, 12 Jan. Uit het tweetal: de Braal te Appeldoorn en v. Brummen te Oud-Beijerland, is laatstgenoemde beroepen.

KOUDUM, 12 Jan. De dag van gisteren bereidde ons groote blijdschap. Onze beroepen Leeraar, C. Kropveld werd in ons midden bevestigd door onzen Consulent, M. H. J. Bosch te Workum, met 2 Tim. IV: 2, 8. Des namiddags trad onze Leeraar op voor de schare, waaronder onze hooggeachte burgemeester, en sprak naar Neh. II: 20*b*. een treffend woord naar den eisch des oogenbliks. De Heer stelle hem ten rijken zegen.

AMSTERDAM, 14 Jan. Uit het drietal: A. van Apeldoorn te Almelo, J. Hessels te Bedum en J. H. Wiersma te 's Bosch, is heden beroepen, J. H. Wiersma.

ZEGWAARD, 18 Jan. Tot onze groote blijdschap, heeft onze geliefde Leeraar C. Kuiper voor de roeping naar Uithoorn kunnen bedanken. Gode zij de eer!

COLIJNSPLAAT, 19 Jan. Door onze gemeente is beroepen, A.

Brink te Neuzen, met wien op het tweetal stond A. Littooij te Middelburg.

HOOGKERK, 19 Jan. De Heer heeft ons gebed verhoord. Onze Leeraar L. van Dellen heeft met vrijmoedigheid voor de roeping naar Marum bedankt.

REMONSTRANTSCHE BROEDERSCHAP.

OUDE WETERING, 18 Jan. Tot vervulling der vacature, onstaan door het vertrek van Ds. H. W. Quint van der Sloot, die om aanhoudende ongesteldheid zijn eervol ontslag moest aanvragen en 1 Dec. des vorigen jaars zijn ambt nederlegde, werd heden door den Kerkeraad een viertal gemaakt, bestaande uit de Predikanten: W. F. H. Hussum te Boskoop, C. L. de Jong te Nieuwkoop, G. van der Pot CWz. te Waddinxveen en W. Fries de Vries te Zevenhuizen en Hazerswoude.

DELFT staat vacant te worden. Zie Januarij.

EVANGELISCH-LUTHERSCHE KERK.

ZIERIKZEE, 1 Jan. Ds. J. H. A. Michelsen, Pred. te 's Hertogenbosch, heeft het beroep naar onze gemeente aangenomen.

NIJMEGEN, 11 Jan. Heden werd onze van Siegburg beroepen en overgekomen Herder en Leeraar Ds. E. Z. Garshagen in de voormiddag-godsdienstoefening aan de gemeente voorgesteld door den Consulent Ds. A. J. Schröder met eene leerrede over 1 Petr. IV: 10 in de hoogduitsche taal. De bevestigde deed daarop des avonds zijne intrede met het houden eener leerrede naar 2 Tim. IV: 2. Den vorigen dag was hij in tegenwoordigheid van twee leden des Kerkeraads namens de Synodale Commissie door haren president en secretaris, na bekomen magtiging des Konings, ingeleid in den kring der Predikanten van het Evang.-Luthersche Kerkgenootschap hier te lande.

BERGEN OP ZOOM, 19 Jan. Heden werd door den grooten Kerkeraad in de alhier nog altijd bestaande vacature tot Herder en Leeraar beroepen Ds. T. A. H. W. Ricken, Pred. te Tiel.

ROTTERDAM vacant. Zie November 1873.

DOOPSGEZINDE GEMEENTEN.

WOLVEGA. Zie November 1873.
APPELSCHA. Zie November 1873.
VLISSINGEN vacant. Zie Januarij.
NOORDBROEK staat vacant te worden. Zie Januarij.
NOORDHORN staat vacant te worden. Zie Januarij.
WORMER EN JISP staat vacant te worden. Zie Januarij.

10—15 NISAN IN HET JAAR DER VERLOSSING.

„Onoplosbaar verschil!” — „Een vraagstuk vol moeielijkheden althands!”

Die verzuchtingen heeft een ieder gehoord of ook wel geslaakt, die iets weet van hetgeen er al gezegd en geschreven is over de chronologie der lijdensweek onzes Heeren, als men die èn volgens de drie eerste Evangeliën, èn tevens volgens het vierde wil trachten vast te stellen; die iets weet van het verband, waarin deze kwestie staat met de geloofwaardigheid der Evangeliën, bepaaldelijk met de echtheid van het vierde, als Evangelie van Johannes den Apostel.

Zou het niet goed zijn, dat men eindelijk eens nauwkeurig naging, wat de vier Evangeliën, vooral ook dat van Johannes, aangaande de tijdsbepalingen dier week mededeelen?

Maar dat is immers reeds van alle kanten nagegaan; mannen van allerlei richting en zienswijze hebben immers al die tijdsbepalingen nauwkeurig onderzocht, ja uitgeplozen; de verdeeling der gebeurtenissen dier week over verschillende dagen volgens de Synoptische verhalen, de „twee dagen” voor Paschen, die volgens die verhalen nog verloopen moes-

ten na het eindigen van Jezus voorpellingen der toekomst, de „zes dagen" voor Paschen, die Johannes aangeeft als tijdsbepaling van 's Heeren komst te Bethanië, het tijdstip „voor het Paaschfeest," waarvan dezelfde Evangelieschrijver spreekt, als hij de voetwassching van de Apostelen door Jezus zal verhalen, de „voorbereiding," — „voorsabbath" — der Synoptici, de „voorbereiding van Paschen" bij Johannes, — dat alles is immers van alle kanten en van het meest verschillend standpunt behandeld, met eene scherpzinnigheid en nauwgezetheid, die —

die beter verdiend hadden, dan door eene allen grond missende kerkelijke overlevering te worden misleid en in de war gebracht; zoodat het verschillend karakter der Evangeliën en de beteekenis van sommige uitdrukkingen niet behoorlijk kunnen worden gewaardeerd, of waar ze worden gewaardeerd, dit niet kan geschieden zonder den schijn van *parti pris*.

„Hoe!" — zoo verbeeld ik me, mij te hooren toevoegen — „gij zult toch wel niet optreden met de waanwijze en laatdunkende pretensie, dat alle onderzoekers, verdedigers zoowel als bestrijders van de geloofwaardigheid der Synoptici, van de echtheid van Johannes, van de overeenstemming der verhalen, alle te zamen in ééne groote dwaling vervallen zijn tot nu toe, en gij nu op eens een krachtig „gevonden!" kunt uitroepen!"

Ik treed op met geene enkele pretensie, maar alleen met een paar bescheiden vragen:

Waar staat het *in de Evangeliën* geschreven, dat Jezus op *Zaterdag*avond den maaltijd te Bethanië gehouden, en *op Zondag* zijn Messias-intocht in Jerusalem heeft gedaan? En

waar staat het *in de Evangeliën* geschreven, dat hij tusschen zijn beslissend afscheid van den tempel en den dag toen Hij twee discipelen afvaardigde ter bereiding van het

Paaschlam, een *stillen dag* in afzondering heeft doorgebracht? Of —

is het eerste slechts kerkelijke overlevering, door niets gewaarborgd en in strijd met wat wij van de Sabbathsviering weten; en het laatste slechts een gedwongen gevolg van het eerste?

Maar laten we eenvoudig ons gevoelen opgeven, en trachten te staven.

De komst van Jezus te Bethanie had plaats op Zondag, dus de intocht in Jerusalem op Maandag; dus valt de tempelreiniging op Dinsdag, de strijdredenen met de vijanden en het verlaten van den tempel en de profetie over de toekomst op Woensdag; en dan de uitzending der twee discipelen op Donderdag, en vervolgens, natuurlijk, het eten van het Paaschlam op Donderdagsvond, en Jezus dood op Vrijdag.

Het vierde Evangelie weerspreekt ten aanzien van Jezus sterven óp (niet vóór) den eersten dag van het Paaschfeest de drie eerste niet, maar geeft integendeel eene opheldering en aanvulling van deze, als alleen gegeven konden worden door een ooggetuige, en wel zoodanig een ooggetuige, hoedanig volgens de geschiedenis alleen de Apostel Johannes is geweest.

De drie Synoptische Evangeliën vermelden den intocht in Jerusalem zonder nadere tijdsbepaling, als het einde van Jezus reize naar die stad; den maaltijd te Bethanië vermelden zij, buiten de chronologische volgorde, alleen als de gebeurtenis, waaruit Judas aanleiding nam tot het door hem gepleegde verraad. Bij Johannes alleen vinden wij de nauwkeurige tijds-

opgaven, volgens welke de intocht den dag na den maaltijd plaats had, nadat Jezus te Bethanië gekomen was *zes dagen voor het Pascha.*

De juistheid der vertaling dezer woorden is onbetwist, en kan taalkundig worden verdedigd [1]).

Maar, is de vertaling juist en vaststaande, met de uitlegging is het anders. Daarbij speelt het *πρώτον ψεύδος* [2]) van den Palmzondag allen uitleggeren zijne parten. Die Palmzondag moet nu eenmaal de dag van den intocht zijn, dus de maaltijd Zaterdagavond zijn gehouden. En daar men terecht begrijpt, dat Jezus op den Sabbath geene reis zal hebben gedaan, moet Hij reeds Vrijdag te Bethanië zijn gekomen. En dan telt men van Vrijdag tot Donderdag zes dagen, en zegt: „de Heer heeft Donderdagavond het Pascha gevierd, derhalve — dat sluit.

Ja wel, het sluit, — op zijn Westersch, maar niet op zijn Oostersch. Volgens de Oostersche rekening moet de dag waarvan men begint te tellen, *mede*geteld worden, en behoort bovendien de Donderdagavond na zonsondergang zeer beslist tot den Vrijdag; en op zijn Oostersch zou Jezus, als hij Vrijdag vóór zonsondergang, vóór den Sabbath die met dien zonsondergang begon, te Bethanië is gekomen, en op den volgenden Donderdagavond, dat is op den Joodschen Vrijdag, het Pascha gegeten heeft, te Bethanië gekomen zijn niet zes, ook niet zeven, maar *acht* dagen vóór het Pascha. (Als Johannes werkelijk het Pascha een dag later stelde dan de andere Evangeliën, zou het zelfs wezen *negen* dagen voor Pascha.)

Dat de Joden de dagen tusschen twee tijdstippen niet gelijk wij telden, — dat zij steeds noemden het getal der da-

---

[1]) Zie Winer, Grammatik des N. T. a. h. l.

[2]) De grond der dwaling.

gen, waarover zich het tijdsverloop tusschen die tijdstippen uitbreidde, — hetzij dat geheele dagen waren of gedeelten, soms zeer kleine gedeelten derzelve, is bekend, en wordt door de uitleggers altijd en overal in aanmerking genomen, behalve hier. Volgens onze rekening heeft Jezus lichaam anderhalven dag in het graf gelegen, volgens de Joodsche rekening drie-dagen, omdat dit tijdsverloop zich uitstrekte over den Vrijdag, (een zeer klein gedeelte van dien dag, maar toch óók over dien dag) over den Zaterdag, en over den Zondag, (ook maar een gedeelte). — Daarom heet ook de eerste Pinksterdag bij de Joden den vijftigste na den eersten Paaschdag, ofschoon het volgens onze rekening de negen-en-veertigste is. Dit is zóó algemeen bekend en erkend, dat het bijna belachelijk zou zijn het aan te wijzen, indien het niet vereischt wierd, om te bewijzen, dat men *verkeerd rekent*, als men in dit ééne geval onze Westersche telling volgt. Met de Joodsche telling, die ook hier alleen uitsluitend gelden mag, komt men tot acht dagen, of als men van Donderdag begint tot zeven, maar nimmer tot zes, als men op den vorigen Vrijdag wil komen.

Maar men mag ook niet van Donderdag beginnen; dien dag werd alles tot de Paaschviering gereed gemaakt, maar toen het Pascha begon, met het eten van het Paaschlam, was de zon reeds een poos onder, de lampen waren reeds aangestoken; het was dus reeds ten volle Vrijdag. Op den dag te voren werd het zuurdeeg weggenomen en verbrand, en het Paaschlam geslacht; het eerste geschiedde reeds bij het begin van dien dag, het laatste tegen het einde deszelven; maar al heette die dag, wegens het eerste, tengevolge waarvan men ook dien dag reeds ongezuurd brood at, de eerste dag der ongezuurde brooden, — hij bleef desniettemin ook heeten de „voorbereiding voor het Paaschfeest,” maar niet de eerste

dag van „het Pascha." Dat de dag waarop het Paaschlam *geslacht* werd, *niet* de eerste Paaschdag, maar slechts de „*voorbereiding*" daartoe was, *dat is immers juist het groote argument* dergenen, die tusschen Johannes en de Synoptici een onoplosbaren strijd zien! En het groote argument dat hunne bestrijders er tegenover stellen, is immers *niet*, dat de dag des slachtens reeds de eerste Paaschdag heet, maar dat het slachten reeds den vorigen dag was gebeurd, dat Johannes niet spreekt van de voorbereiding voor het Pascha, maar van de voorbereiding voor den Sabbath. *Allen* zijn het eens, dat de dag des slachtens niet de eerste feestdag, maar de voorbereiding voor het feest was. En daar het nu buiten allen twijfel is, dat het *eten* van het lam geschiedde, als de dag *na* die voorbereiding, de eerste feestdag, reeds eenigen tijd begonnen was, om vervolgens door te loopen tot den volgenden zonsondergang, zoo is het ook buiten allen twijfel, dat de sterfdag van Jezus naar Joodsche rekening *dezelfde* was in welks aanvang Hij, volgens de Synoptici, het Paaschlam had gegeten; en dat men de telling der „zes dagen voor *het Pascha* niet mag beginnen met de voorbereiding voor het Pascha, maar met het Pascha zelf. „Zes dagen voor het Pascha" is zes dagen voor den eersten feestdag. En die was Vrijdag, in geen geval Donderdag, en op Joodsche wijze tellende, zooals men *moet* tellen, is het buiten allen twijfel, dat Jezus, die op den Joodschen *Vrijdag* het Pascha gevierd heeft, volgens Johannes opgave den *Zondag* te voren te Bethanië is gekomen.

Dat strookt ook veel beter met de omstandigheden der reize en met de verhalen omtrent het gebeurde op de volgende dagen.

Jezus kwam van Jericho, — ongeveer vier uren gaans van Bethanië gelegen; de reis door de bergachtige streek duurde

wellicht iets langer. Op dien weg door de woestijn van Jericho, — een woest, onbewoond oord, was geene gelegenheid tot overnachten in stad of dorp; voor nachtverblijf in de open lucht was noch het (eenigszins onveilig) oord, noch het jaargetijde geschikt; want de nachten waren nog te koel; men gevoelde eenige dagen later, zelfs in een rondom besloten voorhof binnen de stad, behoefte aan stoken, zoodra het nacht was geworden;) de reis van Jericho naar Bethanië is dus klaarblijkelijk in ééns door, en bij den dag, afgelegd. Daarmede vervalt elk denkbeeld van Jezus aankomst te Bethanië op Zaterdag, op den Sabbath, dat dan ook door allen verworpen wordt.

De Heer moet dus of den vorigen, of den volgenden dag te Bethanië zijn gekomen. Zou het laatste soms het geval kunnen zijn? Zou Hij kunnen zijn gekomen op [onzen] Zaterdagavond, na afloop der Sabbath, die met zonsondergang eindigde? Maar men kan immers na zonsondergang onmogelijk den tijd vinden voor eene vier of vijf uren lange reize, het gereed maken en het gebruiken van een blijkbaar feestelijken maaltijd! En als die maaltijd eerst op den laten Zaterdagavond gehouden is, toen het naar Joodsche rekening reeds lang Zondag was, dan kon immers de Zondag, die dan de dag van den intocht zou zijn, niet door het woord „des *anderen* daags" worden aangeduid! En wilde men aannemen, dat Jezus door eene onbekende en ten eenemale onverklaarbare omstandigheid op den Sabbath ware aangekomen, ook dan moet men wel inzien, dat een feestelijke maaltijd, waartoe de toebereidselen dan toch eerst na zonsondergang mochten beginnen, dien avond niet meer kon worden gereed gemaakt en gebruikt; (behalve nog, dat de aankomst dan weer op den zevenden dag voor het Pascha zou vallen).

Dat de aankomst te Bethanië op den vorigen dag plaats

had, op Vrijdag, is zooals wij gezien hebben geheel en al in strijd met de opgave: *zes* dagen voor *het Pascha*. Bovendien moet men dan aannemen, dat de maaltijd op Vrijdag reeds is toebereid, en alles wat daartoe dienen moest ruim een etmaal in bewaring gehouden; dat dus het feestmaal ter eere van den hoog vereerden gast bestaan heeft uit in der haast na afloop van den Sabbath opgewarmden kost, òf uit een negentiende-eeuwsch koud collation.

De onderstelling is immers veel redelijker, dat Jezus, die te Jericho bij Zaccheüs was ingekeerd „om te herbergen," (Luc. 19: 7.) aldaar op den Vrijdag, kort voor zonsondergang is aangekomen; dat na de genezing van den blinde voor de poort, en het oponthoud bij den ingang in de stad te midden eener talrijke schare, de zon reeds was ondergegaan en dus de [Joodsche] Zaterdag reeds begonnen, toen Jezus tot Zaccheüs zeide: „Ik moet heden," (d. i. dezen zevenden dag der week, dezen Sabbathdag), „in uw huis blijven;" en dat Hij dus, dien Sabbath te Jericho doorgebracht hebbende, Zondag morgen vroegtijdig van daar is vertrokken, en op dienzelfden dag, den zesden voor het Pascha, omstreeks den middag te Bethanië is gekomen, — waar dan in dàt geval tijds genoeg was om „Hem een maaltijd te bereiden," die dan, geheel in den regel, tegen den avond werd gehouden; met het oog op die aankomst, die bereiding van den maaltijd, en het houden, althands aanvangen daarvan, alles op dienzelfden dag, is de uitdrukking volkomen juist, dat de intocht in Jerusalem „des anderen daags" heeft plaats gehad.

Natuurlijk is het dan op den Maandag geweest: en wat is hiertegen? Niets dan de viering der gedachtenis van dien intocht op een Zondag. Maar wat beteekent de kerkelijke feestregeling, waar het op chronologische juistheid aankomt?

Zal men op grond van die regeling, uit veel later tijd afkomstig, en niet met chronologische, maar ritueele bedoelingen vastgesteld, ook aannemen, dat de Heer op den 25sten December is geboren; dat zoowel de aanbidding der Oostersche wijzen als, later, de doop van Jezus door Johannes, en de verandering van water in wijn, en ook nog later de spijziging der 5000, alle op 6 Januarij hebben plaats gehad; dat de Engel op 25 Maart aan Maria verschenen is, enz? Of, om te blijven bij het punt dat wij thands bespreken, zal men op grond der Kerkelijke feestregeling aannemen, dat de opwekking van Lazarus geschied is op den dag voor den intocht in Jerusalem, dus op denzelfden dag, aan welks avond de Bethanische maaltijd gehouden is? Zal men dit niet aanstonds als ongerijmd verwerpen, omdat wij uit de Evangelische geschiedenis weten, dat Jezus n a die opwekking van Lazarus een tijd lang vertoefd heeft in de woestijn ten Noordoosten van Jerusalem, en in de stad Ephraïm verblijf gehouden (Joh. 11: 54.), en eerst daarna over Jericho weder naar Bethanië is gegaan? Maar waarom zal men dan niet evenzeer verwerpen den Zondag als dag van den intocht, die evenzeer in strijd is met de opgave van denzelfden Evangelist (Joh. 13: 1), die ons den Zondag als dag van aankomst te Bethanië doet kennen? En, wat merkwaardig is, evenzeer in strijd *met de Synoptici,* wier geloofwaardigheid ten aanzien der tijdsbepalingen, bij een intocht op Zondag, niet te redden is dan door het inschuiven van een verdichten „stillen dag," van welken in geen enkel der vier Evangeliën ook maar het geringste spoor is te vinden!

Men heeft zulk een spoor meenen te vinden in het woord Joh. 12: 39; weggaande verbergde Hij zich van hen" Maar dat beteekent immers n i e t s méér, dan dat Hij zich aan de oogen zijner vijanden onttrok, door weg te gaan van hen.

Dezelfde schrijver vermeldt een dergelijk „zich verbergen" met dezelfde woorden (*ἐκρύβη ἀπ' αυτῶν*) en met hetzelfde toevoegsel, (zich verbergen van hen, door middel van te vertrekken,) bij eene vroegere gelegenheid (Joh. 8: 59). Dáár denkt men er geen bepaalden dag van stille afzondering bij, maar neemt het eenvoudig als een zich onttrekken aan het gezicht zijner vijanden. Alleen de Palmzondag-bril kan Joh. 12: 36 het bijvoegsel doen lezen: Hij verbergde zich van hen, door weg te gaan, *en bleef daarop juist een etmaal verborgen in afzondering.*" (Want dat het participium „*weggaande* verbergde Hij zich," de kracht heeft van het middel waardoor men iets doet aan te duiden, — „Hij verbergde zich *door weg te gaan*," — zal niemand die Grieksch verstaat ontkennen.)

En de Synoptici? Lucas geeft hier geene tijdsbepaling, dan alleen dat, toen Judas zijn verraderlijk aanbod aan den Raad deed, het Paaschfeest nabij was. Maar Mattheus en Marcus laten op de vermelding der Eschatologische redevoering onmiddellijk volgen het verhaal van de uitzending der twee discipelen op den dag der Paaschbereiding; welk verhaal zij, gelijk Lucas ook doet, inleiden met de vermelding van Judas aanbod aan den Raad; maar zij voegen er dan bij, hoe bij Judas het denkbeeld van verraad is opgekomen bij gelegenheid van een maaltijd, tijdens Jezus verblijf te Bethanië gehouden, zonder den dag van dien maaltijd op te geven. Van een dag van stille afzondering tusschen den dag der Eschatologische rede en den dag der uitzending melden zij hoegenaamd niets.

Integendeel, volgens Mattheüs heeft Jezus die Eschatologische rede besloten met de herinnering, dat na twee dagen het Pascha zou zijn, en dat Hij alsdan zou overgeleverd worden om gekruisigd te worden. (Marcus vermeldt die tijds-

bepaling ook, maar niet in zulk een onverbreekbaar verband met het vorige, en toch ook niet zoo, dat hij met Mattheüs in verschil geraakt.) Daar het nu vaststaat in alle vier de verhalen, dat de Heer op Vrijdag gekruisigd is, en dat dit, (al ontkennen sommigen het ten aanzien van Johannes,) toch volgens Mattheüs zeker de eerste dag van het Paaschfeest was, — dan kunnen die woorden, waarin Jezus te kennen gaf, dat Hij na twee dagen, op den dag van het Paaschfeest, zou gekruisigd worden, *onmogelijk* anders dan op Woensdag gesproken zijn. En zegt men, dat de Heer, op Woensdag, had moeten zeggen: „morgen, over één dag, is het Pascha," — dan herinneren wij, dat dit alweer berust op de valsche onderstelling, dat de dag des slachtens van het Paaschlam de eerste paaschdag was; en dat het in strijd is met de wijze, waarop Jezus van het Pascha spreekt als tijdsbepaling van zijne overlevering ter kruisiging. De uitdrukking „na twee dagen," is nog iets anders dan „ten tweeden dage," want dàt zou, naar Joodsche spreekmanier, den volgenden dag zijn men gebruikte echter die uitdrukking niet, maar zeide in dat geval eenvoudig: „morgen" [1]); de woorden: „na twee dagen" kunnen niets anders beteekenen dan ons woord „overmorgen" aanduidt. Op welken anderen dag nu dan Woensdag kon Jezus van den dag zijner kruisiging, die dan toch Vrijdag is geweest, spreken als „overmorgen"?

[1]) Zie Luc. 13: 32, „ik maak gezond, heden en morgen, en ten *derden* dage word ik voleindigd," waar „morgen" duidelijk gelijk staat met „ten *tweeden* dage," en het „heden" als de *eerste* der drie dagen wordt genomen: volkomen als bij het „ten derden dage opgestaan". Als er Matth. 27: 39 en Marc. 8: 31 gesproken wordt van een opstaan *na* drie dagen (μετὰ τρ. ἡμ.) is dit eene in het gebruik ingeslopen min juiste uitdrukking, gelijk staande met de „drie dagen en drie nachten" in Matth. 17: 43. In Matth. 26: 61 en de parallelle-plaatsen staat διὰ of ἐν, in drie dagen.

Men heeft de afspraak tusschen Judas en de Overpriesters op dien tusschen-ingeschoven dag geplaatst; al weer kennelijk ten onrechte. Volgens Mattheüs, (cap. 26: 1—4), waarmede Marcus en Lucas niet in strijd zijn, maar veeleer in goede overeenstemming, heeft de Raadsvergadering, waarin het vangen en dooden van Jezus besproken werd, plaats gehad ongeveer op hetzelfde tijdstip, waarop Jezus zelf de volvoering van hun gruwelplan voorspelde, na zijne profetie van de toekomst te hebben uitgesproken; waarop dan bij Mattheüs en Marcus volgt, hoe Judas, aan een onlangs gehouden maaltijd door Jezus berispt zijnde, den Overpriesters aanbood Hem over te leveren; dat dit aanbod in de Matth. 26: 3, 4 vermelde vergadering gedaan is, daarover bestaat geen verschil. En dat Judas juist dienzelfden dag bij de Overpriesters is geweest, komt goed overeen met de vermelding (Marc. 13: 3) dat het slechts *vier* der discipelen, (Petrus, Jacobus, Johannes en Andreas,) waren, die Jezus om inlichting aangaande de voleinding der gedreigde oordeelen vroegen; dat dus gedurende het uitspreken ten gevolge van die vraag, van de Eschatalogische redevoering, die wij Matth. 24 en 25 het uitvoerigst vinden, Judas niet bij Jezus was. En hij kon, toen er meer discipelen afwezig waren van den Meester, zonder opzien te baren, ook een poos afwezig blijven, om intusschen naar de Overpriesters te gaan; op een dag van stille afzondering des Heeren met zijne discipelen in Bethanië, zou zijn heengaan, alleen, uit den discipelkring en uit het vlek, veel meer zijn opgevallen, — terwijl integendeel de discipelen er kennelijk volstrekt geen erg in hadden, dat Judas iets bijzonders voorhad of deed.

Omtrent het gebeurde tusschen den intocht in Jerusalem en de gevangenneming van Jezus, is er geen verschil tusschen de drie Synoptische Evangeliën. De eene schrijver moge

het één, de andere het ander, meer in bijzonderheden vermelden, — de één soms mededeelen wat de ander voorbijgaat, — strijd is er niet; wel trekt Mattheüs, die wel meer de tijdsbepaling verzuimt op te geven, de vervloeking van den vijgenboom en het gesprek over de terstond op die vloekspraak gevolgde verdorring in éénen adem vermeldende, daardoor samen, wat volgens Marcus op twee dagen gebeurd is; maar overigens laten zich de drie verhalen volkomen goed overeenbrengen.

Maar het vierde! dat wijkt ten eenemale van de drie eersten af; dat vermeldt geheel andere dingen dan zij, en verzwijgt zelfs allermerkwaardigste en hoogst belangrijke zaken, die bij hen voorkomen.

Juist, dat doet het; het vermeldt, wat zij verzwijgen, en verzwijgt wat zij vermelden. Daarmede is juist de sleutel gevonden van wat men den strijd noemt tusschen Johannes en de Synoptici.

Johannes geeft in zijn Evangelie enkel aanvullingen, nauwkeuriger bijzonderheden, ophelderingen en bijvoegselen op de andere Evangeliën, wat het historische betreft. Wat de Synoptici uitvoerig genoeg vermelden, vermeldt Johannes niet; wat zij niet mededeelen, deelt *hij* mede; en waar hij historische bijzonderheden vermeldt, die ook zij reeds medegedeeld hadden, doet hij het om er iets tot opheldering bij te voegen, dat de zaak nog beter doet begrijpen, of er iets bij te melden, dat zij er niet bij vermeld hadden.

Dit is zoo in het gansche Evangelie. Voor ons tegenwoordig doel is het alleen voor de lijdensgeschiedenis noodzakelijk, het te bewijzen.

Wij zullen dat trachten te doen; het zal blijken, dat zich dat aanvullend en ophelderend karakter van zijn Evangelie, wat het historische betreft, in de geheele lijdensgeschiedenis letterlijk geene enkele maal verloochent.

DE SYNOPTICI.	JOHANNES.
De maaltijd te Bethanië, met de zalving van Jezus, door eene vrouw, het misnoegen der discipelen daarover en Jezus' berisping tegen hen. — Het gaan van Judas naar den Raad met zijn verraders-aanbod. (Matth. en Marc.).	Juiste tijdsbepaling van den door Mattheüs en Marcus buiten de chronologische orde vermelden maaltijd; de naam der vrouw, Maria, de zuster van Lazarus, en de tegenwoordigheid van den laatste; en vooral de vermelding, dat het Judas was, van wien het misnoegen uitging, waardoor het bij de Synoptici ontbrekend verband verklaard wordt tusschen dat misnoegen, Jezus' berisping, en het verraad van Judas.
Intocht in Jerusalem, (bij Lucas met vermelding van de voorspelling van Jerusalems ondergang.)	Juiste tijdsbepaling, — den dag na Jezus aankomst te Bethanië, — en het bereiden en houden van den maaltijd aldaar; en de vermelding der bijzonderheid, dat de discipelen zelve niet begrepen, wat die intocht was, maar eerst na Jezus' verheerlijking het rechte inzicht kregen van hetgeen toen geschiedde.
Vervloeking en verdorring van den vijgeboom, en het gesprokene daarover. De tempelreiniging. Het Hosanna der	Niet vermeld. Maar daarentegen het voorval met de Grieken, de woorden tot hen gesproken door Jezus; Jezus

DE SYNOPTICI.	JOHANNES.
kinderen in den tempel, Jezus' woordenwisseling daarover met zijne vijanden.	ontroering bij de gedachte aan zijn lijden, en de stem uit den hemel
De strijdgesprekken des Heeren met zijne vijanden; de strafrede ten besluite van den strijd des verworpen Messias tegen zijn Hem verwerpend volk; en het plechtig verlaten van den tempel voor altoos met voorspelling van deszelfs verwoesting, (bij Marc. en Luc. nog het weduwen-penningske.)	Niet uitvoerig vermeld, maar ten besluite van Jezus openbaar leven samengevat in een als 't ware concludeerend resumé. (Joh. 12: 36—50).
De Eschatologische profetiën.	Niet vermeld.
Uitzending der twee discipelen, ter bereiding van het Pascha, (bij Luc. dat het Petrus en Johannes waren.)	Niet vermeld.
De Paaschviering in bijzonderheden; bij Luc. met vermelding van den twist der discipelen over den voorrang.	Slechts aangeduid als avondmaaltijd, maar om daarbij te vermelden de voetwassching en het daarbij gesprokene, — hetwelk volkomen past juist op het vermelde door Lucas.
Jezus aankondiging, dat één Hem verraden zou, van degenen, die mede aanzaten.	Bijvoeging van de persoonlijke aanwijzing van den verrader aan hem, Johannes, door middel eener aan Judas gegeven bete; en vermelding

DE SYNOPTICI.	JOHANNES.
	van het vertrek van Judas, door de anderen niet vermeld, maar waardoor alleen verklaarbaar wordt hoe hij eene poos later met krijgslieden en tempeldienaars, van elders dan de overigen, in Gethsemané kwam.
Instelling van het Avondmaal in bijzonderheden.	Niet vermeld.
Petrus vermetele belofte en Jezus voorspelling der verloochening.	Ophelderende bijvoeging van de aanleiding tot Petrus roemen in het woord des Heeren aangaande het „niet kunnen volgen.”
	De afscheidsredenen en het hoogepriesterlijk gebed na den maaltijd, door de Synoptici voorbijgegaan, en daarom juist door Johannes uitvoerig medegedeeld.
Zielsangst in Gethsemané.	Niet vermeld.
Jezus gevangenneming, met vermelding van den Judas-kus.	Als onmogelijk voorbij te gaan vermeld, doch niet met den kus, maar met eene andere, door de Synoptici niet vermelde bijzonderheid, — het neervallen der vangers op Jezus' vrijmoedige overgave.
Verwonding van een dienst-	Bijvoeging van de namen:

DE SYNOPTICI.	JOHANNES.
knecht des hoogepriesters door een der discipelen.	Malchus en Petrus; merkwaardig in verband met de verloocheningen van Petrus. (Zie bij de verloocheningen.)
Jezus wegvoering naar Cajafas; het medegaan daarheen door Petrus.	Bijvoegingen: Jezus voorloopig vertoef bij Annas; vermelding *hoe* Petrus bij den hoogepriester binnenkwam, door voorspraak van een ander discipel, die met de deurwaarster sprak.
	Het door de anderen niet vermelde eerste gesprek van Jezus, alleen met Cajafas, die vroeg naar zijne leer en naar zijne discipelen.
De verloocheningen van Jezus door Petrus, met verschillende bijzonderheden.	Bijvoeging van de omstandigheid, dat juist de deurwaarster Petrus ondervroeg; dat eene andere vraag plaats had, juist toen Cajafas naar Jezus discipelen vroeg: en dat een andere vrager was een aanverwant van Malchus, die verklaarde Petrus gezien te hebbenin Gethsemané, hetwelk Petrus angst (bij de herinnering aan zijne roekelooze daad) des te begrijpelijker maakt.

SYNOPTICI.	JOHANNES.
Het rechtsgeding voor den Raad, Jezus veroordeeling, de tweede raadsvergadering in den vroegen morgen (bij Matth. en Marc. summier, bij Luc. in bijzonderheden vermeld, de uitleiding van Jezus naar Pilatus *door den geheelen Raad*, Matth. het berouw en den zelfmoord van Judas.)	Niets van dat alles vermeld; maar daarentegen wèl vermeld wat de Synoptici voorbijgaan, de vernedering der raadsleden door Pilatus. (19: 29—31.)
Afzonderlijke ondervraging van Jezus door Pilatus, kortelijk gemeld.	Uitvoeriger opgave van het gesprokene bij die gelegenheid, waaruit blijkt, *hoe* Pilatus kon overtuigd zijn, dat van Jezus geen oproer tegen den keizer te vreezen was, en Hij dus aan het Hem aangetijgde onschuldig was.
Voorstel van Pilatus tot loslating van Jezus of Barabbas; Barabbas gekozen door het volk, aangezet door de overpriesters (volgens Matth. gedurende het gesprek van Pilatus met den bode zijner vrouw); zelfvervloeking der Joden ten aanzien der bloedschuld van Jezus dood; overgave ter kruisiging; de geesseling en bespotting van Jezus door de soldaten.	De keuze van Barabbas en de geesseling in verband met elkander; het juiste tijdstip der bijzonderheden van het „Zie den mensch,” van het gedwongen voor den dag komen der Joden met het eigenlijke punt: dat Jezus zich Gods Zoon noemde, — het *tweede* afzonderlijk verhoor van Jezus door Pilatus, en de Messiasverloochening der Joden.

SYNOPTICI.	JOHANNES.
Wegleiding van Jezus naar Golgotha, met de bijzonderheden aangaande Simon van Cyrene, de klagende vrouwen (bij Luc.), Jezus bezwijken op den weg.	Niets hiervan vermeld.
De kruisiging, de bijzonderheden daarvan, de kleederverdeeling, de kruiswoorden, Jezus dood, de doorsteking van zijn lichaam, de duisternis en andere teekenen, de begrafenis van Jezus door Jozef, en de (door Matth. vermelde) verzegeling van het graf.	Uitsluitend bijvoegingen en aanvullingen; bij de kleederverdeeling de ongenaaide rok; drie zeer belangrijke kruiswoorden, door de anderen niet vermeld; bij het doorsteken vervulling der profetie uitvoerig in 't licht gesteld; bij de begrafenis de vermelding, dat ook Nicodemus daarbij was; en verder niets van wat de andere Evangelisten reeds vermeld hadden.

Bij deze voorstelling wordt alles, wat velen zoo hoogst bevreemdend voorkomt in het zoo zeer van de Synoptici verschillend verhaal van Johannes, hoogst natuurlijk; het verschil wordt volkomen verklaard. Hoe kan Johannes zoovele bijzonderheden voorbijgaan, de tempelreiniging, het gebeurde met den vijgenboom, met de kinderen in den tempel, den door hemzelven van nabij gezienen zielestrijd in Gethsemané, het bezwijken van Jezus op den kruisweg, en zoovele bijzonderheden bij de kruisiging? Hoe kon hij voorbijgaan zulke belangrijke feiten, als de uitzending der twee discipelen,

waarvan hij zelf er één was, de paaschviering, ja de instelling van het Avondmaal, ja het geheele rechtsgeding voor den Raad en Jezus veroordeeling door denzelven? Hoe kon hij, wiens Evangelie juist bedoelt de verheerlijking van den Christus in zijne verhevenste, in zijne goddelijke eigenschappen, voorbijgaan dien grooten dag van den grooten Messiasstrijd, waarin de majesteit, de wijsheid zoowel als door niets te verschrikken rechtvaardigheid, de door niets ten val te brengen heiligheid des Heeren zoo schitterend uitblinken; — voorbijgaan dien hoogverhevenen, hoog heiligen donder des oordeels van den verworpen Messias, waarin niets wordt verzwegen en niets te veel gezegd, die in ontzettende kracht gelijk in volmaakte waarheid onvergelijkelijke en onverdichtbare openbaring van „den toorn des Lams," dat ontzaglijke; Mattheus 23, voorbijgaan van die goddelijke profetieën aangaande de toekomst, waarin de Christus zijne woorden eene onveranderlijkheid als die der woorden des Onveranderlijken toeschrijft, en de teekenen welke die vastheid zijner woorden zullen bevestigen, honderden van jaren of duizenden van jaren voorspelt? — Hoe kon hij, die zoo fijngevoelig op de teederste bijzonderheden bij voorkeur wijst, voorbijgaan, (en dat terwijl *hij* juist in geheel het Evangelie en in geheel de lijdensgeschiedenis het meest de afschuwelijkheid van den verrader doet uitkomen) wat juist hem het meest moest treffen, — wat wel de *quint-essence* der afschuwelijkheid is, den Juda*skus?* en voorbijgaan dien zoo aandoenlijken blik van Jezus op den gevallen Petrus, en die zoo zieltreffend bittere tranen des berouws van dezen? om van de even vermelde kruiswoorden niet eens te spreken? Dat alles blijft onverklaarbaar, tenzij men het aanvullend karakter zijner historische mededeelingen erkent. Neem dat aan, erken dat hij, wat minstens eens, meestal

tweemaal en dikwijls driemaal reeds verhaald was, niet weder noodig acht te verhalen, tenzij hij er iets bij te voegen had ter opheldering of nadere kenschetsing, — en alles is volkomen verklaard.

En hoezeer strekken zijne aanvullingen tot versterking van de geloofwaardigheid ook der Synoptische verhalen! Het fragmentarische dezer verhalen doet sommige dingen minder duidelijk, of eenigsins onsamenhangend voorkomen. Johannes geeft niet eene nieuwe menigte fragmenten, waardoor de onduidelijkheid en onsamenhangendheid nog grooter zou worden; hij geeft bijvoegselen en aanvullingen en ophelderende nalezingen, die men immers niet met losse fragmenten mag verwarren en, waar het andere schrijvers geldt, ook nooit alzoo noemt; en die juist duidelijkheid en samenhang brengen in de inderdaad veel meer fragmentarische Synoptische Evangeliën; zoodat de waarheid dier fragmentarisch verhaalde feiten op zich zelf daardoor veeleer bevestigd dan weersproken wordt. De opgaven van Johannes zijn als het cement, waardoor de losse steenen, die de drie eerste verhalen aanbrachten, worden verbonden tot een geordend gebouw, waarin elke steen op zijne plaats de rechte is.

Zoo is het b. v., gelijk wij in het hierboven gegeven overzicht aanstipten, met den maaltijd in Bethanië. De twee eerste Synoptici verhalen dien maaltijd, en maken daarbij melding van het misnoegen der discipelen over de kostbare zalving, en van de berisping die zij daarom van Jezus moesten hooren. Daarop vermelden zij dat Judas den Overpriesters ging aanbieden, Jezus over te leveren. Blijkens de plaatsing dezer fragmenten moet er verband tusschen zijn; maar welk? Het is volkomen duidelijk uit het verhaal van Johannes, die ons doet zien dat het Judas was, wiens huichelachtige aanmerking het misnoegen der overigen opwekte; bij wien het duidelijk

uitkomt, hoe de bewoordingen van Jezus berisping zoodanig waren, dat zij, zonder dat de overigen het vermoedden, den dief die mededoogen met de armen voorgaf, diep in het geweten moesten dringen, hoe dat juist zijn wrevel opwekte, en voor de verzoeking des Boozen zijn hart opende. En tevens wordt het daardoor gerechtvaardigd, dat de Synoptici den maaltijd, zonder op de chronologische orde te letten, juist daar verhalen waar zij het doen, als inleiding op Judas verraad, — en tegelijkertijd wordt het juiste tijdstip opgegeven.

Zoo is het met de verloochingen van Jezus door Petrus, die zielkundig veel begrijpelijker worden door de bijzonderheden, die Johannes opgeeft, namelijk dat de dienstmaagd, die hem ondervroeg, de deurwaarster was, die het in hare macht had, hem het ontvluchten te beletten, (daar zij kennelijk de deur gesloten hield, zoodat Petrus ook niet had kunnen binnenkomen, zonder voorspraak van een ander;) alsmede dat de netele vraag herhaald werd, juist toen de hoogepriester Jezus ook naar zijne discipelen gevraagd had, hetgeen Petrus op de gedachte moest brengen, dat ook ten hunnen aanzien booze plannen bestonden; eindelijk door de vermelding dat het Petrus geweest was, die in den hof met het zwaard in de hand zich tegen de overheid verzet had, en dat juist een der knechten des hoogepriesters verklaarde hem aldaar gezien te hebben, hetwelk natuurlijk 's mans angst en verlegenheid ten top moest doen stijgen. Door al deze bijzonderheden, die wij aan Johannes verschuldigd zijn, worden de berichten der Synoptici aangaande het feit der verloocheningen als werkelijk gebeurd bevestigd, maar tevens de houding van Petrus zielkundig verklaard. Dat hij er zoovele bijzonderheden nog bij vermelden kon, gaf Johannes aanleiding, om het reeds driemaal geboekstaafd feit der ver-

loochening ten vierden male op schrift te brengen; en ziet! van het berouw van Petrus zwijgt hij! waarom? ook dat was driemaal opgeteekend, en hij had er geen nadere bijzonderheden bij te voegen. En dit zien wij overal, dat hij *alles* voorbijgaat, ook het belangrijkste, ook hetgeen hem naar zijn aard en karakter het diepst getroffen moet hebben, zooals de zielsangst des Heeren in Gethsemané en meer, — wanneer het maar bij de Synoptici genoegzaam uitvoerig en duidelijk is opgeteekend, — iets waar wij den sleutel in vinden tot oplossing van een der grootste harmonistische bezwaren.

Maar welk denkbeeld geeft dit van het Evangelie van Johannes? Is het dan slechts het werk van een annotatieschrijver, een verzamelaar van nalezingen, bijvoegselen en ophelderingen, zooals men ze thans als aanhangsel of supplement zou leveren, of achter eene tweede editie der oorspronkelijke geschriften zou drukken? Verre van daar. Een blik op datgene wat hij vermeldt, is genoeg om ons dat denkbeeld te doen verwerpen. Neen, het hoofddoel van het Evangelie is dat, wat men er algemeen voor houdt, en ook onmiskenbaar is, — den Christus in zijne goddelijke heerlijkheid te doen kennen. Maar de schrijver bouwt daarbij op het reeds bekende voort; hij doet niet, alsof de kerk, voor welke hij schreef, nog niets van Jezus wist. Hij *ignoreert* niet, wat zijne broeders deden, en is er niet op uit, hun werk door het zijne overtollig te maken. Hij declineert hen niet, door hun getuigenis als niet bestaande te behandelen of zelfs den schijn te doen ontstaan, alsof de kerk datgene wat zij getuigden niet als geloofwaardig genoeg kon aannemen. Hij voegt aan hun getuigenis een laatst, een heerlijk getuigenis toe, waarin hij dat zijner voorgangers completeert, het deszelfs zelfstandige waarde laat behouden, ja waardoor die waarde van hun getuigenis in 't licht komt. *Johannes is niet de zij-*

delingsche bestrijder, hij is de Apologeet der Synoptici; hun onwillekeurige, maar daarom nog niet onbewuste verdediger. Het doel van zijn Evangelie leidde hem onwillekeurig tot belangrijke, zelfstandige aanvullingen, door vermelding van veel wat zij niet melden, maar juist geschikt was voor zijn doel; en zoo zorgvuldig vermijdende de door hen vermelde bijzonderheden uit Jezus leven, nog eens te beschrijven, als hij er niet iets bij te voegen had, toont hij den welbewusten toeleg, om de kerk *die* bijzonderheden op *hun* getuigenis te laten aannemen, en in dat opzicht, gelijk Paulus het van zichzelven ook getuigt, niet in te gaan in eens anders werk. Zij getuigden van de heerlijkheid des Verlossers; hij getuigt daarvan nog op andere wijze, — maar verdringt hen niet, neen hij blijft hen voor het oog der gemeente des Heeren handhaven als zijne mede-getuigen, even geloofwaardig als hij zelf, zoodat zij, om óók als betrouwbare getuigen te worden erkend, niet noodig hebben, dat hij het door hen verhaalde in alle bijzonderheden nog eens verhale, wat hij integendeel zonder eenige reden nimmer doet. Zoo ja, is wel waarlijk Johannes de Apologeet der Synoptici, terwijl het zelfstandig doel en eigenaardig karakter van zijn geschrift ongeschonden blijft.

De verhouding tusschen Johannes en de Synoptici blijkt wellicht het duidelijkst uit hetgeen de eerste vermeldt van Jezus op het Loofhuttenfeest en op het feest der tempelvernieuwing, en van de opwekking van Lazarus, en hetgeen de laatsten vermelden van Jezus vertrek uit Galilea, zijn verblijf in het Overjordaansche, zijne komst te Jericho en vandaar te Jeruzalem. (Joh. 7: 1—12: 18, vergeleken met Matth. 19: 1—21: 10, Marc. 10: 1—11: 10, en Luc. 18: 35—19: 44). Maar om niet te uitvoerig te worden, moeten wij ons tot de eigenlijke lijdensgeschiedenis bepalen.

Op het standpunt, waarop wij ons plaatsen, vervalt al het bevreemdende, dat er anders in ligt, wanneer Johannes zwijgt van de tempelreiniging, van de kinderen in den tempel, van de strijdredenen, zelfs van de Eschatologische profetiën, ofschoon hij een der vier was die haar aanhoorden; van de uitzending der twee discipelen, ofschoon hij er één van was; van den zielestrijd in Gethsémané, ofschoon hij een der drie was die dien aanschouwden; en dat hij melding maakt van de Grieken die tot Jezus kwamen, van de stem uit den hemel, voorts van de voetwassching, vooral van de afscheidsredenen na den paaschmaaltijd, ofschoon hij zelfs de paaschviering zelve en de instelling des Avondsmaals niet beschrijft. Dat alles was reeds genoegzaam beschreven door zijne voorgangers; en wat de beide laatste gebeurtenissen betreft, — de Christelijke paaschviering (het pascha des lijdens in den beginnne) en het Christelijke Avondmaal waren immers in de gemeente als getuigenissen die ieder kende! Waarlijk, Johannes behoefde de driemaal verhaalde instelling, door Paulus mede alom bekend gemaakt en in geschrifte vermeld, en bij de gemeente voortdurend gevierd, niet nog eens te beschrijven.

Maar sluit hij de paaschviering niet uit, veeleer dan haar als genoegzaam bekend voorbij te gaan? Die vraag moet nu nog beandwoord worden.

Nà al wat, onder velen, *J. P. Lange*, (Leben Jesu, pag. 1166 en 1303) en *van Oosterzee*, (Leven van Jezus, 2de druk pag. 3—18) daarover gezegd hebben, is er *over dit punt* niets nieuws gezegd. Terwijl wij met de talrijke schoone opmerkingen van den laatste vooral nagenoeg geheel instemmen, (alleen over Joh. 13 : 1 hebben wij een eenigszins ander gevoelen,) kunnen wij volstaan met de volgende opmerkingen, ter herinnering en om der volledigheid wille hierbij gevoegd.

Vooreerst meenen wij, dat men zich bepalen moet bij de teksten uit de Evangeliën, en dat men niets te doen heeft met de Talmudische inzettingen. Dat men op den avond waarop het Paaschlam gegeten werd, niets koopen mocht, dat men alsdan de stad niet mocht verlaten, dat op zulk een hoogen feestdag geene gerechtzaken behandeld mochten worden, — dat alles is alleen te vinden in de *latere* Talmudische bepalingen. Wat Jezus zelven betreft, al hadden zij bestaan te zijner tijde, zou Hij er zich niet aan gestoord hebben, Hij die wel de wetten van Mozes, maar niet de inzettingen der ouden eerbiedigde. Hiermede is het bezwaar opgelost, hoe de Apostelen Jezus het bevel konden toeschrijven, nog iets te koopen (Joh. 13: 29.), terwijl die tekst, zoo als *van Oosterzee* terecht opmerkt, eerder bewijst, dat de feestviering reeds begonnen was, wijl er, ware eerst de volgende avond het Pascha, nog een geheele dag vrij was; het bevel om *haastelijk*, *in den nacht*, voor het nog ontbrekende te zorgen, zou juist dan ongerijmd geweest zijn. Evenzoo zou het verbod om de stad uit te gaan, al had het bestaan, Jezus niet hebben teruggehouden van Zijn gang naar Gethsemané.

„Maar zulke inzettingen zouden toch den Raad wel teruggehouden hebben van de rechtspraak op een hoogen feestdag." *Lange* merkt terecht op, dat het fanatisme dikwerf de instellingen van het fanatisme verbreekt; maar bovendien, dat verbod bestond niet; want bij een vroegere gelegenheid, toen er bovendien niet zulk eene haast was, hadden de raadsleden wel eene rechtszitting gehouden en dienaren uitgezonden om Jezus midden onder het volk gevangen te nemen op den grootsten dag van het Loofhuttenfeest (Joh. 7: 32, 37, 45).

Een ernstiger bezwaar van dezen aard wijst ons juist aan, hoeveel waarde wij aan die Talmudische voorschriften hebben

toe te kennen. De Joodsche Kalender is, naar die voorschriften, zoo ingericht, *dat de eerste Paaschdag nooit op Vrijdag vallen kan* [1]. Maar dezelfde schrijver, die hierop opmerkzaam maakt, en daarom meent dat Jezus niet op den eersten Paaschdag maar een dag vroeger gestorven is, bericht ons ondubbelzinnig en op gezag van *den Talmud zelven*, dat die regeling ten tijde van den tweeden tempel, en zoolang het Sanhedrin in Jerusalem zitting had, *nog niet bestond* [2], maar dat men toen de „nieuwe maan" nog bepaalde naar het wederverschijnen van den smallen maansikkel. En volgens die bepaling pleit naar onze eigen berekening alles er voor, dat zoowel in het sterfjaar van Christus, als ook in dat van Herodes, (welks lente-vollemaan wij nauwkeurig kennen door eene toen plaats gehad hebbende eclips,) het Pascha wel degelijk op Vrijdag is ingevallen; zoo als bij *die* wijze van bepaling somtijds wel gebeuren moest. Juist dat men het *later* onmogelijk gemaakt heeft, het Pascha op Vrijdag te hebben, maakt de geheele zaak verdacht. En als men nu in aanmerking neemt, dat ook al die overige bepalingen uit dienzelfden tijd afkomstig zijn, en tegen de Evangelische verhalen gekant zijn, dan ligt het vermoeden niet verre, dat alle die bepalingen later opzettelijk zijn gemaakt, om de Evangeliën als ongeloofwaardig te doen voorkomen; dan worden wij sterk gedrongen tot het vermoeden: de Talmudisten zeggen, dat men op het Pascha de stad niet mag verlaten, omdat de Evangeliën zeggen dat Jezus op het Pascha buiten de poort ging; de Talmudisten verklaren: „men richt niet op hooge feestdagen," omdat de Evangeliën tweemaal van zulk een feit melding maken; de eersten verbieden het

[1]) Ideler, Handbuch der Mathem, und Techn. Chronologie, I. 519.
[2]) Ideler, I. 512.

koopen op den Paaschavond, omdat de laatsten het als geoorloofd voorstellen; de eersten stellen den regel: op Vrijdag nimmer een eerste Paaschdag, omdat volgens de laatsten op Vrijdag een eerste Paaschdag was. — Dat men dien braven mannen geen onrecht doet met zulk een vermoeden, beseft een ieder die de brieschende en niets ontziende vijandschap der Joden tegen Christus en het Christendom kent, en in hunne behandeling van Christus zelven bewezen ziet. De Talmudisten, die zelfs de profetiën hoogst willekeurig uitleggen en kennelijk alle jaartallen van den zondvloed tot Abraham in den Hebreeuwschen tekst vervalscht hebben, alleen om eene enkele overlevering aangaande het Messiaansche tijdperk krachteloos te maken, — zijn zeker niet te goed geweest, om hunne nieuwgemaakte bepalingen zoo in te richten, dat zij een ongunstig licht op de evangelische verhalen werpen. En in elk geval is het hier boven gebleken, dat de voornaamste bepaling, die gewis de Evangelische verhalen zou omverwerpen, volgens der Talmudisten eigen erkentenis ten tijde van Jezus *niet bestond*; — de overige nu zijn uit dezelfde fabriek afkomstig; — welke kracht heeft het beroep op zulke argumenten, tegenover het eenparig getuigenis der Evangelisten, die geene reden hadden om Jezus sterven op een anderen dag te stellen dan het werkelijk plaats vond, en wier verhalen te vele ongezochte en onwillekeurige aanknoopingspunten aan het Pascha hebben, om, in dat opzicht ten minste, verdichting te kunnen zijn?

Maar de teksten zelve dan!

De Joden wilden zich niet ontreinigen in des heidens huis, „opdat zij het Pascha eten mochten." (Joh. 18: 28.). Dat de uitlegging juist is, volgens welke de uitdrukking „het Pascha eten," eene algemeen gebruikelijke uitdrukking was voor de Paaschviering in het algemeen, waarbij niet alleen

het Paaschlam des avonds, maar waarbij ook op den eersten dag, en ook nog wel daarna, talrijke offers in den voorhof des tempels werden gegeten, blijkt hieruit, zooals *van Oosterzee* en anderen opmerken, dat de ontreiniging door het betreden van eens heidens huis slechts *tot den avond* duurde, en dus de Joden, al waren zij in Pilatus huis geweest. na zonsondergang toch weer Levitisch rein geweest zouden zijn. Het moet dus zien op de offermalen, die nog vóór zonsondergang werden gehouden, en waar mannen als deze bijzonder op gesteld waren. Dat het op het Paaschlam zien zou, is eenvoudig — ongerijmd. Maar werden dien dag reeds de offermalen gehouden, dan was het Paaschlam reeds den vorigen avond gebruikt.

Maar blijkt dan niet uit Joh. 18: 14, 31, 42, dat het rechtsgeding voor Pilatus, Jezus veroordeeling, dood en begrafenis plaats hadden niet op het Pascha, maar op den voorbereidingsdag daartoe? Juist het tegendeel. Johannes spreekt niet van het *proëortion*, de voorbereiding op den *feestdag*, (zooals o. a. Philo den dag voor het feest noemt), maar van de *paraskeuê*, de voorbereiding op den *Sabbathdag*. Dat dit woord de staande uitdrukking was voor dien dag, blijkt bij Marcus (15: 42), die het vertaalt: „paraskeuê, dat is *prosabbaton*;" het blijkt bij *Johannes* (19: 31), die zegt, dat de Joden niet wilden dat de lijken *op den Sabbath* aan het kruis zouden blijven, wijl het de voorbereiding (paraskeuê) was, natuurlijk tot dien Sabbath; en nogmaals bij Johannes (19: 42), als hij zegt, dat Jezus lichaam in een nabijzijnd graf werd gelegd, om de voorbereiding (paraskeuê) der Joden. Nu kan toch wel door „de voorbereiding der Joden," niets anders verstaan worden, dan wat men bij de Joden gewoon was „de voorbereiding" te noemen, en dat was de dag voor den Sabbath, het prosabbaton bij Marcus. En zoo moet

de uitlegging dan wel juist zijn, die „de voorbereiding van het Pascha" (Joh. 19: 14) opvat als de voorbereiding, niet *tot* het Pascha, maar *in* het Pascha, — *die* Paraskeuê, *die* vóórsabbath, die in het Paaschfeest viel; gelijk wij zeggen: het Avondmaal van Nieuwejaar, ook al valt het vieren des Avondmaals niet op 1 Januarij, maar een of meer dagen daarna, (of ook daarvóór, zooals in groote gemeenten, waar men het soms op den Zondag vóór en op den Zondag nà 1 Jan. viert [1]).

En als nu Johannes, waar hij (cap. 13) Jezus laatsten levensavond verhaalt, van een avondmaaltijd spreekt, alsof 't eene van zelfheid is; en als hij daarbij de voetwassching vermeldt, die zoo uitnemend gemotiveerd is door den rangstrijd die volgens Lucas bij het Paaschmaal plaats had; en woorden vermeldt, bij die voetwassching gesproken, die wat den zin betreft dezelfde zijn als die Lucas bij gelegenheid van dien rangstrijd vermeldt (Joh. 13: 15—17, Luc. 22: 26. 27), terwijl zelfs de woorden bij Lucas „ik ben te midden van u, als een die dient," eerst recht beteekenisvol worden door de voetwassching; en als Johannes dan de ontdekking van den verrader verhaalt, overeenkomende met de Synoptici (maar met bijvoeging eener hem persoonlijk betreffende bijzonderheid), — is het dan niet duidelijk, dat hij hier spreekt van dienzelfden avondmaaltijd, dien zijne medegetuigen uitdrukkelijk als den paaschmaaltijd beschreven? En zou hij zulk eene schromelijke onjuistheid, alleen bij verdichters mogelijk, niet uitdrukkelijk hebben moeten tegenspreken,

[1]) Zoo was het b. v. vroeger (of het nog zoo is weet ik niet,) te Amsterdam, en ik heb toen wel èn het Avondmaal in de laatste week van December èn dat in de eerste week van Januarij „het Nieuwjaars-Avondmaal" hooren noemen.

in plaats van hunne verhalen slechts aan te vullen met wat zij niet vermelden?

Maar zegt Johannes dan niet, dat het voorgevallene op dien avond, voorgevallen is vóór het feest van het Pascha? (Joh. 13: 1.).

Neen, dat zegt Johannes niet. Waarop slaan de woorden: πρὸ δὲ τῆς ἑορτῆς (vóor het feest)? Op al hetgeen verhaald zal worden? Neen, volgens den aard der Grieksche taal is de ongedwongenste en natuurlijkste opvatting, dat ze slaan op het woord dat er het naast bij staat, εἰδὼς (wetende). Jezus wist reeds voor het Paaschfeest, dat zijne ure aanstaande was, — *dat* wil Johannes zeggen, als inleiding op hetgeen hij dan van Jezus laatsten levensavond te melden heeft, waarin Hij toonde de Zijnen lief te hebben ten einde toe. Men moet onzes inziens aldus vertalen en verstaan:

„Jezus, [reeds] voor het Paaschfeest wetende, dat zijne ure gekomen was, om uit deze wareld tot den Vader te gaan, heeft, de zijnen die in de wareld waren [steeds] liefgehad hebbende, [toen met het aanbreken van het Paaschfeest het einde kwam] hem, liefgehad tot het einde. En toen het avondmaal gehouden werd," enz.

In zulk een verband kan dat avondmaal ook volgens Johannes geen ander zijn dan de welbekende maaltijd van het feest, door hem genoemd als het nu gekomen keerpunt in Jezus lot. Ofschoon hij de Paaschviering niet nader beschrijft, als die reeds genoegzaam beschreven was, geeft hij hier toch wel degelijk het *feest* van het Pascha als dat groote, Jezus tevoren reeds bekende, keerpunt op, en geeft in geheel den toon van dezen plechtstatigen aanhef te kennen dat dit nu gekomen was, — dat hem stoffe te over geeft om een overvloed van getuigenissen voor 's Heeren grootheid en heerlijkheid mede te deelen, zonder dat hij behoeft te herhalen

wat anderen reeds melden en in de gemeente zóó algemeen bekend was als de Avondmaalsinstelling en de veroordeeling des Heeren door den raad van Judea; terwijl hij zich ook weer bij hun verhaal aansluit; bij de voetwassching in verband met den rangstrijd, en rechtstreeks in de ontdekking des verraders, de voorspelling en de uitkomst van Petrus verloochening, het heengaan naar Gethsemané, en andere punten.

Bestaat er nu zulk eene overeenstemming zulk, eene aansluiting, ik zou bijna zeggen zulk eene aanvaarding van solidariteit van het vierde Evangelie met de drie andere; dan moet de schrijver van het vierde de anderen hebben gekend, ze hebben gekend als algemeen reeds in de gemeente bekend, en ze hebben erkend als even deugdelijke oirkonden als het zijne. En geven nu trekken, als buiten de lijdensgeschiedenis Joh. 1: 39—41 (vooral vs. 40); Joh. 2: 11*c*, 17; 3: 27; ja de geheele beschrijving van het gebeurde met den blindgeborene, en al wat van de opwekking van Lazarus vermeld wordt; en in de lijdensgeschiedenis de beschrijving van den Bethanischen maaltijd, de aanhef van Joh. 13, de van persoonlijke verbazing en verrukking getuigende beschrijving van de voetwassching, en de vermelding van de afscheidsgesprekken en het hoogpriesterlijk gebed, en het nimmer zich kunnende verbergen afgrijzen van den verrader, en trekken als Joh. 13: 24—26; 18: 5; 18: 8, 9; de bijzonderheden omtrent Petrus verloocheningen; de vermelding der uren soms; Joh. 19: 24, 26, 27; vooral 19: 35; om van dergelijke in de opstandingsgeschiedenis niet te spreken; — geeft dit alles den ooggetuige te kennen, en wel den oplettenden ooggetuige, tevens den krachtigen, vurigen, maar ook innig liefhebbenden en diepgevoelenden geest, — zulk eenen als de

Apostel Johannes was, blijkens vele trekken uit het vierde Evangelie èn uit de drie eerste, — dan is het toch niet geheel zonder grond, als wij blijven gelooven: de Apostel Johannes heeft de Synoptici gekend, en als echt erkend, en hun getuigenis door het zijne bevestigd als met dat zijne gelijk in waarde; dan is het geene roekeloos oppervlakkige conclusie, dat, deze dingen alzoo zijnde, alle vier de Evangeliëën met elkander één geheel vormen en alle met elkander echt en van apostolische geloofwaardigheid zijn.

L. Tinholt.

DE STERFDAG DES HEEREN.

Der Tag des letzten Paschamahles Jesu Christi. — Ein harmonistischer versuch von F. H. Aug. Serno Ev. Prediger in Bromberg. — Berlin 1859.

Kritiek op boven genoemde brochure van Prof. Dr. Weisz in de Algemeine Kirchen Zeitung 1860 No. 42.

Eene der redenen, waarom er aan de echtheid van 't Johannes-Evangelie getwijfeld wordt, is dat er verschil bestaat omtrent den sterfdag des Heeren, tusschen het verhaal daarvan gegeven door dit Evangelie en dat, 't welk de drie eerste Evangeliën [de Synoptici] ons meedeelen. Het verschil bestaat werkelijk.

De eerste drie Evangeliën spreken van een Paaschmaal dat de Heer met zijne discipelen, vóór zijn lijden in Gethsémané gehouden heeft; [1]) de vierde Evangelist schijnt van geen Paaschmaal te weten en spreekt alleen van een maaltijd. [2])

---

[1]) Matth. 26 : 17.

[2]) Joh. 13 : 1.

Uitdrukkelijk vermelden de Synoptici dat de dag, waarop de discipelen dat Paaschmaal bereidden, de voorbereiding was „waarop het Pascha volgens de wet moest geslacht worden," [1]) terwijl Johannes, [2]) even uitdrukkelijk vermeldt dat de dag van 's Heeren sterven de Voorbereiding der Joden was. [3])

Het schijnt dus dat de Heer volgens de Synoptische voorstelling een dag later is gekruisigd dan volgens de Johanneïsche.

En toch, als we de vergelijking beginnen met den dag der opstanding dan verschillen ze niet. Want de dag der opstanding, wordt door allen genoemd de „eerste dag der week." d. i. onze Zondag. [4])

Volgens allen is de Heer op een Zondag opgestaan, dus op den Vrijdag gestorven, volgens allen heeft hij op een Donderdag avond een maaltijd gegeten (volgens de Synoptici 't Paasch maal.) Ten opzichte van de dagen der week is er dus geen verschil. Het verschil ontstaat, als zij den sterfdag van den Heer in verband brengen met het Paaschfeest. Daar nu de feesten in Israël geregeld werden naar den eersten dag der maand zoo wordt dat verschil overgebracht op de telling der maand-dagen. De volgende tabel geeft een overzicht.

---

1) Luc. 22 : 7.

2) Joh. 19 : 14. 31.

3) Exod. 12. Lev. 23. Num. 28. Volgens de wet moest ieder huisvader op den 10den van de eerste maand (Nisan) een lam nemen, en het bewaren tot den 14den. Op den 14den tusschen de twee avonden (tusschen 3 en 6 uur 's middags van onze dagverdeeling) moest het geslacht en toebereid worden. In den daarop volgenden nacht moest men het eten. Dat is dus op den 15den; daar de Israëlitische dag 's avonds ongeveer 6 uur begint. De 15de en 21ste dag waren Sabbathen, rust- en feestdagen. Van den 14den tot en met den 21sten mocht er geen zuurdeeg in hunne huizen zijn.

4) Matth. 28 : 1, Marc. 16 : 3, Luc. 54 : 1, Joh. 20 : 1.

	Allen.	Synoptici.		Johannes.	
Donderdag		dag der Voorbereiding. 1ste dag der ongezuurde brooden.	14 Nisan.	een avondmaal	13 N.
Vrijdag	dag der Kruisiging		15 N.	dag der Voorbereiding.	14 N.
Zaterdag	Jezus in 't graf		16 N.		15 N.
Zondag	Opstanding.		17 N.		16 N.

Reeds vroeg werd de aandacht op dit verschil gevestigd. Uitgaande van de vooronderstelling dat èn Johannes èn de eerste twee Evangelisten, ooggetuigen waren, meende men geen verschil in feiten te mogen erkennen, en zocht men dus den strijd tusschen de voorstellingen der feiten te ontkennen. Men deed dit, òf door aan te nemen dat de maaltijd waarvan Joh. spreekt, eenigen tijd vóór 't laatste Paaschmaal gehouden werd, óf wel men nam aan dat de Heer, wetende dat zijn uur nabij was, niet op den daartoe bepaalden tijd het Pascha gegeten heeft, maar een dag vroeger. Een eenvoudige vergelijking van 't Evangelie van Johannes met de Synoptische, doet zien, dat al deze pogingen niet baten. (Men vergelijke Joh. 13 : 18, 30, 28 en 19 : 14, 31, met Matth. 26 : 17, Marc. 14 : 12, Luc. 22 : 17.)

De nieuwere Exegeten volgden een gansch anderen weg. Uitgaande van het verschil in voorstelling, gebruikten zij het als een argument tegen de echtheid van 't Johannes Evangelie of tegen de historische geloofwaardigheid der Synoptische; naarmate zij op dit punt aan een van beide meerdere historische nauwkeurigheid toeschreven.

Thans is er wel niemand die het verschil niet erkent. Dr. Strauss [1]) verklaart, dat het slechts als onwetenschappelijke

---

[1]) Leben Jesu II S. 410.

willekeur en eigenzin kan beschouwd worden, als men vast wil houden aan niet erkenning van 't verschil; terwijl Lücke [1]) zegt, dat het niet genoeg is aan de Johanneïsche beschouwing de voorkeur te geven. Hij meent dat het probleem niet opgelost is, zoolang niet verklaard is, hoe het verschil met de Synoptische is ontstaan. Hij heeft er geen bezwaar tegen om de Synoptische chronologie uit een zeer vroeg misverstaan van een ware, maar niet juist genoeg bepaalde traditie te verklaren.

Later exegeten hebben niets wezenlijks aan de bestaande verklaringen en meeningen toegevoegd.

De Heer Serno echter, trad in 1859 met eene nieuwe poging tot verklaring op. Zijne brochure is, behalve door zijne hypothese, zeer interessant om de nauwkeurigheid, waarmeê hij de quaestie behandelt en de gevoelens der voornaamste exegeten terug geeft.

Voor zoover ik weet, is er in ons land geene aankondiging van zijne brochure verschenen. Misschien vergis ik mij hierin. In de Algem. Kirchen-Zeitung van 1860 gaf Dr. Weisz een tamelijk uitvoerige kritiek, om de onhoudbaarheid van Serno's hypothese aan te toonen.

We zagen dat het verschil niet de week-dagen maar de maand-dagen betreft. Men zou zeggen, dat Johannes eene andere tijdrekening, eene andere chronologie had. De oudere Exegeten hebben stilzwijgend aangenomen dat alle 4 Evangelisten dezelfde tijdrekening hadden, dat 1 Nisan dezelfde dag was voor Joh. als voor de Synoptici. Serno tracht aan te toonen, dat dit juist niet het geval geweest is. INDIEN

[1]) Comm. zum Joh. Ev. 2a. Aufl. II. S. 630.

HET GELUKT TE BEWIJZEN DAT HET MOGELIJK IS, DAT ZIJ OM DE EENE OF ANDERE REDEN IN TIJDREKENING VERSCHILDEN, DAN IS DE ZAAK DUIDELIJK, en het probleem opgelost, of liever het wordt een ander, nl. dit: „hoe is het mogelijk dat de latere tijd het verschil in tijdrekening niet meer kende?"

Serno bouwt zijne hypothese op een plaats uit Ideler: Handbuch der math. und techn. Chronologie, welke ik hier vertaald terug geef. Zij luidt:

„Zoolang de groote Raad ('t Sanhedrin) zijn zetel te Je-„rusalem had (tot aan de verwoesting van den tweeden tem-„pel) berekende men den aanvang der nieuwe maan, zoo „goed men konde; men zag het gaarne dat voor de aankon-„diging van 't feest der nieuwe maan, minstens twee geloof-„waardige mannen voor den Raad verschenen en zeiden: om „dien en dien tijd hebben wij de nieuwe maan gezien. Werd „zij op den 30sten dag der maand aangekondigd, zoo ver-„klaarde de raad de afgeloopen maand voor gebrekkig, „en wijdde de nieuwe maand met den uitroep geheiligd! „in, welken uitroep het volk tweemaal herhaalde. Verscheen „op den 30sten geen aankondiging, zoo voegde men dezen „dag bij de oude maand, en verklaarde die voor vol, zonder „de nieuwe maand, die zonder verdere afkondiging met den „volgenden dag een aanvang nam, in te wijden. Daar nu op „deze wijze bij bewolkten hemel, licht 2 of meer maanden „van 30 dagen op elkander konden volgen, waardoor de ka-„lender geen gelijken tred zoude houden met den tijd van „'t jaar, zoo bepaalde men dat het jaar niet minder dan 4 „en niet meer dan 8 volle maanden hebben mocht. Op den „eersten dag van iedere maand, moest te Jerusalem een offer „gebracht en voorts overal een gebed opgezonden worden. „Ook hing van de vaststelling van dezen dag, „de viering van alle feesten af.

„Het kwam er dus op aan, de afkondiging van den „nieuwe maan zoo snel mogelijk overal heen te verbreiden. „Dit geschiedde in den beginne, door signaalvuren die „men op de bergen ontstak, en daarna, als daarmeê bedrog „gepleegd werd, door boden.” (De den Joden vijandige Sa- „maritanen hadden zich aan zulk bedrog schuldig gemaakt.) „Het laatstgenoemde middel was echter onvoldoende, daar ten „tijde van den tweeden tempel, vele Joden zich buiten Palestina, „in Syrië, Egypte etc. neder gezet hadden, tot wie de bood- „schap langs dezen weg niet spoedig genoeg komen konde.

„Daarom werd er bepaald, dat overal, waarheen de „Boden niet te rechter tijd kwamen, na afloop „van 29 maand-dagen de volgende dag „nieuwe- „maan” heeten zou. Was nu de afgeloopen maand ge- „brekkig, zoo gold de „nieuwe-maan”-dag voor den eersten „dag van de nieuwe maand; was zij daarentegen vol, zoo „droeg haar laatste dag dezen naam, terwijl dan ook tevens „de eerste dag der volgende maand ook den naam had van „„nieuwe maan”-dag.

„Tegelijkertijd werden alle gewichtige feesten, namelijk „de eerste en laatste dag van 't Pascha, van 't „feest der weken, van 't Nieuwjaarsfeest, en de eerste en „laatste dag van het Loofhuttenfeest, verdubbeld, opdat, als „in het buitenland een gebrekkige maand voor vol, of om- „gekeerd, genomen was, het feest minstens op een „der 2 dagen overal gevierd zoude worden. Deze „inrichting bestaat tot op dezen dag, alhoewel de duur der „maand thans genoegzaam bepaald wordt en dus over den „juisten dag der feesten geen twijfel meer ontstaan kan. „Daar de verdubbeling alleen voor de verwij- „derde woonplaatsen der Joden vastgesteld „was, zoo zijn in Palestina zelf de feesten, uit-

„genomen dat van 't Nieuwejaar, van den be-„ginne af, slechts één dag gevierd en de dag „der „nieuwe maan" niet verdubbeld."

Volgens Ideler staat dus vast dat de Israëlieten ook ten tijde van de omwandeling des Heeren op aarde, het begin van jaar en maand vaststelden bij de nieuwe maan;

dat de vaststelling geschiedde door 't Sanhedrin;

dat de mededeeling daarvan plaats had eerst door vuren, daarna door boden;

dat evenwel de boden niet overal tijdig genoeg konden komen en waar dat het geval was een ander middel gold, n. l. de verdubbeling van den „nieuwe maan"-dag en van de voornaamste feestdagen bij de buitenlandsche Joden en dat de eerste dag der nieuwe maan, naar welken dag de feesten werden vastgesteld, voor de buitenlanders altijd zoude zijn de dertigste dag der afgeloopen maand, opdat bij mogelijk verschil op een dezer 2 dagen alle Israëlieten gezamenlijk feest vierden. Hierdoor wilde men bij alle Israëlieten het bewustzijn van gemeenschap levendig houden.

Tot verduidelijking de volgende tabel:

	Buitenland.	Jerusalem.
Maandag.	28 Adar.	28 Adar.
Dinsdag.	29 Adar.	29 Adar.
Woensdag.	„Nieuwe maan"-dag 1 Nisan.	30 A. (bij bewolkte lucht.
Donderdag.	„Nieuwe maan"-dag 2 Nisan.	1 N. „Nieuwe maan"-dag.

De buitenlandsche Joden telden zoo lang voort met hunne telling tot dat de boden van Jerusalem verschenen met de boodschap van 't Sanhedrin. Ondertusschen waren en bleven evenwel voor die maand de feestdagen vastgesteld, want deze hingen af van de vaststelling van den dag der nieuwe maan.

Tot zoover Ideler.

Serno's hypothese is vooreerst dat de verdubbeling, wilde zij doel treffen, ook voor de Jerusalemmers gelden moest; ten tweede dat Galilea, 't welk op een afstand van 15 à 20 mijlen van Jerusalem lag, 400 woonplaatsen had, en van Judea gescheiden was door Samaria, in dit opzicht de gebruiken volgde van de buitenlandsche Joden, en als zoodanig ook beschouwd werd.

De tweede stelling is duidelijk; de eerste behoeft eenige toelichting. Het doel der verdubbeling is gemeenschappelijk vieren van 't feest op minstens één dag.

Nu beweert Serno dat dit doel dan niet altijd bereikt geworden zouden zijn als alleen de buitenlanders verdubbelden; want als de lucht voor hen bewolkt was, zouden zij een dag later zijn dan de Jerusalemmers en de verdubbeling der buitenlanders zou niet meer helpen.

Stel bijv. dat de zaak aldus viel:

	De Buitenlanders met bewolkten hemel.	Jerusalem met zichtbare maan.
Maandag.	28 Adar.	28 Adar.
Dinsdag.	29 Adar.	29 Adar.
Woensdag.	30 Adar.	1 Nisan „Nieuwe maan"-dag en Nieuwjaar.
Donderdag.	1 Nisan „Nieuwe maan"-dag en Nieuwjaar.	2 Nisan.
Vrijdag.	2 N. „2e Nieuwe maan"-dag.	3 Nisan.

Ergo, besluit de heer S. moeten ook de Jerusalemmers noodzakelijk hunne feestdagen hebben verdubbeld.

Verdubbelen beide partijen dan is, hoe de zaak ook valt, het doel bereikt, daar volgens hem, het verschil nooit meer dan 1 dag kan bedragen.

Is de hemel alleen voor het buitenland (of voor een deel daarvan) bewolkt, dan vieren zij allen gezamenlijk feest, op den eersten feestdag der buitenlanders, welke de tweede feestdag is der Jerusalemmers.

Is de hemel alleen voor Jerusalem bewolkt, dan vieren allen gezamenlijk feest op den eersten feestdag der Jerusalemmers, welke is de tweede feestdag der buitenlanders.

Is de hemel voor alle partijen onbewolkt, dan vieren ook allen gesamelijk 2 dagen feest.

Bij 't bespreken van de recensie van Dr. Weisz zullen we onze kritiek geven. Thans wensch ik met Serno te zien tot welk resultaat zijne hypothesen ons voeren.

Aangenomen dat zijne beide hypothesen waar zijn, dan is de strijd tusschen de Evangelisten verklaard.

Johannes volgt dan de Jerusalemsche, de Synoptische Evangeliën de buitenlandsche tijdrekening. Niets belet aan te nemen, dat bij de vaststelling der nieuwe maan voor de maand waarin de Heer leed en stierf, te Jerusalem de hemel bewolkt geweest is.

Tot proef de volgende tabel. (We zagen dat allen het eens zijn met betrekking tot de weekdagen. Donderdag gebruikte de Heer een maaltijd, Vrijdag werd hij gekruisigd, Zondag is hij opgestaan.)

	Buitenland.	Jerusalem.
Donderdag.	29 Adar.	29 Adar.
Vrijdag.	1 N. 1e „Nieuwe maan"-dag.	30 Adar.
Zaterdag.	2 N. 2e „	1 Nisan 1ste „Nieuwe maan"-dag.

Dus was voor 't Buitenland voor Jerusalem.

Donderdag.	14 N. Voorbereiding volgens de wet.	13 Nisan.	maaltijd des Heeren.
Vrijdag.	15 N. 1e Paaschdag.	14 N. Voorbereiding.	Kruisiging.
Zaterdag.	16 N. 2e Paaschdag.	15 N. 1e Pascha.	in 't graf.
Zondag.	17 Nisan.	16 N. 2e Pascha.	Opstanding.

De Synoptische Evangeliën, volgende de buitenlandsche tijdrekening, hadden volkomen recht te melden, dat de Heer het Pascha met zijne discipelen gebruikte, dat Hij stierf op den dag van 't feest (nl. den eersten der buitenlandsche Joden.) Johannes, volgende de Jerusalemsche tijdrekening, had eveneens volkomen recht als hij den maaltijd geen Pascha noemde, en als hij meldde, dat de Heer stierf op den dag der voorbereiding, (nl. der Jerusalemsche Joden.)

De moeielijkheid is dus uit den weg geruimd. Het verschil in voorstelling blijft. Zij beschrijven volkomen dezelfde zaak, maar uit 2 verschillende standpunten. De strijd wordt overgebracht op latere geslachten, en 't probleem wordt: „hoe komt het dat latere lezers de oplossing niet meer kenden?" 't Antwoord is: na de verwoesting van den tempel gingen deze gebruiken verloren. Geen tempel meer, geen feestreizen meer, geen onderscheid meer tusschen Joden van Jerusalem en Joden der verstrooïing, omdat allen verstrooid werden. Toen dacht men, bij 't lezen der Evangeliën, aan de oorspronkelijke wet, en niet aan de uitbreidingen der voorschriften dier wet, die in den loop der tijden noodzakelijk waren geworden en die het verschil in voorstelling alleen kunnen verklaren.

— — — — -

Dr. Weisz heeft grooten lof voor de wijze waarop Serno de quaestie behandelt, vooral hierom, dat hij het verschil exegetisch erkent en van uit die erkenning de zaak tracht

te verklaren. Hij gaat verder; hij moet toegeven dat Serno zijne zaak gewonnen zoude hebben, m. a. w. dat de strijd die eeuwen duurde beslist zoude zijn, indien Serno's hypothesen niet door Ideler zelf weersproken werden.

Hij oppert bezwaren tegen beide stellingen van Serno. Hij ontkent,

1° dat de verdubbeling ook geldt voor Jerusalem,

2° dat de Galileërs handelden en beschouwd werden als buitenlanders.

Tegen de eerste stelling releveert hij Ideler's woorden. Deze zegt uitdrukkelijk: „dat in Jerusalem zelf, behalve 't nieuwe jaarfeest, de feesten, zelfs niet dat der nieuwe maan, niet verdubbeld werden."

Bovendien zoude men in Jerusalem geen twee verschillende tijdrekeningen geduld hebben. Dit zoude strijden met het wezen van den gecentraliseerden eeredienst. Men stond zelfs aan de buitenlandsche Joden geen eigen maan-berekening toe.

Tegen de tweede stelling brengt hij in dat, daar 't Pascha 14 dagen na den eersten der maand was, die 14 dagen meer dan toereikende waren om den juisten dag van 't Pascha, waarop het door Jerusalem zoude gevierd worden, aan de Galileërs te melden.

De bezwaren van Dr. Weisz zijn ten deele gegrond, ten deele niet.

Het bezwaar tegen de 2de stelling van Serno geldt niet. — 't Is volkomen waar, dat er tijd te over was om vóór den 14den mededeeling van de Jerusalemsche tijdrekening te doen aan de Galileërs. Galilea lag slechts 20 mijlen van Jerusalem, en al neemt men dan ook de mijl op zeven dan is 14 dagen meer dan voldoende.

Doch zoo is de quaestie niet. Weisz die zich op Ideler beroept, en hem als autoriteit huldigt, schijnt hem niet goed begrepen te hebben.

Ideler zegt uitdrukkelijk dat de viering van alle feesten afhing van de vaststelling van den „nieuwe maan"-dag.

Weisz had moeten aantoonen, dat de boden vroeg genoeg konden komen om in Galilea de boodschap te brengen van den dag, waarop het nieuwe maan-feest in Jerusalem gevierd werd. Gesteld, op den 30sten zit het Sanhedrin, en tegen den avond wordt de nieuwe maan aangekondigd, dan viert Jerusalem dien dag het feest. De boden worden uitgezonden en bereiken natuurlijk eerst den volgenden dag (zoo niet later) Galilea. Onmogelijk kan Galilea nu nog gelijktijdig met Jerusalem [1]) feest vieren. Wel kan dat geschieden als Galilea handelt evenals de buitenlandsche Joden. Dus als Galilea op den dag na den 29sten het feest der nieuwe maan houdt.

Maar dan ook, al wordt intusschen de datum geregeld naar dien van Jerusalem, houdt Galilea 14 dagen daarna het Pascha. Want de boden komen niet om verandering in de feestregeling der loopende maand te brengen maar om de tijdrekening in overeenstemming met die van Jerusalem te doen zijn.

Het bezwaar tegen de verdubbeling der feestdagen in Jerusalem zelve, is volkomen geldig.

Ideler spreekt te duidelijk in dit opzicht.

De hypothese van Serno wordt noch door geschiedenis noch door archeologie gesteund, en zoude in strijd zijn met de eerzucht van 't Sanhedrin [2]).

---

[1]) Jerusalem verdubbelt zijne feestdagen niet.

[2]) Dat wel anderen lasten oplegde maar ze zelf niet droeg, dat wel anderen noodzaakte te verdubbelen maar zelf niet verdubbelde.

Jammer is het dat Serno het citaat uit Ideler, zooals het daar ligt niet heeft toegepast. Hij zoude tot hetzelfde resultaat zijn gekomen en de kritiek van Weisz ware vervallen.

De verdubbeling voor Jerusalem is volstrekt o v e r b o d i g. De verdubbeling voor de buitenlanders staat genoegzaam vast. En zooals deze geregeld was (zie Ideler's citaat) was er altijd een van h u n t w e e feestdagen, die samen viel met den e e n e n van Jerusalem.

Bij alle mogelijke weersgesteldheden was de dag na den 29sten der vorige maand, voor de buitenlanders (dus ook voor Galilea) de dag van de nieuwe maan; ook de daarop volgende was het „nieuwe maan"-dag. Volgens de wet hing van den „nieuwe maan"-dag de viering van a l l e feesten af [1]).

Dus de boden, die van 't Sanhedrin kwamen brachten geen verandering in de feestregeling; maar wel in den datum der maand. Daardoor vervalt ook het andere bezwaar van Weisz. In Jerusalem behoefde er geen dubbele tijdrekening geduld worden. Wel dubbele feestdagen voor de buitenlanders, maar hiertegen kon 't Sanhedrin geen bezwaar hebben, want het was het gebod van 't Sanhedrin, 't besluit van 't Sanhedrin zelf.

Dan ook wordt het duidelijk dat het verschil nooit meer dan 1 dag kon bedragen, want in den loop der maand werd de tijdrekening wederom geregeld.

Bij eenvoudige toepassing van Ideler, wordt het tevens duidelijk dat Jeruzalem nooit een dag vóór konde zijn.

---

[1]) Indien de buitenlanders, die op den 30sten 't nieuwe maan-feest begonnen waren te vieren, van Jerusalem den Paaschdag overnamen, zoo zouden zij tegen de wet handelen, als te Jerusalem op den 30sten de maan onzichtbaar was. Want dan was voor Jerusalem den 31sten nieuwe maan-feest, en de buitenlanders zouden (bij overname) het Pascha niet op den 15en maar op den 16en na „nieuwe maan"-dag vieren. En dit zoude uitdrukkelijk tegen de wet zijn.

Want was de maan op den 1sten dag na den 29sten zichtbaar te Jerusalem, dan vierden allen het nieuwe maan-feest (en dus ook de andere feesten) op den 1sten dag te zamen, terwijl bovendien de buitenlanders verplicht waren ook nog de 2den dag te vieren.

Was de maan op den 1sten dag na den 29sten niet zichtbaar voor Jerusalem, dan vierden allen het feest, gezamenlijk op de tweeden dag (der buitenlanders) terwijl bovendien de buitenlanders reeds een dag van te voren het feest gevierd hadden.

Een ander geval is niet mogelijk, daar de buitenlanders hun feest der nieuwe maan ALTIJD begonnen met den 1sten dag na den 29sten; nooit, zooals Serno veronderstelt dat het geval kon zijn, met den tweeden. Want alleen het Sanhedrin had het recht tot waarneming van de maan.

De toepassing van Idelers citaat, (dat n. l. de buitenlanders verplicht waren, hun feestdagen te verdubbelen) met Serno's 2de hypothese, (dat Galilea tot de buitenlanders gerekend werd), werpt bij aanname dat Jerusalem in de maand van 's Heeren sterven 1 dag later nieuwe-maan-feest (en dus ook alle feesten in die maand op den 2den feestdag der buitenlanders) vierde, een verrassend licht op de Synoptische Evangelien, zoowel als op dat van Johannes.

Is de strijd over den sterfdag des Heeren, dien men tusschen de Evangelien meende te zien opgeheven, er worden tevens eenige plaatsen verklaard, welker uitlegging veel moeite veroorzaakte.

Zoo vindt men Luc. 6 : 1 de uitdrukking „op den tweede-eersten Sabbath." 't Kan geen Sabbath zijn, die even goed een eerste, of een tweede genoemd konde worden. Bij aanname der verdubbeling is de verklaring niet moeielijk.

Volgens de wet is 15 Nisan de eerste, 21 Nisan de tweede Sabbath van 't Pascha. Aldus ontstaan door de verdubbeling voor de buitenlanders 4 Sabbathen. 15, 16, 21 en 22 Nisan. Ze eersten, tweeden, derden en vierden te noemen zoude niet alleen tegen de wet zijn, maar moeielijkheid opleveren met de Jerusalemmers, die niet verdubbelden.

Elke moeielijkheid werd uit den weg geruimd door te noemen als volgt:

	Buitenland.	Jerusalem.
15	eerste-eerste	eerste
16	tweede-eerste	
21	eerste-tweede	tweede
22	tweede-tweede	

Daardoor voldeed men aan de wet en bleef men in verband met Jerusalem.

Matth 27 : 62. „Des anderen daags welke is na de voorbereiding." De uitdrukking „voorbereiding" bevreemdt hier. Waarom gebruikte Mattheus hier niet: Sabbath of Pascha? Een grootere dag wordt toch gewoonlijk niet bepaald door een minderen? — Mattheus had zijn doel niet bereikt, want hij als buitenlander kent 2 Pascha dagen. Daarom moet hij dan dezen dag anders omschrijven, terwijl hij gebruik maakt van de voorbereiding der Jerusalemmers. Hij had ook kunnen schrijven op den tweede-eersten Sabbath.

Joh. 19 : 31. „Die dag des Sabbaths was groot." Welke was dat en waarom? Bij aanname der verdubbeling is het duidelijk, — het was die Sabbath dien èn Jerusalem èn het buitenland gemeenschappelijk vierden. Hij was groot omdat allen hem vierden.

Joh. 19 : 42. 't Was de Voorbereiding der Joden. Waarom hier juist „der Joden" gezet. Meermalen voegt

Johannes de bepaling „der Joden" toe, tot opheldering van een gebruik of feest. — Daarbij is natuurlijk altijd te denken aan eene tegenstelling, b. v. 2 : 6 en aldaar waren 6 steenen vaten naar de reiniging der Joden. Johannes kan alzoo geschreven hebben om niet te doen denken aan een reiniging der heidenen. Hoofdst. 5 : 1 is er sprake van een feest der Joden. Dit kan een tegenstelling zijn met de feesten der Grieken of der Romeinen. Hoofdst. 6 : 4 't Pascha, 't feest der Joden. Ook hier kan de tegenstelling „der Romeinen of der Grieken zijn." Zoo ook Hoofdst. 7 : 2; 19 : 40.

Maar Joh. 19 : 42 kan het niet in tegenstelling met de Romeinen of Grieken genomen zijn, want deze hadden geen voorbereidingen. Wat is hier de tegenstelling? De buitenlanders hadden reeds één dag vroeger Pascha, dus ook één dag vroeger Voorbereiding. Er was dus eene Voorbereiding der buitenlanders, en eene der Joden. —

Voorts is het opmerkelijk, dat de Heer door geen zijner Galileesche discipelen is begraven. Geen enkele heeft eene hand uitgestoken. De Heer werd begraven door Jerusalemmers en Judeërs. Jozef van Arimathea (Lucas voegt er uitdrukkelijk bij: eene stad der Joden [1]) Luc. 23 : 51), en Nicodemus een Jerusalemmer leggen Hem in 't graf.

[1]) Behalve Joh. 19: 42 en Luc. 23: 51, zijn er meerdere aanwijzingen die doen denken, dat Galilea in de oogen der Joden geacht werd tot het buitenland te behooren. Joh. 1: 47, waar Nathanael vraagt: kan uit Nazareth iets goeds zijn? Zoo ook Matth. 4: 15, waar Galilea genoemd wordt: Galilea der Heidenen. Dit is een aanhaling van Jesaia 8: 23 waar gesproken wordt van: Kring der Heidenen. De Septuagint vertaalde dit door: Galilea der Heidenen. Indien Mattheus hier niet vrij vertaalt, maar de Sept. volgt, zoo bewijst deze plaats toch dat de beschouwing omtrent Galilea, die men tijdens het ontstaan van de Septuagint (3de eeuw voor Chr.) huldigde, nog ten tijde van den Heer geldig was.

Eigenaardig vermelden de Synoptici, dat de vrouwen die met Hem uit Galilea gekomen waren, de begrafenis volgden, (zonder te helpen) en „aanschouwden het graf en hoe Hij gelegd werd."

Niettegenstaande de Heer op den 15 Nisan op 't Pascha stierf, volgens de Synoptici dus op een grooten rustdag, laten deze toch de Jerusalemmers in hun werk; Simon van Cyrene komt van den akker en draagt 't kruis; de Joodsche raad vergadert en velt vonnissen; Nicodemus en Jozef begraven. Alleen van de Galileërs merkt men niets. Zij vieren reeds het Pascha.

Nigtevecht. Febr. 1874. D. J. C. Heldring.

DE DOCHTER VAN KONING RENÉ.

Onder bovenstaanden titel verscheen onlangs te Leipzig een lyrisch drama in één bedrijf, van den volgenden zinrijken inhoud. René, koning van Napels, hertog van Anjou en Lotharingen, bezat, volgens eene overeenkomst, dit laatste gewest, hem vroeger door den graaf Vaudemont betwist, slechts tot aan het huwlijk zijner dochter, Yolantha, met Tristan, zoon van zijn mededinger. Na het sluiten dezer overeenkomst was Yolantha, op éénjarigen leeftijd, blind geworden, tengevolge van schrik bij 't ontstaan van brand in 't paleis. De koning hield die blindheid geheim, hopende dat er nog kans op genezing bestond, aleer zijne dochter ten huwelijk zou moeten gegeven worden. Hij veeesde, dat men hem van oneerlijkheid betichten zou, als had hij het verdrag gesloten, wel wetende dat zijne dochter blind was. Tevens ontboodt hij uit Cordova een beroemden Moorschen geneesheer, Aben Jahia, opdat deze al zijne kunst en zorgen wijden zou aan de genezing der prinses. De arts geeft den raad om Yolantha groot te brengen in volslagen onkunde omtrent haar

blindheid, opdat haar jeugdig gemoed door geen sombere, treurige gedachten neergedrukt zou worden. „Immers," zegt hij, „voegt frischheid van geest en blijdschap des gemoeds aan eene koningsdochter, aan een vorstenbruid." Daarom wordt Yolantha aan de zorg van vriendelijke verplegers, Bertrand en Martha, toevertrouwd, en leeft met hen in een bekoorlijk, verborgen dal, waartoe slechts eene in de rots gehouwene deur toegang verleent. Niemand dan haar vader, haar geneesheer, en de nonnen van een naastbij, op den berg gelegen klooster, weten iets van haar bestaan af in dat eenzaam oord. Voor de buitenwereld heet het, dat zij haar opvoeding in het meer verwijderd Spanje geniet. Intusschen, mag niemand in haar tegenwoordigheid ooit iets noemen, waarvan men het bestaan enkel door het zintuig des gezichts ontwaart. Al haar overige zintuigen worden daarentegen des te meer geoefend en gescherpt. Aan haar opvoeding wordt de meeste zorg besteed. Zij is dus op zestienjarigen leeftijd ervaren in vrouwelijke handwerken, in het verzorgen van bloemen en planten; ja, in de dichtkunst der minnezangers heeft haar vader zelf haar onderwezen en haar natuurlijken aanleg ontwikkeld. Dien vader kent zij slechts als heer Raimbaut; zij weet niet dat zij een koningsdochter is. Onder behandeling van Aben Jahia verzinkt Yolantha dagelijks in een magnetischen slaap, waaruit zij veel krachtvoller en meer verfrischt ontwaakt dan uit haar gewone sluimering des nachts. Na dien eigenaardigen slaap schittert haar oog met telkens levendiger glans, alsof het daardoor steeds in vatbaarheid voor het licht toeneemt. Dit alles wordt door haar verplegers meegedeeld aan ridder Almerich, die, bij den aanvang van 't bedrijf, in het eenzame dal door den rotsgang gekomen is, om 's konings bezoek aan te kondigen, waarin de gewone bode door ziekte verhinderd was. Weldra verschijnt dan ook koning René met

Aben Jahia, die hem meedeelt, dat nu de beslissende dag is aangebroken, door hem sinds lang toegezegd, en waarop het blijken zal, of de blindheid der prinses al dan niet voor genezing vatbaar is. Eén ding wordt tot die genezing echter vereischt, nl.: de koning moet zijne dochter met haar toestand bekend maken, en haar doen beseffen, dat zij een zintuig mist, opdat de behoefte daaraan plotseling en krachtig bij haar ontwake. Koning René komt tegen dien eisch op. Hoe zal hij aan zijn kind zulk eene smartelijke waarheid openbaren! Aben Jahia antwoordt daarop: „Ik kan u in dezen slechts raden, niet gebieden; doch zoo gij weigert dien raad op te volgen, dan is mijne kunst onvermogend en mijne langdurige arbeid te vergeefs; want zie hier mijn redenen:

„Aan 's menschen oog is 't zienvermogen eigen,
Aan 't oog als drager van het licht: de kracht
Die ons tot zien bekwaamt, rust echter niet
In 't oog, maar wortelt in het diepst der ziel.
Ook uit de teedre werkplaats onzer hersenen
Trilt iedre zenuw die het oog beheerscht.
Yolantha moet haar toestand leeren kennen,
Opdat haar oog inwendig zich ontsluite
En dan de lichtstraal haar van buiten treffe,
't Bestaan des lichts moet haar eerst kenbaar worden,
En in haar ziel behoefte aan licht ontstaan,
Tot zij door vurig wenschen 't in zich opneemt.
Bedenk gij zelf, o koning! dat op aarde
Geen goed ons toestroomt, zoo wij 't niet verlangen,
Tot slechts dat ééne ons bevreedgen kan.
Laat mij u door een beeld dit nog verklaren:
't Is als de dichtkunst, die slechts hij bezit,
In wiens gemoed een dichterwereld leeft,
Die eindlijk wel n klanken zich moet uiten."

Daarop verwijdert de geneesheer zich voor eene poos. Yolantha aan haar magnetischen slaap overlatende. Niets kan

haar daaruit wekken dan het wegnemen van een talisman die zij om den hals draagt. Haar verplegers laten haar dus gerust alleen in huis achter en begeven zich naar hun wijnoogst op de bergen. Bij zijn laatste bezoek had de koning echter verzuimd de deur aan de overzijde der rotsmuur te sluiten, zoodat Tristan Vaudemont, de verloofde der prinses, zooeven aan René's hof aangekomen, met zijn vriend de minstreel, Jaufred van Oranje, die deur geopend ziende, den rotsgang binnentreedt. Daardoor komt hij met zijn vriend aan de deur die hun toegang in het dal verschaft. Zij betreden het, bewonderen de bekoorlijke vallei en het huis met bloemen versierd, waarin Yolantha woont. Zij treden nader, openen de deur van 't huis, en zien de slapende schoone aanminnig op een rustbank neergevleid. Tristan blijft eerbiedig op een afstand, in bewondering verzonken. Zijn vriend, die betoovering vreest, vat de slapende bij de hand, doch zonder haar te kunnen wekken. Tristan besluit, dat het onridderlijk zou zijn langer bij de slapende schoone te vertoeven; hij verwijdert zich dus, na tot aandenken aan zijn bezoek, de talisman mee te nemen, dien zij aan een snoer om den hals draagt, doch waarvan hij zelf niets afweet. Nauwlijks hebben de vrienden het huis verlaten of Yolantha, door het gemis van haar talisman ontwaakt, treedt naar buiten, verwonderd bij 't vernemen eener vreemde stem, en toch door de aangenaamheid van die stem bekoort. Zij biedt de reizigers wijn en vruchten ter lafenis aan; deze beantwoorden haar vriendelijk met minneliederen; zij zelve bespeelt daarna de cither van Tristan, vervoerd door de sympathie der dichtkunst. De voorzichtigheid noopt de ridders tot terugkeer. Bij 't afscheid nemen bekent Tristan de gepleegde roof van den aan Yolantha onbekenden talisman; hij geeft hem haar terug, zij legt hem ter zijde; hij verzocht haar in plaats daar-

van tot aandenken eene roode roos, door haar zelve geplukt. Zij plukt de bloem, maar het is eene witte roos. Deze en daarop volgende vergissing geeft aanleiding dat Tristan haar blindheid ontdekt. Het woord „zien" door hem uitgesproken treft als een vreemde klank haar oor. Yolantha kan het niet vatten en vraagt hem om de uitlegging daarvan. „Weet gij niet," luidt zijne wedervraag „welke de eigenlijke bestemming van uw oog is?" Die vraag bevreemdt haar, doch weldra antwoordt zij: „O ja, ik weet het. Wanneer ik moede ben sluit het zich, en eerst dan dringt de zoete slaap zachtkens door al mijne leden. Ook dient het oog om mij door de tranen verlichting te schenken, hetzij ik mij verheug over een bezoek mijns vaders, of pijn voel wanneer een diertje mij met zijn angel wondt. Tristan weet op dit gezegde weinig te antwoorden, en neemt afscheid van Yolantha, met de belofte van spoedig terug te komen, want dat haar beeld zoodanig zijn hart vervuld, dat nimmer eene andere vrouw, hoe hooggeplaatst ook, haar daaruit zal kunnen verdringen. Na het vertrek der ridders keeren Bertrand en Martha terug, als ook de koning met Aben Jahia. Uit de woorden van Yolantha bemerken zij, dat zij reeds eenig duister besef heeft van haar blindheid, waarop haar vader, volgens belofte aan den arts gedaan, en waarvan deze de vervulling eischt, haar verder en zoo duidelijk mogelijk haar toestand openbaart. Yolantha kan dit slechts langzamerhand vatten; zij meent dat het zien enkel eene verscherping van 't gehoor of van den reuk is; zij kan niet terstond begrijpen, dat het iets geheel nieuws, geheel verschillends is. Doch allengs wordt het haar duidelijk, en zij zegt:

»dat licht, waarvan gij spreekt,
En dat aan alles zijn beteekenis geeft,
Dat tot ons komt van boven, heerlijk snel,

Met warmen gloed, ik heb het reeds gevoeld,
Toen straks tot mij die vreemdling lieflijk sprak;
Zijn woorden stortten onbekende kracht
Mij in de ziel, gelijk een bergstroom bruist.
Ik voel mij reeds als van het licht doordrongen,
En 't volle licht aanschouw ik heden nog."

In die blijde verwachting begeeft Yolantha zich binnenshuis, waar de arts zijn laatste geneesmiddel zal aanwenden. Intusschen brengt de ridder Almerich den koning een brief van Tristan, waarin deze hem voor goed Lotharingen afstaat, en tevens afziet van zijn voorgenomen huwelijk met 's konings dochter. De lezing van dit teleurstellend bericht wordt afgebroken door het binnendringen van Tristan met gewapende volgelingen in het geheimzinnige dal. Jaufred van Oranje, die hem volgt, herkent den koning en maakt hem aan Tristan bekend, die ondervraagd wordt over het doel zijner komst op zoo onbetamelijke wijze. Hij antwoordt: „om de dame te veroveren, die mijn hart vervult." — „Maar weet gij niet, dat zij blind is?" vraagt de koning. — „Ja," luidt het antwoord; „maar in hare ziel woont zulk een heerlijk licht, dat ik mijn gravenkroon aan haar voeten neerleg, al is zij blind." — „Welnu," hervat de koning, „gij zijt met geweld, gewapenderhand dit vreedzaam oord binnengedrongen, om voor u zelven te veroveren, wat sinds lang voor u bestemd was. Yolantha, die gij in dit dal gezien hebt, is mijne dochter. Zij was u toebedacht, doch gij versmaaddet haar; ziehier uw eigen brief. Doch ook gij hebt het hart mijner dochter veroverd; zij is dus de uwe, blind of niet. Op ditzelfde oogenblik wordt haar lot in dezen beslist." — En inderdaad, de langdurige geneeskundige behandeling der blinde wordt met voorspoed gekroond; zij is van hare blindheid genezen. De arts geleidt haar langzaam buitenshuis maar Yolantha

deinst terug voor haar meest geliefde boomen, voor de door haar zelf verpleegde bloemen. „Die planten! zij zijn vreesselijk!" roept zij uit, „weg daarmee! Zij vallen op mij neer, en verpletteren mij; dit gewelf boven mijn hoofd, is dat Gods aangezicht?" Haar geneesheer stelt haar gerust en zegt tot haar:

„Kniel neder, kind, en bid deez' woorden na:
Verheven God! die tot mij hebt gesproken,
Toen nachtlijk duister mij gebonden hield,
Leer mij U dienen in deez' nieuwe wereld,
Die 't heerlijk licht thans voor mijn oog ontsluit."

Yolantha volgt dien wenk op; daarna wijst Aben Jahia haar op haar vader en trouwe verplegers. „Wie zijn die gestalten?" roept ze op nieuw verschrikt uit; doch aan zijne stem herkent ze haar vader en omhelst hem met innige vreugde. De koning wijst haar intusschen op Tristan; zij meent, dat het een lichtengel is, maar haar vader zegt: „Gij kent hem en hebt hem heden reeds gesproken." — „Laat mij dan nog eens zijne stem vernemen!" klinkt haar bede. En de woorden van Tristan, die eenvoudig haar naam noemt, verdrijft den laatsten angst en vrees uit haar gemoed,

De zinrijke beteekenis van dit verhaal ligt voor de hand, en toch is het goed er even op terug te komen, want het is niet overbodig om te midden der zichtbare wereld, die ons met haar tastbaarheid als overstelpt, gedurig ons de onzichtbare te herinneren. De bepaalde strekking die in het drama ligt, wordt, onzes inziens, aangeduid door deze woorden in den aanvang Martha in den mond gelegd:

„De wereld is een raadsel voor Yolantha
Waarnaar zij peinzend vorscht en somtijds vraagt,
Doch zoo haar vader, of de abdis haar leeren:
„Gij kunt dit thans niet vatten, wacht een poos,

Wanneer gij ouder zij zult gij 't verstaan",
Beaamt zij dit geloovig, en weet niet
Welk zintuig haar ontbreekt, en van ons zien
Verstaat zij niets; doch zouden wij, heer ridder,
Ofschoon ons ziende wanend, wellicht niet
In blindheid ook verkeeren, hier op aard',
Gansch onbewust dat ons 't gezicht ontbreekt,
Wanneer we een hooger leven willen kennen,
Zoodat 't geloof alleen als leidstar rest."

De bedoeling van den schrijver is dus deze: Het vorschen naar de onzichtbare wereld is vruchteloos, wij missen daartoe het noodige zintuig; doch eenmaal zullen wij dit zintuig terug erlangen; ook voor onze geestelijke blindheid bestaat er genezing. De menschheid staat onder de behandeling van een geneesheer, die er in slagen zal haar te heelen. Is deze beschouwing alleszins en in alle opzichten juist? Dit valt te betwijfelen. Vruchteloos zouden onze pogingen eerst dan zijn, indien de onzichtbare wereld haar bestaan niet aan ons geweten betuigde. Wij verkeeren dienaangaande niet in eene volstrekte onwetendheid, zoo als Yolantha ten opzichte van het bestaan des lichts. De onzichtbare wereld is tot ons gekomen, zij heeft zich met ons in betrekking gesteld in den persoon van Jezus Christus en door de uitstorting des Heiligen Geestes. Dit is de voorbereiding tot het doorbreken van het volle licht in den glans der heerlijkheid. Met dit voorbehoud evenwel, kan men verder dit zinrijk drama beamen. Hoe menigeen beschouwt de godsdienst als tot hetzelfde doel ons gegeven, waartoe de blinde Yolantha de bestemming van het oog beperkt, namelijk, om aan den vermoeiden geest eene liefelijke en behagelijke rust te schenken, en om eene zekere verheffing onder blijdschap, en eene welkome vertroosting onder het lijden aan te bieden. Men vermoedt in de verte niet, dat zij eene geheel nieuwe wereld ontsluit, oneindig

reëeler dan die welke men tot nu toe kent en ten onrechte voor de wezenlijke houdt. Hoe dichterlijk schoon en waar is de toebereiding, die bij Yolantha vereischt wordt, eer zij het licht aanschouwen kan. Ten eerste, de verkwikkende slaap, ontstaan door de rechtstreeksche werkzaamheid en krachtsmededeeling van den arts, niet ongelijk, voorwaar, aan den vrede, dien de Heer, onze geneesmeester, ons reeds hier op aarde schenkt en waaruit wij telkens nieuwe krachten putten en toenemende vatbaarheid voor het licht. 't Is tevens een zinnebeeld der zegeningen, reeds aan de menschheid geschonken door het evangelie, sints zijn optreden in de wereld, nl. beschaving, verheffing van 't zedelijk bewustzijn, medelijden met het zwakke, 't geen nog maar alles een voorlooper en voorbode is van den toestand der maatschappij, waarin geen oorlogen meer zullen ontstaan. De verdere toebereiding is de stem der *liefde*. Jezus' liefde komt tot ons, en doet ongekende snaren in het diepst van ons gemoed trillen. Zij is gelijk aan de zonnestralen, die de lelie onder het watervlak gevoelt, aleer zij met haar knoppen dat watervlak doorbreekt en het zonlicht aanschouwt.

Doch het was geen gevoel van blijdschap, maar integendeel van angst en vrees, dat de eerste aanschouwing van het licht op de genezen blinde maakte. Onwillekeurig herinnert ons dit aan de vrees, die het hart van Johannes beving, toen hij den geliefden Meester, aan wiens boezem hij toch vroeger zoo vertrouwelijk gerust had, in zijne ware gestalte, namelijk in zijne heerlijkheid op Patmos aanschouwde. Hij viel als dood aan 's Heeren voeten neder. Ook Yolantha voelt zich als verpletterd, door de haar omringende schepping die zij thans ontwaart. Slechts de stem van haar vader en van haar geliefde stellen haar gerust, gelijk het woord des Meesters aan Johannes: „Vrees niet, ik ben het!" en de liefde-

rijke aanraking Zijner hand dezen discipel bemoedigt. Zullen ook wij eenmaal alzoo verschrikt staan voor de glansrijke en volkomene openbaring der hoogere wereld, wanneer dit voorhangsel des vleesches van ons wegvalt? Zullen ook wij in het eerst niet herkennen de vruchten van hetgeen wij hier op aarde, in onze duisternis gezaaid hebben? Zal de menschheid, want zij is de eigenlijke blinde, (en slechts dien ten gevolge is hierin ook de afzonderlijke ziel begrepen) zal de menschheid, waar zij den door God bepaalden tijd bereikt heeft ter aanschouwing der heerlijkheid, waartoe zij in Jezus Christus uitverkoren is, die heerlijkheid in 't eerst met een gevoel van ontzetting aanvaarden? God alleen weet dit. Wellicht zal haar ondervinding eenmaal gelijk zijn aan die van Tristan. Immers vooral in onze dagen poogt men een gouden eeuw te verwezenlijken, door met geweld heerschappij op de natuur te verkrijgen, en haar op allerlei wijze te bedwingen en dienstbaar te maken. Maar, ziet! als een rijpe, als een lang toebereide vrucht, zal die heerschappij eenmaal aan de door Christus verloste menschheid in den schoot vallen, volkomener nog dan vroeger vermoed werd. Ook de blindheid, de ondoordringbaarheid der natuur is opgeheven. Het heil in Christus, door de menschheid eerst in hartstochtelijke verbijstering versmaad, is juist datgene, waarheen haar diepste behoefte, de vurigste begeerte harer ziel, al haar pogen en streven onbewust gericht was. Men spreekt van de veredeling der natuur, en terecht, want de natuur is thans nog niet, gelijk zij behoort te zijn. Alleen men vatte dit werk een weinigje dieper op, b. v. gelijk Paulus spreekt van het zuchten der kreatuur, wachtende op de openbaring van de heerlijkheid der kinderen Gods. Niets van hetgeen ons omringt, geeft thans volledig de goddelijke idee terug dat aan zijn wezen ten grondslag ligt. Alles is van het goddelijk middel-

punt vervreemd en verkeert daarom in onderlinge strijd en tweespalt. Niets bezit meer de volheid des levens. Naast het leven woont overal de dood, als eene continueele beperking der levenskrachten. Hieruit volgt de nog in de natuur heerschende traagheid, zwaarte en ondoordringbaarheid. B. v. wij zelf, wanneer ons lichaam meer dan gewoonlijk krank is, alsdan voelen wij ook dubbel die zwaarte, die loomheid en traagheid aan deze natuur eigen. De elasticiteit van enkele voorwerpen, ook de doorzichtigheid van het glas (b. v. van het spiegelglas onzer ruiten, nog substantieeler dan het gewone glas en toch meer doorzichtig), zijn als het ware eene profetie der eigenschappen iu de natuur aanwezig, en die eenmaal te voorschijn zullen komen in de van God beloofde verheerlijking der natuur. „En het licht der maan zal zijn als het licht der zon, en het licht der zon zal zevenvoudig zijn, men zal geen kwaad doen noch verderven op aarde, op den berg van Gods heiligheid, want de aarde zal vol zijn van de kennis des Heeren." Ook wij menschen, geloovigen en ongeloovigen evenzeer, wij staan nog tegenover elkander in eene soort van ontoegankelijkheid, ondoordringbaarheid, waarvan een diehter terecht zong:

We are spirits clad in veils,
Man by man was never seen,
All our deep communion fails
To remove the inward screen.

En het is goed dat het thans nog alzoo met ons gesteld is, ter wille onzer gevallene, zondige natuur. Gelijk wij thans zijn, vermag de Heer alléén ons te doorzien en nochtans lief te hebben. Hij weet trouwens, wat Hij door Zijne liefde uit ons maken zal te Zijner eer; iets waarvan het voorgevoel ons nu reeds hierbeneden soms van vreugde doet trillen. Ziet,

de dag komt waarin God het bewindsel onzer aangezichten zal wegnemen, en waarin wij, Jezus' heerlijkheid aanschouwende, Hem gelijk zullen zijn. Dan zullen ook wij weten, wat het beteekent koningskinderen en vorstenbruid te zijn, waarvan wij doorgaans hier zoo bitter weinig besef hebben. Eene eeuwige blijdschap zal dan ons hart vervullen, die blijdschap, waarvan wij de kiem reeds hier in ons omdragen. God neemt eenmaal het bewindsel des aangezichts weg, waarmee de tegenwoordige natuur en alle volken bewonden zijn, en het deksel waarmede alle natiën bedekt zijn. Hij zal den dood verslinden ter overwinning, en de Heer zal de tranen van alle aangezichten afwisschen, en Hij zal de smaadheid zijns volks van de gansche aarde wegnemen, want de Heer heeft het gesproken. Jesaja XXV: 7, 8.

CHRISTINE.

EVANGELISATIE ONDER DE HOLLANDSCHE ARBEIDERS IN DUISBURG EN OMSTREKEN.

Wie onzer, bij een bezoek aan de turfgraverijen of de uitgestrekte weilanden van Nederland, heeft daar niet opgemerkt een aantal vlijtige en krachtige arbeiders, aan wier gelaatstrekken, zeden en taal men bespeurde dat zij vreemdelingen waren? Reeds sedert jaren komen zij in menigte des voorjaars en des zomers om hier hun brood te verdienen, en wanneer de herfst nadert, vertrekken zij eveneens weder in groote getale naar Duitschland, en verheugen zich te huis met vrouw en kinderen over hetgeen zij in het zweet huns aangezichts in den vreemde verdiend hebben. Wie deze arbeiders meer van nabij kent, heeft zeker menigmaal onder hen mannen ontmoet die niet met de spade of de zeis werkten en toch zeer arbeidzaam waren, het zijn de Predikanten of Colporteurs door de Christelijke vrienden in Duitschland hunnen landgenooten nagezonden, opdat aan dezen het Woord des levens in predikatieën, onderwijs en toespraak zoude gebracht worden, opdat de kranke bezocht, de treurende vertroost mocht worden, en de briefwisseling met de in het vaderland

achtergeblevene betrekkingen onderhouden. Menigeen onder de arbeiders, in den herfst naar huis teruggekeerd, had den zijnen nog iets meer meegebracht dan de zuur verdiende hollandsche guldens. Menigeen, die wist te verhalen, hoe de liefde der Christenen in het vaderland, hunner tijdens het verblijf in den vreemde gedachtig was geweest en hun boden des Vredes had toegezonden, door wie hun in de Duitsche taal het Evangelie was verkondigd! Menigeen die roemen kon: In den vreemde heb ik mijnen Heiland, heeft de Heer Jezus mij gevonden!

Na zulke ervaringen is het zeer verklaarbaar dat Christelijke vrienden in Duisburg en omstreken met de hartelijkste deelneming in de laatste jaren, vooral in 1873, eene talrijke menigte Hollanders zagen aankomen om in Duisburg, Ruhrvort, Mulheim aan de Ruhr, Oberhausen, Essen en omstreken te arbeiden en zich aldaar voor een groot deel met hunne gezinnen te vestigen. De duitsche vrienden hebben onze landgenooten in liefde opgenomen en niet eerder gerust, alvorens hun in de moedertaal Gods Woord verkondigd werd. Reeds eenigen tijd had de predikant Engelbert, bestuurder der „Diakenen-Anstalt", te Duisburg eene zaal afgestaan, waarin des Zondags enkele Protestantsche Hollandsche arbeiders te zamen kwamen. Broeder Mooi was aldaar gedurende eenige weken hun voorganger. Te Oberhausen kwamen er insgelijks enkele te zamen, die ook door Br. Mooi werden bezocht. In het begin van Augustus was ik in de gelegenheid op een Zondag onze landgenooten te gaan bezoeken en hen het Evangelie te prediken. Een zestigtal kwamen er te zamen in de Kapel der Diakenen-Anstalt: liefelijk klonken daar in den vreemde de Psalmen en Gezangen in de hollandsche taal; ik predikte met veel opgewektheid en vond zelden zoo veel aandacht en zooveel dankbaarheid: menige traan zag ik vloeien,

menig warmen handdruk heb ik er ontvangen: en toen de arbeiders zelven mij vroegen om toch, zoo het mogelijk was, nog eens terug te keeren en aan hunnen geestelijken nood te willen denken, voelde ik dat hier de Heer zelf een werk aanving! Het mocht mij gelukken enkele mijner vrienden te bewegen om aldaar des Zondags den dienst waar te nemen. Even als ik, ontving ieder die daar optrad den indruk, dat de arbeiders een geopend hart hadden voor de Evangelie-verkondiging, ieder was overtuigd dat de Evangelisatie onder hen krachtig verdiende ondersteund te worden. Daar het duidelijk was, dat alleen Evangelie-verkondiging des Zondags ontoereikend was, immers er waren vaak vele kranken, en bovendien een aantal kinderen die onderwijs behoefden, besloot ik in overleg met den predikant Engelbert en den predikant Stürsberg, te Mulheim aan de Ruhr te beproeven, aldaar eenen evangelist tijdelijk te stationeren om in de behoeften te voorzien, en tevens nauwkeurige inlichtingen in te winnen over het getal en den vermoedelijk duur van het verblijf der Hollandsche arbeiders aldaar. Het mocht mij gelukken van de Protestantsche vereeniging te verkrijgen, dat een harer evangelisten zich voor één maand aldaar zou begeven; daartoe werd de evangelist Cortvriendt aangewezen. Daar deze zich te Mulheim vestigde, werd het spoedig noodig een tweeden naar Duisburg te zenden. Toen ik de eerste dagen van October beide bezocht, was het mij een groote blijdschap goede getuigenissen aangaande hen te ontvangen, zoo wel van de predikanten onder wier toezicht zij arbeiden, als van de werklieden zelven. Er werd toen besloten het werk, aanvankelijk gezegend, voort te zetten, en daar de Protestantsche vereeniging genegen was om haren evangelist te Mulheim te laten en hem zijn gewoon salaris te blijven uitbetalen, was de zaak aldaar spoedig geregeld.

Te Duisburg hield ik des avonds eene samenkomst met de werklieden zelven. Zij verklaarden gaarne tot de kosten der Evangelisatie te willen bijdragen, zij benoemden penningmeesters uit hun midden, die in elke wijk de bijdragen zouden ophalen, sommigen teekenden in voor 10 à 15 gulden in het jaar. Zij brengen nu meer dan honderd zestig thalers bijeen. De evangelist P. J. Mets, van de Confessioneele Vereeniging werd tot evangelist te Duisburg aangesteld. Met zijn gezin heeft hij zich in het begin van December te Duisburg gevestigd, en werd den 14 der vorige maand plechtig in zijn ambt bevestigd. Daar ik verhinderd was door ambtsbezigheden in persoon dit werk te verrichten, was ik genoodzaakt het op te dragen aan den W. E. Heer A. van Andel, die het welwillend op zich nam en mij nu weer op nieuw zijne zeer gewaardeerde medewerking schonk. Om het kerkelijk bewustzijn bij de werklieden te versterken, het geloof te bevestigen, de hoop te verlevendigen, werd goedgevonden aan de inwijding van den evangelist de bediening der H. Sacramenten van Doop en Avondmaal te verbinden. Op het Duisburger beurtbriefje en in de courant was de plechtigheid aangekondigd.

De Kapel der Anstalt was te klein om de aanwezigen te bevatten, een aangrenzend vertrek dat men met de Kapel vereenigd had, was insgelijk met de feestvierenden gevuld. Des morgens om half tien ving de godsdienstoefening aan; reeds bij het aanheffen van den voorzang kon men bespeuren, hoe innig de Hollandsche gemeente zich verheugde, dat het doel van haar streven bereikt was. Ds. van Andel had tot tekst gekozen II Cor. 9: 15: *Doch Gode zij dank voor zijne onuitsprekelijke gave*; in eenvoudige en treffende woorden, wees de leeraar op de onuitsprekelijke gave Gods ons in Jezus Christus geschonken, toonde, hoe ons die gave in het Woord en in de Sacramenten wordt aangeboden, en door den

H. Geest toegeëigend, waar geloof en ootmoed het hart openen. Na gewezen te hebben op de getrouwheid, waarmede de genademiddelen moeten gebruikt worden en de dankbaarheid, die aan God door lofzang, alsook door leven en wandel moet bewezen worden, ging hij over tot de H. Bediening. Het H. Avondmaal, waaraan zeer velen met stichting deelnamen werd, volgens het gebruik der Hervormde kerk, bediend.

Des namiddags om 2 uur werd de feestviering voortgezet; bij beide godsdienstoefeningen, doch vooral des namiddags waren een aantal predikanten en christelijke vrienden uit Duisburg aanwezig. Ds. van Andel had tot grondslag zijner rede gelegd 2 Tim. 4: 1. 2. 3. Na herinnerd te hebben aan de eigenaardige omstandigheden, die de Nederlanders hier te samen brachten in den vreemde; schetste hij het werk van een trouwen evangelist. Als dienstknecht van Hem, die gekomen is om te zoeken en zalig te maken hetgeen verloren is, heeft ook de evangelist zielen te zoeken, en tot Jezus te brengen, te onderwijzen in het openbaar en aan de huizen, te vermanen, te bestraffen en te vertroosten. Hij wees daarbij op het voorbeeld van den Zaligmaker, wekte den evangelist op zijn werk met ijver, trouw, ootmoed en geduld voort te zetten, vertrouwende op Gods genade, en zijn woord met eenen godzaligen wandel bevestigende. De gemeente wekte hij in ernstige woorden op om den evangelist, dien zij zoo vurig begeerd had, met liefde te ontvangen en hem zijn moeielijk ambt naar vermogen te verlichten, door hunne belangstelling, hun vertrouwen, en hunne gebeden: hij wekte hen ten slotte nog op tot dankbaarheid jegens God, maar ook jegens de vrienden in Nederland en in Duisburg, voor hunne tegemoetkoming en medewerking in deze Evangelisatie en na eenige hartelijke woorden tot den evangelist, werd deze in zijn dienst-

werk bevestigd, terwijl als uit één hart de zegenbede werd aangeheven: dat 's Heeren zegen op u daal!

Daarna werden drie kinderen van Hollandsche arbeiders door den H. Doop in het genadeverbond opgenomen.

Na afloop dezer plechtigheden vergaderden zich vele der aanwezigen in eene andere zaal van het Diakonen huis. Het waren voor allen onvergetelijke uren. Ds. van Andel leidde ook deze gezellige en broederlijke samenkomst; het psalmgezang werd met toespraken afgewisseld. De predikant Engelbert sprak het eerst een woord in de duitsche taal: hij getuigde van zijne blijdschap, dat het werk der Evangelisatie uit zijne inrichting had mogen uitgaan, hier haar middelpunt had gevonden, en men heden mocht feest vieren. Hij beloofde haar voortdurend zijne liefde en belangstelling. Daarna nam de evangelist P. J. Mets het woord. Zijne korte en kernachtige toespraak, waarin hij dit samenzijn zeer eigenaardig met de liefdemalen der eerste Christenen vergeleek, toonde, dat hij een man is met geestelijke gaven door God gezegend. Na hem werd, in het hollandsch insgelijks, het woord gevoerd door den Heer J. Beielstein, leeraar aan de Anstalt. Op geestige wijze dankte hij de arbeiders, dat zij zich door zijne gebrekkige kennis der Nederlandsche taal niet hadden laten afschrikken, maar integendeel de godsdienstoefeningen trouw hadden bezocht, waarin hij bij gebrek aan een predikant onder 's Heeren zegen hun voorganger was geweest, in het Duitsch bad, en in 't hollandsch eene leerrede voorlas. Hij hoopte, dat er tusschen hem en den hun door Gods genade geschonken evangelist steeds eene zoo hartelijke en vertrouwelijke betrekking zou bestaan, zooals die bestond tusschen hem, den grijs wordende, en den man met sneeuwwitte haren, naast hem gezeten. Als knaap was hij door hem bij de hand gevat en tot Jezus gebracht, op dezen weg waren

zij beide voortgewandeld en beide hadden het vaste vertrouwen, tot in eeuwigheid dien weg te zullen bewandelen. De predikant Dr. Emil Krummacher, (hij was de eerbiedwaardige grijsaard,) nam toen het woord; in goed hollandsch prees hij de genade des Heeren en beaamde den wenseh van zijn leerling en vriend Beielstein, de Hollanders opwekkende, om niet alleen hoorders maar daders des woords te zijn, hen wijzende op de zalige vreugde en het blijde vooruitzicht van allen, die Jezus toebehooren. Ten slotte nam Ds. van Andel nogmaals het woord; hij wees er op, hoe allen diep getroffen waren, toen zoo even Dr. Krummacher, na zijn warm geloovig woord, vol liefde zijnen oudleerling Beielstein omarmde. Deze, een vriend des sprekers, was ook velen reeds tot zegen geweest: beide mannen waren reeds bejaard, de meesten der aanwezigen noch in de volle kracht des levens. Hoe menigmaal moeten ouderen vol bittere smart op een verloren leven terug zien. Hoe menigmaal wordt de ijdele wensch geuit: Ach! kon ik nog eenmaal op nieuw beginnen! Welnu, vervolgde de spreker, gij die nog jong zijt en krachtig, gij hebt het door de genade des Heeren en met zijne hulp nog in uwe macht zulk een leven te leiden, dat ook gij, oud geworden, met vreugde en dankbaarheid op de afgelegde loopbaan kunt terugzien, wetende dat gij niet te vergeefs hebt geleefd! En mocht de Heer u vroeger tot zich roepen, dan zult gij zoo veel te eerder bij Hem zijn! Moge de gelegenheid thans geopend, daartoe dienstbaar zijn en de dierbare broeder evangelist aan dit doel bevorderlijk, rijk gezegend worden! Na een hartelijk dankgebed scheidde men na het aanheffen van Psalm 72 v. 11.

Sinds dien tijd heb ik weer nieuwe berichten uit Duisburg mogen ontvangen, waardoor de overtuiging bevestigd wordt, dat het de Heer is, die dit werk heeft aangevangen. Hij zal

het in stand houden! Niet geringe onkosten zijn en blijven er aan verbonden. Een deel wordt door de arbeiders zelven bijeengebracht, een deel is mij door den secretaris der Confessioneele Vereeniging toegezegd. Het ontbrekende moest nu nog gevonden worden: reeds werden mij door eenige personen uit 's Hage, die altoos voor iederen arbeid voor het Godsrijk gaarne een gave schenken, giften toegezonden, leden mijner vroegere Waalsche Gemeente te Groningen zonden mij ook hunne bijdragen, dit gaf mij goeden moed. In Arnhem vormde zich een commissie, die ook tot dit doel eenige gelden bijeengebracht, in Haarlem en Amsterdam bracht ik zelf eenige bezoeken, en het is mij geen geringe stof tot dankbaarheid, te mogen vermelden, dat ik overal met de meeste welwillendheid werd ontvangen, en zooveel belangstelling ondervond, dat in de noodige uitgaven vooreerst voldoende is voorzien. De Heer zegene de milde gevers en verhoore de dankbare bede, die in den vreemde tot den troon der genade opklimt voor het Vaderland, waar steeds zoo vele harten geneigd zijn de broederen te helpen en te steunen! Omstreeks 750 gulden zijn door mij reeds ontvangen. Moge dit zoo nuttige werk steeds veel zegen onder onze landgenooten in den vreemde verspreiden, menigeen den weg naar het ware Vaderland doen vinden, en steeds in Nederland zooveel belangstelling wekken, dat het nimmer door gebrek aan stoffelijke middelen zou moeten kwijnen.

E. CÉSAR SEGERS.

Tot het ontvangen van liefdegaven voor deze Evangelisatie hebben zich tevens bereid verklaard de Heeren A. H. W. Brandt en A. van Andel, predikanten te Amsterdam, onder wier medetoezicht de Evangelisatie wordt voortgezet.

Leiden Januarij 1874.

DE GORILLA EEN NEEF VAN MIJ? MOET IK DAAR NU BLIJ OM ZIJN?

Aan Dr. A. W. Bronsveld.

Waarde Redacteur!

In eene aankondiging der hollandsche vertaling van Darwins werk over de afstamming van den mensch, waarin wélverdiende lof gegeven wordt aan den bekwamen overzetter, Dr. Hartogh Heijs van Zouteveen, las ik onlangs: „Wat Lyell deed op het gebied der geologie, werd door Darwin met niet minder succes voor de anthropologie verricht. Hier wierp hij de slagboomen omver, die menschelijke kortzichtigheid geplaatst had tusschen de rassen der menschen, tusschen de soorten der bewerktuigde wezens. Meer nog dan Lyell vond hij bestrijding. Geen wonder: het bijgeloof vond een krachtigen bondgenoot in de menschelijke ijdelheid. Had men zich slechts schoorvoetend gewend, in den neger een broeder te begroeten, 't viel hard in den gorilla een neef te moeten zien."

Het zijn deze laatste woorden, in verband met de daaraan voorafgaande, die mij de vraag ontlokten: De gorilla een neef van mij? Moet ik daar nu blij om zijn?

Laat er eens niets zijn te zeggen tegen hetgeen thans als „Afstammingsleer van den mensch" wordt voorgedragen. Het zij eens zoo, dat wij, menschen, en de thans levende apen te zamen afstammen van eene sedert lang uitgestorven apensoort. Indien dat werkelijk zoo is, wat hebben wij daardoor dan nu voor onszelven gewonnen? Vroeger geloofden wij, dat wij afstamden van twee menschen, door God geschapen, en wel zoo, dat zij eenigszins aan God gelijk waren. Immers geschapen „naar Gods beeld". Nu, dat is dan zóó niet langer vast te houden, zegt men. Wij stammen af van eene uitgestorven diersoort, naar men beweert. De gorilla insgelijks. Derhalve is de gorilla mijn neef. Wat heb ik daardoor nu gewonnen?

Men zal misschien antwoorden: Gij moet niet vragen, of gij er iets door gewonnen of er iets door verloren hebt. Waarheid is waarheid, en wat waarheid is moeten wij aannemen en voor waarheid laten gelden.

Dit laatste zal ik niet tegenspreken. Het eerste laat ik echter niet gelden. Ik blijf vragen, wat ik er door gewonnen heb, dat ik nu in den gorilla mijn neef moet zien.

Maar wat doet het ter zaak? vraagt men wellicht.

Wat het ter zaak doet? Zeer velen spreken in onze dagen over die afstamming van den mensch, ten gevolge waarvan de gorilla dan nu onze neef is, met een zeker welgevallen. Het is, als wreven zij hunne handen met een kwalijk verborgen vreugd. Ik zeg dit niet van die geleerden, door wier onvermoeid natuuronderzoek de stof wordt geleverd, om de ontwikkelingshypothese, in dit geval bepaald de afstammingstheorie, tot hooger graad van waarschijnlijkheid te brengen. Ik zeg het met het oog op sommige populaire geschriften en aankondigingen in populaire bladen. Daar wordt de zaak besproken, alsof zij, die het er niet mee eens zijn, er

eens mede geplaagd moesten worden. Maar is het dan bevreemdend, dat velen volstrekt niet met dat neefschap van den gorilla gediend zijn en volstrekt niet op die bloedverwantschap gesteld zijn?

Terstond geef ik toe, dat de afstammingsleer alleen op wetenschappelijke gronden bestreden mag worden, indien men meent, dat men tegen haar te velde moet trekken. Maar die dat nu niet kan, omdat hem daartoe de noodige kennis ontbreekt, behoeft toch waarlijk niet hard te worden gevallen, als hij er bijzonder weinig ingenomenheid mede betoont. Is de afstammingsleer van Darwin voor waarheid te erkennen, welnu, het zij zoo. Maar zoover ik zie, is er niets onteerends in een zeker gevoel van afkeer bij de gedachte, dat „zoo'n leelijke gorilla" nu voortaan als onze neef beschouwd worden moet. Het valt hard in den gorilla een neef te moeten zien, en dat het hard valt bewijst, dat het menschelijk gevoel nog niet geheel verdierlijkt is.

„Het valt hard", deze woorden brengen wij weder op die, welke ik uit de bovenbedoelde aankondiging heb overgenomen.

Ik heb eene bedenking tegen het laatste gedeelte: „Had men zich slechts schoorvoetend gewend, in den neger een broeder te begroeten, 't viel hard in den gorilla een neef te moeten zien." Indien dit gezegd is met het oog op Amerikaansche of andere slavenhouders, dan heb ik er niets tegen. Maar het is meer in het algemeen gezegd, het is zoo gezegd, dat er onrecht geschiedt, namelijk aan die honderd duizenden, die geheel in den geest des Christendoms leeren en geleerd hebben: alle menschen zijn als broeders te beschouwen, alle menschenrassen vormen ééne familie; ook de Neger, ook de minst ontwikkelden, ook de ruwste volksstammen behooren tot ons geslacht. Het is deze zienswijze, die mede tot den zendingsarbeid aanspoorde en opwekte, die zendelingen deed uitzen-

den en hen deed uitgaan naar „Neger, Moor en Indiaan". Maar nu zijn het over het algemeen ook juist zij, die weinig ingenomenheid met de Darwinsche ontdekking laten blijken, integendeel, zich niet zoo terstond in hunne familie-relatie met den gorilla kunnen vinden. 't Is daarom niet gelijk het behoort, wanneer men zegt: „Had men zich slechts schoorvoetend gewend, in den Neger een broeder te begroeten, 't viel hard in den gorilla een neef te moeten zien" Schoorvoetend? En 't is die honderd duizenden reeds als kind geleerd.

Ik denk er niet aan, in iemand goed te keuren, dat hij de Darwinsche afstammingsleer onvoorwaardelijk, zeer dikwijls zelfs zonder haar goed te kennen, verwerpt, alleen omdat de gorilla een neef zou zijn. Maar ik denk er wel aan, zeer bevreemdend te vinden, dat men er een zoker pleizier in heeft, „neef gorilla" zoo naar den voorgrond te duwen, en over neef gorilla te spreken, alsof wij ons bijzonder vereerd moesten gevoelen door de nu uitgemaakte (zegge uitgemaakte!!!) verwantschap met zoo'n tegenvoeter van Adonis. Die meent blij te moeten zijn, omdat eindelijk eens boven alle bedenking is verheven, dat hij den gorilla tot zijne bloedverwanten mag rekenen, heeft er zeker wel zijne redenen voor. Ik kan niet ontkennen, dat ik ze wel eens zou willen hooren. Wat mij betreft, ik gevoel mij door die verwantschap volstrekt niet vereerd. IJdelheid! zegt men misschien. 't Is mogelijk! Maar ik kan er mij nog niet over schamen. En gij, waarde Redacteur?

Utrecht, *Uw bestendige Leser,*
14 Febr. 1874, J. I. Doedes.

„ZIJN WIJ NOG CHRISTENEN?"

Aan D^r. A. W. Bronsveld.

Waarde Redacteur!

„Zijn wij nog Christenen?" Aldus wordt, in het Februarinommer uwer *Stemmen*, door prof. Deedes gevraagd naar aanleiding van eene winderige aanbeveling van (zeker den nog in uitgaaf zijnden zesden druk van) *Das Buch der Erfindungen, Gewerbe und Industriën.* Dat WIJ (wie?) met het Christendom zouden hebben gebroken, schijnt naar het oordeel van den geachten hoogleeraar daaruit te moeten, immers te kunnen worden afgeleid, dat zekere Karl Müller, mij onbekend, maar zooveel ik weet in geene betrekking staande tot de uitgave van het bedoelde boekwerk, het aanbeveelt als het beste geschenk ter gelegenheid van Belijdenis en Kerstmis. Daar gij den brief zonder antwoord of naschrift in uw Tijdschrift hebt geplaatst, hoop ik niet onbescheiden te zijn met er een paar regels over te schrijven. Trouwens, gelijk ik den derden druk der Nederlandsche bewerking van „Het boek der uitvindingen" enz. heb bearbeid, zoo heb ik thans

den vierden druk onderhanden, en daardoor betrekking op het werk, dat, als van zuiver industriëelen inhoud, op zich zelf met Christendom of niet-Christendom niets te maken heeft. Nu, ik zou mij dan ook eene positief-christelijke beschrijving van het boekdrukken of eene „moderne" van de stoommachine even weinig kunnen denken als een liberaal tuinboek.

Maar dit is ook de vraag niet. Dat de bedoelde advertentie van Karl Müller eene dwaze humbug is, heeft geen betoog noodig. Men zij echter voorzichtig in het oordeelen; want het is hier de vraag niet, wat de eene of andere windbuil gelieft te schrijven, maar hoe het publiek over die zaken denkt. En dan durf ik op grond eener genoegzame kennis van de Duitsche toestanden in dit opzicht de verzekering geven, dat Otto Spamer, de uitgever van het *Buch der Erfindungen* wel geen enkel exemplaar als belijdenisgeschenk (*Confirmationsgabe*) verkoopen zal. Het is in Duitschland de gewoonte, eene zoodanige *Gabe* te schenken, maar altijd heeft zij eene *„religiöse Tendens,"* ook in gezinnen van moderne richting, waar men ook overvloed van keuze vindt in den Duitschen boekhandel. Zeker zijn er maar al te velen, bij wie *„die Confirmation bloss stattfindet, weil es einmal so Sitte ist;"* maar dáár wordt in den regel toch de *„Sitte"* geëerbiedigd om, zoo een boek, dan een boek te geven dat eenigszins bij de plechtigheid past. Waar eene denkwijze wordt aangetroffen, die het kiezen van het *Buch der Erfindungen* zou toelaten, behoeft men de geheele *„Confirmation"* niet te verwachten. Dit gedeelte der dwaze advertentie zal dus wel geheel in het water vallen en daarmede de grieve van prof. Doedes blijken noodeloos te wezen.

Iets anders is het met het Kerstgeschenk. Onderscheid worde gemaakt tusschen ideaal en werkelijkheid. Oneindig hartverheffender is de gedachte om geschenken aan betrek-

kingen, aan kinderen vooral, in verband te plaatsen met de komst van het Christus-kind dan met het den schoorsteen in- en uitrijden van eenen misschien legendarischen bisschop. Het eerste spreekt symbolisch uit: de Christus wordt ons als op nieuw geboren; Hij komt met zijne gaven en zegeningen ook in en voor de huisgezinnen; Hij komt met al zijne volheid! Voorwaar, schooner kerstgedachte dan: heden is het de conventioneele achttienhonderd en zooveelste herinneringsdag van Jezus geboorte.

Maar ten aanzien van den a a r d der geschenken is het Christus-idee geheel in een cadeau-avond opgegaan. Dat wil zeggen: ook in huisgezinnen van christelijken zin vindt men er geen het minste bezwaar in, den kerstboom te voorzien van niet-christelijke (daarom nog geene onchristelijke) geschenken. Bij hoogst godvruchtige ouders zou prof. Doedes werkdoosjes, horlogiekettingen enz. als geschenken voor de kinderen aantreffen en bij de gemoedelijkste menschen geen flauw denkbeeld, dat hierin iets zondigs of onvoegzaams liggen zou. En ik ben er zeker van, dat men eenen trouwhartigen, oprechtelijk vromen Duitschen winkelier bitter grieven zou, indien men zijne recommandatie van speelklokken en speeldoozen tot *„recht hübsche"* kerstgeschenken, in de couranten geplaatst, tegen hem keerde met de vraag: „man, die zulke advertentiën in de couranten plaast, durft gij u nog een Christen noemen?"

Voor zoover dus de door prof. Doedes aangehaalde advertentie van Karl Müller het kerstgeschenk bedoelt, is zij gegrond op het algemeene volksgebruik in Duitschland, ook bij hen die voorzeker „nog christenen" zijn; en voor zooveel de *„Confirmation"* aangaat is zij eene zotheid, die daarom niet verdient dat men er ernstig acht op geeft, dewijl zij g e h e e l e n a l misschiet op het doel: tot koopen uit te lokken.

Müllers woorden zouden eerst dan als een betreurens- en lakenswaardig teeken des tijds moeten worden aangemerkt, indien zij de uitdrukking waren van de openbare (iets anders dan: algemeene) meening, dat een industriëel werk een geschikt Belijdenisgeschenk zou wezen. Iedereen die zich aan de Belijdenis ook maar het minste laat gelegen liggen, zal het tegendeel verzekeren, en — die er zich niet aan laten gelegen zijn, koopen er ook geen boeken voor.

De geachte hoogleeraar vind in het bovenstaande eenige inlichting. Doch van Z. hooggel. zou misschien nog inlichting mogen gevraagd worden, wat hij meent met zijn: WIJ te plaatsen naast de dwaasheid van eenen onbekenden Duitscher.

Geloof mij hoogachtend en vriendschappelijk,

Haarlem,
11 Febr. 1874.

Uw dw. medebroeder
H. M. C. VAN OOSTERZEE.

KRONIEK.

Wederom te Gouda. — Strauss. — Een te vroeg beweende. — Het seminarie. — Over middelbaar onderwijs.

Gelijk te verwachten was heeft Dr. Kuijper het mandaat als lid van de Tweede Kamer aanvaard. Dat is de eerste voldoening, welke de kiezers in het distrikt Gouda smaken mogen. Zij zijn het inderdaad waardig, dat deze hun wensch vervuld, en alzoo bij aanvang hun werk bekroond wordt. Zij hebben zich trouw van hun burgerplicht gekweten. Niet alleen in Januari, maar ook in deze maand bij de stemming, welke noodig was geworden, door het treffend overlijden van den algemeen geachten afgevaardigde Jhr. Mr. de Brauw. Welk een voorbeeldige opkomst ter stembus! Welk een eendracht! Welk een zelfstandige houding! De heer Mr. Bichon moet zich gestreeld gevoelen door het groot vertrouwen, dat zoo vele honderden toonen in hem te stellen. En wie is niet verrast geworden door de aanzienlijke krachten, waarover de christelijk-historische partij in dit kiesdistrikt blijkt te kunnen beschikken? Niemand noeme deze woorden een ijdel gejuich, een tartend triomfgeschal. Wij vermelden alleen de zuivere

waarheid. En zij mag toch, vooral in een kroniek, gezegd worden.

In haar kader past ook volkomen het stuk, of manifest, dat de candidaat der conservatieven en roomsch-catholieken, Mr. H. J. van der Heim, tot zijn kiezers heeft gericht en dat aldus luidt:

'S HAGE, 9 Februari 1874.

Toen eenige weken geleden in uw district een keuze voor een *Lid der Tweede Kamer* zou plaats hebben, werd mij door eenige Kiezers uit uw midden de candidatuur aangeboden.

Ik meende die te moeten afwijzen.

Sedert ruim 16 jaar in dienst van de Provincie werkzaam, is mijn grootste begeerte, zoolang het mij vergund wordt, mijn krachten te besteden in het belang van ons schoon gewest.

Bovendien is in de laatste jaren zoowel in het Parlement als daar buiten, zulk eene jammerlijke spraakverwarring ontstaan, zijn zulke onware verhoudingen ingetreden, hebben kleingeestige partijschappen zoozeer de overhand verkregen boven waarachtige, op beginselen gegronde staatkundige partijen, dat naar mijn inzien een aarzeling om zich te gaan rangschikken in de rijen der Landsvertegenwoordiging minstens verklaarbaar is.

Wij beleven ernstige tijden, en onze oude maatschappij, ook ons oud en dierbaar Nederland wordt door ontzettende gevaren bedreigd. Slechts *eenheid van handelen* kan kracht geven tegenover den vijand, en overal ontwaart men slechts tweedracht en werkeloosheid.

Thans word ik eensklaps verrast door een candidatuur, *geheel buiten mijn toedoen en voorkennis geproclameerd*, zes dagen vóor den dag der verkiezing!

Wanneer ik daarin berust, opdat niet voor hen, die de

reeds gestelde candidaten niet verlangen te steunen, de gelegenheid worde afgesneden hun protest te doen hooren, dan acht ik mij echter verplicht, gelijk ik meen dat steeds het recht en de plicht is van elk candidaat, aan Ul. met een kort woord mijne staatkundige geloofsbelijdenis bloot te leggen.

Ons land, de bakermat der gewetensvrijheid, moet dezen schat, vooral in onze dagen, ongeschonden bewaren, niet door al wat godsdienst is voorbij te gaan of in het geheim te bestrijden, maar door elke uiting van godsdienstig leven te eeren en te ontzien, vooral ook omdat geen menschelijke maatschappij kan bestaan zonder God en godsdienst. Geen strijd tegen eenige kerk, geen bemoeiing met eenige kerkgenootschap, volkomen vrijheid voor allen.

Daarom ook, terwijl de handelende staatszorg voor het onderwijs in den uitgebreidsten zin werkzaam is, moet elke belemmering der vrijheid van onderwijs als aanranding der gewetensvrijheid worden gekenteekend.

Men klaagt soms over de groote uitgaven voor onderwijs; niet licht zullen die te groot zijn, zoo ze vooral besteed worden om het gehalte daarvan te verbeteren.

Ons belastingstelsel te herzien is een dringende behoefte des tijds; een belasting op het inkomen of het vermogen is minstens een ongerijmdheid in een land, waar de personeele belastingen sedert eeuwen bestaan en niet kunnen gemist worden.

In het beheer onzer Overzeesche Bezittingen zijn ongetwijfeld groote gebreken aan te wijzen; het grootste is wel ontwijfelbaar de miskenning van den aard en de behoefte van den inlander en het onbesuisd toepassen van stelsels, als kon de geheele maatschappelijke orde bij Wet of Besluit worden omgekeerd. Stabiliteit van regeeringsbeleid en de ontrekking van zoo ingewikkelde vraagstukken op dit gebied aan de wisseling van politieke kansberekening is een dringende behoefte.

De Grondwet gelijk zij in 1848 gewijzigd is tot stand gekomen, te handhaven in den geest en de bedoeling harer ontwerpers, Oranje te eeren, de zaak des Vaderlands bij de toepassing der hier genoemde beginselen te dienen, ziedaar wat ik mij als het ideaal zou voorstellen.

Zijn er onder Ul. die meenen, dat wie dit alles wil, uw vertegenwoordiger moet zijn, en dat ik beter dan anderen daartoe geschikt ben te achten, hij moge mij een taak helpen opdragen, die ik slechts zeer noode op mij zou nemen, maar stellig nimmer om de mandataris te zijn van eenige kerkelijke partij, of mij te bukken onder het juk van eenige partijschap.

H. J. VAN DER HEIM.

Een konservatief zegt van dit „woord," dat het „het onveranderlijk programma der conservatieven" uitspreekt, „en hoe meer men dat zuivere beeld", volgens hem, „er in herkent, des te minder wordt men ook maar één trek gewaar van de carricatuur, welke het misleidend liberalisme daarvan in de laatste jaren gemaakt heeft." Dezelfde correspondent verzekert, „dat de naam van een man als van der Heim reeds een protest is tegen iedere gedachte aan kerkelijke overheersching of kerkelijke verdrukking."

Deze laatste woorden zullen zeker beteekenen moeten: verdrukking der kerk. Ik vertrouw, dat èn Dr. Kuijper èn Mr. Bichon daar ook zeer afkeerig van zijn. Veel licht verspreidt dit stuk overigens niet. Mij dunkt, het kòn geen geestdrift wekken. Het wijst geen weg aan; het bakent geene richting af; het is veel meer negatief dan positief. Toch kan niemand het met onvermengde blijdschap aanschouwen, dat mannen als Mr. van der Heim worden te licht bevonden. Het achtenswaardige van hun karakter, het ongeveinsde belang, dat

zij stellen in de godsdienst, hun oprechten afkeer van het verdrukken der consciëntie, gevoegd bij talenten en bekwaamheden, dat alles maakt hun gedwongen rust niet tot een zaak waarover men enkel voldoening gevoelt.

Voor den bloei van onzen constitutioneelen regeeringsvorm is het immers wenschelijk, dat zich een centrum, een nobele middenpartij vorme, die de uitersten in toom houdt, en dat gedeelte onzer landgenooten vertegenwoordigt, dat noch radikaal, noch gereformeerd wil zijn.

„De apostel des ongeloofs" — wie denkt bij het lezen dezer woorden niet aan het beroemde vers van prof. ter Haar, dat hij dichtte „bij het portret van Dr. D. F. Strauss?" Het is vervaardigd in Augustus 1841. Het was de dichterlijke uitdrukking van hetgeen toen in ons vaderland algemeen werd gedacht en gezegd over den schrijver van „das Leben Jesu, kritisch bearbeitet." Ik meen te mogen verzekeren, dat men dit werk hier te lande toen nog weinig gelezen had. Men duldde er geen hollandsche vertaling van; men verafschuwde het. Het oordeel, dat thans over Strauss in ons midden wordt geveld, zal meer uiteenloopend zijn. Doch met welk oog wij ook in gedachte thans staren op zijn gesloten graf, hetzij men „peinze" of niet:

> Hoe 't hem zal zijn, nu hij onsterflijk de oogen,
> En vrij van blinddoek op mocht slaan.,

twee dingen kunnen worden getuigd: het eene is, dat, voor zoo ver wij weten, de bede van onzen vaderlandschen dichter: „O dat hij voor zijn troon u eens gebogen vinde!" niet onverhoord, en dat het oordeel over Strauss den Heer verbleven moet zijn.

Waarom wij hier van hem gewagen bevroedt een ieder.

In het begin dezer maand bezweek hij aan de ongeneeslijke ziekte, die hem reeds maanden lang gefolterd had. Een man zoo veel genoemd, zoo fel bestreden, zoo hoog geprezen ook in ons land, verdient met een woord door ons herdacht te worden, De tijd is er nog niet, en het is hier ook de plaats niet om met eenige volledigheid zijn beeld te schetsen.

Laat mij beginnen met het uit te spreken, dat hij èn in zijn Leven van Jezus, èn in zijn Glaubenslehre een aanval op het Christengeloof heeft gedaan, welks kracht kan blijken uit het aantal verweerschriften, dat vooral het eerste werk in 't leven riep. Groote gaven stonden hem ten dienste. Zijn geleerdheid was niet gewoon; zijn scherpzinnigheid geducht; zijn zucht om uit zijne stellingen alles af te leiden wat er uit af te leiden viel, onbeteugeld. Hoe kastijdde hij het geesteloos rationalisme! Hoe onverbiddelijk was hij zelfs tegenover een Schleiermacher, als een poging werd gewaagd om 't geloof aan 't bovennatuurlijke achter een natuurlijke verklaring van een wonderverhaal te maskeeren. Waarlijk, Strauss heeft veel ongerechtigheid met zijn knods voor zich uit gedreven.

Wat echter van den beginne weerzin wekt, is de groote koelheid, waarmee hij het beeld tracht uit te wisschen van Hem, wien duizenden en duizenden den Heiland noemden. Die weerzin wijkt niet, ook al zijn wij bekend met deze verklaring van den schrijver, welke hij aflegde in de voorrede van zijn werk: „De innerlijke kern des christelijken geloofs acht de schrijver van zijn kritische onderzoekingen volstrekt onafhankelijk, Christus bovennatuurlijke geboorte, zijn wonderen, zijn opstanding en hemelvaart blijven eeuwige waarheden, hoe zeer ook hun werkelijkheid als historische feiten betwijfeld mag worden. Slechts de zekerheid daarvan kan rust en waardigheid aan onze kritiek geven en haar onderscheiden

van de naturalistische kritiek van voorheen, die met het geschiedkundige feit ook de godsdienstige waarheid wilde omver werpen en daarom zich wel lichtzinnig gedragen moest." Hij is zich bewust „koudbloedig" te zijn geweest, doch hij kon zoo wezen, omdat hij wist, dat hij het voornaamste toch behield. Hij erkent, dat deze en gene, door zijne onderzoekingen, zijn geloof zou kunnen verliezen en raadt daarom af, zijn boek in handen van niet-theologen te geven.

Bekend is het, dat hij in de voorrede van den derden druk van zijn „Leben Jesu" zich bijzonder gematigd heeft uitgedrukt. (1837) Hij erkent de groote verdienste van Neander's levensgeschiedenis des Heeren; hij belijdt, dat ook *Kern*, ondanks „zijn opgeblazen kathedertoon", en *Tholuck*. „trots zijn somtijds onzekeren gang" hem veel hebben geleerd, Ja, hij spreekt het uit, dat hij wel niet van de echtheid, maar toch ook niet van de onechtheid van 't vierde evangelie overtuigd is. Doch het is evenzeer bekend, hoe hij kort daarop in de voorrede voor den vierden druk deze concessies terugroept, er zijn leedwezen over uitdrukt, dat hij zoo zwak is geweest, en zijn zwaard op nieuw geslepen en weer uit de schede heeft getrokken.

Hij is zich later wel bewust geworden, dat de kern van 't christelijk geloof schade leed onder zijne kritische onderzoekingen. Zijn pantheïsme, dat hem eerst op de gemeente deed overbrengen, wat de kerk aan den Heer had toegeschreven, is, wij weten het, geweken voor een volslagen naturalisme, en de geest van Strauss schijnt in volslagen ongeloof te zijn ondergegaan.

Het gevoel, dat ons bij zijn graf vervult, kan niet dat van liefde en erkentelijkheid zijn. Wel mag hulde worden gebracht aan zijn groote talenten. Elk werk van hem is een gedenkteeken van zijn gaven. Het zij hij Juliaan den afvallige, Ulrich

von Hutten, Reimarus of Voltaire teekent, overal herkent gij den man van genie. Gij kunt het zelden eens met hem zijn, maar hij dwingt u tot denken. Zijn leven van Jezus is een boek dat telkens u ergert en grieft — toch leest gij het niet zonder vrucht, zonder gedwongen te worden tot overlezen, tot vergelijking, tot dieper onderzoek.

Het zou de vraag kunnen zijn, in hoever de orthodoxie schuld heeft aan de bitterheid, aan de verharding waartoe Strauss van lieverlede is vervallen. Het is alleszins natuurlijk dat de kerk, die aan haar belijdenis zich hield, met kracht de stem ophief tegen den man, die haar de rots ontweldigen wou, waarop zij is gebouwd — maar is er niet in de wijze, waarop Strauss bestreden werd ook door geleerden, iets dat hem ontstemmen en verbitteren moest? Hoe menig banvonnis is niet tegen hem uitgesproken, met hoe veel satire, met hoe veel smaad werd hij overladen!

Wij bedoelen niet, dat men hem had behoeven te huldigen en bewierooken, maar tusschen zulke houding en tusschen hetgeen *is* geschied, ligt nog een breede weg. Ook willen wij Strauss niet verontschuldigen, want aan waardige bestrijding heeft het hem niet ontbroken. Wij wijzen, behalve op Neander, vooral op Ullmann. Doch wie weet, welk een invloed meer kalmte en minder ijver, zoo als de Evangelische Kirchen-Zeitung ten toon spreidde, op Strauss had kunnen uitoefenen. Er klonken toch in het hart van dien man toonen, die van andere dingen spreken dan van kritiek en ongeloof. Kent gij het boekske, dat hij aan de nagedachtenis zijner moeder wijdde? Ook daarin stuiten wij meer dan eens op meeningen, waarover wij ons bedroeven, maar er spreekt toch ook zeer veel diep gevoel en zeldzame ouderliefde in. Laat mij van deze regelen iets mogen mededeelen. Ze werden te boek gesteld door Strauss in 1858, op den dag van

de *bevestiging* zijner dochter: „Moeder had ook liefhebberij voor den tuinbouw, en nog liever zou zij, ten gevolge van herinneringen uit hare jeugd, een wijnberg in eigendom gehad hebben. Maar 't was haar niet vergund een wijnberg of een eigen tuin te bezitten. Haar zwager, die eigenaar was van verscheidene groote tuinen, stond haar een klein hoekje tuin achter een schuur, dat voor hem overtollig was, ten gebruike af. Het tuintje was niet veel grooter dan een groote kamer, en toch — wat was de tevreden vrouw gelukkig met dat kleine plekje! Zij teelde in haar tuintje de meest noodzakelijke groenten en eetwaren voor hare keuken, en dan wist zij altijd ook nog een plaatsje te vinden voor viooltjes, violieren en dergelijke bescheiden bloemen. Hare huiselijke bezigheden en haar zwak lichaamsgestel stelden haar niet in staat groote wandelingen te maken; door naar haar tuintje te gaan, genoot zij van de frissche lucht, terwijl het haar van tijd tot tijd verademing verschafte te midden van haar huiselijken kommer en haar verdriet. Mij dunkt, ik zie haar nog gaan, in haar eenvoudigen katoenen japon en muts, met het platte tuinmandje onder den arm, of uit het tuintje terugkomen, met gevulden korf. O Georgine! uw grootmoeder was zoo eenvoudig gekleed! Waarlijk, een edel hart heeft slechts te meer waarde, naarmate de vorm, waarin het zich openbaart, bescheidener is. Zult gij dat later goed in het oog houden, lief kind? — Gaarne ging ik met moeder mee, en dan hielp ik haar met haar tuinarbeid. Ik herinner mij nog met genoegen hoe ik, in de laatste jaren van haar leven, toen ik reeds met de halve wereld in oorlog was, de smalle paadjes tusschen de bedden voor haar plat getrapt heb. — Ach, wien gij thans ook mocht toebehooren, gij, lief plekje gronds! ik ben u dankbaar voor den troost en de verkwikking, die gij zoo menigmaal aan mijn goede moeder geschonken hebt."

Het laatste werk van Strauss is een oorlogsverklaring geweest aan allen, die God en godsdienst liefhebben.

- Het zijn vooral de moderne godgeleerden geweest, die zich gedrongen hebben gevoeld tegen dat testament op te komen. Waaruit dien ijver te verklaren? Wilhelm Lang heeft in de preissische Jahrbücher (zie Jahrb. für deutsche Theol. Jrg. 1873 bl. 693) deze verklaring afgelegd: Op menigeen zal dit boek deze werking hebben, dat in hem iets opkomt (reagirt) tegen deze wijze om het christendom te behandelen, en dat hij zich de verborgen draden te binnen brengt, die hem zelf nog aan 't christendom verbinden." Op deze woorden laten ook wij gaarne volgen, wat Palmer er bij aanteekent: „Het zal er dan nu maar op aan komen, of hij zich door deze draad dichterbij zal laten trekken — het trekken des Vaders tot den Zoon volgt — dan of hij in toorn deze draden geheel en al verscheurt. Beide gevallen zijn mogelijk."

Ja, waarlijk Strauss staat daar als een mijlpaal. Velen die met hem mee zijn gegaan, staan verschrikt stil, en vragen zich af: hoe ver zijn wij? Helaas! velen zijn hem gevolgd tot den einde. Maar niet weinigen danken er God voor, dat zij nog aan Hem gelooven, en nog behoefte aan zijn dienst hebben. Toch wankelt dat geloof. Toch worden op de vraag, in welke betrekking men tot Jezus staat, de zonderlingste antwoorden gegeven. De diskussiën daarover op den protestanten-dag te Utrecht gehouden (31 Oct. ll.) zijn bijzonder leerrijk. Let eens op, hoe men in toenemende mate — *den* eeuwige, *den* oneindige inwisselt tegen *het* eeuwige, *het* oneindige, het *ideaal*. Ik vraag wel eens: is daar nog godsdienst? De moderne middenpartij is slechts konservatief, als men haar vergelijkt met.... het volslagen ongeloof van Strauss. Zouden er niet zijn, ook in ons vaderland, die dezen „heros" zoo lang en zoo vurig hebben geprezen, dat velen hem met

verwondering aanzien, nu er op eenmaal tegen hem front wordt gemaakt? Is er samenhang tusschen het laatste werk van Strauss en zekere boeken als daar zijn: „De nieuwe richting", „De godsdienst", Brieven over den Bijbel"? *Principiis obsta!* Een protest tegen het materialisme doet het *hart* onzer modernen eer aan — of er hun *verstand*, hun trouw aan hun beginselen ook uit blijkt? Ik betwijfel het. De dagbladen berichten, dat Strauss had verlangd, dat bij zijn graf iets zou worden gezongen op de melodie van: „o Isis, o Osiris!" — is dit ergerlijker, dan dat men op een „protestantendag" door een dochter Israëls een loflied laat zingen tot den verrezen Christus — aan wien men zelf niet gelooft?

Ik vrees met groote vrees, dat het graf van Strauss de plaats der bedevaart zal worden voor zeer velen, die thans nog een weemoedigen blik werpen op het volgens hen ongeopend graf in Jozef's hof. Aan ons de roeping om te toonen, dat Christus werkelijk leeft; dat Hij de zijnen leidt niet tot het het troosteloos donker, waarin Strauss ten laatste uitzag; niet tot het nevelachtig *misschien* der moderne theologie — maar tot het volle licht, tot het erfdeel der heiligen, tot de verheerlijking. Hij make ons in deze roeping getrouw! Strauss had een afkeer van de „halven". „Nur die volle Hingabe an den vorwärts drängenden Zug der Zeit, das ernste und redliche Handanlegen an ihre Aufgaben, kann in unseren Tagen noch ganze Männer bilden." We kunnen die woorden onderschrijven. Jezus Christus, de overste leidsman des geloofs, voert ons *voor*waarts — en *op*waarts. Alle *voort*gaan toch is geen *vooruit*gaan. Wie Hem niet kent, mist het licht des levens — maar in Zijn gemeenschap wordt de waarheid steeds meer en meer ons doel, loopt men zonder moede te worden.

Welk een geheel anderen indruk dan het doodsbericht van Strauss, maakte op ons de tijding, dat de Hoogl. Chantepie de la Saussaye, na kortstondige krankheid, in den ouderdom van 55 jaren te Groningen was overleden. Diepe weemoed komt over ons, en het is alsof wij droomen terwijl wij over hem hier spraken als een doode, als een, wiens woord hier beneden niet meer zal vernomen worden. In den geest hebben ook wij gestaan bij zijn graf, en er aan veel en verlerlei gedacht. Aan de broosheid van ons leven allereerst, en daarna aan de majesteit Gods, die zoo dikwerf handelt anders, o geheel anders dan wij 't goed en noodig keuren. Doch daaraan niet alleen. We dachten aan hetgeen door ons in deze „Stemmen" over den Heer de la S. geschreven werd. Aan meer dan een woord, dat hem diep heeft gekrenkt, en waarvan wij het ongepaste hebben beleden voor God en menschen; aan de rampzalige verdeeldheid en partijzucht, die in ons land uiteen doen gaan, ja tegen elkander in het harnas jaagt, wier hoop toch rust op het ééne fondament, dat gelegd is. Ik deed nogmaals in stilte boete, met ootmoed en berouw. En mij troostte de gedachte aan zoo menig woord van waardeering en hoogachting, óók in dit Tijdschrift gesproken, — en aan de rust, welke de overledene thans geniet.

Dat die rust hem is te beurt gevallen, daaraan twijfelt geen Christen. Hoe men ook over de la Saussaye dacht en oordeelde — niemand ontzegde hem het recht, om een geloovige, een kind Gods te heeten. Ook hij was een gekochte door het bloed des Lams; ook hij wilde van niets weten dan van Jezus Christus, en dien gekruisigd. Zijn werkzaamheid is dan ook niet anders geweest dan een getuigen van dien Heer, in wien hij al de schatten der wijsheid en der kennis verborgen vond. Hoe heeft hij de Schrift doorzocht, om er de heerlijkheid in geteekend te zien van Hem, op wien Israë

had gehoopt, en die de verwachting der heidenen was. Zijn bijbelstudiën behooren tot het voortreffelijkste wat hij schreef. Hij had een oog voor het organisme der openbaring, voor de symboliek, waarin zij sprak, voor den geest die schuilt, neen, leeft in haar te boek gestelde oorkonde.

Doch niet alleen de Schrift ontdekte hem de heerlijkheid van den Christus, hij was een kosmische natuur, of laat mij liever zeggen, hij besefte de kosmische beteekenis van Christus' werk. De diepten der hemelen en de diepten der aarde — het verleden en de toekomst, geest en stof, alles dacht hij zich in betrekking tot den persoon en de vleeschwording van het Woord Gods, dat bij God en God was. Van daar zijn belangstelling in alles wat er omgaat in het hart ook van onze tijdgenooten. Jezus Christus, wiens verschijning het middelpunt der geschiedenis, wiens wederkomst haar einde en kroon zal zijn, Hij was het, aan wiens woord de la S. alles toetste, in wiens licht hij alles bezag, op wiens beeld hij zoo gaarne allen wees, in wier binnenste nog iets anders sprak dan de dorst naar genot of rijkdom. Geprofeteerd heeft hij van de heerlijkheid desgenen, dien zijn oog aanschouwde door het geloof, en wiens onmisbaarheid op elk gebied des menschelijken zijns, hij zoo welsprekend en roerend schetsen kon.

„Doordringende gedachten" heeft hij uitgesproken. Geleerd als weinigen, waarlijk een theoloog in den vollen zin des woords, heeft hij nagevorscht wat de wetenschap der kerk in den loop der eeuwen, en wat vooral de eeuw der hervorming aan den schat der wetenschap des geloofs heeft toegevoegd. Deze, door vele, zich gereformeerd noemenden, voor onrechtzinnig gescholden man, had — wat vele broeders niet deden — Calvijn gelezen, overdacht, was tot zijn geest doorgedrongen, en heeft zijn hoofdbeginselen tegenover prof. Scholten met moed en kracht verdedigd. Zijn geloof drong hem

tot studie. Omdat hij geloofde woû hij veroveren, wist hij te bezitten het beginsel, de sleutel van alle kennis, van alle ware wetentchap. Niet op een uitwendig getuigenis, niet op een verstandelijke overreding wilde hij dat geloof bouwen, maar het getuigenis der ervaring, des H. Geestes in ons, moest ons doen zeggen, „dat deze dingen alzoo zijn·"

Daarom rekende hij het Evangelie geschikt voor alle eeuwen en tijden, en wees hij zoo gaarne aan, hoe Jezus Christus ook daar nog heerscht, hoe ook daar nog een vonkje van Zijn heerlijkheid gloort, waar menigeen enkel duisternis en ongerechtigheid zag. Vastelijk geloofde hij, dat de Heer zijn gemeente blijft leiden, en daarom zag hij niet altijd grond om te veroordeelen, waar anderen het anathema gereed hadden. Met moed heeft hij getuigd tegen deze eeuw, die „nooit de zijne zou wezen"; daartoe was zij hem te materieël, te oppervlakkig. Bij zijn groote welwillendheid tegenover de vertegenwoordigers der moderne theologie, heeft hij tegen hun richting met nadruk getuigd, en haar antichristelijk karakter in 't licht gesteld.

Wat echter een schaduw heeft geworpen op zijn pad, is, dat hij is betrokken geworden in onzen kerkelijken strijd. Daardoor heeft zich het verschijnsel voorgedaan, dat hij in min aangename verhouning is geraakt met hen, wier kerkrechtelijke inzichten van de zijnen verschilden, doch wier geloofsovertuiging hij deelde. Niets ontstemt lichter dan een kerkelijke campagne. Daar wordt de ernst wel eens stroefheid of gemelijkheid, en de vrede deinst er terug. Het was de la S. niet vergund te zien, dat zijn kerkelijke inzichten door de meerderheid werden gedeeld. De leuze „ethisch-irenisch" werd door velen diep veracht — en zoo is in de laatste jaren tusschen de la Saussaye en velen, die hem achtten en lief hadden, een verwijdering ontstaan, die de bron is geweest

van veel verdriet voor beide partijen. Ach, wanneer men eenmaal tegenover elkander positie heeft ingenomen in dit kleine land, waar men elkaar gedurig ontmoet; daar ziet en hoort men letterlijk *alles*; doch helaas! men ziet niet altijd alles in het ware licht. Onheilige overleggingen benevelen den blik; de oude mensch roest zich; men denkt aan verongelijking; men acht zich geroepen om te protesteeren; om zich te rechtvaardigen; om de zaken van zijn eigen standpunt te bezien en anderen voor te stellen — en zoo komt men niet uit de klachten, en ophelderingen en toelichtingen, en zoo zijn in de jongste bladzijden onzer kerkelijke kronieken vele dingen geschreven, waarover de engelen zich *niet* verblijd hebben. Doch ik herinner mij hier een woord van de la Saussaye: „Ik houd de waarheid niet vast — de waarheid houdt mij." Ook al konden wij met hem ons niet altijd vereenigen, wij hebben hem allen hooggeacht en gewaardeerd. Geen onzer jeugdige godgeleerden, die niet gaarne een krans van erkentelijkheid zal neerleggen op zijn graf. Wij hebben veel van hem geleerd. Konden wij hem niet overal volgen, wij weken niet van hem, zonder met ernst overwogen te hebben, wat hij zeide.

Om al deze redenen is zijn heengaan een groot verlies. Moge hij „die zeker lang na zijn dood nog spreken zal" niet te vergeefs geleefd hebben ook voor onze moderne tijdgenooten, die onder het bereik van zijn woord zijn geweest. Zij mogen niet volstaan met de getuigenis af te leggen, dat de la Saussaye een humaan en vroom en bekwaam man is geweest. Hun geweten moet tegenover zijn graf geraadpleegd worden. En bij die versche zode — worde door ons de gelofte afgelegd, dat vergeten zal worden menig woord, dat beter niet gesproken ware; dat gejaagd zal worden meer dan tot heden naar de eenigheid des geloofs, door den band des

vredes en der liefde, en dat, waar een der uitnemendste medestrijders ons ontviel, dubbele ijver en trouw betaamt, zoolang wij hier beneden zijn. *Ave pia anima!*

Gaarne voldoen wij aan het verlangen van velen onzer lezers, die wel eens weten willen „hoe het toch staat met het Seminarie." We werden in staat gesteld u het volgende te kunnen mededeelen:

Op den 13 Febr. werd te Utrecht een vergadering gehouden van belangstellenden in de stichting van een Seminarie, tot opleiding van Inlandsche Zendelingen en Evangelisten nabij Batavia. Het centraal-comité mocht zich verblijden, dat velen uit verschillende plaatsen des lands aan zijn oproeping hadden gehoor gegeven. In het gebouw voor Kunsten en Wetenschappen werd de samenkomst geopend door den voorzitter Baron v. Lijnden v. Sandenburg, die aan de vergadering de verzekering gaf: wij gaan vooruit! maar er de herinnering bijvoegde: wij moeten voortgaan! Na lezing van een gedeelte der Schrift en gebed door Ds. Adriani, gaf de 2de secretaris een overzicht van den stand der zaak, en het door het centraal-comité verrichte sedert de vergadering op 31 Oct. te Amsterdam gehouden, welks inhoud geschikt was om de overtuiging: wij gaan vooruit! te bevestigen. De 1ste secretaris las daarop een uitvoerigen en belangrijken brief voor van het bestuur des Genootschaps voor in- en uitw. zending te Batavia, waarin dit zijn dankbare blijdschap uitspreekt over hetgeen in 't Vaderland voor deze zaak gedaan is. De broeders te Batavia verklaren in dat schrijven de bepalingen aan te nemen, die het centraal-comité gemaakt had betreffende het bestuur van het Seminarie, de benoeming van directeur en onderwijzers; zij berichten na ernstige overweging geko-

men te zijn tot de keus van Depok, als de plaats waar het Seminarie zal worden opgericht, eene plaats door gezonde ligging en door de aanwezigheid eener inlandsche Christelijke gemeente aanbevelenswaard; en eindigen met de uitdrukking van hun vurigen wensch, dat met de oprichting weldra een begin moge kunnen gemaakt worden.

Uit de mededeelingen des penningmeesters bleek, dat bij hen ontvangen was een kapitaal van ƒ 186,800; terwijl daarenboven voorwaardelijk is ingeschreven voor ƒ 44,700; aan jaarlijksche contributies wordt ontvangen ƒ 5630 en is voorwaardelijk ingeteekend tot een bedrag van ƒ 3023; zoodat, wanneer het voorwaardelijk ingeschrevene gestort wordt, een kapitaal aanwezig zal zijn van de ƒ 231,500, en de jaarlijksche bijdragen zullen klimmen tot ƒ 8653, te zamen een inkomen van het Seminarie uitmakende van ƒ 20,288. Nu de zaak rechtspersoonlijkheid verkregen heeft, en de gewenschte overeenstemming met het bestuur te Batavia is verzekerd, vertrouwt het centraal-comité, dat tegen het storten van het voorwaardelijk toegezegde bij de welwillende inschrijvers geen bezwaar zal overblijven. Aan de vergadering wordt medegedeeld, dat het centraal-comité alvorens tot de oprichting van het Seminarie over te gaan, nog wenscht bijeen te brengen de som van ƒ 100,000 kapitaal, bij aandeelen van ƒ 250, waarvoor de inschrijvingsbiljetten zoo zijn ingericht, dat wie er een neemt, daarop inschrijvingen voor gedeelten van die som kan verzamelen, om het bedrag te storten, wanneer de 400 aandeelen zullen zijn geplaatst. Met dringende aanbeveling tot krachtige medewerking, wordt de deelneming aan deze zaak voor de hulp-comités en alle belangstellenden opengesteld.

Naar aanleiding eener vraag betreffende den bouw van het Seminarie, werd aan de vergadering de verzekering gegeven,

dat men daarbij doelmatigheid met eenvoudigheid zou trachten te vereenigen, terwijl er de mededeeling werd bijgevoegd, dat den broederen te Batavia uitdrukkelijk is verzocht, bij het maken van het plan, te willen rekenen op de inrichting van eenige kamers, waar aankomende of repatriëerende zendelingen een verblijf kunnen vinden, waarmede het Seminarie de in Indië werkende zendinggenootschappen hoopt te dienen, ook tot versterking van den broederband die allen vereenigen moet.

Des avonds werd in de Marnixzaal een goed bezochte bijeenkomst gehouden, waarin, na een hartelijken welkomstgroet van den voorzitter, door Ds. E. C. Segers, met het oog op den nood der Heidenwereld en aller menschen behoefte aan verlossing, met grooten ernst tot deelneming aan het zendingswerk werd opgewekt. Daarna wees Ds. B. J. Adriani aan, hoe de uitgebreidheid van de Heidenwereld bij 't kleine getal der zendelingen uit de Christenvolken tot het gebruiken van Inlandsche Evangelieboden drong, terwijl uit de geschiedenis werd aangetoond, welk een zegen steeds van dezen is uitgegaan bij de toebrenging van volken tot Christus. Al werd nu daardoor de arbeid van Europeesche Zendelingen geenszins overbodig, door wie de Inlandsche arbeiders moeten gevormd worden, en onder wier leiding zij moeten arbeiden, aan de vermeerdering van het getal dezer Evangeliepredikers onder hun eigen volk, en het verschaffen aan dezen van een degelijke opleiding tot hun werk, moet ernstiger worden gedacht, krachtiger worden gearbeid, en de vervulling van deze behoefte voor de volken van Insulinde, is het doel van het op te richten Seminarie. Ds. J. P. G. Westhoff trad na dezen spreker op om aan de vergadering mede te deelen, hoever men met de oprichting van zulk een Seminarie was gevorderd, en deed een hartelijk en ernstig beroep op aller mede-

werking om het goed aangevangene weldra tot voltooiing te brengen. De indruk door deze samenkomst achtergelaten geeft hoop op vermeerderde belangstelling en krachtiger medewerking bij de oprichting van het Seminarie.

Met bereidwilligheid des harten voldoen wij aan een tot ons gericht verzoek, om de aandacht te vestigen op twee adressen aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal gericht, door het Hoofd-Bestuur van het Nederl. Zendings-Genootschap. Wij nemen ze daartoe hier over:

I.

Aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Mijne Heeren!

Met groote belangstelling hebben Bestuurders van het Nederlandsche Zendelinggenootschap kennis genomen van het artikel der begrooting voor Neêrlandsch-Indië, dienstjaar 1874, waarbij eene som van *ƒ* 40,000 staat uitgetrokken voor „subsidiën aan particuliere inlandsche scholen" (Hoofdst. II, Afd. V. Vgl. uitgewerkte en toelichtende Staat fol. 8).

Uit aanmerking van de 150 particuliere scholen, tot de bedoelde categorie behoorende, die in de Memorie van Toelichting vermeld staan, moesten zij zich overtuigd houden, dat de sedert vele jaren door het Nederlandsche Zendelinggenootschap in de Minahasa onderhouden 117 inlandsche scholen mede begrepen zijn onder die, waaraan subsidie zou kunnen verleend worden, eene subsidie, waarop zij in het belang dier scholen, wier onderhoud hun zwaar valt, den hoogsten prijs moeten stellen. Door die scholen toch hebben zij, niet zonder aanzienlijke opofferingen, onder Gods zegen,

krachtig medegewerkt tot dien staat van ontwikkeling en beschaving, waartoe de bevolking der Minahasa, naar de eenstemmige getuigenis van alle bevoegde beoordeelaars, thans aanvankelijk gekomen is, zoodat het behoud dier scholen geacht moet worden van onbetwistbaar maatschappelijk belang te zijn.

En toch moeten wij vreezen, dat hetgeen de Regeering bereid is met groote mildheid te geven, hun voor hunne scholen, die daarop mede aanspraak maken, zou kunnen ontgaan. Er zijn toch, blijkens de Memorie van Toelichting, aan de toekenning van zoodanige subsidie voorwaarden verbonden, „wier niet na-leving de intrekking der subsidie zou „ten gevolge hebben."

Deze voorwaarden zijn:

a. dat er waarborgen gegeven worden voor de bekwaamheid en zedelijkheid van den onderwijzer der bijzondere school;

b. dat er op die scholen geen godsdienstig onderwijs gegeven wordt.

Zoo gansch natuurlijk de eerste dezer voorwaarden geacht moet worden, zoo bedenkelijk, ja onbillijk komt ons de andere voor.

Vergun ons, hier allereerst in herinnering te brengen dat de Engelsche Regeering in Engelsch Indië door het „grant-in-aid system" het openen en onderhouden van particuliere scholen bevordert, en krachtens hare volstrekte neutraliteit en omdat zij niets met godsdienstzaken wil te doen hebben, hare subsidiën verleent o. a. aan zendingscholen van alle belijdenissen. „The grant in-aid system was to be „based on entire abstinence from interference with religious „instruction conveyed in the assisted schools; and this „principle has led to considerable assistance and encourage-

„ment being given to missionary schools of all denomina-„tions." (Het grant-in-aid stelsel — bestaande in het verleenen van subsidie tot gelijk bedrag, als door de Besturen der scholen wordt te koste gelegd — moest gegrond zijn op algeheele onthouding van tusschenkomst in het godsdienstig onderwijs, dat op de ondersteunde scholen gegeven wordt, en dit beginsel heeft gestrekt tot het verleemen van hulp en aanmoediging aan zendingscholen van alle gezindten) [Zie Statement exhibiting the moral and material progress and condition of India, during the year 1871—72; het zoogen. Kolon. Bluebook. fol. 113.]

Dit voorbeeld ook voor de Nederlandsche Regeering alleszins navolgingswaardig achtende, dingen wij daarmede niets af op het door Haar gehuldigd beginsel van zoogenaamde neutraliteit ten opzichte van den godsdienst op de door haar opgerichte scholen. Wat op die scholen uitgesloten is, behoeft darom nog geen contrabande te zijn op de door haar tijdelijk slechts gesubsidieerde scholen.

Bovendien, wat verstaat men onder scholen, „waar godsdienstig onderwijs gegeven wordt", en aan wie zal de beoordeeling staan, of het onderwijs „godsdienstig" is, al of niet? Zietdaar vragen, van wier beantwoording alles afhangt! Het spreekt van zelf, dat geen eigenlijk gezegd leerstellig onderwijs in den godsdienst, hetzij der Protestanten, der Roomsch-Katholieken of der Mohammedanen, gedoogd zal worden. Maar van zulk dogmatisch of kerkelijk onderwijs in den godsdienst is op onze scholen geen sprake; het wordt, voor zooveel noodig, alleen aan volwassenen, die de school bezoeken, gegeven. Men zou echter van oordeel kunnen zijn, dat het onderwijs reeds *godsdienstig* is, wanneer de school met een eenvoudig gebed geopend wordt, omdat onder de vakken is opgenomen de Bijbelsche geschiedenis, of zelfs

zoodra onder de schrijfvoorbeelden spreuken van Salomo of andere leerrijke gezegden uit den Bijbel voorkomen. En nu bestaat bij ons de gegronde vrees, dat, aangezien deze drie elementen op onze scholen werkelijk zijn opgenomen in het onderwijs aan christen-inlanders, zonder dat daarbij echter aanstoot aan andersdenkenden gegeven wordt, het advies van den ambtenaar, belast met de school-inspectie, voldoende zijn zal, om op die gronden aan onze scholen alle subsidie te ontzeggen.

Het kan, dunkt ons, in uwe bedoeling niet liggen, zulke grove onbillijkheden te bevorderen en aan onze scholen, na jaren lange inspanning ten nutte der bevolking, haar regtmatig aandeel te onthouden aan de door de Regeering voorgestelde ondersteuningssom. Daarom veroorloven wij ons, om U eerbiedig, maar met den meesten ernst te verzoeken, bij de behandeling der begrooting voor Neêrlandsch-Indie.

Z.Exc. den Minister, wien wij een afschrift van dit adres gezonden hebben, *in overweging te geven, de toekenning van subsidiën, bedoeld bij Hoofdst. II, Onderafdeeling* 58, *w., niet afhankelijk te stellen van het geven van godsdienstig onderwijs, of anders een nauwkeurige omschrijving te geven van wat in Indië door »godsdienstig onderwijs" al dan niet te verstaan is.*

Alleen langs dien weg zal het mogelijk zijn, dat niet van de subjectieve opvatting der verschillende ambtenaren afhankelijk gelaten wordt het genot door Nederlanders van een subsidie, waarop zij niet in hun persoonlijk belang, maar ten behoeve der bevolking en met het oog op hare hoogere belangen, den hoogsten prijs stellen.

Onder toebidding van Gods zegen op Uwe hoogst gewig

tige werkzaamheden, hebben wij de eer ons met verschuldigden eerbied te noemen, enz.

II.

Aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Mijne Heeren!

De ondergeteekenden wenden zich nogmaals tot U, niet alleen en niet in de eerste plaats als bestuurders van een Zendelinggenootschap, maar als burgers van Nederland, dat zij liefhebben, en als christen-mannen, wie het belang van Neerlands Koloniën ter harte gaat en die zich overtuigd houden, dat Nederland voor de hoogste rechtbank aansprakelijk is voor de wijze, waarop in die Koloniën wordt gehandeld.

Niet met een nieuw verzoek komen zij voor de Scholen der Minahasa, daar zij moeten berusten in de afwijzende beslissing op hun adres dienaangaande van 16 October l.l.; ofschoon met smart in het hart, dat in Nederlandsch-, anders dan in Engelsch-Indië de zoogenaamde neutraliteit zóó schijnt te moeten worden opgevat, dat reeds bestaande, tot grooten zegen voor de bevolking werkende Scholen geen ondersteuning mogen ondervinden, *omdat* zij een christelijk-godsdienstig karakter hebben. Ook niet in de Minahasa met zijne ijverige, zedelijke, trouwe bevolking, die voor de Nederlandsche schatkist niet onaanzienlijk afwerpt, en, in plaats van zeer kostbare expedities te vorderen, ook nu nog *Krijgers tegen Atchin* leverde, wie de godsdienst, ook op de Scholen geleerd, niet geleerd had dapper en trouw te strijden.

Maar de Vertegenwoordigers van ons volk moeten het weten, wat daar zij van die neutraliteit, in welker naam ook

in hunne vergadering van 5, 7, 8 November gesproken en beslist is; hoe zij door Rijks ambtenaren wordt opgevat en geschonden; hoe verbeelding en hart bij de schooljeugd worden vergiftigd; hoe onder den schijn dier neutraliteit met den Islam gecoqueteerd, het christendom uitgeworpen wordt; hoe, om de mohammedanen te believen, al wie christelijk denkt, geërgerd wordt.

Want dit geschiedt! Terwijl in schoolboeken ter wille van de neutraliteit de naam Jezus, ook waar die eenvoudig tot aanbeveling van barmhartigheid vermeld staat, als contrabande wordt geschrapt, worden voor het gebruik op de School, ja! als prijzen aanbevolen geschriften, vol van dwaasheden en gemeenheden, — tot aanbeveling van Mohammed. Het bewijs daarvoor leggen zij U hierbij voor.

Zij zouden verschooning vragen, dat zij U zaken onder de oogen brengen, die men anders als walgelijk van zich werpt; — indien Gij het niet moest weten, door welke middelen, met de steun van Nederlandsche ambtenaren de Islam op de zoogenaamde neutrale school wordt aanbevolen. Zij moeten het, al was het alleen, om op zich te kunnen toepassen: Dixi et salvavi animam!

Doch zij vertrouwen, dat Gij, mijne Heeren! zult inzien, waarom zij de Scholen in de Minahasa niet mogen blootstellen aan zulk eene neutraliteit en niet dan met een bloedend hart ze zouden overgeven. Zij vertrouwen desgelijks, dat Gij, voor zooveel in U is, waken zult, dat de vraag, ook bij uwe jongste discussiën onbeantwooord gebleven, wat de Regeering onder godsdienstonderwijs verstaat, niet door ambtenaren der Regeering in de praktijk beantwoord worde met kennelijke vertreding van de Wet: eene wet, die uitgegaan van eene christen-natie, toch zeker niet aan de ééne zijde bevordering van onzedelijkheid en aanbeveling van den Islam, aan den

anderen kant verzwijging en verduistering van het Christendom kan willen.

Hoe men over de resultaten, die het onderwijs in de Nederl. taal aan sommige hoogere burgerscholen oplevert, oordeelt, blijkt o. a. uit het verslag der Commissie, die belast was met het afnemen van het eind-examen in Overijssel. Dat verslag is te vinden in de *Staats-Courant* van 10 Februari l.l. en bevat het volgende:

De betrekkelijk gunstige cijfers aan de meerderheid der examinandi voor de letterkundige vakken toegekend, zijn dus niet zoozeer de aanwijzers van de grondige kennis der candidaten, als wel van de welwillendheid der examinatoren, die overwogen dat de discipels door het groot aantal vakken zoodanig worden bezwaard, dat het letterkundig onderwijs in de hoogere klassen zoodanig, door andere vakken wordt overvleugeld en teruggedrongen, en dat vooral bij de vreemde talen door de eischen van het programma de weinige uren in de hoogere klasse aan de letterkundige vakken toegewezen, zoodanig worden versnipperd, dat aan het einde der vijfde klassen de vroeger gelegde goede grondslagen grootendeels zijn verdwenen, en de letterkundige kennis hoogst onbeduidend moest zijn. De examinator verklaart dan ook dat hij — het bewijsje letterkundige kennis niet meegerekend — aan een goed leerling van de tweede of derde klasse een veel degelijker examen kon afnemen, dan aan een examinandus die den vijfjarigen cursus heeft afgeloopen, aangezien zulk een examinandus bij voorbeeld veel beter tehuis is in de formules der theoretische scheikunde, dan in de regels voor de Nederlandsche spelling.

Door deze en dergelijke overwegingen geleid, kwamen de examinatoren voor de talen overeen, om bij hun onderzoek

enkel het bij den bestaanden toestand mogelijke, dat is zeer weinig, van de candidaten te eischen. De uitkomst bewees dat zij hieraan wel hadden gedaan, want zelfs bij de hoogst geringe eischen door de examinatoren gesteld, konden slechts drie van de twintig candidaten het bij hun schriftelijk examen tot 7, en maar één tot 8 (goed) brengen; terwijl bij het mondeling slechts vijf het cijfer 7 en geen enkele het cijfer 8 (goed) kon behalen.

De groote meerderheid wist de soorten van woorden niet wel meer te onderscheiden, had geen regt begrip, laat staan een grondige kennis, van de Nederlandsche spraakkunst in het algemeen en van de spelling en de geslachten in 't bijzonder; wist bij voorbeeld het onderscheid van verbuigen tusschen *die* aanwijzend voornaamwoord en *die* betrekkelijk voornaamwoord niet op te geven; verwarde tijden met wijzen; en geen enkel had eenig grondig begrip van den Nederlandschen zinbouw, bij voorbeeld van 't onderscheid van woordschikking in hoofd- en bijzinnen, van 't verschillend logisch verband tusschen hoofd- en bijzinnen. Merkwaardig is 't dat jongelieden die men vijf jaren lang zoo bijzonder met wiskunde, die men de toegepaste logica bij uitnemendheid pleegt te noemen, heeft bezig gehouden, in hunne opstellen zoo weinig begrip van logisch redeneren aan den dag legden. Telkens ging de groote meerderheid bij hunne redeneringen van valsche veronderstellingen uit, dat wil zeggen, zij redeneerden in de veronderstelling, dat zij iets hadden gezegd dat ze inderdaad niet gezegd hadden.

Hoe schijnbaar vreemd, is dit verschijnsel toch ligt te verklaren: het aantal te onthouden wiskundige feiten, dat in iedere nieuwe klasse aangroeit, is zoo groot, dat het aan eene grondige opzettelijke beschouwing van den wiskundigen redeneertrant niet toekomt; waardoor het groote nut van de

studie der wiskunde voor de algemeene ontwikkeling grootendeels verloren gaat. Bekendheid met de hoofdtrekken van de geschiedenis der letterkunde was bij enkelen voldoende, maar liet bij velen zeer veel te wenschen over; hetzelfde geldt aangaande de kennis der candidaten van de voornaamste voortbrengselen der letterkunde.

Omtrent het eigenlijk onderscheid tusschen proza en poëzie, tusschen epische, lyrische en dramatische gedichten enz., hadden de candidaten, een enkele uitgezonderd, hoogst gebrekkige begrippen. Om verkeerde gevolgtrekkingen te voorkomen, dient van deze enkele uitzondering opzettelijk melding te worden gemaakt, aangezien den examinandus die deze uitzondering maakte, zijn examen onder zeer bijzondere omstandigheden werd afgenomen. Want, ofschoon de belangstelling van het publiek in de openbare eind-examens der hoogere burgerscholen, even als telken jare, ook nu weer ongeveer nul bleek, en er zich hoogst zelden een toehoorder liet zien, toch had de gunstige uitzondering de eer, dat zijn examen door drie à vier bevoegde toehoorders werd bijgewoond. Indien er nu uit hetgeen van dezen éénen werd gehoord, gevolgtrekkingen werden gemaakt omtrent hetgeen de overigen praesteerden, dan zouden er zeer verkeerde begrippen aangaande de letterkundige ontwikkeling van de examinandi van dit jaar kunnen ontstaan.

De besproken candidaat maakte bepaald eene gunstige uitzondering: welke gunstige uitzondering in dezen denkelijk werd verkregen doordien hij van de niet letterkundige vakken minder werk had gemaakt. Immers waren zijne cijfers voor de werktuigkunde onvoldoende en die voor de natuurkunde zelfs zeer onvoldoende.

Deze zelfde examinandus onderscheidde zich ook nog in een ander opzigt gunstig van de groote meerderheid der can-

didaten; hij scheen — misschien eenigzins ten gevolge van het aanwezig zijn van het deftige gehoor — bij het mondeling examen een weinig in vuur te geraken, een verschijnsel, waarvan bij de meeste overige cendidaten zelden een zweem werd vernomen. Gewoonlijk legden ze een merkwaardige kalmte aan den dag. De opstellen muntten dan ook bijna alle, zonder onderscheid, uit door afwezigheid van ware geestdrift en poëzie. De opvatting was meestal zoo koel en prozaïsch mogelijk; van hoogdravendheid, dat gebrek van vurige jongelingen, waren die opstellen dan ook merkwaardig vrij, terwijl velen bij het mondeling examen gulhartig bekenden, dat ze met poëzie niet ophadden.

Is het waar. wat een uitstekend Engelsch letterkundige zegt: *that one part of a poet's lofty mission is to battle with that tendency to the common place and the matter of fact which belong to money-getting age, by affording such nutriment to the imagination as may keep its fair shoots from withering away in the hot and dusty struggle of our daily lives;* is dit waar, dan is dit in ongenade vallen van de poëzie bij de leerlingen van de hoogere burgerschool, die zich met de vorming van jongelieden voor het praktische leven belast, een bedenkelijk verschijnsel.

't Is waar, het programma spreekt enkel van een veelzijdige oefening van het verstand en maakt nimmer melding van de veredeling van 't hart, maar ieder die wat verder ziet dan de Polytechnische school, ieder, die wat ondervinding heeft van 't leven, weet dat men in den strijd des leven, in den strijd tegen de hartstogten, enkel met een veelzijdig geoefend verstand het niet bijzonder ver brengt, en hij zal het geen ouderwetsche sentimaliteit noemen, als Bilderdijk der Nederlandsche jeugd toeroept:

Zuigt, vaderlandsche jeugd! de borst der Zanggodinnen,
Zij temp'ren 't woeste bloed dat in uw ad'ren spant;
Maar poogt gij de echte kroon voor 't grijze hoofd te winnen,
Kweekt kracht en moed in 't hart, bij wijsheid in 't verstand."

Zal *dit* getuigenis iets baten?

Haarlem, 26 Febr. 1874. A. W. BRONSVELD.

P.S. Tot ons leedwezen werd ons de ruimte ontnomen, bestemd voor de vervulling van de belofte in de vorige maand aan 't eind van 't *Bibl. Album* gegeven.

BIBLIOGRAPHISCH ALBUM.

Kinderen der eeuw, door Mevr. Elise van Calcar, te Arnhem, bij D. A. Thieme 1873, 3 deelen.

Met de grootste belangstelling lazen wij dezen roman. Het komt ons voor, dat Mevr. Elise van Calcar bij ons niet die waardeering vindt, welke haar toekomt. Er is uit hare werken, bepaald uit dit laatste, zeer veel te leeren. Men verwachte echter van ons geen eigenlijk gezegde beoordeeling van het boek als roman, als kunstwerk. Zulk eene taal ligt niet binnen den kring onzer bevoegdheid. Wij spreken slechts over den *geest* die dit boek in 't algemeen bezielt. Die geest is een *christelijke* geest. Aanstonds spreken wij over 't geen ons *niet* bevredigt; doch allereerst moeten wij hulde doen aan de bepaalde belijdenis van Jezus als den Christus, den weg, de waarheid en het leven, die de grondtoon van dit geheele maatschappelijke tafereel is. Met dezen maatstaf worden vele verschijnselen onzes tijds, inzonderheid het spiritisme, dat in dit boek een zeer groote rol speelt, gemeten. Niet op voldoende wijze, daarover aanstonds, maar de bedoeling huldigen wij. En voorts, is er een schat van kennis

van menigerlei wetenswaardige dingen in deze drie deelen verspreid. De wakkere schrijfster heeft veel gezien, veel gelezen en nagedacht. Omtrent geen der onderwerpen over welke zij spreekt, zal men haar zonder leering raadplegen.

Zijn wij dan voldaan? Niet geheel. Het boek komt ons onvolledig voor. Al heet het niet *de* kinderen der eeuw, maar alleen *kinderen*, zoodat men geen recht heeft, een volledig tafereel van onzen tijd te verwachten — toch hadden wij, ter juister kenschetsching ook van *die* verschijnselen welke zij bespreekt, meer de *hoogere* intellectueele en maatschappelijke kringen, uit welke licht valt op de lagere, gewenscht binnen onzen gezichteinder geplaatst te zien. Maar slechts *minder* beteekenende menschen, wier hartstochtelijkheid een *lager* geestesontwikkeling aanduidt, krijgen wij vóór ons. Ook is in het boek geen uitgesponnen intrigue, zoodat het een geheel afgewerkt stuk maatschaplijk of huiselijk leven zou voorstellen. Wat wij aanschouwen, is meer omtrekloos uitgebreid, ongeacheveerd.

Durfden wij in Mevrouw van Calcar een hoofdgebrek aanwijzen, het zou zijn gemis aan *objectieve, historische kalmte*. Het komt, als wij haar lezen, telkens in ons op, dat deze schrijfster uit de levendig bewogen diepte van 't eigen gemoed eenige groote gewichtige gedachten ophaalt, deze dan wil bewerken tot historie, en alzoo de historie niet maakt tot werkelijke bron van 't geen zij voor ons stelt, maar alleen haar gebruikt als een omgeworpen kleed om 't welk het haar eigenlijk niet te doen is. Hare personen zijn niet zoo zeer volledig werkelijke menschen, als wel de een deze, de ander gene *karaktertrek*, met vleesch en been omkleed, ten einde besproken te kunnen worden. Idee en feit zijn, zoo kwam 't ons voor, bij haar niet volkomen in elkaar gesmolten, maar loopen eenigszins naast elkaar voort, zonder zich innig te

verbinden. Zoo is er over 't geheel iets onkalms, onafgewerkts. Van daar dat b. v. de bekende schilder Anton Wiertz, die de kunst aan een zedelijke bedoeling op gespannen wijze dienstbaar maakte, in o. i. onverdiende mate wordt geprezen. Ook de belangrijkste persoon, die van Gabriel Réveil, staat idealistisch op zichzelf, van elk historisch kader afgesloten, en ook bij een min of meer onreëele persoonlijkheid. Het is mogelijk dat wij ons in dezen algemeenen indruk bedriegen; wij spreken hem dan ook bescheidenlijk uit, erkennende onze onbevoegdheid tot de positie van kunstrechter; en hebben overigens voor veel schoons te danken. Dit zijn, in overeenstemming met het opgemerkte subjectieve karakter van het boek, meestal *gesprekken*. Bij voorbeeld — wij konden veel meer noemen, doch bepalen ons bij het voornaamste — het gesprek van doctor Beaujeu met den heer Valeur en zijne echtgenoote, over den toestand der hedendaagsche onderwijzeressen, I. pag. 116—127: van denzelfden met Réveil over de eischen onzes tijds en de waarachtige humaniteit, waarin een kostelijke bladzijde pag. 175: van Réveil met Crane e. a. over het spiritisme, III, 301—316, zoo uiterst leerrijk en gezond. Kortom, wanneer men, ofschoon de schrijfster ons veelal naar Parijs verplaatst, niet zoekt naar werkelijk Parijsche toestanden of Parijsche taal (want ook *dezen* naam gebruikt Mevr. van Calcar toch eigenlijk slechts als een voorwendsel) maar naar 't geen zij geven wil, belangrijke gedachten en ervaringen op velerlei gebied, (ook b. v. omtrent *crèches* en dergelijke inrichtingen) dan zal men niet zonder veel leering van dit boek scheiden.

Het publiek schijnt groote belangstelling in dezen roman te toonen, althans, wij meenen vernomen te hebben dat een tweede druk staat in 't licht te verschijnen, En wij voor ons zullen niet nalaten, met graagte kennis te nemen van

een volgend werk, dat, gelijk aan 't slot van het derde deel wordt medegedeeld, als vervolg op „Kinderen der eeuw" onder den titel van „De strijd om het leven" eerlang het licht zien. Daar zal waarschijnlijk voldaan worden aan 't geen in den drie deelen nog ontbreekt voor wat men de eischen der „poëtische gerechtigheid" noemt. Indien al niet de karakters en persoonlijkheden, toch zullen daar althands de *lotgevallen* van hen die wij hier ontmoet hebben, in zekere mate, hopen wij, worden afgerond. Voorloopig moet de geëerde schrijfster ons vrijheid laten om uit de belangrijke *gegevens* die zij vóór ons stelt, hier en daar andere *besluiten* te trekken dan zij, hare bouwstoff, van hoe veel waarde ze ook zijn, toch tot een ander *geheel* dan zij doet, saam te voegen. B. v. uit het geheel der ervaringen van doctor Beajeu zouden wij niet gaarne, met Réveil en met haar, vrijmoedigheid ontleenen om op de laatste bladzijde van het boek tot hem te zeggen: „gij *geloofł* dan eindelijk, Alphonse." Ons dunkt, daaraan ontbreekt nog *veel;* en ware Mevrouw van Calcar dit onverhoopt niet met ons ééns, dan zouden wij voor ons eenige beperking moeten geven aan 't geen wij in den aanvang dezer aankondiging omtrent het christelijk karakter van dit boek beweerden. Wij stellen deze vraag met eerbied aan haar overweging voor, en scheiden, bij al onze niet onbelangrijke bedenkingen, toch met sympathetische dankbaarheid en uiten den wensch, haar nog dikwijls weder te mogen ontmoeten.

J. H. Gunning Jr.

Tante Jane's Held. Naar het Engelsch van E. Prentiss, schrijfster van Berg-Opwaarts, door Frieda. Amsterdam, W. H. Kirberger, 1873.

Dit boek heeft veel verdiensten, maar het heeft één zaak tegen zich: er staat op den titel, dat het is van de schrijfster

van Berg-Opwaarts. Immers gaan wij nu vergelijken, en die vergelijking valt uit ten nadeele van Tante Jane's Held. Miss Prentiss is, dit boek schrijvende, niet vooruitgegaan in de ontwikkeling van haar talent. Doch men kan, beneden de hoogte van „Stepping Heavenward" blijven, en toch zich verheffen boven 't gewone roman-peil.

Wij kunnen dan ook naar waarheid getuigen, dat dit boekske veel verdienstelijks heeft. Men vergunne ons nu maar aan tante Jane zelve de voorkeur te geven boven haar *held*, dien wij niet bijzonder heldhaftig vinden.

Ons trof in dit verhaal wederom de opvatting van het Christendom, welke wij de amerikaansche zouden willen noemen. Dat Christendom gaat bijna volkomen op in het houden van Zondags-scholen, en het deelnemen aan christelijken arbeid tot heil van anderen. Het is de zuivere Martha-type. Tegen de eenzijdigheid van die opvatting des christelijken levens moeten wij opkomen. Wij veroordeelen Martha niet, — maar wij mogen haar zuster niet vergeten. Immers komt de ure, waarin zij — meer dan Martha — doet „wat zij kan" en in betoon van liefde zelfs de apostelen overtreft. Maar zij kon dat, omdat zij niet te vergeefs had gezeten aan de voeten van den Heer. Daar is de bron, waar de wateren des levens stroomen. Het *formalisme* ligt voor de deur van hen, die altijd bezig zijn met den arbeid ter bekeering van anderen.

Lena's Afgod, door Mrs. E. Stuart Phelps, schrijfster van De Poorten op een kier, enz. Uit het Engelsch door Josinus (P. Boeke). Amsterdam, Höveker en Zoon, 1874.

De talentvolle schrijfster heeft ook hier een boekske geleverd, dat, in zijn soort, groote verdienste heeft. Het ver-

plaatst ons in het rijke kinderleven en maakt ons bekend met den strijd, dien de hoofdpersoon (Lena) al vroeg heeft leeren voeren tegen haar groote zelfzucht, tegen den „afgod" die *zij zelve* was. Er zijn meer kinderen, kleine en groote, aan wie die strijd niet vreemd is. Moge dit boekske hun zelfkennis vermeerderen en hen niet vruchteloos wijzen op Hem, tot wien Lena de toevlucht leerde nemen. Wij bevelen het gaarne aan.

De Zwaluwen. Een verhaal voor Meisjes van rijper leeftijd door HEDWIG GAEDE. Uit het Hoogduitsch. Amsterdam, H. W. Mooy, 1873.

Hedwig Gaede's boek is door twee landgenooten vertaald en door respektieve uitgevers in 't licht gezonden. Het schijnt dus de aandacht op meer dan gewone wijze te trekken. Wij kunnen ons dat begrijpen. Een weinigje sentimenteel hier en daar, maar toch ook niet zonder waar en gezond gevoel, spreekt het inderdaad op lieflijke wijze tot ons hart. Niet oorspronkelijk wat den gang en de ontknooping van 't verhaal betreft, boeit het toch door zijn afwisseling en door de belangstelling, welke het opwekt in de optredende en handelende personen. Geen kunstwerk van den eersten rang, maar te vergelijken met die kleinere composities, die in uren, waarin wij behoefte hebben aan ontspanning, onzen geest verfrisschen en weldadig aandoen. Wie nu bedoeld wordt met de „meisjes van rijperen leeftijd" is niet heel duidelijk. Een meisje komt er niet heel spoedig toe, om het gebied van den „rijper leeftijd" het hare te noemen — en daarom houd ik het er voor, dat de kring, waarvoor dit boekje bestemd is, nog al ruim mag heeten. Het doe daar zijn nut, en vinde er vele vriendinnen!

De vertaler heeft zich echter telkens schrikkelijk aan onze taal bezondigd. Zoo spreken wij niet van een „wagen" maar van een „*rijtuig;*" niet van „*onaardige*" maar „*onwellevende*" kinderen; niet van een Christen, „die *staat* in de hand van zijn Heer;" niet van een juffrouw, die „rusteloos met haar sleutelring *daarheen* rammelt;" of een zwaluw, die „over de molenbeek *daarheen* vliegt;" niet van „wij die *ons* zouden moeten scheiden;" niet in volzinnen als deze: „Mijne stelling alhier was van den beginne af bedorven, daar men mijnen vroegeren toestand kende en der wereld ligt het nu eenmaal nabij, gevallene grootheid in het stof te treden en te vernederen;" niet.... doch de geleerde vertaler is reeds overtuigd.

De uitvoering van het boekje is zeer net.

Uw Koninkrijk kome. Een Bundel stichtelijke liederen en zangen (met aanwijzing der melodiën) door Dr. J. P. Heije. Amsterdam, G. L. Funke.

Wie kent niet de Nederlandsche Koraalvereeniging? Zij bestaat nu ongeveer tien jaren, en kan er roem op dragen, dat zij niet geringe diensten bewezen heeft aan menige „vereeniging van menschen, die bijeenkomen om zich in het zingen van eenvoudige, vrome en welklinkende liederen te oefenen." Met nederige dankbaarheid noem ik mij onder de menigte van hen, die zich aan de genoemde Vereeniging verplicht gevoelen.

Doch wie haar noemt, denkt van zelf aan Dr. Heije, die voor een groot aantal harer melodiën de woorden heeft gedicht. Braga zou van den nu niet jeugdigen dichter toch nog iets anders getuigen moeten dan het bekende: „per sonnetticum." Hoe menig welluidend en krachtig lied klonk

van hem ons tegen! Welk vaderlandsch dichter zag zoo vele van zijne zangen op muziek gezet? Wie deed zooveel als hij, om ons volksgezang te veredelen, en op de vleugelen van schoone wijzen goede en reine gedachten in ons midden te verbreiden?

Eere zij aan zijn onvermoeid en belangloos streven toegebracht!

Het meerendeel der liederen, die hij ons hier aanbiedt, zijn te vinden in het „Koraalboek;” in een afzonderlijke afdeeling treffen wij „breedere zangvormen aan dan het lied of koraal.”

Het behoeft niet gezegd te worden, dat wij in dezen bundel menig diep gevoeld en keurig lied aantreffen. Het zij ons vergund er hier een enkel uit te schrijven:

Er weten zoo veel
van komen,
Er weten zoo weinig
van gaan,
Och scheiden,
och bitter scheiden!
Wat kost gij al menigen traan,
Wat hebt gij al menigen harte,
Veel smarte
gedaan!

Bedenk het
in leed en luste,
Dat gij er eens scheiden van zult!
Van al
wat uw oog bekoorde,
Van al
wat de ziele vervult —
En 't leer' u:
houd maat in verblijden,
In lijden
geduld!

En kwam u dat bitter scheiden
Zoo dikwijls op zuchten te staan,
En kostte de liefde
of de vriendschap
Bij 't vlieden
u menigen traan,
Och denk dan
bij 't kómen
wat meerder
En éérder
om 't gaan.

Ons trof „Blijmoedig Zaaien".

Wij strooien 't zaad,
De Heer moet wasdom geven,
En ijdel is ons zwoegen
en ons streven,
Als Zijn erbarmen ons verlaat,
De korenaar
Geev' 't honderdmaal u weder,
Eén hagelslag,
één stormbui
velt haar neder....
En 's Hemels vooglen rooven haar.

Wij strooien 't zaad,
Gij weet
of 't oogst zal geven;
Maar hagelslag of storm doen hem niet beven,
Die zich, o Heer!
op U verlaat.

En wat dunkt u van „Jeruzalem?"

Jerusalem, Jerusalem,
Hoe hielden uw verstokte vaderen

Het oor gesloten
voor de stem
Der Liefde
die U woû vergaadren
En met een klacht,
daar nog ons 't hart van trilt,
U zuchtend toeroept:
„Gij hebt niet gewild!"

Maar dieper zucht
en droever klacht
Zal de eeuwigheid
om u doen hooren,
Hardnekkig en verstokt geslacht,
In 't Evangelie-licht geboren,
Gij,
hoorend doof
voor 't roepen van die stem....
Wee u, Jerusalem, Jerusalem!

Het is dezen liederen aan te hooren, dat zij met het oog (of het oor) op de muziek gedicht zijn. Dr. Heije triomfeert gewoonlijk meesterlijk over de eigenaardige moeielijkheden, die aan 't vervaardigen van zulke verzen verbonden zijn. De gebonden stijl is hier met dubbele ketenen gebonden, Geen wonder, dat wij hier en daar dan ook de sporen er van aantreffen. Wij zullen er niet te veel van zeggen, dat op blz. 182 van den nacht gesproken wordt als een vrouw (de stille nacht, verbergt *haar* pracht) want bijna al onze dichters zondigen met deze zonde; doch erger is het dunkt me, als op 74 wordt gezegd.

Behoedt den burcht, dien *Gode* niet bewaart."

Zoo kunnen wij met Dr. Heije de rijkdom, de kracht „en de smijdigheid onzer Taal" niet bewonderen in zijn over-

brenging van Rückert's „Nieuwjaarslied." (blz. 133 vv.). Wanneer ik daar lees:

Zie (!), Broeders! hoe schrompelt het Oude in zijn wâ,
Het waggelt en stompelt ten grave weldrâ,
Met welkende kransen,
Met tanend glansen,
En stervende
hompelt Erinring het na;

of: Ons moet Gij begeven (!) uw Staf en uw Hoed,
Al brachten uw handen (!) ons lasten en banden,
Toch goot (!) Gij ook leven en lust in 't gemoed.

of: Wát hopen en streven
Wát dringen ter (!) Daad;
Ach, waar' ons gegeven, te ontcijfren uw Raad...

dan moet mij de bekentenis van het hart, dat ik hier bepaald fouten aantref, en onnauwkeurigheden die niet geduld mogen worden in een dichter, wien zooveel gegeven is.

Een andere vraag is, of het godsdienstig gehalte van deze liederen mij bevredigd heeft. Om hier een rechtvaardig oordeel te oordeelen, is van noode dat wij hun oorsprong en bestemming ons te binnen brengen. In het woord „aan onze Landgenooten" van de koraal-vereeniging, onderteekend o. a. door de heeren Alberdingk Thym, ten Kate, Jozef Israëls, Dr. A. Pierson, wordt het wenschelijke uitgesproken van liederen, die door israëlieten, protestanten en katholieken kunnen gezongen worden, en uitdrukking zijn van „het algemeene religieuse gevoel!" De commissie, die dit woord tot onze landgenooten richtte, wijst op het psalmgezang, als op de hoofdbron, waaruit alle kerkmuziek is voortgevloeid.

Het wordt nu de vraag: „hebben wij genoeg aan dat algemeen religieuse?" Staat het Christelijk standpunt daar niet

boven? Dalen wij niet, gaan wij niet terug, als wij hetgeen Christus ons bracht en hetgeen hij voor ons is, terug laten wijken voor het zoo ontzaglijk elementaire begrip van „algemeen religieus?” Zien wij bij Dr. Heije, bij zeer veel echt-godsdienstigs toch ook niet al te zeer het zwevende, het omtreklooze, het vage overheerschen? Kan een Christen zoo veel zingen, zonder te gewagen van hetgeen hij in Christus Jezus heeft? Mogen wij dichten en denken, alsof wij nog leven onder het oude Verbond? Kunt gij u Da Costa denken, hem den Israëliet ook toen hij Christen was, zonder zijn Hosanna voor het „Lam dat overmocht heeft?”

Hiermee is niet gezegd, dat een christen de liederen van Dr. Heije niet kan zingen, maar hij heeft er niet genoeg aan; en hij kan niet nalaten op te merken, hoe wij, „die in het evangelielicht geboren zijn,” slechts een flauwen nagalm geven kunnen van de geloofstaal der psalmen, tenzij dan dat wij in Christus dien God als vader leerden kennen, die tot ons door den Zoon heeft gesproken.

Maar het „algemeen religieuse staat beneden de psalmen.” Het wil niet weten van een God die wonderen doet — althans in den gebruikelijken zin des woords. Daarom zingt een Christen het meerendeel dezer liederen niet zonder ze in gedachten aan te vullen, — en hiermee eindigen wij niet zonder te wenschen, dat Dr. Heije door zijn welluidende woorden in menig gemoed de snaar zal doen trillen van het religieuse gevoel, en alzoo de behoefte levend houden aan Hem, die onze Koning is en ons psalmgezang.

A. W. B.

KERKNIEUWS.

HERVORMDE KERK.

ALGEMEENE SYNODE.

Het Provinciaal Kerkbestuur van Zuidholland heeft aan Ds. M. L. Reijerkerk, Pred. te Sommelsdijk, eervol emeritaat verleend, in te gaan 1 April e. k.

Het Provinciaal Kerkbestuur van Zuidholland heeft aan Ds. J. G. Wanrooij, Pred. te Stad aan 't Haringvliet, eervol emeritaat verleend, in te gaan 15 Febr. e. k.

Het Provinciaal Kerkbestuur van Noordbrabant heeft aan Ds. J. Begemann, Pred. te Dongen, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend, in te gaan 1 April e. k

Het Provinciaal Kerkbestuur van Zeeland heeft in zijne buitengewone vergadering van 28 Januari jl na gehouden colloquium doctum tot de Evangeliebediening in de Nederlandsche Hervormde Kerk toegelaten den Heer J. Mazie Rutten.

Door het Provinciaal Kerkbestuur van Utrecht is in zijne buitengewone vergadering van 4 Februari ll. Albertus Gelderman, na afgelegd examen, als candidaat tot de heilige dienst toegelaten.

Het Provinciaal Kerkbestuur van Utrecht heeft aan Ds. H. Schouw Santvoort, Pred. te Maartensdijk, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend, in te gaan 1 April e. k.

Door het Provinciaal Kerkbestuur van Zeeland is aan Ds. G. L. Fruitier de Talma, Pred. bij de Nederduitsche Hervormde gemeente te Vlissingen, eervol emeritaat verleend, in te gaan 1 April e k.

De Algemeene Synode heeft heden hare zittingen hervat ter behandeling van de zaak der Reorganisatie van Kerk en Kerkbestuur en andere aangelegenheden.

Hare zamenstelling heeft alleen deze verandering ondergaan, dat voor den Heer C. Speelman, die als ouderling van wege het Provinciaal Kerkbestuur van Utrecht zitting had, doch intusschen de betrekking van predikant bij de Hervormde gemeente aanvaard heeft, zijn

secundus Mr. C. G. Balbian van Doorn, oud-ouderling te Utrecht, als lid is opgetreden. Ten gevolge van eene ongesteldheid van den Hoogleeraar Chantepie de la Saussaye, en wettige verhindering van zijn secundus, den Hoogleeraar van Bell, zal de Godgeleerde Faculteit te Groningen intusschen niet vertegenwoordigd zijn.

's Gravenhage, *De Secretaris der Algemeene Synode,*
11 Februari 1874. S. F. VAN HASSELT.

Voordat de Synode het rapport der commissie van advies ter zake van reorganisatie van Kerk en Kerkbestuur ter hand nam, vaardigde zij een brief af aan de leden dier Commissie tot schuldige dankbetuiging voor den gewaardeerden arbeid, dien zij uit liefde voor de Kerk met zoo veel ernst verrigt hadden.

Behalve dat door haar enkele zaken, die spoed vorderden, werden afgedaan, wijdde zij zich onafgebroken aan de belangrijke taak, welke zij nu te vervullen heeft. Resultaten kunnen thans nog niet worden medegedeeld.

Onder bedoelde spoed-vorderende zaken behoorde een verzoek om dispensatie naar art. 52 van het Reglement op de vacaturen, dat moest worden afgewezen, en een verzoek om uitzigt op subsidie uit het fonds voor noodlijdende kerken en personen voor pastorijbouw in zekere gemeente, om de volstrekte onbewoonbaarheid der tegenwoordige predikantswoning. Dewijl de gemeente zelve daarbij voldoende had doen blijken van eigen krachtsinspanning, zoo werd dit verzoek gereedelijk toegestaan.

Nog werd eene door het Provinciaal Kerkbestuur van Zuidholland vastgestelde grensregeling van de Kerkelijke gemeenten te Nieuwerkerk aan den IJssel, Zevenhuizen en Capelle aan den IJssel goedgekeurd.

Ter vervulling der ontstane vacature, werd de Heer D. P. C. Ledeboer van Amsterdam benoemd tot Secundus van den Quaestor-generaal, die deze benoeming bereids heeft aangenomen.

Op de ontroerende marc van het overlijden van den Hoogleeraar, Dr D. Chantepie de la Saussaye, bragt de President regtmatige hulde aan de nagedachtenis van den waardigen man, wiens verlies niet slechts voor de wetenschap maar ook voor de Kerk, vooral met het oog op haren algemeenen toestand, werkelijk groot is te achten. Hij besloot met den wensch, dat de onvoorziene dood van dezen hoogleeraar, op nog krachtigen leeftijd, wien alle leden der Synode om den heiligen ernst, waarmede hij voor het recès zich in hun midden aan de belangen der Kerk gewijd had, en de beminnelijkheid van zijn karakter hadden lief gekregen, voor hen tot een prikkel zou strekken om met vermeerderde getrouwheid het hun opgedragen werk te volbrengen. Aan de weduwe werd een brief van Christelijke deelneming gezonden.

's Gravenhage, *De Secretaris der Algemeene Synode,*
18 Februari 1874. S. F. VAN HASSELT.

GELDERLAND.

ARNHEM.

RENKUM c. a., 18 Jan. Met blijdschap vernam de gemeente, dat haar Leeraar, Ds. B. Mossel, ook voor de beroeping naar Oosterbierum had kunnen bedanken.

APELDOORN, 26 Jan. Nadat onze tweede Predikant, Ds. J. van Walsem, beroepen te Alphen, gisteren een hartelijk afscheid genomen had van de gemeente, sprekende naar 1 Tim. VI: 11—16, werd hij heden van zijne betrekkingen tot de gemeente en de classis losgemaakt.

Het heeft Z. M. den Koning behaagd, ook nu aan den Kerkeraad het doen van eene vrije beroeping toe te staan en voor den te beroepen predikant het genot der toelage uit Zr. Ms particuliere fondsen te verzekeren. Met de meeste erkentelijkheid wordt hiervan door den Kerkeraad melding gemaakt.

ELLECOM, 1 Febr. Heden werd het nieuwe orgel, door de Gravin Bentinck van Middachten in het kerkgebouw alhier geplaatst, plegtig ingewijd. Onze Leeraar, Ds. B. G. Clement, sprak bij deze gelegenheid naar Ps. CL: 4*b*. De heer Steenbeek, van Eerbeek, begeleidde het gezang op uitnemende wijze, en liet ons den krachtvollen en lieflijken toon van het orgel hooren. Het is vervaardigd door den heer Ehrenfried Leichel, van Duisburg, en doet den maker eere aan.

LOENEN, 9 Febr. Onze Predikant Ds. W. J. Pijzel, heeft voor de beroeping naar Oosterland op Wieringen bedankt.

OOSTERBEEK, 17 Febr. Met blijdschap en dankbaarheid jegens den milden gever vermelden de diakenen alhier, dat bij hen ontvangen is de aanzienlijke gift van *f* 100.

NIJMEGEN.

MAASBOMMEL, 10 Jan. Heden ontvingen de diakenen dezer gemeente het verrassende berigt, dat door wijlen G. H. van Rhee, overleden te Gouda, doch alhier geboren, aan de diaconie-armen van Maasbommel is gelegateerd eene som van *f* 300, vrij van successieregt en, na vereischte magtiging, dadelijk te aanvaarden.

Weinigen hebben den vriend der armen, die reeds voor meer dan veertig jaren deze gemeente verliet, gekend; doch bij allen zal zijn naam lang in zegenend aandenken blijven.

NIJMEGEN, 15 Febr. Den 1 Febr. ll. zag de gemeente de vacature, in haar midden ontstaan door het vertrek van Ds P. van Son naar Amsterdam, weder vervuld. Aan den morgen van dien dag werd Ds. F. W. Smits Pz., van Enschedé tot haar overgekomen, tot haar ingeleid door zijnen vriend, Ds. J. A. van Wijk, Pred. te Gouderak die tot tekst had gekozen 2 Cor. V: 20*a*. Des avonds verbond di bevestigde zich aan zijne nieuwe gemeente, sprekende naar Rom XV: 29.

RANDWIJK c. a., 17 Febr. Na het bedanken van Dr. H. E. Faure werd heden alhier tot Predikant beroepen Ds. G. J. Hulsman, Pred. te Hazerswoude.

ZUTPHEN.

DOESBORGH, 21 Jan. Heden vernamen wij, dat onze Leeraar, Dr. H. E. Faure, hoewel niet dan na zeer ernstig beraad, voor de beroeping naar Randwijk en Lakemond had bedankt.

WARNSVELD, 5 Febr. Heden werden Diakenen dezer gemeente verblijd door eene gift van ƒ290, hun namens eene overledene zuster, door hare achtergeblevene betrekkingen ter hand gesteld.

DOETINCHEM, 17 Febr. Wegens het bedanken van Ds. W. van ...rken is met algemeene stemmen beroepen Ds. A. J. P. W. de Wilde, Pred. te Gorssel.

TIEL.

ASCH, 25 Jan. Heden werd door onzen vorigen Leeraar, D. J. C. ...ldring, in deze gemeente als Herder en Leeraar bevestigd de heer ... Visscher, Cand. bij het Prov. Kerkbestuur van Overijssel, met ...s I: 22, 23. De handoplegging geschiedde door den bevestiger en ... J. C. van der Veur, Pred. te Zoelmond, consulent. Des namid...gs deed de bevestigde zijne intrede met de laatste woorden van ...Cor. IV: 21.

LIENDEN, 4 Febr. Ter vervulling der vacature, voortdurende door ...t bedanken van Ds. J. F. van Dijk, Pred. te Monnikendam, werd ...t tweetal der predikanten G. W. A. de Veer te Hagestein en ... Brummelkamp te Veenendaal aan den Ambachtsheer der ge...ente ter electie aangeboden.

BUURMALSEN, 8 Febr. Maakte onze Leeraar, Ds. A. A. van ...ura, vóór eenigen tijd aan de gemeente bekend, voor de beroeping ...r Beets bedankt te hebben, heden deelde hij haar mede, de be...ping naar de nieuw gestichte gemeente te Oosterdijk te hebben ...genomen.

LIENDEN, 15 Febr. Heden werd alhier beroepen Dr. G. W. A. ... Veer, Pred. te Hagestein, ter vervulling der vacature, voort...rende door het bedanken van Ds. J. F. van Dijk te Monni...dam.

ZALT-BOMMEL.

...DERHEMERT, 13 Febr. Heden werd alhier in de bestaande ...ure, op vertoonde acte van collatie van den heer A. J. H. M. A. ... van Nagell van Nederhemert, tot Predikant beroepen Ds. J. van ...Meulen, Pred. te Hedel.

HARDERWIJK.

ELBURG, 23 Jan. Ds. J. C. K. Nonhebel, Pred. alhier, is naar ...ardingen beroepen.

ELBURG, 22 Jan. Onze oudste Predikant, Ds. W. Sijpkens, heeft voor de beroeping naar Enter bedankt.

PUTTEN, 25 Jan. Heden maakte onze Leeraar, Ds. J. A. Ruijs, ons bekend, dat hij ook voor de beroeping naar de gemeente te Schraard bedankt heeft.

ELBURG, 8 Febr. Onze oudste Predikant, Ds. W. Sijpkens, is beroepen naar Heusden.

OLDENBROEK, 11 Febr. Onze Leeraar, Ds. E. A. Lazonder, heeft bedankt voor de beroepingen naar Maasland, Oud-Alblas en Harderwijk.

BARNEVELD, 15 Febr. Ds J. H. Guldenarm, Pred. te Oosthem, heeft voor de beroeping herwaarts bedankt.

ZUID-HOLLAND.

's GRAVENHAGE.

's GRAVENHAGE, 29 Jan. Door het Kiescollegie is heden het volgende drietal van predikanten geformeerd: H. V. Hogerzeil te Arnhem; E. A. G. van Hoogenhuijze, te Steenwijk en Dr. J. A. Gerth van Wijk, te Groningen.

— 5 Febr. Uit het bestaande drietal is heden door het Kiescollegie beroepen Ds. E. A. G. van Hoogenhuijze, Pred. te Steenwijk.

ROTTERDAM.

VLAARDINGEN. Zie Elburg (cl. Harderwijk).

BERGSCHENHOEK, 7 Febr. Onze Leeraar, Ds. C. A. Renier, heeft eene beroeping ontvangen naar Alblasserdam.

LEIDEN.

VALKENBURG, 25 Jan. Heden namiddag vierde onze waardige Leeraar, Ds. H. A. Matthes, gedachtenis van zijne 40jarige vervulde Evangeliebediening, en nam, terwijl hem met 1 Februarij a. s. op zijn verzoek eervol emeritaat verleend was, tevens afscheid van deze gemeente, waarin hij ruim 35 jaren gearbeid had. Hij sprak op uitnemende wijze naar 2 Thess. III: 16, 17. Vele Ringbroeders en vrienden woonden deze plegtigheid bij en de gemeente zong hem hare heilbede toe.

NOORDWIJKERHOUT, 26 Jan. Met blijdschap kan van hier worden gemeld dat het aan Z. K. H. Prins Frederik der Nederlanden behaagd heeft aan Kerkvoogden der gemeente te doen toekomen een som van *f* 50 als bijdrage in de kosten van herstelling aan het kerkgebouw.

VALKENBURG, 30 Jan. Na den vorigen dag des Heeren zijn afscheid gepredikt te hebben, werd heden onze waardige Leeraar, Ds. H. A. Matthes, op vereerende wijze van zijne betrekkingen tot de gemeente en de classis losgemaakt door den Consulent, Ds. D.

Beeckman. Pred. te Voorschoten c. a., en door den gecommitteerde van het Classicaal Bestuur, Ds. J. D. B. Brouwer, Pred. te Leiden.

ALPHEN a./d. RIJN, 1 Febr. Na des voormiddags door zijnen schoonvader, Ds. T. J. Jansen Schoonhoven, Pred. te Woerden, tot de gemeente te zijn ingeleid met eene rede over 2 Tim. IV: *2a*, deed onze nieuwe Leeraar, Ds. J. van Walsem, des namiddags zijne intrede met Jak. I: 21*m*.

VALKENBURG, 4 Febr. Heden werd door stemgeregtigden het volgende drietal van predikanten opgemaakt: Ph. Peter, te Ter Aa; J. A. de Vlieger, te Oosterland en H. W. Eigeman, te Wezep.

NIEUWKOOP, 15 Febr. De Kerkeraad alhier acht zich gedrongen openlijk te vermelden, dat aan de diakonie aldaar is gelegateerd door wijlen vrouwe Catharina Christina van Voorthuizen, weduwe van wijlen Ds. J. E. Jentink, in leven Predikant in genoemde gemeente, de som van *f* 1000 vrij van successieregten; waarvoor bereids de vereischte magtiging ter aanvaarding is aangevraagd.

VALKENBURG, 18 Febr. Uit het voor 14 dagen opgemaakte drietal werd heden door stemgeregtigden gekozen en door den Kerkeraad beroepen Ds. Ph. Peter, Pred. te Ter Aa.

DORDRECHT.

GORINCHEM, 20 Jan. Onze Leeraar, Ds. P. C. van der Horst heeft voor de beroeping naar Zijderveld bedankt.

ZUID-BEIJERLAND, 23 Jan. Door den Kerkeraad is hier beroepen Dr. G. Oldeman, Pred. te Uitwijk en Waardhuizen.

OUD-ALBLAS, 26 Jan. Heden is tot predikant alhier beroepen Ds. E. A. Lasonder, Pred. te Oldenbroek.

GORINCHEM, 1 Febr. Ds. P. C. van der Horst, Pred. alhier, heeft eene beroeping naar Aalburg ontvangen.

OUD-ALBLAS. Zie Oldenbroek (cl. Harderwijk).

ALBLASSERDAM. Zie Bergschenhoek (cl. Rotterdam).

MIJNSHEERENLAND, 15 Febr. Heden namiddag had alhier de bevestiging plaats van onzen nieuwen Leeraar, Ds. C. F. Wieder, van Bunschoten tot ons overgekomen. Had deze gemeente gedurende eene vacature van ruim anderhalf jaar reeds meer dan ééne teleurstelling ondervonden, in de laatste weken toen de vervulling harer wenschen nabij scheen, trof haar tot tweemalen toe het droevig berigt, dat haar nieuwe leeraar, gereed staande om over te komen, door eene ernstige ongesteldheid was overvallen. Dubbele blijdschap was 't haar dus, nu zij den begeerden man in haar midden mogt zien, door Gods goedheid in zooverre hersteld, dat de plegtigheid der bevestiging kon plaats hebben. De bevestiger, Ds. J. E. Steenbakker Moriljon Loysen, aan wien dit werk door den Consulent bereidwillig was afgestaan, volbragt die taak met ingenomenheid uit kracht van vroegere bekendheid en duurzame eenheid van belijdenis met onzen nieuwen Leeraar. Zijn woord naar Ezech. II: *7a* was een woord van opwekking en bemoediging voor leeraar en gemeente beiden. Aanstaanden Zondag des voormiddags hoopt hij zijne intrede in ons midden te doen, indien

krachten en gezondheid dit toelaten. God schenke hem wat hij behoeft om met zegen in ons midden te arbeiden.

GOUDA.

OUDEWATER, 23 Jan. Na het berigt van Ds. D. P. M. Huët, Pred. te Dirksland, dat hij voor de op hem uitgebragte beroeping bedankte, heeft de Kerkeraad heden beroepen Ds. E. C. van Baerle, Pred. te Maassluis

BERGAMBACHT, 27 Jan. De beroeping is alhier uitgebragt op Ds. G. Ringnalda, Pred. te Doornspijk.

OUDEWATER, 28 Jan. Onze Leeraar, Ds. J. van Heerde, heeft voor de beroeping naar Ophemert bedankt.

WADDINXVEEN, 1 Febr. Met dankbaarheid maakt de Kerkeraad melding van de aanzienlijke gift van ƒ100, heden in de voormiddag-godsdienstoefening alhier ten behoeve van de diaconie gecollecteerd.

OUDEWATER, 2 Febr. Ds. E. C. van Baerle, Pred. te Maassluis, heeft de beroeping naar onze gemeente niet kunnen aannemen.

KRIMPEN a./d. LEK, 16 Febr. Ter voorziening in de vacature, voortdurende door het bedanken van Ds. N. A. de Gaaij Fortman, is tot Predikant dezer gemeente beroepen Ds. C. Diehl, Pred. te Chaam.

WAARDER c. a. 16 Febr. De Kerkeraad heeft tot Predikant alhier beroepen Ds. D. Niessen, Pred. te Wijk bij Heusden.

BRIELLE.

GOEDEREEDE, 19 Jan. Heden werd het teleurstellende berigt ontvangen, dat Ds. E. A. van der Dussen, Pred. te Schaarsbergen, voor de beroeping naar deze gemeente bedankte.

SPIJKENISSE. Zie Hem (cl. Hoorn).

ROCKANJE, 1 Febr. Heden deelde onze Leeraar Dr. W. H. Kosters, ons mede, dat hij de beroeping naar Heenvliet had aangenomen.

— 9 Febr. HH. Candidaten, die in deze gemeente eene predikbeurt op beroep wenschen te vervullen, worden verzocht zich daartoe vóór 6 Maart aan te melden bij den tegenwoordigen Predikant.

OOLTGENSPLAAT, 18 Febr. Met algemeene stemmen van Kerkeraad en Kiescollegie is hier gisteren tot Herder en Leeraar beroepen Ds. A. Mac-pherson, Pred. te Bleskensgraaf.

STAD AAN 'T HARINGVLIET, 15 Febr. Heden werd in eene Kerkeraadsvergadering onze geachte Leeraar, Ds. J. G. Wanrooij, door het Provinciaal Kerkbestuur van Zuidholland emeritus verklaard met den 15 dezer, van zijne betrekking tot de gemeente door den Consulent, Ds. Reijerkerk te Sommelsdijk, en van die tot de classis door den afgevaardigde van het Classicaal Bestuur, den Classicalen ouderling, den heer L. van Es, met zegenbede ontslagen.

Daar ook Ds. Reijerkerk, eerstdaags hoopt van zijne Predikantsbetrekking, emeritus verklaard zijnde, te zullen ontslagen worden, zal

zijn secundus, Ds. W. A. Wanrooij, Pred. te Den Bommel, hier als Consulent optreden.

GEERVLIET, 15 Febr. Diakenen zoowel als Kerkvoogden werden heden verblijd door eene buitengewone gift van ƒ100 door hen in de voormiddag-godsdienstoefening gecollecteerd. Den milden en onbekenden gever wordt hiorvoor dank gezegd. Hij vinde in de heilige zelfvoldoening van aan eene edele gedachte gevolg te hebben gegeven, de schoonste belooning.

NOORD-HOLLAND.

AMSTERDAM.

's GRAVELAND, 25 Jan. Onze Predikant, Ds. Is. Montagne Az., heeft voor de beroeping naar Schoonhoven bedankt.

NEDERHORST DEN BERG, 31 Jan. Ds. L. M. A. Bähler Pred. te Oosterwolde, heeft voor de beroeping naar deze gemeente bedankt.

MUIDEN, 8 Febr. Heden maakte onze algemeen beminde Leeraar Ds. D. A. Piper, aan de gemeente bekend dat hij eene beroeping heeft ontvangen naar Katwijk aan Zee.

OUDERKERK a./d. AMSTEL, 9 Febr. Kerkvoogden en Notabelen hebben besloten het Predikants-tractement op nieuw te verhoogen met eene jaarlijksche personele toelage van ƒ150.

HAARLEM.

WORMERVEER, 25 Jan. Kerkvoogden en Notabelen alhier, hebben besloten het Predikantstractement te verhoogen met ƒ200, zoodat het thans bedraagt ƒ1600 en genot van vrije woning.

WIJK AAN ZEE EN DUIN, 25 Jan. Heden nam onze geliefde Leeraar, Ds. A. W. van Kluijve, op hartelijke wijze afscheid van de gemeente, sprekende naar Efez. IV: 1—3. De gemeente, die hem als mensch en als Leeraar zeer waardeerde, gaf daarvan bewijs door het aanheffen der gewone zegenbede terstond na het einde der godsdienstoefening. Terstond daarna werd hij in eene Kerkeraadsvergadering door den Consulent, Ds. J. C. Boon, Pred. te Beverwijk, tevens gecommitteerde van het Classicaal Bestuur, van zijne betrekkingen tot de gemeente en de classis op eervolle wijze ontslagen.

ALKMAAR.

HELDER 21 Jan. In de avond-godsdienstoefening van heden werd aan de gemeente het overlijden bekend gemaakt van haren sinds 2 jaar rustenden Leeraar, Ds. L. V. Ledeboer Had hij, tijdens zijn' ruim dertigjarigen arbeid in haar midden, door zijnen bijzonderen ijver en vriendelijken omgang de harten van velen aan zich verbonden, geen wonder dat de gemeente met aandoening zijn overlijden vernam, en met volle instemming het woord van hulde hoorde, daarbij aan hem gewijd.

OOSTERLAND, 22 Jan. Heden werd hier tot Predikant beroepen Ds. W. J. Pijzel, Pred. te Loenen op de Veluwe.

SCHERMERHORN, 1 Febr. Ds. W. A. van Kluijve, van Wijk aan Zee en Duin tot ons overgekomen, werd heden in zijn dienstwerk bevestigd door zijnen vriend, Ds. J. C. Boon, Pred. te Beverwijk, met Matth. VII: 29. Des namiddags aanvaardde de bevestigde zijn dienstwerk mets Thess. V: 19.

CALANTSOOG, 1 Febr. Ds. A. F. van der Scheer, van Gapinge tot ons overgekomen, werd heden tot zijn dienstwerk in ons midden ingeleid door Ds. P. Knuttel, pred. te Eenigenburg, met eene rede over Luc. IV: 16—21. Des namiddags aanvaardde de bevestigde zijne bediening, sprekende over 1 Cor. XIII: 9.

WESTERSCHELLING, 8 Febr. In den avond van heden herdacht onze geachte Leeraar, Ds. J. Wouters, zijne op den 9 volbragte 40jarige Evangeliebediening. Met jeugdig vuur sprak hij naar 2 Timoth VI: 17*a*. tot het talrijke van hier en elders opgekomen gehoor.

HEER HUGOWAARD. 9 Febr. Kerkvoogden stellen er prijs op onder hartelijke dankbetuiging aan de milde gevers, te mogen vermelden, dat, terwijl zij onlangs werden verblijd met de toezegging eener som van *f* 200, door het Collegie van Kerkelijke Administratie te Winkel, zij zich thans weder mogen verheugen in de ontvangst eener som van *f* 100, door N. N. te Amsterdam toegezonden.

OOSTERLAND, 15 Febr. Ten gevolge van het bedanken van Ds. W. J. Pijzel, Pred. te Loenen op de Veluwe, is de gemeente alhier nog altijd vacant. Het tractement bedraagt *f* 900 's jaars. De emolumenten zijn: eene nieuwe woning met grooten tuin. Mogten er onder de candidaten van niet moderne rigting zijn, die voor de beroeping in aanmerking wenschen te komen, dan wordt hun verzocht zich zoo spoedig mogelijk aan te melden bij den tweeden Consulent, Ds. A. G. Pareau, Pred. te Anna Paulowna. Mogten er onder de lezers van dit berigt zijn, bekend met niet moderne Predikanten voor wie verplaatsing naar hier wenschelijk zou wezen, dan wordt hun vriendelijk verzocht daarover met genoemden tweeden Consulent in correspondentie te treden.

PETTEN, 15 Febr. Met groote deelneming werd heden morgen door de vele vrienden van den emer. Pred., Ds. Lubbertus Rietberg, het berigt vernomen, dat hij tot een hooger leven was opgeroepen. Steeds blijft het goede door hem, tijdens zijn arbeid als Predikant dezer gemeente, voor en in deze gemeente gedaan dankbaar in gedachtenis gehouden. Namens de gemeente heeft de Kerkeraad tot de weduwe een brief van zijne en veler deelneming gerigt.

HOORN.

HEM, 26 Jan. Heden werd ons tot ons leedwezen berigt, dat Ds. L. Overman, Pred. te Spijkenisse, voor de beroeping herwaarts had bedankt.

OOSTERDIJK, 10 Febr. Als eerste Predikant is in deze nieuwe gemeente beroepen Ds. A. A. van Meurs te Buurmalsen, die de

beroeping reeds heeft aangenomen. Met hem waren geplaatst op het drietal DD. A. M. E. Jungius te Andijk en J. H. Tijl te Bahr en Lathum en met dezen op het zestal DD. J. E. Moltzer te Geervliet, F. van Leeuwen te Kampereiland en J. H. Wunder te Over- en Neder Asselt.

EDAM.

MARKEN, 18 Jan. Heden mogten wij tot onze blijdschap vernemen, dat Ds. C. Peters. Pred. te Poederoijen en Loevestein, de beroeping naar deze gemeente heeft aangenomen.

PURMER, 25 Jan. Onze Leeraar, Ds. A. D. Adama van Scheltema, onlangs beroepen bij de Hollandsche gemeente te Londen, maakte ons heden bekend, dat hij die beroeping had aangenomen.

MONNIKENDAM. Zie Wilnis (cl. Utrecht).

MONNIKENDAM 29 Jan. Onze Leeraar, Ds. J. F. van Dijk, heeft voor eene beroeping naar Veenendaal bedankt.

— Zie Wilnis.

ZEELAND.

MIDDELBURG.

GAPINGE, 25 Jan. Heden besloot onze Leeraar Ds. A. F. van der Scheer, beroepen naar Calantsoog, zijne Evangeliebediening in onze gemeente met eene toespraak naar Hand. XXIV: 16, daarna werd hij door den Consulent dezer gemeente, Ds. P. J. Rienstra van Veere van zijne betrekking tot de gemeente, en door den gecommitteerde van het Classicaal Bestuur, Ds. J. F. L. Abresch van Middelburg, van die tot de classis met zegenbede ontslagen.

ARNEMUIDEN 18 Febr. Heden ontving de Kerkeraad het berigt, dat de heer J. M. Rutte de beroeping naar deze gemeente bereidvaardig heeft aangenomen.

ZOUTELANDE, 16 Febr. Heden is alhier beroepen de heer cand. A. Gelderman.

GOES.

NISSE, 18 Jan. Heden maakte onze geliefde Leeraar, Ds. J. van 't Hooft, aan de gemeente bekend, dat hij eene beroeping heeft ontvangen naar de gemeente te Bruinisse, welke hij in ernstige overweging wenschte te nemen.

SCHORE EN VLAKE, 25 Jan. Heden werd de heer W. van Lingen alhier bevestigd door Ds. C. B. Oorthuijs, Pred. te Waarde, met eene rede naar Luc. XII: 48*b*. Des namiddags deed de bevestigde zijne intrede, sprekende over Luc. X: 42*a*.

UTRECHT.

UTRECHT.

HARMELEN, 22 Jan. Ingevolge vroeger gehouden stemming van het Kiescollegie en afstand van agreatie van den heer A. de Jonkheer van Harmelen, werd heden alhier beroepen Ds. J. J. van der Lip, Pred. te Wijk bij Duurstede.

WILNIS, 26 Jan. Heden is alhier met algemeene stemmen beroepen Ds. J. F. van Dijk, Pred. te Monnikendam.

VLEUTEN, 26 Jan. Werden wij laatst verblijd door het berigt, dat onze geliefde Leeraar, Ds. N. A de Gaaij Fortman, voor de beroeping naar Krimpen a./d. Lek had bedankt, thans mogen wij mededeelen, dat hij ook de beroepingen naar Willemstad en Oud-Loosdrecht heeft afgewezen.

UTRECHT, 1 Febr. Heden werd Ds. S. S. de Koe bevestigd tot Herder en Leeraar dezer gemeente door Dr. N. Beets met eene rede over 1 Cor. III : 5. Des avonds hield de bevestigde zijne intreêrede met Joh. XIV : 6.

VINKEVEEN, 8 Febr. Heden maakte Ds. W. A. van Beusekom aan de gemeente bekend, dat hij eene beroeping had ontvangen naar Hoogeloon c. a., welke hij eenigen tijd in ernstige overweging wenschte te nemen.

HARMELEN, 8 Febr. Ds. J. J. van der Lip, Pred. te Wijk bij Duurstede, heeft voor onze beroeping bedankt.

WILNIS, c. a, 5 Febr. Ook Ds. J. F. van Dijk, Pred. te Monnikendam, heeft voor onze beroeping bedankt.

AMERSFOORT.

EEMNES-BINNEN, 25 Jan. Men heeft verzuimd van hier te melden, dat onze Leeraar Ds. J. Kool voor de beroeping naar Muiderberg heeft bedankt.

NIEUW-LOOSDRECHT, 27 Jan. Heden trachtte de Kerkeraad in de vacature, voortdurende door het bedanken van Ds. Th. H. Nahuijs, Pred. te Zeist, te voorzien door het beroepen van Ds. W. J. Immink Pred. te Kollum.

AMERSFOORT, 28 Jan. Onze Predikant. Ds. C van Roggen, heeft de beroeping naar de gemeente te Terkaple en Akmarijp aangenomen.

BUNSCHOTEN, 8 Febr. Wegens het bedanken van Ds, Ruijs van Ermelo, is heden het bestaande drietal aangevuld met Ds. D. Niessen, Pred. te Wijk bij Heusden, en daaruit beroepen Ds. H. Bax, Pred. te Poortvliet.

DE BILT, 15 Febr. Onze Leeraar, Ds. J. H. Gravenstein, deelde ons tot onze blijdschap mede, dat hij voor de beroeping naar Wemeldinge had bedankt.

EEMNES-BUITENDIJKS. Zie Warns c. a. (cl. Sneek).

WIJK.

WIJK BIJ DUURSTEDE. Zie Harmelen (cl. Utrecht).

SCHALKWIJK, 25 Jan. Heden maakte onze geachte Leeraar, Ds. H. Ph. Calkoen, tot onze blijdschap aan de gemeente bekend, dat hij voor de beroeping naar Oosterwijk Z. H bedankt had.

BUNNIK EN VECHTEN, 8 Febr. Heden werd onze beroepen Leeraar, de Heer W. L. Welter Jr., tot ons ingeleid met eene rede naar Joh. IV: 38 door zijnen vader, Ds. W. L. Welter, Emer. Pred. van St.-Petersburg. Behalve bevestiger en consulent namen aan de handoplegging deel DD. W. Th. van Griethuysen, H. W. van Loon, L. Schuller tot Peursem en L. H. F. Creutzberg, Predd. te Rotterdam, Voorthuizen, Woudenberg en Zeijst. Des namiddags deed de bevestigde zijne intrede met Joh. XVII: 3.

NEDERLANGBROEK, 10 Febr. Heden is hier beroepen Ds. W. J. Immink, Pred. te Kollum.

WIJK BIJ DUURSTEDE. Zie Harmelen.

RHENEN. Door diakenen dezer gemeente wordt met dankbaarheid medegedeeld, dat door hen in de voormiddag-godsdienstoefening op Zondag den 8 Febr. in het armzakje gevonden is de aanzienlijke gift van *f* 100.

FRIESLAND.

SNEEK.

PARREGA, c. a., 10 Febr. In eene gecombineerde vergadering van Kerkvoogden en Floreenpligtigen alhier gehouden den 20 December ll. is het predikantstractement alhier verhoogd met eene vaste jaarlijksche toelage van *f* 300, in te gaan met de vervulling van de tegenwoordige vacature, zoodat het vaste tractement alsdan de som van *f* 1200 zal bedragen.

TJERKWERD c. a., 10 Febr. Voor eenige weken is in eene vergadering van Kerkvoogden en Floreenpligtigen alhier besloten, het tractement van den tegenwoordige predikant, thans *f* 1200 bedragende, te verhoogen met eene jaarlijksche toelage van *f* 200 in te gaan met 1 Januari 1874.

WARNS c. a., 12 Febr. Heden is alhier beroepen Ds. J. Th. F. U. Lauts, Pred. te Eemnes-buitendijks.

FRANEKER.

HERBAJUM, 18 Jan. Heden vernamen wij tot onze blijdschap, dat Ds. H. F. du Saar, Pred. te St. Maarten en Valkoog, de beroeping herwaarts heeft aangenomen.

SPANNUM c. a., 1 Febr. Onze Leeraar, Ds. J. Krull, liet ons heden berigten, dat hij eene beroeping naar de gemeente te Harlingen ontvangen had en deze in zeer ernstige overweging zou nemen.

OUDEGA EN KOLDERWOLDE, 22 Jan. Voor eenige weken

werden onze diakenen aangenaam verrast door eene ingekomen
van ƒ 100, geschonken door wijlen Mej. A. H. P. Berghuis.

MAKKUM, 6 Febr. Heden werd alhier door het Kiescollegie
tweeden Predikant benoemd en daarna door den Kerkeraad beroe
Ds. M. Sjoers, Pred. te Oppenhuizen c. a.

DOKKUM.

BUITENPOST, 25 Jan. Heden nam Ds. S. S. de Koe, bij
vertrek naar Utrecht, afscheid van deze gemeente, sprekende
Col: II: 5—7. Acten van ontslag werden hem door den consu
en den afgevaardigde van het Classicaal Bestuur uitgereikt.

SURHUIZUM, 8 Febr. Heden werd alhier tot Herder en Lee
beroepen Ds. J. de Jong, Pred. te Woudsend.

EE, 10 Febr. Heden werd hier beroepen Ds. S. H. Buijtend
Pred. te Harderwijk.

HEERENVEEN.

TERKAPLE EN AKMARIJP. Zie Amersfoort.

HAULERWIJK, 8 Febr. Heden gaf onze Leeraar, Ds. H. J.
Bekenkamp, ons kennis eene beroeping te hebben ontvangen naar
gemeente van de Wilp, welke hij in ernstige overweging had genom

OLDEHOLTPADE, 10 Febr. Den 5 dezer overleed hier
vriend en leeraar der gemeente, Ds. A. L. Keers, in den ouderd
van bijkans 67 jaren. Ruim 42 jaren was hij te Giethoorn, waar
van 1831 tot 1843 stond, en daarna hier de trouwe nederige ho
geachte vriend van allen die hem kenden, de ijverige herder,
onvermoeide prediker des Evangelies. Door bloedverwanten, ambtg
nooten en leden der gemeente werd heden 't lijk des afgestorven
ter aarde besteld. Voor eene groote schare vrienden, die op het ker
hof zamenstroomden, werd bij het graf door Ds. Thieme, Pred.
Wolvega, als Consulent een woord van warme hulde ter zijner nag
dachtenis gesproken, een woord van dankbare herinnering voor 't ge
de ontslapene in zijn leven voor zijne gemeente en vrienden was g
weest. In het sterfhuis teruggekeerd, sprak Ds. Fledderus een woo
van troost tot zijne weduwe, kinderen en bloedverwanten. Go
bidden wij, doe hen en ons berusten in ons zwaar verlies en blij
zegen schenken op het werk dat hij bij ons verrigten mogt.

JOURE, 12 Febr. Heden werd alhier tot Predikant door Flore
pligtigen gekozen en vervolgens door den Kerkeraad beroepen Ds.
J. P. W. de Wilde, Pred. te Gorssel.

HAULERWIJK. Zie de Wilp (cl. Groningen).

OVERIJSSEL.

ZWOLLE.

LEMELE, 18 Jan. Heden maakte onze Leeraar, Ds. F. Hopste
aan de gemeente bekend, dat hij voor de beroepingen naar Noordwij
aan Zee en Loon op Zand bedankt had.

OMMEN, 26 Jan. Heden morgen maakte onze geachte Leeraar, Ds. C. Bosker, aan de gemeente bekend, dat hij vrijheid gevonden had voor de beroeping naar Idsegahuizen c. a. te bedanken.

RAALTE, 9 Febr. Bij den aanvang van dezen winter werd onze Diaconie, van eene zeer geachte zijde, een bankb. van *f* 40 geschonken, ten bate van onze armen, dat met vreugde werd aangenomen. Den 1en Febr. collecteerden onze Diakenen in 't zakje een pakje van vier rijksdaalders en den 8en Febr. een dito pakje met twee bankbilletten van *f* 25. Voor het een en ander wordt den edelen gevers door Diakenen groote dank toegebragt, met den wensch, dat hun liefdewerk rijkelijk gezegend worde.

DEVENTER.

OOTMARSUM, 9 Febr. Met dankbaarheid maken Kerkvoogden en Kerkeraad melding van het volgende, door hen ontvangen:

1°. Van wijlen Mejufvrouw J. G. Wigmannik een legaat van *f* 1000 voor de kerk en een dito van *f* 1500 voor de diaconie, alles vrij van successieregten, dit laatste onder verpligting, om uit de revenuen daarvan, aan de naai- en breischool der gemeente te Ootmarsum, jaarlijks te verstrekken de som van vijftig gulden.

2°. Van den weledelen heer W. A. van Laer te Zwolle, vroeger alhier wonende, eene gift van *f* 250 voor de kerk en eene gelijke som voor de diaconie.

ENSCHEDÉ, 18 Febr. Door het Kiescollegie is heden hier beroepen Ds. E. A. G. van Hoogenhuijze, Pred. te Steenwijk.

KAMPEN.

VOLLENHOVE, 22 Jan. Tengevolge van het bedanken van Ds. Renier, heeft het Kiescollegie een nieuw twaalftal van Predikanten geformeerd, bestaande uit DD.: H. Bax, te Poortvliet; J. C. Eijkman, te Bruchem c. a.; J. Gann Dunn, te Ommeren; G. van Herwaarden, te Garijp c. a.; C. Knap, te Kralingen; C. H. Koopman, te Waspik; J. Kromsigt, te Cortgene; J. M. Loois, te Woerden; G. Ringnalda, te Doornspijk; J. A. Ruijs, te Putten; J. J. Ruijs, te Ermelo en H. W. A. Verhoeff, te Charlois c. a.

— 29 Jan. Door het Kiescollegie is ter vervulling der altijd nog vacerende predikantplaats een zestal opgemaakt, bestaande uit DD.: J. Gann Dunn, te Ommeren; G. van Herwaarden, te Garijp c. a.; J. Kromsigt, te Cortgene; C. H. Koopman, te Waspik; G. Ringnalda, te Doornspijk, en H. W. A. Verhoeff, te Charlois c. a. Onmiddelijk daarna werden DD. Gann Dunn, van Herwaarden en Ringnalda op het drietal geplaatst.

GRONINGEN.

GRONINGEN.

DE WILP, 1 Febr. Nadat ook Ds. H. H. Okken, Pred. te Paesens, voor de beroeping en Ds. C. ter Spill, Pred te Akkerwoude, voor de

aanbieding er van bedankt hadden, werd heden hier door stemgereg-tigden tot Predikant benoemd en door den Kerkeraad beroepen Ds. H. J. C. Bekenkamp, Pred. te Haulerwijk. Met hem stonden op het drietal DD. J. Dommisse Cz., Pred. te Stavoren en J, van Wanin Bolt, Pred. te Lettelbert.

FEERWERD, 13 Febr. Heden werd alhier, ter vervulling van d bestaande vacature, door den primarius-collator Jhr. Mr. R. M. A de Marees van Swinderen, tot Predikant benoemd en terstond daaro door den Kerkeraad als zoodanig beroepen Ds. H. C. Speckman Pred. te Schoonoord.

DE WILP, 15 Febr. Ds. H. J. C. Bekenkamp, Pred. te Hauler-wijk, heeft de beroeping herwaarts aangenomen.

WINSCHOTEN.

WAGENBORGEN, 16 Febr. Nadat ook Ds. P. J. Rogaar, Pred te Midwolde, voor de beroeping naar deze gemeente bedankt had, i op heden door stemgeregtigden benoemd en door den Kerkeraad be-roepen Ds. G. H. Bleeker, Pred. te Tjamsweer Met hem stonden o het drietal de heer L. Okken, van Solwerd, Cand. bij het Prov. Kerk-bestuur van Groningen, en de Consulent.

APPINGADAM.

OOSTERWIJTWERD, 30 Jan. Ter vervulling van de vacatur alhier, veroorzaakt door het vertrek van Ds. Cleveringa naar Steg-gerden, is heden door stemgeregtigde leden der gemeente de volgend nominatie gemaakt: DD. W. Cannegieter, Pred. te Lutjegast, Th. F Uilkens, Pred. te Ezinge; J. Leemhuis, te Lutkewierum; W. Thien Abresch, Cand. te Zandeweer; H. Leemhuis, Pred. te Eenum: A. L van Hoorn, Pred. te Rottum; H. C. Speckman, Pred. te Schoonoord en F. J. Kijff Bouma, Pred. te Lellens. Uit het achttal is vervolgen een drietal gemaakt, bestaande uit DD. Cannegieter, Uilkens en Abresch, waaruit aanstonds benoemd werd Ds. W. Cannegieter, Pred te Lutjegast, die daarna door den Kerkeraad is beroepen.

ONDERDENDAM.

WETSINGHE SAUWERD, 25 Jan. Heden werd aan de gemeente bekend gemaakt, dat er berigt bij den Kerkeraad was ontvangen van het overlijden van Ds. J. Doll, emer. Pred. te Grouw, in den ouder-dom van ruim 85 jaren. Van 1822—1825 was hij hier een waardig evangeliedienaar en nog enkelen herinnerden zich zijner met genoegen Het geloof in den Heer J. C. moge hem de ondervinding gegeven hebben, dat „Hij is de opstanding en het leven en dat die in Hem gelooft leeft al ware hij ook gestorven, Joh. XI: 25, woorden die ons met den meesten ernst op het hart gedrukt werden, om er ook allen troost, moed en kracht in leven en sterven van te ondervinden.

HORNHUIZEN EN KLOOSTERBUREN, 15 Febr. Na ruim zeven en een half jaar onder ons werkzaam te zijn geweest, nam onze naar Oudelande beroepen Predikant, Ds. J. Schuttevaêr, afscheid met woorden van ernst en liefde, naar 2 Cor. XI: 11. Aan het einde der godsdienstoefening was de Consulent de tolk der gemeente in het uitspreken van haren dank aan den scheidenden leeraar en vriend, wien daarop de heilbede door de gemeente werd toegezongen. De losmaking van gemeente en classis had op de gebruikelijke wijze plaats.

STITSWERD, 15 Febr. Heden nam onze naar Saaxum beroepen Leeraar, Ds. A. B. Meijes, afscheid van ons, tot ons sprekende naar Joh. XVII: 11*b*. Na het eindigen der godsdienstoefening werd hij van zijne betrekking tot de gemeente ontslagen door den Kerkeraad, onder voorzitting van den Consulent, Ds. W. van der Tuuk, Pred. te Kantens, en van die tot de classis door Ds. J. Santeé Nieweg, Pred. te Middelstum.

NOORD-BRABANT.

's HERTOGENBOSCH.

VIERLINGSBEEK, 22 Jan. Ds. C. M. van eer Weyde Czn. emeritus Predikant van Vrouwepolder, heeft de beroeping naar deze gemeente aangenomen.

HELVOIRT, 26 Jan. In de vorige week overleed alhier Ds. G. J. Duijser. in den ouderdom van ruim 83 jaren. Gedurende 44 jaren was hij de trouwe, nederige, hooggeachte en innig geliefde herder en leeraar dezer gemeente en bragt hij ook het overige gedeelte van zijne levenstijd in ons midden door, nadat hem in het jaar 1862 eene eervolle rust was toegekend Bij de godsdienstoefening van ll. Zondag bepaalde onze Predikant, Ds. Th. van Gogh, de gemeente bij het afsterven van den waardigen grijsaard en schetste hem als den getrouwen dienstknecht van Christus, die zijne gemeente liefhad met al de liefde van zijn hart en die voor haar geleefd en gewerkt heeft tot zijnen dood toe. Ook op de grafplaats, werwaarts op heden het stoffelijk overschot van den ontslapene door leden des Kerkeraads en der gemeente gedragen werd, werden woorden gesproken van dankbare herinnering van hetgeen de ontslapene in zijn leven was voor zijne gemeente, voor zijne vrienden en voor zijne bedroefde weduwe en werd de wensch uitgeboezemd, dat vooral in den tegenwoordigen zeer bewogen tijd maar velen, als mannen des vredes en als nederige volgelingen van Christus, den ontslapene gelijken en der Nederl. Herv. kerk tot zegen mogten zijn.

BREDA.

WILLEMSTAD. Zie Vleuten (cl. Utrecht).

KLUNDERT, 35 Jan. Onze Predikant, Ds. P. Bartstra, heeft tot onze blijdschap voor de beroeping naar Harlingen bedankt.

OOSTERHOUT, 25 Jan. Van onzen Leeraar, Ds. J. Wigeri Aberson, mogten wij vernemen, dat de Koninklijke magtiging is verleend geworden tot aanvaarding van een legaat, groot ƒ 6000, voor de diaconie-armen onzer gemeente, vermaakt door M. Wijnaends Ambachtsheer van Stein Willens enz. in Julij ll. overleden te Maarsseveen en bijgezet op de begraafplaats alhier, naast zijne vroeger ontslapen echtgenoot.

MADE, 22 Jan. Uit het twaalftal van Predikanten en Candidaten: DD. W. J. Oudegeest, te Engelen; H. Z. A. Gutteling, te Oude Tonge; J. Th. Joosting, te Hees- en Neerbosch; J, Dommisse, te Stavoren: J. C. van Gorkom, te Welsum; L. C. ten Bruggenkate, te Colmschate; E. J. van de Roemer, te St. Kruis; C. M. van der Weijde, Emer.-Pred. te Vrouwepolder; L. van 't Sant, te Heilo; H. A. van der Meulen, Cand., W. A. Kuiperi. Cand., en H. Muntendam Jr., Cand., werd heden beroepen de heer Hendrik Muntendam Jr., Cand. bij het Provinciaal Kerkbestuur van Zeeland, te Utrecht, met wien op 't drietal stonden de HH. van der Meulen en Kuiperi.

FIJNAART c. a., 1 Febr. Onze Leeraar, Ds. Jb. Enderle Tz., deelde ons heden mede, dat hij in de afgeloopen week eene beroeping naar Heemse en eene toezegging van beroeping naar Wissekerke afgewezen had, maar geene vrijheid had kunnen vinden voor de beroeping naar Axel te bedanken.

STEENBERGEN, 7 Febr. Kerkvoogden en Notabelen hebben besloten, om de predikantstractementen alhier met ƒ 100 te verhoogen, eene beslissing, die te meer gewaardeerd wordt, omdat er in de laatste jaren reeds zeer veel gedaan is, om den uitwendigen kerkelijken toestand alhier te verbeteren.

WILLEMSTAD, 12 Febr Alhier is met algemeene stemmen tot Herder en Leeraar beroepen Ds. J. A. Ris Lambers Hzn., Pred. te 's Greveldnin Capelle.

KRUISLAND, 15 Febr. Van het tweetal, bestaande uit DD. J. D. Tilanus, Pred. te Ooijen en Megen, en J. van Waning Bolt, Pred. te Lettelbert, is de eerstgenoemde alhier beroepen.

BERGEN OP ZOOM, 15 Febr. Onze jongste Predikant, Ds. P. Heijting, heeft voor de beroeping naar Delden bedankt.

HEUSDEN.

UITWIJK. Zie Zuid-Beijerland (cl. Dordrecht).

LOON OP ZAND. Zie Lemele (cl. Zwolle.)

SPRANG, 26 Jan. Heden voormiddag werd de Kerkeraad aangenaam verrast door het collecteren van eene buitengewone gift van ƒ 50 voor de diaconie.

GIESSEN EN RIJSWIJK, 31 Jan. Heden werd tot predikant dezer gemeente beroepen de heer J. Kuijper, cand. bij het Provinciaal Kerkbestuur van Noord-Brabant.

UITWIJK c. a., 8 Febr Heden maakte onze Leeraar, Ds. G. Oldeman, ons bekend dat hij zich verpligt had gevoeld de beroeping naar de gemeente Zuid-Beijerland aan te nemen.

AALBURG en HEESBEEN, 16 Febr. Heden werd tot Herder en Leeraar beroepen Ds P. C. van der Horst, Pred. te Gorinchem.

's GREVELDUIN KAPELLE. Zie Willemstad (cl. Breda).

UITWIJK c. a., 15 Febr. Met dankbare blijdschap vernamen wij heden dat door den Ambachtsheer dezer gemeente, den heer van Wageninge van Uitwijck te Rotterdam aan de armen onzer gemeente is geschonken eene gift van ƒ 40. Eer en dank zij den milden gever, wiens edel voorbeeld navolging moge vinden.

EINDHOVEN.

VELDHOVEN, 5 Febr. Heden werd tot Predikant alhier beroepen Ds. J. M. D. Rombach, Pred. te Oudenhoorn.

HOOGELOON. Zie Vinkeveen (cl. Utrecht).

WAALSCHE KERK.

GRONINGEN, 8 Febr. Heden werd de heer W. S. C. Deijll, theol. dr. en kand., onder ons bevestigd door Ds. J. A. van Hamel, Pred. te Leiden en consulent dezer gemeente. De bevestiger had tot tekst Hand. I: 8. Aan de handoplegging namen deel behalve den consulent. Prof. Valeton, vroeger Pred. bij de Waalsche gemeente te Middelburg, en DD. van Herwerden en Moltzer, Predd. bij de Ned. Herv. gemeente te Groningen. In de avondgodsdienstoefening aanvaardde onze nieuwe Leeraar zijn dienstwerk onder ons naar 2 Cor. IV: 5—7.

CHRISTELIJKE GEREFORMEERDE KERK.

HALLUM, 17 Jan. Heden ontvingen we het teleurstellend berigt, dat Ds. W. Postmus te Zwartsluis voor onze roeping heeft bedankt.

LEEUWARDEN, 19 Jan. Onze geliefde Leeraar, J. W. A. Notten, heeft eene eenparige roeping ontvangen naar de gemeente Harlingen, onzen aller wensch is dat hij met vrijmoedigheid kunne bedanken.

BURUM, 25 Jan. Heden werd hier onder leiding van onzen Consulent, Ds. A. F. Kok te Dokkum, K. van Goor te Veenwoudsterwal beroepen.

GOES, 26 Jan. Tot onze blijdschap heeft onze Leeraar, D. de Pré, voor het beroep naar Meliskerke bedankt.

LANDSMEER, 26 Jan. Onze Leeraar G. A. de Jong, heeft tot onzer aller blijdschap vrijheid kunnen vinden om voor het beroep naar Arum te bedanken.

ONSTWEDDER-MUSSEL, 26 Jan. Door onze gemeente is beroepen E. Diemen te Alphen, met wien op het drietal stonden W. F. van Dijk, te Harem en K. H. Palm, te Onstwedde.

's GRAVENDEEL, 26 Jan. Tot innige vreugde van de gansche gemeente, heeft onze Leeraar A. H. Gezelle Meerburg voor de roeping naar 's Hage bedankt.

KRABBENDIJKE c. a., 26 Jan. Zeer verblijdend was voor ons het berigt, dat J. de Koning te de Lier onze roeping heeft aangenomen.

's BOSCH, 27 Jan. Algemeen was de blijdschap toen we vernamen, dat onze Leeraar J. H. Wiersma voor de roeping naar Amsterdam heeft bedankt.

LEEWARDEN, 29 Jan. Onze Leeraar J. W. A. Notten heeft eene roeping ontvangen van de Ware Geref. gemeente te Kalamazoo (N. Am.).

UTRECHT, 29 Jan. Op de Class. Verg. van heden is naar art. 8 geëxamineerd, en voor de bediening des Woords beroepbaar gesteld de heer T. Meister, te Utrecht.

KRUININGEN, 1 Febr. Onze geachte Leeraar H. A. Jonkman, is beroepen te Graafschap (N.-Am.) Dat hij bedanke, is onze bede.

THOLEN, 1 Febr. Met toestemming der Classis is hier voor de tweede maal beroepen J. A. Clerq, te Bruinisse.

LEEUWARDEN, 2 Febr. Tot onze blijdschap heeft onze Leeraar J. W. A. Notten voor de roeping naar Harlingen bedankt.

MARRUM, 2 Febr. Beroepen J. Greven, te Uithuizen, met wien op het drietal stonden P. Bos, te Meeden en J. van Anken, te Suawoude.

MAASLAND, 2 Febr. Gisteren genoten we het voorregt, dat onze beroepen Leeraar H. J. Schoolland onder ons werd bevestigd door onzen Consulent M Noordvrij, te Schiedam, met Jezaia XXVI: 10. Des namiddags aanvaardde hij de bediening in ons midden met 1 Sam. VII: 12. De Heer stelle hem ten rijken zegen.

HEERDE, 4 Febr. De Classis Hattem, den 4 Febr. te Heerde vergaderd, heeft aan Ds. W. H. van den Bosch, te Wapenveld, die de kerk in onderscheidene gemeenten bijna 22 jaren heeft gediend, ten gevolge van zwakken ligchaamstoestand, eervol emeritaat verleend.

STADSKANAAL, 4 Febr. Uit het drietal: E. Bronsema, te Gasselter-Nijeveen; J. Koopmans, te Westergeest en G. Hemkes, te Leek, werd heden met bijna algemeene stemmen beroepen G. Hemkes.

OUD-BEIJERLAND, 6 Febr. Tot groote blijdschap der gemeente heeft onze Leeraar D. van Brummen voor de roeping naar Middelharnis bedankt.

HALLUM, 8 Febr. Heden is met groote meerderheid van stemmen beroepen K. J. van Goor, te Hoogeveen.

BURUM, 8 Febr. Heden ontvingen we het teleurstellend berigt, dat Ds. K. van Goor te Veenwoudsterwal, voor onze roeping moest bedanken.

NEUZEN, 8 Febr. Tot onze blijdschap maakte onze geachte Leeraar A. Brink ons heden bekend, dat hij met vrijmoedigheid voor de roeping naar Colijnsplaat bedankt had.

WADDINXVEEN, 8 Febr. Heden is door onze gemeente beroepen C. Kuiper, te Zegwaard.

AMSTERDAM, 11 Febr Uit het der gemeente voorgestelde drietal predikanten: W. H. Gispen, te Zwolle; J. Hessels, te Bedum en J. Ph. Sluiter. te Boskoop, is heden beroepen Ds. W. H. Gispen.

WAARDHUIZEN, 15 Febr. Door onze gemeente is thans beroepen E. Diemer, te Alfen.

GAMEREN, 15 Febr. Hier is beroepen de heer T. Meister, Cand., met wien op het drietal stonden: J. H. Wiersma, te 's Bosch en J. Strijks te Hattem.

BERGEN OP ZOOM, 15 Febr. Uit het tweetal T. Meister, Cand. te Utrecht en K. Kleinendorst, Pred. te Vlaardingen, is eerstgenoemde door de gemeente beroepen.

LEEUWARDEN, 16 Febr. Tot groote vreugde der gemeente heeft onze Leeraar J. W. A. Notten, ook voor de roeping naar Kalamazoo (N.-Am.) bedankt.

MARRUM, 17 Febr. Gisternamiddag nam onze geliefde Leeraar J. H. van den Lichte afscheid van onzen gemeente bij zijn vertrek naar Tiel, sprekende naar Hebr. XIII: 20, 21*a*. Des Heeren zegen vergezelle hem ook naar zijn nieuwen werkkring.

REMONSTRANTSCHE BROEDERSCHAP.

OUDE WETERING. 1 Febr. Uit het vroeger vermelde viertal werd heden door al de manslidmaten een tweetal gemaakt, bestaande uit de Predikanten G. van der Pot te Waddinxveen en W. Fries de Vries, te Zevenhuizen en Hazerswoude, waaruit terstond daarop eerstgenoemde werd gekozen.

DELFT, 14 Febr. Ter vervulling van de vacature, ontstaan door het vertrek naar Rotterdam van Ds. A. P. G. Jorissen, werd een drietal gemaakt, bestaande uit Ds. G. Buisman, Ned. Herv. Pred. te Wieringerwaard, W. J. Fries de Vries, Pred. te Zevenhuizen en Hazerswoude en H. A. van Oorde, Pred. te Zwammerdam.

OUDE WETERING, 15 Febr. Daar de door ons beroepen Predikant G. van der Pot CHz. voor het beroep heeft bedankt, werd heden een nieuw viertal gemaakt, bestaande uit de Predikanten H. A. van Oorde te Zwammerdam, C. L. de Jong te Nieuwkoop, W. F. K. Hussem te Boskoop en W. S. Fries de Vries te Zevenhuizen en Hazerswoude.

EVANGELISCH-LUTHERSCHE KERK.

AMSTERDAM, 8 Febr. Heden werd alhier bij de avondgodsdienstoefening plegtig tot het Leeraarsambt ingezegend de proponent S. F. W. Grebe, beroepen Predikant te Stadskanaal, door den vice-president der Synode, Ds. L. C. Lentz, na het uitspreken eener leerrede over 1 Tim. III: 1.

Aan de handoplegging namen deel Ds. P. A. Roll en Ds. J. L. Bleeker, Predikant te Rijp

BERGEN OP ZOOM. Ds. T. A. H. H. Ricken, Pred. te Tiel, heeft de beroeping naar deze gemeente aangenomen.

ROTTERDAM vacant. Zie Nov. 1878.

HERSTELD EVANGELISCH-LUTHERSCHE KERK

Te Zeist is 16 Febr. l.l. overleden in den ouderdom van 85 jaren, de wel-eerw. heer J. M. Wolff, sedert 1859 emeritus predikant van Amsterdam.

DOOPSGEZINDE GEMEENTEN.

WORMER EN JISP, 29 Jan. Tot Herder en Leeraar dezer gemeente is beroepen Ds. J. Honig Jz., Pred. te Poppingawier.

NOORDHORN, 1 Febr. Heden nam onze naar Hindeloopen beroepen Leeraar J. Pottinga Hzn., afscheid van ons, sprekende naar aanleiding van Gal. V: 1.

AMSTERDAM, 3 Febr. Heden werd aan onze kweekschool met gunstig gevolg peremptoir-examen afgelegd door de HH. B. Haga, J. Westerman Holstijn en A. Sipkema.

WORMER EN JISP, 1 Febr. Ds. J. J. Honig, Leeraar te Poppingawier, heeft het door ons hem aangeboden beroep afgewezen.

VLISSINGEN, 1 Febr. Tot Herder en Leeraar is gekozen Ds. S. Lulofs, te Broek op Langendijk.

DE RIJP, 7 Febr. Tot Leeraar dezer gemeente is beroepen Ds. J. H. Boeke, Pred. te Hengelo. Met den beroepen predikant stonden op het viertal: J. W. van der Linden, te Barsingerhorn, J. J. Honig Jz., te Poppingawier en J. Pottinga Hzn., te Noordhorn.

KOUDUM, 8 Febr. Heden deed de Predikant J. Pottinga Hzn., van Noordhorn herwaarts gekomen, zijne intreërede bij de gecombineerde gemeenten Hindeloopen en Koudum.

DE RIJP, 17 Febr. Ds. J. H. Boeke, Pred. te Hengelo, heeft voor de beroeping naar onze gemeente bedankt.

VLISSINGEN, 10 Febr. Ds. Ds. S. Lulofs, Pred. te Broek op Langendijk, heeft voor ons beroep bedankt.

WOLVEGA. Zie November 1873.

APPELSCHA. Zie November 1873.

VLISSINGEN Vacant.

NOORDHORN, Vacant.

DE RIJP, Vacant.

WORMER EN JISP staat Vacant te worden. Zie Januarij.

NOORDBROEK, staat Vacant te worden. Zie Januarij.

NICOLAAS BEETS'
COMPLETE DICHTWERKEN

in chronologische orde verzameld, vermeerderd met zijne nog onuitgegeven gedichten, voorzien van aanteekeningen en versierd met het portret van den dichter.

Alle deze dichtwerken zullen verschijnen in royaal 8°., hetzelfde formaat der prachtuitgave van de Genestet's Gedichten.

De uitgave geschiedt in 16 à 18 afleveringen van 4 à 5 vel, gedrukt met eene nieuwe en duidelijke letter in rooden lijst, op fraai velin papier; voor een en ander strekt het prospectus met proeve van bewerking tot model.

De afleveringen zullen zoo spoedig en geregeld als eene goede uitvoering toelaat elkander opvolgen en iedere aflevering berekend worden met *f* 1.20.

Een nieuw portret van den dichter, in staalgravure, zal met de laatste aflevering voor de inteekenaars worden verkrijgbaar gesteld.

Er zullen van deze uitgave 100 Ex., en niet meer, worden gedrukt met breeder marges, op zwaar hollandsch handpapier, dat daartoe expresselijk wordt vervaardigd in de beroemde fabrieken van de heeren van Gelder Zonen. Deze zullen onder de nummers 1 tot 100 met de handteekening van den dichter worden gewaarmerkt en met proefdrukken (vóór de letter) van zijn portret aan de inteekenaars pr. compleet berekend worden met *f* 50.—.

De naamlijst van inteekenaren zal aan het werk worden toegevoegd.

De uitgever zal niets onbeproefd laten om deze Dichtwerken van Nicolaas Beets, wat den uiterlijken vorm betreft, een waardige plaats naast de Camera Obscura van dien schrijver te doen innemen; en hij vertrouwt, dat het Nederlandsch publiek aldus den geliefden dichter met blijdschap en ingenomenheid zal begroeten.

Proefafleveringen met uitvoerig prospectus zijn bij alle Boekhandelaren gratis te bekomen.

DE SYNODE VAN FEBRUARI 1874.

(*Brief aan een Lid der door de Synode in* 1873 *benoemde Commissie van advies ter zake eener reorganisatie van kerk en kerkbestuur*).

WAARDE VRIEND!

Maandag middag, den 9en dezer maand, zijn de zittingen der Synode eindelijk gesloten. *Eindelijk*, — want zij hebben bijna vier weken geduurd, en de langdurige absentie viel moeielijk aan zoo velen harer leden, als in dezen tijd geroepen zijn tot het belangrijk werk van het voorbereidend onderwijs van de aanstaande lidmaten hunner gemeente. Of zij wel zoo langen tijd hadden behoeven te duren, of het belang van het verrichte werk tot dezen duur in evenredigheid staat, en of in later dagen de vraag niet eens zal gedaan kunnen worden: maar moesten wij daarvoor zoolang in den Haag zijn? — daarover misschien nader hier en daar in mijnen brief, als ik u mededeeling doe van den door mij ontvangen indruk, en van de verwachtingen, die ik heb aangaande het lot der genomen besluiten, wanneer deze aan het eindoordeel zullen onderworpen worden van de talrijke rechtbank, samengesteld

uit al de afzonderlijke leden der kerkeraden van de 1337 gemeenten, die onze Nederlandsche Hervormde kerk uitmaken.

Gij, die lid geweest zijt der door de Synode benoemde Commissie van advies, zijt ongetwijfeld verlangend eenige bijzonderheden te weten aangaande den indruk, welken het door u ingediend Rapport op de Synode heeft gemaakt, en aangaande de handelingen en besluiten, waartoe het aanleiding gegeven en waarvoor het den leiddraad aan de hand gedaan heeft. Gaarne wil ik aan dat verlangen eenige bevrediging schenken door u een overzicht te geven van het voornaamste, dat daar besloten is. Ik kan het doen als oog- en oorgetuige, en ik wensch het te doen met onpartijdigheid, ook waar ik nu en dan mij niet van critiek onthoud. Ik doe het nu te meer, daar het nog wel eenigen tijd zal moeten duren, eer de ijverige Secretaris der Synode hare gedrukte Handelingen het licht kan doen zien; en als nu de Redactie der „Stemmen voor waarheid en vrede" mijn schrijven wil opnemen, wordt daardoor tevens zoo spoedig mogelijk aan een billijk verlangen van vele belangstellende leden onzer kerk voldaan.

Die belangstelling is zeer verklaarbaar. Ik zal juist niet beweren, dat er in onze Nederlandsche Hervormde Kerk na de Synode van 1618 geene gehouden is, zoo gewichtig als deze, — daar zijn in de vergadering stemmen opgegaan, die deze bewering hebben geuit, — maar gij zult mij toch niet tegenspreken, wanneer ik de in het voorjaar van 1874 gehouden voortgezette vergadering van Juli 1873 voor eene der gewichtigste houd, en de meening uitspreek, dat haar arbeid van grooten invloed kan zijn op den gang van zaken in onze kerk. Wanneer het bij den kranke in eene ernstige ziekte tot eene crisis gekomen is, onthoudt zich de ervaren geneesheer in den regel van het toedienen van geneesmiddelen, maar wanneer hij naar zijn inzicht in den ziektetoestand van oordeel

is, een geneesmiddel te moeten voorschrijven, is de zorg voor de rechte keus der ingrediënten en de juiste bereiding van het *recipe* eene zaak van groote verantwoordelijkheid en nauwgezetheid.

Ik mag zeggen, dat het aan die nauwgezetheid niet ontbroken heeft, al was zij niet van omslachtigheid bij het verrichten van hare taak vrij te pleiten. Wat behandeld is, het is van alle zijden bezien, het is in zijne gewichtigste consequentiën besproken. Er is bij het *debat*, — het woord heeft haast het burgerrecht verkregen, — groote ernst geweest, veel bezadigdheid, en eene ruime maat van waardeering van het tegenovergesteld gevoelen, behoudens trouw aan eigen overtuiging. Wat men op het hart had, is in de meest krasse tegenstellingen uitgesproken, en zoo al niet *sine studio*, toch blijkbaar *sine ira*. Het woord van den dag: humaniteit, is daar niet alleen dikwijls genoemd, maar de zaak, die er door aangeduid wordt, ook waarlijk behartigd. Op zeer teedere punten is niemand een oogenblik belemmerd geweest in het vrij uitspreken van zijne gedachten, en ook de harde rede is gezegd, zonder dat zij met de vraag: wie kan haar hooren? is beantwoord.

Doch ter zake, waarbij ik beproeven zal u het voornaamste zoo beknopt mogelijk mede te deelen.

De vergadering was samengesteld, als in Juli des vorigen jaars, met dit onderscheid, dat de uit de provincie Utrecht afgevaardigde ouderling, de toen rustende predikant Speelman, die onlangs door het hervatten van de evangelie-bediening zijn radicaal verloren had, door zijn secundus, den Heer Mr. de Balbian van Doorn was vervangen. Ook misten wij de tegenwoordigheid van den praeadviseerenden hoogleeraar der Groningsche theologische faculteit, Prof. Chantepie de la Saussaye. Reeds in de eerste zitting op 11 Februari kwam

in de vergadering de zorgwekkende tijding van zijne ernstige krankheid, na een paar dagen door de treurmare van zijn overlijden gevolgd. Dit bericht verwekte algemeene verslagenheid. Ook om den wil van den synodalen arbeid betreurde men het gemis van den man, die ten vorigen jare voor het eerst opgetreden, zijne plaats zoo waardig had ingenomen, en wiens degelijke en conscientieuse adviezen toen op hoogen prijs waren gesteld. Wat ook bij de behandeling van uw Rapport van hem te verwachten was, blijkt uit een opstel van zijne hand, onder den titel van „de Synode van 1873. — Adviezen en critiek", in de vergadering op zijnen sterfdag onder hare leden rondgedeeld. Aan zijne nagedachtenis bracht de President eene welverdiende hulde. Zijne ledige plaats bleef onbezet, daar Prof. van Bell berichtte, dat hij om zijne door dit overlijden verzwaarde ambtsbezigheden de vergaderingen der Synode niet kon bijwonen.

Reeds bij de algemeene beraadslagingen over het Rapport uwer Commissie, waarmede de eigenlijke werkzaamheden aanvingen, bleek het duidelijk, dat er zoo min in de vergadering der Synode, als in die van haar Commissie, eenheid van zienswijze bestond ten opzichte van de verwezenlijking van het denkbeeld: *reorganisatie der kerk.* De Hoogleeraar Kuenen, wiens advies naar de vastgestelde orde allereerst gevraagd werd, gaf met groote helderheid en benijdenswaardige gemakkelijkheid van uitdrukking zijn standpunt aan. In weerwil van de teleurstelling, bij den uitslag van het werk der Commissie geleden, achtte hij kerkreorganisatie wenschelijk. Het mislukken van de aangewende pogingen was nog geen bewijs, dat de zaak onuitvoerbaar was. Haar te beproeven, was het recht en de roeping der Synode. In geen geval echter op den weg der instelling van eene Algemeene Synode, die gedrongen zoú worden, van welke zijde ook, om zich over de belijdenis uit te spreken. Deed zij dit,

dan zoú zulks leiden tot uitdrijving van de vrijzinnigen. Deed zij het niet, dan zoúden de rechtzinnigen zich in hun geweten gedrongen gevoelen, de kerk te verlaten. Blijkbaar had ook de Commissie zelve bezorgdheid omtrent het maken van dergelijke leerbepaling gekoesterd. Deze scheuring wenschte hij evenmin, als de instandhouding van den *status quo*. Hem dunkt de aanneming van het voorstel der derde Sectie de eenige weg, waarop aan alle richtingen zonder onderscheid recht wordt gedaan, en de eenheid en vrede der kerk bewaard. Doch wat de Synode ook bepale, worde door haar aan het oordeel van de wettige organen der kerk, en aan de eindstemming van de gemeente zelve onderworpen.

De tweede praeadviseur, Prof. v. Oosterzee, was van eene geheel tegengestelde meening. Ook hij wenschte den bestaanden toestand niet te zien voortduren, want deze was in de hoogste mate onwaar maar, reorganisatie van de kerk rekende hij eene onmogelijkheid. Men kan niet maken, wat geboren moet worden. Reorganisatie *van het kerkbestuur* moet in elk geval vooropgaan, in den geest van het voorstel der eerste Sectie, in welker denkbeeld omtrent een Algemeene Synode hij zich in het algemeen wel vinden kan. Hij begeert geen samen blijven *quand même*, en acht geen belijdenis denkbaar zonder zeker minimum: het geloof aan eene bovennatuurlijke heilsopenbaring. Bij de breede klove, die er bestaat tusschen de beginselen, waarvan de orthodoxen, en die, waarvan de modernen uitgaan, houdt hij in de uiterste noodzakelijkheid een principieele scheiding verreweg verkieslijk boven eene kunstmatige en tot elken prijs verkregene samenwoning.

De overige adviezen, — want ik gaf u beide eerstvermelde alleen als eene proef wat uitvoeriger, — liepen evenzeer uiteen. Waren sommigen op de reeds vermelde gronden tegen het voorstel tot het samenroepen van eene Algemeene Synode,

het ontbrak ook niet aan stemmen, die nadrukkelijk tegen de aanneming van het plan der derde Sectie waarschuwden, als naar hunne overtuiging leidende tot ontbinding van de kerk, die toch in haar heterogene bestanddeelen niet door een bloot financieëlen en administratieven band kon worden bijeengehouden, zonder haar karakter als kerk daarbij in te boeten. Achtte men aan den eenen kant eene kerk zonder eenheid van belijdenis ondenkbaar, en werd onbewimpeld de overtuiging uitgesproken, dat wie zich in die belijdenis niet vinden kon, om des gewetens en der eerlijkheid wil verplicht was, zijne betrekking tot die kerk te verbreken, van de andere zijde werd de bewering uitgesproken, dat belijdenisdwang onvereenigbaar was met het karakter van een protestantsch kerkgenootschap, en dat de aanhangers der moderne richting eigenlijk de echte zonen waren eener kerk, die van het begin harer wording af zich door vrijheid van belijdenis, vrijheid van onderzoek en vrijheid van geweten boven de Roomsch-Katholieke had onderscheiden.

Het ontbrak echter evenmin aan zulken, die voor een gedeelte hierin met het voorstel van het in de Commissie alleenstaand lid (Junius) eenstemmig, zich tegen elke reorganisatie der kerk verklaarden, haar als onmogelijk, ontijdig en gevaarlijk ontriedden, en ook op dien grond niet konden adviseeren voor het denkbeeld van eene Algemeene Synode. Er is geen twijfel aan, of de la Saussage zou in hun geest zijn praeadvies gegeven hebben, ongeveer op de gronden, die hij in de vroeger vermelde brochure (Adviezen en Critiek) op deze wijze heeft aangeduid: „heeft men nu de ver strekkende gevolgen van dit besluit tot kerkorganisatie ingezien? Reorganisatie der kerk! voorwaar, wel mag men vragen: wat beteekent dit groote woord? Kan men eene kerk, zegge eene kerk, die niet gemaakt, maar historisch ontstaan, in den

grooten strijd des levens, of liever door het werk des Heiligen Geestes geworden en ontwikkeld is, *reorganiseeren?* Is hare reorganisatie niet de vrucht van haar leven, de belichaming van den geest, die in haar is? Haar nieuwe organen te willen geven, heet het niet hetzelfde, alsof men het kranke lichaam wilde dooden en er een nieuw voor in de plaats stellen? Als men het maar kon! Of is het een bedekte naam voor *Reformatie*? Als ik bedenk, dat de moderne partij zich meer en meer de hervormingspartij noemt, en in aanmerking neem de altijd zoo wel gewikte en juist gekozene uitdrukkingen in het praeadvies van Prof. Kuenen, namelijk: dat het bestaande verschil thans veel omvattender en ingrijpender is, dan eenig tot hiertoe bestaand verschil in de kerk geweest is, dan geloof ik niet al te ergdenkend te zijn, als ik beweer, dat het hier de kwestie van *to be or not to be* der historische kerk geldt."

Nadat alzoo ieder der leden ruimschoots gelegenheid gehad had om te zeggen, wat hem op het hart lag, en alvorens de behandeling van het Rapport uwer Commissie, laat mij liever zeggen, de verschillende voorstellen van hare drie fractiën aan de orde kwamen, werd door drie leden een voorstel ingediend van dezen inhoud: „de Synode neme uit art. 11 van het Algemeen Reglement voor de Herv. Kerk de woorden weg: „de handhaving harer leer." De Vergadering besloot met 10 tegen 6 stemmen, dit voorstel vóór die van de Commissie van advies in behandeling te moeten nemen. Niet zoozeer tegen deze orde van behandeling, maar tegen de behandeling van het voorstel zelf werd door velen ten ernstigste geprotesteerd, omdat men dit een terugkomen op het in Juli des vorigen jaars, en dus in deze zelfde Synode daaromtrent genomen besluit achtte te zijn. Het protest mocht niet baten, en alleen uit den duidelijk geopenbaarden tegenzin

tegen deze woorden met al de vervolgingen, die men daarvan vreesde, verklaar ik mij het feit, dat eene vergadering, die in menig opzicht zooveel blijken van scherpzinnigheid gegeven heeft, met 9 tegen 7 stemmen heeft kunnen oordeelen, dat de behandeling van dit voorstel niet was een terugkomen op het in Juli genomen besluit." [1]) Toen nu het voorstel in discussie kwam, werden er zelfs van moderne zijde gewichtige bedenkingen tegen gemaakt. Werd dit voorstel aangenomen, zoo zoude het, naar men oordeelde, aan de confessioneelen onmogelijk gemaakt worden, in de kerk te blijven, en zulks zou in strijd zijn met de vrijheid, die men voor allen begeerde, en oordeelde te moeten handhaven. Het voorstel had dan eindelijk ook het lot, dat het verdiende, toen bij de eindstemming alleen de voorstellers hunne stem er vóór uitbrachten. Na dezen afloop kon men denken, dat het aan den moed zou hebben ontbroken om daarop terug te komen, en toch is dit in den loop der vergadering bij herhaling beproefd. Doch daarover later.

---

[1]) Zelf in Juni belast geweest met het uitbrengen van het Rapport omtrent de voorloopig aangenomen verandering van dit artikel, herinner ik mij duidelijk, dat de rapporteerende commissie met groote zorg de woorden gekozen heeft, waarin zij der Vergadering adviseerde „dat zij, na kennis genomen te hebben van de consideratiën der Prov. „kerkbesturen en der Classikale vergaderingen, alsmede van de adressen „uit de gemeenten, bij de Synode ingediend, en op grond, dat de „Synode na de benoeming eener Commissie van advies over de reor„ganisatie van kerk en kerkbestuur, zich van elke verandering in de „bepalingen omtrent leer en belijdenis onthouden moet, besluite, niet „te treden in verdere overweging van de genoemde voorloopig aange„nomen veranderingen en deze *niet te arresteeren*." (Zie het Rapport in de Handel. d. Synode v. 1873, bladz. 150, 151.) Na gehouden beraadslaging werd *met eenparigheid van stemmen* besloten overeenkomstig het voorstel der Commissie (ald. bl. 190).

Het Rapport van Sectie A kwam nu in behandeling. Wat in haar advies op den voorgrond stond: *behoud van het belijdend karakter der kerk*, plaatste de vergadering als van zelf voor de groote quaestie van de belijdenis. Gij kunt uit Synodale antecedenten u nagenoeg voorstellen, wat er over belijdenisdwang en leervrijheid, als in het Protestantisme *wettelijk* bestaande, werd te berde gebracht. Ik behoef u dat alles niet te herhalen. Toch mag ik niet verzwijgen, dat ik met groote instemming een vrij uitvoerig advies van Prof. v. Oosterzee hoorde. Naar zijne meening werd door dit eerste punt de gansche quaestie beheerscht. Hij moest er bepaald tegen opkomen, dat men van leervrijheid sprak, als *wettelijk* bestaande, al gaf hij haar *feitelijk* bestaan toe. Geene Synode had haar nog ooit uitgesproken, zelfs deze had door het omtrent Art. 11 zoo even genomen besluit het tegendeel erkend. Zulk eene vrijheid, als men *nu* wilde, waarbij in de Hervormde kerk zelfs voor den Roomsch-Catholiek of Israëliet plaats zijn zou, had ook nimmer bestaan. Vernietiging van dit belijdend karakter was kerkontbinding, gelijk Scholten zelf in zijne *Leer der Herv. kerk* heeft uitgesproken. De kerk is geen school van *zoekenden*, maar van hen, die op godsdienstig gebied *gevonden* hebben. Maar dat wordt zij, zoodra er op dat gebied geen objectieve waarheid meer is, voor welker gezag men zich heeft te buigen. Deze vrijheid, die men wil, zal noodwendig en in strijd met de roeping der Synode en het doel van haren tegenwoordigen arbeid leiden tot onderdrukking van de confessioneele richting, als de *meest* (?) rechthebbende in de kerk. Zij houdt zich aan de belijdenis vast, en moet uit haren aard uitsluitend (exclusief) zijn. En deze onderdrukking, die in den naam van vrijheid gepleegd wordt, is de ergste van allen. Wenscht ook hij van harte de eenheid der kerk, inzonderheid in dezen

tijd tegenover de tweevoudige vijandelijke macht van materialisme en Roomsch-Catholicisme, hij kan haar niet begeeren tot den prijs van het opgeven van haar belijdend karakter.

Het advies der vergadering op de andere punten is in weinig woorden saam te vatten. Van het *tweede*, de Algemeene Synode, heb ik hier boven reeds gesproken. Het *derde*: tijdelijke schorsing van de leertucht, vond geen genade, omdat men juist in de vermelding van deze exceptie den toeleg meende uitgesproken te zien, om haar door die Algemeene Synode te strenger in te voeren. Wat het *vierde* betreft: het openen van de gelegenheid voor de minderheden, om zich meer dan tot dusver te doen gelden, door eene volstrekte meerderheid te eischen bij de keus der gemachtigden, scheen meer te geven, dan het inderdaad geven zou.

Toen het daarna kwam tot eene stemming over het Rapport der eerste Sectie, werd bepaald, dat die stemming slechts voor eene voorloopige zou worden gehouden, en dat het wenschelijk was, daarbij alleen de *hoofdgedachte* in stemming te brengen. Door dit laatste is, m. i. de vergadering op een gansch verkeerde lijn gekomen, en de stemming niet zuiver geweest. Men vond die hoofdgedachte in art. 13 van het Concept dezer Sectie voor een Algemeen Reglement, luidende aldus: „het recht tot het maken van bepalingen betreffende „de leer der kerk en haar handhaving berust bij de Algemeene Synode." Tegen deze wijze van handelen had ik drieërlei bedenking, en heb die ook in de vergadering uitgesproken. 1°. dat het niet aan de Synode stond, te bepalen welke de hoofdgedachte was, nu de eerste Sectie zelve dit niet gedaan had; 2°. dat, als er een hoofdgedachte moest worden aangenomen, zij mij voorkwam, veeleer in het eerste punt: behoud van het belijdend karakter der kerk, te zijn neergelegd; 3°. dat het billijk was, dan ook bij de behande-

ling van de Rapporten der andere Sectiën dezelfde gedragslijn te volgen, terwijl ik voorzag, dat men daarbij juist in de grootste moeielijkheden zou geraken.

De slotsom was, — en hiermede bleek de onzuiverheid der stemming, — dat ten slotte met de hoofdgedachte het gansche Concept en daarmede dus ook de noodzakelijkheid van het behoud van het belijdend karakter der kerk werd verworpen door diezelfde vergadering, die zich met 18 tegen 3 stemmen vóór het behoud van de woorden in Art. 11 „de handhaving harer leer" verklaard had.

Toen men daarop tot de behandeling van het Rapport der tweede Sectie overging, was het al weder de vraag naar de *hoofdgedachte*, die haar bezig hield. Men meende haar te vinden in den toeleg, om *aan de rechten der minderheden te gemoet te komen, door haar te doen vertegenwoordigen in den kerkeraad.* Wel had ook deze Sectie in hare bepalingen het bestaan van eene Algemeene Synode opgenomen, maar de vergadering oordeelde, dat dit laatste ditmaal niet als de hoofdgedachte was te beschouwen, nu dit deel uwer Commissie tevens *de opheffing van de leertucht* had aangeraden. De tegemoetkoming aan hetgeen zij *de rechten der minderheden* noemde, had de Vergadering in dit Rapport blijkbaar zoozeer aangetrokken, dat de discussie in betrekkelijk zeer korten tijd afliep, en de *hoofdgedachte* van het ontwerp al spoedig tegen het advies van de beide hoogleeraren met 10 tegen 6 stemmen voorloopig werd aangenomen.

Dat het ontwerp der derde Sectie in den Hoogleeraar Kuenen een warm en talentvol verdediger vond, zal u niet bevreemden. Hij prees het aan, als uitsluitend in overeenstemming met het der Commissie gegeven mandaat, en het eenige middel tot oplossing van de thans bestaande moeie-

lijkheden, en dit voornamelijk op de volgende gronden : dat het zich aansluit aan den bestaanden toestand, — niet gewelddadig ingrijpt in de huishouding der gemeenten, — eene organisatie in het leven roept, die aan alle billijke eischen voldoet en buigzaamheid genoeg heeft, om zich in het vervolg naar veranderde inzichten te wijzigen, — en aan niemands gewetens geweld aandoet.

De lof van helderheid, volledigheid, en vooral van groote consequentie moet zonder tegenspraak aan dit ontwerp gegeven worden. Bij het doortastende, het radicale van den voorgestelden maatregel is het dan ook zeer verklaarbaar, dat de tegen dit plan uitgebrachte adviezen met veel grooter beslistheid, dan omtrent het Rapport der twee Sectie werden gegeven.

De voornaamste grief, die velen hadden, lag in de kerkontbindende werking, die van zijne uitvoering allerwege het gevolg wezen zou. Naar sommiger meening zou de scheiding der verschillende richtingen een schadelijk isolement, een eindelijk versterven bewerken. Men achtte juist dit ontwerp daarom strijdig met het gegeven mandaat, — de legaliseering van de scheuring, in stede van een middel tot samenblijven, — een breken met het historisch verleden, — de vervanging van den presbyterialen kerkvorm door den congregationalistischen, en de bron van een hevigen strijd over kerkelijke goederen en instellingen, en van toenemende verdeeldheid in gemeenten en zelfs in huisgezinnen, in plaats van vrede.

Nadat door de meesten op grond van een of meer dezer motieven tegen het voorstel geadviseerd was, liet het resultaat der eindstemming, (ook hier eene voorloopige,) over de hoofdgedachte: *facultatieve splitsing der gemeenten in kerspelen van onderscheidene richtingen,* zich gereedelijk verwachten. Met

11 stemmen tegen 5 sprak de Vergadering haar afkeurend oordeel uit. Voorts bepaalde zij, dat het afzonderlijk Rapport van den heer Junius vooreerst niet in behandeling zou genomen worden, als hoofdzakelijk rakende de reorganisatie van het kerkbestuur.

Waarheen nu? — was thans ook hier de vraag, in den laatsten tijd zoo dikwerf gedaan. Zou de Synode na dit resultaat moeten oordeelen, dat de zaak van kerkreorganisatie als hopeloos moest worden opgegeven? Of zou zij beproeven, zelve een licht in deze duisternis te ontsteken?

Zij achtte het laatste hare roeping, en wachtte dat licht van nieuwe voorstellen harer leden, eer zij op nieuw het met weinig *animo* besproken plan der tweede sectie ter hand nam.

Erkenning van de rechten der minderheden werd van nu af het groote woord, het thema, dat in eindelooze variatiën tot eentonigheid toe werd afgespeeld. Het was, alsof dit als een paal boven water stond. Wat er ook besloten werd, zoo het daartoe niet leiden kon, het werd onbruikbaar, om niet te zeggen ongeoorloofd geacht. Of het rationeel was, in eene vereeniging, van welken aard ook, die onderscheiding te maken, of niet door de erkenning van rechten der *minderheden* op het onbetwistbaar recht der *meerderheid* werd inbreuk gemaakt; of het bij die erkenning niet rechtvaardig was, aan elke minderheid, en niet alleen aan die, welke door een aanzienlijk aantal vertegenwoordigd werd, hetzelfde recht toe te kennen; of elke richting, ook de meest afwijkende, recht van bestaan had in eene kerk, als geestelijke gemeenschap; of men dan met elke overtuiging lid kon blijven van de Nederl. Hervormde kerk; of de erkenning van dat recht voor zeer velen ook een onoverkomelijk gewetensbezwaar wezen zou; — tegenover al deze vragen, die gedaan, die met ernst en nadruk gedaan zijn, bleef het altijd bij

hetzelfde: het recht der minderheden moet worden erkend en gehandhaafd.

En wat is er nu geschied, om tot die erkenning en handhaving te komen?

Van een eerste voorstel gaf de voorsteller zelf — de synodale lijn van beraadslaging volgende — als hoofdgedachte aan: *toekenning van bepaalde rechten aan de minderheid bij de beroeping van Predikanten en de benoeming van Ouderlingen en Diakenen*, en meende, dat dit doel bereikt zou worden door een wettig erkend karakter te geven aan kiesvereenigingen, en aan deze, naar hare getalssterkte in verhouding tot het geheele aantal stemgerechtigden in eene gemeente, de bevoegdheid tot voordracht van Predikanten en Kerkeraadsleden te verleenen. Alzoo zou, volgens den voorsteller, het kerkverband ongeschonden blijven bewaard, en de kerk zich tevens onthouden, van in hare Reglementen de in haren boezem bestaande richtingen of partijen *als zoodanig* te erkennen en aan deze *als zoodanig* eenige bepaalde rechten te verleenen.

In dit voorstel was dit goede, dat het zich verzette tegen eene sanctie van verschillende richtingen in de Ned. Herv. kerk. Of het uitvoerbaar zou zijn, was eene andere vraag. Was het te verwachten, dat (om een voorbeeld te noemen) een grootendeels uit rechtzinnigen bestaande kerkeraad zich de voordracht van een drietal predikanten door eene moderne kiesvereeniging zou laten welgevallen, en bereid zou zijn, daaruit tegen zijne geloofsovertuiging éénen te kiezen, dien zulk een kerkeraad eerder voor een bestrijder, dan een verkondiger van het Evangelie moet houden? Zou er een einde zijn aan de verwarring in eene gemeente, waar meerdere kiesvereenigingen zouden bestaan, en met de namen van *eerste*, *tweede*, misschien *zevende* en *achtste* aangeduid, elk

op haar beurt het recht van voordracht hebben? Deze bezwaren werden van verschillende zijden gereleveerd, en het verwonderde mij niet, dat het voorstel met 18 tegen 3 stemmen werd verworpen.

Nu was een tweede voorstel aan de beurt. Het had in zijne verschillende onderdeelen de verdienste van meer gepreciseerd te zijn, doordien het ter tafel gebracht werd in den vorm van wetsveranderingen, en alzoo de discussie meer bepaald en geleidelijk maakte. Doch dit was mijns inziens ook de eenige verdienste. Overigens had het groote overeenkomst met het Rapport der tweede sectie. Zijn eerste gedeelte luidde als volgt: „In art. 11 van het Alg. Regl. op de woorden: *de handhaving van hare leer*, te laten volgen: *van vrijheid des gewetens en van onbelemmerde evangelieprediking.*"

Daar kwam art. 11 ten tweeden male! Ditmaal niet met *wegneming* van de geïncrimineerde uitdrukking, maar met *bijvoeging van eene andere, die haar illusoir maakte.* Het smartte mij om den wil van den voorsteller, wiens bedoeling ik niet verdenken kon, dat hij den weg opging van dat oud-synodale *geven* en *nemen*, van het rampzalige *quia* en *quatenus*, dat aan de kerk zooveel leeds berokkend heeft en dat nu minder dan ooit bevredigen kan. Over dat voorstel — kon het anders? — zijn binnen de perken der bescheidenheid harde, maar ware woorden gesproken. Toen het met een meerderheid van 10 stemmen verworpen was, moest, dunkt mij, de lust wel vergaan zijn, om dit kruidje-roer-me-niet-artikel aan te raken. En toch was het zoo niet. In eene latere zitting heeft een der leden nog eens voorgesteld, om op de woorden: „de handhaving harer leer" te laten volgen: *„op den weg van overtuiging."* Een goed deel der vergadering hoorde echter dat voorstel blijkbaar met zekeren weerzin aan, en ook ditmaal wees zij het na korte discussie met 9 tegen 7 stemmen af.

Het tweede gedeelte van het voorstel had groote overeenkomst met het vroegere, waarbij men aan kies-vereeningen een wettig erkend karakter wilde geven, echter met dit verschil, dat niet aan kiesvereenigingen, maar aan een zeker deel der stemgerechtigde lidmaten invloed op de verkiezing van Predikanten en de benoeming van Ouderlingen en Diakenen zou worden gegeven, en dat de toen voorgestelde voordracht, door *het recht om te kiezen of te benoemen* was vervangen. Na korte discussie, waarbij ongeveer dezelfde bezwaren werden uitgesproken, werd het met 9 tegen 7 stemmen verworpen.

De Vergadering oordeelde, dat de beraadslagingen nu ver genoeg gevorderd waren, om de Rapporten der drie sectiën uwer Commissie in definitieve stemming te brengen. Zij sprak over dat der eerste sectie, tot zijn hoofdgedachte teruggebracht, het oordeel uit, dat zij dit voor haar doel niet kon aannemen.

Ten aanzien van het Rapport der tweede sectie werd de vraag gesteld: „blijft de vergadering met de hoofdgedachte van dat Rapport genoegzaam ingenomen, om nu reeds eene commissie te benoemen met het mandaat, om die hoofdgedachte in den vorm van verschillende voorstellen tot veranderingen in Reglementen aan de deliberatie der vergadering te onderwerpen?" Negen leden beantwoordden die vraag bevestigend, en de commissie werd benoemd, bestaande uit de heeren Glasius, Reitsma en Cats Wor.

Het Rapport van de derde sectie bleef daardoor voorloopig buiten definitieve stemming, terwijl de Vergadering oordeelde, dat het, in geval van aanneming van den arbeid der commissie in den geest der tweede sectie, *facto* zou zijn verworpen.

De Commissie was spoedig gereed met hare taak en bracht haar concept ter tafel. Ik bespaar u de vermelding van zijnen oorspronkelijken vorm. Evenzeer van de verschillende adviezen en

discussien, waarvan de inhoud natuurlijk op het vroeger *vóór* en *tegen* aangevoerde nederkwam. Aan amendementen ontbrak het niet, in welker doolhof ik u maar niet zal binnenleiden. Genoeg, dat eindelijk met *negen* stemmen tegen *zeven* [1]) voorloopig aangenomen werd het volgende *nieuwe Reglement op de benoeming van Ouderlingen en Diakenen en de beroeping van Predikanten.*

Art. 1. De beroeping van Predikanten geschiedt, behoudens de rechten van derden, en met inachtneming van hetgene in dit en andere Reglementen nader bepaald wordt, door den kerkeraad.

Daarbij kunnen zich in gemeenten met meer dan ééne predikantsplaats minderheden van stemgerechtigde leden naar evenredigheid van hare getalssterkte doen gelden, bijaldien de gemeente geen predikant, of geen genoegzaam getal van predikanten van de godsdienstige richting dier minderheden heeft.

Het vereischte getal om zich te doen gelden is in gemeenten van twee predikantsplaatsen $^2/_5$, in gemeenten met drie of meer predikantsplaatsen het zooveelste deel van alle stemgerechtigden, als er predikantsplaatsen zijn.

De minderheden; die van haar recht gebruik willen maken, dienen bij het ontstaan eener vacature door een behoorlijk van allen onderteekend adres een drietal bij den kerkeraad in, die daaruit beroept.

Art. 2. De benoeming van Ouderlingen en Diakenen ge-

---

[1]) Zeven stemmen *tegen*, bijna hadden zij dus gestaakt. Dit zevental is grootendeels eene karakteristieke vereeniging van voorstanders der orthodoxe en moderne richting: Schuerbeque Boeye, Verhoeff, de Balbian van Doorn, v. Konijnenburg, Krabbe, Römer en Overman, benevens de adviezen tot verwerping van de Hoogleeraren Kuenen en van Oosterzee.

schiedt onder de leiding des kerkeraads of van eene commissie uit den kerkeraad door stemgerechtigden uit hen, die de door de wet gestelde vereischten bezitten, met volstrekte meerderheid van stemmen. Wordt die meerderheid bij de eerste stemming niet verkregen, dan wordt herstemd tusschen hen, op wie de meeste stemmen zijn uitgebracht. Bij staking van stemmen beslist het lot.

Art. 3. Ook bij de benoeming van Ouderlingen en Diakenen worden de rechten, welke minderheden van bepaalde getalssterkte op vertegenwoordiging in den kerkeraad hebben, erkend op den voet en de wijze, als hieronder nader is omschreven.

In gemeenten van één of twee predikantsplaatsen kunnen $^2/_5$, in die van drie of meer predikantsplaatsen kan een zooveelste gedeelte van al de stemgerechtigden, als er predikantsplaatsen zijn, — indien het in den kerkeraad niet naar zijne getalssterkte wordt vertegenwoordigd door Ouderlingen en Diakenen van zijne godsdienstige richting, — verlangen, dat stemgerechtigden kiezen uit een drietal, door bedoeld gedeelte op dezelfde wijze, als in Art. 1 bepaald is, bij den kerkeraad ingediend binnen ééne maand nadat de aanstaande benoeming van Oudd. en Diakenen is gebracht ter kennis van de gemeente.

Art. 4. Waar zich, in de gevallen, Art. 1 en 2 vermeld, onderscheiden minderheden met gelijk verzoek tot den kerkeraad wenden, komen zij in aanmerking in de orde, die door hare getalssterkte wordt aangewezen.

Art. 5. Eenmaal 's jaars, op den tijd in het plaatselijk Reglement voorgeschreven, wordt de lijst van stemgerechtigden opgemaakt en vastgesteld.

Binnen zes maanden nadat dit Regl. in werking is getreden, brengt de kerkeraad in het plaatselijk Reglement al

zulke veranderingen, als ter uitvoering van dit Synodaal Regl. noodig zijn, of ontwerpt zoodanig Reglement, zoo het nog niet bestaat, tot regeling der uitvoering. Hij zendt dat gewijzigde of nieuwe Regl. ter beoordeeling aan het Classikaal Bestuur. Wanneer het Class. Best. oordeelt, dat het niet in strijd is met dit Regl., noch met andere algemeene of bijzondere Reglementen, zoo onderwerpt dat Best. het aan de goedkeuring van het Prov. Kerkbestuur. Ook in het vervolg zal met veranderingen in meer genoemd plaatselijk Regl. op dezelfde wijs worden te werk gegaan. Aanstonds na de goedkeuring treden zoowel het Regl. als de daarin gemaakte veranderingen in werking.

Art. 6. Indien in de kosten van het werk der verkiezing niet op eene andere wijze kan worden voorzien, verbindt de kerkeraad de uitoefening van het stemrecht aan eene contributie, die evenwel de som van *f* 1 's jaars niet mag te boven gaan. Om mede te werken tot het indienen van een drietal voor een te beroepen Predikant of voor een te benoemen Ouderling of Diaken moet men die contributie voldaan hebben.

Art. 7. De Ouderlingen en Diakenen, die bij het in werking treden der nieuwe wijze van verkiezing in dienst zijn, blijven hunne betrekking vervullen, totdat hun diensttijd verstreken is.

Zoo werd ook, als consequentie van het nu eenmaal aangenomen beginsel: *erkenning van de rechten der minderheden*, met eene meerderheid van 11 stemmen voorloopig aangenomen de volgende toevoeging aan Art. 14 1°. van het Synodaal Reglement voor de kerkeraden (als Art. 14 †) [1])

---

[1]) Het schijnt het lot te zijn van artikelen met een kruisje, om waarlijk *kruisen* te zijn. Denk maar eens aan Art. 37 † van het Regl. o. d. vacaturen, in de zaak van Zaalberg.

„Nog behoort bij den bijzonderen kerkeraad het verzoek van stemgerechtigde lidmaten der gemeente, zoo er geen dienstdoend predikant van hunne richting in die gemeente is gevestigd, om in gemeenten van één predikantsplaats eens in de twee maanden, in gemeenten van twee of meer predikantsplaatsen eens in de maand ééne godsdienstoefening des Zondags voormiddags of des avonds door een predikant te doen leiden, die tot de Herv. kerk behoort en door hen wordt uitgenoodigd; alsmede de inwilliging van dit verzoek telkens voor een jaar, mits dit verzoek blijkt

door $^1/_3$ der stemgerechtigden in gemeenten van 1 en 2
„ $^1/_4$ „ „ „ „ „ 3
„ $^1/_5$ „ „ „ „ „ 4
„ $^1/_6$ „ „ „ „ „ 5 predikanten,

enz. gedaan te zijn, en deze, zoo de kosten niet uit de kerkelijke fondsen worden vergoed, daarin voorzien.

Overigens wordt ook nog op andere Zondagen buiten de uren, voor de godsdienstoefeningen bestemd, het gebruik van een kerkgebouw onder bovengenoemde voorwaarden toegestaan."

Van ditzelfde beginsel was desgelijks eene consequentie de aanneming (met 11 stemmen tegen 5) van eene tweede alinea tot Art. 12 van het Regl. op het godsdienstonderwijs, luidende als volgt:

„Wanneer in gemeenten van ééne predikantsplaats $^1/_3$ der stemgerechtigden, dat van eene andere godsdienstige richting is dan de predikant, schriftelijk van den kerkeraad de aanstelling van een afzonderlijken godsdienstonderwijzer voor eigen rekening verlangt, geschiedt de benoeming van zulk eenen godsdienstonderwijzer uit een aangeboden tweetal."

Eindelijk werd met 9 tegen 7 stemmen besloten, bij Art. 38 van hetzelfde Reglement de bepaling op te nemen:

„Bij afwezigheid der Ouderlingen wordt de geheele handeling

door den Predikant alleen namens den kerkeraad volbracht."

En, opdat nu de rechtsgrond voor al deze bepalingen niet ontbreken zou, werd besloten tot het volgend toevoegsel aan het Algemeen Reglement:

„Met afwijking van de slotbepaling en van Art. 62 worden de bepalingen betreffende het gewijzigd Art. 23 van het Alg. Reglement, het herzien Reglem. op de benoeming van Ouderlingen en Diakenen en de beroeping van Predikanten, zoomede Art. 14 † van het Synod. Regl. o. d. Kerkeraden en Art. 12, (tweede lid) van het Regl. op het Godsdienstonderwijs, wanneer zij bij de eindstemming der Prov. Kerkbesturen zijn goedgekeurd, niet terstond door de Algem. Synod. Commissie uitgevaardigd, maar vooraf in haar geheel aan de stemming der gezamenlijke leden van de kerkeraden in de Ned. Herv. Kerk onderworpen."

„De Synod. Comm. zendt de genoemde bepalingen aan de kerkeraden, en noodigt hen uit, haar binnen twee maanden door tusschenkomst van de Class. en Prov. Besturen te berichten, hoeveel stemmen in de daartoe belegde vergadering *voor* en *tegen* de invoering van die bepalingen zijn uitgebracht."

„Zij maakt de som der gezamenlijk *voor* en *tegen* uitgebrachte stemmen op, en vaardigt de meergenoemde bepalingen uit, indien zij blijken door de meerderheid te zijn goedgekeurd."

„Verklaart de meerderheid zich tegen, dan worden die bepalingen en tevens dit toevoegsel tot het Algem. Reglement als vervallen beschouwd." —

En hier hebt gij nu, mijn vriend! alles bijeen, wat de Synode gemeend heeft tot reorganisatie van de Kerk te moeten doen. Op den stijl, waarin die bepalingen zijn neergeschreven, zal ik u maar niet wijzen. 't Zijn vreeselijk lange volzinnen, en dat voor reglementen, waarin alles kort en zoo klaar

mogelijk moet zijn uitgedrukt. Let eens, om maar iets te noemen, op Art. 3 alinea 1 van het Reglement op de verkiezingen, en Art. 14 † van dat voor de kerkeraden, als toevoegsel tot het reeds zoo schoone artikel 14, 1° van het vigeerende Reglement. Maar al was dit alles ook helder als glas, dan zegt gij nog, wat in de vergadering, toen dit alles was aangenomen, mijn indruk en bij de discússie mijn verklaring was: de Synode heeft de wanorde en verwarring georganiseerd. Zoodra men zich de toepassing van dergelijke bepalingen voorstelt, komen er allerlei vragen op, die het ontoereikende, onuitvoerbare, onmogelijke van de genomen maatregelen aanwijzen. Wilt gij er eenige?

Reglement op de verkiezingen. Hoe zal het uit te maken zijn, of eene minderheid in den kerkeraad al of niet — genoegzaam — vertegenwoordigd is? Hoe zal bij gerezen geschil een Class. Best. bij machte zijn daaromtrent recht te spreken? Hoe zal het gaan, wanneer in eene gemeente de verschillende partijen in sterkte elkander nagenoeg evenaren? Hoe zal het gaan bij de periodieke aftreding van Ouderlingen en Diakenen; zullen zij dan zelven moeten verklaren, tot welke richting zij behooren? En als zij dit nu eens niet weten? Als zij zich eens niet willen verklaren? Als een door de moderne richting b. v. als haar vertegenwoordiger voorgedragen ouderling zich met zijn committenten niet langer homogeen verklaart, moet hij dan zijne plaats in den kerkeraad voor eenen anderen, die dat beginsel meer zuiver repraesenteert, inruimen? Welk voordeel zal het opleveren, welk recht aan eene orthodoxe minderheid bezorgen, wanneer in een uit vier leden bestaanden kerkeraad naast drie modernen één orthodoxe zitting neemt? Waarom het recht van vertegenwoordiging aan eene $^2/_5$ sterke richting gegeven, en niet aan eene, die slechts $^1/_3$ bedraagt? Is het te denken, dat een recht-

zinnige kerkeraad zich zal laten bewegen, tegen zijne conscientie mede te werken tot het benoemen van een ouderling of diaken, of het beroepen van een predikant of godsdienstonderwijzer uit een voordracht, uitsluitend de namen bevattende van hen, die deze kerkeraad slechts houden kan voor bestrijders van het Evangelie en verwoesters van de gemeente? Wanneer eene minderheid in eenige gemeente een verzoekschrift heeft ingeleverd, juist het vereischte getal namen bevattende, en het blijkt, dat er na eenigen tijd van dat getal door overlijden of vertrek b. v. 10 zijn afgevallen, zal zij dan toch haar recht op vertegenwoordiging in den kerkeraad behouden, of moeten de uit hare voordracht gekozenen dan tusschentijds aftreden?

Reglement voor de kerkeraden. (Art. 14).

Zullen de dienstdoende predikanten in eene gemeente zich verklaren, tot welke richting zij behooren? Zal het oordeel daarover aan een deel der stemgerechtigden verblijven? Zal de rechtzinnige predikant in de gemeente, waar hij alleen staat, het maar moeten gedoogen, dat men hem eens in de 2 maanden den kansel ontneemt voor eene prediking, die lijnrecht tegen de zijne overstaat? Zullen de diakenen in die godsdienstoefening willen collecteeren? Zal een kerkeraad genegen zijn, nog andere godsdienstoefeningen buiten de bestaande vast te stellen, en zullen de kerkvoogden daarin gereedelijk toestemmen? Of moeten al deze geschillen den weg der kerkelijke procedure dan maar op, en afzetting het eind van het verzet zijn? Zal dit legio van haspelarijen en partijschappen dan zijn het samenzijn en blijven in één kerkelijk verband, de bevordering van de orde en den vrede in de Ned. Herv. kerk?

Doch ik vraag niet langer. Onder al de gemaakte bepalingen is er maar één, die ik van harte toejuich: het toevoegsel

tot het Algemeen Reglement. Want het is, om van de Provinciale Kerkbesturen niet te spreken, klaar als de dag, dat er voor al deze dingen nimmer eene meerderheid onder de gezamenlijke leden van de kerkeraden onzer gemeenten zal te vinden zijn. Die met de werkelijkheid rekent, hij maakt zich geen illusiën. Theoriën zijn licht te maken, maar de praktijk spot er vaak mee, en doet ze opgaan in rook en damp. Om den wille van het waarachtig heil, en den vrede en bloei van onze Hervormde kerk, is het mijn hartelijke wensch, dat dit laatste bewaarheid worde ten opzichte van deze zoogenaamde *reorganisatie van de kerk.*

Mijn brief is lang geworden, mijn vriend! en toch moet ik nog een en ander over den synodalen arbeid omtrent *reorganisatie van het kerkbestuur* naar aanleiding van uw in dit opzicht collectief rapport zeggen. Ik zal hieromtrent korter kunnen zijn, gelijk ook de beraadslagingen en besluiten der Synode naar den leiddraad van het Rapport eenvoudiger en regelmatiger geweest zijn.

Van de Algemeene Synode behoef ik niet meer te spreken. Laat mij overigens, van onder op, met den kerkeraad beginnen, en u terstond mogen zeggen, dat ik mij evenzeer over vele besluiten omtrent reorganisatie van het kerkbestuur verblijd heb, als ik die omtrent de reorganisatie der kerk heb betreurd en naar vermogen bestreden.

Het heeft mijn gansche hart, dat het facultatieve in de verkiezing van kerkeraadsleden zal vervallen, en dat met eene groote meerderheid voorloopig het volgende is aangenomen:

in alle gemeenten geschiedt de benoeming van Ouderlingen en Diakenen rechtstreeks door de stemgerechtigde leden der gemeente.

De kiescolleges vallen weg.

De predikanten worden door de kerkeraden benoemd, ook in de kleine gemeenten, waar het getal stemgerechtigden niet gevonden wordt, dat door het nu vigeerend reglement tot het vormen van een kiescollege gevorderd wordt.

De verkiezing heeft plaats bij volstrekte meerderheid, als volgens art. 8, alin. 2 van het Algemeen Reglement, met dien verstande evenwel, dat tot vereenvoudiging, ingeval bij de eerste stemming geen volstrekte meerderheid verkregen wordt, geen tweede vrije stemming plaats heeft, maar eene herstemming uit de twee, die de meeste stemmen verkregen hebben.

In zaken, betreffende de belijdenistoestand, wordt de Sanctie vereischt van de meerderheid van de gezamenlijke leden der algemeene kerkeraden.

En, VOORAL DEZE BEPALING NIET VOORBIJ TE ZIEN:

De Classikale Vergaderingen.— De afvaardiging van Ouderlingen zal verplichtend zijn.

Het moderamen eener Classikale Vergadering zal bij de mededeeling van consideratiën over wetsveranderingen aan de Synode zoowel het advies van de minderheden, als van de meerderheid hebben te vermelden. Omtrent *alle* wetsveranderingen zullen de consideratiën der Classikale vergaderingen gevraagd worden.

De Provinciale kerkbesturen. — Limburg wordt als Kerkbestuur opgeheven, en als classe Maastricht bij Noordbrabant gevoegd.

Het *veto* blijft behouden, maar aldus gewijzigd, dat een finaal gearresteerde wetsbepaling wordt uitgevaardigd, tenzij de meerderheid der *individueele* leden van de Prov. Kerkbesturen er zich tegen verklare. De oproeping van secundi en tertii blijft alleen toepasselijk op het afnemen van het examen, daar dezen in de meeste gevallen van tucht reeds als leden

van eenig Classikaal Bestuur in dezelfde zaak in eerste instantie hebben recht gesproken.

De gewone vergaderingen worden gehouden op den eersten Woensdag van de maanden Mei, September en November. (September, in plaats van Augustus, om den lateren aanvang van de zittingen der Synode, — November, in plaats van October, om den tusschentermijn van twee maanden te behouden).

De Synode. — De leden der Synode worden, voor zoover zij predikanten zijn, gekozen door de Provinciale Kerkbesturen uit de leden dier Besturen en hunne secundi; voor zoover zij ouderlingen zijn, uit hen, die als zoodanig in de Provinciale of Classikale Besturen hebben zitting gehad en uit de secundi der provinciale ouderlingen.

Het getal der stemhebbende synodale leden is 19. Uit elk der 6 provinciale ressorten, die minder dan 150 predikantsplaatsen tellen, (Zeeland, Utrecht, Overijssel, Noordbrabant met Limburg, Drenthe en de Waalsche Commissie) één predikant en 3 ouderlingen, bij beurten volgens rooster uit die ressorten te verkiezen; uit elk der 5 prov. ressorten met meer dan 150 predikantsplaatsen (Gelderland, Noordholland, Zuidholland, Friesland en Groningen) twee leden, waaronder mede volgens rooster 7 predikanten en 3 ouderlingen. De keus van elk Kerkbestuur bepaalt zich tot zijn eigen ressort.

De tijd van zitting in de Synode loopt over 3 jaren. De leden der Synode blijven leden van het Provinciaal Kerkbestuur. Treden zij in laatstgenoemde betrekking af, dan verliezen zij ook het radicaal van afgevaardigden ter Synode. De zittingen der Synode vangen aan den derden Woensdag in de maand Julij. De hoogleeraren blijven als praeadviseerende leden.

Het lid van de Commissie voor de Oost- en West-Indische kerken heeft als zoodanig geen zitting in de Synode.

De Synodale Commissie. Hare leden kunnen benoemd worden buiten de leden der Synode, tot een getal en voor een tijd van zitting gelijk thans, en zooveel mogelijk uit verschillende provinciën.

De behandeling der diaconale zaken wordt van haar op de Synode overgebracht.

Ten gevolge van eenige der boven vermelde bepalingen ondergaat Art. 62 van het Algem. Reglement de volgende wijziging: „De Synode stelt de reglementen vast, die voor de geheele Hervormde kerk verbindende zijn. Zij zendt elk voorloopig door haar aangenomen Reglement aan de Provinciale Kerkbesturen en de Classikale Vergaderingen, om er hunne consideratiën op in te winnen. De Synode des volgenden jaars neemt van deze consideratiën kennis, *overweegt met het oog daarop, of het Reglement behoort te worden vastgesteld,* en maakt, *indien zij daartoe besluit,* [1]) van de consideratiën ter wijziging van het voorloopig aangenomene, naar eigen oordeel gebruik. Het door haar vastgestelde Reglement wordt aan de Provinciale Kerkbesturen toegezonden en aan de hoofdelijke stemming harer leden onderworpen. Tenzij de meerderheid der gezamenlijke leden, die hunne stem uitbrengen, zich tegen verklaart, wordt het, als finaal aangenomen, door de Synodale Commissie uitgevaardigd. Met veranderingen in de bestaande Reglementen, het Algemeen Reglement daaronder begrepen, wordt evenzoo gehandeld."

---

[1]) Ik zal u niet behoeven aan te wijzen, dat door de gecursiveerde woorden uitspraak gedaan is in den strijd, onlangs gevoerd tusschen den Hoogleeraar Dr. J. I. Doedes (*Kerkel. Bijdragen*, 1870, II, pag. 101—127, 1872. II, pag. 70—72) en Dr. Th. J. v. Griethuysen. (*De verhouding van de Synode der Nederl. Herv. kerk tot de Provinciale kerkbesturen in wetgeving naar de Reglementen en de geschiedenis.* Utrecht, J. G. Broese, 1871.)

„Reglementen of veranderingen, die naar het oordeel van de Synode, die ze vaststelt, de leer of de belijdenis betreffen, worden door haar aan de eindstemming, niet van de leden der Provinciale kerkbesturen, maar van de gezamenlijke leden der Algemeene Kerkeraden onderworpen. Tenzij de meerderheid van de kerkeraden, die hunne stem uitbrengen, zich tegen verklaart, worden zoodanige reglementen of veranderingen, als finaal aangenomen, door de Algemeene Synodale Commissie uitgevaardigd."

Mij dunkt, wij zijn, wanneer deze bepalingen omtrent de reorganisatie van het kerkbestuur tot wet verheven zijn, een belangrijken stap nader gekomen tot eene zuivere vertegenwoordiging der kerk in hare verschillende besturen. Bij het wegvallen van de kiescolleges zal de keus van Ouderlingen en Diakenen (de zaak nu eens beschouwd buiten verband met de maatregelen, om de minderheden te bevredigen) meer in waarheid de keus der gemeenten zijn, terwijl de beroeping der predikanten niet door de stemgerechtigde leden, maar door de hen in waarheid vertegenwoordigende kerkeraden niet dan in het belang eener welberadene keus zijn kan. De Classikale Vergaderingen, zoo vaak een voorwerp van bespotting, zullen in beteekenis winnen. Het *veto* der provinciale kerkbesturen verkrijgt een ander karakter, en wordt in bepalingen omtrent leer en belijdenis door de vereischte sanctie van de gezamenlijke leden der kerkeraden gecontrôleerd. Het getal ouderlingen in de Synode brengt hare samenstelling meer in overeenstemming met den presbyterialen kerkvorm. De tijd van zitting gedurende *drie* jaren kan niet anders dan voordeelig zijn voor eenen regelmatigen en door grondiger kennis geleiden gang van zaken, en zal een slagboom kunnen zijn tegen dat onophoudelijk veranderen en aanvullen van wetsartikelen, in de burgerlijke wetgeving ongehoord. Bij eene

meer evenredige vertegenwoordiging naar den omvang der provinciale ressorten is het wegvallen van Limburg als kerkbestuur niet meer dan billijk. De wijze van samenstelling der Synodale Commissie alleen maakt een treurige uitzondering. *Synodale Commissie*, maar welker leden voor een goed deel uit niet-leden der Synode bestaan, — het blijft ongehoord ondanks de bedenkingen, die tegen de keus uit de leden der Synode zijn ingebracht. Immers, of men door de vrees, dat er moeielijk ouderlingen te vinden zullen zijn, die bereid zijn, om zich driemalen in den loop van één jaar voor een geruimen tijd aan vaak gewichtige maatschappelijke werkzaamheden te onttrekken, zich mocht laten brengen tot deze anomalie, met het beginsel der vertegenwoordiging in lijnrechten strijd, dunkt ons, minstens genomen, zeer betwijfelbaar.

Doch laat mij eindigen. Of ook deze reorganisatie van het kerkbestuur tot stand komen zal, — wie kan het bepalen? De toekomst is des Heeren. Hij regeert. Zijne macht behoede onze Vaderlandsche Kerk, en brenge haar door alle stormen, die over haar heengaan, en ondanks alle vijanden, die haar bedreigen, nader tot haar doel: de bevordering van de komst van het Godsrijk, de voorbereiding van de komst van Hem, wiens wan in zijne hand is, en die zijnen dorschvloer zal doorzuiveren!

T. T,

Utrecht, Maart 1874. J. C. Verhoeff.

P.S. Dat het bekende Art. 23 van het Algemeen Reglement, waarover sedert de invoering van dat Reglement zoo veel te doen geweest is, eene verandering zal moeten onder-

gaan, spreekt van zelf. Daarvan is dan ook de volgende nieuwe redactie voorgesteld:

„Het recht tot benoeming van ouderlingen en diakenen en tot beroeping van predikanten berust bij de gemeente."

„Dit recht oefent de gemeente uit, met eerbiediging der rechten van derden, en behoudens de uitzonderingen, in het belang van minderheden, wier godsdienstige richting van die der meerderheid verschilt, in de bijzondere Reglementen te omschrijven, wat de benoeming van ouderlingen en diakenen betreft, rechtstreeks door hare stemgerechtigden, wat de beroeping van predikanten aangaat, door haren kerkeraad."

Ik had, na al het medegedeelde, deze verandering niet woordelijk behoeven op te nemen. Zij geschiedt om der volledigheidswil. Overigens bevestigt deze wijziging de opmerking, die ik omtrent den ongelukkigen stijl onzer Reglementen gemaakt heb. En welk een droevige figuur maken die „*behoudens de uitzonderingen der minderheden verschilt*," in een ALGEMEEN REGLEMENT, waar het om de vaststelling en formuleering van *beginselen* te doen is, een Reglement voor eene kerk, die *het bezit van eene leer en de verplichting tot hare handhaving* in een vorafgaand artikel op den voorgrond stelt!

JOHANNES GOSZNER [1]).

Onder de belangrijke persoonlijkheden, die de nieuwe kerkgeschiedenis ons te aanschouwen geeft in het gewichtig tijdvak tusschen de opheffing van de orde der Jezuïeten en hun hoogste machtsontwikkeling in het Vaticaansch concilie, trekt de edele figuur van *Johannes Goszner* met recht de aandacht. Onder ons schier alleen bekend door den arbeid aan de zending, waaraan hij in het laatste tijdperk van zijn veelbewogen en zegenrijk leven zijn naam verbonden, zijn kracht en gebed heeft gewijd, verdient deze man Gods in geheel zijn leven gekend te worden als vertegenwoordiger eener generatie, die voorbijgegaan is, maar van wier lijden en strijd wij de vruchten plukken. Goszner was geen reformatorische persoonlijkheid van den eersten rang, en toch heeft hij hervormend gewerkt door drie menschenleeftijden heen. Hij behoort tehuis in die merkwaardige beweging, die het laatste der vorige eeuw in de Roomsch-Katholieke en in de Evangelische kerk heeft aanschouwd. De wakkere zoon van Schwabenland heeft zijn kleinood bewaard onder zwaren strijd; hij heeft er zich

[1] *Johannes Goszner*. Ein Lebensbild aus der Kirche des neunzehnten Jahrhunderts von Hermann Dalton.

om laten uitstooten uit kerk en vaderland; hij heeft het getoond aan de Roomsche, aan de Grieksche, aan de Evangelische christenheid. Onder dien strijd werd zijn geloofsmoed gestaald, zijn karakter gelouterd en gewijd. Hij heeft het eeuwig evangelie verkondigd, eerst in de Roomsch-Katholieke kerk, daarna in de Evangelische, en in beide daarvoor geleden. En op een leeftijd, waarin bij anderen de werkzaamheid inkrimpt of ophoudt, in zijne grijsheid als met een vernieuwde jeugd gezegend, heeft men hem met jongelingskracht en koninklijken moed werkzaam gevonden op 't wijde gebied van In- en Uitwendige Zending, waarop het nieuwgewekte leven der kerk in onze eeuw een zoo schoone ontwikkeling vond.

Tusschen Ulm en Augsburg ligt de plek, waar, vóór weinige weken juist eene eeuw geleden, Johannes Goszner het levenslicht zag, Niet ver van het schilderachtig gelegen Günzburg vindt men daar zijne geboorteplaats, het dorpje Hausen. In die landstreek woont te midden van vruchtbare velden sedert eeuwen de krachtige, oorspronkelijke stam der Schwaben, een schoon, trouw, kernachtig volk, dat aan Duitschland tal van groote mannen schonk op elk gebied, Met voorliefde hield het zich steeds bezig met godsdienstige vraagstukken, en wijdde daaraan een ernstig, innig en diep gemoed. De Hervorming vond slechts bij een deel dezes volks ingang. In het Protestantsche Schwaben kwam in het midden der vorige eeuw een wonderbare opwekking van geestesleven. Toen bracht het mannen voort als Schiller, Schelling, Hegel, Bingel, Reeger en anderen. De werking van dit leven werd echter ook in het Katholieke deel bespeurd, dat aan zijn volk en de christenheid den man gaf. wiens leven en werken wij in deze bladen willen verhalen.

Goszner sproot uit eene landbouwersfamilie, sedert vele

geslachten in die streek gevestigd. Van zijn vroegste jeugd is weinig bekend. Slechts weten wij dat hij als knaap door weer en wind naar de gemeenteschool te Waldstetten ging, waar hij zich onderscheidde door leerzaamheid en vlugheid. Daar ontwaakte in hem de wensch om geestelijke te worden, als de beste weg om voldoening te verschaffen aan zijn dorst naar kennis. Zijn kameraden lachten om het denkbeeld, dat de vroolijke, krachtige jongen zich in het priesterkleed wilde steken. Ook zijn vader toonde zich weinig ingenomen met den wensch van den knaap. Maar toen deze op twaalfjarigen leeftijd bij zijn eerste communie aan zijn biechtvader met zijne jeugdige zonden ook den wensch zijns harten openbaarde, vond hij in dezen een bondgenoot, die hem den tegenstand zijner ouders hielp overwinnen, en werd hij naar Augsburg gezonden om daar op de Latijnsche school voor de studie te worden opgeleid.

Zoo scheidde hij reeds vroeg van het ouderlijke huis. Niet lang daarna stierf zijn vader. De kleine erfenis van het talrijk gezin kwam in verkeerde handen, zoodat onze Johannes Goszner zonder middelen als een arme student naar de academie moest vertrekken.

Het gymnasium, dat hij bezocht, behoorde toen aan de Jezuïeten, wier orde wel was opgeheven, maar die als Ex-Jezuïeten in Augsburg veel macht en invloed wisten te behouden. De dorre, strenge studie onder de leiding dezer vaders, deed gelukkig den jongeling zijn frischheid en zelfstandigheid niet verliezen, en wèl voorbereid betrok hij op negentienjarigen leeftijd de hoogeschool.

De keus van de plaats, waar hij zich tot het priesterambt zou vormen, was reeds terstond een breken met de Jezuïeten, wier waarschuwingen hij in den wind sloeg door naar Dillingen te gaan. Dáár was een gansch andere geest heer-

schende dan die van deze orde. *Sailer* was daar de ge-
vierde leidsman der studeerende jongelingschap. 't Was een
merkwaardige tijd, waarin de jeugdige student zijn opleiding
zou ontvangen.

In het land, waarin de Nijl met zijn zegenverspreidende
wateren stroomt, verhaalt men, dat in een nacht, die fees-
telijk gevierd wordt, in een vergelegen plaats, door geen
menschelijken voet ooit betreden, een aartsengel uit zijne
schaal een druppel op de aarde laat vallen, die dan de rivier
doet wassen, opdat zij vruchtbaarheid en zegen brenge over
het land. Zulk „een nacht des druppels" was nu juist voor
Duitschland gekomen. Het godsdienstig leven was in de
laatste tientallen van jaren der 18de eeuw zeer laag gedaald.
De stroombedding was waarlijk haast uitgedroogd. Maar op
eens komt hier en daar een wondervolle beweging, een ont-
waken van leven, en dat vooral in het land, waar de Her-
vorming eens begon.

In Sailer openbaarde zich, uit hem sprak dat nieuwe leven.
Hoe velen kregen door hem „den stoot tot een eeuwige
beweging"! Met innigheid begon hij het Evangelie te ver-
kondigen in een tijd toen een koud en mat ongeloof ook
in de Roomsche kerk heerschte. Het eigenaardig Roomsch
trad bij hem op den achtergrond. 't Kenmerkt dien tijd
dat men wat de kerken scheidde niet overwonnen had, maar
de grenslijnen liet verbleeken, en van beide zijden blijde, uit
de algemeene schiphreuk toch wat gered te hebben, zich we-
derkeerig aan elkander verkwikte. De Roomsch-Katholieke
professor Sailer beval zijnen studenten de werken van Lavater,
Stilling, Tersteegen, Claudius aan, en Protestanten deden pel-
grimstochten om Sailer te hooren. Sailer was niet alleen
leermeester, maar ook zielzorger, een eerwaardige patriarch
onder zijn tijdgenooten. Ook hem zijn kinderen geboren

talrijk als het zand aan den oever der zee. Zijn leerlingen gevoelden, hoe meer zij trachtten het woord des geliefden meesters in 't leven over te brengen, een trekking, die hen verder bracht, dan deze zelf bedoeld had. Hij was in menig opzicht als Johannes de Dooper. Hij vormt een schaar van jongeren, en moet er getuige van zijn, hoe de een voor, de ander na, zich van hem losmaakt, en in een onmiddellijke navolging van den Heer komt, terwijl hij zelf een beletsel gevoelt, waardoor hij niet overal mee kan gaan. Hij wordt niet boos op hen, omdat zij verder gaan, en 't is een roerend bewijs van zijn ootmoedig bestaan, dat hij zich vooral tot die zijner leerlingen aangetrokken gevoelt, die in krachtvolle beslistheid hem voorbij streefden.

Sailer's uitstekendste leerling, bestemd om niet minder gezegenden invloed op Goszner uit te oefenen, was *Martinus Boos*. Na onder Sailer te Dillingen gestudeerd te hebben, vervulde hij in de eerste jaren zijn geestelijke betrekkingen met zeldzamen ijver en hoogen ernst. Liefdevol voor anderen, was hij voor zich zelven uiterst gestreng. Hij zocht de gerechtigheid uit de werken, als eenmaal de monnik te Erfurt. Zonder vrede en blijdschap bracht hij 't niet verder dan de klacht: Ik ellendig mensch, wie zal mij verlossen. Maar eindelijk ging hem het licht op. 't Was aan het sterfbed van eene ootmoedige vrome. Op zijne vraag, of zij niet recht zalig en gerust kon sterven, daar zij zoo heilig en vroom geleefd had, kreeg hij ten antwoord: „als ik in vertrouwen op mijn vroomheid sterven moest, was ik zeker verloren te gaan; maar op Jezus, mijn Heiland, kan ik getroost en in vrede sterven!" Daar vielen den priester de schellen van de oogen! Hij verheugde zich als Abraham, dat hij den dag van Christus mocht zien. Hij zag op en aanschouwde *Christus voor ons*, die aan het kruis lijdend en stervend onze

verzoening en gerechtigheid is. Maar dat was slechts de ééne zijde van den gouden penning, dien hij vond. Hij mocht ook de keerzijde zien: *Christus in ons*, die met ons den wil des vaders vervullende, onze heiligmaking is. Deze dubbele spreuk werd de stempel van zijn geloofsleven. Voor dezen schat streed hij als een leeuwin voor haar jongen. 't Was een schrede verder dan Sailer zijn jongeren bracht; het leidde midden in de zaligheid van de evangelische rechtvaardigheid uit het geloof, Maar daarmede kreeg hij ook een volle, geschudde maat van het lijden in de navolging van Christus, een levenslang martelaarschap.

Met deze mannen bracht God den jeugdigen Goszner in aanraking. Een jaar ademde hij te Dillingen in deze atmosfeer. Als echter de Ex-jezuïeten er in slaagden om Sailer en twee zijner geestverwanten af te zetten, kon deze Universiteit hem niet langer boeien en begaf hij zich naar die van *Ingolstadt*. Het gelukte daar den armen student een alumniaat te verkrijgen, waardoor in zijn onderhoud was voorzien, maar hij ook onderworpen was aan zeer strenge regels, door de Benedictijnen, die het bestuurden, voorgeschreven. Weinig had hij daar aan zijn medestudenten, maar zooveel te meer studeerde hij en genoot den geestelijken omgang der uitnemendste schrijvers. Veel las hij Thomas à Kempis. In stilte verdiepte hij zich in Lavater's schriften. Sailer's werken waren zijn dagelijksche spijze. Bij 't uiteenloopend wijsgeerig en godsdienstig onderwijs, dat hij ontving, ontbrak het ook niet aan slingering in zijne overtuigingen; pijnlijk werd hij door zoo verschillende invloeden soms heen en weder gedreven. In zijn dagboek stortte hij uit, wat zijn ziel bewoog. Veel zegen genoot hij door de prediking en zielzorg van een uitnemenden Franciscaner. Na zijn tweede studiejaar legde hij zulk een uitstekend examen af, dat men

hem opwekte zich aan de wetenschap te wijden. Maar Sailer had hem reeds te verlangend gemaakt naar den zegen van praktische werkzaamheid, en Lavater had hem iets ingeboezemd van de liefde, die in hem brandde, om zielen te winnen. Hij ging voort zich te bekwamen voor het priesterambt, en verliet in 1796 met uitstekend getuigenis van zijn eindexamen de Hoogeschool. Nu ontving hij te Dillingen de priesterwijding en na nog drie maanden in een seminarie — een geestelijk tuchthuis noemden de boeren in den omtrek het — te hebben doorgebracht, zag hij zich tot zijn blijdschap ontslagen van deze weinig geestelijke leiding, en gerechtigd tot het staan naar eene geestelijke bediening.

Zijn eerste betrekking als kapelaan was niet aangenaam. Zijn pastoor was moeielijk in den omgang. Hij won echter door zijn ijver en liefde de harten zijner biechtkinderen. Intusschen kwam er een gezegende verandering in zijn geestelijk leven. Vooral door brieven van Boos, die in talrijke afschriften rondgingen, werden ook zijne oogen geopend en kwam hij van een Christendom, dat nog weinig meer dan moraal was, tot een innig, ootmoedig geloof des harten in den Gekruisigde. Spoedig werd hij verplaatst naar Neuburg, waar hij omringd was van discipelen van Sailer. Door een hunner werd hij bekend gemaakt met de geschriften van Tersteegen. Te zamen werden zij dieper ingeleid in de H. Schrift. Boos zat toen in een geestelijk verbeterhuis gevangen. Maar de heerlijke brieven van den martelaar werden velen ten rijken zegen. Onder dezen was ook Goszner. Wel was hij in de laatste maanden meer bevestigd geworden; maar hij had toch ook soms droeve dagen van twijfel en strijd. Op aansporing van zijn vrienden wendt hij zich tot den gevangen meester, en zendt hem de laatste bladzijden van zijn dagboek, de getrouwe uitdrukking van den strijd

zijner ziel. Terstond ontvangt hij een hoogst bemoedigend antwoord, een brief vol Evangelischen troost, waarin Boos de rechtvaardiging uit het geloof heerlijk uitspreekt, maar aan zijn jeugdigen medestrijder voorspelt, dat hij ook het kruis zal moeten dragen; want, zegt hij, de deelgenoot der genade moet ook de deelgenoot des lijdens worden.

Deze voorspelling werd aan Goszner vervuld. Maar Gods wijze liefde maakte hem eerst nog sterker en vaster, opdat hij de beproeving zou kunnen verdragen. Door voorspraak van Boos werd hij na eenigen tijd tot hulp toegevoegd aan den edelen Feneberg te Seeg. Daar leefde men vooral van: *Christus vóór ons en Christus in ons.* Daar was 't de leus: liefelijk is 't ons een Heer te dienen, die zijn sterfelijk leven voor de zijnen overgaf en zijn verheerlijkt leven in de zijnen voortzet. Veel werd daar door den vromen pastoor en zijn wakkere kapelaans in de wijd uitgestrekte gemeente gearbeid. En wèl mocht ook Goszner daar het woord des Heeren tot Petrus aan zich vervuld zien; „en gij als gij eens zult bekeerd zijn, versterk uwe broeders!"

Niet zonder een voorgevoel van strijd, die hem wachtte, zag Goszner zich in 1801 benoemd tot Domkapelaan te Augsburg. Het begin zijner werkzaamheid scheen die bezorgdheid te beschamen. Groot was de instemming, die hij bij velen vond, rijk de zegen van zijn prediking en herderzorg. Maar het duurde niet lang, of de Jezuïeten kregen onder de hoogere geestelijken werktuigen. En zij zagen het gevaar van de beweging, die van Sailer uitging. Weldra werd Goszner voor een geestelijken rechter gedaagd om zich te verantwoorden op de beschuldiging van instemming met de beginselen der dweeperij van Boos, en van pogingen om anderen daarmede te besmetten. De beantwoording van 95 vragen, die hem werden voorgelegd, ten deele op grond van brieven

en handschriften van hem, die men reeds drie jaren vroeger bij sommige zijner vrienden had weggenomen, was voor hem een ware marteling. Vooral over zijn uitdrukkingen over de rechtvaardiging viel men hem aan. Hij meende te kunnen verzekeren, dat hij daarbij in overeenstemming was met de H. Schrift en 't concilie van Trente. En dat wat hij leerde van *Christus in ons* geen dweeperij was, dat meende hij met Gal. 2 : 20 voldoende te kunnen bewijzen. Goszner en zijn vrienden hielden zich toen nog overtuigd, dat zij met hunne uit de Schrift geputte beschouwingen plaats konden vinden in de kerk. De Hervormers kenden zij niet. Anders zouden zij eer hebben begrepen, dat zij met een Evangelie, als ook door dezen werd verkondigd, door Rome niet konden worden geduld.

Eenige maanden later werd Goszner weder verontrust. Het schijnt dat men hem toen zoo lang geplaagd en afgemat heeft dat men de belofte van hem verkreeg om eenige dwalingen te herroepen. Of dit geschied is blijkt niet met zekerheid, evenmin welke punten het betrof. Eenige weken moest hij nu tot straf in een geestelijk verbeterhuis doorbrengen. Hoe was hij verrast, toen hij zijn gevangenis binnengekomen met de grootste hartelijkheid en blijdschap werd ontvangen! De Directeur had namelijk vroeger ook Boos te bewaken gehad, en 't was hem gegaan als dien anderen stokbewaarder, die zalig was geworden met geheel zijn huis.

Naar zijn betrekking terugkeerende verkwikte en sterkte Gorzner zich door een kort bezoek bij Boos, die nu weder een plaatsing had verkregen. Ook Sailer mocht hij ontmoeten. Maar al begon hij zijn arbeid te Augsburg weder met ijver en trouw, hij gevoelde toch dat het niet meer was als te voren. In de vervolging was een koude adem over zijne ziel gegaan. Hij gevoelde zich van spionnen omringd. Langza-

merhand kwam daarbij de gedachte bij hem op, of hij wel op den duur in de Roomsche Kerk zou kunnen blijven? De behandeling van zijn geestelijke overheid ondervonden, had hem de oogen geopend voor de macht die thans in de kerk tot heerschappij gekomen was. In dien strijd was het gebed zijn troost. Een meer zelfstandige werkkring werd nu meer dan ooit wenschelijk voor hem. En God verhoorde zijn gebed, door zijne plaatsing als pastoor te Dirlewang.

Beijeren werd in die dagen onder keurvorst Max Josef geregeerd door den minister Montgelas, die, Voltairiaan in zijn hart, niet ongaarne zulke geestelijken bevorderde, die den Jezuïeten een doorn in 't oog waren. Hij moest hierin God dienen om een rijken zegen te geven aan die gemeente en aan velen daar buiten in wijden omtrek. Spoedig betrok Goszner de goede pastorie. Hij had het geluk in Maria Ida Bauberg eene huishoudster te vinden, die hem waarlijk eene zuster werd en 50 jaren lang ter zijde stond, eene beschaafde, ontwikkelde, geestelijk opgewekte vrouw, Martha- en Mariaziel tegelijk, zijn Melanchthon, zijn verzachtend en aanvullend beginsel. Met ijver en kracht begon hij hier zijn arbeid. Zijn vurig getuigenis maakte diepen indruk. Men zag dat de waarheid zijner prediking door zijn wandel bezegeld werd. Het woord van Sailer over den waren geestelijke werd hier aan zijn leerling vervuld: „hij is in alles stichtend, en toont te weten, dat des priesters leven het beste leerboek des volks is; zijn huis is een lichttoren, zijn wandel een leermeester der openbare tucht." Groot was Goszner's zorg voor de jeugd. Dagelijks was hij in de school. Hij leefde in de gemeente, en hij leed met haar. Te zamen werden zij in die dagen verarmd door den oorlogstijd en beroofd door de Fransche inkwartiering. En toen deze was voorbijgegaan, en een hevige typhus-epidemie de gemeente teisterde, werd er in de pas-

torie-keuken weken lang voor 40 of 50 armen spijs gekookt. Werd door dit alles de band tusschen hem en de gemeente gedurig vaster — zijn hart werd losser van de Roomsche Kerk; stiefmoederlijk had ze hem behandeld, zijn gemoedsleven leed er onder. Maar in zijn werk, in den arbeid aan de zielen vond hij verfrissching, en de omgang met den Heer was zijne kracht. Zijn dagboek uit die dagen spreekt de taal van eene innige levenskrachtige mystiek. „Voor het heilig aangezicht des Heeren heb ik erkend en beleden, dat ik nu niet meer mijn ben, maar geheel het eigendom der almachtige liefde van Christus, die voor mij zijn leven liet.” Voor zulk een mystiek is er thans geen plaats meer in de Roomsche Kerk, als vóór de Hervorming. Goszner werd dan ook in dezen tijd gedrukt door het gevoel van eenzaamheid. Hij zocht aansluiting; zijn hart dorstte naar gemeenschap. Weldra had er bij hem een liefelijke samenkomst plaats van gelijkgezinde mannen, die ook bij 't scheiden afspraken op denzelfden tijd biduren te houden. Een oogenblik was er sprake van het stichten eener kolonie met geheel vrije uitoefening van godsdienst. Maar het was goed dat dit plan mislukte. Goszner en zijn vrienden waren niet als Luther, en vooral Calvijn *kerkvormende* Reformatoren. Schijnt 't ook niet alsof er tusschen de Roomsche en de Evangelische Kerk geen plaats is voor een derde kerkvorming? In elk geval had die tijd er ten minste geen kracht voor.

Het was in dit tijdperk dat de Heer Goszner in aanraking bracht met uitstekende Protestanten. In de Evangelische Kerk was een nog krachtiger opwekking van geestelijk leven ontstaan. En ook daar werd behoefte gevoeld aan vereeniging van gelijkgezinden tot krachtige samenwerking. Genootschappen en vereenigingen voor Christelijken arbeid, Bijbelverspreiding en zending kwamen tot stand. Weldra was de

Roomsch Katholieke pastoor met de hoofden daarvan in Barel, met een Spittler, een Blumhardt en anderen in de innigste gemeenschap. IJverig nam hij zelf aan hun arbeid deel. Hij schreef in 1807 een tractaatje over het stichtelijk Bijbellezen, en verspreidde een menigte exemplaren van de Bijbelvertaling van Bisschop Wittman. Rome was toen nog niet zoo vijandig tegen de Bijbelverspreiding als eenige jaren later. Het was nog niet vergeten, dat de aartsbisschop van Zalsburg in 1782 het lezen van den Bijbel dringend had aanbevolen en Paus Pius VI tot den abt Martin had gezegd: gij doet er wel aan, dat gij de geloovigen aanspoort tot het lezen van Gods woord; dat is de reine bron die voor allen open moet zijn."

Wij kunnen ons in onzen tijd, waarin de Roomsche Kerk door de ultramontanen beheerscht, door steeds wijder kloof van ons gescheiden is, dien tijd van samen bidden en samen werken nauwelijks voorstellen. In het vuur der eerste liefde vergat men te behooren tot verschillende kerken. In den drang des nieuwen levens zag men het scheidende voorbij, en had slechts oogen voor het éëne, gemeenschappelijke, de heilige, majestueuse gestalte des Verlossers, die aller liefde was. Wij kunnen kwalijk meer begrijpen hoe pastor Schöner op het uitgesproken denkbeeld van zijn vriend Goszner, om misschien tot de Evangelische kerk over te gaan, kon antwoorden: „blijf waar gij zijt; de Luthersche duivel is even zwart als de katholieke."

Toch had Goszner hoe langer zoo minder vrede met zijne kerk. Hij ondervond ook, dat een deel zijner gemeente wat anders wilde dan zijn ernstige prediking. Door een langdurige krankheid verzwakt, zocht hij verandering van werkkring. En toen hij in zijn vriend Bayr een uitstekenden opvolger gevonden had legde hij zijn dienstwerk in Dirlewang neder, om een

plaats en werkkring in München te zoeken. Eer hij daar heen ging, bracht hij geruimen tijd te Bazel door, waar hij ijverig mede arbeidde met zijn Protestantsche vrienden, en met grooten zegen de samenkomsten leidde. Hoe gaarne had men hem daar gehouden! Ware dit gelukt, dan zou hij zijne kerk ook wel verlaten hebben. Maar van den overgang was hij nog afkeerig. Het werk Gods in de Evangelische Kerk trok hem wel machtig aan; maar de kerkvorm niet. In dit tijdperk zijns levens voegde hij bij voortgezette schriftstudie, ook de lezing der kerkvaders. Bij hen zocht hij de liefelijke trekken der nog jeugdige moederkerk. Daar vond hij in de schriften van Augustinus, Origenes, Hieronymus, St. Bernard, datzelfde geloof in *Christus voor ons en in ons*, waardoor zijne ziel leefde. Hoe verkwikte hem de gedachte, dat hij dan toch in overeenstemming was met die zuilen der kerk! Maar hij zag niet, of wilde liever niet zien dat de kerk toen niet was, wat ze als Roomsch Katholieke later werd.

De gedachte aan overgang werd dan tot blijdschap zijner vrienden in de kerk weder opgegeven. Te München verkreeg hij door voorspraak een *beneficium*, d. i. de vrije woning in een huisje met een klein inkomen daaraan verbonden, tot ondersteuning van emeriti gemaakt, onder verband van een dagelijks te lezen zielmis. Hij betrok weldra met zijn trouwe Ida de nederige woning. Eerst 39 jaren oud zocht hij, als zijn gezondheid zich geheel hersteld had, meerder werk, en hij vond 't in overvloed tot zegen van duizenden. Op zijn aanvraag werd hem voor drie jaren vergunning gegeven tot prediking en zielzorg in het bisdom. Menig geestelijke stond gaarne zijn kansel aan den welsprekenden man af, wiens lust de prediking was. Scharen uit alle standen verdrongen zich om hem te hooren. Weldra was 't onder de „verlichten" in München niet langer eene eer als men niet meer te kerk

ging. Uit de massa hoorders vormde zich van lieverlede een kern, een Goszner-gemeente; waarvan hij echter met grooten tact al wat secte-achtig was, wist af te weren. De oude pastoor aan zijne kerk, droeg het geheele godsdienstonderwijs aan hem over. Daar zag Goszner spoedig eene schare van 400 later tot 700 kinderen om zich verzameld, met wie hij hield wat wij nú een Zondagsschool zouden noemen, en die hem liefhadden als een vader. Vele degelijke mannen gevoelden zich tot Goszner aangetrokken. Onder dezen was een jeugdige Baron van Gumpenberg, die tot een levend geloof gebracht, zich geheel aan de zaak des Heeren wijdde en op zijn kasteel het Evangelie predikte. — Vooral oefende Goszner grooten invloed uit op een katholieken priester Lindl genaamd, op een dorp niet ver van München. Deze was een geestvolle persoonlijkheid. Eerst zocht hij zonder Christus te kennen zijn gemeente te verlichten en te beschaven. Toen hij eens zijn boeren een komedie had laten instuderen en op de goede opvoering bij Goszner roemde, zeide deze met grooten ernst tot hem: „Gij zult uw boerenkomédе wel zat wor- „den als gij de diepe tragédie des levens, en 't eenige wat daartegen helpt, eens grondig hebt leeren kennen."

Lindl leerde die tragédie en ook door Gods genade, hoe die in eene „goddelijke komedie" in Dante's zin kan veranderd worden. Met zeldzame welsprekendheid predikte hij Christus aan duizenden toehoorders, die van alle kanten samenstroomden, zoodat de kerk vaak te klein was, en de prediker naar buiten trad om aan de schare op den berg, waarop de kerk gebouwd was, het Evangelie te verkondigen. Lindl was echter niet vrij van neiging tot dweeperij. Hij verdiepte zich veel in de leer der laatste dingen, en was eindelijk vast overtuigd van de zeer nabij zijnde wederkomst des Heeren en het duizendjarig rijk. Goszner schrijft daarover:

L. houdt zich verzekerd, dat hij niet sterven zal, maar veranderd worden. „Ik kan hem met dat geloof niet bijhouden. Pas heb ik ondervonden, hoe nabij ik bij het gewone sterven ben, en wil mij dus maar op den ordinairen dood voorbereiden; dan ben ik ook bereid voor het duizendjarig rijk en den jongsten dag." Hij bleef hem echter dikwijls bezoeken en was getuige van zijn verbazende werkzaamheid.

Zijn eigen arbeid vermeerderde bij den dag. In dezen tijd schreef hij menig tractaatje en andere stichtelijke schriften. Niets werd zoo verbreid als zijn Herzbüchlein, dat eerst uitgegeven werd met vrij smakelooze zinnebeeldige voorstellingen van het menschelijk hart met zijn bewoners, maar welks inhoud tot rijken zegen werd. Keizer Alexander I droeg een Russische tekstuitgaaf veel bij zich, die nog in zijne familie wordt gebruikt. Intusschen voltooide hij zijn vertaling van het N. T. Voor de uitgave en verspreiding daarvan ontving hij zelfs uit Amerika ondersteuning. Het Britsch Bijbelgenootschap zond hem veel geld en zes persen. In weinige jaren werd het dertig malen herdrukt.

Toen drie jaren verloopen waren, werd het aan Goszner verleende verlof tot werkzaamheid nog eens voor denzelfden tijd verlengd, Maar er kwam toch een groote verandering in den toestand. De clericale reactie in Duitschland was begonnen. Boos was weder gevangen gezet en werd ten laatste slechts vrijgelaten onder belofte, dat hij 't land verlaten zou. Sailer zelf begon te wankelen. Hij was zoo ver gegaan, dat hij nu te kiezen had tusschen het martelaarschap of te buigen voor de kerk. Helaas! hij koos 't laatste, en vermaande Boos en Goszner om zich stil te houden. Maar de leerlingen dachten er niet aan hier den meester te volgen. Boos schreef: 't Is vreemd, zoo als men thans gedurig tot

de evangelisten zegt: St. St.! alsof de wereld een kinderkamer ware, opdat toch de kinderen en zondaars vooral niet wakker worden door de prediking des Evangelies." In dezen tijd kwam Goszner in nauwer verkeer met vele uitstekende Protestanten en in liefelijke aanraking met de Broedergemeente. Ook besloot hij tot de uitgave eener praktische uitlegging van 't N. T. In de voorrede van dit uitnemend en wijd verspreid werk zegt hij: „'t zijn maar druppels ui de zee, die ik u aanbied, uit de onmetelijke zee van licht waarheid en leven. Maar de zon der gerechtigheid spiegelt zich ook in den druppel, als het oog maar helder is om de zon der waarheid te zien."

Aan het einde dezer drie jaren werd de toestand in München onhoudbaar. De reactie was in vollen gang. Metternich's politiek, die de vorsten bang maakte voor den vrijheidszin der volken, huwde zich aan den invloed van Rome' hof. De Romantiek, die dweepte met de middeneeuwsch kerk, veroorzaakte vele overgangen tot Rome, en dit alles handig door den Paus gebruikt, leidde tot een concordaat dat ook in Beijeren hoogst nadeelig voor de Protestanten was. Goszner zag zijn verlof niet vernieuwd, De kanse werd voor hem gesloten. De kinderen werden hem onttrokken. Men durfde hem ter nauwernoed meer bezoeken. Spionnen stonden op de hoeken zijner straat. Zelfs werd he geheim der brieven niet meer geëerbiedigd. Lindl zat ee jaar lang zoo goed als gevangen te Augsburg. En toen n de naar het concordaat benoemde bisschoppen Goszner's verwijdering tot voorwaarde van de aanneming hunner betrekking maakten, en de regeering in groote verlegenheid was daar zij zich schaamde over de zwakheid, die het toonen zou als ze een man prijs gaf, die zóó tot zegen was, kwam Goszner zelf haar te hulp door het aannemen eener betrekking al

godsdienstleeraar aan 't Gymnasium te Düsseldorf, die eenigen tijd door Boos bekleed was.

De scheiding van de plaats, waar hij zes jaren met zooveel zegen gearbeid had, was smartelijk. Diep was de indruk zijner afscheidspreek „over het overoude Katholieke geloof", die in duizende exemplaren werd verspreid. De tranen en gebeden van velen vergezelden den vertrekkenden vriend, die hun een leidsman was geweest tot den levenden Christus.

Maar Goszner moest ook te Dusseldorf weer ervaren: de ruste is elders! In 1819 daar aangekomen, bleef hij er slechts eenige maanden. Aan zijne betrekking was die van kapelaan aan eene oude kloosterkerk verbonden, waardoor hij tot zijne blijdschap kon prediken. Maar zijn prediking wekte zulk een verzet bij de Jezuïeten, die in de nieuw verkregen Rijnprovinciën door de Pruisische regering werden ontzien, dat deze zelfs aarzelde hem zijn finale aanstelling te geven, en Goszner met blijdschap een roepstem van God volgde, die hem buiten het Duitsche vaderland een anderen werkkring aanwees.

Tusschen 1817 en '18 werd Lindl door den schoonzoon der beroemde mevrouw Krüdener namens Keizer Alexander I uitgenoodigd om zich aan het hoofd te stellen eener Duitsche kolonie, welke deze in Zuid-Rusland wilde stichten. Lindl was in dien tijd met velen onder invloed van Stilling en geheel verdiept in apocalyptische berekeningen. 1836 zou het jaar der groote verlossing zijn. In 't Oosten zou den geloovigen een toevluchtsoord worden aangeboden. Nu was die noodiging van den Czar voor hem en vele Wurtembergers een stemme Gods. Naar St. Petersburg vooruitgereisd, om alles met de regeering te regelen, beval hij daar zijn geestelijken vader Goszner voor de plaats als prediker

aan de Malthezer kerk aan, die hij zelf gedurende zijn verblijf in die hoofdstad vervulde, Vorst Galizin wendt zich daarop tot dezen, en bericht hem dat de keizer hem zou willen aanstellen. En Goszner hartelijk verlangend om zich aan de verdachtmakingen en aanslagen der Jezuïeten te onttrekken, vraagt terstond zijn ontslag aan de regeering, terwijl hij haar met mannelijken ernst haar zwakheid verwijt, en alle aanbiedingen, die nu door haar gedaan worden, afslaande, begeeft hij zich weldra naar de hoofdstad van het Noorden op weg.

(Wordt vervolgd.)

ONS KERKGEZANG.

De vraag Eerdienst of Leerdienst heeft reeds bij herhaling stof geleverd tot beschouwingen ook in deze bladen, en de wijze waarop dat vraagstuk is te berde gebracht kan wel aangemerkt worden als een teeken van ontwakend besef bij onze Hervormde Gemeenten, dat er in den tegenwoordigen vorm der godsdienstoefeningen veel gebrekkigs is, veel, dat naar verandering en verbetering verlangt. De predikatie, de uitlegging van Gods Woord neemt de eerste plaats in, zij is het doel, waarom de meesten zich ter kerk begeven. Ten onrechte.

Het doel van de openbare samenkomst der Gemeente tot het houden der godsdienstoefening (de naam zelve drukt het reeds uit) is om zich als Gemeente, als het lichaam van Christus voor Hem als het Hoofd neder te buigen, door Hem tot den Vader te gaan, van Hem den Heiligen Geest te ontvangen als Leidsman en Trooster in dit leven, om aan dien Drieëenigen God de hulde en de eer en den lof te brengen, die Hem toekomt; van Hem de vergeving der zonden af te smeeken en Hem om een zegen te vragen; vervolgens om te hooren wat Hij in zijn Woord tot ons spreken wil en ten

laatste, dat Woord te hooren uitleggen, door een der Leeraren door Hem daartoe aangesteld. Dit laatste, dat uit den aard een bijzaak behoort te zijn, is geheel hoofdzaak geworden. Maar er is een stroom des levens in de gemeente gekomen, zoodat deze daarmede geen genoegen kan nemen; zij verlangt naar een meer uitdrukkelijke Godsvereering, naar een meer zichtbare belijdenis van het geloof, tegenover al de ontkenning van het bovennatuurlijke, van het Goddelijke, in één woord tegenover al het heidensche, dat wij rondom ons zien. De gemeente voelt een behoefte in zich ontwaken om haar geloof niet alleen te kennen maar ook te betuigen, en om bij alles wat onzeker wordt ook in eigen boezem een vaan te ontplooien, die geen dubbelzinnige kleur heeft, waaronder allen zich kunnen verzamelen, om als één man pal te staan in de dagen van spanning en strijd, die wij beleven. Zulk een vaan is een eenvoudige, ongekunstelde liturgie, zooals b. v. reeds vroeger in deze „Stemmen" is voorgesteld. Zij kan te meer worden aanbevolen, daar zij reeds geruimen tijd den toets doorstaan heeft, en, langzaam ingevoerd, de sympathie van zeer velen bezit. Een godsdienstoefening wordt verlangd, waarbij, niet oneerbiedig een hoofdstuk uit den Bijbel, maar plechtig orgelspel het onontwijkbare gedruisch van vele binnenkomenden verdooft, waarbij aan de voorlezing van Gods Woord een eereplaats wordt gegund, waarbij de apostolische geloofsbelijdenis door de geheele gemeente staande wordt aangehoord om dadelijk door het gebed te worden gevolgd, waarbij psalmen en gezangen van aanroeping of lofzegging staande gezongen worden.

Intusschen zal niet iedereen zich hiermede kunnen vereenigen; men zal bedenkingen, bezwaren maken tegen nieuwigheden; tot nog toe heeft men kunnen volstaan met het oude, waarom zoude men daarin verandering brengen? In dien strijd

zal ik mij niet begeven, maar liever de aandacht vragen voor de behandeling van een gedeelte der godsdienstoefening, waarover mij nog nooit een goedkeurend oordeel is ter oore gekomen; ik bedoel het gezang.

„Ja dat is naar, dat is slecht, dat is leelijk," zegt een ieder en schrijft een ieder, maar daarbij blijft het, want — men doet niets; het zijn niet woorden, maar daden, die iets tot stand brengen. Moge ik mijzelve hiermede ook veroordeelen, ik laat er mij niet door afschrikken. De zaak gaat mij ter harte; gedurende verscheidene jaren is mijn aandacht er op gevestigd geweest; nauwkeurig heb ik de oorzaken der gebreken nagespeurd en de middelen tot verbetering beproefd. Op grond daarvan meen ik deze letteren te mogen voegen bij het vele, dat er over geschreven is, in de hoop, dat dit woord zelf een daad moge zijn, en ook anderen tot daden moge aansporen.

Wil men een kwaal genezen, dan moet men in de eerste plaats onderzoeken, waar de wortel van het kwaad ligt; en daarom stel ik dadelijk de vraag: welke is de oorzaak, dat ons gemeentegezang zoo slechts is? Velen zijn geneigd te antwoorden: omdat ons volk niet muziekaal is. Daarmede maakt men er zich gemakkelijk van af; het is spoedig gezegd, en het ontslaat tevens van de zedelijke verplichting om naar verbetering te zoeken. Maar het is onjuist. Gaarne geef ik toe, dat hier te lande de toonkunst minder beoefend wordt en minder tot alle standen der maatschappij is doorgedrongen, dan bij onze naburen. Maar muziekaal zijn, beteekent vatbaarheid bezitten om de taal der muziek te begrijpen; en dit is geheel iets anders, dan de muziekkunst beoefenen; en dan weet ik niet, waarom wij Nederlanders met die hemelsche gave minder bedeeld zouden zijn, dan andere volken. De gronden te ontwikkelen, waarop deze meening steunt, zoude

mij te ver doen afdwalen. Genoeg zij het te vermelden, wat aan geen beoefenaar der kunst in Nederland onbekend mag zijn, dat wij in de 16e eeuw vooraan stonden in de rij der volken op het gebied der muziek, en dat, terwijl de later zoo beroemd geworden Italiaansche school nog in den wieg lag, Sweelinck hier een orgelschool stichtte, die in Joh: Seb: Bach haar toppunt heeft bereikt. Maar juist aan dezen Sweelinck, wiens composities nog ten zeerste de aandacht verdienen, en aan zoovelen zijner tijdgenooten, was het verboden hun heerlijke gave te besteden tot begeleiding van het gezang der gemeente. Niettegenstaande de eene psalm voor en de andere na de Israëlieten oproept om met tal van instrumenten God te loven, werd door Calvijn en in navolging van hem door de eerste Synoden hier te lande het gebruik van het orgel (dat kerkelijk instrument bij uitnemendheid) bij de godsdienstoefening niet toegelaten. In zulk eene mate was men er tegen, dat op veel plaatsen de orgels voor afbraak zouden verkocht zijn, indien de burgerlijke overheid zich niet aan de zaak had laten gelegen liggen, en bevolen had, dat het orgel, zoo het al gedurende de godsdienstoefening moest zwijgen, dan toch ten minste daarvóór en daarna zich zou laten hooren. Toen Constantijn Huygens te Leiden het er toe wist te brengen, dat orgelspel het gemeentegezang zoude begeleiden, ontstond daarover een hevige en bittere strijd, die jaren lang aanhield.

Waar zoo over een instrument gedacht werd, kon de kunst niet in eere zijn. Een wonderlijk verschijnsel mag het heeten, een volk, niet minder, meer misschien dan menig ander met aanleg voor de muziek begaafd, weert die hemelsche gaaf als een geschenk des boozen van zich af. Uit zichzelve is dit niet verklaarbaar; een vreemde oorzaak moet aan dit vreemde gevolg ten grondslag liggen.

Een vluchtige blik op de geschiedenis van ons volk doet reeds eenig licht over die oorzaak opgaan. De bloeitijd, waarvan wij spraken, gaat onmiddellijk vooraf aan den worstelstrijd om vrijheid van geweten, die met Spanje als handlangster der Roomsche Kerk is gevoerd geworden. Kwamen onze voorouders door Gods hulp zegevierend daaruit te voorschijn, het was niet zonder de litteekenen van ontvangen wonden. Het volk moest wel een afkeer, een afschuw, een vrees blijven koesteren ten aanzien van zulke en geduchten vijand, ten aanzien van al zijn denken en doen. Die vrees veroorzaakte een groote reactie, vooral bij den Hervormer van Genève en diens volgelingen. Spoedig was het voldoende, dat iets door Rome gebezigd werd, om het dadelijk af te keuren en te brandmerken. Hield de Roomsche kerk van strenge regels, men zoude algeheele vrijheid vergunnen; maakte zij gebruik van liturgische schriften, men zoude alle vormen zooveel mooglijk vermijden; had zij veel op met uiterlijk vertoon en met alles wat de zinnen streelde — niets van dat al zoude in de Gereformeerde bedehuizen geduld worden. Voegt men bij deze godsdienstige aanleiding nog den realistischen toon, dien het karakter van een handeldrijvend volk verkrijgt, dan baart het geen verwondering meer, dat bij het volk als eenheid, de muziek geen vasten voet kon behouden. En werd zij niet buiten de kerkgebouwen beoefend, het koraal daarbinnen kon niet schoon, niet stichtelijk zijn.

De tijden zijn veranderd: iets af te keuren en te veroordeelen, alleen omdat het door de tegenpartij gebruikt wordt, is heden ten dage een oppervlakkigheid geworden; thans vraagt men naar het eigen wezen der zaken en richt daarna zijn oordeel in. Rome heeft gelijk, wanneer zij door het streelen der zinnen een verhoogd godsdienstig gevoel wil opwekken; maar zij blijft daarbij staan; het verhoogd godsdienstig ge-

voel moet ten doel hebben de verheerlijking Gods, en dit doel offert Rome aan het middel op; maar daarom is het middel nog niet te verwerpen; een schoon gezang is ter bevordering van de vereering Gods zeer dienstbaar. Het is de gemeente, die met luider stem den lof Gods verkondigt, of tot Hem haar gebeden opzendt. Men zoude het kunnen doen zonder muziek, en eenvoudig de woorden van eenig formulier of lied te zamen overluid kunnen uitspreken. Maar stel U voor, dat een gemeente van een duizendtal of meer zulks doet — welk een wonderlijk effect zoude dat maken. Het schoonheidsgevoel zoude daartegen opkomen en meer dan ooit het besef levendig worden, dat bij de vereering Gods ook van den schoonsten vorm gebruik moet gemaakt worden, van het spreken in de hoogste volkomenheid, van het zingen.

Want welsprekendheid is een harmonie van klanken, van woorden, van uitdrukkingen, die in zichzelt reeds muziek is. En daar, waar alles in hoogste volkomenheid, in smetteloze reinheid en heiligheid bestaat, wordt niet gesproken: neen, in den hemel wordt gezongen. De behoefte aan het schoone is ook niet strijdig met het Christendom; al wat waarlijk schoon is, is edel; wat edel is, is Christelijk, al wordt het ook nog zoo misbruikt. In de hoogste mate geldt dit van de muziek, de eenige kunst, die eeuwig is. De bouwkunst zal in het stof verdwijnen, de schilderkunst met den hemel als een doek worden opgerold, de beeldhouwkunst met den rotsteen in gruis vergaan; maar de muziek zij blijft, zij is de taal der liefde, de spraak des Hemels.

En deze kunst wordt verwaarloosd juist waar zij haar toppunt bereikt. Of heeft het gezang der gemeente, niettegenstaande al het gebrekkige, dat er aan kleeft, u nooit in het diepste der ziel gegrepen, wanneer het door de tonen van het statige orgel begeleid, langs de gewelven der kerkgebou-

wen ruischt, als een stem van vele wateren voor den troon Gods? Haar toppunt zeiden wij; want de verhevenste scheppingen op het gebied der muziek behandelen gewijde onderwerpen. Wie kent niet een oratorium van Händel, van Bach, van Haydn, van Mendelssohn? Maar zelfs boven die grootsche voortbrenselen van den menschelijken geest staat het koraal in majestueuze eenvoudigheid en eindelooze diepte.

Beide deze eigenschappen zijn het, die het koraal als den meest geëigenden zangvorm voor het gemeentegezang aanbevelen. Daarin zoude ik dan ook geen verandering wenschen te brengen; gezang, geen vierstemmig koraal, zooals men dat in andere landen wil gebruiken, en dat door sommigen, o zoo mooi! gevonden wordt, waarschijnlijk omdat het uit den vreemde komt. Herhaaldelijk was ik in de gelegenheid de streken op het vaste land te bezoeken, waar dit soort van gemeentegezang in zwang is; doch nimmer kon het mij bekoren, dewijl het de medewerking van de geheele gemeente uitsluit; het is niet eenvoudig genoeg en valt daardoor niet onder het bereik van iedereen. In Engeland en mede in Amerika vindt men het, maar dan ook met het natuurlijk gevolg, dat het zingen wordt overgelaten aan een koor, terwijl de gemeente er zwijgend bij neer zit. De welbekende Newman Hall noemt dit: God loven bij volmacht. Naar niets van dat al zoude mijn streven uitgaan; zal het gezang stichtelijk zijn, dan moet het goed gaan: zal iets goed gaan, dan moet het met gemak gedaan worden; zal iets met gemak gedaan worden, dan moet er altijd eenige oefening aan voorafgaan. Die oefening is in groote gemeenten een onmooglijkheid, in kleine gemeenten zoude het, bij beschikbare krachten misschien nog mooglijk zijn. Antiphoniën en responsoriën, hoe schoon en stichtend ook, wanneer zij door een geoefend koor worden voorgedragen, acht ik daarom voor gemeenten als de onze

minder geschikt. In plaats van deze uitbreiding er aan te geven, zoude ik het gezang zelfs tot nog grooter eenvoudigheid willen terugbrengen, en zoo gaarne het zoogenaamde beurtgezang zien afgeschaft, dat gezegd wordt, de plechtigheid onzer kerkelijke feesten te verhoogen. Het strijdt ten eenenmale met den aard van gemeentegezang, dat de eenheid, de solidariteit der gemeente vooropzet, wanneer om een enkel voorbeeld slechts te noemen, de bekende regels:

Verlosser, Midlaar, Hoofd en Heer:
Voor U knielt Uw gemeente neer,
Lofzingend in Uw woning!

alleen aan de vrouwen worden overgelaten. Zijn wij mannen dan geen leden der gemeente, knielen ook wij niet voor den Verlosser neer? Wil men meer verschil en daardoor meer leven brengen in het koraalgezang (de wensch is zeer billijk), laat dan de organist het harder of zachter in zijn spel aangeven, en waar de ontwikkeling der gemeente nog gering is, laat daar de predikant bij het opgeven van het vers er de aandacht op vestigen.

Waar men met een gemeente te doen heeeft, met jongen en ouden, met ontwikkelden en onontwikkelden, met muzikalen en niet-muzikalen, moet de vorm, dien men voor de kunst uitkiest, zooveel mooglijk binnen ieders bereik liggen, m. a. w. zoo eenvoudig mooglijk zijn. En dat is het eenstemmig koraal, zooals het van meet af aan is gebruikt in de protestantsche gemeenten, en tot in zeer oude tijden ook bij de Roomsche kerk is bekend geweest.

Maar al is dit eenstemmig koraal ook nog zoo eenvoudig, het behoort toch nog altijd tot het gebied der kunst; en dit wordt te veel over het hoofd gezien. Te weinig weet men ten onzent wat zingen is; nu ja, zingen, dat kan een ieder,

wie gehoor en stem heeft, make den mond slechts open en hij zingt! al heeft het er ook weinig van; geeft men al toe, dat het eenige oefening kost een lied voor te dragen of behoorlijk mede te doen in een koor, een psalm- of gezangvers, dat is niets, daar is geen kunst aan. Doe eens op een school gedurende het uur aan de zangles gewijd, of op de bijeenkomst van een zanggezelschap de vraag een koraal te mogen hooren; een medelijdende glimlach wordt ter nauwernood onderdrukt, en men voldoet aan uw verlangen met bewegingen, die even duidelijk als woorden de gedachte openbaren: hoe gek, wat een rare vraag, hoe komt hij er aan; ik zing veel liever wat anders, zoo'n koraal is zoo vervelend!

Zoo vervelend, ja! Maar hoe worden onze Psalmen gezongen? Met zet zich op zijn gemak, galmt of dreunt de bekende woorden en melodiën uit, zoo langzaam, dat een nieuwe ademhaling noodig is tusschen iedere noot, op zijn best tusschen iedere twee noten; alle samenhang der gedachte gaat verloren; men let niet meer op hetgeen men doet, vervalt in een dommelenden toestand, en is blijde als het vers uit is, want noch voor zijn stichting, noch voor zijn schoonheidsgevoel heeft men eenige voldoening bekomen. Vervelend — anders kan ook zulk een gezang niet zijn, want het is leelijk. En toch wordt een koraal gezongen, overeenkomstig den inhoud en den aard der melodie, òf treurend en smeekend, òf jubelend en triomfeerend, dan is er geen muziek, die zoo tot het hart spreekt, die zoozeer voldoening schenkt aan de diepste aspiraties.

Afkeuren, veroordeelen is gemakkelijk, zoo voegt men mij toe, maar geef ons nu iets in de plaats. Welnu het geneesmiddel tegen de kwaal ligt voor de hand en is gemakkelijk toe te passen: men doe dien ellendigen sleur weg, men gewenne zich vlugger te zingen; de leelijke geluiden van bla-

zen, kraaien, bulken, brommen, enz. die men nu hoort, zul-len verdwijnen, er zal meer eenheid en dus ook meer leven meer schoonheid in het gezang komen. Nu zal men wel beweren: dat is gemakkelijker gezegd dan gedaan; de gemeente is zoodanig aan het langzame zingen gewend, dat zij het niet vlugger *wil* doen; het is de schuld der organisten die niet vlugger spelen, enz. In de eerste plaats, een gemeente heeft evenmin als eenige andere menigte menschen een wil; de massa kan alleen volgen, volgen den wil van eenige enkelen, die hun wil toonen en doen gelden. Laat dan bij hen, die eenige ontwikkeling op muzikaal gebied bezitten, en hun getal is onder de meer beschaafde standen in onze dagen niet gering, den wil levendig worden om ons kerkgezang te verbeteren, laten zij het vlugger zingen be-vorderen, door telkens, wanneer de organist een volgende noot heeft aangegeven, die zelf frisch en krachtig uit te brengen; laten zij niet wachten totdat buurman die heeft opgevat; indien zij voorgaan, hij zal wel dadelijk volgen dat heeft geen nood; als één schaap over de brug is, dan volgen de anderen. Zoo doende komt er leven, komt er gang in de melodie, en bereikt zij haar volle schoonheid. Te veel let men op hetgeen anderen doen, te weinig op hetgeen men zelf te doen heeft, en dit wordt door den organist of, in gemeenten waar het speeltuig ontbreekt, door den voorzanger aangegeven.

Ik zal niet ontkennen, dat een deel der schuld ook bij de organisten ligt, en dat de klacht gegrond is, dat velen hunner niet op de hoogte van hun taak zijn, De organist heeft dezelfde taak als de orkestdirecteur, maar hij verkeert in veel moeilijker omstandigheden; deze heeft te doen met menschen van het vak, die begrijpen wat hij hun, daarenboven door zichtbare teekenen, te kennen geeft; die beide

voordeelen heeft de organist niet; onbedrevenen moet hij leiden, niet door zichtbare teekenen, maar door zijn spel; zijn eenige hulp is het schoonheidsgevoel, niet het op kennis van zaken en op wetenschap gegronde, maar het onbestemde, het instinktmatige, dat zich wel laat gelden, maar van het waarom der zaken niet afweet. Er behoort veel fijnheid van gevoel, veel takt, veel oplettendheid, veel gevatheid toe, om dit schoonheidsinstinkt bij de gemeente levendig te maken, ja om haar soms het schoone op te dringen. Van daar, dat zooveel organisten in de vervulling van hun taak te kort schieten, dat zoo weinigen de gemeente in hun macht hebben. Over het algemeen wordt de bestudeering van dit deel van het orgelspel verwaarloosd; het is zeker zoo zeer moeilijk niet, bij eenige oefening, een koraal te spelen: maar dat is niet genoeg; een gemeente leiden (niet alleen begeleiden) is nog iets veel moeilijkers. De schuld van een gebrekkig kerkgezang, mag echter niet uitsluitend op den organist vallen. Want hoe ervaren hij ook wezen moge, dikwijls ziet hij al zijn pogen verijdeld, door het gebrek aan medewerking bij de gemeente.

Alleen zij, die het ondervonden hebben, weten hoe vermoeiend, ja ten slotte onmooglijk het is een gemeente vooruit te krijgen; wat hiervan de oorzaak is heb ik hierboven aangewezen in het gebrek aan energie, aan wilskracht, aan besef van wat koraalgezang is bij hen, die door God met gaven en ontwikkeling zijn bevoordeeld geworden. Bestaat er tusschen hen en den organist overeenstemming en samenwerking, dan moet er spoedig een groote verbetering komen in het gezang der gemeente. Dan zal het zoo moeilijk niet zijn onze psalmen en gezangen ter eere Gods en overeenkomstig den inhoud aan te heffen.

Ik doe een beroep op het gezond verstand: kan iemand

zich vereenigen met een triomfzang, die in de tijdmaat van een begraafnismarsch wordt gespeeld? Op wereldlijk gebied wordt dat terstond als onpassend veroordeeld, maar op godsdienstig gebied schijnt er niets hinderlijks in gelegen te zijn liederen van lof en dank en jubelende vreugde te zingen even als een boetpsalm.

Bij een lied van boete en berouw als:

Genaê, o God, genaê, hoor mijn gebed
Verschoon mij toch naar uw barmhartigheden
Delg uit mijn schuld, vergeef mijn overtreden.

of wel:

Hoe ik dieper poog te delven,
  Hoe ik meer bederf ontmoet;
Ach ik wanhoop aan mijzelven
Hoe ik dieper poog te delven,
  Hoe ik meer bederf ontmoet
  Daar mijn kracht voor zwichten moet.

is een langzaam slepend zingen niet dan natuurlijk; maar hoort den stormpas der overwinning:

De Heer zal opstaan tot den strijd,
Hij zal zijn haters, wijd en zijd,
  Verjaagd, verstrooid doen zuchten;
Hoe trotsch zijn vijand wezen moog,
Hij zal voor zijn onzaglijk oog
  Al sidderende vluchten!

hoort de juichkreet der zegepraal:

Heft Gode blijde psalmen aan!
Verhoogt, verhoogt voor Hem de baan;
  Laat al wat leeft Hem eeren!
Bereidt den weg, in Hem verblijd,
Die door de vlakke velden rijdt;
  Zijn naam is Heer der Heeren!

hoort het jagend verlangen:

't Hijgend hert, der jacht ontkomen,
Schreeuwt niet sterker naar 't genot
Van de frissche waterstroomen,
Dan mijn ziel verlangt naar God!

het lied van vreugdevolle verwachting:

Jezus leeft, Hij is verrezen
Jezus leeft in eeuwigheid,
Ik zal eeuwig bij Hem wezen,
Dat heeft Hij mij toegezeid.
'k Zal dan ook als Hij verrijzen
Juichend opstaan uit mijn graf
En dien Heiland eeuwig prijzen,
Die mij 't eeuwig leven gaf.

van jubelend te gemoet gaan:

Hoe zal ik U ontvangen,
Hoe wilt Gij zijn ontmoet,
Des werelds hoogst verlangen,
Des stervlings zaligst goed?

Wie kan die woorden met de daarbij zoo passende melodiën nog sleepend zingen, zoodat alle leven, alle kracht, alle beteekenis er uit verdwijnt? Zal het. gezang der gemeente beter worden, dan moet ook buiten de kerkgebouwen het koraal beoefend worden, vooral door de jeugd; hoeveel ongezochte gelegenheden bestaan er niet in huisgezin, zondagsschool of christelijke dagschool om reeds vroeg de goede gewoonte aan te geven; ook zangvereenigingen behoeven het zich geen schande te rekenen, het koraal op te nemen onder de stukken die zij oefenen, of misschien ook wel ten gehoore brengen.

Nog eens: het gezang der gemeente moet zijn ter eere Gods.

Laat dan het geheele hart bij de zaak wezen, maar niet minder het geheele verstand; God eischt van ons het beste wat wij hebben; geen gebrek mocht er zijn aan de offerdieren, die in den tempel te Jerusalem gebracht werden; ook aan ons offer mag geen gebrek kleven, zal het Gode aangenaam zijn. Ons gezang zij zoo goed mooglijk; aan verbetering van het bestaande mag niet worden gewanhoopt; ook hierbij geldt de spreuk der vaderen: Eendracht maakt macht.

Maart 1874. H. VAN HOGENDORP.

„TOPPUNT VAN ONZIN"? NIET ERG BELEEFD.

Aan Dr. A. W. Bronsveld.

Waarde Redacteur!

Verbeeld u, hoe vreemd ik niet lang geleden opkeek, toen ik met levendige belangstelling mij verdiepte in *Das Alter des Menschengeschlechts auf der Erde und der Ursprung der Arten durch Abänderung, nebst einer Beschreibung der Eis-Zeit in Europa und Amerika*, naar het Engelsch van Sir Charles Lyell, door Dr. Ludwig Büchner. De beroemde Engelsche geoloog is genoeg bekend, om iets goeds te doen verwachten. De duitsche overzetter, een der radikaalste woordvoerders onder de Materialisten in Duitschland, geeft geen grond om op eenige halfheid te hopen. Maar in fatsoenlijk gezelschap zou hij toch minstens beleefd kunnen zijn.

Ja wel.

Daar ben ik blz. 348 genaderd, waar een *Naschrift* van den vertaler voorkomt. Argeloos lees ik voort. Eensklaps sta ik voor deze woorden: *Die natürliche Entstehung des Menschen*

vorausgesetzt (*und jede andre Annahme wurzelt auf dem Gipfel de Unsinns*), *so kann kein Denkender daran zweifeln...* enz.

Niet erg beleefd, vind ik.

„Ondersteld, de mensch is op geheel natuurlijke wijze ont staan," dat wil dan bij Dr. Büchner zeggen: door afstamming van eene nu uitgestorven diersoort. Nu ja, ondersteld, da de mensch van eene der vóór-wereldlijke diersoorten afstamt...

Nu verder.

Gij zoudt nu verwachten, dat de vertaler voort zou gaa met zijne rede, zeer voldaan, indien gij hem voor een oogen blik zijne *onderstelling* toegeeft. Dat de mensch van de diere afstamt is toch ook waarlijk niets meer dan eene onderstelling De schrijver zegt ook zelf „*vorausgesetzt.*" Derhalve toegegeve voor een oogenblik. Wat nu verder?

Met uw verlof. In een tusschenzin wordt u even, gehee in 't voorbijgaan, verzekerd, dat elk ander gevoelen op de top van den onzin wortelt.

Op den top van den onzin: *Auf dem Gipfel des Unsinn*

Bizonder aangenaam vóór u, als gij van gevoelen zijt, da de mensch *niet* van de dieren afstamt. Dat is onzin, zeg Dr. Büchner, groote onzin, het toppunt van onzin. Dat wor telt op den top van den onzin.

Gij weet niet, hoe gij het hebt en zijt met uwe figuu verlegen.

Maar langzamerhand komt gij weer bij en zegt: Onzin i eigenlijk wat geen zin heeft. Nu heeft in het stelsel va een Materialist geen zin, dat er eene andere oorzaak van iet zou zijn dan stof en nog eens stof en wederom stof. (In een tusschenzin herinneren wij elkander, dat de stofwisseling, di alles doet, volgens de Materalisten onderworpen is aan o beheerscht wordt door wetten, die natuurlijk *niet* uit de stof wisseling kunnen verklaard worden. Van waar die wetten, di

de stofwisseling beheerschen?) Onzin is het in den mond van een Materialist, eene oorzaak te erkennen buiten of boven de stof. De mensch is door God geschapen, ja, dat is onzin, als een Materalist het stelt. Maar 't is geen onzin in den mond van iemand, die boven de stof, boven de natuur, boven het heelal een persoonlijken, levenden God erkent. Verwerpt de Materialist deze voorstelling, het moet dan zijn, omdat hij kan aantoonen, dat er geen grond voor het geloof aan zulk een God is. Maar van onzin kan hier heen spraak zijn. Waar of niet waar? Gegrond of niet gegrond? Dat is de quaestie.

Maar neen, Dr. Büchner verzekert u, geheel in 't voorbij gaan; gij zult het hem wel niet kwalijk nemen? Wel volstrekt niet. Nu, geheel in 't voorbijgaan heeft hij de eer u in uw gezicht te zeggen, dat elk gevoelen aangaande het ontstaan van den mensch — uitgenomen dat, waarbij de mensch *ondersteld* wordt van de dieren af te stammen, — het toppunt van onzin is.

En zijn gevoelen?

Zijn gevoelen is eene onderstelling, zooals hij zelf erkent, die geheel consequent volgt uit zijne premissen. Ja, maar die premissen zijn ook onderstellingen. Immers, dat er niets is dan stof, dat alles uit de stof en de stofwisseling verklaard moet worden, uw zelfbewustzijn, uw geweten, alles in één woord het is eene onderstelling. Mag ik dan niet minstens even goed onderstellen, dat er nog iets meer bestaat dan *stof*, namelijk ook *geest*, en dat er een God is, die den menschelijken geest geschapen heeft? Gekheid, zegt Dr. Büchner, dat wortelt op het toppunt van onzin. Elk ander gevoelen is het toppunt van onzin. Ons gevoelen, dat de mensch van de dieren afstamt, dát is alleen geen onzin.

Het fraaiste is, dat de schrijver van het engelsche werk,

welks vertaling in het hoogduitsch Dr. Büchner op zich heeft genomen, in de verste verte dergelijke onbeschoftheden niet uitlokt noch rechtvaardigt. Trouwens Sir Charles Lyell is een gentleman.

Hoe eindigt hij zijn boek?

„Zij, die meenen te moeten vasthouden aan het geloof, dat het ontstaan van een individu, zoowel als het ontstaan van eene soort of van een geslacht, slechts verklaard kan worden door de onmiddellijke werking van eene scheppende oorzaak, behoeven hunne lievelingstheorie, als wel te vereenigen met de transmutatieleer (door Sir Charles Lyell voorgestaan) niet op te geven." Ik beoordeel thans niet de waarde van deze dispensatie. Ik constateer alleen, dat de Engelsche geleerde u de hand toereikt en zegt: Gij kunt het met mij eens zijn en toch uw lievelingsgeloof vasthouden. Daar dringt Dr. Büchner zich echter naar den voorgrond en verzekert u plechtig, dat elke *voorstelling*, die niet precies overeenkomt met zijne *onderstelling*, het toppunt van *onzin* is.

Gij maakt eene buiging, dunkt mij, en keert hem den rug toe. Zoo zou ik doen.

Utrecht, Uw toegenegen Lezer,
17 Maart 1874. J. I. DOEDES.

KRONIEK.

Maartsche buien. — De roomsch-katholieke beweging. — De midden-partij. — Iets over 't Mei-feest.

Op de reputatie van de maand Maart dezes jaars valt niets af te dingen. Sneeuw en hagel, regen en wind hebben elkander met groote vaart afgewisseld, en tusschen dagen, waarin de hemel zwaar en zwart van wolken was, kwam ons, meer dan eens, een vriendelijke lentedag verrassen. Hoe zacht ook de wintervorst geregeerd heeft, wij verlangen, dat het voorjaar wordt. We zien met groote begeerte uit naar zachter lucht en milder dagen. En in het geloof, dat zij weldra komen zullen, getroosten wij ons de grilligheden van deze maand, die aan Mars herinnert, en op hem gelijkt.

Niet alleen aan het uitspansel, dat zich welft over onze aarde, ook aan den politieken hemel zijn Maartsche buien gezien. Wij denken niet aan de houding van onze regeering tegenover Atchin, al blijkt het, dat het gejubel na de inneming van den kraton wel eenige toonen te hoog en wat voorbarig is geweest. Natuurlijk zwijgen wij hier ook over de muntkwestie. Doch de zwarte stip, waarop wij met onze gedachten staren, is de toenemende onvoldaanheid over onze Tweede Kamer. Waren het de tijd- en landgenooten, die

hebben behoord tot de tegenstanders van onze Grondwetsherziening; waren het de mannen der konservatie en oppositie, die met onze volksvertegenwoordigers geen vrede willen hebben, men zou kunnen denken aan partijdigheid of vooroordeel. Maar die het luidste klagen zijn, voor een gedeelte, vurige voorstanders van de dingen, die onder leiding van Thorbecke zijn tot stand gebracht. Een hoogleeraar, die feestredenaar was bij het onlangs gevierde zilveren feest der Grondwet; een kiesvereeniging, welker leden hun burgerplicht in zeer radikalen geest opvatten en volbrengen, en een menigte organen van de liberale pers hebben zich allen bitter beklaagd over de onhandelbaarheid van *ons* Lagerhuis. Zulk een ontevredenheid kan niet anders dan ongunstig werken. De Tweede Kamer is te vergelijken met de brug, waarover alles passeeren moet, wat in den lande als wet zal worden erkend. Gesteld, dat de ministers zijn te vergelijken bij uitstekende voerlieden, die zeer handelbare paarden te bestieren hebben, en laat ons de wetten, die zij indienen, gelijk mogen stellen met het kostbaarste, wat gij denken kunt — wat baat dit alles u, indien de brug den doorgang niet toelaat, of plotseling zich openend het onschatbaar rijtuig doet verdwijnen in de diepte? Doch is de kwaal onherstelbaar? Maken alle Leden der Kamer zich schuldig aan de zonde, waarover men jammert? Of zijn er slechts enkelen, die altijd, d. i. om bijoorzaken, tegenstemmen? Zoo ja, dan moet niet de samenstelling onzer Wetgevende macht verklaagd, maar dan moet op die onwaardige volksvertegenwoordigers gelet worden. Zij moeten dan bij de eerste de beste gelegenheid worden in den ban gedaan. Doch men zal groote moeite hebben deze mannen aan te wijzen. Wie zal met gewisheid aantoonen, wie zich bij het uitbrengen van zijn stem, niet laat leiden door plicht en geweten? Is het vaak niet bijzonder bezwarend zich

een onafhankelijk oordeel te vormen? Stoot men niet overal op een keurbende van specialiteiten, wier zwaarden onderling voortdurend zich kruisen, en uit wier stelligen toon niet altijd mag worden besloten tot de stevigheid van hun bewijsgronden? En toch moet ieder lid der Kamer zijn stem uitbrengen over de meest heterogeene zaken, over ingewikkelde onderwerpen, welker eenvoudigste gegevens hem volstrekt onbekend zijn. Over aanmunting van zilver, over tarieven voor gerechtskosten, over de bezoldiging onzer consuls, over den oorlog met Atchin, over ons vestingstelsel. — ja waarover al niet moeten dezelfde mannen, en dat nog wel in den loop van eenige weinige dagen een oordeel uitspreken. Hoe kan men in vollen ernst zulk een „harde zaak" van iemand vergen? Het is eerlijk gezegd onmogelijk, in al die onderwerpen te huis, en ze meester te zijn. Beurtelings zal men de specialiteiten moeten rondgaan en uit hun adviezen een keus moeten doen. Doch hoe moeielijk is het niet, zich te wachten voor alle partijzucht! Zal de opposant zich niet gretig dekken met het schild van een man van 't vak? Zal een lid der meerderheid niet liefst hetzelfde doen? Het komt mij voor, dat de tegenwoordige samenstelling en wijze van arbeiden onzer Kamers geen waarborg oplevert voor een goede behandeling van onderwerpen, bij welke speciale kennis wordt vereischt. Wel kan deze of gene zich, zooals men dat noemt, in een kwestie inwerken — maar het dilettantisme heeft ook zijn bezwaren. Hoe het dan wezen en worden moest? — Geachte lezer! ik ben slechts kroniekschrijver. Ik zag een hagelbui losbarsten, en ik liet u enkele steenen zien, en peins *gij* nu over 't middel, om ze voor 't vervolg af te wenden.

Daar is nog een zware bui boven de residentie samengetrokken. Zij hing boven de Willemskerk, — waar onze Sy-

node samenkwam. Wat zij er deed, blijkt u uit het heldere verslag, door een harer leden, in dit nommer dezer „Stemmen" ons bereidwillig gegeven. Ik moet erkennen, dat ik nog niemand heb ontmoet, die met de voorstellen der Synode tot reorganisatie van de kerk was ingenomen. Zoo zal 't er meerderen gaan. De tweede sectie van de commissie van IX, welker geest viel in dien van de meerderheid dezer Synode, behoorde tot een groep in onze kerk, die bij de gemeente zeker den geringsten bijval vindt. De mannen van het midden verheugen zich zeker wel het minst over de talrijkheid van hun auditorium of het groot aantal plaatsen, dat hen begeert. Men moge nu verschillend over dat feit denken, maar de waarheid is, dat men tegenwoordig ter kerk komt of bij een orthodox of bij een modern leeraar. Achtenswaardige en gemoedelijke predikanten, die tot de zoogenaamde middenpartij behooren, zien zich hoe langer hoe meer de sympathie der gemeente ontvallen. Men acht hun karakter en wetenschappelijke kennis en goede bedoelingen, maar hoort hen niet. Nu is het toch wel iets vreemds, dat juist zij de kerk naar hun hart zouden moeten reorganiseeren. Hun theologisch standpunt, hoe grondig ook door meer dan een tijdgenoot verdedigd, wordt door het aankomend geslacht niet ingenomen. De eenige hoogeschool, waar de middenpartij heerschte, is voor hen verloren. Ja, in de plaats van den „humanen" de la Saussaye werd de heer Cramer verkozen, wiens meeningen alles behalve groningsch zijn, en van wien de middenpartij zeker geen hulp heeft te verwachten bij haar kerkrechterlijk streven. Een toevallige meerderheid in deze Synode deed haar ditmaal zegevieren; doch er is geen twijfel aan, of de klassikale vergaderingen zullen zich tegen haar voorstellen verklaren, en alles wat wij winnen is — een jaar, waarin veel zal worden gesproken en gestreden, en toch alles zal blijven, zooals het is,

enkele wetsveranderingen in sommige reglementen uitgezonderd.

Zooals wij weten, is „het recht der minderheden" het wachtwoord dezer Synode geweest. In het afgetrokkene beschouwd is er niets vernederends in gelegen tot de minderheid te behooren. „Niets," zegt Goethe, „is meer stuitend dan de meerderheid, want zij bestaat uit weinige krachtige voorgangers, uit schelmen, die zich akkommodeeren, uit zwakken, die zich assimileeren, en uit de menigte die narolt, zonder in het minste te weten, wat zij wil." Honderd grauwe paarden, zegt dezelfde dichter en denker, maken nog niet één schimmel. En zijn groote vriend Schiller legt in een zijner treurspelen iemand de volgende woorden in den mond: „De meerderheid! Wat is de meerderheid? Meerderheid is de onzin. Verstand is altijd slechts bij eenigen geweest. Bekommert hij die niets heeft, zich over 't geheel? Heeft de bedelaar een vrije keuze? Hij moet aan den machtige, die hem betaalt, voor brood en schoenen zijn stem verkoopen Men moet de stemmen wegen en niet tellen. De staat moet vroeg of laat ondergaan, als de meerderheid zegepraalt en het onverstand beslist." En gelijk wij weten, zijn de ware belijders van Jezus Christus in de wereld altijd in de minderheid geweest.

Maar men heeft, in 't gegeven geval, een andere vraag te doen, dan deze: hoe zullen wij elke richting in onze kerk zoo veel mogelijk tot haar recht doen komen, haar verblijf in de kerk zoo gemakkelijk en genoegelijk mogelijk maken? Ik zal mij hier liever dan van eigen woorden bedienen van eenige zinsneden, gevloeid uit de keurige pen van een man, aan wien ook de middenpartij haar hulde niet weigert. Wij bedoelen *Ullmann*. Aldus luidt zijn taal; [1]) „Is er echter sprake van de verbindende kracht

---

[1]) Zie: Die Geltung der Majoritäten in die Kirche, Theol. Stud. u. Krit. 1851. 1es Heft. p. 82.

van *reeds bestaande* belijdenisschriften binnen een kerkgenootschap, dan kan over die verkondiging niet beslist worden bij meerderheid van stemmen, daar zij immers reeds bepaald is door den aard der zaak. Iedere kerk ontstaat en bestaat door haar belijdenis. Zoo ook de evangelische. Over datgene, wat den grond uitmaakt van haar bestaan, kan een genootschap niet stemmen, zonder ook dat bestaan zelf in omvraag te brengen. Kon de evangelische kerk er ooit toe komen, haar belijdenisschriften door meerderheid van stemmen af te schaffen, zoo zou zij daarmee zich zelf afschaffen. Intusschen zullen wij op evangelisch standpunt daarbij altijd erkennen, dat geen belijdenis mag gesteld in de plaats van Gods woord, of beschouwd mag worden als even verbindend of beslissend, en dat ieder belijdenis van menschelijken aard is en iets vertoont van haar tijd, zoodat ieder latere tijd altijd er toe kan geraken een nog meer adaequate uitdrukking te verlangen voor den inhoud des geloofs. Is die behoefte werkelijk een verlangen des geloofs, niet van het indifferentisme of ongeloof, dan zal op den bodem van de bestaande belijdenis, welke de kerk, zonder haar identiteit met zich zelf op te heffen, en haar oorsprong te verloochenen, nooit prijsgeven kan, een nieuwe vorm verrijzen van haar belijdenis; maar dat zal dan altijd geschieden alleen langs den weg, waarlangs slechts het echte in dezen tot stand komt; niet door uitwendige overeenkomst en afstemming, maar door innerlijke geestes macht en drang, onder het geweld van groote geschiedkundige voorvallen, en eerst dan, als weer zúlk een gemeenschap des levenden geloofs in de gemoederen aanwezig is, dat slechts het rechte woord behoeft te worden uitgesproken, om algemeene, vrije, uit het innigste des gemoeds voortkomende toestemming te vinden."

Volgens deze beschouwing mag er in een kerk ten opzichte

van de verhouding tegenover de belijdenis geen sprake zijn van meerderheid of minderheid, en allerminst dus van *rechten* der minderheden; van gelijkstelling der bestrijders onzer confessie met haar vrienden. Tegen deze *petitio principii* kan niet krachtig genoeg worden gewaarschuwd. Wij kunnen het voorstel der Synode niet eenmaal in behandeling nemen. En al wilden wij 't, het wordt door zoo veel praktische bezwaren onuitvoerbaar gemaakt, het zou zulk een eindelooze verwarring te weeg brengen, dat onze huidige toestand daarmee vergeleken een stilstaand water wezen zou. Reeds werd door den heer Verhoeff op die bezwaren, welke de praktijk zou opleveren, de aandacht gevestigd, en niet minder nadrukkelijk geschiedt dat in het *Wageningsch Weekblad*, van 26 dezer.

Wij wachten dus kalm de aanstaande klassikale vergaderingen af. Met het gevoelen, dat de heer Verhoeff uitsprak over de voorgestelde veranderingen in eenige van onze kerkelijke reglementen, kunnen wij ons vrij wèl vereenigen. De kerk, in haar geheel, zal echter, naar wij meenen en hopen, geen verandering ondergaan. De tijd voor doortastende maatregelen is er nog niet. Het bleek al weer: De langzame, medische weg wordt ons hoe langer hoe duidelijker aangewezen. Onder protest het onrecht gedragen; in den geloove een betere toekomst verbeid; met gebed en trouw gedaan wat onze hand te doen vindt — en wij mogen rekenen op de nabijheid en voorlichting van Hem, wiens raad bestaat in eeuwigheid.

Onze nederlandsche katholieke bisschoppen zijn geen publicisten, zoo als velen van hun buitenlandsche amptgenooten. Zij schrijven niet over kerkgeschiedenis zoo als Hefele, niet over politiek en letterkunde zoo als Dupanloup en Martin.

Geen hunner zal, naar het schijnt, een bundel leerreden
nalaten, die de geloovigen kunnen lezen, en aan 't gen
om parlementaire redevoeringen op te stellen, worden zij do
onze Grondwet gespeend. Toch rust hun pen niet. Ik de
niet aan het mandement — maar aan de instructies of rege
die zij, nu en dan, richten tot de beminde geloovigen t
hun bisdom behoorende.

Als bijv. de vastenweken naderen, heeft elke bisschop e
niet gemakkelijk werk te verrichten. Hij moet de *me*
grootendeels vaststellen voor de maaltijden van zijn ond
hoorigen. Duidelijk en nadrukkelijk moet hij, gebruik m
kende van de volmacht hem door den paus verleend, bepal
wat weken achtereen genuttigd en niet genuttigd mag w
den. Misschien volgt de Hoog-Eerwaarde Heer daarbij e
eenmaal vastgestelden regel, maar is dit niet zoo — we
een hoofdbrekend werk, om voor zoo veel magen met billi
heid bepalingen te maken en onder woorden te breng
Laat mij u iets mededeelen van hetgeen in elke katholie
kerk van 't Bisdom Haarlem thans door mijn Hoog-Eerwa
den stadgenoot wordt te lezen gegeven. „Het zal geoorlo
zijn vleesch te eten op Zondagen, Maandagen, Dinsdagen
Donderdagen, uitgenomen Donderdag voor den eersten Zo
dag in de vaste, en Dinsdag en Donderdag in de goe
week." „Op de Zondagen zal 't toegelaten zijn *meerma*
vleesch te gebruiken, maar op de andere dagen is de d
pensatie tot eenmaal beperkt."

„Het wordt toegelaten gesmolten vet in de plaats van bo
te gebruiken, ook meermalen 's daags van den eersten Zond
in de vasten tot Dinsdag in de Goede week, wederzijds ing
sloten, op al de dagen, uitgenomen de Vrijdagen, Zaterdag
en Quatertemper Woensdag.

„Nooit zal men visch of vleesch bij den zelfden maalti

mogen gebruiken, doch *visch* en *gesmolten vet* in de plaats van boter wordt toegelaten.

„Degenen, die van deze dispensatie gebruik maken, zullen op den dag waarop zij *vleesch* eten *zeven*maal het *Onze vader* en het *Wees gegroet* met de 12 artikelen des geloofs bidden, of met paschen 10 cts offeren; en op den dag, waarop zij zuivel of eijeren, of wel zuivel en eijeren en vet gebruiken, zullen zij *vijf*maal het *Onze vader* en het *Wees gegroet* bidden, of met paschen 5 cts offeren; zoodat men bij 't gebruik van vleesch en zuivel enz. op denzelfden dag 12 maal het Onze vader en Wees gegroet en de twaalf artikelen bidden of 15 cts. offeren zal," enz.

Vindt gij geachte lezer zulk een stuk niet allermerkwaardigst? Welk een verheven opvatting van het *vasten!* Gij vast hier, omdat iemand, ergens woonachtig te Haarlem, zulks voorschrijft. Wilt gij niet vasten, welnu dan offert gij eenige centen — en het is om 't even. En daarmee meent gij een hulde te brengen aan Hem, door wiens striemen ons genezing gewordt, en die om onzentwil met doornen is gekroond. Welk een materialisme!

Doch onze roomsch-katholieke bisschoppen doen gewichtiger dingen dan spijskaarten opstellen voor hun goede schapen en teedere lammeren. Zij streven er ook naar, om het onderwijs ja het geheele bewind over alles en allen in handen te krijgen. Buitengewoon leerrijk is in dat opzicht het stuk van *Emile de Laveleye* le parti Clérical en Belgique. [1]). Eerst verschenen in *The fortnightly review*, en thans ook in de fransche taal afzonderlijk uitgegeven, verdient het door alle vrienden van vrijheid en wetenschap gelezen te worden. Ik behoef de Laveleye zeker niet voor te stellen aan mijn lezers,

[1]) Anvers, J. L. Buschmann.

toch is het goed, hier te herinneren, dat hij niet behoo tot de voorstanders der *morale indépendante* of tot de mat rialisten. In zijn voorrede voor het onderhavige geschrift ze hij o. a. „De katholieke bladen hebben mij ook beschuldig van vijandig te zijn jegens allen godsdienst. Mijn meenin is integendeel, dat de maatschappij niet kan bestaan zond zedelijkheid, en dat het godsdienstig gevoel de noodzakelij grondslag is voor het zedelijk gevoel. Indien ik het van mi plicht acht het ultramontanisme te bestrijden, het is ju omdat het overal waar het heerscht, de verwoesting na zi sleept van het ware godsdienstige gevoel."

Hiermee is niet gezegd, dat ik instem met alles wat l zegt over den godsdienst, over de regeeringswijze van Willem en andere zaken, maar hij verdient al onze aandacht, om feiten, die hij meedeelt. Zoo wijst hij op de twee groepe die bestaan in den boezem der katholieke belgen. De ee is meer gematigd, de andere is zuiver ultramontaansch. Z heeft in elke hoofdstad haar dagblad, en moet worden g prezen om haar openhartigheid. Zij streeft naar het souv rein gezag, naar de hoogste macht. De kiezer moet gehoo zamen aan den priester, de priester aan den bisschop, de bi schop aan den paus, en zoo is de paus meer koning da Leopold II. Om zeker dit doel te bereiken, trachten zij zi eerst meester te maken van het onderwijs; door vermenig vuldiging van de kloosters willen zij den geest der platt lands-bewoners onder hun leiding brengen.

Reeds tellen hun scholen tweemaal meer leerlingen dan staatsscholen en het aantal met hen geestverwante hoogleraa aan de hooge scholen neemt steeds toe. Reeds berust in hu handen de opvoeding van de aristokratie, van alle dochter des volks en een groot deel van den burgerstand. Zoodra z de middelbare en hoogere scholen met hun personeel bez

hebben, zijn zij meester van het onderwijs der toekomst. De kloosters groeien steeds in tal. In 1846 bedroeg hun getal 779 met 11,968 bewoners — in 1866 was het geklommen tot 1314 met 18,162 bewoners. Sedert hield hun vermenigvuldiging niet op. Om zich van de nalatenschap der gestorven broeders en zusters te verzekeren, worden allerlei middelen aangewend, waardoor men de wet ontduikt, die de congregaties niet als rechtspersoon erkent. Een geheime brief van den bisschop van Gent, die bij ongeluk openbaar is gemaakt, bevat o. a. het volgende:

„Onderzoek zorgvuldig of de dood van een der leden der vereeniging ook noodlottige gevolgen na zich zou kunnen slepen, moeielijkheden van de zijde der wettige erfgenamen, vervolgingen van de Staats-amptenaren, processen, die de stabiliteit van een huis in gevaar brengen. Acht men die bezwaren voorkomen te hebben door testamenten, men moet zich door een bekwaam rechtsgeleerde hebben verzekerd, dat aan die akten niets ontbreekt, vooral indien zij olographisch zijn. Doet zich eenige twijfel voor aan uw geest, spreek het uit, en de commissie zal, na haar onderzoek, u de middelen aanwijzen, die de wetten aan de hand doen, om groote schade te vermijden."

De hoogl. de Laveleye wijst voorts de middelen aan, waarvan de roomsche geestelijkheid zich bedient, om op politiek gebied invloed te verwerven. Hij noemt den kansel, waar gewaarschuwd wordt tegen het bezoeken van de koffijhuizen, waar een liberale courant ter lezing ligt; zoo is 't geschied, dat in een herberg eenige liberalen zouden samen komen om een verboden blad te lezen; weldra verscheen de geestelijke en liep heen-en-weer voor de deur der herberg zijn brevier te lezen — geen der liberalen durfde zich vertoonen.

Niet minder invloedrijk is de biechtstoel. Wie bekent een

liberaal nieuwsblad te lezen, of een school steunt, die met de kloosterschool concurreert, ontvangt geen absolutie. In den biechtstoel beloven de moeders, dat zij haar zonen naar de scholen der Jezuïeten en naar Leuven zullen zenden.

In een plaats in Vlaanderen heeft men de biechtbrieven ingevoerd. Wie zulk een document niet vertoonen kan, wordt openbaar geschandvlekt, en verliest zijn broodwinning. Daar zijn, die tweemaal biechten en hun billet verkoopen. Zelfs rechters, die niet naar het hart der kerk recht spreken, worden in den biechtstoel ernstig bestraft of heengezonden. Niet minder invloedrijk zijn de bezoeken, bij de gemeente-leden afgelegd in de verkiezings-dagen. Een pastoor heeft zelfs een gedrukten brief rondgezonden, waarin hij aanspoort, toch niet den liberaal te stemmen. Vooral wordt er gewerkt op het gemoed der vrouwen. Op den dag der stemming komen de dorpelingen ter stembus, geleid door hun pastoor, die hen geen oogenblik verlaat. Overal richt men klerikale vereenigingen op, waarin muziek gemaakt, met den boog geschoten wordt enz. Tot verlaagden prijs ontvangen de leden er bier en tabak. Ook belast de geestelijkheid zich met het aanknoopen van liefdes-betrekkingen. Zij vestigt de aandacht der moeders op een geschikt man voor haar dochters, en het getuigenis van een geestelijk heer (zelfs in de materie van het hijlik) heeft grooten invloed.

De klerikale partij beheerscht dan ook België. Van waar die macht? Aandoenlijk en waar is het antwoord van de Laveleye: „Sinds het katholicisme, bij monde van zijn onfeilbaar hoofd, de moderne vrijheden en beschaving heeft veroordeeld, kan een goed en oprecht katholiek die vrijheden niet meer verdedigen. Wat rest dan hem, die ze met alle kracht wil redden? Zich afscheiden van de kerk? Maar volk noch familie kan leven zonder geloof. Er volgt uit, dat elk liberaal verplicht

is zijn vrouw, zijn kinderen en zijn scholen te onderwerpen aan den priester, wiens invloed hij zooveel hij kan zoekt te bestrijden. — De eenige uitkomst zou wezen de bekeering tot het hervormd katholicisme van Dollinger of père Hyacinthe, of zelfs tot het protestantisme."

Kunnen wij ons, zoo als wij zeiden, met de Laveleye's beschouwingen over den godsdienst niet altijd vereenigen, wij deelen nn enkele feiten mee, door hem vermeld. Zie hier de namen van eenige godsdienstige vereenigingen, die in België worden aangetroffen: Augustijnen, Benedictijnen, Bernardijnen van de orde van Citeaux, Capucijnen, reguliere kanunniken van het heilige kruis, barrevoeter Karmelieten, Dominikanen, Franciscains Récollets, Frères Alexiens ou Cellites, Frères croisiers, Frères de la Charité, Frères des écoles chrétiennes, Frères de l'immaculée conception de Marie, Frères de Marie, Frères de Saint-Jean-de Dieu, Frères de Notre-Dame de la Misericorde, Frères, Trappistes, Frères Havériens, Jésuites, Joséphites, Annonciades, Filles de Saint-Jozeph, Dames du bon Pasteur de Saint-Nicolas, Pauvres Soeurs, Pénitentes Soeurs Pénitentiaires, Religieuses de Notre Dame de charité du Bon-Pasteur, Salvatorines, Réligieuses pénetentiaires du tiers ordre de Saint-François d' Assises, Soeurs de la Foi, Soeurs de la Compassion, Soeurs de l'enfance de Jésus, Soeurs de la Sainte enfance, Soeurs de Marie réparatrice, Soeurs de Marie Sans tache, Soeurs de Notre Dame, Soeurs du Saint-Sépulcre de Jesus-Christ, Soeurs du Rosaire, Soeurs Grises, Soeurs infirmières, Soeurs Maricoles, enz. enz.

De schatten, waarover al die kloosters te beschikken hebben, maken eenige millioenen uit. Welnu dit machtige leger strijdt op leven en dood tegen het protestantisme en tegen al de vrijheden, welke wij tot duren prijs hebben veroverd. Wat zal het zijn, indien het ook ten onzent nog machtiger wordt dan het reeds is?

Wij kunnen met Rome niet samengaan; het haat ons, het heeft ons den dood gezworen. Geen onverdraagzaamheid, maar de rechtmatige begeerte tot zelfbehoud gebiedt ons het te bestrijden. Wij werken dus ook niet mee aan eenige wets-verandering, waardoor het den roomschen gemakkelijker wordt gemaakt scholen op te richten. Zij zijn onze broeders niet, maar onze hardnekkigste tegenstanders. Wie haat zijn eigen vleesch? Wie zou zich zelf gewillig laten binden?

Daar is bij sommige letterkundigen een soort coquetterie met de Roomschen. Men stelt zich liberaal aan, door een roomsche te prijzen en och, een priester wil ook wel eens geprezen worden — maar hij komt tot u geen schrede nader. Hij hoopt het uur te beleven, dat gij en alle ketters knielt aan zijn voeten, of kennis maakt met, „den zachten dwang,” waarvan de moederkerk zich bedient (als daar zijn duimschroeven, pijnbank, ballingschap enz). Op de luite, welker klank thans uw oor streelt en uw geestdrift wekt, klinken ook toonen ter eere van den man, die u dagelijks vervloekt.

Tegenover het fanatisme der roomsche kerk, is slechts één beproefd wapen aan te wijzen: het geloof. Zonder geloof, zegt de Laveleye's, bestaat maatschappij noch familie. God geve, dat weldra op onze scholen, over dat geloof niet meer gezwegen worde.

Hetgeen in de kroniek van Februari voorkwam naar aanleiding van prof. Boneval Faure's brochure, heeft groote ergernis gegeven aan de middenpartij. Over partikuliere korrespondentie moet hier gezwegen worden. Misschien is dat ook maar gelukkig. Doch in 't jongste nommer van „Geloof en vrijheid” komt de Heer Hartog van Utrecht op tegen mijn bewering dat de Hoogl. Faure „van lieverlede” van de Groninger theologie was overgegaan tot de moderne. Hij noemt zulks onjuist. Hij vindt, met prof. Doedes wiens woorden hij citeert,

zulk een verschil tusschen het Supranaturalisme, waarin de Groninger hoogeschool leeft en de moderne richting, die van iets bovennatuurlijks volstrekt niet weten wil, dat men onmogelijk aan een verband tusschen deze beiden denken kan. Dit is dan ook door ons niet beweerd. Niets anders is gezegd, dan dat het den leidschen Hoogleeraar schijnt te zijn gegaan als den HH. Muurling, Amshoff, Diest Lorgion, Meijboom, — en nog zeer velen. Hun overgang was meestal niet plotseling. Zij werden van lieverlede modern. Of dit nu voor hen geschiedde langs den weg der geleidelijke ontwikkeling heb ik hier niet te beoordeelen.

Het heeft den Heer Hartog kennelijk leed gedaan, dat ik de middenpartij heb beschuldigd van liefdeloosheid tegenover de orthodoxie. Ik heb nog eens gevraagd bij vrienden, die veel met leden der genoemde partij verkeerd hebben, of ik mij ook te sterk had uitgedrukt — doch zij konden dat niet inzien. Ik weet, dat de Heer Hartog wijst op „Geloof en vrijheid" en gaarne doe ik [niet voor het eerst] hulde aan menige bijdrage daarin voorkomend, die van groote geleerdheid en ook van een streven om jegens ons welwillend te zijn, getuigenis aflegt. Maar ik ben nog niet het oorlogzuchtig en klerikaal stuk vergeten van den Heer Ledeboer in 't bewuste tijdschrift opgenomen, en wat schemert door in de wijze, waarop nu weer de Heer Gooszen de brochure van prof. Faure bespreekt?

Doch ik wil mij hier ook op de la Saussaye beroepen. Hij is in de oogen der Heeren Hartog en Gooszen een onverdacht getuige, daar zij beiden hem huldigen, als een man, die ze wist te waardeeren. Welnu, in een brochure van hem, die uit den aard der zaak buiten Rotterdam weinig bekend werd, daar zij een advies bevat in den kerkeraad aldaar uitgesproken, handelt de geëerde schrijver over de „zoogenaamde middenpartij

in de vaderlandsche kerk![1]) Wat lezen wij daar bl. 20? „De voorbeelden zijn niet zeldzaam, dat de liberalen zich tegen de orthodoxen aan de zijde der modernen scharen, waar zij dezen niet tot hen kunnen doen komen; maar van het tegendeel, dat zij tegen de modernen, zich aan orthodoxe zijde scharen, is mij geen voorbeeld bekend. En dit behoeft ons niet te verwonderen. De antipathie tegen de modernen is nog jong en het blijft de vraag, of zij op verschil van beginsel gegrond is, en dus van duur zal zijn; die tegen de orthodoxen is oud, en is als een staande overlevering geworden, die van het eene geslacht overgaat op het andere.

„Onder deze verhouding is het licht te verklaren, dat zich bij de orthodoxen een diep wantrouwen heeft gevestigd tegen de conservatief-liberalen, de zoogenaamde middenparte, een wantrouwen maar al te zeer gewettigd door de wijze, waarop hunne oppositie van die zijde is ontvangen en gewaardeerd geworden. Wie, die met de kerkelijke geschiedenis van ons vaderland in de laatste jaren eenigermate bekend is, herinnert zich niet die jaarlijks terugkeerende synodale rapporten, waarin steeds op de welbekende, woelige partij als met den vinger gewezen werd, die den vrede der kerk verstoorde; herinnert zich niet zoo menige prediking, waarin de noodzakelijke zoutkorrels tegen de partij niet mogt ontbreken? Ja, terecht mogen de orthodoxen beweren, dat zij eerst van moderne zijde beter waardeering hebben ondervonden, meer verstand van het wezen, meer erkentenis van het recht hunner oppositie."

De „humane" overledene sprak niet te sterk. Het gebrek aan liefde, de antipathie bij de middenpartij ten opzichte van de orthodoxie komt vooral uit in kerkelijke vergaderingen.

---

1) Verschenen in 1866 te Rotterdam bij E. H. Tassemeijer.

Zij weerde en weert stelselmatig alle orthodoxen, zooveel zij het in haar macht heeft, uit onze kerkelijke besturen. De keus tusschen een modern en orthodox lid van een klassikaal bestuur eischt voor haar geen beraad. Het doet mij leed het te moeten zeggen, maar het is de waarheid. En ik meen dan ook te moeten opmerken, dat de menschen aan wie mijn vriend Cramer dacht, toen hij de door den heer Hartog met instemming aangehaalde woorden schreef, juist niet de leden waren van de middenpartij.

Samenwerking met ons, „voor armen, voor scholen, voor kunst en wetenschap, voor de geestelijke wedergeboorte onzer natie" — daarnaar verlangt de heer Gooszen met den heer Hofstede de Groot. Wie zou een toegestoken hand niet gaarne aannemen? Welaan dan — met ons geijverd voor de oprichting van degelijke christelijke scholen; voor het herstel onzer kerk, welker ontrouw aan eigen belijdenis haar schande is; voor.... doch waar bleeft gij? De hand is al weer teruggetrokken, en gij staat.... in het midden! Moeten wij komen tot u? Ziet gij, dat is te veel gevergd. Of een vriendschappelijke ontmoeting, of samenwerking, zoo mogelijk, ook mij niet aangenaam zou wezen? Ongetwijfeld, doch met den heer Gooszen noem ik ons theologisch geschil „geen confessioneel gehaspel," maar het volbrengen eener dure roeping, om te waken, dat wij niet worden losgescheurd van den bodem, waarop onze kerk gevestigd, waarin zij geworteld is. De heer Gooszen beweert, dat hij met de modernen het formeel beginsel der hervorming verdedigt — tegen zulk een bondgenootschap moeten wij op onze hoede zijn.

Voorts zij 't mij vergund ook hier te verklaren, dat de middenpartij grootelijks zondigt, door positie te nemen tusschen de confessioneelen en de modernen. Zij dient toch te weten, dat vele orthodoxen, de invloedrijkste, tot de confessioneelen niet

gerekend willen worden. Wil men hen tóch bij dezen indeelen, zij zullen zich dan den nood zien opgelegd, om met meer nadruk dan tot heden den strijd te voeren tegen een partij, die weldra alleen van de genade der orthodoxen zal moeten leven.

Mag ik nu nog vragen, dat men hier wel onderscheide tusschen de beginselen van deze partij en haar aanhangers. Ik heb alleen op de eerste het oog gehad, en stel er prijs op te constateeren, dat ik geen individu iets onaangenaams heb willen zeggen, of aan de zachtmoedigheid (o begeerlijke deugd!) meen te kort gedaan te hebben!

Welk een feestelijke Mei-maand gaan wij te gemoet 't Is Oranje en 't blijft Oranje! Aandoenlijke liefde van ons volk voor zijn vorstenhuis. Hier is een band door God gelegd. Onze liefde voor Oranje — neen ook haar blusschen de wateren niet.

Gaarne gaf ik een kort verslag van de Oranje-litteratuur, die in deze weken het licht zag. Wellicht doe ik het later. Nu wijs ik slechts op de voortreffelijke plaat in steendruk, door den Heer v. Lummel geteekend, door den Heer Tresling gelithografeerd, door den Heer van Bentum uitgegeven. Zij vormt waarlijk een schoon geheel. Alle symbolen, elk groepje, zegt iets, en wel iets van den Koning, wiens zilveren feestdag het is. Hier is niet de geheele Oranjeboom — tot aan zijn wortelen ontbloot, — afgeteekend, maar ons oog wordt gevestigd op den man, tot wiens eer wij willen feestvieren. Wij kunnen deze plaat niet genoeg aanbevelen, en hopen, dat zij bij duizendtallen zal worden verspreid. Zij zou dan in menig school- en woonvertrek nog lang kunnen spreken van den vorst, wiens scepter nu reeds 25 jaar over onze hoofden bleef uitgestrekt.

Tot heden waren de voorbereidselen voor het feest echter, in menig opzicht, niet voorspoedig. Er was geen eenheid, er was geen gang in. Welk een onwaardig „gehaspel".

Ik heb tot heden gewacht met in 't openbaar een gedachte uit te spreken, die, naar ik meen, de overweging verdient. Ons volk zal dan aan zijn Koning een geschenk aanbieden, en onze Koning zal het ons teruggeven in den vorm van een liefdadige instelling. Nu is het zeker ook voor den Koning aangenamer te kunnen geven dan te ontvangen, maar heeft hij niet recht op iets, dat werkelijk een gift voor Z. M. heeten mag? Het inkomen van onzen geëerbiedigden Vorst bleef in de 25 jaren van zijn regeering hetzelfde. Doch ook zijn noodzakelijke uitgaven klommen. Zou geen der Kamerleden het durven bestaan, om een voorstel te doen tot verhooging bijv. met een ton van het jaarlijksch inkomen des konings? Onze vorst leeft in het hart van ons volk, dat met blijdschap zich die meerdere uitgave getroosten zal, en er zeker den wensch bijvoegen, dat hij nog lang aan het hoofd van onze natie zal staan.

Reeds morgen vangt de stille week aan, en nog slechts acht dagen scheiden ons van het paaschfeest. Word gesticht, beminde lezer, geheiligd en getroost, en wandel op de paaschdagen te midden van een herlevende natuur met de zekere hope des eeuwigen levens.

Haarlem, 28 Maart '74. A. W. Bronsveld.

BIBLIOGRAPHISCH ALBUM.

Schetsen uit het Godsdienstig en Kerkelijk leven in de vorige eeuw, door A. W. BRONSVELD, Theol. Doctor en Pred. te Haarlem. Amsterdam, B. van der Land. (Firma H. J. van Kesteren & C°.)

Is het schoon en liefelijk het Briënzer- of Vier-Waldstättermeer te aanschouwen, als het kalm is en rustig, en uit de gansche natuur de melodie des vredes ons tegenruischt: 't is indrukwekkend, om te staren op den onmetelijken oceaan, als zijne baren worden voortgezweept door den loeienden stormwind. Ontzettend is de strijd der elementen; en waar het menschenkind zijne eigene nietigheid en de geringheid van het werk zijner handen gevoelt, aanbidt hij tegelijkertijd de grootheid en de majesteit van dien Heer, die sprak: verhef u, gij stormwind! — en zie! daar opende zich de gapende afgrond, daar omhulde zich het blauw azuur des hemels met zwarte wolken, en daar bruisen de onstuimige golven als bergen waters. Het hart wordt bewogen en aangedaan, bovenal als

het denkt aan zoo menig vaartuig, naar hetwelk met een smachtend verlangen wordt uitgezien door gade en kroost. Hoe heeft het te worstelen, waar de wind huilende door de masten giert; en hoe vaak geschiedt het niet, dat de ranke kiel, beladen met Indiën's schatten, en reeds in het gezicht der Vaderlandsche kust, te pletter slaat in het mulle zand! 't Is een akelig tooneel, beklemmende onze borst, zoodat wij als 't ware niet eerder ademhalen, alvorens de reddingsboot tal van schipbreukelingen heeft aangebracht, en het morgenrood zich op nieuw aan de kimmen vertoont.

Zulk een woelige en onstuimige zee was op geestelijk gebied de achttiende eeuw. Zij was niet „die goede, oude tijd," waarvan zoo velen droomen, en waarna eene groote schaar hetzelfde smachtende verlangen heeft, als weleer de kinderen van Israël naar de vleeschpotten van Egypte. Hoe zouden wij wenschen, dat de zoodanigen eens bovengenoemd boekske van Dr. Bronsveld in handen namen, en het ijverig bestudeerden! Hoe zouden zij leeren, dát de tijd onzer vaderen, althans onzer vaderen van vóór 100 jaren, zich kenmerkte door de hevigste stormen, die nu eens op deze en dan weder op gene wijze hebben aangebeukt tegen het vaartuig der Christelijke kerk, om het ten langen leste, in den vliegenden orkaan der Fransche revolutie, bijkans te verdelgen!

Waarlijk! Dr. Bronsveld deed een goed werk, dat hij, „zich uitdrukkende op eene voor allen verstaanbare wijze," de achttiende eeuw ons schetste. „Ongeloofelijk heeft zij het gelaat der wereld veranderd. Een diep, een onuitwischbaar spoor heeft zij nagelaten. Onze eeuw is haar dochter. Wij gevoelen allen nog de nawerking van hetgeen geschiedde vóór honderd jaren. De wieg van de grootste mannen onzer eeuw stond op den bodem der vorige eeuw. De vragen, die

zij opwierp, zijn nog niet opgelost. Waar wij haar beter leeren kennen, arbeiden wij aan de vermeerdering van onze zelfkennis."

Allereerst teekent ons de schrijver de orthodoxie. Niet die echte en levenwekkende orthodoxie, die, staande op het eenige en waarachtige fondement: den gekruisten en verrezen Jezus Christus, leer en leven met elkander verbindt; maar dat valsche orthodoxisme, dat allengskens was ingeslopen, en dat zoowel bij predikanten en magistraten, als bij de groote menigte den schepter zwaaide. Men sliep — voorzeker geen slaap des rechtvaardigen! — op het kussen der vormelijke rechtzinnigheid, of twistte met andersdenkenden. Bij de Gereformeerden tal van partijen, wier hoofden zich betoonden als echte kampioenen, en wier aanhangers de tegenstanders, waar zij maar konden, te pas of te onpas bestookten. Getuige, om een voorbeeld te noemen, dat ik mededeel uit mijne eigen annotaties, de Hervormde predikant J. G. Peill, die zijne ontevredenheid over het traag ter kerk komen zijnen gemeenteleden met deze woorden in een leerrede te kennen gaf: „Wilt gij niet komen, om Gods woord te hooren, en den weg der zaligheid te leeren kennen, blijft dan t' huis, om mijnentwege moet gij niet komen. Mij kan het niet schelen, of gij heengaat, u laat besnijden, en Turken of Joden wordt! Wat mij betreft, kunt gij heengaan, om voor afgoden te buigen en Papisten te worden; mijnentwege kunt gij zelfs Lutersch worden."

Men ziet, in het oog van dien echt Gereformeerden prediker zijn de grootste aller ketters geen Turken of Joden, geen Heidenen of Papisten, maar de volgelingen van Luther. En dezen, de voorstanders der Confessie van Augsburg, wat deden zij op hunne beurt? Hoe zij in Germanje's dreven zich

bezig hielden met „het uitspinnen en demonstreeren der aangenomen leer," beschrijft ons Dr. Bronsveld. Hier te lande, waar zij bij voortduring met de intolerantie der Gereformeerde Staatskerk te worstelen hadden, leefden zij maar al te vaak in onderlinge onmin. Van daar, dat Mr. Joan Keizer, „Luthers Predikant tot Cleve en over alle andere Lutherse Kerken in dat gantse Hertogdom Inspector" het navolgende versje schreef: „An einem Ampts-Bruderlichen Freund, welcher Ihn nebst vielen andern aufrichtigen Lutheranern in 's Holländsche Ministerium verlangete.

Mein Freund, nach Holland komm ich nicht,
Da grosse Last und wenig Renten,
Da vielen Frommen Tort geschicht,
Da schädlich alle Elementen,
Da Lieb und Einigkeit gebricht,
Da mancher Dominé verträget,
Das ihm Hans Omnis wiederspricht,
Mit seiner Otterzung ihm schläget.
Dis mein Gedicht ist kein Gedicht.
So bleib ich dann in Cleve kleben,
Da kein so mancher Bösewicht,
Darf Gott und menschen widerstreben;
Mein Freund, nach Holland komm ich nicht."

Na voorts een blik op Engeland te hebben geslagen, is deze de conclusie, dat „de gevestigde kerken in 't begin der 18de eeuw, hoe rechtzinnig zij ook waren in belijdenis en theorie, onmogelijk hart en hoofd konden bevredigen. Een hervorming, een geweldige reactie en beroering kon niet achterblijven," ze moest wel komen. Het Piëtisme en het Methodisme ontstonden, die echter, na tal van zielen te hebben toegebracht tot „den dienst des Heeren," moesten plaats maken voor de gure en alles vernielende winden van

het Engelsche Deïsme en het Duitsche Rationalisme. 't Werd, in den waren zin des woords, een felbewogen oceaan, een chaos van verwarring en verwoesting, uit welks puinhoopen onze eeuw te voorschijn trad.

Hoe en op welke wijze, leze men in het boekske van Dr. Bronsveld. Het kan niet genoeg verspreid worden. Vooral ook tegen het modernisme, te vergelijken met een kouden noordenwind, alles verdelgende en alles verwoestende, geeft het ons wapenen in de hand. Aan menigeen kan het leeren, dat hetgeen in onze dagen als de hoogste wijsheid wordt gepredikt, eigenlijk niets anders is, dan een opkooksel van oude onwaarheden, in een min of meer modernen vorm. De geschiedenis heeft ze gevonnist, terwijl het reine en loutere Evangelie den stormwind trotseerde.

Op enkele bladzijden heeft de schrijver, naar onze meening, zich vergist. Hij zegt onder anderen: „Wij gelooven, dat het gebruik van het Sacrament in zich zelf geen waarde heeft; zijn waarde hangt af en wordt bepaald door ons geloof. Luther dacht er anders, dacht er meer roomsch over." Deze laatste woorden zijn bepaald onjuist, gelijk blijkt uit den kleinen Catechismus, waarin de groote Hervormer, na gevraagd te hebben: „wie ontvangt het Sacrament des Avondmaals waardig?" dit antwoord geeft: „vasten en zich lichamelijk daartoe bereiden, is wel een goed, uitwendig gebruik; maar hij is waardig en wel geschikt, die het geloof heeft aan deze woorden: „voor u gegeven en vergoten tot vergiffenis der zonden. „Maar wie deze woorden niet gelooft, of twijfelt, die is onwaardig en ongeschikt; want het woord: „voor u", eischt enkel geloovige harten."

Wij eindigen met het woord des schrijvers: „Jezus Christus sterft niet! Hij, die de Koning der eeuwen is, is ook de Koning der 19de eeuw. Wij willen Hem dienen! En

Zijn weg is niet de revolutie, ook niet de contra-revolutie; maar het bouwen op wat bestaat, het ontwikkelen van wat door Hem gewild en gewrocht, in Hem gegrond is. Wij hebben eene schoone roeping! Zij worde moedig aanvaard, getrouw vereerd!"

Utrecht. C. L. W. WESTHOFF.

Idealen en Afdwalingen. Herinneringen uit mijne jeugd door Dr. KARL HASE, vertaald door H. H. van Witzenburg. Groningen, Erven B. van den Kamp, 1873.

Toen ik in den zomer van 't vorige jaar eenige rustige en onvergetelijke weken mocht doorbrengen in een lief plekje van Gelderland, werd mijn geest verkwikt o. a. door de lektuur van twee werken. Het eene was *Rothe's* autobiographie, zooals zij ons wordt meegedeeld door Nippold (natuurlijk las ik toen slechts het *eerste* deel) en het tweede was het boek, welks titel wij hier afschreven. Ik had toen in mijn hart (al zeg ik veel wat ik *op* het hart heb, dit is niet het geval met veel wat ik heb *in* het hart) een uitvoerig artikel te schrijven over beide geschriften en over hun auteurs. Doch tot heden ontbrak mij de tijd. Nu wil ik niet langer den plicht der dankbaarheid onvervuld laten, en open spreek ik het uit, dat Hase's boek (op Rothe hoop ik later terug te komen) mij geboeid, vermaakt en geleerd heeft. Welk een ontbering en energie in het moeitevol eerste tijdvak van zijn leven! Welk eene poëzie in die studentenjaren! Welk een vuur, nu eens uitspattend in dartele vonken, dan meer bezadigd, maar altijd vroolijk opvlammend, doch nooit in onreine wateren gebluscht! Welk een liefde voor vaderland en wetenschap! Welk een frisch en opwekkend en opbeurend leven!

Hoeveel ontbreekt van dat alles aan onze hoogescholen en studenten. Allen, die belang stellen in onze studeerende jeugd, allen, die zelf, sinds korter of langer tijd de akademie verlieten, of er nog verkeeren, kan ik dit boek nadrukkelijk aanbevelen.

Wij verwonderen ons over de levenslust van den reeds sinds lang grijzen auteur, den dichterlijken geleerde, aan wiens werken duizenden niet zonder erkentelijkheid kunnen denken.

Of ik alles met evenveel genoegen las; of ik altijd de gedachte, dat de Schrijver reeds zoo oud is, bij het lezen dezer bladzijden aangenaam vond; of niet het een en ander bij de vertaling in het nederlandsch gevoegelijk had kunnen weggelaten worden — ziet dat is „wat anders." Toch zal niemand, die Hase's vroegere geschriften las, zonder veel stof tot dankzegging dezen frisschen bloesem aan den ouden stam waarnemen, en allen vereenigen zich zeker gaarne met den wensch, dat alle beoefenaars der wetenschap ook in ons land eenmaal terug zullen kunnen zien op een zoo welbesteed leven als zulks het leven geweest is van Karl Hase.

Gedenkboek der Zesde Algemeene Vergadering van de Evangelische Alliantie in Amerika, gehouden te New-York in October 1873. Voorgesteld en beschreven door M. Cohen Stuart. Eerste aflevering. Amsterdam, H. de Hoogh & C°. 1874.

Dit werk ziet er niet weinig uitlokkend uit. De druk is ruim en keurig; het papier uitmuntend. Wij lazen deze eerste aflevering met groot genoegen, en verlangen naar het vervolg. We zullen het den heer Stuart niet al te kwalijk nemen, als hij ons *zijn* indrukken weer geeft, en dan niet al te streng zich beperkt tot de Alliantie.

Een paar aanmerkingen evenwel. Zoude de geachte schrijver ons niet wat minder uitheemsche woorden kunnen te lezen geven? Dat wij hier telkens engelsche of amerikaansche woorden ontmoeten, ligt voor de hand, maar *realiteit*, *actualiteit*, *vitaliteit*; en dergelijken, we wilden ze gaarne inruilen tegen goed hollandsch (dus niet tegen woorden als „onwederstandelijk".) Ook is de woordschikking hier en daar in strijd met de regelen onzer taal. Mijn vriend Stuart, die uitnemend stellen kan, houde mij deze opmerkingen ten goede. Het zou me spijten indien dit monument de sporen vertoonde van dezelfde overhaasting als de titel. Immers het aldaar voorkomend „voorgesteld en beschreven" behoort óf bij *Gedenkboek* òf bij *Vergadering*, doch past bij geen van beiden. Een *gedenkboek* wordt niet *beschreven* en een *vergadering* niet *voorgesteld*.

Jezus geheel eenige persoonlijkheid, de maatstaf voor de bediening des Evangelies, Intreerede uitgesproken den 1sten Februari 1874 in de Domkerk naar aanleiding van Joh. 15 : 4, door S. S. DE KOE, predikant te Utrecht. Te Sneek bij J. J. Wiarda. 1874.

Deze leerrede werd ons ter beoordeeling toegezonden, ofschoon we niet behooren tot degenen, die om haar uitgave verzochten, noch tot „de velen, die, wegens gebrek aan ruimte, de plechtigheid der intrede niet hebben kunnen bijwonen." 't Was dus den 1sten Februari 's avonds vol in de Domkerk te Utrecht — en plechtig, zoo als de heer de Koe ons zelf meedeelt.

Ik geloof hem gaarne, althans zijn intree-rede heeft ook iets dat ik wel „plechtig" zou willen noemen. Reeds de

titel heeft dat karakter. Het thema der leerrede, haar verdeeling — de op haar volgende *toespraken* (vijf kompres gedrukte bladzijden beslaande) het is alles plechtig. En niet minder plechtig zijn die volzinnen van 10 à 16 regels.

Of ik tegen al dat plechtige ben? Zie, dat zou weinig ter zake doen. Er is verschil van smaak. Velen hebben het plechtige lief, en worden bij gemis er van niet gesticht. En als gekozen moet worden tusschen plechtigheid en snaaksheid op de kansel — dan maar het eerste! Doch is er geen middenterm? Van de drie deelen, waarin de leerrede (behoorlijk!) verdeeld is, beviel het tweede, waarin de Heer wordt voorgesteld als *het ideaal der gemeente*, mij het meest, terwijl naar verhouding mij het eerste deel te breed uitgewerkt voorkomt. Met haar geest en strekking kan ik mij vereenigen. Doch — mag ik nog iets zeggen? — waartoe een woord als *blasphemie?* Waartoe Lessing en Socrates en Çakya-Moenie en Zarathustra opgeroepen, om voor de Utrechtsche gemeente een oogenblik te verschijnen? — Zegt iemand van *zich-zelf:* Edel verplicht? — Mag men van Jezus' „programma des behouds" van een „program" der Evangeliebediening spreken? Fraai is het zeker niet.

De Heer de Koe houde het ons ten goede, dat wij deze bedenkingen inbrachten tegen zijn kennelijk met zorg bewerkte intreerede. *Amicus Socrates* — en wat daar verder volgt.

A. W. B.

KERKNIEUWS.

HERVORMDE KERK.

ALGEMEENE SYNODE.

Door de Commissie tot de zaken per Waalsche Kerken is in hare vergadering van 17 Februarij na gehouden colloquium doctum tot de Evangeliebediening in de Nederlandsche Hervormde Kerk toegelaten de heer Camille André Adolphe de Magnin, uit het Buitenland beroepen naar de Waalsche gemeente te Rotterdam.

Door het Provinciaal Kerkbestuur van Noordholland is emeritaat verleend aan Ds. A. Kuijper, theol Dr. en Pred. bij de Ned. Hervormde gemeente te Amsterdam, in te gaan 16 Maart e. k.

De opening van de voorjaarsvergadering der Algemeene Synodale Commissie is bepaald op Donderdag 7 Mei e. k..

In deze week zijn of worden aan de belanghebbenden verzonden de navolgende Synodale stukken:

1°. circulaire van 3 Maart jl. n°. 39 aan de Provinciale Kerkbesturen, dienende tot het vragen der stemmen over de gearresteerde veranderingen van artt. 4 en 56 al. 1 van het Algemeen Reglement, rakende de verhouding tot de Indische Kerken en het vervallen der zitting van een lid der Indische Kerken in de Synode;

2°. circulaire van 9 Maart jl. n°. 40 aan de Provinciale Kerkbesturen en Classicale vergaderingen tot het inwinnen van consideratiën over de verschillende veranderingen in de Reglementen, rakende de reorganisatie van Kerk- en van Kerkbestuur, alsmede eene nieuwe redactie van art. 38 van het Reglement op het Godsdienstonderwijs;

3°. circulaire van 9 Maart jl. n°. 46, behelzende opwekking der

Kerkeraden om met hunne gemeenten het a. s. Krooningsfeest van Z. M. Willem III godsdienstig te gedenken.

Wie der leden van de Provinciale Kerkbesturen van n°. 39 en 40 of welke Kerkeraden van n°. 40 en 46 vóór 2 April bij vergissing geen exemplaren mogten ontvangen hebben, worden verzocht zich daarom bij den Secretaris der Algemeene Synode aan te melden.

OPROEPING VOOR OOST-INDIE.

Dienstdoende Leeraars of Candidaten tot de heilige dienst, verlangende om in de Nederlandsche Oost-Indische bezittingen als Predikanten werkzaam te zijn, worden verzocht zich vóór 12 April a. s. schriftelijk aan te melden bij de Commissie tot de zaken der Protestantsche Kerken in Nederlandsch Oost- en West-Indië. Ook zij, die vroeger zich daartoe aanmeldden, gelieven hun aanzoek, zoo zij daarbij blijven, te vernieuwen. Brieven franco.

's Gravenhage,
18 Maart 1874.

De Commissie voornoemd,
H. L. OORT, *Voorzitter.*
C. E. VAN KOETSVELD, *Secretaris.*

GELDERLAND.

ARNHEM.

LOENEN OP DE VELUWE. Zie Kruiningen (cl. Goes).

TERWOLDE, 22 Febr. Heden mogt de Predikant dezer gemeente, Ds. J. M. van Griethuijsen, zijne 25jarige Evangeliebediening onder haar gedenken en daarbij de aangename ondervinding hebben van veler belangstelling. die vooral de gemeente heeft getoond door een kostbaar geschenk als blijk van hare achting en liefde.

APELDOORN, 25 Febr. De Kerkeraad formeerde het volgende zestal van Predikanten: E. A. Lazonder te Oldebroek, G. Ringnalda te Doornspijk, H. M. Rappart te Bennekom, H. Bax te Poortvliet, P. Romijn te Middelharnis en E. F. Kruijff te Velp. Daarna werden de eerste drie op het drietal geplaatst, waaruit Ds. Ringnalda met meerderheid van stemmen beroepen is.

HALL, 8 Maart. Heden werd onze diaconie verblijd door de mededeeling, dat haar bij uiterste wilsbeschikking door Ds. H. Bouman is gelegateerd eene som van 500 gulden. Bij onze armen zal deze weldoener in zegenend aandenken blijven.

HOEVELAKEN, 11 Maart. Ten gevolge van het bedanken van Ds. J. J. Ploos van Amstel, Pred. te Hilversum, voor de op hem uitgebragte beroeping, is door stemgeregtigden dezer gemeente beroepen Ds. J. Krull, Pred. te Edens en Spannum, met wien Ds. J. J. Raijs, Pred. te Ermelo, op het tweetal stond.

HALL. 15 Maart. Met dankbaarheid wordt van hier gemeld, dat in de namiddag-godsdienstoefening in het armenzakje gevonden is een bankbillet, groot ƒ 25.

NIJMEGEN.

ELST, 4 Maart. Met dankbaarheid vermeldt de Kerberaad, dat door wijlen de wed. Th. Verweel, de Lille, bij testamentaire beschikking aan onze diaconie gelegateerd is, de som van ƒ 850, waarvan ƒ 600 vrij van successie.

RANDWIJK c. a., 6 Maart. Ds. G. J. Hulsman, Pred. te Hazerswoude, heeft de beroeping herwaarts aangenomen.

ELDEN, 10 Maart. Heden werd alhier beroepen Ds. A. E. van der Dussen, Pred. te Schaarsbergen.

ZUTPHEN.

GORSSEL. 15 Febr. Onze Predikant, Ds. A. J. P. W. de Wilde, maakte ons heden bekend, dat hij eene beroeping naar Joure ontvangen en in ernstig beraad genomen had.

DOESBORGH, 25 Febr. Wegens het bedanken van Ds. L. J. van Rhijn, werd heden alhier tot Predikant beroepen Ds. C. P. N. Pikaar, Pred. te Vriesenveen.

BAHR EN LATHUM, 8 Maart. Bij den aanvang der godsdienstoefening werd aan de gemeente het overlijden bekend gemaakt van den heer H. G. J. Becking, die alhier Predikant was van 10 Mei 1829 tot 29 April 1860. Velen herinnerden zich met weemoed het vele goeds door hunnen vroegeren Leeraar verrigt en hoorden met innige deelneming, dat de waardigen man den 2 Maart jl. te Varsseveld zacht en kalm was ontslapen. Zijne nagedachtenis blijve onder ons in zegening. De God van alle vertroostingen zij zijne nagelatene betrekkingen nabij!

Te Oss, classis 's Hertogenbosch, waar de overledene van 1825—1829 werkzaam was, werd gelijke hulde aan 's mans nagedachtenis gebragt.

GORSSEL, 16 Maart. Mogt onze geliefde Leeraar, Ds. A. J. P. W. de Wilde, ons op Zondag 8 Maart verblijden door de mededeeling, dat hij voor de op hem uitgebragte beroeping naar de gemeente te Joure had bedankt, toch zullen wij ons in zijn bezit niet lang meer kunnen verheugen, daar hij den daaraanvolgenden Zondag 15 Maart de gemeente mededeelde, de beroeping naar Doetinchem te hebben aangenomen.

DOETINCHEM, 17 Maart. Bij den Kerkeraad is het verblijdende berigt ingekomen, dat Ds. A. J. P. W. de Wilde, Pred. te Gorssel, de beroeping naar deze gemeente heeft aangenomen.

DOESBORGH, 21 Maart. Heden werd alhier beroepen Ds. P. C. van der Horst, Pred. te Gorinchem.

TIEL.

OMMEREN, 22 Febr. Onze Predikant, Ds. J. Gann Dun, deelde

ons heden mede, eene beroeping te hebben ontvangen naar de gemeente te Loon op Zand.

— 2 Maart. Onze Predikant, Ds. J. Gann Dun, heeft voor de beroeping naar Loon op Zand bedankt.

BUREN, 15 Maart. Onze Leeraar, Ds. J. J. Eigeman, deelde ons mede, dat hij in den loop der vorige week eene beroeping naar de gemeente te Heusden ontvangen en in beraad had genomen.

TIEL, 16 Maart. De Kerkeraad alhier heeft behoefte, onder dankbare herinnering aan de milde geefster, te berigten, dat door Vrouwe C. M. Hoola van Altena, weduwe van den heer Mr. P. F. Verschoor, onlangs te dezer stede overleden, bij uiterste wilsbeschikking aan de Diaconie is gelegateerd de som van acht honderd gulden, vrij van successieregten.

ZALT-BOMMEL.

BRAKEL, 22 Febr. Heden maakte onze Leeraar, Ds. A. H. Overman, ons bekend, eene beroeping te hebben ontvangen naar Herwijnen.

HERWIJNEN, 8 Maart. Heden ontvingen wij het verblijdende berigt, dat Ds. A. H. Overman, Pred. te Brakel, onze beroeping heeft aangenomen.

HARDERWIJK.

HARDERWIJK. Zie Ee (cl. Dokkum).

ERMELO, 23 Febr. Onze Leeraar, Ds. J. J. Ruijs, heeft voor de beroeping naar Aarlanderveen bedankt.

HARDERWIJK, 27 Febr. Ter vervulling der vacature, voortdurende door het bedanken van Ds. E. A. Lazonder, is door den Kerkeraad het navolgende zestal van predikanten opgemaakt: G. Boer, te Ouderkerk a./d. IJssel; Dr. J. H. Cordes, te Vorden, C. H. Koopman, te Waspik; N. Osti, te Warmond, Dr. F. L. Rutgers, te Brummen en F. J. van Stipriaan Luïsçius, te Scherpenzeel.

ELBURG, 1 Maart. Onze oudste Leeraar, Ds. W. Sijpkens, heeft voor de beroeping naar Heusden bedankt.

HEERDE, 1 Maart. Ds. H. J. James maakte ons heden bekend, dat hij voor de vóór eenige dagen ontvangen beroeping naar Oosterbierum had bedankt.

NIJKERK, 3 Maart. De diaconie alhier ontving het verblijdende berigt, dat door mejufvrouw A. van Wijnkoop, overleden te Nijmegen, aan haar is gelegateerd de som van *f* 100. Haar voorbeeld vinde navolging.

ELSPEET, 6 Maart. Heden werd door het Kiescollegie beroepen, Ds. G. A. Rademaker, Pred. te Sneek.

NIJKERK. Zie Oud-Alblas (cl. Dordrecht).

ZUID-HOLLAND.

's GRAVENHAGE.

't WOUD. In eene kerkeraadsvergadering, den 17 Febr. gehouden werd om in de aanstaande vacature te voorzien, het navolgende drietal van predikanten opgemaakt: J. A. van Wijk, te Gouderak; J. F. van Binsbergen, te den Hoek en C. P. Kaakebeen, te de Lier.

't WOUD, 1 Maart. Onze geliefde Leeraar, Ds. P. T. van den Berg, beroepen naar Nieuwkoop, nam heden afscheid van de gemeente met 2 Tim. III: 14*a*. Na de godsdienstoefening werd hij op vereerende wijze ontslagen van zijne betrekking tot de gemeente door den consulent, Ds. S. A. ten Bokkel Huinink, Pred. te Schipluiden, en van die tot de classis door Ds. C. P. Kaakebeen, Pred. te de Lier.

ZOETERMEER c. a, 8 Maart. Ook door een aan onze gemeente vermaakt zilveren doopbekken zal de naam van wijlen den heer Groen bij haar in dankbaar aandenken blijven.

't WOUD, 11 Maart. Heden werd alhier met eenparige stemmen door stemgeregtigden beroepen tot Herder en Leeraar, Ds. J. A. van Wijk, Pred. te Gouderak.

's GRAVENHAGE, 12 Maart. Heden is door het Kiescollegie he volgende zestal van predikanten gevormd: Dr. J. A. Gerth van Wijk te Groningen; Dr. A. H. de Hartog, te Rotterdam; H. V. Hogerzeil te Arnhem; J. G. Knottnerus, te Dordrecht; Dr. A. C. J. van Maasdijk, te Haarlem en J. J. van Toorenenbergen, te Rotterdam.

— 19 Maart. Uit het bestaande zestal zijn door het Kiescollegie op het drietal gebragt de predikanten Dr. J. A. Gerth van Wijk, te Groningen; H. V. Hogerzeil, te Arnhem en Dr. A. C. J. van Maasdijk, te Haarlem.

's GRAVENHAGE, 26 Maart. Uit het jl. week door het Kiescollegie geformeerde drietal is heden beroepen Dr. J. A. Gerth van Wijk, Pred. te Groningen.

ROTTERDAM.

SCHIEDAM, 22 Febr. Ds. H. W. Creutzberg, van Vlissingen tot ons overgekomen, werd heden tot zijn dienstwerk ingeleid door zijnen broeder, Ds. L. H. F. Creutzberg, Pred. te Zeist. Des avonds deed de nieuwe Leeraar zijne intrede. De bevestiger had tot tekst gekozen Gen. XII: 2*b*, de bevestigde Hand. VIII: 35*b*.

BERGSCHENHOEK, 22 Febr. Onze Leeraar, Ds. C. A. Renier, heeft voor de beroeping naar Alblasserdam bedankt.

ZEVENHUIZEN, 22 Febr. Heden deelde onze Leeraar ons mede, dat door hem van eenen onbekende buiten deze gemeente was ontvangen een bankbillet van honderd gulden, benevens eene coupon van *f* 1,23[5]. Den weldoener der armen zij dank, zijne gave zij gezegend en zijn voorbeeld vinde navolging.

BERGSCHENHOEK, 15 Maart. Onze Leeraar, Ds. C. A. Renier, heeft eene beroeping naar Bergambacht ontvangen.

BERGSCHENHOEK, 24 Maart. Onze Leeraar, Ds. C. A. Renier, heeft eene beroeping naar Schoonhoven ontvangen.

LEIDEN.

KATWIJK a./d. RIJN, 20 Febr. Onze gemeente werd heden zeer verrast en verblijd. Onze diaconie toch, ons weeshuis en onze kerkvoogdij ontvingen elk de aanzienlijke gift van ƒ 1000 van wege onze hooggeachten Ambachtsheer en Ambachtsvrouwe, Baron en Baronesse van Wassenaer van Catwijck. Met levendige erkentenis wordt hiervan melding gemaakt en van harte Gods zegen toegebeden aan de edele weldoeners, die reeds zoo menigwerf van hunne belangstelling in deze gemeente de ondubbelzinnigste blijken hebben gegeven.

KATWIJK AAN ZEE, 27 Febr. Ds. A. Pieper, Pred. te Muiden, heeft de beroeping naar deze gemeente aangenomen en toezegging van beroeping ter vervulling der aanstaande vacature is door den Kerkeraad dezer gemeente gegeven aan Ds. J. A. de Vlieger, Pred. te Oosterland.

BENTHUIZEN, 1 Maart. De dag van heden was voor deze gemeente, sedert Augustus 1870 vacant, een vreugdedag. In het morgenuur als predikant bevestigd, aanvaardde in het namiddaguur de heer J. H. Beekman, candidaat bij het Provinciaal Kerkbestuur van Utrecht, zijn dienstwerk onder ons, sprekende naar Gal. II: 2. De bevestiging was volbragt door Ds. Tichelman, Pred. te Hurwenen, die tot tekst had Jer 1: 17. De handoplegging geschiedde door den bevestiger, de predikanten Geselschap te Kethel, Peter te Ter Aar, allen vrienden van den nieuwen Leeraar, en den consulent Denier van der Gon te Zoeterwoude.

VALKENBURG, 6 Maart. Heden ontving de Kerkeraad het verblijdende berigt, dat Ds. Ph. Peter de beroeping naar deze gemeente heeft aangenomen.

NIEUWKOOP, 8 Maart. Heden werd onze van 't Woud overgekomen Leeraar, Ds. P. T. van den Berg, bij ons ingeleid, na vrijwilligen afstand van den consulent, door zijnen vriend, Ds. H. C. Wesseling, em. pred. van Tiel, met Luk. VIII: 18*a*. De bevestigde hield des namiddags zijne intreêrede met 1 Cor. I: 18*a* en *c*.

ZEVENHOVEN, 12 Maart. Heden heeft door stemgeregtigden de verkiezing van een Herder en Leeraar voor deze gemeente plaats gehad. Op het drietal stonden DD. J. Kunzli, pred. te Elberfeld; J. J. Gobius du Sart, pred. te Nijkerk en J. Eikman, pred. te Hengelo, waaruit Ds. Kunzli beroepen is geworden.

KAGE, 15 Maart. Heden was het voor deze gemeente een blijde en dankbare dag. Het nieuwe kerkje, uit liefdegaven gesticht, werd op plegtige wijze Gode opgedragen door Ds. D. Beeckman, voorzitter der commissie en pred. te Voorschoten. Ten aanhoore van eene zeer talrijke schare, ontleende hij zijne toespraak aan 1 Kon. IX: 3. Dank werd toegebragt aan alle bekende en onbekende gevers en ook aan de Provinciale Staten van Zuidholland voor de verleende subsidie. De

Heer stelle dit bedehuis, dat keurig net is ingerigt, tot een rijken zegen voor velen.

KATWIJK AAN ZEE, 19 Maart Ds. J. A. de Vlieger, Pred. te Oosterland in Zeeland, heeft de toezegging van beroeping als tweede Predikant dezer gemeente bereidvaardig aangenomen.

DORDRECHT.

GIESSENDAM c. a. De Kerkeraad besloot in zijne vergadering den 7 Febr. jl., dat op het kroningsfeest van Z. M. Willem III 's morgens vóór de nationale feestviering, een uur zal worden afgezonderd tot godsdienstig-feestelijke gedenking aan deze gebeurtenis.

GROOTELINDT c. a., 9 Maart. Heden werd hier beroepen de heer H. Muntendam, candidaat.

MIJNSHEERENLAND, 22 Febr. Gevoelde onze Leeraar, Ds. F. C. Wieder, vóór acht dagen zich nog te zwak om zijne intrede te doen, heden mogt hij voor het eerst voor ons optreden. Onder dankzegging tot God voor zijne aanvankelijke herstelling, sprak hij tot ons uit 1 Cor. I: 30*b*, over den onnaspeurlijken rijkdom van Christus voor den Christen.

OUD-ALBLAS, 27 Febr. Na het bedanken van Ds. E. A. Lazonder, te Oldenbroek, is heden beroepen Ds. P. Deetman, te Nijkerk op de Veluwe.

— 7 Maart. Ook van Ds. P. Deetman te Nijkerk op de Veluwe ontving de Kerkeraad het berigt, dat hij voor de beroeping naar deze gemeente bedankt heeft.

BLESKENSGRAAF, 8 Maart. Maakte vóór veertien dagen onze Leeraar, Ds. A. Mac-Pherson, ons bekend, eene beroeping te hebben ontvangen naar Ooltgensplaat, heden moesten wij tot ons leedwezen van hem vernemen, dat deze beroeping door hem is aangenomen.

GIESSENDAM c. a. De Kerkeraad, sinds geruimen tijd in het kerkelijk gezang der gemeente merkelijke achteruitgang ontwarende, die het gevolg is van mindere of geene zorg ten deze op de volksschool naar aanleiding van eene toepassing der wet op het lager onderwijs, bedacht de oprigting eener kerkelijke zangoefening voor de gemeente des Zondags-namiddags, terwijl alsdan de middag — door eene avond-godsdienstoefening zal vervangen worden. Van dit voornemen gaf hij kennis aan het Collegie van Kerkvoogden met verzoek om diens persoonlijke en geldelijke medewerking, 'twelk zich tot beide bereid verklaarde, zoodat door zamenwerking van Kerkeraad en Kerkvoogden tot eene kerkelijke zangoefening werd besloten. Dit besluit, alsnu van den kansel der gemeente bekend gemaakt, oogstte algemeene goedkeuring in en ontving zoo veler deelneming, dat de gewone zangoefening 200 leden telt en de koorzang ongeveer 100. De leiding dezer oefening geschiedt door de beide onderwijzers, broeders onzer kerkelijke gemeente, terwijl Kerkvoogden hebben aangeschaft een nieuw serafine-orgel (vervaardigd door den heer A. van der Tak, te Rotterdam) dat zeer voldoet, alsmede een 60 ex. gezangboeken op vier stemmen gebragt door W. G. Hauff, voor het koorgezang. Deze onze zangoefening

is thans drie maanden oud en beantwoord alleszins aan het beoogde doel. Onder voortdurend toezigt van Kerkeraad en Kerkvoogden blijven de orde en de stichting bewaard, terwijl deze zaak zekerlijk goede vruchten zal dragen èn voor de godsdienstoefeningen èn voor het zedelijk godsdienstig leven der gemeente. Gelukkig, waar in deze dagen van zooveel en velerlei sprake over bestuur en beheer in onze Hervormde Kerk, Kerkeraad en Kerkbestuur zich alzoo tot één doel, het godsdienstleven der gemeente, geroepen gevoelen en broederlijk zamenwerken. Moge dit voorbeeld vele navolging vinden en zoodanige praktijk de theorie van velen beschamen.

WIJNGAARDEN c. a., 15 Maart. Heden hadden alhier de bevestiging en intrede plaats van onzen van Pesse overgekomen nieuwen Leeraar, Ds. H. J. Bergsma. De consulent, Ds. G. L. van der Kuijp, Pred. te Sliedrecht, leidde hem tot ons in met eene rede over Hand. XVIII: 24 tot 28, terwijl de bevestigde zijn dienstwerk aanvaardde met 1 Kor. XIV: 3.

GORINCHEM. Zie Doesborgh (cl. Zutphen).

HOORNAAR, 18 Maart. Door de ijverige zorg der Kerkelijke Administratie alhier is onlangs een begin gemaakt met het bouwen eener nieuwe pastorij. De eerste steen werd gelegd door Ds. W. van Dis, Pred. te Aalst, vroeger alhier. Hij sprak bij die gelegenheid een kort, maar zeer gepast woord en uitte den wensch, dat het gebouw, eenmaal voltooid, zou mogen verstrekken tot een sieraad der gemeente. Hoewel de gemeente niet over vele fondsen kan beschikken, zal toch het werk, dank zij de zorgvuldige bemoeijingen van HH. Kerkvoogden, geheel uit eigen middelen en door vrijwillige bijdragen van hare leden worden bekostigd.

ARKEL, 23 Maart. De heer G. Vervoorn Jz., den 7 Maart alhier overleden, heeft aan onze Diaconie de som van *f* 500 vermaakt, vrij van successieregten.

GOUDA.

OUDERKERK a./d. IJSSEL, 25 Febr. Mogten de hooge prijzen, in Januarij jl. besteed bij de verhuring van zitplaatsen in het kerkgebouw, als wanneer o. a. elf zitplaatsen in één bank, niet minder dan *f* 892 opbragten (ongerekend de jaarlijksche recognitie van *f* 3, voor iedere zitplaats), aangemerkt worden als een overtuigend bewijs dat het dienstwerk van onzen Leeraar, Ds. G. Boer, na een 14jarig verblijf in ons midden nog op hoogen prijs gesteld wordt, heden werd hem als een bewijs van achting voor zijn persoon en arbeid en als een bewijs van waardering van en het aandenken aan zijn onlangs genomen besluit tot afwijzing zijner 50e beroeping naar elders, tijdens zijn verblijf te dezer plaatse, door den Kerkeraad en door Kerkvoogden en Notabelen aangeboden een keurig, rijk met goud gemonteerd van hunne photografische portretten en eene toepasselijke inscriptie voorzien album, dat den vervaardiger, den heer C. Begeer, goud- en zilverfabrikant te Gouda, tot alle eer verstrekt.

WAARDER c. a. Na het bedanken van Ds. D. Niessen, Pred. te Wijk bij Heusden, werd heden door den Kerkeraad beroepen Ds. J. J. Ruijs, Pred te Ermelo.

OUDEWATER, 13 Maart. Heden werd door den Kerkeraad alhier beroepen Ds. F. Hopster, Pred. te Lemele en Archem.

SLUIPWIJK, 22 Maart. Tot hare groote vreugde zag de gemeente hare vacante leeraarsplaats weder vervuld. Na des voormiddags door zijnen waardigen vader, den heer J. M. J Hoog, emer.-Pred. van Barneveld, bij vriendelijken afstand van den Consulent met 2 Tim. II: 11—14 in zijn werk bevestigd te zijn, verbond zich onze nieuwe Leeraar, Ds. Th. Hoog, des namiddags aan haar, sprekende naar 1 Tim. I: 15*a*.

OOSTERWIJK, 25 Maart. Heden werd door stemgeregtigden het volgende drietal van Predikanten opgemaakt: M. J. C. van Dick te Arkel, J. Aalbers te Diepenheim en J. C. Diehl te Leerdam. Het tweetal, bestaande uit de twee eerstgenoemden, zal aan den Elector worden aangeboden.

BRIELLE.

GOEDEREEDE, 19 Febr. Heden werd door het Kiescollegie tot Herder en Leeraar dezer gemeente beroepen Ds. F. Hopster, Pred. te Lemele.

ABBENBROEK, 1 Maart. Heden had alhier in het morgenuur de bevestiging plaats van den beroepen Leeraar door Ds. F. Haverschmidt, Pred. te Schiedam, sprekende naar 1 Thess. V: 11*b*. Door den bevestiger en DD. van Walsem en Rombach werd deelgenomen aan de handoplegging. Des namiddags sprak de bevestigde Dr. G. C. Steijnis naar Rom. I: 16.

OOLTGENSPLAAT, 15 Maart. Tot onze groote blijdschap vernamen wij heden, dat Ds. A. Mac-Pherson, Pred. te Bleskensgraaf c. a., de beroeping op hem uitgebragt volvaardig heeft aangenomen.

ZWARTEWAAL, 15 Maart. Na ruim 6½ jaar in deze gemeente werkzaam te zijn geweest, nam onze naar Wadenoijen vertrekkende Leeraar, Ds. G. H. Blanken, in de namiddag-godsdienstoefening van heden, afscheid van zijne gemeente met Joh. XV: 17. Na afloop der godsdienstoefening werd hij in eene daartoe belegde Kerkeraadsvergadering van de gemeente losgemaakt door den consulent, Ds W. Mekking, Pred. te Brielsch-Nieuwland, en van de classis door den gecommitteerde van het Classicaal Bestuur, Ds. J. M. D. Rombach, Pred. te Oudenhoorn. Korten tijd te voren was Ds. Blanken door den Kerkeraad als een bewijs van gehechtheid en ter gedachtenis een sierlijk geschenk aangeboden.

NOORD-HOLLAND.

AMSTERDAM.

AMSTERDAM, 25 Febr. Heden werd door den Kerkeraad alhier uit het vroeger vermelde drietal van predikanten, bestaande uit DD. Dr. Ph. J. Hoedemaker, te Rotterdam; E. A. G. van Hoogenhuijze, te Steenwijk en J. G. Knotnerus, te Dordrecht, de heer Hoedemaker beroepen.

MUIDEN, 2 Maart. Ds. A. Pieper, Pred. alhier, heeft de beroeping naar Katwijk aan Zee aangenomen.

MUIDERBERG, 2 Maart. Ter vervulling der vacature is hier beroepen de Candidaat A. Gelderman.

AMSTELVEEN, 8 Maart. Onze Predikant, Ds. H. W. Bruins, deelde ons heden mede, eene beroeping te hebben ontvangen naar de gemeente te Hem. Zie nog Oosterland. (cl. Alkmaar).

NEDERHORST DEN BERG, 10 Maart. Heden is alhier beroepen Ds. J. van Dijk, Pred. te Veen.

AMSTERDAM, 16 Maart. Ds. Ph. J. Hoedemaker heeft de op hem uitgebragte beroeping tot herder en leeraar dezer gemeente tot ons leedwezen niet aangenomen.

— Heden werd de heer Dr. A. Kuiper, benoemd tot lid van de 2e Kamer der Staten-Generaal, van zijne betrekking tot de classis van Amsterdam en van zijne dienst in deze gemeente, op eervolle wijze ontslagen.

AMSTELVEEN, 22 Maart. Heden voormiddag deelde onze Predikant, Ds. H. W. Bruins, ons mede, nog eene beroeping naar de gemeente te Oosterland te hebben ontvangen, maar die naar de gemeente te Hem hebben aangenomen.

AMSTERDAM, 26 Maart. Bij koninklijk besluit van 25 Maart 1874, No. 22, is tot Hoogleeraar in de faculteit der godgeleerdheid aan de Groninger hoogeschool benoemd: Dr. J. Cramer, Predikant alhier.

HAARLEM.

SPAARNDAM, 25 Febr. Heden avond werd aan de gemeente bekend gemaakt, dat te Oosterhout is overleden Ds. A. L. Hissink, van 1862 tot 1872 predikant dezer gemeente. Een woord van herinnering werd aan zijne nagedachtenis gewijd, en algemeen is de deelneming in het lot van de weduwe en van hare kinderen.

WIJK AAN ZEE en DUIN, 15 Maart. Ingevolge de keus van stemgeregtigden werd heden tot Herder en Leeraar dezer gemeente beroepen Ds. J. C. Boon, Pred. te Beverwijk.

KNOLLENDAM, 15 Maart. Kerkvoogden dezer gemeente vernamen dezer dagen met blijdschap, dat Jan Koster Sr., kortelings alhier overleden, vóór zijn overlijden aan zijn zoon Jan Koster Jr. mondeling de beschikking gemaakt had van een stuk weiland ter groote van circa 80 Ned. roeden ten behoeve der kerkelijke gemeente

alhier. In naam zijns vaders werd door gemelden Jan Koster Jr. dit als schenking der gemeente aangeboden, en dankbaar door het Kerkbestuur aanvaard, als blijvend bewijs hoe de man, die vele jaren achtereen in verschillende betrekkingen de gemeente had gediend, ook nog na zijn overlijden haar tot nut wilde wezen.

WIJK AAN ZEE EN DUIN, 22 Maart. Heden ontving de Kerkeraad alhier besigt, dat Ds. J. C. Boon voor de op hem uitgebragte beroeping heeft bedankt. De Kerkeraad noodigt andermaal candidaten, mits van de moderne rigting, uit, om eene predikbeurt op beroep in deze gemeente te vervullen. De voordeelen aan de standplaats verbonden, zijn *f* 850 tractement, vrijdom van de eerste drie grondslagen der personele belasting met vrij gebruik van pastorij en tuin. Candidaten, daartoe gezind, worden verzocht zich schriftelijk aan te melden bij den consulent, Ds. J. C. Boon, Pred. te Beverwijk.

ALKMAAR.

WIERINGERWAARD, 8 Maart. Aangenomen de beroeping naar de Remonstr. Herv. gemeente te Delft door Ds. G. Buisman.

KOEDIJK, 8 Maart. Onze Predikant, Ds. A. M. Venker, deelde ons heden morgen mede, eene beroeping te hebben ontvangen naar de gemeente te Delden.

OOSTERLAND, 17 Maart. Hier werd heden beroepen Ds. H W. Bruins, Pred. te Amstelveen.

HOORN.

HEM, 3 Maart. Uit het vroeger geformeerde drietal, bestaande uit de Predikanten Bruining te Etershem, Bruins te Amstelveen en Tydeman te Zuiderwoude, werd heden Ds. Bruins tot Predikant dezer gemeente beroepen.

OOSTWOUD, 8 Maart. Door de zorg van Kerkvoogden en Notabelen alhier, mogen wij ons verheugen in een geheel nieuw, uit eigen kerkelijke middelen bekostigd, schoon en degelijk orgel, vervaardigd door de gebroeders van Dam, Mr. Orgelmakers te Leeuwarden, die ook door dit werk hunnen welbekenden roem handhaven. Bij de voormiddag-godsdienstoefening werd het door onzen Leeraar, Ds. G. J. van der Roer, aan zijne bestemming gewijd met eene toespraak naar Ps, C: 2, terwijl het voor het eerst ons godsdienstig gezang begeleidde, bij deze gelegenheid bespeeld door den heer G. G. Smit, organist te Medenblik, die ook des namiddags in eene muziek-uitvoering op het orgel er ons de volle statelijke toonen van hooren deed. De gemeente toonde door talrijke opkomst hare hooge belangstelling. En moge ook bij voortduring nevens de Evangelieprediking ons kerkgezang, door orgelspel begeleid, tot verhooging van het godsdienstig gevoel, tot ware heiliging der gemeente medewerken!

BERKHOUT, 8 Maart. Heden morgen werd aan de gemeente kennis gegeven, dat de heer J. Dijk, van 1821 tot 1837 alhier Predikant en sedert emeritus, den 1ste dezer, te Amsterdam is overleden.

Wie hem zich nog herinnerden, vernamen deze kennisgeving met blijkbare aandoening.

AARTSWOUD, 24 Maart. Door wijlen mejufvrouw Anna Zijp jb. weduwe van den heer Kooij, is aan de diaconie alhier gelegateerd eene som van ƒ 6000, vrij van het regt van successie. Door deze daad heeft de overledene zich een blijvende aanspraak verworven op de dankbaarheid der gemeente en een voorbeeld gesteld van lofwaardige belangstelling in het lot der armen, dat steeds meer en meer navolgers moge vinden.

EDAM.

BEETS, 13 Maart. Ter voorziening in de vacature, voortdurende door het bedanken van Ds. A. A. van Meurs, Pred. te Buurmalsen, werd heden door de stemgeregtigden beroepen Ds. J. E. Moltzer, Pred. te Geervliet. Het vroeger vermelde twaalftal was aangevuld met DD. Dr. A. Bruining, Pred, te Etershem c. a. en A. H. Claasen, Pred. te Egmond binnen c. a.; het zes- en drietal, behalve met den beroepene, met Ds. Bruining.

KWADIJK, 17 Maart. De vergadering van stemgeregtigden alhier, gehouden 1 Maart jl. heeft besloten, om bij de vervulling der aanstaande vacature eene keuze te doen uit de beide candidaten, die op beroep hebben gepreekt. Er is dus een tweetal gemaakt, bestaande uit de HH.: H. A. van der Meulen en P. Th. Wielandt.

ZEELAND.

MIDDELBURG.

ARNEMUIDEN, 10 Maart. De bevestiging en de intrede van den alhier beroepen Predikan, Ds. J. M. Rutte, 25 Maart a. s. des voormiddags half tien en des namiddags twee uur. Bevestiger de Consulent, Ds. S. G. Geertsema Beckeringh, Pred. te Kleverskerke.

ARNEMUIDEN, 22 Maart. De vacature, die drie en een half jaar geduurd had, werd heden vervuld. Door den consulent, Ds. S. G. Geertsema Beckeringh, Pred. te Klevenskerke, tot de gemeente ingeleid met Matth. V : 16, aanvaardde onze predikant, Ds. J. M. Rutte, laatstelijk te Paterson (N.-Amerika) in de Evangeliebediening werkzaam, zijn dienstwerk onder ons met Ps. IV : 7*b*.

ZIERIKZEE.

THOLEN, 2 Maart. Ter vervulling der vacature, die hier eerlang zal ontstaan door het vertrek van Ds. A. Barenbrugh naar de Rijp, heeft de Kerkeraad het navolgende twaalftal van Predikanten geformeerd: Fortuijn Droogleever te Melissant, van Oosten te Puttershoek, de Lang te Oude Niedorp, Damsté te Kockange, Aalbers te Diepen-

heim, Wolterink te Sirjansland, van Gorkum te Welsum, Buijs te Noordscharwoude, van Meurs te Buurmalsem, van Nouhuijs te Oirschot, Wassenberg te Appelscha en Reijnvaan te Kerkwerve.

— 12 Maart Uit het vroeger opgegeven twaalftal van Predikanten, werd heden een zestal opgemaakt en daarop geplaatst de DD. J. L. Fortuyn Drooglever te Melissant, A. van Oosten te Puttershoek, M. Buys te Noord-Scharwoude, J. C. van Gorkom te Welsum, H. de Lang te Oude Niedorp en H. F. Reijnvaan te Kerkwerve.

— 15 Maart. Onze Leeraar, Ds. A. Barenbrugh, sprak heden een woord van afscheid naar 2 Thess. III: 16. Donderdag 12 Maart werd werd hij, op de meest eervolle wijze ontslagen van zijne betrekking op de classis van Zierikzee door Ds. J. P. Burgerhout, als gecommitteerde van het Classicaal Bestuur, en van die tot de gemeente door den Kerkeraad, die hem bij deze gelegenheid een smaakvol geschenk, als bewijs van hoogachting en genegenheid heeft aangeboden.

GOES.

KRUININGEN, 16 Febr. Heden werd door het Kiescollege tot Herder en Leeraar alhier beroepen, Ds. W. J. Pijzel, Pred. te Loenen op de Veluwe. Met hem waren op het drietal geplaatst de Predd. E. Jansen Schoonhoven te Raamsdonk en P. J. Roscam Abbing te Ginneken.

KRABBENDIJKE, 16 Febr. Heden werd alhier tot Herder en Leeraar beroepen Ds. K. W. Hulstijn, Pred. te Vreeswijk.

OUDELANDE, 1 Maart. Heden had alhier de bevestiging en intreê plaats van onzen nieuwen Leeraar. Ds. J. Schuttevaêr, van Hornhuizen c. a. tot ons overgekomen, werd door zijnen vriend, Ds. A. van Oosten, Pred. te Puttershoek, tot ons ingeleid en in zijn dienstwerk onder ons bevestigd met eene rede naar 2 Tim. I: 7. De nieuwe Leeraar aanvaardde zijn dienstwerk met eene rede naar 2 Cor. VII: 2*a*.

BIESELINGE, 1 Maart. Heden had de bevestiging plaats van den heer A. J. Westhoff, Cand. bij het Provinciaal Kerkbestuur van Friesland. De handoplegging geschiedde door zijnen vader, Ds. J. Westhoff, Pred. te Dussen, en den Consulent, Ds. S. van Hoek, Pred. te Kapelle, die eene bevestigingsrede hield, sprekende over Luc. IX: 2*a*. Des namiddags aanvaardde de beroepene zijn dienstwerk, prediken de over 1 Cor. III: 11.

WEMELDINGE, 3 Maart. Na het bedanken van Ds. J. H. Gravenstein te de Bilt, werd alhier beroepen Ds. F. Hage te Wolfaartsdijk.

WOLFAARTSDIJK, 15 Maart. Ds. F. Hage heeft voor de beroeping naar Wemeldinge bedankt.

UTRECHT.

UTRECHT.

VREESWIJK, 1 Maart. Maakte onze Leeraar, Ds. K. W. Hul-

stijn, ons vóór acht dagen bekend, eene beroeping te hebben ontvangen naar Krabbendijke, in de avondgodsdienstoefening van heden deelde hij ons mede, dat door hem ook eene beroeping naar Parega c. a. was ontvangen en in beraad genomen.

HARMELEN, 5 Maart. Volgens de keus van het Kiescollegie en na bekomen agreatie werd heden alhier beroepen Ds. A. E. van der Dussen, Pred. te Schaarsbergen.

BENSCHOP, 9 Maart. Alhier is beroepen Ds. H. Bax, Pred. te Poortvliet.

BAANBRUGGE, 15 Maart. Door onzen Leeraar, Ds. C. L. D. van Coexorden Adriani, is beroeping ontvangen naar Harlingen en toezegging van beroeping naar Harderwijk.

WILNIS, 16 Maart. Met algemeene stemmen is hier beroepen Ds. M. J. C. Wolf, Pred. te Wilp.

VREESWIJK, 22 Maart. Onze leeraar, Ds. K. W. Hulstijn, heeft tot blijdschap der gemeente voor de beroepingen naar Krabbendijke en Parrega bedankt.

HARMELEN, 24 Maart. Ds. A. E van der Dussen, Pred. te Schaarbergen, heeft tot onze blijdschap de beroeping naar deze gemeente aangenomen.

AMERSFOORT.

AMERSFOORT, 6 Maart. Om te voorzien in de vacature, die weldra ontstaan zal, werd heden door het Kiescollege het volgende zestal van Predikanten geformeerd: J. Brummelkamp te Veenendaal, H. C. van Lindonk te Oosterbeek, E. A. G. van Hoogenhuijze te Steenwijk, J. J. A. Ploos van Amstel te Hilversum, J. van Heerde te Oudewater en G. Ringnalda te Doornspijk.

NIEUW-LOOSDRECHT, 10 Maart. Ds. W. J. Immink, Pred. te Kollum, voor de beroeping bedankt hebbende, heeft de Kerkeraad alhier beroepen, Ds. H. E. Faure, Pred. te Doesburg.

AMERSFOORT, 17 Maart. Beroepen te Veenendaal Ds. H. C. Voorhoeve, Pred. te Amersfoort.

NIEUW-LOOSDRECHT, 17 Maart. De Kerkeraad heeft dezer dagen de koninklijke magtiging ontvangen tot het aanvaarden van een legaat, groot ƒ 2000, vrij van successie en kosten, aan de Diaconie alhier vermaakt door wijlen Christiaan Sluijer, laatst gewoond hebbende en overleden te 's Graveland, geboren alhier. Van dit blijk van belangstelling des overledenen in de armen zijner geboorteplaats wordt hier openlijk erkentelijke melding gemaakt.

AMERSFOORT, 20 Maart. Uit het bestaande zestal werd heden door het Kiescollegie het volgende drietal geformeerd; DD. J. van Heerde te Oudewater, J. Brummelkamp te Veenendaal en E. A. G. van Hoogenhuijze te Steenwijk.

WIJK.

RHENEN, 26 Febr. Onze oudste Leeraar, Ds. J. P. Hattink, heeft eene beroeping naar Zevenbergen ontvangen.

OVERLANGBROEK, 28 Febr. De heer W. A. Kuiperi, Cand. bij het Provinciaal Kerkbestuur van Overijssel, heeft tot onze blijdschap onze beroeping, den 19e ll. op hem uitgebragt, aangenomen.

RENSWOUDE, 1 Maart. Onze Leeraar, Ds. E. W. Heinecken, maakte ons heden bekend, dat door hem was ontvangen eene beroeping naar de gemeente te Vlissingen, welke hij in zeer ernstige overweging wenschte te nemen.

RHENEN, 8 Maart. Heden maakte onze oudste Leeraar, Ds. J. P Hattink, aan de gemeente bekend, dat hij voor de beroeping naar Zevenbergen had bedankt.

RHENEN. Met hartelijke dankzegging aan gever of geefster, wordt door diakenen dezer gemeente vermeld, dat onder de ingezamelde liefdegiften bij de avond-godsdienstoefening van Zondag 8 Maart jl., zich een bankbillet bevond van *f* 25.

VEENENDAAL. Zie Amersfoort.

FRIESLAND.

LEEUWARDEN.

GOUTUM. Diakenen dezer gemeente berigten met dankbaarheid, dat zij 22 Febr. namiddag aangenaam werden verrast door in de collecte *f* 30 aan muntbilletten te vinden.

HYLAARD, 10 Maart. Onze Leeraar, Ds. H. A. E. Heinecken, is naar Harlingen beroepen.

HYLAARD, 24 Maart. Onze leeraar, Ds. H. A. E. Heinecken, heeft voor de beroeping naar Harlingen bedankt.

SNEEK.

PARREGA c. a., 25 Febr. Heden werd door Floreenpligtigen, bij meerderheid van stemmen tot Predikant benoemd en daarop door den Kerkeraad beroepen, Ds. K. W. Hulstijn, Pred. te Vreeswijk.

WARNS, c. a., 6 Maart. Heded ontving de Kerkeraad dezer gemeente het teleurstellende berigt dat Ds. J. T. F. U. Lauts, Pred. te Eemnes-buiten, de op hem uitgebragte beroeping niet aannam.

WORKUM, 8 Maart. Heden viel Ds. J. H. van IJssel het voorregt te beurt met de gemeente feestvierend te gedenken hoe hij nu 40 jaren Evangeliedienaar is geweest: gedurende 18 jaren te Hempens en Teerns, den overigen tijd te Workum. Met jeugdig vuur somde hij de zegeningen op vooral van zijne eerste gemeente en betuigde die ook in ruime mate alhier genoten te hebben. De tekst der feestrede was daarom genomen uit Gen. XXXII: 10. Talrijk was de opkomst der schare en menig blijk van belangstelling mogt de jubilaris van de gemeente ontvangen, vooral van Kerkvoogden en Notabelen, die hem een keurig geschenk in zilver aanboden. Ook de ringbroeders,

allen tegenwoordig, vereerden hem een aandenken als bewijs van erkentelijkheid voor in zoo menig opzigt betoonden broederzin.

PARREGA. Zie Vreeswijk (cl. Utrecht).

FRANEKER.

SPANNUM, 15 Febr. Onze Leeraar, Ds. J. Krull, maakte ons heden bekend, dat hij na een ernstig beraad, voor de beroeping naar Harlingen bedankt had.

EXMORRA c. a., 15 Febr. Heden werd bij welwillenden afstand van den Consulent, Ds. D. J. Westerloo, Pred. te Longerhouw c. a, onze beroepen Leeraar, Ds. A. A. Schouten, tot zijn werk onder ons ingeleid door Ds. H. C. Voorhoeve, Pred. te Amersfoort, die tot ons sprak naar 1 Kon. XXII: 14. De handoplegging geschiedde door den bevestiger en den Consulent. Des namiddags verbond zich de nieuwe Leeraar aan onze gemeente met eene rede naar 1 Cor. I: 23.

GAAST EN FERWOUDE, 22 Febr. Heden werd hier, na driejarige vacature, deze tot blijdschap der gemeente vervuld. De beroepen Leeraar, Ds. J. F. L. A. Jägher, kwam tot haar over en werd bevestigd door zijnen vriend, Ds. A. H. den Boer, Pred. te Jaarsveld, aan wien de Consulent, Ds. P. de Grient Dreux, Pred. te Witmarsum, dit werk had afgestaan. Door beide genoemden had de handoplegging plaats, waarna de Consulent den nieuwen Leeraar tot de gemeente inleidde. De bevestiger sprak naar 1 Cor. IV: 1, 2; de tekst der intreërede was Mathh. VI: 10*a*.

SCHRAARD, 6 Maart. Tot Predikant dezer gemeente is beroepen, de heer A. Gelderman, Cand. bij het Prov. Kerkbestuur van Utrecht.

DOKKUM.

EE, 19 Febr. Ds. S. H. Buijtendijk, Pred. te Harderwijk, heeft de beroeping herwaarts aangenomen.

SURHUIZUM, 25 Febr. Ds. J. de Jong, Pred te Woudsend, heeft de beroeping naar deze gemeente aangenomen.

HEERENVEEN.

JOURE, 7 Maart. Heden ontving de Kerkeraad berigt, dat Ds. A. J. P. W. de Wilde, Pred. te Gorssel, voor de beroeping naar deze gemeente heeft bedankt.

HAULERWIJK, 22 Maart. Onze Leeraar, Ds. H. J. C. Bekenkamp, sprak heden een woord van afscheid naar Joh. 19 : 40*b*. Vrijdag 20 Maart werd hij op eervolle wijze ontslagen van zijne betrekking tot de classis door Ds. J. Dijck Fledderus als gecommitteerde van het Classicaal Bestuur, en van die tot de gemeente door den Kerkeraad.

OVERIJSSEL.

ZWOLLE.

LEMELE, 11 Maart. Heden maakte onze geachte Leeraar, Ds. F. Hopster, aan de gemeente bekend, dat hij vrijheid had gevonden voor de beroeping naar Goedereede te bedanken. Zie nog Oudewater (cl. Gouda).

GRAMSBERGEN, 20 Maart. Door Kerkvoogden is besloten het kerkgebouw alhier te vergrooten. Reeds is door verschillende leden der gemeente voor dit doel de som van ƒ2300 bijeengebracht.

DEVENTER.

VRIEZEVEEN. Zie Doesborgh (cl. Zutphen).

VRIEZENVEEN, 26 Febr. Diakenen dezer gemeente werden zeer verblijd door eene gift van ƒ 250, den armen geschonken door de erven van den heer J. de Lange, onlangs alhier overleden.

— 11 Maart. Heden besloot onze Leeraar, Ds. C. P. N. Pikaar, na ernstig beraad, voor de beroeping naar Doesborgh te bedanken.

VRIEZENVEEN, 17 Maart. De biddag voor den oogst (11 Maart) was voor ons een dag van dankbare blijdschap, daar onze geachte Herder en Leeraar, Ds. C. P. N. Pikaar, aan de gemeente bekend maakte dat hij voor de beroeping naar Doesborgh bedankt had.

ENSCHEDE, 18 Maart. Heden werden door het Kiescollegie alhier de navolgende twaalf-, zes- en drietallen van Predikanten opgemaakt. Twaalftal: N. de Jonge te Leksmond, G. Doedes te Velsen, E. F. Kruiff te Velp, H. J.James te Heusden, H. C. van Lindonk te Oosterbeek, J. Riemens te Driebergen, C. J. Gronemeijer te Apeldoorn, C. J. G. van Hoogstraten te Almelo, D. G. Escher te Warnsveld, F. C. Magendans te Slijk-Ewijk, H. B. Noorda te Jutphaas en M. Sjoers te Oppenhuizen. De eerste zes vormden het zestal, de eerste drie het drietal, waaruit de heer de Jonge beroepen is.

KAMPEN.

VOLLENHOVE, 19 Febr. Uit het vroeger geformeerde drietal van Predikanten is hier door het Kiescollegie beroepen, Ds. G. Ringnalda, Pred. te Doornspijk.

GIETHOORN, 22 Febr. Heden werd door onzen Predikant, Ds. A. G. Harger, de gemeente bekend gemaakt met het overlijden van haar voormaligen Leeraar, de heer A. L. Kiers. Een zamenloop van omstandigheden was de oorzaak, dat dit niet vóór heden geschieden kon.

VOLLENHOVE, 26 Febr. Ook Ds. G. Ringnalda, Pred, te Doornspijk, heeft voor de beroeping naar deze gemeente bedankt.

— 5 Maart. Ter voorziening in de door het bedanken van Ds. G. Ringnalda voortdurende vacature, heeft ket kiescollegie heden een nieuw twaalftal van Predikanten opgemaakt, bestaande uit DD.: H. Bax te Poortvliet, D. G. Escher jr. te Warnsveld, J. C. Eijkman te Koudekerke, N. A. de Gasij Fortman te Vleuten, C. H. Koopman

te Waspik, J. Kromsigt te Cortgene, J. Krull te Edens en Spannum, C. P. N. Pikaar te Vriesenveen, J. A. Ruijs te Putten, J. J. Ruijs te Ermelo, L. Tinholt te Koudum en H. W. A. Verhoeff te Charlois c a.

VOLLENHOVE, 18 Maart. Uit het bestaande twaalftal van Predikanten werd heden een zestal geformeerd, waarop geplaatst werden de Predikanten: J. C. Eijkman te Koudekerke, C. H. Koopman te Waspik, J. Krull te Edens en Spannum, C. P. N. Pikaar te Vriesenveen, L. Tinholt te Kollum en H. W. A. Verhoeff te Charlois c. a. Onmiddelijk daarna werden DD.: Koopman, Krull en Verhoeff op het drietal gebragt.

GRONINGEN

GRONINGEN.

SAAKSUM, 22 Febr. De heer A. B. Meijer, van Stitswerd tot ons overgekomen, werd heden in zijn dienstwerk bevestigd door zijnen vader, Ds. C. Meijer, Pred. te Warfhuizen, met 2 Cor. V: 20*a*. Des namiddags aanvaarde de bevestigde zijn dienstwerk met Philem. 8, 9*a*.

FEERWERD, 1 Maart. Heden werd berigt, dat Ds. H. C. Speckman, Pred. te Schoonoord, de beroeping naar deze gemeente heef aangenomen.

LUTJEGAST, 24 Maart. Heeren candidaten en predikanten, die voor de beroeping in deze gemeente in aanmerking wenschen te komen, worden uitgenoodigd zich vóór 15 April e. k. bij den Kerkeraad aan te melden. Het traktement bedraagt *f* 821, benevens eenige emolumenten, jaarlijks gemiddeld *f* 50 bedragende. De pastorij is zeer goed, en heeft een grooten en zeer vruchtbaren tuin. De plaats is zeer gunstig gelegen op een uur afstand van het spoor.

APPINGADAM.

SPIJK, 17 Maart. Nadat ook Ds. J. H. Guldenarm, Pred. te Oosthem c. a., voor de beroeping naar hier bedankt had, werd heden na benoeming door daartoe geregtigden, onder voorzitting van den Consulent, Ds. P. J. van Griethuijsen, Pred. te Lasdorp, beroepen Ds. G. Ringnalda, Pred. te Doornspijk.

ONDERDENDAM.

WARFUM, 27 Febr. Onze boekhouder-diaken ontving dezer dagen van den heer Dr. R. Westerhoff, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, de som van *f* 100, met verzoek daarvan *f* 40 te willen afzonderen voor de armen der Afgescheidene gemeente, terwijl de overblijvende *f* 60 bestemd waren voor die der Hervormden. Wij

maken hiervan met ingenomenheid en dankbaarheid melding, te meer omdat dergelijke giften hier tot de zeldzaamheden behooren.

NOORD-BRABANT.

BREDA.

MADE, 25 Febr. De heer H. Muntendam, heeft de beroeping naar deze gemeente aangenomen.

WILLEMSTAD, 7 Maart. Ds. J. A. P. Ris Lambers, Pred. te 's Greveldnin Kapelle, heeft voor de beroeping naar deze gemeente bedankt.

STEENBERGEN, 15 Maart. Heden werd aan de gemeente medegedeeld het overlijden van Ds. G. W. van Duijl, vroeger van 1849 tot 1869 bemind predikant alhier. Zoowel bij eigen gemeenteleden, als bij anderdenkenden werd dit berigt met hartelijke deelneming vernomen. Zijne nagedachtenis blijft onder ons in eere, zijn naam in hooge achting!

Ook uit Nieuwland (classis Gouda) wordt berigt, dat daar gelijke mededeeling, vooral door hen, die 's mans Evangelieprediking gedurende den tijd zijner bediening aldaar gewaardeerd hadden, met deelneming is ontvangen.

OUDENBOSCH, 23 Maart. Door wijlen den heer J. J. van Breda, is aan de diaconie en aan het kerkefonds alhier gelegateerd, aan ieder *f* 500 2½ pCt. Werk. Schuld in te schrijven op het Grootboek, vrij van successieregten.

HEUSDEN.

GIESSEN EN RIJSWIJK, 22 Febr. Heden werd onze beroepen Leeraar, Ds. J. Kuiper, voormalig predikant bij de Christelijke Gereformeerde kerk, onder ons bevestigd, door den consulent. Deze had tot tekst Luk. XXIV: 47. Des voormiddags aanvaardde de nieuwe leeraar zijn dienstwerk naar 1 Cor. II: 2.

WIJK, 22 Febr. Onze waardige Herder en Leeraar, Ds. D. Niessen, maakte ons heden bekend eene beroeping te hebben ontvangen naar de gemeente Waarder c. a. en in beraad genomen.

LOON OP ZAND. Zie Ommeren (cl. Tiel).

HEUSDEN. Zie Elburg (cl. Harderwijk).

WIJK, 1 Maart. Onze geachte Leeraar, Ds. D. Niessen, maakte ons heden bekend, voor de beroeping naar Waarder c a. bedankt te hebben.

's GREVELDUIN KAPELLE. Onze geachte Leeraar, Ds. J. A. P. Ris Lambers, deelde ons mede, eene beroeping naar Maasland te hebben ontvangen, welke hij in zeer ernstige overweging wenschte te nemen. — Zie Willemstad (cl. Breda).

LOON OP ZAND, 2 Maart. Ds. J. Gann Dunn, Pred. te Ommeren, heeft voor onze beroeping bedankt.

HEUSDEN. Zie Buren (cl. Tiel).

AALBURG EN HEESBEEN, 9 Maart. Heden werd tot Herder en Leeraar beroepen Ds. A. C. Nonhebel, Pred. te Leimuiden.

MEEUWEN, 18 Maart. Na wederopvatting van het beproeingswerk, werd heden hier beroepen Ds. P. C. van der Horst, Pred. te Gorinchem.

's GREVELDUIN KAPELLE, 22 Maart. Heden moesten wij vernemen, dat onze Herder en Leeraar, Ds. J. A. P. Ris Lambers, de beroeping naar Maasland heeft aangenomen.

EINDHOVEN.

VELDHOVEN, 25 Febr. Heden ontvingen wij berigt, dat Ds. J. M. D. Rombach, de beroeping heeft aangenomen.

HOOGELOON, 1 Maart. Heden mogten wij berigt ontvangen, dat Ds. W. A. van Beusekom de beroeping heeft aangenomen.

DRENTHE.

MEPPEL.

PESSE, 1 Maart. De dag van heden was voor onze gemeente een aandoenlijke dag. Onze Herder en Leeraar, Ds. H. J. Bergsma, die nog geen twee jaren in ons midden met ijver en zegen het Evangelie verkondigde, nam afscheid met de woorden des Heeren, Matth. IV: 10*b*. en viel dat afscheid nemen onzen naar Wijngaarden vertrekkenden leeraar zwaar, wij hopen dat zijne wenschen over onze gemeente uitgeboezemd, maar ook die welke de gemeente voor hem heeft uitgestort, door God mogen worden verhoord. Van zijne betrekking tot de gemeente is hij door onzen consulent, Ds. J. J. Damsté van Ruinen, en van die tot de classis door het gecommitteerd lid van het Classicaal Bestuur, Ds. A. W. Kamp, van Meppel losgemaakt. Ook zijne Ringbroeders treuren om zijn vertrek.

COEVORDEN.

SCHOONOORD. Zie Tjeerwerd (cl. Groningen)

SCHOONOORD, 22 Maart. HH. Candidaten en gevestigde Predikanten, die van standplaats wenschen te veranderen, worden uitgenoodigd zich met franco-brieven te adresseren aan den tegenwoordigen Predikant, Ds. H. C. Speckman. De voordeelen aan deze standplaats verbonden zijn, behalve het gebruik van eene nette, voor tien jaren gebouwde pastorij met tuin, *f* 800 landstractement en *f* 50

uit het fonds ter verbetering der schraalste predikantstractementen, terwijl de gezonde ligging van Schoonoord zeer wordt geroemd.

HERTOGDOM LIMBURG.

MAASTRICHT.

MAASTRICHT, 1 Maart. Op den 27 Febr. was het veertig jaren geleden, dat Dr. J. W. Suringar de Evangeliebediening te Gulpen, en drie en dertig jaren dat hij haar in ons midden aanvaardde. De talrijke bewijzen van belangstelling, achting en vriendschap, bij deze gelegenheid ontvangen, drongen hem om dat heden openlijk in de gemeente te herdenken. Bij het terugzien op het afgeloopen tijdvak en op de daarin voorgevallen veranderingen in den staatkundigen, wetenschappelijken en kerkelijken toestand der wereld, vestigde hij naar 2 Tim. II: 19 onze aandacht op het Christendom, dat, te midden dier veranderingen, als een Godsgebouw onwrikbaar vaststaat; op het bemoedigende, dat de Heer de Zijnen kent en op de verpligting om afstand te doen van alle ongeregtigheid.

WAALSCHE KERK.

Bij de Waalsche Commissie is het berigt ontvangen, dat de heer Daniel Theodore Huët, emer.-pred., den 15 Febr. te 's Gravenhage is overleden. Den 16 Aug. 1790 te Vlissingen geboren, werd hij in 1814 tot de predikdienst toegelaten. Eerst predikant te Breda, werd hij in 1820 te Middelburg beroepen en vertrok van daar in 1822 naar Rotterdam, waar hij in 1856 emeritus werd. D. T. Huet heeft èn als prediker èn als godgeleerde eene eervolle plaats bekleed in onze Waalsche kerken, en zijne benoeming tot Ridder der orde van den Nederlandsche Leeuw in 1843 was eene welverdiende onderscheiding.

ZWOLLE, 15 Febr. Heden nam onze naar Zwitserland beroepen Leeraar, Ds. P. Faure, afscheid van ons met eene leerrede naar Matth. XIII: 52 en 53. In eene daartoe belegde vergadering van den Kerkeraad werd hij denzelfden dag door Ds. J. F. Kronenberg, Pred. te Arnhem, als consulent onzer gemeente en afgevaardigde der Waalsche Commissie, van zijne betrekking tot onze gemeente en tot de Waalsche kerken ontslagen.

ROTTERDAM, 15 Maart. Nadat den 18 Nov. des vorigen jaars toezegging van beroep was gegeven aan Ds, C. A. A. de Magnin, vroeger Pred te Saillans (Drôme) en vervolgens voldaan was aan de bepalingen van art. 57 van het Reglement op de vacaturen, werd den 22 Febr. ter vervulling der vacature, ontstaan door het emeritaat van den heer Dr. A. Réville, genoemde heer Magnin tot Herder en Leeraar

dezer gemeente beroepen. Met hem waren op het drietal geplaatst DD. C. G. Chavannes, Pred. te Leeuwarden, en E. Picard, Pred. te Pierrefontaine.

ZWOLLE, 15 Maart. Ter vervulling der vacature, ontstaan door het vertrek van den heer Faure, werd heden door den Kerkeraad beroepen de heer Dr. H. C. Laatsman, Pred. te Haarlem

CHRISTELIJKE GEREFORMEERDE KERK.

ZEGWAART, 11 Febr. Tot onze blijdschap heeft onze Leeraar C. Kuiper vrijheid kunnen vinden om voor de roeping naar Waddinxveen te bedanken.

MELISKERKE, 16 Febr. Ter voorziening in de bestaande vacature is hier beroepen, de heer P. Meister, Cand.

MARUM, (Prov. Gron.) 17 Febr. Uit het door den kerkeraad voorgestelde tweetal: J. Greven te Uithuizen en R. Vos te Ruinerwolde, is door de gemeente beroepen J. Greven.

SCHARNEGOUTUM, 21 Febr. Heden werden we zeer verblijd door het berigt, dat Ds. E. Diemer ons beroep heeft aangenomen.

THOLEN, 22 Febr. De Heere heeft bij ons welgedaan na langdurige beproeving. Ds. J. A. Klerq. te Bruinisse heeft onze roeping aangenomen. Gedurende zes jaren was onze gemeente vacant.

KRUININGEN, 23 Febr. Onze gemeente werd zeer verblijd door het bericht, dat onze geliefde Leeraar H. A. Jonkman bedankt had voor de roeping naar Graafschap Noord-Am.

ALBLASSERDAM, 24 Febr. Door onze gemeente is met algemeene stemmen beroepen C. Kuiper te Zegwaart.

STELLENDAM, 24 Febr. Hier is thans beroepen J. B. van Mechelen te Vrijhoeve Cappelle, met wien op het tweetal stond J. P. v. d. Maas te Beekbergen.

ZWOLLE, 24 Febr. Tot groote blijdschap der gemeente heeft onze geliefde Leeraar W. H. Gispen voor de roeping naar Amsterdam bedankt

PERNIS, 26 Febr. Thans is door onze gemeente beroepen A. Brink te Neuzen.

UELZEN (Graafschap), 27 Febr. Met bijna algemeene stemmen is beroepen J. Schoemaker te Bonde (Oost-Friesland).

HELLEVOETSLUIS, 1 Maart. Een dag van blijdschap was ons heden bereid. Na drie jaren herderloos te zijn geweest, zag de gemeente zich heden weer in het bezit gesteld van een eigen Leeraar. Haar beroepen Leeraar A. Brouwer, werd bevestigd door J. Schuurman te Zwartewaal met Colloss. I: 28. De bevestigde hield zijn intreê met 1 Joh. I: 3.

DE LIER, 1 Maart. Onze geliefde Leeraar J. de Koning nam heden zegenend afscheid van de gemeente, sprekende over Hebr. XIII: 20, 21.

JASKENHUIZEN, 1 Maart. Met algemeene stemmen beroepen J. Duursema te Scheemda.

ROTTEVALLE, 1 Maart. Heden is naar den wensch onzes harten hier een nieuwe gemeente gesticht door Ds. E. Douma te Drachten, tot welke gemeente wij tot nog toe behoorden. ZEw. sprak naar Matth. XIII: 31, 32 een hartelijk en treffend woord.

Ook is hier een Zondagschool opgericht, die druk bezocht wordt.

TIEL, 2 Maart. Gister werd onze beroepen Leeraar J. H. v. d. Lichte, van Marrum tot ons overgekomen, in zijn dienstwerk onder ons bevestigd door A. G. de Waal te Velp naar Hand. X: 33· De bevestigde deed zijn intreê met 2 Cor. IV: 5. Des Heeren zegen ruste er rijkelijk op.

HALLUM 5 Maart. Tot ons leedwezen heeft Ds. K. J. van Goor te Hoogeveen voor onze roeping bedankt.

VRIJHOEVE CAPPELLE, 6 Maart. Onze geliefde Leeraar J. B. van Mechelen heeft tot algemeene blijdschap voor de roeping naar Stellendam bedankt.

MELISKERKE, 6 Maart. Verblijdend was ons het berigt, dat Cand. P. Meister onze roeping hoopt op te volgen.

VELDHUIZEN, 6 Maart. Door de gemeente hier is beroepen J. Schoemaker te Bonde (Oost-Friesl.) met wien op het drietal stonden, J. H. Schoenmaker te Dedemsvaart en J. H. Vos te Lutten.

BARUM, 8 Maart. Na het bedanken van Ds. K. v. Goor te Veenwoudsterwal, is hier beroepen J. van Anken te Suawoude.

ZEGWAART, 8 Maart. Onze Leeraar C. Kuiper heeft tot groote vreugde der gemeente voor het beroep naar Alblasserdam bedankt.

ALMKERK, 8 Maart. Heden werd ons nieuw kerkgebouw voor de dienst des woords geopend. Onze Consulent D. K. Wielenga sprak bij die gelegenheid over Exod. XX: 24*b*. Eene groote schare woonde de plechtigheid bij.

BEILEN, 8 Maart. De Heere heeft bij ons welgedaan. Slechts vier maanden waren wij herderloos. Heden werd onze beroepen Leeraar Moolhuizen onder ons bevestigd door W. A. Kok te Hoogeveen, met 2 Cor. V: 20. De bevestigde aanvaardde de bediening met te spreken naar Efeze VI: 19.

UITHUIZEN, 9 Maart. De Heere heeft ons gebed verhoord. Onze geliefde Leeraar J. Greven heeft voor de beide roepingen, zoowel voor die naar Marum (Prov. Gron.) als die naar Marrum (Prov. Friesl.) bedankt.

STADS-MUSSELKANAAL, 10 Maart. Tot onze blijdschap heeft G. Hemkes te de Leek onze roeping aangenomen.

YERSEKE, 13 Maart. Gisterenavond is hier beroepen, P. den Boer te Veere, met wien op het drietal stonden: M. Boon te Oud-Vosmeer en H. H. Middel te Wolphaarsdijk.

REMONSTRANTSCHE BROEDERSCHAP.

DELFT, 20 Febr. Uit het bestaande drietal werd heden door den Kerkeraad beroepen Ds. G. Buisman, Ned. Herv. Pred. te Wieringerwaard.

OUDE WETERING, 22 Maart. Uit het vroeger vermelde drietal werd heden door de manslidmaten der gemeente tot Herder en Leeraar verkozen Ds. W, J. J. Fries de Vries, Pred. te Zevenhuizen en Hazerswoude.

EVANGELISCH-LUTHERSCHE KERK.

ZIERIKZEE, 8 Maart. Heden werd onze uit 's Hertogenbosch beroepen Leeraar, Ds. J. H. A. Michelsen, in de morgen godsdienstoefening aan de gemeente voorgesteld door Ds. E. Snelle, hervormd Predikant alhier, met eene leerrede over Rom. 1: 16, en deed des namiddags van dienzelfden dag zijne intrede met eene leerrede over 1 Cor. 9: 22b, welke beide plegtigheden door eene talrijke schaar en daaronder ettelijke Predikanten der naburige hervormde gemeenten, werden bijgewoond.

HERSTELD EVANGELISCH-LUTHERSCHE KERK.

AMSTERDAM, 19 Maart. Op den vorigen Zondag, 15 Maart werd de gemeente in diepen rouw gedompeld door het onverwacht overlijden van een harer geliefde Leeraren, Ds. Hendrik Roelof Bosch, in den ouderdom van ruim 45 jaren, nalatende eene bedroefde weduwe en drie nog jeugdige kinderen. Van af het jaar 1857 tot 1864 was hij in de gemeente te Medemblik, en sedert dien tijd onder ons een ijverig Herder, een onvermoeid verkondiger des Evangelies, en een steun en troost voor velen. Allen die hem kenden hadden hem lief wegens zijne nederigheid, opregtheid, christelijken zin en wegens zijne zelfopofferende liefde.

Diepe verslagenheid heerschte in de gemeente toen bij de morgen- en avond-godsdienstoefening die treurmare door de verschillende Leeraren der gemeente werd bekend gemaakt.

Door bloedverwanten, ambtgenooten, kerkeraadsleden en vele belangstellenden werd heden het stoffelijk omhulsel van dien waardigen Leeraar ter aarde besteld. Op de begraafplaats te Diemerbrug te zamen gekomen, schaarden allen zich rondom den geopenden grafkelder, en werd door den oudsten Leeraar der gemeente, Ds. G. W. Stemler een woord van warme hulde ter zijner nagedachtenis gesproken, een

woord van dankbare herinnering voor hetgeen de ontslapene in zijn leven voor zijne gemeente, voor zijne vrienden en voor zoo vele hulpbehoevenden geweest was.

Na die ter aarde bestelling sprak in het sterfhuis Ds. P. J. Helwig een woord van troost en bemoediging tot zijne bedroefde weduwe, kinderen en bloedverwanten.

De Vader in den hemel doe hen en ons berusten in zijn ondoorgrondelijken wil, en terwijl onze Leeraar en vriend rust van zijn arbeid, mogen zijne werken hem volgen en zijn volbragt werk onder ons ook na zijn verscheiden nog gezegende vruchten dragen.

DOOPSGEZINDE GEMEENTEN.

WORKUM, 25 Maart. Ds. J. Molenaar, Pred. te Berlikum, heeft voor ons beroep bedankt.

WITTEMBERG ZONDER LUTHER

EN

LUTHER IN DE BELANGRIJKSTE DAGEN ZIJNS LEVENS.

De Rijksdag te Worms was gehouden. In tegenwoordigheid van den Keizer en de Rijksgrooten [1]), van eene zoo talrijke schaar, dat de vorsten te nauwernood hun zetels konden innemen, had Luther met onverschrokken moed en luider stemme, zoodat iedereen in de groote zaal hem had kunnen verstaan, verklaard, dat hij, van 't geen hij geschreven had, niets zou herroepen, zoo lang men hem niet met uitspraken der H. S. had aangetoond dat hij dwaalde, dat hij het niet *kon*, omdat zijn geweten het hem belette [2]). En als zijne laatste

[1]) De lijst van de tegenwoordig zijnde vorsten vindt men onder anderen bij Walch. Dr. Martin Luthers Sämtliche Schriften, dl. 15 onder No. 567.

[2]) Karakteristiek is de beschrijving die Luther van 't verhandelde op den Rijksdag te Worms geeft, in een brief (gedagt. Frankfort a/Main Zondag Cantate, 28 April 1521) aan den schilder Lucas Cranach te Wittenberg. „Ik dacht, dat Z. K. M. een Doctor of 50 zou bijeengebracht hebben en den monnik eerlijk zou hebben overwonnen. Maar nu is er hier niets meer verhandeld dan dit. Zijn die boeken van U? Ja. — Wilt gij ze herroepen of niet? Neen. — Ga dan heen.”

woorden had het door de zaal geklonken: „Hier sta ik, ik kan niet anders. God helpe mij, Amen!" De indruk, dien hij te weeg had gebracht, was verschillend geweest. Keizer Karel had verklaard: „Hij ten minste zal mij niet tot een ketter maken"; en Keurvorst Frederik de Wijze, had op den avond van den 18en April 1521 in zijn slaapkamer aan Spalatinus zijn tevredenheid betuigd in de woorden: „O hoe goed heeft Doctor Martinus voor den Keizer en 't Rijk gesproken." [1]) Den 19en had Karel reeds een eigenhandigen brief aan de Rijksstenden geschreven, waarin hij verklaarde, dat na de betuigingen van hardnekkigheid, die men den vorigen dag van Luther gehoord had, hij spijt gevoelde, dat hij hem tot dusverre gespaard had, maar dat hij besloten was voortaan tegen hem te handelen als tegen een openlijken ketter, en waarin hij de Vorsten uitnoodigde, om in dienzelfden geest te handelen, zoo als het hun plicht was en zij hem hadden beloofd.

Noch de driestheid van Luther's voorstanders, die in de keizerlijke vertrekken een briefje legden, met het opschrift: „Wee het volk, welks Koning een kind is," noch het aan 't Raadhuis aangeplakte biljet, waarop, omdat men eer en goddelijk recht onderdrukte, door een vierhonderdtal verbonden ridders, aan alle voorstanders van Rome, de vijandschap had aangekondigd; noch de pogingen die men bij Luther aanwendde om hem tot eenige toegeeflijkheid te bewegen [2]), noch het vertrek van de keurvorsten van Saksen en de Pfalts, voordat de zaak van Luther beslist was door de Stenden, verhinderde dat op den 26 Mei, een Zondag, in de kerk zelf, door den keizer het geantedateerde stuk (het werd gebracht 8 Mei, toen de vergadering nog vrij voltallig was), werd onderteekend, waarbij Luther in den rijksban werd gedaan.

[1]) Vermeld sub. num. 572. Walch. XVe dl.

[2]) Hierover Luthers eigen verklaring bij Walch. dl. XV sub. No. 573.

Dit edict werd overal bekend gemaakt; op sommige plaatsen, ook hier in de Nederlanden, werden Luthers geschriften verbrand; maar veel uitwerking had het toch niet. Een massa anonyme geschriften verschenen er tegen. Ulrich von Hütten valt zelfs met open vizier den pauselijken Nuntius Aleander aan, en vraagt hem: „of hij dan werkelijk geloofde met zoo'n enkel edictje, dat hij eenen jongen vorst met list had afgeperst, godsdienst en vrijheid te zullen onderdrukken, alsof een keizerlijk bevel iets zou vermogen tegen het onveranderlijk Woord Gods; of was de denkwijze van een vorst niet veranderlijk?" Toch scheen het resultaat te hebben gehad. De man, dien het gold, en die tot aan Wittemberg, krachtens het vrijgeleide, vrij kon gaan, maar daarna aan de lusten van een ieder zou overgegeven zijn, was, nog voordat hij zijn Wittemberg had weergezien, plotseling verdwenen. Op den 4en Mei was hij, nadat hij het dorp Möra in het Thüringer Wald verlaten had, door een groep vermomde ruiters overvallen, die hem uit zijn wagen tilden, op een paard zetten en in snellen draf met hem wegreden. In wiens handen was hij gevallen? Was het een of andere vijand van den keurvorst, die den Hervormer in zijne macht wilde hebben? Was hij misschien reeds gedood? Deze vragen hielden vriend en vijand bezig. Slechts weinigen hadden er het antwoord op kunnen geven, maar dezen zwegen.

Intusschen had het door hem in Gods kracht begonnen werk zijnen loop; 't was immers Gods werk. Maar ook in het goede zaad, in Wittemberg gezaaid, zaaide de Satan zijn onkruid, dat er, zoo als 't wel meer gebeurt, aanvankelijk en voor veler oog althans, zeer begeerlijk uitzag, en dat dreigde het goede zaad te verstikken.

Staat en Kerk waren in de middeleeuwen op een zeer wanstaltige wijze vereenigd tot een geheel, waarin sedert Hen-

drik IV in Duitschland de kerk, of laat ons liever zeggen, de Paus van Rome, de overhand had. Luther had de kroon des Pausen aangetast, zoo als Erasmus tot Frederik den Wijze te Keulen zeide: en was, ofschoon hij het uit een ander beginsel deed, daardoor op den weg gekomen, door zoovele Duitschers van dien tijd gewenscht, die de opperheerschappij van den Roomschen zetel moede waren, en zich gaarne ontheven zagen van de schande en de kosten die het dienen van dien heer hun bezorgde Luther had de scholastici, de volgers van Thomas van Aquino bestreden, en de meer ontwikkelden, de humanisten, wachtten van hem heil, hadden althans de oogen vol verwachting op hem gevestigd. Luther had den buik der monniken aangepast, en was daarmede in den smaak gevallen van het volk, dat voor den Uilenspiegel, voor de vastenavondspelen van Rosenblüt en voor het Narrenschip Sehartiaan Brant, duidelijk zijne ingenomenheid had betuigd. Luther had in zijne schriften snaren aangeraakt, die de gelijkgestemde snaren in de harten van allen, die ernstig over godsdienst dachten, deden trillen. Kortom, Luther had den strijd aangebonden tegen den grondslag van de toen bestaande orde van zaken, en 't had weinig gescheeld of de politiek had Keizer Karel V aan zijne zijde gebracht, gelijk diezelfde politiek dezen had genoopt hem tot dusverre te sparen.

Wat zou er nu gebeuren? Zou er eene gewelddadige omwenteling komen, waarbij de zonden bezocht werden aan hen die ze zoolang straffeloos hadden bedreven? Zou alles met geweld onderdrukt worden, en zou 't met Luther's werk gaan, gelijk met dat van Wicliffe of van Hus? Wie wist het? Veler oogen waren met belangstelling gericht naar die jonge Wittemberger Hoogeschool, van waar, zoo van eenige plaats, verdere teekenen van leven moesten worden gegeven der jeugdige Hervorming.

En wat gebeurde daar?

De rijksban over Luther uitgesproken, de bepalingen, daarin vervat tegen de aanhangers van zijne leer en tegen zijne schriften, schenen in Wittemberg niet gekend te worden. Toch had de keizer hem in zijn edikt (14) den boozen vijand genoemd, die in de gestalte eens menschen met aangenomen monnikspij, de ten hoogste verdoemelijke ketterijen van vele ketters, die langen tijd verborgen waren gebleven, in een stinkenden poel had bijeengebracht en er zelf nog eenige nieuwe bij bedacht had; toch had hij 't als zijn uitdrukkelijke wil en onder de ergste straffen (poenae criminis laesae majestatis) verboden (27): aan allen en aan een iegelijk, dien vervloekten scheurmaker en openbaren ketter, na den 14en Mei 1521, te huisvesten, te herbergen, te eten of te drinken te geven, enz.; en bevolen hem, waar men hem dan ook tegen mocht komen of ontmoeten, gevangen te nemen, en wel bewaard naar den keizer op te zenden. Toch had hij gezegd (28), dat men al zijne aanhangers, beschermers en navolgers gevangen moest nemen, en dier goederen in eigen bezit mocht nemen en zonder eenige verhindering tot eigen nut aanwenden. Toch waren dezelfde straffen aangekondigd (29) tegen degenen, die Luthers schriften zouden koopen, verkoopen, lezen, houden, afschrijven, drukken enz.: en was er verboden (36), dat iemand waar ook in 't Heilige Roomsche rijk enz. voortaan iets zou drukken, dat maar eenigszins het Christelijk geloof betrof, zonder weten en goedkeuring van den eersten geestelijke dier plaats, en met permissie van de faculteit in de H. S. aan de naastbijgelegen Universiteit; en las men er ten slotte in, dat zoo iemand, in welke waardigheid, van welken stand of rang ook, op de eene of andere manier tegen de bepalingen van dit edict mocht handelen, hij met den rijksban zou worden gestraft.

Te Wittemberg deed men, als of men van dit alles niets wist. Men ging op den eenmaal ingeslagen weg voort, en leerde en schreef zoo als men gedaan had toen Luther er nog was. Het aantal studenten, die de lessen bijwoonden, was even groot, zoo niet grooter dan vroeger, zoodat Spalatinus in Oct. 1521 schrijven kon, dat er meer dan 1000 waren, en Luther zelf, ten gevolge van de hem uit Wittemberg verstrekte berichten den 8 Sept. aan Spalatinus schrijven kon [1]): „Ik verheug mij, dat Wittemberg vooruit gaat, vooral daarom, omdat dit geschiedt in mijne afwezigheid, opdat de goddelooze het zien en met de tanden knerse, en zijn wensch verijdeld zij." Wel werd door de vorsten van Brunswijk en Brandenburg hunnen onderdanen gelast Wittemberg te verlaten, en gaven eenigen aan dat bevel gehoor, maar Melanchton, Amsdorf en Jonas, om Carlstadt niet te noemen, zetten hun colleges vrijmoedig voort, en gingen steeds verder. Tegen het decreet der Sorbonne, dat nog voor den rijksdag te Worms verschenen was, schreef Melanchton zijne krachtige apologie van Luther; maar het zou niet lang bij spreken of preeken en schrijven blijven. Weldra zou men gaan handelen.

Reeds in den zomer van 1520 had Melanchton het op zich genomen, een zijner leerlingen, dien een Carthuiser dwingen wilde in een klooster te gaan, van de lastige herhaalde aanzoeken diens mans te bevrijden, en dezen in naam des jongelings een in alle opzichten zijner waardigen brief geschreven [2]), waarin men de merkwaardige woorden leest: „De ware Evangelische armoede bestaat niet in 't ontvangen maar in 't geven (est enim vera Evangelica paupertas non in accipiendo sed in dando). Wij houden ons bezig met de studie der H. Schriften,

[1]) Walch. XV: Anhang 76 N. 7.

[2]) Corp. Ref. I: 191.

eene bezigheid, waarmede slechts weinigen uwer zich afgeven, en waaruit gij met vrij groote zekerheid zult mogen besluiten, dat er bij ons ook eenig Christendom wordt gevonden." In dit schrijven had hij getoond, dat hij het nut van de kloostergeloften niet inzag, dat hij ze integendeel gevaarlijk vond, en dat zij der kerk en der ganschen Christenheid in een zedelijk opzicht veel nadeel hadden gedaan [1]).

Deze bestrijding van het nut der kloostergeloften werd in 1521 gevolgd door eene handeling, welke, volgens de verklaring der Roomschen, een verbreking dier geloften was. Drie geestelijken, Jacob Seidler, pastoor aan de Glashütte bij Meissen, Magister Bartholomaeus Bernhard von Feldkirch, proost te Kemberg en nog een pastoor in het Mansfeldsche traden in den echt. Deze huwelijken maakten furore. Melanchton kon niet anders dan ze goedkeuren; ook Luther, zooals uit een zijner brieven aan Melanchton, d.d. 25 Mei, blijkt [2]) keurde ze althans niet af; de Roomsche geestelijkheid echter schreeuwde om wraak. De getrouwde pastoors verdedigden hunne handelwijze en beweerden, dat zij door te trouwen, niet tegen de afgelegde geloften hadden gehandeld. Seidler toch wees er op, dat in het bisdom Meissen, waartoe hij behoorde, van de priesters de gelofte geëischt werd, de kuischheid te bewaren, voor zoover de menschelijke zwakheid dit zou toelaten [3]), en beweerde door zijne handelwijze de edelste uitleg-

[1]) Onerarunt nescio qui Tyranni coelibatu sacerdotia, ut prodigioso luxui via fieret. Fit enim ut interdictis nuptiis omnia sibi putent licere non modo sacerdotes sed et nos qui hac spe educamur ut sacris nomina demus. Nam postquam adolescentium animos haec semel occupat opinio, interdictas sibi nuptias esse, applicatur continuo animus ad scortandum.

[2]) Zie Walch. XV, Anh. 79 § 12.

[3]) Corp. Ref. I. p. 420. Quantum per humanam fragilitatem liceat, servaturos se castitatem. Credo his verbis facultatem nubendi fieri,

ging aan die verklaring te hebben gegeven. Bernhard was in Chur priester geworden, en had zich tot niets anders verbonden, dan tot het navolgen van de traditie der vaderen [1]) en concludeerde, dat daar de oudste kerkvaders niets van 't Coelibaat spraken, hij er ook niet aan gehouden was. Maar deze verdediging, hoe afdoende ook, baatte hem niet veel. De Mansfeldsche pastoor werd op bevel van keurvorst Albrecht van Mainz te Halle achtergelaten, en wat er verder van hem geworden is, is onbekend. Seidler werd op last van hertog George van Saksen, een der bitterste vijanden zoowel van de Hervorming als van de Hervormers persoonlijk, op de burcht Stolpen opgesloten, en niettegenstaande de pogingen, die door Melanchton, Carlstadt en Agricola bij den bisschop van Meissen ten zijnen gunste werden aangewend, eenigen tijd later in de gevangenis terechtgesteld, wijl hij 1°. eene vrouw had genomen, 2°. 't een en ander van Luthers leer had goedgekeurd [2]).

Gelukkiger was het lot van proost Bernhard, die tot het gebied van keurvorst Frederik den Wijzen behoorde. De aartsbisschop van Mainz eischte wel zijne uitlevering, maar Frederik wilde daaraan niet voldoen, zonder het advies van de rechtsgeleerde faculteit te Wittemberg te hebben gehoord. Bij deze faculteit diende Bernhard eene door Melanchton opgestelde apologie in, welke met het advies van de faculteit aan den keurvorst werd gezonden, De keurvorst zond die apologie aan den aartsbisschop te Mainz en aan diens raden te Magdeburg, en de aartsbisschop vond het geraden, ook na een hem door

---

nisi scortationem potius quam nuptias licere putaverunt, qui tuae Ecclesiae huius ritus iurandi auctores sunt.

[1]) Ibid. I p. 434.

[2]) Den brief door Melanchton gesteld en ged. 18 Juli 1521 vindt men in 't Corp. Ref. I. blz. 418.

Ulrich von Hutten gegeven raad, en een van Luther zelve gekregen vermaning, de zaak te laten rusten. De keurvorst had, zoo als Spalatinus zeide, genoegzaam getoond, dat hij zich niet tot gerechtsdienaar liet gebruiken.

Dit eerste tornen aan de kloostergeloften, waartegen nu Carlstadt zijn verhandeling over den ongehuwden staat en het monnikendom schreef, die Melanchton dadelijk, Luther eerst later goedkeurde, werd door verder losscheuren gevolgd. De Augustijner frater Gabriel Didymus, begon hevig uit te varen tegen de monniksgeloften, en drong op de verbreking er van aan. „In de pij", zeide hij, „kan men niet zalig worden, en wie in het klooster is, is er in den naam des duivels ingegaan." Tevens tastte hij de privaatmissen aan. Dertien Augustijnen verlieten het klooster, wierpen het ordekleed weg, en namen hun intrek deels bij de burgers, deels bij de studenten. Een hunner, die het kastenmaken geleerd had, vroeg om het burgerrecht en wilde gaan trouwen [1]. De overgebleven Augustijnen achtten zich niet meer veilig, en het Barrevoeterskloostar te Wittemberg werd 's nachts met eene sterke wacht bewaakt. Dat de vrees, die men koesterde, niet geheel overdreven was, zou weldra blijken.

Reeds in October had Carlstadt, zich aansluitende aan de predikingen van Didymus, het avondmaal op eene andere wijze gevierd, en om zoo veel mogelijk bij de wijze der viering, bij gelegenheid der instelling, te blijven, slechts 12 personen toegelaten; dat hij vooreerst daarmede niet verder voortging, kwam door den invloed van Melanchton. Toch zag zich de prior van het Augustijnerklooster genoodzaakt, ten einde schandalen voor te komen, de privaatmissen in zijne kerk af te schaffen,

---

[1]) Conrad Helt's bericht aan den keurvorst, dd. 12 Nov 1521. Corp. Ref. 1. 483.

nadat de pogingen, door den keurvorst aangewend om door den invloed van de Universiteit de Augustijnen tot bedaardheid te stemmen, waren mislukt. En den 3 Dec., toen men de mis in de parochiekerk zou vieren, drongen eenige studenten en jonge burgers, met bloote messen onder hunne kleederen naar het altaar, verdreven de priesters en namen de misboeken weg. Wel liet de raad eenigen der belhamels gevangen nemen, en beval de keurvorst, zoodra hij bericht van 't gebeurde had gekregen, hen te straffen, maar het volk begon, zoodra het merkte dat er gestraft zou worden, te schreeuwen, en eischte hun loslating. Dergelijke tooneelen hadden plaats in 't klooster der Barrevoeters, en Frederik, die op het punt van Godsdienst niet gaarne iets op eigen gezag deed [1]), beriep eene vergadering te Wittemberg van alle Augustijnen uit Thuringen en Meissen, opdat deze de zaak zouden regelen, en aan de veranderingen, die er plaats moesten hebben, het zegel van orde zouden opdrukken. Deze vergadering maakte de volgende gewichtige decreeten [2]). „Het is den monniken geoorloofd in de kloosters te blijven of ze te verlaten, ook in de kloosters zelven de pij uit te trekken en als leeken te leven. Het bedelen der monniken en de missen voor de dooden, moeten verboden worden. De fratres, die geschikt zijn om te prediken, zullen Gods woord verkondigen, de anderen zullen zich met handenarbeid bezig houden, naar het voorbeeld der kloosters

[1]) Spalatinus verklaart (Walch. XV onder 635), dat de keurvorst naar aanleiding van de Zwiekauer profeten, zeide: „Dit is eene groote belangrijke zaak, waarvan ik geen verstand heb. Nu heeft onze lieve God mijnen broeder en mij daarmede niet overvloedig bedeeld: maar wanneer ik verstand had van die zaken, zou ik eer, dan dat ik willens en wetens tegen God zou handelen, een staf in de hand nemen en weggaan.

[2]) Corp. Ref. I: 456.

in den ouden tijd. Dit alles moet echter geschieden met liefde, zonder ergernis te geven, en gepaard gaan met de betamende gehoorzaamheid aan de gestelde machten."

Gelijktijdig had Frederik de Universiteit verzocht, hare gedachten over de mis uit te spreken. Hier waren de heeren het niet geheel eens; maar Melanchton, die niettegenstaande het verzoek van Spalatinus [1]), om wegens de te Wittemberg heerschende pest de stad te verlaten, zijn werk boven zijn gezondheid had verkozen, wist een advies door te drijven, waarin de keurvorst verzocht werd, de koop- en privaatmissen af te schaffen, dat wel zonder bezwaar zou kunnen geschieden. Het kapittel, zich met dit advies niet vereenigende, verzocht den keurvorst, de mis in de kerken en kloosters te laten bestaan. Wat zou Frederik nu doen? Hij was een man, die alles gaarne goed en geregeld had, die zelfs allen schijn van onrecht wilde vermijden, en hij gaf dus, niettegenstaande Melanchtons aandringen, last, om voorloopig niets te veranderen, waarover men het niet eens was. Men zou verder over de zaak nadenken, er over lezen, schrijven, disputeeren, maar met verstandige gematigdheid, zoodat de strijd vermeden werd en er geene andere eer gezocht werd dan die van Christus [2]). Voor Melanchton, voor Jonas, den eenigen van 't kapittel die voor Melanchtons meening gestemd had, was deze begeerte van den landsheer een wet; maar niet voor den dolzinnigen Carlstadt. Deze toch kondigde aan, dat hij op het feest der besnijdenis van Christus, (1 Jan. 1522) de mis volgens een nieuwen ritus zou vieren, en het avondmaal zou bedienen met de woorden der inzetting. Hiermede niet tevreden, of liever, bevreesd, dat men maatregelen zou nemen om hem de

---

[1]) Luther had bij Spalatinus aangedrongen hem dit verzoek te doen

[2]) Corp. Ref. I. 508. — Schrijven dd. 19 Dec. 1521.

uitvoering van dit plan op den bepaalden dag te beletten, betoogde hij in een preek op Kerstdag, de noodzakelijkheid, het sacrament in de beide gestalten te ontvangen; trad daarop voor het altaar, las de mis, maar liet zoowel de woorden die op de idee des offers betrekking hebben, als de ceremonie van 't opheffen achterwege, en deelde daarop eerst het brood, dan den wijn uit; terwijl hij de woorden sprak: „Dit is de beker mijns bloeds van het Nieuwe en het Oude Testament." Zijn handelwijze beviel, en hij herhaalde haar op den Nieuwsjaarsdag en de volgende feestdagen. Kort daarop zond hij een geschrift de wereld in, „over het wegdoen der beelden en dat er geen bedelaar meer onder de Christenen zijn zou." Wat deze geschriften zouden hebben uitgewerkt, wanneer Carlstadt alleen meester van het terrein ware gebleven, laat zich vermoeden; maar hij kreeg helpers, nog grooter drijvers dan hij, die zoo God het niet had verhoed, Wittemberg tot een nest van dwaasheden en ongerechtigheden zouden hebben gemaakt, en het werk der Hervorming een schade toegebracht, grooter dan paus en keizer en aartsbisschop haar konden toebrengen. Deze helpers waren de Zwickauer profeten.

Te Zwickau, in het Ertsgebergte, waar de Hervorming reeds zeer spoedig doorgedrongen was, en in eene door Hus leer vroeger bewerkte streek een vruchtbaren grond had gevonden, waren ook resten van vroeger uitgestrooid kwaad zaad opgeschoten. De later zoo berucht geworden Thomas Münzer, een gewezen Wittemberger student, Marcus Stübner en anderen waren met het door Luther geleerde niet tevreden; de Bijbel was hun niet genoeg. Door den Bijbel, zeiden zij, kan niemand geleerd worden, maar wel, maar alleen door den Geest; en zij nu waren door den Geest geleerd, God sprak met hen en zeide hun wat zij prediken moesten. Ongelukkig vonden deze mannen

veel aanhang en verwekte oproerige bewegingen, weshalve de magistraat verscheidene hoofden dier godsdienstig-revolutionnaire beweging uit de stad verdreef. Drie dier ballingen, Marcus Stübner, de wever Marcus Thomae, die reeds den vorigen zomer met Melanchton een gesprek over den doop had gehad, en bij Luthers vriend twijfelingen had opgewekt aan de gepastheid van den kinderdoop, en de wever Claus Storch, begaven zich naar Wittemberg. Op den 27 December brachten zij Melanehton een bezoek, en spraken met hem, behalve over den doop, ook nog over hun onmiddellijke ingevingen van den Geest, en over de zekere en duidelijke gesprekken, die zij met God voerden. De driestheid waarmee zij spraken, de kennis die zij betoonden te hebben van de Schrift, maakten op Melanchton indruk, al had hij ook niet veel op met hun vizioenen en openbaringen. Niet wetende wat hij doen zal, schrijft hij nog denzelfden dag aan den Keurvorst, om hem van de aankomst dier vluchtelingen kennis te geven, en hem te verzoeken, dat zij in de gelegenheid gesteld worden Luther te spreken, op wien zij zich beroepen. Hij zelf weet niet wat hij er van denken moet, en verklaart aan 't slot van zijn brief, dat men zich evenzeer te wachten hebbe, den geest Gods uit te blusschen, als men op zijne hoede tegen den Satan moet zijn [1]). De keurvorst, door dit schrijven verontrust, verordent een samenkomst tusschen Melanchton en Spalatinus; en reeds den 1sten Januari dient Melanchton een schriftelijk advies in, waarin hij er weer bij den keurvorst op aandringt, dat Luther in de zaak zou gekend en ondervraagd worden. Aan het verzoek, om Luther naar Wittemberg te zenden, wilde echter de keurvorst, om het gevaar, daaraan voor Luther verbonden, niet voldoen; hij zelf wilde zich als leek in dezen

---

[1]) Corp. Ref. I. 514 en Walch XV. No. 685.

strijd niet mengen, maar drukte zijne begeerte uit, dat men zich toch niet te veel met die menschen zou afgeven, daar men reeds moeite genoeg had, en men toch vooral geen openlijk dispuut met hen zou beginnen, daar dit, even als dat te Leipzig, eerder kwaad dan goed zou doen. Daar Melanchton hier niet die aanwijzing krijgt, die hij verlangt, schrijft hij aan Luther en ontvangt van den Hervormer den 14en Januari, over de profeten, het volgende antwoord [1]: „Ik kom tot de profeten. In de eerste plaats prijs ik uwe schroomvalligheid niet, want gij hebt toch een grooteren geest en grooter geleerdheid dan ik. Als zij ook al van zich zelven getuigen, moet men hem daarom nog niet dadelijk gelooven, maar naar Johanne's raad, de geesten beproeven. Gij hebt Gamaliëls raad, dat men toezie. Tot dusverre toch heb ik nog niet gehoord, dat zij iets zeggen of doen, 't welk de Satan ook niet zou kunnen doen of naäpen. Maar onderzoek gij, in mijne plaats, of zij hunne roeping kunnen bewijzen. Want God heeft nog niemand gezonden, die niet door menschen geroepen was, of Hij liet hem door een wonderteeken zijn roeping bewijzen: zelfs den Zoon niet. De profeten hadden voormaals naar de wet en de profetische orde hun recht, even als wij thans door menschen. Ik wil hen volstrekt niet laten erkennen, als zij slechts een bloote openbaring voorgeven, en daarmede hun roeping willen bewijzen, daar God zelfs Samuel niet wilde laten spreken, voordat Eli het wist en hij dus diens machtiging had. Dit is dus een eerste vereischte voor het openbare leeraarsambt. Maar doe ook onderzoek naar hunnen verborgen (of bijzonderen) geest. Vraag of zij in geestelijke angst komen? Of zij iets weten van geboorte uit God, dood en hel? Wanneer gij louter lieflijke, stille, vrome (zoo als zij het noemen) en hei-

---

[1]) Walch XV Anhang 103, 2 en volg.

lige dingen hoort, zoo stel u daar niet mede tevreden, al zeggen zij ook, dat zij in den derden hemel zijn opgenomen. Want het teeken van den Zoon des menschen ontbreekt, die de eenige beproever en onderzoeker van de Christenen en de geesten is. Wilt gij den plaats, den tijd en de wijze der goddelijke gesprekken weten? Hoor, gelijk een leeuw heeft hij al mijne beenderen gebroken [1]) (Jes. 38 : 10), en: Ik ben afgesneden van uwe oogen (Ps. 31 : 23). Mijne ziel is der tegenheden zat, en mijn leven raakt tot aan het graf. (Ps. 88 : 4). De majesteit (zoo als zij het noemen) spreekt niet onmiddellijk, zoodat de mensch het ziet: „want mij zal geen mensch zien en leven" (Exod. 33 : 20). Want de natuur kan zelfs geen klein sterretje zijner woorden verdragen. Daarom spreekt hij ook door menschen, wijl geen onzer het kan verdragen als hij tot ons spreekt. Want ook een engel heeft de maagd Maria verschrikt (Luc. 1 : 29) en evenzoo Daniel. Daarom klaagt ook Jeremia (10 : 26) Kastijd mij, Heer, in 't gericht, en 17 : 17: Wees Gij mij niet tot een verschrikking. Maar waartoe zoo veel woorden? Alsof de majesteit zoo vertrouwelijk met den ouden mensch zou spreken, en niet eerst dooden en uitroeien moest, opdat zijn schandelijke reuk niet zoo zeer zou stinken, daar Hij toch een verterend vuur is. Ook de droomen en gezichten der heiligen zijn schrikkelijk, wanneer zij ten minste gehoord hebben. Daarom beproef zelfs Jezus, en luister niet naar hem, wanneer hij in heerlijkheid komt, hetzij dan, dat gij hem eerst goed gekruisigd hebt gezien." — Laat zich Luther in dit schrijven niet gunstig uit over de profeten, in een brief van den 17den Januari aan Spalatinus [2]) heet het: „de Zwickauer profeten maken mij

[1]) In de Holl. overzetting staat: hij zal breken.
[2]) Walch. XV. Anhang 104.

niet veel zorg. Ik wenschte echter ook niet, dat zij door iemand, die tot de onzen behoort, gekerkerd werden ... Zorg gij, dat onze vorst zich niet met het bloed der Zwickauer profeten bezoedelen." — Melanchton echter vertrouwde de zaken minder, of liever zag de toekomst nog even donker in, en meende dat het zijn plicht was, al wat hij kon doen, om het gevaar, dat hij dreigende zag naderen, te bezweren. Een der profeten, Marcus Stübner, nam hij bij zich in huis, zoowel om door den naderen omgang met dezen man, beter het standpunt en het streven der Zwickauers te leeren kennen, als om door den invloed, dien hij zoo op dezen kon uitoefenen, de anderen van verkeerdheden terug te houden. Weldra bleek hem op welke hoogte van geestelijke kennis zij stonden en wat hunne vizioenen en droomgezichten beduiden. Op zekeren dag, dat hij in zijne kamer zat te werken en Stübner bij hem zat, viel deze in slaap. Toen Stübner ontwaakte vroeg hij aan Melanchton, wat hij wel van Chrysostomus dacht. En als deze daarop antwoordde, dat hij hem voor een voortreffelijk man hield, die alleen maar wat al te woordenrijk was; zeide de Zwickauer, dat hij hem juist in zijn vizioen in het vagevuur had gezien. Den Hervormer ging nu een licht op over deze menschen, die eerst nog in de stilte hun werk voortzetten, en nu eens in de hand van Carlstadt de werktuigen werden, waardoor hij zijne ideeën propageerde, dan den driftigen Dokter tot hun werktuig maakten. Want in den grond der zaak, was er aanvankelijk althans een groot verschil. Hechtten zij weinig waarde aan den bijbel; Carlstadt des te meer; hij toch drong op eene letterlijke opvatting, ja op navolging van de Joodsche wet aan [1]).

Den 6en Januari schreef Carlstadt aan den Keurvorst, dat

---

[1]) Corp. Ref. I. 538.

hij van plan was zich den 30 e. k., in den echt te begeven, in tegenwoordigheid van al zijne begunstigers, beschermers en vrienden, omdat hij uit de Schrift gemerkt had, dat geen staat Gode behagelijker en voor Christelijke vrijheid nuttiger en dienstiger is dan de echtelijke staat; en ook, opdat hij door zijn voorbeeld en exempel vele arme, ellendige, bedrogene en verlorene papen, die sedert langen tijd in des duivels gevangenis en kerker liggen, mocht raden en helpen." — En na deze bekendmaking gaat alles met gang. — Carlstadt houdt nu eens in de stiftskerk, dan in de parochiekerk de mis nu op deze, dan op gene wijze, met en zonder misgewaad, en geeft daardoor ergernis aan den raad, de gemeente en de buren [1]); schaft de oorbiecht af, en laat toe, dat men zelf de hostie aanneme. Hij begint te ijveren tegen de beelden die in de kerk zijn, noemt ze, omdat voor hen lichten gebrand worden, olieafgoden en afgodische blokken, en spoort aan ze te bestormen en te verwoesten; ook het crucifix, dat toch niets meer is dan een herinnering aan 't lichamelijke lijden van Christus, en dat men zijn „lieven heer" noemde, moest men niet sparen. Ten slotte toont hij ook nog aan, dat de wereldlijke macht het recht heeft, om in kerkelijke zaken alles te veranderen wat de geloovige hinderden. Dat de bedelarij moest worden afgeschaft en de regeering in de behoeften der armen voorzien. Wat stond nu den raad van Wittemberg te doen? De keurvorst had uitdrukkelijk verboden nieuwigheden te beginnen; de geruchten van 't geen te Wittemberg gebeurd was, waren reeds door 't gansche rijk verspreid en de oorzaak geworden, dat men zich nadeelig over Wittemberg uitliet; en aan den anderen kant, de Carlstadtsche partij dreef zoo sterk, dat men iets doen moest, om

[1]) Corp. Ref. I. 552. — Brief van den Raad aan Einsiedlen.

oproer en geweldenarijen te keeren. Men maakte dus bepalingen over de wijze, waarop de mis zou gevierd worden en waardoor het Roomsche karakter er afging: men bepaalde dat de beelden door de overheid, als aan wie het alleen paste, eigen was en toekwam dit te doen, zouden worden weggenomen, en dat niemand er een hand aan slaan zou, tenzij op last der overheid. Ja ook ten opzichte van 't bedelen maakte men de verordering, dat de armen zouden onderhouden worden uit de algemeene kas, die voor dit doel opzettelijk zou gestijfd worden door de opbrengsten der 21 broederschappen, de gelden voor de missen vermaakt en de kerkelijke schatten [1]). Ook werd in iedere straat een vroom man aangesteld om 't opzicht te houden over de armen, en te zorgen, dat men zich aan geen openbare zonden schuldig maakte. Dit raadsbesluit werd genomen den 24en Januari; daar het echter niet in alle opzichten, bepaaldelijk in het wegnemen der beelden, onmiddellijk werd ten uitvoer gelegd, werd Carlstadt's ijver ten top gedreven. Hij verklaarde nu: „Ik had gehoopt, dat de levende God zijn ingegeven werk, om de beelden weg te doen, zou hebben doen vervullen. 't Is echter nog niet tot eene uitvoering gekomen; misschien wel omdat God zijn toorn op ons laat neerdruipen, van plan zijnde zijnen ganschen toorn over ons uit te schudden, waar wij zoo blind blijven, en vreezen voor 't geen ons niets doen kan. Dit weet ik, dat de overheden derhalve gestraft zullen worden. Want de Schrift toch liegt niet." — Ja, hij ging nog verder, en verklaarde, dat waar de overheid in gebreke bleef, de gemeente zelve geroepen was de noodzakelijke veranderingen te maken. Was dit iets anders dan oproer preeken? En moest zulk een taal niet de dweepzieke menigte aan 't werk zetten? Men

[1]) Corp. Ref. I. 540 en 552.

begaf zich naar eenige kerken, haalde de beelden er uit, en verbrak ze of verbrandde ze. Wel trad de raad met kracht op, en strafte eenige overtreders, terwijl anderen de stad verlieten; maar het baatte niet veel; want de Wittemberger heeren moesten nu in dit, dan weer in dat stuk den drijvers hun zin geven, die ten laatste eene onbeperkte vrijheid in hun prediking eischten. En dit beteekende niet weinig. De Zwickauers toch hadden reeds hunne leeringen verspreid, dat Luther wel in enkele dingen de waarheid had gegrepen, maar dat er nog een ander zou komen, met een grooteren geest; dat de bestaande kerk ten onder moest gaan, en dat er een reine en heilige in hare plaats zou komen; dat er een nieuw geslacht moest opstaan om die kerk te vormen; dat daarom niemand een vrouw moest trouwen, uit welke hij niet zeker was vrome kinderen te zullen krijgen; dat ook vrouwen konden profeteren en prediken; dat de studiën overtollig waren, dat de geest al wat noodig was, ingaf, zonder menschelijke hulp, enz. enz. Ook leerden zij nog, dat geen goddelooze in 't leven mocht blijven, dat alle papen doodgeslagen moesten worden, zelfs dan wanneer zij vrouwen namen. Hoe het kwam, dat Dr. Carlstadt zich aan deze profeten zoo nauw aansloot, als hij dit nu deed, is zeker wel een groot psychologisch raadsel, tenzij dan, dat hij meende hun steun noodig te hebben of dat hij hoopte, dat zij in hem den man zouden zien van grooteren geest dan Luther; want eerzucht was bij hem in geen geringe mate aanwezig, zoo als blijkt uit hetgeen hij eenmaal tot Melanchton zeide: „Ik begeer niet minder groot te zijn en niet minder geteld te worden dan Luther [1]). Carlstadt sloot zich bij hen aan, en ook hij leerde, dat men noch geleerden, noch hooge scholen, noch academische gra-

---

[1]) Selneccer Vita Lutheri, pag. 205, aangehaald bij Walch. XX : 6.

den noodig had; ieder leek kon de Schrift uitleggen. Op zijn colleges gaf hij zijnen toehoorders den raad, naar huis te gaan en zich op den landbouw toe te leggen, want, zegt de Schrift, in 't zweet zijns aanschijns zal de mensch zijn brood eten. Hij zelf gaat in de gemeente rond en vraagt handwerkslieden, om de verklaring van de eene of andere plaats in den Bijbel, en als zij hunne bevreemding over die vraag te kennen geven, zegt hij, dat hij tot hen komt, omdat de Schrift zegt, „dat wat God den wijzen verbergt, hij dit den onmondigen (kinderen) openbaart." Een zijner vrienden, de schoolmeester aan de stadsschool, George More, riep uit het schoolvenster de ouders toe, dat zij hunne kinderen niet meer naar school zouden zenden; en werkelijk werd de school gesloten en werden de localen tot verkoop van brood gebruikt [1]). De Universiteit liep gevaar te gronde te gaan. De pogingen aangewend om de gemeenschap van goederen, zoo als die in de eerste Christentijden had bestaan, weer en zoo spoedig mogelijk in te voeren, dreigden met een omverwerping van de maatschappelijke toestanden; en 't recht den onderdanen toegekend, waar men meende dat de overheid haar plicht niet deed, moest tot de schromelijkste wanorde voeren; terwijl de leer, dat alle goddeloozen moesten gedood worden, een moorden te weeg moest brengen, zooals men later in Frankrijk zou zien.

Wie zou dien storm bezweren, die zoo ernstig dreigde? Of zou de bakermat der Hervorming ook haar graf zijn?

In Wittemberg was er niemand, die het doen kon. De stedelijke regeering had te veel geweken, dan dat zij nu met kracht kon optreden.

---

[1]) Sebastian Tröschel Tractat zum Priesterthum, p. 205; ook afgedrukt in de Unschuldige Nachrichten en daar p. 698. Sebastian Fröschel was een tijdgenoot van 't gebeurde en aartsdiaken te Wittemberg.

De heeren van de Universiteit en 't kapittel in zijn geheel hadden geen overwicht noch over Karlstadt, noch over de schare: en de uitstekendste hunner, Melanchton, had reeds den 5den Februari in een brief aan Einsiedel geschreven? „Ik kan den stroom niet tegen houden. Er is eene Reformatie op handen. God geve, dat ze tot zijne eer strekke;" al had hij dus de kracht gehad, door zijn wantrouwen op die kracht, zou hij niets hebben kunnen uitvoeren.

Maar de Keurvorst? Voorzeker, als een ander man dan Frederik de wijze, een echt katholiek, of een autocraat, of een man van minder vroomheid en minder geestelijken ootmoed, de macht in handen had gehad — er zouden stroomen bloeds hebben gevloten. Met smart zag Frederik de veranderingen, die te Wittenberg op eene zoo doordrijvende wijze werden gemaakt, met ontroering de verkeerdheden, die er plaats hadden; maar hij waagde het evenmin als Melanchton te veroordeelen, wat hij niet beoordeelen kon, en de reeds boven aangehaalde woorden, dat hij eerder dan iets tegen God te doen, den wandelstaf zou opnemen en zijn land verlaten, sprak hij in deze dagen van verwarring, toen hij uit het hem door zijne geleerden en raden op zijn verzoek medegedeeld advies, merkte, dat het mogelijk kon zijn, dat deze drijvers gelijk of recht hadden. [1]) — Toch had hij iets kunnen doen? Hij had aan het verzoek van Melanchton en zoovele anderen, om Luther naar Wittenberg te zenden, kunnen voldoen, maar daartoe was hij niet te bewegen. Hij was van natuur zeer voorzichtig, en de ondervinding had hem geleerd, dat in dien tijd de vorsten in Duitschland al veel goeds deden, als zij niets deden. Ook zou hij door Luther van de Wartburg naar Wittemberg te

[1]) Men leze de prachtige schets van Frederik bij von Ranke: Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation, (5e dr.) 2e dl. pag. 19 en 20.

zenden, den keizer en rijksban getrotseerd hebben en dit vond hij niet noodig. Toen Luther zelf, nog voor het zoo ver was gekomen, zijn plan mededeelde om naar Wittemberg te gaan, [1]) wordt hem dit door den keurvorst, in de Instructie die Oswald krijgt, ten sterkste afgeraden; [2]) hij kan niet begrijpen, dat het Luther nuttig zou zijn, wanneer hij zich weer openlijk in 't strijdperk toonde. — Maar het was goed, dat de zaken zoo liepen. De Heer der gemeente zou zijnen dienaar in zijne kracht zenden, en in die kracht zou het kwade worden ten onder gebracht.

Luther had op de Wartburg, door hem zijn Pathmos [3]) genoemd, zoo als bekend is zijn tijd wel gebruikt; hij had zijne bijbelvertaling ondernomen, en niet slechts die van het Nieuwe Testament voltooid, maar ook die van het Oude begonnen. Gedurig was hij op moeielijkheden gestuit, en had hij de hulp van zijne vrienden ingeroepen. Maar zijne vrienden zorgden, dat dit werken en deze gevangenschap niet nadeelig op zijne gezondheid werkten. Matthesius bericht ons: [4]) „Omdat onze Dokter aldus in zijn gevangenschap voortgaat te studeeren en te schrijven en daardoor zwak wordt, raden hem goede vrienden, dat hij ons den wille zijner gezondheid, moet gaan wandelen, een luchtje scheppen en zich bewegen. Daarom neemt men hem mede op de jacht [5]); onder de hand gaat hij ook eens in de aardbeien aan den slotberg. Eindelijk

---

[1]) In een brief aan Spalatinus d.d. 17 Januari Walch XV. Anhang N. 104.

[2]) Corp. Ref. I pag. 561.

[3]) Eens dateerde hij een brf. aan Melanchton uit de Vogelstreek of 't Vogelland.

[4]) In zijne 4de Predigt von der Historie Luthers, ook te vinden bij Walch XV. blz. 2330.

[5]) Dat hij echter op de jacht, ook nog theoloog bleef, blijkt uit

geeft men hem een eerbaren knecht, een zwijgenden ruiter mede, wiens trouw en ruiterlijke taal en vermaning hij naderhand dikwijls heeft geprezen, en die hem verbood in de herbergen het zwaard af te leggen, en dadelijk naar de boeken te loopen, opdat men hem niet voor een schrijver zou houden. Zoo komt Dr. Luther, maar onbekend, in eenige kloosters. Te Martsal komt hij bij zijne vrienden, maar zij herkenden Jonker George niet. Te Reinhartsbrunnen heeft hem een leekenbroeder herkend; zoodra zijn gouverneur dit merkt, herinnert hij den Jonker dat hij des avonds op eene bepaalde bijeenkomst moet zijn; en hij trekt daarom aanstonds af. Dewijl hem echter zijn kerk en preekstoel te Wittenberg steeds voor den geest waren, zoodat hij zelfs eens aan tafel in diepe gedachten verzonken uitriep: „Och, dat ik te Wittemberg ware," maakt hij het plan, een reisje naar Wittenberg te doen, en komt ook, tegen November in Wittemberg, en neemt zijn intrek bij zijn ambtgenoot, Nicolaas Amsdorf, bij wien hij eenige zijner goede vrienden laat ontbieden; en nadat hij zich eenige dagen met hen onderhouden en te goed gedaan

---

zijn verhaal aan Spalatinus, in een brief van den 15 Aug. 1521, waar wij lezen (10).

„Ik ben verleden Dinsdag twee dagen op de jacht geweest, en heb het zoetbittere genot der groote helden ook eens willen smaken. Wij hebben twee hazen en een paar arme patrijsjes gevangen. Een werk, dat wel past voor menschen die niets te doen hebben! want ik heb ook door dat net en de honden theologische gedachten gehad. Maar hoe veel pleizier de gestalte en het aanzien van zulke dingen zelf mij ook heeft gedaan, zoo zeer heb ik leed gevoeld over het daaronder verborgen geheim en beeld. Want wat beteekent dit beeld anders, dan dat de duivel door zijne goddelooze dienaars en honden, nml. de bisschoppen en theologen, de onschuldige diertjes in 't geheim najaagt en vangt. Ach, de eenvoudige en geloovige zielen kwamen mij daarbij maar al te zeer voor den geest. Walch XV. Anhang, 73, 10.

had, trekt hij in 't geheim weer naar de Wartburg. Middelerwijl werd zijn verblijf door een schrijver der kanselarij ontdekt, en trachtten een vorst en eenige aanzienlijke dames hem te bezoeken. Zij konden hem echter niet te zien krijgen [1]).

Deze zorg der vrienden voor Luther's gezondheid was niet noodeloos geweest. Vooral gedurende de eerste maanden van zijn verblijf op de Wartburg, had zij zich ten gevolge van zijn stilzittend leven zeer onwel bevonden. De kwaal, die hij het eerst te Worms had bespeurd [2]), gebrek aan stoelgang, overviel hem weer, en bezorgde hem ook, zoo als blijkt uit zijne brieven aan Melanchton (van 12 Mei, en 28 Juni) en aan [3]) Spalatinus (zonder datum alleen, geteekend 1821) zeer benauwde dagen en nachten [4]). Nu eens zag hij daarin de hand Gods: „De Heer bezocht mij, zoodat ik altijd een kruis heb; ten hoogste zij Hij er voor geloofd, Amen" (aan Spalatinus 10 Juni). „Dank zij Christus die mij niet zonder de reliquien van het heilige kruis laat," (ook aan Spal. 1521"); dan weer moest deze kwaal, en de sombere gedachten, die zij in zijne gedrukte hersenen verwekte, hem doen denken, dat hij met den Satan te doen had; en zoo kon hij aan Gerbellius schrijven, „maar geloof, dat ik in deze eenzaamheid zonder arbeid aan duizend duivels ten prooi gegeven ben. Zoo veel lichter is het tegen den vleesch geworden duivel d. i. den mensch te strijden, dan tegen de

---

[1]) Luther's eigen kort bereikt van dit voetstapje naar Wittemberg vindt men in een brief aan Spalatinus uit Wittenberg zelf geschreven. Walch XV. Anhang 98, 3.

[2]) Zie zijn brf aan Spalatinus d. d. 10 Juni Walch XV. Anh. 7[4].

[3]) Walch XV. Anhang 69[5] 75[2] en 76[4].

[4]) Ik kan deze smarten niet langer verdragen, liever zou ik 10 groote wonden hebben, dan wat men voor eene kleine verwonding houdt" (aan Melanchton 28 Juni.)

booze geesten in de lucht. Ik val dikwijls, maar de rechterhand des hoogsten richt mij weder op." Doch de pillen, die hem Spalatinus toezond, en de beweging die hij nam, deden deze kwaal en met haar zijn sombere vizioenen verdwijnen.

Hij was weer gezond van lichaam en opgeruimd van geest. toen de zaken in Wittemberg, na de komst der Zwickauer profeten, geheel en al in de war geraakten. Ook zonder het aanzoek zijner Wittemberger vrienden zou hij opgetrokken zijn, toen hij meende dat zijn tijd gekomen was, en niets kon hem weerhouden, noch de vrees voor den rijksban of den kerkelijken ban, noch de gedachte dat de Keurvorst hem niet verder zou kunnen of willen beschermen, noch de gedachte dat hertog George hem wel eens kon laten opvangen. Hij verlaat de Wartburg in de overtuiging, dat God hem naar Wittemberg roept, ja drijft en kan in de kracht zijns geloofs d. 5 Maart 1522, op zijne reis naar Wittemberg, uit Borne, de moedige taal aan zijnen Keurvorst zenden [1]): „Ik schrijf dat aan uwe Keurvorstelijke genade, opdat U. K. G. wete, dat ik te Wittemberg kom in een veel hoogere bescherming, dan die van den Keurvorst. Ik ben ook niet van plan bescherming te vragen van U. K. G. Ja ik houd het daarvoor, dat ik U. K. G. beter zou beschermen, dan zij mij beschermen kan. Maar als ik wist, dat U. K. G. mij kon of wilde beschermen zou ik *niet* komen. In deze zaken mag noch kan een zwaard raden of helpen. God alleen moet hier werken, zonder eenig menschelijk zorgen of toedoen. Daarom wie het meest gelooft, die zal hier ook het meest beschermen. Omdat ik nu bemerk, dat U. K. G. nog zeer zwak is in 't geloof, kan ik op geenerlei wijze U. K. G. voor den man houden, die mij zou kunnen beschermen. Daar nu ook U. K. G.

[1]) Walch XV. 2381.

begeert te weten, wat zij te doen hebbe in deze zaken, waarin zij meent, veel te weinig te hebben gedaan, antwoord ik onderdanigst: U. K. G. heeft reeds al te veel gedaan, en moest volstrekt niets doen, want God wil noch kan het zorgen en doen van U. K. G., of ook het mijne, dulden. Hij wil hebben, dat men het Hem overlate, en niet anders; daarnaar moge zich U. K. G. richten. Als U. K. G. dit gelooft, dan zal zij zeker zijn en vrede hebben. Gelooft zij het niet, dan geloof ik toch, en moet ik U. K. G. 's ongeloof zijn eigen bestraffing laten hebben in de zorgen; welke het past dat alle ongeloovigen lijden:" etc.

Hij deed zijne reis in zijn edelmans gewaad, met het zwaard aan de heup, en had op zijne reis zeker nog wel aardige ontmoetingen. Eene daarvan is ons bewaard gebleven in de aanteekeningen van een jongen Zwitser, Kessler geheeten, die met een anderen jongman, ook een Zwitser, naar Wittemberg reisde, om er de Universiteit te bezoeken, en in het logement zum Schwarzen Bären te Jena een ridder ontmoette, die aan een tafeltje zat, en terwijl hij zijne rechterhand op het zwaard hield, in een Hebreeuwsch boek zat te lezen. Spoedig werd een gesprek aangeknoopt, en Luther, zonder zich echter bekend te maken, noodigde hen uit, met hem den maaltijd te gebruiken [1]). Den 7den Maart, op een Vrijdag, kwam Luther te Wittemberg aan. Den volgenden dag, Zaterdag, gebruikte hij om zich door zijne vrienden op de hoogte te laten brengen van al wat er geschied was en van den stand van zaken zooals die voor 't oogenblik was, en Zondags den 8sten besteeg hij in de kracht zijns Heeren, en ook in diens geest den predikstoel, en rolden woorden van zijne lippen, die door haar zachtmoedigheid de Wittembergers,

---

[1]) Bernet Leben Kesslers pag. 27, vermeld bij von Ranke II: 22.

verwonderd moeten hebben, gelijk zij het nog allen doen, die des Hervormers vurig, onvervaard karakter kennen, en weten, welke de toestand van Wittemberg in die dagen was, De preek, die hij Zondag 9 Maart hield, en de 7 anderen, die hij de volgende dagen uitsprak, getuigen, dat hier waarlijk de mensch van den kansel verdwenen was, en dat de Geest Gods sprak, die zoo als Luther in zijn brief aan den Keurvorst schreef, alleen wilde handelen en alles alleen doen. De lezer oordeele zelf. De eerste dier predikaties naar de Wittemberger uitgave in 4°. van 1523 en door Walch in zijn 20ste deel van Luthers Sämmtliche Schriften opgenomen, geven wij hier in eene overzetting, die zich zoo trouw mogelijk aan 't origineel heeft gehouden.

LUTHER'S EERSTE PREEK.

GEHOUDEN OP ZONDAG INVOCAVIT (9 MAART 1522).

---

1. Wij zijn allen geroepen om te sterven, en de een zal niet voor den anderen sterven; maar ieder moet in eigen persoon geharnast en uitgerust zijn om tegen den duivel en den dood te strijden. Hebr. 9 : 27. Wij kunnen elkaar wel de een den ander in de ooren schreeuwen, troosten en vermanen tot geduld, tot den strijd en den kamp, maar wij kunnen niet voor den anderen kampen noch strijden. Een ieder moet daar zelf op zijn post staan, en zelf met de vijanden, met den duivel en den dood, den kamp aanbinden, en alleen met hen den strijd strijden. Ik zal dan niet bij u

zijn, noch gij bij mij. Derhalve moet een ieder voor zich zelven de hoofdstukken, die een Christenmensch aangaan, wel weten, opdat hij in dezen ernstigen strijd wel toegerust kome; en deze hoofdstukken heeft uwe liefde reeds dikwijls van mij gehoord.

2. Ten eerste, moeten wij weten, dat wij allen kinderen des toorns zijn, en dat al onze werken gedachten en overleggingen (Sinn) zondig en niets zijn voor God, zoodat wij met haar — zij mogen zoo bevallig en schoon zijn als zij maar willen — niet voor God kunnen komen. En hierin moeten wij een duidelijke, klare uitspraak hebben uit de Schrift, waarop wij gegrond moeten zijn, en die ons duidelijk aantoont, dat het alzoo is. Hoewel er nu vele zulke uitspraken hier en daar in de Schrift te vinden zijn, wil ik u niet met veel uitspraken overstelpen (überschütttten); maar u alleen deze korte uitspraak van Paulus voorhouden, welke hij aan de Efezen schrijft en zegt: *Wij zijn allen van nature kinderen des toorns etc.*, Efez. 2 : 3. Deze uitspraak zij uwer overdenkingen aanbevolen.

2°. Ten anderen, moeten wij ook weten, dat ons God uit louter genade en goedheid zijn eeniggeboren Zoon in de wereld heeft gezonden, opdat wij in hem gelooven en op hem vertrouwen zouden. Dus, wie in hem gelooft, zal vrij van de zonden en een kind Gods zijn, zoo als Johannes in 't begin van zijn Evangelie zegt: *maar zoo velen hem aangenomen hebben, dien heeft hij macht gegeven kinderen Gods te worden*, (namelijk) *die in zijnen naam gelooven*. Joh. I : 12. Bij dit stuk behoorden wij allen goed in den Bijbel thuis te zijn, en met duidelijke, heldere teksten toegerust, om ze den duivel voor te houden. Want zoo gij in dezen strijd geen zeker, duidelijk, klaar woord van God hebt, dan kunt gij niet bestaan. En let vooral op deze uitspraak van Christus: *Want*

alzoo lief heeft God de wereld gehad, dat hij zijnen eeniggeboren Zoon gegeven heeft, opdat een iegelijk, die in hem gelooft niet verderve maar het eeuwige leven hebbe. Want God heeft zijnen Zoon niet gezonden in de wereld, opdat hij de wereld veroordeelen zou, maar opdat de wereld door hem zou behouden worden. Die in hem gelooft, wordt niet veroordeeld, maar die niet gelooft, is alreeds veroordeeld, dewijl hij niet heeft geloofd in den naam des eeniggeboren Zoons van God. Joh. 3 : 16, 17, 18. En let ook op deze uitspraak van Johannes den dooper: *De Vader heeft den Zoon lief, en heeft alle dingen in Zijne hand gegeven. Die in den Zoon gelooft, die heeft het eeuwige leven; maar die den Zoon ongehoorzaam is, die zal het leven niet zien, maar de toorn Gods blijft op hem.* Joh. 3 : 35.

4, In deze twee stukken bespeur ik bij u nog geen gebrek of verkeerdheid; zij zijn u integendeel zuiver en rein gepredikt. Het zou mij ook hartelijk leed doen, wanneer het anders dan goed gedaan ware. Ja, ik zie wel, en mag het wel zeggen, dat gij hierin geleerder zijt, dan ik: niet slechts een, twee, drie, vier uwer, maar wel tien, twintig en meer, die allen goed en behoorlijk verlicht zijn in deze twee hoofdstukken. Ik had niet gedacht, dat het in zoo'n korten tijd, hoogstens in een jaar, zoo ver zou zijn gekomen.

5. Ten derden, moeten wij ook de liefde hebben, en door de liefde elkander doen, zoo als God ons heeft gedaan, door het geloof; zonder welke liefde het geloof niets is, zoo als Paulus tot de Corinthen zegt: „*Al ware het, dat ik de talen der menschen en der engelen sprak, en de liefde niet had, zoo ware ik een klinkend metaal of luidende schel geworden. En al ware het, dat ik de gave der profetie had, en wist alle verborgenheden, en had al het geloof, zoodat ik bergen verzette, en de liefde niet had, zoo ware ik niets. En al ware het, dat ik al mijne goederen den armen gaf en mijn lichaam liet verbranden,*

en de liefde niet had, zoo zou het mij geene nuttigheid geven." Hier, lieve vrienden, in dit stuk is men zeer in gebreke gebleven: Ik bespeur bij niemand eenige liefde, en ik merk zeer goed, dat gij ondankbaar zijt geweest jegens God, voor zulke groote heerlijke schatten en gaven, als hij u in weinige jaren heeft toegezonden, en geheel voor niets geschonken. Daarom laat ons hier goed toezien, dat Wittemberg geen Capernaum worde. Matth. 11 : 23. Ik zie en merk, dat gij heel goed kunt en weet te spreken van de leer die u verkondigd is, zoowel van het geloof als ook van de liefde. Maar dit is nu toch geen wonder, al kunt gij er ook al veel over spreken. Men kan toch een ezel bijkans leeren zingen; en zoudt gij dan ook niet zoo veel leeren, dat gij de leer en de woordekes zoudt napraten? Maar lieve vrienden, *het koninkrijk Gods is niet gelegen in woorden en praten, maar in kracht en in de daad.* 1 Cor. 4: 20. *Want God wil niet alleen hoorders en napraters hebben, maar navolgers en daders Jac.* I: 22, *die het woord bewaren* Luc. 8: 15 »*die zich in 't geloof oefenen*, dat door de liefde krachtig is (Holl. vert. werkt). Gal. 5: 6. Want het geloof zonder de liefde is niets waard! ja het is niet eens geloof, maar slechts een schijn van 't geloof. Evenals een aangezicht, in den spiegel gezien, geen waarachtig aangezicht is, maar slechts een schijn van 't aangezicht

6. Ten vierden, hebben wij ook de lijdzaamheid noodig. Want wie 't geloof heeft, op God vertrouwt en liefde jegens zijnen naaste bewijst, en zich daarin dagelijks oefent, die kan niet zonder vervolging zijn 2 Tim. 3: 11; want de duivel slaapt noch rust, maar geeft den menschen genoeg te doen. De vervolging echter werkt lijdzaamheid. Want wanneer ik niet vervolgd en aangevochten word, dan weet ik van de lijdzaamheid weinig te zeggen. Daarna werkt de lijdzaamheid, hoop. Rom. 5: 4, die zich dan vrij overgeeft en in God opvliegt en *niet*

beschaamt. En zoo neemt door veel aanvechtingen en vervolgingen het geloof steeds meer toe, en wordt van dag tot dag sterker. Zulk een hart, waarin het geloof aldus aangroeit, en dat met zulke deugden zoodanig begenadigd is, kan niet rusten noch zich inhouden, maar moet zich weer uitstorten en zijnen naaste goed doen, zoo als het zelf van God gedaan en wedervaren is.

7. Hier, lieve vrienden, moet niet een ieder dat doen, waartoe hij het recht heeft, maar hij moet ook van zijn recht afstand doen, en zien wat den broeder nuttig en bevorderlijk is, zoo als de heilige Paulus, gedaan heeft, die aldus aan de Corinthen schrijft: „*En alle dingen zijn mij geoorloofd, maar alle dingen zijn niet oorbaar* (baten niet [1]). 1 Cor. 6: 12, en later in 't 9de kapittel vs. 19—23 zegt hij:" *Want daar ik van allen vrij was heb ik mij zelven allen dienstbaar gemaakt, opdat ik er meer zou winnen. Dengenen, die onder de wet zijn, ben ik geworden als onder de wet zijnde, opdat ik degenen die onder de wet zijn, winnen zoude. Dengenen, die zonder de wet zijn, ben ik geworden als zonder de wet zijnde. (Gode nogtans zijnde niet zonder de wet, maar voor Christus onder de wet) opdat ik degenen, die zonder de wet zijn, winnen zou. Ik ben den zwakken geworden als een zwakke, apdat ik de zwakken winnen zou. Allen ben ik alles geworden, opdat ik immers eenigen behouden zou. En dit doe ik om des Evangelies wil, opdat ik hetzelve mede deelachtig zou worden.*"

8. In deze woorden van Paulus is ons voorgeschreven, hoe wij, die het geloof van God ontvangen hebben, ons jegens iedereen moeten gedragen: namelijk, dat wij ons naar de zwakheid van onzen naaste moeten schikken. Want wij zijn niet allen even sterk in 't geloof. Ik heb een sterker geloof

[1]) Grieksch *συμφέρει*. Luther: nützt mir. Bijbelvr. (frommt).

dan sommigen uwer. Sommigen uwer hebben een sterker geloof dan ik; en dit is dus een zaak ons allen gemeen. Ja, wie heden een sterk geloof heeft, diens geloof kan morgen wel zwak zijn, en wederom wiens geloof heden zwak is, die kan morgen sterk in 't geloof zijn. Daarom moeten wij niet op ons en ons geloof of ons vermogen alleen zien; maar wij moeten op onzen naaste zien, opdat wij ons naar hem schikken, en niet door onze vrijheid beleedigen. Laat mij u een dood eenvoudig beeld hiervan voorstellen. Wanneer iemand een zwaard draagt en alleen is, mag hij het zwaard getrokken of in de scheede dragen, mag hij het omhoog houden of niet, het doet er alles niets toe; maar wanneer hij in een hoop menschen is, of met kinderen omgaat, dan moet hij met het mes heel anders doen, opdat hij niemand wonde. Alzoo moeten wij ook met onze vrijheid doen, opdat wij niemand de gelegenheid geven zich aan onze vrijheid te ergeren. Wij moeten ook niet vergeten, hoe God ons lang gedragen en verdragen heeft in onze zwakheid, en zoo ook geduld oefenen met onzen naaste, al kan hij ons ook zoo spoedig niet navolgen, al struikelt en valt hij ook nog van tijd tot tijd. Hoor, hoe God bij de profeten gedurig laat roepen, dat hij zijn volk draagt, als een moeder haren zuigeling. Jes. 46: 3. Hij voedt ze, zooals een voedster het kind voedt. Hoe nu doet of voedt de moeder haar kind? Eerst geeft zij het melk, daarna pap, daarna eieren, en dus weeke, zachte spijzen, tot zoo lang dat het aan hardere spijzen gewennen, en voortaan brood en kaas kan eten. Maar als nu de moeder het kind eerst brood en kaas, gebraden en gekookt vleesch te eten, en wijn te drinken wilde geven; wat zou er dan wel gebeuren?

9. Zoo nu moeten wij ook met onze zwakke broeders omgaan: wij moeten met hen een tijd lang geduld hebben,

en hun zwak geloof verdragen. Ja hun eerst ook *melk en weeke spijzen geven.* 1 Petr. 2: 2, zoo als men 't ons gedaan heeft, tot dat ook zij sterk worden. Wij moeten hen niet bits toesnauwen (toebijten), maar hen zeer vriendelijk behandelen, en hen in alle zachtmoedigheid onderwijzen en leeren, opdat wij niet meenen, alleen ten hemel te varen; maar doet gij uw best, dat gij uwen broeder medebrengt. Al zijn zij nu ook nog onze vijanden, en al hebben zij het geloof niet volkomen; zij zullen toch wel onze vrienden worden en 't ongeloof laten varen. Als alle moeders eens hare vuile, morsige, onzindelijke kinderen verwierpen, waar denkt gij, dat wij zouden zijn? Lieve broeder, hebt gij genoeg gezogen, snijd dan niet dadelijk de tepels af, maar laat uw broeder ook zoo lang zuigen, even zoo lang als gij gezogen hebt.

10. Ik zeg dit alles, alleen omdat ik zie, dat gij in dit stuk gezondigd hebt, en een deel van u het erg heeft overtreden. Ik zou het niet zoo ver gedreven hebben, als het gekomen is, ware ik hier geweest. De zaak op zich zelve is wel goed; maar de spoed is te groot. Want aan de andere zijde zijn ook nog broeders en zusters, die bij ons behooren, die moeten nog toegebracht worden. Het geloof moet vast en onwankelbaar zijn, maar de liefde moet en mag zich zoo laten leiden, als men ziet, dat dit goed zal zijn voor de behoefte des naasten.

11. Aanschouw dit in eene gelijkenis. De zon heeft twee dingen, den schijn of glans en de warmte. Geen koning is zoo sterk en machtig, dat hij den glans en de stralen der zon zou kunnen buigen of een andere richting geven, want hij laat zich niet in een andere richting brengen, maar blijft op zijn eigen plaatsen. De warmte echter verandert en is toch overal om de zon. Alzoo moet het geloof altijd onveranderd en onbewegelijk in ons hart blijven, het moet niet wijken noch

wankelen; maar de liefde beweegt en verandert zich, naarmate onze naaste het kan begrijpen en volgen. Sommigen kunnen draven, anderen kunnen goed loopen, maar nog anderen kunnen ter nauwernood kruipen. Daarom moeten wij niet op onze kracht, maar op onzes broeders zwakheid en onvolkomenheid letten, opdat hij, die zwak in 't geloof is, wanneer hij den sterke zou willen volgen, niet door den duivel verscheurd worde.

12. Daarom, lieve vrienden! volgt mij. Ik heb het immers nog niet bedorven. Ik ben immers de eerste geweest, dien God in dezen werkkring gezet heeft. Ik kan God niet ontloopen, maar moet zoo lang blijven, als het God, mijnen Heer, welgevallig is. Ik ben ook de man geweest, aan wien God het 't eerst geopenbaard heeft, om u zulk een woord te prediken en bekend te maken. En ik ben er ook zeker van, dat gij het zuivere, reine Gods woord hebt. Daarom, laat ons hierin behoorlijk handelen en gepast te werk gaan: zoodat wij datzelfde goddelijke woord met vreeze en ootmoed behandelen, aan elkanders voeten liggen, elkander de hand reiken, helpen, raden en weldoen in alle nooddruft, en des anderen ongeluk, angst, nood en tegenspoed op ons nemen, als waren zij de onze.

13. Ik wil hierin het mijne doen en mijne gedachte zeggen, zoo als 't mijn plicht is; en uw heil gaat mij ter harte, zoo als mijn eigen zielenheil mij ter harte gaat. Is er echter iemand, die iets beters zou hebben, aan wien iets meer dan aan mij geopenbaard zou worden, aan dien zal ik mijn geest en verstand onderwerpen; mijne gedachten wil ik niet boven de zijnen stellen, maar ik zal hem volgen. Wanneer het echter blijken mocht, dat mijn gedachte en mijn begrip de juiste waren, dan zal ik ook niet dulden, dat iemand zijn hoofd boven mijn verstand stelle. Laat ons allen eendrachtelijk

samenwerken, en het zal ons nog moeite genoeg kosten, om bij het reine, loutere, rechtschapen woord Gods te blijven. Want wij strijden hier niet tegen den paus, de bisschoppen en de (wereldlijke vorsten, dat zijn ruwe koppen, van wie men het gemakkelijk merken kan, dat zij dwalen en slechts onbekookte dingen voorgeven, 't welk men dadelijk door het verstand kan begrijpen) maar wij hebben den strijd tegen den duivel, tegen de geestelijke boosheden in de lucht, niet tegen vleesch en bloed, zoo als Paulus aan de Efezen zegt; Hoofdst. 6 : 12.

14. Daarom, lieve vrienden, gaat toch niet denken, dat de duivel slaapt en stil zit. Neen, hij valt op alle plaatsen en met allerlei listen aan. Hij heeft allerhande kunsten: gelukt het hem met de eene niet, dan heeft hij spoedig een andere. Wij zijn voor hem veel te eenvoudig en te onnoozel; hij is een duizendkunstenaar. Hij ziet het ware licht des Evangelies zoo helder opgaan, dat hij het niet waagt, het recht onder de oogen te zien; daarom zou hij zoo gaarne van ter zijde het willen naderen en daar zijn heil beproeven, of het hem ook gelukken zou, van dien kant er in te komen. En hij zal dat ook doen, als wij niet zeer oppassen. Want ik kende hem wel, en hij kent mij ook wel; ik hoop echter dat ik zijn meester ben. Doch wanneer wij hem maar een voet gronds geven, dan mogen wij toezien, hoe wij hem weer kwijt raken.

15. Daarom hebben allen gedwaald, die mede geholpen hebben of er in bewilligd hebben, om de mis af te schaffen. Niet dat het niet goed geweest ware, dit te doen, maar zij hebben het niet met orde gedaan. Gij zegt, dat het overeenkomstig de Schrift is, en ik zeg dit ook. Maar waar blijft hierbij de orde? want het is in boosheid geschied, zonder eenige orde, met ergernis van den naaste. Gij hadt God eerst ernstig

daarbij moeten bidden, en de hulp der overheid moeten inroepen, dan zou men weten, dat het uit God gedaan ware. Ik zou het ook wel gedaan hebben, wanneer het goed ware geweest; maar het gaat niet aan, alle verkeerde dingen zoo plotselijk en zonder orde weg te werpen. Dies, zou ik, als de mis niet zulk een kwaad ding ware, haar, trots degenen, die zoo onordelijk hier te werk zijn gegaan, haar weer invoeren, want ik weet geene redenen aan te voeren en vol te houden, om te bewijzen, dat gij hierin goed zoudt gehandeld hebben: dat wil ik u maar zeggen.

16. Had ik hier met papisten en ruwe (grobe) koppen te doen, dan zou ik het. wel kunnen; want ik zou dan zeggen: Wat weet gij er van, of 't in een goeden geest of in een kwaden geest is geschied, daar 't werk op zich zelf goed is; maar tegen den duivel kan ik dit met geen gevolg volhouden (erstreiten); want als de duivel dengenen, die dit spel hebben begonnen, op hun sterfbed deze of dergelijke teksten zal voorhouden, als: *„alle plant, die mijn hemelsche vader niet geplant heeft, zal uitgeroeid worden*, Matth. 15 : 53 of dien uit den profeet Jeremia: *„Ik heb die profeten niet gezonden, nogtans hebben zij geloopen. Ik heb tot hen niet gesproken, nogtans hebben zij geprofeteerd.*" Jer. 23 : 21, hoe zullen zij bestaan? Zij zullen gewisselijk ter helle moeten varen. Ik echter zal den duivel wel een spuit onder den neus houden, zoodat hem zelfs de wijde wereld te benauwd wordt; want ik weet en ben er zeker van, dat ik dit mijn predikambt niet van mij zelven heb aangenomen, noch er mij ingedrongen heb, maar ik ben er toe geroepen, ja zelfs tegen mijn wil gekozen om hier te prediken.

17. Daarom hebt gij verkeerd gedaan daarin, dat gij zulk een spel zonder mijn bevel en toedoen hebt begonnen, en mij er te voren niet eens over ondervraagd hebt.

18. Ik ben nooit zoo ver geweest, of gij hadt mij met schrijven kunnen bereiken: want het is geene kleinigheid. Het ware wel de moeite waard geweest, dat gij daarover tot mij gezonden hadt. Zoudt gij iets aanvangen, onbedacht en uit kwaadheid, en zou ik dat moeten verantwoorden: dat zou voor mij te zwaar zijn. Ik zal het niet doen. Hier ziet men, dat gij den geest niet hebt, hoewel gij een groote kennis hebt der Schrift. Er is een verbazend groot verschil tusschen deze twee stukken: *moeten zijn* en *vrij zijn*. Want *moeten zijn*, is wat de nood eischt, en dit moet onbewegelijk vast staan, zoo als b. v. het geloof. Het geloof laat ik mij niet ontnemen, noch omverwerpen; maar ik moet dat altijd in mijn harte hebben en voor iedereen vrij belijden. *Vrij* zijn echter is dat, waarin ik vrij ben, dat ik mag gebruiken of laten staan, maar toch zoo, dat mijn broeder, niet ik, het nut er van hebbe. Maakt mij dus uit het *vrij zijn*, geen *moeten zijn*, zoo als gij nu gedaan hebt; opdat gij niet rekenschap te geven hebbet over degenen, die gij door uwe liefdelooze vrijheid verleid hebt. Want wanneer gij er iemand toe drijft om op Vrijdag vleesch te eten, en hij in zijn sterfuur aangevochten wordt, en denkt: o wee mij, dat ik vleesch gegeten heb, en hij in die aanvechting niet bestaan kan, dan zal God van u rekenschap vorderen voor dien mensch.

19. Ik zou ook wel vele dingen kunnen beginnen, waarin niet weinigen mij zouden volgen; maar wat zou het baten? Want ik weet, dat degenen, die deze dingen begonnen hebben, als het tot een slag (mocht) zal komen, niet zouden kunnen stand houden, zoo als gij nu ziet; maar de eersten zouden zijn, die terugtraden. Mijn lieven, hoe zou het gaan, wanneer ik de menigte in 't strijdperk bracht, en ik, die de eerste geweest ben en de anderen heb aangespoord, zelf ging vluchten en den dood niet blijmoedig afwachtte? Ach hoe zou die arme

menigte misleid worden! Laat ons daarom aan anderen ook zoo lang melkspijs geven, als wij die gehad hebben, totdat zij ook sterk in 't geloof worden. Want er zijn er nog velen, die ons anders in de andere stukken zouden toevallen, en ook deze zaak wel gaarne zouden willen loven en aannemen, maar die het nog niet goed kunnen begrijpen. Dezulken nu stooten wij terug door zulk een verkeerde, onstuimige wijze van handelen. Wij moeten de liefde tegen den naaste niet vergeten, maar haar altijd voor oogen hebben en alle dingen naar haar inrichten. Doen wij dit niet, dan zal wat wij doen geen stand houden. Wij moeten toch ook een tijd lang geduld met hem hebben, en dengenen niet verwerpen, die nog zwak in 't geloof is. Hoe veel te meer moeten wij dit doen en laten, wanneer de liefde het eischt en het ons in ons geloof geen schade veroorzaakt. Daarom zeg ik u en vermaan ik u trouw: wanneer wij God niet vurig bidden, en ons behoorlijk in de zaak schikken, dan komt het mij voor, dat al het leed dat wij den Papisten hebben aangedaan, over ons zal komen. Daarom heb ik ook niet langer kunnen wegblijven, maar heb ik moeten komen, om u dit te zeggen. Nu is er genoeg gezegd van de mis. Morgen zullen wij het er nog in 't kort over hebben, en over de beelden spreken.

Deze preek getuigt van de groote zachtmoedigheid en den christelijken ernst, die den Hervormer bezielden. Hij houdt in zijne bestrijding, niet slechts in deze preek maar ook in de zeven anderen, voet bij stuk; bestrijdt dwalingen, en leert den beteren weg. Personaliteiten, noch tegen Carlstadt noch tegen de Zwickauer profeten noch tegen wien ook, worden er in gevonden. En toch hebben sommigen, zoo wel uit vroegeren als lateren tijd, ze hevige predikatien, stekelige redevoeringen (conciones aculeatas) genoemd, en verklaard, dat hij op de

krachtigste wijze met scheldredenen (vehementissime invectivis concionibus), zijne tegenstanders beteugelde, tot zwijgen bracht; en 't ons voorgesteld, alsof Luther een stortvloed van *Wee u's* had uitgesproken. Hoe is dit mogelijk? Wij willen de zachtste verklaring van deze handelwijze geven. Noch de Embder predikanten, noch Abrah. Scultetus, noch Sam. Diest, noch zoo vele anderen hadden de preeken gelezen; maar meenden genoeg van Luther en zijn karakter te kennen, om ook zonder dit lezen, een uitspraak te mogen doen. En voorzeker als men naar Luther's aard en vurig karakter oordeelen wil, dan zou men wat anders hier verwachten, dan men vindt. Maar Luther was hier ook Luther niet. Hij had aan den keurvorst geschreven: „God wil noch kan het zorgen en doen van U. K. G. dulden, en ook het mijne niet. Hij wil dat men het hem alleen overlaten en anders niet; daarnaar moge zich U. K. G. genade richten." En hij zelf, de man Gods, richtte er zich ook naar. Niet Luther sprak, maar de Geest Gods die in hem was, en door dien Geest werd het gevaar bezworen, dat Wittemberg, dat de Hervorming, dat gansch Duitschland dreigde te schokken tot in zijn diepste fondamenten, zoo niet in een te doen storten.

Waar de mensch zich zelven zoo verloochent, als Luther het hier deed, daar is hij het grootst. Hij die zich zelven overwint is grooter dan die steden bedwingt: en zoo meenen wij Luther hier grooter te zien dan aan de Slotkerk op 31 Oct. 1517, dan buiten de Elsterpoort op den 10 Dec. 1520, dan op den rijksdag te Worms, den 18 April 1521. Hij bleef zoo groot, niet slechts dien eenen dag, den Zondag Invocavit, maar tot den volgenden Zondag Reminiscere: al de preeken ademen denzelfden geest. — In de 2de preek toonde hij aan, dat in zaken van geloof of godsdienst, geen dwang of geweld te pas komt. In de 3de sprak hij over de beelden. Hij wenschte wel, wegens het misbruik, dat er geen waren; maar

zeide, dat men ze dulden en slechts daarvoor zorgen moest, dat ze niet werden aangebeden. En geschiedde dit laatste ook al, dan ware het nog niet raadzaam ze te bestormen, maar had men slechts met kracht zulk een misbruik openlijk aan te toonen. In de 4°. zet hij dit onderwerp voort, en zegt onder anderen, dat de beelden op zich zelven noch goed noch slecht zijn: er dat even als er misbruik van gemaakt werd door sommigen, en door anderen een gepast gebruik van werd gemaakt. Daarna spreekt hij over 't vasten en de vastenspijzen. In de 5de spreekt hij over de gedurende zijne afwezigheid ingevoerde bediening van het H. Avondmaal, waarbij men den communicanten had toegelaten, het gezegende brood en den gezegenden wijn zelven in de handen te nemen. Deze handelwijze beschouwde hij wel als een zaak van weinig of geen gewicht, maar zij had aanstoot en ergernis verwekt, en daarom was zij af te keuren. In de 6de preek, keurt hij het ten sterkste af, dat men menschen tot het Avondmaal had toegelaten, zonder dat men eene Voorbereiding had gehouden, die toch zoo hoog noodig was, omdat niemand zonder geloof dit Sacrament waardig kan genieten. In de 7de spreekt hij van de liefde tot den naaste, als een vrucht van het Sacrament, die den eenen mensch moet brengen tot het bekommerd zijn om het heil des anderen. Bij deze gelegenheid toont hij aan, hoe zeer er in Wittemberg tegen die liefde gehandeld was. In zijn 8ste preek toont hij het groote nut van de biecht aan."

Tegen eene prediking als deze, in den geest Gods en de liefde van Christus, was noch Carlstadt, noch de Zwickauer-profeten bestand. Het drukken van een geschrift van Carlstadt werd op last van de Universiteit gestaakt en hij verliet, ofschoon ook onwillig, Wittemberg. Ook de Zwickauer mannen trokken weg, nadat zij echter eerst een ontmoeting

met Luther hadden gehad, waarin een hunner, zoo als blijkt uit Luther's brief aan Langen [1]) op eene vervaarlijke wijze te keer ging, nadat de Hervormer hun op vriendelijke en broederlijke wijze hunne verkeerdheid onder 't oog had gebracht. Later vereerde Claus Storch, in het tenue van een lansknecht, Luther nog eens met een bezoek [2]). Hij maakte toen op Luther den indruk van een lichtzinnig man te zijn, die zelf niet veel waarde hechtte aan 't geen hij geloofde.

't Werd weer stil te Wittemberg. Alles keerde tot den geregelden gang terug, en den 30 Maart schreef Melanchton aan Spalatinus: „Ik ga met Dr. Martinus de vertaling na, die hij van 't Nieuwe Testament in onze taal gemáakt heeft [3]).

---

1) Walch XV. Anhang 105 in 't PS.

2) Brief aan Spalatinus zonder datum Walch XV. Anh. 106.

3) Corp. Ref. I pag. 567.

Utrecht. A. H. RAABE.

JOHANNES GOSZNER.

(*Vervolg.*)

Wij verlieten Goszner op de lange en moeitevolle reis naar Rusland's hoofdstad, die hem, na jaren van onrust en strijd, een toevlucht, een rustplaats en tevens een werkkring scheen aan te bieden. Daar had God hem reeds een arbeidsveld bereid, uitnemend geschikt voor zijn toestand en de richting van zijn geest.

De orde van St. Jan van Jerusalem, tegen het eind der achttiende eeuw van Maltha verdreven, vond in Rusland's hoofdstad een laatste toevlucht, in keizer Paul den schismatieken alleenheerscher een grootmeester en beschermer. In een paleis, haar geschonken, gaf de keizer haar een kapel voor den R. K. eeredienst. De geestelijken daaraan verbonden, door den minister benoemd, waren eenigszins onafhankelijk van de hoogere macht in hunne kerk. En daar was het nu dat achter elkander twee geestelijken werden geplaatst, die uit hun moederkerk verstooten, met bijna reformatorische kracht op hun eigen gemeente niet alleen, maar ook op de Protestantsche en Grieksche bevolking hebben gewerkt. Die mannen waren Lindl en Goszner.

De harten waren in Petersburg voor zulk een arbeid voorbereid. De Fransche verlichting had daar vroeger in de hoogere kringen veel bijval gevonden. Met de Fransche literatuur was de geest van Voltaire en zijn vrienden er diep doorgedrongen. Maar de bange tijden daarop gevolgd hadden ernst gewekt. Voor Rusland gelijk voor geheel Europa was er een tijd van boete gekomen. De brand van Moskou was voor de Russen als 't ware een zoenoffer geweest, en het Godsgericht over Napoleon's heirlegers had aan veler gemoed den levenden God geopenbaard. Keizer Alexander I had die ernstige indrukken niet vergeefs ontvangen. Al was zijn jeugd juist gevallen in den tijd van het lichtzinnigst ongeloof, toch was in zijn gemoed de liefde voor 't ideale niet uitgedoofd. De bange dagen hadden hem gelouterd. En toen hem, als uit een brandenden braambosch, Gods stem uit de vlammen zijner hoofdstad tegenklonk, was hij bereid zijn ernstige roeping te aanvaarden en zich te laten zenden waar God wilde. Merkwaardig is 't dat juist op denzelfden dag, waarop Napoleon vluchtte, door Alexander het besluit geteekend werd, dat verlof gaf tot de oprichting van het Bijbelgenootschap in Rusland, dat in de twaalf jaren van zijn bestaan een zegen heeft verspreid, die nog niet verdwenen is. — De keizer vond en verzamelde in zijn omgeving gelijkgezinde gemoederen. Vooral vorst Alexander Galizin, wien hij 't ministerie van eeredienst en vele andere hooge ambten toevertrouwde, was een man die vollen vrede had gevonden door 't geloof in den Verlosser, en zich van goedgezinden wist te omringen. Er heerschte toen onder de geloovigen te Petersburg een geest als in den besten tijd van 't Piëtisme, een milde, vroolijke geest der eerste liefde, waarbij op verschilpunten niet werd gelet, in gemeenschappelijke liefde voor den Heiland, met den Bijbel in hand en hart. 't Scheen

alsof de drie groote kerken in Rusland's hoofdstad 't ideaal van één kudde onder één Herder wilden gaan verwezenlijken.

De milde geest der unie ging uit van den keizer, op wien de protestantsche mevrouw von Krüdener van grooten invloed was geweest, terwijl vele aanzienlijke Russen niet zonder zegen in aanraking waren gekomen met Stilling. Van dien geest was de benoeming van Lindl, en nu die van Goszner de vrucht, en die vereenigde een schare van heilbegeerigen van alle belijdenissen rondom den kansel van den R. K. priester in de Maltheserkerk.

Vier jaren zou Goszner daar arbeiden. De moeitevolle reis deed men hem weldra vergeten door de hartelijkheid, waarmede hij in de schoone hoofdstad van het Noorden werd ontvangen. Juist den volgenden dag hoorde hij Lindl afscheid preeken, die nu naar het Zuiden van Rusland zou vertrekken. Voor zijn vertrek trouwde hij nog in stilte, en overviel Goszner onverwacht met de bede om zijn huwelijk in te zegenen, waaraan deze wel wat onvoorzichtig voldeed.

Op den 30sten Juli 1820 trad Goszner voor het eerst op in de prachtige kapel, die 400 à 500 hoorders kon bevatten. Voortaan zag men hem elken Zondag na de mis den kansel beklimmen, om met zijn bezield woord de harten te treffen. Zijn hoorders misten aan hem het schitterende van Lindl, maar wonnen aan diepte, degelijkheid en geestelijken zegen. God had 't wijselijk zoo geschikt dat op de opwekking door Lindl tot stand gebracht het bouwen van Goszner volgde. Hij trok de scherpe ploegschaar der boetprediking door de ontwaakte gemoederen, en wierp dan met volle armen het Evangeliezaad in de geopende ooren. De eenigszins dweepend opgewekten, die in de hoogere sferen der openbaring ronddwaalden, bracht hij met vaste hand terug, en leidde ze in de diepe donkere gangen van 't eigen zondig harte rond,

opdat ze dan te vuriger en beslister zouden vluchten tot het rijke, ruime hart des Verlossers.

Spoedig begon men Goszner hoog te waardeeren. Vooral toen hij zijn huiselijke godsdienstoefeningen opende, bespeurde men de geesteswerking, die van hem uitging. Daar legde hij ernstig en diep de H. Schrift uit; daar knielde men dan neder onder zijn vurig gebed, en 't was daar dan ook vooral dat voor menigeen het geboorteuur van een hooger leven heeft geslagen. Zulke kleine vergaderingen of bidstonden hield hij ook buiten zijne woning, nu eens in de prachtige woningen der grooten, zelfs in het keizerlijk paleis van Zarskoje-Selo voor de voornaamsten des rijks, dan weder in de houten huizen van kleine burgers en geringen. Wekelijks hield hij een bijbellezing in een vergelegen armhuis voor arme, zwakke Duitschers, naar wie niemand omzag; en dan ging hij naar een ouden kamerheer des keizers en bracht dezen 't woord van vertroosting en eeuwig leven. Behalve des Zondags in zijn kapel sprak hij des Donderdags in de groote St. Katharinakerk, waar hij voor duizenden bijbellezing hield. En toen de toevloed tot zijn huiselijke bidstonden te groot werd voor zijne woning, huurde men een huis voor hem in een hoofdstraat, waar een balzaal tot gehoorzaal voor duizend hoorders werd ingericht. Daar sprak hij voor aanzienlijken en geringen en verkondigde hun Christus en Zijn rijkdom. Ook voerde hij geregelde zendingbidstonden in, met welker opbrengst hij het Bazelsch genootschap ondersteunde. En weldra mochten, evenals te München, ook de kinderen weder deelen in den zegen van zijn werk, en bleek zijn uitnemende gave om kinderharten te winnen voor den Heer. Behalve in de misbediening waren zijn godsdienstoefeningen eigelijk op Protestantsche wijze ingericht, met vrij gebed, en uitstekend gemeentegezang,

waarvoor hij zelf een kleinen bundel liederen verzamelde.

De bijna 50jarige was nu in zijn volle kracht. Helderheid, vastheid, kalmte kenmerkten zijn werkzaamheid. In welken geest hij predikte blijkt 't best uit een brief, in die jaren aan de predigerconferenz te Hernhut geschreven, waarin hij zegt: „'t woord des kruises blijve mijn thema, mijn eerste en laatste deel, begin en einde mijner prediking jaar in, jaar uit. Want ik zie dat dit werkt als vuur op stroo, zoowel in 't koude Noorden als in het heete Zuiden. De Heiland onttrekt zich niet aan zijn woord. Predikt men iets anders dan richt men niets uit, maar als 't woord des kruises weerklinkt dan beginnen de dooden te loopen, en te vragen: wat moet ik doen opdat ik zalig worde?"

Toch ontbrak het hem ook in dezen werkkring niet aan tegenstanders en benijders. De Protestantsche geestelijken waren op een enkele uitzondering na tegen hem; de Jezuieten-partij werkte in 't verborgen tot zijn val. Onder de Russische geestelijkheid waren er die hem als een bondgenoot begroetten, hem ijverig steunden in de bijbelverspreiding, ja zelven kleine geschriften van Goszner vertaalden en onder het volk brachten. Maar al zijn vrienden, ook de hoogstgeplaatste en machtigste, konden niet verhinderen, dat na vier jaren aan zijn rijk gezegenden arbeid een einde gemaakt en hem het verblijf in Rusland ontzegd werd.

In de regeeringskringen en onder de hoogere beambten des rijks kwam een reactie, die bestemd was Goszner en zijn voornaamste vrienden ten val te brengen. De universiteit te Petersburg werd onder bekrompen toezicht gesteld en de uitstekendste Duitsche professoren afgezet. Tegen de Protestantsche kerken en geestelijken werden onverstandige en zelfs harde maatregelen genomen. Enkele ziekelijke ver-

schijnselen, dweepachtige uitersten in enkele gemeenten, ook bij sommigen die onder Goszner's gehoor waren geweest, dienden tot voorwendsel. Hierbij kwam dat er ook bij keizer Alexander zekere reactie kwam na de opwekking der laatste, strijdvolle jaren. Metternich, de sluwe Weener kanselier, wist op het voor indrukken zoo vatbare gemoed van den vorst vreesaanjagend te werken. De verdrijving der Jezuietenorde in 1816 had hij niet kunnen verhinderen; maar zooveel te ijveriger werkte hij de Evangelische beweging in Rusland tegen. Vooral Lindl en Goszner zocht hij verdacht te maken; en het gelukte hem, door den keizer des eersten geheim huwelijk te berichten hem te doen afzetten en verbannen. Hij deed den keizer een verband vermoeden tusschen de vrijmetselaars in Rusland en gevaarlijke geheime genootschappen in andere landen, en in 't Bijbelgenootschap het werkzaam drijven zien eener staatkundige partij. Alexander I begon argwaan te koesteren, en zag alles donker in. Nu werd een complot gevormd om vorst Galizin te doen vallen. Hooggeplaatste Russische geestelijken waren hierin betrokken. Een geestdrijvend monnik van grooten invloed schilderde den monarch de revolutionaire plannen op staatkundig en kerkelijk gebied, waarin ook Goszner betrokken zou zijn, en eischte op grond eener Goddelijke openbaring de opheffing van 't ministerie van eeredienst, en van het Bijbelgenootschap, herstel van de macht der heilige Synode en verdrijving van Goszner en anderen. Tegen Goszner werd bovendien een aanklacht ingediend, wegens gevaarlijke ketterijen die men had opgezocht in de drukproeven zijner bijbelverklaring. — De keizer week voor den aandrang der verbondenen. Galizin werd afgezet; Goszner's boek veroordeeld.

Deze had den storm zien opkomen, al waren de werktuigen van het complot hem verborgen gebleven. Hij vreesde

zelfs een oogenblik een verbanning naar Siberië. Den 19den April preekte hij nog, schoon onder bange voorgevoelens, met groote kracht. 't Was een waar: hier sta ik, ik kan niet anders! Op den volgenden Zondag kwamen zijne hoorders te vergeefs. Het was hem al aangezegd, dat hij Woensdags stad en rijk verlaten moest. De keizer liet hem weten, dat hij slechts door den drang der omstandigheden tot dit besluit gekomen was, en zond hem als bewijs van zijn genegenheid 1000 roebels reisgeld en een gemakkelijk rijtuig ten geschenke. — Ootmoedig en zachtmoedig droeg Goszner den zwaren slag. Geen bitter woord kwam over zijn lippen. Voor elk zijner talrijke bezoekers en de schare, die hem uitgeleide deed, had hij een woord van troost en opwekking. Den laatste avond vierde hij aan 't huis eens koopmans met een kring van vrienden nog het heilig Avondmaal, en vroeg in den morgen verliet hij met een bloedend hart de stad, waar hij zoo veel zegen had mogen genieten en verspreiden.

In diepe verslagenheid zeide Goszner het land zijner vreemdelingschap vaarwel. Nog nooit was hij, de zoo vaak verdrevene, zoo onverbiddelijk hard uit een werkkring gerukt, en aan geenen had hij zich ooit zóó verbonden gevoeld. Het lag wel in den aard der banden en gemeentetoestanden, die Goszner om zich heen schiep, dat zij niet duurzaam konden zijn; maar dat kon hijzelf met zijn eigenaardig gemoedsbestaan het minst van allen inzien. Hij genoot zoo innig bij het zien der vereeniging van menschen uit alle kerken, en van den broederband, die hen samenbond, en zag daarbij niet dat de punten, waarop men gescheiden was, niet overwonnen, maar slechts in de geestdrift over 't hoofd gezien en vergeten waren.

Na een reis van 17 dagen kwam hij te Berlijn aan.

Hartelijk werd hij daar ontvangen, en door de zorg van zijn edelen vriend von Bethmann-Hollweg gehuisvest. Zijn oude bekenden bespeurden dat hij aan vastheid en kracht nog gewonnen had; maar 't was hem ook aan te zien dat hij in harde wegen en door bittere ervaringen was geleid. Men scheen 't woord van den apostel op zijn gelaat te lezen: niemand doe mij moeite aan, ik draag de likteekenen van Christus. — Lang kon men hem echter te Berlijn niet houden. Hij had een onrust als de vogel, wiens nest men verstrooid heeft. Hij besloot naar Altona te gaan, waar een broedergemeente bloeide, wier kapel het vereenigingspunt der opgewekten was. — Een Mennoniet aldaar, de koopman van der Smissen stond een liefgelegen landhuis aan hem af, dat hij vier maanden met zijn trouwe Ida bewoonde. Lichaam en ziel kwamen daar tot rust. Elken Zondag schreef hij een preek, die hij naar de vrienden in Petersburg zond. Ten huize van zijn gastheer leerde hij in die dagen Merle d'Aubigné kennen, die zijn vriend bleef tot zijn dood. Daar ontmoette hij ook Amalia Sieveking. Juist was een jaar te voren bij deze edele vrouw een donker besef van hare roeping tot een bepaald plan gerijpt om in de Evangelische kerk eene vereeniging van barmhartige zusters te stichten, gelijk de Roomsche kerk al zoo lang bezat. De ontmoeting van Goszner was haar een beschikking Gods. Gaarne ontving hij de mededeeling van haar plan, keurde het in hoofdzaak goed, gaf menigen nuttigen wenk, en wijdde op hare bede haar zegenend in tot haar werk, waartoe God haar geroepen had.

Zoo bracht Goszner een deel van den zomer in rust en toch niet ledig of onvruchtbaar door. Maar hij mocht te Altona niet blijven. Van alle kanten kwamen uitnoodigingen. De oude Boos schreef hem: als de Heer u nog geen

anderen werkkring aanwijst, dien Hem dan met schrijven" Dezen raad volgde hij op. Veel had hij reeds gewerkt aan geschriften, die Tauchnitz te Leipzig zou uitgeven, en nu besloot hij zich daar vooreerst te vestigen. Bijna twee jaren heeft hij daar meest schrijvend doorgebracht. Vele stichtelijke geschriften zagen daar van hem het licht. Met voorliefde bewerkte hij in dezen tijd De navolging van Christus van Thomas à Kempis, dien monnik, in wien hij een Katholiek vond, bij wien de alleen-zaligmakende genade van Christus zóó op den voorgrond treedt, dat er voor de Katholieke werkheiligheid nauwelijks plaats overblijft. Vervolgens gaf hij zijn „Schatzkästlein" uit, met een woord en een lied voor elken dag des jaars, een boek weldra door heel de wereld verspreid en voor talloos velen tot een zegen, gelijk het ook den ouden Boos in zijn laatste dagen nog van een lange moedeloosheid verloste, en hem de blijdschap op zijn sterfbed wedergaf, zoodat hij Goszner dankte door hem de beschrijving van zijn leven te vergunnen, die hij hem eerst geweigerd had.

Maar ook in Leipzig waren zijn dagen geteld. Boos had hem voorspeld: de politiedienaar zal u altijd den weg wijzen, dien gij gaan moet. — Die voorspelling werd ook hier vervuld. — Goszner was te Leipzig buiten alle kerkelijk verband. Hij behoorde niet meer tot de Roomsche kerk. Zoo stond hij tusschen beide. Aan zijn huis ontving hij kleine vergaderingen van 15 tot 20 personen, wien hij het Evangelie verkondigde. Dat wekte den argwaan der politie. Wie binnengingen werden opgeschreven; — Goszner zelf moest voor den rechter verschijnen. Tot welke belijdenis behoort gij? werd hem gevraagd. „Ik ben een Christen" luidde zijn antwoord: „Dat is niet genoeg," werd hem hierop toegevoegd, „gij moet zeggen of gij Katholiek, Luthersch of

iets anders zijt". „Welzoo" hernam hij „nu weet ik dan officieel dat het midden in de christenheid niet genoeg is een Christen te zijn". De politie raadpleegde hierop met het Luthersche consistorie, dat Goszner's arbeid een inbreuk op het werk der predikanten achtte, en het einde was dat hij binnen drie dagen de stad en hare jurisdictie moest verlaten.

Thuiskomende met het bevel tot zijn uitwijzing vindt Goszner op zijn schrijftafel een dringende uitnoodiging van graaf Reuss in Silezië met het noodige reisgeld om tot hem te komen. Reeds was hij in het vorige jaar daar eenige weken geweest en door innige vriendschap verbonden aan de vrome gravin Rheden te Buchwald, die leefde voor Bijbelverspreiding en Zending. Daar had hij den beroemden vrijheer von Stein leeren kennen, en leerde prins Wilhelm van Pruisen, en de familie Stolberg-Wernigerode hem hoogachten. — Dadelijk volgt hij den ontvangen wenk om nu weer derwaarts te gaan. En daar was 't dat hij nu besloot om zonder opzien te baren tot de Evangelische kerk over te gaan. Dit was in Juli 1826. Op de vraag hem later gedaan: waarom hij Evangelisch geworden was? antwoordde hij: Op mijn kamertje in 1798 viel ik als een zondaar voor Jezus op de knieën en bad om vergeving. De Heer schonk ze mij. Zoo werd ik Evangelisch. Ik vraagde nu niet naar kerken; maar predikte Christus in de mijne zoolang zij mij duldde. In 1824 uit Petersburg verdreven had ik geen kerk dan de onzichtbare, inwendige en was gelukkig en predikte Christus overal. Eindelijk vertelden ze mij dat ik zoo niet blijven kon, maar in een of andere kerk moest zijn, anders zou men mij niet vertrouwen. Toen volgde ik dien raad om Christus vrij te kunnen prediken en belijden".

Toch was die overgang hem pijnlijk. Er was veel in de

Evangelische kerk dier dagen dat hem niet aantrok. Maar hij verlangde naar geordende werkzaamheid; en om hiertoe te geraken besloot hij naar Berlijn te gaan.

Er was in die dagen in de Pruisische hoofdstad veel belangrijks. Een geheele geestelijke omkeer was er merkbaar. Schleiermacher's Glaubenslehre had het platte rationalisme verslagen. Veel geestelijk leven, in piëtistische kringen eerst gewekt, begon zich gezond te vertoonen. Langzamerhand kwamen de konventikels in de kerk, als Jänicke, Schleiermacher, Hermes predikten, en die kringen, die het leven bewaard hadden toen de kerk dood was, losten zich nu in haar op. Er brak een morgen der opstanding voor de Evangelische kerk aan, een liefelijk lenteleven na kouden dorren winter.

't Kwam er nu op aan den begaafden prediker een vaste aanstelling in de landskerk te verschaffen. De geest van dien tijd duldde de vrije, ongeordende werkzaamheid niet meer. De vrije bergstroom moest zich dus in vaste oevers laten leiden. Dat was een weg vol strijd en doornen, waarop Goszner al de jammerlijkheid en ellende van de bureaucratie in de kerk moest leeren kennen. Hij moest zich onderwerpen aan formaliteiten, die een jong candidaat zich laat welgevallen, maar die voor een gerijpten Evangeliedienaar waarlijk ondragelijk waren. 't Was een wrange lijdensbeker, dien hij bijna twee jaren dronk, en waarvan wel eenige bittere druppels in zijne ziel bleven.

Het kostte nog moeite om zijn aanvraag bij het consistorie van Brandenburg om geholpen te worden tot geregelde werkzaamheid te doen aannemen. Eerst weigerde men hem op grond eener bepaling, die de aanstelling van overgegane katholieke geestelijken verbood. Maar op voorspraak van den kroonprins hief de koning die voor Goszner op. Doch nu kende het kerkbestuur voor hem geen anderen weg dan voor

elken jongen candidaat, en eischte van den in de geheele wereld bekenden man een Latijnsch opstel, een schriftelijke preek over opgegeven tekst en een mondeling examen. Niet zonder strijd en uitstel besloot hij zich eindelijk aan deze eischen te onderwerpen. Hoogst loffelijk was 't getuigenis dat van den uitslag gegeven werd. En nu was hij dan in Januari 1828 beroepbaar in de Evangelische kerk.

Maar met het verkrijgen eener aanstelling ging het nog niet zoo voorspoedig. Men wilde hem in de plaats van den overleden Jänicke in de Bethlehemskerk benoemen, maar de gemeenteleden werden tegen den gewezen priester opgestookt. Toen wilde men een nieuw kerspel in een voorstad voor hem vormen, maar de predikanten van de naastbijzijnde kerken, die hij voorloopig gebruiken moest, weigerden hem den kansel. Eindelijk laat de bijna 55jarige, zich een hulppredikerschap, vooreerst nog zonder inkomen, welgevallen. De anders steeds ledige kerk vult zich elken zondag met 4000 tot 5000 hoorders. Maar het duurt niet lang of om een gebrek in den vorm zijner aanstelling wordt hem deze betrekking weer ontnomen, en hij moet zich weer getroosten, gelijk hij 't schertsend noemde, kamerprediker te worden. Toch zou hij ten laatste een werkkring zijner waardig vinden. De Bethlehemskerk was voor hem bestemd, en in spijt van den bitteren tegenstand van Jänickes schoonzoon Rückert, die zich in het bestrijden van Goszner een treurige vermaardheid verworven heeft, ging zijn beroeping in 1829 door.

Het was eene merkwaardige gemeente, wier pastorie Goszner nu weldra betrok. In 1732 had de koning van Pruissen eenige honderden Boheemsche gezinnen, die om hun geloof hun vaderland hadden verlaten in zijne hoofdstad opgenomen, hun eene kerk en pastorie gebouwd, en aan de twee deelen der gemeente, die vooral uit Lutherschen en Hervormden be-

stond, twee predikanten van beide belijdenissen gegeven, die Godshuis en woning te zamen moesten gebruiken. Daar werd Goszner nu voor het Luthersche deel aangesteld. Nu waren de uiterlijke stormen voorbij. Maar niet de arbeid! Bij zijn graf zeide een Berlijnsch ambtgenoot: „deze ééne heeft meer gearbeid dan wij allen!"

Zeventien jaren heeft Goszner met onbezweken ijver zijn ambt vervuld. Groot was de indruk dien zijn prediking maakte, rijk was ze aan zegen. Hij bezat de gave om voor de niet ontwikkelden duidelijk te zijn zonder plat te worden voor de beschaafden. Zelden was iemand in zulk eene mate een prediker voor alle standen. 't Bidden was de kracht van den Evangelieverkondiger. Uit zijn priesterlijken wandel voor den Allerhoogsten kwam als uit een verborgen bron zijn prediking voort. Zij kenmerkte zich door diepe kennis van het menschelijk hart. Kennis van zonde en van de erbarming des zaligmakers waren de twee polen, waarom zij zich bewoog. Aan zijne prediking paarde hij veelomvattende, ernstige zielzorg. Onvermoeid ging hij een enkele verloren ziel na om ze te redden, en worstelde om haar behoud met den Heer. Grooten en geringen wenschten zijn ernstige, weldadige bezoeken. En die hij niet persoonlijk bezoeken kon raadpleegden hem in brieven, die uit alle oorden tot hem kwamen om licht en troost.

Aan strijd ontbrak het Goszner in deze jaren zijner ambtsvervulling zoo min als aan zegen. Veel verdriet had hij van den schoonzoon zijns voorgangers, den reeds genoemden Rückert, die aanspraak meende te hebben op zijne plaats, en in dien langen strijd met dezen mensch gevoerd wist Goszner zich niet altijd van heftigheid en bitterheid vrij te houden. De beweging van het Duitsch-Katholicisme, waarvan hij terstond met scherpen blik het oppervlakkige en onvruchtbare

inzag, vond in hem ook geen onverschillig aanschouwer, maar gaf hem een eigenaardigen strijd en zorg. En in het laatst van zijn bediening had hij te strijden met de pogingen der Irvingianen, die bijzonder de leden zijner gemeente voor hunne kerk zochten te winnen, en later onder zijnen opvolger tot zijn groote smart daarin bij sommigen, gelijk bij dezen zelven, slaagden.

Maar wij kunnen bij dit alles niet langer stilstaan, als wij Goszner nog willen gadeslaan op twee arbeidsvelden, waarop hij, grootendeels onder zijn ambtsvervulling, in zijn grijsheid een verbazingwekkende werkzaamheid heeft ontwikkeld, en waar zijn arbeid tot het einde toe den stempel draagt van jeugdige frischheid en kracht. Wij bedoelen het veld der inwendige en dat der uitwendige zending.

Inwendige zending is een nieuwe naam voor een werkzaamheid zoo oud als het leven der liefde in de Christelijke kerk. Altijd is er een barmhartigheid geweest, die in den boezem der gemeente met den heiligen moed der liefde zich gebreken en lijden van allerlei aard heeft aangetrokken en zocht te versterken wat sterven zou. Den gouden draad dezer liefdewerkzaamheid kan men door alle eeuwen volgen. Maar in deze werd zij toch bijzonder opgewekt. En haar beginselen heeft men te zoeken in de kleine kringen van stille vromen in den lande, waarmede wij in den loop van ons verhaal in aanraking kwamen. Eerst was die werkzaamheid ongeregeld. Goszner nam er reeds als pastoor te Dirlewang deel aan, door Bijbel- en tractaatverspreiding. Maar te Berlijn werd deze arbeid nu een meer geordende. Overal begeerde men de hulp en medewerking van den ijverigen man. Maar het lag in zijn natuur, al onttrok hij zich niet aan anderen, meer zelfstandig en scheppend op dit gebied op te treden. In zijn herderlijk lijk werk aanschouwde hij dagelijks de ellende van vele kranken

te Berlijn. Getroffen door de verlatenheid van zulk een ongelukkige, sprak hij daarover met eenige vrienden. Terstond waren zij bereid den kranke te bezoeken. En als deze gestorven was wilden zij nog wel voortgaan met zulk liefdewerk. Zoo ontstond de *mannenvereeniging* tot ziekenbezoek in 1833, die nog bestaat en bloeit. Maar de vrouwen begeerden ook haar aandeel aan den arbeid der liefde. Weinig weken later kwam een kleine kring in de pastorie bijeen en de *vrouwenvereeniging* ontstond tot het opzoeken en verplegen van vrouwelijke kranken in alle deelen der stad. Om de veertien dagen kwamen de leden tot onderlinge mededeelingen bijeen, en maandelijks leidde Goszner een bidstond in de zaal der Broedergemeente. Spoedig zocht men kamers om slecht gehuisveste kranken te verzorgen. Een huis werd gehunrd, later een grooter gekocht. Eindelijk breidde dit gezegend werk zich zoo uit, dat Goszner vrijheid vond een groot stuk land te koopen, waarop weldra een ziekenhuis verrees. De koning ging voor met een gift van 6000 Thaler. Groote sommen werden door anderen gegeven. Goszner's vriendin, de prinses Marianne werd beschermvrouw, en na haren dood koningin Elisabeth, die van den aanvang af haren naam aan deze zegenrijke stichting had willen verbinden. De stichter bleef de ziel van het werk; vijfentwintig jaren lang was hij de raadsman en bestuurder van den arbeid, en de Evangelieprediker aan krank- en sterfbedden. Nooit ontbrak 't hem aan helpende zusters. Zijn persoonlijkheid en bezielend woord riepen er altijd genoeg. Fondsen had de stichting niet en toch ontbrak het nooit aan het noodige. „Zorgt toch" zeide hij bij zijn afscheid, „dat het ziekenhuis een bedelhuis blijve." Die wensch is vervuld. Een bedelhuis en een huis van gebed is het gebleven tot op dezen dag.

Na het ziekenhuis richtte Goszner bewaarscholen op, waarin

weldra honderden kinderen werden opgenomen, en wier aantal hij tot zeven mocht zien klimmen. De Zondagsschool voor grooter kinderen sloot zich daarbij aan. Duizenden kinderen genoten daarin den zegen der vroegste indrukken van de liefde van Christus.

Bleef er nu bij de veelomvattende zorg die deze stichtingen dagelijks gaven, nog tijd en lust en kracht over om te arbeiden voor de Heidenwereld? 't Is bijna ongeloofelijk en toch waar: daaraan deed Goszner nevens dit alles nog zooveel, dat het waarlijk genoeg zou zijn geweest om een menschenleven mede te vervullen.

De in- en uitwendige zending van deze eeuw zijn tweelingzusters, die geboren zijn in dezelfde kringen, en de toewijding wonnen van allen, in wier harten de liefde voor Christus in die dagen ontbrandde. Toen Goszner den Heer leerde kennen waren beide nog in hare kindschheid; en 't is niet te zeggen welke hij 't meest heeft lief gehad. Wij zagen welk een belangstelling in het zendingwerk hij vroeger reeds geopenbaard had. Ieder begreep daarom bij zijn komst te Berlijn dat men op zijn hulp kon rekenen. Het natuurlijkste zou geweest zijn dat hij Jänicke in zijn zendelingschool ware opgevolgd, die hij 27 jaren had geleid, en waaruit hij 30 degelijke zendelingen (daaronder Gützlaff) voor verschillende genootschappen had gevormd. Maar Rückert maakte dit onmogelijk en deed de inrichting sterven. — Een tweede zendingvereeniging door Neander gesticht telde Goszner spoedig onder haar bestuurders en werkzaamste leden, terwijl hij door zijn tijdschrift „die Biene" de kennis van het werk zocht te verspreiden. Maar op den duur kon hij zich toch met de te Berlijn gelijk elders gevolgde methode om allen zendelingen een wetenschappelijk-theologische vorming te geven, niet vereenigen. Goszner meende dat nevens de alzoo gevormde ook anderen konden gebruikt worden op

het ruime zendinggebied, die zonder groote wetenschap een warm hart hadden voor den Heer en als handwerkslieden, katecheten en onderwijzers het werk wilden dienen.

Toen hij met deze overtuiging bij zijn mede-bestuurders heftigen tegenstand ontmoette scheide Goszner in vrede van hen. En de Heer gaf hem weldra gelegenheid zijne beginselen in praktijk te brengen. Hem werd geschreven, dat eenige jonge mannen een dringende roeping gevoelden om den Heidenen het Evangelie te verkondigen. Sommigen hunner hadden zich om opname in het zendelingshuis aangemeld, maar waren uitgesteld of afgewezen. Zij vreesden te veel geld te kosten en te lang te worden opgehouden; en waren nu besloten van zulke ondersteuning af te zien, en op eenvoudiger wijze tot de Heidenen te gaan; maar gevoelden behoefte aan een vroom en ervaren man om hen te beproeven en te leiden. Weinige dagen later waren zij bij Goszner, die met hen sprak en bad; en besloot met eenige welwillende onderwijzers en studenten hun onderricht te geven. Spoedig waren er 12, meest handwerkslieden en een candidaat. Toen zij goed voorbereid waren kwam er juist een zendeling uit Australië, die medearbeiders zocht. Hij hoort van Goszner, leert zijn kweekelingen kennen en ziet ze aan zich toevertrouwd. Tot het laatste toe hadden zij zelven voor hun onderhoud gezorgd. Plechtig zegende Goszner ze in en vaardigde hen uit de Bethlehemsche gemeente af. Lang bleef hij omtrent deze voorwerpen van zijn zorgen en gebeden in onzekerheid; maar eindelijk verblijdden hem hun brieven met het bericht hunner vestiging en aanvankelijken voorspoed onder de Papoea's van Australië.

Intusschen had zich alweder een nieuwe schaar jonge mannen om Goszner vereenigd. Terwijl andere genootschappen klaagden had hij nooit gebrek aan jongelingen. Nu werden er twaalf door hem gevormden naar Britsch-Indië gebracht door den

zendeling Start, een rijk Baptist, die zijn geheele vermogen aan de zending wilde wijden. Goszner vertrouwde hem zijn mannen, waaronder een candidaat, toe met de bede om ze dagelijks meer met geest en genade, doch niet met water weder te doopen. De edele zendeling liet hen volkomen vrij en zij stichtten aan den Ganges, geheel op zijne kosten, een Duitsch-Evangelische zending, die nog met rijken zegen werkt.

Vier zendelingen door Goszner ingezegend voor het werk onder de Karenen, konden hun bestemming niet bereiken. In Calcutta aangekomen zien zij daar menschen uit een vreemden stam, die tot het laagste werk gebruikt worden. Zij vernemen dat het mannen zijn van den stam der Kolhs, een oorspronkelijk volk in de hoogvlakten van Indië. Daarheen willen zij trekken, en ziedaar den oorsprong van een zending, die meer dan eenige andere gezegend is. De vier eerstelingen in 1851 gedoopt, zijn nu reeds tot tienduizenden geworden.

Steeds verder breidde zich Goszner's zendingswerk uit. Onder de Gonds in Indië, onder de verwaarloosde Duitschers in Amerika, op de Chatham-eilanden in de Zuidzee, aan de Goudkust in Afrika stonden zijn kloeke mannen. In de eerste tien jaren zond hij 80 zendelingen uit. Niet elke onderneming slaagde zeker, en de handenarbeid kostte in de heete luchtstreken menig offer; maar waar is het zendingwerk zonder teleurstellingen, misgrepen, en mislukte pogingen behartigd? De meesten zijner zendingen bestaan nog, al zijn na zijnen dood vele posten aan andere genootschappen overgegaan. Zoolang hij leefde zorgde hij voor allen, en bad voor allen. Tot in zijn 85ste jaar bleef hij de ziel der vereeniging, die hij tot voortzetting van zijn werk met het oog op zijn naderend einde had gesticht. Telkens kwamen er nieuwe arbeidsvelden bij. In 1850 reisde onze Heldring naar Berlijn. Hij was besloten in den nood van Indië te hulp te komen. Ook hij

wilde zendelingwerklieden uitzenden. Spoedig verstonden zij elkander. Goszner beloofde degelijke mannen te zenden. Heldring nam de zorg voor hunne uitzending op zich. Vijf-en-twintig broeders en zusters kwamen zoo tot Heldring. Zoo gingen Ottow en Geiszler naar Nieuw-Guinea om onder honger en moeite en krankheid voor den Heer een weg te banen, en met tranen te zaaien voor anderen die nu tot hun arbeid zijn ingegaan.

Gedurende het grootste deel dezer jaren heeft Goszner alles zelf bestuurd. Hij voerde de uitgebreide briefwisseling. Hij sterkte zijn zendelingen op hun verre posten met zijn krachtige brieven, en bleven deze eens achter, de eenzame strijders wisten dat vader Goszner voor hen bad. Hij was als een Paulus, wien de zorg overviel van alle gemeenten. Alles heeft hij biddend gedaan, gesticht en staande gehouden.

Na onder al dezen arbeid gedurende zeventien jaren zijn dienstwerk trouw te hebben vervuld, besloot Goszner tot het nederleggen van zijn ambt. Lichaamszwakte maakte hem dit tot plicht. Eervol en met een hartelijk schrijven van den koning kreeg hij in 1847 zijn ontslag. Nu ging hij voor goed wonen in een huisje dat een vriend in de onmiddellijke nabijheid van het ziekenhuis voor hem had laten bouwen. Daar leefde hij nog een tiental jaren als een echte patriarch bij en voor zijn stichtingen, en zag den gezegenden wasdom van zoo menig kind zijner gebeden. Veel lichaamslijden werd hem beschikt; maar altijd bleef hij toegankelijk voor wie troost zocht of de zending lief had. Zijn trouwe Ida ging hem voor, na een lijden van vele jaren. Haar sterven schokte hem diep, en zijn laatste brieven aan zijne vrienden getuigden van een sterk verlangen om thuis te wezen bij den Heer. Hevige

smarten moesten zijn aardschen tabernakel slopen. Maar daartusschen beraadslaagde hij nog over de toekomst zijner zendingen en zorgde voor de weezen der zendelingen, voor wier opvoeding hij bijna alles bestemde wat hij achterliet. Bij het klimmen zijner smarten had hij bange dagen van strijd en donkerheid. Maar eindelijk keerde volle vrede en blijdschap bij hem in. Op zijn verlangen reikte men hem nog het Avondmaal. Nog eenige uren van plechtige stilte, slechts afgebroken door het fluisterend gebed zijner vrienden. Toen riep de Heer zijnen trouwen dienaar om te zijn, waar 't ook voor hem zeer verre het beste was.

Zoo heeft Johannes Goszner geleefd en gestreden. Veel heeft hij gearbeid en is niet moede geworden. Hij werkte voor de eeuwigheid en de zegen zijns arbeids blijft. En de oorsprong van dien zegen was in zijn bidvertrek. Wij die zijn edele gestalte voor onzen geest zagen geplaatst, en hem bewonderen als een uitverkoren vat om 's Heeren naam te dragen, als een trouwen dienstknecht die werkte zoolang het dag was, wij willen tot onze beschaming en bemoediging tevens de verklaring van 't geheim van zooveel kracht en zegen in onze harten bewaren: wie veel wil werken, die bidde zonder ophouden!

G. A. Hoog.

NOG EEN WOORD OVER EERDIENST, LITURGIE, KERKGEZANG.

Laat mij beginnen met dankzegging aan de HH. en BBr B. van Herwerden, Brouwer, Anspach en Bronsveld voor de aandacht en opmerkingen, die zij aan mijne den vorigen herfst in dit tijdschrift publiek gemaakte gedachten over dit onderwerp hebben gewijd. Met veel door hen aangevoerd, kan ik gaaf instemmen, met veel ook niet. Eene korte repliek zal mij niet worden geweigerd.

1°. Mij dunkt de meeste sprekers stemmen mij toe: het denkbeeld van *eerdienst* moet meer bij ons, Hervormden, op den voorgrond treden; wij hebben te eenzijdig *leer-* en *preekdienst*. Zoo dreigt *hervorming* bij ons te worden *misvorming*. Want dat schier uitsluitend leeren en preeken is in strijd met den aanleg en de behoeften der menschelijke natuur, met de roeping der geloovige gemeente, met de Godsgedachten van eeuwige en absolute 'gelding, die in de H. S. zijn weggelegd. Niet de Joodsche Synagoge, naar de Israëlitische tabernakel- en tempeldienst geven ons de grondtypen der Gode-behagelijke gemeenschappelijke culte aan. Ons ideaal, ons gemeenschappelijk strevensdoel. Zeker hebben wij te reke-

nen met plaatselijke toestanden, graad van ontwikkeling enz. Maar dit verandert niets aan ons ideaal, het wijzigt alleen de methode, om dit ideaal nader te komen. Al wat echt-christelijk is, heeft eene *ideale zij*, is een streven naar een hooger gedachtebeeld, dat wij op aarde nooit bereiken, maar wel al worstelende langzaam naderen. Dit schijnt mij door de geachte BBr. óf voorbijgezien, óf niet genoeg gewaardeerd. Reeds voor jaren uitte onze referent Hogerzeil in de Nederl. Herv. Predikanten-Vereeniging luide klachten, zonder iemands tegenspraak, over de tegenwoordige geringschatting in onze kerk der H. Sacramenten.

2°. „Ons Christenvolk is door en door Puriteinsch." Ik bestrijd de overdrijving in deze stelling van Dr. Brouwer. Puritanisme is eigenlijk Engelsche godsdienstige en staatkundige reactie tegen Engelsch ritualisme en roijalisme. Dat mogen wij zoo maar niet zonder beperking van Nederlanders zeggen. Men schrapt daarbij stilzwijgend twee vijfde minstens van onze landgenooten weg. Of zijn de Lutherschen, de Irvingianen, de Roomsch-Katholieken ten onzent geen Nederlanders?

„O de Roomschen," hoorde ik eens een geacht spreker uitroepen, „die zijn geen Christenen!" Tegen zulke machtspreuken valt niet te redeneeren. Dat er veel Puritanisme bij onze Gereformeerden heerscht, geef ik toe. Ik erken in oprechtheid de geloofskracht, die in het Puritanisme leeft. Maar mogen wij daarbij blind zijn voor zijne eenzijdigheid? Voor zijn verwaarloozen van het schoonheidsgevoel, voor zijn voorbijzien van de ware traditie, voor zijn gebrek aan onderscheiding tusschen *Oud-* en *Nieuw*-Testament? Immers wat betrekkelijk waar en tijdelijk gepast was, is niet absoluut waar, noch voor alle tijden geldig? Of zijn de beeldstormers onze modellen?...

3°. „De preek moet het voornaamste blijven, want er staat geschreven: het geloof is uit het gehoor en het gehoor door het woord Gods." (Dr. Bronsveld). Daarbij wordt voorbijgezien, dat Paulus t. a. pl. (Rom. 10, 17) handelt over evangelisch zendingswerk onder Joden en Heidenen. Daarom is m. i. die tekst te onpas aangehaald. Mij zweeft voor oogen het beeld eener geloovige christengemeente. Zeker ook bij de beste gemeente moet het meerendeel onder de katechumenen worden gerangschikt, niet onder de volwassenen (τέλειοι in onze Stat.-Vert. door „volmaakten" vertaald (Phil. 3 : 15), maar onder de geestelijk-onmondigen. Het onrijp aannemen en tot het volle lidmaatschap toelaten is een bederf in onze kerk. Toch zijn de katechumenen geen Heidenen, maar als „erfgenamen van het Godsrijk en in Christus geheiligden" bij de gemeente ingelijfd, en verkeerende onder het ruime gebied der voorbereidende genade Gods. Zoo mogen ook zij, schoon in ondergeschikte mate, deelnemen aan de Christelijke eeredienst.

4°. Liturgie is van die eerdienst het vaststaand element, de stem van de Bruid des Heeren, der geloovige gemeente van alle tijden. Zij verbindt voorgeslacht en tijdgenoot en nakomeling. Zij waarborgt de gemeente tegen willekeur en verkeerdheid van den voorganger. Zij is volstrekt noodig naar een gezond kerkbegrip. Zij moet met eerbied, met diep gevoel, met tact worden uitgeoefend. Bij vele tegenstanders geldt het: onbekend maakt onbemind.

5°. Met groote instemming heb ik gelezen, wat de heer van Hogendorp over ons kerkgezang zegt is het laatste nummer van dit tijdschrift [1]). Ik zeg het hem na: 't is onwaar,

---

[1]) Alleen moet ik van hem verschillen in zijne afkeuring van het beurtgezang. Tegen de door hem aangevoerde versregelen, zijn tal

dat ons volk geen muziekalen aanleg heeft. In de 16de eeuw waren wij de leermeesters der Italianen. Maar het is zeer waar en wordt te veel voorbijgezien, dat alle aanleg moet worden ontwikkeld door vlijtige oefening. De hyper-kritische, intellectualistische geest, waarin jeugd en jongelingschap thans wordt opgevoed, is doodend voor het gemoedsleven, dus ook voor het gezang, allermeest voor het hoogste en heiligste gezang, dat der christenkerk. Hoe velen in den beschaafden stand, die muziek leeren, zijn onbedreven in de verhevenste en schoonste muziek, die van ons kerkelijk koraal! In hoe vele gezinnen, waar nog de voorvaderlijke huisgodsdienst niet is afgeschaft, mist men toch het gemeenschappelijk koraalgezang! Ik heb opgemerkt, dat niet zelden burgerluî, dienstknechten en dienstmaagden beter thuis zijn in onze psalmen en gezangen dan aanzienlijke Heeren en Dames. O dat gemeenschappelijk godsdienstig zingen in kerk en huis (waarom mag ik niet zeggen school?) heeft eene stille, onnaspeurlijke, hartverheffende kracht, en dat gedurig meer, naarmate wij het van harte en trouw beoefenen [2]), 't Is het voornaamste of althans een zeer voornaam deel van onzen eerdienst. 't Is schier het eenige, waarbij de gemeente uit de passiviteit in activiteit overgaat. Ik durf alle predikanten, studenten, huisvaders en moeders aanraden, om van het kerkgezang, ook in

---

van anderén bij te brengen, waarop zijne aanmerking niet toepasselijk is. Waarom mogen ook bij afwisseling enkelen niet optreden als ververtegenwoordigers van het geheele lichaam? Mij dunkt met tact ingericht, verlevendigt het de godgewijde stemming. 't Was ook bij Israëls tempelzangen gebruikelijk.

[2]) Dr. G. J. Vos voert in zijne voordracht over het *volksgezang* een verrassend voorbeeld aan van een doop in den achterhoek, dat door het gezang sints 80 jaren ten goede veranderd is als het blad van een boom.

de huizen meer werk te maken. 't Is de liefelijkste en hoogste uitdrukking van het rein-godsdienstig gevoel. Zie Openbaring 4 en 5.

6°. Te dezer gelegenheid voeg ik ten slotte een woord hierbij over onze te herziene *psalmberijming.*

Zeer heeft het mij verheugd, dat onze Synode daarop met ernst is bedacht. Het doel is om de verhevene en schoone psalmen van Oud-Israël beter voor onzen kerkdienst te doen passen. De schoone berijming van onzen meester zanger ten Kate is voor den zang — ten minste naar de gebruikelijke melodieën — ongeschikt. Ik wensch zeer, dat de geachte synodale commissie ad hoc bij de haar opgedragen taak, niet alleen het aesthetische, maar ook het praktische gezichtspunt late gelden. De nieuwe onbekende zangwijzen en de oude geliefde, maar veranderde zangwijzen van den nieuwen bundel, maken een groot beletsel ter invoering uit in mijne gemeente, en toch het kerkgezang is er betrekkelijk zeer goed. Wellicht zijn van onze 150 psalmen maar een 50tal gemakkelijk en melodisch te zingen, althans voor een bloot dilettant als ik, die sints 36 jaar daarin voorga bij katechisatie en huisgodsdienst. Dat nu de Commissie voor de onbruikbare 100 andere psalmwijzen nieuwe wil laten vervaardigen schijnt mij bedenkelijk en doet mij hetzelfde euvel als bij den nieuwen gezangbundel vreezen. Het veroorzaakt vooreerst heel wat moeite en kosten. Dan zal de tegenzin van velen tegen al wat nieuw is, vooroordeel, opzien tegen opzettelijke zangoefening, den goeden ingang bij de gemeente tegenhouden, al is de berijming nog zoo schoon. Psalmen zijn om te zingen. Ware het dus niet veel doeltreffender, om én uit de psalmen én uit de Evangel. gezangen de schoonste, meest geliefde en bruikbaarste melodiën uittekiezen en daarnaar de berijming te veranderen? Ik heb 63 zulke gemakke-

lijk te zingen, schoone melodieën opgeteld. Dat schijnt mij voor de onbruikbare 100 psalmen ruim voldoende. De wijzen van Ps. 42 en Ps. 84 of Gez. 46, 49, 54, 83, zijn mij modellen, naar deze kunnen meer dan een, al ware het tien psalmen worden ingericht, al naar gelang van den inhoud, of waar een psalm uit de diepte begint en met loftoon eindigt, daar kunnen voor die verschillende deelen dienovereenkomstig verschillende melodieën worden gekozen. Om mijne gedachte te verduidelijken met voorbeelden, kies ik daartoe twee psalmen uit.

Psalm 125, thans slecht te zingen, wijzige men naar de melodie van Gez. 18, alzoo:

Hij, die op onzen God vertrouwt,
Hij wankelt noch bezwijkt,
Hij staat als Sions' berg zoo vast,
Hij blijft in eeuwigheid.

Gelijk 't gebergt' uw stad omringt,
Zoo Gij, o Heer! uw volk;
Gij zijt zijn wal, zijn sterke rots
Tot in alle eeuwigheid.

Want der Goddloozen schepter rust
Op 't lot der vromen niet;
Zij strekken zelfs de hand niet uit,
Hun wreker is de Heer.

Doe Gij, o Heer de goeden wel
D' oprechten van gemoed;
Verdelg die kromme wegen gaan
Geef Israël uw vreê!

Ps. 4. 1ste couplet naar de wijs van Gez. 9.

Verhoor me o God! Gij kent mijn wegen,
Verlos mij uit der boozen net,
Wees mij genadig, schenk me uw zegen,
Zijt weer een Hoorder van 't gebed!
Gij mannen! die mijn leed blijft zoeken,
Weet, dat Jehova mij beschut,
Wilt tegen Hem u niet verkloeken,
Verbergt uw stil in d'eigen hut.

2de couplet naar de wijs van Ps. 84.

Wie zegt ge, zal ons 't goed doen zien?
Wil Heere! zelf uw licht maar biên,
Dan zal geen ziele noodloos klagen;
Gaaft Gij m' in 't hart niet reine vreugd,
Meer dan hen tarwe en most verheugt?
Ja Gij verkwikt, die naar u vragen:
Uw hand dekt me op mijn legersteê,
Zoo woont uw gunstling, Heer! in vreê.

Wassenaar, 11 April. L. J. van Rhijn.

ER IS VOLSTREKT NIETS BEWONDERENS-WAARDIGS IN.

Aan X. te Z.

Waarde Vriend!

„Met bewonderenswaardige kalmte sprak hij van den naderenden, onvermijdelijken dood, en in deze gemoedsrust van een Wijze stierf hij." Zoo schrijft iemand over Dr. David Friedrich Strauss, in N°. 28 van de Allgem. Illustr. Zeitung, Ueber Land und Meer, 1874, blz. 457.

Of ik het ook *bewonderenswaardig* vind? Volstrekt niet. Ik vind het of *natuurlijk* of *beklagenswaardig*.

Om niet misverstaan te worden, moet ik het volgende laten voorafgaan. Zorgvuldig wil ik mij onthouden van elke oordeelvelling over het karakter van een gestorvene als Strauss, of over zijne houding op zijn sterfbed, indien anderen het ook doen. Maar ik gevoel mij in het minst niet tot zwijgen geroepen met betrekking tot hetgeen anderen daarover gelieven te zeggen. De oordeelvelling van anderen beschouw ik met een geheel ander oog, dan datgene wat zij beoordeelen.

Moet ik dan bij het bespreken van hunne oordeelvelling ook het door hen beoordeelde ter spraak brengen, zij hebben zichzelven te wijten, dat er dan misschien iets gezegd wordt, waarover anders de mantel der liefde zou uitgespreid, of eenvoudig het stilzwijgen zou bewaard zijn. Men moest daarom ook, *in het algemeen*, over het karakter en de goede hoedanigheden van ontslapenen, liefst alleen datgene in het openbaar zeggen, waarvan men berekenen kan, dat het door allen, onverschillig welke ervaring zij voor zichzelven van den ontslapene hebben opgedaan, zal toegestemd worden.

Wat bepaald Dr. David Friedrich Strauss betreft, ik zou er niet aan gedacht hebben, zijn sterfbed te beoordeelen, evenmin als ik er aan denk, over den toestand, waarin hij zich na zijn sterven bevindt, eene discussie te openen. Hij heeft zich te verantwoorden voor den Rechter van levenden en dooden, en rekenschap te geven van de talenten, die hem toevertrouwd waren.

Maar — nu een ander in het openbaar ons bij dat sterfbed bepaalt, en van bewonderenswaardigheid spreekt, waar geen quaestie van zoo iets kan zijn, nu neem ik de vrijheid, de zaak eens uit een ander oogpunt te beschouwen.

Had de berichtgever zich vergenoegd met te melden, dat Dr. David Friedrich Strauss zijn levenseinde zeer kalm had zien naderen, of ook, dat hij (de berichtgever) hem daarom bewonderde, ieder had er het zijne bij kunnen en mogen denken. Maar nu is het een ander geval. Van die kalmte wordt gezegd, dat zij waardig is bewonderd te worden. Van die rust wordt verzekerd, dat zij de rust van een Wijze is.

„Mit bewunderungswürdiger Fassung sprach er von dem heranschleichenden unausweichlichen Tode. Und in dieser Ruhe eines Weisen starb er.”

Met uw verlof.

Wat is er bewonderenswaardigs in, dat Strauss den dood ziet naderen en den adem uitblaast, niet ontroerd, niet ongerust, niet beangst, niet benauwd?

Strauss geloofde, zooals ieder weet, volstrekt niet aan het bestaan van God, niet aan eene goddelijke Voorzienigheid, niet aan eene vergelding na dit leven, niet aan de onsterfelijkheid van den mensch. Hij heeft dit het laatst ondubbelzinnig uitgesproken en uiteengezet in zijn geschrift: „Der alte und der neue Glaube." Voor hem, dat wil nu zeggen in zijne schatting, was derhalve de dood het einde van het bestaan. In zijne schatting had hij zich evenmin over eenige straf te bekommeren, als hij meende, zich bezig te moeten houden met de vraag, hoe hij voor Gods rechterstoel zich zou verantwoorden. Ook kwam het niet in hem op, te wenschen, dat hij na zijn dood persoonlijk mocht blijven voortbestaan. Hij zou zichzelven hebben uitgelachen, als hij zich op zulk eene dwaasheid betrapt had.

Strauss was, zoover een mensch dit zijn kan, voldaan over zichzelven. Waar hij in zijn straks genoemd geschrift er op wijst, dat hij omstreeks veertig jaren als schrijver in dezelfde richting werkzaam is geweest, en reeds op gevorderden leeftijd is gekomen, zegt hij (bl. 9): „Zoo verneemt ieder, die ernstig gestemd is, de inwendige stem: geef rekenschap van uw rentmeesterschap, want gij zult niet langer rentmeester kunnen zijn." Dan gaat hij voort: „Dat ik een onrechtvaardige rentmeester zou geweest zijn, dit ben ik mij niet bewust. Somtijds een onhandige, of ook wel een trage, dat weet de Hemel"; (in het voorbijgaan ben ik zoo vrij te twijfelen, of Strauss zich wel bijzonder om de alwetendheid van den Hemel zal bekommerd hebben —) „maar over het geheel heb ik gedaan waartoe ik kracht had en opgewektheid, en ik deed het, zonder rechts of links te zien, zonder iemands gunst te

zoeken, zonder iemands ongunst te vreezen." — Derhalve, van dien kant was de zaak bij Strauss vrij wel in orde, en kon zijne kalmte dus niet op bewonderenswaardigheid aanspraak maken.

Van gemoedelijke redeneeringen over het voortbestaan na den dood wilde Strauss niets weten. Goethe heeft gezegd: „indien ik tot aan mijn levenseind rusteloos werk, dan is de Natuur verplicht, mij een anderen bestaansvorm aantewijzen, als de tegenwoordige een einde neemt." Daarop zegt Strauss (bl. 125): Goethe wist beter dan iemand, dat de Natuur geen plichten, maar alleen wetten kent, en dat de mensch veeleer verplicht is, zich, al was hij ook de meest begaafde en krachtigste, aan deze wetten te onderwerpen." Na dan verklaard te hebben, dat de Natuur aan Goethe al hetgeen waarop hij aanspraak kon maken volop had doen genieten, gaat hij voort: „Dat hij meer verlangde, was eene zwakheid van den ouderdom, en dat het dit was, bewees de vrees, waarmede hij in zijne latere jaren elke vermelding van den dood uit den weg ging." „Want," zegt Strauss, „als Goethe de zekerheid had, dat de Natuur bij zijn sterven hare verplichting jegens hem zou nakomen, waartoe dan de vrees voor het hooren noemen?" Zoo zou dus Strauss zelf, indien hij zijne kalmte bij het naderen van den dood bewonderenswaardig had hooren noemen, met verwondering hebben moeten vragen: Waartoe mij bewonderd, daar ik mij over niets behoef te verontrusten, en niet zwak genoeg ben, om hetgeen natuurlijk is als iets onnatuurlijks te schuwen?

Dat wij ons hierin niet vergissen, bewijst het slot van zijn genoemd geschrift. Tegen het pijnlijk gevoel, dat de verwijtingen des gewetens ons bereiden, biedt, zegt hij, het Christendom den verzoeningsdood (van Christus) aan. Voor het angstig gevoel van in de wereld aan het ruwe toeval prijs

gegeven te zijn, opent het Christendom de tot schuilplaats dienende armen van het geloof aan de Voorzienigheid. Dezen geheelen donkeren nacht van het aardsche leven verheldert het door het uitzicht op een onsterflijk hemelsch leven. „Maar al deze vertroostingen vallen reddeloos weg op ons standpunt,” zegt Strauss. Wat heeft hij daarvoor nu in de plaats? Wel, bijvoorbeeld dit, (blz. 364): als het geweten pijnigt, houdt hij zich aan den troost, die in het bewustzijn van het onophoudelijk ernstig streven ligt, terwijl hij door het ongenoegzame van dezen troost zich slechts tot verdubbeling van zijn streven opgewekt vindt. ...

Is dat niet eene afdoende vertroosting?

Voor het wegvallen van het geloof aan de Voorzienigheid troost Strauss zich op de volgende wijze. Het gevoel van prijs gegeven te zijn aan de ontzaglijke wereldmachine met hare ijzeren getande raderen en zware hamers... is, zegt hij, iets ontzettends. Maar wat baat het, zich daaromtrent te misleiden? Onze wensch verandert de wereld niet, en ons verstand toont ons aan, dat zij inderdaad zulk eene machine is. Maar er is in die machine ook verzachtende olie te vinden. Onze God (dat is bij Strauss het Heelal; maar een God moet hij toch ook weer hebben, al is 't slechts een God-machine of een Machine-God), onze God opent ons bronnen van troost in ons binnenste. Daartoe rekent Strauss dan onder andere de vriendelijke macht der gewoonte, waardoor „onze God” ons ongemerkt er toe brengt, dat wij naar een minder volkomen toestand, indien wij tot zulk eenen vervallen, ons ook schikken...

En wat het wegvallen van 't geloof aan de onsterflijkheid betreft, wel, die zich daarbij niet zelf weet te helpen, die is, volgens Strauss, voor het door hem verdedigde standpunt nog niet rijp. Hij noemt dan allerlei zaken, die helpen kunnen, en

eindigt met te zeggen: „die daarbij geen baat vindt, hem moeten wij naar Mozes en de profeten verwijzen, die overigens ook niets van onsterflijkheid geweten hebben, en toch Mozes en de profeten geweest zijn (blz. 366).

Summa summarum. Van deze twee één: of Strauss vond het rationeel, aan niets te gelooven, nóch aan God, nóch aan onsterflijkheid, nóch aan rechtvaardige vergelding, nóch aan hel of hemel, en wel, omdat er volstrekt geen grond voor dat geloof te vinden is, veeleer alles tegen dat geloof pleit. Dan is 't natuurlijk, dat hij kalm en rustig stierf en is er niets bewonderenswaardigs in. Hetzelfde is 't geval, indien hij gelijk heeft gehad met dit zijn ongeloof. Dan is 't natuurlijk, dat hij kalm en rustig stierf — en is er alweder niets bewonderenswaardigs in. — Of Strauss heeft eigenlijk in zijn hart aan het rechtmatige van zijn ongeloof getwijfeld. Maar dan is zijn kalmte en rust beklagenswaardig. Hetzelfde moeten wij zeggen, indien wij meenen, dat hij op een dwaalweg is geweest met zijn ontkennen van Gods Voorzienigheid en zijn ontkennen van de onsterflijkheid. Dan is hij in zijn kalmte en rust niet bewonderenswaardig, maar beklagenswaardig. Dan is hij, in beide gevallen, niet als een Wijze, maar als een Dwaas heengegaan.

Vaarwel, mijn Vriend, uw einde zij niet als het zijne.

Steeds uw vriend,

Utrecht, 21 April 1874. J. I. DOEDES.

KRONIEK.

Een advies over Indië. — De brieven van Wormser. — Ter synode. — Een belangwekkend plan. — Haveloozen-scholen.

De leden van de Tweede Kamer hebben het den kroniekschrijver voor deze reize zeer gemakkelijk gemaakt. Hij heeft, als niet behoorende tot het getal onzer vertegenwoordigers, buiten de *heilige Halle* moeten vertoeven, binnen welker wanden de Kamer de vertrouwelijke mededeelingen der Regeering ontving, om deze met de vertrouwelijkste uitboezemingen te beantwoorden. Bezat dit tijdschrift een „haagsch correspondent," misschien zouden wij u dan, geëerde lezer, onthalen kunnen op een reeks geruchten, waarvan het een nog ontzettender en belangwekkender was dan het ander. Doch het zou u toch, wèl bezien, tot weinig nut wezen. De korrespondenten uit de residentie hebben allen, naar haagsche zede, een kunstglas aan een koordeke bevestigd, en sierlijk slingerend op hun borst, of ergens verstoken in hun boezem, maar het wordt voor de oogen gezet, als zij hun blikken richten op dezen of genen regeeringspersoon, — en zietdaar dus de blik niet altijd blootelijk verscherpt, maar ook het gevaar aanwezig, dat

zij het objekt van hun waarneming alles behalve juist zien weerkaatst op hun netvlies. Wees dus tevreden met de eenvoudige bekentenis, dat van de geheimen der Kamer niets tot ons is doorgedrongen, en dat van den gevreesden of gewenschten aanslag op het leven van dit ministerie niets is gekomen. Zoo veel weten wij echter allen, dat Indië het groote punt is geweest, waarop regeering en vertegenwoordiging hebben gestaard, en dat genoemd punt alles behalve een lichtpunt is. In den strijd, die over ons regeeringsbeleid ten opzichte van Indië nog altijd gevoerd wordt, werd zijdelings dezer dagen ook deelgenomen door den Heer Jhr. Mr. Elout van Soeterwoude. Zooals bekend is, legde hij vóór eenige weken zijn lidmaatschap neder als lid van den Raad van State; vijf-en-veertig jaar nam hij deel aan „de beslommeringen van het politieke leven" — en gelijk hij zich uitdrukt, „zal het zeker aan niemand overijld toeschijnen," dat hij thans „het leven, dat ons wacht, minder verdeeld bedenken" wil. Bij de openlijke betuiging van zijn erkentelijkheid voor genoten welwillendheid en vertrouwen voegt hij „eene dankbare herinnering aan den steun zijnen vader, in een gewichtig koloniaal Regeeringsbeginsel", door den Raad van State geschonken.

Ziedaar de aanleiding tot het schrijven van „Bijdragen, betrekkelijk koloniale en andere aangelegenheden in den Raad van State behandeld. Getrokken uit de nagelaten papieren van wijlen den Minister van Staat Elout, oud lid van den Raad van State." [1]) Terwijl we den geachten auteur onzen oprechten dank betuigen voor de toezending van zijn geschrift, nemen wij de vrijheid er hier de volgende merkwaardige zinsneden uit over te nemen: „Het aangeprezen stelsel van regeering"

---

[1]) Overgedrukt uit Bijdragen „Elout" 1874, 's Gravenhage, Martinus Nijhoff.

(waarvan een voornaam bestanddeel de uitgifte was „voor altijd of voor zekere bepaalde langdurige tijdperken van woest liggende voor de kultuur geschikte gronden aan personen of maatschappijen door middel van Europeesch kapitaal en gedeeltelijk van Europesche bevolking, met het vermogen om vrijelijk over de producten te beschikken") heeft, om den nood van het moederland moeten wijken voor een stelsel van cultures, dat den staat afhankelijk maakte van oogsten en markten; dat in plaats van vrijheid, dwang en monopolie medebragt en de individueele ontwikkeling der bevolking verhinderde. — Het is niet proefhoudend bevonden. — De man van genie en veerkracht, (maar niettegenstaande zijne groote hoedanigheden geen staatsman, geen staathuishoudkundige) wien men Java's vermeerderd productief vermogen en millioenen schats te danken heeft, had zich bereids in 1839 teruggetrokken voor betrekkelijk nog maar geringe bezwaren, die echter reeds meer dan ééne zaak deden betwijfelen.

„Zijne opvolgers hebben die twijfelingen niet opgeheven, al gelukte hun jaren lange bestendiging van zijn stelsel.

„Onder dat stelsel, waarbij alles met verdubbelde klem van de regeering uitging, kon ook de vrijheid der christelijke verkondiging niet winnen. Guerrike's verzoek om den Bijbel op zijne scholen te brengen (waarvan hij de mogelijkheid aantoonde door het overleggen van een met de aanteekeningen des sultans van Soerakarta verrijkt exemplaar des Bijbels) werd beantwoord met de woorden: dat zulks voor Heidenen wenschelijk mogt zijn, niet voor Mahomedanen, die éénen God en Vader met ons hebben. Op Thomson's opname in Patnam asylum van een paar Javaansche kinderen, volgde de last om Java te verlaten. Een ambtenaar, wiens lippen overvloeiden van hetgeen Christus hem in het hart had gegeven, werd ernstig berispt. Gelukkig zijn die belemmeringen opgeheven.

„Maar tevens een schoolwezen ingevoerd, dat noch Europeanen, noch Mahomedanen tot Christus zal brengen, en dat eigenlijk door negatie het mahomedanisme bevordert. De Protestantsche kerk in Indië niet genegen om de staatsbanden los te maken, waardoor alleen in haar boezem nieuwe opwekking mogelijk is, betoont slechts in enkele leden ijver voor de zending. De Regering, evenmin als de Natie en de kerken, bevroedt niet het gewigt der zaak. Toch moesten de oogen geopend worden en voor de onlangs nog door Sir Bartle Frère aangetoonde zegenrijke gevolgen der zending in Britsch Indië, waaraan uitnemende staats- en krijgslieden groote diensten bewezen, èn voor de recrudescentie van het mahomedanisme.

„Dit moge in Europa, Klein-Azië, Syrië en Egypte verzwakt zijn, het is dit niet in China, in Indië, in den Archipel, in het midden en westen van Afrika. De Wahabi's werken sterk en bewijzen den Islam groote diensten. Zoo ook Saeyed Ahmed's volgelingen. Voor de koloniale mogendheden geldt het in meer dan éénen zin de vraag: Mahomed of Jezus? Koran of Bijbel?

„De bij vele Mahomedanen daarentegen ontwakende behoefte aan wat beters dan Mahomed of Koran biedt, geeft der zending nieuwen moed en legt der Regering dubbele verpligting op, om het beginsel van godsdienstvrijheid alomme te erkennen en de door haar gelukkig erkende vrijheid van evangelisatie te handhaven. Zij is zeker niet geroepen tot onmiddelijke medewerking; maar allezins gehouden zich den christennaam niet te schamen en zooveel mogelijk te herstellen een eeuwen lang verzuim, waarin wij allen met onze vaderen en vorsten en onze kerken hebben gezondigd. Wij plukken in een dreigend Mahomedanisme (dat bij het begin der zeventiende eeuw in den Archipel nog geringe kracht had en bij christelijk geloof en trouw reeds lang voor het

evangelie had moeten wijken) wrange vruchten. Zij verdubbelen de lasten, welk een erfelijk koloniaal bezit met de lusten medebrengt. Die sleep, ook voor ons wederom sedert 1816, van kleinere en grootere oorlogen. Zoo moeijelijk te vermijden; zoo moeijelijk ook, gelijk trouwens evenzeer de continentale oorlogen, uit een christelijk oogpunt te beoordeelen; en die in Gods voorzienigheid slechts schijnen te worden toegelaten, als wegen om de volkeren tot Hem te brengen; en als middel om ons aan onze schuld te herinneren. De jongste vrucht is Atjin. Een volk, in 1602 ons niet ongenegen en nog in het genot van Arabische beschaving, thans een rooversstraat, jegens Nederland vervuld met fanatischen haat, waarvan de ontwikkeling door eene rei van omstandigheden sedert 1824 is bevorderd. — Voorzigtigheid was hier pligt. — Immers, zie ik wel, dan stonden we voor twee gevaren. Het eene bedreigde Nederland's onverdeeld gezag, magt en invloed. — Het andere de veiligheid in de wateren des Archipels. — Een tijdig verhoeden van „faits accomplis" was de regering opgelegd. Zij heeft zich daarvan na ernstig en gemoedelijk overleg, in het besef harer groote verantwoordelijkheid, met beleid en veerkracht gekweten. Had Nederland meer gebeden, de gang en afloop der zaken waren welligt van den beginne af voorspoediger geweest. Toch hebben we, niettegenstaande voortdurende bezwaren, stof tot dank. Zien we nu slechts toe ons van hooge en heilige pligten jegens het aan Nederland als aan een Christen natie toebetrouwd Indië te kwijten en in alle dingen de hulp niet in ons zelven, maar in God te zoeken, aan da Costa's regelen indachtig!

't Geheim van allen zegen,
(Oranje en Nederland! hoor 't)
Is in Gods vrees gelegen,
Zijn dienst, Zijn gunst, Zijn woord!"

Aan deze woorden, waarin een koloniaal program vervat is, behoort groote beteekenis te worden gehecht. Ze zijn gesproken door een man, die in zake ons Indisch regeeringsbeleid doorkneed is, en wiens rechtschapenheid door mannen van alle partijen wordt erkend. De welverdiende rust, welke hij thans geniet, zal wel niet werkeloos zijn. Zij werpe nog rijke vruchten af voor ons vaderland en koloniën. De adviezen van den heer Elout hebben èn om zijn bekwaamheid en om het beslist-geloovig standpunt, waarop hij staat, bijzondere waarde. Moge hij de voldoening smaken, dat hij op zijn ootmoedige maar besliste belijdenis van Jezus Christus ruimschoots zegen zie rusten.

De heer *Groen* heeft de lange reeks zijner werken weer met een vermeerderd. Aan *zijn* „Archives" zag weer een deel het licht onder den titel: „Brieven van *J. A. Wormser* medegedeeld door Mr. Groen van Prinsterer. Eerste deel (1842—1852). Uitgegeven door de vereeniging ter bevordering van christelijke lectuur." [1]) Als ook het tweede deel zal zijn verschenen, komen wij uitvoerig op deze belangrijke uitgave terug. We konden bovendien het pas verschenen en vrij-lijvig boek slechts eenmaal doorlezen. Het verdient bestudeerd te worden in verband met de „Brieven van Da Costa", met de na 1842 uitgekomen geschriften van den heer Groen, met de eerste jaargangen van de *Vereeniging* — ja met het voornaamste van wat er voor ongeveer 30 jaar en later belangrijks op kerkelijk en staatkundig gebied voorviel. Wormser toch stond en leefde in het brandpunt van den strijd tegen de kerkelijke en politieke liberalen. Hij, de eenvoudige deurwaarder, was een Gideons-natuur, een man van karakter, van

---

[1]) Amsterdam, bij H. Höveker en Zoon.

gezond verstand, van veerkracht, waardig gehoord te worden door de edelsten en scherpzinnigsten onder zijn tijd- en landgenooten.

Over de afscheiding, over het ontstaan van het tijdschrift de *Vereeniging*, over de *Nederlander*, over het Seminarie te Amsterdam, over meer dan een staatsrechterlijk vraagstuk, dat de belangstelling ook van den christen verdient, kan men in dit boekdeel vele allerbelangrijkste bijzonderheden, wenken of gedachten vernemen. Het is een onmisbare bijdrage voor de studie van 't kerkelijk leven in ons vaderland na de afscheiding. Mogen wij er enkele fragmenten uit meedeelen, onder belofte van later een verslag te geven, dat meer een geheel uitmaakt en de *beginselen* ontvouwt, waarop Wormser's beschouwingen rusten? De serie van meegedeelde brieven wordt geopend met een schrijven van den heer Groen, ter begeleiding van een exemplaar der Bijbelsche Historie van Zahn. Deze brief is gedateerd 24 December 1842.

Uit Wormser's antwoord (12 Jan. 1842) vernemen we, dat hij in 1836 zich had afgescheiden van het Hervormde Kerkgenootschap. Hij was evenwel geen lid der afgescheiden kerk geworden. Hij had tegen haar, dat zij niet genoeg besef had van de noodzakelijkheid om de vereeniging der geloovigen meer aan te dringen, dan een afscheiding, zooals die had plaats gehad. Hij hoopte steeds, dat het tusschen afgescheidenen en niet-afgescheidenen niet alleen tot een toenadering, waar tot een broederlijke vereeniging op den grondslag des gemeenschappelijken geloofs zou komen. — Nog in dezelfde maand schrijft de Heer Groen: „De hoogstwaarschijnlijke oprichting eener Hervormde Diakonie-school hier ter stede, zal voorzeker ook uw Ed. genoegen doen; dit is een goed voorbeeld. Jammer slechts, dat er zoo weinige onderwijzers zijn, met wie men de daar-

stelling van soortgelijke inrichting zou kunnen ondernemen."

Wormser vereenigde te Amsterdam wekelijks eenige geestverwanten rondom zich. Aan afscheiding dacht hij daarbij niet. Van hen schrijft hij in Maart 1843: „Wij hebben in de laatste weken ook het genoegen gehad, dat eenige bij ons bekende geloovigen, meer aanzienlijk naar de wereld, onze eenvoudige Godsdienstoefeningen kwamen bijwonen, ten einde belangstellend te onderzoeken, hoedanig bij ons de staat van zaken is. Zij hebben ons, tengevolge daarvan, te kennen gegeven, dat wij ingeval wij ondersteuning voor onze armen behoefden, gerust bij hen konden aankloppen, Dit is echter tot dus ver onnoodig, daar onze vrienden het in waarheid met de dienst des Heeren meenen. Doch ons lokaal, het huis van een der onzen, wordt meer en meer te klein, en ik heb daarom dankzeggend geantwoord met de vraag: of wij, zoo wij uit eigene middelen een deftig kerkgebouw aanschaffen, en met hunne medewerking een predikant beroepen, om het Evangelie, zonder onderscheid van Secten, doch waarlijk het Evangelie van onzen Heer te verkondigen, evenzeer op hunne ondersteuning van dien openbaren dienst, tot stichting van alle geloovigen van welken naam ook, en tot uitbreiding van Gods koninkrijk konden rekenen? — Men moest zich op die vraag bedenken."

De Heer Groen antwoordde Wormser hierop het volgende: „Met veel belangstelling las ik hetgeen UE. omtrent de vereenigingen van Hervormden (zonder afscheiding) berigt. Velen ook hier gevoelen meer en meer behoefte aan iets anders dan hetgeen doorgaans in onze kerkgebouwen gehoord wordt. Intusschen begrijp ik wel dat men zich op uwe vraag moest bedenken; want het plan is, in de wijs van uitvoering, dunkt mij, nog al speculatief, en ik vat ook niet regt, welke eigenlijk de relatie tot de kerk wezen zou."

Over de afgescheidenen spreekt Wormser niet zeer dikwijls met sympathie en niet zelden met groote openhartigheid ten opzichte van hun gebreken. „Onder de afgescheidenen bestaat nergens, dan te Amsterdam, op een wettige wijze eene school. Het wetenschappelijk en godsdienstig onderwijs op de Amsterdamsche school is beneden alle critiek. Het laatste bestaat in de hardste, meest onschriftuurlijke definitiën omtrent Gods verborgenheden.” Zeer opmerkelijk zijn deze woorden in een brief van April 1844: „Ik ben gansch niet los van hetgeen men nationale kerk, nationale scholen, instellingen noemt. De herinnering aan hetgeen God in zijne genade, in ons land gedaan heeft, en aan de openbare instellingen, die ten gevolge daarvan zich gevormd hebben en ontstaan zijn, heeft voor mij steeds veel dierbaars en aantrekkelijks. En toch zie ik twee zaken, die mijne opmerkzaamheid trekken en mij voorzigtig doen zijn. De Heer werkt krachtdadig ter verlevendiging van zijne geloovigen, en er hebben vele bekeeringen plaats; doch alle pogingen om goede oude instellingen weder te reformeeren en in het leven te roepen, breken glad af. De afscheiding kon het standpunt om de nationale Gereformeerde kerk te vertegenwoordigen, niet houden. Het lag wat de diepte der zaak betreft, niet aan de afgescheidenen; want ook de geloovigen, die in de Hervormde kerk gebleven zijn, kunnen, zelfs omtrent geringe zaken, niet tot eenheid komen. En toch is er leven, beweging, werkzaamheid allerwege en in alles. Ten einde geen nieuwen wijn in oude lederen zakken te doen, komt het mij eenvoudig voor, dat ieder geloovige, uit aanmerking van zijn personelen pligt, moet beginnen daarnaar te handelen; gemeenschap der heiligen is daarvan het dadelijke gevolg. Afziende van de herstelling van oude instellingen, wordt de zaak eenvoudiger en geleidelijker; de weg duidelijker; het geloof helderder en het gemoed meer

verruimd in de onnaspeurlijke wegen des Heeren; die, na het mij toeschijnt, de *leden* van zijn ligchaam, en daardoor het geheel, in dezen tijd van crisis, tot meer individuele vastheid en zelfstandigheid ontwikkelt, door ons de *gedaante* der *godzaligheid*, die de vorige instellingen zoo gemakkelijk konden bewaren, te ontnemen. Ik stel daarom ook grooten prijs op *algeheele* vrijheid van godsdienst, en *algeheele* vrijheid van onderwijs, mits daardoor eene goede politie en de goede zeden in de maatschappij niet worden verhinderd."

Merkwaardig is Wormser's mededeeling, dat hij in het belang *zijner* kinderen, de zaak der koepokinenting had onderzocht, met dat gevolg, dat hij hen had doen vaccineeren. De heer Groen bekent, dat ook hij de gronden afwijst, waarop men gewoon is de zaak, als met een christelijk vertrouwen onvereenigbaar, te bestrijden. Wij vernemen hier ook, welken indruk het streven en standpunt van Da Costa maakten op Wormser. „Gaarne zou ik den heer Da Costa van tijd tot tijd aan zijn huis bezoeken; doch zonder een bepaald doel ontbreekt bij mij de drangreden, en mag ik ZED. niet van zijn kostbare uren berooven. Er is tusschen den heer Da Costa en mij en mijn vrienden een groot punt van overeenstemming, de bazis van alles: *wij hebben dezelfde richting in het geloof.* Hiermede zou veel kunnen worden uitgericht, te meer daar de aanzienlijke christenen in de stad het oog op den heer Da Costa gevestigd houden, en wellicht van bepaalde werkzaamheden weerhouden worden, door het standpunt dat de heer Da Costa bewaart, om steeds individueel werkzaam te zijn, waardoor wel bewondering van gaven wordt opgewekt, maar enkel bewondering, is ook enkel bespiegeling. De heer Da Costa heeft mijzelf eens, zoo ik mij wel herinner, betuigd, dat hij niets meer, dan een *negatief* kerkelijk standpunt heeft. Daardoor moet ZEd. met alles in strijd zijn: met de af-

scheiding, met het standpunt der Kaapsche broeders, met den tegenwoordigen toestand der Hervormde Kerk. Kon de heer Da Costa eene *positieve* richting erlangen, kon ZEd. een bepaald doel van werkzaamheid aangeven, de aansluiting zou niet achterblijven. Ik ben met de zaak verlegen en beveel ze den Heer. Steeds is mij het beste toegeschenen, dat wij werkzaam waren tot het daarstellen van een Seminarie, aan welks hoofd de heer Da Costa uitgenoodigd werd zich te plaatsen. De behoefte aan zoodanige inrichting kan niet ontkend worden; moeielijker is de vraag, in welke verhouding zij zou staan tot de verschillende kerkgenootschappen en rigtingen der oprigters zelve; doch die vraag is niet onoplosbaar, zoo wij de zaak willen."

Een niet te versmaden wenk is vervat in deze woorden: „De kerk in het algemeen zou er veel bij winnen, zoo onze Predikanten, in hun geheele leven, slechts één doorwrocht werk schonken, in stede dat zij de gemoederen bezig houden met eene menigte vlugschriften en preken, waardoor men weinig of niets leert; waardoor onvastheid, oppervlakkigheid, zucht naar gedurig afwisselende lectuur bevorderd wordt, en die bewijzen, dat de schrijvers zijn aangetast met eene soort van philanthropische koorts."

Tegenover de predikanten betoont Wormser een geest van groote vrijmoedigheid: „Ik verlang zeer bij onze theologanten ijver te zien; maar ik ben ook huiverig voor menschelijke geanimeerdheid. De bestaande afscheiding heeft zoo dikwijls, in plaats van zedig het licht van een godzaligen wandel te laten schijnen, met hare gaven, somtijds met hare inbeeldingen, voor de oogen der wereld eene illuminatie willen ontsteken: maar zij is in vele opzigten door haar eigen gloed verteerd geworden. Thans schijnt zij op sommige plaatsen ('t was in 1845) door de ondervinding wijzer te worden."

„Het doet mij hartelijk leed, dat de predikanten, Moorrees, Callenbach, de Hoest, Knap enz., niets beters hebben weten te doen, dan de Gemeente gezamenlijk en regelmatig met nog meerdere preken te overladen. Men bederft op die wijze steeds meer zich zelven en de Gemeente. De preken zijn doorgaans de duizendwerf herhaalde copyen van zoo vele anderen. Bovendien houdt men zich op deze wijze (ofschoon men meent ijverig te zijn) met de Gemeente niet praktikaal en door omgang, maar bespiegelend en op het papier bezig. De uitkomst is dan ook veelal: een papieren geloof, papieren kracht, papieren christenen; die over alle gebreken zuchten en niets weten te handhaven. Het schijnt somtijds of de Heilige Geest, als Trooster en Heer der Gemeente, noch voor de leeraars, noch voor de Gemeente bestaat. Ten minste men ziet hen weinig door den Geest wandelen; altoos papier, altoos lezen; altoos de preek fraai oordeelen; altoos blijven staan bij hetgeen de Apostel de eerste beginselen noemt, de bekeering van doode werken, het geloof enz."

Op het laatst naderen de brieven steeds dichter tot de bespreking van nog levende personen en van toestanden, die aan de huidige zeer kort vooráfgingen. Zoo schrijft Wormser (1851): „De beroeping van Ds. Hasebroek is ook mij zeer aangenaam. De vrienden mogen hun invloed aanwenden om hem het beroep, nu er eenmaal bres geschoten is, te doen aannemen. De heer Pierson, die door zijne relatiën omtrent het beroepingswerk doorgaans goed onderricht is, heeft mij medegedeeld, dat juist die predikanten, welke nog eenigzins den schijn hebben van regtzinnig te zijn, het beroep van Hasebroek het meest hebben tegengewerkt."

Gaarne deelde ik uit den overvloed, die ons hier wordt aangeboden, nog meerdere citaten mede. Ik mag dit echter niet doen. Hartelijk hoop ik, dat velen zich tot de lectuur

van deze correspondentie zullen zetten met kalmen ernst; zij zullen zich dès niet beklagen.

•

Wij komen er eerlijk voor uit, dat wij het „vervolg van de Handelingen der algemeene Synode van de Nederduitsche Hervormde Kerk", waarin het verhandelde op de onlangs gehouden buitengewone samenkomst van de „hooge vergadering" ons wordt meegedeeld, niet half zoo onderhoudend en belangrijk vonden als de brieven van Wormser. Met prijzenswaardigen spoed is dit verslag voor de pers gereed gemaakt, en alleen de vreeselijk ongeduldigen hebben reden, om niet voldaan te zijn over den Secretaris der Synode. Na het reeds door de Kerkelijke Courant, en den heer Verhoeff (zie „Stemmen" der vorige maand) medegedeelde, kunnen wij aan dit „vervolg" geen nieuws voor onze lezers ontleenen. De brochures van de heer *Glasius* en de *Kanter* verdienen gelezen te worden als pleidooien van mannen, die in deze kerkelijke démarche, hebben meêgestreden en der zake kundig zijn. Iets nieuws bevatten zij echter niet.

Wie er een oog voor heeft, wordt getroffen door de opmerkelijke kalmte, welke ook in dit „Vervolg" heerscht. De stijl is dezelfde als altijd; de leden der Synode zijn even hoffelijk als gewoonlijk; het geheele Geschrift is, zoo mogelijk nog dorder en eentooniger dan de Handelingen gemeenlijk zijn — en dat terwijl men samen was in een vergadering, bij welker opening de voorzitter Dr. Glasius, had verklaard: „Op ons zien allen die de kerk lief hebben, ziet het vaderland, ziet de vreemdeling." Hoe geesteloos is taal en gedachte. Reeds de eerste volzin van de openings-rede: „*Waar* ik u welkom heet en gereed sta deze vergadering te openen, doe ik dat met gemengde gewaarwordingen." De voorzitter spreekt verder

van „vermetelen, die het wagen *op te stijgen* naar een ontoegankelijken bergspits."

Doch de Handelingen behooren nu eenmaal niet tot de rubriek: „fraaie letteren" en wij moeten ons het synodale hollandsch getroosten, al blijven wij het betreuren, dat de Hoog-Eerwaardige Heeren meestal stijf en gebrekkig hollandsch schijnen te spreken.

Zij hebben overvloedige hulde gebracht, nu eens eenparig dan elk in 't bijzonder. De Heer Kuenen bracht gaarne hulde aan de bedoeling waarmeê een voorstel was ingediend, om in art. 11, de handhaving der leer niet meer op te leggen aan de kerkbesturen. De „ernstige bedoeling van de tweede Sectie werd algemeen gewaardeerd". De Hoogl. van Oosterzee bracht warme en ongeveinsde hulde aan de arbeid der meerderheid van de derde Sectie, „eveneens al de leden, die er na hem het woord over voerden, en in een volgende vergadering werd door bijna al de leden" die nog advies uitbrachten „weder hulde gebracht aan de groote zorg" enz. Den Heer Cats Wor wordt hulde gebracht voor zijn uitgesproken bedoeling. „Een" voorstel van den voorzitter, om in art. 11 A. R. achter de bekende woorden: „de handhaving van hare leer," in te lasschen, „en van vrijheid des gewetens en van onbelemmerde Evangelie prediking" — werd in doel en strekking door alle leden evenzeer gewaardeerd. Er vallen in de Synode geen offers, dan met bloemen bekranst. De wijze waarop, het getob, waarmeê de eindelijk gevallen besluiten ter wereld werden gebracht, zijn inderdaad meer dan stuitend. Ik hoop inderdaad, dat de president meer rhetorisch dan naar waarheid verklaard heeft: „Op ons ziet de vreemdeling!" Het is reeds erg genoeg, dat de leden onzer kerk, die in haar lot belangstellen kennis moeten nemen van deze alleenlijk wind barenden arbeid. Het heeft

ons dan ook bijzonder verheugd, dat op de onlangs gehouden samenkomst van moderne predikanten, geen stem heeft ingedruist tegen het uitgesproken anathema „over de voorstellen der Synode".

De Heer P. Jansz., evangeliezendeling te Japara heeft bij den Heer Höveker te Amsterdam, onder den titel: „Landontginning en Evangelisatie" een brochure of boekske in het licht gezonden, dat de ernstige overweging verdient van allen, die het goede wenschen voor onze koloniën. Hij zegt aan ons volk en aan onze regeering harde waarheden. „Java is nog altijd diep ongelukkig en verre van zijn God en eenigen Heiland vervreemd. Zijn voogd, in zoo verre hij de uitoefenaar der macht is, verwaarloost nog steeds zijn hoogste en heiligste belangen." „Geen landsbestuur menge zich in 't minste in de zaak der evangelisatie voor opperherder!"

Met verontwaardiging bestrijdt hij een uitspraak van een der Directeuren van Java in zijn verslag over de Financiën: „Neen, de opium is niet schadelijk bij matig gebruik." De Heer Jansz. deelt hierop o. a. het volgende mede: „In het pas afgeloopen jaar werd alleen in de residentie Samarang *dagelijks* verbruikt 250 *pond* opium en in die van Japara van 23 Maart tot 5 April 4125 pond." Dit vertegenwoordigt een waarde van *f* 264.000. De schrijver wijst met klem op de allertreurigste gevolgen, die uit het gebruik van opium voortvloeien, en vraagt of het niet eindelijk tijd wordt, dat Nederlands volk ontwaakt en den ban wegdoet, die van wege zijn gedrag met Indië, op ons land rust.

Van groot belang is wat hij zegt over de eenzijdigheid van der Javanen geestesontwikkeling door het ontvangen onderwijs en door zoo veel, dat aan hen wordt gedaan. Hun geheugen wordt geoefend, hun oordeel weinig of niets; kunst-

vaardigheid vergroot — het hart ledig gelaten. Hierdoor ontstaat behoefte om dat ledig te vullen. De eilander begint te vragen naar boeken. Wat zij ontvangen is meestal verkeerd „De Regeering bezorgt hun een tal van boeken en boekjes over allerlei vakken van kennis, zonder eenigen regel, volgorde of zamenhang, en natuurlijk, met uitsluiting van al wat naar positieven grondslag zweemt. Zoo vinden ze leesstof genoeg, maar geen voedsel voor den geest. De lees- en weetlust zal steeds toenemen, maar ten koste, eerst van 't gemoed in zijn eeuwige behoeften, en later van het ligchaam, gelijk de Santwich-eilanders (die wegkwijnen) voorgingen."

De Heer Jansz betreurt het zeer, dat de arbeiders aan de zending in ons vaderland, hun krachten zoo verbrokkelen en acht de vorming van één hoofdbestuur en één kas noodig en mogelijk. Ook heeft hij geen hoogen dunk van hetgeen tot heden wordt gedaan aan het verbreken van de dikke en harde ijskorst, waarmee het hart der Javanen omsloten is. „Om daar doorheen te werken, en zoo hunne harten bloot te krijgen voor de heilsboodschap van Christus hebben we tot wapenen als 't ware eenige kleine beiteltjes, terwijl de zwaarste hamers vereischt worden."

Alle zendelingen hebben te worstelen met klimaat en taal en hoe velen missen niet de noodige kundigheden. Zendeling werklieden, mits behoorlijk opgeleid en toegerust met een groote mate van zelfverloochening en nederigheid, zouden een krachtig middel kunnen zijn, meent de Heer Jansz, „ter bevordering van Gods koninkrijk".

Behartigingswaardige dingen zegt hij over het lichtvaardig toelaten van nieuwe leden „en de welgemeende, maar ziekelijke philanthropie, waardoor men den Inlander niet enkel geestelijk, maar ook maatschappelijk tot gelijke hoogte met den Europeaan verheffen wil, en dat wel door middel van uiter-

lijkheden, die niets tot hun wezenlijk geluk bij brengen, wel er nadeelig voor moeten zijn." De Javaan moet Javaan blijven en zijn nationaliteit niet verloochenen, maar heiligen. De opheffing moet van *binnen uitgaan*. Met ledig hoofd in de hoogte geheven, valt de arme Javaan in flauwte, en stort hij naar beneden.

De Heer Jansz. zoekt nog altijd naar een vasten grondslag voor het werk der evangelisatie, en meent dien gevonden te hebben *in de Christianisatie door middel van landbouwondernemingen en kolonisatie door Inlanders*. Dat plan heeft hij in hoofdbeginselen ter beoordeeling meegedeeld aan de Heeren Mr. Anthing, C. Enklaar van Guericke, K. W. van Gorkum J. W. Mooijen, Mr. W. B. Bergsma en Mr. Keuchenius. In meerdere of mindere mate stemden allen er mee in, al hield een het wegens te optimistische voorstellingen voor een utopie. De heer Jansz heeft de hoofdtrekken van zijn plan in 34 artikelen bepaald en omschreven en er een memorie van toelichting aan toegevoegd. Die bijzonderheden kunnen wij hier niet mededeelen; ook moeten wij ons onthouden van het uitspreken van een oordeel over een zoo ingewikkeld denkbeeld. Wij bevelen het echter ter overweging ook van diegenen onder onze lezers aan, die niet gewoon zijn te ijveren voor de zending. Zou de aanstaande Zending-Conferentie het niet op haar agenda kunnen plaatsen? In geen geval mag de brochure van den heer Jansz onbesproken blijven.

Wilt gij iets bijzonders boeiends, roerends en stichtelijks lezen — neem dan het achtste verslag ter hand van den staat en de werkzaamheden der *Inrigting voor havelooze kinderen* te Amsterdam, „in het openbaar uitgebragt op den gedenkdag van het 25 jarig bestaan der Inrigting, Donderdag 12 Maart 1874." Het is geschreven door den Heer P. van Eik

en bevat overvloed van treffende passages en dringt u tot liefde jegens de Broeders en Zusters, die zooveel opoffering zich getroosten voor de arme verwaarloosde kinderen onzer hoofdstad. De Heer zegene hun werk in toenemende mate!

O konden we al de schaapjes zien,
Die gij dus rein mocht baden,
Wat lieflijk schouwspel zou zich biên,
In al die witte waden.
Een tegenbeeld der kudde, die
Ik voor den troon mijns Heilands zie,
In blinkende gelederen,
Met uitgewasschen kleederen! [1])

Vergun mij thans nog met een enkel woord uw aandacht te vestigen op een artikel van den heer J. H. Geselschap, predikant te Barneveld, in het Wageningsch Weekblad van 15 April l.l. Het handelt over de tegenwoordige ontwikkeling van het Ultramontanisme in de Roomsche kerk. Het verdient te worden gelezen, gelijk het blad, waarin het is opgenomen, door ons ten zeerst om zijn uitnemenden vorm en belangrijken inhoud, waarmee we ons doorgaans vereenigen kunnen, algemeene verspreiding ten volle waardig is.

---

[1]) Woorden van den Heer Hasebroek.

Haarlem,
27 April 1874.

A. W. Bronsveld.

„BETHANIE,"

INRICHTING VOOR VERZWAKTE KINDEREN TE ZEIST.

Terwijl de naderende zomer velen uitlokt tot het maken van plannen, om voor eene zwakke of geschokte gezondheid in badplaatsen of gezonde streken heul te zoeken, vestig ik met deze weinige regelen nog eens de aandacht op eene gelegenheid in ons vaderland, om ook *arme kinderen* in dat voorrecht te doen deelen. Immers in de ruime lokaliteiten van Bethanië is voor 36 hunner plaats, en de resultaten der 23 door ons ten vorigen jare verpleegden waren boven verwachting verblijdend. Wij zagen zwakke, uitgeteerde klierachtige lichamen allengskens veranderen, en niet zelden bleek het herstel duurzaam te zijn. Onze directrice, Mej. Duin, uit het Diakonessenhuis te Utrecht, heeft gaven en kundigheden verkregen, om met de patiënten om te gaan, en de christelijke omgeving bleek soms van grooten invloed op de kinderen. Overigens worden allen, die tot de door ons verpleegde categorie behooren, opgenomen, zonder onderscheid van geloofsbelijdenis.

Vooral voor weeshuizen en dergelijke inrichtingen, die ge-

woon zijn eenige kinderen des zomers te besteden, is de gelegenheid alhier van groot belang.

Ik breng verder in herinnering, dat wij voor *f* 25 een kleine patiënt gedurende zes weken verplegen, en verder 60 cents daags in rekening brengen; maar, indien er zijn, die niemand vinden kunnen, om voor hen te betalen, zoo worden zij ook volgaarne opgenomen, en voor inrichtingen van liefdadigheid wordt in nader overleg getreden omtrent de kosten.

Door een en ander zijn ons *vrijwillige bijdragen* even onmisbaar als welkom; voor *f* 25 kan dus ieder een kleine voor zijne rekening zes weken naar buiten zenden; door zijne gaven het bevorderen, dat er velen om niet of tegen geringe vergoeding worden opgenomen. Onze penningmeester is thans Jhr. J. E. Huijdecoper alhier.

Moge deze zaak in den naam van onzen Heer begonnen, en die zijn zegen blijkbaar mocht ondervinden, meer en meer genade vinden bij God en menschen.

Zeist,
April 1874.

W. VAN OOSTERWIJK BRUYN.
Administrateur van „Bethanië."

BRIEF AAN Dr. A. W. BRONSVELD.

Zeer waarde Vriend!

Sinds eenige dagen eerst in het vaderland teruggekomen, lees ik in het laatste nommer van uwe *Stemmen voor Waarheid en Vrede* de korte aankondiging die gij wel hebt willen geven van de onlangs verschenen eerste aflevering van mijn werk over de Vergadering der Evangelische Alliantie.

Gij maakt daarin — en zeer terecht — aanmerking op den titel: *Gedenkboek der Evangelische Alliantie* enz ... *ingesteld en beschreven*. Mij dunkt, gij hadt kunnen vermoeden, dat zulke fout — men denkt over den titel van zijn boek toch wel eens na — niet kon ontsnapt zijn aan mijn pen. Hoewel de zaak van geen groot belang is, en de gebrekkige titel door een beteren zal worden vervangen — is het toch mijn eer ietwat te na, de veronderstelling op mij te laten rusten, dat ik mij aan dergelijke achteloosheid van stijl zou hebben bezondigd. Ik had als titel voorgesteld: *De Evangelische Alliantie in Amerika. Haar zesde algemeene Vergad. in N.-Y. voorgesteld en beschreven.* [1]) De uitgevers gaven aan den naam *Gedenk-*

[1]) De Heer C. S. houde het mij ten goede, dat ik ook dien titel niet gelukkig vind. Een vergadering — voorgesteld! Wat is dat?

boek de voorkeur, maar verzuimden dezen naar den verderen titel te wijzigen. Geen proef daarvan kwam mij in handen, en ik verschrikte zelf, toen ik in Amerika de eerste aflevering, onder dien naam, bij mij geïntroduceerd zag.

Dezelfde omstandigheid, dat de uitgevers mijne correctiën niet afwachten konden, moge tot ontschuldiging gelden voor meer dan ééne onnaauwkeurigheid in stijl en taal die, bij herziening, door mij zou verbeterd zijn geworden. Ik wil echter vertrouwen, dat men die mij niet zal wijten, en b. v. elk oordeelkundig lezer zal begrijpen, dat ik *niet* heb bedoeld te zeggen in mijn verslag over Nederland „geen *onaardig* vervolg" maar *geen onwaardig* vervolg te hebben geleverd van het verslag door Prof. Doedes, tijdens de vergadering in Amsterdam uitgebracht — zulke feilen zijn voor den auteur zeer onaardig, een doorn in zijn oog. Ik hoop, dat de volgende afleveringen daarvan vrij zullen zijn. De rijke en degelijke inhoud van het werk en de overigens keurige uitvoering van druk enz. maakt het dubbel ten plicht tegen zulke feilen te waken.

Nog iets. Tegen uitheemsche woorden wil ik gaarne op mijn hoede zijn. Ik zal mij dankbaar aan u gevoelen, als gij mij voor de woorden *vitaliteit* en *actualiteit* (toch nog iets anders dan *levenskracht* of *werkelijkheid*) een overeenkomstige zuivere Hollandsche uitdrukking in de plaats kunt geven.

Met alle achting en vriendschap

t.t.

24 April 1874. M. Cohen Stuart

BIBLIOGRAPHISCH ALBUM.

De toepassing van de ontwikkelings-theorie niet aan te bevelen voor de geschiedenis der godsdiensten. Redevoering op den jaardag der Utrechtsche Hoogeschool bij de overdracht van het Rectoraat (26 Maart 1874) gehouden door J. I. DOEDES, Hoogleeraar in de Godgeleerdheid. Utrecht, Kemink en Zoon. 1874.

In Engeland wordt nog al eens het onder ons zeldzame verschijnsel gezien, dat aanzienlijke mannen, aristocraten in macht en kennis, zich bezig houden met de vragen, welke den christen als zoodanig, afgezien van zijne roeping in de politiek, ernstig ter harte gaan. Den 3den December des vorigen jaars sprak de beroemde Max Muller in de West-Minster-abdy over de *zending*, en de heer Gladstone, destijds nog *premier*, behandelde in hetzelfde jaar 1873 in eene rede door hem te Liverpool gehouden de belangrijke kwestie der evolutie-theorie, in verband met het geloof aan de scheppende almacht van God. Niemand zal ontkennen, dat deze groote mannen in deze redevoeringen gewichtige vragen uit het gebied van het godsdienstige leven dezes tijds ter sprake

brachten en evenmin zal iemand loochenen, dat het feit merkwaardig is, dat deze vragen door zulke mannen werden besproken. Wat den laatstgenoemde betreft, hij liet het bij dat gesproken woord niet berusten, maar door Spencer ter verantwoording geroepen in de *Contemporary Review* van October, gaf hij in het December-nommer van dat tijdschrift eene nadere verklaring van zijn gevoelen, dat namelijk goed onderzochte feiten en wèl beproefde redeneeringen door hem volstrekt niet versmaad werden, maar dat hij hiertegen ernstig bezwaar had, dat het werk van den Almachtigen Schepper en Bestuurder der wereld ontkend wordt op gronden, die zijns inziens volstrekt niet voldoende zijn, om zulk eene loochening te rechtvaardigen. Het komt niet in mij op, aan deze uitspraak waarde te hechten, omdat zij komt uit zulk eenen mond, maar — wie dat ook zegge — ik meen, dat in zoodanig woord een wenk wordt gegeven, dien wij niet genoeg kunnen behartigen in eenen tijd, waarin als in den onzen het gevaar zoo nabij ligt, om wat ook door de ijverigste voorstanders slechts als hypothese wordt voorgesteld, als uitgangspunt bij verder onderzoek te laten gelden, alsof daartegen geene redelijke bedenking meer was overgebleven. Tegen dat gevaar moet ernstig gewaakt worden, nergens misschien meer, dan op het veld der godsdienstwetenschap, de jongste in de rij der wetenschappen en wellicht juist daarom het meest geneigd om zich illusiën te scheppen, en met tooverwoorden te spelen. Het is nog zoo lang niet geleden, dat men dweepte met de scherpe onderscheiding der menschen-rassen en in het rassen-instinct den sleutel meende te vinden tot recht begrip der verschillende godsdienst-vormen. Een nieuw licht zoude — meende men — opgaan over de oude vragen. In de Mongoolsche godsdiensten zoude mén het *melancholische*, in die van Melanesië, Mikronesië en Polynesië

het *cholerische*, in de Afrikaansche het *sanguinische*, in de Amerikaansche het *phlegmatische* temperament terugvinden. Men had slechts de Turanische, Arische, Mesopotamische volken in hun eigen karakter te leeren kennen, en evenzoo vele godsdienst-familiën zouden met kenmerkenden trek openbaar zijn geworden. Vooral de studie der Semieten zoude gewichtige resultaten opleveren. Het monotheisme zoude op eenvoudige wijze uit natuurlijke oorzaken verklaard kunnen worden, en het supra-naturalisme zoude den dood-steek ontvangen. Geen wonder, dat menig talentvol beoefenaar der godsdienstgeschiedenis zich met geestdrift wijdde aan de ethnologie, en menig profeet van den nieuweren tijd reeds voorspellen durfde, dat eerlang het probleem der godsdienst-geschiedenis zoude opgelost zijn. Niet lang duurde die zoete droom. Dat de theorie van de scherpe onderscheiding der menschen-rassen noodwendig herzien moet worden, werd reeds lang ingezien door bekwame mannen, van zucht tot reactionair geweld geenszins te beschuldigen. Onder den invloed der *descendentie-theorie* werd het *species-dogme* ernstig aangevallen, en reeds werd meer dan eens aangewezen, dat de theorie der ontwikkeling voortaan moet worden gevolgd. Zoude het ook kunnen zijn, dat de godsdienst-wetenschap, verheugd, dat zij onder dezen weidschen titel in de encyclopedie der wetenschappen aan de universiteit wellicht eerlang eene plaats mag innemen, erkentelijk voor deze eer, zich beijvert, om aan de natuurwetenschappen, aan wier gunst zij wel eens haar leven kon te danken hebben hare hulde te brengen? In elk geval, is het goed, dat wij gewezen worden op het gevaar, dat ons bedreigt, als wij den voet zetten op het gebied der godsdienst-wetenschap, waarop wij wenschen, dat de aandacht onzer tijdgenooten zich hoe langs hoe meer vestige. Trouwens, wij zullen haar te liever beveiligd zien tegen gevaren naarmate wij haar te meer beminnen — en wie zoude

haar niet beminnen, de wetenschap van den godsdienst, dat algemeen en in beteekenis alles te boven gaand verschijnsel in de geschiedenis der menschheid? Men kan verschillen in de wijze, waarop men deze wetenschap omschrijft, men kan bedenkingen hebben tegen de methode, welke men in haar gevolgd ziet door dezen of genen, maar niet licht zal iemand haar minachten, die den breeden omvang kent der studiën, waartoe zij zich geroepen ziet, en let op de achtbare mannen, die aan haar hunne kracht hebben gewijd. Reden genoeg, om met belangstelling kennis te nemen van wenken, ons ten haren aanzien gegeven.

Gaarne kom ik er voor uit, dat ik met buitengewone belangstelling uitzag naar de rede door den Utrechtschen hoogleeraar Doedes op den 26sten Maart dezes jaars, den jaardag der Stichtsche Akademie, bij de overdracht van het Rectoraat, gehouden over de *toepassing van de ontwikkelings-theorie bij de geschiedenis der godsdiensten.* Mocht iemand soms gemernd hebben, op grond van de „Kerkelijke Bijdragen" en andere geschriften van zijne hand uit de laatste jaren te mogen besluiten, dat de uitstekende geleerde begrepen had, voortaan zijne groote talenten slechts tusschen antiquarische studiën van grooter of kleiner proportie en actueele kerkelijke kwesties te moeten verdeelen, wie met mij het genot mocht smaken in 1870 zijne *Inleiding tot de leer van God* en in 1871 zijne *Leer van God* te lezen, wist wèl beter. Bepaaldelijk met het oog op de godsdienst-vraag in het algemeen liet zich van den hoogleeraar, die onze theologische literatuur met zoo voortreffelijke werken verrijkte wat goeds verwachten en de aandacht was meer dan gewonnen voor zijne rectorale oratie, waarop ik in deze bladzijden de lezers van de „Stemmen" wil wijzen.

De lof van helderheid in gedachtengang en zuiverheid van

woordenkeus moet ook aan dit geschrift van den hoogleeraar Doedes in hooge mate worden toegekend. Van den *inhoud* wordt een kort overzicht in den aanvang gegeven, en ter vermijding van alles, wat in den tekst der rede de aandacht zoude kunnen afleiden, worden in eene *aanteekening* de mannen genoemd, op wier uitspraken de redenaar het oog had, waar hij aan zijne voorgangers dacht op dit netelig gebied. Door die inhoudsopgave voorgelicht en van noodeloozen omhaal verschoond, kan men deze rede met zooveel gemakkelijkheid lezen, dat men licht zoude vergeten, dat hier de belangrijkste vragen ter sprake komen, waarmede de Godgeleerde dezer eeuw hoe langs hoe meer zich zal hebben bezig te houden.

De moeielijkheid in het opsporen der historische waarheid is het uitgangspunt van des hoogleeraars betoog. Niemand ontkent haar, en bij het „verlengen van het historisch verleden'' zoo als het hier eigenaardig heet, dat de roem is van den tegenwoordigen tijd, wordt die moeielijkheid steeds vermeerderd. De ontwikkelings-theorie, door Darwin gepredikt en door zijne volgelingen soms met volledige consequentie toegepast, wordt daarom door velen ook in de historische wetenschap met vreugde aangenomen. Zij zal niet alleen waar gapingen zijn moeten aangevuld worden, maar ook en vooral waar het den vóór-historischen tijd geldt, belangrijke diensten moeten bewijzen. In de geschiedenis der godsdiensten zal zij bovendien nog dit voordeel opleveren, dat door hare tusschenkomst de weg gebaand wordt voor eene ontwikkelingsgeschiedenis van den godsdienst, „als eene geschiedenis, waarin zich het hoogere uit het lagere heeft ontwikkeld, zoodat de op den hoogsten trap van ontwikkeling staande godsdienst derhalve ook geacht worden moet uit een op een minder hoogen trap van ontwikkeling staanden godsdienst

voortgekomen te zijn." Tegen de toepassing van de ontwikkelings-theorie bij de geschiedenis der godsdiensten verheft de hoogleeraar met kracht zijne stem. Hij meent, dat men, eer men deze hypothese te hulp roept — met veel talent wordt er op gewezen, dat men hier toch met niets anders dan eene hypothese te doen heeft — wel mag bedenken, wat men doet, en wijst daartoe op de hoofdgedachten, in haar uitgedrukt, den eisch, door haar gesteld en den plicht, door haar opgelegd. Hij spreekt over de wijziging, door den hoogleeraar Tiele in de formuleering van de ontwikkelings-theorie voorgeslagen bij hare toepassing op de geschiedenis der godsdiensten, en terwijl hij daarin iets bedenkelijks ziet, acht hij het noodig, dat op de spontaneïteit, als voorwaarde der ontwikkeling, in deze hypothese bedoeld, de nadruk worde gelegd. De vraag is allereerst, of de geschiedenis der godsdiensten er zelve bij ons op aandringt, dat wij de ontwikkelings-theorie op haar toepassen. Die vraag kan alleen beantwoord worden bij eenen gang door de godsdienst-wereld, waarbij de hoogleeraar ons voorgaat met snellen, hoewel gansch niet vluchtigen tred. Het antwoord wordt gegeven in ontkennenden zin, zoowel met het oog op de drie universalistische godsdiensten, het Boedhisme, het Christendom en het Mohammedanisme, als met het oog op het monotheisme in het algemeen. Bij den godsdienst der Finnen wordt een vraagteeken gezet, zoowel als bij dien van de oude Egyptenaren, maar ook de beschouwing van het stelsel van Kong-Fu-Tse, zoowel als van dat van Zarathustra, en van de oude Veda's, leidt den hoogleeraar tot een ontkennend antwoord op de gestelde vraag. Terwijl dus de geschiedenis zelve niet dwingt tot de erkenning van de ontwikkelings-hypothese rijst eene nieuwe vraag, of namelijk het begrip van den *godsdienst* op zich zelven de ontwikkelingstheorie met zich brengt.

Ware dit zoo, dan zou de eerste godsdienst, die zich in geen geval uit eenen anderen kan ontwikkeld hebben, niet te verklaren zijn. Maar eene andere vraag doet zich op. Met welk recht wordt slechts één oorspronkelijke godsdienst aangenomen? Wie de geschiedenis der godsdiensten tot eene ontwikkelings-geschiedenis van den godsdienst wil verheffen moet natuurlijk grooten prijs stellen op de erkenning van slechts éénen oorspronkelijken godsdienst, maar is er recht, zich hier voor het monisme te verklaren? Met snijdenden ernst wordt door den hoogleeraar aangewezen, dat er voor dat monisme volstrekt geen reden bestaat, wanneer men — wat op het standpunt der evolutie-theorie geschiedt — niet gelooft, dat de eerste menschen door God geschapen zijn, als stamouders van het geheele menschen-geslacht. Tot de schoonste bladzijden dezer redevoering behooren die, waarin de redenaar aanwijst, dat het gewicht van het vraagstuk der afstamming van het menschelijk geslacht veel te weinig wordt opgemerkt door de voorstanders van de toepassing der ontwikkelings-theorie op de geschiedenis der godsdiensten. Vooral aan het adres van den heer Otto Pfleiderer, aan wien overigens welverdiende hulde niet wordt onthouden, worden gewichtige bedenkingen te berde gebracht. Ook onzen geleerden landgenoot, Prof. Tiele worden met groote bescheidenheid ernstige vragen voorgelegd, en omtrent het bestaan van slechts éénen oorspronkelijken godsdienst wordt billijke twijfel geopperd, tenzij men den éénen oudsten godsdienst zoude willen plaatsen in den vóór-menschelijken tijd, zoodat men dan van den dieren-godsdienst moet spreken, waarover opmerkelijke dingen uit de geschriften van Braubach, Darwin, Vogt, Caspari en Mevrouw Roger — om haar vooral niet te vergeten — worden medegedeeld. Inzonderheid wordt de aandacht gericht op de vraag, of niet somtijds ontwikkeling

met vooruitgang wordt verward, bijvoorbeeld, waar zoo als door Caspari groote beteekenis aan het vuur wordt gehecht, in betrekking tot de godsdiensten der menschheid. Terwijl over Zarathustra en Boedha slechts in het kort wordt gehandeld wordt op het monotheisme en bepaaldelijk op het Christendom met kennelijke geestdrift het oog gevestigd, als het kruis voor de voorstanders der ontwikkelings-theorie op het gebied van de geschiedenis der godsdiensten, en wie meent het ontstaan van het Christendom op natuurlijke wijze te kunnen verklaren, mag althans wel waken tegen fouten, door beroemde voorgangers in deze richting begaan en door Prof. Doedes met groote scherpzinnigheid aangewezen. Ook op de eischen der chronologie zal na de in deze redevoering gemaakte opmerkingen beter gelet moeten worden door wie er aan denkt eene ontwikkelings-geschiedenis van den godsdienst te geven. Het zal trouwens de schuld van den Hoogleeraar niet zijn, als aan zijne wenken niet de gewenschte aandacht gewijd wordt. Zoowel de duidelijkheid zijner voorstellingen, als de wetenschappelijke kalmte, welke hem blijkbaar bezielde bij het stellen van deze doorwrochte rede, geeft hem het hoogste recht op ernstige waardeering; en terwijl hij meer dan eens mijns inziens over de polemiek zijner tegenpartij met recht kon klagen, waardeeren wij te meer den humanen toon, waarop hij, op de laatste bladzijde voor ditmaal afscheid neemt van hen, tegenover wie hij zich plaatste, op dit belangwekkend terrein, waarop wij nog menigmaal dezen moedigen en krachtigen apologeet van het Christendom, „*de prachtigste schepping, waarvan de geschiedenis der godsdiensten weet te spreken.*" hopen te ontmoeten.

Immers het vraagstuk, hier door Prof. Doedes voor zijn akademisch gehoor ontwikkeld, betreft rechtstreeks de zaak

van ons Christelijk geloof. In den strijd tusschen de ontwikkelings-theorie en de verbasterings-hypothese, waarin mannen als Hume, Schelling, Max Muller, Bastian, Waitz, Tylor — om van geene anderen te spreken — elkander bekampen, kan de belijder van het Christendom onmogelijk onverschillig toeschouwer zijn. Met de vraag, of de godsdienst der wilden als pathologisch verschijnsel moet gelden, dan wel als „de minst ontwikkelde spruit van eenen oorspronkelijken nog ruweren godsdienst, waaruit alle godsdiensten, rechtstreeks of middellijk, door natuurlijken wasdom of door ontwikkeling zijn voortgekomen" staan de heiligste overtuigingen der Christelijke kerk in verband. Het is niet genoeg, dat wij met belangstelling kennis nemen van den gang der ontwikkelings-theorie in de wetenschappelijke wereld op het gebied, waarop zij oorspronkelijk werd te voorschijn getracht, om de bezwaren te leeren kennen door Nägeli, Broca en anderen tegen haar aangevoerd, en te letten op den ingehouden tred, waarin sommigen, als Oscar Schmidt, zich beginnen te bewegen op deze baan, tegenover de voortvarendheid waarmede o. a. Haeckel het Darwinisme in zijne consequentiën ontwikkelde. Terwijl wij niet wenschen te vergeten, dat op het Wiesbadensche congres van 18 tot 24 September des vorigen jaars, o. a. door Virchow werd aangewezen, dat de evolutie nog in geenen deele als feit kon worden vastgesteld, moeten wij bij de beschouwing van de verschillende godsdiensten, waarbij zij ook als hypothese wordt toegepast, naauwkeurig onderzoeken, op de wijze waarop dit door den hoogleeraar Doedes geschiedt in deze rede, of bij voorbeeld steeds het lagere aan het hoogere voorafgaat, altoos met strenge inachtneming van de ons hier gegeven talrijke wenken, en of dus ook hoogere verstandelijke ontwikkeling der volken monotheistische sympathiën met zich brengt. Bijzonder noodig zal het

hierbij zijn, dat wij ons behoorlijk rekenschap geven van het karakter van het monotheisme, dat in den godsdienst van Israël, van de Christenen en van den Islam heerscht, en daarmede het „pseudo-monotheisme" niet verwarren „dat misschien wel eenigszins op het echte monotheisme gelijkt, maar wat de hoofdzaak betreft, het toch eigenlijk volstrekt niet is." Het kan niet anders dan belemmerend werken op een echt-wetenschappelijk onderzoek, wanneer wij dat echte monotheisme meenen te vinden in de vereering bij voorbeeld van Mahmam mu-rock op Nieuw-Holland, Atua op Nieuw-Zeeland, Mahatara op Borneo, Rupi bij de negers van Fernando Po, Olorun bij de Yaruba's, Tschuku bij de Ibo's, Njongmo op de Goudkust, of Andouagni bij de Indianen van Canada. Bij dit onderzoek zal tevens gelegenheid zijn om de verbasterings-hypothese te toetsen. Het zal daaabij moeten blijken, of door Schlegel, Creuzer en hunne volgelingen te recht sporen van monotheisme in het polytheisme worden aangetoond. Ook zal het recht hierbij moeten worden gerechtvaardigd, waarmede sommigen van een *indifferent* en *relatief* monotheisme gewagen. In één woord, overbodig zal het volstrekt niet zijn, de begrippen met juistheid te bepalen, waarmede men in deze kwestie te handelen heeft. Het zal bovenal aankomen op de vraag, of — om met Glardon te spreken (Bibliothèque universelle et Revue Suisse Dec. 1873 in een artikel over: *La Patagonie et ses habitants*) — het menschdom slechts ééne godsdienst-familie vormt, wier verschillende leden verschillend lot hebben gehad, zoodat ook sommigen hun vaderlijk erfdeel hebben vermeerderd, terwijl anderen een groot deel daarvan hebben laten verloren gaan. De godsdienst van Israël zal voortdurend blijken van het hoogste belang te zijn voor de kennis van het Christendom en de vraag blijft aan de orde, of deze, bij voorbeeld met dien van Fenicië in rechtstreeksch verband moet worden gebracht

dan wel op zichzelven moet worden beschouwd. Het oordeel over het recht van het supra-naturalisme of liever van de supra-naturalistische wereldbeschouwing kan onmogelijk buiten den kring dezer onderzoekingen blijven. En mocht de geschiedenis der godsdiensten voortdurend meer bezwaren doen opkomen tegen den vorm, waarin de Christelijke kerk gewoon is geworden hare metaphysische wereldbeschouwing te kleeden, de ernstige vraag, wat er zij van de bewering van hen, die aan het wonder gelooven, dat is, die eene openbaring van Gods liefde erkennen in de menschheid van den beginne af meldt zich telkens aan bij den onderzoeker van dit belangrijk gedeelte van de wereld-geschiedenis. Maar ten slotte komt alles hier weêr neer op een zedelijk vraagstuk, namelijk, of de zonde als feit in de menschen-wereld wordt erkend. Een ontwikkelings-theorie, waarbij de zonde volstrekt wordt ontkend, of ook eene verbasterings-hypothese, waarbij met de zonde niet ernstig gerekend wordt zal, naar ons bescheiden oordeel, onmachtig zijn om het probleem der godsdienst-geschiedenis op te lossen. Eene ontwikkelings-geschiedenis van den godsdienst te schrijven — dat ideaal van menigen hedendaagschen wijsgeerigen Godgeleerde — zal eerst dàn mogelijk zijn wanneer de invloed der zonde is buitengesloten, uit den kring, waarvan men het godsdienstig leven beschouwt en beschrijven wil. De verbastering van den godsdienst treedt eerst dan in het rechte licht, wanneer de mensch beschouwd wordt als eene gevallen grootheid. De godsdienstwetenschap in onzen tijd geroepen, om het vraagstuk van den godsdienst eene schrede nader tot zijne oplossing te brengen, zal — dit is onze blijde verwachting — krachtig medewerken tot de apologie van ons Christelijk geloof, dat van het feit der zonde uitgaande, zich in Gods liefde verblijdt, waarvan het *wonder* — naar het treffende

woord van mijnen amptgenoot Gunning, in het met weemoed ontvangen eerste stuk van den vijfden jaargang der Protestantsche Bijdragen (bl. 58) de „physische uitdrukking" is.

Ik eindig met mijnen innigsten dank te betuigen aan den Utrechtschen Hoogleeraar, dat hij, bij de overdracht van het Rectoraat de voortreffelijke rede hield, welke ik met deze regelen aan allen aanbeveel, die in de geschiedenis der godsdiensten belang stellen. Ik voeg er den wensch bij, dat hem de vreugde worde geschonken menigen leerling te vormen voor de studie der godsdienst-wetenschap, op wier gebied hij ons zoo goed weet voor te gaan, al heeft ook de nog vigeerende wet op het Hooger Onderwijs dien naam niet in haar programma geschreven.

's Hage, G. H. Lamers.
22 April 1874.

1°. Heengaan in vrede en komen met vollen evangeliezegen. Afscheids- en intreewoord in de gemeenten Enschedé en Nijmegen, naar aanleiding van Lukas II, 29 en Romeinen XV : 29, door F. W. Smits Pz. *v. d. m.* Nijmegen, Milborn 8°. 55 bladz.

2°. De eerste toespraak in de nieuwe Kagerkerk, op den 15 Maart 1844, gehouden door D. Beeckman, predikant te Voorschoten en Veur. Uitgegeven ten behoeve van een uurwerk in den toren. Leiden, Gebr. v. d. Hoek, 8°. 24 bladz.

Deze kerkelijke gelegenheidsredenen verdienen de aandacht in ruimer kring dan waarvoor zij oorspronkelijk zijn bestemd.

1°. Ds. Smits blijkt uitnemend partij te kunnen trekken van bijzondere plaats- en tijdsomstandigheden. Voorts, hij heeft

ruime en diepe blikken, iets frisch en oorspronkelijks, eigenaardigen zegtrant, dat lezer en hoorder boeit. Soms iets zeer vrij en koen. B. v. b. waar hij van den apostel Paulus zegt, dat hij bij zijn laatste Nazareërgelofte in Jeruzalem's tempel „door zwakke transactie" aanleiding gaf tot zijne gevangenneming, of waar hij beweert, dat het verschil tusschen onze hedendaagsche orthodoxen en modernen gelijkstaat met dat der Joden- en Heiden-Christenen in den eersten tijd. Dit kan ik hem niet toegeven. Paulus handelde zoo te Jeruzalem op raad van Jakobus en al de ouderlingen (Handel. 21 : 18 vv.) naar zijne groothartige, zelfverloochenende gewoonte om den Joden een Jood, den Heiden een Heiden te worden, om allen voor Christus te gewinnen. En moge het verschil tusschen Joden- en Heiden-Christenen groot zijn geweest, er was toch bij hen één God en één Middelaar, die beide gelijkelijk eerden, dat is dunkt mij van modernen en orthodoxen niet te zeggen.

Eene uitvoerige opgaaf van de gezangen, zegenbeden en toespraken maken deze redenen tot eene soort van bijdrage voor liturgie in dergelijke gevallen. Zeer doet Smits uitkomen het gewicht en de beteekenis der Sacramenten, waarin ik met hem samenstem. Zegene de Heer zijnen dienst te Nijmegen."

2°. Ds. *Beeckman* geeft een getrouw en welsprekend verslag van een schoon en liefelijk werk, waaraan hij zelf als consulent groot aandeel heeft gehad. Zijn tekst 1 Kon. 9 : 3 is gelukkig gekozen en waardig toegepast. Zijne gebeden en toespraken zijn dunkt mij, in den rechten gewijden toon. Mogen die gebeden verhooring vinden en deze kerkwijdingsrede nog iets bijdragen tot het beoogde doel, opdat landlieden en werkluî op en nabij het Kager-eiland worden vermaand aan het rechte uur en aan het „hora ruit."

W. L. J. v. R.

KERKNIEUWS.

HERVORMDE KERK.

Het Provinciaal Kerkbestuur van Zuidholland heeft aan Ds. P. J. R. Laan, Pred. bij de Herv. gemeente te Maassluis, eervol ontslag verleend, in te gaan den 15 April, en aan Ds. N. de Jonge, Pred. te Leksmond c. a., in te gaan den 26 April.

GELDERLAND.

ARNHEM.

SCHAARSBERGEN, 25 Maart. Onze Leeraar, Ds. A. E. van der Dussen, heeft voor de beroepingen naar Enter en Delden bedankt, maar die naar Harmelen aangenomen.

WILP, 31 Maart. Met hartelijke dankzegging aan den gever vermelden diakenen dezer gemeente, dat Zondag jl. eene gift van *f* 25; gecollecteerd is.

APELDOORN, 4 April. Heden kwam de Kerkeraad bijeen om te voorzien in de vacature, voortdurende door het bedanken van Ds. G. Ringnalda, Pred. te Doornspijk; hij maakte het volgende zestal van Predikanten: DD. C. A. Renier, te Bergschenhoek; E. A. Lazonder, te Oldebroek; D. P. M. Huët, te Dirksland; P. Deetman, te Nijkerk; C. A. Koopman, te Waspik, en J. Brummelkamp, te Veenendaal; en daaruit het drietal: Renier, Lazonder en Huët, waarna Ds. Renier, terstond met algemeene stemmen beroepen werd.

WILP, 6 April. Maakte onze Leeraar, Ds. M. J. C. Wolf, ons Goeden Vrijdagmorgen bekend, dat hij voor de beroeping naar Wilnis had bedankt, des avonds deelde hij ons mede, dat hij eene beroeping naar Noordwijk aan Zee ontvangen had.

LOENEN, 12 April. Heden sprak onze naar Kruiningen vertrek-

kende Leeraar, Ds. W. J. Pijzel, een ernstig en hartelijk afscheidswoord tot onze gemeente naar Joh. XV: 4. Onmiddellijk daarna had de losmaking van classis en gemeente plaats door DD. E. F. Kruijff en W. van Veen, Predikanten te Velp en Eerbeek.

VOORST. 13 April. Heden werd door het Kiescollegie uit een vroeger gemaakt twaalftal van Predikanten, bestaande uit DD.: A. H. Duval Slothouwer, te Zutphen; Dr. J. Riemens, te Driebergen; Dr. F. L. Rutgers, te Brummen; W. Zegers, te Gorinchem; E. W. Heinecken, te Renswoude: N. A. de Gaaij Fortman, te Vleuten; J. Brummelkamp, te Veenendaal; C. F. Gronemeijer, te Apeldoorn; G. J. Hulsman, te Hazerswoude; G. J. van Lindonk, te Heemstede; J. Noordink, te Oene, en L. C. Schuller tot Peursum, te Woudenberg; het navolgende zestal geformeerd: Zegers, Duval Slothouwer, Heinecken, Schuller tot Peursum, Riemens en Gronemeijer.

WILP, 13 April. Onze Leeraar, Ds. M. J. C. Wolf, heeft voor de beroeping naar Noordwijk aan Zee bedankt.

NIJMEGEN.

DRIEL, 29 Maart. Ds. C. C. J. Hiebendaal maakte heden bekend voor de toezegging van beroeping naar Wissekerke te hebben bedankt

HORSSEN, 6 April. Door stemgeregtigden waren voor de vervulling der vacature op het tweetal ter electie geplaatst de HH. C. H. Kuipéri, cand. en M. Niemeijer, emer. Pred. te Prinsenland c. a. Uit dit tweetal is de heer Kuipéri door Jhr. J. G. Bouwens van Horssen geëligeerd en daarna door den Kerkeraad beroepen.

HORSSEN, 12 April. De Heer C. H. Kuipéri, Candidaat bij het Provinciaal Kerkbestuur van Noordholland, heeft tot onze blijdschap de beroeping herwaarts aangenomen.

PUFLIJK EN LEEUWEN, 12 April. De heer M. Niemeijer, Emer.-Pred. van Dinteloord, heeft na rijp en ernstig beraad voor de beroeping naar deze gemeente bedankt.

ELDEN, 20 April. Heden werd door stemgeregtigden tot Herder en Leeraar beroepen Ds N. A. de Gaaij Fortman, Pred. te Vleuten.

ZUTPHEN.

HENGELO. 22 Maart. Met hartelijke dankzegging aan gever of geefster maakt de Diaconie melding van eene aanzienlijke gift, groot *f* 120, door haar heden in de namiddag-godsdienstoefening gecollecteerd.

DOESBORGH, 7 April. Heden werden wij op nieuw teleurgesteld door het bedanken van Ds. P. C. van der Horst, Pred. te Gorinchem.

Nog is verzuimd te berigten, dat onze Leeraar, Dr. H. E. Faure, bedankt heeft voor de beroeping naar Nieuw-Loosdrecht.

DOESBORGH, 17 April. Heden is hier beroepen Ds. P. Romijn, Pred. te Middelharnis.

WICHMOND. Zie Nederhemert (cl. Bommel).

TIEL.

WADENOIJEN, 22 Maart. Heden voormiddag werd onze van Zwar-

tewaal overgekomen Leeraar, Ds. G. H. Blanken, door den consulent, Ds. J. H. ter Meulen, Pred. te Drumpt, bij ons ingeleid met eene rede naar Math. X : 19*m*. Des namiddags aanvaardde onze Leeraar zijn dienstwerk met eene rede naar Luc. XI : 28.

BUREN, 29 Maart. Onze Leeraar, Ds. J. J. Eigeman, heeft, na rijp beraad, voor de beroeping naar de gemeente te Heusden bedankt.

KESTEREN, 1 April. Onze Predikant, Ds. A. F. Simons, is naar Giessen Nieuwkerk beroepen.

RAVENSWAAIJ. Onze Leeraar, Ds. J. W. Margadant, heeft eene beroeping ontvangen naar de gemeente te Elst bij Amerongen.

LIENDEN, 19 April. Uit het tweetal, bestaande uit DD. J. W. Felix en J. W. Margadant, Predikanten te Utrecht en Ravenswaaij, ter electie aangeboden aan den Ambachtsheer dezer gemeente, werd Ds. Felix verkozen, op wien heden de beroeping uitgebracht is ter vervulling der door het bedanken van Ds. G. W. A. de Veer, Pred te Hagestein, voortdurende vacature.

KESTEREN, 19 April. Onze Leeraar, Ds. A. F. Simons, maakte heden bekend, dat hij voor de beroeping naar Giessen Nieuwkerk heeft bedankt, maar eene nieuwe naar Wemeldinge ontving.

ZALT-BOMMEL.

POEDEROIJEN, 6 April Ds C. Peters, beroepen Pred. op Marken, sprak heden naar Hand. XVIII: 21*a* zijn woord van afscheid tot de gemeente uit. Daarna werd hij ontslagen van zijne betrekking tot de gemeente door den consulent, Ds. W. van Dis, en van die tot de classis door den afgevaardigde van het Classicaal Bestuur, Ds. C. H. Boland, Pred. te Well.

HELLOUW, 12 April. Heden maakte onze geachte Leeraar, Ds. M. A. van Booven, ons bekend, eene beroeping te hebben ontvangen naar Zoutelande, welke hij eenigen tijd in ernstig beraad wenschte te nemen.

NEDERHEMEBT, 15 April. In de alhier bestaande vacature, voortdurende door het bedanken van Ds. J. van der Meulen, Pred. te Hedel, werd heden, op vertoonde acte van collatie van den heer A. J. H. M. A. Baron van Nagell van Nederhemert, door den Kerkeraad tot Predikant beroepen Ds. Y. D. Muller Massis, Pred. te Wichmond.

OPHEMERT c. a, 23 April. Heden werd alhier beroepen Ds. N. A. de Gaaij Fortman, Pred. te Vleuten.

HARDERWIJK.

NUNSPEET, 29 Maart. Onze geliefde Leeraar, Ds. E. B. Gunning, naar Alkmaar vertrekkende, nam heden van ons een hartelijk en zegenend afscheid naar 1 Joh. II : 28*a*. Daarna werd hij van zijne betrekking tot de gemeente op eervolle wijze ontslagen door den consulent, Ds. G. Ringnalda, en van die tot de classis door den gecommitteerde van het Classicaal Bestuur van Harderwijk, Ds. S. H. Buijtendijk.

ERMELO, 30 Maart. Onze geachte Leeraar, Ds. J. J. Ruijs, heeft tot onze blijdschap ook voor de beroeping naar Waarder bedankt.

ELSPEET, 31 Maart. Heden ontving de Kerkeraad alhier het berigt, dat ook Ds. G. A. Rademaker, Pred. te Sneek, voor de beroeping naar deze gemeente bedankte.

OLDEBROEK, 5 April. Aan het einde der morgen-Godsdienstoefening van heden maakte onze Leeraar, Ds. E. A. Lazonder ons bekend, dat hij voor de beroeping naar Barneveld had mogen bedanken.

ELSPEET, 8 April. Heden werd tot Herder en Leeraar dezer gemeente beroepen Ds. W. R. Kalshoven, Pred. te Ede.

HATTEM, 11 April. Het is den Kerkeraad alhier eene ware behoefte met hartelijke dankerkentenis te vermelden, dat Mejufvrouw P. J. A. Käyser, te Hattem woonachtig en aldaar in den Heer ontslapen, bij uiterste wilsbeschikking aan de diaconie vermaakt heeft de som van *f* 500, vrij van successieregten. Dit legaat, krachtens machtiging van Z. M. den Koning aanvaard, is door de geachte erfgename der overledene met de meeste bereidvaardigheid uitbetaald. De nagedachtenis der waardige afgestorvene, die reeds bij haar leven vol was van goede werken en aalmoezen, zal onder ons in zegening blijven.

HARDERWIJK, 12 April. In de avond-godsdienstoefening trad onze oudste Leeraar, Ds. S. H. Buijtendijk, voor ons op, om afscheid te nemen van deze gemeente. Zijne hartelijke toespraak sloot zich aan het woord van Paulus, Hand. XX : 32. Nadat de gemeente hem bij het einde hare zegenbede toegezongen had, werd hij van zijne betrekkingen tot gemeente en classis ontslagen door zijnen ambtgenoot, Ds. A. Meerdink, en den gecommitteerde van het Classicaal Bestuur, Ds. J. A. Ruijs, Pred. te Putten.

HATTEM, 12 April. Heden maakte onze geachte Leeraar, Jonkh. W. F. Trip van Zoudtlandt, beroepen naar Bekerke, ons tot onze blijdschap bekend, dat hij niet had kunnen besluiten ons te verlaten.

OENE, 13 April Onze Leeraar, Ds. J. Noordink, heeft voor de beroeping naar Nederlangbroek bedankt.

NUNSPEET, 17 April. Nadat Ds. G. Boer, Pred te Ouderkerk a./d. IJssel, voor de beroeping naar onze gemeente had bedankt, werd heden door het Kiescollegie met algemeene stemmen beroepen Ds. E. A. Lasonder, Pred. te Oldebroek.

HARDERWIJK, 18 April. Ds. G. Boer, Pred. te Ouderkerk a/d. IJssel heeft voor het beroep naar deze gemeente bedankt.

ZUID-HOLLAND.

's GRAVENHAGE.

'T WOUD, 4 April. Ds. J. A. van Wijk, Pred. te Gouderak, verblijdde ons met het berigt van aanneming der op hem uitgebragte beroeping.

PIJNACKER, 12 April. Heden hadden hier op hartelijke wijze afscheid en losmaking plaats van onzen in ons welzijn belangstel-

lenden en door ons geliefden Predikant, Ds. M. Lotz. Worde het tekstwoord — Philipp. II : 1, 2 — vervuld onder de zeer velen, die deze laatste prediking bijwoonden!

'S GRAVENHAGE, 17 April. Dr. J. A. Gerth van Wijk heeft de beroeping naar onze gemeente aangenomen.

ROTTERDAM.

IJSSELMONDE. 30 Maart. Het is den Predikant, G. J. de Hoest, eene aangename taak te mogen melding maken van een besluit tot niet onaanzienlijke tractementsverhooging, op voorstel van den Kerkeraad genomen door HH. Kerkvoogden en Notabelen. Vinde dit goede voorbeeld meer en meer navolging.

BERGSCHENHOEK, 6 April. Onze Leraar, Ds. C. A. Renier heeft de beroepingen naar Bergambacht en Schoonhoven afgewezen doch andere ontvangen naar Willemstad, Aarlanderveen en Apeldoorn.

MAASSLUIS, 19 April. Na des voormiddags door onzen oudsten Predikant, Ds. E. C. van Baerle, met Tit II: 15 bevestigd te zijn, deed Ds. J. G. Verhoeff des namiddags zijne intrede met de woorden: Tit. II: 11—14.

BERGSCHENHOEK, 19 April. Onze Leeraar, Ds. C. A. Renier, heeft voor de beroepingen naar Willemstad, Aarlanderveen en Apeldoorn bedankt.

HILLEGERSBERG, 19 April. Onze Leeraar, Ds. H. J. P. van der Linden, heeft voor de beroeping naar Bunschoten bedankt.

LEIDEN.

LEIMUIDEN. Zie Aalburg c. a. (cl. Heusden).

NOORDWIJK a. ZEE, 21 April. Ds. M. J. C. Wolf, Pred. te Wilp, heeft ons beroep niet aangenomen.

DORDRECHT.

ALBLASSERDAM, 24 Maart. De Kerkeraad heeft tot Herder en Leeraar bij deze gemeente beroepen Ds. J. C. Montijn, Pred. te Sprang.

HARDINXVELD. Zie Krimpen a./d. Lek (cl. Gouda).

OUD-ALBLAS, 2 April. Tot Herder en Leeraar dezer gemeente is beroepen Ds. C. H. Koopman, Pred. te Waspik.

OUD-BEIJERLAND, 3 April. Aan het einde der avond-godsdienstoefening maakte onze jongste Leeraar, Ds. J. E. Steenbakker Morilijon Loysen, ons bekend, dat hij eene beroeping had ontvangen naar Heemse en deze in zeer ernstige overweging had genomen.

GORINCHEM, 10 April. De collecte voor noodlijdende kerken en personen is door Predikanten en Ouderlingen langs de huizen der gemeenteleden gehouden en heeft de som van *f* 116 opgebragt.

ARKEL, 13 April. Onze Leeraar, Ds. A. J. E. van Dick, heeft voor de beroeping naar Oosterwijk, classis Gouda, bedankt

ALBLASSERDAM, 16 April. Heden ontving de Kerkeraad het

verblijdende bericht, dat Ds. J. C. Montijn, Pred. te Sprang. de beroeping naar deze gemeente had aangenomen.

OUD BEIJERLAND, 19 April Onze jongste Leeraar, Ds. J. E. Steenbakker Morilijon Loysen, heeft ook voor de beroeping naar Heemse kunnen bedanken.

SCHELLUINEN, 19 April. Heden werd Ds. M. Lotz als Predikant in ons midden bevestigd door den heer J. W. Haverkamp Begemann van Gouda, die tot tekst had gekozen 2 Cor. IV: 5 l. g. De nieuwe Leeraar deed zijne intrede met Tit. II: 11—15.

GOUDA.

WAARDER c. a., 22 Maart. Ds. J. J. Ruijs, Pred. te Ermelo, heeft voor de beroeping naar deze gemeente bedankt.

KRIMPEN a./d. LEK, 28 Maart. Ter vervulling der vacature, voortdurende door het bedanken van Ds. C Diehl, is tot Predikant dezer gemeente beroepen Ds. B. A. de Jong, Pred. te Hardinxveld.

OUDEWATER, 8 April. Ds. F. Hopster, Pred. te Lemele en Archem, heeft voor de beroeping naar deze gemeente bedankt.

HEUKELUM, 11 April. Ds. G. van Herwaarden, Pred. te Garijp, heeft tot ons leedwezen voor het beroep naar hier bedankt.

HEUKELUM, 15 April. Het berigt van het overlijden van den heer G. W. van Duijll Gz., Emer.-Pred. van Steenbergen, in de jaren 1844 tot 1849 als zeer geacht en geliefd Predikant alhier werkzaam, werd den 15 Maart ook aan deze gemeente medegedeeld, en door haar met veel deelneming ontvangen.

WAARDER c. a. 21 April. Tot Herder en Leeraar dezer gemeente is beroepen Ds. K. A. Lasonder, Pred. te Oldenbroek.

KRIMPEN A./D. LEK. Ds B. A. de Jong van Hardinxveld heeft de op hem uitgebrachte beroeping tot predikant dezer gemeente aangenomen.

BRIELLE.

STAD AAN 'T HARINGVLIET, 15 Maart. Heden had alhier eene aandoenlijke plegtigheid plaats. Onze geliefde Leeraar, Ds. J. G. Wanrooij, was sedert 15 Febr. jl. emeritus geworden. Destijds door ligchaamszwakheid verhinderd, kon hij eerst heden zijn afscheidswoord tot ons rigten. Hij volbragt zijne taak met eene rede naar 1 Joh. II: 18*a*. 't Was eene hartelijke toespraak, die met diep gevoel vernomen werd uit den mond des scheidenden vriends, die zoo vele jaren met ijver en trouw zijn dienstwerk had vervuld. De gemeente openbaarde hare gevoelens door hem bij het einde der godsdienstoefening toe te zingen Ps. CXXI: 4.

GEERVLIET, 29 Maart. Onze Predikant, Ds. J. E. Moltzer, heeft voor de beroeping naar Beets bedankt.

SOMMELSDIJK, 30 Maart. Heden werd van Ring en Classis door den consulent, Ds. P. Romijn, Pred. te Middelharnis, en den gecommitteerde van het Classicaal Bestuur, Ds. J. L. Fortuijn Droogleever, Pred. te Melissant, ontslagen onze tegen April emeritus verklaarde

Leeraar en vriend, Ds. M. L. Reijerkerk. Gisteren nam hij een leerzaam, zegenend en liefdevol afscheid van de gemeente met Luc XVI: 1, 2*a*, zich verantwoordende over zijne, vooral in de laatste jaren, gehandhaafde Bijbelbeschouwing en Bijbeltoepassing.

GOEDEREEDE, 7 April. Nadat Ds. F. Hopster, Pred. te Lemele, voor de beroeping naar deze gemeente bedankt had, werd heden tot Herder en Leeraar beroepen Ds. C. E. Crull, Pred. te Sleen.

STAD AAN 't HARINGVLIET, 7 April. Om te voorzien in de vacature, ontstaan door het emeritaat van Ds. J. G. Wanrooij, heeft de Kerkeraad heden een drietal van predikanten opgemaakt, bestaande uit DD. W. A. Wanrooij, te den Bommel; J. M. Rutte, te Arnemuiden, en Th. H. van Dolder, te 's Heer Abts- en Sinoutskerke, waaruit eerstgenoemde, broeder van onzen vorigen leeraar, onmiddellijk beroepen is.

STELLENDAM, 8 April. Heden werd alhier tot Predikant beroepen Ds. J. M. Rütte, te Arnemuiden.

ROCKANJE, 12 April. Naar aanleiding van Hebr. 13: 14, toegepast op het gebied van godsdienst, in het streven naar vooruitgang, sprak onze waardige Leeraar, Dr. W. H. Kosters zijn laatste woord tot ons. Onze beste wenschen vergezellen hem naar zijne nieuwe standplaats te Heenvliet, terwijl onze bede, zingend aangeheven bij het einde der godsdienstoefening, aan hem en zijn huis moge worden vervuld. Na afloop hiervan had zijne losmaking plaats van de gemeente.

ZWARTEWAAL, 15 April. Heden maakte de Kerkeraad de volgende twaalf-, zes- en drietallen van Predikanten op. Twaalftal: A. A. Booij van Campen, M. Buijs, W. van Dam, W. F. C. van Laak, M. J. Mees, M. C. Muller, J. H. van der Palm, J. F. A. Sperna Weiland, Dr. W. A. Terwogt, A. M. Venker, J. G. van Walsem en M. Wassenaar, Predikanten te Urmond, Noord-Scharwoude, Ilpendam, Nieuw-Helvoet, Barendrecht, Zuidrijpe, Houtrijk en Polanen, Bergeik, Simonshave c. a., Koedijk, Wateringen en Oudeschild. Zestal: van Laak, Mees, van der Palm, Terwogt, van Walsem en Wassenaar. Drietal: Mees, van der Palm en Terwogt.

MIDDELHARNIS. Zie Doesborgh (cl. Zutphen).

HEENVLIET, 19 April. Dr. W. H. Kosters, na des voormiddags door den Consulent, Ds. J. E. Moltzer, te zijn bevestigd met eene rede naar Matth. V: 17, aanvaardde heden zijne betrekking als Predikant alhier met eene toespraak naar Jerem. I: 7*b*.

ROCKANJE, 23 April. De Heer H. A. van der Meulen prop. heeft voor de beroeping naar deze gemeente bedankt.

ZWARTEWAAL, 24 April. Uit het bovengenoemde drietal is tot Predikant dezer gemeente beroepen Dr. W. A. Terwogt, Pred. te Simonshaven c. a.

NOORD-HOLLAND.

AMSTERDAM.

DIEMEN, 31 Maart. Van hier kan nog gemeld worden, dat onze geliefde Leeraar, Ds. T. Hoog, na den 15 dezer maand van ons afscheid genomen te hebben met eene toespraak over 2 Cor. VI : 1, den 16 daaraanvolgende op eervolle wijze is ontslagen van zijne betrekking tot de classis door Ds. J. Moulijn, Pred. te Weesp, en van zijn betrekking tot deze gemeente door den Predikant van Sloterdijk.

— 18 April. Den 8sten April is hier beroepen Ds. J. Kool, Pred. te Eemnes-Binnendijks.

THAMEN A./D. AMSTEL, 15 April. De kerk alhier werd bij testamentaire beschikking van Mejufvrouw wed. Gaveel, geb. Ploeger, overleden te Aalsmeer, als erfgenaam benoemd van de helft harer nalatenschap. Na bekomen Koninklijke magtiging hebben Kerkvoogden heden die erfstelling aanvaard, en zagen zich na uitkeering van verschillende legaten in 't bezit gesteld eener som van *f* 2500.

AMSTERDAM, 20 April. Door het Kiescollegie is het navolgende alphabetisch gestelde drietal van Predikanten geformeerd ter voorziening in de vacature, voortdurende door het bedanken van Dr Ph. J. Hoedemaker van Rotterdam: DD. J. W. Felix te Utrecht, J. G. Knottnerus AMzn. te Dordrecht, en C. A. Renier Jzn. te Bergschenhoek.

HAARLEM.

HAARLEM. Door wijlen Mej. Anna Geertruida Scheffers is aan het weeshuis alhier vermaakt eene som van *f* 2000 vrij van successieregten, met de verpligting om de rente aan eene derde gedurende haar leven uit te keeren.

ALKMAAR.

DE RIJP, 22 Maart. Heden werd tot onze gemeente ingeleid naar Hebr. XIII : 17 Ds. A. Barenbrugh, van Tholen tot ons overgekomen, door Ds. J. van Witzenburg, Pred. te Zaandam, aan wien de consulent het bevestigingswerk welwillend had afgestaan. Des avonds te 6½ ure aanvaardde Ds. Barenbrugh zijne bediening met eene rede naar 1 Cor. IX : 19.

KOEDIJK, 29 Maart. Onze Predikant, Ds. A. M. Venker, deelde ons heden voormiddag mede, dat hij voor de beroeping naar Delden bedankt heeft.

ST. MAARTEN c. a., 5 April. Nadat de HH. P. Th. Wielandt en H. A. van der Meulen eene predikbeurt hadden vervuld, werd heden aan laatstgenoemden toezegging van beroeping gegeven.

EGMOND AAN ZEE, 12 April. Heden morgen nam Ds. A. van Laar afscheid van deze gemeente met Philipp I: 27. Aan het slot werd hem de gebruikelijke zegenbede toegezongen, terwijl hij in eene kerkeraadsvergadering, daarop belegd, eervol werd ontslagen van zijne

betrekking tot de gemeente door den Consulent, Ds. P. Immink, Pred. te Bergen, en van die tot de classis door den afgevaardigde van het Classicaal Bestuur, Ds. W. Jelgersma, Theol. Dr. en Pred. te Schoorl.

— 20 April. HH. Candidaten, die genegen mogten zijn in deze vacante gemeente eene predikbeurt op beroep te vervullen, worden verzocht zich vóór den 16 Mei e. k. daartoe aan te melden bij den Consulent, Ds. P. Immink, Pred. te Bergen. Het tractement bedraagt ƒ 968, benevens vrije woning en erve.

HIPPOLITUSHOEF c. a., 20 April. Heden werd alhier tot Predikant beroepen Ds. W. van der Veen, Pred. te Waalwijk.

ST. MAARTEN c. a., 23 April. Tot onze teleurstelling heeft de Heer H. A. van der Meulen prop. ons medegedeeld, dat hij voor de beroeping naar deze gemeente bedankte.

HOORN.

OOSTERDIJK, 19 April. De eerste Predikant dezer onlangs gestichte gemeente, Ds. A. A. van Meurs, deed heden namiddag alhier zijne intrede, sprekende naar 2 Cor. I : 24*b*, na des voormiddags door den Consulent, Ds. E. Cats Wor, te zijn bevestigd met eene rede naar Joh. XIV : 19*c*.

EDAM.

PURMER, 29 Maart. Onze Leeraar en Vriend, Ds. A. D. Adama van Scheltema, beroepen naar de Hollandsche gemeente te Londen nam heden namiddag van ons afscheid met de woorden Philipp. IV : 8, 9*b*. Na de godsdienstoefening werd hij ontslagen van zijn betrekking tot de classis door den heer mr. H. C. Hooft Hasselaar, afgevaardigde van het Classicaal Bestuur van Edam, en van die tot de gemeente door den Kerkeraad.

KWADIJK, 6 April. Heden nam onze geachte Predikant, Dr. G. Paris, beroepen naar Buiksloot, een hartelijk afscheid van ons met eene toespraak naar Phil. 1 : 27*a*. Onmiddellijk na de godsdienstoefening werd hij door den Consulent, Ds. J. W. P. Feith, Pred. te Beemster, van zijne betrekking tot de gemeente op eervolle wijze ontslagen.

-- 12 April. Uit het vroeger geformeerde tweetal werd heden door stemgeregtigden tot Predikant beroepen de Heer H. A. van der Meulen, Candidaat bij het Provinciaal Kerkbestuur van Noordholland.

BUIKSLOOT, 12 April. Heden voormiddag werd onze nieuwe Leeraar, Dr. G. Paris, in zijne bediening onder ons bevestigd door zijnen vriend, Dr. J. M. A. Calkoen van Sloterdijk, die tot tekst had gekozen Hand. XXVIII : 31. Des namiddags sprak de bevestigde tot ons naar 1 Cor. I : 23, 24.

MARKEN, 12 April. Heden aanvaardde onze nieuwe Leeraar, Ds. C. Peters, de Evangeliebediening in ons midden, sprekende over Hand. IX : 17*m*, nadat hij des voormiddags bij de gemeente was ingeleid door den Consulent, Dr. N. Tydeman, met eene rede naar aanleiding van 1 Cor. IX : 19*a*.

PURMER, 21 April. Heden werd door den Kerkeraad tot Herder en Leeraar beroepen Ds. A. C. W. Termeulen, Pred. te Hensbroek. Met den beroepene stonden in alphabetisehe orde op het twaalftal: DD. Dr. J. van den Berg, Dr. A. Bruining, W. van Dam, L. W. de Grient Dreux, F. C. A. Hoogvliet, J. Montagne, F. B. Granprè Molière, W. Mijsberg, J. Verweij, J. W. de Vries en W. M. de Vries, Predikanten te O. en W. Blokker, Etersheim c. a., Ilpendam. Scharwoude, Monnikendam, 's Graveland, Zalk, Purmerende, Rijswijk (Zuidholland), Purmerende en Driehuizen c. a.; op het zestal: DD. van den Bergh, van Dam, de Grient Dreux, Verweij en J. W. de Vries; op het drietal: DD. Verweij en J. W. de Vries.

ZEELAND.

MIDDELBURG.

GAPINGE, 12 April. Ter vervulling der bestaande vacature is hier beroepen de Candidaat A. Gelderman.

DOMBURG, 12 April. Tot Herder en leeraar dezer gemeente is beroepen Ds. H. Rombach, Pred. te Babyloniënbroek c. a.

ZOUTELANDE, 13 April. In de vorige week is alhier beroepen Ds. M. A. van Booven, Pred. te Hellouw.

ZIERIKZEE.

THOLEN, 8 April. Heden werd alhier het volgende drietal van Predikanten opgemaakt: J. L. Fortuijn Droogleever te Melissant, M. Buijs te Noordscharwoude en J. C. van Gorcum te Welsum, en eerstgenoemde daaruit terstond beroepen.

BRUINISSE, 10 April. Onze van Nisse overgekomen Leeraar, Ds. J. van 't Hooft, ving heden in de namiddag-godsdienstoefening zijne werkzaamheden in ons midden aan met eene rede naar 2 Cor. V : 20. Des voormiddags was hij tot de gemeente ingeleid door den Consulent, Ds. J. A. de Vlieger, Pred. te Oosterland, die bij deze gelegenheid sprak naar 1 Luc. XXIV: 46—48.

THOLEN, 19 April Heden mogt onze leeraar, Ds. J. P. Burgerhout, die den 13 April 1834 te Borselen als Pred. bevestigd was, zijne vervulde veertigjarige Evangelie-bediening vieren. Hij had tot grondslag zijner feestrede gekozen Ps. LXX : 17, 18*a*. De gemeente betoonde hare belangstelling in het feest des hooggeschatten mans door hem een kostbaar geschenk aan te bieden.

GOES.

KATTENDIJKE, 21 Maart. De heer A. Gelderman, Cand., heeft voor de beroeping naar deze gemeente bedankt.

WEMELDINGE, 26 Maart. Heden werd alhier tot Predikant beroepen Ds. J. F. F. van den Hamme, Pred. te Polsbroek. Zie echter Polsbroek (cl. Utrecht.)

WILHELMINADORP, 30 Maart. Onder voorzitting van den consulent, Ds. Th. H. van Dolder, Pred. te 's Heer-Abtskerke c. a., werd heden door stemgeregtigden beroepen tot Herder en Leeraar Ds. K. W. Hulstijn te Vreeswijk.

NISSE, 12 April. Onze geliefde Leeraar, Ds. J. van 't Hooft, naar Bruinisse beroepen, nam heden een hartelijk afscheid van onze gemeente, sprekende over Openb III : 3 Na de godsdienst werd hij van zijne betrekking tot de classis en gemeente op eervolle wijze ontslagen.

WISSEKERKE, 12 April. Na gisteren van zijne betrekking tot de gemeente en classis op vereerende wijze te zijn ontslagen, sprak Ds. J. G. Verhoeff heden een liefderijk en ernstig afscheidswoord naar 2 Tim. II: 8*a*.

KRUININGEN, 19 April. Heden werd tot groote blijdschap der gemeente de vacature vervuld, ontstaan in December 1871 door het overlijden van Ds. P. Meerburg Snarenberg. Ds. W. J. Pijzel, van Loenen op de Veluwe tot ons overgekomen, werd in het morgenuur tot zijn dienstwerk ingeleid door zijnen zwager, Ds C. H. van Dam, Pred. te Baardwijk, aan wien de Consulent dit werk welwilllend had afgestaan. De bevestiger sprak naar 2 Cor. XII: 9*a*, de bevestiger dos namiddags over Joh. XV; 27*a*.

IJZENDIJKE.

HOEK., 6 April. Van hier is verzuimd melding te maken, dat na ontvangen Koninklijke autorisatie, door de diaconie alhier in de maand Februarij in ontvangst is genomen eene som van *f* 115, haar vermaakt door wijlen Maria Mesju. Op hoogen prijs wordt deze beschikking gesteld, daar zij is van eene weduwe, die alleen door zuinigheid in hare behoeften kon voorzien en niet beter, voor vroegere aan haar verleende ondersteuning, wist dankbaar te zijn dan door hetgeen zij had den armen mede te deelen. Haar voorbeeld vinde hier en elders navolging.

UTRECHT.

UTRECHT.

BAAMBRUGGE, 29 Maart. Onze Leeraar, Ds. C. L. D. van Coeverden Adriani, heeft voor de beroeping naar Harlingen bedankt.

POLSBROEK, 30 Maart. Onze Leeraar, Ds. J. F. F. van den Hamme is beroepen te Wemeldinge.

BENSCHOP, 2 April. Ds. H. Bax, Pred. te Poortvliet, heeft voor onze beroeping bedankt.

POLSBROEK, 7 April. Onze Leeraar, Ds. J. F. F. van den Hamme, heeft tot onze blijdschap ook voor de beroeping naar Wemeldinge bedankt.

ZEGVELD, 11 April. Aan het einde der namiddaggodsdienstoefening werd aan deze gemeente het overlijden medegedeeld van haren vorigen Leeraar, den heer H. A. Laan. Met lust en ijver is hij in

de Evangeliebediening alhier werkzaam geweest van 1855 tot 1863, en ook na zijn vertrek bleef hij als rustend Leeraar aan deze gemeente eene groote belangstelling wijden; geen wonder dat het bericht van zijnen dood met deelneming werd ontvangen door allen, die den waardigen werkzamen man van nabij hebben gekend.

VREESWIJK, 19 April. Onze Leeraar, Ds. K. W. Hulstijn, heeft ook voor de beroeping naar Wilhelminadorp, waarvan hij ons op Goeden Vrijdag kennis gaf, mogen bedanken.

BENSCHOP, 20 April. Alhier is beroepen de heer A. P. A. du Cloux, emer. Pred. van Spijk in Groningen.

AMERSFOORT.

MAARTENSDIJK, 29 Maart. Onze Leeraar, Ds. H. Schouw Santvoort, sprak heden namiddag een woord van afscheid naar Joh. XIX: 30*a* en werd daarna op eervolle wijze ontslagen van zijne betrekking tot de classis door Ds. F. J. Herman, Pred. te Baarn, als gecommitteerde van het Classicaal Bestuur, en van die tot de Gemeente door den consulent, Ds. G. Boxman, Pred. te Westbroek c. a.

BUNSCHOTEN, 31 Maart. In de vacature, voortdurende door het bedanken van Ds. H. Bax, Pred. te Poorrvliet, hebben wij getracht te voorzien door het beroepen van Ds. H. J. P. van der Linden, Pred. te Hillegondsberg.

EEMNES-BINNEN, 12 April. Heden maakte onze Leeraar, Ds. J. Kool, ons bekend, eene beroeping te hebben ontvangen naar Diemen c. a., welke hij eenigen tijd in beraad wenschte te nemen.

AMERSFOORT, 12 April. Heden avond nam onze Leeraar, Ds. C. van Roggen, afscheid van de gemeente. Zijn laatste woord was ontleend aan 1 Joh. II: 28: „blijft in Hem." Door het aanheffen van de bekende zegenbede sprak de gemeente het als haren wensch uit, dat het hem goed mogt gaan in zijnen nieuwen werkkring. Na het afscheid werd de vertrekkende broeder losgemaakt van de gemeente door Ds. H. C. Voorhoeve als tijdelijk praeses van den Kerkeraad, en van de classis door Ds. J. J. Bos van Soest, als gecommitteerde van het Classicaal Bestuur.

NIEUW-LOOSDRECHT, 14 April. Door den Kerkeraad is toezegging van beroeping gedaan aan Ds. F. Lion Cachet, Pred. te Utrecht (Zuid-Afrika).

BUNDSCHOTEN, 21 April. Tot ons leedwezen heeft ook Ds. H. J. P. van der Linden voor de beroeping naar deze gemeente bedankt.

FRIESLAND.

SNEEK.

HARICH c. a., 26 Maart. Heden werd alhier, overeenkomstig de stemming van Floreenpligtigen, tot Herder en Leeraar beroepen Ds. J Kapteijn, Pred. te Hindeloopen.

— 26 Maart. Op voordragt van Kerkvoogden is door Floreenplig-

tingen het Predikantstractement alhier met f 200 's jaars verhoogd zoodat het thans f 1000 bedraagt, behalve nog andere zeer goede emolumenten.

SNEEK. Zie Elspeet (cl. Harderwijk).

WARNS c. a. 2 April. Heden is alhier tot Predikant beroepen Ds. J. J. A. Ploos van Amstel, Pred. te Hilversum.

HARICH c. a., 15 April. Ds J. Kapteyn van Hindeloopen heeft onze beroeping aangenomen. Hem is nog eene peasoonlijke toelage van f 200 's jaars verzekerd.

FRANEKER.

CUBAARD c. a., 8 April. Onze geachte Leeraar, Ds. S. J. Kalma, deelde ons heden avond mede, dat hij jl. Zondag eene beroeping naar de Gemeente te Zevenbergen ontvangen en in ernstig beraad genomen had.

SCHRAARD, 18 April. Den 29 Maart werden wij hier verblijd door het bericht, dat de heer A. Gelderman, Candidaat bij het Provinciaal Kerkbestuur van Utrecht, de beroeping herwaarts had aangenomen.

HARLINGEN, 18 April. Ter vervulling der drie hier bestaande vacaturen zijn hier beroepen: Ds. H. C, Voorhoeve, te Amersfoort; E. W. Heinecken, te Renswoude, en A. Verkouw, te Wamel.

DOKKUM.

FERWERD, 8 April. Den 21 dezer overleed onze hooggeschatte Herder en Leeraar, de heer E. U. Thoden van Velzen, in den ouderdom van ruim 65 jaar. Meer dan 35 jaren was hij in ons midden werkzaam, verkondigde hij het Evangelie met dien ernst en die getrouwheid, met die gemoedelijkheid en dien ijver, met die opregte en eenvoudige godsvrucht, waardoor hij velen ten voorbeeld en zegen was. Op den dag zijner begrafenis bleek het hoezeer hij geacht en bemind werd. Een buitengewoon groote schare luisterde met aandoeding naar de verschillende toespraken zijner ambtsbroeders, in menigte opgekomen, om den overledene de laatste eer te bewijzen. Zondag 29 Maart hield de consulent, Ds. D. Goedhuis van Blija, de gebruikelijke gedachtenisrede, sprekende naar Openb. XIV: 13.

BUITENPOST, 7 April. Heden is hier tot Predikant dezer gemeente beroepen Ds. G. Aalbers, Pred. te Diepenheim.

EE, 10 April. Ds. S. H. Buijtendijk, overgekomen van Harderwijk, hield heden zijne intrede met 2 Cor. IV: 2*b*, na in het morgenuur door den Consulent, Ds. W. Klercq, bij ons te zijn ingeleid met eene rede over Matth. XVII: 8.

HEERENVEEN.

JOURE, 9 April. Heden werd alhier door Floreenpligtigen benoemd, en vervolgens door den Kerkeraad beroepen Ds. H. ter Meulen, Pred. te Vuursche.

ST. JANSGA, 12 April. Ds. J. Appel, beroepen Pred. te Hei- en

Boekop, nam heden namiddag afscheid van deze gemeente, sprekende over 1 Petr. I: 25, en werd daarna eervol ontslagen van zijne betrekking op de gemeente alhier door den conculent, Ds. L. Troste, Pred. te Oosterhaule, en van die tot de classis door den afgevaardigde van het Classicaal Bestuur, Ds. J. Heeren. Pred. te Haskerhorne c. a. — Namens de gemeente werd door HH. Kerkvoogden den vertrekkenden Leeraar een sierlijk zilveren geschenk vereerd tot aandenken van hare liefde en hoogachting.

OVERIJSSEL.

ZWOLLE.

LEMELE. Zie Oudewater (cl. Gouda).

DEVENTER.

DELDEN, 7 April. Ter vervulling der vacature is Dr. P. C. van Wijk Pred. te Dokkum, hier beroepen.

MARKELO, 10 April. Met dankbaarheid wordt gemeld, dat diakenen alhier dezer dagen verblijd werden door eene aanzienlijke gift van honderd gulden, hun geschonken door de erfgenamen van wijlen den landbouwer B. J. Meengs.

DELDEN, 19 April. Heden nam onze Leeraar en vriend, Ds. W. Bax, van ons een hartelijk afscheid met Ruth I: 16*b*. Onze beste wenschen vergezellen hem naar de gemeente van Zierikzee Terstond na de godsdienstoefening werd hij van zijne betrekking tot de gemeente en classis losgemaakt door den consulent, jonkheer D. J. van Haeften, Pred. tê Hengelo, en den gecommitteerde van het Classicaal Bestuur, Ds. J. C. van de Velde, Pred. te Borne. Voor het eerst, sedert onheugelijke tijden, is deze gemeente van twee predikantsplaatsen thans herderloos. Wij hopen echter spoedig weder een eigen Herder en Leeraar te bekomen, daar Ds. P. C. van Wijk Nz., theol. Dr. en Pred. te Dokkum, de beroeping naar hier aangenomen heeft.

ENSCHEDE, 19 April. Nadat Ds. N. de Jonge; Pred. te Leksmond, voor de beroeping naar hier bedankt had, is door het Kiescollegie het navolgende zestal opgemaakt: E. W. Heinecken, te Renswoude, G. A. Rademaker, te Sneek; J. van Heerde, te Oudewater; J. Riemens, te Driebergen; E. F. Kruijff, te Velp, en H. C. van Lindonk, te Oosterbeek.

KAMPEN.

BLOKZIJL 22 Maart. In eene op heden gehouden vergadering van het Kiescollegie werd met bijna algemeene stemmen hier beroepen Ds. K. Homan, Pred. te Blankenham.

VOLLENHOVE, 9 April. Door het Kiescollegie is heden tot Predikant beroepen Ds. H. W. A. Verhoeff, Pred. te Charlois c. a.

BLOKZIJL, 21 April. Ds. K. Homan. Pzed. te Blankenham, heeft voor ons beroep bedankt.

GRONINGEN.

GRONINGEN.

DE WILP, 29 Maart. De vacature alhier werd heden vervuld Door den consulent, Ds. S. H. Coldewey, Pred. te Marum c. a., tot de Gemeente ingeleid met Matth. XX: 26—28, aanvaardde onze van Haulerwijk overgekomen Leeraar, Ds. H. J. C. Bekenkamp, zijn dienstwerk onder ons met Joh. XIV : 23.

GRONINGEN, 29 Maart. Heden werd aan de Gemeente alhier bij monde van hare Predikanten berigt gegeven van het overlijden van haren voormaligen vriend en Leeraar, den heer M. A. Amshoff, die haar van 1832—1865 het Evangelie verkondigde. De gedachtenis van dien waardigen, liefdevollen man zal voorzeker bij velen, wie hij ten zegen was, dankbaar bewaard blijven.

Gelijke mededeeling werd uit Hall ontvangen, waar de ontslapene van 1825—1827, en uit Huissen, waar hij van September 1827 tot Mei 1830 in de Evangeliebediening werkzaam was.

LUTJEGAST, 6 April. Na den vorigen avond losgemaakt te zijn van gemeente en classis, nam Ds. W. Cannegieter heden voormiddag afscheid van onze gemeente, sprekende naar 1 Cor. XV : 58.

VISVLIET, 19 April. Onze geachte leeraar, Ds. Herm. Cannegieter Dz, nam heden op hartelijke wijze afscheid van deze gemeente, sprekende naar 1 Joh. II: 28*a*.

NOORDHORN, 20 April. Uit een der Collatrice door den Kerkeraad aangeboden tweetal van Predikanten, A. Blaauw te Obergum en A. Boerema te Garshuizen, is eerstgenoemde benoemd en daarop terstond door den Kerkeraad beroepen.

WINSCHOTEN.

STADSKANAAL, 6 April. De gemeente alhier heeft aan den consulent, Ds. H. E. Gravemeijer, Pred. te Onstwedde, een blijk van erkentelijkheid gegeven, wegens de belangelooze diensten, gedurende vacatures aan deze gemeente bewezen. Het geschenk bestaat in een fraaijen cigarenstander, welks bekers met zilveren voetstukken zijn versierd.

WAGENBORGEN, 18 April. Ds. G. H. Bleeker, Pred. te Tjamsweer, heeft ook voor onze beroeping bedankt. Nu is door stemgeregtigden beroepen de heer L. Okken, Cand. bij het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen, zijnde heden juist 23 jaar en dus beroepbaar.

APPINGADAM.

DELFZIJL, 5 April. Heden vernamen wij tot onze blijdschap van

onzen geachten Leeraar, Ds. H. Miedendorp, dat hij voor de beroeping naar de naburige gemeente te Wirdum bedankt had, Dit bedanken is vooral geschied ten gevolge van een besluit van Kerkvoogden en Notabelen, die op aandrang van de gemeente het tractement met *f.* 100 hebben vermeerderd en hoop hebben gegeven op nog meerdere verhooging.

OOSTERWIJTWERT, 12 April. Heden werd onze beroepen leeraar Ds. W. Cannegieter onder ons bevestigd door zijnen oom, H. Cannegieter, Pred. te 't Zandt. De bevestiger had tot tekst Openb. I : 17, 18*v* de bevestigde uit 1 Cor. I: 17 de woorden: „Christus heeft mij gezonden om het Evangelie te verkondigen."

BIERUM, 19 April. Onze hooggeachte Leeraar, Ds. R. P. Cleveringa, mogt het voorregt genieten heden met de gemeente gedachtenis te vieren van zijne op den 15 April jl. vervulde 25jarige Evangeliebediening, waarvän hij 10 jaren te Wirdum en 15 jaren alhier doorbragt. Doordrongen van den ernst en het gewigt zijner bediening sprak hij naar Philip. III: 12 met opgewekten zin en bewogen van gemoed eene rede uit, die weerklank vond in de harten van de talrijk opgekomen schare. Geschenken door gemeente, vrienden en Ring, den jubilaris aangeboden, getuigden van hoogachting jegens den beminden Leeraar, vriend en broeder. God verhoore de wenschen zijner gemeente en vrienden en doe hem nog vele jaren tot rijken zegen werken voor het Koningrijk der Hemelen.

TJAMSWEER. 19 April. Tot Herder en Leeraar dezer gemeente is beroepen de candidaat L. Okken.

ONDERDENDAM.

HORNHUIZEN EN KLOOSTERBUREN, 27 Maart. Door stemgeregtigden dezer Gemeente was op den 1 Maart jl., ter vervulling der vacature, ontstaan door het vertrek van Ds. J. Schuttevaêr naar Oudelande, een tweetal opgemaakt, bestaande uit DD. J. Rutgers, Cand. bij het Provinciaal Kerkbestuur van Overijssel, en A. Adama, Pred. te Wanneperveen. Uit dit tweetal is de heer Rutgers door den Collator, den heer G. R. B. Meijer, geëligeerd en dientengevolge heden kerkelijk beroepen.

NOORD-BRABANT.

's HERTOGENBOSCH.

HELVOIRT, 8 April. Bij de voormiddag-godsdienstoefening gedacht onze Leeraar, Ds. Th. van Gogh, zijne 25jarige Evangeliebediening en sprak naar Paulus woord: „wij prediken Christus den gekruisigde."

VIERLINGSBEEK. 12 April. Heden namiddag aanvaardde Ds. C. M. van der Weijde Cz., zijne bediening met eene leerrede over 1 Thess. II : 12*a*, na des voormiddags bevestigd te zijn door den Consulent.

Ds. H. C. H. Reijers, Pred. te Boxmeer c. a., met een woord over 1 Cor. I : 9.

BREDA.

DONGEN, 22 Maart Heden nam onze geliefde Leeraar, Ds. J. Begemann, afscheid van ons. sprekende over Coloss. II: 5—7. Vijftig jaren had hij met trouw en liefde het Evangelie onder ons verkondigd; vijftig jaren, als een vader, zoet en zuur met zijne Gemeente gedeeld. Wij mogen hem de ruste dus niet misgunnen. Aan het einde der godsdienstoefening zong de gemeente den scheidenden Leeraar Gez. CXCII · 10 toe. Daarna werd hij van zijne betrekking tot de classis losgemaakt door den Scriba van het Classicaal Bestuur, Ds. C. J. M. van den Broek, Pred. te Breda, en van die tot de Gemeente door den consulent, Ds. J. Wigeri Aberson. Pred. te Oosterhout.

WILLEMSTAD, 27 Maart. Heden werd alhier tot Herder en Leeraar beroepen Ds. C. A. Renier Jz., Pred. te Bergschenhoek.

OOSTERHOUT, 7 April. De collecte voor noodlijdende kerken en personen alhier heeft dezer dagen opgebracht de som van *f* 23,27, wat in vergelijk met vroegere jaren, vooral in deze tijden, onze verwachting te boven ging. Wij willen dit daaraan toeschrijven dat de callecte door den Predikant en een ouderling aan de huizen geschied is. Deze wijze van collecteeren is hierom aan te bevelen.

MADE, 12 April. De vacature, ontstaan door het vertrek van Ds. J. G. G. Oudegeest naar Indië, werd heden vervuld. In de morgenure leidde Ds. H. Steenberg, Pred. te Amsterdam, aan wien de Consulent Ds. J. H. Kruseman Aretz, Pred. te Drimmelen, dit werk bereidvaardig had afgestaan, den heer H. Muntendam Jr., Cand. bij het Provinciaal Kerkbestuur van Zeeland, met de woorden van 1 Joh. IV : 16 tot de gemeente in. Met den bevestiger en den Consulent nam Ds. J. J. Bange, Pred. te Hooge Zwaluwe, aan de plegtige handoplegging deel. De bevestigde trad in de namiddagure op met de woorden van 2 Cor. I : 24*a*.

KRUISLAND, 14 April. Hier is beroepen Ds. R. de Jongh van Arkel, hulppriker te Bussum.

HEUSDEN.

HEUSDEN, 28 Maart Ds. J. J. Eigeman, Pred. te Buren, heeft vóor onze beroeping bedankt.

SPRANG, 29 Maart. Heden maakte onze waarde Leeraar. Ds. J. Montijn, der Gemeente bekend eene beroeping te hebben ontvangen naar de gemeente te Albasserdam, welke hij in ernstig beraad wenschte te nemen.

AALBURG EN HEESBEEN, 30 Maart. Ds. J. A. C. Nonhebel, Pred. te Leimuiden, heeft onze beroeping aangenomen.

LOON OP ZAND, 1 April. Tot Herder en Leeraar werd heden beroepen Ds. J. C. Eijkman Pred. te Bruchem, c. a.

MEEUWEN, 8 April Ds. P. C. van der Horst, Pred. te Gorinchem heeft voor ons beroep beleefdelijk bedankt.

DUSSEN, 12 April In den vroegen morgen van den tweeden Paaschdag werd ook deze gemeente vacant. Ds. J. Westhoff, sedert 18 Mei 1838 haar Herder en Leeraar, ontviel haar door den dood, na ontzettend lijden van enkele dagen. Werd drie dagen daarna door ambtgenooten en gemeentevrienden zijn lijk grafwaarts vergezeld, en sprak zijn vriend, de heer J. P Kerkhoff van Werkendam, op de begraafplaats een roerend woord, de Consulent, Ds. H. Rombach, trad heden voor haar op, sprekende naar Jes. LVII : 2. — Door den Ring zal het annus gratiae worden waargenomen.

DRENTHE

MEPPEL.

PESSE. 7 April. Heden is alhier tot Pred. beroepen de heer H. Rutgers SJz.. Candidaat bij het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen.
— 19 April. Ds. H. Rutgers SJz. heeft de beroeping naar deze gemeente bereidvaardig aangenomen.

COEVORDEN.

ODOORN. 29 Maart. Heden ontving het Armbestuur alhier het verblijdende berigt, dat de heer H. Zegering, in leven landbouwer te Exloo, onder deze Gemeente, aan genoemd Armbestuur de som ƒ1500 heeft gelegateerd, vrij van successieregten.

WAALSCHE KERK.

ZWOLLE, 1 April. Dr. H. C. Laatsman, Pred. te Haarlem, heeft de beroeping naar onze Gemeente aangenomen.

ROTTERDAM, 12 April. Heden werd Ds. C. A. A. de Magnin in onze gemeente als Predikant bevestigd door den jongsten Leeraar, Ds. A. G. van Hamel, naar 2 Cor. V : 18b—20. Des avonds aanvaardde onze nieuwe leeraar zijne bediening met eene leerrede over Matth. V : 17, 18.

CHRISTELIJKE GEREFORMEERDE KERK.

KRABBENDIJKE EN RILLAND, 16 Maart. Heden genoten we het voorrecht, dat onze Leeraar, J. de Koning, in ons midden werd bevestigd door onzen Consulent H. A. Jonkman, naar Jez. 30 : 20, 21. Des namiddags aanvaardde ZEW. zijn dienswerk met Coll. 1 : 28.

UITHOORN, 19 Maart. Heden werd alhier beroepen A. Brink, te Neuzen.

MARUM (Pr. Gron.), 19 Maart. Door onze gemeente is met groote meerderheid van stemmen beroepen : K. van Goor, te Veenwoudsterwal, met wien op het drietal stonden: P. Vlieg, te Oudega, en J. F. ten Hoor, te Ferwerd.

BRUINISSE, 20 Maart. Om te voorzien in de vacature, die weldra ontstaan zal door het vertrek van Ds. J. A. Klercq, heeft de Kerkeraad het volgende drietal gemaakt: M. Keulemans, te Middelburg: J. W. A. Notten, te Leeuwarden, en P. de Boer, te Veere.

MARSUM (Pr. Friesl.), 23 Maart. Uit het door den Kerkeraad geformeerde drietal: Bos, te Meeden; van Anken, te Suawoude, en van Hoogen, te Niezijl, is door de gemeente beroepen Ds. Bos.

LANDSMEER, 23 Maart. De dag van gisteren was voor onze gemeente een dag van verontrusting, doordien onze geachte Leeraar G. A. de Jong, ons bekend maakte, eene roeping te hebben ontvangen van de gemeente te Westmaas.

NEUZEN, 23 Maart. Tot onze blijdschap heeft onze geachte Leeraar A. Brink, vrijheid gevonden voor beide roepingen naar Pernis en Uithoorn te bedanken.

SCHEEMDA, 24 Maart. Tot onze blijdschap, heeft onze Leeraar J. Duursema, voor de roeping naar Idskenhuizen bedankt. Des Heeren naam zij geloofd.

WESTMAAS, 25 Maart. Onder biddend opzien tot den Koning der kerk is hier beroepen G. A. de Jong, te Landsmeer.

SUAWOUDE, 27 Maart. Tot onze groote blijdschap heeft onze Leeraar J. van Anken ook voor de roeping naar Burum bedankt.

VEERE, 29 Maart. Onze Leeraar P. den Boer, blijft bij ons. ZEW. heeft voor de roeping naar Yerseke bedankt. De Heere zij geloofd.

AXEL, 29 Maart. Tot algemeene blijdschap der gemeente heeft onze Leeraar O. C. Doornbos voor de roeping naar Naaldwijk bedankt

MIDDELHARNIS, 30 Maart. Door onze gemeente, is met bijna algemeene stemmen beroepen J. Schotel, te Dinteloord.

AMSTERDAM, 1 April. Beroepen A. H. Gezelle Meerburg, te 's Gravendeel. Met ZEW. stonden op het drietal: J. Hessels, te Bedum, en L. v. d. Valk, te Delft.

's GRAVENZANDE, 1 April. Alhier is met meerderheid van stemmen beroepen J. W. A. Notten, te Eeeuwarden.

BROUWERSHAVEN, 3 April. Door den kerkeraad is het volgende drietal geformeerd: DD. H. A. Jonkman, S. van den Hoorn en C. Kuijzer.

HEINKENSZAND, 5 April. Heden werd alhier beroepen O. C. Doornbos, te Axel.

VELDHUIZEN (Gr. Bentheim), 5 April. Tot onze blijdschap heeft Ds. J. Schoemaker, te Bunde, onze roeping aangenomen.

VEENWOUDSTERWAL, 5 April. Onze leeraar K. van Goor heeft tot onze blijdschap voor de roeping Marum bedankt.

ONSTWEDDEN-MUSSEL, 6 April. Met algemeene stemmen beroepen B. J. Bennink te Stedum, met wien op het tweetal stond J. Koopmans te Westergeest.

PERNIS, 6 April. Onder de leiding van onzen consulent is door onze gemeente beroepen J. M. Vos te Lutten.

UITHOORN, 6 April. Heden is alhier voor de tweedemaal beroepen G. A. de Jong te Landsmeer.

EMMELENKAMP, 8 April. Na slechts vier weken herderloos te zijn geweest mochten we den derden April het voorrecht genieten, dat onze beroepen leeraar L. Stroeven werd bevestigd door onzen vroegeren leeraar J. Moolhuizen, die tot tekst had gekozen 2 Cor. 5 : 20.

Des namiddags varbond zich de bevestigde aan de gemeente met 1 Cor. 2: 2.

LUTTEN, 9 April. Onze geachte leeraar J. H. Vos heeft twee roepingen ontvangen, eene naar Pernis en eene naar Ambt Vollenhove. Dat hij voor beide bedanke, is onze bede.

HIJKEN, 11 April. Heden maakte onze beminde leeraar J. Westrik ons bekend een beroep te hebben ontvangen van de gemeente Waardhuizen en Uitwijk. Het is onze vurige bede, dat ZEw. bij ons blijve.

WAPENVELD, 12 April Uit het tweetal leeraren: M. H. J. Bosch te Workum en J. H. Brilman te Holten is eerstgenoemde beroepen.

HOOGKERK, 13 April. Onze geachte leeraar L. van Dellen heeft mene roeping ontvangen van de gemeente te Arum. Dat ZEw. in ons midden blijve, is onze wensch.

MEEDEN, 13 April. Met dankbaarheid aan den Heere kunnen wij vermelden, dat onze geachte Leeraar P. Bos voor de roeping naar Marrum heeft bedankt

LEEK, 13 April. Gisteren nam onze beminde leeraar G. Hemkes zegenend afscheid van onze gemeente naar Coll. 1: 23*a* Onze bede is, dat de Heere hem ook in zijn nieuwen werkkring ten zegen stelle.

REMONSTRANTSCHE BROEDERSCHAP.

OUDE-WETERING. 6 April. Heden ontving de Kerkeraad het teleurstellend berigt dat ook Ds. W. J. J. Fries de Vries van Zevenhuizen ep Hazerswoude voor het op hem uitgebragt beroep naar deze Gemeente bedankt.

EVANGELISCH-LUTHERSCHE KERK.

De Secretaris der Evang.-Luthersche Synode en Synodale Commissie zijne werkzaamheden weder aanvaard hebbende, verzoekt dat van nu af alle brieven en stukken betreffende dat secretariaat weder aan zijn adres zullen worden toegezonden.

Schiedam,
15 April 1874. W. D. STATIUS MULLER.

STADSKANAAL, 22 Maart. Heden middag deed onze nieuw beroepen Herder en Leeraar, Ds. S. T. W. Grebe, zijne intrede in deze Gemeente met het houden eener leerrede over 1 Cor. II: 2. Des morgens werd ZEw. aan de Gemeente voorgesteld door den consulent, Ds. C. W. Pohlmann, Predikant te Wildervank, met eene leerrede over. Hebr. XIII: 17. Een buitengewoon groote schare was tot het bijwonen van beide plegtigheden opgekomen.

's HERTOGENBOSCH, 12 April. Wegens het vertrek van Ds. J. H. A. Michielzen naar Zierikzee, zijn door den grooten kerkeraad op de nominatie geplaatst: DD. Bleeker, te de Rijp; Geelhuijzen, te Brielle; Kesper, te Woerden; Kinderman, te de Helder; ter Laag, te Weesp; C. A. de Meijere, te Edam; Pohlman, te Wildervank en Veendam, en Stellwag, te Doetinchem.

DOOPSGEZINDE GEMEENTEN.

MENSINGEWEER. Tot Herder en Leeraar bij deze gemeente is beroepen Ds. W. C. Schiff, Pred. te Nes op Ameland.

YLST, 12 April. Heden verbond zich aan onze gemeente Ds. P. E. Lugt, Leeraar te Noordbroek, met eene rede over Rom. I: 16.

MENSINGEWEER, 19 April. Tot ons leedwezen ontvingen wij berigt dat Ds. W. C. Schriff, Leeraar te Nes op Ameland, het beroep herwaarts niet heeft aangenomen.

NOORDHORN, 26 April. Heden is hier beroepen Ds. W. J. van Douwen, Pred. te Borne.

BUITENLANDSCH KERKNIEUWS.

Voor de oprichting van het seminarie nabij Batavia is van een onbekende een gift van *f* 1000 ontvangen.

PARAMARIBO, 1 Maart. De Predikant C. Conradi maakte heden aan de gemeente bekend, dat haar voormalige Leeraar, de heer C. van Schaik, Ridder van den Nedl. Leeuw, den 28 Jan. te Amsterdam overleden is. Vroeger Predikant te Dwingeloo, heeft hij van den 12 April 1852 tot 27 Oct. 1861, als wanneer hij door eene oogziekte daarin verhinderd werd, alhier de Evangeliedienst vervuld. Als toen met verlof naar Nederland vertrokken, is hij twee jaren later genoodzaakt geworden om emeritaat te vragen. Gedurende dien tijd is hij nog in de bediening geweest te Haaksbergen, maar dit heeft hij ook niet lang kunnen volhouden. De gemeente van Suriname had hem nog niet vergeten. Met deelneming heeft zij zijn verscheiden vernomen.

PARAMARIBO, 16 April. Aan onzen Pred. Ds. S. van Dissel, is tot hérstel zijner gezondheid een buitenlandsch verlof voor den tijd van één jaar verleend.

HET LAATSTE WERK VAN D. Fr. STRAUSS.

Ein antiker Spiegel für den „neuen Glauben" von D. Fr. Strauss. Vortrag von Willibald Beyschlag. Theol. Dr. und Prof.

Toen in het laatst van 1872 de jongste pennevrucht van Dr. David Friedrich Strauss in de nieuwsbladen werd aangekondigd en ook al spoedig eene Hollandsche vertaling beloofd werd, was ieder belangstellende in de Godgeleerde wereld nieuwsgierig, wat het nu zoude zijn, te meer, daar de titel: Der alte und der neue Glaube, als tot lezen uitlokte. Strauss noemt zijn werk ein Bekenntnisz, en na veertigjarigen arbeid en reeds een grijsaard geworden, gaat het hem als ieder ernstig gestemd mensch. Daar verneemt hij die stem in zijn binnenste, die hem zegt: Doe rekenschap van uw rentmeesterschap, want gij zult niet langen tijd meer rentmeester zijn. „Der alte und der neue Glaube" hebben wij alzoo te beschouwen als de vrucht van Strauss' leven en werken, in het bijzonder als Godgeleerde. Staat hij in zekeren zin alleen, toch is hij zich bewust, uit naam en in den geest van duizenden te spreken. Met hem willen zij niet meer van kerk, gemeente, zelfs niet van vereeniging weten. Welk een onderscheid, nu en bij de verschijning van zijn eerste „Leven van Jezus," in Duitschland, en ook in ons vaderland. Binnen korten tijd

beleefde het werk tal van uitgaven, en moest men toen met de vertaling, na de verschijning van het eerste deel, uit gebrek aan belangstelling den arbeid staken, nu werd hij gretig gelezen en verslonden, zeker niet het minst door hen, die gevoelen in de Christelijke kerk niet meer op hun plaats te zijn. Die verandering kenmerkt den geest des tijds, die velen geavanceerden zelfs stoffe geeft tot geene geringe bekommernis. Aan de verwachting, die men omtrent dit werk van Strauss koesterde, is niet beantwoord geworden. Zij, die het met den Godsdienst, hoezeer zij ook verschillen, ernstig meenen, en dezen beschouwen als het wezen van den mensch, den steun van den staat, het grootste kleinood der menschheid, zijn door Strauss teleurgesteld geworden.

Men dacht nu te vinden een degelijke wetenschappelijke handhaving van Christendom en Godsdienst, een beschouwing van deze, die niet in strijd was met, maar aanbevolen werd door de nieuwere wereldbeschouwing; en, ziet juist deze levert Strauss de krachtigste wapenen, om de vesting des christendoms te beschieten, zoodat er niets meer van overig is, en de vraag: Zijn wij nog Christenen? ontkennend beantwoord wordt, en op de andere: Hebben wij nog Godsdienst? een antwoord wordt gegeven, waarin geen plaats meer is voor een persoonlijk God, en de Godsdienst zich opgelost heeft in een opwekking voor 's menschen geheugen, om toch nimmer te vergeten dat, wat er met hem en rondom hem plaats heeft, uit de eene bron van alle leven, van alle rede en alle goeds, voorkomt. Schopenhauer en Feuerbach zijn zijne geestverwanten, en worden (dit kan ons telkens uit zijn werk blijken) met groote ingenomenheid aangehaald. Het atheïsme en het materialisme zijn de systemen, waaraan Strauss, en dat kan ons zijn laatste werk leeren, het zegel zijner goedkeuring hecht. Met een lichtzinnigheid, zijn leeftijd onwaardig, en op een toon, die ons geen

hoog denkbeeld geeft van den ernst, waarvan hij in de inleiding gewag maakt (§ 9), spreekt hij over de heiligste zaken, en als dilettant in de natuurkundige wetenschappen, doet hij uitspraken, alsof mannen van het vak van hem hebben te leeren, hoe het dan nu eigenlijk zich heeft toegedragen met de wording aller dingen. Waar op die wijze en zoo uit de hoogte beslissend gesproken wordt, daar kan het ons geenszins verwonderen, dat Strauss zijne aanhangers bij duizenden telt en ook in ons vaderland tellen zal. Immers men hoort van verschillende zijden klachten over gemis van degelijkheid, gebrek aan ernstig onderzoek; en is het wel te ontkennen, dat het ongeloof, dat in het jongere geslacht met onrustbarende snelheid zich ontwikkelt, vooral in de onkunde omtrent de hoogste belangen der menschheid, haar vruchtbare bron heeft? O het is zoo gemakkelijk meê te gaan met den „Geist der stets verneint" en de spotters en lachers aan zijne zijde te krijgen. Dezen zullen in Strauss' laatste werk, welks theologische waarde en wetenschappelijke inhoud door bevoegde beoordeelaars veroordeeld zijn, [vgl. Theolog. Tijdschr. 1873, Jan. en Maart van Dr. L. W. E. Rauwenhoff en Dr. Joh. Huber: Der alte und der Neue Glaube. Ein Bekenntnis von D. F. Strauss kritisch gewürdigt], een welkomen vriend ontmoeten. In het vorige jaar heeft de Hoogleeraar Dr. Willibald Beyschlag (wiens naam in ons vaderland gunstig bekend staat) te Erfurt en Halle een lezing gehouden, naar aanleiding van Strauss' laatste werk. Het is niet zoozeer een critiek van dat werk, als wel een beeld, een spiegelbeeld, dat hij „der neue Glaube" van Strauss voorhoudt. De lezers van dit tijdschrift hiermede bekend te maken, kwam schrijver dezer regelen geenszins ongepast voor. Zij zullen er uit kunnen zien, dat datgene, wat zich voor nieuw uitgeeft dikwijls geen aanspraak heeft op dien naam; en hoeveler godsdienstige meening in meer of mindere aansluiting aan

Strauss, ons naar het heidendom terugvoert, zoodat, gesteld dat de waarheid aan hun zijde was, het overbodig ware geweest, dat het Christendom op aarde is verschenen, om het wegstervend heidendom met nieuw leven te bezielen. — Door een parallel uit den ouden tijd wil Beyschlag Strauss' werk in het juiste licht stellen. Strauss, die zich door zijne zeldzame gaven van verstand en veelzijdige ontwikkeling, onafhankelijkheid van karakter, levendigheid van voorstelling, een grooten naam verworven heeft, wil het Christendom den doodsteek geven, zijn uitvaart vieren, en in plaats hiervan aan een nieuw geloof, meer voor onze nieuwe wereldbeschouwing passend, het leven schenken. Beyschlag raadpleegt nu die oude ervaringrijke leermeesteres: de geschiedenis, om te zien, of hier een ware of een valsche profeet is opgestaan. Treedt met mij terug, zoo noodigt hij zijn gehoor uit, naar dien tijd, toen een oud en een nieuw geloof met elkander wedijverden; toen het nu dan oud geworden en verouderde Christelijk geloof in aanraking kwam met het geloof der classieke oudheid, en wel in een plaats, rijk aan herinneringen. Gij allen kent Raphaël's Paulus op den Areopagus, zooals de groote Heiden-Apostel, medegesleept door de macht van zijn blijde boodschap, den Atheners het Evangelie van den onbekenden God predikt, en in de nadenkende, spottende, bewonderende houding zijner hoorders, de verschillende indruk zijner prediking te voorschijn treedt. Gij allen kent dat verhaal uit de Handelingen der Apostelen. Het is in waarheid eene der belangrijkste gebeurtenissen der wereldgeschiedenis, die ons hier geschetst wordt, dat moedig optreden van het nog jeugdige Christendom in het middelpunt der classieke wereld. Hellas, Athene, wat geven ons deze namen niet veel te denken, welk een beteekenis hebben zij niet in de beschaafde wereld verkregen! Zij zijn de zetels, de bakermat van wetenschap en

kunst. Thans niet meer het Athene van Pericles en Plato, en in zekeren zin toch wel. — Nog prijkten op den Akropolis de scheppingen van Phidias en werden de Goden, door offers en gebeden van een volk, dat trotsch op hen was, geëerd; nog disputeerden de wijsgeeren, en brachten als van nieuws af de problemen der wereld- en zelfkennis ter sprake en verzamelden de eerste denkers van hun tijd in hunne scholen. Had niet de Attische geest, in deze tijden van verval en staatkundige onderdrukking, een nieuwe grootheid ontwikkeld, de schatten van het oosten ontsloten, en het wereldbedwingende Rome vol bewondering als aan zijne voeten gebracht; en was deze heerschappij des geestes niet veel meer beteekenend, dan die van Rome met haar wetten en haar geweld van wapenen? — En in deze hoogeschool der oude wereld en vaste burgt van het oude geloof, treedt nu, als een apostel van een nieuw geloof, de tentemaker van Tarsus, de leerling uit de Rabbijnenschool van Jeruzalem op, een zoon van dat verachte volk, dat in een hoek der aarde, sedert eeuwen, zonder van kunst en wetenschap te weten, zijn zonderling bestaan als medesleepte; een bode van een Heiland, wiens leven zonder roem onder Galileesche visschers en tollenaren gesleten, en smaadvol onder de handen van Romeinsche beulen geeindigd was. — Waarlijk! zoo ergens, dan bestond hier de verzoeking, om zich het Evangelie van Jezus te schamen, in groote mate. — Paulus heeft de heiligdommen der stad aanschouwd, gelijk hij zelf zegt. Met welke gewaarwordingen hij die schoone zuilen-galerij, die naar den Akropolis geleidt, zal zijn binnengetreden; met welke gedachten hij stilgestaan zal hebben voor dat Parthenon, voor de Pallas-Athene van Phidias, en al die onsterfelijke kunst- en bouw-werken, welker wereldberoemdheid ook wel tot hem in het verre Tarsus zal zijn doorgedrongen! Zijn geest werd in hem ontstoken, zoo lezen wij in de Handelingen der Apostelen

toen hij de stad zoo zeer afgodisch zag. Wij zouden dwalen, zoo wij meenden, dat zijn joodsche afkeer van afgodendienst zijn rein menschelijke bewondering voor het schoone zal hebben verstikt. Wat zijn geest hier doet ontsteken in hem is, dat dat volk, zoo rijk begaafd boven alle volkeren en in zijne kunst-werken zulk een geestkracht verkondigend, waar het het hoogste leven geldt, nog zoo laag staat, dat het eigen-handen-werk aanbidt en in den waan verkeert, dat de goden gelijk zijn aan gouden en steenen beelden, door menschelijke krachten gemaakt. Wel gevoelt hij, dat een diepere gedachte in die schoone Goden-gestalten woont, de gedachte dat de mensch van Gods geslachte is en zij ook die goden als ideale menschen had kunnen scheppen. Maar maakten dan die verschillende godheden, het heilig, volkomen voorbeeld van het menschelijk harte uit, waardoor het zich boven de wereld en zich zelf verheffen kon; waren zij bij machte, om aan den tweespalt des gemoeds en den nood des lijdens en des stervens voldoening te geven? Dit waren, noch vermochten zij, en hiervan ontdekt de Apostel, ruimer ademhalende uit bedrukte borst, een wel onbewust, maar troostrijk getuigenis. Hij blijft staan voor een altaar, dat tot opschrift draagt: Den onbekenden God; en zonder twijfel zegt hem dit opschrift, dat men nog niet alle machten kent, die de wereld besturen, of van wie zij afhankelijk is en alzoo aan geene van deze de vereering onthouden wil. — Den onbekenden God, was dit niet een bekentenis, dat de tegenwoordige goden aan de idee der godheid niet beantwoordden, en dat het harte naar een volkomener Godskennis en vereering verlangde! Was het niet een profetie van den waren God, die kennelijk aan dit volk onbekend, de plaats van zijne gewaande goden innemen moest, wanneer Hij hun bekend gemaakt werd? Hoe drong dit alles den Apostel aan de Atheners dezen onbekenden God te verkondi-

gen. Toen hij nu onder het volk op de markt zich begaf, en een menigte menschen, nieuwsgierigen, om zich verzamelde, ontmoette hij lieden, die alles beter weten, en verheven boven het bijgeloof des volks, ook hem als een prediker van een nieuw bijgeloof behandelen. Met Epikureïsche en Stoïsche wijsgeeren, de vertegenwoordigers der voornaamste scholen te Athene in die dagen, is de Apostel in een twistgesprek geraakt, en dezen brengen nu, met hunne wijsheid kritiek uit op zijne prediking. Toen hij nu naar luid van de Handelingen der Apostelen, het Evangelie van Jezus en zijne opstanding hun verkondigde, zeiden sommigen: wat wil deze klapper, en anderen: hij schijnt een verkondiger van vreemde goden te zijn. Die prediking van de opstanding was hun een ijdel geklap, een geen wederlegging waardig sprookje, de prediking van den hemelschen Vader en Zijnen eeniggeboren Zoon een nieuwe mythologie. — Waarom? Hunne geheele wereldbeschouwing sloot het wonder, de opwekking uit den dood, den persoonlijken God en een van hem uitgaande daad van liefde jegens de wereld, geheel en al uit. — De Epicureërs hadden de goden nog laten bestaan, maar als vorsten, die niets meer te besturen hebben. Zij loochenden, dat de goden zich in eenig opzicht nog om de wereld of om de menschen bekommerden, en zoo was het even alsof zij niet bestonden. De wereld was geen gewrocht der goden maar van atomen, die van den aanvang af in oneindige menigte en verscheidenheid in de ledige ruimte rondzwevende, door een wet van het toeval aan het bestaande zijn tegenwoordigen vorm hebben gegeven. De mensch is ook niets anders dan zulk een atoom, dat gevoel, bewustzijn en wil bezit zoolang het bestaat; bij den dood opgelost, gaat het in andere atomen over en met het leven is het gedaan. Naast dit materialisme der Epikureërs heeft het Pantheïsme der Stoïcynen een ernstiger tint, diep-

zinniger schijn. Zij spraken van een wereld regeerende godheid; maar daar zij haar tegenover de wereld geen persoonlijk bestaan toekenden, doch als in de stof aanwezige kracht beschouwden, zoo konden zij wel is waar van verstand en wijsheid spreken, maar niet van eene vrijheid en liefde Gods, en van verstand en wijsheid nog wel alleen, zooals zij zich instinctief bij de bijen en de mieren vertoonen. De wereld, het geheel der verschijnselen, noemden zij een buitengewoon groot dier, en wat zij God noemden was de wet des levens, de levenskracht daarin, meer niets. De wereld was alzoo ook hier God, hij zelf een voorbijgaand voortbrengsel van het eeuwige wereldproces, waarvan noch oorzaak noch doel aangegeven was, een voortbrengsel, geroepen om zich aan de wet van worden en vergaan te onderwerpen. Dat met deze stelsels het geloof aan een wereld-verlossende, goddelijke liefdedaad, of aan eene Opstanding der dooden alleszins onvereenigbaar was, spreekt van zelf; doch wij begrijpen het ook, dat zij niet eens den Griekschen volksgodsdienst verdringen konden. — Wat zij leerden was niets anders, dan wat aan den Griekschen volksgodsdienst ten grondslag lag: vergoding der wereld, der natuur; maar terwijl zij aan deze vergoding persoonlijkheid, menschelijkheid ontnamen, haar door de mythologie geleend, ontnamen zij haar nog dat, wat het menschelijk hart nog eenigszins in zijn godsdienstige behoefte tegemoet komen kan. Immers een troosteloozer tegenspraak kan er voor het menschelijk hart niet zijn, dan, dat ons hart edeler is dan de macht, welke zijn bestaan draagt en waartoe het opzien wil; dat de menschen zelf wel tot vrijheid en liefde, wel tot verstandsontwikkeling geschapen is, maar dat zijn God is zonder verstand, vrijheid, liefde.

De kennis van de wijsheid der Epicureërs en Stoïcynen heeft alzoo den Aposlel niet ontmoedigd, maar integendeel destemeer gedrongen tot de verkondiging van zijn Evangelie.

Toen men, nieuwsgierig als men was, hem op den Areopagus noodigde, om daar op die stille en verhevene plaats, wat zij tot nog toe in hun redewisseling van hem gehoord hadden, in zijn samenhang voor te dragen, hield de Apostel die beroemde redevoering tot hen, waarvan de gedachtengang ons in enkele trekken in de Handelingen der Apostelen medegedeeld wordt. Als getuigenis der waarheid wendt zich de Apostel met zijne prediking tot den waarheidszin der hoorders, tot het religieuse menschenhart. Zij bevat evenwel een voldoende critiek van de Stoïcisch-Epicureïsche wijsheid, en de rechtvaardiging des Evangelies.

Zij gaat uit van den aanwezigen, maar nog sluimerenden vroomheidszin der Atheners, en van dat getuigenis van onbevredigdheid, waarvan het altaar, den onbekenden God toegewijd, de blijken droeg, om hun den God der Bijbelsche openbaring te prediken, dien zij als onbewust zochten. Hunne eigene dichters hadden het uitgesproken: „Wij zijn van Gods geslacht," en gelijk dit woord het dieper bewustzijn van het Grieksche volk uitdrukt, welks gave en roeping het was, om in het menschelijke de afspiegeling van het Goddelijke te vinden, zoo spreekt het bovendien in nog dieperen zin het geheim van het wezen des menschen uit. Het eigenaardig menschelijke is toch niet: met zijn zinnelijk bestaan tevreden te zijn, maar te streven naar iets hoogers, waaraan wij ons verwant gevoelen; naar een heiligen, volkomenen oorsprong van ons zelven, waarmede eerst ons hart voldaan is; en zal dit streven, het beste wat er in ons leeft geen onverklaarbaar zelfbedrog zijn, dan moet de werkelijkheid daaraan beantwoorden, dan moet het ons ingeplant zijn door een wezen, dat de laatste grond van ons bestaan is, en moet dit wezen de realiteit van dat ideaal zijn, persoonlijk, heilig, absoluut goed. Zoo is de levende, persoonlijke God, waarin wij leven, ons bewegen en zijn, wiens levenskracht en levenswarmte

ons ten allen tijde en overal omgeeft, opdat wij Hem zoeken en vinden mochten, als in gemeenschap met ons getreden; zoo is de hemelsche Vader in het licht des Evangelies geopenbaard, een Godsbegrip waarvoor, wanneer het eenmaal geloovig is aangenomen, alle afgodsbeelden der mythologie maar ook der wijsbegeerte als schaduwen verdwijnen. — Gelijk Hij, en niemand of niets anders de oplossing is van het raadsel des harten, zoo is Hij het ook van het wereldraadsel, voor zoo verre het ons hier beneden gegeven is naar de oorzaak en het doel der wereld te vragen. — De wereld kan de oorzaak van haar bestaan niet in zich zelve hebben, maar de wetten, die in de natuur zijn, eischen gebiedend een denker, de orde een meester, de wonderwerken een Schepper, gelijk Paulus zegt: God die de wereld gemaakt heeft en alles wat daarin is, deze zijnde een Heer der hemelen en der Aarde, woont niet in tempelen met handen gemaakt en wordt ook van menschenhanden niet gediend, als iets behoevende, alzoo Hij zelf allen het leven, den adem en alle dingen geeft. Die wereld is, wijl hare hoogste openbaring geschiedenis is, een geestelijk-zedelijk ontwikkelingsproces, alzoo iets anders en hoogers dan een *kreitsloop* van worden en vergaan, en moet alzoo het doel van haar bestaan hebben in een eeuwig rijk Gods, dat aan het einde der wereldgeschiedenis te voorschijn treden zal, waaraan ook Paulus herinnert. God heeft een dag gesteld, waarop Hij de wereld rechtvaardig zal oordeelen. Staat echter eerst dit Goddelijk wereldraadsel vast, het eeuwige rijk der heilige liefde, waarin ook de enkele ziel hare zalig bereikte bestemming vieren kan, dan treedt ook het verstandig overleg aan het licht, dat dit werelddoel tot zijne verwerkelijking vereischt: de over de geschiedenissen der volkeren, zoowel als van enkele personen, van den beginne af wakende Voorzienigheid, waaraan Paulus met de woorden herinnert: God heeft uit eenen

bloede het gansche geslacht der menschen gemaakt, om op den geheelen aardbodem te wonen, bescheiden hebbende de tijden te voren geordineerd, en de bepalingen van hunne woning, opdat zij Hem zoeken en vinden mochten ; en vervolgens de in de volheid der tijden beschikte verlossing, de zending van „dien man,” zooals Paulus zegt, in wien te gelooven God ieder beveelt en bevelen kan, omdat Hij in hem Zijne gansche liefde geopenbaard, zijn eigen beeld in de menschheid afgedrukt, Hem tot hare verzoening met Zich overgegeven heeft, en eindelijk de opstanding der dooden, de vereeniging van hen met den Verheerlijkte als hun hoofd, in wiens opstanding zij het pand hunner opstanding hebben.

Dit zijn de grondtrekken van het nieuwe geloof, dat de Apostel te Athene stelt tegenover het geloof, of het ongeloof en het bijgeloof. Zijne prediking heeft die werking gehad, die zij sedert altijd uitoefent: sommigen spotten er mede, anderen zeiden: Wij willen u wederom hiervan hooren, anderen hingen hem aan en geloofden. — Deze laatsten hebben het recht aan hunne zijde behouden in het gericht der wereldgeschiedenis. De onbekende God, die zich hun als den Vader van Jezus Christus openbaarde, heeft de goden van Griekenland onttroond, en de zegepralende tocht van Zijn Evangelie heeft de systemen der Stoïcynen en Epikureërs voor zich weg gedreven, als de lente-wind de dorre bladeren. — Duizenden en duizenden hebben in dit Evangelie den eenigen troost in leven en in sterven, de kracht hunner heiligmaking, de bron der hoogste kennis en den prikkel tot het verhevenste denken gevonden; en alle volkeren, waar de beschaving is doorgedrongen, buigen heden hunne knieën in den naam van Jezus Christus, die hun, hoezeer zij ook overigens van elkander mogen verschillen in denkbeelden, boven allen naam is. Daar treedt een zoogenaamde nieuwe Apostel onder ons

op, en wil, wat te Athene gebeurde ook bij ons, maar in omgekeerde richting, vertoonen. Hij doorkruist verbitterd van geest onze heiligdommen en ergert zich, dat men nog Kerstfeest en Paaschfeest viert, aan het heilig avondmaal deel neemt en de kinderen in den naam van Jezus doopt [1]). Alles wat ons heilig is, is hem verouderd bijgeloof, dat zich zelf overleefd heeft, dat onder het oud-ijzer der geschiedenis geworpen worden moet. Het Christendom niet in dezen of genen vorm, als Evangelisch Christendom of als Catholicisme, neen, in ieder mogelijken vorm, hoe verlicht ook, bestrijdt hij. Hij is nog toegefelijker jegens hen, die nu eenmaal de dwaasheid hebben nog op voorvaderlijke wijze feest te vieren en te bidden, dan tegen hen, die Christendom en tijdgeest of beschaving van den tegenwoordige tijd, met elkander willen verzoenen en een hervorming der kerk overeenkomstig de eischen des tijds bevorderen. Niet alleen iedere aan Jezus' naam zich aansluitende Godsvereering moet vallen bij hem, maar iedere Godsvereering, iedere Godsdienst, ieder gebed, iedere boven het graf zich verheffende hoop; want ook de persoonlijke God, de onsterfelijkheid der ziel gaan in het vuur dezer critiek te loor. Toen de beroemde auteur en vernietiger van het leven van Jezus zoo zijn laatste woord sprak [2])

---

[1]) § 6. zegt Strauss in zijn „Alte und Neue Glaube": Und ebenso, wenn man einmal Jesus nicht mehr für den Sohn Gottes, sondern für einen Menschen, wenn auch noch so vortrefflichen, ansehe, so habe man kein Recht mehr, zu ihm zu beten, ihn als Mittelpunkt eines Cultus festzuhalten, Jahr aus Jahr ein über seine Thaten, Schicksale und Aussprüche zu predigen; zumal wenn man unter jenen Thaten und Schicksalen die wichtigsten als fabelhaft, diese Aussprüche und Lehren aber zu guten Theil als unvereinbar mit dem jetzigen Stande unseren Welt- und Lebensansichten erkenne. En Strauss heeft hier volkomen gelijk. Wat zeggen de zoogenaamde modernen hiervan??

[2]) 8 Febr. overleden te Ludwigsburg.

zijn zelfs die kringen gevoelig geschokt, die tot nu toe met bijval zijn vernielingsarbeid hadden begroet; zelfs een rilling is er gegaan door de leden van dagbladschrijvers, anders niet bijzonder godsdienstig gezind, over zulk een herostratische grootheid. Geen wonder, dat men in gespannen verwachting was, hoe dan nu uit de bouwvallen van het gebouw des ouden geloofs, door hem vernieuwd, een nieuwe tempel des geloofs zoude gebouwd worden, m. a. w., wat dan dat nieuwe geloof zou zijn, dat de plaats van het oude innemen moest. Immers die zoo over het geloof van duizenden en millioenen den staf breekt, van hem mag men met alle recht verwachten of eischen, dat hij daarvoor iets beters in de plaats geven zal. Alzoo een bevredigende oplossing van het raadsel van ons innerlijk leven, een meer volkomene verklaring van het wereld-doel en onze zedelijke bestemming, het openen van nieuwe bronnen ter overwinning van het kwade. — Dat zal een Phoenix zijn! zoo werd deze critiek van Strauss reeds voor 30 jaren toegeroepen, dat zal een Phoenix zijn, wanneer hij schitterende uit walm en rook opstijgt — die zijn brandstapel uit zooveel kostbaars opgebouwd heeft, [1]) — Geen Phoenix stijgt op, heeft toen reeds iemand naar waarheid gezegd. — De vlam gaat uit, de asch blijft. De oude heiligdommen der menschheid worden tot puin, maar geen nieuw heiligdom verheft zich. Niet eens in het: wij zijn van Gods geslacht, ontmoeten het oude en het nieuwe geloof elkander — Wat, de mensch van Gods geslacht! wij stammen van de apen af, dat is het anthropologische wetsartikel van het nieuwe geloof. En hoe zouden wij ook van goddelijke afkomst zijn, daar er geen God is; hoe zou er een God zijn, daar er geen Geest is, maar alleen stof en kracht. — Natuur is alles, —

[1]) Verg. Herm. Rossels Schriften, B. d. II. S 104.

zoo luidt de nieuwe geloofsleer — alles is stof, die door scheiding en vermenging tot steeds hoogere vormen en functies opklimt; het heelal een kreitsloop van 't ontstaan en 't vergaan van werelden en wereldsystemen, zonder aanvang en einde, zonder redelijke oorzaak en redelijk doel; en de mensch en zijn geestelijk leven is het hoogste voortbrengsel der rustelooze stof. In zijne atomen wordt alles weer opgelost en ziet men in de wereldgeschiedenis van dit proces der stofwisseling de rijpste resultaten, de aarde verdwijnt eenmaal in rook, en alle verworven goederen der wereldgeschiedenis gaan mede. Desniettemin zullen wij, zoo spreekt verder het nieuwe Evangelie, dit universum, dat het zuiver product is van stofwisseling, aangezien wij orde en wet er in aanschouwen, als de bron van al het redelijke en goede erkennen, het een soort van godsdienstige vereering brengen, of vertrouwend er ons aan overgeven, en er de zedelijke beginselen tot vorming eener beschaafde vereeniging aan ontleenen. Ziedaar in korte trekken het nieuwe geloof van Strauss. Doch is dit nu waarlijk iets nieuws? Hebben wij dit niet vroeger reeds vernomen? Het is niets anders dan het oude Stoïscimus en Epikureïsmus, waarmede Paulus te Athene in aanraking kwam, en dit door elkander gemengd. Met het Stoïcisme heeft het gemeen de idee, zooals de Duitschers zeggen, „der instinctiven Welt-vernunft," waaraan wij onze vereering wijden, onze zedeleer ontleenen zullen; met het Epikureïsme, de beweging der stof, de stofvergoding, en met beiden, de consequenties die hieruit voortvloeien: de loochening van den persoonlijken God, van de onsterfelijkheid der ziel, van het zedelijk wereld-doel. Deze mixtuur van afgedankte philosophische systemen, uit den tijd van den ondergang van het oude Heidendom, deze armoedige surrogaten der Grieksche mythologie, die niet eens het heidensch geloof vermochten te herstellen, laat-

staan aan het Christelijk geloof weerstand te bieden, durft men der Christenheid der 19e eeuw als nieuw geloof op te disschen. De hond, zegt een spreekwoord, verslindt wat hij gegeten heeft; als zulk een hond schijnt Strauss zich den mensch en de wereldgeschiedenis te denken, om de spijs voor 2000 jaren, als ongenietbaar weggeworpen, zich weer te laten voorzetten. — Of heeft misschien Strauss deze Stoïsch-Epikureëesche wereld-beschouwing, die Paulus onder de tijden der onwetendheid rangschikt, door God in genade voorbijgezien, voor ons Christelijk denken wat aannemelijker gemaakt? Hij heeft den hemel der goden, dien de Epikureërs om het volksgeloof nog hadden laten staan op zijde gezet, en het lichtzinnig woord uitgesproken, dat alle godsdiensten hun oorsprong hebben in de vrees voor de natuur; hij heeft in zijne voor-geschiedkundige beschouwingen over de menscheneterij onzer voorouders, den dichterlijken glans, waarin de Stoïcynen nog den mensch hullen konden, in plat proza veranderd. Maar Strauss heeft met zijne beginsellooze mixtuur het oude materialisme en pantheïsme voor het wijsgeering denken, geenszins bevredigend in het licht gesteld. — Zijne eischen zijn niet hierdoor tot hun recht gekomen. Een eeuwig worden en vergaan, dat de grond van zijn bestaan in zich zelven heeft, 't is immers een logisch onding. — En dezen wondervollen kosmos, dit smaakvol ingerichte meesterwerk der schepping, uit blinde natuurkracht, uit louter beweging der stof te verklaren, het is, zooals reeds Cicero tegenover de Epikureërs deed uitkomen, hetzelfde als aan te nemen, dat honderduizend letters, die men van een dak afwierp, zoo ter aarde zouden vallen, dat zij een Epos konden samenstellen. Wel is waar wordt die blinde natuurkracht onder de hand veranderd in rede, wijsheid, goedheid; op welke wijze dat geschiedt, begrijpen wij niet, doch dit behoort nu eenmaal tot de geloofsartikelen van den nieuwen

Godsdienst. Ook brengt deze philosophische salto-mortale niet veel verder, maar wikkelt in nieuwe tegenstrijdigheden. — Een onpersoonlijk en toch persoon afbeeldend heelal! Wanneer toch de zelfbewuste, met wil begaafde geest van den mensch, ontegenzeggelijk een oneindig hoogere is dan de bloot dierlijke, hoe kan in het gevolg te voorschijn komen, wat in de oorzaak niet aanwezig is, hoe kan ooit uit het onpersoonlijke heelal de menschelijke persoonlijkheid voortkomen? Wij hooren verder: het universum is de werkplaats van de rede en het goede, en dit willen wij laten gelden, doch Strauss zal ook niet kunnen loochenen, dat het eveneens de werkplaats is van het redelooze en het kwade. Hij wil het universum om den wille van het zedelijke en goede religieus vereeren. Anderen zijn juist om het tegenovergestelde, dat het te aanschouwen geeft, van andere denkbeelden. In deze tegenwoordige wereld zegt een pessimistisch philosooph [1]) is alles zoo goed als het mogelijk is ingericht, en daarom is de wereld slechter dan volstrekt geene wereld. Dat werkt, zegt Strauss, op ons gevoel als blasphemie, maar op het standpunt van Strauss heeft die pessimist geen onrecht; wanneer er geen hoogere onzichtbare wereld is, waarin de dissonanten dezer aarde als in een welluidend accoord zich oplossen, wanneer er geen verlossing van zonde en dood is, mag men dan niet met ernst vragen, of het Grieksche koor geen gelijk had: „Niet geboren te zijn is het beste lot, verre weg is het verkieselijkst, in vroege jeugd te sterven." Ten slotte is Strauss er nog op uit, om uit dit universum ook een school voor de zedelijkheid te maken, een poging, waarin ook de oude Stoïcijnen hem reeds zijn voorgegaan, om een schoone deugden-leer op het papier te brengen. — Voor Strauss evenwel is de zaak nog veel

---

[1]) Hartmann.

moeielijker, daar zijne beschouwingswijze, in vergelijking van de Stoïcijnsche meer consequent materialistisch is. Immers evenmin als een zaadkorrel op een naakte rots uitspruit, groeit een zedeleer op den bodem van het materialisme. Wij willen niet vragen, of deze moraal die hij op velerlei gronden zoekt te ontwikkelen en waarbij het kwade altijd slechts als een uitwas der natuur, het goede het normale is, ook maar van verre de moraal des Ouden-Testaments vervangen konde, die in naam der Heiligheid Gods kwaad en goed, als tegenstellingen, voor 's menschen bewustzijn brengt, gezwegen van die des Nieuwen Verbonds, die den mensch door de liefde Gods in Christus tot onbepaalde, zelfs voor de broederen zich opofferende liefde, vrijwillig verplicht; wij willen slechts vragen, vanwaar naar zijne veronderstellingen de mogelijkheid zelfs van eene zedelijke betrekking komen zal. Zedelijke betrekking veronderstelt toch wilsvrijheid in den mensch, een macht om aan de bloote natuurdrift weerstand te bieden, en bij verloochening der natuurlijke zelfzucht het goede vrij te kiezen. Van waar kan volgens Strauss de mensch deze wilsvrijheid hebben? Van zijne voorouders de apen heeft hij haar niet kunnen erven, en een persoonlijk God, die hem ook hierin naar zijn beeld geschapen heeft, is er niet. Wanneer alle leven niet meer is dan beweging der stof, zoo moet ook de wil, gelijk de gedachte waarvan ons dit uitdrukkelijk verzekerd wordt, slechts een functie der stof zijn, en dan is ook wat wij wilsvrijheid noemen een bloote illusie, want functies der stof worden door de noodwendigheid beheerscht, die tot het begrip der natuurwet behoort. Dan is het niet de vrijheid van den wil, maar de toevallige vermenging der atomen, de voeding, gelijk het cynisch-materialisme zegt, die bepaalt, of de mensch goed of slecht zij.

Hoe hemelhoog verheven staat toch nog, tegenover zulk

een logisch en ethisch mankgaande wereldbeschouwing het Christendom, heden zoowel als in de dagen van Paulus prediking te Athene. Wij spreken niet van datgene, wat toch de hoofdzaak is — wat het voor hart en geweten beteekent; wij spreken slechts van dat, wat het voor den denkenden geest is. Wel heeft het dezen denkenden geest evenzoo groote raadselen voorgelegd, als het ze voor hart en geweten opgelost heeft, en gene raadselen van ons Christelijk denken lossen zich op aarde niet geheel en al op; ons weten is stukwerk, ons profeteren is stukwerk, getuigt ook de groote heiden-Apostel. En toch, welk een geheel andere intellectueele bevrediging waarborgt onzen onderzoekenden geest eene leer, die alle dingen tot den eeuwigen Geest, tot het Goddelijk verstand terug leidt; in 's menschen geest en denken de afspiegeling van het Goddelijke erkent, dan deze beklagenswaardige, platte philosophie, die aanvangt met de redelooze stof en den menschelijken geest en de menschelijke gedachte vernedert tot een bloote functie der stof. Strauss heeft zich ook weer ditmaal veel moeite gegeven, om het Christendom als het inbegrip van onredelijkheid voor te stellen; zijne bemoeiingen te dezen opzichte maken het eerste deel van zijn boek uit. Men mag vrijelijk beweren, dat afgezien van den theologischen apparatus deze critiek zich niet verheft boven dat, wat daar te Athene de Epikureërs en Stoïcynen aanvoeren tegen den Apostel. Men meent een ondergeschikten, heidenschen philosooph van de ten ondergang neigende oudheid, een Celsus uit den tijd der Antonijnen voor zich te hebben, die aan een oppervlakkige kennis van het Christendom een totaal onvermogen om het te begrijpen en een volslagen gemis van zijn geest paart. Met zulk een naïeve ruwheid en platheid karakteriseert Strauss de voorstelling der Christelijke heilsfeiten en ideeën. Zoo is, om een enkel voorbeeld aan te halen, de hoofdreden waarom

Jezus van dweeperij beschuldigd wordt, deze dat hij verwacht en geprofeteerd heeft weldra op de wolken des hemels te zullen wederkomen, wat natuurlijk niet gebeurd is. Dat nu dat komen op de wolken des hemels een profetisch-symbolische uitdrukking van het Oude-Testament, reeds op de plaats, waaraan Jezus haar ontleent, iets geheel anders beteekent dan een phantastische luchtreis, heeft Strauss beter kunnen weten, dan een Epikureër of Stoïcyn uit Paulus dagen. Alleen moet men eerst het Christendom onredelijk maken om het dan later zoo te kunnen voorstellen. Geheel afgezien van zulke enkele voorbeelden, waaraan er velen kunnen toegevoegd worden, spreekt het van zelf, dat een kritiek van het Christendom, die van de Stoisch-Epikureeische beschouwingswijzen als axiomen uitgaat, juist zoo wezen zal, maar ook van dezelfde waarde zijn zal, als de Epikureërs en Stoïcynen te Athene op Paulus verkondiging uitoefenden. Wanneer er geen persoonlijk God is en geen onsterfelijkheid der ziel, zijn er ook geene wonderen, is er geen sprake van opstanding der dooden; wanneer ons geheele zijn een zuiver natuurproces en bloote stofwisseling is, zal het wel geen bewijs behoeven, dat het Christendom met zijne eischen en beloften, slechts als de zeldzaamste dweeperij beschouwd worden kan, en wanneer Strauss op zulke gronden de opstanding des Heeren een wereldgeschiedkundige humbug noemt, zoo beteekent dit evenveel, als wanneer de Stoïcynen en Epikureërs te Athene Paulus om dezelfde reden een klapper noemden. Maar bezit Strauss niet, tegen ons oud geloof en vóór zijn nieuw, een arsenaal, dat den Epikureërs en Stoïcynen niet ten dienste stond, en hetwelk geen moderne theologie of philosophie vermag te verwoesten, namelijk de nieuwe natuurwetenschap met hare reuzenschreden? Inderdaad daaraan ontleent hij, nadat hij slechts even met theologische en philosophische critiek ge-

tirailleerd heeft, zijn zwaar geschut. Een zeer groot deel van zijn werk wordt ingenomen door de voorstelling der moderne wereldbeschouwing, de bron voor zijn nieuw geloof, en wij worden alzoo in de gelegenheid gesteld ook eenmaal de geloofwaardigheid van dit nieuwe geloof te bewonderen. De man, die Profeten en Apostelen, noch den Heiland in iets meer gelooft, gelooft de moderne natuuronderzoekers, die koorn op zijn molen brengen, in alles. Wij zullen hem ook hierin moeten volgen onder *voorbeding* altijd, dat op dit ruime veld spaarzaamheid voor oningewijden plicht is. — Twee groote beschouwingswijzen der natuur als bewijzen voor zijne wereldbeschouwing brengt Strauss bij: de door de nieuwe Astronomie verkregene beschouwing van het universum, als een oneindige veelheid van zonnen-stelsels en in verschillende stadiën hunner ontwikkeling of oplossing zich bevindende lichamen, en de theorie van Darwin, volgens welke al het organische leven op aarde zich uit één oorspronkelijken vorm of cel ontwikkelt. Wat het nieuwe onderzoek van den sterrenhemel betreft, zoo begrijp ik eigenlijk niet, wat zij tegen het Christelijk geloof moet bewijzen. De opmerking toch over de Wohnungsnoth [1]), die de plaats moet innemen van de oude voorstelling van den Hemel, moet toch voor niets meer dan een aardigheid, die trouwens hier geenszins thuis behoort, beschouwd worden; anders zouden wij hem aan O. Testamentische uitspraken kunnen herinneren als: Zie de Hemel der Hemelen vermag U niet te omvatten; en hoe verkondigt ons het Nieuwe Testament, dat God niet hier of daar, maar een Geest is. Moet ook nog niet eenmaal het mozaïsche Scheppings verhaal aan-

---

[1]) De Hoogleeraar Rauwenhoff, in zijne zeer belangrijke beschouwing over Strauss' Alte und Neue Glaube, acht dit beneden Strauss; vergl. Theol. Tijdschrift 1873 p. 136.

gaande de schepping van zon, maan en sterren op den vierden dag wederlegd worden? Dit genoegen mag men Strauss gunnen, of weet hij niet, dat reeds sedert langen tijd geen verstandig ontwikkeld Christen deze religieus dichterlijke beschouwing van de Schepping, ontworpen met behulp van de oudhebreeuwsche kennis der natuur, meer voor degelijke natuurwetenschap houdt? Immers de Schrift zelve erkent haar dichterlijk karakter. Of heeft Strauss met zijne schildering van deze oneindigheid van zonnen-stelsels de bekende beschouwing willen verlevendigen, dat toch deze kleine aarde, een stip in het groote heelal, om van ons menschen, als stofjes in dat heelal, maar te zwijgen, onmogelijk het schouwtooneel van Gods grootste openbaringen konde zijn? Wel laat menigeen zich door zulk een hoogen toon medeslepen, maar wat onze kleine aarde betreft, mag men toch hierop wel antwoorden, dat in de wereldgeschiedenis de beteekenis van Siberië en van Attika en van Judaea ook niet juist mathematisch aangewezen wordt, en wat ons aangaat, dat wij ons wel voor God verootmoedigen willen, maar niet voor een Saturnus of Sirius, die noch van God, noch van zich zelve weten, terwijl wij krachtens ons eigen Godsbewustzijn, den sterrenhemel met zijn oneindigheid niet alleen met onzen geest doorzoeken, maar ook door ons gebed overklimmen. In alle gevallen heeft Strauss' schildering van het Universum de bedoeling, om ons al het bestaande te schetsen als een kringloop van worden en vergaan, zonder hooger doel, zonder een alles ordenenden God. Doch ik vraag het ieder onbevooroordeeld natuuronderzoeker, of een paar mathematische of physische gegevens, waartoe zich onze kennis der bovenaardsche wereld bepaalt, ons in staat stellen, over het aanwezig zijn van een doel er van uitspraak te doen? Wij kennen Gods doeleinden met den sterrenhemel niet,

maar wij dragen dat idee van doel in ons en wij, aan wie de Hemelsche Vader alles op aarde ten dienste heeft gesteld, en die Hij tot zijn dienst geschapen heeft, zijn voor ons de levende waarborgen, dat Hij overal in het groot heelal de bereiking zijner heerlijke doeleinden beoogt. Voor dit geloof wordt dat groote heelal tot een Vaderhuis met vele woningen, en ieder nieuw onderzoek in die onmetelijke werkplaats een nieuwe aanleiding ter aanbidding en bewondering van den Hemelschen Bouwheer en Vader. Ik kom nu tot Darwin's theorie, als de andere pilaar van Strauss' atheïsme. Wanneer deze theorie, zooals Strauss haar opvat, waarheid is; als alles uit ééne oorspronkelijke cel die Darwin zich nog als een goddelijk wonderwerk dacht, Strauss daarentegen als van zelf ontstaan laat, langs den weg van het natuur-proces zich ontwikkeld heeft, dan hebben wij den ouden persoonlijken God tot verklaring der wereld niet verder van noode. Deze mythe van het plantaardige slijmblaasje, waaruit dan met der tijd (in de plaats van Gods wonderdoende hand gekomen) langs den weg van strijd om 't aanzijn, niet alleen een leeuw en een adelaar, maar ook een Shakespeare en Göthe zijn voortgekomen, louter door de toetreding van zuurstof, stikstof enz., is het dwaaste sprookje, dat ooit kinderen zich hebben laten wijs maken. — Ik wensch niet te worden misverstaan, als zoude ik iedere in allen gevalle beteekenisvolle verschijning op een mij vreemd grondgebied spottend willen ter zijde stellen. Ik maak onderscheid tusschen Darwin's theorie en de materialistische humbug van Strauss en anderen. Naar zijn wetenschappelijk gehalte is deze theorie een zeer te waardeeren poging, om de organische verschijnselen als leden van een onafgebroken rij van voortgaande ontwikkeling te verklaren, ze tot één stamboom als 't ware terug te voeren. Er ontbreekt nog zeer

veel aan, om deze poging als gelukt te kunnen beschouwen. Groote natuurkundigen houden haar nog steeds voor een dwaalbegrip en het is zeer mogelijk, dat zij in een menschenleeftijd het niet gering getal van wetenschappelijke hypothesen zal hebben vermeerderd. Gesteld, dat het haar gelukte, alle tegenspraak te wederleggen en alle leemten van bewijsvoering aan te vullen, dan zou ons christelijk geloof ons evenmin verhinderen Darwin's theorie aan te nemen, als het bij gelijke tegenspraak met den letter van het scheppingsverhaal belemmerd heeft Copernicus' systeem aan te nemen. Wij zouden dan slechts zeggen, dat die eenmaal voortgekomen wondercel, die in kiem de geheele planten-, dieren- en menschenwereld in zich gedragen heeft, wel het grootste bewijs is van Gods scheppingsheerlijkheid, dat zich ooit laat denken, dat de langzamerhand voortgaande, naar den mensch henenstrevende ontwikkeling, tot de sterkste bewijzen daarvoor behoort; dat niet het blinde toeval, maar de goddelijke gedachte en wil den loop der dingen bestuurt; en eindelijk, dat de laatste schrede dezer ontwikkeling, de schrede van dier tot mensch alleen daardoor volbracht konde worden, dat God die dierengestalte, het meest daarvoor geschikt, den adem van zijn persoonlijken geest heeft ingeblazen, daar het persoonlijke geestelijk-zedelijke, Gods beeldtenis vertoonende, dat den mensch tot mensch maakt, als bovennatuurlijk niet uit de natuur maar onmiddellijk uit God voortkomen kan. En wij weten niet, wat de exacte natuurwetenschap, die ook op Darwin's standpunt bekent den oorsprong van het organische uit het anorganische, noch het bewustzijn en de wilsvrijheid te kunnen verklaren, tegen dit voorbehoud van het geloof zoude inbrengen. Wanneer Strauss nu hiertegenover zich voor zijn materialisme op de natuurwetenschappen beroept, zoo rust dit op een dwaling, die ook aan het epikureïsme en

het stoïcisme ten grondslag ligt, op de verwarring van exact natuur-onderzoek met een gebrekkige valsche natuur-philosophie. Door deze verwisseling laten zich zoovelen verblinden en toch is het zoo eenvoudig haar te doorzien. De natuurwetenschap als zoodanig heeft het louter met de verschijnselen te doen, hen te beschouwen en tot wetten terug te brengen; de feiten der bovenzinnelijke wereld in ons en boven ons liggen buiten haar begrip en buiten hare methode. Nu echter wil zij niet alleen enkele verschijnselen onderzoeken, maar ook het leven der natuur in zijn geheel doorgronden, en moet het ook, omdat de kennis van het enkele en van het geheel door elkander bepaald worden, en tot de bereiking van dit doel is het exacte bewijs op verre na niet bij machte; de hypothese moet te hulp geroepen worden, en daarmede betreedt men een gebied, dat niet meer zuivere natuur-beschouwing is, maar reeds natuur-philosophie, en hoe verder men voortschrijdt op dit gebied, destemeer worden de resultaten van den onderzoeker niet alleen door zijne exacte waarnemingen bepaald, maar tegelijk door zijne algemeene wereldbeschouwing en geestesrichting. Waar het de vragen geldt over natuur en geest, daar gaan de wegen der onderzoekers uiteen, al naar hunne gezindheid. Hoe beteekenisvoller de persoonlijkheid van den natuuronderzoeker is, des te omvattender is zijne beschouwing en begaafdheid, en hoe meer zijn zedelijk en religieus bewustzijn ontwaakt is, des te meer geneigd zal hij zijn te erkennen, dat er nog iets boven de natuur staat, en minder voorbijzien, dat de wetten van ons geestelijk leven bij al hare gebondenheid van ons zinnelijk leven specifiek onderscheiden van en hooger dan de natuurwetten zijn; des te meer open oog zal hij hebben voor de bovenzinnelijke wereld, waarvoor wij in ons hart en in ons geweten het onafwijsbaar getuigenis hebben en in het

geloof het eigendommelijk orgaan. Hoe vele en krachtige getuigen zijn er, dat de natuurwetenschap, in plaats van tot het materialisme te leiden, met het christelijk geloof en godsdienstig bewustzijn hand aan hand gaan kan. De geschiedenis van het natuuronderzoek van Kepler en Copernicus tot op dezen tijd kan het ons leeren. Ook de groote dichter, die zich liever aan de zijde van de kinderen der wereld dan aan de zijde der vromen schaarde, en dien Strauss zoo gaarne stempelt tot den profeet van zijn nieuw geloof, is beslist tegen het materialisme gekant. Göthe, wiens diepe kennis van het leven der natuur niet met Strauss' dilettantisme te vergelijken is, leidt 's menschen oorsprong niet van de apen af, maar van de almacht Gods, en heeft ook niet met Strauss den godsdienst verklaard, uit de vrees van den mensch [1]) voor de natuur, maar haar ware bron in die schoone woorden aangewezen:

In unsres Busens Reine wogt ein Streben,
Uns einem Bessern, Höhern, Unbekannten
Aus Dankbarkeit freiwillig hinzugeben...
Wir nennen's Fromm sein.

In het aangezicht van den dood heeft hij zich met zijn persoonlijk voortbestaan en het vaderhuis met vele woningen getroost, en van den Christus, dien Strauss tot een dweeper vernederde, gezegd: Als men mij vraagt, of men Hem aanbiddend vereeren mag, dan antwoord ik: Voorzeker.

Hoe kleiner in den grooten of kleinen natuuronderzoeker

[1]) De hoogleeraar Mr. C. W. Opzoomer zegt in zijn belangrijk werk: De Godsdienst, p. 199: In het ontbreken der godsdienst bij de allerlaagste volken ligt het bewijs, dat zij geen vrucht is van onkunde en vrees, die bij hen zeker in de ruimste mate voorhanden zijn.

de mensch is, des te lager staat de barometer van zijn geestelijk zedelijk leven, des te gemakkelijker laat hij zich onder den invloed van den tijdgeest er toe overhalen, om zijne natuurwetenschap voor de eenig ware wetenschap te houden, waaraan alle andere wetenschappen hare grondslagen ontleenen moeten. De natuur is in het algemeen de eenige bron van alle menschelijke kennis, ja het natuurlijke, zinnelijke, het alleen wezenlijke, werkelijke, en met dit geloofsartikel des ongeloofs kan men, gewapend met de noodige driestheid, tegen God, Geest en Geloof iets uitrichten. Men stelt eenvoudig het axioma. Alleen het zinnelijke is werkelijk, en daaruit volgt dan met bewonderenswaardige noodwendigheid, dat het bovenzinnelijke slechts een droom is: men ontkent eenvoudig, dat er buiten de natuur nog een tweede bron der kennis, een bron der kennis der hoogere waarheid in ons eigen binnenste gegeven is, en redeneert dan verder consequent door, wanneer men ook Geest, Hart, Geweten alleen natuurwetenschappelijk, d. w. z. als functies der stof beschouwt; men behoeft slechts de geringe goocheltoer te maken, om de geestelijke levensfuncties met zenuw-werkingen te verwisselen, waaraan het zieleleven in het aardsche leven verbonden is, en men heeft een schoon bewijs voor de verklaring des Geestes uit stofwisseling. Wel is waar verklaart men op deze wijze geen enkele logische of ethische wet van onzen geest, wier ontstaan uit hersenen en zenuwen onmogelijk te bewijzen is; wel is waar lost men op deze wijze het beste, het edelste in den mensch, zijn geweten en wilsvrijheid in een loutere hersenschim op, maar naar vrijheid dorstende zielen als Strauss, zwelgen liever zulke kemels door, dan dat zij tot de dienstbaarheid van het oude geloof zouden terugkeeren, dat zijn wortel heeft in afhankelijkheid, ootmoed, boete voor een heiligen God. Het eenige opmerkings-

waardige en werkelijk verontrustende in Strauss' boek is, dat deze ongegronde denkwijze, daar zij in een geestrijken en beschaafden vorm voorgedragen wordt, in het tegenwoordige Duitschland van groote instemming verzekerd is. Strauss beroept er zich uitdrukkelijk op, dat zijne geestverwanten in Duitschland, hoewel in de minderheid, niet meer bij duizenden te tellen zijn, geleerden, kunstenaren, industrieelen, grondbezitters, militairen; hij had er ook nog de myriaden der Bebel-Liebknecht'schen Gesellschaft bij kunnen voegen, doch hiervan spreekt hij niet gaarne, omdat hij weet, dat zij uit zijn „nieuw geloof" nog andere consequenties trekken, als dat men in de plaats van den Bijbel voortaan Nathan den Wijze lezen, en in plaats van ter kerke naar de Zauberflöte gaan moet. Doch wat hiervan zij, het is waar, dat wij in Duitschland in een crisis verkeeren, waarop men wel de woorden van den apostolischen prediker te Athene toepassen mag: „O, gij uitzinnige Galaten! daar gij met den geest begonnen zijt, voleindigt gij nu met het vleesch, en nu als gij God kent, ja veel meer van God gekend zijt, hoe keert gij u wederom tot de zwakke en arme eerste beginselen der wereld, welke gij wederom van voren aan wilt dienen." Gewichtige hinderpalen onzer nationale ontwikkeling hebben aan de zinnelijke levensmachten den voorrang boven de zedelijke toegekend; de gestoorde voortgang onzer Reformatie heeft een beteekenisvolle breuk tusschen het religieuse en wereldlijke Protestantisme ten gevolge gehad; onze Evangelische kerkinrichting, sedert eeuwen aan handen en voeten door staatsvoogdij gebonden, heeft niet aan hare eigenaardige roeping kunnen beantwoorden; eindelijk hebben de verbazende vorderingen des natuuronderzoeks, theoretisch zoowel als praktisch, op de gemoederen der tijdgenooten een gelijken tooverachtigen invloed uitgeoefend als in den ouden tijd, toen de reuzen-

schreden der beschaving de natuurvergoding van het heidendom te voorschijn riepen. Door dit alles is het mogelijk geworden, dat een boek als dit, zonder eenigen wetenschappelijken ernst en waarde, dat zich door inhoud en vorm zoo zeer aan het materialistische ongeloof aanbeveelt, binnen vier maanden in vier uitgaven door de beschaafde wereld van Duitschland letterlijk als verslonden werd. Nemen wij nu eens aan, dat Strauss' verwachtingen vervuld werden, dat het oude Stoïsch-Epikureeïsche ongeloof in der daad het nieuwe geloof der beschaafde wereld, der toon-gevende klasse van ons volk werd; wat zou men te vreezen hebben? Laat dat den man ons zeggen, dien Strauss boven allen als den profeet van den nieuwen tijd vereert, en die inderdaad bij duizenden den naam van wereldlijk profeet verdient. Het eigenlijke eenige diepste thema der wereldgeschiedenis, waaraan alle andere ondergeschikt zijn, zegt Göthe in zijne aanmerkingen op zijn Westöstliche Divan, blijft het conflict tusschen het ongeloof en het geloof. Alle tijdsgewrichten, waarin het geloof heerscht, zijn glansrijk, hartverheffend, vruchtbaar voor tijdgenoot en nakomelingschap. Alle tijden daarentegen, waarin het ongeloof een jammerlijke overwinning behaalde, al schitterden zij ook voor een oogenblik, zijn voor de nakomelingschap nutteloos voorbijgegaan, omdat niemand zich gaarne met de kennis van het onvruchtbare kwellen wil. Naar Göthe's profeten-woord zal een tijdstip in de duitsche geschiedenis, waarvoor de nakomelingschap het aangezicht verbergen zal, de vrucht zijn van een overwinning van deze leer van Strauss. Ja, dan zijn de dagen van Duitschland's jeugdige grootheid geteld, dan zullen wij ons in den toestand van het tegenwoordige Frankrijk bevinden, waar het atheïsme in volkomen zedelijke onmacht staat tegenover eene massa, die hier in de Commune aan de materialistische

theorie de practische consequentie vertoont, waardoor het ongeloof der beschaafden tot Roomsch bijgeloof en blinde priesterslavernij vervallen is. Ook deze twee draken loeren op de wieg van onze jeugdige heerlijkheid, het communisme, dat, het aristocratische ongeloof in het democratische overbrengend, met godsdienst, kerk, moraal en maatschappij geheel gebroken heeft, en het Ultramontanisme, dat altijd zijn schoonste oogst heeft, waar geloof en beschaving, wetenschap en christendom voor onvereenigbaar worden verklaard; en wanneer men zich afvraagt, wien dit laatste werk van Strauss eigentlijk gebaat heeft, dan moet men zeggen: dezen, anders niemand: God behoede Duitschland, en Duitschland behoede zijn oud en altijd weder nieuw christelijk geloof! [1]).

Beetsterszwaag c. a. A. BOUMA GZN.

---

[1]) Ik kan niet nalaten hier de woorden van den Hoogleeraar Rauwenhoff aan te halen, die zijne beoordeeling van Strauss laatste pennevrucht aldus besluit: Een volk, dat van zijne leidslieden leerde, wat Strauss ons heeft willen leeren, zou binnen weinige geslachten uitgedoofd zijn. „Niet alleen zijn Godsdienst, maar ook zijn burgerzin, zijn vrijheidsliefde, zijn streven naar vooruitgang zou het verliezen. Nu zijn die leeringen nog onverstaanbaar voor de groote menigte. Maar wat in de hoogere standen wortel schiet, daalt onvermijdelijk in de lagere af. Daarom is het ook geraden, dat juist de ontwikkelden zich in een zaak van zulk belang bewaren voor een lichtzinnig oordeel.

Noblesse oblige! Nederland is de plaats niet voor toejuiching van dit werk van Strauss."

DE APOLOGIE DER TAAL.

Unsere Sprache ist auch unsere Geschichte.
Jacob Grimm.

De amerikaansche taalvorscher Duponceau zegt van de taal der amerikaansche wilden: „velen van deze talen schijnen eer in het studeervertrek van wijsgeeren dan door wilden gevormd." De meer bekende Max Müller verklaart: „zoover wij, teruggaande in de verloopen eeuwen, de voetstappen der menschen vermogen na te speuren, zien wij, zelfs in de onderste lagen der geschiedenis, dat de Godsgave van een redelijk en gezond verstand hem van den aanvang eigen was, en de idee eener menschheid, langzaam opdoemend uit de diepten van dierlijke ruwheid, kan nooit meer staande gehouden worden." Laat mij nog ééne zinsnede van denzelfden geleerde uit de voorrede zijner Essays hier mogen bijvoegen. Aldus: „als wij maar diep genoeg graven, en niet bij de oppervlakte blijven, dan zullen wij bevinden, dat zelfs de zandwoestijn van het positieve weten, in welke wij tegenwoordig leven moeten, haar laatsten grond en steun overal vindt in de vaste laag van het oude en onvernietigbare graniet der ziel, des geloofs, in den waren en oorspronkelijken zin van dit woord."

Zulke uitspraken, niet maar los daarheen geworpen; neen, maar als uitkomsten eener nauwgezette studie; uitspraken van mannen, aan wie het recht om mee te spreken door niemand ontzegd wordt; van specialiteiten bovendien, die door niemand verdacht worden van „theologische tendenzen" of „dogmatische vooroordeelen," waarmede de mannen van het „positieve weten" den godgeleerden zoo gaarne het zwijgen opleggen, geven veel te denken. Ze bevatten een gansche apologie. Ze werpen met één slag gansche theoriën omver, die, als het einde van alle wijsheid, door het veelsoortig materialisme dezer tijden, niet zelden met de onbeschaamdheid der oppervlakkigheid, op de markt der wetenschap en des levens worden uitgevent. Ze geven voor het minst ruime stof tot nadenken aan Darwinisten, positivisten en andere nieuwe isten, die, nadat ze alle hekken, dammen, slooten en slagboomen met groote stoutheid zullen zijn overgesprongen, toch altoos onverbiddelijk zullen blijven struikelen over dien overal gespannen wonderdraad: de menschelijke taal.

Het is nog niet gelukt, dezen draad, inderdaad een strik voor alle geleerden, die weigeren, hun geleerdheid en wetenschap gevangen te geven tot de gehoorzaamheid des geloofs, uit den weg te ruimen. Integendeel, hoe verder en hoe dieper men graaft in de ingewanden der geschiedenis; hoe meer licht de vergelijkende taalstudie doet opgaan over de menschheid, die begraven ligt in de voor-historische tijden — hoe duidelijker het begint te blijken, dat juist déze wetenschap door God bestemd en in Zijn aanbiddelijk bestuur voor ónze dagen bewaard is, om onschatbare diensten te bewijzen aan het fel-aangevochten geloof dergenen, die niet kunnen aflaten van de belijdenis: „Uw Woord, o God! is de waarheid."

Dien draad uit den weg te ruimen, is ook niet gelukt aan Grimm, denzelfden, wiens zinrijk woord wij tot motto

kozen voor dit opstel. Zijn theorie „über den Ursprung der Sprache," over welke wij hier niet uitweiden, is van vele zijden als onhoudbaar bewezen en genoegzaam wederlegd. Toch neemt dit niets weg van de waarheid, dat onze taal ook onze geschiedenis is. Welke schatten van kennis liggen in die waarheid verborgen; welke velden van onderzoek worden er door aangewezen; welke diepe mijnen er door in bezit genomen ter ontginning voor de wetenschap, met name voor de godsdienstwetenschap, waarmede wij in onze dagen zoozeer rekening moeten houden, daar zij zich aan ons voorstelt als zulk eene, die — om nog eens met Max Müller te spreken — de laatste moge zijn in de rij der wetenschappen, welke de mensch te bearbeiden heeft, maar die, wanneer deze arbeid eens zal voltooid zijn, der wereld een nieuwen aanblik verleenen, ja zelfs het verouderend Christendom met een nieuw leven bezielen zal.

Immers, is onze taal onze geschiedenis, dan zal het er op aankomen met hare hulp het spoor te vinden, dat ons den weg wijst naar de wieg van ons geslacht. Want, om de door zoovelen niet meegetelde eerste hoofdstukken van Genesis, die toch ook in ieder geval niet dan zeer groote omtrekken teekenen, vooralsnog buiten rekening te laten, ons ontbreekt elke historische oorkonde, die ons eenig licht kan doen opgaan over de allervroegste tijden der menschheid. De algemeene geschiedenis, of laat mij liever zeggen: geschied-*schrijving*, begint met Gen. XI, d. i. zij gaat uit van het bestaan van volkeren. Wat daarvóór ligt, geen geschiedschrijver, die niet wandelen wil aan de hand van het „Boek der Oorsprongen," weet er iets van te verhalen. Is dan ieder spoor daar buiten hopeloos verloren? Neen, want „onze taal is ook onze geschiedenis." De vergelijkende taalstudie zal het zijn, die opdelft hetgeen in de diepte begra-

ven ligt, en die — er is alle hoop op — alle onbevooroordeelde zoekers, zonder dat zij zelf het vermoed of gewild hebben, op wonderbare wijze wederom zal terugleiden tot den vasten bodem der Schrift. Alleen eene voortgezette en immer dieper gaande taalvorsching zal in staat zijn, licht te verspreiden over de oudste geschiedenis van het menschelijk geslacht. Zij is ijverig in de weer om de bouwstoffen op te graven en te rangschikken, en uit hetgeen zij reeds voor den dag bracht, mag met reden verwacht worden, dat zij nog vele kostelijke steenen zal aandragen tot den bouw van het veelomvattend en veelbelovend paleis, voor hetwelk men tegelijkertijd begonnen is de fundamenten te leggen, en op welks gevel het nageslacht den reeds gebeeldhouwden steen: „geschiedenis der godsdiensten" met bewondering lezen zal.

Zoo zal dan ook de godsdienstwetenschap oneindig groote verplichting hebben aan de vergelijkende taalstudie, en van deze, niet van aprioristische redeneeringen, het licht moeten verwachten, waarbij ieder, die zien kan, stoute hypothesen zal kunnen onderscheiden van vaste resultaten, vernuftige combinaties van bewezen waarheden, luchtgebouwen van een wel gefundeerd huis. Onze verwachting in deze is groot, èn, met het oog op de H. Schrift, blijmoedig. Niemand kan voorspellen, welke verrassingen ons nog bereid zijn op dit nauwelijks ontgonnen veld. Maar dit is zeker, dat ook de godsdienst-geschiedenis er hare vrucht van zal wegdragen, en — wij vertrouwen het — deze in het eind eerbiedig zal komen offeren op den door God geheiligden altaar van het christelijk geloof. Daarom is het tijd, dat ieder christelijk theoloog, die er prijs op stelt, althans een gezicht te hebben op de allerbelangrijkste vraagstukken omtrent den godsdienst en het wezen van den mensch, door de laatste helft dezer eeuw op zoo eigenaardige wijze aan de orde gesteld, ten

minste kennis neme van hetgeen godsdienstwetenschap en vergelijkende taalkunde te samen beproeven. Weet deze laatste ons reeds een en ander te verhalen van het huiselijk en maatschappelijk leven, van de zeden en gewoonten, inzichten en gebruiken van een voorgeslacht, dat voor onze oogen als schimmen begint te leven en zich te bewegen op den donkeren achtergrond der historie — hoe zou men er dan aan mogen wanhopen, uit hare handen eenmaal ook een eenigzins betrouwbaar beeld van de *godsdienstige* begrippen en gebruiken van datzelfde voorgeslacht te zullen ontvangen?

Ik spreek niet van de mythologiën der historische volken, d. i. de vergelijkende mythologie. De geleerden zijn het er nog allesbehalve over eens, hoe daarmede te handelen, of er namelijk, en zoo ja, waar dan een punt van eenheid, een gemeenschappelijke bron voor deze allen te zoeken is hooger-op in den grauwen voortijd, die ouder is dan alle historie. Nog onlangs kwam Prof. Tiele [1]), ten onzent geen vreemdeling op, dit gebied, ons waarschuwen tegen het gevaar van uit bekende namen van godheden gevolgtrekkingen te maken, en te willen opklimmen tot het onbekende, uit den overouden voortijd, en ons verzekeren, dat hij evenzeer afkeerig is van die „zekere neiging, welke bij sommige schrijvers van den jongsten tijd al te duidelijk merkbaar is, om het polytheïsme der Aryers ten koste van het semietische monotheïsme te verheffen, de oostersche godsdiensten, het grieksche humanisme, bijzonder het Buddhisme gunstig tegen het Christendom te doen afsteken," [2]) als van het streven dergenen, die in de oude gods-

[1]) *Theol. Tijdschrift*, November 1873.

[2]) Toch zou ik prof. Tiele willen vragen, welk *soortelijk*, niet *gradueel*, verschil er is tusschen deze door hem zelf gewraakte theorie en zijn verzekering, dat de legenden, waarmede volgens hem, de levensbeschrijving des Meesters doorweven werd, wortelen in de mythologie.

diensten niets zien dan afdwalingen van een oorspronkelijke zuiverder openbaring, die door de eene of andere oorzaak vergeten en verwaarloosd werd. In deze dubbele afkeerigheid stemt genoemde vaderlandsche geleerde samen met Max Müller, die omtrent het laatstvermelde streven zich nog heel wat scherper uitlaat, als hij zegt [1]), dat het Godslastering schijnt [gelukkig nog maar *schijnt*], deze fabelen der heidenwereld te beschouwen als bedorven en misvormde brokstukken eener vóór tijden aan het vereenigd menschengeslacht geschonken openbaring, een beschouwingswijze, „die zoo veelvuldig onder christelijke geestelijken haar voorstanders vindt." Toch neem ik de vrijheid, ter loops te verklaren, dat ook de voorstelling, door Max Müller gegeven van het ontstaan der mythologiën, mij niet kan bevredigen, en dat ik voor mij vooralsnog, totdat geleerden als hij en prof. Tiele mij een sleutel reiken, die werkelijk beter op de mythologische deuren past, het zoekend aangezicht blijf heenwenden naar die schijnbare Godslastering.

Dit evenwel in het voorbijgaan, en juist om te doen uitkomen, dat wij ons met opzet niet wagen op dit glibberig pad. Er is een ander veld, waarop wij het wagen, een oogenblik den voet zetten; een veld, wel aan dat andere verwant, maar toch er van onderscheiden. De mythologie laten wij rusten, de namen van alle godheden der heidenwereld, gelijk alle eigennamen, omdat wij volkomen inzien het gevaar, waarop gewezen is. Doch daarbuiten is een veld, dat ruim genoeg is. Ook dáár, ik wensch het niet te vergeten, liggen voetangels en klemmen, en is behoedzaamheid geboden. Maar wanneer ik voorzichtelijk eenige vragen doe, zoo hoop ik, dat

---

[1]) Naar de Duitsche uitgave in No. XVI zijner Essays, over „vergelijkende mythologie."

niemand dit kwalijk zal nemen, en dat de mannen van 't vak bedenken zullen, dat zij zelf het zijn, die deze vragen kwamen uitlokken. Bij Max Müller lees ik het volgende: „het oudste kunstwerk, door den menschengeest geschapen — ouder dan eenig letterkundig document, ouder zelfs dan het gefluister der traditie — de menschelijke taal, vormt een onafgebroken keten van de eerste morgenschemering der geschiedenis af tot op onze tijden. Nog heden spreken wij de taal der eerste voorouders van ons geslacht. De taalvorming, de samenstelling der wortels, de voortgaande onderscheiding der beteekenissen, de stelselmatige bewerking der grammatische vormen — al het geesteswerk, 't welk wij nog steeds onder de oppervlakte onzer eigen taal kunnen waarnemen, bewijst de oorspronkelijke tegenwoordigheid van een redelijken geest, van een kunstenaar [1]), minstens even groot als zijn werk." Hij toont het bestaan van dien onafgebroken keten later aan met sommige voorbeelden. Onze woorden *vader*, *moeder*, *dochter*, om niet meer te noemen, leidt hij, door alle arische dialecten heen, elk tot één grondvorm terug: PA (beschermen, onderhouden), MA (vormen), DUH (verwant met het *duco trahere* fr. *traire*, melken), waaruit hij besluit tot de eigenaardige beschouwingen der eerste Aryers omtrent het vader- en moederschap, ja zelfs een kleine idylle ons voor oogen stelt uit het poëtisch herdersleven van die menschen, die de dochter des huizes bij voorkeur beschreven als de melkster van het vee.

Welnu, indien dit dan een veilige weg is, waarop de sleutel te vinden is van de tot dusver onverbiddelijk gesloten

---

[1]) Het is mij niet duidelijk, of Müller hiermede God bedoelt of den geest des menschen zelf. Wel dit, dat hij in ieder geval niet weigeren zou, bij opklimming dien kunstenaar God te noemen, als den Schepper òòk van den menschengeest.

deur, die den toegang verleent tot de geheimzinnige binnenkamers der vóór- historische geslachten; een veilige weg, en niet, gelijk werkelijk niet het geval schijnt, een bloote fantasie, wat verhindert ons dan, op dienzelfden weg onze oogen te gebruiken, en aan de hand van betrouwbare gidsen, nasporingen te doen omtrent dingen, waarin wij nog oneindig méér belang stellen dan in een geschiedenis der beschaving, van het huiselijk en maatschappelijk leven uit dien alouden voortijd?

Laat mij in enkele voorbeelden, in enkele proeven, doen zien, tot welke verrassingen men op dezen weg wordt geleid, en welke vragen zich hier voordoen, welker apologetisch belang door iedereen kan worden ingezien. Ten overvloede zij verzekerd, dat ik naar deze dingen niet van te voren *gezocht*, maar ze eenvoudig *ontmoet* heb bij belangstellende kennisneming van een vak van studie, waarop wij door zoo beroemde mannen gewezen worden als van onberekenbaar gewicht in den strijd der geesten onzer eeuw, en dus ook in het bijzonder voor de eigenaardige richting, waarin de godsdienstwetenschap zich gaat bewegen en ontwikkelen. Het is *mijne* schuld niet, zoo ik op mijne wandelingen en omzwervingen bij voorkeur zulke korenaren pluk en verzamel, die een apologetisch karakter vertoonen.

Ter zake. Het is uitgemaakt, dat onze arische voorouders, hoewel bij voorkeur en in den regel het herdersbedrijf uitoefenend, toch ook niet onbekend waren met de kunst van den akkerbouw. Zelfs, zoo gij er belang in stelt te weten of de Heeren der medische politie, die u straks, als gij dood zijt, pieuselijk gaan verbranden, de beschaving van het vóórhistorisch geslacht aan hun zijde of tegen zich hebben, dan zal Jacob Grimm u bewijzen, dat beiden, verbranden en begraven der dooden, van de vroegste tijden af onder de arische

volkeren gebruikelijk geweest is, maar dat de nomadische stammen oorspronkelijk de voorkeur gaven aan het verbranden, de akkerbouwende daarentegen aan het begraven. Welke gevolgtrekkingen hieruit zijn af te leiden voor onze uiterst philanthropische hygiënisten, die ons den christelijken „doodenakker" niet meer gunnen, en levenden en dooden der 19e eeuw verwijzen willen tot het vee der nomaden, dit zal ik niet verder aantoonen. Slechts wilde ik wijzen op het eenstemmig getuigenis, dat de aloude Aryers ook den akkerbouw kenden, en zoo is het niet vreemd, dat bij hen een werktuig gevonden werd, hetwelk bij ons bekend is onder den naam van een *ploeg*. Nu is de oudste beteekenis van ploegen de grondvorm A R [1]). In het Hebreeuwsch verkrijgt dit woord, in *aroer*, de beteekenis van *vervloekt*, terwijl daar voor ploegen een woord gebezigd wordt, dat met A R blijkbaar niets heeft uit te staan. In het Grieksch echter vinden wij beide beteekenissen terug in *aroûn* (ploegen, lat. arare), *arotron* (ploeg, lat. aratrum), en *arân* (vervloeken), en bovendien in *aroûra* (de bouwgrond, lat. arvum), gelijk dit laatste in 't sanskriet: *agra*. Wij zien dus, dat in al deze talen de begrippen: *ploeg*, *vloek* en *bouwgrond* dooreengemengd en na aan elkander verwant zijn.

Nu vraag ik: vanwaar die verwantschap? Het Hebreeuwsch verklaart het niet. Had dit die begrippen afgeleid uit één en 't zelfde stamwoord, men zou kunnen zeggen: die verwantschap wortelt in de overlevering der Hebreën Maar dit is juist niet het geval, want juist het Hebreeuwsch heeft drie verschillende woorden, die niets met elkander gemeen hebben.

---

[1]) Volgens *Max Müller*, op wiens getuigenis, benevens op dat van *F. de Rougemont* „la peuple primitif," ik mij beroep, wat betreft de beteekenis en de etymologie der hier besproken woorden.

Hoe dan kwamen de menschen aan het denkbeeld, uitgedrukt in hun taal, dat de bouwgrond en de ploeg beiden in verband staan met vloek, gelijk ook de verwantschap van het duitsche *Pflug* en *Fluch*, evenals van ons *ploeg* en *vloek*, mede duidelijk aanwijst? Zou wellicht Gen. III: 17: „zoo zij het aardrijk om uwentwil vervloekt; en met smart zult gij daarvan eten al de dagen uws levens" de sleutel zijn, die past op deze deur, derhalve een gemeenschappelijke overlevering uit een alouden vóórtijd, onbewust bewaard in de taal?

Wenschen wij te weten, wat het was, dat hun voor den geest stond, die het grondwoord vormden van 't latijnsche *poena* (straf), *punire* (straffen), welnu, de sanskritwortel *pû* (reinigen) bewijst, dat het afgeleide woord punire ook eene afgeleide beteekenis verkregen heeft, en oorspronkelijk niet *slaan*, *kastijden*, *vergelden*, maar *reinigen*, van de smet der zonden bevrijden, heeft aangeduid. In de kindschheid van ons geslacht werd derhalve door het woord straffen een zedelijk en godsdienstig gevoel uitgedrukt, en beschouwde men de straf in de eerste plaats niet als eene wedervergelding of wraak, maar als een reininiging van zonde, eene verwijdering van schuld. Nu wordt in den godsdienst der Veda's de god van het offer voorgesteld, gezeten op een lam. Die god heet in 't sanskriet *Agni*, het vuur (Gr. pûr), van waar 't lat. *ignis* (vuur) en *agnus* (lam, schaap), en 't Grieksche *arnos* (lam) en *hagnos* (rein, heilig). Ziedaar dan, van den Ganges tot den Tiber, drie Indo-celtische volken, die door hetzelfde woord aanduiden *vuur*, *lam* en *rein*, en dit alles weer, door overgang van beteekenis, verwant met den grondvorm pû, reinigen. Vanwaar nu dit alles? Denken wij hier niet onwillekeurig aan hem, die, naar 't verhaal in Genesis, de eerste offeraar onder de schuldige menschen was, aan Habel, die „van de eerstgebo-

renen zijner schapen" bracht een offer ter reiniging, dat moest verteerd worden door het vuur?

Alhoewel de arische volken, vóór de splitsing hunner gemeenschappelijke taal in verschillende dialecten, nog niet doorgedrongen waren tot aan de zee, zoo was toch de scheepvaart hun niet onbekend. De naam van het *schip* is ongeveer dezelfde in 't sanskriet: *naus*, *navas*, als in 't Grieksch: naûs, in 't latijn: *navis*, en 't Hoogduitsch *Nachen* (boot). Van de mogelijke verwantschap dezer woorden met Noach wil ik zwijgen, omdat wij de eigennamen zouden laten rusten. Maar hoe komt het, dat ditzelfde grondwoord bij de Grieken de beteekenis van *tempel* (*naos*) verkregen heeft, ja dat wij er eveneens aan herinnerd worden door het sanskr. *nava*, d. i. negen, Gr. *ennea*, lat. *novem*, fr. *neuf* (tevens *nieuw*, even als 't lat. *novus* en 't Gr. *neos*)? Vinden wij in al deze verwante woorden wellicht een vingerwijzing naar het verhaal in Genesis, waar ons wordt medegedeeld, hoe het schip van den zondvloed, de ark, als de tempel, het heiligdom was, waarin de menschheid een veilige schuilplaats gevonden had als in een onschendbaar toevluchtsoord; en waar ons tevens bericht wordt, dat aan het einde van negen maanden, immers „op den eersten der tiende maand," de toppen der bergen wederom zichtbaar werden, zoodat dit negen tevens het cijfer van den nieuweren tijd en van de vernieuwing der aarde geworden is, zoowel in de taal als in de desbetreffende overleveringen en godsdienstfeesten van velerlei oude volken? [1])

Wij zeiden, dat de arische volken, vóór de splitsing hunner gemeenschappelijke taal in verschillende dialecten, nog niet doorgedrongen waren tot aan de zee. Voor deze hadden zij derhalve ook geen naam, daar zij haar niet kenden. Ten

---

[1]) Zie over dit laatste: *de Rougemont*: le peuple primitif. II. pag. 198.

minste Max Müller houdt het voor waarschijnlijk, dat het arisch grondwoord *mare* oorspronkelijk een naam was voor dood en stilstaand water, dewijl het komt van den wortel *mar*, sterven, dood zijn, even als het sanskr. *maru*, woestenij. De toepassing van al die woorden op den Oceaan is dan, volgens hem, van lateren datum. Maar juist dit, juist die oorspronkelijke beteekenis, is te meer opmerkenswaardig. Immers de stamverwantschap dezer woorden met het sanskr. *ma* (vormen), *matar* (moeder), is niet te miskennen. In een menigte talen herhaalt zich een soortgelijke woordspeling tusschen zee, water, sterven, moeder. Ik herinnèr slechts aan 't lat. *mare*, *mors*, *mater*, en 't zelfde wat men vindt in alle semitische talen. Welnu, wederom ontstaat de vraag: vanwaar deze dingen? Hoe komt het, dat alle volken in hun taal de gedachte bewaard en uitgedrukt hebben, dat er gemeenschap bestaat tusschen de begrippen: water (zee), dood (levenloos), en moeder (doen geboren worden, voortbrengen)? Hebben ze dan allen oorspronkelijk geweten van het bericht, dat de chaos in den beginne een „afgrond van wateren," woest en ledig, vormeloos en levenloos, en dat ditzelfde water, waaruit deze wereld als geboren werd, derhalve een moeder was, die het aanzijn gaf aan hetgeen uit haar schoot oprees? Is er niet een en ander in het boven genoemde, wat dit vermoeden komt wettigen?

Dat de oude Aryers niet onbekend waren met den Geest (adem) Gods, die met scheppende almacht op de wateren zweefde, dit staat vast. Ik kan mij niet onthouden, één enkele der vele schoone passages, die Max Müller te genieten geeft, hier af te schrijven [1]). „Er is," zoo zegt hij — „er is één periode in de Sanskriet-literatuur, welke eene uitzondering

---

[1]) Uit „*De Veda en Zendavesta.*"

vormt en hare plaats in de geschiedenis der menschheid behouden zal, wanneer de namen Kâlidâsa en Sakuntalâ lang vergeten zullen zijn. Het is de oudste periode, die van den Veda. Daarin bezitten wij het denken van den aanvangstijd, uitgedrukt in de taal van dienzelfden tijd [1]). Zonder aan te dringen op het feit, dat de Veda reeds chronologisch het oudste boek der Arische volken is, bezitten wij daarin in ieder geval eene periode in het geestesleven der menschheid, welker wederga in geen andere hemelstreek gevonden wordt. In de hymnen van den Veda zien wij den mensch aan zichzelf overgelaten, om het raadsel dezer wereld op te lossen. Wij zien hem rondkruipen als een schepsel der aarde, met al de begeerten en zwakheden zijner dierlijke natuur. Voedsel, rijkdom en macht, eene groote familie en een lang leven, vormen het thema zijner dagelijksche gebeden. Maar hij begint, zijne oogen op te heffen. Hij staart het hemelgewelf aan, en vraagt: wie draagt het? Hij opent zijne ooren voor de winden, en vraagt hun: vanwaar en waarheen? Uit duisternis en sluimering wordt hij door het zonlicht gewekt, en Hem, wien zijne oogen niet aanschouwen kunnen en die hem de dagelijksche nooddruft zijns levens schijnt te geven, noemt hij: zijn Leven, zijn Adem, zijn glansrijken Heer en Beschermer. Hij geeft aan alle natuurmachten namen, en nadat hij het vuur *Agni*, het zonlicht *Indra*, de stormen *Maruts*, en het morgenrood *Uschas* genoemd heeft, schijnen zij allen op natuurlijke wijze wezens als hij, ja grooter dan hij zelf te worden. Hij roept ze aan, hij looft, hij vereert ze. En toch, met al deze goden om zich heen, boven en onder zich, vindt de oude dichter in zijn binnenste geen rust. Ook hier, in zijn eigen borst, heeft hij eene macht ontdekt, die een

[1]) Urzeitliches Denken in urzeitlicher Sprache.

naam moet hebben; eene macht, die nimmer doof blijft, als hij bidt, nimmer van verre staat, als hij siddert en versaagt. Zij schijnt hem zijne gebeden in te geven, en toch ze te beluisteren; zij schijnt in hem te leven, en toch hem en alles om hem heen te onderhouden. De eenige naam, dien hij voor deze geheimvolle macht vinden kan, is *Bráhman*; want *bráhman* beteekent oorspronkelijke kracht, wil, wensch, en de voortbrengende scheppingskracht. Maar ook dit onpersoonlijk *bráhman* wordt, zoodra het eenmaal een naam heeft, iets vreemdsoortigs en goddelijks; ja, het wordt ten laatste een der vele goden, een lid der groote Drievuldigheid, welke tot op dezen dag vereerd wordt. En steeds heeft de gedachte in zijn eigen binnenste nog geen werkelijken naam; die macht, welke niets is dan zij zelf, welke de goden, den hemel en ieder levend wezen onderhoudt, golft heen en weer voor zijn geest, waargenomen, maar niet uitgedrukt. Eindelijk noemt hij haar *Atman*; want *âtman*, oorspronkelijk adem of ademtocht, beteekent later het zijn [1]), het zijn op zichzelf — het Ik, zij het goddelijk of menschelijk, maar altoos het Zijn in zijne onafhankelijkheid en vrijheid. Nadat deze idee van een goddelijk Zelf eenmaal was uitgedrukt, moest al het andere zijne oppermajesteit erkennen; Hij is de Heer aller dingen, de Koning aller wezens. Bráhman zelf is slechts Zelf." Wij schrijven niet verder af, en merken alleen nog op, dat ons elders nog wordt medegedeeld, dat het woord bráhman ook gebruikt wordt in den zin van gebed, oorspronkelijk: wat uit de ziel opwelt, en in een anderen zin: wat geopenbaard wordt. — Dit alles nu is voorzeker zeer schoon; schoon beschreven door onzen tijdgenoot, en treffend gedacht door een Aryer, wiens pantheïsme zooveel

---

[1]) das *Selbst*. Wie denkt hier niet onwillekeurig aan *Jahvé*?

klankgelijkheid en gelijkvormigheid heeft met het theïsme van het O. T. Maar de vraag schijnt niet onbillijk, of Max Müller den onverklaarden overgang van *bráhman* tot *átman* in het denken en dichten van dien alouden wijsgeer en dichter niet zelf gemaakt heeft, zonder 't zelf te vermoeden, daar hij nu eenmaal onmogelijk zich kan losmaken van zijne bekendheid met hetgeen de Schrift hem geleerd heeft van den Scheppenden levensadem Gods, en van den adem des levens, dien de Heere God den mensch in zijne neusgaten geblazen had, alzoo dat de mensch werd tot eene levende ziel? Immers dit blijft de vraag: hoe kwam die arische wijsgeer en dichter er toe, om die onpersoonlijke natuurkracht *bráhman*, eindelijk, gelijk gezegd wordt, ja eindelijk *adem* te noemen, en dit âtman wederom te verheffen tot het Zijn op zichzelf, en ook weer te gebruiken in den zin van gebed, datgene wat uit de ziel opwelt? Is niet de sleutel van dit raadsel weggelegd in „den Geest Gods" (Gen. I: 2), den levensadem Gods, het in zichzelf bestaande levensbeginsel der Schepping, en in „den adem des levens" (Gen. II: 7), door Jehova Elohim den mensch ingeblazen, om te worden tot eene levende ziel?

Vervolgens: Veel moeite geeft Max Müller zich, om te verklaren, hoe het kwam, dat de oude Aryers het begrip liefde, liefhebben, uitdrukten door een woord, dat morgenrood beteekent, *ushas*, 't lat. *aurora*. Na te hebben doen uitkomen, hoevele liefdesgeschiedenissen de zon en het morgenrood in het leven riepen, vraagt hij verwonderd, of de arische volken vòòr hun scheiding den oudsten der goden, den god der liefde, kenden. De oplossing van het raadsel geeft hij met de vragen: „was niet de liefde voor hen als een ontwaken uit den slaap? Was zij niet als de morgen, die met hemelschen glans zijn stralen over hun zielen wierp?" enz. Ik zou willen vragen, of dit morgenrood, dit ontwaken uit

den slaap, ons niet veeleer doet denken aan eene overlevering, welke voorzeker niet minder poëtisch, maar meer in overeenstemming is met de kinderlijke plastiek van een Urvolk, ik bedoel die, welke ons bewaard is in Gen. II: 21. „toen deed de Heere God een diepen slaap op Adam vallen, en hij sliep"?

Nog één voorbeeld, en ik eindig. De oude Aryers hadden twee woorden voor vleesch; één voor vleesch in 't algemeen, een ander voor vleesch om te koken; waaruit blijkt, dat dezelfde afkeer, die in later tijden, b. v. bij de dichters van den Veda, tegen rauw-vleesch-etende stammen aan den dag gelegd werd, reeds in die Urperiode bestond. *Kravya-ad* en *âma-ad* (*κέρας-ἔδω* en *ὠμος-ἔδω*) zijn namen, die aan barbaren gegeven, en met denzelfden afschuw in Indië als *ὠμοφάγοι* en *κρεωφάγοι* in Griekenland gebruikt worden. Welnu, vanwaar dit? Is hier een vingerwijzing op Gen. IX: 4, het Noachietisch gebod?

Deze enkele voorbeelden zouden met zeer vele anderen kunnen vermeerderd worden. Ze mogen echter volstaan, om te doen zien, hoe ook de vergelijkende taalkunde en de vergelijkende godsdienstwetenschap ons op merkwaardige wijze altoos weer terugleiden tot die oude oorkonde, welke wij ons nog altoos gerechtigd achten, in weerwil van alle bedenkingen en bestrijdingen, te blijven waardeeren als het woord der Godsopenbaring, den sleutel en de verklaring van alle afdwalingen en lichtspreuken, die wij in de omzwervingen der volken buiten het eenig Middelpunt, maar in wijdere of dichtere omtrekken toch altoos daaromheen, overal ontdekken. Ik geef bovenstaande aanduidingen geenszins als boven alle tegenspraak verheven resultaten. Het is mogelijk, dat ik dwaal. Maar ook dan zelfs blijft de altoos opmerkelijke en nog niet op bevredigende wijze verklaarde overeenstemming van oneindig

veel ook in de woord-beteekenis van de taal der oude Aryers, met hetgeen wij, te midden van al de opgravingen der wetenschap, ongeschokt blijven aanzien, als den wel-betrouwbaren bewaarder der oorspronkelijke, zuivere, uit God gevloeide bron. In ieder geval is deze studie ook in apologetisch opzicht bemoedigend en verkwikkend. Het is voor velen gewoonte geworden, alles in het Christendom en den bodem, waarop dit rust, op schijnbaar eenvoudige wijze te verklaren door een „monotheïstisch instinct" van het Semietisch ras. Ik zou hun in bedenking geven, deze theorie niet langer als een axioma te beschouwen; en velen zouden wellicht een weinig aan de juistheid er van gaan twijfelen, indien ze wisten, dat een man als Max Müller tegenover Renan's „Histoire générale et Système Comparé des langues Sémitiques," door zijn diepe taalstudie heen, zich gebracht ziet tot het volgend vrijmoedig getuigenis: „in plaats derhalve van ons gedwongen te zien tot het aannemen van een monotheïstisch instinct, dat ieder lid der Semitische familie zou aangeboren zijn, kunnen wij het geloof aan den *eenen* levenden God terugbrengen tot den man, in wien alle geslachten der aarde zouden gezegend worden. Wanneer wij van onze vroegste jeugd af met liefde en vereering hebben opgezien tot Abraham, den vriend Gods, — welnu, die eerwaardige figuur wordt nog eerbiedwaardiger in onze oogen, wanneer wij in hem de bron zien van het geloof, dat alle volken verbinden moest, en de aanvangsbron van dien hemelschen zegen, die bestemd is om door den Grondvester van den waren godsdienst op alle heidenen neder te dalen. En vraagt men ons, hoe Abraham, terwijl hij alle andere goden afzwoer, kwam tot de kennis van den *eenen* God, dan is het antwoord ons voldoende: door persoonlijke goddelijke openbaring. Hiermede verloopen wij niet in theologische phrasen, maar wij nemen dat woord in zijn volle beteekenis.... Een

„goddelijk instinct" klinkt wellicht meer wetenschappelijk en minder theologisch, maar is eensdeels geen passende benaming voor datgene wat een gave of eene genade is, welke slechts weinigen ten deel mocht vallen, en anderdeels over 't geheel geen meer wetenschappelijke, d. i. meer verstaanbare uitdrukking als „persoonlijke openbaring". Met belangstelling vragen wij, waarom wij met deze persoonlijke goddelijke openbaring bij Abraham moeten blijven staan, en daarmee niet verder terug mogen. Maar tevens met vreugde zien wij den tijd te gemoet, dat, ook door een voortgezet onderzoek op het betrekkelijk nieuwe veld der godsdienstwetenschap, deze overtuigingen zullen veld winnen, en dat ook langs dezen weg zal bevestigd worden de waarheid van 't geen dezelfde geleerde ergens zegt: door eene vergelijkende studie der godsdiensten zullen wij beter dan ooit leeren waardeeren, wat wij aan onzen eigen godsdienst hebben. Niemand, die niet geduldig en eerlijk de andere godsdiensten der wereld onderzocht heeft, *kan* weten, wat het Christendom in waarheid is, of kan met overtuiging en in oprechtheid instemmen met de woorden van den Apostel Paulus: „ik schaam mij des Evangeliums van Christus niet."

Vlaardingen,
Mei 1874.

DR. E. H. VAN LEEUWEN.

HET SYNODALE VOORSTEL

BETREFFENDE HET RECHT DER

MINDERHEDEN IN DE HERVORMDE KERK.

Wanneer men voor de belangen der *minderheid* in de bres springt, maakt men doorgaans op alle partijen een goeden indruk. Men moet wel zeer heerschzuchtig wezen, en al wat edel is en goed aan de partijzucht ten offer brengen, om tegenover de minderheid niets dan het *Vae sictis*, op de lippen te nemen. Wij ontwaren dan ook met blijdschap, dat niet alleen op staatkundig, maar ook op kerkelijk gebied meer en meer uitgezien wordt naar een middel om te verhoeden, dat de minderheden geheel en al door de meerderheid op zij worden gedrongen.

Ook in onze Kerk wordt hieraan meer en meer gedacht. Vooral sinds Art. 23 in werking is getreden. Er zijn er die de uitvoering van dit artikel bejammeren als het grootste kwaad, dat onze Kerk in den laatsten tijd heeft getroffen. Anderen (onder welke ik mij gaarne wil scharen) blijven er hoogelijk meê ingenomen; maar ontveinzen zich toch niet de gevaren, die dit kiesstelsel met zich brengt, dit gevaar vooral, dat op de belangen der minderheid niet wordt gelet. Niet

alleen de Commissie van IX, maar ook de Synode die in Februari samenkwam; niet alleen de moderne, maar ook de orthodoxe en confessioneele tijdschriften en weekbladen — allen, die een oog hebben voor de eischen des tijds, laten daarover meer dan ooit hunne gedachten gaan. Dat er iets gevonden moet worden, waardoor de belangen der minderheid worden gewaarborgd tegen willekeur en overheersching, daaromtrent heerscht eene merkwaardige eenstemmigheid.

Nu zou men zeggen, dat met zulk eene eenstemmigheid het redmiddel spoedig gevonden was. Toch is het niet zoo. De bekwaamste staatslieden, zelfs in Engeland, moeten hunne onmacht erkennen. In de Kerk is men niet veel verder gekomen. Op de Synode van Parijs was niet alleen de overwonnene, maar ook de zegepralende partij levendig doordrongen van de noodzakelijkheid om zooveel mogelijk alle richtingen zich in de consistories te doen vertegenwoordigen. Voorstel op voorstel, amendement op amendement is ingediend om aan de bezwaren te gemoet te komen. Maar te vergeefs. De steen der wijzen is niet gevonden.

Is *onze* Synode gelukkiger geweest? Laat ons zien wat zij voorstelt.

Overal, in alle gemeenten, zal Art. 23 in werking komen. Overal zal dus de *meerderheid* der stemgerechtigde manslidmaten beslissen, in welken geest de gemeente moet worden bestuurd. Wie Ouderlingen of Diakenen zullen zijn, zal door de meerderheid worden uitgemaakt. Maar het is mogelijk dat die meerderheid onverdraagzaam is, en uitsluitend mannen van ééne richting kiest. Is daar niets aan te doen? Wel zeker. Wanneer eene minderheid, welke dan ook, zich verongelijkt acht, klaagt zij daarover bij den Kerkeraad, en verzoekt om Predikanten, Ouderlingen en Diakenen van hare zienswijze, naar evenredigheid van hare getalsterkte. De Kerke-

raad staat dit verzoek toe. De minderheid maakt drietallen, waaruit de Kerkeraad Predikanten, de stemgerechtigden Ouderlingen en Diakenen benoemen. In gemeenten van één of twee predikantsplaatsen kan die minderheid bestaan uit $^2/_5$ van de stemgerechtigden, in gemeenten van drie of meer predikantsplaatsen uit een zooveelste gedeelte van de stemgerechtigden als er predikantsplaatsen zijn. Wenden zich onderscheiden minderheden met gelijk verzoek tot den Kerkeraad, dan komen zij in aanmerking in de orde, die door hare getalsterkte wordt aangewezen.

Ziedaar de oplossing van het raadsel. Is zij niet hoogst eenvoudig? Zullen wij niet allen op de Classikale Vergaderingen als één man dat voorstel toejuichen? Of willen wij het eerst nog eens van meer nabij bezien? Misschien vinden wij wel het een en ander, dat onzen lof wat lager stemt.

Ieder gevoelt dat de groote moeilijkheid om de rechten der minderheid door nadere bepalingen te regelen, hierin gelegen is, dat zoo licht aan de rechten der meerderheid te kort wordt gedaan. Dat dit in geen geval mag, spreekt van zelf. De meerderheid heeft als zoodanig rechten, die haar niet kunnen ontnomen worden. Nooit mogen de rechten der minderheid met die der meerderheid op ééne lijn gesteld worden; allerminst mag de meerderheid door de minderheid overvleugeld worden.

Toetsen wij nu hieraan het voorstel der Synode, dan zien wij terstond dat er zich gevallen kunnen voordoen, waarin de meerderheid over miskenning van hare rechten heeft te klagen. In gemeenten van twee predikantsplaatsen kunnen $^2/_5$ van de stemgerechtigden verlangen, dat in eene ontstane vacature voorzien wordt door de beroeping van een predikant hunner keuze. De andere predikantsplaats blijft ter beschikking van de overige $^3/_5$. Zoo hebben dan $^3/_5$ en $^2/_5$ even-

veel recht. Dat is eene verkorting van de rechten der meerderheid.

Erger is, dat eenige minderheden, bij een weinig taktiek, de bestaande meerderheid tot minderheid kunnen maken, en te zamen eene meerderheid kunnen gaan vormen.

Denkt u eene gemeente van 12 predikantsplaatsen met 24 Ouderlingen en 24 Diakenen, die om de vier jaren aftreden, en met 1200 stemgerechtigden. Al de Ouderlingen en Diakenen zijn orthodox, evenals de meerderheid van de stemgerechtigden. Nu heeft er eene periodieke aftreding plaats; 12 plaatsen in den kerkeraad worden vacant. Terstond doet zich een vierde van de stemgerechtigden gelden, en verlangt dat er, overeenkomstig de wet, 12 kerkeraadsleden van de moderne richting gekozen worden. Dit geschiedt. De stemgerechtigden worden opgeroepen om uit 12 moderne drietallen 12 kerkeraadsleden te kiezen. Natuurlijk blijven de orthodoxen t'huis. Zij kunnen dat jaar van hun stemrecht geen gebruik maken. De verhouding in den kerkeraad wordt nu: 36 orthodoxen en 12 modernen.

Het volgend jaar moeten er weder 12 orthodoxe kerkeraadsleden aftreden. Het getal stemgerechtigden is intusschen geklommen tot 1600. Nu komt een ander vierde deel der stemgerechtigden van de conservatieve richting, en eischt het zelfde, wat het eerste vierde deel geëischt heeft, natuurlijk met hetzelfde gevolg. De orthodoxe stemgerechtigden, die tegenover de 400 van dit jaar en de 300 van het vorige jaar altijd nog eene meerderheid van 900 kunnen vormen, moeten weer t'huis blijven. En de verhouding in den kerkeraad wordt nu: 12 modernen, 12 conservatieven en 24 orthodoxen.

Het derde jaar moeten er al weder 12 orthodoxe kerkeraadsleden aftreden — maar genoeg, men begrijpt mijne bedoeling. Ik heb willen aantoonen, hoe in minder dan vier

jaren eene meerderheid minderheid kan worden, als de minderheden maar zoo handig genoeg zijn om niet tegelijk mannen van hare keuze te vragen, maar kalm hare beurt afwachten, totdat het getal der stemgerechtigden in haren geest vermeerderd is.

Ik geef toe, dat die gevallen zeer zeldzaam zullen zijn. Maar zij zijn mogelijk. En dat zij mogelijk zijn, bewijst, dat het gansche stelsel uit een logisch oogpunt niet houdbaar is. Iedere bescherming van de rechten der minderheid, die de rechten der meerderheid in gevaar brengt, moet veroordeeld worden. Meent gij, dat art. 23, dat het stelsel van stemmenmeerderheid in zich sluit, schadelijk werkt, welnu, schrap het dan uit uwe wetgeving; wilt gij het echter behouden, verlam dan zijne werking niet, maak zijne beteekenis niet illusoir, laat het werken zooals het moet werken, en vertrouw dat het op zijn tijd zijn correctief met zich brengt. Op dit oogenblik zie ik nog geen ander middel om bij de stembus aan de belangen der minderheden tegemoet te komen, dan de breedst-mogelijke basis aan te nemen, en te zorgen, door volstrekte meerderheid van stemmen te eischen, dat de meerderheid zich zoo zuiver mogelijk uite.

Men klaagt wel eens over de miskenning van de *rechten* der minderheid. Maar weet men wel wat men daarmede bedoelt? Hebben de leden der Synode, die, blijkens de akten, gedurig dat woord in den mond hadden, zich wel rekenschap gegeven van de portée van dat woord? Kan er in eene vereeniging of vergadering van een *recht* der minderheid sprake zijn? Zij heeft recht op bescherming tegen de tyrannie der meerderheid, ongetwijfeld! Daarvoor zijn de Reglementen, en de Hoogere Besturen die de Reglementen hebben te handhaven. En dit is ook de zegen, die er, bij al den vloek, toch nog in onze organisatie ligt. Maar waar ter wereld kan

in ééne vergadering, in ééne vereeniging, in één kerkelijk bestuur, in ééne gemeente, de minderheid het recht aan ontleenen, om hare candidaten, die door de voordeur zijn uitgedreven, door de achterdeur wêer in te laten? Zij heeft recht om te stemmen; maar als zij geslagen is, moet zij van geen rechten meer spreken. Zij kan dan verzoeken dat er ook op hare belangen acht worde geslagen; en de meerderheid zal wel doen, als zij, zonder hare overtuiging te verloochenen, in dat verzoek treedt; maar van eischen kan geen sprake zijn. Dat heeft ook de meerderheid van de moderne sectie in de Commissie van IX zóó goed begrepen, dat zij, liever dan met de tweede sectie op den avontuurlijken weg van de vertegenwoordiging der minderheden meê te gaan, het oprichten van kerspelen heeft aanbevolen, waarin de verschillende richtingen zich zelfstandig kunnen organiseeren. Ook zij is voor het probleem blijven staan. Zij heeft den knoop doorgehakt, in plaats van hem te ontwarren.

Misschien zal men zeggen: Toegegeven, dat het voorstel der Synode aan groote inconsequentie lijdt, heeft het dan toch in de gegeven omstandigheden niet veel dat zich aanbeveelt? Worden de belangen der verschillende richtingen er niet zeer door bevorderd, en is het niet juist dat, wat allen wenschen? Zal er geen einde gemaakt worden aan de onvruchtbare aannemingsquaestie, als iedere predikant weder een ouderling van zijne richting kan vinden om bij de aanneming tegenwoordig te zijn? Zullen de verschillende partijen niet leeren elkander beter te verdragen, wanneer zij gewoon zijn elkander in éénen kerkeraad te ontmoeten? Zal de scheuring in onze Kerk er niet door voorkomen worden?

Ik geloof het niet. Dat de belangen der verschillende richtingen door het Synodale voorstel grootelijks worden bevorderd, zal niemand ontkennen. In groote gemeenten zullen de

Modernen en de Conservatieven, in kleine de Orthodoxen er zeer door bevoordeeld worden. Maar is het dan dat, wat alle partijen wenschen? Moet dat dan het hoofddoel wezen van allen die met eenig kerkelijk bestuur zijn belast? Moet alles wijken voor dit éène: hoe zullen de onderscheidene richtingen in één kerkverband samenblijven? Is de vraag dan al beantwoord door onze Kerk, of alle richtingen, die thans in haar midden strijd voeren, ook in haar midden t'huis behooren? Is dat reeds met name van de moderne richting uitgemaakt?

Het zou uitgemaakt zijn, als de Kerk het voorstel der Synode aannam. Want daarin ligt de legitimeering van de moderne richting opgesloten. Wie medewerkt tot het benoemen van moderne kerkeraadsleden, erkent ze als echte zonen der Hervormde Kerk. Er is dan niet alleen sprake meer, zooals tot dusverre, van dragen en dulden, maar van eene toekenning van gelijke rechten. Hiermede mag geen enkele Orthodoxe, om het even of hij tot de Oud-Gereformeerden of tot de Protestantsch-Gereformeerden behoort, vrede hebben.

Men brenge hier niet tegen in, dat de belijdenis-toestand toch onveranderd is gebleken, dat alle voorstellen om art. 11 te wijzigen verworpen zijn; zoodat alle richtingen, wier samenblijven wordt verzekerd, moeten geacht worden binnen de perken van onze belijdenis zich te bewegen; en zelfs dan, wanneer men dit ontkent, de gelegenheid blijft openstaan om van de Hoogere Besturen een rechterlijk vonnis te verkrijgen! Hierdoor treedt juist het beginsellooze van het voorstel te meer in het licht. Onmogelijk kan ik met den Heer Hugenholtz en anderen in het werk der Synode waardeeren, dat men ten minste Art. 11 heeft laten staan. Er zijn leden der Synode geweest, die met kracht tegen het wegnemen van dat Artikel geijverd hebben, om het groote onrecht, dat daardoor aan de Confessioneele richting zou worden aange-

daan. Onder deze waren verscheidene Modernen. Dit strekt hun tot eer. Zij wilden van de gelegenheid geen gebruik maken tot onderdrukking van hunne tegenpartij. Daarom verklaarden zij zich ook tegen het voorstel van de vertegenwoordiging der minderheden. Zij begrepen zeer goed, dat hierdoor aan de overtuiging van duizenden geweld werd aangedaan.

De Synode heeft dat niet begrepen. En toch heeft zij Art. 11 niet aangetast! Is dat omdat zij eerbied had voor de overtuiging van anderen, of omdat zij er den moed niet toe had en toch ook wel wist, dat er van het behoud van het artikel volstrekt geen gevaar te duchten was? Ik vraag ieder, die de handelingen der Synode gelezen heeft, of hij niet den indruk ontvangt van het laatste. De Synode heeft geweten, wat ieder weet, dat, vooral wanneer haar voorstel doorging, Art. 11 nog veelmeer eene doode letter werd, dan tot nog toe het geval was. Zonder de minste vrees kon men het laten staan. Het deerde niemand.

Daarom zeide ik, dat er in het voorstel der Synode geen beginsel is. 't Is weer het oude geven en nemen, het oude streven om vóór alle dingen de rust te bewaren en de scheuring te voorkomen. Alsof het juist nu niet de schoonste gelegenheid ware om de kerkelijke quaestie in beginsel te behandelen!

Maar dan zou het misschien gegaan zijn zooals in de Commissie van IX: drie, vier adviezen! Zeer wel mogelijk. Maar dan was ook geconstateerd, dat de tijd nog niet rijp is voor eene radicale verbetering; dan had de ontwikkeling der beginselen haren vrijen loop kunnen hebben; dan was de Kerk onder den indruk gekomen, dat zij in een abnormalen toestand verkeert, en dus allereerst op eene doortastende hervorming moet bedacht zijn. Dien indruk heeft de Synode

blijkbaar niet gewild. Zóó weinig, dat zij hetgeen de tweede Sectie in de Commissie van IX had voorgeslagen, om namelijk na 10 jaren eene Algemeene Synode over onzen kerkelijken toestand te laten beslissen, heeft verworpen. Terwijl de genoemde Sectie gevoelde dat haar voorstel van vertegenwoordiging der minderheden slechts een Interim mocht zijn, meent de Synode van Februari, dat het voor een blijvenden toestand geschikt is. Waarlijk, het prestige der Synode zal er niet op gewonnen hebben. En als de gemeenten meer dan ooit aan autonomie gaan denken, zal zij hare handen in onschuld niet kunnen wasschen.

Of zal misschien, zoodra de eerste storm maar bedaard is, van lieverlede de rust in onze Kerk terugkeeren, als men ziet, hoeveel netelige quaesties er door uit den weg worden geruimd, en hoe liefelijk de verschillende richtingen in éénen kerkeraad samenwonen? Hoe is het mogelijk, dat men dit verwachten kan! Wat de netelige quaesties betreft, zullen die ophouden, als het voorstel wordt aangenomen? Is er geen vrees, dat eene confessioneele meerderheid in den kerkeraad alleen Ouderlingen in haren geest benoemt om bij de aanneming van nieuwe leden tegenwoordig te zijn, en blijft dan niet hetzelfde conflict? Zal de meerderheid niet altijd Ouderlingen in haren geest naar de Classikale Vergaderingen kunnen afvaardigen? Zal niet de gelegenheid openstaan om ieder die van de kerkleer afwijkt aan te klagen bij een Hooger Bestuur?

Of zal dat niet meer gebeuren? Zal voortaan de wolf met het lam verkeeren? Ik beklaag het jongsken dat ze weiden moet. Ik zie van zulk een vreedzaam samenwonen niets. Nu is het mogelijk, dat een kerkeraad, van welken de overgroote meerderheid één doel beoogt, iets goeds, iets groots tot stand brengt voor de gemeente. Maar zal dit, bij de aanneming van

het Voorstel, mogelijk wezen? Zal niet, door de telkens wisselende verhouding der partijen, alle werkzaamheid worden verlamd? Zal niet meer nog dan vroeger het kerkelijk leven in nuttelooze en geestdoodende twisten opgaan? Zal niet een kerkeraadslid, dat door een zekere partij gekozen is *omdat* hij tot die partij behoort, allereerst er op bedacht zijn om de belangen zijner partij te bevorderen? Zal dit bevorderlijk zijn aan eene *selfstandige* en *vrije* beschouwing van hetgeen de gemeente noodig heeft voor haar geestelijk leven? Zal het onderlinge waardeering en verdraagzaamheid in de hand werken, wanneer men elkander wordt opgedrongen, om elkander te neutraliseeren? Zal nu voor het eerst sinds de schepping der wereld de wet bij machte zijn om liefde te kweeken?

En dan, ik zeide zoo even: zoodra de storm maar eenmaal bedaard is! Maar *zal* hij ooit bedaren? Zal hij ooit *kunnen* bedaren? Zal hij ooit *mogen* bedaren? Men moet toch al zeer weinig begrip hebben van onze kerkelijke toestanden, om te meenen dat orthodoxe kerkeraden er ooit toe komen zullen, om uit een modern drietal van predikanten eene keuze te doen. Hoe! Men zal de vergadering aanvangen met de bede, dat de Heer der Kerk den rechten man aanwijze, door wien de gemeente zal worden gesticht en opgebouwd, en dan een man gaan kiezen, van wien men overtuigd is dat hij den grond, waarop het leven der gemeente rust, zal ondermijnen; om dan vervolgens, als men confessioneel is, terstond na de keuze toebereidselen te gaan maken om den gekozene aan te klagen bij het Classikaal Bestuur — en dan toch ook *zich zelf* er bij, omdat men hem gekozen heeft! Ik geloof dat menige kerkeraad het tot zulk een komedie niet zal laten komen, maar eenvoudig het drietal zal terugzenden, op gevaar af van te worden afgezet.

Durft de Synode dat aan, terwijl het Bestuur der kerke-

lijke goederen hoe langer hoe meer aan haren invloed wordt onttrokken? Zij zal wel wijzer zijn. Zij zal zich aan de proef niet wagen, en liever het werk van hare voorgangster vernietigen, dan eene scheuring in het leven te roepen. Mogen ook onze consideratiën op de aanstaande Classikale Vergaderingen daartoe medewerken! Dit sta bij ons vast: Geen verandering dan die op waarheid gegrond is. Geen samenvoeging van hetgeen niet samenstemt. Geen scheuring dan die volstrekt door het geweten geboden wordt!

Amsterdam, April. J. CRAMER.

DE SYNODE VAN 1 APRIL.

Wij zijn er verre van, aan de Synode van 1873 en 74 er een verwijt van te maken, dat zij eene poging gedaan heeft, om de Nederlandsche Hervormde kerk in stand te houden, en haar als één lichaam te doen voortbestaan, ook bij allen strijd die thans in haren boezem woelt; wij hebben zelfs ons geërgerd aan de smaadredenen, die der Synode naar het hoofd zijn geworpen, enkel omdat zij die poging gewaagd heeft.

Maar de wijze waarop zij haar (ook door ons hooggewaardeerd en edel geacht) doel meent te bereiken, komt ons zoo vreemd en onmogelijk voor, — het beginsel, waarop hare voorstellen tot bereiking van dat doel rusten, komt ons voor tot zoodanige ongerijmde gevolgtrekkingen te leiden, dat wij er geen bezwaar in zien het hier volgende stuk in de Stemmen voor W. en V. te plaatsen. Want dit stuk is niet gekant tegen de personen, die in de Synode zitting hadden, noch tegen de oprechtheid hunner bedoeling, maar alleen tegen het beginsel, waarin zij de redding der kerk meenden te zien, maar dat die redding waarlijk niet brengen zal.

K. L. T.

HANDELINGEN DER SYNODE VAN 1 APRIL 1874.

Wij zijn in staat gesteld, een bericht mede te deelen, dat

allen die tot de Nederlandsche Hervormde Kerk behooren, belang zal inboezemen.

Er is namelijk uitgelekt, dat de Synode dier kerk, behalve in hare gewone vergadering van Julij 1873 en in hare buitengewone van Februarij 1874, ook bijeen geweest is in eene geheime zitting, gehouden te *Krähwinkel* of *Schildburg*, — daarover zijn de berichten niet eenstemmig, — maar in allen gevalle op den *Eersten April.*

In die zitting heeft de Synode kennis genomen van eenige bezwaren, in weekbladen, tijdschriften en brochures gemaakt tegen hare voorstellen van Februari l.l.; vooral van het verwijt van geven en nemen, gebrek aan consequentie, en wat dies meer zij. Zij heeft besloten, ter wegneming van alle dubbelzinnigheid, dan nu voor ditmaal eens volkomen consequent te zijn, en daarom hare Februari-voorstellen volledig te maken door de volgende amendementen ter behoorlijke plaatse in te lasschen. Wáár de verschillende bepalingen zullen worden ingelascht, zal blijken uit de eerlang aan de hoogere kerkbesturen en classikale vergaderingen te verzenden stukken.

Zij heeft overwogen, dat wanneer de minderheden de bevoegdheid erlangen, hare rechten *te doen gelden*, zij ook in staat gesteld behooren te worden, die rechten *uit te oefenen;* alsmede dat dit, zal het stelsel der minderheidsrechten volledig worden toegepast, ook uitgestrekt moet worden tot kleinere minderheden, dan de in de Februari-voorstellen aangenomene, en ook tot die richtingen, welke thans nog wel buiten de Hervormde kerk staan, maar zeer goed eene minderheid *in* die kerk zouden kunnen verkrijgen; eindelijk, dat, bij de willekeurigheid van de bepaling der wettelijke minderheden $^2/_5$, $^1/_3$, $^1/_4$, enz., ook die willekeurigheid consequenter dient te worden doorgevoerd.

Die overwegingen leidden de Synode tot de volgende bepalingen:

„Waar eene minderheid haar recht op eene predikbeurt, of op een predikant in haren geest, laat gelden, zullen de benoodigheden voor die minderheidsbeurten door de zorg des kerkeraads op kosten der kerkvoogdij worden aangeschaft.

„Wanneer dus eene minderheid den Bijbel verwerpt als grondslag der prediking, zullen de boeken die zij in plaats van den Bijbel verlangt, voor de kerkelijke gemeente worden aangekocht, mits niet meer dan vier boeken. Is er in die minderheid eene minderheid, die nog andere boeken verlangt, zoo zullen ook deze worden aangekocht; evenzoo, wanneer naast die minderheid nog eene kleinere minderheid, hetzij met of zonder onder-minderheid, haar recht laat gelden. Ter voorkoming van te groote onkosten wordt echter het maximum der gezamenlijke minderheidsboeken voor ééne gemeente bepaald op *elf*.

„In plaatsen, waar eenige minderheid een eigen predikant heeft, zal op gelijke wijze worden gehandeld.

„Die boeken zullen echter door den koster alleen dan op den kansel gelegd worden, wanneer een predikant optreedt van de minderheid, welke die boeken koos.

„Als zich het Puseyisme uit de Engelsche kerk in de Nederlandsche mocht overplanten, en deszelfs aanhangers in eenige gemeente de wettige minderheid verkrijgen, zullen in die gemeente de altaren, waskaarsen, koorgewaden, enz., op kerkekosten worden aangeschaft; doch alleen dan in het kerkgebouw worden gebracht, wanneer een Puseyistisch predikant volgens recht van minderheid optreedt.

„Wanneer in eenige gemeente een genoegzaam aantal leden, om eene wettige minderheid te vormen, de Baptistische gevoelens aanneemt, en in de Hervormde kerk verlangt te

blijven, zal in zulk eene gemeente op kerkekosten langs den hoofdingang van het kerkgebouw een kanaal worden gegraven, met de noodige sluizen, om stroomend water daardoor te kunnen leiden. Die sluizen zullen echter alleen dan worden geopend, wanneer een Baptistisch predikant volgens recht van minderheid optreedt en den Doop bedienen moet.

„Op gelijke wijze zal worden gehandeld met Irvingianen, Darbysten, of welke andere richting of partij ook, welke zich te eeniger tijd in de Hervormde kerk mocht komen te vertoonen.

„De willekeurig aangenomen getallen $^2/_5$, $^1/_3$, enz., ter vorming eener wettige minderheid vereischt, zullen door de kerkeraden alzóó worden gelezen, dat elke minderheid het recht verkrijge op eene predikbeurt of op een eigen predikant.

„Wanneer dien tengevolge door den eenigen predikant der gemeente zóóvele beurten moeten worden afgestaan, dat er voor hem geene beurt meer overschiet, zal hij het recht hebben buitengewone avondbeurten te houden, mits in de verlichting van het kerkgebouw op zijne kosten voorziende."

De Synode heeft verder overwogen, dat, om consequent te zijn, het minderheids-systeem ook behoort te worden toegepast op de benoeming van de hoogere Kerkbesturen, alsmede op de beraadslagingen dier Besturen en die der Classikale vergaderingen. Zij heeft daarom besloten tot de invoering van *kerkelijke kompassen.*

De volgende bepalingen zijn hiervan de uitvloeisels:

„Bij het Ministerie van Marine zal door de Synode worden aangevraagd het vereischte aantal kompassen, om elke Classis en elk Provinciaal Kerkbestuur en de Synodale Commissie daarvan te kunnen voorzien.

„Om die kompassen bruikbaar te maken als kerkelijk kom-

pas, zal het Moderamen van het Classikaal Bestuur, voordat de vergadering aanvangt, op de 32 windstreken der windroos van het kompas den naam schrijven van elken wind van leering, die alsdan in de Kerk waait of zou kunnen waaien; om tot het getal van 32 te komen, zal het Moderamen, zoo er geene winden van leering genoeg in de Kerk voorhanden zijn, het te kort moeten aanvullen met winden van leering, aan de Roomsche of Grieksche kerk, of aan andere godsdiensten dan de Christelijke ontleend.

„Voorts zal de magneetnaald of het magneetanker van de windroos worden losgemaakt, zoodat het onder de roos verschuifbaar is. De praeses zal, na het openen der vergadering, de persoonlijke richting aller aanwezigen opvragen, en onder toezicht van den assessor en den scriba, en van een daartoe bij minderheid van stemmen te benoemen lid der vergadering, de kompasnaald stellen op de richting die de meeste stemmen heeft, of op de gemiddelde uit die, welke een gelijk getal stemmen hebben verkregen.

„Naar het alzoo gestelde Kerkelijk kompas zal de praeses bij de leiding der vergadering zijn koers moeten nemen, en de leden der vergadering tot de orde moeten roepen, wanneer zij bij hunne beraadslagingen en adviezen te ver buiten dien koers gaan.

„De praeses zal ook, overeenkomstig de aanwijzing van het kompas, bij elke benoeming opgeven, tot welke richting de te verkiezen persoon zal moeten behooren, opdat het recht der minderheden in het Classikaal bestuur naar het juiste getal worde gehandhaafd.

„Als verkiezingen voor het Provinciaal bestuur moeten geschieden, zal de praeses der Classis het recht hebben om, ter inlichting van zichzelven en de vergadering op kosten der Classikale kas zich per telegram te vergewissen, hoe het

kompas staat in andere Classikale vergaderingen in dezelfde Provincie, waar ook dergelijke keuzen moeten geschieden.

„De vereischte getallen voor eene minderheid moeten ook in de Classikale vergaderingen gelezen worden, zoo als voor Kerkeraden is bepaald.”

Voor de Classikale besturen wenscht de Synode de volgende regels vast te stellen:

„In de eerste vergadering des jaars zal het kompas gesteld worden overeenkomstig den wensch der kleinste minderheid; de discussiën zullen naar de aanwijzing van het alzoo gestelde kompas worden gehouden, en al de leden verplicht zijn hunne stem uit te brengen in den geest dier minderheid.

„In de tweede vergadering des jaars zal evenzoo worden gehandeld ten aanzien eener tweede minderheid.

„Zijn er drie minderheden, dan zal de derde op de derde vergadering des jaars aan de beurt zijn.

„Zijn er vier minderheden, zelfs elke uit één persoon bestaande, dan zullen alle vier de vergaderingen aan de handhaving van het recht der minderheden worden gewijd, en alzoo het geheele jaar door geen besluit in den geest der meerderheid worden genomen.

„De meerderheid heeft echter alsdan het recht, om op den nieuwjaarsdag van het volgende jaar eene buitengewone vergadering te eischen. De leden der minderheden zijn verplicht deze vergadering bij te wonen en alsdan in den geest der meerderheid hunne stemmen uit te brengen.

„Dezelfde regelen gelden, naar het getal der jaarlijksche vergaderingen gewijzigd, voor de Provinciale Kerkbesturen en voor de Synodale Commissie.”

De Synode vertrouwt, dat deze maatregelen voldoende zijn tot herstelling van den vrede der Kerk; immers wanneer

deze regelen getrouw worden opgevolgd, is het onmogelijk, dat bij eenig hooger Kerkbestuur eenig besluit genomen worde, anders dan met eenparigheid van stemmen, waaruit dus blijken zal, dat werkelijk aan allen strijd een einde is gemaakt.

Voor hare eigen vergaderingen acht de Synode noch kompas noch regel noodig; zij vertrouwt dat zij er vanzelf wel komen zal door de eigen wijsheid van de leden der „Hooge Vergadering". Zij heeft ter verzekering eener richtige toepassing der in het bovenstaande aangewezen beginselen, ook deze bepaling aangenomen:

„Wie tegen deze voorstellen stemt, wordt, als schuldig aan „verstoring van orde en rust", voor een half jaar gecensureerd; indien hij lid van een Kerkbestuur boven den Kerkeraad is, wordt hij bovendien uit dien post ontzet voor zijn leven."

En eindelijk als slotartikel:

„Zoodra deze voorstellen zijn aangenomen, zal de Synodale Commissie den vrede der Kerk verzekerd verklaren, en een gedenkpenning laten slaan op de tegenwoordige Synode, wegens hare getrouwdheid aan haar voornemen om aan de Belijdeniskwestie niet te tornen."

Een ieder ziet wel in voorzeker, dat als deze mededeelingen juist zijn, onze Kerk eene schoone toekomst te gemoet gaat.

WAAROM LAAT DE KERK ZICH NIET HOOREN?

Aan W. te Y.

Waarde Vriend!

Gij verwondert er u over, dat de Nederlandsche Hervormde Kerk tot op dit oogenblik niets van zich heeft laten hooren, met betrekking tot het laatste *Ontwerp van Wet tot regeling van het Hooger Onderwijs*. Waarom laat de Kerk zich niet hooren? vraagt gij. Ik moet u toestemmen, die vraag ligt voor de hand, en een bevredigend antwoord laat zich niet gemakkelijk vinden. Eerst was mijne aandacht daarbij niet bepaald Nu moet ik ook zeggen, dat de Nederlandsche Hervormde Kerk wel op de eene of andere wijze mocht te kennen geven, hoe zij denkt over de zaak, waarop het hier inzonderheid voor haar aankomt.

Geen Faculteit der Godgeleerdheid meer in het nieuwe Wets-Ontwerp. Daarvoor in de plaats eene Faculteit der Godsdienstwetenschap. Wat mij betreft, ik heb liever iets, dan niets, en alzoo liever eene Faculteit der Godsdienstwetenschap, dan in het geheel geen vergoeding voor het wegvallen

van de Theologische Faculteit aan onze Hoogescholen. Eenige vergoeding, altijd meer dan niets, is toch die Faculteit der Godsdienstwetenschap zonder twijfel. Door haar zal onderwijs gegeven worden in de volgende vakken:

a. de geschiedenis der godsdiensten en godgeleerde stelsels;
b. de geschiedenis der godsdienstige leerstellingen;
c. de uitlegging en de geschiedenis der oorkonden van den godsdienst;
d. de wijsbegeerte van den godsdienst.

Nu vraag ik niet, hoe veel ik hier mis van hetgeen door eene goed ingerichte Faculteit der *Godgeleerdheid* aan eene Rijks-Universiteit onderwezen moet worden, of thans door onze godgeleerde Faculteiten te Leiden, Utrecht en Groningen, werkelijk onderwezen wordt; ook vraag ik niet, of op het standpunt van den Wetgever, die dit Ontwerp concipieerde, die Faculteit der *Godsdienstwetenschap* zich laat rechtvaardigen, en zoo ja, of er dan niet te veel in de aan haar opgedragen vakken van onderwijs is opgenomen. Ik zou meenen, dat men kon volstaan met *a.* geschiedenis der godsdiensten, *b.* geschiedenis en verklaring van de als Heilige Schriften geldende kanonieke Boeken, bepaald der Israëlitische en Christelijke godsdiensten, *c.* wijsbegeerte van den godsdienst. Thans vraag ik alleen, of het voor de Nederlandsch-Hervormde Kerk niet van groot belang is, dat, indien de Faculteit der Godgeleerdheid vervalt, althans eene Faculteit der Godsdienstwetenschap daarvoor in de plaats komt.

Mij dunkt, het antwoord moet toestemmend zijn. Aan de Nederlandsche Hoogescholen voortaan geen plaats voor eenig ander onderwijs, dan hetgeen betrekking heeft op de rechtsgeleerdheid, de geneeskunde, de wis- en natuurkunde, de wijsbegeerte en letteren? Geen onderwijs, geen hooger onderwijs in hetgeen betrekking heeft op of in betrekking staat

tot hetgeen de geheele Christelijke Kerk voor het hoogste moet houden, en als van het hoogste belang voor Land en Volk moet beschouwen, den godsdienst? Ook zelfs niet uit een historisch, ook zelfs niet uit een wijsgeerig oogpunt daar behandeld?

Men zegge niet: in de Faculteit der wijsbegeerte en letteren is wel plaats voor een of ander vak van onderwijs, dat op den godsdienst betrekking heeft. De godsdienst is als verschijnsel, of als macht, of als wat gij ook wilt toch iets te belangrijks, dan dat het als iets zoo ondergeschikts zou mogen behandeld worden. Ook zou het dan óf als iets wijsgeerigs, óf als iets letterkundigs (in de Faculteit der *wijsbegeerte en letteren*) in aanmerking moeten komen. Was er eene Faculteit van Geschiedenis en Wijsbegeerte, onderscheiden van eene Faculteit der Letteren, dan kon in die Faculteit plaats worden gevonden voor Geschiedenis van de godsdiensten en voor Wijsbegeerte van den godsdienst. Maar in het wetsontwerp komt de Geschiedenis slechts als een der onderwijsvakken van de Faculteit der wijsbegeerte en letteren voor. Valt dan de Faculteit der Godsdienstwetenschap uit het wetsontwerp weg — en men kan niet zeggen, dat het op het standpunt van den wetgever een onmisbaar bestanddeel der universitaire organisatie is, gelijk zich ook niet laat voorzien, dat de Volksvertegenwoordiging zich met algemeene stemmen, zelfs met eene groote meerderheid van stemmen, vóór die Faculteit zal verklaren, — dan hebben wij op onze Hoogescholen van onderwijs in vakken, die tot den godsdienst in betrekking staan, bijzonder weinig te verwachten.

Nu ben ik het met u eens, dat de Nederlandsche Hervormde Kerk in dezen stand van zaken zich wel mocht doen hooren, om in de bres te springen voor hetgeen werkelijk gevaar loopt van geheel op den achtergrond te geraken.

Waarom zou zij niet bij monde van hare vertegenwoordigers aan de Tweede Kamer op passende wijze te kennen geven, dat zij hoogen prijs stelt op het behoud van de Faculteit der Godgeleerdheid aan de Hoogescholen in Nederland; dat zij, indien de Theologische Faculteiten, gelijk zij thans bestaan, niet behouden kunnen blijven, dan althans eene Protestantsche en eene Roomsch-Katholieke Theologische Faculteit aan elke Hoogeschool geplaatst zou willen zien; of indien ook dit niet aannemelijk geacht wordt, dan toch zooveel van de theologische vakken in het onderwijs aan de Nederlandsche Hoogescholen wenscht opgenomen te zien, als slechts eenigszins kan toegelaten worden. Daarbij zou men dan moeten wijzen op het groote belang, dat de Staat heeft bij de vorming van de godsdienstleeraars aan de Hoogescholen, wegens den grooten invloed, dien zij op het volk uitoefenen, om niet te spreken van het recht, dat de Kerk heeft, om bij de regeling van het Hooger Onderwijs hare belangen, voor zoover zij met het Hooger Onderwijs in verband staan, behartigd en in rekening gebracht te zien. Mijne bedoeling is niet, dat er een bepaald voorstel aan de Tweede Kamer gedaan worde of dat men aan het thans ingediend wetsontwerp zijne adhesie geve, maar dat men in het algemeen op het belang, ook voor den Staat, wijze van een Hooger Onderwijs, zooveel mogelijk ingericht naar de behoeften van de aanstaande godsdienstleeraars, inzonderheid ook van de godsdienstleeraars der Nederlandsche Hervormden. Dan kan er ten minste niet gezegd worden, dat de Nederlandsche Hervormde Kerk het verwijderen van de Theologische Faculteiten stilzwijgend aanziet; dat zij zich onverschillig betoont bij de vervanging van de Faculteit der Godgeleerdheid door eene Faculteit der Godsdienstwetenschap; dat zij dus eigenlijk liever kerkelijke seminariën schijnt te hebben; dat de Staat

zich dus de moeite wel kan besparen van zich met het onderwijs in de wetenschap van den godsdienst in te laten, en wat dies meer zij. Terstond stem ik u toe, dat het niets ter zaak doet, of dit wetsontwerp misschien eerst na eenige maanden, misschien nog in geruimen tijd niet door de Tweede Kamer zal behandeld worden. De vraag is, of het eene goede houding heeft, dat de Nederlandsche Hervormde Kerk zwijgt, dat zij althans niet te kennen geeft wat zij wenschelijk en voegzaam acht...

Gij hebt, meen ik, wel bekenden onder degenen, die in Juli ter Synode gaan. Spreek er eens met hen over. Of gaat gij misschien zelf? Nu, dan kunt gij het zelf ter spraak brengen. Ik zou met u betreuren, dat het geheele theologische onderwijs later alleen op kerkelijke seminariën gegeven werd en niet meer in de vrije lucht van onze Rijks-Hoogescholen bloeide, alsmede, dat men dan te laat bemerken zou, hoe eenzijdig het Hooger Onderwijs in Nederland aan 's Rijks Hoogescholen ingericht is.

Vaarwel! Steeds

Utrecht, Uw Vriend
22 Mei 1874. J. I. Doedes.

IN DE WESTERKERK TE AMSTERDAM.

12 Mei 1874.

De lang besprokene 12de Mei was aangebroken; de groote dag van het 25jarig kroningsfeest van onzen Koning.

Zeker teleurgesteld zag bijna ieder uit deur en venster naar buiten en naar boven, toen geen vriendelijke zon maar dichte nevelen het weder aankondigden dat den feestdag kenmerken zoude.

Koud blies de wind, toen ik mij reeds om half zeven opmaakte naar de Westerkerk, waar de godsdienstoefening tot wijding van het feest zoude gehouden worden, welke de Koning zelf wilde bijwonen.

Om half zeven! en om half negen eerst zou de dienst beginnen.

Toch vond ik de verschillende deuren reeds belegerd. Ik koos mij een plaats bij de minst bezette, van de windzijde meest afgekeerde deur, om te wachten de dingen die komen zouden.

Ach! wie spoedig kwam, was niet een kostersknecht, die de deur ons opende, maar een politie-commissaris die voor

zijne trawanten haar opeischte, want alleen voor den Koning en de zijnen was deze toegang bestemd.

Haastig verspreidde zich ons troepje, dat reeds de verraderlijke bondgenootschap gesloten had, aan deze omstandigheden schier onvermijdelijk eigen, wanneer men den ander helpt als men er zelf voordeel in ziet, maar hem verdringt als wij daardoor kans krijgen op betere plaats.

Ik stond nu achteraan, bij de deur onder den toren, op de windzijde, in stilte mijn lot beklagende, doch gaándeweg meer beschut door steeds aangroeiende menigte.

Wij hadden onder elkander uitgemaakt, dat deze deur om zeven uur zoude geopend worden.

Doch zeven sloeg en de deur bleef dicht. Haastig nadert echter een man met grooten sleutel, twee agenten plaatsen zich naast hem en helpen een heertje door de menigte. De deur draait op hare hengsels.... en sluit zich weder vóór onze verbaasde aangezichten achter man en agenten en heer; „organist" verhaalden wij elkander en lachten om onze teleurstelling.

„Kwartier over zeven" verkondigde de toren en hooger rees ons ongeduld en grooter werd onze afgunst op hen, die met een kaart voorzien, door de kosterswoning werden binnengelaten en door hun stijgend aantal deden vreezen, dat voor ons geen plaats meer zoude overblijven.

Een werkman naast mij, mompelde reeds over het lot van den arbeider, die altijd achteraan wordt geschoven, maar een deftiger burgerman bracht hem tot zwijgen door de opmerking, dat zij die betaalden voor hunne vaste plaats, toch meer recht hadden, dan hij om er op te zitten en dat de kerkmeesters *hem* toch moeielijk eene uitnoodiging konden zenden voor een der hooge banken.

Nadat een goedkeurend gelach hem had aangemoedigd,

verhaalde hij, zeker te weten, dat in de Nieuwekerk de oude Prins den Koning nog eens zoude kroonen. Mij dacht eerst dat hij van Prins Frederik sprak, doch hij bedoelde den oudste onzer vaderlandsche predikanten: „die was voor 25 jaar reeds de oudste en toen had hij hem ook de kroon opgezet."

Terwijl men zich aan mijne rechterzijde bleef verdiepen in de waarschijnlijke gemoedsstemming van den ouden dominee, hoorde ik links achter mij een verhaal omtrent een getuigenverhoor, à charge van een man die zijne vrouw scheen verlaten te hebben, terwijl vóór mij een dienstmeisje aan de omstanders mededeelde, dat zij in den Haag den Koning wel elken dag kon zien, „maar dan was hij maar zóó gewoon, net als een ander heer," waarover zich eenige juffrouwen zeer verbaasden.

Toch hoorde ik tot mijn vreugde geen enkel ruw of onvertogen woord, zoo licht in eene volksmenigte op te vangen.

Het was als bedachten zij toch dat zij eene godsdienstoefening gingen bijwonen, al kon wellicht niemand onzer op zijn geweten verklaren, dat hij tevreden zoude wezen met den predikant alleen en niet den Koning te zien.

Eindelijk, eer dat wij er aan dachten, opende zich de deur.

Niet dringen! niet dringen! riepen wij allen, maar allen werden wij gedrongen en drongen wij.

Het was één akelig oogenblik. Over den drempel struikelden eenigen en gilden, de achtersten drongen op en wij voorsten konden niet verder, want wij waren slechts in een portaal gelaten, vanwaar een kleine deur toegang tot de kerk zelve gaf.

Hoe weet ik niet, maar eensklaps bevond ik mij voor de deur, werd er doorgestuwd en was in de kerk en na niet langen tijd zat ik, door middel van een fooitje en eenige vriendelijke woorden, rustig op een betere plaats dan ik na

al wat voorafging had durven hoopen; een plaats vlak bij den kansel niet alleen, maar ook met een vrij uitzicht op die banken, in welke sierlijk ingebonden bijbels en de psalmen voor dezen dienst, op fijn papier gedrukt, de zitplaatsen des Konings en der Prinsen deden erkennen.

Het ruim der kerk vertoonde in sterkere mate dan gewoonlijk het onheilige gewoel dat in onze groote kerken den dienst voorafgaat.

Stoelbewaarders en bewaarsters gevoelden zich in al hunne waardigheid. De glimlach waarmede zij de gewone klanten op een plaats hijschten, trokken of droegen, had iets nederbuigends en beschermends, maar vreesselijk was hun toorn over degenen, die een met moeite verkregene en veroverde plaats niet ruim beloonden.

Ik was getuige van de kluchtige verontwaardiging eener plaatsbewaarster over het weinige gevoel van eigenwaarde eener oude vrouw, „die een stuiver durfde aanbieden voor een plaats in zulk een beurt, een Koningsbeurt, waarvoor zich de menschen lieten dooddringen aan de deur, het was net zoo goed of je leven gered was en dan een stuiver geven!" Nog verscheidene rijen ver werd de arme aangewezen en uitgekreten als „het mensch dat een stuiver gaf."

Waar wacht men in onze kerken toch op, om allen gelijke plaatsen te geven? aan de eerste die komt, de beste die hij kiezen wil; zonder het bedehuis te maken tot een plaats van winstbejag voor eenige ongevoeligen.

Waarlijk de moeielijkheid van de taak des voorgangers steeg naarmate deze onwaardige tooneelen toenamen.

Ook het gezang van den 100sten psalm, door den voorzanger opgegeven, kon moeielijk een toon van wijding in de meeste gemoederen aanslaan.

Onder de eerste regelen scheen er in een der hoeken van

de kerk een gevecht te ontstaan; men klom op stoelen en banken om te zien wat er gaande was; politie-agenten drongen door de menigte en herstelden slechts met moeite de uitwendige rust, en intusschen zongen wij:

Erkent dat Hij ons heeft gemaakt
De schapen, die Hij voedt en weidt,
Een volk, tot zijne dienst bereid.

Toch begon er meerdere kalmte te komen naarmate de minuten verstreken, die ons van het uur van half negen scheidden, en het dus minder mogelijk werd om onbezette plaatsen te dringen of te twisten.

Jammer was het dat het orgel in dien tijd niet bespeeld werd op eene wijze die tot luisteren dwong, dat er ook door hem die het bespeelde niet eenige bekende melodiën werden aangeslagen, die men volgen kon en die in staat waren goede gedachten of herinneringen op te wekken. Want dat Mendelsohn's Lobgesang gespeeld werd toen de Koning binnenkwam, heeft mij een dagblad verhaald, doch weinigen zullen toen daarop acht geslagen hebben, daar allen toen op den vorst letten.

Nu wijdden nog de meesten hunne aandacht aan de mannen van hoogen rang en aanzien, die achtereenvolgens naar hunne plaatsen geleid werden.

Reeds beklom Ds. Hasebroek den kansel en mij dunkt de vrees moet hem bevangen hebben, dat hij niet in staat zoude zijn, door zijn woord die onrustige gemoederen te stemmen en eenige harmonie der gedachten te ontlokken aan de harpe huns gemoeds.

Wachtende op de komst des Konings stonden wij bijna allen.

Stipt half negen trad Z. M. binnen.

Ik meen dat het Ds. van Marken was, die de eer genoot hem naar zijne plaats te geleiden; aan zijne linkerhand nam de Prins van Oranje plaats, aan zijne rechter zette zich de Hertog van Saksen-Weimar. Eenige oogenblikken bedekte zich de Koning biddende het gelaat eer hij ging zitten.

Op eenigen afstand zat de grijze Prins Frederik naast den jeugdigen Prins Alexander.

Het was een goed gezicht hen daar te zien in het midden der gemeente, de jongste telgen van dat groot en edel geslacht; menig vaderlandsch hart moet hooger geklopt hebben en van deze plaats een bede opgezonden hebben tot den Almachtige, voor hun hart en hun leven.

Nu won allengskens de rust de overhand.

Ds. Hasebroek sprak een kort gebed en wij zongen Ps. 118 vers 12.

Het was voor den prediker geen gemakkelijke taak bij eene gelegenheid als deze, en voor zulk een gehoor, in den tijd van eenige minuten, genoeg en niet te veel te zeggen.

Naar aanleiding van een woord uit den brief aan de Romeinen (1: 8a *Eerstelijk dank ik mijnen God*) uitte spreker een woord van dank, van hulde en van opwekking.

Hij sprak zonder eenig sieraad der rede, eenvoudig, ongekunsteld en snel; maar hij sprak mij tot het hart. Uit het hart kan ik niet zeggen, want geheel bezig met al wat rondom mij geschiedde, had ik mij tegen gewoonte, vooruit geene de de minste voorstelling gemaakt van hetgeen hij waarschijnlijk zoude zeggen.

Toch was mijne aandacht verdeeld tusschen hem en den Koning. Ik kon niet nalaten dezen gedurig aan te zien of ik ook op zijn gelaat eenige sporen van zijn gevoel mocht lezen. Hij was geheel aandacht en wendde den blik van den spreker niet af.

Maar het kan niet anders of hij moet zijn hart hebben voelen trillen, toen hem gesproken werd van de zegeningen Gods gedurende zijne regeering, toen de prediker Hem wees op het volk dat zich verdrong en heen en weer bewoog voor zijn paleis, dankbaar en vroolijk opziende naar zijne vensters en dat door zijne liefde schooner monument oprichtte voor zijnen koning, dan het feestelijk getooide gedenkteeken aan den volksgeest dat zich vóór zijne woning verhief.

Maar vooral toen hem herinnerd werd die morgen voor 25 jaren, toen langs de gewelven van ditzelfde bedehuis de gebeden opstegen van en voor den jeugdigen vorst, die voor het oog van den Almachtige beloofd had te zullen doen wat een goed Koning betaamt, zoodat dit bedehuis voor Hem mocht heeten: een steen der hulpe, Eben-Haezer.

Gewis toen zullen zijne gedachten teruggekeerd zijn over die 25 jaren en hij moet de stemming van toen weder te voorschijn geroepen hebben uit de schatkamer van zijn binnenste, en in één oogwenk overzien hebben alle voornemens van die heilige eerste dagen zijner regeering, toen de liefde en de hoop van gansch een volk hem betuigd werden in hunne vreugdekreten.

Het moet hem goed geweest zijn, aanstonds daarop te hooren spreken van dien Koning der koningen die Zijn recht van gratie gebruikte om volkomene amnestie te belooven aan allen, die Hem het offer brachten van een gebroken en verslagen hart; want ook zijn geweten moet als het onze getuigd hebben, toen herinnerd werd dat terwijl de staatsschuld wel was verminderd onder zijne regeering, vorst en volk, geheel het vaderland, nog eenen anderen schuld hadden den schuld der liefde en dankbaarheid jegens Hem, die ons had gezegend.

En allen die deze woorden tot en over den Koning vernamen, moeten wel in hun hart gevoeld hebben den drang om

voor den Koning te bidden, gelijk men bidt voor eenen vader.

Waarlijk indien de voorganger bedoeld heeft tot die uiting der liefde zijn gehoor te stemmen, dan heeft hij bij mij altans, en ook van anderen vernam ik ditzelfde, zijn doel bereikt. Liefde voor onzen vorst, had ik in mij voelen wakker worden, ik had bedacht hoe moeielijk het voor een mensch is koning, goed koning te wezen, terwijl men geen schrede doen kan waarop niet gelet wordt, terwijl men in ieder woord dergenen die ons omringen, den schijn der hoffelijkheid of de onwaarheid der baatzuchtigen moet vreezen.

Ook onze vorst heeft, ongetwijfeld zijne zonden en afdwalingen; maar wie onzer kan zeggen: Ik heb mijn hart gezuiverd, ik ben rein van mijne zonde? en hoeveel zwaarder valt het hun, die van der jeugd af in hoogheid gezeten zijn, de verzoeking te wederstaan en elke verkeerde opwelling des harten te onderdrukken en te overwinnen, dan onzer een, die ons onzen weg hebben te banen, die onze medemenschen voor ons moeten stemmen en de gunstige stemming moeten bewaren, terwijl vaak eenen koning het droevige lot ten deel valt, dat men om *zijne* gunstige stemming te behouden, zijn kwaad geen kwaad durft noemen, in zijne tegenwoordigheid.

Ik weet niet of deze gedachten haar recht hebben in de verhouding van onzen Koning en zijne omgeving, misschien heeft hij niet slechts als koning, maar als mensch, gedoopte, gekocht eigendom van Christus, trouwe vrienden, voor wie hij zijn hart kan uitstorten, die niet schromen hem te wijzen op de dwalingen zijns wegs, die hem aansporen hoog, zeer hoog te stellen het ideaal zijner regeering; maar dit weet ik, dat ik zulke vrienden voor hem begeerde, dat ik wel gewenscht had hem de hand te mogen drukken op dezen dag van blijde herinneringen en goede voornemens, dezen

dag van vernieuwing des verbonds niet slechts tusschen volk en koning, maar tusschen die beiden en den Heer onzen God; dit weet ik, dat ik van harte heb medegebeden voor onzen derden Willem, tot Hem in wiens hand het hart des konings is als waterbeken en die het neigt tot al wat Hij wil; dat ik gebeden heb ook voor hem, op wien de hoop des volks is, den Prins van Oranje, dat hij zich nu reeds maken mocht eene hooge, eene ernstige voorstelling van de plichten eens goeden konings, over een trouw volk, wien de gehechtheid aan zijn huis als ingeschapen is.

Wij baden te zamen voor Koning en vaderland, voor des Konings gade en zonen, voor zijnen oom en broeder, voor zijne raadslieden en de vaderen des volks die voor zijnen troon de natie vertegenwoordigen, en voor dat gansche volk, dat zij allen vroom en goed moehten wezen, krachtig door eensgezindheid, sterk bovenal door het geloof in God en in Jezus Christus Zijnen Zoon.

Eerbiedig staande, zongen wij toen allen, en ernstig zong ook de Koning mede, het laatste vers van Psalm 72 en met den zegen des hoogepriesters werd de gemeente uiteengezonden, om zich te gaan verheugen over alles wat die dag feestelijks te genieten en verblijdends te herinneren zoude geven.

Het heeft mij goed gedaan die godsdienstoefening te mogen bijwonen. Nog lang zongen mijne gedachten de toonen van dien koningspsalm, die het ideaal van eenen koning schildert op zulk eene wijze, dat geen beperkt menschelijk koning meer in staat is daaraan te beantwoorden, dat wij in dien psalm eene profetische afbeelding zien van dien onbeperkten Koning, wiens eeuwige troonsbestijging twee dagen na dezen dag de gemeente die in Hem gelooft herdacht heeft. Vooral had ik in dien psalm de schoone trek leeren begrijpen: *men zal gestadig voor hem bidden.*

Mocht ons volk het bij vernieuwing geleerd en gedaan hebben in deze dagen; mochten de vromen, welke gelooven in God, die onze beden hoort en verhoort wat naar Zijnen wil gebeden wordt, dit blijven doen; want een zegen des Heeren moet rusten op het volk welks bede opstijgt: *Geef o God, den koning uwe rechten, en uwe gerechtigheid den zoon des konings.*

W. 18 Mei 1874. SCHULLER.

KRONIEK.

Ons volks-feest. — Bach's Mattheus-Passion. — Vergaderingen. — Dr. Kuyper in de Tweede Kamer. — Te Kampen. — Een synodaal wetsvoorstel. — C. Busken Huet voor het Christendom. — Een verslag.

Wij hebben een echte feestmaand gehad. Al scheen de hemel ons niet genegen — geen stroomen regens hebben onze geestdrift kunnen blusschen. Er waren akelige profetiën uitgesproken; er waren schrikverwekkende gedichten in 't licht gegeven; er was met een zeker geschenk op zeer onkiesche en onheilspellende wijze gehandeld — maar ondanks al het oranje-papier en al de zelfstandige naamwoorden, waar men „oranje" had weten vóór te spannen — ons feest is gelukt, is een volksfeest geweest. Dit kunnen wij getuigen, ook nu we niet meer midden in de feest-strooming leven, en 12 Mei reeds twee weken [in onze dagen een aanzienlijk tijdvak!] tot het verleden behoort. Bij ons is althans de kritiek nog niet aan het woord, al verhief zij zelfs, toen onze geestdrift haar toppunt bereikte, haar stem. Wij willen ook nu nog niet naar haar luisteren, als zij ons vraagt, of er niet al te veel opwinding of overspanning hier en daar zich vertoond heeft;

of men wel niet meer heeft gezegd dan men verantwoorden kan; of men niet van zekere zijde het goede, dat wij genieten, te uitsluitend aan onze liberale instellingen en wetten dank wil wijten; of men.... doch waart gij te Amsterdam, toen onze Koning er zijn intocht deed; zaagt gij, een dag later, dien prachtigen optocht voorbij u henen trekken? Wat hebt gij gevoeld, wat hebt gij gehoord en gezien? Wat trilde er in uw hart, toen gij daar al die vorsten van het huis van Oranje, met dien eersten Willem aan het hoofd aanschouwdet? — Wat al herinneringen, wat al redenen om luide (beken het maar) in te stemmen met het hartelijk, het onstuimig en toch eerbiedig gejuich, dat ter hunner eere opging. Wat al lief en leed hebben dit volk en deze „prinselijke prinsen" samen doorleefd. Hoe hebben zij ons lief gehad, ons geholpen, ons uitgered telkens weder — en hoe hebben wij hen gevierd in ons lied, hunner gedacht in onze gebeden, op hen vertrouwd in bange dagen. Hier is een band door God gelegd. Hier is een vorst, die zegt: „Nooit kan ik genoeg voor dit volk doen." Hier is een volk, dat zegt: „Wij kunnen 't ons niet voorstellen, dat wij ooit van u zouden gescheiden worden." Zeg niet, dat dit alles klanken zijn geweest en feestdronken — neen; dieper dan vóór 't vierde eener eeuw is de liefde voor Oranje in onze harten geworteld. We zingen weêr veel algemeener het oude Wilhelmus; we hooren het zelfs van onderscheiden kanten verheffen boven het als volkslied geldend „Wien Neêrlands bloed". Ons volk heeft het in alle oprechtheid, met hartelijkheid, uitgesproken: „Wij hebben nog altijd Oranje lief."

Opmerking verdient ook de ernstige toon, die bij dit feest de overhand heeft gehad. Ik geloof niet, dat men over den Almachtigen God ditmaal gesproken heeft op dezelfde wijze als waarin men dit in de Troonrede schijnt te doen. Het is

met ongeveinsd gevoel beleden, dat aan Gods zegen alles gelegen is, en dat Hij ons genadig is geweest. In zulk een belijdenis ligt een zegen. Wie mij eeren, zegt God, zal ik eeren. In dagen, als wij er nu beleefden, spreekt het hart — en het bleek, dat in het hart van verre-verreweg de grootste meerderheid dezes volks, het geloof aan den levenden God niet gestorven is.

Wat ons verder verblijd heeft, is de eendrachtige samenwerking van alle standen, om dit feest volkomen te doen gelukken. Het was waarlijk niet zonder beteekenis, dat bijv. te Amsterdam aan den optocht door zoo vele honderde werklieden werd deelgenomen, en dat zulks kennelijk geschiedde in de beste stemming, die geen wrok of wrevel verried, maar een gezindheid, waarvoor God niet genoeg gedankt kan worden. Zij dit een profetie, een waarborg van gewenschter dagen. Wij schrijven hier geen feestrede, maar een kroniek; wie een feestwoord lezen wil, neme de „Vaderlandsche Jubelgroet" van den hoogleeraar van Oosterzee. [1]) Hij zal daar lezen hoe *Nederlands voorrecht* in de laatste vijf en twintig jaar genoten, hoe *Nassau's glorie* en Gods *goedertierendheid* de feestvreugde *wettigde*, en wat tot de *wijding* van het feest vereischt werd. Velen zullen zeker in dit woord van den onuitputtelijken feestredenaar, op welsprekende wijze, vinden weergegeven, wat hun christelijk hart voor vorst en volk gevoelde en wenschte, en het is een voorrecht zulk een begaafden tolk te bezitten, en het te mogen zijn.

Moge het blijken, dat in ons feest Gods zegen was. Dan zal het — wat een goed feest wezen moet — een ver-

[1]) Uitgesproken te Utrecht op 11 Mei ll. en uitgegeven te Amsterdam bij H. de Hoogh & Co. in een oranjekleurig omslag, met een afbeelding van den Koning, die zeker niet vooraf door Z. M. is goedgekeurd.

nieuwing zijn geweest van kracht, een vernieuwing van een welgemeende en waarlijk heilige alliantie. Lang leve de Koning! Lang leve Oranje! Lang leve het Nederlandsche volk!

Thans houden wij ons weder aan de chronologische volgorde, en leiden u allereerst een zaal binnen, aan welke voor velen onzer lezers bijzonder aangename herinneringen verbonden zijn. Wij bedoelen de Parkzaal te Amsterdam, dezelfde, waar de vergaderingen zijn gehouden der Evangelische Alliantie. Nu (d. i. 28 April) hadden wij ons derwaarts begeven, om de uitvoering te hooren van Bach's *Mattheus-Passion*. Wij zullen die uitvoering nooit vergeten. Aan een verslag of beoordeeling denken wij niet. Wel erken ik, dat ik nooit zulk een indruk heb ontvangen van het ontzettende der lijdensgeschiedenis. De eenvoudige voordracht van den evangelist; de diepgevoelde zang van hem, die de woorden des Heeren had terug te geven, en bovenal de aangrijpende koren, — het maakte een overweldigenden indruk. Hoe diep heeft Bach de beteekenis van het lijden onzes Heeren gevoeld! En wat opmerkelijk is? Dat juist in onzen tijd, waarin het evangelie der verzoening door zoo velen geloochend wordt, datzelfde evangelie wordt gepredikt in de machtige taal van Bach's muziek. In 1729 in de middag-godsdienstoefening op Goeden Vrijdag werd de *Mattheus-Passion* te Leipzig het eerst uitgevoerd. Gelijk de meeste werken van Bach was het in vergetelheid geraakt, en bleef het slechts in handschrift bestaan. Gelukkig was het in goede handen gekomen, daar 't het eigendom was geworden van Mendelssohn's leermeester, Zelter — en ziet, juist een eeuw na de eerste uitvoering klonken de machtige toonen van Bach's compositie den verbaasden en ontroerden toehoorders weêr in de ooren. Sedert is zij op alle grootere plaatsen in Duitschland uitgevoerd en ge-

liefd geworden. „Op Goeden Vrijdag," zegt een Duitscher, „wanneer alle schouwburgen en concertzalen gesloten zijn, vereenigt de *Passion* eene tot vrome aandacht gestemde menigte uit de beschaafde standen. Gelijk het werk zich van andere onderscheidt, zoo kenmerkt zich ook de houding der toehoorders, zoowel als die der uitvoerenden, bij deze muziek, door bijzonderen ernst." De Maatschappij tot bevordering der Toonkunst, afdeeling Rotterdam, heeft in ons land het eerst zich gewaagd aan Bach's meesterstuk, en thans is dit twee malen reeds geschied te Amsterdam. Ik hoop, dat vele landgenooten weldra in de gelegenheid zullen gesteld worden, de Mattheus-Passion goed te hooren uitvoeren. Zij zullen dan het evangelie der verzoening hooren.

All' Sünd' hast du getragen
Sonst müssten wir versagen,

dit vernemen wij reeds in den aanvang;

Und was du ausgestanden
Das hat verdienet meine Seel',

vernemen wij iets verder.... doch dit behoeft geen betoog. Opmerkelijk niet waar? Toen in Duitschland het evangelie des kruises werd verzwegen of bestreden van den kansel, verkondigde Bach het op zijn orgel, en nu, terwijl niet weinigen nooit meer een kerk betreden, waar de gekruiste Heiland verkondigt wordt als de kracht Gods en de wijsheid Gods — nu hoort men, als met ingehouden adem de lijdensgeschiedenis en haar beteekenis prediken in de taal van Bach's machtige schepping. Is dit geen beschikking Gods? Hij wil, dat gij, o dolend kind onzes tijds, dat evangelie hooren zult. Gij veracht de kerk, welnu hoor het dan hier, in een concertzaal; gij kunt naar een predikant niet luiste-

ren, hoor dan meester Bach, die u toch hetzelfde zegt, wat de meest ernstige evangelie-dienaar u zeggen kan. Van Bach wilt gij 't hooren. Het is iets. Het brengt u de ernstige blijde boodschap nader. Het beneemt u alle verontschuldiging. Want deze muziek spreekt tot het geweten. Zij dringt u tot de erkentenis, dat de geschiedenis van Jezus Christus in ernst, in diepte, in beteekenis elke andere geschiedenis verre achter zich laat. Neen dat lijden, die smart is niet verdicht. De hulde, die den Heer gebracht, de vrede, die door Hem gesmaakt wordt, rust op mythe noch legende. Deze lijdensgeschiedenis is werkelijkheid; deze hooggaande smart, dit gruwelijk onrecht is gedragen door den Heilige, die ons „Seelenheil so werth geachtet," heeft, dat hij er dat alles voor heeft willen lijden. Mogen allen, die de Matthens-passion hoorden (haast zeide ik: zagen want men ziet haar), met de woorden van het slot-koor instemmen:

Wir setzen uns mit Thränen wieder,
Und rufen dir im Grabe zu:
Ruhe sanfte, sanfte Ruh'!
Ruht ihr ausgesognen Glieder!
Euer Grab und Leichenshein
Soll dem ängstlichen Gewissen
Ein bequemes Ruhekissen
Und der Seelen Ruhstatt sein.
Höchst vergnügt, schlummern da die Augen ein.

Op den 29sten April werd te Utrecht de jaarlijksche vergadering gehouden van de Ned. Herv. *predikanten-vereeniging*. Op de presentielijst, die ik voor mij heb, komen 116 namen voor. De vergadering werd geleid door haren voortreffelijken voorzitter, dien wij reeds vroeger den *praeses perpetuus* noemden. den Heer J. C. Verhoeff. Het getal

aanwezigen wss niet groot, en opmerking verdient het feit, dat de meer aanzienlijke gemeenten zoo slecht vertegenwoordigd waren; bijv. de hoofd- en de hofstad elk door slechts één predikant; uit Utrecht werd meer dan een amptgenoot gemist, en vruchteloos zag men er uit naar sommigen, die geacht worden een zuil der kerk te zijn. Door terug te blijven ontneemt men aan de vergadering niet slechts haar schilderachtig karakter, dat alleen de verscheidenheid haar schenken kan, maar men berooft daardoor zich zelf en anderen van het genot, om de samenkomsten nog belangrijker te maken dan ze zijn.

Een weinig uitlokkend programma kan, ongedacht, een warme en leerrijke diskussie wakker roepen. Men weet vaak niet, van waar het staal komt, dat de vonk doet uitspatten. Daarom, mannen broeders, blijft niet weêr thuis, maar als gij kunt, gaat met ons op; gij kunt helpen, positief en negatief; en toe te geven aan een lust tot retraite, welke niet altijd kracht en leven verraadt, kan wel eens een zonde zijn, waartegen gestreden worden moet met alle macht. Uit afkeer van de kemphanen behoeft men nog geen huismusch te worden.

De diskussie op de jongste vergadering is bijna uitsluitend gewijd aan de bekende synodale voorstellen. Ingeleid werd zij door het referaat van Dr. Cramer dat wij, tot ons genoegen, in het nommer van ons tijdschrift konden opnemen. Men was dit allen vrij-wel hiervan eens, dat volgens art. XI A. R. in onze kerk geen sprake kan zijn van meerderheid en minderheden. Over de vraag, of men van de synode op dien grond terugneming zal eischen van haar voorstellen, en haar betuigen, dat wij door ons geweten zonden verhinderd worden deze voorstellen, wet geworden zijnde, ten uitvoer te leggen, over deze vraag is uitvoerig gehandeld.

De slotsom was, dat ten laatste deze *resolutie* is aangenomen:

De Ned. Herv. predikanten-vereeniging heeft het voorstel der Synode aangaande de vertegenwoordiging der minderheden, naar aanleiding van een referaat van Dr. J. Cramer in overweging genomen en de volgende resolutie vartgesteld: Het voorstel is ten eenemale verwerpelijk, omdat, behalve, dat het de natuurlijke rechten der minderheden verkracht, zijn strekking, wat art. XI aan elk kerkbestuur voorschrijft, opheft; omdat het inbreuk maakt op de gewetensvrijheid der kerkeraadsleden, en een verwarring te weeg brengt, waarvan de scheuring der kerk, die men verhoeden wil, het onvermijdelijk gevolg zijn zal." Uit verschillende adviezen is voorts gebleken, dat men niet was ingenomen met de werking van de kieskolleges. Ook verdient vermelding, dat het kerkelijk standpunt van Dr. Kuyper, en inzonderheid zijn verlangen, om de bestaande kerkelijke organisatie op te heffen, ten einde uit het ontbonden kerkgenootschap de gereformeerde kerk te doen herrijzen, in de vergadering een bezield en begaafd woordvoerder telde, maar dat zijn meeningen weinig bijval schenen te vinden. In de avondvergadering is uitvoerig gesproken over de pogingen van ds. van Dijk te Doetichem tot opleiding van Ned. Herv. predikanten. De vergadering heeft het als haar oordeel uitgesproken, dat de inrichtingen van den Heer van Dijk, zoo lang niet aan haar een curatorium van leden der Herv. kerk is toegevoegd, niet kunnen ondersteund worden. Inmiddels beval de vergadering „Kerkhulp" in aller belangstelling aan.

Vrij algemeen is, bedriegen wij ons niet, de wensch, dat in een volgende vergadering ook andere onderwerpen, dan zuiver kerkelijke, zullen behandeld worden.

Over de vergadering van de *confessioneele* vereeniging

hopen wij naar gewoonte te spreken, als wij haar verslag zullen ontvrngen hebben.

Het anti-schoolwetverbond zal, naar wij vernemen, overgaan tot petitionnement. Het stuk, dat als stormram dienen zal, wordt ingewacht; zoodra het ter onzer kennisse zal gekomen zijn deelen wij het meê. Wij verlangen zeer het te bezien.

Het zou wel zeer zonderling wezen, indien wij hier geen gewag maakten van het optreden van Dr. Kuyper in de Tweede Kamer. Wij wenschen het echter te doen in den geest der gematigdheid en den kieschheid, en niet zonder met nadruk geprotesteerd te hebben tegen de houding welke de pers tegen dezen volksvertegenwoordiger aangenomen heeft. Het gaat toch inderdaad niet aan, iemand van talent en onbesproken naam, in dien zin en in die mate te maken tot een publiek persoon. Al is Dr. Kuyper geen man, wien men met stilzwijgen kan voorbijgaan, het is niet behoorlijk, dat men ten zijnen opzichte in zooveel bijzonderheden afdaalt. Het komt mij voor, dat dit een zekere kleingeestigheid en armoede verraadt.

Met groote belangstelling zagen wij onzen voormaligen amptgenoot gaan naar de Tweede Kamer. Maar wat dunkt u van een vergadering, die in 't geheim bijeen komt, doch die haar zegel zoo slecht bewaart, dat in een veelgelezen blad openlijk wordt meegedeeld, welk een indruk in een geheime zitting, een rede van den heer Kuyper had gemaakt? Is dit geen zeer treurig feit? En nu, het gebeurde in de openbare zittingen, waarin het wetsvoorstel van den heer van Houten werd behandeld! Algemeen is men van gevoelen, dat Dr. Kuyper, toen hij er voor de eerste reis het woord heeft gevoerd, blijk heeft gegeven van zijn ongewoon talent. Die eerste gunstige indruk schijnt veel te hebben geleden door het indienen,

verdedigen en intrekken van een amendement. De jeugdige afgevaardigde uit Gouda stond alleen; niemand heeft zich over hem ontfermd; toen was de beurt aan meer dan een lid, om geestig te zijn ten koste van Dr. Kuyper; toen is niemand, zelfs niet van onze geestverwanten, edelmoedig genoeg geweest, om hem zijn minder aangename houding eenigszins dragelijk te maken; toen heeft men het aanstonds goed gevonden te constateeren, dat Dr. Kuyper's reputatie geusurpeerd was; dat hij bleek geen leider van zijn partij te zijn en te kunnen zijn; dat zijn *val* groot was enz, Wat men gaarne wenscht, meent men spoedig te zien. Ik meende, dat men in de Kamer, hetzij men er zit op de banken of aan de groene tafel, nog al een taai leven heeft — waarom moet Dr. Kuyper zoo spoedig worden afgemaakt of voor overleden verklaard worden? Mij schijnt het toe, dat dit vonnis wel wat haastig gestreken is. De lezers van deze Kroniek weten, dat wij in zeer veel opzichten ons met Dr. Kuyper's meeningen niet kunnen vereenigen, maar in zijn grondbeschouwing van de groote levensvragen, zijn wij met hem solidair. Hij zal, zoo vertrouwen wij, in de weinige uren, welke hij op het Binnenhof doorbracht, reeds veel hebben geleerd en afgeleerd. Het vrij-weinig-beteekenende wetje van den heer van Houten geeft ons op nieuw den indruk, dat deze Tweede Kamer met onvruchtbaarheid is geslagen; en wij blijven bij ons gevoelen, dat Dr. Kuyper nog de man is, die haar diskussies voor ons meer aantrekkelijk kan maken, dan de geestigheden van den heeren Bergman en van Kerkwijk, en de stichtelijke meditaties van meer dan een geacht lid.

Groote opgewondenheid heeft onder de leden der Christelijk-Gereformeerde Kerk de benoeming verwekt des heeren van Velzen tot Ridder der Orde van den Nederlandschen

Leeuw. De kweekelingen der theologische school te Kampen, hebben aan den gedekoreerden leermeester een serenade gebracht, onder het geroep van: „Leve de Ridder!" en de bevoorrechte zelf heeft op Hemelvaartsdag, buiten de beurt zijner dagorde, een rede gehouden in een kerk te Kampen, welke rede besloten werd door het driewerf geroep van: „Leve de Koning!" Een *gezang*, luidend: „Leef, o koning leef!" ter eere van Jezus Christus zou niet zijn meêgezongen, maar een „Hoch" voor onzen koning, (die behalve de doopsgezinden, jansenisten, enz. enz. ook een afgescheiden leeraar een ridderorde verleent,) aan 't einde eener godsdienstoefening, ziet dat is geoorloofd. Het komt *mij* profaan voor. Doch misschien mis ik het orgaan, om hier wèl te onderscheiden. Zoo moet ik ook bekennen, dat ik met den „Standaard" niet zoo hoog loop met het talent, dat de heer C. Mulder gezegd wordt bij toeneming als schrijver ten toon te spreiden. Genoemde heer had de vriendelijkheid mij een exemplaar toe te zenden van zijn dezer dagen bij Zalsman te Kampen verschenen: „Proeve van Inleiding op de geschiedenis der Afscheiding in Nederland." 't Is een rede, die is uitgesproken voor het studenten-college *Fides quaerit intellectum* te Kampen. Het zou onheusch zijn, hiervan geen nota te nemen. Welaan dan: in 't Decembernommer 1872 van dit Tijdschrift kcmen o. a. deze woorden voor: „De vorm onzer hoofden duldt geen driekanten hoed meer, en wij zijn den langen pijpen in onze kerkelijke vergaderingen gestorven." Ik heb inderdaad aan die woorden genoegen beleefd. Een afgescheiden collega haastte zich, in de Wekstem, meê te deelen, dat hij wel degelijk havanna's en manilla's rookt, die hem cadeau worden gedaan, en hij was tot meerdere confidenties bereid, maar de heer Donner gelastte hem te zwijgen. De heer Mulder is de geïnkrimineerde woorden ook niet vergeten, en spreekt mij

in zijn lezing, aan welke wij levendigheid van voorstelling niet ontzeggen kunnen, alzoo toe: „Ik denk toch, dat de donkere Decemberdagen u gansch en al misleid hebben, toen gij deze sombere, zwartgallige kritiek hebt geschreven; waarde dominee!"

„Of moet ik tot u niet dat ouderwetsch *dominee* zeggen. Nu *mijnheer* dan. Bij ons te lande benoemen de gemeenteleden hun predikanten altijd zoo. Ook de vrouwen haar mans; en soms de moeders en vaders hun zoons zelfs. 't Is wel wat al te veel op een distantie, niet waar? Toch doen de meeste orthodoxe gemeenten ten uwent dit ook. We willen dus niet al te schamper op dat overkiesche eerbetoon neerzien; het is een reactie op de minachting van den godsdienst in onzen tijd. [1])

„Wat kalt gij van een „driekanten hoed?" dat de vorm van uw hoofden dien niet meer duldt? Zijn uwe hoofden daar te rond voor? Heden! nu zijt ge geheel de plank mis. 1°. Hebt gij nog zoovele collega's die nog met den steek paradeeren, 2°. wat draagt gijlieden nu qualitate qua? Geen steek, geen *drie*kanten hoed, niet zoo? Neen, maar een baret... En wat is een baret? toch immers... een *acht*kante steek, mijn broeder! En dat doet ge nog wel op speciaal verzoek van mama de Synode! kom, zeg nu gezwind, wiens hoofd heeft dan de meeste scherpe punten?... Foei, foei, poch niet meer op den vorm van uwe hoofden."

Ik vrees, dat Salomo dit hoorende zou zeggen: „Doe afstand van uw vernuft."

Wat dunkt u van deze opeenstapeling: „Ons leven zal weinig beters ervaren, dan het steeds vreeselijker wordend

---

[1]) In gedachten zet ik hier een (!)

monster-concert, dat onafgebroken de ziel des christens beroert, den geest schokt, hef lichaam ontwricht. [1])

„Er is een aanhoudend roffelen en sidderen van volksgemor en volksopstand.

„De omwentelings-vulkaan bruist, sist en kookt nog steeds en braakt uit honderden kraters vlammen der vernieling uit.

„Het rijk der geesten zucht en rilt vanwege de jammerkreten en schuddingen der stuiptrekkende aarde.

„Alom broedt angst, dood en verderf.

„De talen zijn te arm, om de weeën van het menschdom namen te geven. Zij moeten te gelijk met steeds helscher wapenen gesmeed worden. De mensch, de koning der natuur, heet *kanonvleesch!*"

De genius van den goeden smaak wacht niet eens het „gedeun en gedreun", het „gekletter en geknetter" af, dat nog volgt; en ons geduld is heusch bezweken, vóór dat wij aan 't einde kwamen van deze 78 bladzijden tellende reden. Wij zijn het echter eens met den Heer Mulder, dat de geschiedenis der afscheiding tot heden niet naar den eisch is behandeld, en wij hopen, te gelegener tijd, mede onze bijdragen daartoe te leveren.

Onder de veranderingen in onze kerkelijke Reglementen voorgesteld door de Synode (zie: Verv. d. Handelingen) behoort ook deze, dat, wanneer er voorstellen tot wetsverandering door de Synode voorloopig zijn aangenomen, er „ten aanzien van een *veto* onderscheid moet worden gemaakt tusschen Reglementen en veranderingen, die naar het oordeel der Synode op den belijdenistoestand betrekking hebben, en die daarmede niet in verband staan", en voorts, dat de beslissing in zaken, „die

---

[1]) Hier zetten wij weêr een (!) — het laatste.

den belijdenis-toestand raken, berusten zal bij de meerderheid der gezamenlijke kerkeraadsleden." Dat woord belijdenis-toestand, ook wel belijdenis-kwestie genaamd, is evenveel omvattend als wanstaltig. Moet men er niet tegen op zijn hoede zijn? Moet er niet bij bedacht worden, dat omtrent de belijdenis nooit een voorstel door de Synode mag gedaan worden, dat art. XI A. R. bedreigt of neutraliseert?

In het door den Heer Busken Huet geredigeerde Algemeen Dagblad van Nederlandsch Indië (n°. 65 (18 Maart) dezes jaars komt een hoofdartikel voor: „Apropos van het nemen van den kraton." Wij vestigen daarop de aandacht niet om zijn degelijkheid, maar om zijn openhartigheid. Het is zeer onvriendelijk tegen de *hadjies*, van wie het „op Java krielt", en wier ons vijandige gezindheid onlangs bleek bij het uitbreken van den oorlog tegen Atsjin. Het *A. Dagbl.* vindt de regeering tegenover de hadjies niet consequent. Van predikant, pastoor en zendeling wordt geëischt, dat zij „in allerhande wetenschappen gestudeerd hebben" voordat zij in Indië „onder rechtstreeksch toezicht van het Gouvernement aan het werk tijgen." De hadjies daarentegen worden al zeer gemakkelijk, die zij zijn. En ze doen ons meer kwaad, dan wij somtijds bedenken. Waarom ook van den hadjie geen gouvernements-ambtenaar gemaakt? Waarom hem eerst geen examen afgenomen? „Geen privilegiën voor den hadjie!"

„Fanatisme is erger dan hondsdolheid. Daartegen is geen kruid gewassen dan — buskruid."

„Waarom," zoo vraagt het blad van den Heer Busken Huet, „waarom beproeven wij niet de Javanen tot christenen te maken?" „Zoo wij het ernstig willen, behoeft het geen dertig jaar te duren, of geheel Java heeft den Islam vaarwel gezegd! Dit middel zal vooral daarin bestaan, dat

men de javaansche vrouw verheffe, „haar leere er eene eer in te stellen christin te zijn, en de hadjie op Java zal hebben uitgediend."

Over het middel zwijgen wij, maar opmerkelijk is het, dat van *die* zijde een aanbeveling des christendoms tot ons komt.

Met belangstelling namen wij kennis van het „vijf-en-twintigste verslag van den staat en werkzaamheden der Christelijke Normaalschool te Nijmegen." Met smartelijken weemoed wordt daarin de in Augustus ll. gestorven Hoofdonderwijzer Gerritsen herdacht, die 25 jaar aan de Normaal-school verbonden was, en „aan wien zij het hoofdzakelijk heeft te danken, dat zij nog in leven is gebleven en aan het doel harer bestemming beantwoorden kan." Hij zal niet worden vergeten door zijn leerlingen, niet door de vrienden van het christelijk onderwijs in ons vaderland. De staat der geldmiddelen is niet ongunstig te noemen, gedrag en vorderingen der leerlingen geven reden tot tevredenheid. Wat wil men meer? Kennelijk rust op deze inrichting Gods zegen.

Die zegen zij ons aller deel bij alles wat wij doen.

Haarlem,
27 Mei 1874.

A. W. Bronsveld.

BIBLIOGRAPHISCH ALBUM.

Het Historiespel van G. Grüneveld, uitgegeven door H. Brandenburgh Jr. te Workum. Prijs ƒ 0,80 met Handl.

Ofschoon we niet in elk opzicht, en niet in elke afmeting zouden willen onderschrijven, wat van Alphen zoo eigenaardig zegt:

„Mijn spelen is leeren, mijn leeren is spelen."

zoo blijkt het toch duidelijk aan ieder, die met kinderen gewoon is om te gaan, dat er bij het kind behoefte bestaat aan spelen. Recht nauwkeurig te bepalen, wat men eigenlijk door kinderspel te verstaan hebbe, is wel niet noodig uithoofde der groote verscheidenheid, die in dit opzicht moet bestaan. Men kan spelen met kinderen van 6 weken en van 6 jaren en van veel hoogeren leeftijd, en 't is natuurlijk, dat het spel zich wijzigen moet naar de mate der verstandelijke ontwikkeling, waartoe een kind is gekomen. Daar bestaat, vooral bij moeders, een groote gave in het uitdenken van gepaste spelen voor haar kinderen, maar niet altijd voldoen deze aan den eisch van het spel.

De eisch van het spel. Heeft een spel dan nog eene

andere bedoeling dan deze, om het kind bezig te houden, om het voor verveling te behoeden? Voorzeker, voor alle ouders, voor Christenouders in 't bijzonder. De tijd is te kostbaar, vooral in onze dagen, waarin hij veel sneller schijnt voort te gaan, om hem te verbeuzelen, om hem te verdrijven. De tijd behoeft niet verdreven te worden, hij gaat, helaas! als van zelf reeds al te spoedig weg.

Bij een goed spel wordt dan ook vereischt dat het bij het aangename bezighouden ook nut afwerpe.

Nut, 't zij voor de ontwikkeling van het denkvermogen, 't zij voor de ontwikkeling en oefening van het geheugen, 't zij voor de ontwikkeling des lichaams.

Deze gedachten kwamen mij bij, toen mij verzocht werd eene beoordeeling te geven van het hierboven genoemde Historiespel. Dat de spelen zich ook naar 't jaargetijde richten, zal wel geen betoog behoeven; des zomers zij de vrije lucht het speelvertrek, des winters moet het de gewone huis- of kinderkamer zijn. Dit Historiespel is een winterspel. Het behoort in de kamer gebruikt te worden. Of er gebrek is aan deze soort van spelen? wij gelooven het niet, maar onder alle die wij kennen, is er geen dat zóó het aangename met het nuttige heeft weten te vereenigen als dit Historiespel. Wat den gang van het spel en den aard er van betreft, dan vinden wij ons oude Ganzenbord en het meer moderne Spoorweg-spel er in terug. Maar het verschil in doel en strekking met deze valt spoedig in het oog.

Bij het Ganzenbord is alleen gelegenheid tot vermaak, tot winst of verlies, van welke zijde men het ook beschouwt. Zedelijke waarde bezit het in geen enkel opzicht. 't Kind wordt er evenmin wijzer als beter door. Mocht het Spoorweg-spel door 't vreemde de opmerkzaamheid een weinig meer spannen, 't voordeel dat hierdoor verkregen wordt, blijft

altijd zeer gering. Al is een kind ook nog zoo ervaren in deze spelen, 't zal er weinig door opgedaan hebben, dat het tot een bruikbaarder lid der maatschappij maakt.

Dat is alzoo niet bij het Historiespel.

Wanneer het kind dit spel speelt, dan zal het langzamerhand bekend moeten worden met de merkwaardigste feiten onzer zoo hoogstbelangrijke en nuttige geschiedenis.

Het vóór- of nadeel van het spel hangt samen met het meer of minder roemrijke of treurige van het voorgestelde feit, dat de oorzaak van winst of verlies, van vooruitgang of van teruggang voor den speler wordt en zoo zullen ook door dit spel, de gevolgen der feiten door de kleinen gemakkelijk in het geheugen worden opgenomen. De speler. die 't meest van de geschiedenis des Vaderlands kent, zal ook 't eerst weten of hem voordeel of nadeel te wachten is. Dat wekt als van zelve de leerlust.

Ook is een blik op de plaat zelve reeds voldoende om het kind over den algemeenen toestand des lands en den duur der regeering van den vorst te doen oordeelen.

Door verschillende kleuren om de schildjes met jaartallen heen, wordt dit duidelijk voorgesteld; over 't een en ander raadplege men „de Handleiding", die bij het spel gevoegd is, en die zeer duidelijk den gang en de bedoeling doet zien.

De verzen van da Costa, Tollens en van Alphen op de speelplaat voorkomende, doen de strekking van dit spel duidelijk gevoelen en zullen ook bij de spelers den goeden indruk kunnen bevorderlijk zijn.

De uitvoering is duidelijk en net en 't geheel heeft een voor kinderen aangenaam voorkomen. De kleuren zijn frisch en de beeldjes goed voorgesteld, terwijl al wat laf is van dit spel verwijderd is gehouden.

Daarom meenen wij dat dit spel met vrijmoedigheid kan

worden aanbevolen en hopen we dat het debiet zoo groot worde, dat de volgende uitgave voor de helft van den tegenwoordigen prijs zal kunnen geschieden, opdat ook het minder met aardsche goederen bedeelde gezin er zich een voor de kinderen kunne aanschaffen.

Utrecht, 10 Dec. 1873. H. J. v. L.

KERKNIEUWS.

HERVORMDE KERK.

De Algemeene Synodale Commissie heeft heden onder voorzitting van Dr. B. Glasius. Predikant te Geertruidenberg, hare voorjaarsvergadering aangevangen, zamengesteld als hare jongste najaarsvergadering.

's Gravenhage, 7 Mei 1874.

De Vice-president, G. Bruna.

Na afgelegd examen zijn als candidaten tot den heiligen dienst toegelaten:

door het Provinciaal Kerkbestuur van Gelderland de heeren Petrus Johannes Moeton, Petrus Bruining en Carel Gotfried Menzel;

door het Provinciaal Kerkbestuur van Zuidholland de heer Adriaan Renier;

door het Provinciaal Kerkbestuur van Utrecht de heer Heinrich Groeneveld;

door het Provinciaal Kerkbestuur van Friesland de heer Frederik van Spall;

door het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen de heeren Albertus Jan Adriani en Paulus van der Veen;

door het Provinciaal Kerkbestuur van Noordbrabant de heeren Johan Florens Leonard Boonacker, Arnoldus Metz Jr., Johannes Gerardus Klomp en Roelof Herman Drijber;

door het Provinciaal Kerkbestuur van Drenthe de heeren Jakob Marinus Wilod Versprille, Petrus Kornelis Bennink Janssonius, Heinrich Andreas Johannes Lütge en Tobias Johannes Ringeling.

Op 1° Mei was het aantal vacante predikantsplaatsen geklommen tot 180. daarentegen het getal proponenten gedaald tot 3.

Het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen heeft eervol emeritaat verleend aan den heer J. Sinninghe Damsté, pred. te Hoogezand, in te gaan 2 Nov. a. s.

GELDERLAND.

ARNHEM.

VOORST, 26 April. Heden nam onze naar Hoogland beroepen Herder en Leeraar, Ds. M. J. Bouman, een hartelijk afscheid van ons met 1 Petr. V : 10, 11. Onze beste wenschen volgen hem naar zijne nieuwe standplaats.

HOEVELAKEN, 7 Mei. Tot Predikant dezer gemeente is beroepen Ds. G. Boer, Pred. te Ouderkerk a./d. IJssel, met wien Ds. J. J. Ruijs, Pred. te Ermelo, op het tweetal stond.

APELDOORN, 12 Mei. De Kerkeraad, heden wettig zamengekomen, maakte het volgende zestal van Predikanten: G. Boer te Ouderkerk, P. Romijn te Middelharnis, D. J. C. Heldring te Nigtevecht, H. W. A. Verhoeff te Charlois c. a., E. A. Lazonder te Oldebroek en H. Bax te Poortvliet; daaruit het drietal: Boer, Bax en Verhoeft, waaruit terstond Ds. Boer beroepen werd.

WILP, 14 Mei. Het strekt den Kerkeraad tot genoegen te kunnen vermelden, dat door Dirk Otterloo, den 5 Febr. jl. in hoogen ouderdom overleden, bij testamentaire beschikking ƒ 100 aan de diaconie gelegateerd is. De magtiging van Z. M. den Koning tot aanvaerding dier som is bereids aangevraagd.

VOORST, 17 Mei. Door het Kiescollegie zijn op het tweetal geplaatst: DD. E. W. Heinecken te Renswoude en W. Zegers te Gorinchem.

ARNHEM, 26 Mei. Tot dekking van het tekort op de begrooting van het loopende jaar, zal dit jaar voor het eerst van de lidmaten eene kerkelijke belasting, ten bedrage van ƒ 4630, geheven worden.

NIJMEGEN.

ELDEN, 17 Mei. Heden werd aan de gemeente bekend gemaakt, dat Ds. N. A. de Gaaij Fortman, Pred. te Vleuten, de beroeping naar deze gemeente heeft aangenomen.

ZUTPHEN.

HAARLO, c. a. 26 April. Heden werd de Ds. A. van Laer jr. als Predikant dezer gemeente bevestigd door Ds. J. H Dinckgreve, Pred. te Denekamp, met eene rede naar Math. V : 3—12*a*. Des namiddags hield de bevestigde zijne intreêrede met Joh. VI : 68.

WICHMOND, 26 April. Heden vernamen wij tot onze blijdschap van onzen geliefden Leeraar, Ds. Y. D. Muller Massis, dat hij voor de beroeping naar Nederhemert bedankt had.

LOCHEM, 10 Mei. Onze waarde Leeraar, Ds. W. C. Wansleven Jr, genoot het voorregt, in de avondgodsdienstoefening van heden, gedachtenis te vieren van zijne veertigjarige Evangeliebediening, eerst in de gemeente van Elden en Driel, vervolgens 37 jaren in ons midden. Sprekende naar Ps. XXXVII : 25 was het zijne diep gevoelde belijdenis, dat hij diezelfde magt der godsvrucht, van zijn jongelingschap tot in zijne grijsheid, had waargenomen en dat

die ervaring hem bemoedigde om, zoolang zijne krachten dit gedoogden, voort te gaan met eenen arbeid. die hem altijd dierbaar was. Had hij boven alles God te danken, die hem staande hield tot op dezen dag, ondanks herhaalde smartvolle verliezen in den eertijds talrijken kring van zijn gezin, met diepbewogen gemoed dankte hij ook de gemeente, die met zeldzame eenstemmigheid had bijgedragen tot rijke geschenken. welke van hare hoogachting en toegenegenheid getuigden, daarbenevens vrienden, leerlingen en ambtsbroeders, die op dezelfde wijze van hunne deelneming in het hem geschonken voorregt wilden doen blijken Met de gemeente waren niet slechts velen zijner ambtsbroeders opgekomen, ook een tal van Israëlitische ingezetenen vereenigde zich met die allen in het dankgebed en stemde gaarne in met de bekende heilbede, aan het einde der godsdienstoefening voor hem uitgestort. In en buiten het kerkgebouw was het een feest, dat blijkbaar den wensch sprak: God beware verder den nog krachtvollen Leeraar tot een zegen voor velen.

TIEL.

RAVENSWAAIJ, 3 Mei. Onze Leeraar, Ds. J. W. Margadant, maakte ons heden morgen bekend, voor de beroeping naar Elst bij Amerongen te hebben bedankt.

BUURMALSEN, 7 Mei. De Kerkeraad, heden vergaderd onder voorzitting van den consulent, J. Niemeijer, Pred. te Tricht, ten einde te voorzien in de vacature, ontstaan door het vertrek naar Oosterdijk van Ds. A. A. van Meurs, die den 12 April jl. zijne afscheidsrede hield, heeft tot Herder en Leeraar dezer gemeente beroepen Ds. J. G. van Walsem, Pred. te Wateringen, aan wien terstond de beroepsbrief is toegezonden

KESTEREN, 8 Mei. Onze Leeraar, Ds. A. F. Simons, heeft ook voor de beroeping naar Wemeldinge bedankt.

LIENDEN, 11 Mei. Nog werd verzuimd mededeeling te doen van het bedanken van Ds. J. W. Felix, Pred. te Utrecht, voor de op hem uitgebragte beroeping naar deze gemeente

ZALT-BOMMEL.

HELLOUW, 26 April. Heden vernamen wij tot onze groote blijdschap, dat onze geachte Leeraar, Ds. M. A. van Booven, voor de beroeping naar Zoutelande bedankt had.

NEDERHEMERT, 28 April. Ds. Y. D. Muller Massis heeft voor ons beroep bedankt.

BRAKEL, 3 Mei. Ten aanhoore van eene talrijke schare, sprak onze naar Herwijnen vertrekkende Leeraar, Ds. A. H. Overman, een woord van afscheid naar Hebr. XIII: 14. De gemeente zong haren scheidenden vriend de bekende zegenbede toe.

HERWIJNEN, 10 Mei. Heden werd onze nieuwe Leeraar, Ds. A. Overman, door den consulent, Ds. M. A. van Booven, Pred. te Hellouw, tot ons ingeleid met den lastbrief door Jezus aan zijne gezanten

opgelegd: Luk. XXIV: 47. Des namiddags aanvaardde Ds. Overman zijne bediening onder ons met de betuiging van Paulus 2 Cor. XI: 10: „de waarheid van Christus is in mij."

HARDERWIJK.

HARDERWIJK, 24 April. Bij den Kerkeraad is het verblijdende berigt ingekomen, dat Ds. C. L. D. van Coeverden Adriani, Pred. te Baambrugge, de beroeping naar deze gemeente heeft aangenomen.

— Ter vervulling der andere vacature is door den Kerkeraad het volgende zestal van Predikanten opgemaakt: C. A. Renier te Bergschenhoek, J. Krull te Edens en Spannum, G. A. Rademaker te Sneek, J. E. Steenbakker Morilijon Loysen te Oud-Beijerland, H. van Broekhuijzen te IJst en C. H. Koopman te Waspik, laatstgenoemde met het lot tegen G. J. de Hoest te IJsselmonde. Uit dit zestal is gekozen Ds. J. E. Steenbakker Morilijon Loysen, pred. te Oud-Beijerland.

HARDERWIJK, 25 April. Voor eenige dagen werden de kerkelijke colleges en niet het minst de eenige Leeraar, ons thans overgebleven, aangenaam verrast. De Heer N. F. van Meurs, Oud-burgemeester en vroeger President-kerkvoogd alhier, gaf aan de gemeente ten geschenke het huis onlangs door den Heer Buijtendijk verlaten, om in het vervolg te dienen tot eene pastorij voor den oudsten predikant. Door deze schoone en nuttige daad heeft de milde gever de gemeente van Harderwijk op nieuw aan zich verplicht Moge het goede, door dit aanzienlijk geschenk en door dit opwekkend voorbeeld gesticht, hem rijkelijk worden vergolden door den grooten Koning van het Godsrijk!

NUNSPEET, 28 April. Heden ontvingen wij het berigt, dat Ds. E. A. Lazonder te Oldebroek voor de beroeping naar onze gemeente heeft bedankt.

— 5 Mei. Heden werd alhier met algemeene stemmen beroepen Ds. D. Niessen, Pred. te Wijk bij Heusden.

OLDEBROEK, 5 Mei. Onze Leeraar, Ds. E. A. Lazonder, heeft voor de beroepingen naar Waarder c. a. en Nunspeet bedankt.

BARNEVELD, 6 Mei. Tot Herder en Leeraar bij deze gemeente is beroepen Ds. E. A. G. van Hoogenhuyze, Pred. te Steenwijk.

NUNSPEET, 21 Mei. Ds. D. Niessen, Pred. te Wijk, heeft ons beroep niet aangenomen.

ZUID-HOLLAND.

's GRAVENHAGE.

's GRAVENHAGE, 28 April. Dr. C. E. van Koetsveld herdacht Zondag jl zijne vijf-en-twintigjarige evangeliebediening. Hij ontving bij die gelegenheid vele blijken van belangstelling.

LOOSDUINEN, 13 Mei. Heden werd alhier beroepen de heer J. van der Kaaden, Candidaat bij het Provinciaal Kerkbestuur van Friesland.

WATERINGEN. Zie Buurmalsen (cl. Tiel).

ROTTERDAM.

MOERKAPELLE, 26 April. Heden werd in de collecte voor de armen bij den openbaren godsdienst gevonden een bankbillet van ƒ 25. Den onbeke den gever zij dank. Zijn edel voorbeeld vinde navolging.

MAASLAND, 3 Mei. Heden had alhier de bevestiging plaats van J. A. P. Ris Lambers door den Consulent, Ds. E. C. van Baerle, Pred. te Maassluis. De tekst der bevestiging was Joh. XX: 21*a*, die der intrede 1 Cor. IV: 1, 2.

DELFSHAVEN, 19 Mei. Heden werd hier beroepen Ds. E. W. Heinecken te Renswoude.

LEIDEN.

ZEVENHOVEN, 30 April. Heden werd door manslidmaten tot Herder en Leeraar beroepen Ds. H. W. A. Verhoeff, Pred. te Charlois c. a. Met hem waren op het drietal geplaatst: DD. J. J. Gobius du Sart en P. Deetman, beiden Predikanten te Nijkerk

DORDRECHT.

MAASDAM, 22 April. Met blijdschap maakt de Kerkeraad bekend, dat een onzer geachte ingezetenen, bij zijn 25jarig huwelijksfeest, de diaconie in de gelegenheid heeft gesteld om de armen voor die week dubbel te bedeelen. Moge zijn voorbeeld bij velen navolging vinden, opdat de armen zich van harte kunnen verblijden in de vreugde hunner meergegoede medechristenen.

OUD-ALBLAS, 25 April Ook Ds. C. H. Koopman, Pred. te Waspik, heeft gemeend voor de beroeping naar deze gemeente te moeten bedanken.

OTTOLAND, 26 April Heden werd ons in de namiddag-godsdienstoefening door onzen Consulent, Ds. G. Nijhuis, Pred. te Goudriaan, bekend gemaakt het overlijden van onzen voormaligen Predikant, Ds. H. A. Laan, die gedurende de jaren 1835—1849 alhier het Evangelie mocht verkondigen. Met deelneming werd deze mare alhier ontvangen. Naar aanleiding van een en ander sprak onze Consulent volgens 1 Sam. II: 6*a* een ernstig en waarschuwend woord tot ons, en stelde ons hem ten voorbeeld die, hoe ruim ook met goederen gezegend, toch zijn gansche leven aan Jezus Christus en zijne Kerk had gewijd.

HEINEOORD, 30 April. De Kerkeraad werd heden verblijd door eene gift van ƒ 500 voor de armen dezer gemeente. J. Leeuwenburgh en echtgenoot, vroeger alhier woonachtig, vierden in ons midden hun gouden bruiloft en bedachten aldus onze armen niet minder dan die hunner tegenwoordige woonplaats. Moge ook elders de van God verleende zegen de harten bewegen tot zulke offers der dankbaarheid.

OTTOLAND, 5 Mei. Heden werd hier met algemeene stemmen tot Predikant beroepen de Heer A. P. A. du Cloux, emer. Pred. van Spijk in Groningen.

ZUID-BEIJERLAND 10 Mei. Dr. G. Oldeman is des voormid-

dags, bij afstand van den consulent, Ds. P. J. Zaalberg, Pred. te Nieuw-Beijerland, bevestigd door Ds. B. A. de Jong, Pred. te Boven-Hardinxveld, met Jak. I: 21*b*. De intreérede had tot tekst Rom. I: 16*a*.

SPIJK, 10 Mei. Heden maakte onze Leeraar, Ds. N. Caro Wz., der gemeente bekend, eene beroeping naar Oosterland op Wieringen te hebben ontvangen, welke hij in ernstige overweging neemt.

OUD-BEIJERLAND, 10 Mei. Heden morgen vernamen wij, dat onze jongste Leeraar, Ds. J. E. Steenbakker Morilijon Loysen, eene beroeping had ontvangen naar Harderwijk.

PAPENDRECHT, 10 Mei. Heden werd voor eene talrijke schare door onzen Leeraar, Ds. L. H. Schotsman, eene plegtige rede gehouden tot voorbereiding voor de viering van het krooningsfeest van Z. M. onzen geëerbiedigden Koning Hij sprak tot ons naar 1 Kon. XXII: 42*a*. „Josafat was vijf en dertig jaren oud toen hij Koning werd, en regeerde vijf en twintig jaren te Jerusalem."

GOUDA.

HEI- EN BOEKOP, 19 April. Na drie jaren en acht maanden vacant te zijn geweest, had de gemeente alhier heden het voorregt de ledige plaats vervuld te zien. Ds. J. Appel, van St. Jansga overgekomen, verbond zich heden namiddag aan de gemeente, na des voormiddags bevestigd te zijn door den consulent, Ds. N. de Jonge, Pred te Leksmond.

MEERKERK, 19 April. De Kerkeraad dezer gemeente bericht met dankbaarheid, dat Mejufvrouw Anna Slingerland, onlangs alhier overleden, bij haren uitersten wil, aan het diaconie-armenfonds der gemeente alhier heeft gelegateerd 2 perceelen weiland met boomgaard, bouw- en griendland. ter grootte van 4 hectaren 80 centiaren, vrij van rechten en kosten. De naam dezer brave ontslapene zal in ons midden niet licht vergeten worden; hare helpende liefde zal spreken ook nadat zij gestorven is en hare nagedachtenis steeds in gezegend aandenken blijven.

BERKENWOUDE c. a., 20 April. Heden werden door den praesideerenden Kerkvoogd, C. de Jong, bij gelegenheid van zijne 50jarige huwelijksherdenking aan de gemeente 2 keurige zilveren offerbekers en een dito schenkkan, ten gebruike bij de Avondmaalsviering, geschonken.

HAASTRECHT, 26 April. Als een blijk van verdraagzaamheid kan van hier worden gemeld, dat door den Heer A. Boers en diens echtgenoote, behoorende tot de Roomsch-Katholieke Kerk, aan Diakenen der Hervormde gemeente is ter hand gesteld de som van veertig gulden. Op den dag van hunne gouden bruiloft den 2en Mei moet daarvan eene extra-bedeeling aan de behoeftigen geschieden.

LEKSMOND, 26 April. Heden nam Ds. N. de Jonge, beroepen naar Brussel, een hartelijk afscheid, met Rom. XVI: 25—27, waarna de gemeente hem de gewone zegenbede toezong.

BERG-AMBACHT, 1 Mei. De beroeping is alhier uitgebragt op Ds. P. Deetman, Pred. te Nijkerk op de Veluwe.

LEKSMOND, 11 Mei. Uit een door het Kiescollegie geformeerd

tweetal van Predikanten, ter electie den heer Collator aangeboden, bestaande uit DD. W. Zegers te Gorinchem en I. Montagne te 's Graveland, is eerstgenoemde door den Kerkeraad alhier beroepen.

WAARDER c. a., 12 Mei. De Kerkeraad heeft heden tot Predikant alhier beroepen den heer H. Groeneveld, Cand.

OUDEWATER, 14 Mei. De Kerkeraad heeft heden tot Predikant alhier beroepen Ds. J. Kool, Pred. te Eemnes-Binnendijks.

SCHOONHOVEN, 17 Mei. Ter voorziening in de vacature, voortdurende door het bedanken van Ds. J. Montagne, is heden beroepen Ds. C. P. van Tooren, Pred. te Helvoetsluis. Met hem waren op het zestal geplaatst: DD. J. H. Geselschap te Barneveld, C. Knap te Kralingen, A. Verkouw te Wamel c. a., W. Vliegenthart te Goes en J. C. de Vijver te Scheveningen.

WAARDER, c. a. Zie Oldebroek (cl. Harderwijk.)

BRIELLE.

HELLEVOETSLUIS, 19 April. Na een verblijf van slechts tien maanden nam onze naar Nieuwe Tonge beroepen tweede Leeraar, Ds. D. M. Teljer, heden van ons een ernstig vermanend afscheid naar Matth XXVIII : 20. Zijn vertrek is voor velen, maar inzonderheid voor onzen oudsten Leeraar, eene oorzaak van diepen rouw. Aan het einde der godsdienstoefening werd den vertrekkenden Leeraar door de gemeente eene zegenbede toegezongen.

ZWARTEWAAL, 23 April. Heden werd door den Kerkeraad met algemeene stemmen tot Predikant dezer gemeente beroepen, Dr. W. A. Terwogt, Pred. te Simonshaven en Biert.

STELLENDAM 24 April. Ds. J. M. Rütte heeft voor de beroeping naar deze gemeente bedankt.

OUDENHOORN, 26 April. Onze geliefde Leeraar, Ds. J. M. D. Rombach, nam heden, na 33 jaar onder ons werkzaam te zijn geweest, bij zijn aanstaand vertrek naar Veldhoven, een hartelijk afscheid van ons met Ps CXXXVII : 5, 6*a*. Na het uitspreken van den zegen zong de gemeente de laatste regels van Gez. XCVI den scheidenden Leeraar gewijzigd toe.

MELISSANT, Zie Tholen (cl. Zierikzee).

WIERINGERWAARD, 26 April. Heden nam Ds. G. Buisman afscheid van de gemeente met eene leerrede naar Luc. XVII: 56: „Vermeerder ons het geloof."

NIEUWE TONGE, 26 April. Het was heden een vreugdedag voor onze gemeente. De langdurige vacature werd vervuld. Onze beroepen Leeraar, Ds. D. H. Teljer, van Hellevoetsluis overgekomen, werd bij welwillenden afstand van den Consulent, Ds. H. Z. A. Gutteling, Pred. te Oude Tonge, in zijne bediening bevestigd door zijnen vriend, Ds. W. J. Jorissen, Pred. te Rotterdam, met eene rede naar Joh. X: 11*a*. De bevestigde deed des namiddags zijne intrede met eene prediking naar Marc. XVI: 15 l. g.

STAD AAN 'T HARINGVLIET, 30 April. Heden ontvingen wij

het teleurstellende bericht. dat Ds. W. A. Wanrooij, Pred. te den Bommel, voor de op hem uitgebrachte beroeping heeft bedankt.

GOEDEREEDE, 1 Mei. Heden ontving de Kerkeraad het verblijdende berigt, dat Ds. C. E. Crull, Pred. te Sleen, de beroeping naar deze gemeente had aangenomen.

MIDDELHARNIS, 4 Mei. Heden vernamen wij van onzen Predikant, Ds. P. Romijn, dat hij na ernstig beraad voor de beroeping naar Doesborgh had bedankt.

SOMMELSDIJK, 4 Mei. Door den Kerkeraad dezer gemeente werd, ter voorziening in de bestaande vacature, het navolgende twaalftal geformeerd van Predikanten: DD. G. C. Boomer te Ritthem, E. W. Heinecken te Renswoude, P. J. Romijn te Nijbroek, P. Romijn te Middelharnis, J. Mijs te Oudenbosch, C. J. Boers. te Nieuwleusen, J. van der Lip te Wijk bij Duurstede, E. J. van Wisseling te Antwerpen, M. Reijerkerk te Smilde, W. J. Coenen te Batenburg, H. Muhring te Philipsland, en G. O. W. van Geijtenbeek te Scherpenisse, uit welk twaalftal met algemeene stemmen de Heer Boomer beroepen werd.

SIMONSHAVEN c. a., 14 Mei. Heden maakte Ds. W. A. Terwogt, Pred. alhier, aan de gemeente bekend, dat hij voor de beroeping naar Zwartewaal bedankt had. Door Kerkvoogden en Notabelen werd het tractement met ƒ 50 verhoogd, zoodat het thans ƒ 1000 bedraagt.

SOMMELSDIJK, 23 Mei. Tot ons leedwezen heeft Ds. G. C. Boomer, Pred. te Ritthem, voor ons beroep bedankt.

NOORD-HOLLAND.

AMSTERDAM.

NAARDEN, 3 Mei. Heden herdacht onze oudste en beminde Herder en Leeraar, Ds. J. L. J. Hallo, zijne 25jarige Evangeliebediening in de gemeente alhier, naar Marc II: 23, „En het geschiedde dat Hij op een sabbatdag door het gezaaide ging.” Talrijk was de opkomst als bewijs, dat men ’s mans persoon en arbeid op hoogen prijs blijft stellen, waarvan ook blijk gaf een aanzienlijk geschenk, door een ruim deel der gemeenteleden met welwillendheid en dankbaar hem aangeboden. Aan het einde der godsdienstoefening werd den jubilaris de zegenbede door de gemeente toegezongen. God stelle hem nog menig jaar tot een zegen voor de zedelijke en godsdienstige belangen dezer gemeente en doe hem daarop, als een ijverig en waardig zaaier, rijke vruchten aanschouwen.

AMSTERDAM, 4 Mei. Door het Kiescollegie alhier is uit het vroeger vermelde drietal tot Herder en Leeraar gekozen Dr. J. W. Felix. Pred. te Utrecht.

NEDERHORST DEN BERG, 8 Mei. Heden is alhier beroepen de heer H. A. J. Lutge, Cand. bij het Provinciaal Kerkbestuur van Drenthe.

NEDERHORST DEN BERG, 17 Mei. De heer H. A. J. Lügte, Cand. bij het Provinciaal Kerkbestuur van Drenthe, heeft de beroeping naar deze gemeente aangenomen.

AMSTERDAM, 26 Mei. Ds. J. W. Felix heeft voor het beroep naar hier bedankt.

ALKMAAR.

WIERINGERWAARD, 26 April. Heden nam Ds. G. Buisman afscheid van de gemeente met eene leerrede naar Luc. XVII : 5*b*: „Vermeerder ons het geloof."

HARINGKARPSEL, 26 April. Heden werd onze nieuwe Predikant Ds. D. W. Schuuring, in zijn dienstwerk alhier bevestigd. Ds. H. P. Schuuring Pred. te Ruurlo, oom des nieuwen Leeraars, sprak de bevestigingsrede uit, waaraan hij ten grondslag legde Joh. XIII : 20, terwijl het werk der bevestiging werd verrigt door Ds. J. G. Schuuring, emer. Pred. van Amsterdam. Aan de handoplegging namen met de heeren Schuuring en den consulent ook deel DD. P. J. ter Plegt, Pred. te St. Antoniepolder, en Lulofs, doopsgezind Pred. te Broek op Langendijk. Des namiddags deed de bevestigde zijne intrede met eene toespraak naar 1 Cor. VIII : 1, l. g.: „De liefde sticht"

OOSTERLAND, 3 Mei. Heden werd alhier tot Predikant beroepen Ds. N. Caro, Pred. te Spijk in Zuidholland.

ST. MAARTEN, 10 Mei. Onze naar Herbajum beroepen Leeraar, Ds. H. Th. du Saar, sprak heden een woord van afscheid tot ons naar 1 Joh. IV : 16*b*.

WIERINGERWAARD, 24 April. Wegens het vertrek van Ds. G Ruisman naar de Remonstrantsche gemeente te Delft, heeft de Kerkeraad beroepen den Heer Th. Wielandt. Met den beroepene stonden op het twaalftal DD. J. H. L. Bouman te Kolhorn, P. Knuttel te Eenigenburg, J. A. Tours te Sandvoort, Dr. H. Edema van der Tunk te Noordwolde, H. Ebbinge te Hoogersmilde, H. Vrendenberg te Varsseveld, J. H. Themmen de Lang te Oosterend, J C. van Gorcom te Welsum, M. Ruijs te Noord-Scharwoude en A. Jentink te Petten. De eerste zes maakten het zestal, de eerste drie het drietal uit.

OUDE NIEDORP. Zie Beets (cl. Edam).

HOORN.

HENSBROEK, 3 Mei. Maakte onze geachte Leeraar, Ds. A. C. W. ter Meulen, ons vóór acht dagen bekend, eene beroeping naar de Purmer ontvangen te hebben, heden vernamen wij tot ons leedwezen, dat hij haar had aangenomen.

EDAM.

KWADIJK, 29 April. De Heer H. A. van der Meulen heeft ons beroep aangenomen.

PURMER, 13 Mei. Ds. A. C. W. ter Meulen, Pred. te Hensbroek, heeft de beroeping naar onze gemeente aangenomen.

BEETS, 15 Mei. Ter voorziening in de voortdurende vacature werd heden door stemgeregtigden beroepen Ds. H. de Lang, Pred. te Oude Niedorp c. a. Met den beroepene stonden op het zestal de Predikanten H. J. van der Weerd te Oudendijk, P. Knuttel te Eenigenburg, L. C. ten Bruggenkate te Colmschate, F. van Leeuwen te Kampereiland en A. Wassenbergh te Appelscha; op het drietal ten Bruggenkate en Knuttel.

— 26 Mei. Ds H. de Lang, Pred. te Oude Niedorp heeft tot onze blijdschap ons beroep aangenomen.

ZEELAND.

MIDDELBURG.

WESTKAPELLE, 13 April. Heden deed alhier de beroepen Predikant, de heer C. ter Spill, zijne intrede naar 2 Cor. I : 24*a*. In de voormiddag-godsdienstoefening was hij bevestigd door zijnen ambtsbroeder den consulent, Dr. J. P. van der Meer de Wijs, naar 1 Thessal. V : 12, 13.

NIEUW EN ST. JOOSTLAND, 20 April. Tot Predikant bij deze gemeente is beroepen de Heer H. A. J. Lütge, cand.

VLISSINGEN, 22 April. Van hier is nog verzuimd te melden, dat Ds. G. L. Fruitier de Talma, na bekomen emeritaat, wegens aanhoudende ongesteldheid, op 29 Maart ll. een hartelijk en ernstig afscheid nam van zijne gemeente- en ambtsbroeders, met de woorden van Paulus, Rom. XV: 33: „De God des vredes zij met u allen." Mocht hij ruim het vierde eener eeuw, waarvan hij ruim twaalf jaren te Vlissingen, het Evangelie verkondigen, eenmaal blijke het, dat zijn arbeid velen tot zegen was.

VLISSINGEN, 27 April. Tot Herder en Leeraar dezer gemeente is gekozen Ds. W. J. Immink, Pred. te Kollum.

VLISSINGEN, 22 Mei. Daar Ds. W. J. Immink voor ons beroep bedankt heeft, is hier gekozen Ds. H. J. James, Pred. te Heerde.

ZIERIKZEE.

THOLEN, 24 April. Heden werden wij verblijd door het berigt, dat Ds. J. L. Fortuijn Droogleever, Pred. te Melissant, de beroeping naar onze gemeente heeft aangenomen.

ZIERIKZEE, 26 April. Ds. W. Bax aanvaardde heden zijn dienstwerk ons met eene toespraak naar 1 Kon. XIX : 9 – 19*a*. De bevestiger, Ds. E. A. Remy, had tot tekst Luc. VI : 19*b*. „Er ging kracht van Hem uit."

OOSTERLAND, 20 Mei Ds. N. Caro, Pred. te Spijk, heeft voor ons beroep beleefdelijk bedankt.

GOES.

'S HEERENHOEK, 7 Mei. Beroepen tot Predikant alhier de heer J. van der Kaaden, Cand. bij het Provinciaal Kerkbestuur van Friesland.

UTRECHT.

UTRECHT.

ABCOUDE, 26 April. Deelde onze Leeraar, Ds. E. E. Gewin, ons den 12 April mede, toezegging van beroeping te hebben ontvangen naar Loosduinen, heden mogten wij van hem vernemen, dat hij vrijheid had gevonden daarvoor te bedanken.

MONTFOORT, 26 April. Onze Leeraar, Ds. W. van den Bijtel, maakte ons heden bekend, dat hij eene beroeping naar Wissekerke ontvangen en in beraad genomen had.

BENSCHOP, 9 Mei. Ook de heer A. P. A. du Cloux, Emer.-Pred. van Spijk in Groningen, heeft voor onze beroeping bedankt.

VLEUTEN, 9 Mei. Tot onze blijdschap kunnen wij berigten, dat onze geliefde Leeraar, Ds. N. A. de Gaaij Fortman, voor de beroeping naar Ophemert heeft bedankt.

IJSSELSTEIN, 10 Mei. Heden morgen werden onze armverzorgers aangenaam verrast door eene gift van *f* 100 van de kinderen van de wed. van Bemmelen, tot den landbouwenden stand behoorende. Rijk gezegend als die stand tegenwoordig is, moge hun voorbeeld allerwege navolging vinden en vele landlieden naijverig maken om rijk en overvloedig in werken van barmhartigheid te zijn!

WILNIS, 11 Mei. Heden werd beroepen de heer H. Groeneveld, Candidaat bij het Provinciaal Kerkbestuur van Utrecht.

MONTFOORT, 14 Mei. Onze Leeraar, Ds. W. van den Bijtel, heeft voor de beroeping naar Wissekerke c. a. bedankt.

BENSCHOP, 18 Mei. Diakenen dezer gemeente melden met dankbare blijdschap, dat in de godsdienstoefening van gisteren door hen eene buitengewone gift van *f* 25 is gecollecteerd.

AMERSFOORT.

OUD-LOOSDRECHT, 23 April. Uit een door den Kerkeraad aan manslidmaten aangeboden tweetal, bestaande uit DD. Dr. A. van der Flier, Pred. te Zwartsluis en W. van den Bijtel, Pred. te Montfoort, werd eerstgenoemde gekozen en daarna kerkelijk beroepen.

NIEUW-LOOSDRECHT, 25 April. Ds. F. Lion Cachet, Pred. der Ned. Gereformeerde gemeente te Utrecht (Zuid-Afrika), heeft onze toezegging van beroeping aangenomen.

EEMNES-BINNEN, 26 April. Heden mogten wij tot onze blijdschap vernemen, dat onze Leeraar, Ds. J. Kool, voor de beroeping naar Diemen *c. a.* had bedankt.

BUNSCHOTEN, 28 April. Heden werd tot Predikant beroepen Ds. J. Krull, Pred. te Edens en Spannum.

AMERSFOORT, 1 Mei. Heden is de beroeping uitgebracht op Ds. J. Brummelkamp, Pred. te Veenendaal.

AMERSFOORT, 11 Mei. Tot droefheid van velen heeft Ds. H. C. Voorhoeve, Predikant alhier, ons zijn besluit bekend gemaakt, dat hij door den noodlijdenden toestand der gemeente te Harlingen zich verpligt gevoeld had de beroeping derwaarts aan te nemen.

HOOGLAND, 11 Mei. De dag van den 10en Mei was een feestdag voor deze gemeente. Ds. M. J. Bouman, tot ons uit Voorst gekomen, verbond zich aan de gemeente met eene leerrede over het Kruis van Jezus Christus, die met algemeene stichting werd gehoord. Zijn vriend en broeder, Ds. H. C. Voorhoeve, Predikant te Amersfoort, en Consulent dezer gemeente, had hem in de morgenure tot zijn heilig dienstwerk ingeleid. De gemeente genoot het voorregt, dat zij slechts een half jaar vacant geweest is. Door de zorg van Kerkvoogden is er eene belangrijke verbetering aan de pastorij gebragt, en deze tot een zeer logeabel huis gemaakt.

MAARTENSDIJK, 12 Mei. Alhier werd door het Kiescollegie tot Herder en Leeraar dezer gemeente beroepen de heer A. P. A. du Cloux, Emer.-Pred. te Spijk, prov. Groningen.

AMERSFOORT, 17 Mei. Ds. J. Brummelkamp, Pred. te Veenendaal, heeft voor de beroeping naar deze gemeente bedankt.

EEMNES-BINNEN. Zie Oudewater (cl. Gouda).

BUNSCHOTEN, 21 Mei. Heden werden wij weder teleurgesteld, daar ook Ds. J. Krull voor ons beroep bedankt heeft.

WIJK.

COTHEN, 21 April. Onze Leeraar, Ds. J. Westrik, ontving heden eene beroeping naar de Gemeente te Enter.

— 3 Mei. Onze Leeraar, Ds. J. Westrik, heeft vrijheid gevonden voor de beroeping naar Enter te bedanken.

RHENEN, 10 Mei. Heden werd alhier het bijna geheel vernieuwd en aanzienlijk vergroot orgel weder voor het eerst bij de godsdienstoefening, die geleid werd door onzen jongsten predikant met eene toespraak over Ps. CL: 1*a*, in gebruik gesteld. Hulde zij onzen organist, den heer G. Klimmerboom, die ons door zijn uitnemend spel de welluidendheid en volle kracht deed hooren, en bovenal aan den bekwamen vervaardiger, den heer F. Leichel, orgelmaker te Dusseldorf, wien dit werk, dat uit- en inwendig aan alle vereischten voldoet, tot groote eer verstrekt en die daarom ook met volle vrijmoedigheid mag worden aanbevolen.

FRIESLAND.

LEEUWARDEN.

ROTTEVALLE, 17 Mei. Heden is hier beroepen Ds. E. P. J. Jongsma te Zwaag Westeinde.

HALLUM, 19 April. Heden vierde onze geachte Leeraar, Dr. S. J. Rutgers, met de gemeente gedachtenis van zijne vervulde 25jarige Evangeliebediening in haar midden. Als blijk van hooge waardeering van zijnen arbeid en algemeene achting werden hem door den Kerkeraad een prachtigen stoel en gouden bril aangeboden.

SNEEK.

WOUDSEND, 26 April. Ds. J. de Jong besloot heden middag zijnen ruim driejarigen hooggewaardeerden arbeid onder ons met een afscheidswoord naar Matth. 28 : 16—20 waarna de gemeente hare zegenbede over hem uitstortte.

WARNS c. a. 26 April. Ook van Ds. J. J. Ploos van Amstel, Pred. te Hilversum, ontving de Kerkeraad het berigt, dat hij de beroeping naar deze gemeente niet kon aannemen.

NIEUWLAND, 6 Mei. Bij gelegenheid van de veertigjarige ambtsbediening van onzen Predikant T Jentink was reeds vroeg in den morgen uit vele huizen de vlag gestoken. Eene commissie uit de gemeente bracht den waardigen Leeraar een sierlijk geschenk, dat met een hartelijke toespraak hem werd overhandigd.

PARREGA c. a., 17 Mei. Heden werd aan de gemeente bekend gemaakt, dat Ds. J. van Dijk, Pred te Veen, voor de beroeping herwaarts heeft bedankt.

FRANEKER.

CUBAARD c. a., 20 April. Gisteren namiddag mogten wij tegen het einde der godsdienstoefening tot onze groote blijdschap van onzen leeraar, Ds. S. J. Kalma, vernemen, dat hij vrijheid had gevonden voor de beroeping naar Zevenbergen te bedanken.

OOSTERBIERUM, 1 Mei. Toezegging van beroep is gegeven aan Ds. J. van Dijk, Pred. te Veen.

HARLINGEN, 8 Mei. Ds. E. W. Heinecken te Renswoude en Ds. A. Verkouw te Wamel hebben voor het beroep naar deze gemeente bedankt. Zie verder Amersfoort.

HERBAIJUM, 17 Mei. Heden namiddag aanvaardde onze beroepen Leeraar, Ds. H. Th. du Saar, zijne bediening onder ons met eene rede, die tot tekst had Rom. XIV : 5*b*; na in het voormiddaguur tot ons ingeleid te zijn door den emeritus-predikant dezer gemeente, den heer P. H. Vriesema, aan wien zulks op verzoek bereidvaardig was afgestaan door den consulent, tot tekst hebbende 1 Cor. XIII : 13.

WOMMELS, 17 Mei. Door diakenen werd alhier 28 April in de collecte bij de godsdienstoefening ontvangen een bankbillet, groot *f* 100, gift van den heer D. Wierda en echtgenoote, ter gelegenheid van hun 25jarig huwelijk, met aanwijzing dat van deze som *f* 75 moest besteed worden voor eene extra-uitdeeling van spek aan de armen, en *f* 25 aan het Ned. Zendelinggenootschap. — Heden ontvingen diakenen op nieuw een bankbillet van hetzelfde bedrag, gift van den heer J. F. Wijnia en echtgenoote, met bestemming van daarvoor buitengewone bedeeling aan de armen te doen, zijnde een dankoffer op den

55en gedenkdag hunner echtvereeniging. Dank en eere aan hen, die, op deze wijze van hunne dankbaarheid voor genoten zegeningen wilden doen blijken.

HARLINGEN, 26 Mei. Tot predikanten bij deze gemeente zijn beroepen Ds. E. W. Heinecken te Renswoude en B. Mossel te Renkum c. a.

DOKKUM.

REITZUM c. a., 26 April. Onze beroepen Leeraar, Ds. W. J. Geselschap, werd heden voormiddag in zijn dienstwerk bevestigd door Ds. N. Warmolts, consulent en Pred. te Wanswerd, c. a. met eene rede over Matth. XXVIII : 18*b*, 20, en hield des namiddags zijne intreërede met 1 Cor. III : 23—25*a*.

SURHUIZUM, 3 Mei. Bij welwillenden afstand van den Consulent werd heden onze van Woudsend tot ons overgekomen Leeraar, Ds. J. de Jong, tot ons ingeleid door Ds. J. van Dijk, Pred. te Veen, met eene leerrede naar Hand. XV: 26. Des namiddags verbond de bevestgde zich aan ons, ten grondslag zijner rede leggende Joh. XXI: 7*a*.

ENGWIERUM, 3 Mei. Ds. W. Klercq, beroepen Predikant te Hijkersmilde en Kloosterveen, nam heden van deze gemeente, die hij vier en een half jaar met getrouwheid diende, een biddend afscheid, sprekende naar 1 Cor. XVI: 22— 24. De gemeente zong hem hare zegenbede toe.

HEERENVEEN.

JOURE, 26 April. Heden werd aan de gemeente kennis gegeven, dat Ds. H. van der Meulen, Pred. te Vuursche, de beroeping naar deze gemeente heeft aangenomen.

TERWISPEL, 26 April. Heden werd Ds. H. Cannegieter als Predikant in ons midden bevestigd door zijnen vader, Ds. D. Cannegieter, Pred. te Tzum, die tot tekst had gekozen Joh. XX: 20, 21. De nieuwe Leeraar deed zijne intrede met 1 Cor. XV: 2, de eerste woorden: „Voorts, broeders, maak ik u bekend het Evangelie."

TERKAPLE, 26 April. Onze beroepen Leeraar, Ds. C. van Roggen, werd heden onder ons bevestigd door Ds. Cloeck Hellema, Pred. te Akkrum, naar Jer. XL: 3—5. De bevestigde aanvaardde zijne bediening, sprekende tot ons naar Matth. XXVIII: 20.

MAKKINGA, 26 April. Heden nam onze Leeraar, Ds. G. ten Brummeler Andriesse, afscheid van ons, sprekende naar Matth. IV : 4*b*.

PEPERGA c. a., 5 Mei. Heden werd hier door Floreenpligtigen tot Herder en Leeraar dezer gemeente benoemd en terstond daarop door den Kerkeraad beroepen Ds. H. Homan, Pred. te Blankenham

OLDETRYNE, 17 Mei. Diakenen alhier maken met ingenomenheid melding van eene gift van *f* 80, heden in muntbilletten in het armzakje aanwezig; gewis eene gave der liefde tot aandenken eener voor 8 dagen overledene achtenswaardige, bijna 80 jarige weduwe, in ons midden. Eere hare nagedachtenis, zij wist bij haar leven: de liefde sticht.

OVERIJSSEL.

DEVENTER.

DIEPENHEIM, 26 April. Onze Leeraar, Ds. G. Aalbers, deelde ons heden mede, dat hij eene beroeping had ontvangen naar de gemeente te Buitenpost.

ENSCHEDE, 7 Mei. Uit het vroeger vermelde zestal is door het Kiescollegie beroepen E. W. Heinecken te Renswoude.

DIEPENHEIM, 10 Mei. Tot ons leedwezen deelde onze Leeraar, Ds. G. Aalbers, ons mede, dat hij de beroeping naar Buitenpost, waarvan hij ons vóór veertien dagen kennis gaf, had aangenomen.

KAMPEN.

VOLLENHOVE, 26 April. Ds. H. W. A. Verhoeff, Pred. te Charlois en Katendrecht, heeft voor de beroeping naar onze gemeente bedankt.

VOLLENHOVE, 11 Mei. Door het Kiescollegie is heden het navolgende twaalftal geformeerd: DD. H. Bax, Pred. te Poortvliet, D. G. Esscher, Pred. te Warnsveld, J. C. Eijkman, Pred. te Koudekerke, J. J. Gobius du Sart, Pred. te Nijkerk op de Veluwe, C H. Koopman, Pred. te Waspik, J. Kromsigt, Pred. te Kortgene, J. Krull, Pred. te Edens en Spannum, L. Okken, Cand. bij het Prov. Kerkbestuur van Groningen, J. A. Ruijs, Pred. te Putten, J. J. Ruijs, Pred. te Ermelo, C. P. N. Pikaar, Pred. te Vriezenveen en W. Zegers, Pred. te Gorinchem. Onmiddellijk daarna werden de heeren Eijkman, Koopman, Kromsigt, Krull, Okken en Zegers op het zestal geplaatst.

ZWARTSLUIS, 12 Mei. Onze oudste Leeraar, Dr. A. van der Flier, heeft voor de beroeping naar Oud-Loosdrecht bedankt.

KAMPEN, 23 Mei. Tot Herder en Leeraar bij deze gemeente is beroepen Ds. E. A. G. van Hoogenhuyze, Pred. te Steenwijk. Met hem stonden op het zestal: DD. W. Kraijenbelt te Bodegraven, C. A. Renier te Bergschenhoek, J. Vermeer te Zwolle, E. A. G. van Hoogenhuyze te Steenwijk en J. J. A. Ploos van Amstel te Hilversum. De laatste drie waren mede op het drietal geplaatst.

ZWARTSLUIS. Zie Oud Loosdrecht (cl. Amersfoort).

GRONINGEN.

APPINGADAM.

SLOCHTEREN, 26 April Heden deelde onze geliefde Herder en Leeraar, Ds. H. A. Leenmans Jz., tot onze blijdschap ons mede, dat hij na rijp beraad voor de beroeping naar Oosterbierum bedankt had, en verbond zich op nieuw aan ons met Joh. XXI : 15—17.

ONDERDENDAM.

TINALLINGE, 20 Na door jonkheer G. Alberda van Menkema, als Collator, te zijn benoemd, is heden tot genoegen der stemgereg-

tigde leden dezer gemeente door den Kerkeraad tot Herder en Leeraar beroepen de heer W. Thiens Abresch, candidaat tot den H. D. bij het Provinciaal Kerkbestuur van Overijssel.

OBERGUM, 3 Mei. Tot ons leedwezen maakte Ds. A. T. H. Blaauw heden voormiddag aan zijne gemeente bekend, dat hij zich verplicht rekende, eene beroeping naar Noordhorn te moeten aannemen.

TINALLINGE, 10 Mei. Heden ontving de Kerkeraad alhier het teleurstellende bericht, dat de heer W. Thiens Abresch, candidaat te Zandeweer, voor de beroeping naar deze gemeente heeft bedankt.

NOORD-BRABANT.

's HERTOGENBOSCH.

OOIJEN c. a., 21 April. Heden deelde onze Predikant, Ds. J. D. Tilanus, ons mede, dat hij eene beroeping ontvangen en aangenomen had naar Dongen.

BREDA.

KRUISLAND, 2 Mei. De Heer R. de Jongh van Arkel, emer. Pred. en Hulpprediker te Bussum, heeft voor de beroeping bij onze gemeente bedankt.

BREDA, 11 Mei. In den vroegen morgen van 7 Mei overleed onze hooggeschatte rustende herder en leeraar, de heer V. van Gogh. Meer dan dertig jaren was hij in zijne bediening ijverig werkzaam in deze gemeente na die gedurende elf jaren in twee andere gemeenten, Ochten en Benschop, te hebben vervuld. Nu reeds ruim twintig jaren geleden zag hij zich door zwakke gezondheid genoopt rust te nemen van zijne bediening en bleef hij in ons midden wonen. Niemand had gedacht dat zijn leven tot ruim vijf en tachtig jarigen ouderdom zou worden gespaard. De laatste jaren zijns levens brachten hem zware beproeving aan door toenemende ongesteldheden en verzwakking en vooral ook door eene daaruit gevolgde volslagene blindheid. Helder bleef nogtans zijn geest; met Christelijke gelatenheid en onderwerping droeg hij zijnen last ten einde toe en ging nu heen in vrede bij het uitzicht zijner blijmoedige hope in Christus. Zijne hem liefhebbende kinderen, betrekkingen en vrienden gevoelen met diepe smart wat zij in hem verloren hebben. Zijne nagedachtenis blijft bij hen in zegening, gelijk ook bij de gemeente, voor welke hij een waardige leeraar en voorganger is geweest. Onze leeraars gedachten zijner ll. Zondag bij hunne prediking. De oudste hunner, Ds. C. J. M. van den Broek, sprak bij het graf een woord van hulde aan den overledene, wiens vriend en ambtgenoot hij vele jaren lang is geweest. Een der aanwezige zonen, Ds. Th. van Gogh, Pred. te Helvoirt, sprak hierop een woord van dankzegging en rigtte teruggekeerd in de woning eene treffende toespraak tot zijne bedroefde broeders en zusters en overige betrekkingen.

Te Benschop, waar de heer van Gogh van 1816 tot 1822 predikant

was, werd, vooral door hen, die zich zijner nog herinnerden, het bericht van zijn overlijden met deelneming vernomen.

FIJNAART, 14 Mei. Onze naar Axel beroepen herder en leeraar, Ds. J. Enderle Tzn., nam heden afscheid van ons. Zijn laatste woord sprak hij naar 1 Cor. III: 6, 7.

ZEVENBERGEN, 22 Mei. Heden werd hier beroepen G. J. de Hoest, Pred. te IJsselmonde.

HEUSDEN.

HEUSDEN, 22 April Heden werd tot Predikant beroepen Ds. G. van Herwaarden, Pred. te Garijp

WAALWIJK, 25 April. Onze Predikant, Ds. W. van der Veen, maakte ons heden bekend eene beroeping te hebben ontvangen naar Hippolitushoef c. a.

BABILONIENBROEK, 26 April. Bij vernieuwing verblijdde onze Leeraar, Ds. H. Rombach, de gemeente, door de bekendmaking van voor de beroeping naar Dombring bedankt te hebben, welker ontvangst hij vóór veertien dagen mededeelde.

'S GREVELDUIN KAPELLE, 27 April Daar onze Leeraar, Ds. Ris Lambers, beroepen Pred. bij de gemeente te Maasland, door ziekte- en sterfgeval in zijn gezin verhinderd was geworden den 26sten April afscheid te nemen van de gemeente, trad in de namiddag-godsdienstoefening van dien dag, Ds. J. C. Montijn, Pred. te Sprang, in zijne plaats op om namens hem, een kort woord tot de zamengekomen schare te rigten, haar bepalende bij Jac. IV: 14*b*, als eene roepstem uit het huis des weldra vertrekkenden Leeraar tot allen komende. Ds. Ris Lambers de mogelijkheid voorziende van geen afscheid te kunnen prediken, had reeds op den voorgaanden Zondag, een woord naar aanleiding van zijn aanstaand vertrek tot de gemeente gesproken.

LOON OP ZAND, 29 April. Ds. J. C. Eijkman, Pred. te Bruchem c. a., heeft gemeend voor ons beroep te moeten bedanken.

UITWIJK, 8 Mei. Heden nam onze hooggeachte Leeraar, Dr. G. Oldeman, op hartelijke wijze afscheid, sprekende naar Openb. III: 3*a*. Aan het einde dezer godsdienstoefening zong de gemeente hem van harte hare zegenbede toe.

EINDHOVEN.

VELDHOVEN, 17 Mei. Heden werd Ds. J. M. D. Rombach, onder ons bevestigd door Dr. C. E. van Koetsveld, Pred. te 's Gravenhage, met eene leerrede die tot tekst had Joh. IV: 9. Daarna verbond zich de bevestigde aan de gemeente met eene toespraak naar Marc. XVI: 15*b*.

ASSEN.

HIJKERSMILDE EN KLOOSTERVEEN, 10 Mei. Heden deed onze beroepen Leeraar, Ds. W. Klercq, na des voormiddags bevestigd te zijn door den Consulent, Ds. M. Reijerkerk LOzn., Pred. te Bovensmilde, des namiddags zijne intrede onder ons. De bevestiger had tot tekst 1 Cor. IX: 23, de intreê-redenaar Joh. VI: 67—69.

HERTOGDOM LIMBURG.

VENLO, 22 Mei Z. K H. Prins Hendrik heeft *f* 1000 geschonken aan deze hulpbehoevende gemeente.

WAALSCHE KERK.

LEEUWARDEN, 26 April. Onze naar Leiden beroepen Leeraar, Ds. C. G. Chavannes, nam heden afscheid van onze gemeente met eene leerrede naar 2 Cor. VI: 1*b*.

LEIDEN, 8 Mei. Heden werd onze van Leeuwaarden beroepen Leeraar in zijn dienstwerk bevestigd door zijnen oudsten ambtgenoot Ds. J. A. van Hamel. De bevestigde aanvaarddc zijne betrekking met eene leerrede naar 1 Corinth. XIV : 26*c*.

CHRISTELIJKE GEREFORMEERDE KERK.

OUD-BEIJERLAND, 20 April. Onze geliefde Leeraar D. van Brummen heeft een roeping ontvangen naar Haarlem. Dat hij in ons midden blijven, is de bede onzes harten.

BRIELLE, 26 April. Door onze gemeente is thans beroepen G. A. de Jong, te Landsmeer.

's GRAVENDEEL, 27 April. Tot blijdschap der gansche gemeente heeft onze geliefde Leeraar A. H. Gezelle Meerburg voor de roeping naar Amsterdam bedankt.

DINTELOORD, 27 April Onze waarde Leeraar J. Schotel heeft tot onze blijdschap vrijheid kunnen vinden, om voor de roeping naar Middelharnis te bedanken.

BRUINISSE, 27 April. Onze geliefde Leeraar J. A. Klercq nam heden afscheid van de gemeente naar 2 Tim. 2: 9*b*.

UITHUISTERMEEDEM W. G., 21 April. Heden werd de eerste steen gelegd aan ons nieuw op te richten kerkgebouw door onzen Leeraar P. Dijksterhuis. Na gebed en psalmgezang hield Z.Ew. eene treffende rede. De plechtigheid werd met psalmgezang en zegenbede besloten. Eene talrijke schare was tegenwoordig.

ZUTPHEN, 26 April. Uit het door den Kerkeraad voorgestelde drietal is door de gemeente beroepen P. A. Lansing, te Winsum.

PERNIS, 30 April. Heden ontvingen we het verblijdend bericht, dat J. H. Vos, te Lutten, onze roeping heeft aangenomen.

WAPENVELD, 3 Mei. Onze bede is verhoord. Ds. M. H. J. Bosch te Workum hoopt onze roeping op te volgen.

STEDUM, 8 Mei. Onze Leeraar B. J. Bennink heeft tot onze smart de roeping naar Onstwedder-Mussel aangenomen.

HIJKEN, 8 Mei. Tot innige blijdschap der gemeente, heeft onze Leeraar G. Westrik voor de roeping naar Waardhuizen bedankt.

HOOGKERK, 4 Mei. De Heere heeft bij ons wèlgedaan. Onze Leeraar L. van Dellen blijft bij ons, hebbende voor de roeping naar Arum bedankt.

SCHOONHOVEN, 4 Mei. Uit het voorgestelde drietal is door de gemeente beroepen P. Wagemaker te Rotterdam.

KAMPEN, 8 Mei. Voor den bouw eener nieuwe kerk is o. a. *f* 1000 ingekomen van iemand, die geen lid der gemeente is.

BURUM, 10 Mei. Door onze gemeente is thans beroepen R Vos te Ruinerwolde.

LANDSMEER, 11 Mei. Op nieuw werden wij verontrust, doordien onze Leeraar G. A. de Jong ons bekend maakte eene roeping te hebben ontvangen naar Oud-Loosdrecht.

KRUININGEN, 11 Mei. Onze Leeraar H A. Jonkman heeft ten tweede maal een roeping ontvangen van de Ware Geref. Gemeente te Graafschap N. Amer. Dat hij ook ditmaal bedanke, is onze bede.

HALLUM, 10 Mei. Heden ontvingen we het verblijdend bericht, dat J. van Anken te Suawoude onze roeping hoopt op te volgen.

WADDINXVEEN, 7 Mei. Door onze gemeente is thans beroepen Ds. Engelberts te Hazerswoude.

THOLEN, 8 Mei. Het was ons heden een dag van blijdschap. Onze beroepen Leeraar J. A. Klercq werd onder ons bevestigd door onzen Consulent M. Boon naar 1 Petr. 5: 2—4. De bevestigde hield 's namiddags zijn intreê met 1 Cor. 1: 23*a*. 's Heeren zegen ruste ook op dit werk.

UELZEN, Graafschap, 6 Mei. Uit het geformeerde drietal is met bijna algemeene stemmen beroepen A. van Apeldoorn te Almelo.

DE LIER, 14 Mei Door onze gemeente is ter voorziening in de bestaande vacature beroepen A. v. d. Sluijs te Bergum.

LEEK, 15 Mei. Uit het door den Kerkeraad voorgestelde drietal: DD. van Dijk te Borger, Kreulen te Giesendam en Loman te Vries, is door de gemeente beroepen Ds. Kreulen.

GOES, 16 Mei. Onze geliefde Leeraar D. de Pree heeft eene roeping ontvangen naar 's Gravenhage. Onze bede is, dat Z.Ew. in ons midden blijve.

WADDINXVEEN, 16 Mei. Tot ons leedwezen heeft Ds. Engelberts te Hazerswoude voor onze roeping bedankt.

OUD-BEIJERLAND, 8 Mei. Heden morgen maakte onze Leeraar D. van Brummen tot ons aller blijdschap bekend, dat hij voor de roeping naar Haarlem had bedankt.

WINSUM, 17 Mei. Tot onze groote blijdschap heeft onze Leeraar P. Lansing voor de roeping naar Zutphen bedankt.

LANDSMEER, 18 Mei. Gisteren vernamen we tot onze blijdschap, dat onze Leeraar G. A. de Jong voor de roeping naar Brielle had bedankt, doch tevens werden we weder verontrust, door dien Z.Ew. op nieuw een roeping had ontvangen naar Idskenhuizen.

ZUIDHORN, (Prov. Gron.) 15 Mei. Heden werd de wensch onzes harten vervuld. Er werd hier eene gemeente gesticht, bij welke gelegenheid Ds. Brouwer sprak over 2 Cor. 13: 11. Na de prediking had

de verkiezing plaats van drie Ouderlingen en drie Diakenen. Des Heeren zegen ruste op deze jeugdige gemeente.

DOOPSGEZINDE GEMEENTEN.

BORNE, 26 April. Heden werden wij verblijd met het bericht, dat onze Leeraar, Ds W. J. van Douwen, voor de hem aangeboden beroeping naar Noordhorn bedankt heeft.

BUITENLANDSCH KERKNIEUWS.

LONDEN, 30 April. Jl Zondag hield Ds. A. Adama van Scheltema zijne intrede als Predikant bij de Nederduitsche Hervormde gemeente alhier, met eene rede naar aanleiding van 1 Thess. V : 25. Ds. K. F. Ternooij Apèl, Pred. te Amsterdam, had den nieuwberoepen Predikant ingeleid, en Ds. C. S. Adama van Scheltema, Pred. te Amsterdam, had zijn zoon bevestigd. De plechtigheid werd door een talrijk gehoor bijgewoond, waaronder zich de Nederlandsche Gezant bevond.

DRUKFOUTEN

in het opstel over *Eerdienst*, *Liturgie*, *Kerkgezang*.

Zie vorig nommer.

Bladz. 582 *staat*: B. van Herwerden, *lees*: Dr. van Herwerden.
„ 584 „ katschumenen, „ katechumenen.
„ 585 noot onderaan *staat*: een do*o*p in den achterhoek, *lees*: do*r*p in den achterhoek.
„ 588 *staat*: verbergt uw, *lees*: verbergt u.
„ „ „ noodloos klagen, „ moedloos klagen.

Voorts bij de opgave der modelmelodiën uit onze Evangelische Gezangen, ten dienste der te herziene Psalm-melodiën, voeg ik nog die van Gez. 21, 22, 28.

W. 15 Mei 74. L. J. VAN RHIJN.

OVER DE ONTWIKKELINGSHYPOTHESE

IN VERBAND MET DE

GESCHIEDENIS DER GODSDIENSTEN.

Vgl. Dr. C. P. Tiele's Opstel in „de Gids" van Juni 1874.

I.

„De ontwikkelingsgeschiedenis van den Godsdienst en de hypothese waarvan zij uitgaat"; onder dit opschrift heeft de Hoogl. Tiele, in „de Gids" van Juni dezes jaars, bl. 421—450, een opstel geplaatst, waarin hij een gedeelte der bezwaren bespreekt, door mij ingebracht tegen de toepassing van de ontwikkelingstheorie op de geschiedenis der godsdiensten. Het was te verwachten, dat mijn ambtgenoot te Leiden zich spoedig zou laten hooren, nadat ik in mijne Rectorale Redevoering de toepassing van de ontwikkelingshypothese als niet aanbevelenswaardig voor de geschiedenis der godsdiensten had voorgesteld. Toen ik eenmaal tot het besluit was gekomen, om over de ontwikkelingshypothese in verband met de geschiedenis der godsdiensten te spreken, was voor mij onvermijdelijk, bepaald ook het gevoelen van den Hoogl. Tiele, voor zoover

het bij mijn onderwerp ter spraak moest gebracht worden, te beoordeelen. Ik kón niet vermijden hem te noemen en van het door hem geschrevene, voor zoover het betrekking had op mijn onderwerp, bij herhaling gewag te maken. Wilde ik niet tegen hem optreden, dan moest ik een ander onderwerp kiezen. Maar een ander onderwerp kiezen, nu ik zulk een belangrijke stof in het oog had, lachte mij in het minst niet toe. Mijne keus heeft geen rechtvaardiging noodig. Goedsmoeds trad ik dus op met mijne bezwaren, in het minst niet twijfelende, dat zij, die van een tegenovergesteld gevoelen zijn, wel spoedig in de bres zouden springen voor hetgeen door mij als niet aanbevelenswaardig werd voorgesteld. Geen oogenblik heb ik gedacht, dat de Hoogl. Tiele mij lang alleen aan het woord zou laten. Het doet mij genoegen, dat hij met zoo grooten spoed zijne bedenkingen openbaar heeft gemaakt.

Het genoemde opstel is niet eene recensie van mijne Redevoering, ook niet eene beoordeelende beschouwing van het door mij behandelde onderwerp in zijn geheel. De Hoogl. Tiele gebruikt mijne Redevoering als „aanleiding, om zijn vroeger uitgesproken gevoelen nader toe te lichten en te rechtvaardigen." Zoo bespreekt hij dan mijne Redevoering ook niet in haren geheelen omvang, volgt niet den gang mijner redeneering, beschouwt de zaak niet objectief, maar zeer bepaald voor zoover hij er rechtstreeks in betrokken is. Eigenlijk had ik liever gezien, dat hij mijn ontkennend antwoord op de vraag: „Is de toepassing van de ontwikkelingstheorie voor de geschiedenis der godsdiensten aan te bevelen?" in zijn geheel had behandeld, daar het toch iets meer is, dan eene bestrijding van des Hoogl. Tiele's gevoelen. Nu hij zich bepaalt tot nadere verklaring en zelfverdediging, ik bedoel verdediging van zijn gevoelen, wordt de questie eenigszins individueel behandeld. Wie is beter dan hij bekwaam en in staat, om

het door mij in mijne Redevoering behandelde onderwerp op breede schaal onder handen te nemen, mij in den gang mijner bewijsvoering na te gaan, zonder iets over het hoofd te zien? In plaats daarvan heeft hij tegenover mij — altijd, dat spreekt trouwens ook wel van zelf, in der minne, met de meest vredelievende bedoelingen, wat de persoonlijke goede verstandhouding betreft — de positie aangenomen van een veldheer, die zich gereed maakt voor een veldtocht. „Een paar woorden", zegt hij bij het begin, „over mijn *plan de campagne*. Het wordt bepaald door de tactiek van mijn bestrijder" (van wiens tactiek hij dan verklaart, dat zij den geoefenden veldheer verraadt). „Vooreerst," zegt de Hoogl. Tiele, „tracht hij mij te lokken op voor mij onzijdig gebied en mij te wikkelen in een oorlog, dien hij voert tegen een mogendheid, met wie ik in 't geheel geen of- en defensief verbond heb gesloten. Ten andere..." Maar ik moet hier terstond doen opmerken, dat, indien door mij zulk een lokken en in een oorlog wikkelen bedoeld is, het dan toch waarlijk niet alleen of inzonderheid den Hoogl. Tiele geldt. Het betreft dan evenzeer en volstrekt niet minder ieder ander, die even als Dr. Tiele de toepassing van de ontwikkelingshypothese voor de godsdienstgeschiedenis aanbeveelt. Hij had dan gerust kunnen schrijven: „Vooreerst tracht hij ons te lokken op voor ons onzijdig gebied en ons te wikkelen in een oorlog, dien hij voert tegen een mogendheid, met wie wij in 't geheel geen of- en defensief verbond hebben gesloten." Waarop nu met deze woorden door Dr. Tiele gezinspeeld wordt is den lezers van mijne Redevoering duidelijk. Ik heb gewezen op consequenties, waaraan de voorstanders van de toepassing der ontwikkelingstheorie zich niet mogen onttrekken. Dr. Tiele is van oordeel, dat zij ze niet voor hunne rekening behoeven te nemen. Hierover hopen wij later te spreken.

Zeer gaarne zou ik over de vele bizonderheden, door Dr. Tiele besproken, terstond in nadere discussie treden. Thans bepaal ik mij bij een der hoofdpunten, om later andere bizonderheden te behandelen.

Plaatst men het opschrift van Dr. Tiele's Opstel in „de Gids" en den titel van mijne Redevoering naast elkander, men ziet terstond waar het ons beiden om te doen is; wat voor het verschilpunt moet gehouden worden; wáárover de wetenschappelijke strijd gevoerd wordt. Ik heb beweerd, dat de toepassing van de ontwikkelingstheorie niet is aantebevelen voor de geschiedenis der godsdiensten. Dr. Tiele handelt over „de ontwikkelingsgeschiedenis van den godsdienst en de hypothese waarvan zij uitgaat." Volgens mij moet de ontwikkelingstheorie niet op de geschiedenis der godsdiensten toegepast worden; volgens hem moet de ontwikkelingsgeschiedenis van den godsdienst uitgaan van de ontwikkelingshypothese. Zoo moet ik dan zijn gevoelen bestrijden en mijn gevoelen tegenover hem handhaven. Maar dit is volgens Dr. Tiele door mij niet juist gezegd. Hier is, volgens hem, aan mijne zijde misverstand. Hij begint zijne bespreking van mijne Redevoering met hierop te wijzen. Daar ik hem dit niet toestem, en door de opgaaf der redenen, waarom ik dit niet toestem, terstond tot de hoofdzaak kom, die alle verdere discussie beheerscht, zal ik thans eenige oogenblikken stilstaan bij hetgeen hij hierover zegt. Een volgenden keer hoop ik dan, zooals ik reeds zeide, over andere bizonderheden te handelen.

Toen Dr. Tiele nog slechts den titel van mijne Redevoering kende, had hij, zoo lezen wij bij hem, reden om te meenen, dat hij in de zaak, die ik behandelde, slechts van terzijde betrokken was. De toepassing van de ontwikkelingstheorie op de geschiedenis der godsdiensten, hij zou haar evenmin

aanbevelen, als ik het doen zou. Hij heeft er altijd tegen gewaarschuwd. „Bij de beoefening van de geschiedenis der godsdiensten," zegt Dr. Tiele, „moeten wij niet van theorieën, maar van kritisch onderzoek der bronnen en overleveringen uitgaan. Ook zou ik," zoo gaat hij voort, „nog niet van een ontwikkelingstheorie durven spreken, slechts van een hypothese. Een hypothese is nog geen theorie, al moet zij het worden: maar wij zijn nog zoo ver niet. Slechts waar wij de geschiedenis van den godsdienst — en zij is nog iets anders dan die der godsdiensten — willen beschrijven, hebben wij behoefte aan een hypothese, en deze moet de vrucht zijn van hetgeen de historisch-kritische studie der godsdiensten ons leerde. Hier moeten wij uit het bekende tot het onbekende besluiten... Ik beveel dus iets anders aan dan wat Prof. Doedes, naar den titel zijner Rede te oordeelen, meent te moeten ontraden. Uit de Rede zelve echter blijkt, dat juist die methode, die ik de ware acht, met grooten nadruk door hem wordt bestreden. Vanwaar dit misverstand? Ware 't alleen het gevolg eener onjuiste formuleering, ik zou er niet bij stilstaan. Maar het is vrij wat meer. Dr. Doedes schrijft mij een geheel andere bedoeling toe, dan die werkelijk de mijne is."

Laat ons zien, hoe wij over dat misverstand te denken hebben. Vooraf echter eene kleine opheldering met betrekking tot mijn gebruik van het woord „ontwikkelingstheorie" Uit mijne Redevoering blijkt duidelijk, dat ik steeds de ontwikkelings-hypothese bedoelde. Men zal wel willen gelooven, dat ik het onderscheid tusschen eene theorie en eene hypothese niet uit het oog verloor. Maar niet weinigen gebruiken het woord ontwikkelings-theorie, als zij toch eigenlijk ontwikkelings-hypothese bedoelen, en nu heb ik uit beleefdheid doorgaans het woord ontwikkelings-hypothese vermeden, en van ontwikkelings-theorie gespro-

ken, om niet den schijn te hebben van de geleerden, tegen wier gevoelen ik opkwam, altijd en telkens dat woord hypothese weêr onder de oogen te willen houden. Ik bedoelde altijd de hypothese. Het verheugt mij zeer, dat Dr. Tiele zelf nu zegt: „Wij zijn zoo ver nog niet.” Spreek ik in het vervolg echter somtijds nog van ontwikkelingstheorie, het is alleen, om met den titel mijner Redevoering in betrekking te blijven, niet, omdat ik de ontwikkelingshypothese reeds tot theorie verheven acht.

Maar nu het misverstand. Meer dan eens spreekt Dr. Tiele's opstel van misverstand, dat aan mijne zijde zou zijn, door dat ik niet zou begrepen hebben wat men eigenlijk wilde, of geen begrip zou hebben van hetgeen men eigenlijk bedoelde. Door het schrijven van Dr. Tiele ben ik evenwel in het minst niet overtuigd geworden, dat er eenig misverstand aan mijne zijde is, of dat ik in eenig opzicht geen begrip heb gehad van hetgeen de voorstanders der ontwikkelingstheorie bedoelen. Ik heb alles zeer goed begrepen en ben in die overtuiging door het opstel van Dr. Tiele niet alleen niet aan het wankelen gebracht, maar veeleer versterkt.

Niemand had mij ook tot heden een wenk gegeven, dat ik eigenlijk het fijne van de zaak niet had gevat. Integendeel... En nu komt Dr. Tiele mij bij herhaling van misverstand spreken en dat ik het fijne van de zaak niet begrepen heb. Ronduit gezegd, ik neem dat niet aan.

De toepassing van de ontwikkelingshypothese zou evenmin door Dr. Tiele, zooals wij hoorden, als door mij voor de geschiedenis der godsdiensten worden aanbevolen. „Bij de beoefening van de geschiedenis der godsdiensten moeten wij niet van theorieën uitgaan, maar van kritisch onderzoek der bronnen en overleveringen.”

Hierin zijn wij het eens.

Derhalve onderstellen wij bij geen van de bekende godsdiensten ontwikkeling uit een anderen godsdienst. Indien het kritisch onderzoek der bronnen en overleveringen ons niet het recht geeft, om tot de ontwikkeling van eenigen godsdienst uit een anderen te besluiten; indien een der ons reeds bekende godsdiensten ons niet het recht geeft, om te besluiten, dat een andere godsdienst door ontwikkeling uit hem is voortgekomen, stellen wij niet, dat er ontwikkeling, in den zin van voortgekomen zijn uit een anderen godsdienst, plaats heeft gehad. Hier zegge men nu niet, dat deze questie van ontwikkeling bij de behandeling van de geschiedenis der godsdiensten nog niet ter sprake kan komen; dat zij eerst bij de vergelijkende godsdienstgeschiedenis in aanmerking komen kan en vooral in de ontwikkelingsgeschiedenis van den godsdienst hoofdzaak is. Het eerste moet ik zeer stellig ontkennen. Hoe streng men ook onderscheiden moge tusschen algemeene geschiedenis der godsdiensten, vergelijkende geschiedenis der godsdiensten en ontwikkelingsgeschiedenis van den godsdienst, men komt met de vraag, „of er ontwikkeling uit een anderen godsdienst heeft plaats gehad," reeds bij de behandeling van de algemeene geschiedenis der godsdiensten in aanraking. Bij deze laatste is het toch zeker te doen om de geschiedenis óók van h e t o n t s t a a n van elken godsdienst in het bizonder. Heeft men nu te doen met een godsdienst, die werkelijk uit een anderen godsdienst voortgekomen is, dan moet dit toch ook aan het licht komen bij het onderzoek naar zijn ontstaan. Immers is de onderzoeker geen vreemdeling op het gebied van de vergelijkende godsdienstgeschiedenis, evenmin als van de algemeene geschiedenis der godsdiensten. De ontwikkeling uit een anderen godsdienst blijft voor hem niet verborgen, terwijl hij met het onderzoek naar het ontstaan van dezen of genen

godsdienst bezig is. Toegegeven voor een oogenblik, dat bij voorbeeld het Boeddhisme door ontwikkeling uit het Brahmanisme is voortgekomen; dit moet immers blijken bij het historisch-kritisch onderzoek naar het ontstaan van het Boeddhisme. Dan moet immers blijken, hoe zijn stichter gevormd is, van waar hij zijne denkbeelden en voorstellingen heeft, wat hem heeft gemaakt tot hetgeen hij als stichter van het Boeddhisme is geworden. Indien het Boeddhisme werkelijk door ontwikkeling uit het Brahmanisme is voortgekomen, kan dit bij het onderzoek naar het leven van den stichter en naar het ontstaan van den door hem gestichten godsdienst geen geheim blijven.

Derhalve geen ontwikkeling uit een anderen godsdienst onderstellen bij de behandeling van de geschiedenis der godsdiensten, indien het historisch-kritisch onderzoek er niets van aan het licht brengt, maar die ontwikkeling alleen dáár aannemen, waar het historisch-kritisch onderzoek er recht toe geeft. Zeer wel laat zich echter het geval denken, dat, terwijl het historisch-kritisch onderzoek nog geen recht gaf, om aan ontwikkeling uit een anderen godsdienst te denken, de vergelijkende godsdienstgeschiedenis er grond toe schijnt te geven. Welnu, als er voldoende grond voor is door de gegevens, die de vergelijkende godsdienstgeschiedenis aanbiedt, dan mag men ook met eenige vrijmoedigheid ontwikkeling uit een anderen godsdienst waarschijnlijk achten. Maar nimmer, onder geenerlei voorwendsel, mag een godsdienst geacht worden uit een anderen godsdienst door ontwikkeling voortgekomen te zijn, zoolang niet óf het historisch-kritisch onderzoek der bronnen en overleveringen, óf de vergelijking met een ouderen godsdienst de ontwikkeling daaruit boven gegronde bedenking verheven heeft.

Hiermede zijn de voorstanders van de toepassing der ont-

wikkelingstheorie echter niet voldaan. Daar zich niet van alle bekende godsdiensten laat aanwijzen, dat zij uit een anderen godsdienst zijn voortgekomen, zouden zij dus niet kunnen komen tot eene geschiedenis van den godsdienst, die den naam van ontwikkelingsgeschiedenis zou kunnen dragen. Om eene ontwikkelingsgeschiedenis van den godsdienst te verkrijgen, roepen zij nu de ontwikkelingshypothese te hulp.

„Slechts waar wij de geschiedenis van den godsdienst willen beschrijven," hoorden wij Dr. Tiele zeggen — „en zij is nog iets anders, dan die der godsdiensten, hebben wij behoefte aan een hypothese." Dat hij er bijvoegt: „en deze moet de vrucht zijn van hetgeen de historisch-kritische studie der godsdiensten ons leerde", is hier voor mij van geen geringe waarde. Hij erkent derhalve, dat hetgeen de historisch-kritische studie der godsdiensten leert op de gedachte kan brengen van ontwikkeling uit een anderen godsdienst; dat derhalve de vraag naar ontwikkeling uit een anderen godsdienst zich reeds bij de behandeling van de geschiedenis der godsdiensten voordoet. Dit in het voorbijgaan. Hoofdzaak is thans zijne verklaring: „Slechts waar wij de geschiedenis van den godsdienst" (in onderscheiding van die der godsdiensten) willen beschrijven, hebben wij behoefte aan eene hypothese... Hier moeten wij uit het bekende tot het onbekende besluiten." Uit het bekende, dat is dan toch de geschiedenis der godsdiensten. Uit het bekende, uit hetgeen de geschiedenis der godsdiensten leert, moet gij tot het onbekende, de ontwikkelingsgeschiedenis van den godsdienst, besluiten, om zulk eene ontwikkelingsgeschiedenis te kunnen beschrijven. Nu van deze twee één: óf het bekende leert u, dat er ontwikkeling heeft plaats gehad, in welk geval gij het niet behoeft te onderstellen en gij dus

geen hypothese noodig hebt; óf het bekende leert u niet, dat er ontwikkeling plaats heeft gehad. In het laatste geval moet gij tot eene hypothese, de ontwikkelingshypothese, de toevlucht nemen, indien gij eene ontwikkelingsgeschiedenis van den godsdienst geven wilt. Maar, zegt gij, die hypothese moet de vrucht zijn van hetgeen de historisch-kritische studie der godsdiensten leerde. Derhalve moet die hypothese in zeer nauw verband staan met de geschiedenis der godsdiensten. Het is de geschiedenis der godsdiensten, die, volgens u, haar aan de hand moet doen.

Maar de geschiedenis der godsdiensten doet u haar in geen geval aan de hand. Want óf zij leert, dat er ontwikkeling heeft plaats gehad — en dan behoeft er geen spraak te zijn van eene hypothese, daar de ontwikkeling dan historisch geconstateerd is; óf zij leert niet, dat er ontwikkeling plaats heeft gehad, in welk geval zij u de hypothese, dat er wel ontwikkeling plaats gehad heeft, geenszins aan de hand doet. Gij kunt onmogelijk tot eene ontwikkelingshypothese komen, indien gij haar namelijk aan de geschiedenis der godsdiensten wilt ontleenen, anders dan door *op de geschiedenis der godsdiensten zelve* de ontwikkelingshypothese toe te passen, dat is bij de behandeling van de geschiedenis der godsdiensten reeds ontwikkeling te *onderstellen*.

Dat dit laatste niet ontkend mag worden, blijkt ons ook nog op een anderen weg van redeneering. „Waar wij de geschiedenis van den godsdienst willen beschrijven, hebben wij behoefte aan een hypothese," zegt Dr. Tiele. Van deze hypothese gaat men dan uit bij de beschrijving van de ontwikkelingsgeschiedenis van den godsdienst. Zonder deze hypothese kan men niet alleen niet voortgaan; men kan zonder haar niet eenmaal beginnen. Zij is het *uitgangspunt*. En wat is de *stof*, die daarbij bewerkt of verwerkt moet worden? Want met

eene hypothese alleen laat zich geen geschiedenis schrijven. Wat geeft hier de stof der geschiedenisbeschrijving aan de hand? Immers niets anders dan de geschiedenis der godsdiensten. Zonder haar laat zich immers geen ontwikkelingsgeschiedenis van den godsdienst denken. Zet men zich nu tot de beschrijving van de ontwikkelingsgeschiedenis van den godsdienst; heeft men daarbij behoefte aan eene hypothese; „moet deze de vrucht zijn van hetgeen de historisch-kritische studie der godsdiensten," derhalve de geschiedenis der godsdiensten, „leerde", het is niet mogelijk zich de zaak anders voor te stellen, dan dat de ontwikkelingshypothese op de geschiedenis der godsdiensten wordt toegepast. De beschrijving van de ontwikkelingsgeschiedenis van den godsdienst, waarbij men uitgaat van de ontwikkelingshypothese, is ten laatste de v e r w e r k i n g van de geschiedenis der godsdiensten, terwijl de ontwikkelingshypothese op haar toegepast wordt.

Zonder grond vindt Dr. Tiele derhalve, naar het mij voorkomt, misverstand aan mijne zijde. Hij wil niet geacht worden, de ontwikkelingshypothese op de geschiedenis der godsdiensten toe te passen. Hij verklaart uitdrukkelijk, daartegen steeds gewaarschuwd te hebben. Maar wil hij de geschiedenis van den godsdienst beschrijven, dan heeft hij behoefte aan de ontwikkelingshypothese. Welnu, zeg ik, laat ons thans goed onderscheiden. Zoolang gij de geschiedenis der godsdiensten behandelt, wilt gij van geen ontwikkelingshypothese hooren. Maar zoodra gij tot de beschrijving van de ontwikkelingsgeschiedenis van den godsdienst overgaat, past gij toch werkelijk de ontwikkelingshypothese op de geschiedenis der godsdiensten toe, want dan verwerkt gij de stof, die de geschiedenis der godsdiensten u geeft, terwijl gij daarbij van de ontwikkelingshypothese uitgaat.

Het is niet zonder reden, dat ik bij deze questie reeds in het begin stilsta. Gold het een punt van zeer ondergeschikt belang, ik liet het misschien rusten. Maar het geldt de hoofdzaak, immers de vraag, of eene ontwikkelingsgeschiedenis van den godsdienst, zooals Dr. Tiele en anderen haar geven willen, tot stand kan komen, anders dan door toepassing van de ontwikkelingshypothese op de geschiedenis der godsdiensten. Ik blijf zeggen: Neen. Onvereenigbaar is daarom ook in mijne schatting wat Dr. Tiele verklaart te doen: altijd waarschuwen tegen de toepassing van de ontwikkelingstheorie op de geschiedenis der godsdiensten, en de ontwikkelingsgeschiedenis van den godsdienst willen beschrijven met de ontwikkelingshypothese als uitgangspunt. Hier is geen misverstand aan mijne zijde, maar onverbiddelijke historische consequentie en gedecideerde tegenzin tegen den invloed van hypothesen bij geschiedbeschrijving; geen misverstand, zooals duidelijk blijkt uit hetgeen Dr. Tiele in zijn opstel een weinig later, bl. 423, in een ander verband zegt, als hij schrijft: „Verschijnselen, waaruit wij tot het bestaan van ontwikkeling ook op dit gebied besluiten, levert de geschiedenis der godsdiensten in grooten getale op." (Hierover later. Het getal zal niet meêvallen). „Moeten wij nu daarom onze hypothese als overtollig haar afscheid geven? Maar de geschiedenis der godsdiensten heeft haar grenzen; daar zijn godsdiensten geweest, waarvan geen geschiedenis bewaard is; in de historie van de meeste godsdiensten kunnen wij slechts tot een tijdperk opklimmen, toen ze reeds sinds lang bestonden, en van den oorsprong dier godsdiensten weten wij dus uit zekere bronnen niets; hier hebben wij de hypothese noodig, om hetgeen wij waarnemen te verklaren, en ons van het onbekende een waarschijnlijke voorstelling te vormen." Derhalve? Derhalve wordt de ontwikkelingshypo-

these wel zeker op de geschiedenis der godsdiensten toegepast, en het is deze, reeds onder de toepassing van de ontwikkelingshypothese gebrachte geschiedenis der godsdiensten, die in staat moet stellen tot de beschrijving van de ontwikkelingsgeschiedenis van den godsdienst, wier uitgangspunt, volgens Dr. Tiele zelven, de ontwikkelingshypothese is. „Hoe scherpzinnig Prof. Doedes ook zij," zegt Prof. Tiele op bl. 424, „van hetgeen wij willen en pogen heeft hij geen juist begrip." Zou het waar zijn? Ook geen juist begrip op dit thans door mij besproken punt?

Wat overigens die ontwikkelingsgeschiedenis van den godsdienst zelve betreft, gelijk Dr. Tiele haar wil beschreven zien, maar waarmede ik nog volstrekt niet ingenomen ben, het kan zijn, dat zij mij meêvalt, als ik haar onder de oogen krijg; maar tot heden betwist ik haar het recht op den titel van g e s c h i e d e n i s. Als zij uitgaat van eene h y p o t h e s e, is zij in haar geheel genomen hypothetisch. Thans durf ik het woord „hypothese" vrij gebruiken, nu Dr. Tiele zelf er den nadruk op legt, dat eene hypothese nog geen theorie is, al moet zij het worden, maar dat wij zoover nog niet zijn. Uitgaande van de ontwikkelingshypothese is die geheele „ontwikkelingsgeschiedenis van den godsdienst" toch eigenlijk niets meer dan eene poging, om zich eene „waarschijnlijke voorstelling te vormen;" maar eene poging, wier waarde geheel en al afhangt van het recht, om te o n d e r s t e l l e n, dat elke godsdienst, behalve de eerste godsdienst, door ontwikkeling uit een anderen godsdienst voortgekomen is, elke godsdienst, geen enkele uitgezonderd. Één godsdienst — de eerste nu niet meêgerekend — van welken ik met recht tegenover u volhoud, dat hij niet door ontwikkeling uit een anderen godsdienst is voortgekomen, vernielt geheel uw hypothetisch weefsel. Één godsdienst, die niet van een anderen gods-

dienst afstamt, maar even goed „van zelf" ontstaan is, als de eerste godsdienst, is het zwaard, dat uwe ontwikkelingshypothese doodelijk treft. „Daar zijn godsdiensten geweest," hoorden wij Dr. Tiele zeggen, „waarvan geen geschiedenis bewaard is." Ik heb van deze waarheid een niet te versmaden gebruik gemaakt in mijne Redevoering. Welnu, tegenover uwe onderstelling, dat zij uit andere godsdiensten door ontwikkeling zijn voortgekomen, plaats ik mijne onderstelling, dat er zeer wel één onder kan zijn, die niet uit een anderen godsdienst voortgekomen is. „In de historie van de meeste godsdiensten kunnen wij slechts tot een tijdperk opklimmen, toen ze reeds sints lang bestonden en van den oorsprong dier godsdiensten weten wij dus uit zekere bronnen niets." (T. a. pl. bl. 423.) Welnu, dan is één godsdienst, van welken ik kan aantoonen, dat hij niet uit ontwikkeling, niet uit een anderen godsdienst voortgekomen is, voldoende, om mij van een der door u bedoelde godsdiensten met evenveel recht, als waarmede gij het tegengestelde onderstelt, te doen zeggen, dat hij misschien niet van een anderen godsdienst afstamt. De geheele ontwikkelingsgeschiedenis van den godsdienst, uitgaande van de ontwikkelingshypothese, heeft alzoo een Damocles-zwaard boven haar hoofd. Één godsdienst, als bij voorbeeld het Boeddhisme, blijft een voortdurend protest.

Van het Boeddhisme zegt Dr. Tiele, bl. 427, dat het „een reactie is, althans ten deele." Later meer over deze en andere daarmede in verband staande questies; maar nu reeds vraag ik, of men recht heeft, om het Boeddhisme voor te stellen als door ontwikkeling uit een anderen godsdienst voortgekomen, wanneer men toestemt, dat het eene reactie, althans ten deele is. Zeg liever grootendeels, zoo niet geheel. Voor zoover het Boeddhisme tegen het Brahmanisme reageerde, is het toch niet eene spruit van het Brahmanisme, en wat

dan het andere gedeelte betreft, is dát dan Brahmanisme? „Wel mag zijn optreden (het optreden van Çakya Moeni) niet buiten verband met den toestand van het Brahmanisme en van de Indische wijsbegeerte in zijne dagen beschouwd worden." Zoo schreef ik bl. 33. „Maar hij heeft toch iets anders gedaan, dan den bestaanden godsdienst hervormen of tot hooger trap van ontwikkeling brengen." Ik houd vol, dat het Boeddhisme, vooral in zijn oorspronkelijken vorm, niet te houden is voor eene spruit, uit den Brahmaanschen godsdienst opgeschoten (Redev. bl. 34). Ik gebruik het woord „spruit" hier in den zin, waarin de ontwikkelingshypothese het bezigt.

Dit is nog niet alles wat ik met betrekking tot die van de ontwikkelingshypothese uitgaande ontwikkelingsgeschiedenis van den godsdienst zeggen wilde. Ontwikkelingsgeschiedenis van den godsdienst? Van welken godsdienst? Van den godsdienst van welk volk? Ontwikkelingsgeschiedenis van den godsdienst, zij moet immers altijd den eenen of anderen bepaalden godsdienst in het oog hebben, en dan aantoonen, hoe de eene zich uit den anderen heeft ontwikkeld; zij moet zich terstond met ethnografie en chronologie in betrekking stellen, indien zij zich niet in abstracties wil verliezen. Dr. Tiele vraagt, bl. 448, waarom men met minder recht van eene geschiedenis van den godsdienst zou spreken, dan van eene geschiedenis der kunst, eene geschiedenis der beschaving, eene geschiedenis van het recht. „Zijn de kunst," vraagt hij, „de beschaving, het recht niet evenzeer abstracties als hier de godsdienst dat is?" — Hoe? De godsdienst hier een abstractie? Maar dan is die ontwikkelingsgeschiedenis, wier uitgangspunt, namelijk de ontwikkelingshypothese, ons thans bezighoudt, niets anders dan de geschiedenis der ontwikkeling van iets, dat een abstractie is, met eene hypothese als uitgangspunt. Als ik het niet goed begrepen heb, wil ik gaarne

beter ingelicht worden. Maar tot zoolang blijf ik nog volhouden, dat die ontwikkelingsgeschiedenis van den godsdienst (als abstractie beschouwd), met eene hypothese als uitgangspunt, werkelijk geen waarde heeft voor den geschiedvorscher.

Wat nog verder de vraag betreft, waarom men met minder recht van eene geschiedenis van den godsdienst zou spreken, dan van eene geschiedenis der kunst, eene geschiedenis der beschaving, eene geschiedenis van het recht, — en of de kunst, de beschaving, het recht niet evenzeer abstracties zijn, als hier de godsdienst dat is; daarop antwoord ik, dat eene geschiedenis der kunst niet de geschiedenis behandelt van de kunst als van eene abstractie, maar van de kunst als het collectief van kunsten. Eene „kunstgeschiedenis," die de geschiedenis van „de kunst" als abstractie behandelde, zou weinig te verhalen hebben, daar de kunst niet anders beoefend wordt, dan in een bepaalden vorm, als bouwkunst, beeldhouwkunst, schilderkunst, of wat gij anders wilt. Iemand, die de kunst beoefent, maar niet eene bepaalde kunst, niet bouwkundige is, niet beeldhouwer, niet schilder of iets anders, maar die de kunst als abstractie beoefent, is niet bekend. Spreekt men van „de kunst," maar niet als collectief van de kunsten, men bedoelt dan het aan alle kunsten gemeenschappelijke, de in de kunsten uitgedrukte of aan de kunsten ten grondslag liggende idee, of het begrip, waarin men het kenmerkende van alle kunsten als kunsten uitdrukt. Spreekt men echter van geschiedenis der kunst, dan is de kunst het collectief van de kunsten, en is de geschiedenis bedoeld, niet van eene abstractie, maar van de onderscheidene kunsten te samen. Men bedient zich van het enkelvoud, om onder het ééne alle bizondere kunsten te begrijpen of samen te vatten.

Zoo is het, meende ik, ook met „geschiedenis van den godsdienst." Die uitdrukking „godsdienst" kan hier toege-

laten worden, als men er bij denkt aan het collectief van de godsdiensten. Ik heb er vroeger in het minst geen bezwaar in gevonden, de uitdrukking „Godsdienstgeschiedenis" te bezigen. Ik bedoelde er mede: geschiedenis van de godsdiensten. Maar later (in mijne Redevoering) onthield ik er mij van, omdat ik niet geacht wilde worden eene godsdienstgeschiedenis te bedoelen in den zin van ontwikkelingsgeschiedenis van den godsdienst. Anders laat zich de uitdrukking: geschiedenis van den godsdienst, zeer goed verdedigen. Maar niet door te zeggen, dat de godsdienst hier eene abstractie is. Daarvan is geen ontwikkelingsgeschiedenis te beschrijven. Bedoelde men het begrip „godsdienst," dan moest men van eene geschiedenis van het godsdienstbegrip spreken. Maar hieraan denken wij thans niet.

Wat de beschaving aangaat, is beschaving dan eene abstractie, als er van geschiedenis der beschaving sprake is? Misschien vergis ik mij, maar mij dunkt, dat in dit geval „beschaving" een collectief is van toestanden, die te zamen genomen beschaving genoemd worden. Wat eindelijk de geschiedenis van het recht betreft, dit punt laat ik aan de Rechtsgeleerden over. Ik heb reeds genoeg aan den godsdienst, aan de geschiedenis van den godsdienst, aan de godsdienstgeschiedenis als ontwikkelingsgeschiedenis met eene hypothese tot uitgangspunt. Ik eindig thans liever met oprechte dankbetuiging aan mijn hooggeachten ambtgenoot te Leiden voor de belangstelling, die hij in het door mij behandelde onderwerp betoond heeft; voor de wijze, waarop hij zich tegen mijne bestrijding verdedigd heeft, en waarop hij mij, die volgens hem van tijd tot tijd óf iets niet goed begrepen, óf iets niet goed verstaan heb, beter inlicht. Wij zullen, hoop ik, de zaak wel tot een goed einde brengen. Voorbeeldig noem ik zijne houding en gedrag met betrek-

king tot mijne aanmerking op zijne wijziging van de formuleering der ontwikkelingshypothese. „Met eene belijdenis van schuld moet ik beginnen," zegt hij bl. 437, en hij stemt dan gedeeltelijk toe hetgeen ik tegen zijne wijziging van de formuleering der ontwikkelingshypothese in het midden had gebracht. Ook hierover hoop ik nader te handelen. Het onderwerp, door Dr. Tiele en mij thans besproken, is van algemeen belang en verdient de aandacht en belangstelling van een groot pnbliek.

20 Juni 1874. J. I. DOEDES.

SCHOLEN, SCHOOLVERBOND, OPENBARE EN BIJZONDERE SCHOLEN, LEER (SCHOOL) PLICHT.

Vele menschen zijn onbillijk tegenover den tijd waarin zij leven, omdat zij dien tijd niet met een vorigen, maar met een zeker ideaal vergelijken. Zoo handelen zij ook ten opzichte van het schoolverzuim. Zij hebben slechts oogen voor 't gebrekkige van den tegenwoordigen toestand, en vergeten geheel, dat wij reeds eenige reuzenschreden vooruitgegaan zijn. Het is toch noch zoo heel lang niet geleden, dat de zorg voor het trouwe school-bezoek geheel aan ouders en onderwijzers werd overgelaten, en niemand er aan dacht om deze zaak in landsvergaderingen en bijzondere vereenigingen ter sprake te brengen. De bejaarde onderwijzers in Zeeland weten nog te verhalen, hoe bij hun optreden, des zomers geen school gehouden werd, omdat de kinderen toch niet kwamen. Hoorde men voor eenige jaren menigmalen zeggen: „Wij zijn er wel zonder lezen schrijven te leeren gekomen, onze kinderen zullen er zonder dat ook wel komen," thans verneemt men meestal eene geheel andere taal, b. v.: „Wij hebben niets geleerd; dat is toch zoo naar als men geen boek lezen kan; maar daarvoor zullen we ten minste zor-

gen, dat onze kinderen goed lezen en schrijven leeren". Wij willen alzoo niet ondankbaar wezen, en hetgeen geschied is voorbijzien. Nochtans zijn wij er ver van verwijderd op die lauweren te willen rusten; zijn er reuzenschreden gedaan, er moeten nog grootere gedaan worden, en er is eenige haast bij dit werk, want ook hier geldt het woord: stilstand is achteruitgang.

Moge het getal in ons vaderland ook al gering zijn van die kinderen, die nimmer op de schoolbanken hebben gezeten, zeer groot is het cijfer dergenen, die door ontrouw schoolbezoek of door te vroeg verlaten der school weinige of geene vruchten van het onderwijs plukken. En nu ken ik bijna geen treuriger toestand dan dien van hen die lezen noch schrijven kunnen. Eene zekere stompheid en ruwheid is op hun gelaat te lezen. Menig middel tot ontwikkeling ontbreekt hun; omdat zij hunne minderheid tegenover anderen gevoelen, schuwen zij de plaatsen, waar zij onderwezen zouden worden en komen zij er, zoo begrijpen zij dikwijls de eenvoudigste zaken niet.

Niet veel beter is het met hen, die beweren te kunnen lezen, maar het slecht, gebrekkig verstaan. Hebt gij ooit den bijbel in zulk een huigezin hooren voorlezen? Alles wordt op denzelfden toon uitgesproken. Eigennamen worden op de vreeselijkste wijze geradbraakt. Op geene leesteekens, op geen klemtoon wordt gelet. Een enkel verkeerd gelezen woord, maakt een ganschen zin tot onzin, zonder dat de lezer het merkt. Deze heeft dan ook te veel met de letters te doen, om nog op den inhoud te kunnen letten. En ware het niet, dat het kapittel van den bijbel u bekend was, gij zoudt er geen woord van begrepen hebben. Is het te verwonderen, dat zoo wel lezer als hoorders blijde zijn, als deze lastige taak afgeloopen is?

Niet gaarne zou ik echter toegeven, dat het zuiver intellectueele onderwijs, het onderricht in lezen, schrijven en rekenen, den mensch beter maakt. Zij die dit beweren rekenen wel met de *onkunde*, niet met de *zonde* van den mensch. Zij vergeten dat kennis, een heerlijk wapen in de hand van den godvreezende, den goddelooze zooveel te gevaarlijker maakt. Ik onderschrijf het woord van Opzoomer dan ook niet: „Wat gij aan de scholen uitgeeft, spaart gij op de gevangenissen uit." Dit woord moge gelden van die scholen, waar de godsdienst het leidende element is, het geldt niet van onze neutrale school, waar het opvoedende element noodzakelijk op den achtergrond treden moet.

„Hoe kunt gij nog tegenspreken?" zoo hoor ik mij vragen. „Wijzen de cijfers het niet uit, dat het meerendeel der gevangenen lezen noch schrijven kan? Is het dan niet overtuigend bewezen, dat het gemis van onderwijs zeer nadeelig op den mensch werkt."

Natuurlijk bestrijd ik de cijfers niet, wel het besluit, dat men er uit trekt; de menschen worden niet slecht, omdat ze niet ter school gaan, maar omdat de ouders slecht zijn, en hunne kinderen reeds vroeg dezelfde paden bewandelen, stellen beiden geen belang in het onderwijs, en alzoo vullen de gevangenissen zich met slecht of in het geheel niet onderwezen.

Om aan te toonen, hoe schromelijk hier oorzaak en gevolg verward worden, gebruik ik het volgende voorbeeld: $^{1}/_{10}$ van onze gevangenen behooren tot de behoeftige klasse. Er bestaat dus verband tusschen armoede en misdaad. Wie zal nu echter zoo dwaas zijn om te zeggen: Geef den menschen geld, maak ze rijk, en er zullen minder misdaden gepleegd worden.

Toch ontzeggen wij aan het zuiver intellectueele onderwijs

niet allen gunstigen invloed. Het kind gewent zich daardoor aan orde en tucht, en leert zijne aandacht op eene bepaalde zaak vestigen. Bovendien wij leven in een christelijk land. De bijbel is onder het bereik van een ieder. Vele goede boeken worden voor het volk geschreven. Door enkel lezen en schrijven te leeren, ziet het kind zich den sleutel tot menigen schat, die anders voor hem onbereikbaar zou gebleven zijn, in handen gegeven.

Wie zou dan niet willen medewerken om den kanker van het schoolverzuim met zijne treurige gevolgen op alle mogelijke wijzen tegen te gaan? Het school-verbond heeft zich dit tot taak gesteld, en daar het nu bijna vijf jaren bestaat, komt van zelf de vraag bij ons op, wat het heeft uitgewerkt? Zeker de uitkomsten hebben niet aan de verwachtingen beantwoord. Denken wij nog aan de groote menigte, waaronder zoovele mannen van naam, die in het najaar van 1869 op de roepstem van de geachte broeders Harting te Utrecht samen kwam, dan moeten wij ons zeker verwonderen en bedroeven, dat het aantal afdeelingen bij de oprichting betrekkelijk klein was, sedert telkens afnam, en nu niet meer dan 60 bedraagt. Welke zijn de oorzaken van dit verschijnsel? Vooreerst merken wij op, dat men een kleinen kring, eenige weinige gemeenten gemakkelijk met geestdrift voor eene zaak kan vervullen; maar dat het moeielijk gaat eene geheele natie tot inspanning van krachten te nopen. Ten tweede is het weggaan van vele christelijk-nationalen een zware slag voor den Bond geweest. Ons volk is afkeerig van strijd, en waar men gaarne voor een practisch doel had medegewerkt, daar huiverden velen, zich voor eene zaak moeite te geven, die reeds bij den aanvang zulk een hevigen strijd had uitgelokt. Ten derde is het school-verbond op een hoogst ongelukkig tijdstip opgericht. Juist toen het Algemeen Reglement aange-

nomen was, en iedereen verwachtte, dat allerwege afdeelingen verrijzen zouden, brak de vreeselijke oorlog van het jaar 1870 uit, en leidde de gedachten van de school naar het slagveld. Nauwelijks was het zwaard in de schede gestoken, daar brak in vele plaatsen van ons vaderland eene pokken-epidemie uit. Het schoolverbond heeft vooral kracht in het persoonlijk bezoek der leden aan de ouders; was het te verwonderen, dat menigeen uit vrees voor besmetting in die dagen zijn huisbezoek niet voortzette? Eindelijk was ook deze hinderpaal geweken; maar nu was de eerste liefde verkoeld; het ijzer was te koud geworden, om het te kunnen smeden.

Ten vijfde heeft de quaestie „leerplicht" zeer schadelijk op de ontwikkeling van het schoolverbond gewerkt.

De leerplicht werd geroemd als een maatregel, die op eenmaal het schoolverzuim den nekslag geven, die alle andere middelen overbodig maken zou en waar het verbond nu niet zoo spoedig op resultaten wijzen kon, als sommigen zich hadden voorgesteld, daar werd het geroep „leerplicht" telkens geweldiger, daar bleef menigeen zitten, die anders ijverig aan het werk getogen zou zijn. Het is ook gemakkelijker op den staatsarm te leunen dan zelf aan den arbeid te gaan.

Is het nu echter waar, wat een Inspecteur van het lager onderwijs, de heer Moens den 1 Mei in de Tweede kamer gezegd heeft, dat het schoolverbond erkent met zijne zedelijke middelen fiasco gemaakt te hebben? Het is er verre van daan. Wij durven tegen ieder staande te houden, dat het verbond in de 4 jaren van zijn bestaan uitnemend gewerkt heeft. Zij die spreken *van fiasco maken* hebben zeker de uitnemende verslagen van onzen ijverigen Secretaris niet gelezen. Het Verbond heeft op menige plaats het schoolverzuim tot een kleiner percent teruggebracht, dan in landen waar

reeds sedert jaren leerplicht heerscht; het heeft menige gelijksoortige vereeniging in het leven geroepen; het heeft een krachtigen stoot gegeven tot het regelen bij de wet van den arbeid van fabriekskinderen; het heeft de diepte der wonde doen kennen, menig middel ter genezing aangewezen, en houdt voortdurend de algemeene aandacht op deze zaak gevestigd. Ik voor mij hoop bij het zien van deze vruchten op eene toekomst van het Verbond.

De eerst zoo groote maar niet diep gewortelde boom is door de verschillende stormen van menigen tak beroofd. Zij konden hem echter niet omverwerpen. Integendeel, zij deden hem dieper wortelen; straks zullen er, hopen wij, allerwege nieuwe loten uitspruiten.

Dit zal vooral dan geschieden, gelooven wij, wanneer de commissie *voor het vaststellen van eenige punten die in eene wet van leerplicht behooren te worden opgenomen*, en het gansche schoolverbond toonen ernst te maken met de bezwaren van de voorstanders der bijzondere school, en straks wellicht een weg vinden, waardoor die bezwaren werkelijk uit den weg geruimd worden. Dan zullen ook de christelijk-nationalen zich weder aan het Verbond aansluiten, en kan het nog eens eene zaak van het geheele volk worden. Tot nu toe heeft men deze bezwaren, ik geloof gaarne om de moeielijkheid der zaak, meer ontweken en verschoven, dan ernstig bij de hand genomen.

De laatste algemeene vergadering van het Verbond heeft zich in beginsel voor *leerplicht* verklaard. Sommigen verwachten van deze verklaring een nieuwen bloei voor het Verbond, omdat men nu weet, waar het heen wil; anderen vreezen nog grooter kwijning, omdat nu vele tegenstanders van *leerplicht* zich terugtrekken zullen. Ik beslis niet; de toekomst zal het spoedig genoeg uitwijzen; liever geef ik eenige denk-

beelden over deze zaak, ook in verband met de bijzondere school, ten beste.

Eene van de vruchten van het jongste onderzoek omtrent *leerplicht* is wel deze: dat deze heroïeque maatregel volstrekt niet onder de absoluut werkende behoort, en het aanwenden van zedelijke middelen geenszins overbodig maakt.

. In Pruissen en Zwitserland, waar de leerplicht reeds zoo vele jaren ingevoerd is, bestaat op vele plaatsen een groot niet gewettigd schoolverzuim, en dit in weerwil van al de bepalingen, die gemaakt zijn om hem voor het volk minder hard te maken. Geene invoering van lange vacanties gedurende den druksten tijd, geene schooltijden alleen in de vroege morgenuren, geene Einclasseschulen hebben sommige gewesten kunnen nopen hunne kinderen getrouw ter school te zenden. En ook waar de cijfers gunstig zijn, verdienen deze niet altijd vertrouwen. In eene Zwitsersche school was het verzuim grooter dan allerwege in den omtrek. En wat bleek nu bij onderzoek? Dat de andere onderwijzers menig verzuim niet opgaven, om het volk van de lastige vervolgingen te bevrijden, en alzoo bij de menigte niet te zwart aangeschreven te staan. Algemeen wordt erkend, dat het doorvoeren van *leerplicht* in de groote steden eene onmogelijkheid is, en dat de gunstige resultaten in menige streek van Pruissen minder aan onderwijzer en schoolbestuur dan aan de zweep der geestelijkheid te danken zijn, die in het belang van het godsdienstonderwijs zorgt, dat de hand aan vervolging en strafbepalingen gehouden wordt. Deze zweep nu mist men in ons land bij de neutraliteit van het staatsonderwijs ten eenenmale.

Is leerplicht alzoo geen absoluut middel, nochthans geloof ik, dat hij in verband met andere middelen zeer gunstig kan werken, en ben ik daarom in beginsel er een voorstan-

der van. Het is toch wel opmerkelijk, dat geen land, waar *leerplicht* ingevoerd is, ook maar een oogenblik er aan gedacht heeft den maatregel weer in te trekken. Integendeel worden telkens wettelijke bepalingen gemaakt, om hem meer kracht bij te zetten. — Saxen en sommige Zwitsersche kantons staan daar als bewijzen, dat *leerplicht* soms zeer gunstig werken kan. In Saxen b. v. is het verzuim tot een zeer klein cijfer gedaald; straffen behoeven zelden uitgesproken te worden, omdat allen de wet gewillig naleven.

Waarom zou ook ons land straks niet ten bewijze kunnen strekken, dat leerplicht gunstig werkt?

Wel wijst men ons telkens op het groote verzuim in weerwil van leerplicht in andeee landen; maar is het niet waarschijnlijk, dat het verzuim in die landen zonder die wet nog veel aanzienlijker wezen zou; is het niet bijna zeker, dat bij wegruiming van gegronde bezwaren, in ons land, waar het volk meer dan in andere landen van de wenschelijkheid van onderwijs overtuigd is, het cijfer van het verzuim tot een ongelooflijk klein getal dalen zou?

Wil men van de kracht van *leerplicht* overtuigd worden, men ga naar onze grenzen. Daar ziet gij telkens een aantal Nederlandsche kinderen de grenzen overtrekken om het Pruissische vee te hoeden. Waar men naar de oorzaak van dit verschijnsel onderzocht, daar verneemt men allerwege, dat de Pruissische kinderen de school moeten bezoeken, en daarom Hollandsche voor dit werk gebruikt worden.

Zijn de bezwaren tegen de invoering van leerplicht niet zoo overwegend, dat zij van de invoering kunnen terughouden? Men wijst op de kostbaarheid van den maatregel. Het aantal scholen en onderwijzers zal aanzienlijk moeten toenemen; maar kan voor het onderwijs, mits alle Nederlanders er gelijkelijk van kunnen genieten, ooit te veel uitgegeven

worden? Hoevele millioenen worden jaarlijks door oorlog en marine verslonden, en zal men dan bij dit hoofdstuk gierig zijn?

Vele ouders, met groote huisgezinnen bezwaard, kunnen de verdiensten hunner kinderen niet missen, zegt men in de tweede plaats. Dit argument, dat voor velen van zeer groote kracht schijnt te zijn. heeft voor mij al heel weinig waarde, ik geloof, dat bij het ontbreken van kinderhanden, de arbeid der volwassenen duurder betaald zal worden, en dus deze winst tegen het verlies zal opwegen; en al mocht eenig huisgezin er geldelijke schade bij lijden, welnu, als de kinderen ziekelijk waren en niet konden arbeiden, zou men hun eenigen onderstand verleenen; men doe het ook nu gedurende de schooljaren: ik heb te goede gedachten van de weldadigheid der Nederlanders om te kunnen gelooven, dat men een ijverig, maar met een groot huisgezin bezwaard werkman gedurende de weinige jaren dat het kind reeds wat verdienen kan, en nu op de schoolbanken zitten moet, gebrek zou laten lijden. Ook kan men in vele gevallen door de regeling van vacanties en schooltijden de grootste verdiensten der kinderen aan het huisgezin laten.

Over het al of niet kostelooze van het onderwijs bij leerplicht wil ik niet spreken. Ik geloof, dat de beste wijze is aan het eergevoel van de ouders over te laten of zij voor het onderwijs hunner kinderen betalen willen, ja dan neen.

Meer gewicht wordt door velen mijner geestverwanten gehecht aan het bezwaar, dat de staat bij invoering van leerplicht in de rechten der ouders zou treden. Bij de vraag, hoever de staat gaan mag, ben ik zeer bevreesd voor Spartaansche staatsalmacht, en gevoel ik al de kracht van het woord: „principiis obsta”. Ik geloof echter, dat wij deze moeielijke vraag hier geheel ter zijde kunnen laten. Waarom

bezoeken sommige kinderen in onze dagen *de* school niet? Omdat de ouders wellicht in beginsel tegen onderwijs zijn, en dit voor hunne kinderen schadelijk achten? O neen, om allerlei bijredenen blijven de kinderen te huis; hier is het uit onverschilligheid; daar, om van het kind op eene of andere wijze nut of voordeel te trekken. Welnu de staat helpe een handje om sommige nalatige ouders datgene te verschaffen, wat zij in den grond voor hunne kinderen zeer wenschelijk achten. Hier zou ik dus de spreuk willen toepassen: „Quod semper, ubique, ab omnibus".

Oneindig zwaarder dan het tot nu toe opgenoemde, geldt voor mij tegen *leerplicht*, de geheele inrichting van het lagere onderwijs in ons vaderland. Zonder wijziging der wetten acht ik de invoering van leerplicht de dood voor de christelijke scholen, en in vele gevallen een aanval op de gewetensvrijheid. Nu reeds valt het menige school, die door particulieren onderhouden moet worden, zwaar de concurrentie met de staatsschool vol te houden die uit de gemeentebeurs onderhouden wordt en dikwijls het troetelkind van het Bestuur is. Bij invoering van leerplicht, zou het aantal scholen en het onderwijzend personeel aanzienlijk toenemen. In de Provincie Utrecht b. v. zouden dan de lagere scholen (buiten die te Utrecht en Amersfoort), naar den maatstaf van het kanton Zurich, van 78 tot 873 moeten stijgen. Ieder begrijpt dat bij zulk eene vermeerdering van lokalen, bij de natuurlijk zeer hooge bezoldiging van de onderwijzers, de bijzondere school aan partikuliere krachten overgelaten, noodzakelijk het onderspit delven moet. Menig christelijk onderwijzer zal in zwaren strijd gebracht worden, wanneer hij tusschen zijne beurs en zijn geweten kiezen moet. En waar de staat dan eindelijk de kinderen dwingt, zijne scholen binnen te gaan, daar zullen vele ouders genoodzaakt worden

tegen hun geweten te handelen, en hunne kinderen een onderwijs te laten bijwonen, dat zij voor de zielen der kinderen verderfelijk achten.

„;Gij moet die gemoedsbezwaren zoo hoog niet stellen" heeft men al menigmaal gezegd, „wij hebben immers met de vaccinewet gezien, hoe er dikwijls veel geschreeuw gemaakt wordt, dat nochthans weinig te beduiden heeft."

Wat zal ik antwoorden? Ik heb van den beginne tot diegenen behoord, die tegen de vaccinewet zooveel bezwaar niet hadden, en er moeielijk eene aanranding van de gewetensvrijheid in zien konden. Bij de vaccine gold het slechts het lichaam, hier zal het de ziel van het kind gelden. Juist de dwang zal den tegenstand zooveel grooter maken, en ik zie op menige plaats betreurenswaardige tooneelen te gemoet. De Nederlanders zijn een rustig volk, die veel kunnen verdragen; maar op het punt van godsdienst zijn wij gelukkig geene Pruissen of Zwitsers, die ons door den staat eene zekere godsdienst laten opdringen. Bovendien is er bij de vaccinewet altijd nog eene veiligheidsklep. Men is niet genoodzaakt zijne kinderen te laten vaccineren; men kan ze te huis houden. Deze veiligheidsklep zal in zake leerplicht echter geheel ontbreken.

„Zoudt gij dan uwe kinderen liever te huis houden, en ze in onwetendheid laten opgroeien dan ze naar eene staatsschool te zenden?" zoo is in de Tweede Kamer gevraagd. Voorzeker, zoo antwoord ik, zijn er staatsscholen, waar ik mijne kinderen, zoo ik ze had, voor niets ter wereld zou heenzenden. Wel stem ik toe: liever volstrekt neutraal, dan geen onderwijs. Maar ik geloof dat het hoogst moeielijk, ja onmogelijk is volkomen neutraal onderwijs te geven. Buitendien ontken ik ten sterkste, dat men zoo de vraag stellen mag. Als Nederlander heb ik even goed als ieder ander het recht,

niet alleen, dat mijn geweten geen geweld worde aangedaan, maar ook dat het onderwijs naar mijne overtuiging zoo voldoende mogelijk zij.

Nu voorzie ik echter van eene andere zijde, van mijne geestverwanten eene tegenwerping. „Indien gij alzoo over de onderwijswetten denkt, hoe kunt gij dan voor 't beginsel van leerplicht zijn? Zijt gij dan zoo onnoozel om te gelooven, dat onze liberalen en conservatieven er ooit in zullen toestemmen op dit punt de grondwet, en de wet van 1857 te veranderen?" Ik geloof nog altijd, dat het recht eindelijk zegeviert. Neen van de meerderheid der tegenwoordige Tweede Kamer, geloof ik niet, dat zij de wetten zou willen veranderen; maar de ervaring leert ons ook, hoe spoedig zich soms de denkbeelden van een volk wijzigen. Voorts is het niet te denken, dat deze Tweede Kamer ooit tot invoering van leerplicht medewerken zal.

Maar waarom zijn zoovelen gekant tegen wijziging der wetten?

Daar zijn mannen met wie men niet redeneeren kan. Zoo b. v. de Heer S. kkes, waar hij schrijft: „Al het *haspelen* en *schreeuwen* over gewetensdwang....... het *staat vast* dat de staat ten onzent geen gewetensdwang uitoefent." — „Eerbiedigt dan niet de openbare neutrale school de godsdienstige begrippen van allen zonder onderscheid, en behoort niet het opperen van gemoedsbezwaren ten haren opzichte tot de niet ontvankelijke klachten te worden gerangschikt." Als de tegenstander zoo weinig zich op ons standpunt weet te verplaatsen, dan doen wij het beste hem te laten praten.

Daar zijn echter anderen, die wel gevoel van billijkheid en recht hebben, maar bijzonder aan de openbare school gehecht zijn, omdat zij, zij het dan ook onbewust gevoelen, dat de openbare school hunne godsdienstige begrippen ver-

kondigt. Zij zijn vijanden van alle geopenbaarde godsdienst, zij willen de kinderen alleen zedelijkheid en eenige andere maatschappelijke deugden inprenten. Het hoogste leerstuk hunner godsdienst is verdraagzaamheid. Zij gelooven, dat het nevens elkander zitten op de schoolbanken de kinderen verdraagzaam maken zal. Zijn deze niet gemakkelijk te overtuigen, ik wanhoop echter niet. Ik geloof, dat zij eindelijk zullen toegeven, dat het onbillijk is, dat hunne godsdienstige denkbeelden alleen op algemeene kosten verspreid worden, en dat de verschillende gezindten, door het bezoeken van verschillende scholen (getuige Pruissen) eer verdraagzamer dan onverdraagzamer zullen worden.

Nog anderen zijn wederom tegen het toenemen der bijzondere scholen gekant, omdat zij vreezen dat het gehalte van het onderwijs er onder lijden zal, en omdat zij meenen, dat wij zouden wenschen, dat de staat zich even als in Pruissen en Zwitserland, met het godsdienstonderwijs zal bemoeien.

Tegenover hen kunnen wij, geloof ik, niet beter doen, dan onze denkbeelden zoo duidelijk mogelijk uiteen te zetten, de voordeelen van zulk eene inrichting aan te toonen, en eindelijk te vragen: Welke gegronde bezwaren kunt gij er tegen inbrengen? Welnu hebt gij ze niet, vereenigt u dan met ons. Wij zullen u straks trouw ter zijde staan om het lot van den onderwijzer te verbeteren en leerplicht in te voeren.

Wij wenschen dan, dat het aan ieder vrij zal staan eene school op te richten, die eene acte als Hoofdonderwijzer verkregen heeft. De staat verleene aan elke sch ol, eene zekere subsidie naar gelang van het aantal onderwijzers en het aantal kinderen.

Ook op normaalscholen worde hetzelfde beginsel toegepast.

Van zijne zijde eische de staat, dat de schoolgebouwen voldoende zijn, en dat het onderwijs zich boven een zeker peil verheft. Bij het niet voldoen aan deze eischen heeft hij het recht de school onmiddellijk te sluiten. De staat zorge allerwege voor die kinderen, die geene school hebben. Op deze staatsschool moet het onderwijs zooveel mogelijk volstrekt neutraal zijn. Alle vakken worden daarom vermeden bij welke de neutraliteit onmogelijk in het oog gehouden kan worden.

De ouders der schoolgaande kinderen hebben ten allen tijde recht van toegang, om zich te overtuigen, dat het onderwijs stipt neutraal zij. Waar het aantal kinderen, die geen eigen school hebben te klein is, om eene school voor hen te stichten, daar voorzie de staat op andere wijze in hun onderwijs, b. v. door het plaatsen van een hulponderwijzer, die in zijne eigene woning de kinderen neutraal onderwijs geeft.

Aan deze inrichting zijn naar het mij voorkomt geene onoverkomelijke bezwaren, wel integendeel groote voordeelen verbonden.

Laten wij beiden overwegen:

1o. Men heeft gezegd, dat het onmogelijk zou wezen een peil te trekken en het subsidie rechtmatig uit te keeren. In Engeland schijnt men dit bezwaar niet te gevoelen. Daar neemt men examen af, en verleent daarop subsidie. Dezer dagen las ik nog in de *Revue des deux mondes* van 15 April 1874, een uitstekend opstel van *Emile de Laveleije* over het onderwijs in Rusland, waarin de volgende opmerkingen voorkomen: „Il serait bon d'appliquer en Russie l'idée si ingénieuse, récemment mise en pratique en Angleterre, et qui consiste à proportionner les subsides aux résultats acquis. C'est le principe de la responsabilité, et du travail aux pièces, ce

grand ressort de la production industrielle, introduit dans la domaine de l'école. D'après l'article 10 du nouveau code de 1871 le directeur d'une école ouverte au moins 400 fois dans l'année, soit le matin, soit l'après midi peut réclamer 6 shillings par enfant fréquentant régulièrement les classes pendant toute l'année, et en outre pour tout enfant soumis à l'examen annuel devant les inspecteurs publics 4 shillings, s'il satisfait pour la lecture, 4 shillings, s'il satisfait pour l'écriture et 4 shillings, s'il satisfait pour le calcul. Total 12 shillings."

2o. Door het sluiten der scholen zullen een aantal kinderen plotseling van alle onderwijs verstoken zijn?

Ziet men het in Groningen tegenwoordig gebeuren, dat een flinke school van den onderwijzer Westerhof telkens afgebroken, en op eene andere plaats weer opgebouwd wordt, om alzoo in de nabijheid van het poldervolk te blijven, zou het dan zoo moeielijk wezen, er in elke provincie een paar houten gebouwen op na te houden, die tijdelijk in de plotseling opkomende behoeften zouden kunnen voorzien? Of zijn tegen deze handelwijze te veel bezwaren, welnu een artikel zou in de wet opgenomen kunnen worden, dat den staat het recht geeft, tegen eene zekere vergoeding in het gebouw der afgekeurde school onderwijs te geven.

3o. Men zal allerlei klachten over onrechtvaardige afkeuring enz. hooren. Op grond van de ervaring geloof ik het niet. Nog geen enkelen christelijken onderwijzer heb ik over onrechtvaardigheid der examinatoren, of van hen, die de school bezochten, hooren klagen. Indien de examinatoren rijksambtenaren zijn, liefst geene inwoners der provincie, waarin zij arbeiden, dan geloof ik, dat ook hier recht en billijkheid zullen gehandhaafd worden.

4o. Een laatste bezwaar: „de moeielijkheid om aan te geven

52

welke kinderen werkelijk schoolgaande zijn" begrijp ik bij de invoering van leerplicht niet, en kan ik dus ook niet weerleggen.

Zijn de bezwaren gemakkelijk uit den weg te ruimen, de voordeelen aan zulk eene inrichting verbonden zijn bijzonder groot.

1o. Ik hoorde straks de vrees uitspreken, dat het gehalte van het onderwijs bij meerdere uitbreiding van bijzondere scholen schade lijden zou. Ik heb, dunkt mij, voldoende aangetoond, dat hiervoor bij mijn voorstel geen vrees bestaat. Maar nu keer ik het wapen tegen hem, die er mij mede trachtte te wonden. Bij de tegenwoordige inrichting van het onderwijs kan ieder onderwijs geven, die den rang van hoofdonderwijzer heeft. Gij hebt geen recht eene school te sluiten, hoe gebrekkig het onderwijs ook zij. Met menige school is het ellendig gesteld. Wilt gij bewijs, raadpleeg den eersten den besten schoolopziener, dien gij tegenkomt, hij zal u bedroevende staaltjes mededeelen. Op eene kleine openbare school in het midden van ons land rekende een onderwijzer nog voor weinige jaren met duiten en penningen.

Is de toestand niet eenigszins zorgvol, als men let op het groote aantal bijzondere scholen, dat telkens toeneemt, op wier onderwijs de staat toch volstrekt geen invloed uitoefenen kan? Vooral bij de Roomsch Cath. scholen is dit punt volstrekt niet gering te achten. Van vertrouwbare zijde hoorde ik onlangs het volgende: Iemand had te Genève het onderwijs in eene school door paters gegeven, bijgewoond, en zich over de voortreffelijkheid er van verheugd. Eenigen tijd later was hij veel oostelijker in het Rhône dal, en trad op eene plaats, waar de bevolking geheel R. C. was, de school binnen. Hier was het onderwijs bedroevend. Hoe verbaasde hij zich, toen hij in deze school denzelfden Pater opmerkte, wiens

onderwijs hij in Genève zoo bewonderd had. Is het niet allerwege de tactiek van de R. C. het onderwijs zoo uitnemend mogelijk te maken, waar hunne leerlingen met anderen moeten concurreren, maar er weinig voor te doen, zoodra zij het heft alleen in handen hebben, omdat het gemakkelijker valt over domme dan over wel onderwezene menschen te heerschen.

Nog eens: Bij mijn voorstel zal het onderwijs verbeteren. Op de meeste dorpen zullen twee, drie of meer scholen komen. Er zal concurrentie ontstaan. Ik ken de nadeelen. Ik begrijp dat deze concurrentie dikwijls van geen edel gehalte wezen zal. Maar de nadeelen wegen toch niet tegen de voordeelen op. Wij blijven allen menschen en ieder heeft in zijne betrekking wel eens eene aansporing, eene opwekking noodig. Vraagt het maar weder aan welken schoolopziener gij wilt, of hij niet gelooft, dat het voor den ijver van menigen onderwijzer in zijn district goed zou wezen, indien er eens eene school naast de zijne verrees. Eindelijk: Er zullen vele kleine schoollokalen ontstaan. Men zal bij subsidie voor elken nieuwen hulponderwijzër, niet langer één meester tegenover 90 of 100 kinderen zien overstaan, en het onderwijs kan bij een en ander slechts winnen.

2°. Een ander voordeel is dit, dat eene groote meerderheid niet langer aan eene soms zeer kleine minderheid wordt opgeofferd.

Hoe vele gemeenten zou ik kunnen opnoemen, waar het meerendeel der protestantsche bevolking, o zoo gaarne den bijbel, psalmen, gezangen, bijbelsche geschiedenis op de school ingevoerd zag. Sommigen hebben wel eens over de oprichting van eene bijzondere school gedacht, maar zijn door de groote bezwaren en onkosten afgeschrikt. Waarom, zoo vraag ik, mogen die $^{99}/_{100}$ der bevolking het onderwijs in hun

geest niet hebben, als het slechts even goed en degelijk is?

3°. Maar ook de kleine minderheden in vele streken van ons vaderland, lijden bij den tegenwoordigen school-toestand.

Aan het geweten van vele ouders en kinderen wordt geweld aangedaan. De openbare school is op vele plaatsen niet neutraal. Ik bedoel nu niet dat gemis aan neutraliteit, dat aan iedere school eigen is, omdat het onmogelijk is, althans in sommige vakken neutraal onderwijs te geven. Ik meen die scholen, die zich naar den geest van de meerderheid der bevolking richten, en een zuiver R. C. of Prot. karakter dragen. Verleden jaar had de *Arnhemsche courant* de vriendelijkheid deze mijne op goede gronden steunende verklaring eene lasterlijke aantijging te noemen; wil men nog bewijzen: Op eene staats-school in Zeeland vond ik een gezang ter eere van den Verlosser op het bord, en er was eene schoolbibliotheek met werkjes van Gerdes, de Liefde en anderen.

In N.-Brabant kwam een kind van een Pr. commies te huis maakte het teeken des kruises, en vroeg aan zijn vader waarom zij ook niet naar de kerk gingen, waar alle godsdienstige menschen kwamen. De commies zocht en kreeg spoedige verplaatsing, en antwoordde op de vraag hem gedaan, waarom hij zich niet beklaagd had: „Ik durf nog al veel, maar dat durfde ik niet: want de eerste keer zou mijn huis in brand staan, de tweede keer zou ik van mijn leven niet zeker zijn."

Op een dorp in Gelderland kwam de schoolopziener 's morgens te 9 uur de school binnen. Een jongen bad het schoolgebed waarin de uitdrukking voorkwam „Vergeef ons onze zonden om Jezus wil." De schoolopziener maakte den meester opmerkzaam, dat dit gebed wel wat al te veel met de neutraliteit der school in strijd was. „Meent gij dat? mijnheer de schoolopziener," antwoordde de onderwijzer, „ik geloof

't niet. Niemand der kinderen heeft bezwaar tegen dit gebed. „Jacob kom eens hier;" Jacob een joodje, treedt te voorschijn, en bidt eveneens: „Vergeef ons onze zonden om Jezus wil." Is het niet ergerlijk? Hebben wij hier geene tweede geval Mortara? Ouders, die op de neutraliteit der staatsschool vertrouwende, hun kinderen er heen zenden, dikwijls van 's morgens vroeg tot 's avonds laat, hard arbeiden moeten, en daarom naar het onderwijs hunner kinderen weinig of geen onderzoek doen, zien hun kinderen denkbeelden ingeprent met hunne eigene in lijnrechten strijd.

Bij mijn voorstel al wederom, kunnen zulke treurige zaken niet voorkomen. Het staatsonderwijs kan dan werkelijk neutraal zijn.

4°. Algemeen wordt het toegestemd dat het onderwijs, zal het goed wezen, opvoedende kracht moeten hebben. Welnu wat zegt de commissie uit de Tweede Kamer voor een paar jaren aan den minister: „De opvoedende strekking van 't openbaar onderwijs is wegens zijn algemeen karakter, voor 't groot aantal kinderen, die geene andere gelegenheid voor hunne opleiding hebben, onvoldoende, indien de kerkgenootschappen voor de godsdienstige opleiding niet geregeld en voortdurend zorgen."

Is het dan niet treurig, dat de bijbel voor zoo vele duizende kinderen op de school een gesloten boek moet blijven, is het niet treurig, dat het roemrijkste tijdvak uit onze vaderlandsche geschiedenis op de staatsschool óf voorbijgegaan óf chroniekmatig behandeld, óf verdraaid wordt. Menig meester heeft beleden, dat het onmogelijk is op de staatsschool dit gedeelte goed te behandelen zonder links of rechts aanstoot te geven. Menigeen blijft dan bij de Graven, of verhaalt de kinderen slechts uit den nieuwsten tijd. Op de jaarvergadering van het schoolverbond te Zwolle, hoorde ik een mees-

ter verklaren, dat hij blijde was, dat de natuurkunde ook onder de vakken van onderwijs opgenomen was. Bij vele andere vakken gevoelde men zich telkens als in een kooi: bij dit vak kon men zijne vleugelen zoo vrij uitslaan.

Hoeveel hebben wij bij mijn voorstel al wederom vooruit. En nu dacht ik nog slechts aan de kinderen, maar ik heb diep medelijden met zoo menigen nog godvreezenden onderwijzer aan de staatsschool. Over hetgeen hem het dierbaarst is, moet hij voortdurend zwijgen: is het te verwonderen, dat datgene waarover hij nimmer als met angst spreken kan, eindelijk voor hem zelven zijne kracht verliest, dat het meerendeel onzer onderwijzers in onze dagen modern wordt.

Ik zou nog over de neutraliteit der normaalscholen spreken kunnen; maar door het noemen van deze feiten zou ik misschien personen in ongelegenheid kunnen brengen, en dat doe ik liever niet.

Nog eene enkele zaak ten slotte. Vele schoolopzieners en onderwijzers klagen over de groote zuinigheid, ik zou bijna zeggen gierigheid der regeering, waar het onderwijs betreft. Zou de reden hiervan niet eensdeels hierin gezocht moeten worden, dat de regeering wel weet, dat alles wat op het onderwijs betrekking heeft, eene teedere snaar bij de vertegenwoordiging aanroert. Om allen strijd te vermijden wordt al zoo misschien niet dieper in de landszak gegrepen. Hoe heerlijk zou het wezen als de onderwijs-quaestie eens tot aller genoegen van de baan geschoven, als ze tot aller genoegen geschikt was.

Terwijl we nu tot ons leedwezen elke vergroote staatsuitgave voor het onderwijs wel moeten bestrijden, omdat wij toch moeielijk tot onzen eigen ondergang kunnen medewerken, zouden wij dan met blijdschap ons voor elke uitgave voor het onderwijs verklaren; geene zou ons te groot zijn. Hoe menige school zou allerwege verrijzen, hoe menig on-

derwijzer, die nu een karig stuk broods eet, zou dan een goed, aan zijnen moeielijken arbeid geëvenredigd inkomen ontvangen. God geve, dat die dag spoedig aanbreke. [1])

Zeist,
23 Juni 1874.

TH. H. NAHUIJS.

---

[1]) Het volgende woord van den Hees Kerdijk geeft mij moed: „Ik stel de algemeene deelname van het onderwijs boven alles: blijkt het, dat zij niet vereenigbaar is met de bestaande schoolwetgeving, welnu dan worde deze gewijzigd, maar de leerplichtigheid worde ingevoerd."

BEGRAVEN OF VERBRANDEN?

EENE VRAAG VAN DEN DAG, VAN CHRISTELIJK STANDPUNT BESCHOUWD.

De vraag of het gebruikelijke begraven der dooden in den tegenwoordigen toestand onzer maatschappij niet door verbranding der lijken behoorde vervangen te worden, is in verschillende landen van Europa sedert eenigen tijd zeer aan de orde. In ons vaderland heeft men er nog weinig van gehoord; alleen de periodieke pers heeft het vraagstuk meer aan de orde gesteld dan volledig behandeld. Elders is er reeds vroeger de aandacht op gevestigd. Reeds in 1855 schreef de Pruissische geneesheer Fursen een werk ter aanbeveling van het verbranden der stoffelijke overblijfselen van overledenen, dat echter weinig invloed had op de openbare meening, waarschijnlijk ten gevolge van de stofwolk eener oudheidkundige geleerdheid, door welke men had heen te zien eer men tot de eigenlijke behandeling van de zaak kon doordringen. Meer kwam zij ter sprake door de bemoeiïngen van eenen anderen Duitschen geleerde, Reclam, die de uitspraak van Pappenheim verwezenlijkt, dat „het denkbeeld der lijken-

verbranding spoedig" — dit werd in 1858 geschreven — „eenen bekwamen pleitbezorger moest vinden, zou het niet weder in vergetelheid geraken." Reclam toch, hoogleeraar te Leipzig, hield in onderscheidene steden van Duitschland voorlezingen over het onderwerp; hij had dan ook met behulp van een paar bekwame werktuigkundigen, Steinmann en Siemens te Dresden, eenen toestel uitgevonden om de lijken op zeer snelle, onkostbare en „*pietätvolle*" wijze te verbranden.

Naar aanleiding van de laatstgenoemde eigenschap wil ik er hier iets over zeggen. Kerkelijke noch godsdienstige richting heeft het onderwerp ter sprake gebracht. Dit is gedaan door de gezondheidsleer, de geneeskundige politie, eenigermate ook door de staathuishoudkunde. Deze laatste daalde wel min of meer tot het kleingeestige af, toen zij vroeg of het niet wenschelijk ware, die uitgestrekte doodenakkers aan den landbouw te kunnen overlaten — van akelige, afzichtelijke voordeelsberekeningen zwijg ik uit achting voor het gevoel mijner lezers. Maar gewichtiger was gewis het volgende: Naarmate de bevolkingen zich dichter opeenhoopen in de groote steden, wordt het begraven uit den aard der zaak hoe langer zoo kostbaarder. Het moge waar zijn, dat de pronkzucht, in welke de een niet voor den ander wil onderdoen, daaraan veel deel heeft. Maar waar is het toch ook, dat misschien in niets het zich getroosten van te groote uitgaven meer verontschuldiging (of moet ik zeggen: eerbied?) verdient, dan ten aanzien der laatste eer die men aan geliefde ontslapenen bewijst; waar is het ook, dat men zelfs hulpmiddelen heeft moeten uitdenken om het besteden der noodzakelijke onkosten mogelijk te maken, door zoogenoemde begrafenisbussen; waar is het niet minder, dat door de afstanden, waarop men in de nabijheid der groote steden verplicht is de begraafplaatsen aan te leggen, het vervoer der lijken kost-

baarder wordt gemaakt, ook al vermijdt men al het min of niet noodzakelijke, om dit naar het gebied der weelde te verwijzen.

Maar veel zwaarder gewicht nog wordt in de schaal gelegd door de gezondheidsleer. Zij constateert de ongezondheid der uitwasemingen van lijken die in ontbinding overgaan. Diepte van groeven, noch dichtheid van metselwerk, noch zorgvuldige vervaardiging van doodkisten kunnen de verspreiding dier fijne, onzichtbare, ten deele ook onriekbare stofdeeltjes geheel weren. Bovendien deelt de grond nadeelige bestanddeelen, onder bepaalde omstandigheden tot op ongeloofelijke afstanden, aan het drinkwater mede. En die verontreiniging moet te meer toenemen en te verderfelijker worden, naarmate bekrompen plaatsruimte het gedurende eene genoegzame reeks van jaren onaangeroerd laten van graven bemoeilijkt. De ervaring bevestigt, zegt men, deze theoretische bewering. De geneeskundige statistiek zou uitwijzen, dat met de aanleidingen tot het ontwikkelen dier smetstoffen, b. v. het ruimen van kerkhoven enz., bepaalde epidemiën ontstaan; omgekeerd de algemeene gezondheid bevorderd werd, waar men ten aanzien van het begraven nauwlettender voorzorgen ging nemen.

Eindelijk gaat nog eene stem op, minder algemeen dan die der gezondheidseischen, maar niettemin de luidste van alle — eene allervreeselijkste stem. Zij roept ons toe, dat het levend begraven op die wijze eene onmogelijkheid wordt. Wel wijst de physiologie onfeilbare kenteekenen des doods aan, ja zal zelfs het reukzintuig zelden, zoo ooit, misleiden. Maar als men bedenkt, dat niet altijd op die onfeilbare teekenen acht gegeven wordt of kan worden.... men siddert bij de huiveringwekkende gedachte! En men zegge niet: is het gevaar van levend verbrand te worden niet even groot als dat van levend begraven? Het eerste immers brengt eenen onmiddellijken, on-

feilbaren dood mede, het eerste is eene marteling, welker ijselijkheid alles te boven gaat wat iemand zich kan voorstellen.

Met niet geringe kracht pleit dit een en ander voor de herstelling van den oud-Germaanschen doodenbrandstapel. Maar 't is de vraag of de Christelijke godsdienst die wij belijden, ook belet dat het nageslacht dier stammen, wier asch, verzameld in urnen en bedekt met grafheuveltjes, nog hier en daar door oudheidvorschers wordt te voorschijn gegraven, tot dat aloude gebruik terugkeeren. Die vraag nu is zeer belangrijk, omdat hare beantwoording nauw samenhangt met de uitgebreidste beteekenis van het „*pietätvolle*", hierboven vermeld.

Bij alle bekende volken van vroeger en later eeuwen waren het twee hoofdredenen, waarin de bezorging der lijken haren grond had: de natuurlijke gesteldheid des lands, en de godsdienst. De eerste bepaalde vooral de wijze waarop men de stoffelijke overblijfselen der afgestorvenen verwijderde en aan de levenden de walgelijkheid dier overblijfselen onttrok; de tweede inzonderheid — schoon niet uitsluitend — de plechtigheden die daarbij plaats hadden. Ik zeg: schoon niet uitsluitend; immers, terwijl men er hier op uit is, de lichamen der dooden zoo spoedig mogelijk te vernietigen, tracht men elders, ze zoolang mogelijk te bewaren; de oude Germanen verbrandden de lijken, de Egyptenaars balsemden ze, eerst misschien omdat de grond van Neder-Egypte het begraven bemoeilijkte en gebrek aan hout het verbranden verhinderde. Het laatste gold althans niet bij de volksstammen die vóór de invoering des Christendoms dat gedeelte van Europa, waartoe ons vaderland behoort, bewoonden. De uitgestrekte bosschen leverden hout in overvloed, ook voor de reusachtigste brandstapels, terwijl de harsrijke dennen niet eens vooraf behoefden te besterven. Men verbrandde dus de lijken, wist asch en

beenderen te verzamelen, 't zij door lijkwaden van asbest te gebruiken, 't zij op eene andere, ons onbekende wijze; die asch werd voor een gedeelte geworpen in urnen of kruiken, denkelijk slechts in de zon gedroogd; wat zij niet konden bevatten strooide men om de op den grond geplaatste urn en bedekte alles met aarde, zoodat het een laag heuveltje werd, een *tumulus*, zooals ik op de Noordbrabantsche heiden bij menigte heb opgegraven en die voorzeker ook in andere oorden des vaderlands werden aangetroffen toen de gronden nog niet waren ontgonnen voor den landbouw.

Dit aloude gebruik week voor het begraven bij de invoering des Christendoms, zeker niet plotseling of in korte jaren, maar van lieverlede; het eerst waar de grootere verzamelingen van woningen gevonden werden, waaruit de steden ontstonden; het laatst in die meer afgelegen buurten, dorpen of gehuchten, naar welke de bewoners den naam bleven dragen, die tegelijk dorperheid en heidendom uitdrukt [1]). Van zelf ontstaat dus de vraag, of de Christelijke godsdienst het begraven der dooden medebrengt en vordert, het verbranden der lijken verbiedt.

Onderscheid worde gemaakt — een onderscheid, bij zoo vele onderzoekingen en beschouwingen te veel verwaarloosd — tusschen Christelijke godsdienst en Christelijke kerk. In dat gedeelte der middeleeuwen waarin Bonifacius, Willebrord en anderen hier te lande het kruis kwamen planten, loste zich de Christelijke godsdienst als het ware op in de kerk, de kerk met den paus aan het hoofd. Die zendelingen waren, ja, boden des Evangelies, maar van welk een Evangelie! In de eerste plaats waren zij voortplanters der kerk; zij wonnen onderdanen voor den bisschop van Rome. Wij maken er die

---

[1]) *Pagani, payens.*

moedige mannen met hunne edele zelfverloochening en zelfopoffering geen verwijt van, maar toch is het zoo: hun streven was het vestigen der kerk, het stichten van kerkgebouwen, het invoeren van kerkgebruiken, het onderwerpen aan kerkgezag. En deze lieten zich ook ten aanzien van het bezorgen der dooden gelden. Diep was in de kerk reeds de vereering van de nagedachtenis der zoogenaamde heiligen doorgedrongen. Was het begraven in Palestina, de wieg des Christendoms, in gebruik geweest en had dat Christendom ook het begraven — wel niet uitsluitend, maar naast het verbranden — in de overige gedeelten van het Romeinsche rijk aangetroffen, de heiligenvereering bracht van zelve zoodanige wijze van lijkenbezorging met zich. Heilig was de plaats, waar een martelaar of beroemde vrome was ter aarde besteld. Op die plaats werd een altaar gesticht en eene kerk. En men wenschte zoo nabij mogelijk aan dat gebeente te rusten; vandaar het begraven in de kerken en op de kerkhoven om de kerken. Maar vandaar ook het begraven in het algemeen; vandaar het verschijnsel, dat de Christelijke kerk de brandstapels, waar zij die vond, heeft verwijderd en de graven gedolven.

De Christelijke godsdienst op haar-zelve geeft desaangaande geen bepaald voorschrift. Waar de oorkonden des Christendoms er melding van maken of er op zinspelen, daar sluiten zij zich aan den toenmaligen staat van zaken aan, en die was: begraven. Gewis heeft Jozef van Arimathea den Heiland niet nedergelegd in zijne grafspelonk, opdat na de opstanding des Verrezenen zijn herleven zou kunnen worden voorgesteld als eene opstanding; en niets belet ons, het er voor te houden, dat zijne apostelen zich van gansch anders beelden ter aanduiding van den overgang uit dit in het volgende leven zouden hebben bediend, indien zij hadden gesproken tot of geschreven aan menschen, die b. v. geen ander bezorgen

der overledenen kenden dan het balsemen op de wijze der Egyptenaren.

Doch dit neemt niet weg, dat men evenmin vrijheid heeft om het beeldsprakige te ver te verwijderen als om het te ver te trekken. Dat wil zeggen: gelijk het verkeerd is het in beeldspraak voorgedragene al te letterlijk als waarheid op te vatten, zoo is het evenzeer afkeurenswaardig, indien men met de schors ook de kern prijs geeft, omdat het niet zoo uiterst gemakkelijk is, met juistheid aan te wijzen waar de schors in kern overgaat. En van onderzoek hieromtrent kan men zich onmogelijk ontslaan, want met de godsdienst moet rekening gehouden worden, waar sprake is van het bezorgen der stoffelijke overblijfselen van afgestorvenen. 't Behoeft geen betoog hoe nauw de samenhang is tusschen het eene en het andere. Hoe nablijvenden met die overblijfselen handelen kunnen en mogen, dat hangt af van dat gedeelte der godsdienstleer hetwelk handelt over den toekomenden toestand. Is het bepaalde Christelijke leer, dat het lichaam met al zijne afzonderlijke gedeelten eenmaal door Gods wil zal hersteld worden tot een vernieuwd, maar toch altijd hetzelfde organisme, dan zou men, de afzonderlijke gedeelten van dat lichaam chemisch verbrandende of mechanisch vaneenscheidende, zich, ja, kunnen beroepen op de almacht Gods als toereikende om uit die gescheiden deelen wederom een, en wel hetzelfde menschelijke lichaam te formeeren; maar dan is het toch onbetwistbaar meer in den geest dier godsdienstleer, zulke ontbinding en vaneenscheiding zooveel mogelijk tegen te gaan. Maar dan zou het balsemen verreweg de voorkeur moeten hebben boven elke andere behandeling, ja in den grond de eenige zijn, bij welke zich het Christelijke bewustzijn bevredigd vindt. Spreekt daarentegen het Christendom de stelling uit: bij de scheiding die de dood maakt tusschen den geest en het lichaam, heeft

het laatste voor het kleinste atoom geen deel meer aan het menschelijke dat in den mensch was gedurende zijn leven; geen het minste deel, in geen het minste opzicht, even weinig als, ja nog minder dan de ledige pop een deel uitmaakt van den vlinder die er in is gekerkerd geweest. Met die ledige schaal heeft de vlinder niets meer uitstaande. Maar dan heeft ook het verzameld houden van het stoffelijk overschot der overledenen geen den minsten grond, geenerlei beteekenis, ja is het eene zijdelingsche eschatologie-prediking, dat men de krachten der scheikunde inroept om een menschelijk lijk zoo spoedig mogelijk en zoo volkomen mogelijk als menschelijk lichaam en als zoodanig één organisch geheel, te ontbinden en te vernietigen.

Daarom de vraag: wat leert de Christelijke godsdienst aangaande de verhouding waarin 's menschen lichaam, dat wij na het natuurlijk sterven een lijk noemen, staat tot 's menschen voortleven in eene volgende wereld, of misschien beter: tot 's menschen voortbestaan na dien dood?

Bij de beantwoording dezer vraag plaatse men allereerst twee opmerkingen op den voorgrond:

1. Dat al het onderwijs zoo van Jezus als van zijne apostelen aangaande hetgeen betrekking heeft tot onzen toekomenden stand, niet anders dan zinnebeeldig kan zijn. Het betreft een leven der eeuwigheid, en dit gronddenkbeeld van eeuwigheid is voor ons die in den tijd leven, volstrekt onbegrijpelijk. Het valt geheel buiten de mogelijkheid onzer voorstelling. Men omschrijve de „eeuwigheid" niet als eene voortduring zonder einde, want in het denkbeeld van voortduring ligt reeds dat van opvolging, van een gebeuren van het eene na het andere, van een vooraf en daarna. Wij mogen er ons van bedienen als hulpmiddelen tot voorstelling, maar laat ons nimmer vergeten, dat wij er bij op eenen

valschen grond staan; het denkbeeld van eeuwigheid is met dat van tijd, van achtereenvolging, geheel in strijd. Daarom moet men naar onze overtuiging ook die voorstelling verwerpen, volgens welke de menschelijke ziel terstond na den dood des lichaams tot eenen aanvankelijken toestand van geluk of ongeluk overgaat [1]), terwijl de beslissende toewijzing van een eeuwig lot eerst zal plaats hebben bij de hereeni- van de ziel met een lichaam aan den afloop der eeuwen, derhalve lang na den dood. Dit moge eene voorstelling zijn, met welke wij ons in dit leven te behelpen hebben, omdat het ons hier niet mogelijk is, het denkbeeld van opeenvolging van oogenblik, seconde, uur, dag, jaar, eeuw, van ons te verwijderen; het blijft toch waar dat wij ons bij de voorwaarden aan welke ons denkvermogen gedurende ons aardsche leven gekluisterd is, even weinig eene voorstelling kunnen vormen van het wezen der oneindigheid in tijd als van dat der oneindigheid in ruimte. Bij het laatste valt alle lengtemaat, bij het eerste alle tijdmaat volkomen weg, en alle redeneering of gevolgtrekking die er van uitgaat, moge gebezigd worden om de zaak zoo duidelijk mogelijk te maken — zij is in den grond de oorzaak eener voorstelling, voor welke niemand ons hier eene betere in de plaats kan geven, maar die daarom niet ophoudt den naam van valsche voorstelling te verdienen.

2. Dat de beelden, onder welke Jezus en zijne apostelen van de aangeduide verhouding spreken, zich aansluiten aan de denkbeelden en volksgebruiken van hunnen tijd en hun land. Dat Jezus Christus is „nedergedaald in de nederste deelen der aarde" [2]) is, met alle soortgelijke uitdrukkingen

---

[1]) *Heden*, Luk. XXIII : 43; *van nu aan*, Openb. XIV : 13, enz.

[2]) Eph. IV: 9.

eene onderwereld, eene zinnebeeldige voorstelling, die uitting van het denkbeeld eens verblijf's van geesten der afgestorvenen in den joodschen Scheool, onder den grond, in onpeilbare spelonken. Echter zal niemand onzer dit eigenlijk opvatten. Zelfs het denkbeeld van den hemel boven ons is slechts betrekkelijk; wij noemen boven hetgeen eene verlenging is der richting van de voeten naar het hoofd, beneden hetgeen eene verlenging is der lijn van het hoofd naar de voeten. En zoo gaat ook de geheele benaming: „opstaan" en „opstanding," voor onzen overgang in het eeuwige leven gebezigd, klaarblijkelijk uit van een voorafgaand nederliggen in het graf. Zij heeft aanleiding gegeven tot de grofst zinnelijke voorstellingen; tot schilderijen, waarop graven zijn afgebeeld, welker zerken door de ontvleeschde armen van het geraamte worden opgeligt, en volkomen menschen met vleesch en bloed, uit andere graven verrijzende. Gaarne laten wij aan de verbeelding hare speelruimte, maar men verge niet, dat wij hare vruchten voor een wezenlijk bestanddeel der Christelijke waarheid houden.

En tot die dwaling zou men vervallen, indien men, op ons onderwerp toegepast, aldus redeneerde: Jezus zelf heeft gezegd: „De ure komt, dat allen die in de graven zijn, de stem van den Zoon des menschen zullen hooren, en uitgaan." [1]) Derhalve, — d. i. om zulk eene opstanding mogelijk te maken — moeten de dooden worden begraven. Maar hoe dan met hen, wier lijken niet begraven zijn, die ontelbare aardbewoners van vroegere en latere eeuwen, welker stoffelijk overschot tot asch is verbrand? Of wil men het alleen tot Christenen beperken, hoe dan met die martelaars des geloofs, op den brandstapel hun geloof bezegelende met hun dood,

¹) Joh. V: 28, 29.

zonder dat hunne vrienden konden verhinderen dat hun stof werd verstrooid op de vier winden?.... Men moet het dunkt mij bij eenig nadenken gevoelen, dat al wat Jezus en zijne apostelen aangaande dit onderwerp zeggen, geene eigenlijke openbaring van het ware wezen der zaken kan, maar een uitgaan van het bij hunne toehoorders en lezers bekende moet zijn. En dit is gansch iets anders dan de zoogenoemde accomodatie-leer, die beweert, dat Jezus en zijne Apostelen zich vaak hebben geschikt naar, en daardoor wettiging gegeven aan vooroordeelen en verkeerde denkwijze. Onzes inziens staat hetgeen de Heer zegt aangaande graven en opstanding uit graven in zoover gelijk met de bijzonderheid, dat Jezus in den laatsten nacht van zijn aardsche leven het brood „brak," niet om opzettelijk op die wijze het gewelddadige van zijnen ophanden zijnden dood af te beelden, maar eenvoudig omdat de vorm der brooden, althans der ongezuurde brooden, wel een breken, maar geen snijden toeliet. Ware de lijkenverbranding bij de Joden van Jezus' tijd in gebruik geweest, dan had de Heer zich zeer zeker op gansch andere wijze uitgedrukt en voorstellingen gebezigd, nader komende aan die van den phenix die uit zijne asch herrijst; immers ik kan mij niet voorstellen, dat hij zou hebben gesproken op deze of dergelijke wijze: „gij verbrandt uwe dooden; maar ik zeg u: gij zult ze begraven, want zij zullen opstaan ten jongsten dage."

Niettemin — en hiervan is reeds een wenk gegeven — ga men hieromtrent niet te ver. Vergis ik mij niet, dan vinden wij bij Paulus [1]) wenken, die alle aandacht verdienen en zeer zeker meer algemeene waarheid uitdrukken dan waar hij de opwekking der dooden en het „opgenomen worden in

---

[1]) 1 Cor. XV.

de wolken, den Heer te gemoet" voordraagt als zullende plaats hebben terwijl hij zelf en velen met hem nog zouden in leven zijn. [1])

Volgens den apostel dan is op de vraag: „met hoedanig een lichaam zullen de dooden komen?" dit te antwoorden: wel met een lichaam, doch met een ander lichaam dan het tegenwoordige; het laatste is een natuurlijk, waarin onze ziel en dit lichaam onderling ten nauwste verbonden zijn, het eerste zal een geestelijk lichaam zijn. „Geestelijk" is, ten nauwste genomen, „onstoffelijk"; daar echter „onstoffelijk" en „lichaam" een contradictie in zich zelve is, moet dit met oordeel des onderscheids worden opgevat. Vleesch en bloed kunnen het koninkrijk Gods niet beërven; het verderfelijke (lichaam) kan het onverderfelijke niet aandoen. Trouwens, het is dáár ook een leven, waarin het lichaam niet meer onderworpen is aan lichamelijke behoeften of bewegingen. [2]) Van welken aard dat lichaam zijn zal, doet hier niet ter zake; vraag is alleen naar de verhouding tusschen dat lichaam en ons tegenwoordige lichaam. En die verhouding wordt door Paulus vergeleken met de verhouding tusschen de plant en het zaad waaruit zij is opgeschoten. Hij volgt daarin den Heer zelven, die zich van dezelfde vergelijking bedient. [3]). Het tarwegraan — om ons daartoe te bepalen — wordt in de aarde geworpen. Daar wordt het ontbonden; het sterft, zegt Jezus, het gaat over in verrotting; er heeft een chemisch proces plaats, waarbij de samenvoeging der bestanddeelen eene gansch andere wordt; meel is er niet meer in voorhanden; de bolster valt aan losse stof uiteen. Maar — iets is er overgebleven; eene kiem, die ook reeds in den zaadkorrel aanwezig was, maar verborgen, zoo diep

[1]) 1 Thess. IV: 17.

[2]) 1 Cor. VI: 13; Matth. XXII: 30.

[3]) Joh. XII: 24.

verborgen, dat zij met geen mikroskoop te ontdekken was. Die kiem komt tot ontwikkeling; uit haar ontstaat eene plant, die haar in niets gelijkt, want het best gewapende oog kan in de pas uitbottende kiem noch wortels, noch bladeren, noch stengel ontdekken. Hoe het echter zij, alzoo, zegt Paulus, zal het in de opstanding der dooden zijn: een [1]) zaaien in verderfelijkheid, een opwekken in onverderfelijkheid; een zaaien in oneer, een opwekken in heerlijkheid; een zaaien in zwakheid, een opwekken in kracht.

„Ziedaar de krachtigst mogelijke apologie voor het begraven! Het lichaam moet, evenals het graan, in de aarde vallen, om zoo de opstanding af te wachten."

Laat ons voorzichtig zijn en de vergelijking niet te ver trekken! Paulus spreekt van eene plant, en een ander is het plantaardige, een ander het dierlijke leven. Voor vele planten, daaronder de granen, is het tot vermenigvuldiging der soort noodig, dat zij in vochtigen grond aan het licht worden ontrokken, maar in de dierenwereld heeft dat ontspruiten uit eene kiem op gansch andere wijze plaats. En naar het lichaam behooren wij tot die dierenwereld, terwijl iedereen het ongerijmd zou rekenen, indien men aan de reproductie in de dierenwereld niet beeld, maar voorbeeld wilde ontleenen met betrekking tot de verhouding onzes tegenwoordigen lichaams tot het omkleedsel van onzen geest in het volgende leven. Er is daaromtrent reeds op dit nietig kleine wereldstipje dat wij de aarde noemen, eene zoo verbazende verscheidenheid, dat wij het niet wagen, te gissen naar den rijkdom der verscheidenheid in het geheel van Gods schepping. Dit, maar meer ook niet, meenen we uit de Nieuw-Testamentische voorstellingen te mogen afleiden:

---

[1]) 1 Cor. XV: 42. Het in de gew. overz. tusschen [ ] geplaatst woord *lichaam* staat niet in den grondtekst.

1. Is het leven dat ons na den dood wacht, eene voortzetting van ons aardsche leven, dan blijft in het eerste de mensch een mensch, een wezen, in hetwelk een onstoffelijke geest ten nauwste verbonden is met een stoffelijk lichaam. En dat wezen behoudt zijne identiteit. Dat heeft reeds in dit leven plaats, ofschoon door de onophoudelijke stofwisseling ons lichaam van dit oogenblik misschien buiten de grondkiem geen enkel stofdeeltje meer bezit van dat voor twintig jaren.

2. Wij kunnen ons den mensch niet anders denken, dan als vereeniging van geest en lichaam. Men stelle zich een „geestelijk lichaam" voor als een etherisch, zoo fijn als men wil; iets stoffelijks moeten we er altijd bij denken, waaruit volgt, dat men op onoverkomelijke bezwaren stuit, indien men zich de menschelijke ziel voor korter of langer tijd denkt buiten alle verhouding tot eenig stoffelijk omkleedsel, welk en hoedanig dan ook. Hier gaat de vergelijking van Paulus niet mank: de levens-, de voortbrengingskracht blijft in den graankorrel aanwezig, schoon hij in den grond geworpen en als graankorrel vernietigt wordt.

3. Hieruit volgt, dat in het menschelijk lichaam eene kiem moet aanwezig zijn, die — mag ik mij zoo uitdrukken? — de draagster is van hetgeen met den geest den mensch des toekomenden levens uitmaken zal. Wáár die kiem zich bevindt weten wij niet; ook niet hoedanig hare betrekking is tot den geest, wanneer deze heeft opgehouden met ons geheele aardsche lichaam verbonden te zijn. Te dezen ook geldt het: „'t is nog niet geopenbaard wat wij zijn zullen." Het lichaam wordt ontbonden; die werking der natuur laat zich wel onder bepaalde omstandigheden eenigszins wijzigen of vertragen; maar het lichaam moet aan de natuurwet gehoorzamen.

4. Geenen schriftmatigen grond heeft de voorstelling, dat Gods almacht eenmaal, bij het eindigen der tegenwoordige

wereldorde, de verspreide stofdeeltjes van ieder menschelijk lichaam tot een volkomen lichaam zal vergaderen en aaneenhechten. Integendeel, die voorstelling strijdt tegen de bepaalde verzekering, dat ons lichaam der toekomst een gansch ander organisme zal zijn dan het tegenwoordige, doch zich niettemin uit het tegenwoordige organisme ontwikkelen. Derhalve mogen wij de woorden, zoo van Jezus als van zijne apostelen, aanmerken als omhullingen, ten einde voor menschelijke vatbaarheid uit te drukken welke in het algemeen de verhouding zij tusschen het tegenwoordige mensch-zijn op aarde en het mensch-zijn in het toekomende leven. Wij mogen dit niet slechts, maar moeten het, zullen al de uitspraken der Christelijke oorkonde tot haar recht komen.

Hieruit volgt, dat het onderwijs van den Heer en zijne apostelen wel het dooden-begraven onderstelt, omdat het daar en destijds in gebruik was, maar dat overigens uit dat onderwijs niets is af te leiden aangaande hetgeen men eene Christelijke behandeling der lijken zou moeten noemen. Immers, de kiem des toekomstigen lichaams, waar en hoe aanwezig, is ons geheel onbekend; wordt zij door het natuur-proces der ontbinding in den schoot der aarde niet vernietigd, er is geen de minste reden om te stellen, dat zij het wel zou worden bij verbranding; ja, indien men de hedendaagsche scheikunde hoort, dan is het begraven in den grond niets anders dan een verbranden, omdat de dan plaats hebbende ontbinding in wetenschappelijken zin een verbrandingsproces is. De brandstapel doet niets dan de natuurwerking versnellen, maar de werking blijft dezelfde: ontbinding van het organisme des menschelijken lichaams in zijne chemische bestandddeelen.

Op zich-zelf is er dus noch iets onchristelijks, noch iets stuitends in het verbranden. Dit laatste zal misschien door iedereen niet worden toegegeven. „Het is,” zegt men hier en

daar, „toch een allerakeligst denkbeeld, dat mijn vader, mijn echtgenoot, mijn kind daar op eenen knetterenden houtstapel zou liggen te branden! Eene rilling vaart mij door de leden, als ik er bij denk aan... de mond weigert het uit te spreken: de hel! Neen, dan verkies ik het graf in den moederschoot der aarde. Dáár sluimert dat stof tot den morgen der opstanding!"

Wij zijn de laatsten om die taal des gevoels niet te eerbiedigen. Maar vergeten worde niet, hoe veel hier op rekening moet worden geplaatst van begrippen, ingezogen van de jeugd af aan; van eenen kring van denkbeelden buiten welken men zich nooit bewogen heeft omdat men nooit de moeite heeft genomen om er zich aan te onttrekken. Gij vindt het een akelig denkbeeld? Maar hebt ge wel eens nagedacht over het akelige, afschuwelijke van het stoffelijk overblijfsel eens ontslapen geliefde, als het slechts eenige dagen in het graf gelegen heeft? „Maar," hoor ik u zeggen, „dáár wordt dan toch dat dierbaar overschot met rust gelaten. Het ligt er vrij van mishandeling, vrij van oneerbiedige handen. Eenmaal kan ik er naast rusten." Toegestaan, maar eerbied voor die overblijfselen woonde dan toch ook in het hart dier erntfeste Germanen, welke de asch hunner afgestorvenen zorgvuldig verzamelden en met aarde overdekten. Menigmalen heb ik, niet om de asch dier dooden te storen, maar om oudheidkundige navorschingen te doen, zulke oud-germaansche grafheuvelen omgegraven. Dan verbeeldde ik mij vaak eene onoverzienbare heide rondom, het koepeldak des hemels boven mij, eene brandende mijt met statige vlammen, waarin de ziel opwaarts aan het aardsche ontsteeg en was het mij alsof eene stem mij toeriep: „beproefd door het vuur". Dat denkbeeld had voor mijn gevoel iets statelijks, iets achtbaars, iets ernstigs, geestverheffender en min somber dan doodkist en lijkwagen. Zoo

kan des eenen beschouwing verschillen van die des anderen. Alles hangt hier van eigen opvatting af, en zijn er die koelzinnig beweren: „het is alleen idée" — wij stemmen het toe, maar hebben dan toch eerbied voor het „idée", dat met weemoed den avondstorm hoort loeien en den regen kletteren, waar dien nacht voor het eerst een beweende doode op het kerkhof eenzaam in de aarde ligt.

Dit nu is een der bestanddeelen van de „piëteit", door Reclam terecht gevorderd. Zij brengt niet alleen mede het ontzien van godsdienstbegrippen, maar ook den eerbiedigen schroom om de overblijfselen der dooden niet ontheiligd te willen hebben door er ruw, ongevoelig — hoe zal ik het zeggen? — zonder teederheid mede om te gaan. Daarvan is ieder welgeplaatst hart als instinctmatig afkeerig, en dit heeft het verbranden inderdaad naar onze begrippen tegen zich: men weet wel dat de hitte dat ziellooze lijk geen pijn doet, maar geen rust wordt aan den rustende gegund en het ontbindingsproces niet aan de natuur zelve overgelaten.

Dat alles is waar, maar er is in onze dagen ook geen sprake van eenen brandstapel, op welken het lijk wordt gelegd om daarna in brand gestoken te worden. De uitvinding van Reclam is niet de eenige, die eene andere behandelingwijze volgt. De academie te Florence schreef ten jare 1872 eene prijsvraag uit over de beste wijze van lijkenverbranding, die in het belang der openbare gezondheid het tot dusver gebruikelijke begraven zou kunnen vervangen. Hierin schijnt de aanleiding te hebben gelegen tot verschillende methoden, sedert openbaar gemaakt. Het is hier de plaats niet om ze te beschrijven, noch die van den Milaanschen hoogleeraar Polli, noch die van zijnen ambtgenoot Brunetti te Padua, noch die van professor Gori te Lodi, noch ook de reeds aangeduide van Reclam zelven, zooals die door de ook

reeds genoemde werktuigkundigen Siemons en Steinmann te Dresden is verbeterd. De hoofdzaak komt hierop neder, dat het lijk in eenen gesloten toestel wordt geplaatst en door sterk verhitte lucht in zeer korten tijd geheel verkoolt, zoodat men de overgeblevene asch in eene urn kan verzamelen en voorts naar verkiezen begraven. Niemand ziet iets van hetgeen de zaak akelig zou maken. Blijft er veld voor de verbeelding, dat is ook bij 't begraven het geval. Op die wijze wordt levend begraven onmogelijk, want bij schijndood zou in den toestel de dood met de snelheid eens oogenbliks volgen, en de hoogleeraar Gori verzekert, dat twee uren toereikende zijn om een lijk geheel tot asch te doen verkolen, terwijl, indien de bewerking op tien tegelijk (maar ieder afzonderlijk gehouden) wordt aangewend, de kosten voor elk nog geen drie gulden bedragen. De dagbladen berichtten dezer dagen nog proeven, met viervoetige dieren genomen; twee honderd kilo, waren in anderhalf uur zoo geheel verkoold, dat slechts een weinig asch overbleef.

Maar hierover, noch over de zaak als gezondheidsmaatregel hebben wij hier te handelen, ofschoon het toch ook waar is, dat bij werkelijk gebleken noodzakelijkheid zorg voor 's naasten gezondheid wel degelijk tot de Christelijke plichten behoort. Het was er mij om te doen, aan te toonen, dat de Christelijke godsdienst geene bepaalde wijze van lijkenbehandeling gebiedt of verbiedt; dat de hoop des eeuwigen levens onaangeroerd blijft, wat er ook met die geheimzinnige kiem gebeure, uit welke zich naar de voorstelling des N. V. het lichaam der toekomstige heerlijkheid ontwikkelen zal; maar tevens, dat men hier op een grondgebied is, waar, meer dan ergens elders, „piëteit" op den voorgrond moet staan, zoo ten aanzien van het stoffelijk overschot onzer afgestorvenen, als in het behoedzaam, teeder ontzien van meeningen,

die ook dan nog iets hoog eerbiedwaardigs hebben, wanneer zij tegen „nuchtere redeneering" kwalijk bestand zouden zijn. Alles samengenomen schijnt er te onzent vooralsnog geen overwegende reden te wezen, om de sloopende hand te slaan aan een gebruik, dat, wel van kerkelijken, maar niet van godsdienstigen oorsprong, toch sedert de invoering des Christendoms hier inheemsch is geworden, en, hoe oneindig groot in dezen het verschil zij tusschen den Heer en zijne belijders, toch voor het gevoel zijne grafstede vóór zich heeft.

Haarlem, H. M. C. VAN OOSTERZEE.

Juni 1874.

DE BIJEENKOMSTEN DER GEMEENTE.

„De vraag: Eerdienst of Leerdienst heeft reeds bij herhaling stof geleverd tot beschouwingen, ook in deze bladen, en de wijze waarop dat vraagstuk is te berde gebragt, kan wel aangemerkt worden als een teeken van ontwakend besef bij onze Hervormde Gemeenten, dat er in den tegenwoordigen vorm veel gebrekkigs is, veel, dat naar verandering en verbetering verlangt."

Zoo lezen wij in het April nommer van de Stemmen voor Waarheid en Vrede van dit jaar, en worden daardoor tevens gedachtig aan wat over dit onderwerp in den laatsten tijd werd gezegd.

»Er is in den *tegenwoordigen* vorm veel *gebrekkigs;*" — deze woorden doen onwillekeurig de vraag rijzen: is er dan een *vroegere* vorm bekend, die zich gunstig onderscheidde tegenover het *gebrekkige* van den *tegenwoordigen?* — Dan zou de kortste, en in dezen zeker ook de beste weg zijn, tot dien vorm van vroeger tijd terug te keeren. Het blijkt echter niet, dat aan de onderscheidene schrijvers over dit onderwerp zulk een

vroegere vorm bekend is, en 't schijnt dus dat de tegenwoordige ook de vroegere vorm was.

Maar was er wellicht vroeger meer eerbied in de wijze waarop het godsdienstig bewustzijn zich uitsprak, en werd daardoor misschien het gebrekkige, waarover in onze dagen wordt geklaagd, niet gevoeld? De gewoonte om het bedehuis op Zon- en Feest-dagen te bezoeken, was vroeger zeer zeker meer algemeen, maar het ontbreken van opgewektheid om gezamenlijk te bidden, te zingen en Gods Woord te vernemen, getuigt niet tegen den vorm in de wijze der Godsvereering, die onveranderd dezelfde bleef, maar het getuigt tegen hen, die onder allerlei schijnredenen, zich onthouden van kerkbezoek, terwijl bij de meesten op den bodem des gemoeds ligt de beklagenswaardige afkeer van God en het Goddelijke. — „Aan de kennis uwer wegen hebben wij geen lust" — en daarom kunnen wij niet komen," — dat is de taal van hun hart.

Deze vrij groote schare bekommert zich dan ook evenmin over leer- als over eerdienst. — Maar de godvreezenden van vroeger dagen, waren die wellicht anders gestemd in hun gemoed? — Ik zou niet durven beweren, dat onze tijd, wat Christelijke gemoedsstemming betreft, ongunstig afsteekt bij de dagen van vroeger, maar zoo veel is zeker, dat het begrip der godzaligheid van *toen* en *thans* aanmerkelijk verschilt. Er was in de wijze, waarop het Christelijk bewustzijn zich *vroeger uitsprak* iets Joodsch. Het kerkgaan werd beschouwd, (door velen ten minste) als een soort van huldeblijk, waarop God (om zoo eens te spreken) bijzonder gesteld was, en dat men Hem niet ongestraft kon onthouden. Op de Zondagen der Avondmaalsviering waren de stadspoorten gesloten, en trok de wacht van het dienstdoend garnizoen op, met rouwfloers om de trommels; — en het werd door eene oude vrouw,

eene Eliasachtige Christin, die mij dit mededeelde, als eene der schoonste daden van Koning Lodewijk geroemd, dat hij dit godzalig gebruik in Amsterdam handhaafde of herstelde. — Men was zóó vroom, dat men van de eene tot de volgende godsdienstoefening overbleef en zich voedde met een boterham, die men in den zak had gestoken; — wilde men de Avondmaalsviering bijwonen, — men droeg zorg vooral *nuchter* te zijn, d. w. z. men ging ter kerk, zonder spijze genuttigd te hebben; de vrees om God te vertoornen, door op den Sabbath, — zegge Zondag, eenig werk te verrichten, was zóó groot en zóó algemeen, dat velen zich wel degelijk zouden gewacht hebben, om op dien dag, zelfs een liefdewerk te verrichten. Voorts was het kleed, waarmede men zich dekte, aan eene scherpe kritiek onderworpen. Een zeer Christelijk gezind leeraar verhaalde mij, dat een zijner ouderlingen in de kerkeraadsvergadering een stuk katoen medebracht, en het op de tafel legde met de vraag; „maar dominee, is dat nu een patroon voor de vrouw van Krelis?" — en eene oude Christin sprak met zeer veel zalving over een bezoek, dat zij had gehad van twee jufvrouwen, o, zulke lieve menschen, vooral díe ééne, met haar godzalig kornetje!

Ik meen te mogen beweren, dat wij aan die richting ontworsteld zijn of althans overal daartegen gestreden wordt, maar indien nu ook in de wijze, waarop e e r - en l e e r-dienst zich in vroeger tijd openbaarde, verschil bestond met *nu*, en het *eerbiedige* toen meer zichtbaar op den voorgrond trad, meen ik toch te mogen beweren, dat aan dat eerbiedbetoon het echt christelijk charakter ontbrak. Immers in dit alles trad tevens op den voorgrond de geest der dienstbaarheid wederom tot vreeze.

Naar 't mij voorkomt, ligt de wortel der zaak niet in de

vragen Leer- of Eerdienst? óf: op welke wijze moeten Eer- en Leer-dienst verbonden worden? Deze vragen zijn zeker niet van gewicht ontbloot, en het zou eene gewenschte verbetering zijn, als de aanwijzingen, die daaromtrent gevonden worden in de verschillende beschouwingen, in de Stemmen geplaatst, in toepassing werden gebracht. Maar! — zou daardoor eene blijvende genezing verkregen worden? Voorzeker neen! —

De oorzaak van het gebrekkige waarover wordt geklaagd, berust in het gemoed van den geloovige, en daarin kan geene verbetering komen, tenzij hij zichzelven meer bewust worde als kind van God. — Sta mij toe mij nader te verklaren.

Toen de Hervormers van lieverlede tot de overtuiging kwamen dat de leer der R. K. kerk streed met de uitspraken der H. Schrift, hebben zij niet geschroomd hun gevoelen openlijk te verkondigen, en zij hebben den standaard omhoog geheven, die aan geheel de wereld verklaarde, dat de rechtvaardige uit geloof zal leven. De R. K. kerk dwaalde echter niet alleen in de waardeering der goede werken voor hem, die ze verrichtte, maar vooral ook in de beschouwing van de waarde, die ze, volgens hare leer, in Gods oogen hadden. Immers God, hoewel den Vadernaam dragende, is volgens de R. K. leer desniettegenstaande altijd zulk een vertoornd Rechter, dat Hij door aangeboden offers en huldeblijken tot zachtheid en vergevende liefde moet gestemd worden. — Deze meening, welke ten onrechte reeds door de Joden uit de schaduwdienst der Wet werd afgeleid, is niet genoegzaam door de Hervorming als onwaar en leugenachtig gebrandmerkt. — Dat de Jood steeds met een geweten der zonde rondwandelde, is licht te begrijpen. Niettegenstaande de dagelijksche en de jaarlijks terugkeerende offeranden, kon de band,

waardoor hij zich aan de zonde gekluisterd gevoelde, niet verbroken worden, — want het is onmogelijk, dat het bloed van stieren en bokken zonden zou wegnemen.

Om de zonde weg te nemen komt de Christus. — Boven den ingang van den tempel des Nieuwen Verbonds plaatst de Evangelist Mattheüs dat heerlijke woord: Hij de aangekondigde Jehoschuah zal zijn volk zaligmaken, (redden, verlossen) van hunne zonden.

De voorlooper des Heeren bedient den doop der bekeering, gepaard met de belijdenis der zonden, — maar de Heer treedt op en zegt: Uwe zonden *zijn* u vergeven, en tot bewijs daarvan volgt het wonder der lichamelijke genezing, (Matth. IX.) een geschiedenis, waarin geheel het werk der verlossende liefde Gods zich afspiegelt, en tevens een onderpand van den omvangrijken zegen, dien elk geloovige zal deelachtig worden.

Uwe zonden zijn u vergeven, dat is de grondtoon van al de daden des Heeren, — en terwijl Hij de zonden vergeeft, verbreekt Hij tevens den band, waarmede de zonde den mensch had gebonden, en laat hem uitgaan als een vrije, over wien de dood geen macht meer heeft. Gedurende Zijne omwandeling op aarde, gaf de Heer al die zegeningen als in belofte, want de Heilige Geest was nog niet, omdat Jezus nog niet verheerlijkt was, maar na zijne verheerlijking worden de Israëlitische mannen verbaasd en ontsteld, door hetgeen zij zien en hooren, toen de dag van het Pinksterfeest vervuld werd.

„Bekeert u en een iegelijk van u worde gedoopt in den naam van Jezus Christus tot vergeving der zonden, en gij zult de gave des H. Geestes ontvangen," zoo spreekt de Apostel Petrus, en door deze woorden geeft hij te kennen, dat de volle zegen des Evangeliums het eigendom wordt van een ieder, die zich bekeert en laat doopen.

De band met de zonde verbroken — de band met God hersteld, — ziedaar het karakter van de gemeente Gods, dat zij steeds en overal moet vertoonen.

Was dan nu elk geloovige terstond volmaakt? — Verre van daar, — maar hij wist zeker, dat hij door Christus de volmaaktheid kon en zou bereiken, en hij wilde die bereiken. Vergetende hetgeen achter is, — zich uitstrekkende naar hetgeen voor is, jaagt hij met onbezweken ijver om dat hooge en heerlijke doel deelachtig te worden. — Stelt u voor eene vergadering van menschen, die, wetende dat God hen zoo zeer heeft bemind, dat Hij Zijnen Zoon zelfs niet heeft gespaard om hen van de zonde te bevrijden, er gezamenlijk en vereenigd naar streven, of ze eenigzins mogen komen tot de wederopstanding der dooden! — Welk een kracht, welk eene heerlijkheid, — maar ook welk eene droefheid als ze zich nog overvallen zien door deze of gene zonde, daar toch de zonde zich geheel wederrechtelijk eenige macht over den geloovige aanmatigt. — Immers heeft de zonde vroeger met koninklijke macht over den mensch en de menschen geheerscht tot den dood, nú moet de koninklijke macht der genade door rechtvaardigheid ten eeuwigen leven heerschen, door Jezus Christus onzen Heer, — Beschouwt u zelven als der zonde dood, — maar als Gode levende in Christus Jezus.

In deze woorden heeft de Apostel het standpunt der gemeente voorgesteld, en in dat standpunt ligt tevens opgesloten hare roeping. — Der zonde dood, — Gode levende. — Is de gemeente zich die roeping steeds bewust gebleven? Helaas! neen. — Men vindt hoogstens hier en daar, nu en dan een geloovige, die zich zijner hooge en heerlijke roeping bewust is, haar vervult, en daaraan beantwoordt; maar de groote vergadering, de kerk, — Jeremia's klaagzangen zou men ook over haar kunnen aanheffen.

Van lieverlede week het heerlijke leven der kinderen Gods, om zijne plaats af te staan aan de tweeslachtige drijfveeren, die geboren worden uit de vermenging van wettische begrippen met minder beslisten haat tegen de zonde. Deze verlammende, voor het Christelijk leven vernietigende beschouwingen, brachten onvermijdelijk eene groote verandering te weeg in de waardeering en erkenning van de verhouding des geloovigen tot God. — Men gevoelde zich in zekeren zin onder de macht der zonde, en om zich dienaangaande gerust te stellen, begon men zich zelven en anderen wijs te maken, dat zulk een toestand noodig was ter bevordering der nederigheid, — want als men zoo geheel en al, zoo volkomen van zonde zou bevrijd zijn, zou men zeker hoogmoedig worden! — alsof de eenig volmaakte onder de kinderen der menschen niet heeft gezegd: leer van Mij, want Ik ben nederig; — ja, maar zondaar zijn en zondaar blijven, — dat is de weg; — alsof het Evangelie ons leerde, om een voorzichtig verdrag met den dood te maken! en deze stemming, die zelfs in onze dagen nog algemeen wordt gevonden, bestond reeds vóór de Hervorming en is door deze bestendigd.

Terwijl ter eener zijde de mystieke elementen het hart naar boven trekken, — en zelfs in vele der meest menschelijke uitingen zonde zoeken, — verlammen zij ter andere zijde het overwinnend beginsel, dat God in den geloovige legt, opdat hij de aarde voor God herwinne, — want men verlangt slechts om van de aarde weg te komen.

Als hoogste en uitmuntendste vrucht onzer verlossing, stelt de ziekentroost voor, dat wij (achtervolgende Gods woord) eene gansche begeerte behooren te hebben om ontslagen te zijn van dit sterfelijk lichaam, ... geheel in strijd met onze roeping; want onze hoogste begeerte moet zijn om God te verheerlijken in ons lichaam en in onzen geest, welke Godes zijn, en

de begeerte om ontbonden te worden en bij Christus te zijn, moet overstemd worden door de lust om Gode vrucht te dragen op aarde, én in ons zelven én in en door anderen. —

Bij eene aandachtige lezing van de Formulieren van den Heiligen Doop voor kinderen en bejaarden moet 't m. i. vreemd voorkomen, dat daarin iets is, dat op zijn zachtst uitgedrukt, flauw, zwak, krachteloos moet genoemd worden. Immers het water wijst ons aan, terwijl daarmede besprengd wordt, dat onze zielen onrein zijn, dat wij ons zelven moeten mishagen, ons voor God verootmoedigen, en onze reinigmaking en heiligmaking buiten ons zelven moeten zoeken! — Wat wordt er op deze wijze van de voorstelling van den Apostel Paulus, die ons leert, dat wij in en door den doop deel krijgen aan den dood des Heeren, Die om der zonde wil is gestorven, terwijl wij tevens met Hem opstaan in een nieuw leven; — de krachtvolle en heerlijke tegenstelling van overgang uit den dood tot het leven door het geloof, waarvan de doop ons de zinnelijke aanschouwing is; — zij komt niet tot haar recht, ook niet door de volgende zinsneden, waarin wordt gesproken over het ontvangen van den doop in den naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes; — en niet alleen in het formulier voor den doop der kinderen, ook in dat voor de b e j a a r d e n is dezelfde matheid; — ten einde de doop u (bejaarde) zij een zegel der inlijving in de kerke Gods en opdat blijke, dat gij niet alleen de Christelijke religie aanneemt — enz..... Hoe geheel anders klinkt het woord: „Zoovelen als gij in Christus gedoopt zijt, hebt gij Christus aangedaan!" De Apostelen kenden geene Christelijke religie, — zij wisten van niets anders dan van Christus, den Vorst des levens, in Wiens levensgemeenschap de kinderen Gods zouden wandelen op aarde als burgers des hemels, — en tot d i e betooning der kracht Gods

in ons zwak en verderfelijk vleesch, waren de geloovigen van die dagen geroepen en wij evenzeer.

Sterker nog treedt die zwakheid op den voorgrond in het Formulier des Heil. Avondmaals. Bij elke Avondmaalsviering wordt het verledene weder in herinnering gebracht om daardoor tot ootmoed gestemd te worden; — waarlijk! wanneer een geloovige altijd en wederom en steeds en nooit anders tot de tafel des Heeren zal kunnen naderen, dan als Zondaar een als een Vermaledeyden, dan ziet 't er met het kindschap Gods bedroefd uit; — en is dan daarin, dat wij zondaren *waren* de eenige reden tot ootmoed, óf zijn en blijven wij *altijd* zondaren, die alléén door *toerekening* van de gerechtigheid van Christus kunnen behouden worden? ....

Welk een geheel andere toon slaat de Apostel Paulus aan, als hij de heiligen en de in Christus geloovige broederen toespreekt. Hij erkent een voórheen, waarin sommigen althans waren, wat ze niet behoorden te zijn, máár, voegt hij er bij, en dat is het heden: gij zijt gewasschen, gij zijt geheiligd, gij zijt gerechtvaardigd in den naam van onzen Heer Jezus Christus en door den Geest onzes Gods, — en hiermede stemt overeen het woord van den Apostel Petrus, die de geloovigen een uitverkoren geslacht noemt, een koninklijk priesterdom, een heilig volk.

En wat zou nu meer tot ootmoed stemmen: de herinnering aan hetgeen wij vroeger waren, óf de zekerheid, dat wij niet behoorlijk beantwoorden aan onze heilige en heerlijke roeping? — wat zal onzen ijver meer aanvuren; de gedachte, dat wij nu eenmaal zijn zooals we zijn, en 't toch niet zoo heel ver zullen kunnen brengen, — óf de zekere overtuiging, dat wij Christus gelijkvormig kunnen en zullen worden, zoo zeer zelfs, dat wij hier reeds de wederopstanding der dooden mogen najagen, wetende dat wij niet in het onzekere loopen

en evenmin kampen als in de lucht slaande? — Het antwoord ligt m. i. voor de hand.

Indien nu echter de geheele strekking der leerbegrippen van dien aard is dat daardoor de waardeering van het kindschap Gods niet tot haar recht komt, en de geloovige evenmin als de gemeente zichzelve bewust wordt als kind Gods of kinderen Gods, hoe zal er bezieling mogelijk zijn in de eerdienst en hoe zal men tot eene eerdienst geraken, die in waardige overeenstemming is met onzen eernaam als christenen?

In onze dagen is er eene gemeente opgestaan die zich Apostolisch noemt. — Zij beweert te zijn: *de* Apostolische gemeente. Aan het hoofd dier gemeente staan mannen, die door de gemeenteleden als de Apostelen des Heeren worden geeërbiedigd. Deze mannen hebben beiden: Eer- en Leerdienst geordend. — De *Eer*-dienst neemt geen klein deel in bij de gemeenschappelijke samenkomsten, maar ook deze Christenen hebben zich niet kunnen losmaken van het misverstand, dat de gemeente des Heeren verwoest en ondermijnt. — Verbeeldt u dat een aantal personen, die ge gaarne liefhebt, als in vele opzichten uitnemende geloovigen, elken Zondag morgen bij elkander komen om met elkander te belijden, dat zij, niettegenstaande God, door Jezus Christus leven en onsterfelijkheid aan het licht heeft gebracht, en het kindschap heeft geschonken, niet volstandig zijn gebleven in de genade des doops, noch in de hoop onzer roeping, enz. enz. — terwijl zij daarna Gods verschoonende vaderliefde erkennende, Hem om vergeving vragen, opdat ze, in het geweten gereinigd door het bloed der besprenging, voortaan Hem welgevallig mogen dienen en Zijnen Naam waardig prijzen.

Nadat dit heeft plaats gehad, volgt een zondenbekentenis

die wordt geopend met de ontboezeming: wij hebben gedwaald als verloren schapen, en sluit met de bede: opdat wij van nu aan een godzalig, rechtvaardig en eerbaar leven mogen leiden ter eere van Uwen heiligen Naam.

Nu volgt de absolutie en daarna het gebed der overgave of toewijding. In dit gebed komen de volgende uitdrukkingen voor: Wij komen tot u in den naam van Jezus Christus. Wij wijden ons aan u toe, en geven ons geheel over tot Uwe dienst, om voortaan slechts tot Uwe eer te leven, want Gij zijt onze God en wij willen U prijzen, Gij zijt onze God, U willen wij verhoogen!

En als nu op den volgenden Zondag ééne enkele week slechts verloopen is ná het uitspreken van het *gebed der overgave*, òf zoo men om 6 uur 's morgens ter kerk is geweest en om 10 uur terugkeert, óf 's avonds nogmaals aan de godsdienstoefening deel neemt, begint de *eerdienst* opnieuw met de zondenbekentenis en loopt weer dezelfde stadiën door, om opnieuw te sluiten met het *gebed der overgave*, dat op deze wijze nooit tot waarheid wordt.

Indien bij de grondleggers dezer Apostolische gemeente het gevoelen had geheerscht, dat hén kenmerkt, die door den Heer tot verkondigers van Zijn Evangelie werden uitgezonden, zouden zij zeker een' anderen vorm van *eerdienst* hebben bedacht, een' vorm, waaraan niet ten grondslag ligt het geloof aan de macht der zonde, óók in de gemeente des levenden Gods, — maar het geloof aan de macht der genade Gods in Christus Jezus, die zondaars tot Gods kinderen herschept en eenmaal de zonde van de aarde zal verdreven hebben.

Ik meen door het gezegde mijn gevoelen duidelijk te hebben toegelicht. De eerdienst bij de Nederd. Hervormde ge-

meente moet in vorm en wezen overeenstemmen met het bewustzijn, dat een kind van God bezielt.

Een gebruik maken van de wenken omtrent de wijze van doen, zoo als die nu in zwang is in de zamenkomsten der gemeente, is zeker wenschelijk, en stellig eene verbetering, maar genezing zal er niet op volgen.

Het is m. i. vooral in een tijd als de onze dringend noodig, dat het bewustzijn der kinderen Gods zich doet gelden, en op den voorgrond treedt.

Het moet blijken, dat 't niet hetzelfde is te gelooven in Jezus Christus den Zoon des levenden Gods, óf in Hem slechts te zien den Zoon van Jozef; — in Hem te gelooven als de weg, de waarheid en het leven, door Wien wij tot den Vader gaan, door Wien wij der hemelsche waarheid deelachtig worden en het eeuwige leven bezitten, — óf in Hem slechts den leeraar te zien, die de lessen welke hij gaf zelf beleefde en ons zoo tot een voorbeeld werd; — in Hem te gelooven als het Lam Gods, dat de zonde der wereld wegneemt, — óf te meenen dat hij ons slechts den weg heeft aangewezen langs welken wij onze onvolmaaktheden moeten overwinnen om tot volkomen ontwikkeling te komen.

„Bekeert u, en een iegelijk van u worde gedoopt in den naam van Jezus Christus, tot vergeving der zonden, — en gij zult de gave des Heiligen Geestes ontvangen.'' — Zoo sprak de Apostel Petrus tot de Joden; — en als hij nu onder ons optrad, om als Apostel des Heeren het Evangelie te verkondigen, zou hij dan anders spreken?... Ik denk neen! — En de Joden, die zijn woord gaarne aannamen werden gedoopt en ontvingen de gaven des Heiligen Geestes. — en weldra verrees de gemeente des Heeren, vervuld met de volheid

Gods, één van ziel, één van zin, onderling verbonden als leden van het huis des hemelschen Vaders, getooid met de krachten der toekomende eeuw, — een heirleger des Heeren, dat voorttrok van overwinnig tot overwinning, bezield met ondoofbaren ijver en onbluschbare liefde, gebouwd op het fondament der Apostelen en Profeten, met leeraars, krachten, gaven der gezondmakingen, behulpsels, regeeringen en de gave der talen.... maar nu!.... hoe zit zij zoo eenzaam en verlaten! — Zij, de bruid van den Heer der heerlijkheid, zij is eene bespotting en aanfluiting geworden der heidenen, die haar omringen als sterke stieren van Bazan;.... van wege de veelheid harer overtredingen, is hare heerlijkheid van haar geweken, — zij heeft haren Verlosser vergeten; zij heeft geboeleerd met de machthebbers der wereld en den machtige Jakobs verloochend! — o! onze God! zie onze versmading aan en ontferm U onzer en herstel de heerlijkheid uwer kinderen, daardoor dat Gij de gave des Heiligen Geestes op nieuw aan uwe geloovigen schenkt, zichtbaar in bezielende liefde en onvermoeiden ijver, en er teekenen en wonderen geschieden door den naam van Uw heilig kind Jezus, — dan zal ons hart U loven en onze mond overvloeien van lof, dankzegging en verheerlijking! — Dat die tijd spoedig aanbreke! — dan zullen onze eerdienst en onze leerdienst de tolken zijn van onze kinderlijke, ootmoedige en heilige liefde tot onzen Vader in de hemelen.

's Gravenhage,
Junij 1874.

J. H. BREIJER.

KRONIEK.

Het arme Gooiland. — Waarheen nu? — Kerk en School. — De „Standaard" blijft. — Geheel-onthouding. — Een drietal dooden.

Sinds eenige dagen ijlt de spoortrein nu ook door het stille Gooiland. Welk een genot en gemak werd daardoor weder verschaft, vooral aan de bewoners van onze hoofdstad, die nu, in weinige minuten de masten van het Oosterdok voor hun oogen vervangen zien door de fraaie mastbosschen van de Vuursche. Welk een stroom van menschen zal zich over die streken dag aan dag, zoo lang het zomert, en vooral des Zondags uitstorten. En dat niet alleen; reeds spreekt men van villa's, die men in de nabijheid van de spoorbaan bouwen wil, en zoo wordt ook het Gooi gemoderniseerd. Arm Gooiland! Waarom arm? Ziet er zijn oogenblikken, waarin ik den spoorwagen haat.

Ginds nadert de *locomotief* met *tender en trein* over de kronkelende *rails*. Alle *seinen* zijn in orde, dus kan hij 't *station*-naderen; zie eens, hoe de *conducteurs* te voorschijn

treden uit *coupé* en *waggons*, en gereed staan op het *trottoir* of *perron* te springen, zoodra de *machinist* de vaart van zijn voertuig genoegzaam zal getemperd hebben. De *stations-chef* overziet gaanden en komenden, en de mannen van 't goederen-*bureau* staan gereed om te laden en te lossen, terwijl wachtkamer en *salons* geopend staan, en het *billetten-loket* gesloten wordt. Wat al uitheemsche woorden, en welke nieuwe toestanden! Wel werd het Gooi veel bezocht, doch nu zal niet alleen het aantal maar ook het gehalte aanzienlijk gewijzigd worden van hen, die daar komen om de heide te zien golven en de boekweit te zien bloeien. Ik zwijg van de bezoekers, die op een werkdag verschijnen, maar ik denk aan de zwermen, die een locomotief des Zondags „in zijn staart" meê voert. Om allerlei redenen, om maatschappelijke en godsdienstige vooral, is dat reizen voor genot op den Zondag ten zeerste af te keuren. Het is reeds dikwerf betoogd, en wij zullen dat betoog hier niet herhalen, maar arme Gooilandsche dorpen, die vooral langs de wegen, uitloopende op uw *stations*, voortaan elken Zondag middag die opgewonden, joelende scharen mannen, vrouwen en kinderen zult moeten dulden, om wier wille het aantal uwèr herbergen vermeerderd, en uw Zondags-rust bedorven worden zal. Neen zij brengen geen welvaart. Zij verlokken u, om de kerk te verzuimen, uw winkel te openen, uw sabbaths-stemming te verloochenen. Zij zondigen en doen zondigen.

Wanneer zal er toch eens een rustdag zijn voor onze medemenschen, die een betrekking hebben „aan 't spoor?" Voor baanwachters, machinisten, stokers, conducteurs, voor het personeel, dat over de *goederen* gesteld is; in een woord voor nagenoeg alle beampten is er nooit een vrije Zondag. Wel hebben zij op hun beurt een dag, die zoogenaamd vrij is, maar bijna altijd moeten zij dan optreden (*inspringen* is

de term) voor een zieke of afwezige, en weken gaan weer voorbij, eer zij aan een Zondag kunnen denken die hen niet van 's morgens 5 uur tot 's avonds 11 of 12 uur in beslag neemt.

Dat zou men ook kunnen noemen: europeesch slavenleven. Zulke mannen zien hun kinderen bijna nooit, zij verrichten machinaal hun werk, vervreemden van God en gaan zedelijk onder. Dat zullen de commissarissen en bestuurders der spoorwegmaatschappijen verantwoorden moeten voor God; zij, die zelfs de goederen-treinen op den Zondag laten loopen, en om een groot dividend te gewinnen de zielen hunner ondergeschikten laten omkomen. Waarom het voorbeeld van Engeland niet gevolgd? Op den Zondag moet mensch en dier kunnen rusten. Dan behoort de man bij zijn vrouw en de vader bij zijn kroost. Zulks moest een ieder mogelijk worden gemaakt. Door slechts de treinen die brieven vervoeren te doen rijden, en voorts alles rust te gunnen, zou een getuigenis worden afgelegd van de liefde der Maatschappijen voor haar onderhoorigen, van haar eerbied voor het bevel van God. Ook zou zij er duizenden een weldaad door bewijzen. Met den grootsten nadruk richten wij dezen wensch tot allen, die onze spoorweg-maatschappijen beheeren, en onder wie er velen worden aangetroffen, die in andere dingen en kringen den Heer ondubbelzinnig belijden.

Of wij het Gooiland geluk moeten wenschen met het vooruitzicht van weldra overal die sierlijke, lichte getimmerten te zien verrijzen, welke men *villa's* noemt, is te betwijfelen. Reeds de manier waarop, de haast, de valsche schijn, waarmee deze on-nederlandsche woningen te voorschijn getooverd worden, bederft den zin voor degelijkheid. Niemand begrijpt, hoe men voor zulk een „doorluchtig" woonhuis zulke hooge huurprijzen opbrengt — tenzij dan dat men zich in tijds bedenke, hoe de wereld wil bedrogen worden.

In die woningen is het nooit en nergens stil. Gij hoort er in de keuken de pianino, waarop de dochter des huizes de jongste *Bouquet de mélodies* of *potpourri* beproeft, en in de woonkamer hoort gij er de stem der gedienstige, die het allerjongste volkslied aanheft. Gelegenheid tot afzondering, tot degelijken arbeid is er niet. Door zijn wijze van leven, verlokt men alle verhuurders en verkoopers tot het bedingen van de hoogste prijzen, en is men oorzaak, dat het geld goedkoop en voorts al het andere duur wordt. Waarin bestaat dan het voordeel, dat die gepleisterde villa's met haar nomadenbewoners aanbrengen? Op stoffelijk gebied is dat voordeel niet aan te wijzen, en op zedelijk gebied is het zeker ook niet groot. De ongestadigen onder de dusgenaamde „opgezetenen" laten zich aan een gemeente niets gelegen liggen, in welker midden zij toevallig neêrstreken; zij bezoeken de kerk niet; ondersteunen de armen niet; houden den Zondag niet, en werken er toe meê, dat een eenvoudige, landelijke bevolking vervreemdt van de goede oude levenswijze, en besmet wordt door de minst prijselijke gewoonten van onze groote steden.

Het spreekt van zelf, dat ook hier uitzonderingen zijn op den regel; dat onder het dak van meer dan een villa, ook in het Gooiland, wel gezinnen zich vestigen zullen, die God vreezen en tot een zegen zijn, waar zij zich bevinden; maar ze blijven uitzonderingen, en als ik denk aan Ooster-Spoorweg en villa's, dan kan ik niet nalaten bij mij zelf de verzuchting te herhalen: „arm Gooiland!"

Het moet voor onze geëerbiedigden vorst alles behalve aangenaam zijn, in het schoone Zwitserland, waar hij ontspanning en genoegen gaat zoeken, achtervolgd te worden met het bericht, dat het ministerie zijn „collectief ontslag" verzoekt. Het is geen geringe zaak de zeven daar vóór hem lig-

gende portfeuilles aan waardige handen toe te vertrouwen. En och, of er alleen sprake ware van waardigheid! Maar wij leven onder een constitutioneelen regeeringsvorm, en nu is de eerste vraag: *welken* geest, uit mannen van *welke* richting moet thans een ministerie zijn samengesteld? Welke beginselen is de meerderheid toegedaan der volks-vertegenwoordiging? Is het mogelijk een kabinet te formeeren, dat genade zal vinden in de oogen van deze Tweede Kamer? Zullen van de zeven thans nog in functie zijnde ministers er slechts enkelen behoeven opgeofferd te worden, en zal dus geen nieuw maar een aangevuld ministerie optreden? Of moet de Kamer worden ontbonden? Moet de natie geraadpleegd? Zie daar vragen, waarop door organen van de liberale partij — en zij is tot heden de regeerende — onderling lijnrecht tegenstrijdige antwoorden worden gegeven.

Een feit, dat vóór allen verdient opgemerkt te worden, is de weerzin bij zeer veel liberalen tegen uitbreiding van het kiesrecht, een weerzin gegrond in hun geringe achting voor het meerendeel der kiezers. Volgens het zeggen van bedoelde tijdgenooten ziet het er met de politieke ontwikkeling van het stemgerechtigd deel der natie allertreurigst uit. En toch rust op de uitoefening van dat stemrecht, het geheele constitutioneele staatsgebouw. Aan wie nu hebben wij zijn bestaan te danken? Aan hen, die thans murmureeren. Wat meermalen door ons is uitgesproken, behoeven wij hier niet breedvoerig te herhalen. Ons kiesstelsel berust op een verkeerden grondslag. Het cijfer dat ons aandeel in de belasting aanwijst, had nooit de eenige maatstaf moeten worden voor onze bevoegdheid om rechtstreeks deel te nemen aan de verkiezingen, en zoolang de Grondwet, die een anderen maatstaf niet toelaat, op dit punt onveranderd blijft, zal elke verkiezing ten onzent een onzuiver resultaat opleveren. Om deze reden is een kamer-

ontbinding geen doeltreffend geneesmiddel in de gegeven omstandigheden. Het eenige wat misschien iets baten kon zou een afspraak der kiezers zijn, om niemand die reeds langer dan 10 jaar lid der Kamer is geweest, te herkiezen. Enkele verdienstelijke vertegenwoordigers zouden dan hun mandaat verliezen, maar meerdere, die niets beduiden, en enkele, die veel kwaad doen, zouden dan verwijderd worden. Een radicaal geneesmiddel zou het echter niet zijn. Dat is alleen te wachten van een vernieuwing en heiliging van den volksgeest.

Vergun ons hier een adres meê te deelen, reeds in 1831 door den heer Groen van Prinsterer gegeven, over „vorming van een ministerie," en wel aan Z. M. Willem den Eerste.

„Ook wanneer een wezenlijk ministerie wordt gevormd, hangt alles af van de grondslagen, die het als rigtsnoer erkent.

„Sommige grondslagen behoorden voor allerlei ministeriën dezelfde te wezen: als bijv. in dezen staat, dat de onverdeelde oppermagt is bij de kroon, dat de oppermagt, zooveel met orde vereenigbaar is, door vrijheden getemperd moet zijn; dat, hoe men ook denke over godsdienst van staat, een staat zonder godsdienst uit den aard onwankelbaar is; dat de instellingen en wetten in verband met het nationaal karakter moeten worden gebragt.

„Deze grondslagen, het zij met den diepsten eerbied gezegd, hangen niet af van de willekeur, noch van eenig ministerie, noch zelfs van den vorst, dewijl zij behooren tot het wezen van den staat. Te zorgen voor hun behoud, door een onwrikbaren wil, en tevens door de kracht en energie van een Gouvernement, hetwelk op die beginselen gebouwd, het middenpunt en de werkkring van uitstekende bekwaamheden, en daardoor een baken voor de volksvertegenwoordiging en voor de natie wordt, deze is, naar mijn eerbiedig inzien, in eene reprensentatieve monarchie de taak, de in deze

oogenblikken dubbel moeijelijke, dubbel gewigtige, dubbel verhevene taak van den monarch." [1])

Zou het geen zegen zijn, als koning Willem III, thans, door dit advies zich leiden liet?

Op den 5den dezer werd de Algemeene vergadering gehouden van de Vereeniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs. Er waren slechts 40 *stemhebbende* leden tegenwoordig. Het verslag van den penningmeester was niet bemoedigend. Geldgebrek dreigt; inkrimping, terugtrekken van subsidiën staat voor de deur. Er werd geklaagd over het afnemen der belangstelling in de vereeniging. Men verklaarde nergens geestdrift meer te bespeuren.

Het behoeft niet gezegd te worden dat deze berichten door ons worden gerekend tot de meest bedroevende, welke tot ons kunnen komen. En er is niets vertroostends in de gedachte, dat wij dezen gang benedenwaarts hebben voorzien en voorspeld. Van den beginne is in deze kroniek gewaarschuwd tegen het mengen van politiek in de werkzaamheden der vereeniging. Haar aangewezen doel was het oprichten en ondersteunen van kweekscholen, het oordeelmatig subsidieeren van flinke christelijke inrichtingen voor lager en uitgebreid lager onderwijs, het voorlichten door geschriften en andere zedelijke middelen van ons volk, dat van de onderwijskwestie zoo weinig nog begrijpt. Dan had men de achting voor ons streven ongeschonden bewaard, de hartstochten der tegenpartij veel minder opgewekt, en de scheuring in eigen boezem voorkomen.

Doch gedane zaken nemen geen keer; wij hebben de vereeniging niet verlaten, uit liefde voor het christelijk onder-

---

[1]) Zie: Verspreide geschriften, p. 105.

wijs en verheugen ons in elk verschijnsel, dat ons moed geeft en hoop op betere tijden. Zoo verheugt het ons ten zeerste, dat de politieke bestanddeelen der vereeniging, om 't zoo uit te drukken, nu een uitweg hebben gevonden, en dat vooral onze Afgescheiden broeders in het Antischoolwet-verbond zich te goed kunnen doen aan de politiek, zonder dat wij, die de christelijke school liefhebben, met hen behoeven meê te agiteeren.

En vooral verblijdt het ons, dat op de jongste algemeene vergadering door de afdeeling Middelburg een vraag is ingediend van dezen inhoud: „Welke zijn de geschiktste middelen om de belangen der met de beginselen der vereeniging voor christelijk nationaal Schoolonderwijs instemmende bijzondere scholen, zedelijken steun te doen vinden in die kerkeraden der Nederduitsche Hervormde gemeenten, welke toonen de belijdenis der Nederduitsche Hervormde kerk te zijn toegedaan?" Deze vraag had gelukkiger kunnen ingekleed worden; [Een „school" stemt niet in met een beginsel; men zoekt steun *bij*, niet *in* een kerkeraad; en onze kerk heet neder*landsch*, niet neder*duitsch*;] doch de bedoeling is uitnemend. Ingeleid en verdedigd door Dr. Vos, is het ondersteund door Dr. Kuyper, die er aanleiding uit nam om voor te stellen, dat de vergadering een commissie zou benoemen, die te onderzoeken zou hebben in welke verhouding de vereeniging behoort te staan tot den *staat*, de *kerken* en de *niet-gesubsidieerde bijzondere scholen*. Wel hadden wij liever gezien, dat men alleen op de middelburgsche vraag het antwoord ging zoeken; maar ook nu is er, naar het mij voorkomt, een schrede gezet op den weg, dien de vereeniging bewandelen moet. Zij moet, waar dat kan, steun zoeken bij de kerkeraden, de conscientiën zoeken te winnen voor het opbrengen van een kerkelijken omslag, voor het vormen

van een kerkelijk school-fonds: zij moet, terwijl zij den steun der kerk gaat winnen, op afdoende wijze de verdenking van zich weren, dat *kerkelijk* hetzelfde zou beteekenen als *dogmatisch*, *leerstellig;* zij moet de rijke gemeenten zien te bewegen, een deel van haar inkomsten aan de kerkelijke school te besteden — en zal op die wijze, d. i. praktisch, liefde herwinnen, waar zij die verloor, liefde versterken, waar zij verflauwde, liefde inboezemen, waar zij nog niet werd aangetroffen. Wat baat het ons, dat onze kerkelijke besturen van lieverlede rechtzinnig, en onze kieskollegies óverrechtzinnig worden, indien het opkomende geslacht een onderwijs ontvangt, dat doortrokken is van den geest des tijds?

Het leven van de „Standaard" is, schijnt het, ernstig bedreigd geweest; maar het gevaar is afgewend, althans voorloopig. Wat ons betreft, wij verheugen ons daarin. Naar waarheid kunnen wij ons rekenen tot de „getrouwe" lezers. Wij hebben onze grieven, onze, naar wij meenen, rechtmatige klachten, maar er zijn dingen, die men in 't openbaar, daar zijn er ook die men 't liefst ter behoorlijke plaatse, d. i. die men in de binnenkamer zegt. Van het een en ander geldt het welbekende: „Boodschapt het niet te Askalon." Tegen dezen regel van levenswijsheid is gezondigd geworden door het „Wageningsche weekblad." Meermalen spraken wij onze ingenomenheid uit met dit nog jeugdig maar reeds veelgelezen blad. Het wordt geschreven met een klaarheid, een cordaatheid, een oprechtheid, die inderdaad verkwikken. Zijn redacteur is kennelijk een man, wien het hart op de tong ligt, en die het „doe wel en zie niet om" zich tot regel stelt. Maar men kan, vooral als men zich waagt op staatkundig gebied, *te* openhartig zijn. Gij moogt u een vriend betoonen door mij mijn feilen te toonen, maar moogt gij

mijn zwakheden mij aanwijzen overal, ten alle tijde, ten aanhoore van den vijand? Mag de vraag of onze geestverwanten in de Tweede Kamer Dr. Kuijper al of niet als hun *leader* willen erkennen, door u gemaakt worden tot een onderwerp van openbare bespreking? Al meent gij het zuiver als goud, al is er geen sprake van om den vrede, de goede verstandhouding met u op te zeggen, de naam van *alles* te durven noemen is niet zoo kostelijk als olie.

Dit woord moest ons van het hart tegen den vriend en broeder, die met een verrassend talent wekelijks, bijna geheel alleen, een tal van kolommen vult met stukken, die getuigen van zijn zelfstandig en helder oordeel, en doorgaans onze volle sympathie hebben, maar waaraan wel eens die voorzichtigheid ontbreekt, welke evenzeer wordt aanbevolen als de oprechtheid.

De aandacht van alle vrienden des volk wordt meer en meer getrokken door het toenemend gebruik van sterken drank, waaraan zich vooral de werkende stand schuldig maakt. Er gaan stemmen op, die dezen kanker door een wet willen uitgeroeid zien. Zij eischen, dat overal straffen op de dronkenschap zullen gesteld worden. Doch deze maatregel zou geen doel treffen. Wie is beschonken? Hoe velen zijn het niet, zonder dat het oog der politie hen ontdekt? Te Utrecht worden, als ik mij niet vergis, alle weken ettelijke procesverbalen opgemaakt tegen menschen, die in kennelijken staat van dronkenschap op den openbaren weg zich vertoond hebben en toch neemt ook daar de kwaal, voor zoover we zien kunnen, niet af. De vereeniging „tot afschaffing” heeft van den beginne geen wortelen geschoten in ons midden, en telt in de verste verte niet allen onder hare leden, die toch den drank haten met volkomen haat.

De genever is belast met zware belasting maar men heeft ook den verhoogden prijs er voor veil, en schijnt, waar de prijs dezelfde blijft, om de zuiverheid van het vocht zich minder te bekommeren. Zoo knaagt deze kwaal aan het welzijn van ons volk; zij demoralizeert ons leger; zij verderft den geest onzer werklieden, zij verwoest leven en levensgeluk van duizenden. Waarom niet bij de wet gelast, dat bijv. over drie jaar alle branderijen en kroegen gesloten moeten worden? Ik zou een standbeeld willen oprichten voor den minister, die den moed had, om zulk een wetsontwerp in te dienen. Het gemis van den accijns op het gedis'illeerde zou meer dan vergoed worden door een ongekende welvaart, door het verminderen van de begrooting voor justitie, daar het getal misdaden zeker met $^2/_3$ verminderd werd, door de meer dan verdubbelde productie van krachten, die thans door de alcohol worden verdorven. De *staat* als zoodanig kan en mag tot zulk een maatregel overgaan. De vrijheid om vergif te verspreiden behoort toch niet tot het gebied van de vrijheden, welke men eerbiedigen moet.

Van zeer geachte zijde werden wij met nadruk aangezocht, om het beginsel der *geheel-onthouding* ter sprake te brengen. Men weet, dat hieronder verstaan wordt een zich onthouden van alle dranken en spijzen, waarin *alcohol* voorkomt. Als geheelonthouders die ook door geschriften zich als zoodanig deden kennen, noemen wij de HH. Adama van Scheltema, J. H. Gunning Jr., J. H. Breijer, en Christine.

De grootste eerbied betaamt ons tegenover de kracht en den moed, waarmee zij optreden. Toch hebben zij ons niet overtuigd, dat wij bier of wijn niet mogen drinken, hetzij om redenen van gezondheid, hetzij om den nood der tijden, hetzij om ten alle tijde alles te weigeren wat ook maar eenigzins de helderheid van ons oordeel zou *kunnen* beneve-

len, hetzij om 't verwijt krachteloos te maken dat wij, de genever verbiedend, ons schadeloos stellen door keur van wijnen. Ik laat aan haar plaats de stelling door *Gervinus* in zijn *Geschichte der Zechkunst* verdedigd, „dat de beschaving der volkeren steeds met het aankweeken van den den wijnstok hand aan hand ging", even als zijne meening, dat het wijndrinken „een half lichamelijk, half geestelijk genot" is.

Doch op grond van meer dan een uitspraak der H. Schrift acht ik den wijn een *goede* gave Gods, die met dankzegging (waaronder ook verstaan moet worden: met matigheid) gebruikt, het gezellige en feestelijke van het samenzijn verhoogt. Dat door het gebruik van wijn of bier onze gezondheid schade lijdt, heeft niemand nog bewezen. De vraag is: acht gij u, door uw geweten, gedrongen, het gebruik van alcoholische dranken na te laten? Wilt gij u, in dat opzicht, een zeker nazireërschap getroosten? Hierop moet een ieder *voor zich* kunnen antwoorden.

Er zijn filanthropische verschijnselen, die mijn spotlust op een zeer zware proef stellen. Hiertoe behoort de geheel-onthouding niet. Ik heb er groote achting voor; zij heeft voor mij meer dan eens, groote bekoring gehad. Eens zelf heb ik aan een opgewekten maar echt-Christelijken bruilofts-disch aangezeten, met een geheel-onthouder, en zijn houding maakte op mij een indruk, die nog niet is uitgewischt. Maar mijn geweten — en geen „drinkgewoonte" — verbiedt het mij, om mij-zelf een juk op te leggen, dat de Heer niet van mij vordert, en mij een genot te ontzeggen, waarvan ik geen slaaf ben, maar dat ik, daar het mij, naar 't me voorkomt, door God bereid wordt, niet voor altijd mij ontzeggen wil.

De geheel-onthouding is dus een verschijnsel, dat mij eerbied inboezemt; dat ik niet gaarne zou zien verdwijnen, maar dat (dit is zijn zwakheid en kracht), alleen zich mag

richten tot de christelijke consciëntie. Zoo staat haar roeping lijnrecht tegenover die van den staat; en is zij dus even veel hooger geplaatst dan hij, als het evangelie staat boven de wet, de meerderjarigheid boven de onmondigheid.

In den loop van deze maand is aan de christelijke kerk een drietal leden ontvallen, wier plaats niet gemakkelijk zal kunnen vervuld worden, drie „brandende kaarsen," drie, die gewoekerd hebben met de talenten hun toevertrouwd.

Wij denken allereerst aan den begaafden geschiedschrijver en godgeleerde *Hagenbach*. Zijn voorlezingen over de geschiedenis der kerkhervorming, later gevolgd door lezingen over de geheele geschiedenis der christelijke kerk, hebben een zeer uitgebreiden kring van lezers gevonden, terwijl zijn Encyclopedie en Dogmengeschichte bij geen godgeleerde van bercep onbekend zijn. Geen geringe verdienste van hem is het ook, dat wij aan zijn initiatief de uitnememende reeks van monografiën te danken hebben over de „Vaders en Grondvesters der Gereform. Kerk." Zijn *Leitfaden* verwierf ook veel bijval en menige verhandeling van zijn hand hield blijvende waarde. Hij was een der begaafdste vertegenwoordigers der zoogenaamde *Vermittelungs-theologie*, maar zijn hoofd-verdienste ligt in hetgeen hij heeft geleverd als geschiedschrijver. Zijn oordeel is over 't algemeen zeer billijk, en terecht heeft de Hoogl. ter Haar, zijn „bedachtzaamheid, zachtmoedigheid en onpartijdigheid" geprezen. Hij bezat, om nogmaals met den Utrechtschen Hoogl. te spreken, „niet de weelderige *fantasie* van Hase, en nergens neemt zijn geest eene stoute en verhevene vlucht; doch waar het aankomt op de beschrijving van historische tooneelen en toestanden, is ook hij schilder bij uitnemendheid, en al tintelt niet elke zinsnede van vernuft, te meerdere levenswarmte en bezieling is er over het

geschiedblad uitgegoten, en een diep en rein gevoelend menschelijk hart klopt u als tusschen de regels vriendelijk tegen."

Toen mijn Stichtsche leermeester zijn karakteristiek van Hagenbach besloot met de woorden: „Bij de achting en vereering, die wij dezen schrijver toedragen, konden wij ons niet weerhouden, hier reeds enkele lovers bijeen te vergaren tot den krans, die eenmaal zal worden neergelegd op zijn graf" — toen vermoedde hij zeker niet, dat dit graf zoo spoedig zou worden gedolven. Hij had gewerkt zoo lang het dag was; waardeerende en gewaardeerd; helder maar niet oppervlakkig; onpartijdig — maar beslist *voor* Jezus Christus, van wien hij een der aantrekkelijkste en beminnelijkste getuigen was in deze onze eeuw.

De tweede van het ons ontvallen drietal is *Bungener*. Ook hij was een der uitheemsche schrijvers, die hier een vaderland gevonden hadden. Ik herinner mij hem gehoord te hebben in de oude St.-Pieterskerk te Utrecht, waar de walsche gemeenten haar bijeenkomsten houdt. Bungener trad er 's avonds op. Het was er eivol, en ieder dacht bij het zien van de spaarzamelijk verlichte wanden aan een samenkomst van hugenooten, zooals Bungener er zoo voortreffelijk geschilderd heeft.

Wie las niet de trits *Un Sermon sous Louis XIV*, *Trois Sermons sous Louis XV Julien, ou le fin d'un Siècle?* De figuren van Claude, Bourdaloue, Bossuet, père Bridaine, Julien, Rousseau, Voltaire, en zooveel anderen, zooals ze door hem ons werden afgemaald, gaan ons nooit weer uit het geheugen. Ook vergeten wij niet, meer dan een aandoenlijk kinderverhaal, door den Heer Hasebroek verhaald even uitstekend als zijn zwager prof. Brill ons Bungener's grootere werken vertolkte en dat aangrijpend: *Trois jours de la vie d'un Père.*

Zijn *histoire du concil de Trente* zou hem zoo veel vrienden niet verworven hebben. Op de aanmerking van een goed vriend

dat hij, met verlof, dit werk vervelend vond, antwoordde Bungeren, dat het zijn schuld niet was, dat het concilie zoo vervelend was geweest. Meer bijval vond zijn „Calvin" even als zijn „Rome et la Vérite" hier door velen met ingenomenheid gelezen werd.

Ik heb wel eens hooren beweren. dat zijn fransch niet altijd onberispelijk was. Hierover kan ik niet oordeelen, maar wel weet ik, dat zijn voortreffelijke stijl, zijn kennis, zijn ongemeene verbeeldings-kracht, zijn gave om bekende personen uit het verleden als in levende lijve voor onzen geest te plaatsen hem tot een schrijver maakten van zeldzame verdienste. Zijn godgeleerd standpunt was verwant aan dat van Hagenbach; misschien iets meer beslist en minder *vermittelend.* Hij bereikte den ouderdom van zestig jaar, en zijn leege plaats vervult ons met diepen weemoed.

Een onzer begaafdste letterkundigen zal weldra een woord aan zijn nagedachtenis wijden, dat zeker Bungener waardig zal zijn.

Aan dit tweetal schetsen van overledenen, van mannen in wijden kring arbeidend, tot duizenden het woord richtend, ontzag-verwekkend door schitterende gaven en groote geleerdheid, voegen wij thans nog een woord toe over een derde, die ons ontviel: een vrouw, die niet schitterde, maar zich zoo veel mogelijk terugtrok, en wier titel luidde: Besturende zuster van het diakonessen huis te Utrecht. Wij bedoelen mejonkvrouw Anna Henriette *Swellengrebel,* den 30sten Mei ll. onverwacht maar kalm in haren Heer ontslapen.

Het zal, vrees ik, niet allen even duidelijk zijn, wat zij te denken hebben bij dat woord: diaconesse. Hun kunnen wij de lezing aanbevelen van de verhandeling van *Julius Disselkoff,* opgenomen in de „Nieuwe Bibliotheek voor christelijke theologie en letterkunde." En wie mejonkvr. Swellengrebel

was? Neen, dat staat niet in boeken te lezen; ook niet in het verslag, dat zij schreef van hetgeen in en met het Diakonessenhuis gedurende zijne eerste vijf-en-twintig jaren en later gebeurd is; maar *zij* zullen het zeggen kunnen, die in het „Huis" verpleegd werden; die er verkeeren mochten, die er met haar arbeidden. Gezien is het door Hem, die onze krankheden op zich genomen heeft, en zalig spreekt de barmhartigen en de reinen van harte.

Een *Tabitha* was zij, „een lieflijk vrouwenbeeld." [1])

„Menige vrouw onzes tijds, ofschoon in het Christendom opgevoed, begint zich boven het nederig geloof harer moeder verheven te achten; menige christelijkgezinde, met het leerlingstandpunt niet recht tevreden, haakt er naar op te treden als leerares. Gene maakt zich vrij van Christus, deze van hare kunne. Maar er is geen grooter eer voor een vrouw dan Christin; geen grooter eer voor een Christin dan vrouw te zijn, en de vereeniging van beide ligt in den eernaam: „discipelinne."

„Deze discipelinne was, vol van goede werken en aalmoezen, die zij deed."

„Velen zijn vol van goede woorden, en van deelnemende betuigingen, die tot weinig leiden; maar deze „discipelin" schijnt geen groote praatster, zij blijkt niet alleen een trouwe hoorster, maar ook een gehoorzame doenster des woords geweest te zijn. Haar geloof was in liefde werkzaam, in liefde overvloedig. Wat zij liefderijk deed, kwam uit een hart vol liefde; wat in haar liefderijk hart opkwam, dat *deed* zij, Men kan goede werken, vele goede werken doen, zonder er „vol" van

---

[1]) Deze en eenige volgende woorden komen voor in *Tabitha*. Leerrede uitgesproken te Utrecht des zondags na de begrafenis van mej. A. H. Swellengrebel, door *Nicolaas Beets*.

te zijn; zonder dat er daarbinnen een bron is, waaruit zij vloeien en overvloeien; men kan aalmoezen doen, giften en gaven uitreiken, en de liefde niet hebben, maar een prikkel van eerzucht, van baatzucht, van zelfvoldoening, de ijdele hoop om daarmede een hemel te verdienen, die slechts door genade geopend wordt: zulke aalmoezen en goede werken hebben hun loon weg, en kunnen Gode niet behagen.

Geheel anders was het met haar aan wie wij hier denken. „De voortreffelijke" zoo als Dr. Beets zegt, „die levenslang een sieraad dezer gemeente, en dertig jaren lang de toevlucht, de hulp en troost der kranken geweest is; die in Nederland het voorbeeld gegeven heeft van eene toewijding waarvan het geloof de kracht en de verzachting en genezing van veel lichamelijk en zieleleed, het doel en de vrucht is geweest, en die niet slechts mede den grond heeft gelegd, maar, tot aan haren laatsten snik, de ziel geweest is van eene stichting, die daar staat, en de eeuwen verdure, als een eere voor onze stad, een zegen voor de lijdende menschheid.

„Zij waren bij dat graf, die vroeger en later door haar voorbeeld getroffen, getrokken, tot navolging bewogen zijn, en met haar en onder hare leiding, het werk der liefde gewerkt hebben. —

„Zij waren bij dat graf, zij waren er in groote getale, die langer of korter onder de koesterende vleugelen van hare liefde geweest, die van de hulp en den troost, van dat middenpunt van ontferming, dat zij gesticht had, uitgegaan, genoten hadden, en het met tranen op de wangen en kloppende harten, elkander herinnerden of tot anderen er van spraken. — Er is voor den mensch wat anders te doen, dan de ijdelheid te dienen en voor de wereld te leven; maar er is ook voor den Christen wat meer en beters te verrichten, dan door de meesten verricht wordt. Hoe menig vrou-

welijk leven gaat grootendeels in beuzelen, in hetzij wereldsch, het zij geestelijk tijdverdrijf voorbij, of verkwijnt onder den druk van onvervulde wenschen en teleurgestelde verwachtingen; hoe menig eene, die zich een schat van liefde en dank had kunnen vergaderen, zinkt arm aan dezen in het graf, door weinigen, door bijna niemand betreurd!"

Moge dit drievuldig gemis, deze driedubbele slag onze waak- en werkzaamheid verhoogen. Er is zooveel te arbeiden; daar valt zoo veel te dienen. De liefde is het hoogste. Wel onzer, indien al ons werk van de hoogste liefde den stempel draagt, van haar een afschijnsel is.

Haarlem, 26 Juni 1874. A. W. Bronsveld.

BIBLIOGRAPHISCH ALBUM.

Historische schetsen en beelden. Een leesboek door Dr. L. R. Beijnen. Amsterdam, W. H. Kirberger, 1874.

Het kan moeielijk worden ontkend, dat sinds eenigen tijd de toon merkelijk lager gestemd is, waarop de zegen van onzen tegenwoordigen toestand in staat en maatschappij wordt genoemd. Bezwaren tegen den geest der eeuw, vroeger schier voor onzinnig gehouden, leggen hoe langs hoe meer hun gewicht in de schaal waarbij het de beoordeeling geldt van de vruchten van den nieuweren tijd, en slechts weinigen zijn geheel tevreden met de uitkomsten, verkregen uit de beginselen, waarvan men zoo groote verwachting gekoesterd heeft. Niets kan meer tijdig geacht worden, dan een grondig onderzoek naar de oorzaak, waarom op dezen klassieken bodem der vrijheid, bepaaldelijk bij zoo krachtig streven naar handhaving van het vrijheid-beginsel, naar het schijnt althans, zoo weinig de ware zegen der vrijheid in frissche en kloeke krachts-ontwikkeling aanschouwd wordt. Het lijdt bij mij geenen twijfel, of bij dat onderzoek zal hoe langs hoe meer de aandacht gevestigd worden op den eisch, dat de persoonlijkheid met handhaving

van *alle* historische gegevens, meer tot haar recht kome, dan ooit geschieden kan op het standpunt van hen, die het *geloof* enkel als psychologisch of misschien wel pathologisch verschijnsel laten gelden, zonder te beseffen, dat de harmonische ontwikkeling van den persoon des menschen afhankelijk is van zijne verhouding tot God en diensvolgens het recht der persoonlijkheid onafscheidelijk samenhangt met het feit des geloofs. Opmerkelijk is het, dat terwijl de historische wetenschap anderszins uit haren aard geroepen op de macht van het persoonlijke leven met nadruk acht te geven, krachtig onder den invloed der Hegeliaansche wijsbegeerte heeft medegewerkt om ideeën in plaats van personen op den voorgrond te plaatsen, juist de historie dezes tijds weer ruimschoots de stof biedt voor verhoogde waardeering der individueele werkzaamheid. Ook hier zal de regel bevestigd worden, dat de natuur, door de wondervolle wijsheid en goedheid van God, zich zelve herstelt, en heeft de organische geschiedbeschouwing, bij het streven naar *eenheid* en *noodwendigheid* als gronddenkbeelden van haar plan, onzes inziens slechts al te zeer het natuurlijk recht der feiten en der personen op zich zelve beschouwd in gevaar gebracht, dit recht zal zich zelf handhaven, nu wij telkens dingen zien gebeuren, die aan den eenmaal gekozen ideeën-maatstaf gemeten, onmogelijk of ten minste hoogst onwaarschijnlijk schenen. De pragmatische methode zal, voorgelicht door de belangrijke resultaten, op den weg der organische beschouwing van de historie gewonnen, als ik mij niet bedrieg, meer dan ooit te voren te rekenen hebben met de groote kwestie des geloofs en de godsdienst, dat wil zeggen ten onzent, het Christendom zal niet langer te sluiten zijn buiten den kring der historie. In die overtuiging begroeten wij met blijdschap elke poging, welke er aangewend wordt om tegenover historische voorstellingen,

zoo het heet, op neutraal standpunt gegeven, beschouwingen te leveren van personen en toestanden uit het oogpunt eener bepaalde Christelijke geloofs-overtuiging. Met dat doel voor oogen gaf de hooggeschatte Rector van het Haagsche Gymnasium, dien ik het mij groote eer acht mijnen vriend te mogen noemen, het leesboek uit, waarop ik in deze regelen de aandacht vestigen wil. Hij heeft blijkens het voorbericht het oog op, de bijzondere scholen, in ruimeren kring, en terwijl hij opmerkt, dat het kleurlooze van menig leesboek voor de openbare school evenzeer bedenkelijk is, als het gewrongene van menig boek, voor de christelijke school geschreven, wenscht hij in deze schetsen en beelden, waaronder wij oude bekenden, onder anderen uit het: *Voor driehonderd jaar* met ingenomenheid terugvinden, niet met het oog zoozeer op bestaande partijen, als wel met bepaalde erkenning van het hervormde beginsel, eenige belangrijke bladzijden uit de geschiedenis van het hervormings-tijdperk onder het oog onzer jeugd op de hoogste klasse te brengen. De schrijver gaat uit van de meening, dat iedere tijd in zijn eigenaardig licht moet worden voorgesteld, en dat de Hervorming hier vooral getoond heeft de bodem te wezen, „zoo niet van alles, dan toch van het beste wat later door middel der revolutie met geweld veroverd moest worden."

Het bijzondere karakter onzer geschiedenis vindt hij hierin, dat zij „in hare groote momenten niet buiten verband van het christelijk geloof naar eisch kan beoefend worden" en gelijk de beschrijving van ieder leven onbeteekenend wordt, wanneer men er niet de voornaamste kracht, die er in gevonden wordt, in laat werken, zoo meent hij, dat ook onze vaderlandsche geschiedenis hare beteekenis verliest, als men haar buiten verband beschouwt met de Reformatie. Dit leesboek bevat dus geen lectuur „voor het neutrale schoolgebied

of voor wien ook, wiens leven en denken zich het liefst in het neutrale beweegt en zich daar buiten niet vinden kan."
Achtereenvolgens handelt hij over: *een nacht en een morgen in de geschiedenis, een bezoek in het bidvertrek van Johanna van Arragon, Luther's grootste daad, het sterfbed van keizer Karel, Lodewijk van Nassau in de jaren* 1565 *en* 1566, *Lamoraal graaf van Egmond, de dood van Montigny, de algemeene Staten-vergadering te Brussel, Leidens strijd en loon, en het streven en sterven van Frederik Hendrik,* en den samenhang van deze overigens op zich zelf staande tafereelen geeft hij in het voorbericht aldus op: „Het licht der Hervorming rijst uit het duister der middeleeuwen. In Luther wordt het belichaamd en dringt onder de volken in duizenden van harten door, ja! flikkert zelfs even bij 't sterfbed van Keizer Karel. Het ongelukkige huwelijk zijns vaders werd vóór dat sterfbed beschouwd en beeldde als 't ware reeds vooraf, welke vruchten onze vereeniging met Spanje brengen zou. Die vruchten vertoonen zich aanvankelijk in de jaren 1565 en 1566. Zij worden op smadelijke wijze geoogst op de schavotten van de Nederlandsche edelen en in den toren van Simancas, totdat die vereeniging zich onder Alva tot een scheiding ging zetten, die onder de leiding der Oranje's in het Munstersche vredes-tractaat voltooid werd."

Deze opstellen zijn oorspronkelijk niet met het oog op schoolonderwijs geschreven, zooals de schrijver in het voorbericht herinnert. Wie ze met het oog op het schoolonderwijs beoordeelt, zal zeker voor eenen eventueelen herdruk, winst kunnen bieden, door nauwkeurig acht te geven op zinsneden als: „de bewoners dier Provinciën — handhaven" p. X. „de mensch besloeg — concentreerde" bl. 3 enz. waarin eene of andere onjuistheid schijnt te schuilen, en op drukfouten die ik hier en daar heb opgemerkt. *Ik* beschouw de uitgave van dit

leesboek hier alleen uit het oogpunt, door den schrijver zelven aangegeven in de vraag: „zal zulk een leesboek nuttig kunnen zijn voor onze knapen"? (p. VI) en roep hem toe met warme sympathie: voorzeker, edele vriend, uw werk zal niet ijdel zijn. Het is maar al te waar, wat door Dr. Kuijper onlangs met verwijzing naar den Hoogleeraar Opzoomer werd opgemerkt, dat er eene onverschilligheid heerscht, die het weinig verder meer brengt, dan tot eenen kouden glimlach, „het der moeite niet meer waard keurend, om zich de dingen aan te trekken en door ἀκηδία, gelijk de Grieken het noemden, het warm worden voor een idee, een recht, een vrijheid verleerd." (Het *Calvinisme* bl. 7). Wat bepaaldelijk het gebied der historie betreft, ook voor de vaderlandsche geschiedenis, al willen wij met Dr. Beijnen (p. XIII) ons wachten voor de bekrompenheid om de geschiedenis onzes volks vermetel te zeer te verheffen, gelden de wenken door Prof. ter Haar in de slotbeschouwing van zijn uitnemende Historiographie der kerkgeschiedenis gegeven (2de Deel bl. 314 en elders). Met de eischen eener streng wetenschappelijke methode voor oogen, moet men er naar streven, om den organischen samenhang der gebeurtenissen op te sporen en in het licht te stellen. Maar wat zoude ons verbieden met onze gedachten hooger op te klimmen en Gods voetstap overal te beluisteren? Was Kaiser minder dan La Place of Agazziz, minder dan Vogt, of was Franklin minder dan wie gelijke staats-rechterlijke theorie met hem deelde, zonder met hem opwaarts te zien? Laat onze jeugd kennis maken met den godsdienstigen mensch der Middeleeuwen, zoo voortreffelijk geteekend in het eerste der tien opstellen, ons hier aangeboden. Laat haar hart trillen, bij het aanschouwen van de roerende smart van Johanna van Arragon, ons hier met meesterhand geschetst. Laat een blik geslagen worden in het

gemoed van Luther, welks innerlijke bewegingen ons hier zoo keurig worden beschreven. Laat bij Keizer Karel's sterfbed de heilige indruk gevoeld worden dat men hier staat, als op de grens tusschen de middeleeuwen en den nieuweren tijd. Laat Graaf Lodewijk, den strijder voor de zaak des Heeren, naar Beza's beschrijving, hier treden voor het oog van allen, die nog een hart voor waren adeldom hebben Laat de zwakheid van den Graaf van Egmond, den rampspoed van Montigny spreken tot ons jeugdig geslacht. Laat den eersten lentedag van 1569 spreken van de onverwinnelijke kracht van waarheid en vrijheid tegen alle onoprechtheid en dwingelandij. Laat Leidens roemvollen strijd getuigen tot verheffing van den zinkenden moed. Laat bij het sterfbed van Frederik Hendrik dankbaar herdacht worden, wat onder den zegen van God het loon is geweest van een volharding en een trouw, der bewondering van alle eeuwen waardig. Één van beide, òf onze jeugd is van de voorvaderlijke fierheid ontaard, òf nog trillen in haar hart de snaren, waarop zoo menig lied weerklonk, van heilige geestdrift getuigend. Wij hebben te goeden dunk van onze jongelingschap, dan dat wij zouden kunnen denken, dat men beschouwingen, als in deze „schetsen en beelden" gegeven worden, met „sybaritische geblaseerdheid" zouden kunnen voorbijgaan. Één ding slechts zouden wij hierbij wenschen. De schrijver dezer opstellen is bij uitnemendheid een man des *woords*. Wie wel eens met den steller dezer regelen, in ademlooze stilte, mocht hangen aan de lippen van den rijkbegaafden schrijver van dit leesboek, zal het betreuren met ons, dat het niet allen gegeven is, voorstellingen als er b. v. op bl. 6 eene van den ketterhaat geleverd wordt, uit den eigen mond van den in oratorisch talent soms zoo machtigen spreker te hooren. Is dit genot slechts aan betrekkelijk weinigen gegund, des te

inniger danken wij er den heer Beijnen voor, dat hij dit leesboek ter perse heeft gelegd. Voor school en huis ruste daarop de zegen van God, die misschien juist door de historiekennis aan onze eeuw, niet ten onrechte op haren historischen zin zoo prat, nog zooveel wijsheid te leeren heeft.

'*s Hage*, 17 Juni 1874. G. H. LAMERS.

Die Pastoralbriefe und der Brief an Philemon. von Dr. J. J. VAN OOSTERZEE. (J. P. Lange's Theologisch-homiletisches Bibelwerk. Des N. T. Testamentes XI Theils). Dritte durchgesehene und verbessere Auflage.

Toen Dr. van Oosterzee de eerste nitgave van dezen zijnen arbeid voltooide, was hij nog predikant te Rotterdam en sprak hij 't als zijn gevoelen uit, dat waarschijnlijk zijn commentaar op de pastoraal-brieven niet den bijval zou vinden, waarin zich „zijn Lucas" had mogen verheugen. De geleerde schrijver is op aangename wijze gebleken hier niet goed gezien te hebben. Wat in 't laatst van 1860 voor het eerst het licht zag, werd in Maart 1873 voor de derde reize in 't licht gezonden. Wij verheugen ons hartelijk in deze onderscheiding, aan een vaderlandsch boek in den vreemde te beurt gevallen. De vrees van den Heer van Oosterzee, dat Lange te veel van het „Bibelwerk" op zijn schouders gelegd had — bleek ijdel te zijn. Het publiek oordeelt eenstemmig met den grijzen hoogleeraar van Bonn. Wij vinden hier dan ook wederom overvloedige bewijzen van des schrijvers groote belezenheid en veelomvattende kennis; van de onbevangenheid zijner kritiek; de

mildheid van zijn oordeel; zijn eerbied voor de Schrift. Gedachtig dat wij deze regelen niet schrijven voor een kring van godgeleerde lezers, kunnen wij hier niet de verschillende isagogische en uitlegkundige vraagstukken ter sprake brengen, welke bij een behandeling der drie pastoraal-brieven thuis behooren, noch het gevoelen vermelden, daarbij door den hoogl. van Oosterzee voorgestaan. De theologen van beroep — en dezulken zijn er ook onder onze lezers — zullen het echter, hopen wij, niet onaangenaam vinden, dat wij met nadruk hun aandacht op dezen commentaar vestigen; terwijl wij van harte wenschen, dat de schrijver aanschouwen moge reeds hier beneden, hoe God zijn wensch vervult, dat door zijn arbeid „künftige Diener am Worte auf diesem Fundamente gebaut werden, und getrost weiter bauen."

De familie Copsley en hare spreekwoorden. Naar het Engelsch door de Schrijfster van „Wayside Pillars" enz. Höveker & Zoon, Amsterdam.

Van dit boekske las ik een aankondiging, die hierop neerkwam: als de inhoud even aangenaam is als de omslag uitlokkend, dan moet het een werk zijn dat gij met genoegen zult lezen. Deze recensie deed ons denken aan iemand, die geroepen om een wijnsoort te beoordeelen, uitriep: indien de flesch inhoudt, wat de etiquette belooft, dan moet het voortreffelijke wijn wezen.

De *familie Copsley* werd door mij aan onderscheiden bevoegde personen te lezen gegeven, en voor 't grootste gedeelte door mij-zelf gelezen, en wij zijn het er allen over eens, dat het een zeer onderhoudend en nuttig boekjen is. Geschreven in een uitmuntenden geest, en levendigen stijl boeit en vermaakt het, en zonder leering legt gij het niet ter zijde.

Christendom en Poëzy, door J. J. L. TEN KATE. Amsterdam, H. de Hoogh & C°.

In deze verhandeling — menigeen hoorde ze den schrijver zelf voordragen — worden drie vragen beantwoord: 1°. Kan er tusschen christendom en poëzy een wezendlijke betrekking bestaan? 2°. Wat kan het christendom zijn voor de Poëzy? 3°. Wat kan, weerkeerig, de Poëzy zijn voor het Christendom?

Al wie weet, welk een dichter de heer ten Kate is, en wat hij verstaat onder christendom, zal zich kunnen voorstellen, welk een overvloed van schoone bladzijden, rijke gedachten hij hier zal aantreffen. Gouden appelen op zilveren schalen worden hem hier aangeboden. „Alleen het historisch, het christendom van Paulus en Johannes," zoo lezen wij hier o. a. „is bij machte hymnen te zingen als die in de korintherbrieven ruischen, of een Apocalypse te dichten, als die van den Ziener op Patmos. Allerminst zal het modernisme een hard doen ontwaken, wier snaren trillen van de welluidende kardiphonia des geloofs en der aanbidding. „Jong zonder jeugd en zonder vrijheid vrij," zonder geestdrift, louter kritiek en ontkenning, gaat het op 't gebied van Kunst en Poëzie onder den ban der onvruchtbaarheid gebogen." — Aanbeveling is overtollig.

A. W. B.

KERKNIEUWS.

HERVORMDE KERK.

Door het Provinciaal Kerkbestuur van Noordholland is op zijn verzoek eervol emeritaat verleend aan Ds. G. Buisman jr., Pred. te Wieringerwaard c. a.

Volgens de bij den Secretaris ingekomen berichten, zijn tot de a. s. vergadering der Algemeene Synode afgevaardigd:

van wege de Godgeleerde faculteiten, de HH. hoogleeraren dr. J. J. Prins, sec. dr L. W. E. Rauwenhoff te Leiden; dr. J. I. Doedes, sec. dr. B. ter Haar te Utrecht; dr. F. W. B. van Bell, sec. dr. E. J. Diest Lorgion te Groningen;

van wege de Provinciale Kerkbesturen de heeren dr. F. J. J. A. Junius, sec. dr. R. C. H. Römer, predd. te Tiel en Deyl c. a.; G. Molenkamp, sec. Chr. Krubbe, Predd. te Delft en Leiden; R. J. Koning, sec. mr. M. N. J. Moltzer, Predd. te Limmen en Haarlem; B. A. Overman, sec. H. Q. Janssen, Predd. te Heinkenszand en St. Anna ter Muiden; J. Westrik, sec. J. C. Verhoeff, Predd. te Cothen en Utrecht; J. Alingh Prins, sec. dr. S. K. Thoden van Velzen, predd. te Kortezwaag en Leeuwarden; dr. W. B. J. van Eijk, sec. A. A. A. Molhuijsen, Predd. te Deventer en Vollenhove; mr. P. J. J. Linckers, sec. dr. J. A. Anspach, oud-oud. en oud. te Kampen en Deventer; J. Douwes, sec. dr. H. Huijsers, Predd. te Leens en Farmsum; dr. L. Dikema, sec. mr. A. Lyphart, ouderlingen te Winschoten; dr. B. Clasius, sec. dr. J. K. Koch, Predd. te Geertruidenberg en 's Hertogenbosch; mr. E. de Man, sec. A. A. T. de Man, ouderlingen te Breda; J. B. F. Heerspink, sec G. W. van Eerde, predd. te Gieten en Westerbork; D. Hendriksz., sec. dr. W. H. C. J. van Heel, Predd. te Meerssen en Roermond.

GELDERLAND.

ARNHEM.

VOORTS, 15 Mei. Uit het vroeger door het Kiescollegie gemaakte tweetal, bestaande uit DD. W. Zegers en E. W. Heinecken, predikanten te Gorkum en Reuswoude, ter electie aangeboden aan den Collator der gemeenten, den heer mr. W. A. A. J. baron Schimmelpenninck van der Oije, werd Ds. Heinecken verkozen, op wien heden door den Kerkeraad de beroeping is uitgebragt.

RENKUM c. a., 24 Mei. Heden maakte onze Leeraar, Ds. B. Mossel, aan de gemeente bekend, dat hij eene beroeping naar de gemeente te Harlingen had ontvangen.

SCHERPENZEEL, 2 Junij. Diakenen dezer gemeente berigten met dankbaarheid, dat de heer Willem Druijff, onlangs alhier overleden, aan de diaconie heeft gelegateerd de som van honderd gulden, vrij van successieregt.

BRUMMEN. 4 Junij. Met dankbaarheid wordt van hier berigt, dat de heer P. Hondius, in het voorjaar van dit jaar alhier overleden, de diaconie dezer gemeente verblijd heeft door een legaat aan hare armen van vijfhonderd gulden, vrij van successieregten.

BRUMMEN, 4 Juni. Ter vervulling van de aanstaande vacature werd heden door den Kerkeraad het volgende twaalftal van Predikanten opgemaakt: A. E. van Dussen te Harmelen, J. van Dijk te Veen, D. G. Escher te Warnsveld, E. E. Gewin te Abcoude. C. F. Gronemeijer te Apeldoorn, E. W. Heinecken te Renswoude, L. J. Heldring te Lienden, H. C. van Lindonk te Oosterbeek, B. Mossel te Renkum, J. Moulijn te Weesp, Y. D. Muller Massis te Wichmond en W. Sijpkens te Elburg. En in dezelfde kerkeraadsvergadering werden daaruit op het zestal geplaatst DD. Escher, Gewin, Gronemeijer, Heinecken, Heldring en Muller Massis.

SCHAARSBERGEN, 7 Juni. Onze geliefde Leeraar, Ds. A. E. van der Dussen, beroepen naar Harmelen, nam heden hartelijk afscheid van ons met eene rede naar Hand. XX: 32.

RENKUM c. a., 14 Junij. Met blijdschap vernam de gemeente van haren Leeraar, Ds. B. Mossel, dat hij voor de beroeping naar Harlingen had bedankt.

BRUMMEN, 17 Junij. Met dankbaarheid kan van hier berigt worden, dat de heer P. N. Jut van Breukelerwaard, onlangs te Laag-Soeren overleden, aan de diaconie alhier gelegateerd heeft ƒ 100 nominaal, $2^1/_2$ pCt. N. W. S, vrij van kosten en successieregten.

NIJMEGEN.

HETEREN, 8 Junij. Het collatieregt over deze gemeente is aan haar door regthebbenden wel en wettig afgestaan en alzoo volkomen opgeheven en vernietigd.

RANDWIJK c. a., 14 Junij. Heden werd Ds. G. J. Hulsman, bij afstand van den consulent, als Predikant alhier bevestigd door Ds.

A. Verkouw, Pred. te Wamel c. a., naar Mark. XVI:15b. De intrede werd gehouden met Jak. I:21m.

BERGHAREN c. a., 21 Junij. Heden bepaalde de consulent, Ds. H. M. Bruna, Pred. te Wijchen, de aandacht der gemeente bij het onverwacht afsterven van onzen geliefden Herder en Leeraar, den heer A. A. H. Exalto d'Almaras. Had eene slepende ziekte hem in den laatsten tijd genoodzaakt de hulp van den Ring in te roepen ten einde in rust herstelling te kunnen vinden, weldra nam de ziekte eene ongunstige wending, en den 16 Junij overleed hij in 60jarigen ouderdom, na ruim 35jarigen diensttijd in ons midden. Zijne nagedachtenis zal in zegening blijven zoowel bij zijne eigene gemeente als bij de talrijke Roomsche bewoners dezer gemeente. Allen, en niet het minst de armen, betreuren den waardigen man.

ZUTPHEN.

ALMEN, 25 Mei. Met blijdschap wordt van hier berigt, dat in de voormiddag-godsdienstoefening van gisteren eene buitengewone gift van *f* 25 is gecollecteerd. Met hartelijken dank aan den gever wordt de wensch uitgedrukt, dat zijn voorbeeld navolging vinde.

DOESBORGH, 29 Mei. Heden is alhier tot predikant beroepen Ds. J. Brummelkamp, Pred. te Veenendaal.

STEENDEREN, 31 Mei. Diakenen dezer gemeente werden heden aangenaam verrast door eene gift van *f* 100, gecollecteerd bij de namiddag-godsdienstoefening. Dank zij den edelen gever.

RUURLO, 31 Mei. De afdeeling Lochem van het Ned. Zendelinggenootschap hield heden alhier hare gewone halfjaarlijksche vergadering, voorafgegaan door eene opwekkende rede van Ds. K. Heringa, Pred. te Groenlo, over de bede Matth. VI: 10*a*, „Uw Koningrijk kome".

GENDRINGEN, 10 Junij. Onze diakenen werden 31 Mei verblijd door twee aanzienlijke giften, ieder groot *f* 50, na de godsdienstoefening in het armenzakje gevonden. Het waren giften der dankbaarheid van een broeder en zuster der gemeente, die juist heden hun zilveren bruiloftsfeest mogten vieren. Onze hartelijke dank zij hun toegebragt. Mogten zij steeds ondervinden, dat den barmhartigen barmhartigheid zal geschieden. Van dezelfde milde gevers ontving de gemeente een prachtige zilveren schotel om te gebruiken bij de bediening van het H. Avondmaal. Onze innige, welgemeende wensch is het, dat zij nog vele jaren voor elkander en voor de gemeente gespaard mogen blijven en in ruime mate Gods zegeningen ondervinden.

DOESBORGH, 16 Junij. Ds. J. Brummelkamp, Pred. te Veenendaal, heeft voor het beroep naar deze gemeente bedankt.

DINXPERLO, 19 Junij. Van hier kan nog gemeld worden, als een verblijdend teeken van belangstelling in godsdienst en kerk, dat tot vermeerdering van het getal zitplaatsen in de kerk eene gaanderij is gebouwd, die 51 plaatsen bevat, en waarvan de verkoop in deze week de som van *f* 2122 heeft opgebragt. Het werk kostte ongeveer *f* 800.

— Dezer dagen werd aan diakenen alhier ter hand gesteld eene gift van ƒ50 voor de armen, door iemand die onbekend wenscht te blijven

WARNSVELD, 21 Junij. Heden moesten wij van onzen Leeraar, Ds. D. G. Escher Jr., vernemen, dat hij ernstig beraad de beroeping naar Sommelsdijk had aangenomen.

WARNSVELD. Zie Sommelsdijk (cl. Brielle).

TIEL.

BUURMALSEN, 25 Mei. Tot ons groot leedwezen ontvingen wij heden berigt, dat Ds. J. G. van Walsem, Pred. te Wateringen, voor de beroeping naar deze gemeente bedankt had.

OMMEREN. 30 Mei. Onze predikant, Ds. J. Gann Dun, deelde ons heden mede, voor de beroeping naar Nederlangbroek te hebben bedankt.

INGEN, 15 Junij. In de zaak van de kerkvoogden tegen de weigerachtigen tot betaling van den door kerkvoogden uitgeschreven kerkelijken omslag, werd Zaturdag jl. door den kantonregter te Tiel uitspraak gedaan. Bij een uitvoerig gemotiveerd vonnis verklaarde de kantonregter de bezwaren der opposanten tegen het heffen van kerkelijken omslag, door kerkvoogden bovengenoemd, ongegrond, als zijnde deze wettig door de notabelen en deze laatsten door de manslidmaten verkozen, en daar uit het getuigenverhoor gebleken was, dat het algemeen reglement te Ingen bij behoorlijk gehouden stemming was aangenomen en art. 12 van dat reglement kerkvoogden de bevoegdheid schenkt om hoofdelijken omslag te heffen, werd aan de eischers hunne vordering toegewezen en de hoofdelijke omslag invorderbaar verklaard.

ZALT-BOMMEL.

NEDERHEMERT, 21 Mei. In de alhier bestaande vacature, voortdurende door het bedanken van Ds. Y. D. Muller Massis, Pred. te Wichmond, werd heden op vertoonde acte van collatie van den heer A. J. H. M. A. baron van Nagell van Nederhemert, door den Kerkeraad tot predikant beroepen de heer Tobias Johannes Ringeling, Cand. bij het Provinciaal Kerkbestuur van Drenthe.

BRAKEL, 29 Mei. Heden werd alhier beroepen Ds. J. S. Tichelman, Pred. te Hurwenen.

POEDEROIJEN, 29 Mei. Heden werd alhier beroepen de heer T. J. Ringeling, candidaat bij het Provinciaal Kerkbestuur van Drenthe.

HURWENEN, 14 Junij. Heden maakte onze Leeraar, Ds. J. S. Tichelman, aan de gemeente bekend, dat hij voor de beroeping naar Brakel had bedankt.

HARDERWIJK.

NUNSPEET, 26 Mei Na het bedanken van Ds. D. Niessen te Wijk bij Heusden, werd heden hier met algemeene stemmen door het Kiescollegie benoemd en door den Kerkeraad beroepen Ds. C. H. Koopman, Pred. te Waspik.

HEERDE, 4 Juni. Onze geachte Leeraar, Ds. H. J. James. heeft voor de beroeping naar Vlissingen bedankt.

HARDERWIJK, 5 Juni Ter vervulling van de vacature, voortdurende door het bedanken van Ds. Steenbakker Morilijon Loysen, is thans het volgende zestal van Predikanten geformeerd: H. van Broekhuijzen te IJlst, J. H. Guldenarm te Oosthem c. a., C. H. Koopman te Waspik, J. Krull te Edens c. a., J. J. A. Ploos van Amstel te Hilversum en G. A. Rademaker te Sneek.

VEESSEN; 11 Junij. Diakenen maken met dankbaarheid melding van eene gift, groot *f* 25, door wijlen H. Vinke aan de diaconie dezer gemeente vermaakt. Was hij geenszins bemiddeld, zijn voorbeeld moge te meer vele rijken in deze gemeente beschamen. Zijne nagedachtenis blijve bij ons in zegenend aandenken.

HARDERWIJK, 21 Junij. In de avondgodsdienstoefening mogten wij voor het eerst onzen nieuwen Leeraar, Ds. C. D. L. van Coeverden Adriani, voor ons zien optreden. Hij verbond zich aan de gemeente met eene leerrede naar Rom. XV: 29 en 30. De plegtigheid der bevestiging had des voormiddags plaats en werd geleid door onzen oudsten Leeraar, Ds. A. Meerdink.

NUNSPEET, 23 Junij. Nadat ook Ds. C. H. Koopman voor de beroeping naar onze gemeente had bedankt, werd heden met algemeene stemmen door het Kiescollegie beroepen Ds. Hendrik Bax Dzn., Pred. te Poortvliet.

ZUID-HOLLAND.

's GRAVENHAGE.

LOOSDUINEN, 24 Mei. De heer J. van der Kaaden, Cand, heeft voor de beroeping herwaarts bedankt.

WATERINGEN, 24 Mei. Tot onze blijdschap mogten wij heden van onzen Leeraar, Ds. J. G. van Walsem, vernemen, dat hij voor de beroeping naar Buurmalsen had bedankt.

— 30 Mei. Heden ontving de Leeraar dezer gemeente, Ds. J. G. van Walsem, een even fraai als kostbaar geschenk, waartoe schier alle leden der gemeente hadden bijgedragen, hem aangeboden — zooals uit een bijgevoegd schrijven bleek, — als eene herinnering en uit dankbaarheid voor het door hem genomen besluit, om te bedanken voor de op hem uitgebragte beroeping naar Buurmalsen.

LOOSDUINEN, 10 Juni. Ds. P. E. Barbas, Pred. te Amerongen, wed heden hier beroepen.

PIJNAKKER, 10 Junij. Heden werd alhier beroepen Ds. P. Moll, Pred. te Westervoort. Met hem waren op het twaalftal geplaatst de Predikanten J. D. van Spankeren te Nootdorp, D. Wielandt te Zwartsluis, W. J. Coenen te Batenburg, J. Renier te 's Gravenpolder, J. H. Antink te Geldermalsen, G. J. de Hoest te IJsselmonde, J. G. van Walsem te Wateringen, L. van Maanen te Oud-Vossemeer, E.

W. Heinecken te Renswoude, S. A. ten Bokkel Huinink te Schipluiden en J. D. Sigal te Rijnsburg. De eerste zes vormden het zestal, de eerste drie het drietal

'T WOUD, 14 Junij. De vacature, ontstaan door het vertrek van Ds. P. T. van den Berg naar Nieuwkoop, werd heden vervuld door de overkomst van den Pred. J. A. van Wijk uit Gouderak. Des voormiddags werd hij bevestigd door den Consulent, Ds. S. A. ten Bokkel Huinink, Pred. te Schipluiden, naar 1 Cor. IX: 22*b*, 23, terwijl de bevestigde zijne intreêrede hield met 1 Cor. IV: 1.

ROTTERDAM.

IJSSELMONDE, 31 Mei. Deelde onze Leeraar, Ds. G. J. de Hoest, vóór eenigen tijd ons de ontvangst mede eener beroeping naar Zevenbergen, heden mogten wij vernemen, dat hij die beroeping had afgewezen, weshalve hij zich bij vernieuwing aan zijne gemeente verbond.

MAASSLUIS, 3 Junij. In eene vergadering van den Kerkeraad, heden gehouden en bijgewoond door dr. E. H. van Leeuwen, gedelegeerde van het Classicaal Bestuur, zijn aan den heer P. J. R. Laan, Pred. alhier, aan wien, op voordragt van het Classicaal Bestuur, door het Provinciaal Kerkbestuur van Zuidholland, ingevolge artt. 37 en 37* van het Reglement op de vacaturen, wegens krankzinnigheid, eervol ontslag uit de Evangeliedienst verleend is, de daartoe vereischte acten van ontslag uit zijne betrekkingen tot classis en gemeente opgemaakt, welke acten daarna aan genoemden predikant door den Scriba zijn toegezonden.

SCHIEDAM, 5 Junij. Ds. C. de Wilde Cz., Pred. alhier, heeft voor de beroeping naar de Gemeente te Willemstad bedankt.

— 7 Junij. Heden werd de van Muiden beroepen Leeraar, Ds. A. Piper tot deze Gemeente ingeleid door zijnen schoonzoon, Ds. H. A. E. Heinecken van Hijlaard, met eene rede over Hand. I: 8*b*. Des voormiddags aanvaardde de nieuwe leeraar zijn heilig dienstwerk, sprekende naar Rom. VIII : 1.

ROTTERDAM, 7 Junij. Heden voormiddag had de bevestiging plaats van Ds. G. J. Vos Flz. door zijnen ambtgenoot, dr. P. J. Hoedemaker, naar Coll. I: 28, 29. Des avonds deed de bevestigde zijne intrede, sprekende over Hebr. XI : 3ᵃ, „door het geloof verstaan wij."

LEIDEN.

BARENDRECHT, 14 Junij. Onze Leeraar, Ds. M. J. Mees, deelde ons heden mede, eene beroeping te hebben ontvangen naar de Remonstrantsche gemeente te Oude en Nieuwe Wetering en deze uiterlijk gedurende drie weken in ernstig beraad te zullen nemen.

NOORDEN, 27 Mei. Nadat alhier op 18 Mei ll. door stemgeregtigden het volgende viertal was opgemaakt, bestaande uit de HH. T. J. Ringeling, Cand., F. Hopster. Pred. te Lemele c. a., P. J. Mouton, Cand. en J. G. Blaauw, Pred. te Noorden, is daaruit heden de heer Ringeling beroepen.

KATWIJK AAN ZEE, 31 Mei. Heden nam onze geliefde Leeraar, Ds. G. J. Vos Flz., een hartelijk afscheid van ons met Efez. III: 14—17. Den scheidenden vriend werd door de gemeente aan het einde der godsdienstoefening de bekende zegenbede toegezongen.

HAZERSWOUDE, 7 Junij. Onze geliefde Leeraar, Ds. G. J. Hulsman, nam heden voormiddag, na van eene zware ongesteldheid weder te zijn opgericht, afscheid van onze Gemeente naar 1 Cor. XVI: 22—44.

VALKENBURG, 14 Junij. Met 2 Cor. III: 5b. werd heden morgen Ds. Ph. Peter tot deze gemeente ingeleid door zijnen vriend Ds. W. Koelman, Pred. te Katwijk-binnen, aan wien de consulent bereidwillig het werk der bevestiging had afgestaan. Des namiddags aanvaardde de bevestigde zijn dienstwerk met I Cor. II: 2.

DORDRECHT.

SPIJK, 24 Mei. Tot veler blijdschap maakte onze Leeraar, Ds. N. Caro Wz., heden der gemeente bekend, dat hij voor de beroeping naar Oosterland op Wieringen na ernstige overweging bedankt had.

OUD-BEIJERLAND, 24 Mei. Met blijdschap vernamen wij heden van onzen jongsten Leeraar, Ds. J. E. Steenbakker Morilyon Loysen, dat hij ook voor de beroeping naar Harderwijk had kunnen bedanken.

OUD-ALBLAS, 24 Mei. Heden werd alhier beroepen de heer A. P. A. du Cloux, emer.-pred. van Spijk, prov. Groningen.

GORINCHEM, 25 Mei. Onze Leeraar, Ds. W. Zegers, heeft voor de beroeping naar Leksmond bedankt.

GORINCHEM, 31 Mei. Onze Leeraar Ds. P. C. van der Horst, heeft eene beroeping naar Giessen Nieuwkerk ontvangen.

OTTOLAND, 2 Junij. Bij den Kerkeraad is het berigt ingekomen, dat de heer A. P. A. du Cloux, emer.-pred. te Spijk in Groningen, voor de beroeping naar deze gemeente heeft bedankt.

— 2 Junij. Met dankzegging maakt de Kerkeraad melding, dat door wijlen den heer H. A. Laon, vroeger predikant alhier, aan de diaconie is gelegateerd *f* 200, vrij van successieregt. Voor genoemd legaat is bereids de voor de aanvaarding vereischte Koninklijke magtiging gevraagd.

GORINCHEM, 7 Junij Onze Leeraar, Ds. W. Zegers, heeft eene beroeping naar Vollenhove ontvangen en in ernstige overweging genomen.

— 16 Junij. Onze Leeraar, Ds. P. C. van der Horst, heeft de beroeping naar Giessen Nieuwkerk afgewezen.

— 21 Junij. Onze Leeraar, Ds. W. Zegers, heeft voor de beroeping naar Vollenhove bedankt.

OUD-ALBLAS, 17 Junij. Ook de heer A. P. A. du Cloux, emer.-pred. van Spijk in Groningen, heeft voor de beroeping naar deze gemeente bedankt.

BLESKENSGRAAF, 18 Junij Ter vervulling der vacature, alhier 31 Mei jl. ontstaan door het vertrek van Ds. A. Mac-Pherson naar Ooltgensplaat, werd heden alhier, onder voorzitting van den Consu-

lent, Ds. H. J. Bergsma, Pred. te Wijngaarden, met algemeene stemmen beroepen de heer G. J. Ringeling, Candidaat, aan wien onlangs reeds schriftelijke toezegging van beroeping was gegeven.

GOUDA.

OUDERKERK AAN DEN IJSSEL, 30 Mei. Onze Leeraar, Ds. G. Boer, is beroepen te Hoevelaken, te Doornspijk en te Apeldoorn. Dit is zijn 55ste beroep.

NOORDELOOS, 7 Junij. Heden gaf onze geachte Leeraar, Ds. K. E. van Griethuijsen, ons kennis, dat hij eene beroeping naar Heukelum ontvangen en in beraad genomen had.

GOUDERAK, 7 Junij. Heden nam onze leeraar, de heer J. A. van Wijk. afscheid van deze gemeente met Matth. XXVIII: 20.

NIEUWLAND, 9 Junij. Heden ontving de Predikant dezer Gemeente, Ds. J. W. van Maanen, eene beroeping naar de Gemeente te Kruisland.

NIEUWLAND, 14 Junij. Heden vernam de gemeente van haren Predikant, Ds. J. W. van Maanen, dat hij geen vrijheid had gevonden om de beroeping naar Kruisland aan te nemen.

EVERDINGEN, 14 Junij. In den loop der vorige week kwam ter onzer kennis, dat Christiaan Heinrich Hagenberg, na een smartelijk lijden van vier dagen, te Doesburg overleden is. Gedurende veertig jaren, van 1829—69, was hij voor ons een ernstig prediker van het Evangelie en een opregte vriend. Het berigt van zijn overlijden werd ook met aandoening gehoord, toen bij de godsdienstoefening van heden door onzen Predikant een woord ter zijner nagedachtenis werd gesproken. Zijn naam zal in deze gemeente nog lang in zegenend aandenken blijven.

WAARDER c. a., 21 Junij. Van hier is verzuimd te melden, dat Ds. H. Groeneveld de op hem uitgebragte beroeping naar deze gemeente tot hare groote blijdschap heeft aangenomen.

BRIELLE.

STAD AAN 'T HARINGVLIET, 20 Mei. Door den Kerkeraad is ter vervulling der vacature een zestal opgemaakt, bestaande uit DD. Th. van Dolder, Pred. te 's Heer Abtskerke; C. J. Boers, Pred. te Nieuw Lenzen; A. Adama, Pred. te Wanneperveen; J. G. Kam, Pred. te Dreischor; W. A. van der Linden, Pred. te Korendijk en T. J. Ringeling, Candidaat.

SOMMELSDIJK, 27 Mei. Nadat de heer G. C. Boomer, Pred. te Ritthem, voor de beroeping herwaarts had bedankt, werd heden alhier met eenparige stemmen beroepen Ds. D. G. Escher, Pred. te Warnsveld.

STAD AAN 'T HARINGVLIET, 4 Junij. Uit het opgemaakte zestal is met algemeene stemmen tot Predikant alhier beroepen Ds. T. H. van Dolder, Pred. te 's Heer-Abtskerke.

OOLTGENSPLAAT, 7 Junij. Nadat onze beroepen Leeraar, Ds. A. Mac Pherson, heden morgen in zijn dienstwerk bevestigd was door

den consulent, Ds. W. A. Wanrooij, Pred. te den Bommel, met eene rede naar Hebr. XIII: 17, hield hij des namiddags zijne eerste toespraak tot ons met 1 Cor. II: 2.

ROCKANJE, 8 Junij. Tot Herder en Leeraar dezer gemeente is beroepen de heer A. J. Adriani, candidaat bij het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen.

OUDE TONGE, 11 Junij. Het predikantstractement is met eene jaarlijksche persoonlijke toelage van ƒ 100 verhoogd.

ROCKANJE, 15 Junij. De heer A. J. Adriani, candidaat bij het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen, heeft de beroeping naar onze gemeente aangenomen.

SOMMELSDIJK. Zie Warnsveld (cl. Zutphen.)

NOORD-HOLLAND.

AMSTERDAM.

MUIDEN, 31 Mei. Onze naar Katwijk aan Zee beroepen Leeraar, Ds. A. Piper, nam heden van ons een hartelijk afscheid, sprekende naar Matth. XXVIII: 20.

— 16 Junij. Heden is alhier met eenparige stemmen tot Herder en Leeraar beroepen J. van Dijk, Pred. te Veen.

MUIDERBERG, 22 Junij. Door de vergadering van stemgeregtigden alhier werd met volstrekte meerderheid van stemmen beroepen de heer J. de Jongh van Arkel, Hulpprediker te Bussum.

'sGRAVELAND, 14 Junij. Heden deelde onze Predikant, Ds. I. Montagne Az., ons mede, dat hij voor de beroeping naar Wissekerke had bedankt, doch nu eene beroeping naar Leksmond had ontvangen.

AMSTERDAM, 7 Junij. In tegenwoordigheid van een zeer talrijke schare belangstellende toehoorders, heeft Ds. C S. Adama van Scheltema, bij de morgengodsdienstoefening in de Amstelkerk, plechtig gedachtenis gevierd van zijne vijf en twintigjarige evangeliebediening bij deze gemeente. De geachte Leeraar had bij deze gelegenheid tot onderwerp zijner rede gekozen Joh. III: 16. Aan het einde der samenkomst zong de gemeente biddend haren geliefden Leeraar het derde vers uit den 134sten psalm toe.

AMSTERDAM, 17 Junij. Ter vervulling der vacature voortdurende door het bedanken van Ds. J. W. Felix, Pred. te Utrecht, heeft het Kiescollegie maandagavond het volgende drietal geformeerd: DD. G. Doedes, Pred. te Velsen; J. G. Knottnerus, Pred. te Dordrecht, en C H. Koopman, Pred. te Waspik.

HAARLEM.

WIJK AAN ZEE EN DUIN, 14 Junij. Heden werd ingevolge de keuze van de stemgeregtigde leden der gemeente tot herder en Leeraar beroepen Ds. J. van Loon, Pred. te Warder.

OOSTZAANDAM, 15 Junij. De kerkeraad, gezien hebbende den

uitslag der daarvoor gehouden stemming van het Kiescollegie, heeft tot herder en Leeraar dezer gemeente beroepen Ds. J. van den Berg jr. theol. dr. en Pred. te Oost- en West Blokker. Met hem waren alphabetisch op het twaalftal geplaatst de Predikanten J. A. Bruins te Aartswoud, P. W. van Doorn te Steenwijkerwold, J. C. van Gorcom te Welsum, J. H. Heydenrijk te Tiel, A. M. E. Jungius te Andijk, A. C. J. van der Kemp te Noodwijkerhout, A. Rutgers van der Loeff te 's Heerenberg, J. W. Lieftink te Venhuizen, F. H. Repelius te 's Gravenmoer, W. M. de Vries te Driehuizen, en J. Verweij te Rijswijk. Zestal: van Doorn. Jungius, Rutgers van der Loeff, de Vries, en Verweij. Tweetal: Jungius en Rutgers van der Loeff.

ALKMAAR.

OUDE NIEDORP, 24 Mei. Onze predikant, Ds. H. de Lang, heeft de beroeping naar Beets aangenomen.

ZIJPE, 7 Junij. Na de morgen-godsdienstoefening werd te St. Maartenbrug in het armenzakje eene buitengewone gift van ƒ 60 en eene andere van ƒ 50 gevonden. Het waren giften der erkentelijkheid van een broeder en eene zuster der gemeente, die het zeldzame voorregt hunner gouden echtverbindtenis herdachten. De hartelijke dankzegging der Diakenen wordt hun hier daarvoor toegebragt.

BROEK OP LANGENDIJK, 24 Mei. Ds. Noordink deelde heden der gemeente mede, dat de beroeping naar Aarlanderveen, waarvan haar vóór drie weken kennis werd gegeven, door hem was aangenomen.

HIPPOLITUSHOEF OP WIERINGEN, 10 Junij. Heden werd hier tot Predikant beroepen de heer Arnoldus Metz jr., candidaat bij het Provinciaal Kerkbestuur van Noordbrabant

St. MAARTEN, 14 Junij. Heden werd alhier beroepen de heer P. van der Veen, candidaat bij het Provinciaal Kerkbestuur te Groningen. Met hem werden op het twaalftal geplaatst de HH. J. W. van Hoogstraten, Pred. te Krimpen a/d. IJssel, J. A. van Ketel, Pred. te Grosthuizen, L. van 't Sant, Pred. te Heilo, A J. Adriani, cand., J. M. Wilod Versprille, cand., P. Knuttel, Pred. te Eenigenburg, C. G. Menzel, cand., L. W. de Grient Dreux, Pred. te Scharwoude, A. Bruining, Pred. te Etershem, A. Jentink, Pred. te Petten, en A. C. Pareau, Pred. te St. Anna Paulowna. De eerste zes vormden het zestal, de eerste drie het drietal.

ALKMAAR, 16 Junij. Van hier is verzuimd te berigten, dat Ds, E. B. Gunning, van Nunspeet tot ons overgekomen, den 18 April jl., na des voormiddags door zijnen broeder, Ds. J. H. Gunning jr., te zijn bevestigd, des avonds zijne intreêrede hield.

HEER HUGOWAARD, 23 Junij. Onlangs ontvingen Kerkvoogden, namens het Kerkbestuur der naburige gemeente Nieuwe Niedorp, de toezegging eener som van ƒ 200 met 1°. Jan. a. s. te aanvaarden ten behoeve hunner kerkekas, die dergelijke ondersteuning nog maar alleszins noodig heeft. Met de meeste erkentelijkheid doen zij ook van deze aanzienlijke gift mededeeling in het vertrouwen, dat hunne

hoop op bijstand ook van andere finaucieel bevoorregte gemeenten niet worden beschaamd.

EDAM.

BEETS. Zie Oude Niedorp (cl. Alkmaar).

ZEELAND.

MIDDELBURG.

GAPINGE, 10 Junij. Door de stemgeregtigden der gemeente is tot Pred. alhier beroepen de Candidaat T. J. Ringeling.

ARNEMUIDEN, 21 Junij. Onze predikant, Ds. J. M. Rütte, deelde ons heden mede, dat hij voor de beroeping naar Nisse en Zoutelande bedankt had.

ZIERIKZEE.

DREISCHOR, 31 Mei. Onze predikant, Ds. H. L. Krom, heeft eene beroeping ontvangen naar de gemeente te Oudenhoorn.

DREISCHOR, 7 Junij. Tot veler blijdschap maakte onze Predikant Ds. H. L. Krom, aan de gemeente bekend, dat hij voor de beroeping naar Oudenhoorn had bedankt. Zijn tractement werd met eene personeele toelaag van *f* 50 als blijk van hooge waardering verhoogd.

GOES.

's HEERENHOEK, 15 Mei De Candidaat J. van der Kaaden heeft voor de beroeping herwaarts bedankt.

's HEER ABTSKERKE, 1 Junij. Heden ontving onze Leeraar, Ds. Th. H. van Dolder, eene beroeping naar de gemeente te Stad 't Haringvliet, welke hij eenigen tijd in beraad wenscht te nemen.

KRUININGEN, 1 Junij. Behalve dat de gemeente, ofschoon hoegenaamd geene kerkefondsen bezittende, het tractement van den predikant zoodanig verhoogd heeft, als hiervoren vermeld is, is zij bezig uit eigen middelen voor den predikant eene fraaije pastorij te bouwen, die tegen September e. k. voltooid moet zijn.

NISSE, 10 Junij. Uit een tweetal, bestaande uit DD. J. M. Rütte en G. C. Boomer, Predd. te Arnemuiden en Ritthem, is eerstgenoemde beroepen.

CORTGENE, 18 Junij. Onze Leeraar, Ds. J. Kromsigt, heeft eene beroeping ontvangen naar Vlissingen.

UTRECHT.

UTRECHT.

WAVERVEEN, 20 Mei. Heden is hier, door den Kerkeraad met algemeene stemmen tot predikant beroepen de heer F. van Spall, Candidaat bij het Provinciaal Kerkbestuur in Friesland.

WILNIS, 1 Junij. Met algemeene stemmen werd hier de heer T. J. Ringeling, Candidaat bij het Provinciaal Kerkbestuur van Drenthe, beroepen.

BREUKELEN. De Kerkvoogdij en de diaconie dezer gemeente werden beiden dezer dagen verblijd door eene testamentaire beschikking van wijlen Mevrouw Nolthenius, geb. van Barneveld, voor ieder groot ƒ 500, vrij van het regt van successie of eenigerlei lasten. De overledene, die bij haar leven, ook om hare milddadigheid, in deze gemeente zoozeer geacht was, doet hierdoor hare nagedachtenis nog des te meer in zegening blijven.

TER AA, 7 Junij. Heden nam onze geachte Leeraar, Ds. Ch. Peter, afscheid van de gemeente met een ernstig en hartelijk woord naar Philipp. I : 27.

BENSCHOP, 10 Junij. Alhier is beroepen Ds. J. C. Eijkman jr., pred. te Koudekerke.

HARMELEN, 14 Junij. Onze beroepen Leeraar, Ds. A. E. van der Dussen, van Schaarsbergen tot ons overgekomen. werd heden bij welwillende afstand van den consulent, Ds. W. van den Bijtel, onder ons bevestigd door zijnen vriend, Ds. N. A. de Gaaij Fortman, Pred. te Vleuten, met eene leerrede over Hand. XVI : 9, 10. Des namiddags aanvaardde hij zijn dienstwerk sprekende over Hand. VIII: 5.

MONTFOORT, 14 Junij. Heden vernamen wij met blijdschap, dat onze Leeraar, Ds. W. van den Bijtel, vrijheid heeft gevonden om ook voor de beroeping naar Makkum c. a. te bedanken.

UTRECHT, 17 Junij. De Kerkeraad der Herv Gemeente alhier is in conflict gekomen met het dagelijksch bestuur. Het Roomsche kerkbestuur heeft vergunning verzocht om zijne Oude-Mannenhuis in de Minderbroederstraat in een kerk te veranderen. Daar echter bedoelde kerk in de nabijheid zijn zou zoowel van de Janskerk als van de Domkerk, althans geen 200 el van een dier beide verwijderd, zooals de wet wil, moet eerst onze Kerkeraad worden gehoord. Deze gaf zijne bezwaren op, er ook op wijzende, hoe hinderlijk het klokgelui zijn zou gedurende den dienst in een dier beide kerkgebouwen. B. en W. achtten echter deze bezwaren niet overwegend, en berichtten dat zij hunne toestemming hadden gegeven. De Kerkeraad, hiermede niet tevreden, zal zich thans wenden tot Gedeputeerde Staten.

ABCOUDE, 21 Junij. Onze Pred., Ds. E. E. Gewin, deelde ons heden mede toezegging van beroeping te hebben ontvangen naar de gemeente te Brummen.

MONTVOORT. Zie Makkum (cl. Franeker).

AMERSFOORT.

VREELAND, 19 Mei. Toezegging van beroeping is gegeven aan Ds. E. Barger, Pred. te Lunteren.

MAARTENSDIJK, 25 Mei. Heden ontvingen wij het berigt van den heer A. P. A. Cloux. emer.-pred. te Spijk in Groningen, dat hij voor de beroeping naar deze gemeente bedankte.

EEMNES-BINNEN, 31 Mei. Heden mogten wij tot onze blijdschap

vernemen, dat onze geachte Leeraar Ds. J. Kool, voor de beroeping naar Oudewater had bedankt.

AMERSFOORT, 5 Junij. Door het Kiescollegie zijn de navolgende Predikanten op een zestal geplaatst: DD. E. A. G. van Hoogenhuijze te Steenwijk, H. M. M. Rappard te Bennekom, J. J. A. Ploos van Amstel te Hilversum, E. A. Lazonder te Oldenbroek, D. Niessen te Wijk, en J. H. van Rossem, buitengewoon 4e pred. alhier; en daaruit op het drietal: DD. van Hoogenhuijze, Ploos van Amstel en Rappard.

EEMNES-BINNEN, 7 Junij. Heden maakte onze geachte Leeraar Ds. J. Kool, ons bekend eene beroeping te hebben ontvangen naar Heusden, welke hij eenigen tijd in ernstig beraad wenscht te nemen

LEUSDEN, 14 Junij. Onze Leeraar, Ds. H W. van Lindonk, maakte ons heden bekend dat hij bedankt had voor de beroeping naar Diemen, welke hij eenigen tijd geleden ontvangen had

VREELAND, 16 Junij. Heden heeft de Kerkeraad het navolgende drietal opgemaakt: DD. IJ. D. Muller Massis, Pred. te Wichmond, L. C. Schuller tot Peursum te Woudenberg en J. D. Looijen, Pred. te Sluis.

MAARTENSDIJK, 23 Junij. De Kerkeraad heeft met algemeene stemmen van het Kiescollegie tot Herder en Leeraar beroepen Ds. P. Deetman, Pred. te Nijkerk op de Veluwe.

WIJK.

OVERLANGBROEK, 1 Junij. Gisteren voormiddag werd onze beroepen Leeraar, de heer W. K. Kuipéri, Candidaat bij het Provinciaal Kerkbestuur van Overijssel, met 2 Tim. I: 8*a*, in ons midden bevestigd door zijnen vader, Ds. N. A. Kuipéri, Pred. te Soesterberg, aan wien de consulent, Ds. J. J. van der Lip, Pred. te Wijk bij Duurstede, dit werk welwillend had afgestaan. Des namiddags deed de bevestigde intrede met een leerrede over Rom I: 16*a*.

FRIESLAND.

LEEUWARDEN.

DRAGTEN, 23 Junij. De tweede Pinkster- en Paaschdagen zijn als feestdagen geschrapt. De Kerkeraad heeft bij monde van een der predikanten bekend gemaakt, dat men ook spoedig de Zondagmiddag-godsdienstoefeningen zou moeten afschaffen, als de gemeente er geen getrouwer gebruik van maakt dan tegenwoordig het geval is.

SNEEK.

WARNS, 8 Junij. Heden werd alhier beroepen Ds. E. J. Wisselingh, Predikant der Hervormde gemeente te Antwerpen.

— 20 Junij. De Kerkeraad dezer gemeente ontving berigt van Ds. E. J. van Wisselingh, Pred. te Antwerpen, dat hij de beroeping

niet kon aannemen. Wederom eene teleurstelling, die dubbel gevoeld wordt, daar de beroepene eenigszins uitzigt gaf op zijne overkomst.

FRANEKER.

MAKKUM, 21 Mei. Heden werd door het Kiescollegie alhier tot tweeden predikant beroepen Ds. W. van den Bijtel, Pred. te Montfoort. Dit is nu ter voorziening in de vacature Apel de 29ste beroeping. Moge deze poging niet vruchteloos zijn.

SPANNUM c. a., 24 Mei. Onze Leeraar, Ds. J, Krull, deelde ons heden mede, dat hij geene vrijheid had gevonden de beroeping naar Bunschoten aan te nemen.

IDSEGAHUIZEN, 26 Mei. Heden is alhier tot predikant beroepen Ds. J. A. Ruijs, Pred. te Putten.

SCHRAARD, 31 Mei. Heden werd de hier bestaande vacature vervuld. De heer A. Gelderman, Cand. bij het Prov. Kerkbestuur van Utrecht, werd des voormiddags in de Evangeliebediening bevestigd en aanvaardde des namiddags zijn dienstwerk onder ons De bevestiger, Ds. E. W. Heinecken van Renswoude, had tot tekst Joh. XXI: 15—17. Aan de oplegging der handen werd met den bevestiger deelgenomen door Ds. H. A. E. Heinecken van Hijlaard, en Ds. H. Koops als consulent. De nieuwe Leeraar had voor zijne intrede tot tekst gekozen 1 Cor. II: 2.

MAKKUM, 1 Junij. Met innigen dank kan van hier worden gemeld, dat bij Kerkvoogden dezer gemeente is ingekomen een prachtig bewerkt zilveren broodblad ten gebruike bij het H. Avondmaal, waarop de volgende inscriptie „Ten geschenke gegeven aan de kerk te Makkum, uit de nalatenschap van B. W. Eikinga door J. Kingma, Mei 1874." Dit is nu het tweede zilveren blad ons van dezelfde hand geworden, zoodat thans het stel compleet is. Eere den edele gever, die zoo weet wel te doen, dat daardoor de nagedachtenis van een vroeger hier ter plaatse beweldadigde nog lang in zegenend aandenken zal worden gehouden. — Ook zij, ten bewijze van vermeerderde kerkelijke belangstelling alhier, tevens vermeld, dat door vijf notabele leden der gemeente achtereenvolgens aan de kerk zijn ten geschenke gegeven eenige aandeelen in de leening ten laste van voornoemde kerk tot een bedrag van ƒ 600. Hun echt christelijk voorbeeld vinde tot heil en zegen der gemeente vele navolgers.

DOKKUM.

DOKKUM. In den 28 Mei ll. gehouden vergadering van het Kiescollegie is het volgende (alphabetisch gestelde) twaalftal van predikanten geformeerd: dr. A. Boon, te Oude Pekela; A. van Dam, te Pingjum; H. H. Evers, te Sappemeer; O. Geerts, te Bergum; D. C. de Haas, te St. Jacobi Parochie; dr. H. W. Kosters, te Heenvliet; J. Kutsch Lojenga, te Marssum; D. T. Uden Masman, te Winsum; W. de Meijier, te Wormerveer; dr. J. Reitsma, te Kooten; dr. W. van Veen, te Oude Pekela en N. A. van Wijk, te Edam.

ENGWIERUM, 18 Junij. Heden werd alhier tot Herder en Leeraar beroepen Ds. N. Osti, Pred. te Warmond.

DOKKUM, 19 Junij. Door het Kiescollegie is uit het vroeger medegedeelde twaalftal gisteren-avond het volgende alphabetisch gestelde zestal van Predikanten opgemaakt: DD. A. H. van Dam te Pingjum c. a., O. Geerts te Bergum, D. C. de Haas te St. Jacobi-Parochie, Dr. W. H. Kosters te Heenvliet, W. de Meijier te Wormerveer en Dr. H. W. van Veen te Oude Pekela.

HEERENVEEN.

JOURE, 8 Mei. Met hartelijken dank vermelden diakenen, dat zij bij de godsdienstoefening hebben gecollecteerd eene obligatie van ƒ 1000 W. Schuld geschonken door de erfgenamen van wijlen de Wed. R. S. Geerts.

ST. JANSGA, 2 Junij. Heden werd alhier in gevolge benoeming van Floreenpligtigen door den Kerkeraad dezer gemeente tot Predikant beroepen Ds. G. W. Locher, Pred. te Garderen.

HAULERWIJK, 3 Junij. Heden werd tot Herder en Leeraar alhier beroepen Ds. J. J. Damsté, Pred. te Ruinen.

OVERIJSSEL.

ZWOLLE.

HEEMSE, 26 Mei. Heden ontving de Kerkeraad, tot groote blijdschap der gemeente, het berigt, dat de heer J. van der Kaaden, Cand. bij het Provinciaal Kerkbestuur van Friesland, de op hem uitgebragte beroeping heeft aangenomen.

DEDEMSVAART, 1 Junij. Werden wij in den laatsten tijd meer dan eens verblijd door ruime en aanzienlijke giften ten behoeve onzer armen, dezer dagen werden wij aangenaam verrast door het geschenk van een kostbaar doopstel, bestaande uit een sierlijk bewerkt zilveren doopbekken en kan met daarbij behoorende tafel van notenboomenhout in antieken stijl. Eere den milden en hooggeachten gever en geefster, die door hun geschenk in eene ware behoefte hebben voorzien.

DEVENTER.

ENTER, 9 Junij. Heden werd alhier tot Predikant beroepen Ds. J. E. Tatum Zubli, Pred. te Hollandsche Veld.

KAMPEN.

KAMPEN, 22 Mei. Ter vervulling der vacature-Gerth van Wijk werden hier op het zestal gebragt de predikanten: E. A. G. van Hoogenhuijze, te Steenwijk; W. Kraijenbelt, te Bodegraven; J. J. A. Ploos van Amstel, te Hilversum; C. A. Renier, te Bergschenhoek; H. W. A. Verhoeff, te Charlois en J. Vermeer, te Zwolle. Op het drietal: van Hoogenhuijze, Ploos van Amstel en Vermeer, waaruit Ds. van Hoogenhuijze beroepen is.

VOLLENHOVE, 1 Junij. Uit het geformeerde zestal van predi-

kanten werd heden door het Kiescollegie een drietal opgemaakt, bestaande uit DD.: C. H. Koopman. te Waspik; J. Krull, te Edens en Spannum en W. Zegers, te Gorinchem; waaruit laatstgenoemde beroepen is.

VOLLENHOVE. Zie Gorinchem (cl. Dordrecht).

GRONINGEN.

WINSCHOTEN.

WAGENBORGEN, 8 Junij. Gisteren werd de heer L. Okken, candidaat bij het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen, tot zijn dienstwerk bij ons ingeleid door zijnen vader, Ds. U. P. Okken, theol. Dr. en Pred. te Solwerd, aan welken de consulent Ds. M. de Muinck Keizer, die handeling op vriendelijk verzoek bereidwillig had afgestaan. Aan de handoplegging namen deel, behalve bevestiger en consulent, ook DD. W. Okken, Pred. te Herkingen, en J. J. Boerma, Pred. te Nieuwolda. De bevestigde had tot tekst 1 Tim. IV : 12. Des namiddags aanvaardde de Leeraar zijne betrekking met Jer. I : 6, 7.

APPINGADAM.

BIERUM, 19 April. Heden vierde onze predikant, Ds. R. P. Cleveringa, gedachtenis van zijne jl. Woensdag vervulde 25jarige Evangeliebediening, tot grondslag zijner feestrede leggende Philip. III: 12. Op beide dagen ontbrak het hem niet van ondubbelzinnige, treffelijke blijken van belangstelling, zoowel van de zijde van den Kerkeraad en van de Ringbroeders, als van zijne gemeente en talrijke vrienden ook uit den omtrek.

ONDERDENDAM.

HORNHUIZEN en KLOOSTERBUREN, 7 Junij. De door het vertrek van Ds. J. Schuttevaêr bij ons ontstane vacature werd tot onze blijdschap heden weder vervuld. De candidaat J. Rutgers werd in de voormiddagure in zijne bediening bevestigd door zijnen vader, Ds. S. J. Rutgers, Theol. Dr. en Pred. te Hallum, die tot tekst genomen had Efez. IV : 11, 12. Aan de plegtige inzegening namen met den bevestiger deel de schoonvader van den nieuwen leeraar, Ds. J. F. Thiens Abresch, Pred. te Zandeweer, en de consulent der gemeente. Ds. J. Douwes, Pred. te Leens. Des namiddags verbond de bevestigde zich aan ons met de zegenbede 2 Cor. XIII : 13.

NOORD-BRABANT.

's HERTOGENBOSCH.

OIJEN, 31 Mei. Heden nam onze Leeraar Ds. J. D. Tilanus, afscheid van ons naar aanleiding van 2 Cor. XIII : 11.

— 18 Junij. De Kerkeraad dezer gemeente heeft heden onder voorzitting van den Consulent, ter voorziening in de bestaande vacature, een zes- en drietal geformeerd. Zestal: DD. H. van Woudenberg Hamstra, L. van 't Sant, W. Zwart, S. G. Geertsema Beckering, J. W. van Maanen, Predd. te Ingen, Heilo, Valkenswaard, Kleverskerke, Nieuwland, en J. F. L. Boonnacker te Oisterwijk, Candidaat bij het Provinciaal Kerkbestuur van Noordbrabant. Drietal: van Woudenberg Hamstra, van 't Sant en Zwart.

BREDA.

WILLEMSTAD, 21 Mei. Heden is hier beroepen Ds. C. de Wilde, Pred. te Schiedam.

FIJNAART c. a., 8 Junij. Heden werd door het Kiescollegie gekozen en door den Kerkeraad tot Predikant beroepen G. A. Rademaker, Pred te Sneek. Met den beroepene waren op het drietal geplaatst DD Ploos van Amstel, Pred. te Hilversum en Renier, Pred. te Bergschenhoek.

DONGEN, 14 Junij. Heden werd Ds. J. D. Tilanus, tot ons overgekomen van Oijen en Megen, bij afstand van den consulent Ds. Wigeri Aberson, Pred. te Oosterhout, bij ons ingeleid door zijnen zwager Ds. E. J W. Koch, Pred. te Middelbug, met Marc. IV : 3, terwijl de bevestigde zijn dienstwerk aanvaardde met 1 Cor. IV : 20.

HEUSDEN.

WIJK, 17 Mei. Gaf onze geachte Leeraar, Ds. D. Niessen, ons onlangs kennis eene eenparige beroeping naar Nunspeet ontvangen te hebben, heden vernamen wij met blijdschap, dat hij daarvoor had kunnen bedanken.

WAALWIJK, 17 Mei. Onze Leeraar, Ds. W. van der Veen, deelde ons heden mede, dat hij voor de beroeping naar Hippolitushoef c. a. bedankt had. De gemeente gaf van hare ingenomenheid met dat besluit blijk door de eenparige aanbieding van een fraai geschenk met bijgaand album, de namen der gevers bevattende.

UITWIJK c. a., 26 Mei. Ter vervulling der vacature alhier is uit een tweetal, bestaande uit DD. T. J. Ringeling en B. Lütge, Candidaten bij het Provinciaal Kerkbestuur van Drenthe, na keuze door den Ambachtsheer, tot predikant beroepen de heer Ringeling.

OP- EN NEDER-ANDEL, 26 Mei De Kerkeraad ontving bij Koninklijk besluit de vereischte goedkeuring tot de aanvaarding van een legaat, groot ƒ 200, ten behoeve zijner diaconie besproken door wijlen Mejufvrouw J. C. Flik.

MEEUWEN, 11 Junij. Heden werd alhier beroepen Ds P. Deetman, Pred te Nijkerk.

UITWIJK c. a. 15 Juny. Bij den Kerkeraad is het teleurstellende berigt ontvangen, dat de heer T. J. Ringeling, candidaat, geene vrijheid vond de op hem uitgebragte beroeping herwaarts aan te nemen.

DRENTHE

MEPPEL.

PESSE, 21 Junij. Heden mogt de gemeente de vacature weder vervuld zien. De heer H. Rutgers, Candidaat, deed des namiddags zijne intrede naar 1 Petr. V: 14*b*. Bij vrijwilligen afstand van den Consulent, Ds. J. J Damsté, Pred. te Ruinen, was hij des voormiddags bevestigd door zijnen vader, Dr. S J. Rutgers, Pred. te Hallum, naar Joh. XXI: 16*c*. De handoplegging geschiedde door den bevestiger, den consulent en Ds. J. van Konijnenburg, Pred. te Hoogeveen.

RUINEN, 21 Junij. Werd ons vóór 14 dagen medegedeeld, dat onze predikant, Ds. J J. Damsté, eene beroeping ontvangen had naar Haulerwijk, heden mogten wij vernemen, dat hij voor die beroeping bedankt had. Tevens werd echter berigt, dat hij nu met algemeene stemmen toezegging van beroeping had ontvangen van het Kiescollegie te Loenen op de Veluwe en dat hij zulks in ernstige overweging genomen had.

COEVORDEN.

SLEEN, 12 Junij. Ter vervulling der aanstaande vacature, ontstaan door het vertrek van dr. Crul naar Goedereede, werd het navolgende zestal van Predikanten geformeerd: H. H. Heerspink te Oude Schans, J. J. Keizer te Eekst, A. Klein te Gieterveen, G. Borgesius Sikkema te Vlagtwedde, V. R. Sikkes te Klooster ter Apel en J. Sannes Spandau te Grolloo.

WAALSCHE KERK.

GRONINGEN. De 59ste Reunie van de afgevaardigden der Waalsche kerken werd van 11 tot 15 Junij ll. alhier gehouden. Alle gemeenten waren vertegenwoordigd. De Voorzitter en de Secretaris der Waalsche Commissie, de HH. J. F. C. Kronenberg, Pred. te Arnhem en J. J. L. Luti, Pred. te Middelburg, namen overeenkomstig het Reglement dezelfde functiën waar in de Reunie.

De openingsrede werd gehouden door Ds. A. B van der Vies, Pred. te Breda, naar aanleiding van Matth. XVIII: 20.

Tot leden der Waalsche Commissie om op te treden met 1 Januarij 1875 werden benoemd de HH. J. H. Gerlach. Pred. te Middelburg; G. Collins, Pred. te Rotterdam; Prof. C. H. D. Buijs Ballot, ouderling te Utrecht; en tot hunne secundi de HH. J. A. Stoop, Pred. te Nijmegen; J. G. L. Nolst Trenité, Pred. te Utrecht, en Prof. R. van Boneval Faure, ouderling te Leiden. In plaats van den heer P. Faure, naar Zwitserland vertrokken, werd Ds. J. L. Roulet, Pred. te 's Hertogenbosch, tot Sec. van Ds. Luti benoemd, en in plaats van Ds. Gerlach, die met 1 Januarij als primus optreedt, Ds. J. A. van Hamel,

Pred. te Leiden, als Sec. van Ds. Perk. — De heer P. C. Leswyn, aftredend lid van het Fonds pour le secours mutuel, werd als zoodanig herkozen.

Als plaats van Reunie voor het volgende jaar werd Breda aangewezen. Tot het houden der openingsrede werd benoemd Ds. H. A. Gagnebin, Pred te Delft, en bij ontstentenis van dezen Ds. C. G. Chavannes te Leiden.

CHRISTELIJKE GEREFORMEERDE KERK.

WESTBROEK, 25 Mei. Onder de leiding van onzen consulent P. J. de Groot is hier beroepen A. H. Jonkman te Kruiningen.

ROTTERDAM 25, MEI. Tot onze blijdschap heeft onze Leeraar P. Wagemaker voor de roeping naar Schoonhoven bedankt.

KAUDUM, 28 Mei. Heden werd alhier de eerste steen gelegd aan ons nieuw kerkgebouw door onzen Leeraar C. Kropveld. Eene groote schare woonde deze plechtigheid bij, welke door gebed, toespraak en psalmgezang afgewisseld, een goeden indruk op allen maakte.

VROOMSHOOP, 31 Mei. Ter vervulling in de bestaande vacature is door onze gemeente een beroep uitgebracht op Ds. J. R. Kreulen te Giessendam.

STEDUM, 31 Mei. Heden nam onze geliefde Leeraar B. J. Bennink na veeljarigen gezegenden arbeid onder ons afscheid van deze gemeente met Gen. 24 : 36*a*. De Heere stelle hem ten zegen ook in zijn nieuwen werkkring.

MELISKERKE, 1 Juni. Door onze gemeente is thans beroepen Ds. J. Holster te Leiden.

LANDSMEER, 1 Juni. De Heere heeft ons gebed verhoord. Onze Leeraar Ds. G. A. de Jong heeft voor de roepingen naar Oud-Loosdrecht en Idskenhuizen bedankt.

ENUMAHIL, 1 Juni. Tot onze blijdschap kunnen we melden dat onze Leeraar M. Brouwer bij ons blijft. Z.E.W. heeft voor de roeping naar Oostburg, St. Wisconsin N.Am. bedankt.

BERGUM, 1 Juni. Onze geliefde Leeraar A. van den Sluijs heeft vrijheid kunnen vinden voor de roepingen naar Harlingen en de Lier te kunnen bedanken. De naam des Heeren zij geloofd.

AMSTERDAM, 3 Juni. Uit het der gemeente voorgestelde drietal: A. van Apeldoorn te Almelo, A. Brink te Neuren en F. Bos te Meeden is eerstgenoemde beroepen.

GOES, 3 Juni. Het was den gemeente een tijding van vreugde, toen ze van haren Leeraar D. de Pré vernam, dat Z.E.W. voor de roeping naar 's Hage had bedankt.

AMSTERDAM, 3 Juni. Aan het weeshuis onzer gemeente is door wijlen den WelEd. Heer Ellerman alhier gelegateerd de som van tien duizend gulden, vrij van successie rechten.

OENKERK 3, Juni. Heden werd de eerste steen gelegd aan ons

nieuw kerkgebouw. Dit geschiede door onzen Leeraar Ds. Zanting, die daarbij een toespraak hield tot de zamengestroomde menigte.

ZUTPHEN, 5 Juni. Hier is beroepen onze vroegere Leeraar J. van Andel, thans reizend Predikant in de Prov. Noord-Holland.

MUSSEL-ONSTWEDDE, 7 Juni. Heden was ons een dag van blijdschap bereid. Onze beroepen Leeraar Ds. B. J. Bennink werd onder ons in den dienst des woords bevestigd door onzen Consulent Ds. Scholten. Z.E.W. sprak naar aanleiding van Jesaja 62 : 6, 7, terwijl de bevesttigde 's namiddags zijn intrée hield met Jesaja 41 : 13b.

TERWERD, 6 Juni. Onze waarde Leeraar J. F. ten Hoor heeft eene roeping ontvangen naar Veenwoudsterwal. Dat hij bedanke, is de algemeene wensch des harten.

NEUREN, 8 Juni. Naar de begeerte van ons hart heeft onze Leeraar A. Brink voor de roepingen naar Ambt-Vollenhoven en Pihoon bedankt.

MIDIVILDA, (Old-Ambt) 8 Juni Door onze gemeente is thans beroepen Ds. F. Bos te Meeden, met wien op het drietal stonden L. van Dellen te Hoogkerk en J. Duursema te Scheemda.

HELZEN, 10 Juni. Voor de tweede maal beroepen A. van Apeldoorn te Almelo.

RUINERWOLDE, 12 Juni. Onze Leeraar Ds. R. Vos heeft voor de roepingen naar Marum en Burum bedankt, tot groote blijdschap der gansche gemeente.

ZAANDAM, 12 Juni. Heden werd de eerste steen gelegd aan ons nieuw kerkgebouw. Dit geschiedde door onzen Leeraar L. Lindeboom, die daarbij een treffend woord tot de vergaderde menigte sprak. Eene spoedige voltooijing wordt zeer gewenscht, omdat ons oud gebouw te klein is om de hoorders te bevatten. 's Heeren zegen ruste ook op dit werk.

TERWERD, 13 Juni. Tot onze blijdschap heeft onze Leeraar J. F. ten Hoor voor de roeping naar Veenwoudsterwal bedankt.

SUAWOUDE, 14 Juni. Ter voorziening in de vacature, die hier spoedig ontstaan zal door het a. s. vertrek van onzen Leeraar Ds. van Anken naar Hallum, is hier beroepen B. J. van den Berg te Brissum.

REMONSTRANTSCHE BROEDERSCHAP.

OUDE WETERING, 25 Mei. De Kerkeraad heeft op nieuw een viertal gemaakt, bestaande uit de predikanten W. F. K. Hussem, te Boskoop, L. H. de Jong, te Nieuwkoop; M. J. Mees, Herv. Pred. te Barendrecht en H. A. van Oorde, te Zwammerdam.

AMSTERDAM, 5 Juni In de groote vergadering der Broederschap op 2 en 3 Juni alhier gehouden, is tot lid der commissie tot de Zaken der Broederschap, in plaats van den aftredenden en niet herkiesbaren prof. dr. J. Tideman, benoemd Ds. J. Herman de Ridder, Pred. te 's Gravenhage. Tot voorzitter dier commissie werd benoemd

prof. dr. C. P. Tiele, terwijl de secretaris dr. J. W. Bok als zoodanig werd gecontinueerd.

OUDE WETERING. 7 Junij. Heden werd in eene vergadering van alle stemgerechtigde manslidmaten der gemeente, uit het vroeger vermelde viertal, tot Herder en Leeraar der gemeente beroepen Ds. M. Mees, Ned. Herv. Predikant te Barendrecht. Met hem stond op het tweetal Ds. H. A. van Oorde, Pred. te Zwammerdam en Woerden.

EVANGELISCH-LUTHERSCHE KERK.

's GRAVENHAGE, 1 Junij 1874. Heden werd de 56ste jaarlijksche vergadering der Evang.-Luthersche Synode alhier geopend.

Leden dier Synode zijn:

Van de predikanten: Ds. Ludw. C. Lentz voor de gemeente Amsterdam, President; Ds. J. R. Eilers Koch voor den ring Rotterdam, Vice-president; Ds. W. D. Statius Muller, Secretaris; Ds. J. H. Michelsen, Secundus en tweede Secretaris; Prof. A. D. Loman, praeadviserend lid; Ds. C. Bakker, voor den ring Haarlem; Ds. A. H. Broens, voor den ring 's Gravenhage; Ds. W. F. Walch, voor den ring 's Hertogenbosch; Ds. C. L. W. Westhoff, Secundus van Ds. A. J. Schröder, voor den ring Utrecht, en Ds. J. C. de Meijere, voor den ring Groningen.

Van de leden der gemeente: Jhr. Mr. J. de Bosch Kemper, voor de gemeente Amsterdam; de heer Mr. A. J. Hazenberg, voor de ringen 's Gravenhage en Haarlem; de heer D. Tobias, voor de gemeente Amsterdam, penningmeester; de heer A. C. Joosten, voor de gemeente Amsterdam, de heer Mr. J. A. Kramer, voor de gemeente 's Gravenhage; de heer Mr. J. L. Melchers, voor de gemeente Rotterdam; de heer J. Diephuis Schutter, voor de ringen Utrecht en Groningen, en de heer J. H. C. Heyse, voor de ringen Rotterdam en 's Hertogenbosch.

BODEGRAVEN, 26 April. Onze hooggeachte en geliefde en ons liefhebbende Herder en Leeraar, Ds. J. L. F. de Meijere, vierde heden zijn vijfenveertigjarige ambtsbediening in het midden der gemeente. Hij predikte bij die gelegenheid over 2 Petr. I : 12, 13, 14*a*. God geve den waardigen Evangeliedienaar, althans nog eenige jaren in deze gemeente werkzaam te kunnen zijn, tot verheerlijking van God en van den Heiland, en tot heil der gemeente.

'S GRAVENHAGE, 6 Junij. Heden werd de Synode der Evang. Luth. Kerk op gebruikelijke wijze gesloten.

HERSTELD EVANGELISCH-LUTHERSCHE KERK.

AMSTERDAM, 17 Juni. Ter vervulling der vacature, ontstaan door het overlijden van Ds. H. R Bosch, is heden door den Kerkeraad eene nominatie geformeerd, bestaande uit DD. Joh. C. de Meijere, Evang.-Luth. Predikant te Leeuwarden en G. Limperg, Herst. Evang.-Luth. Predikant te Medenblik.

DOOPSGEZINDE GEMEENTEN.

VLISSINGEN, 24 Mei. 't Beroep alhier is uitgebragt op Ds. W. J. Douwen te Borne.

WORKUM, 29 Mei. Tot onze spijt heeft Ds. H. G. Dornseiffen te Terhorne, 't hem door ons aangeboden beroep van de hand gewezen.

ALMELO, 30 Mei. Tot Leeraar werd gekozen Ds. J. K. Boeke, thans te Hengelo.

WORKUM, 7 Juni. Heden werd het beroep uitgebracht op Ds. J. Honig Jz. van Poppingawier.

NOORDHORN. 7 Juni. Tot leeraar gekozen Ds. S. Wartena Jr., thans te Rottevalle.

VLISSINGEN, 7 Juni. Ds. W. J. van Douwen te Borne heeft gemeend voor 't hem hier aangeboden beroep te moeten bedanken.

AMSTERDAM, 25 Junij. Aan de kweekschool der Algemeene Doopsgezinde Sociëteit werden heden, na afgelegd examen, tot proponent bevorderd de Heeren: B. Banga, geb. te Oldenboorn; J. Westerman Holstijn, geb. te Medemblik en A. Sipkema, geb. te Jonre.

HEELEN EN HALVEN.

Die „halven" zijn toch onuitstaanbaar! Dat aarzelen om beslist partij te kiezen, dat zoeken van het juiste midden, dat transigeeren ter wille van den vrede, dat geven en nemen — neen, 't is onverdragelijk! Men kan met zulke menschen niets doen. 't Eéne oogenblik denkt men dat men ze heeft, 't andere oogenblik ontglippen zij ons. Wie kan ze vertrouwen? Wie heeft niet liever met een beslisten tegenstander te doen? Wel mocht de Génestet zeggen: Zoo'n middelman! Wat hebt g' er an?

Zijt gij het hierin met mij eens, mijn lezer? Dan ga ik gerust aan het schrijven. Wij verstaan dan elkander. Wij weten dan wat wij aan elkander hebben. En dat is voor iemand die over „heelen en halven" wat zeggen wil, verre van onverschillig. Weg met de halven! Dat is ons aller leus. Derhalve....

Nu ja, derhalve.... zijn wij nog even ver als in 't begin. Wie zijn toch die HALVEN? Of zouden wij daarover niet eerst elkander moeten verstaan? Is er hier niet een groot gevaar voor misverstand? Voor eenige jaren gaf de welbekende Strauss een werkje uit, getiteld: *de halven en de heelen.*

Men kan begrijpen, wie hij onder de *halven*, en wie hij onder de *heelen* rangschikte. Wie nog aan het wonder geloofden, en toch zich uitgaven voor vrienden van de wetenschap, maakten eene povere figuur. Zulke *halven* moesten in al hunne armzaligheid ten toongesteld worden!

En er waren andere geleerden, die hem dat nazeiden, ook in ons vaderland. Wie kent niet den interessanten strijd, die daarover gevoerd is tusschen de Utrechtsche Hoogleeraren Opzoomer en Doedes? *Oud óf nieuw!* riep de eerste, en bracht der orthodoxie hare verplichting onder het oog om te kiezen, òf terug, òf vooruit, zoo zij den blaam van halfheid niet wilde verdienen. *Oud én nieuw!* zei de laatste, en toonde aan, dat de bestredene orthodoxie niet een halve, maar een heele was, door oud en nieuw harmonisch te vereenigen; en dat veeleer de *moderne theologie* zich over hare halfheid moest schamen.

Groote verontwaardiging in het kamp der modernen! Hoe! Zij die eindelijk het raadsel der verzoening van geloof en wetenschap hadden gevonden, zij die alles, ook het kritiekste aan de kritiek onderwierpen, en voor geen consequentie terugdeinsden als de wetenschap het vorderde, zij zouden tot de HALVEN gerekend worden, tot die middelmannen, op wie zij altijd met zooveel verachting hadden neergezien! Dit was nu toch al te dwaas!

Toch is het later gebleken, dat het nog zoo dwaas niet was als men wel meende. Meer en meer nam het getal toe van hen, die aan de Modernen als achterblijvers den rug toekeerden. Om nu niet te spreken van menschen als Dr. van Vloten, van wien iemand onlangs terecht heeft gezegd, dat de eigenaardige scheldwoorden tegen de Modernen, die men in zijn geschriften verspreid vindt, later als inwendige bewijzen van de echtheid zouden kunnen gelden — wil ik alleen wijzen

op het gerucht makende boek van denzelfden Strauss, die de halven onder de theologen zoo deerlijk had gehavend, getiteld: het oude en het nieuwe geloof. Toen sloeg eerst den Modernen de schrik om het hart. Verbeeld u, daar wordt de moderne richting gebracht tot het oude geloof, waarmede de man der wetenschap voor goed moet breken, en hare voorstanders gelijk gesteld met die halven, met die middelmannen, die, maar niet kunnen inzien, dat dat zweven tusschen geloof en wetenschap een kind van dezen tijd onwaardig is.

Gelijk te begrijpen was, grepen onze Modernen fluks naar het zwaard. Eene serie van lezingen werd in de hoofdstad gehouden om toch der gemeente recht duidelijk te maken, dat de moderne richting juist daarom de ware richting was, omdat zij het midden (let wel, het midden) hield tusschen Strauss en de orthodoxie. Ja, er werd zelfs eene opzettelijke lezing gewijd aan het betoog, dat de moderne partij vooral als middenpartij zich in onze dagen moest trachten aan te bevelen.

Wij maken natuurlijk der moderne richting geen verwijt hiervan. Integendeel, ieder protest, dat zij doet uitgaan tegen de heelen van Strauss, is ons welkom. Maar voor het recht verstaan van hetgeen met de halven bedoeld wordt, is ons dit verschijnsel niet zonder beteekenis. Wij zien er uit, dat die bedoeling bij lange na niet altijd dezelfde is. Wie van daag een heele is, is misschien morgen een halve, zonder in een enkel opzicht van overtuiging veranderd te zijn.

Ja — zeggen velen — zoo gaat het, als men de wetenschap te veel toegeeft, en zich niet houdt aan de oude, beproefde waarheid! Men moet wel een HALVE worden, wanneer men slechts één oogenblik het oor leent aan de bedenkingen,

die tegen het geloof onzer Kerk in het midden worden gebracht. Slechts wie met beide voeten staat op de Belijdenis van 1618/19, die is een heele!

Illusie! — zegt Rome — wat vermeet gij u, gij Gereformeerden! om u zelven onder de HEELEN te rangschikken! Te veel eer voor een stelsel, zoo halfslachtig als het uwe! Gij gaat tot 1618/19 terug! Maar dan blijft gij halverwege staan. Gij moet al verder en verder, tot dat gij bij ons komt. Onze kerk is de oudste, de eerbiedwaardigste. Onze kerk is de alleen onfeilbare, de alleen zaligmakende kerk. Wilt ge dus een kerkelijk gezag, waaraan gij u onvoorwaardelijk onderwerpen kunt, valt dan de Roomsche Kerk in de armen.

De Roomsche Kerk! Maar ook daar hoor ik van heelen en halven. 't Is niet hetzelfde, of ik de Oud-Katholieken of de Ultramontanen, Dupanloup of Veuillot hoor spreken. De beschuldiging van halfheid, inconsequentie, beginselloosheid is ook daar aan de orde van den dag. Men geraakt gedurig in verwarring, als het er op aankomt om te bepalen wie nu eigenlijk een heele Roomsche moet heeten.

Zoo vinden wij dan overal hetzelfde verschijnsel. Deze is een HALVE voor dien, en die weder een HALVE voor een ander, en zoo gaat het al voort.

En waartoe nu deze herinnering? Om geen andere reden, mijn lezer! dan om u te wapenen tegen de verzoeking van uit vrees voor de beschuldiging van halfheid, verder te gaan dan uwe overtuiging veroorlooft. Vooral in dezen tijd is die verzoeking groot. Minder dan ooit wil men op eenig gebied van halfheid weten. Meer en meer wordt het de leuze: wat gij zijt, wees dat geheel, wees dat beslist! Vóór of tegen! Een derde is niet meer houdbaar.

Dat is een teeken van leven, zonder twijfel. Maar, waar

leven is, daar is gevaar voor krankheid. Zoo ook hier. Vóór of tegen! Uitnemend. Naar mijn hart gesproken. Maar waarvoor? waartegen? Vóór of tegen God? Vóór of tegen Christus? Vóór of tegen de waarheid? O zeker, dat is een heerlijke keuze, dat is de keuze, de levenskeuze bij uitnemendheid. Hoe scherper die keuze wordt bepaald, des te frisscher en gezonder is het leven der gemeente. Maar wanneer het eene kerk is, of een genootschap, of eene vereeniging, of eene partij, of een stelsel, waarvoor onze onverdeelde, besliste keuze gevraagd wordt, dan is het leven krank geworden. Want geen mensch kan God, geen kerk kan Christus, geen stelsel kan de waarheid vervangen. Wordt dit niet vaak vergeten? Vraagt men niet wel eens voor personen en zaken eene sympathie, die alleen voor het Hoogste, of liever voor den Hoogste mag gevraagd worden? Blijft men wel altijd zóóver van de partijzucht verwijderd, als het van een christen mag worden verwacht? Worden niet menigmaal leuzen en programma's bepleit en aanbevolen, ja opgedrongen met een vuur, alsof nu eerst de volle waarheid gevonden was?

Van de politiek wil ik nu niet spreken. Ik bepaal mij tot het kerkelijk gebied. Wat al partijnamen! Modern, liberaal conservatief, irenisch, ethisch, ethisch-irenisch, gereformeerd, confessioneel, ethisch-confessioneel, juridisch-confessioneel. Ik weet niet, waarde lezer! hoe het u gaat; maar mij begint he wel eens te schemeren. En ik weet dan ook waarlijk niet, tot wie ik nu eigenlijk behoor. Misschien gaat het u ook zoo. Misschien acht ook gij u gelukkig, dat gij niet gedwongen zijt om te kiezen. Maar.... weet dan wel, wat u te wachten staat. Als gij niet onvoorwaardelijk de éene of andere leuze overneemt, dan zijt gij een halve, en men wendt zich van u af, als van iemand, die niet weet wat hij wil, en van wien in den kerkelijken strijd niets te wachten is.

Het baat niet, of gij al zegt, dat gij u door de éene of andere richting wel voelt aangetrokken, maar daarom niet geheel en al haar program kunt onderteekenen! Dat is halfheid! roept men u toe; gij moet kiezen: vóór of tegen! Gij zijt modern? Gij moet het weten. Maar dan moet er ook van het oude geen spoor meer bij u overig zijn! — Gij zijt conservatief? Het zij zoo! Maar dan ook een haat tegen al wat nieuw is gezworen. — Gij zijt irenisch? Goed. Maar dan ook den strijd tegen het ongeloof gestaakt! — Gij zijt confessioneel? Best. Maar dan ook telkens en telkens op leertucht aangedrongen! — Gij zijt gereformeerd? Uitnemend. Maar dan ook geen tittel of jota van de gereformeerde kerkleer afgeweken!

Dát is de eisch. En wee hem, die aan dien eisch niet voldoet. Terstond is hij als een halve veroordeeld.

Zware verzoeking voor ieder, die gaarne een man van beginselen wil heeten! Vooral wanneer de beschuldiging komt uit den mond van geestverwanten en vrienden. Men zou er zoo licht toe kunnen komen, om zijne zelfstandigheid prijs te geven, en de ééne of andere partij naar de oogen te zien.

't Is waar: in het isolement ligt niet altijd de kracht. En het individualisme heeft zijn schaduwzijde. Dikwijls kan een nauwe aaneensluiting van gelijkgezinden een heerlijk voorrecht, ja soms een dure plicht zijn. Zonder samenwerking kan er op geen enkel gebied iets goeds, iets duurzaams worden tot stand gebracht. En dat er voor die samenwerking menigmaal een leuze, een program noodig is, wie zal het ontkennen?

Maar men zij in het kiezen van zulk een leus of program hoogst voorzichtig. Men geve het nooit de beteekenis, die alleen kan toegekend worden aan het kiezen van het goede deel, waarvan Jezus zegt, dat het nooit van ons zal worden weggenomen. Men toone er slechts noode toe over te gaan,

omdat de zaak van het Godsrijk schade zou lijden, als men het naliet. Men make den grondslag der samenwerking zóó breed, als de overtuiging maar eenigszins toelaat. En ook dan, wanneer men door de omstandigheden gedrongen wordt om zich nauwer aan een te sluiten, zie men het verkeerde in de partij, die men gekozen heeft, en het goede in de partij, die men bestrijdt, niet voorbij. Liever late men zich den blaam van halfheid welgevallen, dan een partijman te worden. Liever late men zich door zijne eigene partij uitwerpen, dan de waarheid aan de partijzucht ten offer te brengen.

En wat van de partijzucht geldt, dat geldt ook van de stelselzucht. Het ééne gaat met het andere hand aan hand. Meestal ligt aan eene fout in de praktijk eene fout in de theorie ten grondslag. Dit is ook hier het geval. De kerkelijke partijvorming staat met dogmatische overtuigingen in een nauw verband. Men zou zoo spoedig niet meenen recht te hebben, om eene scherpgeteekende positie in te nemen in de kerkelijke wereld, zoo men niet meende met zijn dogmatiek geheel en al klaar te zijn. Er zou zooveel partijzucht niet wezen, als er minder stelselzucht ware.

Onder stelselzucht versta ik niet het streven om zijne overtuigingen in een afgerond stelsel saam te vatten. Dit is veeleer toe te juichen. Ieder, die gewoon is te denken, heeft er behoefte aan, om wat hij gelooft voor zijn verstand te rechtvaardigen. Hij kan niet rusten, voordat zijne denkbeelden zich als een wel aaneengesloten geheel aan zijnen geest voordoen.

Maar wanneer de ééne of andere waarheid wordt miskend, omdat zij in het stelsel niet past; wanneer ter wille van de zoo vurig begeerde consequentie aan onwraakbare getuigenissen onrecht wordt aangedaan; wanneer de lof van logisch te zijn meer geldt dan de lof van waar te zijn — dan maakt men zich aan stelselzucht schuldig.

En zou dit nu zoo zeldzaam wezen? Zou er zóóveel liefde voor de waarheid zijn, zóóveel hartstocht voor de werkelijkheid, zóóveel begeerte om de dingen te kennen, zooals zij zijn en niet zooals het vooroordeel ze kleurt, zóóveel drang om den blik naar alle zijden heen te slaan, zóóveel afkeer van eenzijdigheid, zóóveel huivering tegen het miskennen van ééne openbaring Gods, zóóveel voorzichtigheid en teederheid in het behandelen van al wat de belangen van maatschappij en gemeente betreft, dat alle waarschuwing tegen stelselzucht ten eenenmale overbodig is?

Ik geloof het niet. Veeleer schijnt het mij toe, dat de vrees voor halfheid ook hierin menigeen parten speelt. Velen verleidt zij tot eene consequentie, die aan de zaak der waarheid groote schade doet.

„Maar hoe," vraagt misschien deze of gene, „kan dan ooit de consequentie aan de waarheid schade doen? Is het niet de eisch der wetenschap, dat men consequent zij? Mag men terugdeinzen voor eenige gevolgtrekking, wanneer het beginsel goed is?" Zonder aarzelen antwoord ik hierop, ja! En wel, om de eenvoudige reden, dat ons verstand nooit kan komen tot een beginsel, waarin de volle waarheid ligt opgesloten. De volle waarheid heeft God alleen.

Men zegt wel eens: de waarheid ligt in het midden! En zoo is het in menig opzicht. Men heeft er misbruik van gemaakt. Men heeft er alle gemis van een vaste overtuiging meê willen bedekken. Men heeft er een vrijbrief van gemaakt voor beginselloosheid en willekeur. Maar daarom mogen wij de betrekkelijke waarheid er van niet miskennen. Als wij één beginsel consequent doorvoeren, komen wij dikwijls tot een resultaat, dat ons in strijd brengt met een ander beginsel, dat niet minder waar is dan het beginsel, waarvan wij zijn uitgegaan. Zoo zou ongemerkt de waarheid in leugen over-

gaan. Wat staat ons dus in dat gevoel anders te doen, dan de consequentie aan de waarheid op te offeren! Het moge een kruis voor ons denken zijn, wij moeten dat kruis dragen. O! wij kunnen ons zoo goed de klacht van den grooten Vinet begrijpen: „Mijn God! zal ik dan nooit van dat dualisme worden verlost?" Werkelijk, er is een dualisme, waaraan wij, of wij het willen of niet, gebonden zijn. Wij streven naar eenheid, en wij kunnen de eenheid maar niet vinden. Wij willen alles tot één beginsel terugbrengen, en wij zijn gedurig genoodzaakt twee beginselen in hunne betrekkelijke waarde te erkennen.

Hiertoe is moed noodig. Consequent te zijn, is gemakkelijker dan waar te zijn. Al ware het alleen hierom, dat men zoo licht de beschuldiging van *halfheid* op zich laadt. Er zijn van die *heelen*, die met die beschuldiging spoedig gereed zijn. Zij zijn klaar met hun stelsel. Zij hebben een welgeordend geheel van waarheden, waarvan de deelen zoo keurig in elkander passen als de stukken van een legkaart. Er kan niets uit gemist worden. En er behoeft ook niets meer bij. Om het even of zij het door eigen nadenken of door overlevering verkregen hebben, zij hebben het nu eenmaal, en roemen er in, en zien op die tobbers, die het met alle inspanning nog niet half zoo ver gebracht hebben, met medelijden neer.

Ik kan het begrijpen. En toch benijd ik hun hunnen roem niet. Want die roem is verkregen ten koste van de waarheid. 't Is zeker gemakkelijk om, als men twee factoren met elkander in overeenstemming moet brengen, één der beide factoren eenvoudig te vernietigen; maar daarmede komt men op het gebied der waarheid niet veel verder.

Ik wil mij duidelijker verklaren, en dan in een drietal voorbeelden mijne bedoeling ophelderen. Het groote dua-

lisme, waaronder wij gebukt gaan, is het dualisme van *God en mensch*. Welke betrekking is er tusschen God en den mensch? Welk verband is er tusschen de werkzaamheid Gods en de werkzaamheid des menschen? Hoe wordt aan de ééne en aan de andere werkzaamheid gelijkelijk recht gedaan? Dit zijn vragen, die alle eeuwen door gedaan zijn, niet alleen na, maar ook vóór Christus, niet alleen onder hen, die het licht der Openbaring Gods bezitten, maar ook onder hen, die het missen. Allerlei stelsels, allerlei theoriën zijn bedacht, om een juist antwoord op die vragen te geven. Maar te vergeefs. Na 60 eeuwen zoekens en tastens is de menschheid nog niet veel verder gekomen. Nog altijd is het raadsel niet opgelost. Gaan wij uit van het begrip van God, de hoogste Oorzaak van alle dingen, den absoluten Regeerder der wereld, dan komen wij tot de ontkenning van 's menschen persoonlijkheid. Nemen wij daarentegen tot uitgangspunt het begrip van mensch, als persoonlijk, zelfbewust, vrijwerkend wezen, dan is er ten laatste geen plaats meer voor God.

Dit te erkennen, is pijnlijk voor het denkend verstand. Toch moet het erkend worden. Liever moeten wij onze onmacht belijden, dan eene oplossing toe te juichen, die eigenlijk geen oplossing is, omdat zij òf de werkzaamheid Gods, òf de werkzaamheid des menschen wegredeneert. Liever moeten wij ook hierin voor *halven* willen doorgaan, dan den naam van *heelen* te verdienen met afwijking van den rechten weg der waarheid.

Allereerst wijs ik, om dit duidelijk te maken, op den strijd, die sinds eeuwen gevoerd is over *het verband tusschen Gods soevereiniteit en des menschen vrijheid*.

Ons *geloof* zegt: God is soeverein. Hij werkt alle dingen door den raad van zijnen wil. Met almachtige hand bestuurt Hij aller lot. Buiten zijnen wil kunnen wij ons niet

roeren of bewegen. Niemand kan Hem wederstaan. Niemand zijn plan verijdelen. Al ons handelen, spreken en denken is opgenomen in zijn eeuwigen raad.

En toch zegt ons ons innigst bewustzijn, dat wij vrij zijn. Wij handelen uit vrije keuze, en zijn daarom verantwoordelijk voor onze daden. Door geen enkele macht worden wij tot het doen van het kwade gedwongen. Wij zondigen omdat wij het willen, en moeten dus de straf, die over ons komt, als rechtvaardig erkennen.

Hoe is nu het ééne met het andere overeen te brengen? Kennelijk is er strijd. Is het God, die alles in ons werkt, het willen en het werken, naar zijn welbehagen, en van wien dus de eerste gedachte ten goede in ons hart moet uitgaan, dan is het onze schuld niet, als wij het goede niet willen en doen, en dus ook onze schuld niet, als wij verloren gaan.

Daarentegen, is dit wel onze schuld, is de zonde dus vijandschap tegen God, verzet tegen Gods wil, verijdeling van Gods liefdeplan, dan is het niet te begrijpen, hoe God alwetend en almachtig kan heeten.

Zoo staat dan ons verstand voor een mysterie, dat niet te doorgronden is. Redeneeren wij uit Gods soevereiniteit voort, dan wordt de zedelijke vrijheid van den mensch vernietigd; zetten wij echter die zedelijke vrijheid voorop, dan is het gedaan met de soevereiniteit Gods. Hoe zullen wij ooit uit die moeilijkheid geraken? Het is beproefd op velerlei wijze. Maar altijd te vergeefs. Men deed òf aan Gods soevereiniteit, òf aan 's menschen vrijheid te kort, òf aan beide te gelijk. Zoo heeft men gezegd, dat God wel vooruit geweten, maar niet vooruit bepaald heeft, wie er zalig zouden worden. Maar op die wijze wordt Gods besluit van onzen wil afhankelijk gemaakt, en is dus niet Gods wil, maar onze wil soeverein.

Anderen meenden, dat de val van Adam, als den stamvader van het menschelijk geslacht, alles verklaarde, daar deze met een vrijen wil door God was geschapen. Maar dat is slechts eene verschuiving der quaestie. Want wilde God niet, dat Adam vallen zou, hoe kon het dan gebeuren, daar God toch almachtig is? En wilde God wèl, dat Adam vallen zou, waar blijft dan Gods heiligheid?

Weder anderen zijn daarin nog verder gegaan, en beweren dat de zonde slechts zonde is voor ons, maar niet voor God; dat God haar bepaaldelijk heeft gewild, niet opdat zij blijven zou, maar als eene noodzakelijke phase in onze zedelijke ontwikkeling; dat zij ons dus wel, zoodra zij bedreven is, een kwaad toeschijnt, maar werkelijk geen kwaad is, maar veeleer iets, waarvoor wij in de eeuwigheid God zullen danken, gelijk wij zullen danken voor rampen en beproevingen, als onmisbaar voor onze heiliging en volmaking. Maar ik vraag: is dat geen miskenning van het karakter der zonde? Is dat geen beleediging van het geweten, het edelste dat God ons geschonken heeft? Zijn de fijnst gesponnen redeneeringen in staat het: schuldig en strafwaardig! van onze voorhoofden weg te wisschen? Neen, zulk een oplossing bevredigt ons het allerminst. Noch het geweten, noch het geloof komt er door tot zijn recht.

Laat ons het maar erkennen. Wij weten het niet. Wij hebben de hoogere eenheid van de twee genoemde beginselen niet gevonden. Voor ons verstand sluit het ééne het andere uit. Maar door onze geloofservaring worden zij beide geëischt. Zoolang er menschen zijn, die in God gelooven, zal ook deze getuigenis gehoord worden: het goede heb ik aan God te danken, het kwade heb ik aan mij zelven te wijten! Komt er nu een heele om ons te zeggen, dat dit inconsequent is, en dat wij beide het goede en het kwade òf aan God òf aan

ons zelven moeten toeschrijven, dan zeggen wij: gij hebt volkomen gelijk! Als ten minste het abstrakte verstand moet beslissen. Maar wij zeggen met Vinet: het hart heeft eene andere logica dan het verstand, eene logica die dan vooral, wanneer het het geloofsleven geldt, veel beter te vertrouwen is. Zijn wij daarom halven, het zij zoo! Dan zijn wij het met de Schrift, met de Kerk van Christus, met ons hart in zijne heiligste oogenblikken, met ons geweten in zijne krachtigste uitingen. En dat is ons genoeg. Wij stellen er een eer in, halverwege te blijven staan, als wij zien dat het voortgaan ons verderfelijk zou wezen. Wij willen juist zóó ver gaan als wij gelooven dat God wil, geen stap verder. Komen wij dan het dualisme niet te boven, welaan, dit offer wil ons verstand wel brengen aan het geloof. Want in het hart, den zetel van het geloof, openbaart God zich het duidelijkst. Daarom heeft het de eerste en de hoogste stem.

In de tweede plaats wijs ik op de Heilige Schrift, en wel bijzonder op de betrekking, waarin het Goddelijke en het menschelijke in de Schrift tot elkander staan. De Schrift is Gods Woord, in dezen zin, dat zij de volkomen openbaring is van den raad Gods ter onzer verlossing. Wat God der menschheid heeft willen zeggen van den weg des heils en des levens, dat vinden wij in de Schrift ons bewaard. „Voortijds, vele malen, en op velerlei wijze gesproken hebbende door de profeten, heeft God ten laatste tot ons gesproken door den Zoon.” In den Zoon is de laatste en hoogste openbaring Gods tot ons gekomen. Hij is ons het Woord, dat in den beginne bij God, en God was, Israëls profeten inspireerde, in de volheid des tijds, in de gestalte van een mensch, Gods heerlijkheid ons te aanschouwen gaf, en verheerlijkt aan Gods rechterhand alles zijnen Apos-

telen heeft geopenbaard door den Heiligen Geest, wat de gemeente van alle plaatsen en alle tijden noodig had te weten om aan hare heilige roeping in deze wereld te beantwoorden. Zoo spreken wij dan van de Goddelijkheid der H. Schrift niet alleen in den zin, waarin al wat waar, schoon en goed is, goddelijk kan heeten, maar in geheel bijzonderen zin. Wij sluiten er het Wonder, het Bovennatuurlijke bij in. Het ontstaan der Schrift langs natuurlijken weg te verklaren, is ons onmogelijk. Zulke woorden zij in eens menschen hart niet opgekomen! Zulk een weg des heils is door geen menschelijk verstand bedacht! Daarom geven wij ons met vertrouwen aan de Schrift over. Wij zijn gerust als zij ons vrijspreekt. Wij bouwen op hare beloften. Wij laten ons door haar voorlichten en leiden. Wij nemen haar tot richtsnoer van ons geloof en onzen wandel.

Maar niet minder hebben wij een oog voor de menschelijke zijde der H. Schrift. Door menschen geschreven, heeft zij met andere schriften alles gemeen, zoowel wat haar oorsprong als wat hare lotgevallen betreft. Mozes en Samuel, David en Salomo, Jezaja en Jeremia, Johannes en Paulus, Petrus en Jacobus, zij waren menschen van gelijke beweging als wij, als zij te boek stelden, wat zij hadden gehoord of gezien of hadden leeren kennen van de verborgenheid der godzaligheid. En wat zij te boek gesteld hebben, is ons langs zuiver menschelijken weg bewaard gebleven. Menschen hebben ze door afschrijven aan de vergetelheid ontrukt. Menschen hebben er een keuze uit gedaan, om der Kerk een onbedriegelijken Canon te kunnen geven, waaraan zij zich houden kon. Menschen hebben die Canonieke boeken binnen de kloostermuren bewaard. Menschen hebben ze uit het kloosterstof te voorschijn gehaald, en ze den gemeenteleden in handen gegeven, opdat zij, een iegelijk in zijne eigene

taal, zouden lezen, wat God in Christus ter onzer verlossing gedaan heeft. Onze Bijbel heeft dus, gelijk iedere andere verzameling van boeken uit den ouden tijd, zijne geschiedenis gehad, en is als zoodanig aan de critiek onderworpen. Niemand, die den naam van Protestant wil dragen, mag die critiek als onbehoorlijk afwijzen, of haar aan onnatuurlijke banden leggen, dat is aan zulke banden, die niet in de natuur en het wezen der Heilige Schrift zelve gegrond zijn. Wil men critiek uitoefenen, zonder van den Geest, die in die Schrift spreekt, vervuld te zijn, dan spreekt men daarmede zijne onbevoegdheid uit, even als iemand, die geen kunstgevoel heeft, onbevoegd is om over een kunstwerk te oordeelen. Maar heeft men den Christus, die van Gods Openbaring het middelpunt is, in zich opgenomen, en in zijne gemeenschap het leven met God gevonden, dan oefene men ook vrij zijne critiek uit op uitlegging, vertaling, tekst, auteurschap en inhoud, in één woord, op alles wat een voorwerp van de critiek kan en moet zijn.

Maar nu rijst de vraag op, welk verband er is tusschen die Goddelijke en menschelijke zijde der Heilige Schrift, tusschen de inspiratie der schrijvers en hunne vrije werkzaamheid. Licht kunnen wij in het aangeven van dit verband mistasten. Wij loopen gevaar de beteekenis van den éénen of van den anderen factor voorbij te zien.

Vooral wanneer men te veel het oor leent aan de heelen, van de linker- en van de rechterzijde. Er zijn er genoeg, die alle pogingen om eene bevredigende voorstelling te geven van de betrekking, waarin het Goddelijke en het menschelijke in de Schrift tot elkander staan, als ijdel verwerpen. Één van beiden — zeggen zij — òf de Schrift, zooals wij die vóór ons hebben, in al hare deelen, tot in de kleinste bijzonderheid toe, als onfeilbaar aannemen zonder eenig on-

derzoek, zooals b. v. de Mohammedaan zijn koran aanneemt, òf met het geheele Inspiratiebegrip breken, en de Bijbelboeken eenvoudig beschouwen als de litteratuur van het Joodsche volk in de belangrijkste tijdperken van zijn leven, waaruit wij te nemen hebben wat wij voor onzen tijd dienstig en noodig achten. De Modernen kiezen het laatste. Zij plaatsen de Bijbelboeken, wat hun oorsprong betreft, geheel op ééne lijn met de Zendavesta der Perzen en de Veda's der Indiërs. Alle wonder, alle bovennatuurlijke werking Gods verwerpende, verwerpen zij ook de wondervolle, bovennatuurlijke leiding Gods, door Israëls profeten en apostelen in hun spreken en schrijven genoten. Spreken zij van Inspiratie, dan is het alleen in dien zin, waarin ook op ander gebied, b. v. op het gebied van kunst en wetenschap, van Inspiratie sprake is. Zij wordt dan ééne van de vele gaven, die sommigen menschen van nature eigen zijn, eene bezieling, eene geestdrift, eene virtuositeit op godsdienstig gebied, waardoor men de dingen Gods ziet en verstaat, veel eerder en veel beter dan anderen.

Zoo wordt de goddelijke factor, als onderscheiden van den menschelijken, vernietigd. Het menschelijke, in zijne edelste openbaringen, is het eenige wat overblijft.

Dit bevredigt onze godsdienstige behoeften niet. Wij kunnen zulke heelen niet zijn.

Maar evenmin kunnen wij het vinden met de heelen aan de andere zijde, die aan den menschelijken factor der H. Schrift zijne beteekenis ontnemen. Er zijn er, die elke critiek, op de Bijbelboeken uitgeoefend, zoo al niet veroordeelen, dan toch met argwaan aanzien. Zoodra er eenige twijfel geopperd wordt, al is het dan van eene zijde, aan welke men den grootsten eerbied voor den Christus der Schrift veilig kan veronderstellen, eenige twijfel aangaande de historische werkelijkheid van sommige oud-testamentische ver-

halen, of de echtheid van een of ander boek, of van een' of anderen tekst, of ook het juiste van eene vertaling, ja zelfs het aannemelijke van eene geijkte uitlegging — dan heet men terstond een bestrijder der Heilige Schrift, een ongeloovige, die aan de gemeente haren Bijbel ontrooven wil, althans bezig is om den grond te ondermijnen, waarop het Schriftgeloof rust. „Wat hebben wij aan onzen Bijbel — zoo vraagt men — als er een tittel of jota van ontkend kan worden! Zoo goed als men het ééne ontkennen kan, kan men ook het andere ontkennen. En eindelijk blijft er niets meer over. Neem iets van dat gebouw weg, en de ééne steen na den anderen brokkelt af, en na verloop van eenigen tijd ligt het gansche gebouw in puin. Neen, wij willen houden wat wij hebben. Wij ontzeggen aan de critiek het recht om zich in dezen te doen hooren. Wij zijn doof voor hare uitspraken. Wij zijn op dat punt heelen en geen halven!"

't Is niet te ontkennen, dat er in die woorden veel is dat aantrekt. Er spreekt een eerbied voor de Schrift uit, die in menig opzicht te waardeeren is. Er ligt een zekere consequentie in, die tegenover zooveel zwevends en onbestemds, als zich overal doet hooren, den man van beginsel bekoort; een vastheid van overtuiging, waardoor men bestand schijnt te zijn tegen de sterkste aanvallen van twijfel en ongeloof. Maar is het wel meer dan schijn? Bewijst het wel voor eene vaste overtuiging, wanneer men de ooren voor de stem der wetenschap sluit, en ieder onderzoek naar de waarheid van hetgeen men gelooft, voor doodzonde houdt? En is men dan ook wel consequent? Als men zoo vasthoudt aan de letter der Schrift, en zijn gansche geloof voelt wankelen, wanneer er van den gewonen tekst of van de gewone vertaling wordt afgeweken, moet men dan niet

komen tot eene onfeilbare Kerk, die voor een onfeilbaren canon, en een onfeilbaren tekst, en eene onfeilbare vertaling, en eene onfeilbare uitlegging instaat? Maar dan is men geen Protestant meer. Dan is men bij Rome aangeland. Want wel het Katholicisme, maar niet het Protestantisme kent eene onfeilbare Kerk. Wil men nu ten koste van zijn Protestantisme een heele zijn, het zij zoo!

Wij voor ons willen dan liever onder de halven gerangschikt worden. Wij houden vast aan het Protestantsch beginsel van vrij onderzoek, en laten ons door niemand het recht ontnemen om het licht der wetenschap, en dus ook het licht der critiek over de Heilige Schrift te doen opgaan. Gebiedend wordt dit gevorderd door hare menschelijke zijde. Evenmin als wij ter wille van het menschelijke het Goddelijke in de Schrift willen voorbijzien, evenmin willen wij het tegenovergestelde.

Maar hoe dan? Wij moeten toch komen tot eene bevredigende theorie, die het Goddelijke en het menschelijke zóó met elkander in verband brengt, dat het aan de eischen der logica beantwoordt! Wij moeten toch een afgerond begrip hebben, waarin de twee factoren tot eene hoogere eenheid zijn opgelost!

Eilieve, waarom? Omdat wij anders geen vasten grond hebben voor ons geloof? Maar vindt men dan dien grond zoo bijzonder vast, wanneer alles afhangt van een afgerond begrip en een wel aaneensluitend stelsel? Loopen wij dan niet gedurig gevaar om ons geloof te verliezen? Hoe licht toch kan het gebeuren, dat er een bres geschoten wordt in onze redeneeringen, dat vragen worden gedaan, die wij niet kunnen beantwoorden, bedenkingen worden geopperd, die wij niet kunnen weêrleggen. En waar blijft dan ons geloof?

Neen, wij mogen van geen Inspiratie-theorie ons geloof

aan de Goddelijkheid der Schrift afhankelijk maken. Dat wij zulk eene theorie zoeken, spreekt van zelf. Ook op dit punt wetenschap en geloof met elkander te verzoenen, blijft het streven van ieder denkend Christen. Maar men grijpe maar niet uit wanhoop de ééne of andere theorie aan, die door de heelen aan de ééne of aan de andere zijde ons wordt aangeboden, alleen omdat zij ons voorkomt meer dan anderen consequent te zijn. Wij hebben niet in de eerste plaats naar consequentie, maar naar waarheid te vragen.

Ronduit moet ik dan ook bekennen, dat nog geen enkele theorie mij bevredigt. Ik heb de oplossing van het raadsel niet gevonden. Of zij ooit gevonden zal worden? Ik geloof het niet. Om de eenvoudige reden, dat wij ons geen juiste voorstelling kunnen vormen van de betrekking, waarin de Goddelijke en de menschelijke werkzaamheid tot elkander staan.

Laat mij tot opheldering wijzen op de profetie. Zij is „niet voortgebracht door den wil eens menschen, maar de heilige menschen Gods, van den H. Geest gedreven zijnde, die hebben ze gesproken.” Israëls profeten waren met Gods bijzondere openbaring begunstigd. In buitengewone mate waren zij met den Geest, door welken God onder Israël woonde, bezield. Bij het licht van dien Geest zagen zij de dingen van Gods koninkrijk, de dingen des geestelijken levens, dikwerf ook de dingen der toekomst, helder en klaar. En wat zij spraken en schreven, was van dat dieper inzicht de uitdrukking. Niet uit hen was dus de profetie. Niet langs den gewonen weg van menschelijk nadenken, evenmin door de gave van intuitie, waarmede God sommige menschen heeft bedeeld, zijn zij tot het profeteeren van de goddelijke dingen gekomen. Maar door eene openbaring Gods, die zich aan hun verstand en hart, gevoel en verbeelding op eene buitengewone wijze mededeelde.

Evenwel, wanneer men die openbaring Gods wilde vereenzelvigen met een instorten van gedachten en woorden, waarbij de vermogens der menschelijke ziel werkeloos blijven, met een vóórzeggen of dicteeren van hetgeen te spreken of te schrijven was, zou men aan de menschelijke zijde der profetie te kort doen, en niet kunnen antwoorden op de vraag, van waar het bijzonder karakter te verklaren is, dat de profetiën dragen naar de individualiteit van den profeet, naar den tijd, waarin hij leefde, naar de omstandigheden, waaronder hij verkeerde, en dikwijls ook naar de beperkte mate van verstandelijke en zedelijke ontwikkeling, die den kring, waartoe hij behoorde, eigen was.

Dit bijzonder karakter is niet te loochenen. Er moet mede gerekend worden bij de verklaring van den oorsprong der profetie. Het moet ons tot de erkentenis brengen, dat de profeten niet alleen maar werktuigen zijn geweest, waarvan de H. Geest zich heeft bediend, maar dat zij zelven hebben gedacht en overdacht en nagedacht, zoodat hunne profetiën wel ter dege hunne profetiën waren, en naar inhoud en vorm den stempel droegen van hunne persoonlijkheid en van hun tijd.

Die vereeniging nu van het goddelijke en het menschelijke in de profetie, die wijze van werken van den Geest der profetie, dat verstaan van dien Geest door den geest des profeten, dat element van het Bovennatuurlijke in het natuurlijk proces van zijn zieleleven, onder bepaalde woorden, onder eene bepaalde formule te brengen... 't is mij onmogelijk. Van den geest der profetie geldt het evenzeer als van den Geest des geloofs: „de wind blaast waarheen hij wil, en gij hoort zijn geluid, maar gij weet niet vanwaar hij komt en waar hij heengaat."

En zoo is het ook met den Geest, die naar Jezus' belofte

de Apostelen vervulde, welke geroepen waren om den grondslag te leggen van de Kerk van Christus. De volheid des Geestes, aan de schrijvers des N. Verbonds blijkens hunne schriften geschonken, doet ons altijd tot die schriften terugkeeren als onze hoogste autoriteit in zake des geloofs. Maar de wijze waarop hun die volheid des Geestes, met eerbiediging van het echt-menschelijke in hun denken, spreken en handelen, geschonken is, is voor ons onnaspeurlijk.

Ook dat is een kruis voor ons verstand; maar ook dat kruis moeten wij uit liefde voor de waarheid willen dragen.

Ten laatste wil ik mij eenige oogenblikken bewegen op kerkelijk-politiek gebied. Ook daar vinden wij een dualisme van God en mensch, dat wij niet kunnen erkennen, zonder telkens van halfheid te worden beschuldigd.

De Christelijke Kerk, ook dat gedeelte, waartoe wij behooren, draagt een goddelijk karakter. Wij gelooven in „eene heilige, algemeene, Christelijke Kerk," als eene instelling van Christus, als een werk van God, als eene schepping van Gods wondermacht, omdat wij gelooven in den Heiligen Geest. De Heilige Geest heeft de Christelijke Kerk gesticht. Niet alleen de Christelijke gemeeente, maar ook de Christelijke Kerk, indien men ten minste dit onderscheid wil maken tusschen gemeente en Kerk, dat de Kerk de zichtbare verschijnensvorm is der gemeente. Want God is niet alleen de Schepper van de onzichtbare, maar ook van de zichtbare dingen, niet alleen van het wezen, maar ook van den vorm, niet alleen van den geest, maar ook van het lichaam. Is dus de gemeente eene schepping des H. Geestes, dan is het ook de uitwendige verschijning der gemeente. Dan kan ook zoo min belijdenis als organisatie als louter menschenwerk tegenover het werk des Heiligen Geestes geplaatst worden.

Maar naast dat Goddelijk element in het leven der Christelijke Kerk staat ook het menschelijk element. Het zijn menschen, zwakke, zondige, feilbare menschen, die de gemeente vormen. 't Is eene van God afkeerige wereld, waarin de gemeente optreedt, en onder wier invloed zij gedurig verkeert. Niet terstond heeft zij het plan Gods verwezenlijkt. De voltooing van het Godsrijk is eerst in de toekomst te wachten. Zij jaagt er naar of zij het ook grijpen mocht, maar loopt ook gedurig gevaar van mis te tasten. Zij spreekt het leven van Christus, dat in haar is, uit, maar kan dat nooit anders doen dan op gebrekkige wijze. Zij streeft naar eene organisatie, die aan haar wezen beantwoordt, maar altijd is de rijkdom van haar wezen grooter, dan door hare organisatie kan worden uitgedrukt. Zij belijdt wat zij in haar Hoofd heeft gevonden, maar is in dat belijden, in vorm en inhoud beide, aan menige dwaling onderhevig. Zij streeft naar eenheid krachtens de eenheid des Geestes, die in al hare leden woont, maar is dikwijls verplicht de eenheid ten offer te brengen, om te beter aan hare roeping te beantwoorden. Zij is het zout der aarde, het zuurdeesem dat de gansche maatschappij moet doortrekken, en gevoelt zich geroepen om alle krachten en gaven der menschheid te wijden door den Geest van Christus, maar gevoelt zich tevens door tallooze omstandigheden, waarin de vinger Gods niet te miskennen is, verhinderd om die roeping te vervullen. Zij heeft alle dingen, en zij moet ze nog verkrijgen. Zij heeft de volle waarheid, en zij moet ze nog vinden. Zij is met Christus gekroond, en zij moet nog strijden. Zij is met Christus verheerlijkt, en zij moet nog lijden!

Ziet, dat menschelijk karakter der gemeente is niet minder waarachtig dan haar Goddelijk karakter. Gevaarlijk is het, óf het eene, óf het andere te miskennen. Toch

ziet men die miskenning maar al te vaak. Zij is zoo bekoorlijk voor een ieder die een heele wil zijn, en vóór alle dingen jaagt naar consequentie, ten koste van de waarheid.

Wat bedoelt gij toch — zoo hooren wij aan den éénen kant zeggen — met dat Godmenschelijk karakter der Kerk? Is dat wat zuiver-menschelijk is, niet Goddelijk tevens? Wij gelooven niet meer aan eene bovennatuurlijke werking Gods, onderscheiden van de menschelijke werkzaamheid, en moeten dus die idé van eene schepping der gemeente door den H. Geest als eene abstractie verwerpen. De Christelijke gemeente is ons niets anders dan eene vereeniging van menschen, die God willen dienen overeenkomstig de beginselen, door Jezus van Nazareth gepredikt en met zijn bloed bezegeld. Den godsdienst van Jezus vinden wij den beste van alle godsdiensten, het meest overeenkomende met de hoogte, waarop onze godsdienstige en zedelijke ontwikkeling staat. En daar nu de ondervinding leert, dat door onderlinge gemeenschap het godsdienstig gevoel het meest wordt opgewekt, sluiten wij ons aaneen tot gemeenschappelijke Godsvereering. Voor zoover namelijk de godsdienstige inzichten overeenkomen. 't Is toch zeer wel mogelijk, dat die inzichten met elkander in strijd zijn, ja vlak tegenover elkander staan. Vooral met betrekking tot den persoon van Jezus, den Stichter des Christendoms. De één houdt hem voor den eengeboren Zoon van God, aan den Vader gelijk, de ander voor den uitnemendste der menschen, voor het grootste genie op godsdienstig gebied. De één belijdt hem als het Hoofd der gemeente, gestorven om onze zonden en opgewekt om onze rechtvaardiging, de andere ziet in hem den grooten Baanbreker op den weg der godsdienstige vrijheid, die ons van de heerschappij der wet, en de macht der traditie heeft verlost.

En zoo is het niet alleen ten opzichte van den persoon van Jezus, maar ten opzichte van alles watde beschrijving betreft van het godsdienstige leven. Wie God is, welke betrekking er is tusschen God en de wereld, hoe God moet gediend en vereerd worden, hoe de vergeving der zonden te verkrijgen is, wat er te denken is van het eeuwige leven, dat alles wordt verschillend opgevat.

't Ligt dus in den aard der zaak, dat er verschillende kerken of vereenigingen moeten ontstaan, waaraan gelijkgezinden zich aansluiten. In welke men zich het meest te huis zal gevoelen, hangt van vele omstandigheden, niet het minst van verstandelijke ontwikkeling af. De dogmatische inzichten hebben dan ook met het godsdienstige leven weinig te maken. 't Is maar de vraag, of dat godsdienstige leven aanwezig is, en of men het voeden en versterken wil, door te staren op het beeld, en het luisteren naar het woord van Jezus. Zoo ja, dan is men een Christen.

't Spreekt wel van zelf, dat men op dat standpunt met eene Belijdenis weinig is ingenomen. Of men wil haar in het geheel niet, of men laat haar zóó weinig bevatten, dat mannen van de meest tegenstrijdige gevoelens er zich gemakkelijk meê kunnen vereenigen.

Eveneens gaat het met de organisatie, en in het algemeen met de wijze waarop het kerkelijk leven zich openbaart. Men hecht er weinig waarde aan. Voor de radikaalste verandering deinst men niet terug. De statuten worden gewijzigd, zooals dat met iedere menschelijke instelling geschiedt, wanneer de algemeene belangen dat medebrengen. Aan geen Schrift of traditie gebonden, regelt men zich naar hetgeen de geest des tijds, zooals die in het maatschappelijk leven zich uitspreekt, vordert.

Het maatschappelijk leven! Ziedaar het wit ge-

noemd, waarnaar, op dit standpunt, de Kerk zich moet richten. Zelve een deel van het leven der maatschappij uitmakende, en in dit opzicht op ééne lijn staande met alle inrichtingen en vereenigingen, die eene menschelijke neiging of behoefte tot uitgangspunt hebben, is zij aan den bloei der maatschappij dienstbaar. En daar nu de maatschappij uit de meest heterogene bestanddeelen, wat den godsdienst betreft, is saamgesteld, moet alleen datgene wat allen gemeen is, worden nagejaagd, en als het ideaal der maatschappij voor oogen worden gehouden, dat is het godsdienstige in zijn meest algemeenen zin, waarin ook de Jood zich zou kunnen vinden, of liever nog (want daarop komt het eigenlijk neder) het zedelijke. Geen godsdienst, althans geen christendom mag op de regeeringsbeginselen invloed uitoefenen. De Bijbel moet van de scholen worden geweerd. De eed moet worden afgeschaft. Bij al wat van staatswege geschiedt moet de naam van God niet worden genoemd. Aan de godsdienstige vereenigingen worde het overgelaten hare meeningen langs een ordelijken weg te doen veldwinnen. De Staat bemoeit zich daarmede niet, en beweegt zich alleen op zedelijk gebied.

Dit gevoelen, dat meer en meer ingang vindt in onze moderne maatschappij, heeft veel voor, als het aankomt op het praktische leven. Men beweegt er zich gemakkelijk meê op menig terrein. Men ontwijkt er menige netelige quaestie meê. Men heeft er spoedig een antwoord meê gevonden op menige vraag, die de uitstekendste hoofden en de edelste harten in beweging brengt. Men krijgt er spoedig den lof meê van consequent, een man uit één stuk, een man van zijn' tijd te zijn, aan wien men iets heeft in het praktische leven.

Ik moet ook erkennen, dat er veel in is, dat mij aantrekt. Toch komt het mij voor, dat ook hier de conseqentie

verkregen is ten koste van de waarheid, en dat het Goddelijk element in het leven der Kerk, zooals de Schrift het ons leert kennen, in zijne rechten miskend wordt, tot schade voor de Kerk, en voor de maatschappij tevens.

Maar niet minder schadelijk is de miskenning van het menschelijk element. Die miskenning heeft plaats, wanneer aan de ééne of andere Kerk attributen worden toegeschreven, die alleen toekomen aan de gemeente, zooals zij eenmaal wezen zal in den dag der toekomst van Christus; wanneer hare uitspraken gelijk worden gesteld met de uitspraken van Christus; wanneer hare Belijdenis met goddelijk gezag wordt bekleed; wanneer aan hare organisatie een onveranderlijk karakter wordt toegekend; wanneer zij geen rekening houdt met de steeds wisselende toestanden van het maatschappelijk leven; wanneer zij min of meer den Staat wil beheerschen, en regeering en wetgeving wil binden aan hetgeen zij als goddelijks waarheid proclameert.

Dat dit streven volstrekt niet gevonden wordt binnen den kring van het Protestantisme, zou ik niet durven beamen. Maar al te velen zijn er onder de Protestanten, die zoo niet in de theorie, dan toch in de praktijk, aan de Belijdenis eene beteekenis toekennen, die haar niet toekomt, en tegenover de maatschappij een toon aannemen, die alleen voegt aan onfeilbare uitleggers van den Raad Gods.

't Is echter de Roomsche Kerk, die van dat streven de zuiverste type is. Met een medelijdenden glimlach ziet zij op de Protestantsche halven neer, die ja onderwerping prediken aan de goddelijke waarheid, maar telkens in gebreke blijven, als het op een juist en nauwkeurig formuleeren der goddelijke waarheid aankomt, die ja gelooven dat de H. Geest de gemeente in de waarheid leidt, en haar de zekerheid geeft van de vergeving van hare zonden, maar een

pijnlijk stilzwijgen moeten bewaren, wanneer hun gevraagd wordt, wiens stem nu eigenlijk in de Kerk als de stem van God mag gelden.

Neen, zoo vaag en onbestemd is haar kerkbegrip niet. Zij kan duidelijk de Kerk aanwijzen, die de draagster is van den H. Geest en de uitdeelster van de genadegaven Gods. Dat is hare kerk, en anders geene. Buiten haar is er geen zaligheid. Heeft zij eenmaal gesproken bij monde van Rome's bisschop, dan is alle tegenspraak veroordeeld, en men kan er zich met volle gerustheid bij nederleggen, als bij het onfeilbaar woord van God. Zij kan zich nooit vergissen. Zij kan nooit dwalen noch in de leer, noch in den eeredienst. Hare belijdenis is de waarheid. Hare organisatie is Gods wil.

Is het nu de plicht van iederen Christen om, zoo mogelijk, allen tot erkentenis der waarheid en tot gehoorzaamheid aan Gods wil te brengen, dan moet ook het streven der Kerk wezen om allen in haren schoot op te nemen. Van geen enkele Kerk mag het recht van bestaan worden erkend. Aan niemand mag het hebben van eene eigene belijdenis, van eene eigene godsdienstige overtuiging worden vrijgelaten. Allen moeten zich in leer en leven laten leiden door hem, die, als de stedehouder van Christus, als het orgaan des H. Geestes, gezeten is op Rome's stoel.

En daarvoor moet de Staat zijne diensten leenen. Is toch het menschelijke niet ondergeschikt aan het Goddelijke? Welnu, de Staat is eene menschelijke instelling, die wel door God is gewild en eene bepaalde roeping heeft van God, maar toch langs zuiver-menschelijken weg tot stand komt; en daarom alleen dan voor dwaling kan worden bewaard, alleen dan Gods wil doet en aan zijne roeping beantwoordt, wanneer hij zich aan de onfeilbare Kerk onderwerpt.

Wel mag en moet hij een eigen terrein hebben, waarop

de Kerk haren invloed niet rechtstreeks kan uitoefenen. Maar zijdelings moet die invloed blijven. Het godsdienstige en het zedelijke zijn nauw aan elkander verbonden. De houding, die men aanneemt tegenover God, beslist in menig opzicht over de houding, die men aanneemt tegenover de maatschappij.

Zoo moet dan de Kerk, door welke God onmiddellijk tot de menschheid spreekt, onbepaald worden gehoorzaamd, in alles wat de groote beginselen betreft, naar welke de maatschappij moet worden bestuurd. Aan de Kerk het recht om der Regeering de goddelijke sanctie te geven. Aan de Kerk het recht om te bepalen, in welke richting zich de wetgeving bewegen moet. Aan de Kerk het recht om te beslissen, welke godsdienstige vereenigingen in de maatschappij mogen geduld worden. Aan de Kerk het recht om haar stempel te drukken op het onderwijs, dat van staatswege gegeven wordt.

Zoo dat recht niet wordt erkend, is er opstand tegen het Hoogste Gezag, tegen het gezag van God. Zal eene Regeering voorspoedig zijn, zullen de wetten nageleefd worden, zal er in de maatschappij vrede wezen, zal het volksleven bloeien, zal het Godsrijk komen — dan moet ook aan Rome het eerste en het laatste woord worden gelaten,

Dat is eerst consequent! Toch willen wij er niet aan. Ja, wanneer eenmaal toegestemd is, dat er eene onfeilbare Kerk hier op aarde is, wier uitspraken de menschheid tot richtsnoer moet nemen in handel en wandel, dan kan en mag men die consequentie niet afwijzen. Maar juist dat kunnen wij niet toestemmen. Ter wille van het Goddelijke element in het leven der Kerk willen wij het menschelijke niet voorbijzien.

Maar wat dan? Welke gedragslijn moeten wij dan volgen, zoo in als buiten de Kerk? Dit moeten wij weten. Telkens worden wij voor praktische vraagstukken geplaatst, waarin

wij eene beslissing moeten nemen. Het gaat niet aan, zich dan telkens achter algemeenheden te verschuilen, en zich met schoonklinkende frasen van de moeilijkheid af te maken!

Volkomen waar. Maar is daarmede gezegd, dat men niet rusten mag, voordat men zijn streven onder zulke duidelijke, scherp geformuleerde woorden heeft gebracht, dat terstond, bij iedere eventueele omstandigheid, de toepassing voor de hand ligt? Dan moet ik de vrijheid nemen dien eisch af te wijzen.

Nemen wij b. v. de vraag van de handhaving der Belijdenis. Dat er geen kerk is zonder Belijdenis, en dat die belijdenis moet worden gehandhaafd, staat bij ons buiten twijfel. Maar volgt nu hieruit, dat de Belijdenis moet worden gehandhaafd, gelijk een rechter zijn wetboek handhaaft? Is een louter beroep op dit of dat artikel, op deze of die formule genoegzaam om iemand te veroordeelen? Moet niet worden gevraagd naar het verband, waarin de afwijking staat met het geheel der godsdienstige overtuiging, met de voorwaarden voor het leven der Kerk, met den toestand, waarin de Kerk zich op dat oogenblik bevindt? Moet niet, op het voetspoor der Apostelen zelven, met allerlei omstandigheden gerekend worden, als het vraagstuk der tucht wordt behandeld? Is iemand van halfheid te beschuldigen, die met name in den gecompliceerden toestand, waarin onze Kerk zich thans bevindt, zich van een beslissend oordeel onthoudt, en liever uitziet naar de leiding des Geestes, dan door roekeloos in te grijpen een onnatuurlijken toestand in het leven te roepen?

En zoo is het ook met de houding, die de Kerk moet aannemen tegenover de maatschappij. Nooit mag het onze toeleg zijn, om op de wijze van Rome de maatschappij te beheerschen. Geen clericalisme! Geen Kerkelijke Staat, zoomin als eene Staatskerk! In de scheiding van Kerk en Staat, hoe on-

natuurlijk ook, moet worden berust. In deze huishouding, waarin de Christelijke Kerk nog wordende is, is die scheiding noodzakelijk. Eerst bij de voltooing van het Godsrijk zal het dualisme worden weggenomen.

Maar daarom mag de Christen den Staat niet aan zich zelven overlaten. Als staatsburger is hij verplicht tot den bloei van den Staat mede te werken. Gelooft hij nu, dat alleen het Christendom bij machte is om den Staat tot zijn hoogsten bloei te brengen, dat alleen de Christelijke Kerk de staatsidé tot hare volle werkelijkheid kan doen komen, dan is hij ook geroepen om tot dien Christelijken Staat met al zijne krachten mede te werken. Zijn Christendom buiten den Staat te plaatsen, daaraan kan hij niet denken. Hij kan niet Christen zijn in de Kerk, en Heiden in den Staat. Hij kan Christus niet belijden als den Zaligmaker der wereld, als het Hoofd der menschheid, en dan de maatschappij in den waan laten, dat zij wel zonder Christus haar doel kan bereiken. Alles wat het maatschappelijk leven betreft, moet hij van den Christelijken geest trachten te doortrekken, niet in den vagen, onbestemden zin, waarin men spreekt van een Christendom boven geloofsverdeeldheid, dat andersdenkenden niet ergeren kan, maar in dien zin, waarin ons Evangelie er van spreekt.

Nu komen echter de moeielijkheden. Niet alleen Christenen, maar ook verklaarde niet-christenen behooren tot de maatschappij. En onder de Christenen zelven is zooveel geloofsverschil, dat hetgeen van staatswege geschiedt, vooral voor het onderwijs, onmogelijk met een Christelijken geest kan bezield zijn, die alle Christenen voldoet.

Moet nu de meerderheid eenvoudig beslissen? Dit altijd nog liever dan dat de minderheid beslist. Hoe! Men zal ter wille van Israël al wat Christelijk is uit het staatsleven verbannen! Maar dan ga men ook verder, en verbanne God uit

het staatsleven, want er zijn er, en er komen er, helaas! steeds meerderen, die alle geloof voor eene dwaasheid houden. Men make dan den Staat tot een godsdienstloozen Staat in den volstrekten zin des woords. Maar dat is eene grievende miskenning en beleediging van allen, die op den godsdienst, en met name op het Christendom prijs stellen, als onmisbaar voor het waarachtig volksgeluk.

Toch zou het tyrannie zijn, de minderheid door den sterken arm van den Staat tot onderwerping te willen dwingen. Het ligt ook niet in den geest des Christendoms, zooals wij het kennen uit het Evangelie, om zijne weldaden op te dringen. Boven alles moet er vrijheid van godsdienst, vrijheid van geweten zijn.

Wie is nu in staat om het ééne zoowel als het andere te vereenigen in eene formule, die voor alle gevallen, voor alle omstandigheden geldt, aan alle bezwaren tegemoet komt, en alle botsingen verhindert? Wie zal niet gedurig door de heelen aan de ééne en aan de andere zijde voor een halve worden uitgekreten, die, bij alle vasthouden aan eigen overtuiging ten opzichte van de Christelijke Kerk, toch gedurig rekening houdt met de omstandigheden; en, met het oog op het getal en het gehalte van hen, die de minderheid uitmaken, met het oog op het belang der zaak, die aan de orde is, met het oog op den toestand der maatschappij, en zooveel meer wat alleen een staatsman kan beoordeelen, die — zeg ik — met het oog op dat alles, nu eens in het staatsbestuur de schaal naar de ééne zijde, dan eens naar de andere zijde doet overslaan! Wie zal b. v. niet licht van inconsequentie en beginselloosheid beschuldigd worden, en niettemin een Christen-staatsman zijn, die, met het oog op den eigenaardigen toestand des volks, het Christelijke uit de volksschool niet wil verbannen zien; maar later, als

de toestand des volks is veranderd, op een andere wijze voor het onderwijs zorg draagt, zij het dan door de volksschool geheel neutraal te doen worden, of liever nog, zich te bepalen tot het toezicht op hetgeen door particuliere krachten geschiedt, met aanvulling van hetgeen dan nog mocht ontbreken!

Maar het is mijn plan niet op dien weg voort te gaan. Ik wilde alleen doen gevoelen, dat er ook op dit gebied eene halfheid is, die dien naam wel draagt, maar niet verdient, omdat zij hare oorzaak vindt in een prijzenswaardigen afkeer van stelselzucht; in eene onbekrompene waardeering van het goede, door wie het ook gezegd of gedaan worde; in een nauwgezet wikken en wegen van al wat er vóór of tegen schijnt te pleiten; in een rekening houden met allerlei omstandigheden; in eene teederheid van conscientie, die ernstig naar Gods wil doet vragen, telkens wanneer een volksbelang aan de orde komt; in eene vaste overtuiging van de waarheid des Evangelies en een welverzekerd geloof aan de macht der waarheid, ook dan wanneer aan het Evangelie die plaats niet kan gegeven worden in Staat en maatschappij, waarop het aanspraak heeft.

Wil men dat nu halfheid noemen, het zij zoo! Groote woorden moeten ons, vooral in dagen van partijzucht, niet verschrikken. Zij zijn niet altijd de uitdrukking van groote gedachten. Waar te zijn in alles, verstand en hart beide gevangen te geven onder de gehoorzaamheid der waarheid, telkens ons te plaatsen onder het licht der waarheid, dat van den Christus en zijn Evangelie uitgaat, dat is de grootste en heerlijkste gedachte, die Gods Geest ons doet denken. Die gedachte uit te drukken in woord en daad, blijft het redmiddel voor Kerk en maatschappij.

Amsterdam. J. CRAMER.

HULPPREDIKERS IN NED. INDIE.

Het zal bij vele vrienden der Zending zeker geen onbekende zaak wezen, dat in Nederlandsch-Indië inlandsche gemeenten zijn, welke aanspraak hebben op een hulpprediker. Deze gemeenten, reeds in vroeger tijden gesticht, worden hoofdzakelijk in den Molukschen Archipel aangetroffen. Een enkele slechts vindt men op Java, Sumatra en Celebes; zoover mij bekend te Depok, Benkoelen en Bonthain. Verder nog op Timor, en thans ook op het naburige eiland Sawoe.

De voor deze gemeenten wel wat zonderlinge benaming: hulpprediker, schijnt minder toepasselijk op hen die door het Gouvernement worden aangesteld, om in de geestelijke behoeften dezer gemeenten te voorzien. Doch deze gemeenten werden vroeger, zooveel mogelijk door het geringe getal predikanten bediend. Dat deze bediening in den regel zeer veel te wenschen overliet, zal niemand verwonderen, die maar eenigszins met Indië bekend is. Laat dit zelfs veel te wenschen over op Java, waar men te beschikken heeft over het vrije gebruik van gouvernements-postpaarden, hoeveel te meer dan in de Molukken, waar de gemeenten op verschillende

eilanden verspreid zijn. En dit vooral, toen het getal predikanten te Amboina en elders nog zoo gering was, en men vaak door het korte verblijf de Maleische taal slechts gebrekkig kon kennen. Alzoo duidelijk genoeg, dat het bezoek der predikanten, ook met den besten wil, slechts zeer gebrekkig kon zijn.

Den tegenwoordigen toestand dezer gemeenten te schetsen ligt buiten mijn doel. Laat die zich eenigszins denken, vooral in verband met den vroegeren toestand, ik zou toch gemakkelijk grove misslagen kunnen begaan, omdat ik te weinig met de gemeenten in de Molukken bekend ben. Een ding is echter zeker: die gemeenten, welke schaars zijn bedeeld tot op den huidigen dag, hebben *hulp*, alzoo een hulpprediker noodig.

Dat die gemeenten vroeger bijna aan zich zelven waren overgelaten, zal blijken wanneer we slechts één voorbeeld aanhalen, en wel de Depoksche gemeente. De eigenaardige geschiedenis harer stichting gaan we met stilzwijgen voorbij. Alleen zij gemeld, dat zij tot het jaar 1818 door de Bataviasche predikanten werd verzorgd. Maar hoe? Te Batavia waren destijds slechts 2 predikanten, een voor de Nederduitsche, de andere voor de Maleische gemeente. De laatste was ook met de gemeente van Depok belast. Om de drie of zes maanden zagen de Depokkers hun leeraar eens een dag in hun midden. Kinderen werden dan gedoopt, ledematen aangenomen, het avondmaal gevierd. Overigens was de gemeente onder leiding van een inlandschen onderwijzer, die de kinderen een weinig onderwees, en 's Zondags der gemeente uit den bijbel voorlas.

Nemen we nu in aanmerking, dat Depok op geringen afstand van Batavia ligt, en genoemde gemeente toch zoo slecht werd bediend, dan laat de gesteldheid der inlandsche

gemeenten op de buiten-bezittingen zich makkelijk denken.

Door tusschenkomst van het Nederlandsch Zendeling Genootschap werden — ik meen in 1848 — voor het eerst van regeeringswege eenige zendelingen geplaatst en bezoldigd. Men valt de regeering wel eens hard over hare lauwheid en onverschilligheid aangaande het Christendom in onze overzeesche bezittingen. Deze beschuldiging is zeker in menig opzicht wel verdiend, vooral als men let op den tijdelijken zegen, welken Indië aan Nederland in den loop der eeuwen heeft gegeven, en bovenal op de verplichting welke op een Christen-natie rust. Doch het goede moet erkend worden; dat de regeering zich de inlandsche gemeenten heeft aangetrokken, is voorzeker prijzenswaard, al vloeide dit nu niet rechtstreeks voort uit christelijke gezindheid. De regeering zoude ongetwijfeld de zending veel meer kunnen steunen. Doch wat is het geval? Men ziet door de prediking des evangelies overal leeuwen en beeren op den weg, alsof door iedere evangelie-prediking een oproer zoude ontstaan. Zoo gaat het, als de uitwerking van de evangelie-verkondiging niet wordt begrepen. Zendelingen ja, worden toegelaten doch met beperking, en hoe meer de regeering beperkt, hoe meer veld de Islam wint, welken men volstrekt niet tracht te beperken. De houding der regeering wordt alzoo een stelselmatige tegenwerking; en Mohammeds leer breidt zich van jaar tot jaar uit.

Doch indien de regeering het werkelijk met de prediking des evangelies onder Mohammedanen en heidenen eens ernstig meende, zouden er zich dan meer voor dat goede werk aanmelden, dan tegenwoordig het geval is bij de verschillende Vereenigingen of Genootschappen? 't Zou kunnen zijn, indien de regeering hooge tractementen gaf, en dit deze of gene uitlokte. Hoe dit zij, de zending is tot nu toe het

werk van verschillende vereenigingen. Toch heeft de regeering den weg geopend voor genoemde inlandsche gemeenten. Deze kunnen nu worden voorzien, als er zich maar geschikte personen komen aanmelden. Moesten deze gemeenten door verschillende vereenigingen van voorgangers voorzien worden, dan zou er niet onder Mohammedanen en heidenen gedaan kunnen worden, wat thans, hoe gering ook, geschiedt. Immers de finantieele toestand veler vereenigingen laat nog al wat te wenschen over. Wordt de evangelie-prediking onder Mohammedanen op den voorgrond gesteld, wat thans werkelijk geschiedt, dan blijven de inlandsche gemeenten voor 't meerendeel herderloos. De regeering toch kan moeielijk eene andere keuze doen, dan uit die zendelingen, welke zich bij haar als hulpprediker aanmelden. Doch nu komen we voor een moeielijkheid. Niet dat de overgang van een zendeling tot het Gouvernement direct als een verlies mag worden gerekend, daar 't getal toch hetzelfde blijft; doch ieder Vereeniging heeft haar doel, haar arbeidsveld, en wordt ongetwijfeld teleurgesteld, wanneer zij op deze wijze hare zendelingen ziet overgaan. Ieder vereeniging bezoldigt liever haar zendelingen, dan dat deze zich in Gouvernements-dienst naar een ander arbeidsveld begeven. Anders was 't, als 't aantal zendelingen groot, en de finantieele toestand zeer slecht was.

Het getal zendelingen is nu eenmaal klein, zeer klein, en het is niet te voorzien dat het vooreerst grooter zal worden, tenzij zich een zendingsgeest openbare in Nederland onder jongelieden. Dat luttele getal is noodig te blijven, waar het is, zal het koninkrijk Gods ten minste een weinig onder Gods zegen zich uitbreiden.

Maar nu die inlandsche gemeenten. Hoe zullen ze geholpen worden? Of moeten ze aan haar lot worden overgelaten? Of wordt er in Nederland weinig aan deze gemeenten ge-

dacht? Weten velen wel dat ze bestaan? Nu, ze zijn er, ze hebben behoefte aan hulp. Dit is zeker. Maar de toestand in 't Vaderland is thans zoo, dat velen het oog op kerkelijke kwesties hebben gevestigd. Het is als tijdens de Hervorming, toen er zooveel in eigen boezem hervormd moest worden, en er nog aan geen zending gedacht kon worden. Of men dan in ons kleine Nederland niets doet? Véél wordt gegeven aan menigvuldige inrichtingen, meest altijd door dezelfde personen. Aan liefde ontbreekt het niet. Maar zou de liefde misschien ook te beperkt zijn? Bekommert men zich soms ook meer over den toestand der kerk dan over dien van gansch Nederlandsch-Indië met zijne millioenen zielen? Niet meer over ééne vacante gemeente, waar men eenige malen vergeefs heeft beroepen, dan over de herderlooze inlandsche gemeenten te zamen? Niet veel meer over het gebrek aan predikanten dan over het gebrek aan zendelingen? Vergelijkt men het getal evangelisten in Nederland met dat der zendelingen in het groote Indië, wat ziet het er dan treurig in onzen archipel uit. Wat is Nederland dan ruim bedeeld met geestelijke zegeningen. En toch nog gebrek, niet waar? Ja de nood in eigen omgeving, dat zegt iets. Wie zal het wraken, wanneer men dien het eerst tracht te vervullen. Geen wonder, dat christelijke ouders christelijk onderwijs voor hun kroost verlangen en mildelijk bijdragen voor school en onderwijzer. Niets bevreemdend, maar verplichting, als de gemeente goed zorgt voor den leeraar. En wanneer al zooveel wordt gedaan, hoe zou men dan nog kunnen denken aan wat zoo ver af is? Maar lezer, de liefde moet zich verder uitbreiden. Gij verlangt bloei en geestelijk leven in uw midden. Welnu wensch dit ook voor de inlandsche gemeenten. De nood dezer gemeenten kan niet met dien in het vaderland vergeleken worden. Al is b. v. een

vaderlandsche gemeente vacant, lang vacant, men heeft Gods Woord, stichtelijke boeken in overvloed, en men kan toch nog opgaan onder de prediking van verschillende leeraren in den omtrek.

Wat kan nu de gemeente doen? Geld wordt niet gevraagd, de regeering bezoldigt de hulppredikers. Een belangrijk bezwaar is alzoo uit den weg geruimd. De gemeente evenwel kan haar invloed laten gelden op de zending. Medewerking, bedestonden houden, gelden verzamelen, wie keurt het af? Maar er moeten zendelingen zijn. En deze komen schaars opdagen, terwijl toch de zendingsgeest in de gemeente in de laatste jaren aanmerkelijk is toegenomen. Denk eens aan de jongelingsvereenigingen. En bijna geen enkel jongeling wordt zendeling. De geest dezer eeuw heeft er wellicht mede schuld aan, omdat ook zoo weinigen zich opgewekt gevoelen predikant te worden. Men wil wel naar Indië; 't is geen onbekend land meer voor velen. Doch dan voor ambtenaar of ingenieur. Hieraan is dan ook geen gebrek. Maar wat is het geval? Als er iemand is, bij wien zich de lust openbaaart zendeling te worden, dan zijn het dikwijls de christenen welke hem uit een verkeerd geplaatst medelijden terughouden; hem wijzen op de *bijzondere buitengewone* roeping, welke om zendeling te worden gevoeld moet worden; voorts op den nood der kerk; wil deze of gene jongeling eenmaal 't evangelie prediken, welnu, dat hij blijve in den kring. Er zijn immers nog zooveel heidenen in 't Vaderland, waarom dan zoo ver te gaan? En, dan die lange en gevaarlijke zeereis; altijd gescheiden te zijn van familie en bekenden; immer in zelfverloochening en ontbering te moeten leven; vaak in gevaar van 't leven, ja wat niet al. Gebrek aan land- en volkenkunde verergert dan doorgaans de zaak nog, alsof men geheel en al hopeloos in een woestijn zou

aanlanden. Dit werkt ook al niet gunstig op de zending, als iemand zijn hart hier voor wil geven. Op deze wijze worden ongetwijfeld velen van den zendingsarbeid teruggehouden. Sprak men integendeel moed in, en werd op het heerlijke van de zaak gewezen, er zouden ongetwijfeld meer zendelingen komen. Doch doordat het thans nog al betrekkelijk gemakkelijk gaat, om zonder middelen predikant te worden, is men hiertoe vaak met weinig moeite overgehaald. Wie denkt hier niet aan de woorden der schrift: „Bluscht die geest niet uit?" Treurig genoeg, dat menigeen de moed ontnomen wordt. Wordt hierdoor de schuld van Nederland aan Indië nog niet grooter?

Vooral ook met het oog op het groote gebrek aan zendelingen, was het eene uitnemende gedachte van de geachten Ds. Schuurman om de vaderlandsche gemeenten eens ernstig te wijzen op een middel, uitnemender wellicht, dan tot nu toe gevolgd. De noodkreet uit eigen ervaring en aanschouwing geboren, is gelukkig niet vergeefs tot het Nederlandsche volk doorgedrongen. Wie weet, welke gezegende plannen er in het Godsbestuur zijn met het op te richten Seminarie. Als men wil kan men veel; eendracht maakt macht. Zou men door den zendingsgeest bij jongelingen op te wekken in plaats van uit te blusschen, niet een groot kapitaal kunnen bijeen verzamelen in anderen zin?

Dat het seminarie eenmaal gunstig zal werken, als geloovige inboorlingen hier worden onderwezen, kan niet worden betwijfeld. Gunstig zal het zijn invloed laten gelden over dien ganschen Indischen archipel. We willen hopen en bidden, dat er een licht van uitga over alle eilanden, waartegen het licht der halve maan niet bestand is. De verwaarloosde inlandsche gemeenten zullen dan zeker ook in dien zegen deelen. Dit kan niet anders. Maar dit zal naar den mensch

nog betrekkelijk lang duren. Hierop kunnen die gemeenten niet wachten. Het is nu de groote vraag: is er een weg te vinden om in den geestelijken nood der gemeenten in de Molukken te voorzien? Vergis ik mij niet, dan heeft ook de heer Neurdenberg toen het seminarie besproken werd, ernstig op de zaak gewezen. Zal de nood worden vervuld, dan is het wenschelijk, dat er nieuwe krachten uit Nederland komen, doch voor dit doel geen zendelingen. In 't Vaderland zijn tal van evangelisten en godsdienstonderwijzers, waaronder ook, welke eenige jaren geleden hoop hadden zendeling te worden, doch door omstandigheden zijn verhinderd. Zeg nu niet: zij moeten noodig in Nederland blijven, maar: in Indië zijn herderlooze inlandsche gemeenten, waar dringend hulp noodig is. De zending mag niet altijd een armen Lazarus gelijk zijn, wachtende op de kruimkens, welke van der rijken tafel haar zullen worden toebedeeld. Neen, Indië heeft aanspraak op meer. En daarom, zijn er wellicht onder evangelisten en godsdienstonderwijzers, mannen broeders, met liefde in het hart, en moed, om dat noodige werk te aanvaarden? Dat ze dan overkomen en helpen. In dit geval geloof ik, is de zaak niet moeielijk. Schrikt menigeen een vijfjarige studie af, welke in den regel noodig is om als zendeling uit te gaan, de belanghebbende is aan geen vereeniging of genootschap gebonden. Het is hier de vraag: kan men het vereischte examen doen? Behalve de vakken die op den godsdienst betrekking hebben, — voor godsdienstonderwijzer of evangelist zeker niet moeielijk, — wordt nog gevraagd: kennis der Maleische taal, en kennis van land en volk van den Archipel. Om nu een paar vakken te leeren, als men lust heeft voor de zaak, zal wel geen groot bezwaar zijn. In Nederland, vergis ik mij niet, is thans de gelegenheid overvloedig om de noodige kennis van de Maleische taal op te doen.

In bijzonderheden verder te treden is onnoodig, daar de commissie voor de Indische Kerk in den Haag zeker bereid is, een ieder inlichting te geven aangaande het hulppredikerschap. Hier was alleen het doel te wijzen op den nood der inlandsche gemeenten, en den geopenden weg om als hulpprediker te kunnen worden aangesteld, zonder eenige tusschenkomst van zendingsvereenigingen. Men denke er eens over na, en late zich maar door niemand afschrikken. Over het algemeen is Indië een goed land. En waar er zoovelen telken jaren heengaan voor een aardsche betrekking, waarom zou men dan voor eene, welker doel hooger ligt, in 't vaderland blijven? Hoeveel gaan er heen, wanneer het leger gebrek heeft aan officieren en manschappen? Hoeveel gaan er jaarlijks niet naar Amerika? Waarom niet naar Indië voor een heerlijk doel? Onbekend maakt onbemind.

Hoe nu is de positie van een hulpprediker in Indië? Heeft hij zijn dagelijksch brood? Gewis een vraag welke in aanmerking komt. De bezoldiging zal ongeveer overeenkomen met die der meeste zendelingen; voor de toekomst deelt de hulpprediker in voorrechten van pensioen, weduwen- en weezenfonds. Voor 't vertrek uit 't vaderland wordt een zoogenaamd handgeld gegeven voor uitrusting; op reis wordt reeds een deel van het tractement genoten, dat volledig ingaat zoodra men aan wal komt. Reiskosten zijn vrij van af 't vaderland tot de plaats van bestemming; ook met vrouw en kinderen. In geval van ongesteldheid geeft de regeering, als het noodig is, den hulpprediker met zijn gezin, een tweejarig verlof naar 't vaderland. De voorrechten zijn niet te versmaden, zoodat ik op grond van wat ik er wel eens over gelezen heb aannemen mag, dat een evangelist zijn uitwendige positie zelfs aanmerkelijk kan verbeteren. Dit mag evenwel geen dwang zijn, zoo de liefde er toe ontbreekt. Is deze aanwezig, laat de wereld

dan toch in hare handelingen en moed, de christenen niet beschamen. Gaan er zooveel naar Indië, wellicht met 't doel, om na eenige jaren de overige dagen huns levens in rust op een schoone villa door te brengen, ga gij, o zendelingsvriend, heen om vrede te brengen die niet vergaat, en gij zult een schat hebben in de hemelen. Met een gevulde beurs terugkeeren naar 't vaderland, en daar rust te genieten, dat is den zendeling en den hulpprediker niet weggelegd, doch waarvoor zou 't ook dienen? Wie rust heeft gevonden, geniet de ware rust, ook zonder den overvloed.

Eén zaak worde vooral bedacht, voor men heenga. Men brenge het zuiver evangelie, gegrond in de opstanding van J. C., zooals het door de apostelen is verkondigd en overgeleverd, en door de gemeente beleden. Een gezuiverde godsdienst waarin de levende Christus ontbreekt, kan op het maatschappelijk leven in Indië niet den minsten invloed uitoefenen, ten minste het geweten van den inlander niet bevredigen. Die niet het evangelie der Schriften predikt, zal zijn werk in Indië onmogelijk kunnen staande houden, en zal steeds de droevigste ervaringen voor zich zelven oogsten. Maar waar het eeuwig evangelie gebracht wordt, daar twijfele men niet aan de overwinning. Komen er tijden, dat de prediker zaaiend en weenend gaat, de lichtpunten zullen niet ontbreken. Bovenal denke men aan des Heeren belofte: dat hij die om het Koninkrijk Gods heeft verlaten huis, ouders, akkers, veelvuldig zal ontvangen in dezen tijd, en in de toekomende eeuw het eeuwige leven.

Soerasedang, S. A. SCHILSTRA.
(Preanger-Regentschappen.)

ONZE ZENDINGFEESTEN.

OPENINGSREDE, DEN 1 JULI 1874 TE MIDDACHTEN GEHOUDEN

DOOR

H. V. HOGERZEIL.

Wederom te Middachten; ik kan mij niet voorstellen, dat er iemand onder ons is, die zegt: dat spijt mij. Wie kan een uitgelezener plek vinden om een zendingfeest te vieren. En zoo dit ook van de andere plaatsen is gezegd, waar wij onze tenten hebben opgeslagen, daarom is dit geen gemeenplaats, maar alleen een bewijs hoe rijk ons dierbaar vaderland aan prachtige landgoederen is. Wat mij zelven betreft, zoo ik ook een oogenblik spijt mag hebben gehad van deze spreekbeurt op mij te hebben genomen, nu zou ik haar niet gaarne aan iemand willen afstaan, want daar ligt een onuitsprekelijk genot in om zulk eene groote menigte in dezen tempel van ongekorven hout een hartelijk welkom toe te roepen.

Dat welkom, vrienden der zending, breng ik u over uit naam der Hooggeborene Vrouwe, die voor de derde maal met de grootste bereidwilligheid haar oud-adelijk landgoed Middachten voor ons heeft opengesteld. En wij, edele Gravin,

zeggen u daarvoor uit naam van deze honderden hartelijk dank.

Dat welkom roep ik u toe, feestgenooten, uit naam der Hoofdcommissie, wier inderdaad moeilijke taak gij gemakkelijk maakt door uwe warme en blijvende sympathie voor onze feesten. Te weten, dat onze arbeid met christelijke belangstelling wordt ontvangen, dit is de helft van het werk.

Met dat welkom begroeten wij elkander, burgers van Nederland! Op 12 Mei, — leve onzen Koning, Oranje boven, — hebben wij gevoeld dat wij nog een volk zijn; mogen wij er van daag op nieuw van doordrongen worden, dat wij een christelijk volk moeten wezen.

Welkom, zoo wuiven wij elkander toe. U groete God! U groete God! Zijn welkom is het hoogste en het eerst noodige. Mogen wij het hooren. Spreek het uit, o onze God!

De zendingfeesten hebben onder ons hun burgerrecht verkregen; zij behoeven niet meer verdedigd te worden. De vraag naar hunne levensvatbaarheid wordt door het cijfer in het opschrift boven ons programma beantwoord. Waarlijk dat zegt nog al wat in ons vaderland, wanneer iets het elf jaren goed uithoudt. Voor onze ministeriën is dat in de laatste jaren een ondenkbaar cijfer. Het christelijk publiek vraagt niet meer: zal er dit jaar weder een zendingfeest wezen, maar, alsof dit van zelf sprak, waar en wanneer zal het gehouden worden? Dat is een goed teeken. Toen het eerste zendingfeest zou gehouden worden, was menigeen verbaasd; nu verbaast er zich niemand meer over en zou men alleen zeer verwonderd opzien, indien er eens geen zendingfeest werd gehouden. Het christelijk nationaal zendingfeest is geen bedenkelijke nieuwigheid meer. Men wil het niet meer loslaten; het christelijk leven van onzen tijd heeft er behoefte aan zich

ook langs dezen weg uit te spreken. Waarlijk, deze bijeenkomsten zijn nationaal geworden. Men kan er nog wel mede spotten, maar men kan ze niet meer den grilligen inval noemen van een paar opgewondene predikanten. Men kan er nog wel vijandig tegenover staan, maar men kan ze niet meer verwijten eene vreemde plant te zijn, welke op onzen grond niet tieren wil. Men kan er nog wel allerlei gegronde of ongegronde aanmerkingen op maken, maar men kan dien frisch opgeschoten boom niet meer wegsnoeien. Deze bijeenkomsten hebben eene toekomst in ons vaderland; zij kunnen eene kracht worden en altijd grooter invloed uitoefenen. Maar dan moeten zij blijven, ja steeds meer worden, wat zij willen zijn, *zendingfeesten*. Als wij de woorden zending en feest van elkander gaan scheiden, dan gaat het een verkeerden weg op. De vereeniging van die twee woorden drukt het *karakter*, den *grond* en de bedoelde *vrucht* van ons feest uit.

Het *karakter*. Ver grijpt het woord zending. Het drukt de naar alle kanten heen zich uitstrekkende, levende en werkzame kracht van het christendom uit. Bij dat woord denkt gij aan een boom, gelijk hier zoovelen rondom ons staan, in frisschen groei; aan een machtigen stroom, welke trots iederen tegenstand altijd verder gaat. De gelijkenis van het mosterzaad en den zuurdeesem zijn haar gelijkenissen. Beperkt het woord zending toch niet tot den arbeid onder de heidenen. Dit woord drukt de allesomvattende werkzaamheid van het christendom uit. Haar terrein is overal; in ieder water werpt zij haar net; over iederen akker gaat haar ploeg; zij zoekt het veraf maar ook dicht bij. In de heidenwereld plant zij de banier van het kruis; tot de weenenden brengt zij haar troost; op de vergaderingen, waar de maatschappelijke vraagstukken van den dag worden behandeld, vraagt

zij het woord; in het gebouw van kunsten en wetenschappen zoekt zij gehoor; de gasthuizen treedt zij binnen; de paleizen en de krotten van den alcohol, pest van onze maatschappij, laat zij met geen rust; de diepgezonkenen grijpt zij bij de hand; zij bouwt kerken, zij sticht scholen, zij opent toevluchtsoorden van allerlei aard; nooit rust zij, steeds gaat zij op nieuwe veroveringen uit; altijd werkt en bouwt zij voort. Ver gaat haar blik; ver grijpt haar hand; ver werpt zij haar woord. Nu eens doet zij denken aan het mosterdzaad dan aan den zuurdeesem; nu eens draagt zij met den palm des vredes het oorlogszwaard, dan giet zij haar balsemende olie in de diepe wonden. Zij dient en zoekt te heerschen door te dienen; zij is fier op haar terrein en laat zich dat niet betwisten. Toen in het jaar 1535, zoo meldt de kroniek, hertog Karel van Gelderland op de Veluwe ter jacht ging, werd bij die gelegenheid een stuk grof wild tot Ellekom vervolgd. Anton, heer van Middachten, ving het op, zette zijn voet op de nek van het gevangene dier en sprak met ridderlijke fierheid tot den hertog: „ik sta hier op mijn eigen grondgebied." Dat ridderlijke woord neemt de zending over, waar men haar poogt te verdringen; waar men haar wil ontrooven, wat zij zelve heeft veroverd; waar men op haar veld gaat jagen. Waarlijk het zou niet schaden, indien de christelijke zending het eens met wat meer fierheid tegenover menigen indringer uitsprak: ik sta hier op mijn eigen grondgebied. Dat terrein is zoo klein niet als velen het wel voorstellen. Op hunne kadastrale kaart is het de kerk met een afgelegen hoek lands; op de kadastrale van God is het de gansche wereld. Welnu dat willen wij op onze zendingfeesten uitspreken; dat is hun karakter. Zij willen zijn, en God geve dat zij het altijd meer mogen worden, eene belijdenis van de werkzame, alles doordringende en reddende kracht van het

christendom; zij moeten zijn een protest tegenover het verderfelijk streven van onzen tijd om op velerlei gebied het evangelie van Jezus Christus op zijde te dringen, godsdienst en leven van elkander te scheiden, den machtigen stroom tegen te houden, het christendom op te sluiten; zij dragen dit opschrift: in Jezus Christus zijn alle schatten ook voor deze 19de eeuw verborgen. Eene groote gedachte dus, welke ons moet opwekken en bezielen, spreken onze zendingfeesten uit. Laten wij haar los, dan is hun karakter verloren. Waarlijk niet maar om een dag in de vrije natuur door te brengen, hoezeer dit ook te waardeeren is, komen wij hier te zamen; op den voorgrond staat en moet het woord zending in al zijn rijkdom blijven staan. Zoolang een feest eene gedachte uitdrukt, is het een feest. Ontbreekt dit, onze kermissen kunnen het ons leeren, wat er dan van wordt. Feesten, volksfeesten zijn in de geschiedenis niet onbekend. Een grooten invloed hebben zij uitgeoefend, zoolang zij wat uitdrukten; maar toen dit ophield, was die invloed gebroken. Karakterloos, kleurloos, hoe wilt gij het noemen, mogen onze zendingfeesten nooit worden. Dan missen zij hun doel; dan is het uit met hun invloed. Zij hebben wat te zeggen, en dat moet gij hen laten zeggen. Ons volk en onzen tijd moeten zij de naar alle kanten heen zich uitbreidende, reddende en scheppende kracht van het christendom prediken. Burgers van Nederland! feesten met zulk een karakter moeten een spoor achterlaten!

Doch nu is het mij of ik eene stem achter mij hoor, welke zegt: spreek dan niet van feesten maar van bijeenkomsten. Wilt gij het woord zending behouden, schrap dan het woord feest; of wilt gij het woord feest behouden, schrap dan het woord zending. Het ziet er nog al naar uit in de wereld

om een zendingfeest te vieren. Waar is die naar alle kanten heen zich uitbreidende, reddende en scheppende kracht van het christendom, waarop gij zoo even gedoeld hebt? De zendelingen schrijven: wij vorderen niet; wij hier klagen: wij gaan terug. Gelijkt het christendom op een boom, de groei schijnt er uit; op den zuurdeesem, het werkt niet meer door. Daar behoort onder deze omstandigheden reeds veel geloof toe om zendingbijeenkomsten te houden, maar wie krijgt het in zijn hoofd om zendingfeesten te vieren. Waarlijk een der beide woorden, zending of feest, daar zit niets anders op, moet gij schrappen.

Schrappen? Daar is geen denken aan. Wij zullen ze beiden laten staan en met eene flinke letter op ons programma doen drukken. De grond van ons feest ligt niet in wat wij zien en tasten, maar in wat wij gelooven. Het is dwaas een oogstfeest te vieren, wanneer het koren pas in de aar komt en de hagel nog alles kan vernielen. Het is dwaas een overwinningsfeest te vieren, wanneer de alles beslissende slag nog moet geleverd worden. Maar zoo dwaas zijn wij met onzen feesten niet. Het geloof is zeker van den komenden oogst, ook in de dagen waarin het stormt en de hagelsteenen alles dreigen te vernielen. Het geloof is zeker van de overwinning, ook al wordt de alarmtrom druk geroerd. Dit is geen ijdele opwinding, geen gevaarlijke begoocheling; het is het vastgrijpen en vasthouden der hoogste werkelijkheid, die van Gods onwankelbare beloften, al schijnt ook alles daarmede te spotten. Wij zeggen niet in het afgetrokkene: de waarheid zal wel zegevieren; het goede zal het wel op het booze, het licht op de duisternis winnen. Aan al deze afgetrokkene redeneeringen, hoe schoon en juist ook, hebben wij niet genoeg. De grond van onze zendingfeesten is de overwonnen hebbende en nog overwinnende Jezus Chris-

tus. Wat is de gansche christelijke zending anders dan het doorwerken van zijne overwinning? En juist dit is het heldenkarakter, het heroïke van het geloof, zeker van de overwinning, te midden van den strijd feest te vieren; in den nacht psalmen te zingen, alsof het dag ware. De rekening behoeft niet meer te worden opgemaakt; zij is opgemaakt aan het kruis, waaraan het machtige woord is gesproken: „Het is volbracht". Kunt gij de uitkomst niet lezen in de geschiedenis van den dag, het geloof leest haar daar, en van wat God daar schrijft, zijn de letters zeer duidelijk. Toen Israël onder Josaphat ten strijde optrok tegen de Ammonieten, gingen de zangers, alsof de overwinning reeds behaald was, met dezen triumfpsalm voorop: „Looft den Heer, want zijne goedertierenheid is tot in eeuwigheid." [1]) Averechtsche wijsheid, en dat is zoo dikwijls onze wijsheid, zoude gezegd hebben: achteruit met die zangers, laten zij zwijgen totdat de overwinning is behaald. Wie zich toerust tot den strijd moet zich niet beroemen als iemand die zich ontgordt. Maar de koning Josaphat, die met een kinderlijk geloof vasthoudt aan de beloften van Jehovah, geeft zijne zangers den psalm op; hij is door zijn geloof overwinnaar, voordat de slag is geleverd. Dit blijmoedige, dit heldhaftige, dit ridderlijke, dit fiere moet bij den christelijken arbeid, bij den strijd der uitverkorene gemeente Gods meer op den voorgrond treden. Ongeloof en moedeloosheid, spot en menschenvrees hebben de zangers te veel naar achteren gezonden en hun het zwijgen opgelegd; vooruit, gemeente van Jezus Christus! in het geloof aan Gods onbedriegelijke beloften zijt gij reeds nu overwinnaar. Van het twijfelachtige en moedelooze: „zullen wij?" moet het komen tot het besliste: „wij zullen." Geen

[1]) 2 Kronieken 20.

opwinding maar geestdrift; geen overmoed maar moed; geen verblinding maar de onbedriegelijke werkelijkheid van Gods beloften. Waarom ontbreekt dit te dikwijls? Omdat wij te veel met den mensch en te weinig met God rekenen. Wij moeten klein, in ons eigen oog zeer klein worden om den grooten God te zien; wij moeten ons zeer diep buigen, om den grond zijner heilige beloften, welke in Jezus Christus ja en amen zijn, onder onze voeten te vinden. Wijd is de akker, fel de strijd, moeilijk de weg; maar zekerder dan op dezen oogenblik de zon over Middachten schijnt, is de belofte van den rijken oogst, van de komende overwinning, van het gezegende einde. Waarom vallen die boomen niet, al beukt hen ook de stormwind? Omdat zij diep in den vasten grond wortelen. De boom, die voor 18 eeuwen is geplant, staat en blijft staan; groeit en blijft groeien. De vaste grond, waarin hij wortelt, is Jezus Christus de Overwinnaar.

Dit is de grond van onze zendingfeesten en hoe meer dit door ons erkend wordt, des te rijker zal hun vrucht wezen.

Wat hebben wij noodig? Eene diepe verootmoediging voor God, opdat wij, na ons in het stof voor Hem vernederd te hebben, met kracht mogen opstaan tegenover eene wereld, welke Hem en zijn woord poogt te wederstaan. Is ons feest geen leugen, draagt het een karakter, heeft het een vasten grond; hoe hebben wij ons dan te schamen over onze moedeloosheid, over onzen geesteloozen twijfel, over onze traagheid, over ons gebrek aan ware geestdrift, over ons wegzinken in die platte, alledaagsche, bekrompene levensbeschouwing, waaraan iedere fierheid ontbreekt. Grijpen wij toch, de groote gedachte van ons zendingfeest vast en zij zal ons verootmoedigen voor den Heer.

Wat hebben wij noodig? Een ruim hart en een ruimen blik.

Daartoe wekt de prachtige natuur in naam van haar Schepper op. In de tempels, die wij bouwen, kan het eng, bekrompen en domperig wezen, maar met den tempel, dien God bouwt en waarin de Heilige Geest woont, is dit nooit het geval. De boomen, die als slanke zuilen in een Gothischen dom rondom ons uit den grond oprijzen, wijzen naar boven; het vogeltje zingt vrij en onbezorgd zijn lied in de takken; ruim is de blauwe hemel, welke zich boven onze hoofden welft. Dat is eene kostbare prediking. Wat al muren tusschen broeders, die met elkander één konden en moesten wezen. Komt, reiken wij elkander de hand en breken wij ze toch af. Ook dat is zending, wanneer eene waarachtige éénheid geboren en bevorderd wordt. Daartoe het oog op Hem, in wien wij alleen één kunnen worden, den overwinnaar Jezus Christus. Een ruim hart is geen onverschillig, geen Laodiceesch, maar een wedergeboren hart; een ruime blik ziet niet éénzijdig, maar wel ver en scherp.

Wat hebben wij noodig? Eene nieuwe bezieling, wat meer geestdrift, rustige blijmoedigheid in God. Ernstig is onze tijd, en wij mogen dat ook op dezen dag niet vergeten. Maar laten wij, in plaats van altijd op de dreigende, zwarte wolken te wijzen en te berekenen wat zich daar wel uit kan ontlasten, elkander liever op de hier en daar groeiende en bloeiende akkers opmerkzaam maken. Uit die wolken zal zich geen bliksem loswikkelen zonder den wil van Hem, die ook over de stormen gebiedt. Van daag is het de sterfdag, of gelijk de oude kerk het uitdrukte, de geboortedag van onze eerste martelaren, Hendrik Voes en Johannes van Esch. 1 Juli 1523, welk een dag op de markt te Brussel! Aan de eene kant de blinde haat der inkwisitie; aan de andere zijde het in God alles trotseerende geloof. „Wij gaan als christenen sterven," zoo roepen deze helden de volksmenigte toe, en onder het zingen van het oude

te „Deum," wij loven u o God, beklimmen zij den brandstapel. Luther die het hoort, in plaats van voor zulk een bliksem het hoofd te buigen, zingt: „Een blijde zomertijd spoedt aan, de wintertijd heeft afgedaan, de bloemen zien we ontspruiten. En Hij die zoo dit werk begon, zal schooner dan men denken kon, gewis dit werk besluiten." Iets van die geestdrift, van dien geloofsmoed hebben wij noodig. Waarlijk wij behoeven niet met de banier van het kruis weg te schuilen, alsof wij eene verlorene zaak voorstonden. Noemt uwe bezwaren, telt al de ongunstige kansen op, zegt ons dat de hemel zwart ziet van donkere, dreigende wolken; wij plaatsen tegenover dit alles de oude apostolische belijdenis, welke de gemeente nog niet verloren heeft: „Ik geloof in den Heiligen Geest." Hoort gij het ruischen van den wind in de toppen van de boomen? Dat is zijn beeld. Geest des Heeren, kom van boven ook op dit feest! Dan maar ook zoo alleen wordt de ware geestdrift geboren.

Wat hebben wij noodig? Een ootmoedig hart, een blijmoedig geloof, maar ook eene ijverige hand. Dit zendingfeest predikt het ons op nieuw, dat er nog veel, zeer veel te doen is. Maar iets is er van aangestipt in de onderscheidene onderwerpen der verschillende sprekers, God zegene hun woord, en wat zegt dat weinige reeds veel. Rondom ons en ver af worden handen gevraagd, en met de handen de harten, want anders geeft het niet veel. O ik hoop, dat menigeen dit feest zal verlaten met de gedachte: ik doe nog niets; ik doe niet genoeg; ik moet, wat ik doe, anders doen, meer in Gods kracht en tot zijn eer.

Deze vruchten, en hoeveel ware daar nog te noemen, moeten onze zendingfeesten dragen; en zij zullen niet ontbreken, daarvoor is Gods genade het zekere onderpand, wanneer wij hun karakter vasthouden en ze vieren niet op grond van wat wij er van maken, maar wat de Heer ons geeft.

Het elfde christelijke nationale zendingfeest. Wat brengen wij mede? Onze vragen, onze twijfelingen, onze beproevingen, onze zegeningen, onze herinneringen, — hoevelen die het feest in het jaar 68 en 69 hier hebben bijgewoond, zijn reeds heengegaan, — onze zonden, onzen innerlijken strijd; kortom, een ieder van deze groote menigte heeft zijne eigene geschiedenis in vele opzichten God alleen bekend.

Wat zoeken wij? Ontspanning, natuurgenot, troost, kracht voor den arbeid, moed voor den strijd, geestelijke opwekking, de gemeenschap der heiligen. God geve dat wij het vinden mogen. En diezelfde God doe u, MH. die Hem nog niet in waarheid kent, vinden wat gij niet zoekt, een woord waarvan gij niet los kunt worden, voordat het u als een zondaar gebracht heeft aan den voet van het kruis. Hij, die den pijl bestuurde, welke Achab doodelijk trof tusschen de gespen van het pantsier, weet ook den toegang tot uw hart te vinden. Moogt gij allen, die zijt gekomen uit zekere nieuwsgierigheid, meer bezield met allerlei vooroordeelen dan met belangstelling, eerder om te lachen dan om te bidden en te danken, getroffen worden door zijn machtig woord. Laten wij ook nu niet vergeten dat wij een zendingfeest vieren; alles wat daarmede in strijd is, blijve uit ons midden geweerd.

Wat zullen wij mede nemen? Dat is zeer moeilijk te zeggen. Zeer onderscheiden zullen de indrukken wezen. Maar eindige toch niemand dezen feestdag zonder zich zelven ernstig af te vragen: wat heb ik medegenomen? Moge dan het antwoord in de binnenkamer zijn: uw zegen, o mijn God! Die zegen, dat is het welkom van boven. Daarom nog eenmaal: u groete God. Amen.

FRAGMENT VAN EENE REDE, UITGESPROKEN TOT OPWEKKING VAN BELANGSTELLING VOOR DE ZAAK VAN HET NEDERLANDSCHE BIJBELGENOOTSCHAP.

Men is lid of begunstiger van het Bijbelgenootschap om den Bijbel, of een gedeelte der Heilige Schrift, alom te helpen verspreiden. Maar wij treden de school binnen. Waarom hebben wij hier den Bijbel nog niet gebracht? Moet hij toch een licht op ons pad en eene lamp voor onzen voet zijn, hebben wij dan reden en recht om de deur der scholen voor dat licht te sluiten? Is het niet de grootste inconsequentie om te zeggen, wij willen overal den Bijbel brengen, maar niet daar, waar hij in de eerste plaats behoort, bij onze kinderen in de school? Het is wellicht velen onbekend, welke discussie vroeger hierover reeds gevoerd is op de vijfde algemeene vergadering van het Nederlandsche Bijbelgenootschap De afdeeling Zaandam had op die vergadering een voorstel ingediend, of er niet van wege het Nederlandsche Bijbelgenootschap eene poging, behoudens de bestaande wetten en reglementen, met vrucht zou knnnen worden aangewend, ten

einde het gebruik van den Bijbel in de lagere scholen meer algemeen te maken. De commissie, die belast was met de overweging van dit voorstel, bracht het volgende rapport uit:

„1°. Overwegende dat, wanneer men blijft staan bij de letter der wet, onder art. 1, het doel van het Nederlandsche Bijbelgenootschap uitdrukkende, namelijk: „de verspreiding van den Bijbel, zonder aanteekeningen of uitleggingen, buiten en binnen 's lands te bevorderen," dan kan het voorstel der afdeeling Zaandam schijnen daaraan geheel vreemd te zijn, wijl het niet zoozeer op de verspreiding, als wel op het gebruik van den Bijbel gericht is, en kan het derhalve bij den eersten opslag schijnen, alsof dat Genootschap, binnen de grenzen der wet blijvende, geene vrijheid heeft daarin te komen.

„2°. Zoo men echter verder naar het oogmerk vraagt, waarom de Bijbelgenootschappen in het algemeen, en het onze in het bijzonder, zulke groote en kostbare pogingen ter verspreiding des Bijbels aanwendt, dan lijdt het geen den minsten twijfel, of dit hoogste doel is de bevordering van het rechte gebruik dezes Goddelijken Woords. En dan is er, wel verre van daarmede strijdig te zijn, niets meer met het doel des Genootschaps overeenkomstig, dan dit gebruik te bevorderen, en als zoodanig valt dan het voorstel, dat wij thans overwegen, geheel in den geest van dit Genootschap en verdient alle medewerking; — want

„3°. De commissie stelt vast, dat het *hoogst weldadige*, ja noodzakelijke eener vroegtijdige Bijbelkennis voor den mensch, bij iederen nadenkenden Christen, boven allen twijfel verheven is; en tevens, dat deze kennis door de jeugd op de scholen 't best verkregen wordt, als zijnde eene der weldadigste en noodzakelijkste kundigheden, en kunnende het onderwijs daarin, dáár ter plaatse, geregeld gegeven en op den duur voortgezet worden. Weshalve de gecommitteerden, wat de nuttigheid

betreft, met het voorstel Zaandam ten volle overeenstemmen."

Ik weet, wat men nu hierop zou antwoorden, gesteld, dat het Nederlandsche Bijbelgenootschap nog hetzelfde advies gaf, indien, zoo al niet van Zaandam, van eene andere afdeeling dergelijk voorstel werd ingediend. Men zou zeggen, wij leven nu onder de wet op het onderwijs van 1857, en weet gij niet, dat op onze Staatsscholen van geene invoering en gebruik des Bijbels sprake kan zijn? Dit weet ik. Doch hiermede wordt alleen geconstateerd, dat òf de wet van 1857 onze hoogste belangen in den weg staat, òf dat het onze roeping is om te zorgen, dat er scholen worden opgericht, waar de Bijbel niet langer op de lijst der verboden boeken staat. Hoe kan eene school, eene kweekplaats van Christelijke en maatschappelijke deugden zijn, zonder de kinderen tot de bron te mogen leiden, waaruit de kennis van het Christelijke geput mag worden? De gemeente van Christus voele de beschuldiging, die te recht tegen haar wordt ingebracht, gij brengt den Bijbel bij Jood en Heiden, ja overal in de scholen der zendelingen, maar niet in uwe eigene scholen! Mocht ieder lid van het Bijbelgenootschap een mensch uit één stuk worden, en de groote inconsequentie niet langer begaan om den Bijbel te verspreiden alom, behalve daar, waar hij in de eerste plaats behoort, in de school!

Ook menig huisgezin staat der verspreiding van den Bijbel in den weg. Dat er vele huisgezinnen zouden zijn, die geen Bijbel of Nieuw Testament hebben, wil ik niet zeggen, maar dit weten wij allen, uit de scholen, uit de jeugd, uit de jongelingschap, zonder Bijbel opgegroeid, vormen zich de huisgezinnen; vele huisgezinnen leven zonder den Bijbel, en het Bijbelgenootschap verspreidt toch zijne Bijbels niet, om die stil te laten liggen, maar om die te gebruiken. Wat is het nu ongelukkig, dat er duizenden zijn, die nooit in den

Bijbel lezen, of uit den Bijbel hooren voorlezen, of 't moest zijn in de kerk van den voorlezer! Of bij het opzoeken van den tekst, dien menigeen niet vinden kan, omdat hij zoo goed in zijn Bijbel te huis is! Waarmede zal de jongeling zijn pad zuiver houden, als hij de ouderlijke woning verlaat, waarin hij niet werd gewezen op het Woord van God? Hoort den militiën, ziet de dienstbaren, volgt de jongelingen uit onze aanzienlijke standen, wat eene lichtzinnigheid, wat een spotlust, wat een ongeloof, wat een versmaden van den Bijbel, en uit de hoogte veroordeelen van wat men niet kent en nooit gelezen heeft! Velen rijden met den ezel van Bileam, terwijl zij toonen minder te zijn dan die andere ezel, van wien in de Schrift te lezen staat, dat hij nog de kribbe zijns heeren kent. Onkunde baant den weg tot ongeloof en bijgeloof, gelijk de kennis der Schrift den mensch wijs maakt tot zaligheid, door 't geloof in onzen Heer Jezus Christus! Mocht het Bijbelgenootschap bankroet gaan, omdat er zooveel Bijbels in de huisgezinnen door het lezen versleten werden; dit bankroet zou een rijken zegen achterlaten voor onze Kerk!

Is eene school zonder Bijbel eene ongerijmdheid, een huisgezin zonder Bijbel een ongeluk, hoe noemt gij eene Kerk zonder Bijbel?

Bij eene Kerk zonder Bijbel denkt gij zeker aan de Roomsch-Katholieke Kerk? Van haar weten wij, dat zij vreest voor den Bijbel, dat zij het lezen der Bijbels verbiedt aan hare leden, dat hare prediking, haar onderwijs, niet op den Bijbel rust, niet uit dezen geput wordt. Neen! ik denk niet aan die Moederkerk, maar heb onze eigene Moederkerk op het oog, die, hoe krank zij is, al de liefde van mijn hart heeft, omdat zij steunt op den Bijbel. Onze voorouders schreven bij het aanbieden hunner confessie aan den koning van Spanje,

dat zij God wenschten te dienen volgens den Bijbel. Onze Kerk heeft dien Bijbel aangenomen, als bevattende den grondslag en inhoud van haar geloof. Wordt die Bijbel losgelaten als geloofwaardig in hare hoofdfeiten, wat b. v. betreft de schepping, het Gods-idee, den persoon van Christus, die door zijne opstanding krachtig is bewezen te zijn de Zoon van God, en die door zijne hemelvaart is verhoogd, dat alle tong belijden moet, dat Christus de Heer is, tot heerlijkheid des Vaders, dan krijgen wij eene Kerk zonder Bijbel, die dobbert op de meeningen en stelsels van menschen en die haren ankergrond zoekt in eene zee van allerlei twijfelingen. Heere, behoed ons, wij vergaan! roepen wij uit. Tot de wet en tot de getuigenis! Zoo zij niet spreken naar dit Woord, het zal zijn, dat zij geen dageraad zullen hebben. Dit oude Godswoord worde een levenswoord voor onze Kerk, die zonder den Bijbel niet kan leven.

Valburg,
Mei 1874.

C. H. TEN HARMZEN VAN DER BEEK.

KRONIEK.

De krisis. — Klassikale vergaderingen. — Wat de Synode durft. — Middeneeuwsche verschijningen. — Te Middachten.

Het heeft, bij de bestaande ministerieele krisis, Z. M. onzen geëerbiedigden Koning niet aan raadgevingen ontbroken. Onze dagbladen hebben zich dapper gekweten; er is geen uitweg denkbaar, die niet aangewezen en aangeprezen werd; er is geen combinatie, over welker mogelijkheid en waarde niet alleruitvoerigst is gesproken. De Koning had nu slechts te kiezen; en zijn keuze viel op den oud-Minister Heemskerk, het erkende hoofd der konservatieve partij. Op den huidigen oogenblik is nog niets met zekerheid bekend van den uitslag, waarmeê de pogingen van dien Heer bekroond zijn, om een kabinet samen te stellen. Wij meenen te mogen zeggen, dat hij niet behoeft te zoeken naar mannen, die wel gaarne zich een portefeuille zagen toevertrouwd, maar er schijnen andere moeielijkheden te zijn gerezen. De konserva-

tieve partij bezit eenige schakeeringen. Zij heeft strengere en mildere aanhangers. Sommigen hunner willen bijv. wel weten van eenige toenadering tot hen, die klagen over onze wetgeving op het onderwijs, terwijl anderen de staats-school lief hebben als de vurigste radikaal. Wij wachten af, wat de doos van Pandora weder op zal leveren.

In plaats van hier onze grieven tegen de konservatieven wederom op te sommen, wijzen we liever op een verschijnsel, dat dezer dagen niet alleen ons getroffen heeft. Het is de groote kalmte en onverschilligheid, waarmeê hetgeen er in de residentie geschiedt, door ons volk wordt gadeslagen en afgewacht. Is onze eerbied voor 's Konings gezag, ons vertrouwen op zijn wijsheid zoo groot, dat wij veilig ons staatsbeleid stellen in zijn handen? Dat zou ik niet durven beweren. Immers heeft een geëerd landgenoot zich zelfs de vrijheid veroorloofd, om het Z. M. in 't openbaar als toe te roepen dat hij niet op zijn post is, dat hij in zulke kritieke dagen behoorde te zijn in het midden zijner raadslieden.

Is dan een krisis van zoo weinig aanbelang? Dat zal niemand kunnen beweren met eenig recht. Er hangt toch niet weinig aan, door wie onze Koning wordt voorgelicht, in welken geest, naar welke beginsclen wij geregeerd worden.

Komt dan hetgeen er te 's Hage gebeurt niet ter kennisse van ons volk? Hierop moet geantwoord worden, dat het lezen van dagbladen zeer toeneemt. En wie een courant leest — hij verneemt natuurlijk ook van de evolutiën, welke op het Binnenhof volbracht worden. Zelfs onze knapen vernemen er van, indien zij „geabonneerd" zijn op de „Courant voor de Nederlandsche jeugd". [1]) Daar toch lezen wij in nº. 31 het

---

[1]) Uitgegeven te Amsterdam bij C. L. Brinkman, onder redactie van P. J. Andriessen, J. F. Jansen en J. Schoondermark.

volgende: „Behalve het vermelde, was in de laatste dagen in de 2de *kamer* veel en velerlei aan de orde: de spoorwegen, de definitive begrooting voor de marine en vooral de census-wet. Hoewel de minister in deze wet, naar den wensch van vele leden der 2de kamer, veel had toegegeven, en men nu met recht mocht verwachten, dat ze zou worden aangenomen, is ze afgestemd. Dientengevolge hebben de ministers eenparig aan Z M. hun ontslag aangevraagd. Dit is zoo de gewone loop van zaken: wordt eene wet niet aangenomen, dan meenen de ministers hunne portefeuille niet langer te mogen behouden, omdat dat afstemmen van een wet evenveel zegt, alsof de meerderheid der kamer niet tevreden is over hunne handelingen. Men meent echter ook vrij algemeen, dat dit gedurig veranderen van de hoogste staatsdienaars niet gunstig is voor de belangen van ons vaderland."

Ondanks deze heldere voorlichting is zelfs de geestdriftige „Nederlandsche" jeugd kalm gebleven — en wacht alles den uitslag af in een houding, die geboden wordt door dit gansch zeer warme zomer-weder.

We lijden, in den regel, aan wat terecht genoemd is politieke onaandoenlijkheid. Doch dat verschijnsel vertoont zich ditmaal zeer sterk. Vergelijk eens hetgeen wij hier zien met den indruk, dien in Duitschland de aanslag maakt op het leven van vorst Bismarck. Daar voelde elk burger, bij het lezen van 't bericht dier wandaad, een schok, terwijl hier bij 't werkelijk aftreden van een geheel ministerie de politieke evenaar nauwelijks trilt, de Beurs ongevoelig blijft, en van diepe smart of groote vreugd geen zweem te bespeuren is. Van waar dat verschil? Millioenen stellen in den duitschen rijks-kanselier vertrouwen, zien in hem den vertegenwoordiger en verdediger van een groot beginsel, terwijl wij verteerd worden door twijfel óf aan de deugdelijkheid van ons

beginsel, óf aan de bekwaamheid van hen, die dit beginsel in praktijk moeten brengen. De machtige liberale partij heeft — het valt niet te loochenen — een geweldigen schok ontvangen. Het vertrouwen in haar is zoo vast niet meer als het dat was in den bloeitijd van het Thorbeckianisme. Liberale organen zelve spreken op den toon der misnoegdheid over hun eigen mannen en hopen uit onthouding nieuwe kracht te zien verrijzen voor hun meeningen. De tranen, die bij het heengaan van dit ministerie geschreid worden, kan men in een zeer kleine flesch bewaren.

Maar verwacht men nu veel van een ministerie-Heemskerk? Hoe zal het regeeren met een Kamer, welker meerderheid toch nog altijd liberaal is? Wat kan het wachten van een kamer-ontbinding, daar elke verkiezing in den laatsten tijd de machteloosheid van de konservatieve partij aan 't licht bracht? Welke samenkoppeling van partijen, belangen, coteriën — kan steun en levensduur verzekeren aan een kabinet, welks vermoedelijke leden in de laatste jaren konden betuigen: mijn vijanden groeien steeds aan?

Iedereen verwacht, dat weldra ook het ministerie, dat thans in de geboorte is, zal wijken en bezwijken. En wat dan? Die vraag des twijfelens, der onzekerheid openbaart onze krankheid. De dagen voor een regeering, die door de beginselen der christelijk-historische partij zich leiden laat, zijn nog niet gekomen. De verkiezing te Amersfoort, waar de eer van 't vaandel, ook bij de nederlaag, schitterend gered werd, bracht van die partij de zwakheid, o ja, maar bovenal de kracht aan 't licht. Toch is het uitzicht voor haar op een meerderheid in den lande, nog verre. Zij stelle dan ook haartaak bovenal in het getuigen. Zij vertegenwoordige het ideale, het geestelijke element in onzen politieken strijd. Gedijt zij niet overal als 't mostaardzaad, nergens houde zij op te werken als het zuurdeesem.

Aan God bevelen wij de belangen van ons dierbaar vaderland. Bij Hem is raad en uitkomst, ook waar de wijsheid der verstandigsten licht heeft uitgeput.

Onze *klassikale vergaderingen* hebben zich met een meerderheid, welke bijna eenparig heeten mag, verklaard tegen de synodale voorstellen tot reorganisatie der kerk. Hieruit valt niet af te leiden, dat de eenheid toeneemt, daar verscheidenheid van inzicht en doel bracht tot een eensluidend votum. Dat de strijd blijft voortbestaan blijkt uit de worsteling bij de stemmingen voor de leden der kerkelijke besturen. Als een heugelijke overwinning van de orthodoxe partij mag worden gekonstateerd, dat zij nu ook de meerderheid heeft in het provinciaal Kerkbestuur van Gelderland. De klassikale besturen verovert zij niet met dien spoed, die veler ongeduld eischt. Men vergeet, als men daarover klaagt, twee dingen. Vooreerst, dat in de klassikale vergaderingen altijd de predikanten als stemgerechtigde leden zitting hebben. Al brengt nu een liberaal predikant ook een orthodox ouderling meê, zoo neutraliseert hij nog diens stem. Wij hebben in veel meer gemeenten de overhand, dan de stemmingen op den laatsten Woensdag in Juni zouden doen vermoeden. Denk bijv. aan gemeenten als Meppel en Kampen, waar Kieskollegie en Kerkeraad orthodox zijn en toch de meerderheid der predikanten liberaal of modern is. Dit is een wanverhouding, die met elk jaar minder wordt in proporties.

Verder moeten wij niet vergeten, dat er op het oogenblik meer dan 150 vakante plaatsen zijn. Het grootste deel er van begeert een rechtzinnig predikant. Wanneer eenmaal al deze open zetels bezet zijn, zal de uitslag van menige stemming ook anders worden.

De twee hier door ons vermelde feiten zijn inderdaad moedgevend. Zij mogen niet uit het oog verloren worden.

Of wij ons nu onbepaald verblijden moeten in het vooruitzicht, dat wij binnen een niet lang tijdsverloop de meerderheid zullen hebben in onze kerkelijke besturen? Daar is op een der jongste klassikale vergaderingen, door een vurig lid der middenpartij, tegen de orthodoxen met kracht geprofeteerd. „*Vae victoribus!*" (Wee den overwinnaars!) zoo riep hij hun toe. We kunnen ons bij dien waarschuwenden getuige en zijn geestverwanten een gevoel van teleurstelling en gemelijkheid zeer goed verklaren. Zij hebben dagen beleefd, die zoo geheel anders waren. Zij weten te spreken van den tijd, toen daar een haast-onmerkbaar hoopsken rechtzinnige malcontenten op de banken zat, en niet den minsten invloed kon uitoefenen op de stemmingen. En nu — dat wolkje als een manshand overdekt den hemel, en de overwinnaars zijn onverbiddelijk voor ieder, die niet met hen instemt. Ik zie niet in, dat de liberalen zich daarover te beklagen hebben. Ik wilde hun wel eens vragen, aan wie de „humane" Chantepie de la Saussaye het te danken heeft, dat hij, op rijpen leeftijd eerst gekozen werd tot lid van een klassikaal bestuur? Ik wilde wel eens van hen weten, waarom of zij indertijd het recht hadden ons uit te sluiten, terwijl aan ons het recht moet worden ontzegd, om van onze meerderheid gebruik te maken? Antwoordt men, dat zelfbehoud hen dringt zich tegen ons te verklaren, wij hervatten, dat wij verbannen werden, ook toen men niet vermoedde hoe groot onze kracht was, en dat wij met de gedachte aan zelfbehoud alleen voor oogen, juist niet bijzonder inschikkelijk voor de middenpartij behoeven te zijn: als kerkelijke partij haat zij ons meer dan de modernen.

Toch is er in het „wee!" dat zij ons toeroept, iets, dat

ons tot nadenken dringt. Het brengt zijn groote en eigenaardige bezwaren meê om te heerschen. De roemrijkste dagen der orthodoxie waren zelden die van haar macht. Nu de Heer haar in onze kerk wederom tot aanzien verhief, toone zij sterk genoeg te zijn om de eer en de weelde te dragen. Onze dagen doen onze kerk groote eischen; eischen, die niet vervuld kunnen worden door mannen, voor wie de orthodoxie, bewust of onbewust de begeerlijkheid werkte; niet door mannen, traag van geest en koud van harte; niet door mannen, die tevreden met het overnemen van een leus, niets verstaan van den nood en den eisch der tijden, en der schare een prediking brengen, die den doop mist van den waren ernst.... waarlijk, wij verheugen ons met beving.

Wij hebben tot de kennis onzer lezers een stuk te brengen, dat tot ons kwam van de thans vergaderde Synode. Het luidt aldus [1]: „De algemeene Synode is overgegaan tot de behandeling van de door de overige Synode voorloopig aangenomen voorstellen tot reorganisatie der kerk. Uit het breedvoerig en nauwkeurig [2]) rapport over de daarop ingekomen consideratiën en adviezen der kerkelijke besturen en classikale vergaderingen bleek, dat die voorstellen, wat hun geheel aangaat, bijna algemeen, ofschoon niet altijd om dezelfde redenen, waren afgekeurd, maar ook, dat van verschillende zijden werd aangedrongen op het veranderen van art. 11 van het algemeen reglement en op het wettig vaststellen van een door velen gewenschte leervrijheid.

„Daarop nam de Synode in behandeling het rapport der commissie tot verandering van genoemd art. 11. De over-

[1]) Wij ontleenen het aan de „Kleine Courant" van Woensdag 27 Juli 1874.

[2]) Het welwillendst optimisme verloochent zich in de Synode nooit.

groote meerderheid meende door een gepaste verandering niet alleen aan de eischen des tijds te voldoen, en dat wat bestond, wettig vast te stellen, maar ook juist daardoor het samenzijn en samenblijven der verschillende richtingen, welke thans bestaan, mogelijk te maken en te verzekeren. Zij wenschten de woorden: *handhaving der leer* weggenomen te zien, maar op zoodanige wijze, dat het aan de gemeente duidelijk mocht worden, waarom zij onder de gegeven omstandigheden tot dat besluit overging.

„Onderscheidene voorstellen werden ter tafel gebracht, maar achtereenvolgens verworpen. Eindelijk werd het volgende, voorstel door ruim twee derden der stemhebbende leden voorloopig vastgesteld, om aan de consideratiën der kerkbesturen en classicale vergaderingen onderworpen te worden.

Volgens dit voorstel zou art. 11 van het Algemeen Reglement aldus luiden:

„De leer, die begrepen is in de Nederlandsche geloofsbelijdenis, den Heidelbergschen Catechismus en de leerregels der Synode van Dordrecht, maakt den historischen grondslag uit van de Nederlandsche Hervormde Kerk.

„Wordt deze leer door de gemeente niet met genoegzame eenstemmigheid beleden, er kan dan, in de tegenwoordige omstandigheden van „de handhaving der leer" in kerkrechterlijken zin, geen sprake zijn. De gemeente, voortbouwende op de beginselen der kerk, zoo als die in haren oorsprong en hare ontwikkeling blijkbaar zijn, blijft haar Christelijk geloof belijden en daarvoor de uitdrukking vormen, die eenmaal weder de genoegzaam eenparige belijdenis der kerk zal kunnen zijn.

„Inmiddels moet de zorg voor de belangen zoo van de Christelijke kerk in het algemeen, als van de Hervormde kerk in het bijzonder de aankweeking van den christelijken

godsdienst en zedelijkheid, de vermeerdering van godsdienstkennis, de bewaring van orde en eendracht, de bevordering van liefde voor koning en vaderland, steeds het hoofddoel zijn van allen, die met eenig kerkelijk bestuur belast zijn, doch kan niemand als lidmaat of leeraar geweerd worden, die, bij beantwoording aan de overige vereischten, verklaart in zijn geweten overtuigd te zijn, dat hij, overeenkomstig bovengenoemde beginselen, tót de nederlandsche Hervormde kerk mag behooren."

„Om het hooge belang der zaak besloot de Synode het hieromtrent uitgebrachte rapport zoo spoedig mogelijk algemeen verkrijgbaar te stellen."

Wij kunnen niet nalaten over deze daad van de Synode onze diepe smart uit te spreken. Het is overbodig te zeggen, dat er een geweldige strijd over het ingrijpend voorstel, dat wij meedeelden, gevoerd zal worden, en we zijn den strijd moede. We meenen betere en heilzamer dingen te kunnen verrichten, en ziet, onzes ondanks, worden wij weder naar de wallen geroepen, waar de vijand tracht bres te schieten. Wij hadden zoo gehoopt en gewenscht, dat deze Synode, geleerd door de ervaring van haar voorgangster, die een nederlaag leed zoo volkomen als er ooit een geleden werd, ons nu met rust zou hebben gelaten. Maar neen, zij tart ons; zij wil ons dwingen iets toe te geven, dat wij niet prijs geven *kunnen;* zij gaat de bevoegdheid, haar verleend, zoo bout en stout te buiten, dat zwijgen verraad zou zijn. In afwachting van het rapport nu slechts een mededeeling van onze eerste indrukken.

Wanneer wij de lijst inzien van hen, die in deze Synode als *stem*gerechtigde leden zitting namen, dan worden wij getroffen door het groot aantal namen, die een soort van grootheden uitdrukken, dat wij onbekende noemen. Is het niet bevreemdend, en te bejammeren, dat sommige provinciale

kerkbesturen liefst hen ter Synode schijnen af te vaardigen, wier kerkelijke loopbaan verraadt, hoe weinig bijval zij oogsten als herder en leeraar, en uit wier geheele onbendheid blijkt, dat zij ook als priesters der wetenschap zich niet onderscheiden? En waarom altijd *dezelfde* mannen? Al wordt men zes, ja twintig malen afgevaardigd ter Synode — men wordt daardoor, althans in onze oogen, nog geen man van beteekenis.

Wat nu het voorstel zelf betreft — zoo vinden wij het zeer bevreemdend, dat in onze *wetten* een artikel zal worden opgenomen, met de memorie van toelichting er bij. Immers. de woorden „*De leer* enz." tot „*Inmiddels moet*" zijn niet anders dan de verklaring van het nieuwe artikel. Dit nu is tot heden in onze wetgeving niet gebruikelijk.

Van meer belang is de vraag of een vergadering, die geroepen is tot handhaving der leer, en beloofd heeft ook daaraan haar kracht te wijden, verklaren mag: er kan in kerkrechterlijken zin geen sprake van zijn. Het ligt toch voor de hand, dat een vergadering tot die overtuiging komend, haar radikaal neerlegt. Zij geeft aan hen, die haar afvaardigden te kennen, dat zij niet kan doen wat haar wordt opgedragen en gaat uiteen. De Synode, samengesteld naar den eisch onzer van kracht zijnde kerkelijke wetgeving, *moet* de leer handhaven. Die handhaving kan slechts opgeheven worden door een lichaam dat het mandaat heeft ontvangen, om over die zaak te beslissen. De Synode toch spreekt het zelf uit, dat de leer in onze formulieren van eenigheid vervat den historischen grondslag onzer kerk uitmaakt. Hoe kan zij er aan denken, dien grondslag met een wetsvoorstel, uit den weg te ruimen? Rust zij zelf ook niet op dat fondament?

Met kracht moeten wij opkomen tegen de beschouwing van de Synode, volgens welke de verschillende richtingen even-

veel recht hebben om zich als spruiten der leer onzer kerk te beschouwen. Het kan door niemand worden geloochend, dat de twee tegenover elkander staande groote partijen niet alleen, geen gemeenschappelijk punt van uitgang hebben, maar ook, dat zij zelfs niet staan op denzelfden bodem. Zij leven in twee onderscheiden werelden. Haar theologische ontwikkeling wijst niet heen op denzelfden oorsprong. Ik wenschte wel eens te zien aangetoond, hoe men, naar de regelen der logika, de moderne wereldbeschouwing uit onze belijdenisschriften afleiden kan. Zelfs de Hoogl. Scholten zal zich aan dit kunststuk niet meer wagen. Neen, er staan geen twee partijen tegenover elkander, waarvan de een iets verder gaat dan de ander; maar wat de een wil handhaven vindt de ander een schrikkelijk en schadelijk bijgeloof; wat den een lief is wordt door den ander een leer der leugenen genoemd.

De moderne theologie is geen ontwikkelingsvorm van de gereformeerde leertype, zoo als die in onze confessie vervat is. Of dat een eere heeten mag of een oneere, een deugd of een ondeugd, doet hier niet ter zake, maar het is waarheid. De tijd is niet verre meer, dat men aan haar — ik zeg aan de theologie, aan het stelsel, en spreek niet van haar aanhangers — ook met de grootste welwillendheid niet meer zal toekennen den naam van: een belijdenis van Christelijk geloof. Indien dit zoo is, dan is het, dunkt mij voor de modernen de aangewezen weg om de kerk te verlaten. Om hen toch te kunnen bevatten zouden de kerkelijke grenzen niet „uitgezet,” maar weggeruimd moeten worden. Dit nu wil de Synode zelf niet. Ja, zij hoopt, dat de tijd zal komen, waarin weder een genoegzaam eenparige belijdenis der kerk zal kunnen geformuleerd worden.

Ik geloof ook aan een ontwikkeling der leer, omdat ik geloof aan het wonen des H. Geestes in de Gemeente, maar

heb een ander begrip van *ontwikkeling* dan de Synode. Ik zie niet in, hoe door het *wettigen* ook van het moderne ongeloof eenige ontwikkeling kan bevorderd worden.

Ook moeten wij de Synode wijzen op een groote dwaling. Haar streven is het, om het samenzijn en samenblijven der verschillende richtingen, welke thans bestaan mogelijk te maken en te handhaven. Nu nog de vraag daargelaten, wat er moet gedaan worden, als er een nieuwe richting of nieuwe richtingen optreden — maar meent de Synode werkelijk, dat zij het rustig samenblijven bevordert door dit haar voorstel? Zij maakt zulks voor duizenden onmogelijk. Dat velen thans met de modernen samenblijven is een gevolg van een soort onuitgesproken acte van tolerantie. Zij *dulden* de modernen, maar zij verlangen vurig naar den tijd, dat de eenheid der kerk zal hersteld zijn. Nu verlangt de een dien tijd te doen aanbreken langs den juridischen of confessioneelen weg, de ander door middelen, die men medisch heeft genoemd; maar allen weigeren het samenblijven van de meest uiteenloopende richtingen te *wettigen* en te *handhaven*. Dat mag ook van hen niet gevergd worden. Daardoor verloochenen zij hun kerkbegrip, hun geloof. De Synode weet dat ook. Hoe kunstiglijk ook haar voorstel is ingeleid en ingekleed — het is een dolk op het hart gericht van allen, die onder een belijdende kerk iets anders verstaan dan de Synode doet met *haar* kerk. Dit voorstel kan den storm los doen barsten, dien ik zoo gaarne bezweren woû. Laat ons liever vaststellen, dat wij de organisatie der kerk vooreerst nog met rust zullen laten. En wil men dat niet, dan moet alles radicaal geschieden; dan moet er een andere Synode worden benoemd, of een constituante gekozen, met het mandaat, om over de reconstructie of de ontbinding der kerk te handelen. Een Synode, zoo als zij nu wordt samengesteld, taste den grondslag der kerk niet aan!

Wij zijn eindelijk der Synode er dankbaar voor, dat zij 't heeft uitgesproken: „De leer, die begrepen is in de Nederlandsche geloofsbelijdenis, den Heidelbergschen Catechismus en de leerregels der Synode van Dordrecht, maakt den historischen grondslag uit van de Nederlandsche Hervormde Kerk."

Onze ultramontaansche landgenooten zijn niet weinig ontstemd over het bekende „*Gids*"-artikel van X. Het doet mij leed, dat de kundige schrijver zijn naam niet heeft genoemd. Misschien had hij er wijze redenen voor; en in elk geval moeten de ultramontanen, wier element de duisternis is, zich daar zoo niet aan stooten. In roomsche tijdschriften treft men ook wel eens artikels aan, met een of twee letters gemerkt.

De oogen der liberalen beginnen nu toch open te gaan. Al zijn wij met de beschouwingen van X het niet altijd eens, de feiten, die hij meedeelt, zijn allerbelangrijkst. Wij kunnen de lezing van zijn stuk niet genoeg aanbevelen.

In Brabant en Limburg kan men hoe langs hoe duidelijker zien, wat de knechten van Rome uitwerken, als zij de handen vrij hebben.

Waart gij ook, geëerde lezer, een dergenen, die ter bedevaart gingen naar Maastricht? Zoo neen, dan zijt gij even als ik te beklagen. Het is nu al weer gedaan, maar er was een tentoonstelling van merkwaardige reliquiën. In geen 200 jaar waren zij vertoond, en misschien worden zij, bij onzen leeftijd, niet meer te voorschijn gehaald. Stel u daarom voor, wat gij alzoo hadt *kunnen* zien: Een doorn van 's Heeren doornenkroon; een stukje van de spons, waarmee de Heer gelaafd is aan 't kruis; een stuk van 't kaakbeen der H. Barbara; een scheenbeen van den H. Tranquillus; een vingerlid van den H. Nicolaüs; een aanzienlijk deel van den

H. Hubertus; [1]) hoofdhaar van Maria Magdalena; een stukje van Jozef's mantel; reliquien van onbekende heiligen; de hoofdschedel van een der 11000 maagden; hoofdhaar van Maria; hooi, waarop Christus in de kribbe gelegen heeft." enz.

Het zijn artikelen, die in de meeste verzamelingen van dien aard voorkomen, maar het is toch een allerbelangrijkste collectie. De Heer Schaepman zal zeker er wel een lied voor ten beste hebben. Wie de ijdelheden nawandelt wordt ijdel, naar het woord van den profeet.

Doch wij hebben nog iets van dien aard meê te deelen. In *Maran-atha* het der lezing zeer waardige Tijdschrift, dat den Heer J. Esser tot redacteur heeft, trof ons onlangs het volgende: „In Noord-Brabant worden met kwistige hand lange reepen verspreid, waarop het volgende gedrukt staat:

Zekere en ware lengte

van onze Lieve Heere Jesu Christi.

„Gelijk Hij op aarde aan het H. Kruis geweest is en de Lengte is gevonden te Jeruzalem bij het H. Graf, wanneer men heeft geteld 1655, gelijk den Paus Clemens den VIII, van dien Naam zulk heeft gemeld en alles bevestigd."

„Geloofd zij den allerheiligsten Naam Jezus en zijn H. Lengte in alle eeuwigheid. Amen. En welke deze Lengte van onzen Lieven Heere bij zich draagt, of in zijn huis heeft, deze is verzekerd voor al zijne vijanden, zij zijn zienbaar of onzienbaar. En voor alle Straat-Rovers, en allerhande Toverijen is hij zeker behoed en bewaard. En geen valsche tonge of valsch gerugt mag hem ook niet schadigen. En wanneer een zwangere vrouw zulks bij haar draagt, of tusschen de borsten ombind, deze zal zonder groote smarte baren en mag haar niet mislukken in hare geboorte. En in welk huis de

[1]) Ik zet maar geen uitroepings-teekens.

Lengte Christi zijn zal, daarin kan niets kwaads blijven, geene donder of weder mag hem beschadigen, ook zal het voor vuur en water behoed blijven. Zegent u Christen menschen, alle morgens in den naam Jezus Christus en bid voor de heele week alle Zondagen vijf Onzen Vaders en vijf Ave Maria's en een Geloof, tot lof en eer der H. vijf wonden Jesu Christi, en welke deze Lengte wil hebben, die moet in het jaar driemaal lezen of zich hetzelve van andere voorlezen laten, — en als gij niemand daartoe zoudt kunnen hebben, dan bid in het jaar drie Rozenkranzen: den eersten op Goeden-Vrijdag, den anderen op Vrijdag na Pinxter, en den derden op Vrijdag voor Kersmis. Zoo zult gij christelijke mensch het geheele jaar met de Lengte van Christus altijd gezegend zijn op het water en op het Land, bij dag en bij nacht, en aan uw ligchaam en ziel in alle eeuwigheid. Amen.

Nu beginnen de schoone Gebeden van den

HEILIGEN VADER FRANCISCUS

der lengte van

JESU CHRISTI,

en luiden deze alzoo:

o Heere Jesu Christi, ik bevele mij heden in deze acht dagen en nachten in het H. Woord Gods, dat alle Priesters spreken, voor welke gij u veranderd door het woord of vleesch en van wijn in bloed, ik beveel mij christelijk mensch en heden en deze acht dagen en nachten, o Heere Jesu Christi, in uwe H. Godheid, en in uwe H. menschheid, en in uwe H. Ziel, en in H. Bloed, en in uwe H. tegenwoordigheid.

o Jesu Christi! ik bevele mij heden en alle dagen en nachten, mijn vleesch en bloed, mijn ligchaam en ziel, mijn leven en mijn lidmaten in uw Goddelijken vrede. Heer Jesu Christi! ik bidde u, dat gij mij met uwe Lengte altijd behoed en be-

waard voor alle ongelukken, voor alle gevangenissen en schadelijke wonden en lasteringe, voor vuur of water, voor vergevinge of vergiftigen, en voor dat alles beschermt mij en mijn veldbouw, mijne vruchten, en mijne weiden en hoven, en alle mijne vruchten, mijn vee, haaf en goed.

„o Heere Jesu Christi! ik bidde u, dat gij mij armen zondigen mensch met uwe lengte en dit alles met mij wilt behoeden en bewaren, en voor alle toovenaars en tooveressen, hagel en donder, en alle zwangere vrouwen een vrolijke geboorte verleenen, o gij mijnen getrouwen God en Heere! door uwe H. Lengte en menigvuldige goedheid en barmhartigheid, o Heere Jesu Christi! ik bidde u, dat gij mij met uwe Lengte altijd verzorgt, behoed en bewaard in deze acht dagen en nachten, in uwe H, verborgen Godheid, als zich de hooge Godheid verbergt in de menschheid, als gij u verbergt in de handen van de Priesters, onder het sneeuwwitte brood waren God en waren mensch, o Heere Jesu Christi! ik bidde u, dat gij mij verbergt tusschen uwe ruggen. o Heere Jesu Christi, ik bidde u, dat gij mij verbergt in uwe H. vijf wonden, en mij afwast met uwe H. Lengte en met u H. rozenverwig Bloed en de H. Drievuldigheid zij mij Schild en Scherm voor alle mijne vijanden, zij zijn zienelijk of onzienelijk."

„In den naam Gods des Vaders, des Zoons en God den H. Geest. Amen. God den Vader is mijnen Middelaar, en God den Zoon is mijnen voorstander, en God den H. Geest is mijnen bijstand, en, welke dan sterker is als die H. drie mannen en H. Lengte Jesu Christi, dezelve kome en grijpe mij aan. Dan helpe ons God den Vader, en den Zoon, en den H. Geest. Amen. Op het lijden mijns Heere Jesu Christi, mijns lieven Zaligmakers, betrouw ik christelijke mensch, en bescherme mij, en voere mij in dat eeuwige leven, Amen."

JESUS, MARIA EN JOSEPH.

„Tot God onze lieve Vrouw, heb ik christelijken mensch mijn vertrouwen, wanneer mijnen God wil, zoo is mijn einde, waarop ik christelijken mensch met deze Lengte Jesu Christi altijd wil hopen en vertrouwen, en sterven in alle eeuwigheid, ter eeuwige zaligheid, Amen, Jesus, Maria, Joseph."

„Bid alle Zondagen vijf Onzen Vader, en vijf Ave Maria, en een Geloof, ter eere van de vijf wonden Jesu Christi. Amen."

„Christus Vincit, Christus regnat, Christus imperat, paa Domini nostri, Jesus Christi, Virtus Sacratissiae Passionis ejus Signum S. Crucis B. V. M. Benedicto et Sanctorum Titulus Salvatoris nostri in Cruce I. N. R. I. Zij mij vredelijk tegen alle mijne vijanden, zij zijn zienbaar of onzienbaar, daarvoor behoed mij de H. Man, dewelke de dood aan het kruis nam. De H. Lengte Christi zegene mij, De H. Lengte Christi sterkt mij, de H. Lengte Christi behoed mij, totdat Hij mij naar dit leven tot zich nemen in den naam Gods des Vaders, en des Zoons, en des H. Geestes. Amen.

Actum antw, Approbatio, vidit *M. A. Syben* Lib. Censor, den 2 Julij 1766."

Ons is niet ter ooren gekomen, dat er tegen de verspreiding van dit uit alle oogpunten beschouwd treurig stuk, door eenig roomsch geestelijke is gewaarschuwd of geprotesteerd. In een mechanisme, zooals de Roomsche kerk is, past dus ook het aanroepen van de H. Lengte Christi. Wie weet of de Heeren Alberdingk Thijm en van der Hoeven niet mede de H. Lengte vereeren. Doen zij zulks niet omdat zij 't afkeuren, zouden zij dan moed hebben, om luide hun afkeer van zulk onzinnig bestaan uit te spreken? Wij zullen zien.

Het is ons, als ademen wij reine frissche lucht in, nu wij met een enkel woord het zendingsfeest van Middachten herdenken. Wij kunnen er van gewagen met den hoogstgestemden lof, dien wij vroeger aan de best-geslaagde feesten brachten. Weêr en terrein, commissie en feestvierenden alles en allen werkten meê. Het was een onvergetelijke dag. Hartelijke dank zij gebracht aan allen, die zooveel duizenden zooveel genot bereidden. Ons trof de verscheidenheid die in de aanwezigen viel op te merken. Alle geledingen der maatschappij waren vertegenwoordigd; en elke richting telde er haar aanhangers. Ik zag of hoorde echter niets, dat de ernstige maar opgewekte stemming stoorde. Zelfs in de oogen van liberale *reporters* vond dit feest genade. Laat ons op onze hoede zijn!

Het was, naar 't mij voorkomt, ook een verblijdend verschijnsel, dat twee mannen behoorende tot hooggeplaatste families te Middachten het woord wilden voeren. Hun positie in de maatschappij zette aan het heugelijk feit, dat zij „leeken" waren, dubbele waarde bij.

Lang hield ik u op, langmoedige lezer, en dat in deze afmattende dagen! Wil het aanmerken als een bewijs van goeden dunk, dien ik heb van uw welwillendheid, en van mijn streven om u te dienen als een trouw kroniekschrijver.

Haarlem,
27 Juli 1874.

A. W. BRONSVELD.

P. S. Vriendelijk verzoek ik alle redakteurs van nieuwsbladen, die mij de eer aandoen van 't een of ander, dat ik schreef, te bespreken, mij door toezending van hun artikelen, in staat te stellen van hun geschrift kennis te nemen. Ik kan mij niet op alle bladen abonneeren.

A. W. B.

BERICHTEN.

FEESTWEEK IN HET WUPPERDAL

van Zondag 9 tot Zondag 16 Augustus.

Het Program is van dezen inhoud:

ZONDAG 9 AUGUSTUS: Jaarfeest van den Rijnsch-Westfaalschen Jongelingsbond.

MAANDAG 10 AUGUSTUS, des namiddags: Jaarfeest van het Bergische Bijbelgenootschap. Feestredenaars: Ds. Pank van Berlijn en Ds. Ziese uit Sleeswijk.

DINSDAG 11 AUGUSTUS, des voormiddags: Jaarfeest van het Rijnsch-Westfaalsch genootschap voor Israël. Feestredenaar: Ds. Ohlhues van Duisburg en Ds. Bonnet van Keulen. — Namiddags: Jaarfeest van de Evangelische maatschappij. Feestredenaar Ds. Riggenbach van Basel, Inspector Erdmann van Elberfeld en Ds. Schuster van Stuttgart.

WOENSDAG 12 AUGUSTUS, des voormiddags: Jaarfeest van het Rijnsche Zendingsgenootschap. Feestredenaar: Prof. Lic. Kübel van Herborn. Ordening door den Superintendent Kirschstein. Uitzending door den Inspector Dr. Fabri. — Namiddags: Openbare Zendingsbijeenkomst. Toespraken van zendelingen en feestgenooten uit het buitenland.

DONDERDAG 13 AUGUSTUS, des voormiddags: Algemeene kerkelijke Conferentie. Onderwerp ter behandeling: „Het aandeel der familie aan de godsdienstige en zedelijke vragen van dezen tijd." Referent: Prof. Dr. theol. Vrijheer von der Goltz van Bonn. — 's Namiddags: Vriendschappelijke Bijeenkomst met aanspraken van feestgenooten.

VRIJDAG 14 AUGUSTUS, des voormiddags: Predikanten-conferentie. Onderwerp ter behandeling: nader te bepalen. Referent: Dekaan Dr. Lechler van Heilbronn. — 's Namiddags: Jaarfeest van het Wupperthaler Traktaatgenootschap. Feestredenaar: Ds. Trick van Maagdeburg en Dr. Craig van Hamburg.

ZONDAG 16 AUGUSTUS, 's namiddags: Jaarfeest van de Barmer Gustaaf Adolf Vereeniging en het Comité voor de Protestantsche Duitschers in Zuid-Brazilië. Feestredenaar: Ds. Schwarz van Gallnenkirchen in Opper-Oostenrijk en Dr. Rotermund van Hannover.

Des Woensdags en Donderdags avond zullen in verscheidene kerken van het dal, door buitenlandsche predikanten avondpredikatiën gehouden worden.

Buitenlandsche vrienden, die logies bij gastvrienden wenschen, worden verzocht zich uiterlijk tot den 4den Augustus bij het Zendingshuis aan te melden. Zoo zij onverhoopt niet kunnen komen, worden zij verzocht dit tijdig mede te deelen.

Barmen en Elberfeld, 20 Juli 1874.

Namens het Feest-Comité
voor Nederland,
J. P. G. WESTHOFF.

De algemeene samenkomst voor Inwendige Zending zal gehouden worden Donderdag 8 September te Amsterdam in de Parklokalen en Tuin.

Belangstellenden, geen circulaire ontvangen hebbende, ontvangen die franco, op aanvraag per briefkaart, te adresseeren aan de Vereeniging ter Verbreiding der Waarheid te Amsterdam FF 487.

KERKNIEUWS.

HERVORMDE KERK.

Den 1 Juli is de negen-en-vijftigste vergadering der Algemeene Synode van de Nederlandsche Hervormde Kerk door den president van jaren, dr. B. Glasius, geopend met gebed en toespraak.

De Synode is zamengesteld, zooals vroeger in dit orgaan is opgegeven. Zij koos tot haren voorzitter Ds. R. J. Koning, Pred. te Limmen, tot vice-president dr. B. Glasius, Pred. te Geertruidenberg, en tot diens secundus dr. F. J. J. A. Junius, Pred. te Tiel.

NAAMLIJST

VAN DE CANDIDATEN TOT DE HEILIGE DIENST BIJ DE NEDERLANDSCHE HERVORMDE KERK.

1 Julij 1874.

Abresch (W. Thiens), Overijssel; Allen (H. van), Groningen; Boonacker (J. F. L.), Noordbrabant; Bruining (P.), Gelderland; Conradi (P.), Gelderland; Delinotte (C. H.), Waalsche Commissie; Drijber (R. H.), Noordbrabant; Fockens (L.), Overijssel; Haay (W. M. de), Zeeland; Ham (F. J. van den), theol. doct., Overijssel; Hanssen (A.), Waalsche Commissie; Hendriks (J. V.), Utrecht; Janssonius (P. K. Bennink), Drenthe; Kaaden, (J. van der), Friesland; Klaassen (J. A. J.), Gelderland; Klomp (J. G.), Noordbrabant; Menzel (C. G.), Zuidholland; Mets Jr. (A.), Noordbrabant; Meulen (H. A. van der), Noordholland; Moeton (P. J.), Gelderland; Montijn (K. W. Middeland), Utrecht; Renier (A.), Zuidholland; Ringeling (T. J.), Drenthe; Scholte (Andr.), Overijssel; Spall (F. van), Friesland; Veen (P. van der), Groningen; Vernède (P. A.), Waalsche Commissie; Versprille (J. M. Wilod), Drenthe; Vogel (J. H. T. de), Waalsche Commissie. Leeraar bij de Hoogere Burgerschool te Rotterdam; Was (H.), Gelderland; Wielandt (P. Th.), Friesland.

Gedurende het eerste halfjaar van 1874 zijn bevestigd: Beekman (J.),

te Benthuizen; Blüggel, (W. F.), te Oostermeer en Eestrum; Deyll (W. S. C.), theol. doct. te Groningen (Waalsche gemeente); Gelderman (A.), te Schraard; Jagher (J. F. L. A. de), te Gaast en Ferwoude; Kuiperi (W. A.), te Overlangbroek; Lingen (W. van), te Schore en Vlake; Meinsma (D. F.), te Tjerkgaast, St. Niklaasga c. a.; Muntendam (H.), te Made; Okken (L.), te Wagenborgen; Rutgers (H.) te Pesse; Rutgers (J.), te Hornhuizen en Kloosterburen; Schouten (A. A.), te Exmorra en Allingawier; Schuuring (D. W.), te Haringcarspel en Dirkshorn; Steynis (J. C.), theol. doct. te Abbenbroek; Visscher (R.), te Asch; Welter (W. L.), te Bunnik en Vechten; Westhoff (A. J.), te Bieselinge en Eversdijk.

Beroepen: Adriani (A. J.), te Rockanje; Groeneveld (H.), te Waarder c. a.; Kuiperi (C. H.), te Horssen; Lütge (H. A. J.), te Nederhorst den Berg.

Door het Provinciaal Kerkbestuur van Gelderland is eervol emeritaat verleend aan DD. D G. W. Muller Massis, Pred. te Hattem, in te gaan met 1 Julij a. s., en aan D. M. Paré, Pred. te Breedevoort, in te gaan met 1 Sept. e. k.; door dat van Z.-Holland aan dr. W. R. Veder, Pred. te Dordrecht, in te gaan met 1 Aug. e. k.; door dat van N.-Holland aan Ds. R. Posthumus Meijes, Pred. te Amsterdam, in te gaan met 1 Oct. e. k.; door dat van Zeeland aan Ds. W. Gouda Quint, Pred. te Nieuwvliet, in te gaan 1 Julij a. s.; en door dat van Friesland aan Ds. G. Landweer, Pred. te Lollum, in te gaan met 1 Oct. e. k.

GELDERLAND.

ARNHEM.

HOEVELAKEN, 25 Junij. Tot predikant dezer gemeente is beroepen Ds. J. J. Ruijs, Pred. te Ermelo, met wien de heer A. P. A. du Cloux, emer. Pred. te Spijk, op het tweetal stond.

BRUMMEN, 28 Junij. Heden nam onze Leeraar, dr. F. L. Rutgers, afscheid van zijne gemeente met 1 Cor. III: 11—15. Na het uitspreken van de apostolische zegenbede werd den scheidenden leeraar door de gemeente wederkeerig hare zegenbede toegezongen.

— 5 Julij. Heden werd alhier met algemeene stemmen tot predikant beroepen Ds. E. E. Gewin, Pred. te Abcoude, aan wien reeds vroeger toezegging van beroeping gegeven was.

LOENEN, 6 Julij. Heden werden wij verblijd door het berigt, dat Ds. J. J. Damsté, Pred. te Ruinen, de beroeping herwaarts heeft aangenomen.

VOORST, 6 Julij. Ds. E. W. Heinecken, Pred. te Renswoude, voor onze beroeping bedankt hebbende, werd heden door het Kiescollegie het volgende zestal van predikanten geformeerd: A. W. L. Talma, te de Lemmer; H. W. van Loon, te Voorthuizen; J. W. Neijenhuis, te

Eijerland op Texel; W. Zegers, te Gorinchem; H. Fortuijn, te Sassenheim en C. F. Gronemeijer, te Apeldoorn. Uit genoemd zestal werden DD. Talma en van Loon op het tweetal geplaatst, dat den collator der gemeente ter electie is aangeboden.

SCHAARSBERGEN, 11 Julij. Van hier is verzuimd te vermelden, dat Ds. J. Gann Dun, Pred. te Ommeren, die door onzen Kerkeraad was beroepen, tot blijdschap der gemeente het berigt heeft gezonden, dat hij deze beroeping heeft aangenomen.

VOORST, 12 Julij. Uit het bovengenoemde tweetal is heden beroepen. Ds. A. W. L. Talma, te de Lemmer.

BRUMMEN, 19 Julij. Tot ons leedwezen moesten wij heden vernemen, dat Ds. E. E. Gewin, Pred. te Abcoude, voor ons beroep bedankt.

HOEVELAKEN, 20 Julij. Ds. J, J. Ruijs, Pred. te Ermelo, heeft de beroeping naar deze gemeente aangenomen.

NIJMEGEN.

HORSSEN, 5 Julij. Heden werd onze beroepen Leeraar, de heer C. H. Kuipéri, Candidaat, onder ons bevestigd door zijnen vader, Ds. N. H. Kuipéri, Pred. te Soesterberg, met eene rede over 2 Cor. V: 20. De oplegging der handen geschiedde door den bevestiger en den tweeden consulent, Ds. W. H. ten Hoet, Pred. te Winssen, alsmede door DD. H. C. Ribbius, Pred. te Druten, W. J. Coenen, Pred. te Batenburg en W. A. Kuipéri, Pred. te Overlangbroek, broeder van onzen nieuwen leeraar. De bevestigde deed des namiddags zijne intrede met eene leerrede over Rom. I: 11, 12.

ZUTPHEN.

GROENLO, 28 Junij. Donderdag jl. ontsliep, na een langdurig lijden, nog onverwacht de heer H. G. Huiskes, van 1834 tot 1872 Predikant alhier. Met weemoed vernamen wij deze tijding, maar ook met dankbaarheid aan den Leeraar, die ons in de kracht zijns levens het Evangelie van zijnen Heer en Zender trouw en onvermoeid verkondigde. Onze Leeraar bepaalde ons heden bij den ontslapene en zijn werk onder ons, en wekte ons op, om, bij het onzekere onzer stervensure, den tijd uit te koopen, en het Evangelie, door onzen vriend bij zijn leven ons verkondigd, te beleven. De Heer der weezen trooste de bedroefde kinderen!

DOESBORGH, 9 Julij. Heden werd hier met algemeene stemmen beroepen Ds. J. Diehl, Pred. te Chaam.

DINXPERLO, 10 Julij. Van hier kan berigt worden, dat in de voorgaande week, op het graf van onzen vorigen Predikant H. C. S. Snethlage, 5 Oct. '72 overleden, en hier begraven, een zerk gelegd is, waarop een gedenksteen is geplaatst met inscripties. Dit werk is tot stand gebragt door de geldelijke bijdragen van bijna de gansche gemeente.

GORSSEL, 17 Julij. Ter vervulling der vacature, ontstaan door het vertrek van Ds. A. J. P. W. de Wilde naar Doetinchem, is door

den Kerkeraad en het Kiescollegie het volgende alphabetisch gestelde twaaltal van Predikanten opgemaakt: A. Alberti te Rekken, H. G. Braam te Lichtenvoorde, W J. Coenen te Batenburg, P. Sinninghe Damsté tg Wierden, H. J. Dingemans te Irnsum, C. P. de Groot te Veendam, H. H. Heerspink te Oudeschans, C. A Klinkenberg te Aalten, M. van Heijningen Nanninga te Ter Horne, J. W. Nijenhuis te Eeijerland op Texel, Ds. J. Pelinck te Dwingelo en J. Noordink de Wilde te Wehe.

TIEL.

LIENDEN, 23 Junij. Heden ontvingen wij tot onze blijdschap het berigt, dat de heer J. G. Klomp de beroeping naar onze gemeente heeft aangenomen.

BUURMALSEN, 14 Julij. Tot Predikant is hier beroepen de heer J. F. L. Boonacker, prop.

ZOELEN, 17 Julij. Heden overleed alhier in den hoogen ouderdom van bijna 92 jaren de emeritus-predikant J. van Ochten. Na van 1810—1823 als predikant in de gemeente van Zijderveld en van 1823—1846 in de gemeente van Zevenhoven als predikant werkzaam te zijn geweest, heeft hij het grootste gedeelte van zijn emeritaat in ons midden doorgebragt.

ZALT-BOMMEL.

DEIL, 4 Julij. De Vereeniging tot uitkeering van een jaargeld aan rustende leeraren enz., onder directie van dr. R. C. H. Römer, Pred. alhier, ontving dezer dagen eene gift van ƒ200 van iemand. wiens naam haar wèl, maar wiens hulpvaardigheid haar niet onbekend is. Zij zou aan hare dure verpligting te kort doen, indien zij het berigt er van terug hield.

ACQUOIJ, 12 Julij. Onze Leeraar, Ds. W. J. Breukink, maakte heden aan de gemeente bekend, dat hij voornemens was zijn ontslag uit zijne betrekking te vragen.

DEIL c. a., 16 Julij. Eene gift van ƒ100 werd door Gyaros toegezonden aan dr. R. C. H. Römer, Pred. alhier en bestuurder der Vereeniging tot uitkeering van een jaarwedde aan rustende leeraren enz. ten behoeve van gezegde Vereeniging. Moge zich de gever achter eenen geleenden naam verborgen hebben, zijne gift wordt niettemin gewaardeerd en is eene bijdrage te meer tot het doel, dat de Vereeniging beoogt en, van tijd tot tijd *zóó* geholpen, ook eenmaal bereikt.

OPHEMERT, 19 Julij. Heden werd Ds. Mouton tot zijn dienstwerk onder ons ingeleid door zijnen vriend, Dr. P. J. Hoedemaker, Pred. te Rotterdam. Deze sprak over 2 Tim. IV: 1, 2, terwijl behalve door hem ook nog door den consulent, Dr. Valeton, Pred. te Varik, en door den laatst vertrokken Predikant dezer gemeente, Ds. M. Sjoers, thans te Oppenhuizen c. a., aan de handoplegging deelgenomen werd. Des namiddags verbond zich de nieuwe leeraar aan ons met 1 Tim. I: 15.

HURWENEN. 19 Julij. Heden maakte onze leeraar, Ds. J. S.

Tichelman, aan de gemeente bekend, dat hij eene beroeping naar Hellevoetsluis ontvangen had en die eenigen tijd in beraad zou houden.

HARDERWIJK.

ELBURG, 28 Junij. Onze jongste Predikant, de heer J. C. K. Nonhebel, nam heden avond een liefderijk en zegenend afscheid van ons, sprekende naar Openb. III: 11.

ERMELO, 28 Junij. Onze geachte Leeraar, Ds. J J. Ruijs, deelde ons heden mede, voor de beroeping naar Bergambacht, van welke hij ons vóór veertien dagen kennis gaf, te hebben bedankt, maar eene andere naar Hoevelaken ontvangen en in beraad te hebben genomen.

BARNEVELD, 7 Julij. Ds. D. P. M. Huët, Pred. te Dirksland, heeft voor het op hem uitgebrachte beroep beleefdelijk bedankt.

HATTEM, 13 Julij. Ter vervulling der vacature, ontstaan door het emeritaat van dr. D. G. W. Muller Massis, werd heden tot Herder en Leeraar beroepen Ds. A. H. L. de Bel, Pred. te Heerjansdam.

NUNSPEET, 18 Julij. Ook Ds. H. Bax heeft voor de beroeping naar deze gemeente bedankt.

HARDERWIJK, 20 Julij. Tot Herder en Leeraar, bij deze gemeente is beroepen Ds. J. Krull, Pred. te Edens c. a.

HATTEM, 25 Julij. Ds. A. H. L. de Bel, Pred. te Heerjansdam, heeft ons beroep aangenomen.

ZUID-HOLLAND.

's GRAVENHAGE.

LOOSDUINEN, 1 Julij. Heden ontving de Kerkeraad het berigt, dat Ds. P. E Barbas, Pred. te Amerongen, voor de beroeping naar deze gemeente had bedankt.

PIJNACKER, 5 Julij. Heden werd onze gemeente verblijd door het berigt, dat Ds. P. Moll, Pred. te Westervoort, de beroeping naar onze gemeente heeft aangenomen.

LOOSDUINEN. 19 Julij. Heden werd alhier beroepen Ds. G. van Herwaarden, Pred. te Garijp.

SCHEVENINGEN, 22 Julij. De nieuw gebouwde kapel ten dienste der badgasten is Zondag j.l. ingewijd door Prof. J. J. van Oosterzee, met een rede naar aanleiding van Ps. 84. De eerste godsdienstoefening werd o. a. bijgewoond door H. M. de Koningin, Prinses Marianne en andere vorstelijke personen.

ROTTERDAM.

VLAARDINGEN, 5 Julij. De vacature, ontstaan door het overlijden van Ds. J. R. Wernink, werd heden vervuld. Na des voormiddags door zijnen ambtgenoot, dr. E. H. van Leeuwen, met eene rede over Spreuk XI: 30*b* bij ons te zijn ingeleid, deed Ds. J. C. K. Non-

hebel, van Elburg tot ons overgekomen, des avonds zijne intrede, met Coloss. I: 27b—29.

BARENDRECHT, 5 Julij. Ds. J. ter Plegt, Pred. te St Antoniepolder, maakte heden aan de gemeente bekend, dat onze Leeraar, Ds M. J. Mees, vrijheid had gevonden voor de beroeping naar de Remonstrantsche gemeente te Oude en Nieuwe Wetering te bedanken.

BLEISWIJK, 5 Julij. Heden vierde onze Leeraar, J. F. Lantzendorffer, gedachtenis van zijne vervulde 40jarige Evangeliebediening, waarvan even 4 jaren te Welsum. Hartelijke deelneming mogt hem bij deze gelegenheid op onderscheidene wijze te beurt vallen, en vooral ook door de ontvangst van een goud cylinder horlogie, hem aangeboden door den Eerw. Kerkeraad, HH. Kerkvoogden en Notabelen, en eenige aanzienlijke leden der gemeente en vrienden, waaronder van verschillende kerkgenootschappen.

KRALINGEN, 12 Julij. Wij vernamen heden met blijdschap van onzen jongsten Leeraar, Ds. Chr. Knap, dat hij voor de beroeping naar Kampen, den 2den dezer ontvangen, had bedankt.

DELFSHAVFN, 29 Julij. Uit het vroeger geformeerde drietal bestaande uit DD. H. A. E. Heinecken te Hijlaard, B. Mossel te Renkum en D. Wielandt te Zwartsluis, is eerstgenoemde gekozen.

LEIDEN.

LEIMUIDEN, 28 Junij. Onze geliefde Leeraar, Ds. J. A. C. Nonhebel, naar Aalburg en Heesbeen vertrekkende, nam heden van ons en zijne vele vrienden buiten deze gemeente een hartelijk afscheid, terwijl hij ons een bemoedigend woord toesprak naar Matth. XXVIII: 20.

HILLEGOM, 28 Junij. Heden berigtte onze leeraar bij de openbare godsdienstoefening aan de gemeente het afsterven van een harer vorige leeraars, den heer Dr. H. J. de Haan Hugenholtz, die bij hen de Evangeliebediening had bekleed van 1842 tot 1858, toen hij een eervol emeritaat verkreeg. Zoovelen in haar midden zich den ontslapene nog herinnerden, vernamen die tijding met blijkbare aandoening en deelneming.

WARMOND, 5 Julij. Tot onze blijdschap gaf onze Leeraar, Ds. N. Osti, ons kennis, dat hij voor de op hem uitgebragte beroeping naar Engwierum had bedankt.

— 5 Julij. Heden morgen hadden wij het voorregt voor het eerst zamen te komen in onze nieuwe kerk, die door onzen leeraar plegtig den Heer gewijd werd na het houden eener toespraak over Ps. LXXXIV: 2.

LEIMUIDEN, 6 Julij. Ter vervulling van de vacature, ontstaan door het vertrek van Ds. J. A. C. Nonhebel, werd hier tot herder en leeraar beroepen Ds. C. P. N. Pikaar, Pred. te Vriesenveen.

NOORDWIJK AAN ZEE, 7 Julij. De heer Candidaat F. van Spall heeft voor de beroeping herwaarts bedankt.

HAZERSWOUDE, 9 Julij. In eene gisteren gehouden kerkeraadsvergadering werd ter voorziening in de vacature, ontstaan door het

vertrek van Ds. G. J. Hulsman naar Randwijk, met algemeene stemmen beroepen Ds. A. Keers, Pred. te Enschede.

AARLANDERVEEN, 12 Julij. Nadat onze beroepen Leeraar, Ds. P. A. J. Noordink, heden voormiddag in zijne dienst bevestigd was door den Consulent, Ds. W. Kraijenbelt, Pred. te Bodegraven, met eene rede naar Jes. III: 10, 11, hield hij des namiddags zijne intreerede met Coloss. I: 28.

OUDE EN NIEUWE WETERING. Zie Rroek op Langendijk (cl. Alkmaar).

DORDRECHT.

GIESEN-NIEUWKERK, 28 Junij. Ds. P. E. van der Horst Pred. te Gorinchem, heeft voor de beroeping naar deze gemeente bedankt.

BOVEN-HARDINXVELD, 28 Junij. Onze geliefde Leeraar, Ds. B. A. de Jong, trad heden namiddag voor het laatst voor ons op. Naar Hand. XX: 32*a* nam hij van ons een hartelijk afscheid. Moge de zegen Gods, die hem door de talrijk opgekomen schare werd toegezongen, zijn deel zijn ook in de gemeente van Krimpen a. d. Lek.

ALBLASSERDAM, 5 Julij. Onze van Sprang beroepen Predikant, Ds. J. C. Montijn, werd bij vriendelijken afstand van den Consulent, Ds. G. Boele van Schagen, Pred. te Nieuw-Lekkerland, onder ons bevestigd door zijnen oom, Ds. Th. J. Montijn, Pred. te Doorn. De tekst van den bevestiger was Matth. XVII: 5*b*, die van den bevestigde Jer. I: 6—10.

BLESKENSGRAAF c. a., 5 Julij. De heer T. J. Ringeling, Candidaat bij het Provinciaal Kerkbestuur van Drenthe, heeft de beroeping naar deze gemeente aangenomen.

OUD-BEIJERLAND, 19 Julij, Onze Leeraar, Ds. J. E, Steenbakker Morilijon Loyson, heeft eene beroeping naar Woudsend ontvangen.

ARKEL, 19 Julij. Onze Leeraar, Ds. A. J. E. van Dick, maakte ons heden bekend, dat de toezegging van beroeping naar Melissant door hem niet werd aangenomen.

GOUDA.

GOUDA, 21 Junij. Op heden gedacht Ds. H. C. N. van Amerom zijne 25jarige Evangeliebediening in de gemeenten te Herwijnen, Bolsward en alhier. Hij leidde ten grondslag zijner toespraak Hand. IV: 12. Bij monde van den heer M. A. G. Vorstman, Theol.-dr. en Emer.-pred. alhier, werd hem wensch en bede der gemeente toegebragt, waarmede zij toonde in te stemmen door het aanheffen van Ps. CXXXIV: 3. Aan vele bewijzen van achting en liefde ontbrak het niet! God spare en sterke hem om nog in lengte van dagen velen ten zegen te verkondigen, dat de zaligheid in geen anderen is.

SLUIPWIJK, 28 Junij. Heden maakte onze Leeraar, Ds. T. Hoog, aan de gemeente bekend, toezegging van beroeping naar Gouderak ontvangen te hebben.

NOORDELOOS, 28 Junij. Tot onze blijdschap gaf onze Leeraar, Ds. K. E. van Griethuijsen, ons kennis, dat hij voor de op hem uitgebragte beroeping naar Heukelom bedankt heeft.

GOUDERAK, 30 Junij. Heden werd door den Kerkeraad tot Herder en Leeraar beroepen Ds. Th. Hoog, Pred. te Sluipwijk.

KRIMPEN a./d. LEK, 5 Julij. Heden aanvaardde de van Boven-Hardinksveld naar deze gemeente beroepen Leeraar, Ds. B. A. de Jong, zijn dienstwerk in ons midden met eene leerrede over 2 Cor. IV: 5, na des voormiddags bevestigd te zijn door Dr. G. Oldeman, Pred. te Zuid-Beijerland, met eene rede over Luk. IV: 16—22.

OUDEWATER, 6 Julij. De Kerkeraad heeft heden tot predikant alhier beroepen Ds. J. J. van der Weijde, Pred. te Wolsum en Westhem.

BERG-AMBACHT, 8 Julij. Tot Predikant is beroepen J. J. van der Weijde, Pred. te Wolsum c. a.

BRIELLE.

MELISSANT, 7 Julij. Ter voorziening in de aanstaande vacature is alhier met eenparige stemmen toezegging van beroeping gegeven aan Ds. A. J. E. van Dick, Ped. te Arkel.

OUDENHOORN, 14 Julij. Ds. J. E. Moltzer, Pred. te Geervliet, heeft voor ons beroep bedankt.

GOEDEREEDE, 19 Julij. Onze van Sleen beroepen Leeraar, Ds. C. E. Crull, werd heden tot zijne bediening ingeleid door den consulent dezer gemeente, Ds. H. J. den Boer, Pred te Ouddorp, tot tekst hebbende 2 Kor. IV: 5, terwijl de bevestigde des namiddags zijne intrede deed met Rom. X: 8.

ZWARTEWAAL, 20 Julij. Heden werd door den Kerkeraad tot Predikant dezer gemeente beroepen Ds H. Timmers, Pred. te Knollendam en Marken binnen.

NOORD-HOLLAND.

AMSTERDAM.

'S GRAVELAND, 21 Junij. Onze predikant, Ds. Is. Montagne Az., heeft ook voor de beroeping naar Leksmond bedankt.

AMSTERDAM, 29 Junij. Om te voorzien in de vacature, voortdurende door het bedanken van Ds. J. W. Felix, Pred te Utrecht, is uit het vóór veertien dagen geformeerde drietal van predikanten, bestaande uit de HH. G. Doedes, JIzn. te Velsen, J. G. Knottnerus AMzn. te Dordrecht en C. H. Koopman te Waspik, de heer Knottnerus beroepen.

MUIDEN, 17 Julij. Ds. J. van Dijk heeft het beroep naar hier niet aangenomen.

AMSTERDAM, 20 Julij. Ter voorziening in de vacature, ontstaan door het aan Dr. Abr. Kuijper verleend emeritaat, is uit het vroeger geformeerde drietal van Predikanten, bestaande uit DD. G. Doedes

te Velsen, Dr. G. J. van der Flier te Delft en H. V. Hogerzeil te Arnhem, Ds. Doedes tot Herder en Leeraar beroepen.

AMSTERDAM, 21 Julij. Ook Ds. J. G. Knottnerus heeft voor het beroep bij deze gemeente bedankt.

DIEMEN, 22 Julij. Ter voorziening in de vacature, voortdurende door het bedanken van Ds. J. Kool, Pred. te Eemnes-Binnendijks, is hier tot Herder en Leeraar beroepen, Ds. J. F. W. Kleber, Pred. te Ankeveen.

HAARLEM.

OOSTZAANDAM, 29 Junij. Dr. J. van den Berg Jr., Pred. te Oost- en West-Blokker, heeft de beroeping naar deze gemeente aangenomen.

WIJK AAN ZEE EN DUIN, 5 Julij. Heden werd aan de gemeente bekend gemaakt, dat Ds. J. van Loon, Pred. te Warder, voor deze gemeente heeft moeten bedanken.

— 19 Julij. Heden beriep de Kerkeraad ingevolge de keuze van stemgeregtigden tot Herder en Leeraar dezer gemeente Ds. W. N. Wolterink, Pred. te Sirjansland.

ALKMAAR.

DEN HELDER, 24 Junij. Op Zondag 21 Junij jl. werd aan de gemeente het overlijden bekend gemaakt van een harer Leeraren, Ds. J. H. Kremer, die na een langdurig lijden op den 18 dezer in den jeugdigen leeftijd van ruim 34 jaren door den dood aan zijn werkkring werd ontrukt. Ofschoon nog geen 5 jaren in haar midden werkzaam en meermalen door den zwakken toestand van zijn ligchaam geruimen tijd verhinderd om zijn dienstwerk te verrigten, zoo had hij nogtans de liefde en achting van zeer velen verworven, zoodat de mededeeling van zijn overlijden groote aandoening wekte. Zijn stoffelijk overschot is op 22 Junij onder begeleiding van eene commissie uit den Kerkeraad en van enkele belangstellenden naar Haarlem overgebragt en daar begraven.

HIPPOLITUSHOEF OP WIERINGEN, 27 Junij. De Heer A. Metz Jr. heeft de beroeping herwaarts aangenomen.

BROEK OP LANGENDIJK, 28 Junij. Ds. P. A. J. Noordink nam heden vóor zijn vertrek naar zijne nieuwe standplaats Aarlanderveen, afscheid van deze gemeente, tot grondslag zijner toespraak nemende Rom. XV : 33.

ST. MAARTEN c. a., 30 Junij. De heer P. van der Veen, Cand., heeft de beroeping naar deze gemeente aangenomen.

EIJERLAND OP TEXEL, 12 Julij. Heden, bij het eindigen der godsdienstoefening, werden diakenen aangenaam verrast door het ontvangen van een bankbillet van ƒ25, hun door tusschenkomst van een vertrouwd persoon ter hand gesteld. Hartelijk dank aan den onbekenden gever, die op zoo edele wijze getoond heeft te gevoelen, dat het zaliger is te geven dan te ontvangen. Moge het pogen van den onbekenden gever om den treurigen toestand onzer diaconie-kas eenigzins te verbeteren bij velen navolging vinden!

BROEK OP LANGENDIJK, 16 Julij. Uit het drietal van predikanten, bestaande uit DD. J. Knottenbelt te Oude en Nieuwe Wetering, C. P. N. Pikaar ie Vriesenveen en H. W. Eiheman te Wezepe, is eerstgenoemde hier beroepen.

DEN HELDER, 17 Julij. Ter vervulling der vacature, ontstaan door het overlijden van Ds. J. H. Kremer, is door het kiescollegie het volgende alphabetisch gestelde twaalftal geformeerd: DD. J. C. Boon te Beverwijk, J. H. L. Bouman te Kolhorn, L. Brunner te Lobith, M. Buijs te Noord-Scharwoude, A. Jentink te Petten, dr. W. C. van Manen te Winkel, A. F. Mackensteijn te Haastrecht, dr. H. U. Meijboom te Veendam, D. C. Nijhoff te Culemborg, A. G. Pareau te Anna-Paulowna, dr. J. Riet te Wijdenes, H. H. Zaalberg te Varsseveld.

WIERINGERWAARD, 19 Julij. Heden morgen werd de candidaat P. Th. Wielandt bevevestigd met handoplegging door den consulent, Ds. J. H. L. Bouman, Pred. te Kolhorn, die sprak over Rom. X: 17. Des namiddags deed de bevestigde zijne intrede met 2 Cor. IV: 13b.

OUDE SCHILD OP TEXEL, 19 Julij. Heden moesten wij tot ons leedwezen vernemen, dat onze geachte Leeraar en Vriend, Ds. M. Wassenaar, de beroeping naar Peperga c. a. aangenomen heeft.

MIDSLAND OP TERSCHELLING, 19 Julij. Onze geachte Leeraar, Ds. A. S. van Eerde, ontving in de afgeloopen week eene eenparige beroeping naar Hensbroek, en deelde ons heden mede, dat hij die beroeping heeft aangenomen.

HOORN.

HENSBROEK, 5 Julij. Heden nam onze Leeraar, Ds. A. C. W. Termeulen, afscheid van zijne gemeente met Joh. XVII: 11b. Na het uitspreken van zijne rede werd den scheidenden leeraar door de gemeente toegezongen met eenige verandering Gez. XVIII: 2.

OOST- EN WESTBLOKKER. Zie Oostzaandam (cl. Haarlem).

EDAM.

PURMER, 12 Julij. Heden voormiddag werd Ds. A. C. W. ter Meulen alhier bevestigd door zijnen vader, Ds. F. G. ter Meulen, Pred. te Britsum, met Eph. IV: 11—15. Des namiddags d [illegible] nieuwe Leeraar zijne intrede met 2 Cor. IV: 5?.

ZEELAND.

MIDDELBURG.

GAPINGE, 29 Junij. De heer T. J. Ringeling, Cand., heeft voor het beroep naar hier bedankt.

ZOUTELANDE, 29 Junij. Ds. J. M. Rütte, Pred. te Arnemuiden, heeft tot ons leedwezen het beroep niet aangenomen.

NIEUW- EN ST. JOOSLAND, 2 Julij. Uit het vroeger opgemaakte drietal van Predikanten, bestaande uit DD. W. J. Geselschap te Reitzum, T. J. Locher te Garderen en J. Kuntzli te Elberfeld, is heden Ds. Geselschap beroepen.

VLISSINGEN, 10 Julij Ter voorziening in de bestaande vacature, voortdurende door het bedanken van Ds. J. Kromsigt, Pred. te Cortgene, is heden beroepen Ds. J. Krull, Pred. te Edens en Spannum.

ARNEMUIDEN, 13 Julij. Onze Predikant, Ds. J. M. Rutte, heeft eene beroeping naar Wemeldinge ontvangen.

DOMBURG, 17 Julij. Daar Ds. H. Rombach heeft bedankt is heden alhier beroepen Ds. D. Niessen, Pred. te Wijk bij Heusden.

RITTHEM, 19 Julij. Heden morgen maakee Ds. G. C. Boomer aan de gemeente bekend, dat hij voor de beroeping naar Nisse heeft bedankt.

ZIERIKZEE.

OOSTERLAND, 19 Julij. Heden nam onze naar Katwijk aan Zee beroepen Leeraar Ds. J. A. de Vlieger, een hartelijk afscheid van de gemeente, met eene leerrede naar Rom. XVI: 25—27.

St. MAARTENSDIJK, 28. Julij. Tot Predikant alhier is beroepen Ds. P. Deetman, Pred. te Nijkerk op de Velnwe.

SIRJANSLAND. Zie Wijk aan Zee en Duin. (cl. Haarlem.)

GOES.

'S HEER ABTSKERKE, 28 Junij. Heden maakte onze Leeraar, Ds. Th. H. van Dolder, aan de gemeente bekend, dat hij na ernstige overweging gemeend heeft voor de beroeping naar Stad aan 't Haringvliet te moeten bedanken.

NISSE, 29 Junij, Ds C. G. Boomer, Pred. te Ritthem, is heden hier beroepen.

CORTGENE, 30 Junij. Onze Leeraar, Ds. J. Kromsigt, heeft vrijheid gevonden om voor de beroeping naar Vlissingen te bedanken.

WISSEKERKE, 9 Julij. In de vacature, alhier ontstaan door het vertrek van Ds. J. G. Verhoeff en voortdurende door het bedanken van Ds. J. Montagne, hebben wij getracht te voorzien door het beroepen van Ds. A. Keers, Pred. te Enschede.

CATS, 14 Julij. Tot Predikant is hier beroepen Ds. G. de Wilde, Pred. te Ovezande c. a.

WEMELDINGE, 14 Julij. Nadat Ds. J. J. Richard, Pred. te Vlissingen voor ons had bedankt, is hier heden beroepen Ds. J. M. Rütte, Pred. te Arnemuiden.

KATTENDIJKE, 18 Julij. Nadat de heer J. G. Klomp Cand. voor ons beroep bedankt had, werden wij andermaal teleurgesteld, daar ook de heer F. van Spall Cand. ons beroep niet heeft aangenomen.

KRABBENDIJKE, 20 Julij. Nadat Ds. K. W. Hulsbijn voor ons beroep bedankt had, werd hier beroepen Ds. J. H. F. Gangel, Pred. te Hoenderloo, van wien wij het teleurstellende berigt ontvingen, dat hij de beroeping naar hier niet kon aannemen.

NISSE, Zie Ritthem. (cl. Middelburg.)

IJZENDIJKE.

ST. ANNA TER MUIDEN, 12 Julij. De jaarlijksche vergadering van de afdeeling Zeeuwsch Vlaanderen van het Ned. Bijbelgenootschap werd heden alhier gehouden. Zij werd voorafgegaan door eene openbare bijeenkomst in het kerkgebouw, waarbij de heer H. Broese van Groenou, Pred. bij de Doopsgezinden te Aardenburg, als spreker optrad. Zijn opwekkend woord, doel en vrucht van het Ned. Bijbelgenootschap kenschetsende, moge de deelneming aan de zaak der Bijbelverspreiding in dit gewest ruim hebben bevorderd.

UTRECHT.

UTRECHT.

BAAMBRUGGE, 1 Julij. Ds. C L. D. van Coeverden Adriani nam op 14 Junij ll. afscheid van de gemeente met de woorden van Deut. XXX : 19.

BENSCHOP, 6 Julij. Ds. J. C. Eijkman Jr., Pred. te Koudekerke heeft onze beroeping aangenomen.

WAVERVEEN, 7 Julij. Ook de heer candidaat F. van Spall heeft voor de beroeping naar deze gemeente bedankt.

WILNIS, 10 Julij. Daar de heer T. J. Ringeling, Candidaat, bedankt heeft werd heden hier met algemeene stemmen beroepen Ds. P. F. van den Steen, Pred. te Nieuwerkerk a./d. IJssel.

VINKEVEEN, 13 Julij. Den 28 Junij nam onze Leeraar, Ds. W. A. van Beusekom, na bijna 20 jaren het Evangelie bij deze gemeente te hebben verkondigd, van haar een regt hartelijk afscheid met Pred. XII: 13, 14.

UTRECHT, 14 Julij. Tot Herder en Leeraar bij deze gemeente is beroepen Dr. A. W. Bronsveld, Pred. te Haarlem, met hem waren op het drietal geplaatst: DD. C. F. Gronemeijer, Pred. te Apeldoorn en C. A. Renier, Pred. te Bergschenhoek.

WILNIS c. a., 14 Julij. Tot ons leedwezen heeft ook Ds. P. F. van den Steen gemeend voor ons beroep te moeten bedanken.

LOPIK, 19 Julij. Maakte op 5 Julij onze Predikant, Ds. A. H. de Klerck, bekend, dat hij eene beroeping naar de gemeente te Enschede had ontvangen, heden vernamen wij tot onze blijdschap dat hij vrijheid had gevonden daarvoor te bedanken.

TER AA, 20 Julij Heden werd alhier tot Predikant beroepen Dr. H. E. Faure, Pred. te Doesburgh.

AMERSFOORT.

VREELAND, 25 Junij. Heden werd alhier tot Predikant beroepen Ds. Y. D. Muller Massis, Pred. te Wichmond. Met hem waren op het drietal geplaatst DD. L. C. Schuller tot Peursum, Pred. te Woudenberg, en J. D. Looijen, Pred. te Sluis.

VUURSCHE, 28 Junij. Heden nam Ds. H. van der Meulen afscheid van de gemeente met Gal. IV : 11.

BUNSCHOTEN, 30 Junij. In de vacature, voortdurende door het bedanken van den heer C. E. Crull van Sleen, is heden alhier beroepen Ds. W. R. Kalshoven, Pred. te Ede.

OUD-LOOSDRECHT, 7 Julij. Uit een door den Kerkeraad en stemgeregtigden aangeboden tweetal, bestaande uit DD. F. Hopster, Pred. te Lemele en Archem, en J. T. F. U. Lauts, Pred. te Eemnesbuiten, werd heden eerstgenoemde gekozen en daarop kerkelijk beroepen.

MAARTENSDIJK, 8 Julij. Ds. P. Deetman heeft voor de beroeping naar deze gemeente bedankt.

AMERSFOORT, 12 Julij. Heden avond nam onze naar Harlingen beroepen Leeraar, Ds. H. C. Voorhoeve, afscheid van onze gemeente. Zijn laatste woord was ontleend aan Eefez. III: 17*a*. Tegen het einde van de godsdienstoefening werd hem door de gemeente hare zegenbede toegezongen.

— Twee dagen te voren vernamen wij, dat Ds. E. A. G. van Hoogenhuijze, Pred. te Steenwijk, voor de beroeping naar hier, in de vacature van Ds. van Roggen, meende te moeten bedanken.

VUURSCHE, 14 Julij. De heer A. P. A. du Cloux, emer. Pred. is heden hier beroepen.

VREELAND, 21 Julij Ds. Y. D. Muller Massis heeft ons beroep niet aangenomen.

AMERSFOORT, 25 Julij. Uit het drietal, bestaande uit DD. J. Brummelkamp te Veenendaal, E. A. Lasonder te Oldebroek en D. Niessen te Wijk bij Heusden, is eerstgenoemde heden tot Pred. bij deze gemeente beroepen.

WIJK.

VEENENDAAL, 7 Julij. Ter vervulling van de tweede predikantsplaats alhier, is beroepen Ds. J. E. van Toorenenbergen, Pred. te Wageningen.

NEERLANGBROEK, 20 Julij. Heden is hier beroepen, Ds. P. Huët, Pred. te Dirksland.

VEENENDAAL, 28 Julij. Ds. J. E. van Toorenenbergen heeft ons beroep niet aangenomen.

FRIESLAND.

LEEUWARDEN.

STIENS, 28 Junij. Heden mogt onze geachte Leeraar, Ds. B. F. Bragsma, het voorregt genieten gedachtenis te vieren van zijne op 24 Junij volbragte 25jarige Evangeliebediening, waarvan hij eerst mogt werkzaam wezen in de gemeente Wijnjeterp en Duurswoude en nu bijna 19 jaren in ons midden. Met een dankbaar gevoel aan God sprak hij van de zegeningen hem te beurt gevallen, daar hij ook in deze dagen het zilveren feest zijner echtverbindtenis mogt vieren. Hij sprak

thans tot ons naar 1 Joh. I: 8, waarmede hij zijne eerste prediking was begonnen, hetwelk ook zijn rigtsnoer was gebleven in zijne geheele prediking en werk en waaraan hij steeds verder, zoo lang het hem mogt vergund worden, hoopte getrouw te blijven. Van vele zijden, vooral uit zijne gemeente, werden hem de bewijzen van achting en prijsstelling op zijn werk geschonken, waarin de Kerkvoogden gesteund door de Floreenpligtigen niet achter bleven, die, behalve een kostbaar geschenk in zilver, hem ook het besluit door laatstgenoemden genomen kenbaar maakten, dat het predikantstractement was verhoogd met eene persoonlijke toelage van ƒ 200 jaarlijks, aanvangende met 1 Jan. 1875. Moge zijn werk in onze gemeente nog lang tot nut en rijken zegen strekken.

HIJLAARD, 9 Julij. Onze Leeraar, Ds. H. A. E. Heinecken, heeft bdroepingen ontvangen naar de gemeenten te Zevenbergen en Delfshaven.

SNEEK.

WORKUM, 29 Junij. Gisteren nam Ds. J. H. van IJssel afscheid van ons met de vermaniag: „Nu, kinderkens, blijft in Hem, opdat enz.", waarop de gemeente antwoordde met de bede Gez. XCI: 3. Een jongste Leeraar zal door het Kiescollegie worden benoemd op ƒ 150 toelage en ƒ 100 voor vergoeding van huishuur uit de kerkvoogdijkas, terwijl het rijkstractement bedraagt de som van ƒ 1050.

HINDELOOPEN, 1 Julij. Om te voorzien in de aanstaande vacature, ontstaan door het vertrek van Ds. J. Kapteijn naar Harich, heeft de Kerkeraad alhier toezegging van beroep gedaan aan Ds. A. Wassenbergh, Pred. te Appelscha. Met hem waren de volgende Predikanten geplaatst ep het twaalftal: A. Bruining th. dr. te Etershem, J. Dommisse te Stavoren, A. E. van Eerde te Workum, J. R. van Eerde te Boijl, D. C. de Haas te St. Jacobi-Parochie, A. de Joode te Bakkeveen, W. F. C. van Laak te Nieuw-Helvoet, D. W. L. Offerhaus te Oosterwierum, C. Rogge te Retranchement, F. Schaaff te Tjerkwerd en M. Wassenaar te Oudeschild op Texel; op het zestal: A. E. van Eerde, J. R. van Eerde, de Joode, Offerhaus en Wassenaar; op het drietal: de Joode en Wassenaar.

PARREGA c. a., 4 Julij. Heden ontvingen wij het berigt, dat ook Ds. M. Sjoers, Pred. te Oppenhuizen c. a. voor de beroeping naar deze gemeente heeft bedankt.

HINDELOOPEN, 12 Julij. Diakenen alhier werden heden zeer verblijd door de ontvangst van een bankbillet, groot ƒ 25, gecollecteerd in de godsdienstoefening.

WORKUM, 18 Julij. Door het Kiescollegie zijn de volgende twaalf-, zes- en drietallen van Predikanten geformeerd. Twaalftal: H. A. E. Heinecken te Hijlaard, G. van Herwaarden te Garijp, J. Enderlé te Baambrugge, M. Sjoers te Oppenhuizen, H. H. Ysonides te Oudega, J. J. A. Ploos van Amstel te Hilversum, T. J. P. Moquette te Sneek, L. Tinholt te Koudum, Chr. Knap te Kralingen, I. J. Ippius Fockens te Scharnegoutum, H. M. M. Rappard te Benne-

kom en S. I. Kalma te Cubaard; zestal de eerstgenoemde zes; drietal de eerstgenoemde drie.

FRANEKER.

HARLINGEN, 29 Junij. Ter vervulling van de beide vacaturen zijn hier beroepen, Dr. A. van der Flier, Pred. te Zwartsluis en Ds. S. Kalma, Pred. te Cubaard c. a.

SPANNUM c. a., 12 Julij. Onze Leeraar, Ds. J. Krull, maakte ons heden bekend, dat hij beroepingen had ontvangen naar de gemeenten te Harderwijk en Vlissingen.

CUBAARD. Zie Harlingen.

HARLINGEN, 12 Julij. De gemeente vernam heden het verblijdende berigt, dat Dr. A. van der Flier de beroeping herwaarts heeft aangenomen.

— 22 Julij. Ds S Kalma heeft het beroep naar deze gemeente van de hand gewezen.

DOKKUM.

DOKKUM, 9 Julij. Door het Kiescollegie alhier is uit het vroeger vermelde zestal heden avond het volgende, alphabetisch gestelde, drietal geformeerd: A. H. van Dam te Pingjum c. a., D. C. de Haas te St. Jacobi-Parochie en dr. H. van Veen te O. Pekela.

ENGWIERUM, 22 Julij. Daar Ds. N. Osti heeft bedankt, is heden toezegging van beroep gegeven van Ds. I. van Dijk, Pred. te Veen.

HEERENVEEN.

PEPERGA c. a., 30 Junij. Door de Floreenpligtigen werd hier heden met eenparige stemmen benoemd tot Herder en Leeraar en terstond daarna door den Kerkeraad beroepen Ds. M. Wassenaar, Pred. te Oude Schild op Texel.

JOURE, 12 Julij. Heden namiddag deed onze nieuwe Herder en Leeraar, Ds. H. van der Meulen, zijne intrede. Hij had tot tekst 1 Cor. III: 11. Des voormiddags was hij tot de gemeente ingeleid door zijnen ambtgenoot, Ds. A. J. Kan, naar Hand. XVIII: 9—11.

PEPERGA, c. a. 16 Julij. Ds. M. Wassenaar, Pred te Oudeschild op Texel, heeft de beroeping naar deze gemeente aangenomen.

OVERIJSSEL.

DEVENTER.

DELDEN, 5 Julij. Heden werd alhier eene der beide vacaturen vervuld. Ds. P. C. van Wijk, uit Dokkum tot ons overgekomen, werd in de voormiddagbeurt, bij vrijwilligen afstand van den consulent, jonkheer D. J. van Haeften, Pred. te Hengelo, als Herder en Leeraar onder ons bevestigd door zijnen vroegeren ringbroeder en vriend, Ds. W. C. Wansleven, Pred. te Lochem, die tot tekst had gekozen 2 Cor. IV : 18. De bevestigde aanvaardde des namiddags zijne bediening naar Joh. XVII : 18a.

VRIEZENVEEN. Zie Leimuiden (cl. Leiden).

KAMPEN.

KAMPEN, 25 Junij. Door het Kiescollegie is heden beroepen Ds. C. Knap, Pred. te Kralingen. Op het zestal waren met hem geplaatst: DD. G. de Boer te Onderkerk aan den IJssel, W. Kraijenbelt, te Bodegraven, C. Renier te Bergschenhoek, E. A. Lasonder te Oldebroek en H. W. A. Verhoeff te Charlois; Boer en Verhoeff mede op het drietal.

— 8 Julij. Heden werd onze diaconie aangenaam verrast door de mededeelingen, dat wijlen Ds. A. J. van Oosten, onlangs alhier overleden, haar gelegateerd heeft de som van *f* 200, vrij van successieregt, waarvan de aanvaarding bereids bij Z. M. den Koning is aangevraagd.

ZWARTSLUIS, 8 Julij. Zie Harlingen (cl. Franeker).

VOLLENHOVE, 9 Julij. Ter vervulling der door het bedanken van Ds. Zegers te Gorinchem, voortdurende vacature werd heden een twaalftal geformeerd, bestaande uit de heeren: L. H. A. Bähler te Oosterwolde, H. Bax te Poortvliet, J. F. M. A. Cleveringa te Steggerden en Finkega, A. Couvée te Breukelen, J. C. Eykman te Koudekerke, J. H. Geselschap te Barneveld, A. Keers te Enschede, C. Knap te Kralingen, C. H. Koopman te Waspik, J. T. F. U. Lauts te Eemnes-Buitendijks, C. P. N. te Pikaar te Vriezenveen en E. G. Wesselink te Oudeschoot c. a. Onmiddellijk daarna werden DD. Bähler, Cleveringa, Keers, Koopman, Lauts en Wesselink op het zestal geplaatst.

KAMPEN, 10 Julij. Met leedwezen moesten wij vernemen, dat Ds. C. Knap het beroep naar hier heeft afgewezen.

GRONINGEN.

GRONINGEN.

VISVLIET, 22 Junij. Uit het onlangs geformeerde tweetal, bebestaande uit Ds. H. H. Heerspink te Oude Schans en A. de Joode te Bakkeveen, werd heden eerstgenoemde beroepen.

NOORDHORN, 5 Julij. Dr. A. F. H. Blaauw, tot Leeraar hier beroepen, werd dezen morgen in zijn dienstwerk bevestigd door den rust. Hoogleeraar P. Hofstede de Groot, met eene rede volgens Eph. II : 6 en begon des namiddags zijn dienstwerk onder ons, sprekende naar Matth. XXIII : 10*b*.

ONDERDENDAM.

OBERGUM, c. a., 28 Junij. Dr. A. F. H. Blaauw, sinds slechts 8 maanden in ons midden werkzaam, nam heden morgen afscheid van deze zijne gemeente met Phil. III: 13.

TINALLINGEN, 2 Julij. Jhr. Alberda van Menkema als Collator dezer gemeente het regt van benoeming eens predikants alhier, voor deze keer aan den Kerkeraad afgestaan hebbende, werd heden uit een door stemgeregtigde lidmaten aangeboden dubbeltal door den Kerkeraad benoemd en beroepen Ds. I. Sannes Spandaw, Pred. te Grol-

loo. Met den beroepene was genomineerd Ds Hendrik Dons, Pred. te Willemsoord.

NOORD-BRABANT.

's HERTOGENBOSCH.

OOIJEN, 29 Junij. Uit het bestaande drietal werd heden onder voorzitting van den Consulent, met algemeene stemmen beroepen Ds. H. van Woudenberg Hamstra, Pred. te Ingen.

De Kerkeraad acht zich verpligt openlijk zijnen dank te betuigen aan den heer Smits, ambachtsheer van Oijen, die voor ditmaal van zijn regt van electie uit een tweetal heeft afstand gedaan.

OIJEN, 19 Julij. Ds H. van Woudenberg Hamstra, Pred. te Ingen, heeft de beroeping aangenomen.

BREDA.

KLUNDERT, 3 Julij. Onze Predikant, Ds. P. Bartstra, heeft eene beroeping ontvangen naar Elspeet.

FIJNAART, c. a., 4 Julij. Ds. G. A. Rademaker, Pred. te Sneek, heeft voor de beroeping naar onze gemeente bedankt.

ZEVENBERGEN, 9 Julij. Ter vervulling van de hier nog altijd bestaande vacature is beroepen Ds. H. A. E. Heinecken, te Hijlaard.

WILLEMSTAD, 10 Julij. Ten gevolge van het bedanken van Ds. C. de Wilde, Pred. te Schiedam, werd heden beroepen Ds. W. Kraijenbelt, Pred. te Bodegraven.

KLUNDERT, 12 Julij. Onze Predikant, Ds. P. Barstra, heeft tot onze blijdschap voor de beroeping naar Elspeet bedankt.

HEUSDEN.

SPRANG, 28 Junij. Ds. J. C. Montijn nam heden vóór zijn vertrek naar zijn nieuwe standplaats Alblasserdam afscheid van deze gemeente, tot grondslag zijner rede nemende Dan IV : 26*c*.

HEUSDEN, 2 Julij, Ds. J. Kool, Pred. te Eemnes-binnendijks, heeft ons beroep aangenomen.

AALBURG, 5 Julij. Heden werd onze van Leimuiden overgekomen Herder en Leeraar, Ds. J. A. C. Nonhebel, tot ons ingeleid door den Consulent der gemeente, Ds. J. van Dijk van Veen. De bevestiger had tot tekst Hand. XV : 26; de bevestigde sprak des namiddags voor een talrijk opgekomen schare naar Ps. CXXI : 2.

MEEUWEN, 8 Julij. Ds. P. Deetman heeft voor ons beroep bedankt.

'S GREVELDUIN KAPELLE, 26 Julij, Veertien dagen geleden werd hier beroepen Ds. D. A. Lasonder, Pred. te Oldebroek, van wien wij heden moesten vernemen, dat hij voor de beroeping naar herwaarts bedankte.

EINDHOVEN.

HOOGELOON en EERSTEL, 5 Julij. Heden morgen werd alhier bevestigd Ds W. A. van Beusekom door den Consulent Ds. E. J. F.

van Dissel, Pred. te Bladel, met eene toespraak over Gal. VI : 9*a*. De bevestigde deed des namiddags zijne intrede met Matth. XXII : 8*m*.

DRENTHE.

COEVORDEN.

SLEEN, 5 Julij. In tegenwoordigheid van eene groote schare en vele ringpredikanten nam heden namiddag Ds. C. E. Crull, naar Goedereede vertrekkende, afscheid van zijne gemeente met Hand. XX : 32.

NIEUW-DORDRECHT, 16 Julij. Stemgeregtigde leden der gemeente hebben het volgende alphabetisch gestelde twaalftal van predikanten opgemaakt: ten Bruggenkate te Colmschate, Damsté te Surhuisterveen. Dinkgreve te Hiaure, Keizer te Eekst, Klein te Gieterveen, Nijenhuis te Waal en Koog, Dr. Offerhaus te Veenhuizen, Rinsma te Coevorden, Spandauw te Grolloo, Winsemius te Bourtange, Woldring te Blokzijl en Zuidema te Horsten.

SLEEN, 21 Julij. Heden werd alhier uit het bestaande zestal, beroepen Ds. H. H. Heerspink, Pred. te Oudeschans.

WAALSCHE KERK.

ARNHEM, 20 Julij. Ds. J. F. C. Kronenberg, herdacht gisteren de veertigjarige vervulling der Predikantsbetrekking alhier. Het jubilé gaf aanleiding tot vele bewijzen van hoogachting en waardeering.

CHRISTELIJKE GEREFORMEERDE KERK.

's GRAVENSANDE, 16 Junij. Tot ons leedwezen heeft W. Groeneveld voor onze roeping bedankt.

GAMEREN, 21 Junij. Door onze gemeente is thans beroepen J. Wisse, te Dordrecht.

ROTTEVALLE, 21 Junij. Na gehouden biduur is hier beroepen J. Bakker, te Stroobos.

SUAWOUDE, 21 Junij. Heden nam onze Leeraar J. van Anken zegenend afscheid van de gemeente bij zijn vertrek naar Hallum. De Heere zegene hem ook op zijn nieuwe standplaats.

KRUININGEN, 22 Junij. Zeer verblijdend was ons het bericht, dat onze Leeraar H. A. Jonkman voor de roeping naar Westmaas had bedankt.

SCHOONOORD, 22 Junij. Het was ons heden een dag van vreugde. Ons nieuw kerkgebouw werd den Heere gewijd. Onze consulent Ds. Polsma trad daarbij onder ons op, sprekende over Hand. 2 : 42—47.

LEEK, 22 Junij. Tot onze groote blijdschap heeft Dr. J. R. Kreulen te Giesendam onze roeping aangenomen.

MIDDELHARNIS, 23 Junij. Uit het voorgestelde tweetal heeft de gemeente beroepen K. Kleinendorst, te Vlaardingen.

ZUTPHEN, 24 Junij. In onze hoop van onzen vroegeren Leeraar J. van Andel, thans reizend Leeraar in Noord-Holland terug te ontvangen, zijn wij teleurgesteld. Z.E.W. heeft voor onze roeping bedankt.

KOLLUM, 28 Junij. Onze beminde Leeraar J. de Bruijn heeft eene roeping van de gemeente te Waardhuizen ontvangen. Dat hij kunne bedanken, is onze bede.

BURUM, 28 Junij. Heden avond is uit het voorgestelde drietal beroepen Ds. A. Brink, te ter Neuzen.

HALLUM, 28 Junij. Heden hadden wij het voorregt, dat onze beroepen Leeraar J. van Anken onder ons werd bevestigd door Ds. B. J. v. d. Berg te Britsum. Des namiddags deed de bevestigde zijn intree naar 2 Cor. 4: 7.

WIRDUM, 28 Junij. Heden was ons een feestdag bereid. Ons nieuw bedehuis werd den Heere gewijd, bij welke gelegenheid Ds. Notten te Leeuwarden eene gepaste rede hield naar Jes. 41 : 14, ten aanhoore van eene talrijke schaar.

STROOBOS, 29 Junij. Gisteren maakte onze geliefde Leeraar J. Bakker bekend, dat Z.E.W. twee roepingen had ontvangen van de gemeenten te Marum (prov. Groningen) en te Rottevalle (prov. Friesland).

BRITSUM, 29 Junij. Het was ons een tijding van groote vreugde, toen onze Leeraar B. J. v. d. Berg ons gisteren bekend maakte, voor de roeping naar Suawoude te hebben bedankt.

WOERDEN, 30 Junij. Onze geachte Leeraar W. Groeneveld maakte onlangs aan de gemeente bekend, beroepen te zijn te 's Gravensande en te Bruinisse. Door Z.E.W. is voor eerstgenoemde bedankt en Zondag jl. vernamen wij, dat hij de roeping naar Bruinisse had aangenomen

MELISKERKE, 30 Junij. Thans is door onze gemeente beroepen H. A. Jonkman, te Kruiningen.

HEERENVEEN, 1 Julij. Tot onze blijdschap heeft onze Leeraar W. Doorn voor de roeping naar Harlingen bedankt.

DORDRECHT, 1 Julij. Onze geachte Leeraar J. Wisse is beroepen te Gameren. Onze wensch is, dat Z.E.W. bedanke en in ons midden blijve.

ZWOLLE, 2 Julij. Heden werd de eerste steen van ons nieuw te stichten kerkgebouw gelegd door onzen Leeraar W. H. Gispen, die daarbij een treffend woord tot de vergaderde menigte sprak.

MIDWOLDE, 4 Julij. Zeer verblijd waren wij met het bericht, dat Ds. P. Bos te Meeden onze roeping had aangenomen.

PERNIS, 5 Julij. Onze beroepen Leeraar J. H. Vos werd gisteren tot ons ingeleid door onzen consulent Ds. Ensingh te Rotterdam met 2 Tim. 4 : 2. Des namiddags aanvaardde de bevestigde de bediening onder ons naar Rom. 1: 16.

VLAARDINGEN, 5 Julij. Tot onze blijdschap heeft onze Leeraar K. Kleinendorst voor de roeping naar Middelharnis bedankt.

WOLVEGA, 6 Julij. Gisteren was het voor onze gemeente een feestdag. Ons nieuw, ruim en smaakvol kerkgebouw werd voor de dienst des Woords geopend. Onze Leeraar J. Bult sprak bij die gelegenheid over Ps. 72: 19. De naam des Heeren zij geloofd.

MARRUM, 6 Julij. Gisteren is uit het drietal: A. Zomer te Vries, P. D. Vlieg te Oudega en W. H. Thijssen te St. Anna Par, met algemeene stemmen beroepen Ds. Vlieg.

DE LIER, 6 Julij. Door onzen kerkeraad is het volgende drietal geformeerd: A. van Apeldoorn te Almelo, W. Doorn te Heerenveen en C. Kuiper te Zegwaard.

AMSTERDAM, 8 Julij. Thans is door onze gemeente beroepen A. H. Gezelle Meerburg, met wien op het drietal stonden: P. Bos te Meeden en J. Hessels te Bedum.

ALMELO, 8 Julij. De Heere heeft ons wèl gedaan. Onze Leeraar van Apeldoorn heeft voor de roepingen naar Amsterdam en Velzen bedankt.

DE LIER, 8 Julij. Uit het bekende drietal is hier beroepen A. van Apeldoorn, te Almelo.

DRIESUM, 9 Julij. Heden werd de eerste steen aan onze nieuwe kerk gelegd door den heer P. H. Vierzen. Eene groote schare woonde de plechtigheid bij, tot wie het woord werd gevoerd door P. H. Vierzen en onzen consulent J. van Goor te Marmerwoude.

KOLLUM, 12 Julij. Tot onze blijdschap heeft onze Leeraar J. de Bruijn voor de roeping naar Waardhuizen bedankt.

ALMKERK, 12 Julij. Door onze gemeente is beroepen A. H. Gezelle Meerburg te 's Gravendeel.

LANDSMEER, 13 Julij. Wederom zijn wij verontrust. Onze Leeraar G. A. de Jong ontving eene roeping van Schoonhoven. Dat hij ook ditmaal bedanke, is onze bede.

DRAGTEN, 13 Julij. Onze Leeraar E. Douma heeft voor de roeping naar Rhoon bedankt.

DORDRECHT, 13 Julij. Naar de begeerte van ons hart heeft onze Leeraar J. Wisse vrijheid kunnen vinden om voor de roeping naar Gameren te bedanken.

STROOBOS, 13 Julij De Heere heeft ons gebed verhoord. Onze Leeraar J. Bakker heeft voor de roepingen naar Marum en Rottevalle bedankt.

STADS-KANAAL, 13 Julij. Tot onze smart vernamen wij het bericht, dat onze Leeraar L. J. Hulst de roeping naar Danfort (Noord-Amerika) had aangenomen.

KATENDRECHT, 13 Julij. Heden werd de eerste steen gelegd aan ons nieuw kerkgebouw door onzen Leeraar J. van Mansgemam. die daarbij sprak over het krachtig beginsel van het koningrijk Gods.

KAMPEN, 13 Julij. Beroepen te Alblasserdam cand. Eskes, te Alkmaar cand v. d. Linde, te Arum cand. Hummelen, te Uithoorn cand. Nieuwenhuis.

KAMPEN, 18 Julij. Den 14 Julij werd hier de jaarlijksche vergadering van curatoren der Theol. School geopend. Tegenwoordig waren: J. Hessels voor Groningen, P. D. Vlieg voor Friesland, W. Kok voor Drenthe, W. H. Gispen voor Overijssel, J. Bulens voor Gelderland, M. van Minnen voor Utrecht, H. Beuker voor Noord-Holland, J. H. Donner voor Zuid-Holland, D. K. Wielenga voor Noord-Brabant en C. Steketel voor Zeeland.

Het litterarisch examen werd door dertien HH. studenten afgelegd. Twaalf slaagden naar wensch en werden tot de theologische studiën bevorderd: E. Bos, H. Dam, G. Goris, J. J. Impesa, B. B. van der Hoorn, K. Kuiper, J. Offringa, H. Stutvoet, A. van der Veen, J. Vonk, W. Wolsink en A. van der Zanden.

De zestien volgende HH. studenten slaagden in hun theol. examen en werden tot candidaat bevorderd: H. Alting, H. Boomsma, J. Boss, J. Constant, Ph. W. H. Eskes, J. Graansma, R. Huls, M. Hummelen, H. de Jonge, J. van der Linde, A. Lovis, P. Nieuwenhuis, P. Noordewier, J. Slager, G. de Walle en Joh. Westerhuis.

REMONSTRANTSCHE BROEDERSCHAP.

OUDE-WETERING, 5 Julij. Heden werd de gemeente teleurgesteld door het berigt, dat Ds. M. J. Mees van Barendrecht voor het hem toegezonden beroep bedankte.

EVANGELISCH-LUTHERSCHE KERK.

WAGENINGEN, 6 Julij. Heden overleed alhier na eene kortstondige ziekte in den ouderdom van ruim 86 jaren de emer.-predikant H. Hering. Hij ontsliep vast in het geloof, dat hij sedert 1809 achtereenvolgens in de gemeenten de Rijp, Amersfoort en Middelburg tot 1852 mogt verkondigen.

ROTTERDAM, 10 Julij. De Groote Kerkeraad der Evang.-Luth. Gemeente te Rotterdam formeerde op 25 Juni ll. ter vervulling der in haar midden zijnde vacature, door het overlijden van Ds. J. Stephanus, eene nominatie bestaande uit DD. (alphabetisch geplaatst): J. A. Böhringer, G. T. Bruijn, H. F. W. Grottendieck, H. C. Lohr, W. J. Manssen, J. H. A. Michelsen, predikanten te 's Gravenhage, Zutphen, Alkmaar, Kampen, Amersfoort en Zierikzee. — Door het bedanken echter van Ds. Böhringer voor de nominatie, is die op 9 Julij ll., aangevuld met Ds. F. W. G. Kemman, Hersteld Evangelisch Luthersch Pred. te Zwolle.

TIEL, 14 Julij. Heden werd uit het tweetal proponenten D. Pont en J. P. V. Dusseau, eerstgenoemde tot Herder en Leeraar beroepen.

AMSTERDAM, 15 Julij. Gisteren overleed, na eene langdurige ziekte, onze geliefde Leeraar Ds. C. Kerbert. Zijn dood is in de eerste plaats een smartelijk verlies voor zijn gezin, maar ook door zijne gemeente en de daarmede verbondene instellingen wordt zeer veel in hem verloren. Overal, waar op kerkelijk en maatschappelijk gebied zijne medewerking werd ingeroepen, was hij met ijver werkzaam en verwierf hij zich een tal van vrienden door zijne echte humaniteit. Zijn gemis zal veelzijdig gevoeld worden en zijne nagedachtenis bij allen die hem waardeerden en liefhadden in aandenken blijven.

's HERTOGENBOSCH, 21 Julij. Tot Herder en Leeraar is hier beroepen Ds. C. H. ter Laag, Pred. te Weesp.

HERSTELD EVANGELISCH-LUTHERSCHE KERK.

AMSTERDAM, 10 Julij. Heden is ter vervulling der vacature, ontstaan door het overlijden van Ds. H. R. Bosch, door de stemgerechtigde mansleden der gemeente met meerderheid van stemmen beroepen Ds. Joh. C. de Meijere, Evang.-Luth. Predikant te Deventer. Met hem waren op het drietal geplaatst: Ds. K. Scharten, Ev. Luth. Pred. te Leeuwarden en G. Limperg, Herst. Ev. Luth. Pred. te Medemblik. In het voorgaande nummer is bij de opgave der nominatie een drukfout ingeslopen.

— 25 Julij. Ds. J. C. de Meijere heeft ons beroep aangenomen.

DOOPSGEZINDE GEMEENTEN.

WORMER EN JISP, 2 Julij. Aan den proponent J. Westerman Holstijn is het leeraarsambt in deze gemeente aangeboden.

ZUID-ZIJPE, 5 Julij. Tot Leeraar beroepen de heer J. Westerman Holstijn, proponent.

DEN ILP, 8 Julij. Ds. T. Schiere, Leeraar te Ouddorp, heeft het beroep hier op hem uitgebracht aangenomen.

WARGA, 12 Julij. Heden nam onze Leeraar, Ds. J. P. van der Vegte, afscheid van ons, om naar Krommenie te vertrekken. De tekst zijner rede was 2 Kor. XI: 11.

DE RIJP, 12 Julij. Tot Herder en Leeraar werd herwaarts beroepen Ds. W. J. van Douwen, thans te Borne in Overijssel.

VLISSINGEN, 12 Julij. 't Beroep is uitgebragt op Ds. A. Snellen, thans te Widterswijk.

NOORDBROEK c. a., 12 Julij. Ds. B. ten Bruggencate van Baard is hier als Leeraar beroepen.

VLISSINGEN, 21 Julij. Ds. A. Snellen heeft het beroep naar deze gemeente aangenomen.

DE RIJP, 22 Julij. Ds. W. J. van Douwen berichtte ons heden, dat hij het beroep herwaarts aannam.

— 25 Julij. Ds. J. C. de Meijere heeft ons beroep aangenomen.

BUITENLANDSCH KERKNIEUWS.

EMDEM, 1 Julij. Den oudsten Predikant der herv. gemeente alhier, Kirchenrath N. Viëtor, is na volbragten diensttijd van 44 jaren op zijn verzoek door het koninglijk kerkbestuur goedgunstig ontslag verleend van een gedeelte zijner ambtsbediening, het prediken namelijk en de herderlijke werkzaamheden, waartoe een door den kerkeraad te benoemen hulpprediker is aangesteld. De overige met de oudste Leeraarsbediening alhier verbondene werkzaamheden blijft hij bij voortduring waarnemen.

STAPEMOOR, 12 Julij. Heden vierde onze Leeraar Ds. Dreesmann onder vele treffende blijken van hartelijke deelneming en oprechte belangstelling in zijn persoon en werk gedagtenis van zijne den 8 d. m. vervulde 25jarige Evangeliedienst. Hagg. 2 vs. 10 was de tekst zijner voor eene talrijke schaar in het Godshuis uitgesprokene jubelpredikatie.

DE PYRAMIDEN VAN GIZEH.

EENE VOORLEZING.

Gelijk er in het menschelijk leven een tijd van opkomst bloei en verval is, zoo hebben ook volken, landen en steden hunnen tijd van opgaan, blinken en verzinken. Er zijn echter plekken op deze wereld, die in zooverre eene uitzondering op den regel schijnen te maken, dat zij onder telkens veranderde omstandigheden, van *zoo* veel gewicht blijven, dat zij niet kunnen vergeten worden. Wie denkt hier niet aanstonds aan de *eeuwige stad?* Is Rome wel gedurende eene enkele eeuw, sedert ons werelddeel door beschaafde volken bewoond is, eene vergetene stad geweest? Mag Rome den naam van eeuwige stad dragen, wij zouden dan haast wagen een land, aan de overzijde der Middellandsche zee gelegen, den naam te geven van het eeuwige land. Ik bedoel Aegypte, het land, dat zeker meer dan twintig eeuwen vóór *Rome* bekend begon te worden, op eenen trap van ontwikkeling en beschaving stond, die op onze hoogste bewondering aanspraak kan maken, en dat in onzen tijd weer meer en meer eene belangrijke plaats onder de beschaafde volkeren begint in te

nemen. Gelijk Rome te allen tijde eene belangwekkende *stad*, zoo is Aegypte te allen tijde een belangwekkend *land* geweest. Voor geen klein gedeelte heeft het dit te danken aan zijne grootsche gebouwen; zijne tempclpaleizen en zijne graven, die te allen tijde de bewondering der beschouwers hebben opgewekt. Aegypte werd reeds door Grieken en Romeinen als een land beschouwd, waar te zien was, wat men elders niet vond. De talrijke opschriften, welke de reizigers uit dien tijd, waar zij maar konden, hebben achtergelaten, zijn daarvan een sprekend bewijs. Het waren vooral de groote pyramiden, die reeds in oude tijden als zoo buitengewone werken werden aangezien, dat zij onder de wonderen der wereld werden gerekend. Dien naam mogen zij, meer dan eenig product van bouwkunst, ongetwijfeld dragen. Wie de groote pyramiden gezien heeft, kan veilig zeggen, dat hij de *grootste* en tevens *oudste gebouwen* der wereld gezien heeft.

Ik wenschte met u eenige oogenblikken bij deze reuzengevaarten stil te staan, ten einde ze u van naderbij te leeren kennen. Het zij mij vergund, vóóraf een en ander aangaande *land* en *volk* der pyramiden mede te deelen, dat tot beter begrip van het volgende zal kunnen dienen.

Aegypte gelegen tusschen den 24sten en 32sten Gr. N. B. heeft eene oppervlakte van 6000 vierk. geogr. mijlen, waarvan negen tiende woestijn is. Bij de oude bewoners heette het Ke mi d. i. het zwarte land, zeker wegens de donkere kleur van den vruchtbaren grond, in tegenstelling met de lichte kleur van het woestijnzand.

Zijne vruchtbaarheid dankt Aegypte aan den Nijl, welke de Aegyptenaars eenvoudig *de rivier* noemden. Deze loopt tusschen het Libysche gebergte ten Westen en het Arabische ten Oosten in een rotsdal, dat nergens breeder dan vier mijlen, op de smalste plaats echter slechts 800 schreden breed is.

Bij het tegenwoordige Caïro verdeelt hij zich in twee hoofdarmen, die eene vlakke streek, het Nijl-delta genaamd, begrenzen en in de Middellandsche zee vallen.

Jaarlijks overstroomt de Nijl, gedurende onzen zomertijd, het geheele dal en geeft daaraan eene zóó buitengewone vruchtbaarheid, dat Aegypte, in dit opzicht, tot de meest gezegende landen van den aardbodem behoort.

Daar het, vooral in Boven-Aegypte, haast nooit regent, zoude het land, zonder die weldadige overstrooming, eene woestenij zijn, waarom dan ook de oude landbewoners bijzonderen eerbied voor de rivier aan den dag legden.

In den loop der eeuwen is de bedding van den Nijl een weinig hooger geworden. Overigens heeft het land geene veranderingen ondergaan.

Het is uit den schedel en den lichaamsbouw der oude Aegyptenaars, zooals wij die kennen uit hunne talrijke gebalsemde lijken, gebleken, dat zij behooren tot het zoogenaamde Kaukasische menschenras, welk feit nader bevestigd wordt door de vergelijkende taalstudie, volgens welke hunne taal verwant is aan de Indo-Germaansche en Semietische talen.

De oude Aegyptenaars zelven beschouwden zich als de kiem [1]) van het menschelijk geslacht, in het land zelf ontstaan, en als het voornaamste van de vier menschenrassen, die zij kenden.

Hunne taal heeft, even als hun land, sedert de vroegste oudheid slechts geringe veranderingen ondergaan. Zij was, lang voor men het oud-Aegyptisch schrift, de hieroglyphen, kon lezen, bekend uit de godsdienstige boeken der tot het Christendom bekeerde Aegyptenaars, Kopten genaamd, die echter sedert ruim twee eeuwen, zich alleen bij hunne godsdienstoefeningen daarvan bedienen. Daar de Kopten thans

---

[1]) In het Aegyptisch Roed of Loed.

even als de andere bewoners van Aegypte, zich in het dagelijksche leven van het Arabisch bedienen en de meesten weinig meer van het Koptisch verstaan, wordt de Bijbel nog wel bij hen in het Koptisch gelezen, doch in het Arabisch uitgelegd.

Dewijl dan de oud-Aegyptische taal bekend was, behoefde nog slechts de sleutel tot hun schrift, het zoogenaamde hieroglyphische met zijne wijzigingen, het hieratische en demotische, gevonden te worden, ten einde de oudste oorkonden des lands en almede die der wereld, op tempelwanden, in graven, op obelisken en beelden en op lange papyrusvellen geschreven, te kunnen lezen en verstaan.

Ik behoef slechts den naam van Champollion te noemen, om u aan den man te doen denken, die het nageslacht door zijne schoone ontdekkingen in dit opzicht oneindig aan zich verplicht heeft.

Even weinig als de taal is ook het ras der oude Aegyptenaars veranderd, hetwelk zich door al de eeuwen heen in de reeds genoemde Kopten en de Aegyptische landbouwers of Fellahs, die drie vierde der bevolking uitmaken, zuiver en onvermengd bewaard heeft. Hoewel toch van eeuw tot eeuw zich allerlei vreemdelingen in Aegypte gevestigd en met de inwoners vermengd hebben, heeft geen ras zich daar langer dan gedurende enkele geslachten kunnen staande houden. Bevoegde Aegyptologen verzekeren ons, dat zij heden ten dage meer dan eens gezichten in Aegypte hebben gezien, die hun de trekken der oude bewoners, zooals ons die uit beeld- en schilderwerk bekend zijn, in levendige herinnering brachten.

Gelijk andere volken der oudheid hebben ook de Aegyptenaars hunnen nationalen geschiedschrijver gehad in den priester Manetho, afkomstig uit de stad Sebennytos, die geleefd heeft in de derde eeuw voor onze jaartelling, ten tijde van den

letterlievenden koning Ptolemaeus Philadelphus. Zijn werk is echter, tot onherstelbare schade der geschiedkunde, behalve eenige uittrekselsen de bijgevoegde naamlijst der vorsten, die tot zijnen tijd over het land geregeerd hadden, verloren gegaan.

Met behulp dezer lijst en andere gegevens, bijeenverzameld uit hetgeen men van tijd tot tijd in Aegypte heeft gevonden, vooral van de beroemde papyrusrol, die thans in Turijn bewaard wordt en helaas, door nalatigheid bij het overbrengen in 164 stukken is gebroken, is men in staat, een vrij zeker overzicht te krijgen over de reeks der Aegyptische koningen. Zij behooren tot eenendertig dynastiën, waarvan de Perzische vorsten, die over Aegypte geheerscht hebben, als de laatste gerekend worden. Tot meerdere duidelijkheid heeft men deze dynastiën in drie groepen verdeeld. De eerste, die van het Oude Rijk, omvat de tien eerste dynastiën, waartoe de koningen behooren, die pyramiden gebouwd hebben, en die hoofdzakelijk in Memphis, nabij het tegenwoordige Caïro, resideerden.

De tweede omvat de groep der zeven volgende dynastiën, wier regeeringstijd men als eene soort van middeleeuwen in de Aegyptische geschiedenis beschouwt; de zetel des bestuurs was toen in plaatsen meer zuidwaarts gelegen. De drie laatste dynastiën dezer groep zijn de beruchte herdersvorsten geweest, die Beneden-Aegypte gedurende vijf eeuwen overheerschten.

De derde groep, die van het Nieuwe rijk genoemd, omvat de vorsten, onder welke Aegypte herleefde en tot zijn toppunt van macht en bloei, later echter tot verval geraakte. De groote Ramses, de onderdrukker der Israëlieten, behoorde tot de negentiende dynastie. Met de tweeentwintigste dynastie, waartoe Sisac de overwinnaar van Rehabeam behoort, raken de Aegyptische en Bijbelsche geschiedenis elkander.

Met de verovering van Aegypte door Alexander den Groote neemt de onafhankelijkheid van Aegypte voor goed een einde.

De Aegyptische beschaving evenwel zet haar bestaan nog voort onder de Grieksche en Romeinsche heerschappij, totdat zij sterft onder keizer Theodosius, op het einde der vierde eeuw onzer jaartelling.

Wanneer men bij de tegenwoordige hoofdstad van Aegypte, Caïro, den Nijl oversteekt en zich dan verder westwaarts begeeft, bereikt men in minder dan twee uren den voet van het Lybisch gebergte. Wendt men zich alsdan zuidwaarts, zoo bereikt men in ongeveer negentien uren eene streek het Fayoem genaamd: Alleen op deze lijn zijn door de koningen van het Oude Rijk pyramiden gebouwd. Thans ziet men er nog zevenenzestig, waarvan echter enkele zeer beschadigd zijn. Verreweg de meeste zijn gebouwd van gehouwen steen: slechts enkele van gebakken steenen, gemaakt van Nijlslik, vermengd met gehakt stroo. Enkele kleinere pyramiden, veel verder zuidwaarts gelegen, bij Thebe, en in Aethiopië behooren tot veel lateren tijd.

De pyramiden zijn gebouwd in groepen, waarvan men die gelegen bij het dorp Daschoer, voor de oudste, die van het Fayoem voor de jongste houdt. Verreweg de belangrijkste echter zijn die, gelegen bij het dorp Gizeh, zoowel om derzelver hoogte als om de voortreffelijke wijze, waarop zij gebouwd zijn.

Tot hare instandhouding heeft niet alleen haar vorm en omvang, maar ook de atmospheer, die in onze streken zoo vernielend op alles inwerkt, in groote mate bijgedragen. De weinige regen, die op de grens der woestijn valt, verdampt onmiddellijk in de gloeiende lucht, en vorst is in die streken onbekend. Wat bij ons in weinige jaren verteerd is, blijft in Aegypte eeuwen lang goed, mits het buiten het bereik blijve van het Nijlwater.

De mensch is echter minder verschoonend geweest dan de natuur; de pyramiden dragen daarvan de onmiskenbare bewijzen.

De plaats, waar de pyramiden van Gizeh gebouwd zijn, is een soort van terras, ongeveer dertig el boven de vlakte zich verheffende, hetwelk, op eenen afstand gezien, den vorm heeft van een schiereiland. Het draagt duidelijke sporen van bewerkt te zijn, ten einde het noodige terrein voor de pyramiden te verkrijgen. De daardoor gewonnen steen werd dienstbaar gemaakt aan den bouw der pyramiden, terwijl het ontbrekende zoowel van de naburige heuvelen, als uit de steengroeven van het Arabische gebergte, aan de overzijde van den Nijl, bij het dorp Toerah gehaald werd. Dit gebergte, hetwelk uit kalksteen bestaat en aldaar den naam van Djebel-Mokattam draagt, leverde de beste blokken, die voor het buitenwerk gebruikt werden. Nog heden is de hand der oude Aegyptenaars in de steengroeven van Toerah duidelijk te herkennen.

De pyramidengroep van Gizeh bestaat uit drie groote en zes kleine pyramiden, die gezamenlijk van de koningen der vierde dynastie afkomstig schijnen te zijn.

De hoogste staat het meest noordelijk. Ze is het reuzenwerk der bouwlieden van den grooten koning Khoefoe, den tweeden vorst der vierde dynastie, en bevat wel de grootste massa steen, die ooit door menschenhanden opeengestapeld is. Men heeft toch haren inhoud op $2^1/_2$ millioen kub. el.[1]) berekend. Door de groote massa's puin, die deze pyramide van alle zijden omgeven, is het niet wel mogelijk hare grondvlakte volkomen juist op te geven: ook hare hoogte die thans minder is, dan toen zij gebouwd werd, kan slechts bij benadering bepaald worden. Wij zullen echter niet ver van de waarheid zijn, wanneer wij de lengte der zijden aan de basis, die een zuiver vierkant vormen, stellen op ruim 225 el en hare tegenwoordige hoogte op ruim 135 el. Zij beslaat dus eene op-

[1]) Met el wordt hier de meter bedoeld, met pond het kilogram.

pervlakte van ruim 50,000 vierkante el en zou derhalve den grootste aller christenkerken, de St. Pieterskerk te Rome met haren geweldigen koepel, waaronder onze Domtoren gemakkelijk zou kunnen geplaatst worden, binnen hare zijwanden kunnen opnemen. Met de hoeveelheid steen, gebruikt bij de groote pyramide, zou men een muur van matige dikte en zes voet hoogte om geheel Frankrijk kunnen bouwen.

Na nauwkeurig onderzoek is het gebleken, dat de groote pyramide zoo goed als massief is; want er bevinden zich daarin slechts enkele zeer nauwe gangen, twee kleine kamertjes en vijf nog kleinere ruimten. Bedenkt men, dat de pyramide oorspronkelijk ongeveer zeven el hooger is geweest en zij haar bekleedsel kwijt is, dan zal men de Aegyptenaars van geene overdrijving kunnen beschuldigen, die haar op hunne gedenkteeken *oer* d. i. *de groote* noemden. De zijvlakken dezer pyramide zijn nauwkeurig naar de vier hemelstreken gericht. Zij hebben eene lengte van 170 el.

Dat het beklimmen der groote pyramide het eerste werk van elken bezoeker is, laat zich begrijpen. Op het platform toch, dat nu eene oppervlakte van vierenzestig vierkante el heeft, geniet men een der verrukkelijkste en indrukwekkendste uitzichten uit geheel Aegypte. Wendt men den blik westwaarts, zoo wordt het oog getroffen door de onafzienbare en eentonige zandvlakten der woestijn, het beeld des doods; ziet men oostwaarts, dan vertoont zich de bron des levens van Aegypte, de Nijl, met het groote en beroemde Caïro en het Arabische gebergte in meer noordelijke richting, en daartusschen het door den Nijl vruchtbaar gemaakte en wel bebouwde land; laat men den blik noordwaarts gaan, zoo ontwaart men de vervallen pyramide van Aboe Roasch, terwijl zich zuidwaarts de groote pyramide van Saccârah, ruim honderd el hoog, en eene andere pyramide, thans Mastabat-el-Faraoen d. i. troon van

Farao genoemd, benevens die van Aboesir en Daschoer vertoonen. Grenzende aan den voet van het trotsche gebouw, zijn de graven der zonen en kleinzonen, der vrouwen, dochters en hooge beambten der koningen, die de pyramiden deden bouwen, benevens het geheimzinnig, zich uit het woestijn zand verheffende reuzenhoofd, de Sphinx, door de Arabieren Aboe l'hoel, vader van den schrik, genoemd.

Het bovenvlak dezer pyramide is echter niet altijd zoo groot geweest. Kort voor het begin onzer jaartelling was het nog geen negen vierkante el groot. Wij kunnen er niet aan twijfelen, of er is oorspronkelijk geheel geen bovenvlak geweest, doch wel een spitse punt, gelijk andere, minder aan den top beschadigde pyramiden nog heden vertoonen.

Is het genot van het uitzicht op de groote pyramide buitengewoon, de inspanning, om zoover te komen, is voor den ongeoefende niet gering. Van nabij gezien heeft zij het voorkomen van een vervallen trap met treden, waarvan de onderste meer dan één el, de bovenste een half el hoog zijn en die eene breedte hebben van ruim een half el. Alvorens den top te bereiken, moet men 203 dezer treden bestijgen en dat wel langs eene der schuine zijden, omdat door het van de bovenvlakte neervallen van steenen de kanten der steenlagen in het midden zeer afgesleten zijn. De hulp van een kleinen ladder of van een paar geoefende Fellahs is derhalve voor de meesten onmisbaar, om naar boven te komen. Dat het neerdalen, vooral voor hen, die niet vrij van duizeling zijn, niet zonder gevaar is, laat zich denken. Men stelle zich slechts voor, dat men langs betrekkelijk smalle treden van eene hoogte, vrij wat aanzienlijker dan die van onzen Domtoren, zonder leuning of beschutting, moet afklimmen.

Ten einde zich de hoogte en omvang der groote pyramide recht duidelijk te maken, werpt men gewoonlijk, op den top

zijnde, een steen, zoover men kan, van zich. Wanneer deze met kracht geworpen is, denkt men in het eerste oogenblik, dat hij op verren afstand van de pyramide zal neervallen, doch volgt men hem in zijnen val, dan is het, alsof hij door het zijvlak der pyramide wordt aangetrokken en hij blijft in den regel op minder dan den halven afstand van den top liggen. Men zal zich hierover niet verwonderen, wanneer men bedenkt, dat men hard loopende een kwartier noodig heeft, om de groote pyramide beneden rond te gaan.

Uit het aangevoerde zal het reeds duidelijk zijn, op welke wijze de groote pyramide gebouwd is.

Men heeft ruim 200 steenlagen horizontaal op elkander gestapeld en natuurlijk zoo, dat de hoogere telkens kleiner in omvang is dan de lagere. De steenen, bij dit werk gebruikt, zijn in het binnenste der pyramide minder regelmatig van vorm. Men heeft daar de openingen, ontstaan door het niet juist passen op elkander van de steenen, met kleinere brokken aangevuld. Voor het buitenwerk echter heeft men zeer regelmatig behouwen steenen gebruikt, die van 2 ¼ tot 2¾ el lang, 1¼ tot 2 el breed en van 5 tot 14 palm dik zijn.

In vroegeren tijd moet het echter nog vrij wat meer te beteekenen gehad hebben, om de groote pyramide te bestijgen, want zij had toen ongetwijfeld geheel vlakke zijden, daar zij met een bekleedsel van kalksteen voorzien was, waarvan men de overblijfsels ontdekt heeft onder de bergen van puin, die haren voet omringen. Over de wijze, waarop deze bekleeding aangebracht was, is men het niet eens. Sommigen meenen bijvoorbeeld, dat men, na de pyramide op hare hoogte gebracht te hebben, de uitstekende kanten, van boven te beginnen, weg heeft gehakt en zoo de effene oppervlakte heeft gekregen. Anderen stellen, dat men in de trappen, die de buitenzijde vormen, driekantige steenlagen heeft geplaatst, ten

einde zoo de oppervlakte gelijk te maken. Weer anderen zijn van meening, dat het bekleedsel, te gelijk met het binnenwerk gemaakt is. Zoo veel is in allen gevalle allerwaarschijnlijkst, dat de pyramide niet meer zoo is, als zij bij hare voltooiing was. De Arabische veroveraars van Aegypte schijnen het gemakkelijker gevonden te hebben, de gehouwen steenen, die zij noodig hadden, om Caïro te bouwen, van de pyramiden te halen, dan ze zelven uit den Mokattam te gaan houwen. Meent echter niet, dat de groote pyramide, waaraan men nog voortdurend breekt, al is het dan ook maar, om materieel te hebben, ten einde zijne krachten in het werpen van steenen te beproeven, of om een stukje van het werk van Khoefoe mede naar huis te nemen, zoo heel veel in omvang verloren heeft. Nadat de menschen eeuwen lang daaraan gebroken en vernield hebben, heeft zij zeker niet veel meer dan het honderdste deel van hare massa verloren en wij behoeven derhalve niet bevreesd te zijn, dat men binnen kort zal zeggen: *hier heeft de groote pyramide gestaan.* Te minder is dit te vreezen, nu de Khedivé, zeker niet ongedachtig aan de belangrijke voordeelen, die zijn land van de talrijke scharen meestal niet onbemiddelde toeristen uit de Oude en Nieuwe wereld trekt, ook de groote pyramide onder de oppermachtige bescherming heeft gesteld van den verdienstelijken Auguste Mariette.

Uit de berichten, ons door vroegere bezoekers der pyramide nagelaten, kunnen wij opmaken, dat de bekleeding omstreeks de vijftiende eeuw onzer jaartelling door de Arabieren moet weggenomen zijn. Zoo vermeldt de beroemde Arabische geleerde Abd-ul-Latif, die omstreeks het jaar 1200 leefde, in zijne beschrijving van Aegypte, dat de groote pyramide vol geschreven was met voor hem onleesbaar schrift, waarmede wel 10.000 bladzijden konden gevuld worden.

De Grieksche geschiedschrijver Herodotus, die zeventien eeuwen vroeger dezelfde pyramide bezocht, deelt mede, dat daarop vermeld stond, dat er 1600 talenten zilvers d. i. naar onze berekening, meer dan 4.000.000 gulden aan radijs, uien en knoflook [1]) besteed was, ten dienste der 100.000 werklieden, die gedurende 20 jaren aan haren opbouw bezig waren. Wij laten dit bericht voor hetgeen het is. Herodotus kon zelf de hieroglyphen niet lezen, en moest zich dus verlaten op hetgeen hem door zijne gidsen werd medegedeeld, die hem nog al eens schijnen misleid te hebben. Het blijkt echter, te meer, daar ook door andere bezoekers van Grieksche en Latijnsche opschriften op de pyramide gewag wordt gemaakt en er geene opschriften, behalve eene later te vermelden uitzondering, in het binnenste der pyramide gevonden zijn, dat hare oppervlakte effen geweest is en dat er waarschijnlijk met het bekleedsel niet onbelangrijke berichten voor ons verloren zijn gegaan. Er zijn echter nog andere verhalen, die voor het bestaan daarvan in vorige tijden pleiten. De reeds genoemde Arabische geleerde vermeldt toch, dat daar hij en zijne gezellen vernomen hadden, dat er in een naburig dorp menschen waren, gewoon, om op den top der pyramide te klimmen, zij er een lieten komen, die voor een kleinigheid naar boven klom. Hij gelastte dezen man tevens, om met zijn tulband de maat van het bovenvlak der pyramide te nemen, welks lengte bij zijne terugkomst bleek elf ellen (5.08 el) te bedragen.

Ook Plinius, een Romeinsch geleerde uit de eerste eeuw onzer jaartelling, vermeldt, dat er in het dorp Boesiris, thans Aboesir, menschen leefden, die gewoon waren de pyramiden te beklimmen. Het was dus in dien tijd alleen aan daarin

---

[1]) συρμαία, κρομμύον, σκόροδον.

geoefende menschen mogelijk, de pyramiden te bestijgen; andere zouden het toen, even goed als nu, hebben kunnen doen, als zij geene effene oppervlakte had gehad. Cyriacus van Ancona, die in 1440 de pyramide bezocht, verzekert, dat hij op den top der grootste geklommen is. Het bekleedsel moet derhalve omstreeks dien tijd reeds weggebroken zijn. Volgens Abd-ul-Latif was dit werk zoo nauwkeurig gemaakt, dat men zelfs geen haar of naald tusschen de voegen der steenen kon inbrengen, en dat het cement, dat ze verbond, niet dikker was dan een blaadje papier. De Arabische schrijver zal zeker niet van overdrijving zijn vrij te pleiten; het is echter eene waarheid, dat men in een der kamertjes van de pyramide nauwkeurig moet toezien, om zich te overtuigen, dat de wanden *niet* uit één stuk bestaan.

De geschiedschrijver Herodotus vermeldt, dat de Aegyptenaren, voor zij aan den bouw der groote pyramide begonnen, een schuin oploopenden weg maakten, ten einde de benoodigde steenen uit de vlakte op het terras te brengen. Mij komt het als het meest waarschijnlijk voor, dat zij tot het vervoeren daarvan gebruik gemaakt hebben van de overstrooming van den Nijl. Zij hebben dan de in het Arabische gebergte gehouwen steenblokken op vlotten kunnen laden en ze tot dicht aan de plaats, voor den bouw der pyramide bestemd, kunnen brengen. Dat zij vervolgens zich van een daartoe gebouwd hellend vlak bediend hebben, om de steenen op het dertig el hooge terras te brengen, lijdt wel geen twijfel. Er zijn ten minste, zoowel tegenover het centrum van de groote, als tegenover dat van de derde pyramide aanzienlijke overblijfsels van schuin oploopende wegen over. Over eene lengte van 420 el kan de weg tegenover de groote pyramide nog worden nagegaan. Dewijl zijne richting echter niet naar den Nijl maar naar Caïro is, zou het ook mogelijk

kunnen zijn, dat dezelve gebouwd is door de Arabische khalifen, ten einde de steenen weg te slepen naar den Nijl en ze vandaar naar de overzijde te voeren, om Caïro te bouwen. Is echter deze weg inderdaad dezelfde, als de door Herodotus bedoelde, dan zou merkwaardiger wijze hetzelfde pad, dat gediend had, om de in de nabijheid van Caïro gebroken steenen naar de hoogte te voeren, waarop nu de pyramiden staan, zoovele eeuwen later weer gediend hebben, om ze van daar weg te slepen, ten einde ze als bouwsteenen te gebruiken in de onmiddellijke nabijheid van de plaats, waar ze gebroken waren. De weg tegenover de derde pyramide is ongetwijfeld van Aegyptischen oorsprong.

Of nu 100.000 menschen tien jaren lang gewerkt hebben, om den schuinen weg voor de groote pyramide te maken, zooals Herodotus mededeelt, laat ik aan zijne plaats. Misschien boezemen de door hem aangegeven cijfers u eenig wantrouwen in, wanneer ge bedenkt, dat de werklieden, die de groote pyramide gebouwd hebben, volgens haren reeds genoemden inhoud slechts veertig kub. voet steen per jaar te verwerken hadden.

De Arabische Khalif Al-Mamoen, die in het begin der negende eeuw in Aegypte regeerde, en van kamers en afgesloten gangen in de pyramiden schijnt gehoord te hebben, liet, naar men verhaalt, in de hoop op schatten, de groote pyramide openen. Daar evenwel zijne bouwmeesters den werkelijken ingang niet konden vinden, begonnen zij met ontzettende moeite eenen gang te breken in het midden van de Noordzijde, beneden den hun onbekenden ingang. Nadat zij ongeveer dertig el gevorderd waren, ontdekten zij op eenen afstand van vier en een half el aan hunne linkerzijde den bestaanden ingang. Zij werden echter bij het onderzoek der pyramide bitter teleurgesteld, want er was daarin niets te

vinden. Zoo er ooit kostbaarheden daarin geweest zijn, waren zij zeker reeds lang vóór hen geroofd. Dat er toch, reeds in overoude tijden, gestolen werd, waar wat te halen was, blijkt uit een papyrus, die thans in het Britsch Museum bewaard wordt, waar een proces in beschreven is tegen eene bende dieven, die onder de regeering van Ramses IV, eenen vorst van de 20ste dynastie, de graven van de toenmalige hoofdstad Thebe hadden beroofd.

Na den roof werden de leeg geplunderde plaatsen weer gesloten, zooals door vele onderzoekers van den laatsten tijd opgemerkt is.

Uit andere verhalen, bij Arabische schrijvers te vinden, kan men opmaken, dat de Khalif, ten einde aanmerkingen van zijn volk te voorkomen, heimelijk een zeker aantal goudstukken in den door hem gemaakten gang heeft laten brengen, ten einde die later, als de gezochte schat, voor den dag te kunnen halen.

Andere Arabische schrijvers vermelden nog, dat in de sarcophaag, in een der kamers van de pyramide aanwezig, een beeld gevonden werd, op eenen man gelijkend (waarmede zij een houten naar het lichaam gevormde en beschilderde kist zullen bedoeld hebben) en daarin een lijk met een plaat op de borst van goud en juweelen, en bedekt met teekens, die niemand lezen kon en dat er ook een fraai bewerkte vaas van smaragd werd gevonden. Men kan echter aan hunne berichten niet veel geloof hechten, dewijl hunne phantasie hen nog al eens op het dwaalspoor bracht.

De werkelijke ingang tot de groote pyramide ligt op de Noordzijde, in de vijftiende laag, ruim veertien el boven de basis en wel zeven el van het midden verwijderd. Het is zeker niet zonder opzet geweest, dat de ingang aangebracht werd, waar men dien niet dadelijk zoeken zou; hij was daarenboven ge-

heel verborgen onder het bekleedsel, zoodat de bouwlieden der pyramide wel gemeend zullen hebben, dat de door hen gesloten ingang voor alle volgende tijden gesloten was. De hebzucht der menschen, die de weetgierigheid van latere geslachten is voorgekomen, heeft hunne voorzorgen ijdel gemaakt.

Twee groote, schuin tegen elkander geplaatste, en zoo eenen spitsen boog vormende steenblokken, maken het bovengedeelte van den ingang uit, waardoor men in eenen weinig meer dan één el hoogen en even breeden gang komt, die met eene helling van 27° in zuidelijke richting naar beneden voert. Na daarin eenen afstand van vierentwintig el te hebben afgelegd, komt men aan eene plaats, waar men vroeger door eene afsluiting van graniet verhinderd was, verder te gaan. Thans echter is er een weg gebaand en men kan of benedenwaarts of opwaarts gaan. Doet men het eerste, zoo bereikt men eene onderaardsche ruimte, dertig el lager dan de basis der pyramide en juist onder derzelver top gelegen, welke niet afgewerkt is en tegenover den ingang nog eenen gang heeft, die zich vijftien el verder in zuidelijke richting uitstrekt; daarin bevindt zich een put, dien de beroemde onderzoeker der pyramiden, de Engelsche kolonel Howard Vyse, zonder eenig resultaat tot op eene diepte van elf el heeft laten uitgraven.

Stijgt men bij de granietafsluiting opwaarts, dan komt men in eenen even breeden en hoogen gang, die met dezelfde helling als de voorgaande naar boven loopt; daarin altijd in zuidelijke richting zevenendertig el opwaarts gegaan zijnde, bereikt men de zoogenaamde groote galerij. Van hier leidt een horizontale gang in eene ruimte, de kamer der koningin genoemd, die vijf el breed en ongeveer zes el hoog en lang is.

De zoldering daarvan bestaat uit schuin tegen elkander geplaatste steenen. Behalve eene soort van nis, is hier niets te zien. De vloer der kamer ligt eenentwintig el boven de basis der pyra-

mide; zij is, even als de onderaardsche ruimte, recht onder derzelver top gelegen.

De groote galerij, die ruim veertig el lang is, en dezelfde richting als de opwaarts voerende gang heeft, is ruim twintig el hoog en twee el breed. Zij heeft aan weerszijden banken, die een half el hoog en breed zijn, waarin kleine gaten gehouwen zijn, waarvan zich de bezoekers van het binnenste der pyramide bedienen, om bij het lastige opstijgen hunne voeten in te zetten. De zijmuren der galerij zijn uit acht lagen gevormd, waarvan de bovenste telkens een weinig boven de daaronder gelegene uitsteekt, zoodat zij een soort van gewelf vormen, waarvan het plafond even breed is als de vloer tusschen de banken. Dewijl door den rook der fakkels en kaarsen en het menigvuldige betasten der wanden de galerij een glinsterend zwart aanzien heeft gekregen, hebben sommige bezoekers vermeld, dat zij van graniet gemaakt is, doch dit is zoo *niet;* alleen kalksteen is in de reeds beschreven ruimten gebruikt. Aan het einde der galerij gekomen, bevindt men zich in een soort van portaal, even hoog en breed als de galerij en ruim anderhalf el diep; vandaar treedt men door eene ruim één el hooge opening in een ander portaal, dat bijna vier el hoog en drie el diep, doch slechts ruim één el breed is.

In deszelfs zijwanden ontdekt men aan weerszijden drie sleuven, die gediend hebben om daarin drie valdeuren van graniet te laten zakken, ten einde zoo de daarachter gelegen ruimte ontoegankelijk te maken. Uit dit tweede portaal geleidt een ruim één el hooge en breede en twee el lange doorgang in het belangrijkste vertrek der pyramide, de zoogenaamde koningskamer. Deze is, even als het tweede portaal met zijn gang, van graniet. Zij ligt niet juist onder den top der pyramide, doch een weinig zuidwaarts; haar vloer ligt drieenveertig el boven de basis der pyramide.

Hoe onbeduidend is dit vertrekje (dat, blijkens de zorg, daaraan besteed, voor het belangrijkste uit de pyramide te houden is,) in vergelijking met het reuzengevaarte, waarin het is aangelegd. De koningskamer is nog geen tien en een half el lang, weinig meer dan vijf el breed, en ongeveer zes el hoog. De zoldering is vlak en bestaat uit granietbalken, die op de zijwanden rusten. Aan de westzijde der kamer is een zes duim dikke sarcophaag van rood graniet, zonder eenig versiersel of schriftteeken en zonder deksel, ruim twee el lang, ongeveer één el breed en even hoog. Het is zeker te betreuren, dat deze schoone kist door de menigvuldige beschadiging der bezoekers een zekeren ondergang te gemoet gaat.

Tot de merkwaardigheden dezer kamer behoort nog, dat er van den noordelijken en zuidelijken wand een buis loopt naar de oppervlakte der pyramide; de noordelijke is zeventig el, de zuidelijke tweeenvijtig el lang; deze laatste vormt met den wand een hoek van 45°. Waartoe deze buizen gediend hebben, blijft een onopgelost vraagstuk. Men heeft dienaangaande wel gissingen gedaan, doch tot zekerheid is men niet gekomen.

Dit is echter niet het eenige, wat raadselachtig is in de groote pyramide.

Men heeft de gewoonte, om in de koningskamer een geweer af te schieten. Gij kunt nagaan, welk een verbazend effect dit maakt. Het geluid doorloopt alle ruimten van het ontzettend gebouw, weerkaatst zich tien malen, en wordt aan den uitgang als het rollen van den verwijderden donder gehoord.

Wie in de onderaardsche ruimten van het Pantheon te Parijs de huiveringwekkende geluiden heeft gehoord, veroorzaakt door het slaan met een riem tegen een der zijwanden, of wie in het Berner Oberland op weg naar den Rosenlaui-gletscher het donderend geluid van het afgeschoten kanon langs de rotswanden heeft

hooren loopen, zal zich eenige voorstelling kunnen maken van de uitwerking van het geweerschot in de kamer van Khoefoe.

Ten einde den zolder der koningskamer voor instorten te bewaren, hetwelk het noodzakelijk gevolg van de ontzettende drukking van het bovendeel der pyramide daarop geweest zou zijn, heeft men daarboven vijf boven elkander gelegen, weinig meer dan één el hooge ruimten gemaakt. De eerste daarvan bereikt men uit den zuidoostelijken hoek van de groote galerij; zij werd reeds in 1763 ontdekt door den Heer Davidson, Britsch consul in Algiers. De vloer, door den bovenkant van de steenen gevormd, die den zolder van de koningskamer vormen, is zeer ongelijk. De Fransche kolonel de Courcelles die tijdens de bezetting van Aegypte door de Franschen onder Napoleon, de groote pyramide heeft onderzocht en onder anderen de hoogte van elk harer lagen tot op een streep na, heeft afgemeten, vermeldt, dat hij, ten einde deze ruimte te bezoeken, een ladder van ongeveer negen ellen, die in stukken kon mede genomen worden, in de pyramide deed brengen. „Na dezen opgeklommen te zijn", zoo vermeldt hij, „kwamen wij in een kanaal, ruim zeven palm hoog en zes palm breed. Een wolk van vleermuizen stortte zich op ons, om te ontsnappen. Wij waren genoodzaakt, langen tijd te blijven liggen op een laag stof en uitwerpselen dezer dieren, terwijl wij verdoofd werden door het geritsel hunner gevleugelde pooten en verstikt door de sterke lucht, die zij in hare verblijfplaatsen achterlaten. Wij moesten ons gezicht bedekken, om niet aan hunne klauwen te zijn blootgesteld, en onze lichten verbergen, waarvan één weldra uit was. Wij kropen ruim acht el verder in eene ruimte van één el hoogte, waarvan de vloer ter hoogte van 21 duim met vleermuizendrek bedekt was."

Later heeft kolonel Vyse de vier andere ruimten ontdekt, welke evenzoo ingericht zijn als de eerste, met die uitzonde-

ring, dat in de bovenste de steenen der zoldering, die schuin tegen elkander geplaatst zijn, een soort van spitsdak vormen, even als dit in de kamer der koningin het geval is. Vyse heeft deze kamertjes namen gegeven; het eerste is benoemd naar Davidson, de andere heeten naar Wellington, Nelson, Lady Arburthnot en Campbel.

Het vinden dezer ruimten heeft nog tot eene andere belangrijke ontdekking geleid. Dewijl men vóór Vyse geen enkel schriftteeken in de groote pyramide had aangetroffen, meende men dat de schrijfkunst onbekend was aan hen, die de groote pyramide gebouwd hebben, of wel, dat zij door vreemdelingen zou gebouwd zijn. Hoewel het nu hoogst bevreemdend zou zijn, dat een volk, in staat om een gebouw als de pyramide te maken, niet zou hebben kunnen schrijven, had men toch geen positieve bewijzen van het tegendeel. In de genoemde ruimten nu heeft men op de steenblokken den naam van koning Khoefoe gevonden, geschilderd met roode oker, en wel zoo, dat het hoogst waarschijnlijk gedaan is door de werklieden, vóór zij de blokken op hunne plaats brachten, want op enkele steenen staat de naam ten onderste boven en op andere is hij door aanliggende steenen bedekt. Het zijn dus misschien onderscheidings- of kenteekens, op de steenen in de steengroeven zelven geschilderd. Ik kan hier nog bijvoegen, dat de laatste ontdekkingen, op het pyramiden-plateau van Gizeh gedaan, koning Khoefoe tot een volkomen historisch persoon maken.

Alvorens de groote pyramide te verlaten, moeten wij, bij den terugweg weer aan het benedeneinde der groote galerij gekomen, nog melding maken van een zeer enge, deels loodrecht, deels bochtig en onregelmatig naar beneden loopende schacht, gewoonlijk *de put* genoemd, welke ook bezocht is door den reeds genoemden kolonel de Courcelles. Na zich

met levensgevaar daarin te hebben laten neerzakken, bemerkte hij, dat dezelve met aarde en steen was aangevuld en wilde daarom, ten einde te onderzoeken werwaarts zij leidde, haar verder doen uitgraven. Hij deed derhalve eenen werkman daarin neerdalen, ten einde telkens een mand te vullen met de zich daarin bevindende stoffen, die dan door anderen opgehaald en geledigd werd in eene soort van grot of holte, die de Courcelles in den zijwand der schacht had ontdekt.

Hij vermeldt, dat, na eenigen tijd in den put gebleven te zijn, ten einde zijne werklieden te plaatsen en den arbeid te verdeelen, hij zich verwijderd had. „Wij hadden", zegt hij, „er verscheidene lichten in gebracht en veel lucht verbruikt; kort daarop kwam onze tolk bleek en bevend ons zeggen, dat het licht op den bodem van zelf was uitgegaan; dat het licht in de grot op het punt was van ook uit te gaan, en dat de werklieden vol schrik naar boven geklommen waren, zeggende, dat de duivel in den put was; maar dat hij het eens was met de Franschen, omdat het licht gebrand had, zoo lang wij er in waren. Wij gaven hun daarop wat meer loon en brachten hun aan het verstand, dat zij naar boven moesten klimmmen, zoodra het licht lang werd. Op de volgende dagen konden zij ongeveer vier uren des morgens en drie des avonds werken, na eene rust van vier of vijf uren, om aan de lucht den tijd te laten, zich te vernieuwen."

De Courcelles moest spoedig daarop het werk staken en is niet te weten gekomen, wat latere onderzoekingen geleerd hebben, namelijk, dat deze schacht de gaanderij verbindt met den reeds vermelden gang naar het onderaardsche vertrek. Zij is ongeveer zestig el diep en het is naar alle waarschijnlijkheid langs dezen weg, dat de werklieden, na de gang naar boven aan zijn benedeneinde met het granietblok te hebben afgesloten, in den benedengang zijn gekomen om door dezen de

pyramide te verlaten, die daarop voor goed zal afgesloten zijn. Sir Gardner Wilkinson, die de schacht mede onderzocht heeft, vermeldt, dat hij bij die gelegenheid tot de ontdekking is gekomen, dat de groote pyramide over een heuveltje van ongeveer twintig el hoogte gebouwd is, hetwelk derhalve de kern van het gebouw zou uitmaken.

De beroemde Pruisische geleerde Lepsius, die in 1842 op last van Friedrich Wilhelm IV eene wetenschappelijke reis deed in Aegypte en Aethiopië, stelde zich voor, dat de groote pyramide niet met zoo groote basis is begonnen aangelegd te worden, als zij na hare voltooiing heeft gekregen. Hij meent namelijk, dat men, bij het aan de regeering komen van eenen vorst, zijn grafkamer maakte en daarboven op kleine schaal eene pyramide ging bouwen, welke men, bijaldien de vorst lang regeerde, door telkens op nieuw daarom heen gebouwde lagen, vergrootte.

Khoefoe moet, zoo dit waar is, zéér lang geregeerd hebben.

Als bedenking tegen dit gevoelen zou echter kunnen aangevoerd worden, dat sommige onderzoekers der pyramide de opmerking gemaakt hebben, dat de steenen in haar binnenste met veel minder nauwkeurigheid op elkander geplaatst zijn, dan zulks bij het buitenste het geval is.

Het bezoeken van het binnenste der pyramide is juist geen zeer aangenaam werk. Men beweert wel eens, dat hetgeen men daar ziet, de moeite niet beloont, die daaraan verbonden is.

Vooreerst moet men een groot gedeelte van den weg zeer gebogen of op handen en voeten afleggen en dat wel grootendeels door hellende gangen. Men verkeert daarbij in een temperatuur van 82° F. en ademt in de nauwe ruimten eene onfrissche lucht in, die nog door den stank der fakkels en kaarsen, die natuurlijk binnen in de stikdonkere pyramide

onontbeerlijk zijn, verder onbruikbaar gemaakt wordt. Het is dan ook ondoenlijk, zich lang in de pyramide op te houden, en ongeraden, zich daarin te begeven, onmiddellijk nadat een ander gezelschap dezelve verlaten heeft.

Er zijn echter nog wel bezwaarlijker en gevaarlijker tochten in Aegypte ondernomen, want de Aegyptenaars van latere tijden hebben niet minder verbazende werken in het binnenste der Libysche bergen in *Opper Aegypte* tot stand gebracht, dan de oude Aegyptenaars daarboven in *Beneden Aegypte.*

De tweede pyramide in het Aegyptisch Choe, d. i. de schitterende, genoemd, staat ongeveer 150 el ten Zuidwesten van de eerste en is een weinig minder hoog. Oogenschijnlijk is dit echter zoo niet, want zij staat op een hooger terrein. In lengte en breedte der basis verschilt zij zeventien el met de groote pyramide. Hare schuine zijden hebben nagenoeg dezelfde helling als die der groote.

Ten Noorden en ten Westen is zij omgeven door een effen terrein, ontstaan door het gelijk maken der rotsoppervlakte, waarop zij gebouwd moest worden. De bodem is in hare nabijheid afgedeeld in vakken van ongeveer zevenentwintig palm lengte en breedte, waaruit men kan zien, op wat wijze men bij het gelijkmaken van het terrein is te werk gegaan. De aldus gewonnen steenblokken vormden een klein gedeelte van het materieel, benoodigd voor den bouw der pyramiden.

De tweede pyramide is met minder zorg gebouwd dan de groote. Uit de granietblokken, die rondom hare basis verstrooid liggen, blijkt, dat zij, ten minste gedeeltelijk, met graniet is bekleed geweest. Nagenoeg een vierde gedeelte van haar bekleedsel, hetwelk echter uit kalksteen bestaat, is op zijn plaats gebleven en steekt meer dan een el boven het onbekleede gedeelte uit.

Bij het bestijgen dezer pyramide heeft men vooreerst het

bezwaar, om op het bekleedsel te komen, en ten tweede, om over de gladde oppervlakte te loopen. Men heeft daarin echter ten gerieve der bezoekers gaten gehakt, waarin men de voeten kan plaatsen en zoo is het mogelijk, ook den top dezer pyramide te bezoeken, die door vernieling van het bovengedeelte, even als die van de groote, vlak is geworden.

De ingang tot de binnenruimte dezer pyramide ligt, even als bij de voorgaande, op de Noordzijde en buiten het midden. Zij heeft echter een tweeden ingang, achttien el lager gelegen dan de eerste, die zich binnen de pyramide met den hooger gelegen gang vereenigt; beide gangen waren door granietblokken versperd. In den laatsten is achter die plaats eene lange nauwe kamer. Het vertrek, waarop beide gangen na hun samenkomst, door een horizontalen gang uitloopen, is in de rots uitgehouwen met uitzondering, van de zoldering, die gevormd is door groote blokken kalksteen, welke schuin tegen elkander geplaatst en van binnen beschilderd zijn.

Toen Belzoni *in* 1816 in dit, naar hem genoemde vertrek was doorgedrongen, vond hij daarin niets dan een eenvoudige sarcophaag van graniet, zonder eenig opschrift, die vol puin en welks deksel half vernield was. Eenige beenderen, aldaar gevonden, en door Lord Munster naar Engeland overgevoerd, bleken bij nader onderzoek van een rund te zijn.

Dat de Arabieren ook in deze pyramide reeds vroeger waren doorgedrongen en haar later weer gesloten hadden, bleek uit een Arabisch opschrift, door Belzoni in het groote vertrek gevonden.

Men is het er algemeen over eens, dat zij gebouwd is door Schafra den opvolger van Khoefoe, volgens sommigen zijn zoon, volgens anderen zijn broeder.

Dat het beeld van dezen man tot ons zou gekomen zijn, klinkt bijna ongeloofelijk en toch is het zoo.

Ten Zuidoosten van de Groote Sphinx is nog niet lang geleden een onderaardsche tempel ontdekt, geheel gebouwd van graniet en albast, gewijd aan de godheid Hor-em-choe, die aangebeden werd onder de gedaante van de Sphinx.

In een der vertrekken van dezen tempel bevindt zich een put, welks water voor reinigingen diende; van deszelfs bodem heeft men eenige beelden opgehaald, die in een onbekenden tijd daarin geworpen waren. De inschriften op het voetstuk van een dezer beelden, hetwelk uit dioriet gehouwen is, laten geenen twijfel over aangaande den persoon, die het beeld moet voorstellen; het is Schafra, de stichter der tweede pyramide.

De koning is voorgesteld, gezeten in de houding, voorgeschreven bij de godsdienstwetten van Aegypte; achter zijn hoofd verheft zich een sperwer met uitgebreide vleugels, ten teeken van bescherming; hij heeft de linkerhand uitgestrekt op het been; in de rechterhand heeft hij een gevouwen strook.

De armen van zijnen stoel loopen uit in leeuwenkoppen. Op de zijden ziet men in hoog reliëf de stengels der twee planten, die Opper- en Neder-Aegypte voorstellen, geslingerd om het teeken Sam, het symbool der vereeniging. Het geheele beeld draagt het kenmerk van rustige majesteit, die behagen en bewondering opwekt. Het hoofd, wonder wel bewaard, moet het portret van den koning zijn op lateren leeftijd. De schouders, de borstbeenderen, de knieën vooral, verraden eenen bekwamen beeldhouwer, wien de hardheid der stof in de uitvoering niet heeft belemmerd. Het beeld getuigt van eene waarneming en navolging der natuur, welke men in de werken van latere tijden niet weer vindt.

Acht andere standbeelden, allen met den naam van Schafra voorzien, zijn op dezelfde plaats gevonden; deze zijn echter zeer geschonden.

De derde pyramide, ten Zuidwesten van de beide eerste gelegen en gebouwd door koning Menkara, een der opvolgers van Khoefoe en Schafra, verschilt aanmerkelijk in grootte van deze twee; zij is niet half zoo hoog, daar de afstand van den top tot de basis slechts eenenzestig el bedraagt. Hare zijden zijn elk 106 el lang. De helling harer zijvlakken bedraagt 51° 10′. Zij wordt de roode pyramide genoemd, naar de bekleeding van graniet van Syene, waarmede zij geheel of gedeeltelijk bedekt is geweest en waarvan nog een gedeelte aan de basis aanwezig is. Zoolang de pyramide dit bekleedsel van graniet nog had, zal zij zeker in schoonheid boven de beide grootere hebben uitgemunt; zij is ook met groote zorg en nauwkeurigheid gebouwd. De ingang werd door kolonel Vyse ook hier weer aan de noordzijde gevonden en ook in deze pyramide waren de Arabieren zijne voorgangers geweest. Door de onverstandige pogingen van een Franschman, Jumel, die de pyramide van boven af hoopte binnen te dringen, en na veel steen naar beneden geworpen en een groote opening in de Noordzijde gemaakt te hebben, de onderneming opgaf, was de werkelijke ingang versperd door een hoop gebroken steenen.

De hellende gang in de pyramide voert eerst in eene soort van vóórkamer, drie el zes palm lang, welks wanden men met witte kalk bepleisterd vond. De ingang was versperd door groote steenen, na welker verwijdering men op drie afsluitingen van graniet, kort achter elkander, stiet. Het vertrek, dat daarop volgde en dat nagenoeg onder den top der pyramide ligt, was ledig, doch daarachter, in een lager gelegen kleinere ruimte, vond kolonel Vyse eene fraaie sarcophaag van bazalt, welks buitenzijde op sierlijke wijze in vakken was afgedeeld, en die met eene zware kroonlijst was versierd volgens eenen stijl, waarmede de latere zoogenaamde

Dorische veel overeenkomst heeft. Zij was ledig en de deksel werd gebroken gevonden in het grootere vertrek. Met groote moeite werd de sarcophaag uit de pyramide gehaald en in 1838 ingescheept, om naar Engeland vervoerd te worden, doch het schip, daartoe gebezigd, leed ongelukkig schipbreuk op de Spaansche kust en de sarcophaag verzonk in de diepte der zee.

De Arabische schrijver, die de opening dezer pyramide mededeelt, verhaalt, dat daarin niets van waarde gevonden werd dan eenige gouden plaatjes, met letters beschreven, die niemand lezen kon en daarbij de vergane en verrotte overblijfselen van een mensch. Men heeft inderdaad in het hoofdvertrek het beschadigde deksel van eene kist van sycomorenhout gevonden, benevens menschenbeenderen en overblijfselen van linnen met harst doortrokken.

Genoemde zaken bevinden zich tegenwoordig in het Britsch museum.

Op het deksel staat in twee kolommen de volgende toespraak aan koning Menkara: Osirische (overleden) koning Menkaru-ra, die in eeuwigheid leeft, spruit des hemels, kind van Netpe, kroost bemind door Seb; uwe moeder Netpe is als het hemelgewelf over U uitgestrekt; zij heeft U gemaakt, om te zijn als een god, uwe lasteraars te niet doende; o, koning Menkaru-ra, die leeft in eeuwigheid!

Ter opheldering van dit opschrift zij hier aangemerkt, dat volgens de Aegyptische theologie, elke afgestorvene, die na het oordeel rechtvaardig bevonden werd, zich vereenzelfdigde met Osiris, de personificatie van de Zon; dat Seb de God was van den tijd, de Kronos of Saturnus der klassieke mythologie en Netpe zijne vrouw, de godin van het hemelruim en moeder van Osiris.

De reeds vroeger genoemde Abd-ul-Latif doet van de pogingen, gedaan om deze pyramide af te breken, een verhaal, dat ik om zijne eigenaardigheid hier laat volgen.

„Toen Melik-al-aziz-Othman-ben-Yoesoef zijn vader was opgevolgd, liet hij zich door sommige hovelingen, menschen zonder verstand, overhalen, om deze pyramiden af te breken en men begon met de roode pyramide, welke de derde is van de groote pyramiden en de kleinste. De sultan zond er derhalve werklieden en vrachtrijders heen onder de leiding van sommige der voornaamste officiers en der eerste emirs van zijn hof, en gaf hun bevel om dezelve te verwoesten. Om de bevelen uit te voeren, waarmede zij belast waren, vestigden zij hun kamp bij de pyramiden; zij verzamelden er van alle kanten een groot aantal arbeiders en onderhielden hen met veel kosten. Zij bleven er derhalve acht volle maanden, met al hun volk bezig zijnde, om datgene uit te voeren, waarmede zij belast waren, elken dag één of twee steenen weghalende, na zich veel moeite gegeven en al hunne krachten uitgeput te hebben. Sommigen stootten ze van boven met wiggen en hefboomen, terwijl andere werklieden ze naar beneden trokken met touwen en kabels. Als een dezer steenen eindelijk viel, maakte hij een schrikkelijk geraas, dat verre weerklonk, de aarde schokte en de bergen deed beven. In zijnen val zonk hij in het zand; men moest weer groote moeite doen, om hem daaruit te trekken; men hakte er daarna sleuven in, om er wiggen in te plaatsen; zoo deed men deze steenen in verschillende stukken springen; vervolgens laadde men elk stuk op een kar, om het naar den voet van den berg te trekken, die op geringen afstand is, waar men het neer wierp.

Na langen tijd op deze plaats gelegerd te zijn geweest en al hunne geldmiddelen te hebben uitgeput, daar hunne inspanning en vermoeienis steeds toenamen, hunne vastberadenheid integendeel bij den dag verzwakte en hunne krachten waren uitgeput, waren zij gedwongen, op schandelijke

wijze van hun voornemen af te zien. Verre van den uitslag te verkrijgen, die zij gehoopt hadden, en in hun plan te slagen, trokken zij daarvan geen ander voordeel, dan de pyramide te bederven en alzoo hunne onmacht en zwakheid volkomen in het licht te stellen. Dit gebeurde in het jaar 593 (1196). Wanneer men nu de steenen ziet, die van het afbreken zijn gekomen, meent men, dat de pyramide verwoest is tot op hare grondslagen, maar, zoo men integendeel naar de pyramide ziet, verbeeldt men zich, dat zij geene schade heeft geleden en, dat er slechts aan eene zijde een gedeelte van het bekleedsel is losgemaakt."

Ten Zuiden van de derde pyramide zijn drie kleinere pyramiden; die elk eenen gang hebben, welke in eene kamer leidt. In die van de middelste is de naam van koning Menkara geschilderd op een steen in de zoldering. Deze is plat en heeft evenals de koningskamer in de groote pyramide eene opene ruimte boven zich, ten einde de drukking van het bovengedeelte te verminderen. Vyse vond in de kamer een sarcophaag van graniet zonder hiëroglyphen of beeldwerk, die reeds vroeger geopend was. Deszelfs deksel was beweegbaar in een sleuf en kon door middel van een pen vastgezet worden.

De reeds vroeger genoemde Fransche kolonel de Courcelles ondernam de grootste dezer drie pyramiden, die nog drie en veertig el aan de basis heeft, af te breken, en wel door de lagen van boven af beginnende weg te nemen. Elke laag was één of anderhalf el dik. De steenblokken, die men te verwijderen had, wogen ongeveer 6000 pond. De Franschman was met het werk al belangrijk gevorderd, zooals hij zelf verzekert, toen zijne soldaten en werklieden elders geroepen werden, waarom het werk moest gestaakt worden.

Tegenover de derde pyramide is een weg ruim veertien el

breed, van de vlakte naar boven voerende, die gediend zal hebben, om het noodige materieel voor deze pyramide en de daaraan grenzende op zijn plaats te brengen. Sommige steenen, tot den bouw daarvan gebezigd, zijn van acht tot tien el breed.

Eindelijk bevinden zich nog ten Oosten van de groote pyramide drie pyramiden iets grooter dan de pas vermelde, waaraan de middelste door Herodotus wordt toegeschreven aan de dochter van Khoefoe.

Men is langen tijd in het onzekere geweest, tot welken tijd de bouw der thans beschreven pyramiden gebracht moet worden en met welk doel zij zijn opgericht.

Wat het laatste betreft, zoo is het thans zoo goed als uitgemaakt, dat zij begraafplaatsen zijn geweest; ook meent men, dat zij vroeger aan de oostzijde met eene soort van grafkapel voorzien waren, waar, op vastgestelde tijden des jaars, door bijzonder daartoe aangestelde priesters geofferd werd aan den koning, die in de pyramide begraven lag. Of zij soms nog gediend hebben tot sterrekundige waarnemingen, hetwelk men heeft vermoed, wegens de juist naar de vier hemelstreken gerichte zijvlakken en de hellende gangen daarbinnen, benevens de beide buizen, die in de groote pyramide uit de koningskamer naar buiten voeren, kan niet met zekerheid gezegd worden. Het is echter vrij wat aannemelijker dan hetgeen ons in een oud Grieksch taalboek wordt opgedischt, dat zij namelijk korenschuren zouden geweest zijn, welke Jozef had laten maken, om daarin den voorraad samen te brengen voor de zeven magere jaren.

Over den juisten tijd, waarin de koningen, die de pyramidengroep van Gizeh gebouwd hebben, Khoefoe, Schafra en Menkara, geleefd hebben, is men het nog wel niet volkomen

eens, doch de volgorde der dynastie, waartoe zij behooren en van derzelver vorsten, is genoegzaam vastgesteld.

De pyramiden van Gizeh vormden met de haar omringende talrijke graven, ten tijde der vierde dynastie, een der kerkhoven van de nabijgelegen toenmalige hoofstad Memphis. In verscheidene dier graven leest men den naam Khoefoe. Te midden hunner familiebetrekkingen en der grooten van hun rijk, hebben daar die oude koningen gerust, tot een tijdvak behoorende, zoo ver verwijderd van wat vroeger voor zeer oud gold, dat men niet durfde hopen, ook hen binnen de grenzen der geschiedenis te zien opgenomen. De wanden der hen omringende graven stellen ons in heldere kleuren den stand der toenmalige beschaving voor oogen en maken ons de namen bekend van de zonen en kleinzonen der koningen van het Oude rijk. Zij waren priesters, om de koningen te vereeren, die in de pyramiden begraven lagen, of om in de tempels dienst te doen; zij hadden het opzicht over alle koninklijke gebouwen en moesten de steden stichten, die den naam des konings droegen en op de grafwanden onder de beelden van mannen en vrouwen vermeld worden. Verder worden nog vermeld waarzeggers van Pharaö, heilige schrijvers, geneesheeren, hoofdlieden der soldaten, gouverneurs van gewesten en steden, opzichters der korenmagazijnen en der graven en schrijvers.

Schrijnwerkers, timmerlieden, pottebakkers en glaswerkers oefenden hun werk uit, toen de pyramiden gebouwd werden. De meeste Aegyptenaars van dien tijd waren evenwel herders en landbouwers. Zij vermaakten zich met jacht en vischvangst en te huis met muziek en dans. De polygamie was bij hen niet in zwang. Uit menig graf blijkt de gehechtheid van echtgenooten en kinderen en de eervolle plaats, die de vrouw in het gezin innam. De oudste zoon wordt vermeld als

doende den naam zijns vaders voortleven. Wij kunnen ons uit de beelden, die uit die tijden overgebleven zijn, de mannen voorstellen, door wier krachtige armen die tallooze steenblokken tot ware bergen opeengestapeld zijn, welke zoo vele reeksen van eeuwen getrotseerd hebben.

In het museum te Boelac, eene voorstad van Caïro, kan men behalve het reeds vermelde beeld van koning Schafra het kalksteenen beeld van eenen priester zien, 1.73 el hoog, behoorende tot het tijdvak der vijfde dynastie, hetwelk ons een man doet aanschouwen, breed van schouders met ontwikkelde borst, gespierde armen, smal in de heupen, magere beenen, en voeten van voren plat, wegens de gewoonte om zonder sandalen te gaan.

Een hoofd tot hetzelfde tijdvak behoorende wordt ons door Mariette, aan wien het museum van Boulac te danken heeft, dat het thans reeds met de belangrijkste Aegyptische musea van Europa kan wedijveren, beschreven als dragende alle kenmerken van een portret; „de oogen," zegt hij, „zijn goed geopend, de neus is fijn en een weinig stomp, de lippen dik, de mond groot, de wangen vol; het gelaat draagt in het geheel kenmerken van zachtheid en welwillendheid."

Zoo zien wij de menschengeslachten weer voor onze oogen oprijzen, die in overoude tijden geleefd en gewerkt hebben.

Het zal ons nu niet meer verwonderen, dat de Israëlieten in staat waren na hunnen uittocht uit Aegypte den tabernakel met al zijne kunstwerken te maken, en dat zij zoo spoedig een gouden kalf gereed hadden, als wij weten, dat reeds eeuwen te voren Aegyptische werklieden de kopermijnen in het schiereiland van den Sinaï exploiteerden. Dezelfde naam, dien wij boven de koningskamer in de groote pyramide lezen, staat ook te lezen bij die van overwinnaars van Azia-

tische volkeren in Wadi Maghâra, een der dalen van dat schiereiland.

Ik heb getracht U nader bekend te maken met eenige der oudste bouwwerken van de Aegyptenaars en daarmede slechts een klein gedeelte van het gebied der Aegyptische oudheid betreden. Ik heb slechts even gesproken van het reusachtige hoofd, dat zich uit het zand der woestijn, met het aangezicht naar den Nijl gewend, voor de pyramide van Menkara verheft, waarbij de afmetingen van het menschelijk hoofd zevenendertig maal vergroot zijn, en dat er reeds was, vóór Khoefoe regeerde.

Ik heb slechts terloops melding gemaakt van de begraafplaatsen van de tijdgenooten der machtige pyramidenbouwers en van de overige pyramiden, ten deele zelfs ouder, dan die van Gizeh.

Ik mocht toch van uwe aandacht niet te veel vergen en den mij vergunden tijd van spreken niet overschrijden. Ik verzoek echter nog eenige weinige oogenblikken uwe aandacht tot beantwoording van deze vraag: wat heeft de oude Aegyptische koningen aangezet, om zulk reuzenwerk tot stand te doen brengen?

Het antwoord daarop vinden wij in hunne begrippen aangaande een leven na dit leven. Zij geloofden aan de onsterfelijkheid der ziel.

Zoodra deze van het lichaam gescheiden is, wordt zij, naar hunne voorstelling, aan hevige bestrijdingen blootgesteld, welke evenwel slechts dienen, om de vroomheid van den gestorvene op de proef te stellen. Is de ziel eenmaal rechtvaardig bevonden, dan wordt zij toegelaten in het eeuwige verblijf der gelukzaligen. De ure der volmaakte zaligheid is echter niet eer gekomen, voor zij wederom met het lichaam vereenigd is. Dan begint het tweede leven, hetwelk de dood niet meer kan aantasten. De mensch één geworden met Osi-

66

ris is dan eeuwig rechtvaardig en goed. Hij zoekt slechts het goede te doen en heeft dat lief. De verdoemden daarentegen, zij, die door hun leven op deze aarde, verbeurd hebben in het verblijf der gelukzaligen te komen, zullen alle pijnigingen der hel ondergaan. Zij zullen geesten zijn, die hetzelfde vermogen hebben, om de menschen kwaad te doen, dat de andere hebben, om hun nuttig te zijn. Zij zullen een tweeden dood sterven d. i. geheel vernietigd worden.

Het was derhalve, volgens het geloof der Aegyptenaars, van het uiterste belang, dat de lichamen der gestorvenen voor vernietiging gewaarborgd werden, opdat de zielen ze zouden kunnen weervinden, om op nieuw daarin te wonen. Daarom werden ze met zorg gebalsemd en zoo goed voor bederf beschut, dat ze eeuwen aan eeuwen ongedeerd zijn gebleven. Daarom moesten zij op eene plaats geborgen worden, waar ze veilig waren voor de overstrooming van den Nijl, voor de hand des menschen en voor het wild gedierte.

In Opper Aegypte boden de zand- en kalksteengebergten van Libye en Arabië, aan beide zijden van den Nijl, daartoe de geschikte gelegenheid. De rotsgraven van Thebe verkondigen op welsprekende wijze, hoe diep het geloof aan eene wederopstanding des vleesches in het hart der Aegyptenaars geworteld was. In het Nijldelta, waar geen bergen en geen rotsbodem zijn, begroef men de dooden in daartoe opgeworpen hoogten of in de dikke muren der tempels en steden. Later maakte men gebruik van de puinhoopen van vervallen steden en van oudere graven. Daarom vindt men soms twee graven boven elkander.

Van de aardsche woningen der Aegyptenaars is niets overgebleven. Zij stelden daarin zeer weinig belang, maar wijdden al hunne zorg aan hunne eeuwige woningen, aan hunne graven.

Dáár rustte de doode, omringd van alles, wat hem op aarde lief was. Dáár ziet men hem afgebeeld, te midden van zijn gezin, in zijn dagelijksch bedrijf. De oppervlakkige Romein Plinius, die zich zoo moeielijk iets anders dan het heden kon denken, beschouwde de pyramiden als eene ijdele en onnoozele vertooning van koninklijke macht, opgericht met het doel, om opvolgers van geld te berooven, of te zorgen, dat het volk niet lui werd. Volgens hem was het eene rechtmatige vergelding voor hunnen hoogmoed, dat in zijnen tijd van al degenen, die de pyramiden beschreven hadden, niemand op voldoende gronden zeggen kon, door wie ze gebouwd waren.

Nu de tijdgenooten van de machtige koningen, die de pyramiden deden bouwen, ons hunne namen hebben bekend gemaakt, weten wij, dat het de bezieling van een vertroostend geloof was, welke hen aandreef, naar de mate hunner krachten, voor een verblijfplaats te zorgen voor hun lichaam, dat eens zou herleven en met de ziel worden hereenigd tot eeuwige gelukzaligheid.

De kunstgewrochten onzer eeuw, die zoo machtig bijdragen tot ontwikkeling der stoffelijke welvaart van het tegenwoordige geslacht, zijn zeker te waardeeren, doch het valt niet te miskennen, dat veel hoogere dan stoffelijke belangen evenzeer de wonderwerken der Aegyptische bouwkunst als onze gothische kerken met hunne ten hemel strevende torens tot stand hebben doen komen.

Een volk, dat zoo vast overtuigd was van een leven na dit leven, waaromtrent de edelste onder de denkers van den vóór-christelijken tijd slechts twijfelachtige denkbeelden hadden, verdient eene eereplaats onder de volken der oudheid; het verdient *gekend* en *gewaardeerd* te worden.

Moge het mij gelukt zijn, daartoe iets bijgedragen te hebben.

Utrecht. DR. G. A HULSEBOS.

DE DRANKBESTRIJDING EN DE GEHEEL-ONTHOUDING.

Open brief aan den WelEerw. Zeer Gel. Hr. Dr. A. W. BRONSVELD. Redacteur van de „*Stemmen voor Waarheid en Vrede*".

Zeer geachte vriend en broeder!

Met groote belangstelling neem ik telkens de nieuw verschenen aflevering van uw Tijdschrift ter hand, en wat belangrijks de inhoud mij ook moge aanbieden, gewoonlijk krijgt uwe kroniek het eerst de beurt. Zoo was het met de Stemmen van Juli, vooral toen ik bespeurde, dat een onderwerp daarin door u werd besproken, dat mij sedert jaren bezighoudt. Op dit gebied heb ik mijne ondervindingen en mijne overtuiging verkregen. Zelden wordt het ter sprake gebracht, meest eenvoudig stilzwijgend voorbijgegaan. Geen wonder dus, dat ik het verschijnsel, dat gij uwe stem daarover zoudt doen hooren, met blijdschap begroette.

Tot mijn leedwezen moet ik u bekennen, dat uwe beschouwing over het een en ander mij niet alleen niet bevredigt, maar dat ik zeer bijzonder verrast werd, door eene bij u

ongewone oppervlakkigheid. Ik spreek het openlijk uit, dat ik de wijze waarop gij deze hoogst gewichtige onderwerpen ter sprake brengt zeer betreur. Gij zult het mij dus ook wel niet euvel duiden, dat ik ruimte geef aan mijne innige belangstelling in de besproken zaken, en tevens aan mijne oprechte vriendschap en waardeering van uwe talenten, wanneer ik tot u daarover eenige woorden richt.

Wat gij hebt gezegd was uwe persoonlijke meening, gij zijt echter tevens de woordvoerder geweest voor velen, die van deze vragen onzes tijds slechts ten halve kennis nemen, en in hunne onkunde en onverschilligheid zich gaarne bij gelegenheid zullen bedienen van uwe woorden, om zich veilig te achten voor iedere poging om hen te bewegen, persoonlijk in te treden in de gelederen van hen, die den strijd hebben aangebonden tegen de drinkgewoonten van ons volk.

Meer nog, erger nog, gij hebt woorden gesproken naar het hart van velen, die sterk aangetrokken werden door den arbeid der geheel-onthouders, die door hunne gewetens meer dan eens werden aangespoord te breken met de overgeleverde bezwaren en bedenkingen, en zich los te maken uit de stille kalme rust op dat gebied, maar die in hunne aarzeling den weifelenden voet hebben teruggetrokken en met toestemming en met toejuiching van uwe woorden ongenaakbaarder zijn gegeworden dan ooit, en die door u gesteund aanvankelijk verder gaan, en niet schromen met geringschatting over eene zaak heen te stappen, die hen vroeger met eerbied en sympathie vervulde.

Wanneer ik ook aanneem dat alle bedenkingen en bestrijdingen dezer zaak niet in u worden verpersoonlijkt, toch hebt gij u door uwe mededeeling gesteld tot het mikpunt voor allen, aan wie de zaak van drankbestrijding en geheelonthouding dierbaar is.

Op grond daarvan zult gij het mij dan ook wel willen veroorloven, dat ik aan u mijn woord richt, al geldt het ook juist niet u of niet u alleen, maar allen die zich achter u scharen en met uw woord dit onderwerp voor goed afgedaan achten.

Met *uw* woord zeg ik met nadruk. Van verschillende zijden werd onlangs het onderwerp der drankbestrijding behandeld in het weekblad het Oosten. Ik ben er den redacteur dankbaar, voor dat hij zijn blad, dat aan de Christelijke Philantropie gewijd is, openstelde voor het debat, dat toen door verschillende personen gevoerd werd. De openbaring der meeningen is een zeer gewenscht verschijnsel; dat ook deze heeren gelegenheid vonden hunne bedenkingen tegen de geheelonthouding uit te spreken, waardeer ik zeer; hun woord mist echter de beteekenis om er zich op te beroepen; maar het *uwe* — gij weet zelf zeer goed welke waarde daaraan gehecht wordt, en zeer terecht. Reeds nu wordt het geciteerd (zie Wag. Weekbl. 22 Juli 1874) en het zal worden gebezigd als een krachtige hefboom tegen allen, die deze zaken in hunne christelijke overtuiging eene plaats hebben gegeven en in hunnen christelijken arbeid met toewijding hebben opgenomen.

Wanneer ik daarover eenige opmerkingen ga uitspreken, dan zal het u niet bevreemden, dat ik die vastknoop aan den door u gevolgden gedachtengang, en u telkens wijs op hetgeen ik daarin afkeur en wat ik er in mis.

Al terstond trok het mijne aandacht dat gij bij het openen van uwe mededeeling u niet plaatst tusschen de vrienden des volks, wier aandacht door het toenemend gebruik van sterken drank wordt getrokken, maar dat gij hen als derden gaat beschouwen, en wier eischen gij gaat keuren en afwijzen. Ik ben verbaasd, dat de trouwe kroniek-schrijver zóó in dwaling verkeert omtrent eene zoo gewigtige vraag, en dat zijne

onkunde op zulk eene ondubbelzinnige wijze aan den dag komt. Waar gaan de stemmen op, die dezen kanker door *eene wet* willen uitgeroeid zien? Waar wordt geeischt, dat straffen op de dronkenschap worden gesteld? Men moet inderdaad wel vreemdeling zijn op dit gebied om te kunnen meenen, dat zij die een ernstig onderzoekenden blik hebben geslagen in den toestand des volks, zooals die door den verderfelijken drank, wordt veroorzaakt, herstel en genezing zouden verwachten van eene wet. Inderdaad weten wij drankbestrijders, te goed dat de wortels van dit ellendige kwaad buiten het bereik van de wetgeving liggen. Wij hebben ondervinding genoeg om te weten, dat de wetenschappelijke kennis van den sterken drank en van zijne werking op het lichaam, van de verkwisting van kapitaal, van de vernietiging van arbeidsvermogen, en wat dies meer zij, evenmin als de wetgeving in staat is, dezen machtigen stroom van verderf te keeren, al wordt zij ook herhaaldelijk in duidelijke woorden en becijferingen onder het volk gebracht. En toch vragen wij van de Hooge Regeering, dat strafbepalingen zullen worden vastgesteld tegen hen, die zich in kennelijken staat van dronkenschap op den openbaren weg vertoonen. Hiermede kunnen wij niet anders bedoelen, dan dat de rechten van de nuchteren zullen worden beschermd en gehandhaafd tegen de roekeloozen, die, door zich te bedrinken, de wetten van orde en zedelijkheid beleedigen en in gevaar brengen, dat de zedelijke besmetting die onvermijdelijk ontstaat door het gedurig zien van beschonken staatsburgers, worde tegengegaan, dat de zoo vaak bespotte en geminachte drankbestrijders een zedelijken steun ontvangen in de uitspraak van de achtenswaardigsten in de gemeente of de hoogstgeplaatsten in den lande.

Met een paar woorden meent gij te mogen uitmaken dat, zulk een maatregel geen doel treffen zal, maar gij vergist

n ten eenenmale in het doel dat beoogd wordt. Uwe vraag „*wie is beschonken*" brengt uwe dwaling aan den dag; daarenboven neemt gij daardoor eene tamelijk bedenkelijke houding aan, alsof het beschonken zijn eene twijfelachtige zaak ware. Even goed als ik, weet gij, dat hij beschonken is, die door het gebruik van bedwelmende stoffen in een toestand is geraakt, waarin hij in meerdere of mindere mate het gebruik van zijne redelijke vermogens mist, en daardoor geene heerschappij heeft over zijne daden. Maar het is niet tegen de dronkenschap of tegen het beschonken zijn, dat maatregelen worden gevraagd, maar tegen hem, in wien de dronkenschap zich in 't openbaar verpersoonlijkt.

Helaas! het is maar al te duidelijk, hoe ontzettend groot het misbruik van sterken drank is in de stille afzondering, opdat niemand het bespeure, in het late avonduur of in den donkeren nacht in de binnenkamer. Dezulken bedoelt de wet niet, evenmin als de wet den diefstal als zedelijke ontaarding veroordeelt, terwijl zij zich buiten staat gevoelt haar uit te roeien, maar den dief, den diefstal plegenden aangrijpt en straft. Op gelijke wijze worde ook de dronkenschap aan het openbaar oordeel overgelaten, doch de dronkaard, die zich aan de openbare orde vergrijpt worde gestraft wegens hoon der Maatschappij aangedaan. De verborgen dief zette zijn heilloos bedrijf voort, het oogenblik waarin zijn bestaan aan het licht komt zal hem overleveren aan de straffende geregtigheid; zóó blijve ook de drinker in zijne vertrekken of in de kroeg, maar waar hij in beschonken staat zich eervergeten vertoont, daar wreke zich de maatschappij.

Indien nu te Utrecht gelijk elders de bedoelde strafbepalingen worden toegepast, sedert korten tijd, zonder dat de kwaal afneemt, zullen daarom de bepalingen als nutteloos behooren te worden opgeheven. 't Ware toch hetzelfde alsof men

beweerde, dat nu toch de diefstal niet ophoudt, den dieven maar vrij spel moet gegeven worden. Het ongerijmde van 't laatste erkent men terstond, omdat men gevoeliger is voor de schade aan ons stoffelijk eigendom toegebracht, dan voor de schending van het openbaar vermogen van eer, goede zeden, veiligheid en wellevendheid.

Gij gaat op het ingeslagen spoor voort, het begeeren van de vrienden des volks vindt geene genade in uwe oogen, en zelfs veroorlooft gij U eene geheele Vereeniging tot het gebied der overtolligheden te verwijzen.

„De Vereeniging tot afschaffing heeft van den beginne geen wortelen geschoten in ons midden'', zoo zegt gij, en allen, die de Vereeniging niet kennen, die haar immer met onverschilligheid hebben bejegend, zullen u gaarne uw oordeel toestemmen. Naar den schijn hebt gij ook alle recht om zoo te oordeelen. De Nederl. Vereeniging, die sedert meer dan 30 jaren eene groote krachtige beweging trachtte te bewerken bij het Nederl. volk, eene revolutie in de openbare meening ten opzichte van het drankgebruik, vond op verre na niet den weerklank, dien zij zoo zeer verdiende. Toen een kleine kring van eerbiedwaardige mannen den eersten grondslag legden, onder opzien tot God en vervuld met den innigen wensch om stoffelijk en geestelijk welzijn te bevorderen door het bestrijden van de geestrijke dranken, toen mogt men billijk verwachten, dat heinde en verre de mannen van de wetenschap, de dienaars van het Evangelie, de leiders des volks, industrieelen en werkbazen, niet het minst de mannen van het hoog gezag, zich zouden aansluiten, en met kracht den strijd tegen den algemeenen vijand aanvaarden.

En toch moet, ook bij den steun van duizenden, erkend worden, dat de Nederl. Vereeniging nog niet eene nationale

zaak werd, dat het niet tot een eere gerekend wordt, afschaffer te zijn, ja zelfs, dat menigeen, vroeger kloekmoedig toegetreden, langzamerhand aarzelde voor de overtuiging uit te komen, om ten slotte zich aan de zaak te onttrekken.

Is echter daarmede bewezen, wat gij beweert? Is het licht, waarin gij de Vereeniging plaatst, niet valsch? Gij doet het voorkomen, alsof het karakter der Vereeniging de aard van haar strijdvoeren of iets anders de onvermijdelijke beletselen waren voor den ingang tot het volk. Is dat waar? Neen, mijn vriend, wanneer het Nederl. volk de roepstem niet heeft gevolgd, dan ligt de oorzaak daarin, dat het de ledigheid en de werkeloosheid, dat het de drinkgewoonten liever had dan den arbeid tot heil van 't algemeen; en waar de Vereeniging met onvermoeiden ijver, met kloeke volharding bleef voortgaan te onderzoeken, te openbaren, te getuigen te midden des volks, ondanks de onverschilligheid en flauwhartigheid van hen, die in de eerste gelederen behoorden te staan, dan heeft zij daardoor getoond, dat zij geboren is, niet uit eene voorbijgaande opwelling van ziekelijke philantropie, maar gevestigd is op deugdelijken grondslag. De Nederl. Vereeniging staat nog, Goddank, tot een getuigenis, tot eene beschaming en veroordeeling van hen, die zich vermeten te betuigen, „dat zij den drank haten met een volkomen haat,” maar die intusschen zich bleven terughouden in kalme rust, aan anderen de hitte van den strijd en den smaad der menigte overlatende.

Neen, die haat was niet volkomen! O ja, zij hebben den drank afgekeurd, onfatsoenlijk, ongeschikt, een pest geoordeeld te zijn; de drinkers, ze zijn hatelijke lastposten, zinkputten op het gebied der weldadigheid, onverbeterlijke snoodaards enz.; ja, daar was wel haat, haat, die koud, enghartig, onverschillig maakt, die het edelste in den mensch

doodt. Volkomen was de haat niet, anders zou hij den afkeer tegen de oorzaak der ellende, haat tegen den moordenaar der menschen, medelijden, ontferming, liefde geweest zijn jegens de slachtoffers. De haat tegen de zonde, ook daar waar zij zich openbaart in de begeerte naar bedwelming, en afvoért naar de diepten der verdierlijking, gaat in haar volkomenheid gepaard met het aangrijpen van iedere poging om de macht der zonde te breken.

En wat hebben deze drankhaters dan uitgevoerd? Nu zij zich niet aansloten aan de Nederl. Vereeniging, hebben zij iets beters aan de hand gedaan? hebben zij getoond een weg te kennen, die zekerder leidt tot het doel? Zij hebben door de werkzaamheden der Vereeniging te ignoreeren, te volharden zelfs in de volstrekte onkunde, omtrent den aard van den strijd en de diepte der ellende, waarin het volk wordt gedompeld, door medelijdend schouderophalen, waar van de afschaffers sprake was, soms in hooghartige opgeblazenheid en geestelijke zelfverheffing de Nederl. Vereeniging in den weg gestaan, haar belemmerd, en bij vele weldenkenden oog en hart gesloten om te zien en te kennen, wat maatschappelijke plicht en christelijke roeping vordert.

Ondanks dit alles leeft de Vereeniging nog te midden van ons volk! — Gij zegt, mijn vriend, dat zij van den beginne geen wortelen geschoten heeft in ons midden, hoe is 't dan? Staat zij sedert meer dan 30 jaren los op den bodem, als een kunstboom, door onzichtbaar draadwerk in evenwicht gehouden? Waarlijk niet, wanneer ik ook erken, dat het karakter der Ned. Vereen. wijziging behoeft, om te beantwoorden aan de eischen van dezen tijd, omzetting van 't zelfde onveranderlijke beginsel in nieuwe vormen, tevens komt haar de lof toe, dat zij het ontzaglijke vraagstuk van de drankbestrijding met geestkracht heeft opgeheven, en met onverzettelijke

volharding telkens geworpen tusschen geleerden en ongeleerden, tusschen aanzienlijken en geringen.

Geen wortelen geschoten? gij meent het, omdat gij ze niet ziet, maar ik verzeker u, dat zij er zijn, en dat zij den boom der Vereeniging veilig stellen tegen de stormen der vijanden, en de windvlagen der onkundigen. Aan vruchten ontbreekt het gelukkig evenmin; 't ligt buiten mijn bestek die te gaan bespreken, toch kan ik niet verzwijgen dat zij groote hervorming in de begrippen der menigte heeft te weeg gebracht, zoodat allen, de leden der Tweede Kamer, zoowel als de kroeghouders er mede rekenen moeten; dat eindelijk zelfs ook Christelijke tijdschriften zich niet langer kunnen onttrekken aan den drang, om hare zaak ter sprake te brengen. De Ned. Vereen. heeft hare eerste phase van werkzaamheid gelukkig volbracht, weldra zal zij haar nieuwe aanvaarden, en miskenning en geringchatting tot zwijgen brengen.

Gij hebt het dan gezegd: Wetgeving zal niet baten, strafbepalingen zullen nutteloos zijn, de Ned. Vereen. tot afschaffing heeft niet tot eenige uitkomst geleid, — gij ziet dat de belasting het gebruik niet doet afnemen, en komt tot de volle erkentenis van den jammer, waaraan ons volk, ons leger, onze werklieden als weerloos zijn prijs gegeven.

Treedt bij die woorden u de ellende en verwaarloozing van tallooze huisgezinnen voor den geest, de verdierlijking der mannen, de woestheid der vrouwen, de vernietiging van zooveler levensgeluk, — al de armoede, naaktheid en honger, al de ruwheid en onverschilligheid en goddeloosheid, al de verbijstering, krankheid en krankzinnigheid? Gingen ze u voorbij de schimmen van hen, die in arrenmoede de hand sloegen aan hun leven, die anderer bloed deden vloeien, die op schavot, en in gesticht hun leven in wanhoop eindigden? dacht gij,.... maar genoeg gevraagd, hoe zou 't anders kunnen zijn bij u,

die het volk toch kent en een warm hart hebt om zijne nooden te verstaan.

Met spanning verwachten wij dan ook van u, dat gij ons iets zult zeggen tot oplossing van dit vraagstuk der ellende tot losmaking van de knoopen door duivelsche machten gelegd; — Gij wilt dat ook; onwil vervult uwe ziel; gij hoort de angstkreten der menigte, gij wilt er een eind aan gemaakt zien, — welnu wij wachten met bevende harten wat uw hart, wat uw geest, uw gebed en nasporing hebben gevonden.... O hoe bitter worden we teleurgesteld! Gij die de inmenging van de wet zoo zeer afkeurt, gij keert op uwe schreden terug, en roept nu met alle macht de wetgevers op, om den stroom te bezweren, alle groote en kleine kanalen met stevige schutsluizen te sluiten. Een standbeeld zoudt gij willen oprichten, voor den ontwerper van zulk eene wet. O! het klinkt ons als scherts, als spotternij! Bij den ontzettenden ernst van het vraagstuk, bij de donkere diepten van de machten der verleiding, bij de onafzienbare uitgebreidheid des verderfs komt gij met zulk een woordenspel? Hoe kan u zoo iets ernst zijn? Gij hebt over uw eigen voorstel niet nagedacht; even goed kunt gij een vorstelijke kroon uitloven aan hem, die bij de wet de prostitutie zal uitroeien! Inderdaad 't klinkt fraai en grootsch, maar liever dan het herschenschimmige standbeeld voor den minister, zou ik u gezien hebben op eene eervolle standplaats in de gelederen der strijders, heldere en gezonde denkbeelden verkondigende over de wijze, waarop ons volk kon worden vrijgemaakt van de boeien der drankslavernij. Wat gij zegt over de welvaart, die na het weren van den sterken drank zou ontstaan, van het verminderen der misdaden, de vermeerderde productie van krachten, is het niet van den beginne en op duizendvoudige wijze gezegd en betoogd? het ontzeggen van de vrijheid om vergif te verspreiden, zooals

gij te recht den drankhandel brandmerkt, is het niet tallooze malen besproken in groote en kleine geschriften, in de vergaderingen der Volksvertegenwoordiging en in de bijeenkomsten der Afschaffers? 't Is juist de Vereen. die met onverdroten moed bij iedere passende gelegenheid dit alles en zoo veel meer, den volke en ook u heeft voorgehouden, maar men heeft er niet naar geluisterd, ook gij hebt u onttrokken. De Nederl. Vereen. is het juist, die op grond van al de genoemde motieven de zaak der drankbestrijding heeft bepleit bij de regeering. Doch men heeft haar daarin niet ondersteund, en liever de schouders opgehaald, als of 't eene nietige zaak gold of een onbezonnen poging moest worden genoemd. Uw woord over de zaak der drankbestrijding draagt aan alle zijden de kenmerken van onkunde op dat gebied, en omdat gij daardoor de goede zaak, het algemeen belang des volks hebt geschaad, en den tegenstand der onverschilligen hebt gesteund, noodig ik u uit naar dit onderwerp een nauwkeurig onderzoek in te stellen, en dan op nieuw daarover het woord te voeren in den kring, waar krachtige voorlichting zoozeer noodzakelijk is.

Uw stuk gaat verder over, tot eene verwante zaak, een gebied, dat tot eene hoogere orde behoort, namelijk de geheelonthouding. Ik kan niet nalaten eene opmerkiug te maken naar aanleiding van den aanhef van uw woord „dat gij met nadruk werd aangezocht om het beginsel der geheel-onthouding ter sprake te brengen."

Gij kendet de zaak sedert lang, gij wist haar ontstaan, haar grondslag, haar doel, de groote beteekenis door de voorstanders er aan gehecht, ook de voorstanders waren bij u bekend. Het verschijnsel is u niet ontgaan, gij hadt gelegenheid overvloedig om na te gaan, welke waarde er aan toe te kennen ten opzichte van de maatschappij en de christelijke

gemeente en toch, — gij hebt er over gezwegen. De kroniekschrijver zweeg er over, en moest worden aangezocht met nadruk, om er van te gewagen, — dat is waarlijk een ongunstig voorteeken.

Eene verrassing mag het daarom wel worden genoemd, wanneer gij aanvangt met te zeggen, „dat de grootste eerbied betaamt tegenover de kracht en den moed, waarmede zij optreden," doch al spoedig blijkt het, dat gij u op een eerbiedigen afstand plaatst, om van daar uit uwe pijlen te schieten, en u zelven zoo mogelijk veilig te stellen tegen ieder verwijt van miskenning en geringschatting. Daarin vergist gij u, mijn vriend! — Ik begrijp zeer goed, wat u eerbied afdwingt, maar niet minder zie ik, wat u tegenhoudt om te eeren door de daad uws levens, wat gij zegt te eerbiedigen.

Gij zult het mij toestemmen, dat uw eerbied niet zoozeer geldt de kracht en den moed der *geheel-onthouders*, maar dat gij u niet onttrekken kunt aan het *levens-beginsel,* dat uit hunne woorden en daden spreekt, en dat hun dien moed en die kracht verleent. In uw geweten heeft eene stem gesproken, die van het levensbeginsel getuigenis gaf; gij hebt dat woord vernomen, een beeld van hooger leven heeft zich vertoond voor den blik uws geestes. Maar gij hebt meer geluisterd naar de alledaagsche redeneeringen en niet afdoende tegenspraak van hen, die nu eenmaal niet anders willen.

Gij zijt niet overtuigd, „dat wij niet bier of wijn *mogen* drinken om redenen van gezondheid, hetzij om den nood der tijden, hetzij om ten allen tijde iets te weigeren, dat maar eenigszins de helderheid van ons oordeel zou kunnen benevelen, hetzij om 't verwijt krachteloos te maken, dat wij, den genever verbiedend, ons schadeloos stellen door keur van wijnen."

En toch gij hebt groote achting voor het philanthropisch

verschijnsel der geheel-onthouding, zelfs heeft het voor u meer dan eens groote bekoring gehad, zoo betuigt ge niettemin.

En deze bekoring ontstond niet door eenig afgetrokken denkbeeld, door eene bespiegeling, waarbij gij aan u zelven, aan uw bewustzijn als mensch en man van wetenschap, als Christen ontvoerd werdt, maar door feiten. Het beginsel der onthouding, dat gij steeds op een afstand van u hieldt en als begrip niet kondet goedkeuren, het trad voor u in het leven op, voor uwe oogen vond het toepassing en uitvoering, en op die proef bezweek het niet, integendeel het betoonde u eene bijna overmeesterende kracht. Gij weet het, ik was tegenwoordig bij dien bruiloftsdisch, waarvan gij spreekt; ik verheugde mij in de Christelijke opvatting van dit feest, het gebed gaf er eene wijding aan, menig goed woord werd gesproken om de stemming te verhoogen, of liever, was de uitdrukking van de goede christelijke stemming.

De wijn ontbrak niet, o neen! gul werd hij aangeboden en menig glas werd geledigd bij 't uitbrengen van toasten op 't jonge paar of betrekkingen; de vertrekken weergalmden van feestvreugde.... en de geheel onthouder? hoe was hij er aan toe met zijn glas water? Verre van alle opgewektheid te missen of ongevoelig voor de feestvreugde, die hem omgaf, ongezellig en dof daar neder te zitten, was hij niet de minste van de sprekers; van harte, met vreugde nam hij deel aan ieder goed woord. Hij zelf bleef niet achter, maar verhief zijn glas water om eene passende gedachte te uiten; klom bij sommigen de opgewektheid, hij bleef niet achter en toch geen ongeschikt woord werd van hem vernomen; en dan de anderen? — ik moet bekennen dat de stemming gelukkig werd beheerscht, slechts één der gasten, van wien men betere dingen had mogen verwachten, kon zich gedurig niet bedwingen en sprak dubbelzinnige woordspelingen uit. Daaráan was de wijn schuld!

Maar hoe kon de geheel-onthouder op u een indruk maken zoo blijvend, dat hij nog niet is uitgewischt? Omdat hij bij de nuchterheid van zinnen u in allerlei vormen vertoond heeft, waar het geheim gelegen is van feestvreugde en gezelligheid. Zijne houding heeft voor u den sluier verscheurd, waarachter de wereld haar leugen verbergt, dat bedwelmende drank, hetzij sterke drank of wijn, onontbeerlijk is bij feestelijk of gezellig samenzijn. De wereld heeft hare kunstgrepen en handlangers om die noodlottige dwaling, om die drieste onwaarheid te verspreiden, te onderhouden, en de kinderen der menschen, er onder gevangen te nemen. En zij, die zich kinderen des lichts rekenen, hoe menigeen, die inderdaad tot een hooger levensgebied werd overgebracht, blijft nog gebukt onder de tirannie van die meening of van die gewoonte. Aan den geheel-onthouder hebt gij het kunnen zien, dat die opwekkende drank alleen dáár noodig is, waar de echte drang tot feestvreugde, de ware bron van gezelligheid ontbreekt.

Waar oprechte, hartgrondige belangstelling ons bezielt, waar liefde, gewijd door de gemeenschap met den Heer Jezus ons vervult, daar welt uit de diepte des harten een heldere stroom van blijdschap en vreugde. Waar wij de onzen door den Heer gezegend zien, waar de gemeenschap des geloofs wordt gekend, en in ons wezen de enghartigheid der zelfzucht is verbroken, daar sluiten wij ons aan elkander in den drang van het ééne levensdoel of van het ééne levensbelang, daar onsluit zich het hart in vriendelijke oprechtheid en toenadering, en de oorspronkelijke drang der ziel naar gezelligheid, door God in haar gelegd, komt tot haar recht. En dan behoeft men de opwekking van wijn of drank niet, integendeel, daar worden zij geschuwd! Zij brengen niet anders te weeg dan eene kunstmatige opwinding, die straks in den strijd des levens weder vervliegt. In plaats van de feestvreugde

te verhoogen, voeren zij ons af naar een lageren kring van gedachten, naar de grenzen van het onvoegzame en gemeene. Zij brengen ons in het gevaar, en storten er ons in, om het kostelijkst goed, ons redelijk zelfbewustzijn te verliezen, en een prooi te worden van de machten, die wij geroepen zijn te beheerschen.

Iets van dien aard moet het geweest zijn, dat gij gewaar werdt in uw binnenste tegenover den geheel-onthouder; gij hebt een oogenblik gehad, dat gij zijn standpunt benijdenswaardig vondt. Hoe hebt gij met dien indruk geleefd? Hebt ge dezen onderzocht, bezien, gekeurd, om hem straks af te keuren, als een bedriegelijk spel, of om er u aan over te geven met al de veerkracht uwer ziel?

Het eerste durft ge niet, en het tweede hebt ge niet gewild. Gij blijft uwe achting betuigen, maar in plaats van de zaak der geheel-onthouding grondig te onderzoeken, wanneer gij haar nog niet kunt erkennen, verliest gij er u in om, door een citaat van Gervinus, eene zijdelingsche batterij te openen, en dan rechtstreeks, zonder eenig gegrond motief, haar te verwerpen, naar gij meent, „op grond van meer dan eene uitspraak van de H. Schrift". Wanneer gij dit citaat van Gervinus ook aan zijne plaats laat, toch haalt gij dit hier niet aan, dan om met die woorden uw voordeel te doen. Nu gij het voornemen hebt om het gebruik van wijn te verdedigen, meent gij niet kwaad te doen door de lofspraak op den wijnbouw te laten voorafgaan. Zoo zeer zijt gij bevangen, door hetgeen gij nu toch beweren wilt, dat gij het niet eenmaal gewaar wordt, dat dit citaat uwe houding al terstond een gevoeligen slag toebrengt.

Hoe komt gij, dienaar van het Evangelie, er toe, om in zaken van zoo hoog belang voor maatschappij en kerk, voor de waarachtige beschaving en de komst van het koninkrijk

Gods, om aan Gervinus het woord te geven? Hoe is het mogelijk, dat gij niet terstond den listigen leugen in zijne bewering doorzaagt, en het tegendeel erkendet, dat het aankweeken van den wijnstok de beschaving des volks heeft tegengehouden, en het wijngebruik ten allen tijde en overal, eene van God vervreemdende en verwilderende macht heeft uitgeoefend? Van de dagen van Noach af tot heden, is de wijn eene oorzaak van vervloeking geweest in de duizendvoudige schakeering van het leven in de zonde, hetzij in de weelderige feestmalen, waar de tafel ten strik wordt, of in de dierlijke verstomping, waar de heiligste banden met woeste verwensching worden verscheurd.

Wat moeten we verwachten van u, nu gij overgaat tot een beroep op de wetenschap, nadat gij een blik van verstandhouding met Gervinus hebt gewisseld? Kortweg zegt gij: „dat door het gebruik van wijn of bier onze gezondheid schade lijdt, heeft niemand nog bewezen." 't Is waar, niemand heeft nog bewezen, dat ieder gebruik van wijn ook in geringe hoeveelheid terstond aan de gezondheid schade doet, behalve het tegennatuurlijke, dat gelegen is in het opnemen van alcohol in ons organisme; maar mag het onbewezene van het schadelijke worden aangenomen als eene aanbeveling? Is er iemand van kennis, die wegens het weldadige van den wijn het gebruik in gezonden toestand heeft aanbevolen? Ieder aanbeveling komt eigenlijk neer op het geneeskundig gebruik als toongevend middel; de meening van vroegere dagen, als zou de wijn versterking aanbrengen, is sedert geruimen tijd door de geneeskundigen als eene dwaling veroordeeld. En al meent de een of ander het gebruik te mogen aanraden, staat dan het vermeende physieke voordeel in eenige billijke verhouding tot de moreele nadeelen en het gevaar van schade? Verstandig acht ik het niet, bij deze onzekerheid, de

partij voor den wijn of de tegenwoordig zoo sterk aangezette bieren op te nemen.

Talrijk zijn de geschriften over dit onderwerp, met klemmend betoog hebben mannen van erkende bekwaamheid over alcohol in de verschillende vormen geschreven, en de uitspraak van hun onderzoek medegedeeld. De wetenschap is nagenoeg eenstemmig in het veroordeelen van alcoholische dranken; zij spreekt duidelijk genoeg, ook bij verschil van opvatting, om het groote gevaar te doen kennen, waarin het gebruik van sterke dranken, ook wijn en bier ons brengt, en de geschiedenis van den dag, de ervaring in onze naaste omgeving is, helaas! rijk, om bij ons de uitspraak der wetenschap te bevestigen. Gij zegt: „Niemand heeft het nog bewezen," en dan moet ik met leedwezen voor u aannemen, dat gij die geschriften niet kent, en dus oordeelt over een onderwerp, dat gij niet grondig onderzocht, of ik moet gul uit bekennen, dat ik niet kan vatten, welke soort van bewijzen gij dan wel vordert.

Maar de hoogste beslissing is ook niet aan de wetenschap; wanneer hare uitspraken nog stelliger, nog eenstemmiger waren, zou dat baten? Zou op het vernemen daarvan het volk, het fatsoenlijke publiek het gebruik van bedwelmende dranken nalaten? Dat laat zich volstrekt niet verwachten, een hooger en heiliger rechtbank, de H. Schrift, zal uitspraak moeten doen, en daarop is het dan ook, dat gij u beroept.

Ja, om u te handhaven in het gebruik van wijn, om de geheel-onthouders voor goed af te wijzen, beroept gij u op meer dan eene uitspraak van de Heilige Schrift.

Maar, mijn vriend, dit is eene noodlottige poging! Wat ik ook van u had mogen verwachten, dit voorzeker niet; wat gij bij anderen zeer terecht zoudt afkeuren, doet gij nu zelf. Ik bid u, wat beteekent, dat gij hen wijst naar deze of gene

uitspraak in de boeken des Bijbels? Ik laat de waarde van die uitspraken voor hetgeen zij is, maar gij weet toch even goed, ja beter dan ik, dat het gemakkelijk is, tegen over elke uitspraak, die u gunstig schijnt, eene andere te plaatsen, die de uwe vernietigt. Ik dacht niet, dat ge tot zulke hulpmiddelen de toevlucht nemen zoudt, en u gelijk stellen met hen, die voor iedere zaak, voor iederen toestand een bewijsplaats zoeken in het Oude of Nieuwe Testament. Ik meende u verheven te mogen achten boven hen, die de Schriften des Bijbels gaarne bezigen als een Wetboek, waaruit de teksten als artikels worden aangehaald.

Tot welke dwaasheden zulk eene wijze van doen leidt, weet gij zeker bij eigen waarneming; en gij wilt zóó het gebruik van wijn wettigen? Ik zou wel eens willen hooren, welke plaatsen gij kunt aanhalen om te bewijzen, dat de wijn eene *goede* gave is, en hoe die thans door uwe volgers *met dankzegging* gebruikt wordt. Wanneer gij zoo iets beproeft, zult gij u zeker, even als uwe voorgangers voornamelijk bewegen op het gebied van het O. Verbond; maar al kondet gij ook een schat argumenten uit die boeken verzamelen, wat zou het anders beteekenen, dan eene aanwijzing wat voor de Joden in de dagen vóór Christus en gedurende Zijne omwandeling onder hen, geoorloofd was. Al zoudt gij ook zeer bepaalde aanbevelingen kunnen voorleggen, ik weet dat gij 't niet kunt, wat zouden zij voor ons beteekenen, die geboren zijn onder het Evangelie? Maar dat is het juist wat gij uit het oog verliest, gij wilt het gebruik van wijn *wettigen*, zeide ik, gij spreekt van *mogen* drinken, bij dit vraagstuk stelt gij U, bedienaar van het Evangelie der genade, op het gebied van de *wet*. Juist daardoor kunt gij niet anders dan verkeerd over de zaak oordeelen, daar gij van dit standpunt het wezen er van niet erkennen, niet overzien kunt.

Gevoelt gij niet, dat gij met het aangrijpen van zoodanig gezag, om den wijn eene *goede* gave te noemen, U op ééne lijn plaats met hen, die hetzelfde beweren van de gedisteleerde dranken? Gij weet het toch wel, dat ook zij zeggen, daarin eene goede gave van God te hebben ontvangen, die echter met matigheid moet worden gebruikt, en heilzaam is en het hart verheugt. Waarom wilt gij dan de gedistilleerde dranken uitgeroeid hebben, en den wijn behouden? Hebben de drankgebruikers niet het recht om uwen eisch met uwe eigene woorden af te wijzen?

Maar gij zult spreken van het misbruik van die dranken, van den jammer, die er door wordt veroorzaakt bij de minder beschaafde menigte; maar meent gij, dat de meer ontwikkelden meer beveiligd zijn tegen het misbruik en de rampen van den wijn? Natuurlijk doen zich deze in andere vormen voor, maar is de ellende die door den wijn over zoo menig huisgezin wordt uitgestort minder verschrikkelijk? Is de zedelijke verlaging, de slavernij der ziel minder verderfelijk?

Wij behoeven niet ver te zoeken om overal de sporen daarvan te vinden; die niet geheel vreemd is aan de geschiedenis van zoo menige familie, kan er van getuigen; niet veel behoeft men gezien te hebben in de geschiedboeken der menschheid, om te weten, welke rol de wijn gespeeld heeft bij de volkeren der oudheid en later, inzonderheid bij hen, die zich door beschaving onderscheidden, en dan nog voornamelijk bij de aanzienlijken en ontwikkelden.

Gij zelf weet het toch ook wel, wat de bedwelming van den wijn uitwerkt in den kring der studeerende jongelingschap. 't Kan U niet onbekend zijn, hoe de hartstochten van het wijngebruik woedden tot in de vergaderingen der Diaconiën, en ze maakten tot Bacchanaliën, maar waartoe meer? De wijn, vooral in de vervalsching waarin hij thans voorkomt, bij de heillooze macht die hij uitoefent in de Maatschappij „eene goede gave

Gods?" De wijn, door lichtzinnigheid en wereldlust aangebracht, en achtervolgd door zotteklap, spotternij, dronkenschap en ontucht, eene goede gave Gods?" Hoe kunt gij het zeggen? Gij haat de bedwelming, wilt het volk tegen haar beveiligen door de macht der regeering, en wat doet de wijn anders dan bedwelming aanbrengen? Wanneer gij de bedwelming der geestrijke dranken veroordeelt bij de groote menigte, als een vijand, hoe durft gij die in anderen vorm in bescherming nemen, en als vriend eene plaats geven op uwe tafel? Kunt gij meenen, dat die drank als een vriend zich U zal betoonen? Ik zeg U, dat hij uw vijand is, en niet nalaat u schade te doen, zonder dat gij 't bemerkt.

Ik had een schoonen dag beleefd; hoeveel goeds had ik gehoord, hoeveel opwekking ontvangen; ik was er getuige van geweest, dat een machtige stroom van bezieling zich had bewogen tusschen de scharen; de woordvoerders van dien dag kwamen ten deele samen in het gastvrije verblijf van een aanzienlijk man, bij keur van spijs en drank. Hoe begon, bij het gedurig opheffen der wijnglazen de toon der sprekers te veranderen, hoe daalde hij tot het gewone, tot het alledaagsche, tot laffe geestigheden! — „Wat meent gij," vroeg ik een hunner, „dat de schaar der toehoorders, die door uw woord werd gesticht en gewezen naar boven, wel denken en zeggen zou, als zij zag en hoorde hoe gij nu zijt? Zou niet alle verheffing der ziel eensklaps van hen wijken, en de vrucht verloren gaan van het woord?" Toestemmend werd geknikt.

„Gelooft gij, ging ik voort, dat gij door uw gebed, door de stemming uwer ziel, door de heiliging van uw leven, door de volkomen toewijding van uw innerlijk bestaan der gemeente, die aan u werd toevertrouwd, ten zegen zijn kunt? Wanneer gij dat gelooft, en dat doet gij, dan zeg ik u, dat uwe tegenwoordige stemmiug, dat de richting van

uwe gedachten niet alleen u schade doen, maar dat gij der gemeente een zegen ontneemt, die gij haar brengen en bewaren moest"? Beschaming en erkentenis was het antwoord.

Maar zal een betere toestand verkregen worden, zoo lang het bedwelmend vocht als eene goede gave ontvangen wordt, en over ziel en zinnen het gevaar wordt toegelaten om verstrikt te worden in de omarming van de zoete beneveling? Inderdaad als de gemeente haar belang beter kende, zij zou ophouden aan hare zielzorgers als belooning te zenden den wijn bij het anker of bij gedeelten er van, of kistjes met sigaren, alsof de herder der gemeente na zulk een dienstbetoon in zinnelijk gemak en genot zich mag neerzetten. Waarlijk, menig scheepken ligt voor anker, als ware er geen gevaar en geen arbeid, — menig voortreffelijk werk, menig uit de diepte der overtuiging opgekomen, door den Geest des Heeren gewekt voornemen, gaat in ijdele rookwalmen op.

Gij weet en kent al deze dingen, en toch de wijn wordt begroet als die uwe stemming *verhoogt*, gij begeert dat *genot*, gij wijst het af, het *juk* der verloochening. Welgemoed beweegt gij u op het pad, waarop de wereld u gedurig ontmoet, als waart gij de hare, maar waarop gij u toch veilig waant, bij de matigheid, die gij u ten plicht stelt, bij den eerbied, dien de geheel-onthouders u blijven inboezemen.

Ziedaar u geheel onder de heerschappij van een wettisch begrip, waarbij het geweten, het onkundige, het verblinde geweten, ijverig in de weer is met loven en bieden en het aanwijzen van de uiterste grens, tot waar men zich bewegen mag, zonder het volstrekte gevaar van der wereld geheel of al te zeer gelijkvormig te worden.

Dat is een zeer bedenkelijke toestand! Is daarin dan de levensregel gelegen, waaraan wij ons als geloovigen hebben te houden?

Wanneer ik zoo even het beroep op de uitspraken der H. Schrift in deze heb afgewezen, omdat men daardoor gevangen gehouden wordt binnen de enge grenzen van de wet en hare voorschriften, dan meen ik daarin reeds te hebben gewezen naar een hooger beginsel, naar de Wet des Geestes des levens in Christus.

Voor den geloovige, ontwaakt uit de bedwelming en het bedrog der zonde, opgestaan tot den arbeid des levens in de kracht zijns Heeren; voor den volgeling van Jezus Christus, die zich bewust is van de vergeving zijner zonden, maar tevens van den geestelijken strijd, waarin hij gewikkeld blijft, niet minder van de heerlijkheid des hemels, waartoe hij bestemd is — voor den Christen spreekt geene andere wet, dan die van het Leven, dat in zijnen Heer geopenbaard, ook in hem is opgenomen. Nadat hij door de leidingen van Gods liefde gekomen is tot zich zelven, en door zich zelven te vinden, ook zijn God en zijne eeuwige roeping gevonden heeft, zoudt gij hem den kelk der bedwelming willen toereiken en hem den strijd verzwaren, om op te staan en tot zijnen God te gaan? O, gij kent toch de bange worsteling, eer de mensch afdaalt in de diepte van zijn eigen bestaan, eer hij bij het licht des Geestes al de verwarring, al de strikken der zonde heeft waargenomen; heb ontferming, en houd verre van hem alles wat hem in den kring der zinnelijkheid, der lichtzinnigheid en wereldliefde zou kunnen terugvoeren — en dit gebeurt, waar de wijn wordt geëerd.

Maar wanneer hij werkelijk tot een hoogere orde is doorgedrongen, dat hij wandelt in het licht van den dag, in Christus aangebroken, hoe staat hij dan in zijne christelijke loopbaan, omringd door de zonde en de geestelijke boosheden in de lucht, in gevaren en verzoeking van allerlei aard! hoezeer behoeft hij de inspanning van alle krachten,

al den ernst der ziel, om met vreezen en beven te volharden in gebed en in waakzaamheid! En dezulken zouden zonder gevaar de opwekking der zinnen kunnen toelaten, en de macht der betoovering, door beneveling van hun bewustzijn, ruimte kunnen geven? O! zij weten eene andere roeping te hebben en zij schuwen het pad, waarop de wereldling zijne genietingen najaagt. Bergopwaarts! naar Sion! is hunne leuze, door verloochening en kruis, hun Meester achteraan.

Meer nog; het is den geloovigen toch niet genoeg, dat zij zelven worden behouden; door de liefde gedrongen, willen zij de wereld overwinnen voor hun Heer, en in Zijnen naam heerschen over de machten der zonde rondom hen. Zij dalen af in de sombere doolhoven der ontucht, der dronkenschap, en van alle leven buiten God. Hoe zullen zij beveiligd zijn op die donkere wegen, den zondaren en zondaressen de hand der hulpe reikend, beveiligd tegen de macht der verleiding, die daar meer dan ooit hen tracht te omslingeren, als zij niet gekleed zijn in het lichtgewaad van het ongestoord gemeenschapsleven met hunnen Heer, voor wien zij uitgaan en arbeiden? Zij zullen dat alleen kunnen zijn, wanneer zij zich geheel laten doordringen van het leven der liefde, zooals het zich in den Heer Jezus openbaarde. Liefde die zich overgeeft voor, zich toewijdt aan anderen, die geen hooger doel kent, dan gelijk te zijn aan den Meester in den innerlijken arbeid zijner ziel, waarvan hij getuigde in zijn woord: „Ik heilig mijzelven voor hen, opdat ook zij geheiligd mogen zijn in waarheid."

In dien Gode en het heil des naasten toegewijden levenskring is er geen plaats voor den drank der bedwelming; ieder omzien of hunkeren daarnaar heeft men verre achter zich gelaten.

Er wordt geklaagd, en niet ten onrechte, over de krachte-

loosheid van het gemeentelijk leven, over gebrek aan ijver, aan opofferende liefde en volharding. O als de gemeente des Heeren tijdig op haar hoede geweest ware, zij zou zich gewacht hebben om de gewoonte der wereld over te nemen; krachtig zou zij hebben geprotesteerd tegen den indringenden vijand, — helaas zij gaat gebukt onder den smaad en het juk der schande. Terwijl *duizenden* worden verzwolgen, neen *millioenen* guldens jaarlijks worden ten offer gebragt voor de dagelijksche versnapering, opwekking, feestelijkheid of hoe het heeten moge, aan sterken drank, wijn, tabak, kost het eindelooze inspanning om betrekkelijk kleine sommen bij elkaar te verzamelen voor het Godsrijk, — en zijn de leiders der gemeente zoozeer in deze verslapping medegesleept, dat zij den moed missen om de Gemeente met krachtige hand aan te grijpen, en te wijzen op hare roeping, omdat zij zelven te nauwernood gelooven aan de geestkracht des Geloofs, die zij bij anderen moesten wekken.

Waar de geestrijke dranken geëerd worden als vrienden des huizes, daar wordt de kracht des Heiligen Geestes tot vrijmaking des levens gebroken.

Gij, waarde vriend, betuigt uwen eerbied voor de kracht en den moed waarmede de geheel-onthouders optreden. Vanwaar hebben zij dien? Uit hun geloof! Terwijl gij en uwe medestanders blijft zweven in de ruimte, die het in deze zaak onkundig geweten u openlaat; terwijl gij *meent* wel te *mogen* gebruiken, naar 't u voorkomt op grond van *menige* uitspraak der H. Schrift, hoe twijfelachtig en bestreden dan ook, en alle zekerheid mist, staan zij op den vasten bodem van de openbaring des waren levens. Ja, zij gevoelen met onbeschrijfelijke blijdschap, dat hunne voeten gesteld zijn op de hoogten des lichts, waar de levenonderhoudende adem der genade en der liefde hun toestroomt, waar reine geesten hen omzweven en aanmoedigen.

In de gemeente bestaat helaas nog steeds die treurige tegenspraak met zichzelve! De prediking gaat voort: Werkt uwzelfs zaligheid met vreezen en beven! — Waakt en bidt — Strijdt om in te gaan! Jaagt naar de roeping, die u is voorgesteld. Bedenkt de dingen die boven zijn; — de juichtoon der Opstanding ruischt door de gewelven, en verkondigt de volkomene en harmonische ontwikkeling, waartoe de vrijgemaakte mensch in Christus geraken zal, dragende het beeld van den tweeden mensch, den Heer uit den hemel — maar de vermaningen zwijgen, de juichtoon verstomt, en de menigte zinkt terug in het alledaagsche, aardsche en zinnelijke, of in vrome vormen en ziekelijk gevoelsleven. Het wordt gezien, erkend en betreurd, en toch daar wordt geen krachtige greep gedaan, om de prediging tot waarheid te maken, en te overtuigen van zonde. De drinkgewoonten zetten hun heilloozen arbeid met toenemend gevolg voort, en ondermijnen den bodem, waarop het zaad des woords groeien en bloeien en vruchten brengen moest.

Zeg ik te veel? Geef ik te hoog op van het wezen der *geheel-onthouding?* Als daar niets anders is dan een nietdrinken van bedwelmende dranken, dan zal deze negatieve houding ook zeer arm blijven aan werkelijke vruchten. Maar waar de geheel-onthouding geboren is uit de diepste overtuiging en de hoogste levensopvatting, daar wordt, met de verzaking der bedwelmende dranken, ook gebroken met alle leven der zonde, daar wordt de Christus aanvaard in zijne macht tot verlossing en vrijmaking, in zijne liefde, armoede en ontferming, in zijn lijden voor de zondaren; daar worden alle krachten Hem toegekeerd, die ze heiligt en zegent. In deze overgave, in dit besluit, in deze verheffing der ziel tot den hoogeren sfeer der liefde, door Gods ontfermende liefde gewerkt, is de emancipatie des geestes in beginsel volbracht,

en de vrijheid der kinderen Gods verkregen. Inderdaad, bij den tegenwoordigen stand van de machten der bedwelming in onze omgeving, valt de keus om zich daaraan te onttrekken om des levenswil, samen met die, om zich te scharen onder de banier van het Evangelie.

Men zal mij dit wellicht toestemmen, wanneer ik spreek van de volksmenigte, die in lagere ontwikkeling en geringe beschaving, zoo zeer bloot staat aan de verleiding tot drankgebruik en dronkenschap, en er helaas zoo treurig door wordt medegesleept en verdierlijkt; en meent misschien, dat de opvoeding, de rijke kennis, letterkundige ontwikkeling, de christelijke beschaving ons zullen beschermen en beveiligen tegenover die machten. Wie dat ook meenen moge in ijdele zelfverheffing, ik moet hem wijzen naar zijne zondaarsplaats, waar hij behoort, en hem herinneren dat, schoon misschien in andere vormen en omstandigheden zich vertoonende, het gevaar even groot, even bedenkelijk is. Als ieder ander zondaar, moet ook hij komen tot zich zelven, ontwaken uit de verdooving van het geestelijk leven, en met allen ernst wakende, zich onthouden van al wat strijd voert tegen de ziel. Den zoodanigen mag wel het woord onzes Heeren in herinnering worden gebracht, zoowel toen op de ontucht, als in onzen tijd op de drankzonde van toepassing: „Hoeren en tollenaars zullen u voorgaan in het koninkrijk Gods."

Waarlijk in onze dagen komt de vraag met nadruk tot de gemeente: „Hoe staat gij zoo ledig, heeft niemand u gehuurd?" en wanneer het besluit genomen wordt, om den arbeid aan te nemen in den wijnberg, dan moet dit eene volkomene eene geheele zaak voor ons zijn. De Heer zelf roept ons om tot Zijnen arbeid in te gaan. Wij kennen toch den Man van smarten wel, die smaadheid verdroeg en schande verachtte voor de vreugd, die Hem voorgesteld was, die door lijden tot

de heerlijkheid doorging. In dien lijdensarbeid, om der zonde wil, moeten ook wij ingaan met een volkomen hart.

En bij de roepstem des Heeren, te midden van den gruwel der verwoesting, in de gemeente aangericht door de Alcoholische dranken, komt gij met de vraag, alsof hiermede alles beslist ware. „Acht gij u door uw geweten gedrongen, het gebruik „van alcoholische dranken na te laten? Wilt gij u in dit „opzicht een zeker Nazireërschap getroosten?" Gij durft bij de tranen en de smeekingen des Heilands, bij de kreten om verlossing, bij het gevloek der wanhopigen, kalm deze vraag aan een ieders geweten overgeven, naar de uitspraak zijns gewetens ieder laten beslissen?

O, gij weet te goed, hoe het met de gewetens der menschenkinderen gesteld is; hoe, evenzeer, met het bewustzijn der roeping in de gemeente, om deze meening te kunnen volhouden. Gij weet te goed, hoe het geweten in onkunde, in verblinding, in vervreemding, geheel ongeschikt, ongevoelig kan zijn, helaas, maar al te zeer, voor de reinste en schoonste zaken, voor de hoogste en heiligste belangen der ziel en der menschheid, om daaraan de beslissing te kunnen overgeven.

Toen voor het Seminarie nabij Batavia eene groote som gelds noodig was, en de vraag daarnaar aan de gemeente zou worden gericht, waarom werd de keuze om voor het Seminarie, eene zaak van zoo groote beteekenis voor het Godsrijk in Nederl. Indië, bij te dragen al of niet, maar niet overgelaten aan het geweten? O, neen geheel anders werd geoordeeld, en gij zelf hebt uw voortreffelijk woord geschreven om het geweten van het Nederlandsche volk en van de christenen in Nederland wakker te schudden en voor te lichten. Hoe geheel anders, daarmede in vollen strijd, wilt gij nu handelen! Kan daaruit iets anders blijken dan uwe partijdig-

heid, of de dwaling, waarin gij ten opzichte der zaak, die gij bespreekt, verkeert?

Deze dwaling blijkt ten volle uit uwe woorden omtrent het zich *getroosten* in dit opzicht van e en zeker Nazireërschap.

Dat woord wijst alweder terug naar de Oud Testamentische toestanden; ik begrijp waarlijk niet, hoe gij daartoe komt, en dan den maatstaf in omgekeerden zin neemt. De Nazireërs waren door den Heer gezegenden en bevoorrechten, tot eene bijzondere taak geroepen en gewijd; om die roeping in den naam huns Gods waardig te volbrengen, was hun de onthouding van al wat bedwelmt opgelegd. En zullen wij, belijders van het Evangelie, kinderen des Nieuwen Verbonds meenen, dat het voor ons voldoende is, wanneer wij beneden hen staan, en ons vergenoegen met eene roeping beneden de hunne?

Inderdaad dat niet! — De geloovigen worden *allen* een uitverkoren geslacht genoemd, een koninklijk Priesterdom, een heilig volk, om de deugden te verkondigen van Hem, die hen uit de duisternis geroepen heeft tot zijn wonderbaar licht. En zoo veel hooger de bediening des Geestes staat boven die der letter, zoo veel heerlijker en reiner is ook de roeping van den in Christus geheiligden, om allen last der zonde af te werpen, en zich te reinigen van iedere besmetting des geestes en des vleesches. *Meer* dan een Nazireër is hij, en deze roeping wil hij zich niet *getroosten,* met volle heilige vreugde neemt hij die aan, ook wat de bedwelmende dranken betreft, — alleen dan kan zijne toewijding volkomen zijn.

Toen gij spraakt over het Volkslied zeidet gij terecht: „Als we zingen, moet het ons niet onverschillig zijn, hoe wij zingen voor onzen God; onder de dagen des Ouden Verbonds gaf men den Heer het beste van het vee en van het gewas, wij moeten

Hem ook het beste geven bij ons lied." Welnu deze schoone gedachte neem ik geheel over. Onze Heer en Meester moet het beste hebben, dat we bezitten. Hij zelf gaf het ons, niets moet ons te lief zijn, om het niet voor Hem ten offer te brengen; niets ons onschadelijk schijnen waar het onze gemeenschap met Hem bedreigt. Ons geheele leven, gelijk onze geheele toekomst, zij een Psalmlied tot eere van zijne goedertierenheid, en niets moge storend werken op de zuiverheid en helderheid van ons gezang, en de innigste verheffing van ons wezen.

Iedere gedachte aan eigenwillige Godsdienst, aan vasten als verdienstelijk werk, ieder gevaar voor eigenrechtigheid valt geheel weg, wanneer ons hart eenmaal verbonden is in deze richting des levens. Waar ook dagelijks de levenskeuze voor het aangezicht Gods wordt vernieuwd, houdt de telkens wederkeerende strijd en de diepere kennis van onze zonde ons in ootmoed. Ook daar blijft het „Door de genade Gods ben ik, die ik ben!"

Voor den Minister, die den moed zou hebben een wet in te dienen tot sluiting van branderijen en kroegen, zoudt gij een standbeeld willen oprichten — daarvan sprak ik reeds, maar heenwijzen wil ik naar het teeken der verzoening door God opgericht in het midden van het menschengeslacht, naar het kruis van Golgotha, als de prediking van de liefde en de gerechtigheid Gods; naar den mensch Jezus Christus, die er aan leed, en iedere bedwelming in 't felst zijner smarten afwees, opdat wij, verlost van de macht der zonde, der wereld en harer begeerlijkheid zouden gekruisigd zijn!

Aan den voet van het kruis sterft ook de slang der bedwelming! O, dat er gelijkvormigheid zij tusschen ons en dien grooten Lijder, opdat we eenmaal met Hem mogen zijn in Zijne Heerlijkheid!

Ik heb mijne bedenkingen over uw woord openhartig uitgesproken; waar ik U ook in deze tegenstond, en niet immer u, maar de zaak heb willen treffen, bleef mijn hart in oprechte vriendschap met U. Niets wensch ik vuriger, dan dat mijn woord ons nader brenge tot elkander, en de zaak der drankbestrijding en der geheel-onthouding er eene schrede verder mede zij gebracht op haren moeielijken weg.

Geloof mij heilwenschend

Uw vriend en broeder in Christus

Arnhem,
24 Aug. 1874.

H. B. Breijer.

AMSTERDAMSCHE BRIEVEN.

IX.

Waarde Vriend!

Reeds een en andermaal is u iets ter oore gekomen van het besluit van den kerkeraad der Amsterdamsche gemeente, om eenige jongelieden, ofschoon zij waren aangenomen en bevestigd, niet in het lidmatenboek in te schrijven. Ik wil thans aan uw verlangen voldoen, met u eenige bijzonderheden hieromtrent meê te deelen. 't Zou toch kunnen zijn, dat die zaak ver strekkende gevolgen had, en aanleiding gaf tot eene spoediger oplossing der kerkelijke crisis in deze gemeente, dan misschien velen gewenscht is. Echter is het best mogelijk, dat het ook hiermeê gaat als met zooveel andere quaesties, die een tijd lang de kerkelijke wereld in beroering brachten, om eindelijk voor goed te verdwijnen. Wie hoort nog (om maar iets te noemen) van de doop- en de lidmaten-quaestie te Harlingen? Sinds de kerkeraad aldaar tot de overtuiging is gekomen, dat het in de gegeven omstandigheden beter was om het hoofd in den schoot te leggen, en de verantwoordelijkheid voor het in-

schrijven in de doop- en lidmaten-boeken door de Hoogere Besturen te laten dragen, dan door hardnekkig verzet eene schromelijke verwarring in de gemeente aan te brengen, wordt er niet meer over gesproken. Van groote verontwaardiging over dat besluit van den Harlingschen kerkeraad heb ik niets vernomen. Ik ken geen enkelen predikant, die de broeders heeft aangeraden om in hun verzet te volharden.

Men wordt den confessioneelen strijd moede. Ook hier te Amsterdam wordt de strijdlust al minder en minder. Verbeeld u, al den tijd dat de Vereeniging „Beraad" gewerkt heeft (en dat is nu bijna twee jaren) is er één protest ingekomen tegen de aanneming van een candidaat-lidmaat. Toch heeft die Vereeniging nog altijd onder hare bepalingen de navolgende: „in de gemeente van Christus dezulken als leden op te nemen, die hunne loochening van de fundamenten der Christelijke waarheid uitspreken, zou, waar hooger hand dit voorschreef, betoon van gehoorzaamheid aan menschen wezen en van ongehoorzaamheid jegens God"! Toch zijn de meeste Ouderlingen tot die Vereeniging toegetreden! Toch zijn er verscheidenen onder deze, die aangewezen zijn om bij de aanneming van moderne predikanten te adsisteeren! Of men laat, als men tegenwoordig is, de aanneming doorgaan, zich vergenoegende met een uitspreken van zijne overtuiging, òf (wat zeer dikwijls gebeurt) men trekt zich terug, en laat den predikant andere ouderlingen kiezen, die in het aannemen van moderne jongelieden geen bezwaar hebben.

Deswege als beschuldiger tegen die Broeders op te treden, komt niet in mij op. Ik zou in hunne plaats hetzelfde doen. Alleen zou ik dan geen lid van „Beraad" willen zijn. Was ik eenmaal overtuigd dat de weg, in het aangehaalde artikel dier Vereeniging aangewezen om tot kerkherstel te komen, de rechte was, dan zou ik meenen mij aan plichtverzuim schuldig te maken, als ik

niet alles deed om het aannemen van moderne jongelieden te verhinderen.

Zooveel echter blijkt er uit, dat men strijdens moê wordt. Men weet te goed, dat al het verzet tegen de aanneming van modernen vruchteloos is, zoolang de Hoogere Besturen niet in een anderen geest zijn samengesteld. Ten slotte moet men bukken, of in opstand komen tegen de Synodale Organisatie. Dit laatste nu wenschen velen te vermijden, terwijl weder anderen den tijd nog niet gekomen achten om daartoe over te gaan.

Ik ben overtuigd, dat dit een en ander sterk heeft geïnfluenceerd op den loop der quaestie, van welke ik in het begin van mijn brief schreef. Hoelang is zij nu al bij den kerkeraad aanhangig geweest, voordat het tot eene beslissing kwam! In 1872 schreef ik u hierover in mijn vijfden brief: „Zoo is het dan onmogelijk te berekenen, welken loop de zaak nemen zal. Het kan zijn dat er nog maanden verloopen, voordat de beslissing komt. Maar het kan ook zijn, dat het nog maar eenige weken duren zal." Weinig dacht ik, dat men bij *jaren* zou gaan tellen. Ik zal u niet vermoeien met het opnoemen van de verschillende stadiën, die de quaestie al doorloopen heeft. Dit heeft alleen belang voor de Kerkelijke Besturen, die in deze zaak zullen moeten rechtspreken. Misschien zou ik het mij nog getroosten, als ik meende u te moeten genezen van te groote sympathie voor kerkelijke twisten en haarkloverijen. Maar ik heb dit ziekteverschijnsel nooit bij u opgemerkt. Eén ding kan ik echter niet onvermeld laten, daar het in nauw verband staat met de laatst genomen beslissing.

Nadat de kerkeraad een nader onderzoek (m. i. tegen de wet) had ingesteld omtrent de geloofsovertuiging der jongelieden, tegen wier aanneming door den Ouderling was gepro-

testeerd, en tot de zekerheid was gekomen, dat zij de hoofdwaarheden van onze Hervormde Belijdenis, o. a. ook de opstanding van Jezus uit de dooden, niet geloofden, schreef hij aan Dr. van Gorkom, dat de daad der aanneming, door hem verricht, als vernietigd moest worden beschouwd. Reeds hierom, dat het niet gebleken was dat de aannemelingen eene *voldoende kennis* bezaten van de Christelijke geloofs- en zedeleer (art. 38 van het Reglement op het godsdienstonderwijs.) De act moest dus van meet af aan worden overgedaan. Eerst wanneer dit geschied was, en formeel de reglementen getrouw waren nageleefd, verwachtte de kerkeraad de aanvrage om inschrijving.

Er waren er verscheidenen, gelijk gij begrijpen kunt, die het allervreemdst vonden, dat de kerkeraad het niet-gelooven aan de Opstanding van Jezus tot het niet-kennen van de Christelijke geloofs- en zedeleer bracht. Er moge een *gelooven* zijn dat ook een *kennen* kan heeten, in den zin van Joh. 17 : 3, „Dit is het eeuwige leven, dat zij u *kennen*, den eenigen waarachtigen God, en Jezus Christus, dien gij gezonden hebt"; moeilijk is het vol te houden, dat zulk een kennen ook in art. 38, Regl. Godsdienstonderwijs bedoeld is.

Dit echter daargelaten, Dr. van Gorkom wist nu, waaraan hij zich te houden had. Wilde hij niet in hooger beroep komen, en toch zijne leerlingen aangenomen zien, dan moest hij het werk der aanneming van voren af aan beginnen. Lang heeft hij geaarzeld wat hij doen zou. Eindelijk besliste hij voor het laatste. Zelf moetende erkennen, dat hij eene onwettige daad had verricht met jongelieden aan te nemen, tegen wier aanneming de Ouderling had geprotesteerd, en nog ten overvloede daarop opmerkzaam gemaakt door het Classikaal Bestuur, riep hij zijne leerlingen tot eene nieuwe aanneming op.

Maar nu kwam het vooral op den Ouderling aan. Twee Ouderlingen (andere dan de eerste keer) waren hem door het Presbyterie tot adsistentie bij de aanneming toegewezen; beiden, leden van „Beraad". Reeds hadden zij er het vorige jaar in toegestemd, dat een ander door v. Gorkom in hunne plaats werd gekozen om bij het aannemen van zijne leerlingen tegenwoordig te zijn. Op nieuw werd nu hunne toestemming daarvoor gevraagd, en met denzelfden uitslag. v. G. kon doen wat hij verkoos. De vraag scheen niet bij hen op te komen, of soms die bewuste jongelieden onder de aan te nemen leerlingen waren; en ook v. G. sprak er met geen enkel woord van.

Maar wel sprak hij er van tot een anderen Ouderling, die zich bereid had verklaard om hem bij te staan. Daar nu deze zich hierdoor niet liet afschrikken, had de aanneming in goede orde plaats, en werden de briefjes uitgereikt, die toegang verleenen tot de openbare bevestiging. Tevens werden, als gewoonlijk, de namen der aangenomenen op eene lijst geschreven, van welke ze door den amanuensis des kerkeraads in het lidmaten-boek zouden worden overgeschreven.

Maar wat gebeurt er? Op den morgen van den dag der bevestiging komt er een protest in bij den Voorzitter des kerkeraads tegen de aanneming der bewuste jongelieden, en een verzoek om de bevestiging niet te doen doorgaan. Aan dit verzoek meende de Praeses geen gevolg meer te kunnen geven. Van het protest beloofde hij nota te zullen nemen.

Dit is geschied. De kerkeraad werd saâmgeroepen; en besloot zijn leedwezen uit te drukken over de handelwijze van Dr. v. Gorkom en van den Ouderling die hem had bijgewoond, en tevens aan de jongelieden te schrijven, dat zij, zoolang zij hunne bij den kerkeraad bekende gevoelens niet hadden herroepen, uit gehoorzaamheid aan den Koning der

Kerk niet werden ingeschreven, en dus verstoken bleven van de rechten, aan het lidmaatschap verbonden.

Hiertegen hebben nu weder de Predikant, de Ouderling en de nieuwe leden geprotesteerd bij het Classikaal Bestuur.

Ziedaar de historia facti! En nu de critiek! Dat de kerkeraad te ver gegaan is met de inschrijving der jongelieden te weigeren, is moeilijk te ontkennen. In art. 39 van het Regl. Godsdienstonderwijs wordt uitdrukkelijk gezegd: „na de toestemmende beantwoording van deze vragen (bij de openb. bevestiging gedaan,) worden zij plegtig en met gepaste toespraak tot lidmaten verklaard." De jongelieden zijn dus lidmaten der Amsterdamsche gemeente, van het oogenblik af dat zij bevestigd zijn. Of zij al of niet ingeschreven zijn, doet niets ter zake. Het inschrijven moet geschieden, om de goede orde, maar heeft met de daad der aanneming niet te maken. Hier kon dus alleen van een censureeren sprake zijn.

Tenzij men konde bewijzen dat de daad der aanneming niet was geschied overeenkomstig de reglementen. Dan verloor natuurlijk ook de daad der bevestiging hare kracht. De kerkeraad heeft dit bewijs trachten te leveren. Voor allen — zoo redeneerde hij — die met eenig kerkelijk bestuur zijn belast, geldt art. 11 van het Alg. Reglement, dat de handhaving der leer voorschrijft. Door moderne jongelieden aan te nemen, hebben de Predikant en de Ouderling getoond de leer niet te handhaven. Dus hebben zij art. 11 overtreden. Dus is de aanneming, door hen verricht, onwettig. Dus zijn de jongelieden niet aangenomen.

Die redenering gaat in casu niet op. Dat Predikanten en Ouderlingen, die modernen tot het lidmaatschap toelaten, de leer der Hervormde Kerk niet handhaven, geef ik gaarne toe. Als lid van het Classikaal Bestuur had ik dan ook vroeger

meêgewerkt om Dr. van Gorkom eene terechtwijzing in dien geest te doen toekomen. Maar waaruit kon men bewijzen, dat bij deze nieuwe aanneming de leer der Hervormde Kerk niet was gehandhaafd? Door het samenstemmen van Predikant en Ouderling ontbrak dat bewijs. Wel heb ik met den kerkeraad de overtuiging, dat de jongelieden in dien tusschentijd niet van zienswijze zijn veranderd; maar het bewijs, dat de wet vereischt, ontbreekt. Er was geen klager. Dus was er ook geen rechter. In naam des kerkeraads hadden de Predikant en de Ouderling de daad der aanneming verricht. Voor den kerkeraad bleef dus niets anders over, dan in die daad te berusten.

Of hadden de jongelieden eerst eene formeele herroeping van hunne gevoelens den kerkeraad moeten doen toekomen? Maar waarop grondt een kerkeraad het recht om dat te eischen?

Neen, de kerkeraad heeft meer gedaan, dan hij voor een kerkelijk bestuur zal kunnen verantwoorden. Om het even — zal hij zeggen — als ik het maar verantwoorden kan voor den Koning der Kerk! Hiermede wordt een teeder punt aangeroerd. Ieder zij in zijn gemoed ten volle verzekerd. Meent iemand, dat gehoorzaamheid aan den Koning der Kerk hem verplicht om te handelen tegen de Reglementen der Kerk, hij doe het! Zijn geweten wil ik niet oordeelen. Maar wel neem ik de vrijheid hem te vragen, of hij dan niet een stap verder moet gaan, en uit eene organisatie moet treden, die zijn geweten in zoo pijnlijken toestand brengt. Weigert men jongelieden als lidmaten der gemeente te erkennen, alleen omdat men overtuigd is dat zij modern zijn, dan neme men zijne maatregelen om te verhinderen, dat er één die als modern bekend staat tot de gemeente toetreedt. Indien de leerlingen van Dr. v. Gorkom eens naar eene naburige plaats gegaan

waren, waar een moderne kerkeraad was, om zich daar te laten aannemen, en dan met eene volledige attestatie hier gekomen waren, zou de kerkeraad ze dan hebben moeten toelaten? Ja, als hij de Reglementen had willen gehoorzamen. Neen, als hij hetzelfde beginsel had willen toepassen, dat hem thans heeft geleid. Er zou dan eerst eene nadere geloofsbelijdenis van hen geëischt moeten worden, voordat zij konden worden ingeschreven. Maar ieder gevoelt, dat dit dan een *algemeene* maatregel moet worden. Men moet niet een vijftal tot het uiterste toe vervolgen, en honderden, van wie men overtuigd is dat zij niet minder schuldig zijn, vrij laten. Als men overtuigd is, dat in de tegenwoordige omstandigheden vóór alle dingen de gehoorzaamheid aan den Koning der Kerk medebrengt, dat men door handhaving van de kerkleer „de gemeente voor het Evangelie behoudt", dan stelle men eene formule op, waarin de leer der Hervormde kerk zoo kort en zoo duidelijk mogelijk is vervat, eische de onderteekening daarvan van alle kerkeraadsleden, van alle godsdienstonderwijzers, van allen die het stemrecht willen uitoefenen, van allen die aangenomen willen worden, en van allen die met attestatie inkomen. Dit alleen is billijk. Dit alleen zal baten.

Maar dat is een breken met de Synodale organisatie! Een uittreden uit het tegenwoordig kerkverband! Een proclameeren van de autonomie der gemeente! Juist. Maar daarvoor moet men niet terugdeinzen, als men aan de handhaving der kerkleer in kerkrechtelijken zin zoo groote beteekenis hecht, dat zij tegen de reglementen in moet geschieden. Dan moet men hierin allerreerst zijne gehoorzaamheid aan den Koning der Kerk toonen!

Ik voor mij meen op eene andere wijze mijne gehoorzaamheid aan den Koning der Kerk te moeten toonen. Zal de gemeente „voor het Evangelie behouden" worden, dan geloof

ik dat vooralsnog het onrecht moet gedragen worden. Onrecht is het, de gemeente van den levenden Christus te verplichten, leeraars en leden in haar midden te dulden, die haar geloof verwoesten. Onrecht is het, gelijk thans in onze gemeente is geschied, dat eene partij, die na zoovele jaren, onder de gunstigste omstandigheden, er niet in geslaagd is om een enkelen vertegenwoordiger in den kerkeraad te brengen, in staat is om met de wet in de hand den kerkeraad tot vernedering te dwingen. En ware nog maar de koninklijke weg bewandeld! Maar neen, men heeft den kerkeraad overrompeld. Wat had men van den Predikant en den Ouderling, die in deze zaak gehandeld hebben, mogen verwachten? Dat zij, alvorens de aangenome jongelieden tot de bevestiging toe te laten, den kerkeraad van hunne handeling kennis gegeven hadden, om hem over het al- of niet toelaten der aangenomenen te laten beslissen. Meer dan eens had toch de kerkeraad gezegd, dat het zijn toeleg was om de quaestie daarheen te brengen, dat men eindelijk stond voor de vraag: zullen wij candidaten, van wie wij *weten* dat zij modern zijn, tot het lidmaatschap van onze gemeente toelaten? Terwijl ook uitdrukkelijk aan den Predikant geschreven was, dat, wanneer de act der aanneming naar de wet was afgeloopen, de aanvrage om inschrijving van hem verwacht werd. Hieraan *behoefde* de Predikant niet te gehoorzamen, zoomin als de Ouderling; want de kerkeraad was in dezen op een onwettigen weg, gelijk hij de geheele zaak m. i. van den beginne af aan uiterst willekeurig heeft behandeld. Ook wil ik den orthodoxen Ouderling, die er in de tegenwoordige omstandigheden niets tegen had om er moderne lidmaten door te helpen, en ook met het bekende vijftal hierin geen uitzondering wilde maken, evenmin als de Ouderlingen die zich teruggetrokken hebben hard vallen, hoewel ik gaarne bekennen

wil, dat ik het in zijne plaats niet zou gedaan hebben. Maar toch, de loyauteit had dunkt mij geëischt, dat de kerkeraad zelf er in betrokken werd, en niet op eens verrast werd met het bericht, dat het vijftal op het lidmatenboek stond ingeschreven.

Ik kan mij dus zeer goed begrijpen, dat de kerkeraad zich door die handelwijze beleedigd gevoelde. Hij had over onrecht te klagen. Maar was het niet beter geweest om, met terugwerping van alle verantwoordelijkheid op den Predikant en den Ouderling, in het fait accompli te berusten, dan eene inschrijving te weigeren, waartoe het eenmaal, als de Hoogere Besturen gesproken hebben, toch zal moeten komen?

Maar tot hoe lang dan? Totdat de gemeente geheel gemoderniseerd is? Alsof daarvoor vrees bestond! Wanneer ieder die het Evangelie liefheeft, de gelegenheid aangrijpt, die de reglementen hem aanbieden, om mannen te kiezen die de overwinning van dat Evangelie beoogen, en werkzaam te wezen met al de krachten hem geschonken tot opheffing van de gemeente uit den toestand van onkunde en onverschilligheid, waarin zij, vooral in groote steden, verzonken is, heb ik geen vrees. Laat de partij, die in de kerkelijke Besturen den boventoon heeft, misbruik maken van hare macht, zij zal zich zelve daardoor geen levenskracht geven. Vroeg of laat zal zij het onderspit delven, zoo wij haar maar niet uit moedeloosheid vrij spel laten.

En dan de voorstellen der laatste Synode? Ja, vriend! dat kan een groote verandering in den loop der zaken brengen. 't Zou wel eens het begin van het einde kunnen wezen. 't Zal een strijd worden, waarin òf de synodale òf de confessioneele partij voor goed zal geslagen worden. Pijnlijk zal vooral de toestand van hen worden, die zich noch aan de ééne, noch aan de andere partij onvoorwaardelijk kunnen aansluiten. Dit is zeker: nooit was de gelegenheid schooner, om zich door

eene gemeenschappelijke poging van het juk der Synode te ontslaan. Maar van dat *gemeenschappelijke* zie ik nog bitter weinig. En ten slotte kon het juk der Synode wel eens blijken minder zwaar te zijn dan het andere, waardoor men het vervangen wil. Met verlangen zie ik het beloofde rapport der Synode te gemoet.

Van het kerspel-voorstel, waarvan ik u in mijn vorigen brief schreef, kan ik u nog niet veel melden. Zooals het daar lag, is het door alle partijen verworpen. Men is echter thans bezig er iets anders van te maken. De mogelijkheid daartoe bestaat, hoewel de kans, door de ingrijpende voorstellen der Synode, veel minder is geworden. Onder hen, die de meeste sympathie er voor hadden, de modernen, zullen er velen zijn, die, met de wijziging van art. 11 in het verschiet, op het uiteengaan der richtingen niet meer aandringen.

Later meer. Er zal stof genoeg komen. Zoo de kerkeraad daar niet voor zorgt, zal de Synode het wel doen.

Amsterdam, 8 Augustus

Uw Vriend, Geloof mij
J. CRAMER.

KRONIEK.

De ministeriëele Krisis. — Ultramontaansche hebbelijkheden. — Een Synodaal vergrijp. — Een ernstig woord tot de Kerk.

Het kan niet anders, of de bewondering, welke wij onzen konstitutioneelen regeeringsvorm toedragen, is in de laatste weken niet weinig toegenomen in kracht. Hij heeft toch een proef doorstaan van buitengewone zwaarte. Immers in dagen van een ministerieele krisis moet het blijken, waartegen hij bestand, waartoe hij bij machte is. En nu hadden wij een krisis van ongemeen ingewikkelden aard. In de vorige maand noemden wij eenige mogelijkheden, eenige uitwegen op, waartusschen het hoofd onzer Regeering te kiezen had. En toen eenmaal was vastgesteld in welke richting de nieuwe ministers het scheepken van staat sturen, en op welk kompas wij zeilen zouden — toen gold het een keuze te doen uit de menigte kandidaten, die stonden naar een zetel aan *de* groene tafel. Nu zou men denken, dat er langdurige en ernstige samensprekingen tusschen den vorst en zijn aanstaande raadslieden, of althans tusschen hem en den samensteller van een nieuw kabinet noodig zouden zijn; dat over de gewichtigste zaken tusschen beide partijen van gedachten gewisseld moest

worden; dat een overleg plaats moest grijpen van te omvangrijken aard, dan dat post of telegraaf er tot geleide van konden strekken; — doch hoe toont men, alzoo sprekend, veel te gering een dunk te hebben van hetgeen onze regeeringsvorm dragen kan. De koning bleef in Zwitserland en de voorzitter van 't nieuwe kabinet te 's Hage — en de telegraaf deed het overige. Het ontstaan van 't geheele aankomende kabinet heeft aan een draad gehangen, — doch niettemin kwam het. Men heeft wel, min of meer bedekt, zijn bevreemding over deze wijze van een ministerie te benoemen uitgesproken, maar wat wil men? Onze koning ging in Zwitserland uitrusten. Hij was vermoeid. Wat al aanspraken had hij moeten aanhooren, aan wat al maaltijden aanzitten, wat al geschenken aannemen! Het rustige Loo bracht de noodige kalmte niet. De majestueuze bergen van Zwitserland en zijn stille, diepe dalen konden alleen het evenwicht herstellen in het koninklijk gemoed. Hoe kon men met billijkheid verlangen, dat de koning, te voet reizend van het eene bekoorlijke plekje naar 't andere, op eenmaal al dat schoon zou verlaten, om te confereeren met den heer Heemskerk over de vraag, of de Heer de Willebois dan wel of de heer Gericke minister van Buitenlandsche zaken zou zijn? Dat iemand, die minister hoopt te worden, in de dagen eener krisis ijlings ook het heilzaamst en prachtigst oord verlaat, om in de residentie domicilie te kiezen, dat laat zich verklaren, maar waarom zou de koning zulks behoeven te doen? Komt nu toch niet alles terecht? Is er wel eenige stremming in het werktuig van staat? Niemand heeft het bemerkt. Zelfs nog *niet*-afgetreden ministers hebben zich uitstapjens en reizen veroorloofd en wie heeft er iets van bemerkt? Het bleef in Atchin gaan, zoo als 't ging; en de tallooze examen-commissiën werden benoemd, examineerden, adviseerden, rapporteerden; en de inkomsten

des lands werden geteld en opgeteld onder de gebruikelijke hoofden, — en 't gaat zoo rustig, dat men bijna zou verlangen, dat het maar zoo bleef voortgaan. Wel wachten bijna alle gewichtige volks-belangen nieuwe regeling, opheffing uit een staat van wanorde of verval — maar de minister die veelheid van dagen lief heeft, roert er niet aan, want we verkeeren in een toestand, die elke ingrijpende, en op vaste beginselen rustende regeling, door den naijver en de schakeering der partijen onmogelijk maakt. En toch is de telegraaf toereikend, om in zulk een oogenblik van uit Zwitserland de nieuwe ministers aan te wijzen. Hoe voortreffelijk is dus niet onze regeeringsvorm!

Men heeft gevraagd, of althans de waardigheid van den man, wien de koning per telegraaf de samenstelling van een nieuw ministerie opdraagt, niet vordert, dat hij antwoordt: „Sire, in uw paleis aan 't Noordeinde wil ik er met u over spreken." Doch men mag niet te veel eischen. Iemand, die wordt aangezocht om president-minister te worden, heeft altijd zóó groot een vaderlandsliefde, dat hij veel voorbij ziet, en dat hij hetgeen hij ziet, anders ziet dan gewoonlijk. Vergeet bovendien niet, dat onze koning al dikwerf een krisis heeft moeten oplossen; ook het zeer ernstige verliest, bij herhaalde vertooning, zijn indrukwekkend karakter. En worden niet aan den telegraaf de gewichtigste belangen toevertrouwd? Seinde von Moltke niet per draad zijn legerorders over? Ontvangen in kritieke oogenblikken de ambassadeurs niet uit de handen van den telegrafist hun laatste woord? En zou dan onze koning niet, met dit snelste van alle korrespondentiemiddelen, den man moge aanwijzen, aan wien hij de vorming van een nieuw zevengesternte aan onzen politieken hemel toevertrouwt? Men moet niet onbescheiden wezen in zijn eischen.

Van het aanstaand ministerie, dat „*Seines Lebens ersten Gang in Schlafes Arm beginnt*" kunnen wij nog niets naders zeggen.

Ihm ruhen noch im Zeitenschoosse
Die schwarzen und die heitern Loose, —

als de Septemberdagen daar zijn, dan gaat het licht op. Het licht nu, zegt de bijbel, is gezaaid *voor den oprechte*. Wij hopen onze oogen wijd te openen.

Zoo veel blijkt reeds nu, dat de ultramontanen niet tevreden zijn. Op zich zelf zegt dat niet veel, want zij zullen zelven toestemmen, dat zij niet behooren tot de stervelingen die men met weinig voldoen kan. Hun leus is: alles of niets. Maar wat bij deze kabinets-formatie hun ten deele viel is inderdaad sober. Al hun christelijke lankmoedigheid wordt vereischt, om deze teleurstelling met waardigheid te dragen. *Als* alles eens moest geregeld worden in hun geest! — Met een vrijmoedigheid, waarvan wij niet durven beweren, dat zij uit onwetendheid geboren is, heeft de heer Alberdingk Thijm tegenover het *Handelsblad* beweerd, dat de Grondwet eer katholiek dan liberaal is. En tot heden houden al de ultramontanen vol, dat zij met een goed geweten den eed van getrouwheid aan onze Grondwet afleggen kunnen. Zij bedriegen zich zelven of willen ons misleiden.

Het ideaal van den ultramontaan is de onbeperkte heerschappij van den priester op elk gebied. Zij zullen zeker hun grooten paus Gregorius VII niet verloochenen willen. Trouwens ook hij was onfeilbaar. En wat lezen wij in de bul, waarmeê hij keizer Hendrik IV in den ban deed? 1) Ik ontzeg koning Hendrik de regeering over geheel het Duitsche en Italiaansche rijk; 2) ik verbied, dat iemand hem als koning dient; 3) ik leg hem onder den ban, opdat de volken weten en

erkennen: gij zijt Petrus 4) Ik verbied ieder bisschop hem van den ban te ontslaan; 5) Ik geef aan de geestelijken vrijheid een ander koning te kiezen, terwijl ik bepaal dat de bevestiging van zoodanige keus aan mijnen stoel zal zijn voorbehouden: 6) Alle aanslagen tegen den Paus, al hebben ze ook zelfs het verdedigen van de wereldlijke rechten ten doel, moeten als werken des duivels worden aangemerkt. Welaan, gij hoogeerwaarde vaders en vorsten, laat de geheele wereld inzien, dat zoo iemand in den hemel binden en ontbinden kan, hij ook op aarde keizerrijken, koningschappen, vorstendommen, graaf- en markgraafschappen, hertogdommen en welke menschelijke heerschappijen er ook zijn, aan ieder naar hij verdient kan ontnemen en geven." Meent men dat Gregorius hier de perken te buiten ging, hij bedriegt zich. Bonifacius VIII noemde in een bekende bulle de onbeperktheid der pauselijke macht een leerstuk, ter zaligheid noodig, en doopte de bewering dat er naast de geestelijke macht nog een wereldlijke macht bestaan moet met den naam van manicheïsme. Volkomen in overeenstemming met het kanonieke recht, waar wij o. a. lezen: „Alle verordeningen van den apostolischen stoel zijn heilige en onschendbare wetten". „Het juk door den heiligen stoel opgelegd moet gedragen worden, zelfs al schijnt het onverdragelijk." „De bisschop van Rome kan keizers en koningen in den ban doen en afzetten, en hunne onderdanen van den eed ontslaan." „De bisschop van Rome heeft geen rechter over zich dan God alleen." „Een eed ten nadeele van de kerk gezworen, heeft geen verbindende kracht, en is geen eed maar meineed." — „Diegenen zijn voor geen moordenaars te houden, die door ijver voor de Moederkerk ontvlamd, geëxcommuniceerden gedood hebben. [1])."

---

[1]) Men kan de plaatsen o. a. vermeld vinden in 't belangrijke boek: „Protestantsch antwoord op den Brief van Paus Pius IX" enz. 1870.

Ik geloof niet dat Dr. Nuyens tegenover het kanonieke recht de exceptie zal opwerpen, die hij aanvoerde tegenover den heer Thijm, namelijk, dat wij hier te doen hebben met een krachtige, geniale persoonlijkheid, waaraan wij eenige speelruimte moeten laten. Het H. Roomsche Gerechtsof, welks uitspraken door Merlin zijn verzameld, dacht er anders over, even als Fagnanus, die de pauselijke decretalen verklaard heeft. Daar toch lezen wij: „De paus is even vrij als God om te doen wat hij wil; hij is meer dan een Apostel en aan geen gebod van Petrus of Paulus gebonden: hij kan alles buiten, boven en tegen het recht doen. De paus kan tegen het evangelie, tegen de Apostelen en tegen het natuurrecht dispensatie verleenen." Zelfs wordt in 5 verschillende uitgaven der genoemde aanteekeningen van Fagnanus gesproken van: „de Heer, onze God, de Paus." Het was in den jare 1817 dat te Rome een der pauselijke ministers, de kardinaal Gonsalez zich den toorn der „goed-katholieke" partij op den hals haalde door zijn meer verlichte beginselen en maatregelen. Hij vermeerderde, zoo heette het, „het aantal verdoemden onder de onderdanen der kerk." Tot de voorstellen, die zooveel onrust baarden, behoorden o. a. het toelaten van leeken in het bestuur van den staat, het afschaffen van het asylrecht der moordenaars in de kerken, en het afschaffen van de pijnbank.

Vooronderstelt een oogenblik, dat naar deze beginselen ons werelddeel moest worden gereorganizeerd. Welk een arbeid zou de curie zich zien opgelegd! De groote „roover-koning" Victor Immanuel werd zeker aanstonds veroordeeld, om barrevoets voortaan zijn brood te loopen bedelen, en het heirleger zwervende italiaansche vorsten weer teruggevoerd naar de staten, die hen vergeten waren. In Spanje kreeg Don Carlos meer dan een pauselijken zegen: te Rome zou zeker de

koninklijke kroon hem op de slapen worden gedrukt. De inquisitie zou er met hem weer optreden. Frankrijk zou weldra zijn Hendrik V moeten huldigen te Rheims, onder het gelui van de vier klokken, die dezer dagen werden opgehangen in de heilige grot van Lourdes, — welke grot voortaan door Mac-Mahon bewaakt zou kunnen worden. In België zouden „bon-catholique" ministers de niet al te gedweeë regeering vervangen moeten, en misschien een kleine Raad van beroerten een paar maanden werkzaam moeten zijn. Koning Leopold kon dan rekenen op een kostbaren hoed hem door den Paus te vereeren. Oostenrijk zou ernstig worden berispt, en om zijn liberale sympathiën een nieuwe leening moeten sluiten tot voldoening van op te leggen boeten. De vorst van Bismarck zou op een matig vuur geroosterd worden door de bisschoppen van het duitsche rijk, en zijn asch geworpen in den Rhijn. De duitsche keizer en zijn geslacht zouden verbannen worden naar Zuid-Amerika, en de wereldlijke macht in zijne staten voorloopig afgeschaft en vervangen door een bestuur, bestaande uit de generaals van de geestelijke orden, thans in hun werkzaamheden verhinderd. De keizer van alle Russen werd gebannen naar Siberië, en in zijn plaats de zoon gesteld van keizer Napoleon. Alle Polen kregen een volledigen aflaat, en alle leden der grieksche kerk bevel, om binnen een jaar te komen biechten bij een roomschen priester, op straffe van „een matige pijniging." Ierland werd een zelfstandig rijk onder 't presidentschap van den Hoog-Eerw. Cullen, terwijl Engeland en Schotland *ontvolkt* zouden moeten worden. De roomsche inwoners moesten worden overgebracht naar de koloniën. De protestanten zou men, voor zoo ver zij hardnekkig bleven, met den zwaarde, den koorde of het vuur uitroeien. De scandinavische landen zouden worden onderworpen aan een ijverige propaganda, zij zouden hun protestantsche leeraars

weder af moeten zetten, hun kerken overleveren aan de katholieken, enz. Zwitserland zou worden toevertrouwd aan Marmillod, en de Donau-Vorstendommen geplaatst onder de leiding van den Heer Louis Veuillot. Portugal werd vereenigd met Spanje. En ons land? Het Huis van Oranje zou worden onterfd, zijn naam niet meer dragen mogen en gebannen worden. Voorloopig zouden wij worden gesteld onder het bestuur van Monsgr. Zwijsen. Alle kerken, die vóór eeuwen den roomschen toekwamen, alle prebenden, vicarie-goederen, enz., zouden in roomsche handen terugkeeren moeten. Men zou Don Carlos vragen, of hij afstand zou willen doen van zijn aloude rechten op deze oude spaansche possessie, en haar dan vereeren kunnen als een geschenk aan den paus.

Op de geheele europeesche drukpers zou worden toegepast een soortgelijk gebod, als onlangs de keizer van Japan gaf: „Al wie zich niet abonneert op het regeeringsblad, wordt gedood." Men zou de drukkerijen overal in een der kerkelijke lokalen stellen, en geen geschrift het licht vergunnen, zonder 't visum der geestelijken. — Doch waartoe meer? Wat wij noemden, en nog meer zouden kunnen noemen, het zou alles met onverbiddelijke noodzakelijkheid voortvloeien uit het ultramontaansche kerkbegrip. Het is goed, dat wij ons dit levendig voorstellen. De strijd tegen de ultramontanen is een strijd van den man, die in een kerker werd geplaatst, welks wanden elken dag iets dichter tot elkander naderden, totdat zij hem vermorzelden. Licht en lucht — de twee meest onmisbare levensvoorwaarden, alles wordt ons door de zwarte mannen ontnomen, zoodra zij hun kans schoon zien. Laat ons toch waken!

Laat mij hier nu nog enkele feiten meedeelen uit onzen tijd, die het karakter der Ultramontanen in 't licht stellen. Een fransch blad zegt: „Het eerste keizerrijk heeft den degen-

stok uitgevonden, de derde republiek een flambouwstok. Voor 't oog is 't een gewone wandelstok, maar door op een knop te drukken, doet men een brandende waskaars te voorschijn komen, waarvan de lengte op den duur eener gewone processie berekend is." *L' Univers* bericht het volgende mirakel. In de 17de eeuw was er een fransch protestant, die zijn hevigen haat tegen onze Lieve Vrouw aan den dag legde, door op 25 Maart, den dag van O. L. Vrouwe-boodschap op een zijner akkers een wilg te snoeien. „Maar de natuur zelf verzette zich tegen zijn snood ontwerp. Het gewonde hout ving aan bloedtranen te weenen." — Port Comblet — zoo was zijn naam — hakte ongevoelig door en weldra bedekte het bloed den ketterschen mensch „met zijn beschuldigende stroomen" — Zeven jaren later ziet Port Comblet, terwijl hij met een paar ossen aan 't ploegen is, een vrouw, in wit en blauw gekleed, voor zich staan. Zij kondigt hem zijn nabijzijnd einde aan en de eeuwige straffen, indien hij zich niet tot de ware kerk bekeert. Port Comblet doet alsof hij niets hoort of ziet. O. L. V. scheldt hem een snooden ketter, en gaat heen. Maar op eenmaal wordt de man door leedwezen aangegrepen en loopt haar achterna. O. L. V. loopt even hard. Nu is de vraag: wie van beiden zal 't winnen? Eindelijk blijft zij staan; hij werpt zich voor haar neder en wordt bekeerd, waarop O. L. V. weer ten hemel vaart.

Nu meent gij mijn lezer, misschien dat *l' Univers* dit verhaal bloot als een curiosum meedeelt? Neen hij doet het in vollen ernst. Er is dan ook dezer dagen een kapel gebouwd ter plaatse, waar de bloedende boom gestaan heeft, en den 16den dezer is er een groote processie heen getrokken. Wij zullen u maar niet vermoeien met het *heilige bloed*, thans te Fécamp bewaard, dat na door Nicodemus met een mesje van 's Heeren lichaam te zijn afgeschrabt en in zijn handschoen

bewaard eindelijk in de vallei van Fécamp, in een boomstronk geborgen, aangeland is. Wel deelen wij als behoorende tot de feiten, waarop wij hier de aandacht willen vestigen, het bericht mee, dat twee amerikaansche zendelingen, die de plaats van den vermoorden zendeling Stephens zouden innemen, in Mexico insgelijks door de fel roomsche bevolking vermoord zijn.

Wilt gij nog meer? Toen onlangs, naar gewoonte, in een fransch officieel stuk vermeld werd, dat bij de heropening van de nationale vergadering, een bedestond zal gehouden worden in de kerken en *bedehuizen* (temples) riep *l'Univers* uit: „Zonder twijfel had me zich den moeite kunnen besparen van de bedehuizen te noemen, — wat een concessie schijnt te zijn aan de godsdienstige dwalingen van den heer Chabaud Latour." Gij herinnert u, dat de heer Chabaud onlangs minister van binnenlandsche zaken in Frankrijk geworden, protestant is.

In ons land heeft het, in de laatste weken, aan soortgelijke verschijnselen niet ontbroken. Wij behoeven slechts te noemen wat er onlangs is geschied in de kerk te Leiden, en in de kazernes te Breda en te Amsterdam. De ultramontanen zijn overal dezelfde.

Het komt ons voor, dat het oogenblik gekomen is, waarop alle protestanten een gemeenschappelijke basis moeten zoeken, waarop zij zich plaatsen en vanwaar zij zich verzetten kunnen tegen den gemeenen vijand.

Door den ijver van den Secretaris der synode zijn wij reeds eenige dagen in 't bezit van het „Rapport met betrekking tot de verlangde verwijdering van de woorden: de handhaving harer leer" in art. 11 van het algemeen reglement voor de Nederlandsche Hervormde kerk." — Dit stuk is onderteekend door de H.H. F. W. B. van Bell, F. J. J. A. Junius, W. B. J. van Eyk en L. Dikema.

Deze namen leeren ons, met welk een edele onpartijdig-

heid deze commissie werd samengesteld. In eene inleiding door den praeses en Secretaris der Synode geteekend lezen wij, dat de voorgestelde verandering van art. 11 niet is geformuleerd door de zoo even genoemde rapporteerende commissie. Zij toch had tot wijziging van twee artikelen (art. 3 en 11) geadviseerd. Doch dit was der Synode te veel: twee artikelen te wijzigen — dat wekte „eenige bedenking.” Menig hoogeerwaardig voorhoofd rimpelde zich; het was een benauwend oogenblik. Doch wie wist al wederom raad? De Hoogleeraar Prins. De man, die de hoogere eenheid tusschen zwart en wit zelfs dikwerf in ’t licht heeft gesteld, vond het een aangename taak de voorgestelde verandering in *twee* artikelen te herleiden tot de wijziging van het *ééne* elfde artikel. Nu is het eerst een echt *elfde* geworden.

Doch laat ons het rapport met u doorloopen. Het vermeldt allereerst, dat de klassikale vergaderingen van Alkmaar en Deventer de verwijdering van de bekende woorden: „de handhaving harer leer” hadden aangedrongen. De commissie verklaart, dat zij behoort tot het zeer groote aantal bestuurders en lidmaten in ons kerkgenootschap, die naar verwijdering of verandering van de gemaakte woorden uitzien. Zij worden daartoe te meer gedrongen, „omdat heden ten dage, in onderscheiding van vroeger, de verplichting, die met deze woorden, zoo men ze letterlijk opvat, aan bestuurders der kerk is opgelegd, met nadruk werd herinnerd, terwijl reeds hier en daar, niet zonder gunstigen uitslag, pogingen worden aangewend om die verplichting na te komen.”

Aangezien men nu geen kerkbestuur het kwalijk nemen kan, dat het zijn verplichtingen nakomt, stelt de commissie voor de verplichting weg te nemen. Zij onderzocht eerst welke de beteekenis is van de woorden: „handhaving harer leer” *op zich zelf beschouwd* en vervolgens, *„in verband gebracht met de overige bepalingen in onze Reglementen”*

De commissie betoogt in een halve bladzijde, dat onder „de leer" zonder nadere bepaling niets anders verstaan mag worden dan de leer „begrepen in de Belijdenisschriften onzer nederl. herv. kerk; handhaving dier leer is dus: zorgen dat die leer *„zóó als zij luidt in haar geheel"* worde erkend en beleden door allen, die aan de kerkelijke besturen onderworpen zijn.

Nu wordt echter in de tweede plaats, de zorg voor de handhaving onzer kerkleer in verband beschouwd met de overige bepalingen in onze Reglementen. De comm. merkt op dat *nergens elders* wordt gesproken van „de leer der Herv. Kerk en hare handhaving. Wel gewagen de reglementen van godsdienst, christendom, bevordering van bijbelkennis, godsdienstig en kerkelijk leven, van den geest en de hoofdzaak der leer welke in de aangenomen formulieren enz. begrepen is" maar nergens wordt de leer der Herv. Kerk als een leervak genoemd, of haar kennis van nieuwe lidmaten geëischt. Om stemgerechtigde te wezen behoeft men geen belijdenis van de *leer* der Herv. kerk af te leggen, en men kan onberispelijk in belijdenis zijn, zonder de leer *zóó* als zij luidt in haar geheel, te kennen en te belijden. Ook de predikanten hebben slechts te doen, „wat een Herder en Leeraar, overeenkomstig Gods heilig Woord volgens de verordeningen der nederl. Herv. Kerk. betaamt. Zij mogen over den Heidelb. Catechismus preêken — en niet preêken, en dit afhankelijk maken van de godsdienstige behoeften hunner gemeenten." In 't *Regl. voor kerk. Opzicht en tucht* komt tekortkoming met betrekking tot de in art. 11 voorgeschreven „handhaving der leer" niet voor onder de strafbare overtredingen; slechts openbare strijd met „den geest en de beginselen" van onze belijdenis is strafbaar.

Uit dit alles leidt de commissie „onweersprekelijk" af, dat er openbare strijd is tusschen de letterlijke beteekenis van de besproken woorden in art. 11 en al de overige voor-

schriften omtrent leer of belijdenis, die in onze kerk kracht van wet hebben." Derhalve mogen de bedoelde woorden slechts in beperkten zin, d. i. als handhaving van *wezen* en *hoofdzaak* of van *geest* en *beginselen* worden verklaard. Doch als dat zoo duidelijk is, waarom dan op de verwijdering dier woorden zoo aangedrongen? Wel, in 1852 en 1816 waren de besproken woorden *een doode letter*, daar zij door echt protestantsche uitdrukkingen in de overige reglementen geneutraliseerd werden, doch nu men ze weer opvatten gaat in hun volle kracht, nu worden ze „gevaarlijk." „Zij leiden tot zelfbedrog, tot schromelijke onrechtvaardigheid, tot verbreeding van de klove tusschen de verschillende godsdienstige richtingen in onze kerk. Zij verjagen uit hoofden en harten de belangstelling in de hoofdreden zelf van het bestaan der kerk, de aankweeking van Godgewijden zin en wil des gemoeds naar het woord en den geest van Christus."

Na deze echt-vrome woorden gaan wij over tot het tweede deel van 't rapport, waarin wordt aangetoond, dat men zich bedriegen zou, indien men meent dat de commissie nu er voor zou wezen, om: handhaving *der leer*, te veranderen in „handhaving van het wezen en de hoofdzaak harer leer." Neen, zij acht alle bepalingen in de bijzondere reglementen, die op leer of belijdenis betrekking hebben, juist zoo „*echt-protestantsch*" omdat zij de leertucht bijna volkomen belemmeren. Wet toch is het wezen en de hoofdzaak van de leer onzer kerk? Altijd een *gevolgtrekking*, en wel eene, waarbij steeds de subjectiviteit parten speelt. Bovendien, wetenschappelijke evidentie van wat, naar 't oordeel van alle deskundigen, dat wezen en die hoofdzaak zijn, is nog niet verkregen. Derhalve is leertucht of handhaving van het wezen en de hoofdzaak niet mogelijk. Maar is er dan niet het een en ander, dat er mee *strijdt*? Het *Reglement voor*

opzicht en tucht bedreigt toch „openbaren strijd met den geest en de beginselen van de belijdenis der Herv. Kerk." Voorzeker, zelfs de kommissie, maar 1°. de strijd moet *openbaar* zijn. En wat is nu openbaar? Openbaar is niet „een bij monde of geschriften publiek gewordene strijd, maar een *evidente* strijd." Vat gij het, mijn lezer? *Evident* 2°. In dit artikel wordt niet gezegd, wat die geest en hoofdzaak wordt; hoe kan nu een rechter oordeelen of er strijd is, en dan nog wel een openbare, neen een *evidente?* 3°. De kerkelijke rechter kan die vraag niet opgelost vinden in art. 27, waar gesproken wordt van den „ganschen raad Gods, inzonderheid zijne genade in Jezus Christus;" immers blijkt niet „wettig," wat hier bedoeld wordt met „de gansche raad Gods," aangezien er zoo verschillend over gedacht wordt.

„In neev'len wandelend" besluit de kommissie, dat men ook met de handhaving te gelasten van het wezen en de hoofdzaak der leer niet vordert. Doch één geval meent zij toch te noemen van „evidenten strijd", en dat is het loochenen van het bestaan van God. Doch wie atheïsme predikt, zou reeds vrijwillig zijn ampt hebben neergelegd, voordat de kerkelijke procedure begonnen was. Uit het feit, dat meer dan een leeraar vrijwillig zijn ampt neerlegde, leidt de commissie af, dat het geweten een onweerstaanbare macht heeft in het zieleleven. En aan „het heilige en strenge gericht, dat het geweten houdt is beter dan aan eenig kerkbestuur de beslissing over te laten, of er al of niet werkelijk evidente strijd is met den geest of de beginselen van de belijdenis der Hervormde Kerk." Wat derhalve de wetenschap niet kan, vermag volgens de commissie ieders geweten. Want al spreken zij alleen van de leeraars, wij moeten de gemeenteleden ook niet uit het oog verliezen. Zelfs zij, die wellicht nooit de leer der Hervormde Kerk, vervat in onze belijdenisschriften

hoorden voorstellen, zullen nu slechts hun geweten hebben te raadplegen over de vraag, of zij ook iets gelooven in evidenten strijd met het (volgens de commissie nergens te vinden) wezen en dito hoofdzaak onzer kerkleer. Zonderlinge macht des gewetens!

De commissie herinnert dan ook, dat de kerkbesturen van leertucht reeds sedert jaren afkeerig zijn geweest.

Doch als men nu eens in de bijzondere reglementen alle genoemde uitdrukkingen als hoofdzaak, wezen, geest, beginselen enz. veranderde, kort en goed, in: de leer der Herv. Kerk en alzoo de overeenstemming met art. 11 tot stand bracht? Wat dan? Bedenk wel, zegt de commissie dat bij de groote onzuiverheid in de belijdenis, de handhaving der leer óf de onzedelijkheid bevorderen zou, óf de kerk zou doen uiteenspatten en ondergaan. Wie de leer zelf niet in haar geheel belijdt, kan toch anderen tot haar handhaving kwalijk verplichten. Maar dan zouden zij abdiqueeren moeten en de kerk laten aan „de eigenlijk gezegde confessionneelen," wat gelijk stond met de kerk af te breken.

Art. 11. kan dus zoo niet blijven; het kan ook niet in overeenstemming worden gebracht met de bijzondere reglementen, noch omgekeerd — wat dan te doen? vraagt de commissie tot vestiging van die christelijke toestanden, waardoor de heilige Geest (kapitale G.) van waarheid en liefde niet bedroefd wordt, maar de gerechtigheid, de vrede en de blijdschap des heiligen Geestes in de harten worden voorbereid en gevestigd?"

Ofschoon wij dat „gevestigd," zoo spoedig ná „vestiging" uit een stylistisch oogpunt gezien, niet fraai vinden, worden wij toch door deze woorden bijzonder gesticht en gaan over tot het positieve gedeelte van het rapport.

De commissie doet nu een voorstel tot wijziging van art.

11, en meent daartoe het recht te hebben, even als de synode het recht heeft, om het aan te nemen. Is het een feit (*evident* is het nog niet) dat de leer der kerk „*zooals zij luidt in haar geheel*, bijna door niemand meer beleden wordt, dan rust op de synode de plicht om den eisch tot handhaving van *die* leer uit haar grondwet te verwijderen. Vruchteloos heeft men de vraag opgeworpen, of de staat niet het recht zou hebben, om ons, als wij de leer onzer kerk gingen afschaffen, ons als Ned. Herv. Kerk te desavoueeren. Doch de commissie beroept zich op art. 1 van de wet op de kerkgenootschappen, waarbij aan ieder kerkgenootschap de vrijheid geschonken wordt om zijn godsdienst en de uitoefening daarvan in eigen boezem te regelen. (Gesteld, dat wij Spinoza's Ethica tegen den Bijbel inruilden, dan bleven wij toch nog des verkiezende de Ned. Herv. Kerk heeten).

De commissie herinnert nu, dat zij een verandering wil voorstellen, die bijeen moet doen blijven, wat bij elkander behoort, en dat zij dus iets moet leveren van een *conciliant* karakter. Dat karakter nu bestaat daarin, dat men eigen en anderer beginselen eerbiedigend, „naar *ware grondgedachten* zoekt, die, met betrekking tot de zaak welke men regelen wil, *wederzijds* gelden en moeten gelden, en tevens zoowel de waarde hebben van grondslagen, waarop iets kan gebouwd worden, als dat zij tot handelen dringen." Zulk een grondgedachte is, zegt de commissie, deze: ons betoog van den strijd tusschen de letter in art. 11 Algemeen Reglement, en de bepalingen in al de overige reglementen, en het daarop gebouwde bewijs van de noodzakelijkheid eener verandering in art. 11 zijn uit hun aard vatbaar om door alle partijen te worden toegestemd." Dat kan nu wel wezen, maar het is de vraag, of de partijen er vatbaar voor zijn.

Nog zulk een grondgedachte: „De vraag of iemand *wettig* lid

der kerk is en dus *rechten* heeft in de kerk, moet beslist worden door de in de reglementen omschreven wettigheid van den weg waarlangs hij in de Hervormde Kerk en op de plaats, die hij daarin bekleedt, gekomen is, en door zijn voortdurend beantwoorden aan de in de reglementen gestelde eischen."

Voorts meende de commissie, dat in de wet moest vermeld worden, *waarom* zij nu zoo ging luiden, en 't was daarom dat zij art. 3 A. R. woû uitbreiden en art. 11 A. R. op nieuw redigeeren.

Een viertal opmerkingen volgen het voorstel. De vierde luidt aldus: „Met ons voorstel wordt de schaduw van kerkrechtelijke leertucht, die in onze reglementen voorkomt, weggenomen. Door de handhaving eener leervrijheid, die beperkt wordt door de grenzen der Christelijke Godsdienst en zedelijkheid en door de beginselen der Nederlandsche Hervormde kerk, zooals die in haren oorsprong en hare ontwikkeling blijkbaar zijn, wordt de gemeente, zoowel leeraars als lidmaten, bij de vorming der uitdrukking van haar christelijk geloof gebonden aan de historische lijn, waardoor de hedendaagsche Hervormde Kerk met de oorspronkelijke Hervormde kerk samenhangt. Doch binnen die grenzen wordt hare leervrijheid gewaarborgd. De beslissing, of iemand, hij zij lidmaat of leeraar, zich al of niet binnen de grenzen zijner leervrijheid beweegt, wordt aan zijn geweten, het geweten van een mensch, die Christen en Protestant wil zijn, overgelaten."

Wij hebben een — naar wij meenen — getrouw overzicht gegeven van dit rapport, dat de aanleiding gaf tot de geboorte van het geruchtmakend voorstel der synode. Voeg daar nu bij de voorgestelde verandering van de vragen bij de aanneming tot lidmaten en de beheerkwestie, en 't is niet noodig, te bewijzen waarom wij deze synode ten laste leggen dat zij zich aan onze kerk heeft *vergrepen*. Van groote woorden

en van bedreigingen, die bij de uitkomst konden blijken ijdel te zijn geweest, wenschen wij ons te onthouden. Slechts dit betuigen wij, dat wij geen eerlijk middel onbeproefd zullen laten, om de verheffing van deze voorstellen tot wet te verhinderen; en mochten zij de bekrachtiging der kerkbesturen verwerven, dan is ook voor ons het oogenblik gekomen, dat wij door ons geweten verhinderd worden, langer ons te schikken onder het kerkelijk verband. Voor hen, die ik zelf op de klassikale vergadering heb hooren verklaren dat ook een godloochenaar lid onzer kerk zou kunnen zijn; voor de mannen, die overal waar zij de handen eenigen tijd vrij hadden, de gemeenten hebben verwoest; voor hen, die wat ons 't heiligst is, met alle kracht uit het hart der gemeente zoeken te bannen — voor hen zouden wij, die wèl weten wat het wezen en de hoofdzaak der leer onzer kerk is, moeten bukken? Wat zoudt gij modernen, zonder ons aanvangen? Hoe zoudt gij uwe armen verzorgen en wat zoudt gij met al die kerkgebouwen toch doen? Heeft uw oude vriend Roorda van Eysinga u dezer dagen niet in uw kerkelijke ellende en armoede ten toon gesteld, op een wijze, die verraadt, hoe het verkeer met geesten niet altoos blind maakt voor de werkelijkheid? Ik treed hier in geen weerlegging van het tartend rapport, dat met een sluwheid gesteld is, hunner waardig, die in kerkelijke manoeuvres en kunstgrepen doorkneed zijn, maar neem de vrijheid hier uit te spreken, wat mij als onze roeping thans voor den geest staat.

Ik begin met te zeggen, dat ik het pozitie-nemen der modernen als kerkelijke partij grootendeels wijt aan de wijze waarop onze kerkelijke strijd is gevoerd. Onze kerk verkeerde in een toestand van onwaarheid. Waardoor? In onze reglementen werd steeds gesproken van een leer, van hoofdzaak, wezen en geest der leer, en ieder wist, dat ons een nieuwe

formuleering dier leer grootelijks nood deed, en dat niet weinigen in openbaren strijd met die leer predikten. Toch waren die laatsten, langs den reglementair-wettigen weg in de kerk gekomen, en genoten zij dezelfde rechten. Hoe aan dien ingewikkelden toestand een einde te maken? Daartoe moest de waarheid gesteld worden tegenover de leugen. Daartoe had men het geweten der gemeente, haar rechtsgevoel moeten wakker roepen, en de modernen door de uitspraken van 't geweten krachtig doen veroordeelen. Zij waren daar op den duur, niet tegen bestand geweest. Het groot aantal vluchtenden zou veel grooter zijn geworden, indien de gemeente hen hoe langer hoe meer genegeerd had; hen had doen gevoelen: gij heet onze herders, maar wij volgen geen dwalenden of zoekenden; wij kunnen niet met u bidden, want gij gelooft niet aan 't gebed; wij wachten slechts op het oogenblik dat gij de plaats verlaat, die gij eigenlijk niet innemen *moogt*. De wetenschappelijke strijd, of- en defensief, had dat lijdelijk verzet moeten steunen. Dan had zich onze kerkelijke krisis geleidelijk en langs geestelijken weg opgelost; maar men heeft niet het geloof gehad, dat van geen haasten weten wil. Men heeft de leuze van gereformeerd genomen, en daardoor een menigte te hoop opgeroepen, die wel woû storm loopen maar die niet den geestelijken moed had om te lijden. Men heeft op dit ons kerkelijk verband al de fiolen van een heftigen toorn uitgegoten, en alle andere belangen doen achterstaan bij den kruistocht tegen de kerk, zooals zij nu is georganizeerd. Men deed het met tweeërlei gevolg. Velen, die tot heden het vertrouwen der gemeente hadden werden in de oogen der opgezweepte schare, luie en ontrouwe dienstknechten, omdat zij niet meegalmden in het anathema dat over het kerkgenootschap werd uitgesproken, en liever hun plicht betrachtten dan agiteerden. Daardoor

werden niet weinigen partijgangers, die bij een of twee namen zwoeren, en elk ander in den ban deden. Het tweede gevolg was, dat de modernen positie hebben genomen als de mannen die „blijven." Zij die zoolang de kerkelijke vormen hadden gegeeseld, werden nu bij uitnemendheid kerkelijk — en staan nu tegenover hun zoo even genoemde vijanden, roepende: „ziet dat gij ons de kerk uit krijgt!" Slechts enkelen hunner willen een oplossing der eene kerk in drie kerken onder één dak, maar allen laten zich hun kerkelijk radikaal niet rooven. Ze zijn nu voor het allerlaatste middel niet teruggedeinsd, en willen de kerk geheel van haar karakter als belijdende kerk ontdoen, of althans ieder wapen, dat tegen hun positie zou gekeerd kunnen worden, krachteloos maken.

Dat laatste kunnen wij niet gedoogen. En toch willen wij de kerk niet verlaten daar zij *onze* kerk is. Wat rest ons dan dit éène: lijdelijk verzet? Wij willen de kerk, die ons lief is, niet helpen verwoesten. Wil men er ons toe dwingen: men beproeve het! Wij zijn dezen strijd niet begonnen. Wij hebben geijverd voor het opschorten van den strijd, zooals die gevoerd werd.

Is dat den modernen niet naar den zin, en meenen zij nu, dat wij zelf de kerk zullen afbreken, dan is ons antwoord: op u de verantwoordelijkheid. Tot het uitspreken van deze overtuiging hebben wij ons op 't oogenblik te bepalen. Nu moeten de hoogere kerkelijke besturen weten wat zij doen. Willen zij ons dwingen, om ongehoorzaam te worden; willen zij die uitsterven (er komen nagenoeg geen moderne predikanten meer bij) onze ledig gelaten plaatsen voor hun rekening nemen; willen zij, met „den godsdienst van Jezus" gewapend, onze kerk in beslag nemen, nog eenmaal: zij moeten het weten. Wij hebben gezegd, hoe wij voor 't oogenblik er over denken.

Een onvermijdelijk gevolg van al deze twisten is een toenemende afkèer van de kerk. Het is daarom van groote waarde dat de kerk, door een ernstig man, gewezen wordt op haar groote roeping, en daarin een bewijs onvangt van goeden dunk en van welwillende gezindheid. Wij denken hier aan de zeer belangrijke rede door Mr. D. J. baron Mackay te 's Hage ônlangs uitgesproken in de 23ste Algemeene Vergadering van de Vereeniging tot Bevordering van Fabriek- en Handwerksnijverheid in Nederland. Het deed ons genoegen van zulk een bevoegd spreker een woord van hulde te vernemen aan Dr. Kuyper's eerste rede in de Tweede Kamer, welke, zoo hooren wij hier, „getuigde van grondige theoretische en praktische kennis van het vraagstuk" (de wettelijke beperking van den arbeid van kinderen), terwijl ook zijn volgende redevoeringen als „niet minder uitnemend door vorm en inhoud" geprezen worden. Maar vooral verblijdde ons het slot der welsprekende redevoering. Alzoo luidt het:

„Gewichtige werkzaamheden wachten ons, M. H. De Vereeniging heeft haar standpunt in het afgeloopen jaar gehandhaafd en ondervindt, — ik verheug mij het te kunnen verklaren, — waardeering van haar streven. Meer en meer ontstaat het besef, dat de hedendaagsche maatschappij aan groote gevaren blootstaat.

Engelands eerste Minister laat geene gelegenheid voorbijgaan, om zijne ongerustheid te uiten. Hij verheugt zich, dat zoowel zijne bondgenooten als zijne tegenstanders de handen ineenslaan. Het is mijn innige wensch, dat deze quaestie blijve buiten het bereik van den veeltijds personeelen politieken strijd, dien wij hier maar al te vaak aanschouwen.

Verhooging van loon toch is niet het eenig middel — zooals velen schijnen te gelooven. Indien het meerdere loon aan betere huisvesting en voeding of aan de Spaarbank ont-

trokken wordt, werkt het nadeelig. Hetgeen met het loon verkregen wordt, beheerscht het vraagstuk.

Hier staan wij M. H., voor eene zeer ernstige vraag, even ernstig als hetgeen wij in het begin dezer rede aanvoerden over doelmatig gebruik van kapitaal. Waar kapitalist en arbeider hunne uitgaven niet weten te regelen, dreigt de maatschappij een gevaar van onberekenbaren omvang. Een talentvol schrijver, graaf Agénor de Gasparin, drukt dit aldus uit: *„S'agit-il des classes pauvres? Commencer par la créche, finir par l'hôpital en passant par la manufacture, vivre loin de la famille, privé des forces et du bonheur qu'elle donne: tel est le destin. S'agit-il des classes riches? Le collège, puis le club, vivre exilé de l'intérieur, sevré des bonnes joies et des bonnes douleurs: tel est l'avenir."* Ziet om u henen en de juistheid van deze zinsnede uit het merkwaardig boek *„L'ennemi de la Famille"* treft U.

Indien de moderne maatschappij het familieleven bedreigt of slechts voor enkelen mogelijk maakt, zal de bestaande verslapping en verwildering steeds wijderen kring beschrijven. Geen ernstig man kan de oogen sluiten voor een toestand, dien alweder Gasparin aldus karakteriseert: *„la misère, la corruption, l'émiettement, n'attendent pas, ne temporisent pas. Si nous ne nous portons en avant, armés de résolution et de foi, ils auront vite achevé l'effondrement final!*

Overeenstemming dus tusschen Gasparin en Disraeli, terwijl een der bekwaamste leden van den Duitschen Rijksdag, dien ik toevallig ontmoette, geheel dezelfde zienswijze ontwikkelde.

Onlangs hoorde ik beweren, dat brooddronkenheid en uitspatting noodwendig gevolg zijn van een toestand, die — het wordt niet ontkend — veel te wenschen overlaat. Mogen wij echter het kwaad laten voortwoekeren? Is het niet veeleer plichtmatig, dat in zijne omgeving ieder de oorzaken der ze-

delijke verslapping opspore en bestrijde? Met genoegen zie ik, dat de Kerk — nimmer was haar roeping belangrijker dan in onze dagen — op dit gebied niet werkeloos wil blijven, want zij beschikt over krachten, die elders tevergeefs gezocht worden. Te recht zeide dr. Kuyper, 29 April: „de Kerk heeft uit het oog verloren, dat zij ook eene roeping had voor het sociale leven; ze heeft niet bevroed, dat zij de eerst geroepene was, om te maken dat zulk een kwaad niet kon voorkomen.'' Ik wil niet treden in de vraag, of de Kerk haar plicht geheel uit het oog heeft verloren; slechts dit is van actueel belang, dat de uitnemende mannen, die aan de Kerk hun leven wijden, voor den bestaanden toestand het oog niet sluiten, gelijk trouwens velen van hen dit niet doen.

Uit de woorden van dr. Kuyper trek ik nog dit gevolg, dat de Kerk, als Kerk, niet hare individueele leden, onder Gods zegen hare gewichtige roeping voor het sociale leven des te beter zal kunnen volbrengen, naarmate zij zich meer onttrekt aan het politieke leven, naarmate zij minder Staat en maatschappij identifieert. Strijd van belangen is er steeds geweest, maar die strijd behoeft niet over te slaan tot verbittering, wanneer het plichtbesef in zijn vollen omvang plaats maakt voor een noodlottig *laissez faire*. Een maatschappij waarvan een groot deel toont zijne verantwoordelijkheid jegens het geheel niet meer te erkennen, draagt de kiem van ontbinding in haren boezem. Evenals op natuurkundig gebied datgene verdwijnt, wat geen kracht meer bezit, zoo verdwijnt ook op maatschappelijk gebied al hetgeen toont geen geestkracht meer te bezitten.

Ik zeg niet te veel, wanneer ik beweer, dat de ernst der tijden dringt tot algemeene krachtsinspanning; andere natiën zien dit wel degelijk in. Moge het bij ons steeds meer het geval zijn of worden, en vooral onderlinge twee-

spalt geen onberekenbare schade toebrengen aan nationale veerkracht!"

Mogen deze woorden ernstig ter harte worden genomen. En moge God genadiglijk vergeven, wat met goede bedoelingen door ons verzuimd of gebrekkig verricht werd.

Haarlem,
27 Augustus 1874.

A. W. Bronsveld.

BIBLIOGRAPHISCH ALBUM.

Bijbelstudiën, door Dr. W. G. Brill, Hoogleeraar te Utrecht. 1e Aflev. 1e Stuk. Leiden E. J. Brill, 1874.

Zeventien jaar geleden schreef de Hoogleeraar Brill zijn onvergeten „Israël en Aegypte", waarin hij aantoont hoe de tegenstelling tusschen Israël en Aegypte de geheele geschiedenis doorwandelt. In Aegypte is alles aardsch, zelfgenoegzaam, van beneden. In Israël alles daarentegen uit God afgeleid, van zijn zegen afhankelijk, tot zijn dienst gericht. Deze tegenstelling spreidt een treffend licht op tal van geschiedenissen, uitspraken en beschouwingen, die in de Heilige Schriften voorkomen.

Dezelfde gedachte bezielt ook deze Bijbelstudiën, schoon zij hier doorgaans in meer algemeenen vorm, als de tegenstelling tusschen het hemelsche en het aardsche, wordt uitgesproken. Israël was Gods volk, d. i. het volk dat in Gods gemeenschap zoo hoog klom, dat het *eenvoudig natuurlijk* kon worden, en „dag en nacht" leeren onderscheiden.

Wie een geschrift van dezen auteur ter hand neemt, weet

vooraf, dat hij tal van schoone en diepe gedachten, vooral ook opwekking tot eigen verder nadenken, ontvangen zal. Ook deze Bijbelstudiën bevestigen het. Ze zijn ons een hoogst welkome gave, een arbeid wiens voortzetting en voltooiing wij met verlangen te gemoet zien.

Het is moeielijk alle bijzonderheden, of ook maar de voornaamste, hier na te gaan en te kenschetsen. Noemen wij enkele die kenmerkend zijn.

Prof. Brill handhaaft bij de beschouwing van de scheppingsoorkonde de waarheid van een „eeuwige schepping"; schoon hij dit woord niet uitdrukkelijk noemt. Wij doen het met hem. Er is geen spraak van pantheïstische verkleining der absolute vrijheid Gods. Wij bedoelen alleen, dat de schepping met *zedelijke* noodzakelijkheid, met de noodzakelijkheid der liefde, der vrijheid, in God gegrond is. Er *is* een begin, er is geen eeuwige stof; maar de schepping is geen willekeurige, alleen een *vrije* daad Gods. En „vrij" beteekent in God niet anders dan „zedelijk noodwendig." Hieromtrent juist te denken is niet slechts voor de beschouwing van de scheppingsdaad, maar ook voor die van de wereld als bestaanden kosmos, van het hoogste belang. Wij komen daarop terug, als wij ten slotte de grondgedachte van dit geschrift bespreken.

Op bladz. 2 hadden wij gehoopt bij een schrijver, die zoo bepaald aan het bestaan van een daemonische macht, van een Satan vasthoudt, ook de dusgenaamde restitutie-hypothese te zullen vinden ter verklaring van het *Tohuwabohu* van Gen. 1, 2. Nu wordt, daar prof. Brill de heerlijke waarheid van de „schepping aller dingen in den Zoon" erkent, maar de eeuwige persoonlijkheid van den Zoon niet uitdrukkelijk leert, eenigszins de voorstelling gevoed, alsof „de Zoon"' zich als het ware in eene goede — of rechterhand, en in eene kwade

splitste. De schrijver zelf is natuurlijk boven dergelijke Gnostiek en Arianisme verheven, maar vermijdt niet genoeg, dunkt ons, den *schijn* er van.

Bladz. 11. „Bij het woord „hemel" denke men zich evenmin dat wat wij gemeenlijk den hemel noemen, te weten de grens voor ons oog bij het opwaarts zien. Die hemel is ledig," enz. Wij voor ons zeggen niet: „*evenmin*," maar: „*evenmin alléén*." Namelijk in de Schrift draagt het zichtbare, naar zijn van God gegeven bestemming, het onzichtbare typisch in zich. De sfeer van het zichtbare en die van het onzichtbare zijn in het van den Zoon der liefde gedragen scheppings-systeem niet in strakke isoleering van elkaar gehouden, maar grijpen organisch in elkaar; of liever *in* het zichtbare openbaart zich steeds het onzichtbare, geestelijke. En op de vraag, hoe het komt dat juist van den hemel, evenals van de duisternis, niet gezegd wordt, dat God zag, dat het goed was, geven wij dan ook niet met den schrijver dit antwoord: „immers is die hemel onzichtbaar" — maar liever zeggen wij met den ouden Raschi, dat het scheppingswerk van den tweeden dag eerst met den derden tot volledige afsluiting komt.

Omtrent de veelbesproken huwelijken tusschen de zonen Gods en de dochteren der menschen (Gen. 6) ontwikkelt de schrijver uitvoerig, dat het doel hier is, in het licht te stellen, wat de liefde tusschen den man en de maagd, rein en hoog opgevat, van ouds in de menschelijke maatschappij bewerkt heeft. Ofschoon dankbaar voor de schoone beschouwing van het karakter der liefde, op bladz. 41 bij deze gelegenheid gegeven, hebben wij ons ook na aandachtige herlezing van den tekst niet kunnen overtuigen van het recht der hier ontvouwde, zonder twijfel hoogst oorspronkelijke opvatting. De vertaling van vs. 3, door prof. B. voorgestaan, schoon taalkundig mogelijk, werpt echter op deze geheele

geschiedenis een licht, bij hetwelk de zondvloed niet genoeg gemotiveerd zou wezen. Ook ontvangt de tegenstelling tusschen de „zonen Gods" en de dochteren „*der menschen*" hier niet haar vollen eisch. En wanneer de naam „zonen Gods" hier bedoeld was als eene *eerende* beschrijving, dan moest hier, naar de analogie der gansche Schrift, niet van *B'ne Elohim*, (den naam, waarmede in Job en sommige Psalmen de *Engelen* worden aangeduid) maar van *B'ne Jhvh* gesproken zijn.

Zoo zouden wij nog eenige bladzijden kunnen noemen in welke de gegeven uitlegging ons niet bevredigde, b. v. die van Gen. 15 over Malki-Tsedek en anderen; en daarentegen een groot getal, waarin oorspronkelijke, schoone, heilige denkbeelden ons boeiden. Om b. v. in een enkel voorbeeld te zien, welke teere fijnheid en wijding van gedachten het *geloof* boven een zich onvooringenomen achtende kritiek bij de uitlegging der Schrift vooruit heeft, behoeft men slechts de behandeling der geschiedenis van Ritzpa en hare zonen in dit geschrift met die in de Bijbel-uitlegging van de HH. Oort en Hooijkaas te vergelijken.

Meermalen speet het ons dat ware gedachten hier zoo *kort*, en daardoor zoo onvoldoende gemotiveerd, te zien uitgedrukt. B. v. dat de hemellichamen, naar de voorstelling der oude wereld, inderdaad dieren zijn, *Zoa*, (blad. 14 [1])), is eene schoone waarheid, maar zóó met een enkel woord los daarheen geworpen, is zij voor het meerendeel der lezers niet verstaanbaar genoeg, en voor den stompen kwaadwillige eene welkome aanleiding om zich vroolijk te maken. Desgelijks de opmerking, dat „bij elken mensch, die door de liefde waarlijk getroffen wordt, wanneer de Heere God hem

---

[1]) Men zie over die overtuiging b. v. het schoone boekje van Ant. Lutterbeck, *Baader's Lehre vom Weltgebäude*, *Frankf.* 1866.

zijne Eva tegemoet zal voeren, aan de erkentenis van het geliefd voorwerp een tijdstip van bedwelming voorafgaat." Ja, wie Dante's „*Vita nuova*" verstaat, en zijn „*Ecce Deus fortior me veniens dominabitur mihi*" als Beatrice verschijnt, die dankt den schrijver voor deze regelen. Maar het groote publiek trekt de schouders op, en de „kritiek" maakt er eene aardigheid bij.

Welke is nu echter de eigenlijke hoofdgedachte, de reden van bestaan dezer Bijbelstudiën? Om die vraag te beantwoorden komen wij tot het opgemerkte omtrent de „eeuwige schepping" terug. Uit deze waarheid volgt, dat de historische werkelijkheid in alles, en op elk punt, van *gedachte* vervuld is. Prof. Brill heeft een weerzin tegen het gewone, gedachtelooze, grove der dagelijks ons omringende werkelijkheid: in alles zoekt hij het ideale, de hoogere beteekenis. Haar beschrijft hij zelfs door de bewoordingen, waarin hij het verhaal van de feiten kleedt, en laat haar den lezer raden.

Deze waarheid echter „staat op het scherp van een scheermes." Zij *zelve* is de heerlijkste realiteit, gegrond in de vleeschwording des Woords, ontwijfelbaar voor elk die deze vleeschwording gelooft. Dus ook voor prof. Brill, die haar b. v. bij de geschiedenis van Ismaël en Izaäk aldus uitdrukt: „Het standpunt van Israël wraakt als ongewijd, wie niet bevoegd is het natuurlijke in het wonderlijkste, God in het menschelijkste, het wonder in het natuurlijkste, te erkennen."

Maar hier kan men ook onwillekeurig, zoo men de vleeschwording niet onwrikbaar bij alles, en ook van den aanvang af als *streven*, als noodzakelijkheid der liefde in God, vasthoudt, tot idealisme, tot *docetisme* [1]) komen. Naar aanlei-

---

[1]) Het verklaren van de stoffelijke werkelijkheid voor *schijn:* de meening, dat het feitelijke min of meer eene verdonkering van de Idée is, in plaats van hare openbaring.

ding van Abrahams offerande wordt gezegd: „Niet op de feitelijke uitvoering komt het aan. Wat God *ziet* en doet zien, is werkelijkheid: niet wat *wij* uitrichten. Dit laatste is slechts eene schijnvertooning. Op het geloof, op de gezindheid van het hart, en de daardoor tot stand komende betrekking met God komt het aan. Dat ideale is de eenige werkelijkheid: wat wij werkelijkheid achten en noemen, ons *werken*, zooals de Apostel Paulus zoo nadrukkelijk leert, is iets onwezenlijks, is de dood."

Deze beschouwing, ook elders doorschemerend, helt onzes inziens tot eenzijdigheid over.

Wat wij uitrichten, zou het slechts eene *schijnvertooning* zijn?

Neen, antwoorden wij: het is wel slechts een *verschijnsel*, maar dat is niet hetzelfde als *schijn*.

Met recht onderscheidt Kant tusschen het verschijnsel en de waarheid die er achter is: tusschen het *phaenomenon* en het *noumenon*. Maar hierin dwaalt hij, dat hij dezen staat van zaken voor *normaal* houdt. Neen, het is zoo *geworden* van wege den *val* in de *zonde;* ééńs was het zoo *niet*, en ook ééńs weder zal het zoo niet meer zijn. Dat wij niet de wezenlijkheid, maar slechts het verschijnsel zien, is niet constitutief, maar alleen accidenteel.

Het Woord werd vleesch. En die werking gaat voort, onder Hem die het Hoofd is. Het *verschijnsel* is niet een *schijn*, die weggeworpen, maar juist een verschijnsel, dat van het licht, van het wezenlijke, doordrongen moet worden. De geschiedenis is niet slechts (bladz. 184) „inkleeding" van eeuwige waarheid, maar zij *verwerkelijkt* die waarheid.

Niet eene zekere afgetrokken „waarheid" is het oorspronkelijke, eeuwige, waar dan het feitelijke als een tijdelijk en min of meer hinderlijk omkleedsel aan zou toegevoegd zijn: zoodat men bij de historische feiten zou moeten vragen: „welke

is nu de algemeene idée, die hierin verborgen ligt?" om dan, na deze geraden te hebben, het feit onverschillig weg te werpen, gelijk de schaal als de vrucht, de kern, bereikt is. Neen, de betrekking tusschen idée en feit is veel inniger. Niet „de waarheid" is het hoogste, of, met andere woorden, *God:* maar omgekeerd, God is de waarheid, de levende, d. i. de in zijne daden en woorden geopenbaarde, God. Tot de „rede", die den mensch noodig is, om de hoogste „waarheid" te vatten, komt de mensch eerst door overgave aan de objectieve Rede, die uit de historie spreekt. Want nog eens: het Woord werd vleesch, niet: heeft zich met vleesch *omkleed*, maar: *is* vleesch *geworden*. De Heilige Geest, de hoogste Waarheid in ons, zou, naar de belofte des Heilands, als Hij kwam, „alles uit Christus nemen," geen afgetrokken waarheid kennen, die buiten den historischen persoon des vleeschgeworden Woords zou omgaan.

„God is liefde." Dat is: de diepste achtergrond van alle dingen, datgene waar ons nadenken ten slotte in rust, als in het aller-algemeenste en hoogste wat het bereiken kan, is niet eene kalme, beweginglooze, kristalheldere Rede-waarheid, maar het hoogste Leven, feitelijke zelfmededeeling, eeuwige beweging van den ondoorgrondelijken grond uit, welke in onze menschelijke taal Liefde, d. i. vrije scheppingskracht, heet. God is dus niet alleen de hoogste Waarheid, maar ook het hoogste, eeuwige *Feit*, waarin al wat voorts feit zal wezen, bepaaldelijk de meest-eigenlijke, d. i. de *heilige*, geschiedenis, gegrond is. Dit te miskennen, tusschen idée en feit eene zekere scheiding ten gunste van den *eerste* der beide termen te maken, is een kiem van idealisme, waardoor elke historie, maar allereerst de hoogste, d. i. de heilige historie, onwillekeurig in hare beteekenis verkort wordt.

Niets zou ons aangenamer zijn dan wanneer ons uit de lezing van de volgende stukken dezer Bijbelstudiën, welke wij met ongeduld wachten, bleek dat wij ons bedrogen hebben, als wij den geëerden schrijver eene neiging tot dit idealisme toekenden. Zijne schoone, stichtelijke aanwijzingen van de in de feiten liggende symboliek, zijn te voorschijn brengen van „het lied, dat in alle dingen slaapt," zouden wij er des te meer door genieten. In elk geval late niemand, wien het om dieper inzicht in den geestelijken achtergrond der heilige geschiedenis te doen is, deze bladzijden ongelezen.

's Hage. J. H. GUNNING JR.

Ons eigen boek, door H. KOORDERS-BOEKE, Amsterdam, P. N. van Kampen & Zoon. Eerste stukje.

Door de goede en trouwe zorgen van een ijverige stadgenoote bestaat alhier een school, waar fabrieksmeisjes in nuttige dingen en in goeden geest onderwezen worden. Tot de dames, die een gedeelte van 't onderricht op zich genomen hebben, behoort ook mevr. Koorders-Boeke, in de lezende wereld niet onbekend en niet onbemind. De gedachte is bij haar opgekomen: „Iemand moest eens voor onze fabrieks-kinderen een boek schrijven, waar ze met genoegen in lazen, waar ze thuis wat uit navertellen konden, en dat hen aangenaam bezig hield, en — dit is toch het allerhoogste — dat meehielp om hen tot hunne ware bestemming te brengen." — Bij denken echter liet zij 't niet. Zij vertaalde enkele verhalen uit het engelsch, schommelde in laden en portefeuilles, diepte

haar voorraad herinneringen op, en zoo kwam dit boekske voor de fabrieksmeisjes, die dit haar „eigen boek" mogen noemen, ter wereld.

De ondervinding heeft bewezen, dat „onze meisjes" de verhalen allerprettigst vinden. Dit verwondert ons niet. De vertellingen. die wij hier aantreffen, zijn zóó boeiend en zoo bevattelijk, dat zelfs vrij groote kinderen er naar moeten luisteren. — Dit boekske kan ook, naar 't mij voorkomt, gebruikt worden door hen, die Bewaar- en Zondagscholen houden, en als prijs voor kinderen van onze lagere scholen. Misschien zal echter de schrijfster bij de samenstelling van het tweede stukje, waarnaar wij verlangend uitzien, iets voorzichtiger moeten wezen in het doen eener keuze. Het versje, bijv. waarin de „Joden-buurt" naar 't leven geteekend wordt, moet den Israëliet ergeren, en *kan* in christen-kinderen de neiging versterken, om met Joden te spotten, — wat niet oorbaar is.

Hartelijk hoop ik dat, naar den wensch van de schrijfster „dit boekje meê moge werken om hooger eerbied in te boezemen voor het Boek der Boeken, en dat eenmaal onze namen gevonden mogen worden in het Boek des Levens."

De Schipbreuk van de „Ville-du-Havre" en van de „Loch-Earn" — Persoonlijke herinneringen van N. Weiss. Uitgegeven door het Evangelisch Verbond. Amsterdam, H. de Hoogh & Co. 1874. Prijs 90 cents.

Hoe snel ook de indrukken in onze dagen elkander verdringen en uitwisschen, — toch zal bijna niemand, die deze regelen leest, al reeds vergeten zijn op welke ontzettende wijze het prachtige Stoomschip de „Ville-du-Havre" met tal van menschen in de diepte is verdwenen. Dat Carrasco een

van hen was, verhoogde bij het christelijk publiek het smartelijke van den indruk, door dezen ramp teweeggebracht. De Heer Weiss heeft „een authentiek verhaal" geleverd van alles wat hij op dien gedenkwaardigen overtocht heeft beleefd. Het Jezuïeten blad *l'Univers*, het vergaan van de *Ville-du-Havre* besprekend zeide met het oog op Carrasco: „Spanje heeft een afvalligen priester geleverd. Hij is omgekomen aan boord van de *Ville-du-Havre*, hij is thans geoordeeld, laat ons er dus niet meer over spreken." Wij willen aan die opwekking geen gehoor geven; maar liever u toeroepen: lees dit aangrijpend verhaal van den Heer Weiss. Het is door het Evangelisch Verbond goed vertaald, het is keurig gedrukt, en het heeft hier en daar zelfs letterkundige waarde. Voor volks-bibliotheeken, jongelings-vereenigingen en christelijke leeskringen kunnen wij 't niet genoeg aanbevelen. Moge het door zijn ernst evenzeer stichten, als door het ontzaglijke van zijn hoofd-inhoud spreken tot hart en verbeelding.

Ontgoocheling, Bijdrage tot de billijke waardeering van het zoogenaamde Spiritisme van Dr. A. RUTGERS, van der Loeff. Enschede, M. J. van der Loeff.

Dr. Meijboom van Amsterdam heeft onlangs in een courantenartikel het spiritisme trachten afbreuk te doen door meetedeelen dat in Londen de Heeren Maskelyne en Cook door hun vlugheid (ze zijn goochelaars) en hun kennis van werktuigkunde in staat zijn, om al de dingen te doen, die spiritisten, zooals de gebroeders Davenport, beweren te verrichten door het Spiritisme. De genoemde goochelaars laten nu ook tafels dansen, met de daaraanzittenden in de lucht opstijgen e kloppen; ook zij laten lichtende bouquetten en muziekinstrumenten door de kamer zweven, terwijl men hoort dat de in-

strumenten bespeeld worden. Ook zij laten — doch genoeg. Dr. Meijboom noemt dit ten opzicht van het Spiritisme een „ontgoocheling" Hierover is zijn vriend Dr. Rutgers van der Loeff niet weinig verontwaardigd. Hij twijfelt niet aan Dr. M's *edele* bedoeling, maar noemt zijn redenering onlogisch en beneden den ernst van de *„enorme zaak"* die hij ziet in 't spiritisme. Als proeve van stijl en polemiek zou ik dit geschrift niet durven aanbevelen, maar het is merkwaardig als uiting van *geloof* — aan het spiritisme, met welks *wetenschappelijke* behandeling, naar wij hier vernemen, werkelijk een aanvang is gemaakt, „die iets goeds belooft," en waaromtrent Dr. van der Loeff ons weldra zal inlichten. Als een kerkelijk verschijnsel zij er nog op gewezen, dat wij hier twee voormalige begaafde aanhangers der Groninger school aantreffen: den een op een spiritische soirée, den ander in de voorste gelederen der moderne theologie. Wanneer zullen de *getrouwe* groningers toch eens „ontgoocheld" worden?

De Zaaijer. Tijdschrift voor Burger en Boer. Tweede Jaargang. Amsterdam, H. de Hoogh & Co.

Wij hebben er geen berouw van, dat wij dit tijdschrift bij zijn optreden met ingenomenheid hebben begroet. De goede verwachtingen, die het in ons opwekte, heeft het vervuld. Het paart degelijkheid aan verscheidenheid; het is even onderhoudend als ernstig. Misschien kan het voor ons worden, wat *Daheim* (vooral in den beginne) voor Duitschland is geweest. Of dit inderdaad geschieden zal, hangt ook af van de deelneming, die het tijdschrift vindt. Wordt het voldoende ondersteund, dan zal het oorspronkelijke platen kunnen geven, (beter *gedrukt* worden *kan* het niet) en voor een wijden kring een onderhoudende lectuur leveren, waarnaar toch nog

altijd gevraagd wordt. — Laat mij hier nu nog bij mogen opmerken, dat *de Zaaijer* door onze dichters spaarzamelijk bedacht wordt.

Des christens ontvangst en uitgaaf, door J. DE LIEFDE, Amsterdam, Hoveker en Zoon. 1873.

Wij herlazen nog eens het ons reeds lang bekend boekske, en bewonderden op nieuw het talent van de Liefde. De *vierde* druk van deze „Bladzijden uit het dagboek van eenen proponent," getuigt voor het goed onthaal dat het vond; deze nieuwe, nette uitgaaf voor de vrienden, die het nog steeds ontmoet. Natuurlijk en ongedwongen stelt het de waarde van 's Heeren woord: „Gij hebt het om niet ontvangen, geeft het om niet" in helder licht. Moge het bij voortduring tot een zegen zijn voor de gemeente, en allen die onder haar in het Woord arbeiden.

De Smidsgezel, — de Bijlhouwer — en de Hopmansvrouw van Utrecht door H. J. VAN LUMMEL. In Volks-uitgave, met 12 platen. Utrecht, C. van Bentum, 1873.

De schrijver der hier genoemde werken wordt algemeen gerekend, tot de sieraden te behooren van den nederlandschen onderwijzers-stand. Wat hij als *man van het vak* schrijft wordt algemeen gewaardeerd. Doch ook als populair schrijver bezit hij groote verdiensten. Niet alleen heeft hij de gave, om belangrijke gebeurtenissen op boeiende wijze en met kennis van zaken voor te stellen, maar hij bezit ook het talent, om in den vorm van verhalen een tijd of tijdvak uit het verleden levendig te teekenen. Vooral is hij te huis in de geschiedenis

van zijn woonplaats, de aloude bisschopsstad, en is hij vertrouwd met de dagen, toen aldaar de Hervorming doordrong en haar eersten strijd te strijden had. Hij doet niet, wat enkelen van zijn collega's doen, die uit een handboek voor de geschiedenis des vaderlands al hun kennis van ons verleden putten, en daarmee gewapend hun meestal beperkte verbeelding vrij spel laten om ons een tafereel op te hangen, uit de eerste dagen der Hervorming", uit den „Bloedstrijd," of iets dergelijks. De heer v. L. heeft zijn onderwerp bestudeerd. Wat hij ons aanbiedt is degelijk bewerkt. Een gezonde, godsdienstige geest doordringt bovendien zijn verhalen, die vele kringen van ons lezend christelijk publiek en vele jongelieden moeten boeien. Hartelijk zal ik mij verblijden, indien het 12tal afleveringen, welks prijs, indien ik mij niet bedrieg, nog altijd *f* 3.60 is, vele lezers vindt, en deze volks-uitgave weldra een nieuwen druk beleeft.

Voor kerk en Theologie. Mededeelingen en Bijdragen van J. J. VAN OOSTERZEE. II. III,

De inhoud van deze aflevering bestaat uit een zeer belangrijke en van *groote* belezenheid getuigende studie over D. F. Strauss. Menige lans werd door Dr. v. O. met den apostel des ongeloofs in zijn „Leven van Jezus' gebroken, toch ontviel hem geen bitter woord. De Hoogl. Opzoomer behoeft nog zijn woord niet terug te trekken, dat zijn amptgenoot v. O, nooit met vergiftigde wapenen gestreden heeft. Ook dit stuk is ernst en waardig en kan aan oude en vooral aan jonge theologen niet genoeg worden aanbevolen. In het tweede artikel: „De theologie aan de hoogeschool" betoogt de Hoogleeraar, dat het noch *recht*, noch raadzaam is de Theologische Faculteit aan de Hoogeschool door een Faculteit voor Godsdienstweten-

schap te vervangen. Hier en daar, schemert bij den onvermoeiden kampioen voor het goedrecht der wetenschap, eenige moedeloosheid door, welke wij verklaren kunnen. „Waar staan wij thans; waar moet het heen; wat kunnen wij doen?" Dit drietal vragen beantwoordt de schrijver in een derde stuk getiteld: scheiden of samenblijven? Het antwoord is gegeven, voordat de Synode van dit jaar samenkwam, en verliest daardoor wel eenige aktualiteit. Gaarne echter bekennen wij, dat wij medio Juli in hoofdzaak hetzelfde advies zouden gegeven hebben. De rubriek: „Voor de apologetische bibliotheek" hadden wij gaarne iets rijker gezien. Wij danken den schrijver ook voor deze vrucht van zijn arbeid — en eindigen als hij met den wensch: over ieder goed zaad gebiede de Heer des oogstes den zegen!

A. W. B.

KERKNIEUWS.

HERVORMDE KERK.

Na afgelegd examen zijn tot de Evangeliebediening in de Nederlandsche Hervormde Kerk toegelaten: door het Prov. Kerkbestuur van Gelderland de heer Egbert Otten; door het Prov. Kerkbestuur van Zuidholland de heeren Ahasuerus Voorhoeve, Jan Dirk van Arkel en François van den Berg; door het Prov. Kerkbestuur van Zeeland de heer Arnoldus Wijn; door het Prov. Kerkbestuur van Noord-Holland de heer K. W. Vethake.

Door het Provinciaal Kerkbestuur van Utrecht is na gehouden colloquium doctum de heer F. Lion Cachet, vroeger Pred. te Utrecht (Zuid-Afrika), tot de Evangeliedienst in de Nederl. Herv. Kerk toegelaten.

Door het Provinciaal Kerkbestuur van Zeeland is aan den heer S. F. Kruijt, Pred. te Aagtekerke, op zijn verzoek, eervol emeritaat verleend, in te gaan 1 October e. k., en door dat van Drenthe aan den heer E. R. Borgesius, Pred. te Norg, in te gaan 1 October e. k.

GELDERLAND.

ARNHEM.

WAGENINGEN, 26 Julij. Tot onze blijdschap vernamen wij heden morgen, dat onze geachte Leeraar, Ds. J. E. van Toorenenbergen, vrijheid had gevonden voor de beroeping naar Veenendaal te bedanken. Hij verbond zich weder aan de gemeente met Gal. I: 11.

VELP, 27 Julij. Door mevr. de wed. J. Baak geb. Ontijd, op het einde des vorigen jaars overleden, werd aan de gemeente eene som van *f* 1000 en aan het algemeen armbestuur *f* 500 gelegateerd, beide vrij van successieregt.

APELDOORN, 1 Aug. De Kerkeraad alhier heeft uit een drietal van Predikanten, bestaande uit DD. W. J. Jorissen te Rotterdam, Dr. P. S. van Ronkel te Amsterdam en E. A. G. van Hoogenhuize te Steenwijk, met eenparige stemmen eerstgenoemden beroepen.

VOORST, 5 Aug. Ds. R W. L. Talma, Pred. te Lemmer, heeft onze beroeping aangenomen.

APELDOORN, 18 Aug. Ds. W. J. Jorissen heeft ons beroep aangenomen.

BRUMMEN. Zie Richmond (cl. Zutphen.)

NIJMEGEN.

ELDEN, 9 Aug. Onze van Vleuten beroepen Leeraar, Ds. N. A. de Gaaij Fortman, werd heden voormiddag tot zijne bediening ingeleid door Ds. J. C. Verhoeff, Pred. te Utrecht, met Joh. I: 43*a*, terwijl de bevestigde des namiddags zijne intrede deed met 1 Cor. II: 2.

ZUTPHEN.

WICHMOND, 26 Julij. Nadat onze geachte Leeraar, Ds. Y. D. Muller Massis, tot groote blijdschap der gemeente haar berigt had, dat hij na ernstig beraad voor de beroeping naar Vreeland had bedankt, vernamen wij heden dat hij eene beroeping naar Brummen ontvangen en in beraad genomen had.

DOESBORGH, 26 Julij. Ds. H. E. Faure, Pred. alhier, is beroepen te Ter Aa.

— 2 Aug. Ds. J. Diehl, Préd. te Chaam, heeft voor de beroeping herwaarts bedankt.

WICHMOND, 9 Aug. Heden maakte onze Leeraar, Ds. Y. D. Muller Massis, ons tot onzer aller groote blijdschap bekend, dat hij, na ernstig beraad, ook voor de beroeping naar Brummen had bedankt.

DOETINCHEM, 10 Aug. De diaconie dezer gemeente werd dezer dagen zeer verblijd. Bij uiterste wilsbeschikking van Ds H. J. Eerligh is haar vermaakt de aanzienlijke som von ƒ 10,000 vrij van successieregten. 's Mans nagedachtenis wordt hierdoor op bijzondere wijze in waarde gehouden.

GORSSEL, 11 Aug. Heden werd uit het vroeger geformeerde twaalftal van Predikanten door den Kerkeraad en het Kiescollege het alphabetisch gestelde zestal opgemaakt: DD. A. Alberti te Rekken, W. J. Coenen te Batenburg, .. Damsté te Wierden, C. A. Klinkenberg te Aalten, M. van Heijningen Nanninga te Ter Horne en J. Noordink de Wilde te Wehl, en hieruit terstond dit drietal: DD. Coenen, Damsté en Nanninga.

TIEL.

INGEN, 19 Julij. Maakte Ds. H. van Woudenberg Hamstra, Pred. alhier, ons vóór veertien dagen bekend, eene eenparige beroeping naar Oijen en Megen te hebben ontvangen, heden moesten wij tot ons leedwezen vernemen, dat hij haar had aangenomen.

IJZENDOORN, 9 Aug. Woensdag 5 Aug. ll. was voor onzen geachten Leeraar, Ds. Th. Klippink. en voor de geheele gemeente een feestdag. Onze Leeraar mogt gedachtenis vieren van zijne 25jarige Evangeliebediening. Onderscheidene ingezetenen lieten de vaderlandsche driekleur uit hunne woningen wapperen. Verscheidene geschenken, waaronder in zilver met inscriptiën, vloeiden onzen geliefden Leeraar toe. Vele waren de bewijzen van deelneming en belangstelling, zoo uit de gemeente als van elders. Heden werd het feest kerkelijk herdacht. Ds. Klippink trad in de voormiddaggodsdienstoefening voor eene talrijke schare op en had tot tekst 1 Thess. III: 9 en 10, met weglating der woorden: „Uw aangezigt te mogen zien enz." Na het uitspreken van den zegen hief de gemeente eenparig de bekende zegenbede staande aan. In het kerkezakje werd een bankbillet gevonden van ƒ 25. Moge de waardige man nog vele jaren gespaard blijven en met blijdschap aan onze volmaking arbeiden.

BUURMALSEN, 17 Aug. De heer J. F. L. Boonacker, Candidaat, heeft voor de beroeping naar deze gemeente bedankt.

ZALT-BOMMEL.

HERWIJNEN, 2 Aug. Heden maakte onze Leeraar, Ds. A. H. Overman, aan de gemeente bekend, dat hij eene beroeping had ontvangen naar Poederoijen en Loevestein.

HURWENEN, 9 Aug. Heden deelde onze Leeraar, Ds. J. S. Tichelman. aan de gemeente het berigt mede, dat hij zich verpligt had gevoeld de beroeping naar Hellevoetsluis aan te nemen.

NEDERHEMERT, 14 Aug. In de alhier bestaande vacature, voortdurende door het bedanken van den heer T. J. Ringeling, werd heden op vertoonde acte van collatie van den heer A. J. H. M. A. baron van Nagell van Nederhemert, door den Kerkeraad tot Predikant beroepen de heer A. Voorhoeve, Candidaat bij het Prov. Kerkbestuur van Zuidholland

HERWIJNEN, 16 Aug. Heden morgen vernamen wij tot onze blijdschap, dat onze Leeraar, Ds. A. H. Overman, vrijheid had gevonden voor de beroeping naar Poederoijen te bedanken.

HARDERWIJK.

DOORNSPIJK, 19 Julij. Heden nam onze naar Spijk (classis Appingadam) beroepen Leeraar, Ds. G. Ringnalda, van ons afscheid met Hand. XX: 32.

OLDEBROEK, 26 Julij. Aan het einde der morgen-godsdienstoefening van heden maakte onze Leeraar, Ds. E. A. Lazonder, ons bekend, dat hij ook voor de beroeping naar 's Greveldum Kapelle had bedankt.

OENE, 31 Julij. Onze Leeraar, Ds J. Noordink, heeft eene beroeping naar Nunspeet ontvangen.

ELBURG, 14 Aug. Tot Predikant dezer gemeente is beroepen Ds. J. C. Eijkman, Pred. te Bruchem c. a., die ons beroep bereidvaardig heeft aangenomen.

EMST, 16 Aug. Ds. A. A. C. Sels, vrijwillig afstand doende van zijne betrekking als Herder en Leeraar dezer gemeente, nam heden morgen afscheid van ons met eene leerrede naar Marc. III: 35.

OENE, 17 Aug. Onze Leeraar, Ds. J. Noordink, heeft voor de beroeping naar Nunspeet bedankt.

ZUID-HOLLAND.

's GRAVENHAGE.

'S GRAVENHAGE, 6 Aug. Jongstleden Zondag avond werd dr. J. A. Gerth van Wijk, van Groningen tot ons overgekomen, in tegenwoordigheid van eene zeer talrijke schare in de Groote Kerk bij de gemeente ingeleid en in zijn heilig dienstwerk alhier bevestigd door onzen jongsten predikant, Ds. C. J. Bryce, met eene indrukwekkende leerrede naar Num. X: 29, 31, 32. Gisteren avond hield de bevestigde voor een niet minder talrijk gehoor zijne intreêrede met 1 Cor. II: 2, die blijkbaar met innige belangstelling door de groote schare werd aangehoord.

LOOSDUINEN, 8 Aug. Heden ontvingen wij het verblijdende berigt, dat Ds. G. van Herwaarden, Pred. te Garijp, de beroeping naar deze gemeente had aangenomen.

ROTTERDAM.

BERGSCHENHOEK, 27 Julij. Onze Leeraar, Ds. C. A. Renier, ontving heden morgen eene beroeping naar Fijnaart en Heijningen, welke hij eenigen tijd in zeer ernstige overweging hoopt te nemen.

KRALINGEN, 9 Aug. Onze oudste Leeraar, Ds. A. H. C. van Senus, genoot heden het voorregt gedachtenis te vieren van zijne veertigjarige vervulde Evangeliedienst. Was hem den vorigen dag door onzen jongsten Leeraar, Ds. Chr. Knap, namens kerkeraad, kerkbestuur en gemeenteleden, een kostbaar geschenk overhandigd ten blijke van de achting hem toegedragen, heden trad hij op voor een aanziengehoor, waaronder mede de burgemeester van Rotterdam, als ambachtsheer dezer gemeente, en sprak met opgewektheid en jeugdig vuur eene rede uit over 2 Tim. IV: 17*a* „De Heer heeft mij bijgestaan en bekrachtigd" in aansluiting aan de bede, waarmede hij voor bijna 35 jaren de Evangeliebediening in ons midden aanvaard had naar Ps. LXXXVI: 16*b* „Geef uwen knecht uwe sterkte." Spare God den waardige jubilaris nog lang voor zijne betrekkingen en tot nut der gemeente van Christus. Dit is de bede van allen, die hem, in grooten getale, op zijn jubilé kwamen begroeten.

BERGSCHENHOEK, 16 Aug. Onze Leeraar Ds. C. A. Renier, heeft de beroeping naar Fijnaart c. a. afgewezen.

DELFSHAVEN, 21 Aug. Ter voorziening in de bestaande vacature, voortdurende door het bedanken van Ds. H. A. E. Heinecken

te Hijlaard, is het volgende drietal geformeerd: DD. G. van Herwaarden te Garijp, B. Mossel te Renkum en D. Wielandt te Zwartsluis, waaruit eerstgenoemde gekozen is.

LEIDEN.

HAZERSWOUDE, 29 Julij. Ds. A. Keers, Pred. te Enschedé heeft ons beroep aangenomen.

OUDE EN NIEUWE WETERING, 2 Aug. Tot onze innige blijdschap vernamen wij heden morgen, dat onze geachte Leeraar, Ds. J. Knottenbelt, vrijheid had gevonden voor de beroeping naar Broek op Langendijk te bedanken.

LEIMUIDEN, 6 Aug. De Kerkeraad ontving den 30 Julij het teleurstelde berigt, dat Ds. C. P. N. Pikaar, Pred. te Vriezenveen, voor de op hem uitgebragte beroeping bedankt heeft.

KATWIJK AAN ZEE, 9 Aug. Het was heden een blijde dag. Nadat Ds. J. A. de Vlieger, van Oosterland tot ons overgekomen, des voormiddags plegtig tot de gemeente was ingeleid door onzen oudsten Leeraar, Ds. A. Piper, deed hij des namiddags zijne intreêrede naar 1 Tim. I: 15*a*. De beide vacaturen zijn nu vervuld.

ZEVENHOVEN, 17 Aug. Heden ontving de Kerkeraad het teleurstellende berigt, dat Ds. F. Sebesta, Pred. te Nicolcitz (Moravië), voor de op hem uitgebragte beroeping naar deze gemeente bedankt heeft.

OUDE EN NIEUWE WETERING. Zie Broek op Langendijk, (cl. Alkmaar).

DORDRECHT.

OUD-ALBLAS, 28 Julij. Heden is alhier beroepen Ds. P. C. van der Horst, Pred. te Gorinchem.

OUD-BEIJERLAND, 9 Aug. Op nieuw werden wij verblijd door de mededeeling, dat onze jongste Leeraar, Ds. J. E. Steenbakker Morilijon Loysen, ook voor de beroeping naar Woudsend had kunnen bedanken.

GORINCHEM, 9 Aug. Heden werd ons bekend gemaakt, dat onze Leeraar, Ds. C. P. van der Horst, voor de beroeping naar Oud-Alblas bedankt had.

BOVEN-HARDINKSVELD, 25 Aug. Nadat door den Kerkeraad met algemeene stemmen beroepen was Ds. A. J. Loois, Pred. te Hoog-Blokland, ontvingen wij heden het teleurstellend berigt, dat hij de beroeping naar deze gemeente niet aannam.

GIESSEN-NIEUWKERK, 25 Aug. Ds. L. van Maanen, Pred. te Oud-Vossemeer, die een beroeping naar deze gemeente ontvangen had, heeft daarvoor bedankt.

GOUDA.

LEKSMOND, 24 Julij. Uit een door het Kiescollegie geformeerd tweetal van predikanten, ter electie den Collator aangeboden, bestaande uit DD. J. van Dijk te Veen en A. J. Lovis te Hoogblokland, is door den Kerkeraad alhier eerstgenoemde beroepen.

NOORDELOOS, 26 Julij. Heden gaf onze geachte Leeraar, Ds. K. E. van Griethuijsen, ons kennis, dat hij eene beroeping naar Zijderveld ontvangen en in beraad genomen had.

GOUDERAK, 2 Aug. Ds. Th. Hoog, Pred. te Sluipwijk, heeft de beroeping naar deze gemeente aangenomen.

OOSTERWIJK, 6 Aug. Door stemgeregtigden werd heden het volgende drietal van DD. Predikanten opgemaakt: C. J. van Vledder te Zunderdorp, R. O. C. Aitton te Stavenisse en J. C. Diehl te Leerdam. Het tweetal, uit de beide eersten bestaande, zal aan den Ambachtsheer ter electie worden aangeboden.

LEKSMOND c. a., 14 Aug. Ds. J. van Dijk, Pred. te Veen, heeft voor het beroep naar hier bedankt.

ZIJDERVELD, 19 Aug Ds. P. J. van Griethuijsen, Pred. te Noordeloos c. a., heeft het beroep naar deze gemeente aangenomen.

OUDEWATER. Zie Wolsum c. a. (zie cl. Sneek).

BERGAMBACHT. Zie Wolsum c. a (zie cl Sneek).

BRIELLE.

MELISSANT, 26 Julij. Heden nam onze naar Tholen vertrekkende Leeraar, dr. J. L. Fortuijn Droogleever, een hartelijk afscheid van ons met Ps. CXXXVIII: 8.

STELLENDAM, 28 Julij. Heden werd door stemgeregtigden tot Leeraar dezer gemeente benoemd Ds. D. P M. Huët, Pred. te Dirksland.

ZWARTEWAAL, 7 Aug. Heden ontving de Kerkeraad het berigt van Ds. H. Timmers van Knollendam, dat hij voor de beroeping naar deze gemeente bedankte.

SPIJKENISSE, 9 Aug. Onze Leeraar, Ds. L Overman, maakte ons in de namiddag-godsdienstoefening van heden bekend, dat hij eene beroeping naar de gemeente te Oudenhoorn ontvangen en onmiddelijk besloten had daarvoor te bedanken.

HELLEVOETSLUIS, 10 Aug. Ds. J. S. Tichelman, Pred. te Hurwanen, heeft de beroeping naar deze gemeente aangenomen.

NOORD-HOLLAND.

AMSTERDAM.

ANKEVEEN, 22 Julij. Onze geachte Leeraar, Ds. J. F. W. Kleber, heeft eene beroeping naar de gemeente te Diemen ontvangen.

AMSTELVEEN, 26 Julij. Heden nam onze naar Hem beroepen Leeraar, Ds. H. W. Bruins, in de voormiddag-godsdienstoefening afscheid van ons, sprekende naar Hebr. XI: 1.

ANKEVEEN, 9 Aug. Onze geliefde Leeraar, J. F. W. Kleber, verblijdde ons heden door het berigt, dat hij voor de beroeping naar Diemen had bedank. Hij verbond zich weder aan ons met eene rede naar Jak. I: 22.

AMSTELVEEN, 11 Aug. Tot Herder en Leeraar is hier gekozen Ds. J. Brummelkamp, Pred. te Veenendaal.

AMSTERDAM, 11 Aug. Ds. G. Doedes te Velsen heeft het beroep niet aangenomen. Dientengevolge heeft het Kiescollegie het volgende drietal opgemaakt: Dr G. J. van der Flier te Delft, H. V. Hogerzeil te Arnhem en L. Steinfort te Bloemendaal.

NEDERHORST DEN BERG, 11 Aug. De heer H. A. J. Lutge heeft tot onze blijdschap ons beroep aangenomen.

AMSTERDAM, 11 Aug. Ds. G. Doedes te Velzen heeft het beroep niet aangenomen. Dien ten gevolge heeft het kiescollegie het volgende drietal opgemaakt: Dr. G. K. van der Flier te Delft, H. V. Hogerzeil te Arnhem en L. Steinfort te Bloemendaal.

HILVERSUM, 18 Aug. Met hartelijke dankzegging aan den milden gever of geefster mogen diakenen van hier mededeelen, dat Zondagmorgen in de kerk voor de diaconie gecollecteerd is de belangrijke gift van *f* 100. Te meer was deze gift hoogst welkom. daar van wege de veelheid der armen de diaconie groote behoefte heeft aan ondersteuning.

MUIDERBERG, 22 Aug. Door de vergadering van stemgeregtigden werd, nadat de heer J. de Jongh van Arkel bedankt had, heden hier beroepen de heer E. Otten, Proponent.

MUIDEN. Zie Leusden (cl. Amersfoort).

HAARLEM.

WIJK AAN ZEE EN DUIN, 9 Aug. Heden ontvangen wij het verblijdende berigt, dat Ds. W. N. Wolterink, Pred. te Sirjansland, de beroeping naar deze gemeente heeft aangenomen.

KNOLLENDAM, 9 Aug. Heden maakte onze Leeraar, Ds. H. Timmers, ons aan het einde der godsdienstoefening, dat hij vrijheid had gevonden voor de beroeping naar Zwartewaal te bedanken. Terstond daarop vertolkte de gemeente hare vreugde daarover door het zingen van Gez. CCXV: 5.

ALKMAAR.

DEN HELDER, 24 Julij. Heden werd uit het bekende twaalftal door het Kiescollegie het volgende zestal van predikanten geformeerd: A. Jentink te Petten, Dr. W. C. van Manen te Winkel, A. F. Mackensteijn te Haastrecht. dr. H. U. Meijboom te Veendam, dr. J. Kiet te Wijdenes en H. H. Zaalberg, te Varseveld.

BROEK OP LANGENDIJK, 5 Aug. Ds. J. Knottenbelt, Pred. te Oude en Nieuwe Wetering, heeft voor de beroeping naar deze gemeente bedankt.

DEN HELDER, 14 Aug. Heden avond werd door het Kiescollegie het volgende drietal van Predikanten geformeerd: A. Jentink te Petten, A. F. Mackenstein te Haastrecht en Dr. H. U. Meijboom te Veendam.

HOORN.

HENSBROEK, 20 Julij. Heden ontving de Kerkeraad het verblijdende berigt, dat Ds. A. S. van Eerde, Pred. te Midsland op Terschelling, de beroeping naar deze gemeente heeft aangenomen.

HEM, 2 Aug. Heden werd onze nieuw beroepen Leeraar, Ds. H. W. Bruins van Amstelveen, in zijn dienswerk onder ons bevestigd door den consulent, Dr. J. W. Lieftink, Pred. te Venhuizen. De bevestiger sprak naar Matth. IV: 4, terwijl de intreêrede werd gehouden naar Joh. VIII: 32.

OOST- EN WEST-BLOKKER, 24 Aug. Toezegging van beroep is gegeven aan Ds. A. A. van Meurs, Pred. te Oosterwijk, die daarvoor echter bedankt heeft.

EDAM.

KWADIJK, 9 Aug. Heden werd onze beroepen Leeraar, Ds. H. A. van der Meulen, bevestigd door Ds. K. F. Ternooij Apèl van Amsterdam, met eene leerrede naar Hebr. XIII: 7. Aan de handoplegging namen behalve de bevestiger deel de Consulent. Ds. J. W. P. Feith van de Beemster en onze vroegere Leeraar, Ds. G. J. van der Maasen van Thamen aan den Amstel. Des namiddags deed de bevestigde zijne intrede met eene toespraak over 1 Joh. V: 4.

ZEELAND.

MIDDELBURG.

ARNEMUIDEN, 26 Julij. In den voormiddag maakte onze Predikant, Ds. J. M. Rutte, ons bekend, dat hij vrijheid gevonden had om voor de beroeping naar Wemeldinge te bedanken en in den namiddag dat hij eene beroeping naar Stad aan 't Haringvliet ontvangen had.

DOMBURG, 29 Julij. Heden werden wij weder teleurgesteld daar ook Ds. D. Niessen, Pred. te Wijk bij Heusden, voor ons beroep bedankt heeft.

NIEUW- EN ST. JOOSTLAND, 15 Aug. Na het bedanken van Ds. W. J. Geselschap, Pred. te Reitsum, werd het navolgende drietal geformeerd: DD. J. Künstli, Hulpprediker te Elberfeld, G. W. Locher, Pred. te Garderen en F. Sebesta, Pred. te Nicolcits in Moravië, waaruit onmiddellijk Ds. Locher is beroepen.

RITTHEM, 16 Aug. In de voormiddaggodsdienstoefening van heden maakte Ds. G. C. Boomer, aan de gemeente bekend, dat hij voor de beroeping naar Wilhelminadorp heeft bedankt.

ZOUTELANDE, 19 Aug. Ds. W. Willems, Pred. te Daarle, is hier beroepen, maar heeft tot ons leedwezen dit beroep niet aangenomen.

GAPINGE, 21 Aug. Ook van den heer J. F. L. Boonacker, die hier beroepen was, moeten wij vernemen, dat hij voor ons beroep bedankt.

VLISSINGEN, 21 Aug. Nadat ook Ds. J. Krull bedankt had, is heden hier beroepen Ds. W. Vliegenthart, Pred. te Goes.

ZIERIKZEE.

THOLEN, 2 Aug. Heden namiddag heeft Ds. J. L. Fortuijn Droogleever, van Melissant tot ons overgekomen, zijne intrede gedaan met eene leerrede over Rom. XII: 1, na des voormiddags tot de gemeente te zijn ingeleid door zijnen ambtgenoot, Ds. J. Burgerhout, met eene leerrede naar 2 Cor. V: 20*a*.

GOES.

OVEZANDE, 6 Aug. In de namiddag-godsdienstoefening van den 2 dezer maakte onze geachte Leeraar, Dr. G. de Wilde ons bekend, na ernstige overweging voor de beroeping naar Kats bedankt te hebben, tot groote blijdschap der gemeente, welke zich spoedig ook door de aanbieding van een prachtig geschenk openbaarde

'S HEERENHOEK. 15 Aug. Heden werd door het Kiescollegie met algemeene stemmen tot Predikant alhier beroepen Ds. P. K. Dommisse, Pred. te Oostburg.

WISSEKERKE, 21 Aug. Nadat Ds. A. Keers, Pred. te Enschedé, bedankt had, hebben wij hier beroepen Ds. I. van Dijk, Pred. te Veen, die helaas mede bedankt heeft.

IJZENDIJKE.

OOSTBURG, 26 Julij. Heden namiddag maakte, bij het vervullen eener liefdebeurt, Ds. H. Q. Janssen, Pred. te St. Anna ter Muiden, aan de gemeente bekend, dat haar Leeraar, Ds. P. K. Dommisse, eene beroeping heeft ontvangen naar de gemeente te Noordwijk aan Zee en deze eenigen tijd in beraad wenscht te nemen.

— 2 Aug. Heden werd aan de gemeente bekend gemaakt, dat onze Leeraar, Ds. P. K. Dommisse, voor de beroeping naar de gemeente te Katwijk aan Zee bedankt heeft, maar tevens eene beroeping heeft ontvangen naar de gemeente te Biggekerke.

UTRECHT.

UTRECHT.

ABCOUDE, 28 Julij. Van hier is verzuimd te berigten, dat onze Leeraar, Ds. E. E. Gewin, vrijheid gevonden heeft voor de beroeping naar Brummen te bedanken.

MAARSSEN, 26 Julij. Heden was aan onze gemeente eene hoogst aangename verrassing bereid. Jhr. mr. J. Huydecoper van Maarsseveen gaf bij gelegenheid van zijne 25jarige echtvereeniging een nieuw blijk

zijner belangstelling in onze openbare eeredienst. Behalve een ruime gift aan de diaconie, vereerde hij de gemeente met twee prachtige zilveren schenkkannen, ten gebruike bij de viering des H. Avondmaals.

VLEUTEN, 2 Aug. Heden nam onze naar Elden beroepen Leeraar, Ds. N. A. de Gaaij Fortman, hartelijk afscheid van ons met 1 Thess. V: 28.

UTRECHT, 4 Aug. Tot ons leedwezen heeft Dr. A. W. Bronsveld voor de beroeping naar deze gemeente bedankt.

WAVERVEEN, 17 Aug. De Kerkeraad alhier heeft heden met algemeene stemmen tot Herder en Leeraar beroepen Ds. H. Timmers, Pred. te Knollendam.

VREESWIJK, 18 Aug. Diakenen dezer gemeente berigten met dankbaarheid, dat dezer dagen door hen is aanvaard een legaat groot *f* 500, vrij van successieregten, aan de diaconie vermaakt, door den heer C. Kars, alhier in April dezes jaars overleden.

AMERSFOORT.

TIENHOVEN c. a., 26 Julij. Heden was aan onze gemeente eene hoogst aangename verrassing bereid. Jhr. Mr. Huydecoper van Maarseveen en vrouwe J. L. R. A. Huydecoper van Maarseveen, geb. Ram, gaven bij gelegenheid van hunne 25jarige echtvereeniging, een nieuw blijk van belangstelling in onze openbare eeredienst, door het schenken van een prachtige zilveren schaal ten gebruike bij het Heilige Avondmaal.

LEUSDEN, 29 Julij. Onze predikant, Ds. H. W. van Lindonk, is naar de gemeente te Baambrugge beroepen.

AMERSFOORT, 3 Aug Heden is bij den Kerkeraad van Ds. J. Brummelkamp, Pred. te Veenendaal, het berigt ontvangen, dat hij de door het Kiescollegie op hem uitgebragte beroeping tot Predikant bij onze gemeente niet kon aannemen.

OUD-LOOSDRECHT, 2 Aug. Ds. F. Hopster, Pred. te Lemele en Archem, heeft tot blijdschap der gemeente de beroeping herwaarts aangenomen.

MAARTENSDIJK, 4 Aug. Heden heeft de Kerkeraad met algemeene stemmen van het Kiescollegie tot Herder en Leeraar dezer gemeente beroepen Ds. J. M. Rutte, Pred. te Arnemuiden.

AMERSFOORT, 7 Aug. Ter voorziening in de vacature, ontstaan door het vertrek van Ds. C. van Roggen naar Ter Kaple, en voortdurende door het bedanken van Ds. J. Brummelkamp te Veenendaal en Ds. E. A. G. van Hoogenhuyze te Steenwijk, is heden door het Kiescollegie het volgende alphabetisch gestelde zestal van Predikanten opgemaakt: P Barstra te Klundert, G. Boer te Ouderkerk a./d. IJssel, D. P. M Huët te Dirksland, E. A. Lasonder te Oldebroek, J. J. A. Ploos van Amstel te Hilversum en J. E. Steenbakker Morilyon Looysen te Oud-Beijerland, en zijn daaruit op het drietal gebragt DD.: Huët, Lasonder en Ploos van Amstel.

VUURSCHE, 8 Aug. De heer A. P. A. du Cloux, emer.-Pred. van Spijk in Groningen, heeft voor de beroeping herwaarts bedankt.

LEUSDEN, 19 Aug. Onze Predikant, Ds. H. W. van Lindonk, bedankte voor eene beroeping naar Baambrugge, maar is nu naar Muiden beroepen.

AMERSFOORT, 23 Aug. Ds. E. A. Lasonder, Pred. te Oldebroek, is hier beroepen.

— 23 Aug. Ter voorziening in de tweede hier bestaande vacature zijn door het kiescollegie op het drietal geplaatst: DD. E. A. G. van Hoogenhuyze te Steenwijk, G. Doedes te Velsen en J. Krul te Edens en Spannum.

VREELAND, 23 Aug. Weder hebben wij getracht in de bestaande vacature te voorzien door het beroepen van Ds. L. C. Schuller tot Peursum, Pred. te Woudenberg.

BUNSCHOTEN, 25 Aug. Nadat Ds. W. R. Kalshoven, Pred. te Ede, bedankt had, is heden hier beroepen Ds. D. Niessen, Pred. te Wijk bij Heusden.

WIJK.

NEDERLANGBROEK, 11 Aug. Door mevr. de douairière van Jhr. A. C. W. de Munter, geb. Warin, is aan onze diaconie vermaakt de som van *f* 400.

DOORN, 10 Aug. De diaconie dezer gemeente werd heden verblijd door de ontvangst eener gift van *f* 1000, haar uitgereikt door den heer S. J. graaf van Limburg Stirum, namens zijne overledene schoonmoeder, mevr. de douairière van den heer Jhr. Mr. A. C. W. Munter, geb. Warin. Was de overledene gedurende haar leven velen tot steun, zij zal alzoo nog blijven weldoen na haren dood, en immer in gezegende gedachtenis blijven.

FRIESLAND.

LEEUWARDEN.

HIJLAARD, 26 Julij. Tot onze innige blijdschap heeft onze geliefde Leeraar, Ds. H. A. E. Heinecken, voor de beroepingen naar Zevenbergen en Delfshaven bedankt.

SNEEK.

WARNS c. a., 23 Julij. Heden werd hier beroepen Ds. J. J. Ruijs, Pred. te Ermelo.

— 30 Julij. Heden ontving de Kerkeraad het berigt, dat Ds. J. J. Ruijs, Pred. te Ermelo, de beroeping naar deze gemeente niet kon aannemen, daar hij de beroeping naar Hoevelaken had aangenomen.

WOLSUM c. a., 2 Aug. Maakte onze Leeraar, Ds. J. J. van der Weijde, ons heden vóór acht dagen bekend, voor de beroeping naar Oudewater te hebben bedankt, heden moesten wij van hem vernemen, dat hij de beroeping naar Bergambacht had aangenomen.

STAVOREN, 9 Aug. Onze Leeraar, Ds. J. Dommisse, maakte heden aan de gemeente bekend, dat hij eene beroeping naar Rottevalle had ontvangen.

RAUWERD, 16 Aug. Mogt Ds. R. L. Kijlstra, Predikant alhier, voor een drietal jaren zijne vijftigjarige Evangeliebediening vieren, heden in de voormiddaggodsdienstoefening gedacht hij, met zijne gemeente, zijn vijftigjarig verblijf in haar midden. Joh. VI: 67 was de grondslag zijner gedachtenisrede, na welker voordragt hij met zijne gemeente door zijnen zoon, Ds. J. Jansonius Kijlstra, Predikant te Beers c. a., werd toegesproken. Ten slotte werd door de gemeente, met de woorden van Gez. XCL: 3, eene zegenbede over den jubilaris uitgeboezemd.

Als eene bijzonderheid kan worden medegedeeld, dat deze gemeente in de laatste 100 jaren slechts éénmaal vacant is gewcest, daar van 1774—1826 Ds. Lieftinck hier als Predikant gestaan heeft.

HINDELOPEN, 18 Aug. Ds. A. Wassenbergh, Pred. te Appelscha, heeft gemeend ons beroep niet te kunnen aannemen.

WORKUM, 22 Aug. Tot Herder en Leeraar bij deze gemeente is hier benoemd Ds. H. A. E. Heinecken, Pred. te Hijlaard.

FRANEKER.

HARLINGEN, 19 Julij. Ds. H. C. Voorhoeve, van Amersfoort naar de Hervormde gemeente alhier beroepen, werd heden in de voormiddag-godsdienstoefening in het predikambt bij deze gemeente bevestigd. Het werk der bevestiging geschiedde door den heer J. J. P. Valeton, hoogleeraar te Groningen. De bevestigde aanvaardde heden avond zijn dienstwerk alhier.

BOLSWARD, 23 Julij. Diakenen der Hervormde gemeente alhier werden heden verblijd door het berigt, dat nu wijlen mejufvrouw P. A. de Jong, weduwe van den heer S. B. de Jong, onlangs te Leeuwarden overleden, aan de diaconie heeft gelegateerd een certificaat N. W. S., $2^1/_2$ %, groot *f* 1000, vrij van successieregt.

MAKKUM, 23 Julij. Heden is door het Kiescollegie alhier tot tweeden predikant beroepen Ds. N. Osti, Pred. te Warmond.

SPANNUM, 26 Julij. Onze Leeraar, Ds. J. Krull, deelde ons mede. dat hij na een ernstig beraad voor de beroepingen naar Vlissingen en Harderwijk bedankt had.

— 9 Aug. Onze Leeraar, Ds. J. Krul, deelde ons mede, dat hij eene beroeping naar Barneveld ontvangen en in beraad genomen had.

WELSRIJPE c. a., 18 Aug. Heden is hier het nieuwe orgel plechtig ingewijd. Onze Predikant, Ds. H. H. Ynsonides, hield een treffende toespraak, waarna de heer J. H. Langhout, muziekonderwijzer te Oldeboorn, het instrument loffelijk bespeelde.

OOSTERBIERUM, 22 Aug. Ter voorziening in de bestaande vacature, voortdurende door het bedanken van Ds. J. van Dijk, Pred. te Veen, is hier beroepen Ds. J. Moulijn, Pred. te Weesp.

HARLINGEN, 22 Aug. Door het kiescollegie is het volgende drietal geformeerd: DD. A. Verkouw te Wamel, Jhr. W. F. Trip

van Zouddlandt te Hattem en J. H. Cordes te Vorden, waaruit eerstgenoemde beroepen is.

DOKKUM.

DOKKUM, 23 Julij. Heden is door het Kiescollegie uit het vroeger vermelde drietal met meerderheid van stemmen tot predikant dezer gemeente beroepen dr. H. van der Veen Jr., Pred. te Oude Pekela.

ENGWIERUM, 21 Aug. Ds. I. van Dijk, Pred. te Veen, heeft voor het beroep naar deze gemeente bedankt.

HEERENVEEN.

ST. JANSGA c. a., 21 Julij. Heden werd door stemgeregtigden met eenparige stemmen tot Herder en Leeraar beroepen Ds. E. Jansen, Pred. te Vroomshoop. Tot ons leedwezen heeft hij echter voor ons beroep bedankt.

OVERIJSSEL.

ZWOLLE.

ZWOLLE, 3 Aug. De heer D. J. Michiels, overleden te Meppel, heeft aan de diaconie vermaakt de som van *f* 1600, onder bezwaar van vruchtgebruik aan zijne echtgenoot; en aan de diaconie te Meppel de som van *f* 2300, onder bepaling, dat laatstgenoemde som niet mag worden verbruikt, doch de rente zal moeten strekken, om telken jare, en wel op Paschen en Kerstmis, de in dat huis gealimenteerden te onthalen.

DEVENTER.

VRIEZENVEEN, 28 Julij. Heden besloot onze Leeraar, Ds. C. P. N. Pikaar, na zeer ernstig beraad voor de beroeping naar Leimuiden te bedanken.

DIEPENHEIM, 9 Aug Aan het einde der morgengodsdienstoefening deelde onze Leeraar ons eene zeer gewaardeerde verrassing mede. Door Mr. R. J. graaf Schimmelpenninck van Neyenhuis en vrouwe H. W. E. gravin Schimmelpenninck geb. Melvil, werd bij gelegenheid van hun zilveren huwelijksfeest een prachtige zilveren schotel ten gebruike bij het heilig Avondmaal aan de gemeente geschonken. 't Is een vernieuwd bewijs van hunne liefde voor deze gemeente en van hunne groote belangstelling in hare openbare eeredienst.

COLMSCHATE, 11 Aug. Heden ontving de diaconie dezer gemeente, na magtiging daartoe ontvangen te hebben, de som van *f* 1000, vrij van successieregt, verleden jaar door wijlen den heer Mr. A. Wyer van de Graaff ter belegging voor de armen dezer gemeente vermaakt.

ENTER, 14 Aug. Na het bedanken van Ds. J. E. Tatum Zubli, is hier beroepen Ds. H. Hasselman, Pred. te den Ham.

ENSCHEDÉ, 14 Aug. Daar Ds. E. W. Heinecken bedankt heeft, is door het kiescollegie het volgende drietal opgemaakt: Ds. C. A. Renier te Bergschenhoek, Ds. M. J. C. Wolf te Wilp en G. J. de Hoest te IJsselmonde.

DELDEN, 21 Aug. Ds. A. A. van Meurs, Pred. te Oosterdijk, is hier beroepen, en heeft tot onze blijdschap dat beroep aangenomen. Nu zijn beide vacaturen vervuld.

KAMPEN.

VOLLENHOVE, 27 Julij. Door het Kiescollegie is heden het navolgende drietal opgemaakt: L. H. A. Bähler te Oosterwolde, J. T. F. U. Lauts te Eemnes-Buitendijks en C. H. Koopman te Waspik, en daaruit laatstgenoemde tot predikant beroepen.

— 14 Aug. Heden ontving de Kerkeraad het berigt, dat ook Ds. C. H. Koopman, Pred. te Waspik, voor de beroeping naar deze gemeente bedankte.

KAMPEN, 14 Aug. Het kiescollegie heeft het volgende zes- en drietal geformeerd: DD. G. Boer te Ouderkerk a/d. IJssel, W. Kraijenbelt te Bodegraven, E. A. Lasonder te Oldebroek, J. J. A. Ploos van Amstel te Hilversum, C. A. Renier te Bergschenhoek en H. W. A. Verhoeff te Charlois. Drietal: Boer, Kraijenbelt en Verhoeff. Van dezen werd heden beroepen Ds. G. Boer te Ouderkerk.

BLOKZIJL, 24 Aug. De Proponent J. M. Wilod Versprille is hier beroepen en heeft ons beroep aangenomen.

GRONINGEN.

GRONINGEN.

NIEHOVE, 26 Julij. Heden deelde onze geachte predikant, dr. T. Cannegieter, ons mede, dat hij eene eenparige beroeping had ontvangen naar Obergum c. a.

GRONINGEN, 26 Julij. Dr. J. A. Gerth van Wijk, beroepen naar 's Gravenhage, hield heden avond zijne afscheidsrede naar aanleiding van Jezus belofte Matth XXVIII: 20.

FEERWERD, 2 Aug. Heden avond te 5 1/2 uur kwam de gemeente voor het eerst zamen in het geheel vernieuwde kerkgebouw, hetwelk door den Consulent, Ds. R. Cremer, Pred. te Garnwerd, met eene toespraak naar Haggaï II: 10*b*, plegtig werd ingewijd

— Bij deze gelegenheid werd in de collecte voor de openbare eeredienst eene gift ontvangen van 20 gulden, van welke gift Kerkvoogden der gemeente met dankbaarheid melding maken

— 9 Aug. Heden voormiddag werd Ds. H. C. Speckman, van Schoonoord tot ons overgekomen, alhier bevestigd door zijnen broeder, Ds. J. L. Speckman, Pred. te Gasselter-Nieuwveen, met eene toe-

spraak naar Ps. LXXIII: 28*a*. Des namiddags aanvaardde onze nieuwe Leeraar zijne bediening met eene rede naar Hand. VIII: 5, 6*a*.

WINSCHOTEN.

OUDE PEKELA, 9 Aug. Onze jongste Predikant, Dr. H. van Veen Jr., maakte heden aan de gemeente bekend, dat hij de beroeping naar Dokkum heeft aangenomen.

APPINGADAM.

SPIJK, 26 Julij. Onze van Doornspijk beroepen Leeraar, Ds. G. Ringnalda, werd heden tot zijne bediening ingeleid door den consulent dezer gemeente, Ds. P. Joh. van Griethuijsen, Pred. te Losdorp, tot tekst hebbende 2 Tim. IV: 5*b*, terwijl de bevestigde des namiddags zijne intrede deed uit 1 Cor. III: 9.

ONDERDENDAM.

OBERGUM c. a., 24 Julij. Heden is alhier ter vervulling der vacature, ontstaan door het vertrek van dr. A. F. H. Blaauw naar Noordhorn, door den collator, den heer M. Sichterman, in vereeniging met den Kerkeraad, de Kerkvoogden en Notabelen, tot Herder en Leeraar dezer gemeente beroepen dr. T. Cannegieter, Pred. te Niehove.

TINALLINGE, 29 Julij. Nadat Ds. J. S. Spandaw voor de beroeping naar deze gemeente bedankt had, werd heden door stemgeregtigden bij vernieuwing een dubbeltal geformeerd en den Kerkeraad aangeboden, waaruit terstond benoemd en beroepen is Ds. O. M. de Boer, Pred. te Hoornsterzwaag c. a.

STITSWERD, 22 Aug. Ds. A. Adama, Pred. te Wanneperveen, is hier beroepen.

NOORD-BRABANT.

BREDA.

FIJNAART, 20 Julij. Heden werd hier door het kiescollegie beroepen Ds. C. A. Renier, Pred. te Bergschenhoek.

BERGEN-OP-ZOOM, 27 Julij. Ter vervulling van de vacature, die ontstaan zal door de benoeming van Ds. P. Heyting tot predikant bij de Protest. gemeenten in Ned. Indie, is door den Kerkeraad het onderstaande, alphabetisch gestelde, twaalftal opgemaakt: B. W. Colenbrander te Dragten, H. H. Evers te Sappemeer, O. Geerts te Bergum, J. C. van Gorkom te Welsum, J. W. van Hoogstraten te Krimpen a./d. Yssel, J. F. Joosting te Hees en Neerbosch, A. A. van Meurs te Oosterdijk, M. B. Pittlo te Zoelen, L. Slotemaker te Neede, W. B. Terwogt te Simonshaven, J. A. Tours te Santpoort, en H. H. Zaalberg te Varsseveld.

— 31 Julij. Uit het vroeger opgemaakte twaalftal heeft de Kerkeraad heden het volgende alphabetisch gestelde zestal geformeerd: DD.

B. W. Colenbrander te Dragten, H. H. Evers te Sappemeer, J. C. van Gorkom te Welsum, J. W. van Hoogstraten te Krimpen a./d. IJssel, M. B. Pittlo te Zoelen en J. A. Tours te Sandpoort.

KRUISLAND, 5 Aug. Heden is tot predikant beroepen de heer H. Was, Cand. bij het Provinciaal Kerkbestuur van Gelderland.

WILLEMSTAD c. a., 4 Aug. Ds. W. Kraijenbelt te Bodegraven heeft voor het beroep bedankt

ZEVENBERGEN, 13 Aug. Nadat Ds. H. A. E. Heinecken te Hijlaard bedankt had, is hier beroepen Ds. G. J. de Hoest te IJsselmonde.

KRUISLAND, 14 Aug. De heer H. Was heeft de beroeping herwaarts aangenomen.

HEUSDEN.

WIJK, 26 Julij. Deelde onze Leeraar, Ds. D. Niessen, ons vóór acht dagen mede eene beroeping naar Domburg ontvangen te hebben, heden werden wij verblijd door de mededeeling dat hij daarvoor had bedankt.

LOON OP ZAND, 13 Aug. Heden werd hier beroepen Ds. E. A. Lasonder, Pred. te Oldebroek.

UITWIJK c. a., 14 Aug. Na electie van den Ambachtsheer uit een te voren door stemgeregtigden opgemaakt tweetal werd hier heden beroepen de heer A. Voorhoeve, Candidaat bij het Prov. Kerkbestuur van Zuidholland.

'S GREVELDUIN KAPELLE, 14 Aug. De beroeping werd heden hier uitgebragt op Ds. W. R. Kalshoven, Pred. te Ede.

DRENTHE

MEPPEL.

MEPPEL. Zie Zwolle.

COEVORDEN.

SCHOONOORD, 2 Aug. Voor deze gemeente was de dag van heden een aandoenlijke dag. In 't namiddaguur trad haar Predikant, Ds. H. C. Speckman, beroepen naar Feerwerd, voor de laatste maal voor haar op om afscheid te nemen Hij deed dat naar Ef. IV: 1, haar biddende waardiglijk de roeping te wandelen, waarmede zij was geroepen.

SLEEN, 14 Aug. Ds. H. H. Heerspink, Pred. te Oudeschans, heeft ons beroep aangenomen.

WAALSCHE KERK.

HAARLEM, 11 Aug. Den 26 Julij ll. nam onze naar Zwolle vertrekkende Leeraar, Ds. H. C. Laatsman, afscheid van de gemeente, predikende over 1 Cor. II: 1—5.

ZWOLLE, 9 Aug. Dr. H. C. Laatsman, van Haarlem tot ons overgekomen, aanvaardde heden morgen zijne bediening in ons midden met eene rede naar Joh. IX: 4*a*, na in dezelfde godsdienstoefening te zijn bevestigd door den Consulent, Ds. J. F. C. Kronenberg, Pred. te Arnhem, sprekende over Marc. XVI: 15*b*.

CHRISTELIJKE GEREFORMEERDE KERK.

KRUININGEN, 9 Julij. Tot onze blijdschap heeft onze geachte Leeraar, H. A. Jonkman, voor de roeping naar Meliskerke bedankt.

YERSEKE, 18 Julij. Thans is hier beroepen Ds. J. Alting te Heerde, met wien op het drietal stonden: M. van Apeldoorn te Biezelinge en P. de Boer te Veere.

BUNDE, 18 Julij. Met eenparige stemmen beroepen G. Kramer te Onstwedde.

ALBLASSERDAM, 18 Julij. Onder de leiding van onzen Consulent, Ds. G. van Proostdij te Dordrecht, is uit een te voren gemaakt drietal, beroepen Cand. Ph. W. H. Eskes.

EMBDEN, 19 Julij. Met algemeene stemmen is door onze gemeete beroepen, Cand. H. de Jonge.

WESTMAAS, 19 Julij. Door onze gemeente is een beroep uitgebracht op den Cand. J. v. d. Linden.

BRIELLE, 19 Julij. Ter voorziening in de vacature is hier thans door de gemeente beroepen, Cand. J. Contant.

UITHOORN, 19 Julij. Uit het aan de gemeente voorgestelde tweetal is beroepen, Cand. P. Nieuwenhuizen.

IDSKENHUIZEN, 19 Juli. Met algemeene stemmen beroepen, Cand. M. Hummelen.

NEUZEN, 20 Juli. Onze geachte Leeraar, A. Brink, heeft tot onze blijdschap vrijheid kunnen vinden om ook voor de roeping naar Burum te bedanken.

HARDINXVELD, 22 Julij. Met algemeene stemmen is door onze gemeente beroepen, Cand. Js. van der Linden.

WADDINXVEEN, 26 Julij. Uit een te voren gemaakt drietal is hier beroepen, Cand. H. de Jonge.

WOERDEN, 26 Julij. Heden nam onze geachte Leeraar, W. Groeneveld, hartelijk afscheid van de gemeente met 1 Cor. I: 2, 3. De Heere stelle hem ten zegen ook in zijn nieuwen werkkring.

GIESSENDAM, 26 Julij. Heden avond nam onze geachte Leeraar, J. R. Kreulen, na een verblijf van 2½ jaar, zegenend van ons afscheid naar Hand. 20: 32.

LEEUWARDEN, 27 Julij. Onze geachte Leeraar, J. W. A. Notten, maakte ons gisteren bekend, dat ZEw. eene roeping had ontvangen naar het Graafschap Michigan (N.-Amerika). Dat hij ook ditmaal bedanke is de wensch onzes harten.

RHOON, 27 Juli. Door onze gemeente is beroepen, Cand. F. Noor-

dewier, met wien op het drietal stonden, de Heeren Candidaten A. Loois Pz. en J. Slager.

MARRUM, 27 Julij. Heden avond ontvingen wij het verblijdend bericht, dat Ds. P. D. Vlieg te Andega, onze roeping heeft aangenomen.

KAMPEN, 27 Julij. Onze geachte Leeraar, J. Bavinck heeft eene roeping ontvangen van de gemeente te 's Hage. Dat hij bedanke, is onze bede.

ALMELO, 29 Juli. Tot onze innige vreugde heeft onze Leeraar, A. van Apeldoorn, ook voor de roeping naar de Lien bedankt.

STELLENDAM, 2 Aug. Uit het tweetal Candidaten: H. Alting en A. Loois Pz. is eerstgenoemde beroepen.

VROOMSHOOP, 2 Aug. Met bijna algemeene stemmen beroepen, Cand. J. Westerhuis.

KAMPEN, 2 Aug. Onze geachte Leeraar, J. Bavinck, blijft bij ons. ZEw. heeft voor de roeping naar 's Hage bedankt.

's GRAVENDEEL, 2 Aug. Onze geachte Leeraar, A. H. Gezelle Meerburg, heeft zoowel voor de roeping naar Amsterdam als voor die naar Almkerk bedankt. De naam des Heeren zij geloofd.

SUAWOUDE, 3 Aug. Door onze gemeente is thans een beroep uitgebracht op Cand. H. de Jonge, met wien op het tweetal stond Cand. F. Noordewier.

DRIESUM, 3 Aug. Met algemeene stemmen beroepen, Cand. H. de Jonge.

HEERDE, 3 Aug. Tot onze blijdschap heeft onze Leeraar, J. Alting, vrijheid kunnen vinden om voor de roeping naar Yerseke te bedanken.

BRUINISSE, 3 Aug. Gisteren was ons een dag van vreugde bereid. Onze beroepen Leerraar, W. Groeneveld, werd tot ons ingeleid door onzen Cons. P. Siemense, met Jez. III: 10, 11. De bevestigde hield zijn intreê naar 1 Cor. I: 17*a*.

ROTTEVALLE, 4 Aug. Uit een drietal Candidaten is hier beroepen Cand. H. de Jonge.

's GRAVENSANDE, 4 Aug. Uit het aan de gemeente voorgestelde tweetal is beroepen, Ds. W. Sieders te Enkhuizen.

TILBURG, 4 Aug. Het was ons een aandoenlijk oogenblik, toen de eerste steen werd gelegd aan ons nieuw op te richten Evangelisatie-gebouw. Treffende woorden werden daarbij gesproken door DD. Hajen, Wiersma en van Mechelen, alsmede door de Heeren J. Montagne en J. W. Paulus, die al sints langen tijd zich hier bezig houden met Zondagschool en tractaat-verspreiding.

ONSTWEDDE, 5 Aug. Tot algemeene blijdschap heeft onze Leeraar, G. Kramer, voor de roeping naar Bunde (Oost-Friesl.) bedankt.

WAPENVELDE, 9 Aug. Door onze gemeente is thans beroepen, E. Bronsema te Gasselter-Nijeveen.

OENKERK, 9 Aug. Heden was een feestdag bereid. Ons nieuw kerkgebouw werd voor de dienst des Woords geopend. Onze geachte Leeraar, A. Zanting hield daarbij een rede naar Luc. X: 5*b*. Des namiddags trad Ds. van Goor van Murmerwoude voor ons op en

sprak een treffend woord naar Hozéa XIII: 9b. Beide keeren was de kerk overvol.

VEENWOUDSTERWAL, 10 Aug. Beroepen Ds. H. Vissink te Bolsward, met wien op het drietal stonden, de Candidaten H. de Jonge en F. Noordewier.

KRUININGEN, 10 Aug. Onze geachte Leeraar, H. A. Jonkman, heeft andermaal een roeping ontvangen van Westbroek. Dat hij ook ander maal bedanke is onze bede.

LANDSMEER, 10 Aug. Onze geachte Leeraar, G. A. de Jong. heeft tot ons leedwezen de roeping naar Schoonhoven aangenomen Ter voorziening in de te wachten vacature is hier beroepen, Cand. J. Westerhuis, met wien Cand. M. Alting op het tweetal stond.

HEINKENSRAND, 10 Aug. Door onze gemeente is thans beroepen Cand. J, Constant.

ENTER, 10 Aug. Onze Leeraar, J. Menlink, heeft tot aller vreugde voor Ambt-Vollenhove bedankt.

LEEK, 10 Aug. Onze beroepen Leeraar, J. R. Kreulen, werd gisteren bevestigd door onzen Cons. L. van Dellen, met Fil. II: 29. Onze Leeraar sprak bij zijn intreê over 1 Cor. III: 9. De Heere zij gedankt voor het voorrecht, ons in dezen geschonken.

ZUID-BEIJERLAND, 10 Aug. Tot onze blijdschap heeft onze Leeraar, B. de Jong, voor de roeping naar Oud-Loosdrecht bedankt

MELISKERKE, 11 Aug. Na herhaaldelijk te zijn teleurgesteld heeft onze gemeente thans beroepen, Ds. O. C. Doornbos te Axel, in de hoop dat het ons thans onder 's Heeren zege gelukke.

STEDUM, 12 Aug. Beroepen Cand. M. Hummelen.

WIRDUM, 13 Aug. Uit het der gemeente voorgestelde drietal is hier beroepen, Cand. F. Noordewier.

DOCKUM, 13 Aug. Door onze gemeente is beroepen, Ds. W. Diemen te Alphen a./d. Rhijn, met wien op het drietal stonden H. van Hoogen te Niezijl en J. H. v. d. Veen te Spijk.

MARUM (Prov. Gron.), 16 Aug. Beroepen Cand. P. Nieuwenhuizen.

ENKHUIZEN, 16 Aug. Onze Leeraar, W. Sieders, heeft tot aller blijdschap vrijheid kunnen vinden, om voor de roeping naar 's Gravensande te bedanken.

WESTMAAS, 17 Aug. Het was ons een blijde tijding, die ons berichtte, dat Cand. v. d. Linden ons beroep had aangenomen.

EVANGELISCH-LUTHERSCHE KERK.

TIEL, 11 Aug. De heer D. Pont, hulpprediker te Leerdam, heeft het beroep naar deze gemeente aangenomen.

DOOPSGEZINDE GEMEENTEN.

MENSINGEWEER, 4 Aug. Heden is hier tot Leeraar beroepen de heer J. Westerman Holstijn, Prop.

WARGA, 9 Aug. De Prop. B. Haga is hier beroepen.

NOORD-HORN, 12 Aug. De heer B. Haga heeft eene beroeping herwaarts ontvangen.

OUDDORP. 14 Aug. Hier is beroepen Ds. H. Koekebakker Jr., Pred. te Waal op Texel.

NOORDBROEK, 21 Aug. Ds. B. ten Bruggencate van Baard heeft het beroep aangenomen.

NIEUW-APPELSCHA, 23 Aug. Tot Herder en Leeraar bij deze gemeente is gekozen de Prop. A. Sipkema.

WORKUM, 28 Aug. Het beroep is heden uitgebragt op den Prop. J. Westerman Holstijn.

Boekhandel van W. H. KIRBERGER te Amsterdam.

PROSPECTUS.

HET JAAR DES HEILS,

LEVENSWOORDEN VOOR IEDEREN DAG.

EEN CHRISTELIJK HUISBOEK

VAN

Dr. J. J. VAN OOSTERZEE.

Hoogleeraar te Utrecht.

Het is thans juist vijftig jaar geleden, dat de beroemde Leidsche Hoogleeraar J. Clarisse het eerste deel van eene „Aanleiding tot huiselijke Godsdienstoefening" het licht deed zien, door zijne talrijke vrienden en vereerders met ingenomenheid ontvangen, en later voortgezet en voltooid, nog niet geheel vergeten is geworden. Die „Aanleiding" gaf als het ware het teeken tot de verschijning eener geheele reeks van gelijksoortige schriften, deels oorspronkelijk, deels vertaald, uiteenloopend van omvang en richting, en zeer verschillend van waarde. Wie derhalve beweren wilde, dat door de uitgave van een nieuw stichtelijk Huisboek van dezen aard in een oogenblikkelijk dringende behoefte voorzien, en eene gaping in onze vaderlandsche Letterkunde aangevuld werd, zou meer zeggen dan hij verantwoorden kon. Toch kwam het den Ondergeteekende, en hem niet alleen, reeds sinds geruimen tijd voor, dat onder vele bruikbaars op dit gebied, slechts weinig uitstekends bestond, en behoorde het reeds lang tot zijne vurigste wenschen, aan zijne Christelijke landgenooten een Dagboek in handen te geven, dat op meer doelmatige wijze

dan menig ander bewerkt, meer dan zijne voorgangers heeten kon te staan op de hoogte, en te beantwoorden aan de behoeften des tegenwoordigen tijds.

Bij herhaling wendde hij zich daartoe in de laatste jaren tot den Utrechtschen Hoogleeraar VAN OOSTERZEE, wiens naam zijn lof niet behoeft, om dezen voor de bewerking van zulk een Huisboek te winnen. Eindelijk mocht het hem gebeuren die poging met gewenschten uitslag bekroond te zien, en van den onvermoeid werkzamen Auteur de toezegging van een Dagboek te ontvangen, waarvan hij het genoegen heeft bij dezen de uitgave aan ons Christelijk publiek te beloven en de verschijning aan te kondigen, onder de volgende

VOORWAARDEN.

Het werk verschijnt in twee Afdeelingen, ieder van p. m. 25 vel roy. 8°., gedrukt met letter en op papier als de bij het verkrijgbaar gestelde prospectus gevoegde proefbladzijden.

De prijs van iedere Afdeeling is voor de inteekenaars *f* **3.50**.

Met de tweede Afdeeling wordt titel, inhoud en register voor het compleete werk gratis verzonden, en zal een fraaie linnen band voor de inteekenaars verkrijgbaar worden gesteld.

De eerste Afdeeling, die geheel is afgedrukt, wordt op 1° November a. s., de tweede Afdeeling op 1° Mei 1875 verzonden.

Desverkiezende kan men het werk ook ontvangen in 12 maandelijksche afleveringen, à **55 cent** per aflevering, waarvan alsdan de 1e op 1° November a. s. aan de inteekenaars wordt verzonden.

De betaling der 1e Afdeeling geschiedt op 1° Januari, der 2e Afdeeling op 1° Juli 1875; de betaling van afl. 1—6 op 1° April en van Afl. 7—12 op 1° October 1875.

De uitgever
W. H. KIRBERGER.

AMSTERDAM,
1 September 1874.

OVER DEN INVLOED DER WIJSGEERIGE STELSELS OP DE ONTWIKKELING DER MAATSCHAPPIJ. [1])

Wanneer men de sociale wetenschap met de wetenschap der natuur vergelijkt, dan ontwaart men haar overeenstemming en haar onderling verschil. In beiden tracht de menschelijke geest de wetten te ontdekken die de verschijnselen regelen en daarvan de natuurlijke uitlegging zijn. Deze wetten, die het voorledene en het tegenwoordige verklaren, dienen tevens, tot op zekere hoogte althans, ter berekening en voorspelling der toekomst. Dit geldt voor alle wetenschappen eveneens. Maar, terwijl men, ter verklaring, in de wetenschap der natuur vaste wetten aantreft, geldig evenzeer voor het minste onderdeel als voor het geheel der verschijnselen, vindt men daarentegen, waar men het leven der maatschappij bestudeert, slechts algemeene wetten, die belangrijke afwijkingen gedoogen in de verwezenlijking der feiten. Dit verschil in de verklaring bestaat ook in de berekening. In de wetenschap der natuur kan men vaste berekeningen maken, zoodra men de wet der

[1]) Vert. uit de Pressensé's Revue Chrétienne van Febr. Maart 1874.

verschijnselen gevonden heeft. Blijkt er eenig verschil te bestaan tusschen den loop der sterren en de berekeningen van den sterrekundige, dan ligt het aan eene fout in de berekening, of aan eene dwaling omtrent de wet waarop zij berust, maar nimmer aan eene afwijking der verschijnselen zelve van de wet die hun werkelijk ten grondslag ligt. Waar het de maatschappij geldt, daar kan men sommige dingen ook vooruit berekenen. Men dwaalt b. v. niet, wanneer men verzekert, dat zedenbederf tot verlies der vrijheid voert, en dat regeeringloosheid despotisme ten gevolge heeft, terwijl dit, op zekere hoogte gekomen, noodzakelijk wederom opstand verwekt. Maar zoodra men van deze algemeene wetten tot in de bijzonderheden afdaalt, ten einde tijd en wijze der gebeurtenissen te bepalen, dan loopt men gevaar om door de feiten zelve te worden gelogenstraft. Graaf Jozef de Maîstre gold voor een halven profeet; vele zijner politieke voorspellingen zijn trouwens ook uitgekomen, maar hij heeft zich ook dikwijls en deerlijk bedrogen. Met zijne navolgers is het in dezen nog slimmer gesteld.

Nevens dit verschil in verklaring en berekening bestaat er nog een verschil in toepassing tusschen de sociale wetenschap en de wetenschap der natuur. Onze physiek aanschouwt de natuurfeiten, zonder er eenigen invloed op uit te oefenen. De aarde wentelde zich om de zon, ook toen de mensch haar nog als 't vaste middenpunt der wereld beschouwde; de ontdekking van Copernicus heeft daarin geen wijziging aangebracht; en de wijze waarop de lichamen ter aarde vallen, is niet veranderd, doordien Galileo de wet der zwaartekracht omschreef. Heeft de mensch de natuurwetten eenmaal ontdekt, dan weet hij ze met vernuft te gebruiken tot vroeger onbekenden doeleinden; 's menschen kennis bepaalt zijne macht; maar de natuurwetten zelve hebben eene onveranderlijke werking.

Op geestelijk gebied is dé wet, die verklaart hetgeen zijn moet; op zich zelf wel onveranderlijk, n. l. wat betreft haar ideaal bestaan, maar dit geldt niet van haar werking of verwezenlijking, omdat die wet onze vrijheid wordt tegenovergesteld. De mensch is geroepen niet enkel om de wet des geestelijken levens te kennen en te gebruiken, maar ook om haar vast te stellen. Hij zelf moet de zedelijke en maatschappelijke waarheid volbrengen; hij moet het plan van den Schepper verwezenlijken. Dit is zijne roeping. Onze vergissingan in de natuurwetenschap storen den loop der natuur niet, naar onze dwaling betreffende de wet des geestelijken levens, verhindert haar vervulling. Hieruit volgt, dat het onderzoek naar de waarheid, het eigenlijke wezen der wijsbegeerte, in onmiddellijk verband staat tot de ontwikkeling der maatschappij. Ik richt mijne beschouwingen over dit onderwerp tot de belangelooze gemoederen die de roeping gevoelen om naar vermogen aan het algemeen welzijn mee te werken. De zoogenaamd praktische menschen, die bij hun publiek optreden geen ander doel beoogen, dan het gezag zoo lang mogelijk in handen te houden, of het te bemachtigen in geval zij het niet bezitten, hebben steeds ten hunnen dienste eene proefondervindelijke wetenschap, met vaste algemeene regelen, en buigzaam tevens, naar gelang der omstandigheden; maar van deze hunne wetenschap en haar beginselen spreek ik hier ter plaatse niet.

Twee opmerkingen moeten de grondige behandeling van mijn onderwerp noodzakelijk voorafgaan. Ten eerste, waar men den invloed der geestelijke beweegredenen op de maatschappelijke verschijnselen erkent, moet men haar waarde en gewicht evenwel niet vergrooten. De menschen worden niet alleen, ja niet eens hoofdzakelijk, door hunne ideën bestuurd; het belang heeft meer invloed op hen dan de idee; en de hartstocht vermag dikwijls meer dan het belang. Het is eene

illusie van goedgezinde harten, om aan de gedachte alvermogende heerschappij op het gedrag toe te kennen. Deze dwaling was den edelen Sokrates eigen. Hij meende, dat het voldoende is om het goede te erkennen ten einde het ook te volbrengen. Dit is ook de dwaling onzer tijdgenooten die, zich weinig bekreunend om de lessen der geschiedenis en der zielkunde, blijven volhouden, dat het onderwijs alleen voldoende is ter verbetering van het menschelijk geslacht, en dat de zedelijke waarde van een volk afhangt van het gehalte van zijn onderwijs en van het aantal scholen die het bezit. Ons nadenken vermag in verband met ons geweten de regelen van het goede, n. l. den plicht, vast te stellen; opmerkzaamheid omtrent den gang des levens kan ons tevens aantoonen, dat ons welbegrepen eigenbelang overeenstemt met het volbrengen van dien plicht, maar onze neigingen komen daar gedurig tegen op en behouden de overhand, gelijk mevrouw de Staël terecht opmerkt: „de hartstocht maakt alle berekeningen te schande." De ontwikkeling van het verstand ligt wel ten grondslag aan vele onzer daden, de eenige grondslag is zij echter niet.

Mijne tweede opmerking is deze. Wijsgeerige leerstellingen oefenen haar onmiddelijken invloed slechts in buitengewone gevallen uit. Het wetenschappelijk onderzoek en de eigenaardige geestesrichting daardoor ontstaan, is, om niet te zeggen het voorrecht, althans het deel van zeer weinigen onzer medemenschen. De algemeene invloed der wijsgeerige stelsels wordt uitgeoefend door tusschenkomst der godsdiensten, waarmede zij in verbinding treden. Zoo heeft b. v. het idealisme zijn invloed op de ontwikkeling der Indiërs uitgeoefend, door het pantheïsme van hunnen godsdienst, terwijl het spiritualisme meewerkt aan de ontwikkeling der moderne volken, met behulp van het christelijk monotheïsme, waarvan

het de wetenschappelijke uitdrukking is. Godsdienstige leerstellingen oefenen een onmiddellijken invloed uit op de geloovigen, die het dogmatisch onderwijs ontvangen uit een beginsel van eigenlijk gezegd geloof, dat wil zeggen, door een daad van vertrouwen in de persoon van den stichter hunner godsdienst. Deze invloed openbaart zich ook zijdelings door het aannemen van overgeleverde meeningen, die een overgang vormen tusschen het dogma en het wijsgeerig stelsel. Zoo is b. v. in onze christelijke maatschappij het geloof aan een leven hier namaals eene gangbare meening, door velen onberedeneerd aangenomen als deel eener overgeleverde leer. Zij koesteren die meening zonder gegrond te zijn in eene persoonlijke geloofsdaad met betrekking tot Christus, en ook zonder zich aan te sluiten bij eenig bepaald wijsgeerig stelsel. Evenwel, in elk geloof en in elke meening schuilt eene verborgene wijsbegeerte, die het nadenken er uit te voorschijn roept, en deze, eenmaal te voorschijn getreden, oefent haar invloed op een zeker aantal geesten uit.

Deze twee voorafgaande opmerkingen zijn de noodzakelijke beperking van hetgeen ik verder betoog, waar ik spreek over den invloed der wijsgeerige stelsels op de ontwikkeling der maatschappij. Waar wij dezen invloed nagaan, laat ons niet vergeten, dat wij dien hier afzonderen van vele andere, welke gelijktijdig in werking treden, gelijk de scheikundige in zijn laboratorium vaak een verschijnsel afzondert en buiten den samenhang plaatst, waarin het in de natuur voorkomt.

Uit eene voorafgaande studie, waarvan ik hier slèchts de slotsom aanbied, blijkt het, dat er maar drie waarlijk van elkander verschillende wijsgeerige stelsels bestaan: het materialisme, het idealisme en het spiritualisme. Hunne min zuivere vertegenwoordiging, alsmede hun strijd met de ontkenning

der wijsbegeerte, ontkenning die beurtelings den naam draagt van scepticisme, positivisme en mysticisme, maakt de eigenlijke geschiedenis dezer wetenschap uit. Wij bepalen dus onze aandacht bij deze drie stelsels, die alleen waarlijk oorspronkelijk, eenvoudig en volledig mogen heeten.

1. HET MATERIALISME.

Het materialisme, dat als duidelijk geformuleerd leerstelsel slechts op een beperkt aantal menschen zijn invloed uitoefent, bezit evenwel eene veel uitgebreider macht, doordien het de natuurlijke erfgenaam van alle andere stelsels en meeningen is. Bij afwezigheid van elke andere leer, doet het zich voor als de praktische gevolgtrekking van het scepticisme. Logisch beschouwd behoorde dit niet zoo te zijn. De logische ontwikkeling van het scepticisme moest de zedeleer van ons geloofs zijn. Wie twijfelt aan de werkelijkheid der zedelijke wereldorde, aan het voortbestaan der ziel na de ontbinding van het lichaam, aan het toekomend oordeel, wie, zeg ik, aan deze dingèn werkelijk twijfelt, dat is, wie ze niet ontkent noch als onwaar beschouwt, maar wie ze enkel onzeker, en dus mogelijk, acht: de zoodanige, waar hij den tijd met de eeuwigheid vergelijkt, de korte en onzekere vreugde van dit aardsche leven tegenover de mogelijkheid eener eeuwige toekomst plaatst, moet, indien hij logisch handelen wil, tot de overtuiging komen, dat het beter is elk zondig genot op te offeren aan het mogelijk bestaan eener eeuwige gerechtigheid. Zoodoende zou hij dus als een geloovige leven. Dit argument is door Pascal ontwikkeld in zijne beroemde redeneering onder den titel van „de regeling der partijen.". In theorie moest het dus alzoo met de zaken gesteld zijn, maar in de praktijk, helaas! gaat het geheel anders toe. Het scepticisme werpt zijne schaduw op de gees-

telijke realiteiten; eene toekomst, die men wel mogelijk, maar niet zeker acht, oefent weinig invloed uit; men vergeet ze licht; terwijl de stof haar eigen bestaan voortdurend bewijst, en alleen zekerheid schijnt te bezitten. Waar men ook aan twijfele, onze gewaarwordingen van vreugde en smart kunnen wij niet betwijfelen, en zoodoende verkrijgen blijdschap of verdriet, die tot het lichaam in verband staan, spoedig de bovenhand in onze schatting. In weerwil der logika oefent dus het scepticisme, zedelijk en maatschappelijk denzelfden invloed uit als de leer van het materialisme.

De merkwaardige bloei onzer hedendaagsche industrie leidt mede tot dezelfde slotsom. De wonderen door 't gebruik van stoom en electriciteit verricht, staan ongetwijfeld in verband met het godsplan in de besturing van 't heelal; ook zijn zij bestemd om merkbaren invloed uit te oefenen op de verbreiding van geestelijke zegeningen. Evenwel, het onmiddellijk gevolg onzer bloeiende industrie is veeleer eene soort van verblinding, waardoor de materiëele zijde der beschaving, den boventoon verkrijgt. Iedereen waardeert den invloed der nieuwere ontdekkingen, wegens het gemak en de veraangenaming, die daaruit voortvloeien voor ons lichamelijk bestaan; slechts weinigen stellen prijs op hare zedelijke en intellektueele waarde. Het overwegend gewicht der materiëele belangen kon nog eenigszins in evenwicht worden gehouden door de politieke en sociale hartstochten, zoo krachtig ontwikkeld in onzen tijd, indien deze hartstochten in betrekking stonden tot eenig idee; maar doorgaans worden zij enkel door vleeschelijke begeerten opgewekt. Het materialisme openbaart zich dns langs de twee wegen, die ik opgenoemd heb; nl. de algemeene verzwakking van het geloof, en het overwicht van stoffelijke welvaart, twee oorzaken, die buiten de wijsgeerige bespiegeling liggen. Maar, volgens de wet van

aktie en reaktie aan alle dingen eigen, wordt hetgeen in 't eerst slechts gevolg was, op zijne beurt eene oorzaak, en zoo beweegt men zich in een kringloop. Louter stoffelijke welvaart en beschaving leiden tot materialisme, en daarna versterkt het leerstellige materialisme wederom de stoffelijke neiging der beschaving. De zedelijke ontbinding van het oude Rome strekt ons hiervan ten bewijze. De allereerste oorzaken der zedelijke verlaging van het Romeinsche volk zijn ongetwijfeld vreemd aan leerstelligen invloed, doch, wat gebeurde? Toen, in plaats der vroegere ingetogenhetd, lust tot zinnelijke dingen was opgewekt, ook door het toenemen van rijkdom en macht, waren het slechts edele geesten die, even als Cicero, het Platonisme der nieuwe school omhelsden. Nog enkele andere krachtige naturen schaarden zich onder het vaandel van het Stoïcisme, op minder inconsequente wijze dan Seneca. Maar de groote menigte zocht in de leer van Epicurus de rechtvaardiging van haar gedrag en van haar vleeschelijke lusten. Montesquieu schrijft hierover: [1]) „Ik geloof dat de sekte van Epicurus, die te Rome in den laatsten tijd der republiek bij de Romeinen ingang vond, veel heeft bijgebracht tot het bederf van hun verstand en hart.” Het is deze onmiddellijke invloed van de leer op de maatschappij dien wij thans wenschen na te gaan.

Tot welke sociale theorie voert het materialisme? De studie ter beantwoording dezer vraag vereischt, heeft Thomas Hobbes met meesterhand volbracht. Ziehier den hoofdinhoud zijner leer. Alle waarneembare feiten aangaande de menschelijke natuur bepalen zich tot stoffelijke bewegingen. De indrukken die de voorwerpen rondom ons op de uiteinden van ons zenuwstelsel te weeg brengen, deelen zich mee aan 't middenpunt onzer

[1]) *Grootheid en verval der Romeinen.* Hoofdstuk X.

hersenen, volgens de wet der mechaniek, en dan veroorzaken zij in dat middenpunt eene beweging die wederom terugvloeit naar de uiteinden. Onze gewaarwordingen en gedachten komen van buiten tot ons door de eerste beweging, terwijl de tweede, die van het binnenste middenpunt naar de uiteinden gaat, onzen eigenlijken wil vormt. Dit is Hobbes' zielkunde en het uitgangspunt zijner sociale leerstellingen. De verschijnselen die hij bedoelt, worden door onze hedendaagsche psychologen begrepen onder den naam van „wederkeerige beweging." Maar hierin ligt nog geen oplossing der feiten, die het geweten raken. Eene beweging, die van 't uiteinde der zenuwen naar 't middenpunt der hersenen golft, is daarom nog niet eene gewaarwording en veel minder nog eene gedachte; eene beweging die van het middenpunt naar de uiteinden gaat, is op zich zelf nog geen wilsdaad. Toegestemd eens, dat gedachte en wil niet anders zijn dan eene omzetting der gewaarwordingen, hetgeen voorwaar niet het geval is, zelfs dan moet men immers, behalve het stoffelijke mechanisme, ook den levenden mensch in rekening brengen, die voor deze gewaarwordingen vatbaar is. Het materialisme ontkomt niet aan die noodzakelijke onderstelling van een levend persoon, en die onderstelling is de logische omverwerping van het leerstelsel. Hobbes maakt die onderstelling eenvoudig zonder er zich rekenschap van te geven. Hij neemt den mensch aan als vatbaar om te gevoelen en te handelen, en dan plaats hij hem alleen tegenover stoffelijke lusten. Op dezen grondslag bouwt hij verder zijne maatschappelijke theorie aldus voort: Al onze gedachten betreffende eene hoogere wereldorde dan ons tegenwoordig aardsch bestaan zijn louter ijdelheid en bedrog; het recht en de gerechtigheid zijn woorden die op geen reëlen achtergrond berusten. Al wat den mensch eenig genot kan verschaffen is daardoor rechtmatig. Stoffelijke goederen, de

eenige bron onzer genietingen, zijn beperkt. Die goederen beperkt zijnde, zoo ontstaat er natuurlijk strijd tusschen de menschen onderling, met hun onbeperkte lusten en begeerten. De natuurlijke toestand der menschheid is dientengevolge een strijd van den enkele jegens allen en van allen jegens den enkele. In dien strijd is geen plaats voor de tusschenkomst van een beginsel des vredes; er bestaat niets dat de hartstochten beteugelt of de begeerten matigt; er is geen hoop die de lijdenden tot geduld beweegt; er is geen vrees voor eene toekomstige vergelding, die de machthebbenden tot bezadigdheid vermaant; geenerlei gedachte aan het recht laat zich bij de strijdenden gelden. Een verwoede oorlog is dus de natuurlijke toestand der maatschappij. Genot is het doel van den strijd, maar de oorlog zelf stoort den mensch in zijne genietingen; dus wordt het algemeene jagen naar genot tevens de bron der algemeene ellende. Hier treedt nu, volgens Hobbes, het gezond verstand tusschenbeide. Dit verstand is voor zijne redeneering een onmisbaar gegeven, al valt het ontstaan van dit begrip in zijn materialistisch stelsel niet te verklaren, want consequent en logisch geredeneerd, kan men uit dit stelsel niets van dien aard afleiden. Bij die onderstelling van 't gezond verstand weerspreekt men 't materialistische stelsel evenzeer als vroeger door de onderstelling der levende persoon. Doch nu redeneert Hobbes hierop verder aldus voort: Het gezond verstand treedt tusschenbeide. De menschen, terwijl zij het genot najagen, moeten wel erkennen, dat de natuurstaat die een voortdurende oorlog is, hen verhindert om hun doel te bereiken. De zwakken voorzeker lijden daaronder het meest, maar ook de sterken verkeeren in een ellendigen toestand daar zij steeds gevaar loopen van vermoord te worden, zelfs door de zwakken, terwijl de dood het einde is van alle genot. Hieruit volgt, dat zoodra een behendig mensch het ge-

zag bemeestert, zich tot hoofd der maatschappij opwerpt en haar vrede belooft, het gezond verstand der anderen dit feit terstond als eene weldaad aanvaardt. Er bestaat geen recht of gerechtigheid; er is dus geen sprake van wettig of onwettig gezag; de eenige bron van gezag is het geweld, en het geweld de eenige grondslag van den vrede, en volstrekte dienstbaarheid is een levensvoorwaarde der maatschappij. Hobbes zou niet gezegd hebben: „macht gaat boven recht," want voor hem bestaat het recht niet eens, of liever, het valt geheel samen met macht; het zijn twee namen voor een zelfde zaak. Er bestaat geen natuurlijke wet, die door de bewegelijke wet min of meer getrouw verwezentlijkt wordt; er bestaat niets anders dan de burgerlijke wet, die op zich zelf noch goed noch kwaad is, maar zij bestaat, en haar volstrekte opvolging is de levensvoorwaarde der maatschappij. De wet heeft haar oorsprong in den wil van den vorst, en die wil moet boven alle discussie verheven zijn; hem tegenspreken zou den grondslag der maatschappij ondermijnen, hierdoor zou men terugvallen tot den natuurstaat, dat is, tot den oorlog van allen tegen allen. De maatschappij aan haar zelve overgelaten is bandeloos; het recht is de macht, waarvan de uitoefening den zegen des vredes bezorgt. Het is dus noodzakelijk dat er in de maatschappij eene volstrekte, onbegrensde macht zij, die zich over alles uitstrekt, over de bezittingen evenzeer als over de personen, over 's menschen gedachten en overtuigingen, in een woord over alle bestanddeelen der maatschappij. Of bandeloosheid met haar gruwelen, óf een volstekt despotisme, ziedaar de eenige keus die Hobbes aan de maatschappij overlaat.

Hobbes' leer behelst wel eenige waarheid. Hetgeen hij beschrijft geschiedt werkelijk naarmate de maatschappij meer materialistisch gezind wordt. Geestelijk genot alleen vermindert

niet waar men het met anderen deelt, zoo b. v, kunst- en natuurgenot - ja zelfs wordt het verhoogd door een gevoel van sympathie; maar zinnelijke goederen verminderen door ze met anderen te deelen. Indien wij dus enkel waarde hechten aan zinnelijke genoegens, indien geen hooger beginsel ons tot gematigdheid in die begeerte dringt, zoo moet noodzakelijk twist en oorlog in de maatschappij ontstaan. Volslagen bandeloosheid heerscht, totdat behoefte aan vrede het despotisme inroept en huldigt om het land van de ellende der regeeringloosheid te verlossen. De geschiedenis staaft dit herhaaldelijk. Toen generaal Bonaparte, op den 18den Brumaire met zijne soldaten de vertegenwoordigers van het volk uiteendreef en Frankrijk onder zijne heerschappij bracht, droeg dit de algemeene goedkeuring weg van het volk, uitgeput door langdurigen strijd en nog sidderende voor het schrikbewind der revolutie. Het volk door vrees bevangen, wierp zich verheugd in de armen van den gekroonden soldaat, die met een stralenkrans van roem haar de weldaad des vredes beloofde. Béranger schrijft hierover in zijne biografie, (pag; 71) „Met geheel Frankrijk juichte ik de revolutie van den 18den Brumaire toe: ik telde toen 19 jaren, en iedereen scheen wel van dienzelfden leeftijd, zoo eenstemming was ons aller vreugde.”

Het bestaan eener macht in de maatschappij is volstrekt noodzakelijk; wij zijn evenwel niet verplicht te kiezen tusschen bandeloosheid en despotisme; er bestaat een middenweg, nl. gehoorzaamheid; gehoorzaamheid, niet aan ’t ruw geweld, want dat is dwang, maar aan wetten, die als noodzakelijk zijn goedgekeurd. De vooruitgang der beschaving bestaat juist hierin, dat men die wetten hoe langer zoo meer rechtvaardig en vrijgevig maakt, steeds meer overeenkomstig de eischen van rede en geweten. Alleen dan, wanneer bet begrip van recht ver-

flauwt, wanneer de waarde van rede en geweten verloochend wordt, en dit zijn de treurige gevolgen van het leerstellig materialisme, ontstaat de droeve noodzakelijkheid om tusschen bandeloosheid en despotisme te kiezen. Hobbes wijst ons dus op eene proefondervindelijke wet, nl. die, volgens welke despotisme en regeeringloosheid elkander opvolgen, en bandeloosheid door de overheersching der zinnelijke lusten ontstaat. Het afschuwelijke van Hobbes leer bestaat echter hierin, dat hij dien stand van zaken als natuurlijk en maatgevend beschouwt, terwijl elk weldenkende dit een toestand van verval noemt. De gevolgtrekking, die Hobbes uit zijne leer maakt, is er dus tevens de veroordeeling van.

Vele wijsgeeren uit de 18de eeuw, en enkelen ook in onzen tijd, staan recht en vrijheid voor op maatschappelijk gebied, terwijl zij in de wetenschap het materialisme huldigen. Zij herstellen klaarblijkelijk de dwaling van hun stelsel door de inconsequentie hunner gedachte. Indien de mensch eenvoudig bestaat uit eene samenvoeging van stofdeeltjes, dan hebben toch eigenlijk de ideën van recht en gerechtigheid geen zin of beteekenis meer. Indien de maatschappij een door 't noodlot beheerscht raderwerk is, waartoe dan nog over vrijheid gesproken? De samenvoeging eener materialistische wijsbegeerte en eener liberale politiek, is eene tegenstrijdigheid, die zich wel een tijdlang en onder een zeker aantal personen kan voordoen, maar zij kan onmogelijk op den duur bestaan noch algemeen worden. Daarom moet een iegelijk, die recht en vrijheid lief heeft, het materialisme bestrijden, als een dood en verderf aanbrengend beginsel. Rousseau zelf, in zijn Vicaire Savoyard, roept waarschuwend uit: „Ontvliedt hen die onder voorwendsel, dat zij de natuur uitleggen, wanhopige leerstellingen in 's menschen hart planten." In de praktijk des levens kan die raad in sommige gevallen goed zijn; doch op het

gebied der wetenschap hebben wij niemand te ontvlieden, maar eenvoudig dwalingen te weerleggen.

2. HET IDEALISME.

Het idealisme, gelijk het zich in het eerst voordoet, schijnt wel met de ontwikkeling der maatschappij te kunnen samengaan. Daar het de idees realizeert, schijnt het de realiteit der gerechtigheid te erkennen, en tevens aan recht en plicht een hechten grondslag aan te bieden. Het sluit immers in zich eene wet ter verwezenlijking, een doel ter bereiking en een ideaal aan de menschheid voorgesteld, met de roeping, het telkens nader te komen. Evenwel, wanneer wij in het idealisme niets verder zien dan dit, zoo blijven wij in zijne opvatting halverwege steken. Waar wij die leer grondig onderzoeken, zullen wij inzien, hoe zij den grondslag der stellingen, waarop de maatschappelijke orde berust, toch eigenlijk ondermijnt. Want inderdaad, volgens het idealisme, ligt een onbewust en noodwendig beginsel ten grondslag aan 't heelal; de vrijheid bestaat niet in den oorsprong der dingen; in hun ontwikkeling kan zij dus nimmer logisch worden erkend. Het idealisme, waar het de vrijheid ontkent, komt dientengevolge ook tot loochening van recht en gerechtigheid. Het handhaaft die slechts in schijn, totdat men gedwongen is te erkennen dat vrijheid hun beider levensvoorwaarde is, en dat zij met het begrip van vrijheid van zelf ook vervallen.

Het idealisme doet zich in tweederlei gestalten aan ons voor, die ten slotte op hetzelfde neerkomen, maar die men toch van elkander moet onderscheiden. Het zuivere en louter verstandelijk idealisme houdt het met de leer van Parmenides, volgens welke de hoogere eenheid alleen bestaat, terwijl elk individueel leven slechts ijdele schijn is. Op dit standpunt begint men met de gedachte boven de daad te stellen,

en ten slotte houdt men de daad voor eenvoudige zinsbegoocheling. Die waarlijk wijs is, heet het, trekke zich van de daad terug om zich in de bespiegeling der hoogere eenheid te verdiepen. Deze leer is te Ardjouna gepredikt, in het stuk van Bhagavat-Gita. De wijze oefene geen invloed op de wereld uit om haar te hervormen, om de werkelijkheid met het ideaal te doen overeenstemmen; dat hij zich integendeel afscheide van eene wereld die louter schijn is, opdat hij de hoogere eenheid, die alleen werkelijk bestaat, in zijne bespiegelingen aanschouwe. In zijn zuiverste gestalte heeft dus het idealisme de mystische extase tot praktische gevolgtrekking. Doch deze gedachtengang is betrekkelijk zeldzaam, zoo zeldzaam, dat hij geen algemeenen machtigen invloed op de maatschappij uitoefent. Men ontmoet evenwel sporen daarvan in het leven der Oostersche volken. De bewoners van Indië zijn van ons geslacht, of liever wij zijn van het hunne, want zij zijn meer in de buurt gebleven van onze gemeenschappelijke bakermat. Hunne kluizenaars, hunne bespiegelende wijsgeeren zijn beroemd. Velen daaronder behoorden tot de keur des volks; zij bezaten een ontwikkeld verstand en een edel karakter. Het is waarschijnlijk, dat juist de adel hunner ziel hen afkeerig maakte van het gewone leven, en hen tot de eenzaamheid uitdreef met zekere vrome gemoedsbeweging, al was dit eene zelfzuchtige vroomheid, die zich niet uitstortte in vurige gebeden om de komst van Gods koningrijk op aarde.

Hierin openbaart zich nu de werking van het pantheïstische element in den godsdienst der Brahmanen opgesloten. Hoe veel krachten zijn, helaas! in die mystische extase verloren gegaan ten gevolge eener valsche wijsheid, die wel de geesten boven de ijdelheden dezer wereld verhief, maar enkel om zich te verliezen in dorre, onvruchtbare bespiegelingen, waaruit geen levensbron vloeit.

Het idealisme doet zich ook onder een meer bevattelijken vorm voor, die meer algemeen verspreid is, en meer invloed op de maatschappij uitoefent dan het bovengenoemd zuiver idealisme. Dit tweede idealisme aanvaardt de werkelijkheid van de ontwikkeling dezer wereld en van haar veelvuldige verschijnselen; maar het leert dat, al is hun bestaan geen schijn, het denkbeeld van vrijheid daarbij evenwel eene dwaling is, omdat alles door eene absolute wet beheerscht wordt, en hetgeen is of geschiedt, steeds overeenkomt met hetgeen zijn moet. Langs verschillende wegen geraakt men tot die beschouwing. De natuurkundigen zien in grondgesteldheid, klimaat en ras de noodwendige oorzaak der verschijnselen van 's menschen bestaan. De geschiedschrijvers, vol van het dwaalbegrip dat ook op hun vak de methode past, die geldig is voor mathesis en natuurkunde, loochenen gaarne elk bestanddeel van 's menschen vrijheid, dat deze methode tegenspreekt. Eindelijk, ten gevolge eener verkeerde opvatting van Gods macht, waardoor men haar hoogste daad, nl. de schepping der vrijheid, loochent, terwijl men haar als eene onweerstaanbare en volstrekte almacht beschouwt, komen de theologen tot dezelfde slotsom als bovengenoemde natuurkundigen en geschiedschrijvers, die overigens als hun tegenstanders optreden. Het valt licht om in de hedendendaagsche geestesrichting die verschillende stroomingen waar te nemen, welke in het wijsgeerig idealisme samenvloeien.

De maatschappelijke invloed van deze wereldbeschouwing is licht te bevroeden. Is de wereld op zich zelf geen schijn, dan behoudt de gedachte die er zich mee bezig houdt haar waarde; maar zoo dan verder alle inwerking op die wereld ijdele inbeelding is, omdat alles toch aan onveranderlijke wetten gehoorzaamt, laat men haar dus aan haar eigen lot over.

De mensch in plaats van handelend op te treden ter vervulling zijner roeping, blijft een eenvoudige toeschouwer. Hij verzinkt wel niet in mystische extase ter aanschouwing der hoogere eenheid, maar hij vervalt in een werkeloos quietisme, dat alles zijn gang laat gaan. „De wereld is, zooals zij is, en wij kunnen daar niets aan veranderen," gaf een Afrikaansch opperhoofd eens ten antwoord aan den zendeling Moffat, die hem de weldaden der christelijke beschaving voorhield. Die negerkoning is niet de eenige die er alzoo over denkt. Het denkbeeld van een onverbiddelijk noodlot, dat 's menschen lot en leven onveranderlijk bepaalt, verlamt veler wilskracht en pogingen ten goede. Een Geneefsch volksdichter Chaponière, heeft op geestige wijze den invloed van deze leer ten toongesteld, die immers lafhartigheid en baatzuchtig eigenbelang zeer in de hand werkt. Hij toont ons een barbier, die van 1789 tot 1830 elke regeeringsverandering goedkeurt, steeds de partij van den overwinnaar kiest, en zijn gedrag telkens rechtvaardigt met de woorden: „Het moest zoo zijn." Tocqueville bespreekt hetzelfde onderwerp op meer ernstige wijze in zijn werk over *„de demokratie in Amerika*:" „Ik weet dat vele mijner tijdgenooten meenen, „dat een volk nooit zijn eigen meester is, maar noodwendig „onderworpen blijft aan, ik weet niet welke onbewuste en „onoverwinnelijke macht, die haar oorsprong heeft in vroegere „omstandigheden, grondgesteldheid en klimaat. Doch dit is „een valsch lafhartig leerstelsel, waaruit men niets dan verzwakte „karakters en kleinmoedige volken te verwachten heeft „De Voorzienigheid schiep het menschelijk geslacht noch volstrekt „onafhankelijk, noch geheel verslaafd. Zij trekt wel „rondom ieder mensch een vasten kring waarin hij zich bewegen „moet, maar binnen dien ruimen kring bezit de mensch voldoende „macht en vrijheid. Evenzoo is het met de volkeren gesteld."

Waar het vertrouwen in 's menschen betrekkelijk vrije macht ontbreekt, daar laat men alles begaan, en men doet afstand van elken invloed, theoretisch tegenover de noodwendige zelfontwikkeling der eeuwige idee, praktisch tegenover de menschelijke hartstochten. Men aanvaardt, als noodzakelijk, feiten, die zulks alleen worden door de lafhartigheid van wie ze duldt, en, terwijl men aan de vrijheid geen geloof slaat, stort men zich steeds dieper in het verderf, juist doordien men zich verloren waant. Een behendig en heerschzuchtig mensch maakt gebruik van die meening. Waar hij eene bevolking om zich heen ziet, doordrongen van 't besef, dat men tegen den loop der dingen niets vermag, daar weet hij dien loop ten zijnen voordeele te dwingen, en alzoo komt de arbeid der wijsgeeren aan de overweldigers ten goede. Het idealisme leidt evenwel ten slotte tot hetzelfde resultaat. Het leerstelsel volgens hetwelk de mensch geen werkelijke macht uitoefent is eene ijdele wijsbegeerte, die eindelijk tot slavernij voert. Zij begunstigt het despotisme. ja zij kweekt het: eenerzijds de tyrannie der oostersche monarchen, anderzijds die onzer westersche demagogen. In zijn metaphysisch karakter wordt het idealisme slechts door enkelen voorgestaan; maar in zijn fatalistisch optreden telt het vele navolgers. Dit fatalisme dat zich kenmerkt door de aanvaarding van elk voldongen feit, dat elke poging ten goede verlamt; dat karakterlooze menschen en lafhartige bevolkingen vormt, is zeer algemeen verspreid.

De pogingen aangewend om het wijsgeerig determinisme met maatschappelijke vrijheid te doen samengaan, blijken in den grond even tegenstrijdig als het streven der liberale materialisten. Wel ontbreekt het niet aan menschen, die op 't gebied der wijsbegeerte betuigen, dat al, hetgeen is, derhalve bestaansrecht heeft, dat het kwaad enkel schijn en dat werkelijk alles goed is, en die, nochtans, als liberale dagblad-

schrijvers optredend, steeds in de oppositie zijn, en hetgeen de regeering doet, voortdurend als kwaad bestempelen. Zoo ontmoet men ook in de geschiedenis enkele philosophische of godsdienstige sekten, die in de theorie de vrijheid verloochenen doch haar in de praktijk beoefenen, met name de Stoïeijnen, in de oudheid, en de Calvinisten [1]) en Jansenisten in lateren tijd. Die tegenstrijdigheid is verheven schoon, maar zij blijft eene tegenstrijdigheid, en al de spitsvondigheden, waarmee men haar verdedigt, houden geen stand tegenover deze eenvoudige opmerking van den heer Ampère: „Politieke vrijheid is de logische gevolgtrekking der zedelijke vrijheid. Waar men niet aan de laatste gelooft, weet ik niet, met welk recht men de eerste zou eischen. Indien God den mensch niet vrij geschapen heeft, zoo kan de mensch zich zelf onmogelijk vrij maken. Geen maatschappelijke inrichting vermag zijne natuur te veranderen, evenmin als er eene methode bestaat, waardoor de blinde zien en de doove hooren kan."

Het idealisme is dus even onvereenigbaar als het materialisme met de normale ontwikkeling der maatschappij, omdat het in den grond niet te vereenigen valt met ons werkelijk leven. Gelukkig bèstaat er eene andere wijsbegeerte die ons vergunt maatschappij en wetenschap, leven en gedachte met elkander te verzoenen.

3°. HET SPIRITUALISME.

Naar den gewonen spreektrant, en soms zelfs bij het onderwijs in de wijsbegeerte, verwart men het idealisme met

---

[1]) De Calvinisten hebben, als Calvinisten, de vrijheid noch in theorie noch in praktijk inderdaad verloochend. De volkomen onderwerping aan Gods raadsbesluit, welke zij predikten, was altijd gemeend, niet als ontkenning maar als handhaving van de vrijheid en als éénig voldoende waarborg voor haar ongeschonden bestaan. Men zie, voor dit punt, de Redevoering van Dr. A. Kuyper. *Vert.*

het spiritualisme. Hun gemeenschappelijke karaktertrek is hun strijd tegen het materialisme; maar overigens bestaat er een diepgaand onderling verschil. De wijsbegeerte der idee legt ten grondslag der dingen een onbewust beginsel, eene noodwendige wet, die elken zweem van vrijheid buitensluit; terwijl het spiritualisme ons plaatst tegenover een eeuwigen en vrijen geest, wiens wil de wet is van 't heelal. Die wet wordt aan de stoffelijke wereld opgelegd, maar voorgesteld aan de vrij geschapene geesten, die haar door eene eigene wilsdaad moeten gehoorzamen. In de geestelijke wereldorde bestaat een plan, en de mensch is geroepen om het door zijne wilskracht te verwezenlijken. De rechtmatige gehoorzaamheid van het schepsel aan den wil des Scheppers, die dat plan ontworpen heeft, strekt ten grondslag aan de begrippen van recht, plicht en gerechtigheid. Die gehoorzaamheid bevrijdt ons van de smartelijke keuze tusschen regeeringloosheid en despotisme. Tegenover de noodwendige ontwikkeling der idealisten, plaatst dus het spiritualisme een vrijwilligen vooruitgang, en een doel dat men met vrije wilsdaden bereikt.

De bepaling der wet aan den vrijen wil der geestelijke schepselen voorgesteld, veronderstelt eene volledige studie der zedelijke wereldorde, en van zulk eene studie kan ik slechts een beknopt overzicht leveren. De zedelijke wet, in haar eenheid opgevat, komt hierop neer, dat elke afzonderlijke wil gericht zij op het welzijn der geestelijke maatschappij. Die wet draagt in de christelijke taal den naam van „liefde", en zij schijnt min of meer consequent te zijn opgenomen in het geweten onzer tijdgenooten. Die wet is samengesteld uit drie deelen, en zij brengt dus de veelvuldige zedelijke voorschriften onder drie hoofden saam. Ten eerste noemen wij de plicht der waardigheid, volgens welken de geest zijn eigenaardig bestaan handhaaft door zich van het dierlijke af te

scheiden, en door het woord te bezigen als waarachtige uitdrukking der gedachte, met besliste verwerping van alle leugen. Ten tweede, de plicht der gerechtigheid, volgens welke elk lid der geestelijke maatschappij in ieder ander de rechten eerbiedigt eener natuur gelijk aan de zijne. Ten derde, de plicht der welwillendheid, die, behalve de eerbiediging van 's naasten rechten, ook eene vrije liefde vereischt om aan zijn tijdelijk en geestelijk welzijn mee te werken. Ik geloof dat al onze plichten onder een dezer drie hoofden kunnen gebracht worden, en dat, waar men door waardigheid den normalen toestand der geesten, door gerechtigheid den band der maatschappij, en door welwillendheid de vervulling van haar bestemming aanduidt, men tevens het geheel der zedelijke voorschriften in het ééne begrip der liefde harmonisch samenvat.

De wet der geesten veronderstelt de voortzettiug van 's menschen bestaan na den dood; zij veronderstelt die niet enkel ter wettiging der geboden, maar ook als de grondslag zelf der geestelijke wereldorde. Op het gebied onzer ervaring hier beneden wordt die wet trouwens slechts gedeeltelijk verwezenlijkt. Krachtens haar eigen aard moet zij echter volkomen vervuld worden; dit *moeten*, onmiddellijke eisch van ons geweten, ligt in het eigen wezen dier wet gegrond. Indien zij nimmer tot verwezenlijking kwam, dan zou het geweten ons bedriegen, dan zou de samenstelling onzer ziel eene bespotting zijn. De zedelijke wereldorde veronderstelt het toekomstige leven, ja zij vereischt het noodwendig. Bovendien, hangt de zedelijke wet samen met de leer dat het beginsel van 't heelal, namelijk God, goed is. Indien God goed is, dan is het geluk der schepselen de uitdrukking van den allerhoogsten wil, en daar die hoogste wil met de wet eenzelvig is, zoo volgt terstond uit het idee van Gods goedheid dat de liefde de plicht is, die alle andere in zich sluit.

De zedelijke wereldorde is dus onafscheidelijk verbonden aan de ideeën: God en het eeuwige leven. Het is alleen in het hemelsch koninkrijk, dat wij door de volle verwezenlijking dezer wet der liefde ook de volheid van geluk zullen smaken. Intusschen is het met betrekking tot de ontwikkeling der aardsche maatschappij, dat wij thans den invloed van het spiritualisme beschouwen.

De heerschappij van het goede kan niet ten volle verwezenlijkt worden in de wereld onzer tegenwoordige ervaring; zij is desniettemin het doel waarnaar de wereld streven moet, door de werking van vrije persoonlijkheden. Men moet den tijd niet tegenover de eeuwigheid plaatsen. Het is zeer ten onrechte, dat men de gedachte aan het leven hiernamaals onvereenigbaar acht met de eischen van ons tegenwoordig bestaan. De goddelijke wil, die het plan der geestelijke maatschappij beraamd heeft, is geen tweeslachtige wil, anders gezind omtrent dit aardsche leven en wederom anders omtrent het toekomende. Neen, die wil is een en dezelfde, en hij blijft zich zelf gelijk; daarom moet ook de hoogere levenswijze, die wij na den dood verwachten, opgevat worden als eene voortzetting en ontluiking der edelste bestanddeelen van dit ons tegenwoordig leven. De ladder Jakobs waarvan de voet op onzen aardbodem rustte en waarvan de top in de hemelsche heerlijkheid verdween, is het zinnebeeld dezer verhevene waarheid. Van deze waarheid uitgaande, willen wij het verband aantoonen tusschen de wetenschap en het leven, tusschen de gedachte en de daad.

Onze beschouwing omtrent Gods wil, als plan en grondslag der schepping, geldig evenzeer voor tijd en eeuwigheid, laat geen plaats meer open voor de mystische extase. Er bestaat geen tegenstelling meer tusschen de hoogere eenheid en de veelvuldigheid der levende wezens, omdat die eenheid zelf, als scheppende macht, oorzaak is van dit veelvuldig bestaan.

Ook wordt de wil van den Schepper juist verwezenlijkt door het ontstaan van goede en ware verhoudingen tusschen de geschapene wezens onderling. Dit woord in *„de Navolging van Jezus Christus :"* (boek III: h: XLII) „Wanneer gij naar de schepselen ziet, ontgaat u de aanschouwing van den Schepper," vloeit uit een onwaar en verkeerd mysticisme voort. Juist de aanschouwing van den Schepper, omdat hij de Schepper is, brengt ons terug tot de schepselen en tot de volbrenging van zijn wil in die wereld waarvan Hij het plan ontwierp. Alleen in het mystische pantheïsme behoort zij te huis, die tegenstelling tusschen God en de wereld, tusschen hemel en aarde, tusschen het eeuwige leven en het leven des tijds; bij ons moet zij plaats maken voor de gedachte aan harmonie.

Het bespiegelende quietisme moet evenzeer verdwijnen als de mystische extase. De wereld heeft niet enkel een wezenlijk bestaan, maar ieder geschapen geest is bestemd om zelf eene kracht, eene macht in die wereld te zijn, en om een invloed uit te oefenen, waarvoor hij verantwoordelijk is. Wie eenvoudig beschouwer wil zijn, verlaat den hem aangewezen post en verzuimt zijn plicht. Het spiritualisme behoedt den mensch voor deze dwaling: in onderscheiding van materialisme en idealisme, erkent het de macht van het geweten, van de zedeleer, en van de daad.

De mensch is dus tot handelen geroepen, tot verwezenlijking eener wet, die rechtvaardig zijne daden regelt. De wet is geldig op elk gebied zijner machtsuitoefening; zij moet evenzeer den gang der publieke zaken als de particuliere samenleving besturen. Ik weet dat, naar luid eener zeer gangbare meening, er een hemelsbreed verschil bestaat tusschen de maatschappelijke orde en het private leven, en dat, in de politiek, de gewone wetten der zedeleer niet geldig verklaard worden. Dit berust in zekere mate op ervaring; men ziet nl.

dat de richting, waarlangs de volken zich bewegen, zelfs bij gunstigen uitslag, niets te maken heeft met de zedeleer. Uit hetgeen bestaat leidt men af hetgeen zijn moet; en zoo meent men, dat van de regeeringen te vergen dat zij luisteren naar de voorschriften van het geweten, ze tot werkeloosheid zou doemen. Het is ontegenzeggelijk waar, dat in publieke aangelegenheden groote en zelfs goede dingen tot stand zijn gebracht door middelen, die het geweten nimmer kan goedkeuren; maar eer men tot het besluit komt, dat eene beslist zedelijke regeering niet zou kunnen bestaan, behoorde men hiervan eens ernstig de proef te nemen. Heeft men dit ooit gedaan? In sommige buitengewone gevallen zijn er op maatschappelijk gebied met geheel zuivere middelen groote daden volbracht: zou het dus niet de moeite waard zijn om eerst te beproeven die uitzondering tot regel te maken?

Men kan de praktijk der publieke aangelegenheden niet afzonderen van zekere algemeene beginselen betreffende de richting, die men daaraan behoort te geven. Zonder in dezen de belangrijke rol der oogenschijnlijk tegenstrijdige belangen en der verschillende hartstochten te miskennen, moet men evenwel niet voorbijzien, dat de maatschappij er naar streven kan om hooger beginselen, dan bijzondere of tijdelijke belangen, te verwezenlijken, en dat juist in de verwezenlijking dier beginselen, wier gemeenschappelijk middenpunt het welzijn der menscheid is, de ware vooruitgang bestaat. Het uitsluitend nationaal bewustzijn, dat eigenlijk een collectieve zelfzucht is, heeft bijna altijd de politiek der verschillende volken bestuurd. Het is te hopen, dat de voortgang der beschaving, in dezen het zedelijk peil verhoogen zal, en dat men, boven de zoo uitsluitend opgevatte volksbelangen, een hoogere wet zal erkennen, en een zedelijk ideaal zal beseffen, als leidend beginsel van al wie aan 't hoofd der natiën staat.

De wijze van toepassing van dit beginsel is eene praktische vraag, naar gelang van tijd, plaats en omstandigheden, te beantwoorden. Maar zoo de praktijk niet ten dienste staat der idee, dan wordt de politiek verlaagd tot een strijd van hartstochten en belangen, zoodat edeler geesten zich met weerzin afkeeren van de publieke aangelegenheden. Het betaamt voorzeker niet om het staatsbestuur aan wijsgeeren toe te vertrouwen; doorgaans zou dit eene dwaling zijn. Maar ieder staatsman met een edel karakter en een ruimen blik, heeft van zelf eene bepaalde overtuiging omtrent het eigenlijke en rechtmatige doel der maatschappij, dus m. a. w. hij heeft zijne wijsbegeerte.

(*Wordt vervolgd.*)

E. NAVILLE.

JOHANN SEBASTIAN BACH.

„Gaarne zoude ik zien, dat alle kunsten, maar inzonderheid de musica, gewijd werden aan den dienst van Hem, die ze gegeven en geschapen heeft."

Het ware te wenschen, dat dit woord van den grooten Hervormer Luther wat meer waarheid was of werd bij allen, die deze edele kunst beoefenen. Hij zelf heeft getoond, dat het hem ernst was om die kunst Gode te wijden. 't Is naar waarheid gezegd: „Luther heeft er de Hervorming in gezongen." Nog lèven zijne liederen in het Duitsche volk en bij elke plechtige gelegenheid heft het zijn: „Ein feste Burg ist unser Gott" aan.

Geen kunst is zeker meer geschikt om God te verheerlijken, dan deze. Maar helaas! zoo ergens, dan is hier dikwerf het woord van da Costa zoo recht op zijne plaats: „En voorts geen eerdienst meer, dan d'eerdienst van 't Genie."

Concertzalen en operagebouwen zijn de tempels, waarin die Geniën worden aangebeden. „Neen, niet meer binnen de doodsche tempelwanden, waar men van niets hoort dan van kruis, verzoening, genade — maar dáár, in die zalen, waar nevens het oor, ook het oog wordt gestreeld, waar men zich baadt in eene zee van de heerlijkste melodiën, dáár gevoelen

wij ons te huis." Zoo wordt gesproken en daar naar gehandeld.

Verre van ons om de kunst te minachten! Wij hebben haar lief. Maar juist daarom betreuren wij het, dat zij van hare verheven plaats is afgerukt. Zij moest dienen ter verheerlijking Gods en dient tot verheerlijking van den mensch. Is dat de kunst niet verlagen? Is dat haar niet rukken van de plaats, die God haar gegeven heeft? Mag dan de mensch in plaats van den Schepper worden gesteld? Deze heerlijke kunst, de aanbidding Gods in geest en waarheid vervangen?

Toegestemd, dat zij op onverantwoordelijke wijze door de protestantsche christenen, door de Hervormde kerk verwaarloosd is en wordt, toch moet geprotesteerd worden tegen het drijven, om haar in de plaats der godsdienst, der christelijke godsdienst te stellen. Het kan niet anders, of de kunst moet door zulk eene wisseling schade lijden. Waar men niet gelooft, houdt de ware geestdrift op. Vanwaar zal de bezieling moeten komen? Hebben de grootste meesters op het gebied der muziek niet geput uit die nooit opdrogende bron, het Woord Gods? Indien zij moesten ervaren, hoe de gaven met voorbijgaan van den Gever worden bewierookt, zouden mannen als Händel, Bach, Haydn niet ernstig protesteeren? Wij meenen van ja. Hun leven en werken waarborgt het ons.

Is 't evenwel geen opmerkelijk teeken des tijds, dat, waar velen zich buiten de prediking des evangelies plaatsen, zij die nu hooren in de concertzaal? Wie heeft niet gehoord van de Mattheus-passion van Bach, die lijdenspredikatie op muzikaal gebied? Wij hebben het voorrecht niet gehad die toonschepping te hooren, wel, er veel over te lezen, maar naar oorgetuigen ons verzekerden, was de indruk overweldigend.

En wat bij dit alles het meeste gewicht in de schaal legt

is de zekerheid, dat dit kunstwerk uit een geloovig gemoed is voortgesproten. De vervaardiger dezer grootsche compositie was een christen, die met zijnen Heiland leefde, voor Hem streed en Zijnen lof door de toonkunst verkondigde.

Het leven van dien man meer van nabij te beschouwen, is het doel van dit opstel.

De jaren, waarin Bach geleefd en gewerkt heeft, of liever, het tijdvak, waarin hij is opgetreden, 1680—1750, was voor Europa, inzonderheid voor Duitschland, een tijd van verslapping op geestelijk gebied. Na den dertigjarigen krijg was dit rijk uitgeput en scheen het zijn rol uitgespeeld te hebben. Lodewijk XIV trad nu op. Het is bekend, dat deze vorst aan Europa de wet wilde voorschrijven, niet alleen op staatkundig, maar ook op zedelijk gebied. Hij wilde de beschermer zijn van kunstenaars en geleerden, en zond daarom meermalen aanzienlijke sommen ook naar Duitschland aan mannen, die dikwijls niet wisten, waar zij zooveel goedheid mede verdiend hadden. Natuurlijk bleven die begunstigden niet in gebreke zijnen lof te verkondigen. Voeg hierbij de weelderige hofhouding van Lodewijk, en het zal ons niet verwonderen, dat vele duitsche vorstenzonen naar Parijs trokken om daar staatkunde en beschaving te leeren. Die jongelingen keerden meestal verfranscht en geheel ziek naar het lichaam, maar zieker nog naar de ziel, naar hunne staten terug. Aan de regeering gekomen, brachten zij het: „L'état c'est moi" van Lodewijk in praktijk en werden op hunne wijze despoten. Alleen één hof maakte hierop eene uitzondering. Het was dat van den grooten keurvorst.

Lodewijk zette de kroon op zijn werk door de opheffing van 't édict van Nantes. Duizende Hugenooten vloden naar Duitschland en brachten daar hunne beschaving en zeden

over. Het gevolg hiervan was verwaarloozing der duitsche litteratuur, om plaats te maken voor de voortbrengselen der fransche letterkundigen. Met de kerk was het al niet veel beter gesteld. Wel was hier en daar een enkele vrome en dan meest nog verborgen, maar de frischheid, de levenskracht der Hervorming miste de groote massa. Het was een godsdienst van het hoofd en niet van het hart. Er werd veel gesproken, maar weinig gedaan. Er was veel theorie, maar weinig praktijk. Evenwel verwekte God mannen als Spener en Francke, die op hervorming des levens aandrongen.

Op muzikaal gebied zag het er anders uit. Overal werd muziek gemaakt; het kleinste hof had zijn orchest, meestal uit franschen bestaande, maar men voedde zich met de voortbrengselen van Italiaansche meesters. De opera werd uit Italië ingevoerd. Zoo werd de duitsche geest vervormd door Frankrijk in het Westen, door Italië in 't Zuiden. Toen verwekte God twee mannen vol geloofskracht en geloofsmoed, echte Duitschers, helden op muzikaal gebied, waarvan de één, Händel, het grootste gedeelte van zijn leven in Engeland, de ander, Bach, zijn gansche leven in en voor Duitschland, ja voor de gansche menschheid gearbeid heeft.

Johann Sebastian Bach werd op den 21sten Maart 1685 te Eisenach geboren. Zijn vader Johann Ambrosius was daar Hof- en Stadsmuzikant. Uit een geslacht, dat onderscheidene toonkunstenaars had voortgebracht, voelde hij in zich reeds vroeg de begeerte ontwaken, om in het voetspoor zijner voorvaderen te treden. Op ruim negenjarigen leeftijd was hij reeds een wees en werd daarom door zijn oudsten broeder Johann Christoph, organist te Ohrdruff in huis genomen. Onder zijne leiding begon Johann zijne eerste oefeningen op de piano. Maar reeds zeer spoedig was de leerling den meester op zijde, en verlangde hij naar andere en naar moeilijker stukken.

Hoe die echter te verkrijgen? Hij wist, dat zijn broeder een boek had, waarin compositiën voor de piano van de beroemdste meesters uit dien tijd verzameld waren. Hij deed bij hem alle mogelijke moeite om dat zoo zeer gewenschte boek in handen te krijgen, maar te vergeefs. Alle verzoeken daartoe werden kort weg geweigerd. Maar juist de weigering prikkelde de zucht naar het bezit te sterker. Van nu af zon hij op middelen om het begeerde boek door list in zijne macht te krijgen. Hij wist, dat het in eene kast met traliedeuren geborgen was. En wat deed nu de tienjarige knaap? Met zijne kleine handen wist hij door de tralieën te komen en zoo de vurig gewenschte muziek naar zich toe te halen. Nu had hij het voor hem kostbare kleinood onder zijn bereik. Hij begreep echter, dat zijn broeder het boek weldra zou missen. Daarom kwam hij op de gedachte, om het te copieeren. En men staat verbaasd, wanneer men de wilskracht ziet, die de knaap ontwikkelde. Wanneer zijne huisgenooten sliepen, zat hij bij maanlicht de muziek over te schrijven. Zes volle maanden duurde het, eer hij zijn moeilijk werk geëindigd had. Nu, dacht hij, is de schat in mijn bezit en kan ik hem in alle stilte gebruiken. Maar neen, dit werd hem niet vergund. Zijn broeder bemerkte wat er gebeurd was en nam Johann het handschrift af, dat met zooveel opoffering en moeite verkregen was. Hij kreeg zijn werk niet terug voor den dood zijns broeders. Bach was omstreeks veertien jaren oud, toen hem ook zijn broeder ontviel. Nu stond hij geheel alleen op de wijde wereld. Hij ging daarom met een zijner medescholieren naar Luneburg en werd als zanger opgenomen in het Koor der Michaëlis-school. Zijne toekomst scheen nu verzekerd. Doch bitter werd hij teleurgesteld. Hij verloor zijne prachtige sopraanstem en kon dus niet langer koorzanger blijven. Na dien tijd heeft hij nooit meer de geschiktheid tot zingen gehad.

Deze omstandigheid echter was oorzaak, dat hij zich met de borst op het piano- en orgelspel ging toeleggeu. Had hij vroeger veel liefde voor deze instrumenten aan den dag gelegd, nu drong hem die liefde om geene moeite te ontzien ten einde zich in deze kunst meer en meer te volmaken. Daartoe wandelde hij gedurig naar Hamburg om den beroemden organist Adam Reinken te hooren. Nu en dan ging hij ook naar Celle om de kapel te hooren van den Hertog George Willem. Daar die Kapel uit Franschen bestond, had Bach daardoor gelegenheid, bekend te worden met den franschen smaak.

Ook de viool had hij ter hand genomen en dat hij daarop een meester was, bewijst zijne benoeming als Hof-violist te Weimar. Bach was nu 18 jaar; te Weimar trok hij zoozeer de algemeene aandacht, dat hij reeds in het volgende jaar als organist te Arnstadt werd aangesteld. Nu was de jongeling in zijn element. Hij begon de meesterstukken van de in dien tijd levende organisten ijverig te bestudeeren.

Tot bevrediging zijner weetgierigheid, nam hij een verlof van drie maanden en maakte een voetreis naar Lubeck om den organist van de Mariakerk, Buxtehude te hooren. Gedurende zijn verloftijd was hij een onopgemerkt toehoorder van dezen voor zijnen tijd beroemden en werkelijk bekwamen organist, en keerde daarna met vermeerderde kennis toegerust naar Arnstadt terug.

De vruchten van zijnen ijver en aanhoudenden vlijt trokken zoo zeer de algemeene opmerkzaamheid, dat hij kort na elkander verscheiden beroepen als organist ontving. Het beroep als organist te Muhlhausen aan de St. Blasius-kerk nam hij aan. Doch ook hier was zijn verblijf kort. Omstreeks een jaar na zijne komst deed hij eene reis naar Weimar. Dáár moest hij zich voor den Hertog laten hooren. Zijn orgelspel vond zoo grooten bijval, dat hij als Hof-organist werd aangesteld. Hij verliet daarom Muhlhausen weder en

trad in 's Hertogen dienst. In genoemde plaats was hij in den echt getreden met Maria Barbara, de jongste dochter van een neef zijns vaders. Uit dit huwelijk werden hem twee dochters en vijf zoons geboren, waarvan Willem Friedeman en Karel Philip Emanuel ook als toonkunstenaars een' welverdienden naam verworven hebben.

In Weimar vond Bach een' ruimen werkkring voor zich ontsloten. Met de grootste toonkunstenaars kwam hij hier in aanraking en dit is eigenlijk de tijd, waarin hij zich niet alleen tot een zoo bekwaam organist vormde, maar waarin hij ook den grondslag legde voor zijne groote orgelcompositiën. Nog uitgebreider en gewichtiger werden zijne werkzaamheden, toen zijn vorst hem in 1714 op 29 jarigen leeftijd tot concertmeester benoemde, in welke betrekking hij ook kerkelijke muziek van grooten omvang moest componeeren. Hier schreef hij ter eere van het „Luthersche Zion", zijne cantate „Ein feste burg".

Händels leermeester, de organist en muziek-directeur Zachau te Halle, stierf in dezen tijd en de nu reeds beroemde Joh. Seb. Bach werd tot zijn opvolger benoemd. Hij reisde daarom naar Halle, om zijn proefstuk te laten hooren. Toch nam hij, men weet niet om welke reden, de betrekking niet aan, maar liet haar over aan een leerling van Zachau, Kirchhoff genaamd Bach was nu 32 jaar oud. Hij had zijn tijd zoo goed gebruikt, zooveel gestudeerd, gespeeld en gecomponeerd, dat hij daar stond als een reus op muzikaal gebied. Met de grondigste kennis toegerust, leverde hij werken, die het nageslacht nog bewondert. En toch, niettegenstaande de hoogte waar toe hij het gebracht had, bleef hij dezelfde nederige, godvruchtige man, die zich het gelukkigst gevoelde, wanneer hij zich in den huiselijken kring bevond, of op zijne kamer ter eere Gods kon arbeiden. Noch eerbewijzen van kunstenaars,

noch aanbiedingen van vorsten waren in staat, hem van zijne nederig standpunt af te rukken....

Het was 't jaar 1717. In dit jaar kwam te Dresden de in Frankrijk beroemde pianist en organist Marchand, om zich aldaar te laten hooren. Zijn spel vond ongemeenen bijval. Reeds terstond werd hem eene aanzienlijke bezoldiging aangeboden, wanneer hij in 's keurvorsten dienst wilden treden.

Geen wonder, dat Marchand aan het weelderige Dresdener Hof werd toegejuicht. Zijn spel was geheel en al berekend voor hen, die aan zulk een Hof levende, alleen ooren hadden voor 't geen hunne zinnen streelen, maar geen edele gevoelens in hen opwekken kon. Marchand's verdiensten toch bestonden in eene zeer beschaafde en sierlijke voordracht, zonder evenwel diepte van gevoel uit te drukken. En dit laatste bezat Bach in hooge mate. Wat de voordracht betrof, hierin deed hij voor Marchand niet onder, maar waarin hij dezen overtrof, was het gevoel, de taal zouden wij haast zeggen, waardoor hij tot de harten zijner toehoorders sprak. Dit alles wist Volumier, concertmeester te Dresden. Hij kende de groote macht, die de jonge bedaarde Duitscher over zijne gedachten en zijn instrument had. Hij doorgrondde het spel van den franschen meester en zou dus niets liever zien. dan dat Bach aan Marchand eens eene geduchte les gaf. Daarom stelde hij den Keurvorst voor, om de beide organisten te laten spelen. Zoodoende zou er eene vergelijking omtrent beider talent te maken zijn. Het voorstel werd door den Keurvorst aangenomen. Er werd onverwijld eene boodschap naar Bach gezonden en hij dringend uitgenoodigd, om den muzikalen wedstrijd aan te nemen. Bach deed het en ondernam terstond de reis.

Na zijne aankomst te Dresden verschafte Volumier hem de gelegenheid om Marchand op een Hofconcert in 't geheim te hooren. De daverende toejuichingen, die de fransche toon-

kunstenaar ontving, overtuigden Bach, dat hier eene nieuwe zegepraal door den vreemde behaald was. Maar... wie zet zich daar ongevraagd voor 't klavier en varieert het voorgedragen stuk twaalf maal? Het is iemand aan velen onbekend, maar die bewondering afdwingt door de diepe muzikale kennis hier ten toon gespreid. Die onbekende is niemand anders dan Bach.

Hij is bereid zich in 't openbaar met den Franschman te meten en noodigt hem daarom formeel tot een' wedstrijd uit. Er werd goedgevonden, dat men elkander een thema zou opgeven, dat dan voor de vuist moest worden afgespeeld.

Marchand nam de uitnoodiging aan. Met medeweten van den Keurvorst werden tijd en plaats voor den wedstrijd bepaald. Hij zou plaats hebben in de woning van den graaf von Flemming. Een groot gezelschap adellijke heeren en vrouwen, alsmede de voornaamste Italiaansche kunstenaars verzamelde zich aldaar.

En te midden van dien schitterenden kring, verscheen de nederige organist uit Weimar. Marchand liet op zich wachten en toen men naar de reden van zijn uitblijven onderzoek deed, vernam men, dat hij Dresden heimelijk had verlaten. Zoozeer had hij zijne minderheid gevoeld.

Bach liet zich daarop alleen hooren en deed het op éénige wijze. Hij sleepte allen door zijn indrukwekkend spel meê en de Keurvorst was er zoo over voldaan, dat hij hem een geschenk van 100 Louis d'or zond. Dit wees Bach echter van de hand.

Niet lang na zijn' terugkeer in Weimar, werd hij do r den vorst van Anhalt-Köthen tot concertmeester benoemd. Hij nam die betrekking aan en verbond zich voor zes jaar. In dezen tijd, dus omstreeks 1722, maakte hij eene reis naar Hamburg, om mede te dingen naar de betrekking van organist

aan de Catharina-kerk. Ook hier oogstte hij niets dan roem in. De bijna 100jarige Reinken, hoorde hem met uitstekend genoegen en betuigde hem inzonderheid over het koraal met variatiën „An wasserflüssen Babylon" zijn tevredenheid : „Ich „dachte," riep de grijsaard in vervoering uit: „diese kunst „wäre ausgestorben, da sie aber noch lebt, will ich mit „Freuden heimgehen." Door kuiperij kreeg Bach echter de betrekking niet.

Eenigen tijd daarna en wel in 't jaar 1723 werd Bach na Kuhnau's dood tot muziek-directeur en cantor aan de Thomasschool te Leipzig benoemd. Er werd een soort van vergelijkend examen gehouden uit vrees dat men niet een zoo bekwaam musicus als Kuhnau geweest was, terug zou krijgen. Die vrees werd echter beschaamd, want in Bach vond men een hem waardig opvolger. In deze betrekking bleef hij tot aan zijnen dood. Nu was hij op de rechte plaats gekomen. Door velen werd hem echter het leven onaangenaam gemaakt. De leeraars der gemeente werkten hem in de uitvoering der kerkmuziek op alle mogelijke wijzen tegen. Die der Thomasschool zetten hem gedurig den voet dwars. Bach verloor den moed niet, maar droeg zijn kruis geduldig. Zijn vriend Salomon Deijling, Hoogleeraar aan de Academie te Leipzig ondersteunde hem waar hij kon, en het is niet onwaarschijnlijk, dat dit van veel gewicht bij de kerkelijke muziekuitvoeringen geweest is.

Bach's tweede zoon, Carl, Phil. Em. trad in 't jaar 1740 in dienst van Frederik den Grooten. Deze een groot minnaar der muziek, had reeds zooveel gehoord van de onovertroffen bekwaamheid van den ouden Bach, dat hij verlangde hem te zien. Aanvankelijk liet hij ter loops den zoon wel eens bemerken, dat het hem zeer aangenaam zou zijn, indien zijn vader naar Potsdam kwam. Emmanuel schreef dit aan zijn

vader, maar de oude man, die reeds 62 jaren telde kwam niet. Eindelijk liet de koning hem bepaald uitnoodigen. Nu mocht Bach niet langer weigeren. Hij ging.

De koning had alle avonden kamerconcert, waarop beroemde kunstenaars meespeelden. Z. M. blies daarbij op de fluit. Op een avond terwijl hij bezig was zijne fluit in orde te brengen en de muzikanten reeds bijeen waren, bracht een offiicier de lijst der aangekomen vreemdelingen.

Met de fluit in de hand ziet hij de lijst in, wendt zich tot de verzamelde Kapel en zegt met zichtbare ontroering:

„Der alte Bach ist gekommen." De fluit werd op zij gelegd en onverwijld eene boodschap naar Bach gezonden om terstond op het slot te komen. De oude man haastte zich om aan het verzoek des konings te voldoen, maar had niet eens den tijd om van kleederen te verwisselen. Nauwelijks in 't paleis gekomen, moest hij terstond met Frederik de zalen doorgaan, om de verschillende piano's die daar waren te bespelen. Op ieder klavier dat hij bespeelde, sprak de groote geest van den grooten meester. Onderscheiden opgegeven thema's speelde Bach met verschillende variatiën voor de vuist af. De koning verklaarde dan ook, dat hij door het spel „sonderbar ergriffen" was. Den volgenden dag moest de groote organist zich op het orgel laten hooren. Ook dat spel droeg aller bewondering weg.

Na nog eenige dagen in Potsdam vertoefd te hebben, vertrok Bach weder naar Leipzig, Dit was zijn laatste reis geweest. Van nu af was zijn leven een aaneengeschakeld lijden, dat hij echter met christelijke onderwerping droeg.

De aanhoudende vlijt, waarmede hij vooral op jeugdigen leeftijd, dag en nacht gestudeerd had; de vermoeiende arbeid, verbonden aan het graveeren zijner muziekstukken op koper, hadden zijn gezicht aanmerkelijk verzwakt. Die zwakte was

in de laatste jaren hand over hand toegenomen, en eindelijk werd de werkzame man door eene smartelijke oogziekte bezocht. Op dringend aanraden van familie en vrienden liet hij zich door een' oogarts uit Engeland, die zich juist te Berlijn bevond, opereeren, 't welk echter tweemaal mislukte. In plaats, dat de operatie hem geholpen had, was hij er blind door geworden. Blind! en dat voor een' man, die zóó werkzaam was, zóó veel liefde voor zijn werk had. En toch deed hij nog wat hij kon. Lang kon hij het evenwel niet meer volhouden. Ook zijne gezondheid was door de uitgestane pijn te veel geschokt. Zoo sukkelde de vrome man een half jaar voort. Kort voor zijnen dood maakte hij nog de melodie van het lied: „Wenn wir in höchsten Nöthen „sein." Dit liet was de zwanenzang van den grooten toonkunstenaar. Tien dagen vóór zijne dood werd hem nog het voorrecht geschonken, dat hij het gebruik zijner oogen weder ontving. Op den 28sten Juli van 't jaar 1750, in 't 66ste jaar zijns levens stierf Johann Sebastian Bach. In alle stilte werd hij op het St. Joh. kerkhof te Leipzig begraven. Kruis noch grafsteen wijst de plaats aan, waar de groote man rust. Ja zoo weinig vermoedde men welk een man gestorven was, dat de Rector van de Thomas-school in het jaar-program, van hem zwijgt, alsof er nooit een Bach geleefd had.

Het leven van Bach is eene lijdensgeschiedenis, waarop alleen de heldere lichtstralen van zijn vreugdevol huiselijk leven en van zijne kunst vallen.

Van zijne jeugd aan had hij met velerlei wederwaardigheden te worstelen. Op jeugdigen leeftijd gehuwd, vindt hij, na eene reis met den Vorst van Anhalt-Köthen gedaan te

hebben, zijne vrouw dood. Later op nieuw gehuwd vindt hij door de liefdevolle zorg dezer vrouw eene vergoeding voor de moeite des levens. Wat men in het gewone spraakgebruik fortuin noemt, heeft Bach niet gehad. Hij had, vooral in Leipzig, wel eene goed bezoldigde betrekking, maar ook een talrijk huisgezin te onderhouden. En andere hulpbronnen, die hem geld konden opleveren, had en zocht hij niet. Hij had de kunst te lief, om er mee te speculeeren. Had hij kunstreizen willen doen, dan ware zijn naam overal met roem genoemd. Maar hierin had hij geen lust. Hij was een bijzonder goed huisvader, wat hij bewees door de zorgvuldige opvoeding, die hij zijnen kinderen gaf; ook was hij een goed vriend, een degelijk staatsburger. Vooral ter veredeling, ter opheffing der kerkmuziek werkende, beschouwde hij deze als een ingrijpend deel der godsdienstoefening. Van daar dat vele predikanten van hem zeiden, dat hij meer stichtte door zijn spel, dan zij door hunne prediking Gewoon, zijn orgel „die liebe Herr Gottes Stimme" te noemen, liet hij die stem nooit spreken, zonder eerst kracht in het gebed te hebben gezocht.

Zijn omgang zocht ieder. Die een kunstminnaar was, hij mocht landgenoot of vreemdeling wezen, kon zijn woning bezoeken en er zeker van zijn een vriendelijk en gastvrij onthaal te vinden. Deze deugden gepaard aan den roep, dien hij als kunstenaar had, waren oorzaak, dat zijn huis nooit zonder bezoek was.

Als waarlijk groot man was hij buitengewoon bescheiden, en er bestaat geen voorbeeld van, dat hij bij het overwicht, dat hij over zijne kunstbroeders had, hiervan misbruik maakte.

Wanneer hem gevraagd werd, wat hij gedaan had om het tot zoo hoogen trap in de kunst te brengen, antwoordde hij

gewoonlijk: „Ik heb vlijtig moeten zijn, wie even vlijtig is „als ik, zal het even ver brengen.” In dit gezegde komt ’s mans nederigheid schitterend te voorschijn. Laat men werken, zoo hard men wil, — dien trap in de kunst te bereiken, welken hij bereikt heeft, zal eene onmogelijkheid blijken, zonder zijne genialiteit te bezitten. Bach was een Genie. Alles wat hij bewerkte en uitvoerde, droeg hiervan de onmiskenbaarste blijken. Evenwel moet het erkend worden, dat hij ’t nooit zóó ver zou gebracht hebben, indien hij niet door aanhoudende studie, zijne gaven ontwikkeld en vruchtbaar gemaakt had. Juist daardoor is hij de man geworden, die hij geweest is: een kunstenaar in den vollen zin des woords. Een kunstenaar, wien het niet te doen was om goud of eer, maar om de bevordering, de veredeling, de volmaking der kunst.

Wat moet het zulk een man gesmart hebben, wanneer hij zag, dat de Keurvorst te Dresden, handen vol goud aan de voeten der lichtzinnige en vreemde zangeressen legde, terwijl hij, niet zóóveel kon gedaan krijgen, dat men zijne compositieën uitgaf, maar ze zelf moest graveren en uitgeven. Ja, zoo weinig was hij nog gewaardeerd in zijne omgeving, dat deze gegraveerde koperen platen niet meer konden opbrengen dan 30 Thaler, toen zijne weduwe ze na zijnen dood verkocht.

Wat moet het Bach’s fijngevoelende ziel pijn gedaan hebben, als hij vernam, dat de kunst aan het weelderige Dresdener Hof verlaagd werd tot een middel om de zinnen te streelen en er schatten door te verzamelen, terwijl hij, gelijk reeds aangemerkt is, de kunst te heilig achtte, om er een goudmijn van te maken. Hij was een kunstenaar, die de kunst lief had om de kunst. Haar te beoefenen was hem eene behoefte geworden. Hij componeerde en speelde, om te componeeren en te spelen. Hierdoor zeide hij wat hij dacht.

Hierdoor bracht hij er het zijne toe bij om den naam Gods te verheerlijken.

Wie het voorrecht gehad heeft een klein, al zij het dan ook maar een zeer klein gedeelte zijner compositiën te hooren, zal beter gevoelen, dan ik beschrijven kan, wie Bach was in al den rijkdom zijner genialiteit. In zijn tijd kon of wilde men dat niet opmerken. Het noemen van zijnen naam, bracht later nog bij vele kunstenaars een' medelijdenden glimlach te voorschijn.

Het was bij hem, zooals in ons land bij Vondel, van wien Dr. N. Beets zong:

»Zijn hoog gevierden naam naar namen te vernoemen
„Die d' oudheid grootst en roemrijkst had,
„Gebuur en vreemdling met zijn lofspraak doof te roemen,
»Ja, alle dagen hoort men dat!...
„Maar hem te hooren, hem te kennen, hem te smaken.
„Ziedaar wat schaars is."

„Ziedaar wat schaars *is*" zegt Beets. Gelukkig, dat men ten opzichten van Bach zeggen mag: „Ziedaar wat schaars *was*. Nu wordt zijn naam weder met eere genoemd en worden zijne muziekstukken alom ten gehoore gebracht. En men behoeft niet bevreesd te zijn, dat de voorraad compositiën van Bach spoedig uitgeput zal zijn. Een tal van werken heeft hij nagalaten: Cantaten, Oratoriums, Motetten, Passionen enz. te veel om te noemen.

De meeste kracht heeft Bach ontwikkeld in zijn kerkelijke muziek. Hierin heeft hij vooral uitgeblonken. De Heilige Schrift was de bron, waaruit hij putte. En juist daardoor is hij in zijnen tijd zoo weinig begrepen en gewaardeerd geworden.

Het kerkgezang was toen ontaard door den invloed, dien de italiaansche muziek en inzonderheid de opera uitoefende.

Het godsdienstig element had zich gehuwd aan het wereldsch, — hoe kon uit deze vereeniging iets goeds geboren worden? Het innig godvruchtig gemoed van Bach kon geen vrede hebben met zulk eene vermenging. Maar ook de geest des tijds had aan de ontaarding van het kerklied meegewerkt. Het volkskarakter was er uit verdwenen. Het was de tijd van Luther niet meer.

Door het persen en nijpen van den nood op geestelijk en wereldlijk gebied, kon daar, onder meer, een lied ontstaan als: „Ein feste Burg" enz. met eene melodie zóó aangrijpend, zóó het rotsvaste geloof uitdrukkend, dat het 't lied bij uitnemendheid der Duitschers geworden en gebleven is. Bach's tijd was een gansch andere en daarom moest hij ook andere koralen aan de kerk leveren. Maar wat hij leverde, was ook uit het diepst zijner ziel opgeweld. Hij kon echter, bij al zijne grootheid als toonkunstenaar, niet meer doen, dan de kerkmuziek opheffen uit haar diep verval. De stukken, die nog van hem bestaan, bewijzen, dat hij 't op waardige wijze gedaan heeft.

Carl Phil. Eman. Bach gaf de vierstemmige koralen zijns vaders uit en zegt in de voorrede: „De wereld is gewoon, niets dan meesterstukken van hem te zien."

In 1843 zijn deze koralen herzien en vermeerderd uitgegeven door Becker te Leipzig, waardoor Bach's compositiën in dat genre volledig verzameld zijn.

Te Weimar vond Bach de eerste aanleiding om zich met het componeeren van kerkmuziek bezig te houden, maar de meest vruchtbare tijd was die van zijn verblijf te Leipzig, als cantor aan de Thomas-school.

Hier schreef hij zijne H moll mis, zijne Passionen en zijn Kerstfeest-oratoriums. Hier liet hij zijne leerlingen die meesterstukken zingen, welke het nageslacht nog bewondert. De

meest grootsche compositiën, die Bach heeft voortgebracht, zijn gewis zijne Passionen.

De lijdensgeschiedenis des Heeren op muziek te zetten en ten gehoore te brengen, was niets nieuws. Reeds Luther had zich hiervan een voorstander getoond. Hij had aangeraden, dit vooral in de stille week te doen plaats hebben en liefst op Goeden Vrijdag.

De Mattheus-passion is de meest bekende. Deze werd onder Bach's leiding, op Goeden Vrijdag 1729 in de namiddag-godsdienstoefening uitgevoerd. De geschiedenis in het 26ste en 27ste hoofdstuk van Mattheus is de tekst. De korte inhoud is deze: Een tenor draagt de lijdensgeschiedenis in recitatief voor. Daar tusschen treden de handelende personen zelfstandig op. Christus, Judas, Petrus, de Hoogepriester, Pilatus, de valsche getuigen, de vrouwen en de vrouw van Pilatus. Aan deze enkele personen sluiten zich de koren der jongeren van Jezus, der priesters en der volksmenigte. Op deze historische personen volgt nu de ideale gemeente, die telkens met koraal invalt, en door een gedeelte van het koor vertegenwoordigd wordt.

Het moet indrukwekkend zijn zulk een toondicht te hooren opvoeren. Te meer dewijl het bekend is, dat Bach alles met zorg afwerkte. Elke toon is op zijne plaats. Elke stem is een melodie.

Dat zulk een meesterstuk jaren na Bach's dood onopgemerkt kon blijven, was alleen te wijten aan het gemis van waarachtigen ernst.

Bach is genoemd: getuige Gods tegen den geest der eeuw. Is zoodanig een getuige ooit met gejubel begroet? Hij is als 't ware een honderdtal jaren in het graf geweest; maar glansrijk is zijn naam daaruit verrezen. Alom wordt hij weder genoemd. Dit verschijnsel is verblijdend, al is het ook, dat ve-

len in hem alleen het Genie vereeren. Hij laat ook nog na zijnen dood de »Godsstem" hooren en die geeft geen onzeker geluid. Hij leeft en zal blijven leven, zoolang er menschen gevonden worden, die in de muziek een Godsgeschenk zien en dat ter zijner eer willen gebruiken.

De Mattheus-passion werd eerst na Bach's dood weder uitgevoerd onder de leiding van Felix Mendelssohn Bartholdy, op den 12den Maart 1829, juist 100 jaren na de eerste uitvoering. Op zijne kosten liet hij voor den grooten man een gedenkteeken oprichten.

In onze dagen is in ons land eene vereeniging opgericht, die den naam van Bach draagt en ten doel heeft zijne muziek ten gehoore te brengen. Moge dit meer en meer geschieden en daardoor velen het genot smaken zijne meesterstukken te hooren. Mogen bovenal velen opgewekt worden om den wensch van Luther, waarmede dit opstel begint, in vervulling te brengen.

Zelhem, Sept. '74 H. H. J. VAN ROOIJEN.

EENE PROTESTANTSCHE SCHOOL VOOR LAGER ONDERWIJS TE 'S HERTOGENBOSCH.

Men vergunne mij een weinig belangstelling te vragen voor de toestanden te 's Hertogenbosch. Dit zal trouwens niet al te zwaar vallen; die stad is tegenwoordig belangrijk. Zij heet de bakermat van alle Ultramontaansche plannen in ons vaderland, van daar uit gaat het wachtwoord en men houdt er de koorden van het slagnet in handen. Juist of onjuist mag die beschouwing zijn, zij maakt dat men zich met den Bosch bemoeit. En van die belangstelling wensch ik gebruik te maken, want hetgeen ik heb mede te deelen, raakt geheel Nederland.

In den winter van 1872/73 moest er een hoofdonderwijzer benoemd worden aan een der openbare scholen alhier. De onderwijzer, die zijn pensioen had aangevraagd, was Protestant; men meende, dat de vacature ook door een Protestant zou worden vervuld, daar alle andere hoofdonderwijzers R. Katholiek waren. Reeds jaren had men op die mogelijkheid gerekend en zijn opvolger scheen als aangewezen. Het was de Heer M., hoofdonderwijzer aan de Diakonieschool der Ned.

Herv. Gemeente. Algemeen geacht als goed onderwijzer, aanbevolen, ja geprezen door den schoolopziener, was het alleen nog de vraag, of men den Gemeenteraad, waarin slechts twee Protestanten zitting hadden, voor hem zou kunnen stemmen. Dit scheen gemakkelijk te zullen gaan. Zelfs oude Bosschenaars, met de kaart van het land goed bekend, waren overtuigd, dat zijn triomf zeker mocht heeten. Een gemeenteraadslid, ijverig voorstander van de Katholieke Kiesvereeniging informeerde zeer ernstig naar hem, en gaf mij ongevraagd te kennen, voornemens te wezen zijn stem op hem uit te brengen. Alle zeilen werden bijgespannen. De Heeren Diakenen der Ned. Herv. Gemeente hadden, behalve de genoemde motieven, ook nog een andere reden, om den Heer M. aan te bevelen: zij wilden nl. de Diakonieschool opheffen, omdat zij, volgens den één te duur, volgens den ander geen reden van bestaan had, bij de voortreffelijkheid van het openbaar onderwijs, — maar zij voelden toch, dat zulk een opheffing veel geleidelijker gaan zou, indien de onderwijzer de kinderen als het ware mede kon nemen naar de stadsschool. Diakenen waren dus druk in de weer. Zij wezen op de billijkheid: er was anders geen enkele Protestantsche hoofdonderwijzer; zij wezen op de belangen van hun kandidaat, dien zij op den duur moeilijk konden onderhouden; zij wezen op zijn erkende bekwaamheid in het geven van onderwijs, terwijl zijn concurrent nog jong was en nog nooit had getoond aan het hoofd eener school te kunnen staan; zij slaagden naar zij meenden. De beslissende dag kwam. Stemmingen zijn geheim, maar deze was meer dan dat: zij was geheimzinnig. De Katholieke mededinger werd benoemd. Een of andere stem moet zich ter elfder ure hebben omgewend.

Na die beslissing zal de Protestantsche gemeente zeker alles doen, om hare school in stand te houden. Zoo zou men

meenen. Waar de Gemeenteraad, ik zeg niet, de voorkeur geeft aan een GESCHIKTER persoon, maar aan een Katholiek, waar dus de religie de hoofdrol speelt in het aanstellen van onderwijzers, en een van de waarborgen der neutraliteit, in de schoolwet gegeven, wordt geschonden, daar zal men als een eenig man opstaan en zeggen: gij hebt ons op zijde geschoven, maar wij laten ons niet op zijde schuiven. Of wel, men zal aldus redeneeren: wij hebben getoond er prijs op te stellen, dat onze kinderen onder een Protestantschen onderwijzer hunne opleiding ontvangen, wij hebben daar hemel en aarde om bewogen, en den indruk gegeven, alsof ons dit veel waard was — laat ons nu geen dwaas figuur maken en den schijn aannemen, alsof wij maar valsch alarm sloegen.

Niets van dat alles. Een van de Protestantsche gemeenteraadsleden vond de zaak *zeer* ernstig; hij had zich deerlijk bedrogen in de beloften zijner Katholieke medeleden, en hij bedankte dus als raadslid. Alle liberalen begrepen zich dat zeer best en gaven hem volkomen gelijk, — maar men sliep rustig in.

Neen, nog meer: men wilde zich niet laten wekken. Toen Diakenen het plan om hunne school op te heffen doorzetten, werd door mij in den Kerkeraad het voorstel gedaan de Diakonie van haar school te ontheffen, indien zij voor deze te kostbaar was, en haar voortaan Protestantsche school te noemen, terwijl de geest en de richting, waarin zij zou worden beheerd, van den Kerkeraad zou afhangen. Die geest zou wel niet geweest zijn wat ik wenschte, maar gedachtig aan: „le mieux est l'ennemi du bien", zag ik liever een krachtige Protestantsche beweging ontstaan, waardoor men toonde: wij laten ons niet als kinderen behandelen, dan dat juist mijne denkbeelden op het gebied van onderwijs zouden zegevieren. Twee Kerkeraadsleden ondersteunden het voorstel, maar het viel. Waarom?

Vooreerst uit consequentie-zucht: de openbare school had de sympathie der liberale Kerkeraadsleden, ergo moest die worden gehandhaafd. Ook waar de neutraliteit zoo bepaald in het aangezicht werd geslagen? Ook waar de Gemeenteraad bijna uit enkel Katholieken bestond? Ook waar hij geen belangstelling hoegenaamd toont in het onderwijs en dit blijkbaar verzuimt? Ook daar. — Waarom? Zie hier de tweede, de eigenlijke reden: uit orthodoxen-vrees. Men zag in een Protestantsche school, NB. onder de leiding van een niet-orthodoxen Kerkeraad, de kiem van een secteschool! En dat woord is de groote vogelverschrikker in Nederland. Zonderlinger logika en blinder vooroordeel is wel zelden vertoond.

Intusschen de Diakonieschool werd opgeheven en de Gemeenteraad werd hiermede in het gelijk gesteld. „Wij zullen bij u, over u en zonder u beraadslagen," scheen voortaan zijn leus. De Protestanten toonden immers, dat zij de zaak niet ernstig gemeend hadden; als het er op aan kwam, deden zij toch niets. Waarom dan zooveel misbaar gemaakt? Waarom hen ontzien? Moet men niet aannemen, dat deze indruk door de opheffing der Diakonieschool gegeven was? Immers in plaats van het afgetreden raadslid, zocht de Katholieke Kiesvereeniging niet, zooals een vorige maal bij eene Protestantsche vacature (om het kort uit te drukken) een Protestantschen kandidaat, maar koos zeer beslist haar eigen man en zegevierde gelijk altoos. Kan men wellicht ook vermoeden, dat er voor die handelwijze nog andere redenen bestonden, duidelijker bleek nog de gezindheid van den Gemeenteraad bij de keus van een hulponderwijzeres, nu onlangs. Er stonden twee op de voordracht, bovenaan eene Protestante, daarna eene R. Katholieke. De voordracht, door de bevoegde autoriteiten gedaan, vond geen genade in de oogen van den Gemeenteraad, die N⁰. 2 koos, welke algemeen voor minder wenschelijk werd gehouden.

Hoe het zij, de Diakonieschool was opgeheven. Maar het zonderlingste volgt nog. Voor de kinderen der armen en der mindergegoeden was dus de openbare school onder een Katholieken gemeenteraad voldoende, voor de hoogere standen niet. Men liet het schoollokaal en het schoolhuis aan den voormaligen onderwijzer der Diakonieschool tegen een uiterst geringe huurprijs, om op zijn eigen risico een bijzondere school voor kinderen uit den *gegoeden* stand op te richten. Zoodoende meende men beginselvast te zijn. Beginselloos zou men het moeten heeten, indien niet een zekere goedigheid daarbij had voorgezeten, om den man, wiens huisgezin toenam, een bestaan te verzekeren. Thans bloeit die school, vooral door de medewerking van voorstanders van het openbaar onderwijs, ja zelfs van enkelen, die de opheffing der Diakonieschool goedkeurden, en die dus één van beide: òf aan hun eigen kinderen onthouden, wat zij anderen gunnen, òf omgekeerd aan de mindergegoeden onthouden, wat zij hun kinderen gunnen, maar die in elk geval zich zelven tegenspreken.

Toen de kerkeraad der Ned. Herv. Gemeente aldus de belangen der gemeente verwaarloosde, vereenigden zich de Heeren: Ds. J. H. Wiersma, predikant bij de Christ. Geref. Gemeente alhier, Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman, Raadsheer en ouderling der Waalsche, J. R. Steinmetz, kapitein der Infanterie, ouderling van de Ned. Herv., J. Montagne, ouderling, en B. van Andel Gz., diaken der Chr. Geref. gemeente, met mij om eene school op te richten, die ook voor de vele mindergegoeden toegankelijk zou kunnen zijn. Een uitstekend lokaal werd daartoe reeds aangekocht voor een som van *f* 3800.— en de koopsom renteloos voorgeschoten door een der oprichters. Die school zal den naam dragen van Protestantsche school en wel om deze reden, dat die naam tegenover de Katholieke

bevolking een duidelijke beteekenis heeft, dat op die school de onderwijzer niet alleen een geloovig Protestant *mag* zijn, maar ook zijn geloof niet behoeft te verzwijgen, dat op die school het onderwijs Christelijk zijn moet, d. i. bezield door den geest van Christus, in één woord, dat de keus van leerboeken en leesboeken, het behandelen van de bijbelsche en de vaderlandsche geschiedenis, alles den stempel draagt van die waarachtige vrijheid, die op de openbare school, bepaaldelijk in den Bosch, meer en meer onmogelijk wordt.

Dit laatste is niet te veel gezegd. Waarborgen voor neutraliteit, zelfs in den meest gewonen zin des woords, bestaan in den Bosch niet. Die zich verbeeldt, dat leesboeken die op tal van openbare scholen in het Noorden des lands goed gebruikt kunnen worden, ook hier zouden mogen worden ingevoerd, bedriegt zich zeer. Voorts, op *alle* openbare scholen, op de oefenschool, die aan de kweekschool voor onderwijzers verbonden, onmiddellijk van den staat afhangt, op de hoogere burgerschool zelfs, wordt (om iets te noemen) op *alle* Roomsch Katholieke feestdagen vacantie gegeven, niettegenstaande de minister in 1869 aan een gemeente in Staats-Vlaanderen bepaald *gelast* heeft, op die dagen school te houden, als overeenkomstig de bedoeling van de wet [1]); niettegenstaande er in de schoolcommissie alhier twee liberale Protestanten zitting hebben; niettegenstaande de schoolcommissie, de schoolopziener en de inspecteur wel deugdelijk met de handhaving der wet belast zijn; niettegenstaande men gelieft vol te houden, dat de school neutraal is. Waar men zelfs zulk een kleinigheid niet aandurft, zullen daar de waarborgen voor neutraliteit bijzonder groot zijn?

Daar is meer. Bij de Piusfeesten in 1871 werd op *alle*

[1]) Zie Regeeringsverslag over 1869/70. Bijblad van de Nederl. Staatscourant over 1870/71, bladzijde 1997.

openbare scholen vacantie gegeven, zelfs daar waar de ouders getoond hadden, zulks niet te verlangen. B. v. op de oefenschool (een Rijksschool, let wel) werd medegedeeld, dat er vacantie zou zijn, indien de ouders het goedkeurden, en hoewel vele Protestantsche ouders hun goedkeuring er niet aan hechtten, gaf men toch vrij af. Bij de Aprilfeesten kon men niet verwachten, dat openbare onderwijzers zich aan de bespreking dier feesten waagden. Natuurlijk, zij kunnen geschiedenis onderwijzen, onder voorwaarde van over het voornaamste heen te glijden. Hoe in den Bosch de neutraliteit wordt opgevat, mag o. a. uit het volgende blijken. Er zijn hier twee Couranten: een beslist katholieke en een *zeer* neutrale. In laatstgenoemde plaatste ik in 1870 ter aanbeveling van het Roode Kruis een bericht, en verhaalde daarin, dat de verschillende Europesche mogendheden *te Genève* een conventie hadden geteekend, waarbij de onzijdigheid van het Roode Kruis erkend werd. Het bericht werd door de redactie in zijn geheel geplaatst, maar de woorden: *te Genève* er uitgelaten. Waarom? Men mocht zich eens ergeren: *Genève!! Calvijn!!!* De Redactie kent haar publiek, dit bewijst haar succès. Maar zoodanig is nu de neutraliteit, die in den Bosch kan voldoen en tot zulk een neutraliteit zullen meer en meer alle onderwijzers gedoemd worden. — Ik kies dit staaltje omdat het onschuldig is, maar men kan het als een thermometer aanmerken. Zekere kieschheid alleen verhindert mij er nog 4 of 5 te verhalen.

Maar hoe zal men in het vervolg de vrijheid handhaven, indien de Protestant alles uit handen geeft, wat hij zou moeten vasthouden. Er was een tijd, dat alle hoofdonderwijzers in den Bosch Protestant waren, die tijd is lang voorbij. Er was een tijd, dat de tegenstellingen minder scherp geformuleerd werden, die tijd is lang voorbij. Met *kleine* schreden gaat men verder, maar men gaat verder. Reeds durfde b. v.

het hier uitkomende katholieke dagblad van een ingezetene alhier, toenmaals rechter, thans raadsheer, Nederlander van ouder tot ouder, wonende in zijn eigen huis, spreken als van iemand, die hier „gastvrijheid" genoot en dus zich stil moest houden. Zulke uitdrukkingen *teekenen* een ganschen toestand [1]).

Wil Nederland, dat de waarborgen voor vrijheid in den Bosch als elders blijven bestaan, dan behooren er Protestanten te zijn, wier Protestantisme geen naam, geen leus, geen flauw liberalisme, maar waarheid is.

En zoo iets, dan is de school daartoe de aangewezen kweekplaats. In Limburg is er nauwelijks één Protestant, die niet de noodzakelijkheid erkent van bijzondere scholen op te richten; in Noord-Brabant heeft men die behoefte nog niet zoo sterk gevoeld, maar het begint reeds; te Helmond hebben zich Protestanten (ijverige voorstanders van neutraal onderwijs) genoopt gezien de handen in een te slaan en zelfs de hulp van de Gustaaf-Adolfvereeniging herhaaldelijk ingeroepen en verkregen. Elders, b. v. te Nijmegen bloeien de scholen van het Nut en dat niettegenstaande de Protestanten daar vrij wat meer invloed hebben dan hier, om de openbare school in neutralen geest te houden, zoodat die Nutsscholen daar eigenlijk geen beteekenis hebben, tenzij dan als anti-ultramontaansch. Voelt men te 's Hertogenbosch die noodzakelijkheid niet, het is omdat men zich vleit, dat hier in de hoofdstad der provincie de wet beter zal worden gehandhaafd; maar hoe fraai dit reeds geschiedt, is boven aangetoond. Men gewent zich aan vele toestanden en zoo ook aan een zekere vrijpostigheid van Roomsch Katholieke zijde, maar juist daarin ligt het groot-

---

[1]) Noord-Brabanter 1872, N°. 73. De schrijver werpt de vraag op, „of de regeering voorzichtig handelt, woelige, kortzichtige, bevooroordeelde lieden als ambtenaren in Noord-Brabant te plaatsen, die het gewest waarin zij gastvrijheid erlangen ontstemmen, tergen, beleedigen".

ste gevaar. De taktiek der R. Katholieke kerk is duidelijk. Zij wil niets liever dan een openbare school door Protestanten bezocht, mits onder de leiding van R. K. onderwijzers. Zoodoende heeft men den besten waarborg, dat er niets geleerd worde, wat haar eenigszins schaden kan, en dat de Protestantsche zuurdeesem uit de harten der kinderen verwijderd blijft. Zij heeft van haar standpunt volkomen recht, maar is Nederland het met haar eens?

Bij de gegoeden in den Bosch zelf is in den regel weinig sympathie voor de school te vinden. Daarom is het noodig elders hulp te vragen, en met des te meer vrijmoedigheid wordt dit gedaan, omdat het hier een Protestantsch belang in den ruimsten zin des woords geldt. Het Protestantisme gaat in den Bosch niet vooruit. Het aantal der Protestanten is stationair, of het innerlijk gehalte verbetert, kan men uit het bovenstaande eenigszins opmaken. Het laat zich aanzien, dat naarmate de Protestanten minder te beteekenen hebben, de lust om zich hier te vestigen of er te blijven wonen niet zal toenemen en het aantal dus meer en meer zal versmelten. Is het niet geraden daartegen te waken? Is het geen zaak, dat er hier een Protestantisme worde gevormd, dat door inwendige kracht en vastheid van overtuiging eerbied afdwingt aan de R. Katholieke bevolking. Is het wijs om aan de hoofdstad der Provincie meer en meer de heilzame tegenwerking van het Protestantisme te onttrekken?

Protestantsche genootschappen hebben getracht door stoffelijke middelen het bestaan van gemeenten in Noord-Brabant te verzekeren. De werking dier genootschappen is in menig opzicht niet zonder vrucht geweest, maar de ware kracht zit niet in het aantal maar in het gehalte der Protestanten en daarom moet de Protestantsche *geest* worden aangekweekt, terwijl het zeker vrij zonderling zou klinken te beweren, dat

die geest door R. Kath. onderwijzers krachtig zal worden bevorderd.

Op dien grond wordt medewerking gevraagd van alle Protestanten. Wij hebben kapitaal noodig, opdat de school niet aan allerlei wisselvalligheden blootgesteld zij. Nu het lokaal ons niet meer ontgaan kan, is het een kwestie van tijd. Een som van *f* 50,000 is groot. Vroeg of laat zullen wij die bijeen hebben. Wij zullen daartoe in den Bosch allereerst, maar daarna ook elders pogingen aanwenden. Want het is niet alleen het belang van de plaatselijke Protestantsche bevolking, maar van geheel het Protestantsche Nederland, dat wij voorstaan.

H. PIERSON.

KRONIEK.

Herfstgedachten. — In de politieke wereld. — De kerkelijke strijd. — Een woord van de statistiek. — Samenkomst te Amsterdam. — Het feestvierend Leiden.

Over 't hollandsch landschap ligt wederom al de schoonheid uitgespreid, waar alleen September's laatste helft het meê tooien kan. Wel zou men op den middag het haast niet zeggen, dat het einde van al die heerlijkheid zoo nabij is, en dat de stormen niet verre meer zijn, die haar meedogenloos zullen doen vergaan. De najaarstinten zijn er, maar verkeeren nog in haar eerste stadium, en onze bloemen zijn er nog in zoo grooten getale en zien er nog zoo frisch en krachtig uit, dat zij ons haast doen vragen, of wij wel de herfstmaand reeds bijna achter ons hebben. Maar de lage zon, de vochtige lucht, de vroege avonden, de vele geele, vallende blaêren maken het openbaar, dat wij wel degelijk al zoo ver zijn gevorderd, en dat de weemoed recht heeft op een niet onaanzienlijke plaats in onze gepeinzen.

Het is goed aan die stem gehoor te verleenen, voordat wij

den winter ingaan. De weemoed kan de grond zijn der hoop, en niet alleen ons troosten over de smart, welke ons treft, maar ook nog een waarborg, min of meer althans, dat er een tijd van vreugd en vrede nog eens zal aanbreken. In menig gemoed wordt het tegenwoordig winter; de twijfel blaast er koud over een woestenij; wat al bloemen en bloesems die er welkten en vielen! Men heeft opgehouden te gelooven. Men kan het evangelie niet meer hooren — doch een enkele reize tooit zich het verleden, tooit zich de tijd des kinderlijken geloofs voor het oog des geestes nog eens wéér in een lieflijk najaarslicht. Daar liggen zij voor ons die kalme, heldere dagen, met hun poëzie en hun bloemen, hun idealen en hun droomen, maar gedoemd om onder te gaan, maar op het punt van voor altijd te wijken uit het oog — en het hart gevoelt zijn gemis en schrikt terug van de armoed, waartoe het verviel. O die weemoed is nog een band, die hecht aan 't verleden, en kan tot een betere toekomst leiden. Waar hij spreekt, daar ontwaakt de oude liefde en vergeet men het, hoe men de gemeenschap heeft afgebroken met wat hetgeen „eens kinds" was.

Hoe gelukkig is het, als men op een eeuwig, blijvend goed met de gewisheid des geloofs hopen mag! Dan wordt de weemoed geen smart. Dan wordt het in de ziel nooit winter. Dan is onze hof nooit van bloemen beroofd. Dan wordt slechts verdorven watuitwendig was, wat gezien kon worden, maar het onzienlijke, dat eeuwig is, blijft, en wordt meer en meer de wereld waarin wij leven. Dan beschouwen wij ons zelven niet als een dorrend blad, dat, eens verwelkt, nooit herleven zal, maar als een reiziger, die over de vallende bladeren heen reist naar zachter luchten, waar alles bloeit, en waar een vriendelijk vaderhuis voor hem open staat.

Op het Binnenhof is het leven weêr gekeerd. Terwijl op

den 21sten de Septemberzon vriendelijk en veelbeloovend scheen, werd onze konstitutioneele koning met het gebruikelijke ceremonieel afgehaald uit zijn paleis, geleid door eenige straten, opgewacht aan de deur van het eerwaardig gebouw, waar de beide Kamers vergaderd waren en een gansche stoet van hooge dignitarissen; daarop werd de Troonrede voorgelezen; waarna de koning weêr uitgeleide werd gedaan tot aan de deur, om wederom gebracht te worden naar zijn paleis. Duizende vreemdelingen waren overgekomen, om van deze jaarlijks vertoonde plechtigheid getuigen te zijn. En des avonds bevatten al de dagbladen het voorgelezen staatsstuk met of zonder opmerkingen.

Reeds heeft de Eerste Kamer haar adres van antwoord gereed, en de Tweede Kamer is ook reeds arbeidende aan het hare. Het schijnt, dat de eerste ontmoeting tusschen het ministerie en de Kamer een zeer kalm karakter zal hebben. De Troonrede althans is zoo bedaard mogelijk. Wij hebben op de proclamatie, die de koning in Mei tot zijn volk richtte, geantwoord met een betoon van feestelijkheid en hartelijkheid zoo algemeen en ondubbelzinnig, dat Europa er van getroffen was. Nu richt de koning het eerst na die onvergetelijke dagen het woord tot de vertegenwoordigers van het hem zoo getrouwe volk, en wat hooren wij? Zonder eenig woord van inleiding overvalt ons de koninklijke spreker met dezen houterigen volzin: „Met groote erkentelijkheid en welgevallen mag ik, bij de opening van deze zitting, gewagen van de even algemeene als hartelijke feestvreugde, waarmede de 25jarige gedenkdag (!) van mijne plechtige aanvaarding der regeering in ons geheele vaderland en in onze koloniën en overzeesche bezittingen is herdacht." Hiermeê is deze zaak afgehandeld. Kan het stroever en koeler? — De troonrede zegt o. a. de indiening toe van een wet op het hooger onderwijs. Dat ver-

blijdt ons. De heer Heemskerk is zeker bekwaam genoeg, om de belangrijke taak van hervormer op dit zoo gewichtig gebied te aanvaarden en te volbrengen, Ten zeerste zou het ons echter leed doen, indien hij zijn bekwaamheid ook aanwendde, om de verwijdering der theologische faculteit van onze hoogescholen te verdedigen. Wij moeten zijn wets-ontwerp inwachten, maar hopen, dat reeds nu van onze zijde krachtig en waardig zal worden getoond, dat wij 't behoud dier faculteit op hoogen prijs stellen.

Wat het lager onderwijs betreft — onze geestverwanten in de Kamer zullen naar 't ons voorkomt, eerst dan ten dien opzichte eenige wezenlijke kracht kunnen uitoefenen, indien zij optreden met een duidelijk voorstel der schoolwet-wijziging. Afkeerig van alle wijziging is thans slechts een kleine minderheid der liberalen. Men kan niet langer de oogen sluiten voor de onvoldoende resultaten van ons lager onderwijs. Ten platten lande en in de steden blijkt het opkomende geslacht, dooreengenomen, in algemeene ontwikkeling bij een vroeger geslacht achter te staan. Er ontbreekt iets aan de methode, het personeel, den duur van den schooltijd, aan ... ja waaraan? men weet het nog niet, maar een feit is het, dat het met de ontwikkeling van een kind, dat de lagere school op 12 of 13jarigen leeftijd verlaat, treurig is gesteld. Wat weet zulk een kind weinig! Hoe klein is het getal woorden, waarvan het de beteekenis verstaat! Hoe gebrekkig drukt het zich uit! Hoe gering is de oefening van het denkvermogen! Hoe weinig heldere voorstellingen heeft het verkregen! Hoe luttel is de lust om nog iets meer te leeren, om iets te lezen, om den kring van denkbeelden uit te breiden! Hoe zwak is de zedelijke vorming! Zou dat alles beter worden door het getal onderwijzers te vermeerderen, door het kind reeds op het vierde levensjaar te zenden naar een voorbereidings-school, om

het tot het vijftiende jaar nog elken avond te doen verschijnen op een herhalingsschool? Ik twijfel aan de vruchtbaarheid van deze maatregelen. Hoe meer men het kind in beslag neemt; hoe meer men den ouders het werk der opvoeding uit de hand rukt; hoe meer men de onderwijs-zaak als een zaak van geld laat voorkomen — hoe meer men ook het kind dringt van den bodem, waar het alleen harmonisch zich ontwikkelt, en hoe meer men ook het zedelijk element in 't onderwijs verslappen doet. Het is onbegrijpelijk hoe onze schoolmannen zoo beducht voor concurrentie zijn. Alle monopolie is op den duur doodelijk voor veerkracht en energie. Waarom ijvert men voor vrijen handel, terwijl men het onderwijs hoe langer hoe meer brengt in de macht van den staat alleen? Ik spreek hier niet alleen van christelijke scholen, maar de meeste bijzondere scholen kunnen op de duur met de openbare scholen den wedijver niet volhouden. En gaf de staat nu inderdaad maar beter onderwijs! Doch het is *in confesso*, dat de staatsschool geen gunstige resultaten oplevert. Waarom het onderwijs niet vrij gemaakt? Het voorstel, onlangs door den Heer Nahuys in dit tijdschrift uitgesproken en toegelicht, komt mij en velen voor een middel aan de hand te doen om aan de schoolkwestie een oplossing te geven, die om meer dan één reden goedkeuring verdient. Wij hopen, dat het als zoodanig in de Tweede Kamer zal worden ter sprake gebracht.

In eenigen localen verkiezings-strijd zijn wij niet gewoon ons te mengen. Wanneer wij hier echter met een woord gewagen van den strijd bij de stembus in het district Tiel gevoerd, dan doen wij dat, om een algemeen belang ter sprake te brengen. Wij betreuren het, dat de kiezers van genoemd district thans al weder te beslissen hebben tusschen twee *rechtsgeleerden*. Ditzelfde was te Amersfoort het geval, en zal ook

wel zoo wezen te Hoorn. Waarom moet onze vertegenwoordiging in zulk een onevenredige verhouding uit advocaten en mannen van onze jurisprudentie bestaan? Is het niet te bejammeren, dat onze handel en nijverheid en onze wetenschappelijke wereld, in één woord dat de kern onzer burgerij in de verscheidenheid van haar belangen en haar bedrijf nagenoeg niet door onze Kamerleden vertegenwoordig wordt? De kandidaat der anti-revolutionairen te Tiel zou in het midden der Kamerleden zeer goed op zijn plaats zijn geweest, en het is te wenschen, dat door alle partijen gelijk dat in andere landen geschiedt, voortaan ook gezocht zal worden naar mannen, die ons volk zuiverder representeeren en *beter* kennen dan menig Meester in de beide rechten, die in de gerechtszalen eene richting zag geven aan zijn geestes-vorming, welke niet altijd de rechte is.

Voorts wenschen wij de vrienden en tolken onzer beginselen den geest der oprechtheid toe en der wijsheid. De politiek is een gevaarlijk terrein. Belangrijk kwamen ons daarom de wenken voor, dezer dagen in *l'Eglise libre* door den heer *Luigi* gegeven: „Men heeft te dikwijls de betrekking tusschen godsdienst en politiek willen regelen door eenvoudig een van de beide termen weg te laten. Voor de meeste staatslieden bestaat de godsdienst niet, of doet hij slechts dienst als voorwendsel of ornement; en voor vele godsdienstige menschen zijn de algemeene belangen des vaderlands en der maatschappij profane zaken, ijdele afleidingen, die men moet verloochenen. Anderen houden zich met het een en met het ander bezig, maar door ze zorgvuldig uit elkander te houden; nauwelijks hebben zij hun aandacht van een godsdienstig onderwerp afgetrokken, om haar aan een vraagstuk van den dag te wijden, of gij ziet hen geheel en al veranderen van toon en houding.

„Ons komt het echter voor, dat uit ware vroomheid, als langs onzichtbare kanalen, een weldadige kracht zich uitstort over ons geheele leven. Men kan den christelijken geest brengen in de staatkunde, en men zou daar met hem brengen licht, reinheid, grootheid; in die mate zou dit zelfs het geval wezen, dat eene partij, welke zekere krachten bezat, die het geloof werkt, zou kunnen rekenen op de overwinning.

„Let eens, om iets te noemen, op het koortsachtig ongeduld, of de aanhoudende overspanning, waarin zij wier godsdienst alleen de politiek is, leven of moeten leven, terwijl hun oog niet verder reikt dan deze aarde. Zij zouden in dit kleine tijdsbestek, in het vluchtig oogenblik huns levens, al hun droomen vervuld willen zien. Maar zie, bij elke schrede ontmoeten zij een hinderpaal, onvoorzien oponthoud verschuift telkens het uur van aankomst, En bovendien, de groote revoluties die plotseling losbreken, voldragen niet zoo spoedig haar vrucht en werken niet dadelijk door. De christen beheerscht den tijd, omdat hij opziet tot God. In God ziet hij onafgebroken de gerechtigheid zegevieren. Hij is meester van de toekomst, hij weet, dat hij een nieuwen hemel en een nieuwe aarde zien zal. Deze gedachten maken voor hem de teleurstellingen van het heden dragelijk: zij doen hem blijven bij de *lijdzaamheid*, welke wij beschouwen als een krachtige en handelende deugd, die lijnrecht staat tegenover zwakheid en werkeloosheid."

Met andere woorden: de godsdienst moet nooit politiek, maar de politiek moet godsdienstig worden; ook de staatsman moet een man wezen, die den berg des Heeren beklimmen mag, omdat hij geen bedrog pleegt in zijn eeden. God geve ons vele burgers, die op deze wijze zich laten gelegen liggen aan de politiek.

De synodale „stoutigheden" houden de kerkelijke pennen en persen nog steeds in beweging. Waarschijnlijk zal het bij het schrijven van protesten en beschouwingen niet blijven, maar zullen de orthodoxen door een eenparige en krachtige demonstratie toonen, dat hun lijdzaamheid tegenover de synode inderdaad hare grenzen heeft.

Met het oog op hetgeen wij schreven in de vorige kroniek over de beheerkwestie, achten wij het niet van belang ontbloot hier op te merken, dat men voor zich zelf *in het afgetrokkene* de overtuiging kan hebben, dat de synode het recht heeft, om het beheer niet alleen te regelen, maar ook aan zich te trekken, terwijl men toch, *in de gegeven omstandigheden*, het zeer betreuren zou, indien de gemeenten niet, ook tegenover de synode, en wat er ook gebeure, over haar goederen vrij zouden kunnen beschikken. Wat de regeling van 't beheer voor ons tot een beheer-*kwestie* maakt, dat is juist de strijd, die door de aanranding van art. 11 in 't leven is geroepen, en welks gevolgen niet te overzien zijn. Men heeft het den Hoogl. Doedes euvel geduid, dat hij in de synode dezes jaars heeft meegewerkt aan de samenstelling van een concept-reglement voor 't Beheer. Ten onrechte! Niet aan de synode, maar aan een synode die de kerk verwoest, willen wij de macht over onze kerkelijke bezittingen onttrekken. Men zou zich daarom vergissen, indien men meende, dat wij den genoemden Hoogleeraar en wie der onzen met hem stemden, schuldig achtten aan een *vergrijp* tegen onze kerk. Wij verlangen zeer het ontworpen reglement te bestudeeren, en hopen, dat de noodzakelijkheid voor ons niet zal geboren worden, om de goederen onzer gemeenten te vrijwaren tegen de naasting door een synode, die wij niet kunnen vertrouwen of gehoorzamen.

Over het rapport in de Synode uitgebracht door den Hoogl. van Bell c. s. zijn door een ongenoemde eenige „Opmerkin-

gen" ten beste gegeven, welke het licht zien bij C. van Bentum te Utrecht. Wij kunnen de lezing van deze zaakrijke en zeer gematigd geschreven brochure onzen geestverwanten niet genoeg aanbevelen. Opmerkelijk is vooral de bespreking van de vraag of de Synode „tot zulk eene verandering van art. 11 bevoegd is?" Wij nemen hier het antwoord over, dat gegeven wordt op de vraag: *„Welke zullen de gevolgen van eene zoodanige verandering „van art.* 11 *zijn?"* Wij aarzelen niet het uit te spreken, slechts de schromelijkste verwarring en de hoogste strijd, de eindelijke ontbinding en scheuring der Ned. Herv. Kerk kan het gevolg zijn. Om dit niet te voorzien, moet men wel de oogen sluiten. Of hoe zou eendragt en orde in eene kerkgemeenschap kunnen bestaan, in welke ieder van welke overtuiging ook, toegang heeft en als leeraar en lidmaat kan blijven? Waar ieder leeraar of godsdienstonderwijzer de kinderen kan onderwijzen wat hij voor waarheid houdt, waar ieder leeraar predikt naar zijne persoonlijke opvatting, de sacramenten bedient op zijne wijze; waar ieder lidmaat vrijelijk gelooft en belijden kan, wat hij verkiest en daarnaar handelen, waar alle rigtingen gelijk regt, elke overtuiging gelijke vrijheid heeft en in niets eenheid bestaat dan in de algemeenheid van den strijd? — Wel heeft de Heer der gemeente eenmaal gezegd, dat een huis, dat tegen zich zelf verdeeld is, niet zal bestaan. Zoo zal het ook met de Nederl. Herv. Kerk gaan. Als in iedere gemeente elke rigting om den invloed strijdt, als de meest uiteenloopende overtuigingen naast en tegenover elkander staan, als niemand den ander vertrouwen kan, hoe kan dan kerkgemeenschap en gemeenschap des geloofs bewaard worden, hoe kan dan christelijke liefde of broederlijke eendracht heerschen? Geene christelijke werkzaamheid, geen gemeenschappelijke godvereering is dan meer mogelijk, omdat alle eenheid ontbreekt, geene

godsdienstige behoeften kunnen dan meer bevrediging vinden Natuurlijk zullen zij, die door geloof en overtuiging zich verwant gevoelen, in eigen kring voldoening voor die behoeften zoeken, zullen eigene vereenigingen scheppen, en de kerk, van haar wezen en karakter beroofd, onmachtig om wat haar vreemd is af te weren, omdat niets meer haar vreemd is gebleven, valt uiteen of blijft slechts als eene vereeniging voor bevordering der zedelijkheid bestaan, ten dienste van hen, die geene hoogere zedelijke of godsdienstige behoeften hebben, of wel lost zich op in gesloten sectarische kringen, die zich zelven eene eigene belijdenis, eene eigene geloofsovertuiging scheppen.

„Zoo zal de Ned. Herv. kerk haar ondergang te gemoet gevoerd worden door dit voorstel der Synode, en de stichting onzer vaderen, de vrucht van hun bangen strijd, waarin zoo velen troost voor tijd en eeuwigheid gevonden hebben, zal worden opgelost en vernietigd. Dit moge nog voorkomen worden. Maar wordt het voorstel aangenomen, dan moeten zij, die geen kerk zonder belijdenis kunnen erkennen, die meenen, dat de belijdenis der kerk boven elken kerkvorm, en ieder reglement als voorwaarde van kerkgemeenschap behoort geëerbiedigd te worden, en bijgevolg geen bepaling, die handhaving van dit hoogste goed der kerk in den weg staat, voor hare voorgangers en leden verbindend mag worden geacht, pal staan en zich aaneensluiten en, zoowel kerkeraden en leeraren als lidmaten en leden, ieder op zijne plaats en in zijnen kring, het *wij kunnen niet* uitspreken tegen het synodaal besluit, en liever schorsing, afzetting, vervolging en uitzetting lijden dan de belijdenis der kerk en hare handhaving prijsgeven, een lijdelijk verzet tegenover dit onrecht stellen en geen leeraar of lidmaat als zoodanig toelaten of erkennen, die niet aan die belijdenis vasthoudt en haar be-

lijdt en beleeft. Zoo kome dan de strijd, de laatste strijd welligt in onze kerk. Vinde de Heer daarbij ieder getrouw op zijnen post."

Het komt er nu maar op aan, dat het kerkelijk vraagstuk in zijn tegenwoordigen vorm, grondig worde bestudeerd, en dat men bij de talen die men kent nu ook voege het kerkelijk hollandsch dat een afzonderlijk dialekt uitmaakt. Door de goede zorgen van den heer H. M. C. van Oosterzee kunnen wij dezer dagen voor betrekkelijk geringen prijs een uitgave verkrijgen van onze reglementen, welke zeker de eer van de ervaren canonicus op zal houden. Men wachte zich voor ijdel geroep evenzeer als voor een voorname ongevoeligheid. Aan het behoud en het herstel onzer kerk kan ons niet genoeg gelegen zijn. Zij is de grootste nationale kracht, en als zij uiteengaat zullen de wateren der ultramontaansche beweging stouter dan tot heden zich verbreeden en verbreiden te gelijk. Wat is er toch, o Synode, dat gij ons dit gedaan hebt? Met een onuitsprekelijke smart zien wij ons hoe langer hoe meer in den strijd gewikkeld, en dat terwijl maatschappij en gemeente onze beste krachten dringend vereischen, en wij zoo gaarne ook aan de ons dierbare wetenschap onze offers betaalden? Het aandoenlijk woord des Heeren bij den profeet (Jesaia 49 : 16) *Uwe muren zijn steeds voor mij*, troost ons. God zal deze kerk niet laten omkomen in haar druk. Laat er veel tot Hem worden gebeden met ootmoed en vertrouwen. Dan zal elk onheilig element uit den strijd worden geweerd, en wij zullen ons zedelijk karakter niet inboeten, maar winnend of verliezend een onergerlijke conscientie bewaren, welke kracht geeft om te strijden — en te verdragen.

Op den 30sten Juni ll. was ik een dergenen, die te Utrecht den hoogl. Buijs Ballot de 101ste vergadering hoorden ope-

nen van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap met het uitspreken eener rede over de statistische methode in de beoefening der meteorologie. Aan het slot dezer thans gedrukte en belangrijke verhandeling bespreekt de hoogleeraar de vraag, of het waar is, dat de beoefening der statistiek leidt tot de ontkenning van den vrijen wil. Velen toch beweren het. Het blijkt, zoo zeggen zij, dat overal wetten heerschen, dat het verrichten van goede en van kwade daden óók afhankelijk is van invloeden, die den mensch onweerstaanbaar beheerschen. Prof. Buijs Ballot acht deze bewering „ongegrond als besluit der statistische methode." Hij meent, dat de statistiek er onmogelijk over beslissen kan. Zij kan „ook, al kende zij alle verhoudingen van misdrijven, zoo lang zij niet alle uitwendige omstandigheden, die er toe voeren, weet te schatten, het streven niet ontdekken van elk mensch, noch de verandering daarvan aantoonen."

Mocht ik hier formuleeren, dan zou ik zeggen: de statistiek zal overal, waar de zonde heerscht en dus de vrijheid van de kinderen Gods gemist wordt, kunnen profeteeren. Zij zal kunnen voorspellen, hoeveel moorden er zullen bedreven worden, maar niet hoeveel jongelieden zich zullen aanbieden als zendeling, en hoeveel duizenden er zullen worden gegeven aan de uitbreiding van Gods koninkrijk. „Toch zit ook de statistiek," zoo zegt de heer Buijs Ballot, „in het wereldgericht als zuster der geschiedenis. Zij zal eens haar oordeel uitspreken over de beweegredenen der handelingen, gelijk zij de straffen daarvoor aangeeft; reeds nu doet zij den invloed eener hoogere leiding boven den invloed van wisselende omstandigheden doorschemeren. Met de meerdere kennis onder meer menschen verspreid is niet alleen de vorm der misdrijven verzacht, is niet alleen het gewaad van het kwaad minder terugstootend geworden, is niet het goede enkel in schijn

versterkt, neen, ook de beweegredenen zijn zuiverder en edeler. Slechte handelingen vinden meer afkeer, de geestdrift voor weldoeners der menschheid is vuriger, en uit zich krachtiger. Het is ook bij zeer velen niet meer de vrees voor straf, die van het kwade afschrikt, of de kroon, die men zich opgehangen -denkt aan het eind des levens, welke tot goede daden aanspoort, het is omdat men den lust tot het goede in zich voelt aangewakkerd. Daaruit leidt de statisticus, al is het niet uit cijfers, toch naar schatting af, dat het universum. dat is de Geest die het bezielt, den mensch naar volmaaktheid doet streven. Evenmin als de natuurkunde recht heeft over het wezen van God te spreken, veelmin dat te ontkennen, zoo weinig kan de statisticus, na den korten tijd dat zijne wetenschap, en dan nog zoo onvolkomen beoefend werd, beslissen over een fatum en dat aannemen; maar gelijk de meteoroloog, ook al kon hij de zon niet waarnemen, en al zag hij de planten niet in en door haar licht groeien, of de dieren zich verheugen in hare warmte, toch uit den kouden thermometer tot het aannemen van een weldadige oorzaak zou gedrongen worden, zoo verlevendigt ook de statistiek bij haren beoefenaar, al is het dan ook zonder recht, de hoop, in elks gemoed gekweekt, dat een zegenende oorzaak den mensch leidt en hem zoodanig heeft doen zijn, dat zijne natuur zuiverder en telkens verhevener te voorschijn treedt."

Wat ons in deze woorden treft, is bovenal hun bescheidenheid. De moderne predikanten, als zij van de jongste resultaten der natuurwetenschap gewagen, slaan een veel hooger toon aan. Indien zij dien toon niet missen kunnen, om ingang en geloof te vinden, verraden zij hun zwakheid. Zij trekken er allerminst het welgevallen meê van de echte en zelfstandige beoefenaars der natuurwetenschappen. Deze drukken zich tegenwoordig uiterst voorzichtig uit, en terwijl onze

moderne theologen reeds men hun wereldbeschouwing, gegrond op de wetenschap, gereed zijn, bekennen de priesters der physische vakken ootmoedig: „Het schemert ons nog. Wij weten nog zeer weinig."

Waart gij, mijn lezer, den 3den September ook in het „Parklokaal" te Amsterdam? Zooals gij weet is het Park een lid van het groote organisme, dat Amsterdam heet, en gelijk gij herinneren zult, werd op gemelden datum daar de eerste „algemeene samenkomst" gehouden „voor inwendige zending." Het plan tot deze bijeenkomst is uitgegaan van de vereeniging ter verbreiding der waarheid, en heeft zeer veel bijval gevonden. Wij moeten dan ook getuigen, dat wij van hetgeen wij zagen en hoorden over 't algemeen een bevredigenden indruk ontvingen. Het was inderdaad iets eigenaardigs, door de ruime parkzalen te gaan, en hier door van 't Lindenhout en anderen te hooren spreken over weezenverpleging; ginds rondom den Heer van Oosterwijk Bruijn belangstellenden te zien en te hooren in jongelings-vereenigingen en vereenigingen voor militairen; daar den Heer van Diemen met dames uit Amsterdam en Haarlem van gedachten te hooren wisselen over den arbeid onder fabriekskinderen; iets verder onder leiding van den Heer Beijnen te hooren bespreken hoe 't staat en gaat met het Christelijk onderwijs; ginds weêr te ontdekken, hoe levendig de discussie wordt gevoerd over 't werk der evangelisatie. Overal zaagt gij groepjes. Zit daar Ds. van Rhijn niet, aan 't hoofd eener kleine sectie, die handelt over den arbeid onder roomschen, en hadt gij wel gedacht den Heer Brummelkamp uit Kampen te zullen aantreffen in het midden der broeders, die ijveren tegen het gebruik van sterken drank? Wij voor ons — misschien waren wij te mobiel — hebben, met open ooren en oogen rondwandelend,

gedurig een bekend en bevriend gelaat ontmoetend, nu eens een woord vernemend, dat ons geviel, en dan weêr een ander, dat ons *niet* uit het hart was, maar overal een opgewekte en ernstigen geest aantreffend, ons over die samenkomst verheugd. De arbeid der verschillende secties komt ons voor het belangrijkst te zijn geweest. Zij hadden te beschikken over den geheelen morgen van 9—1 uur. Wat wordt er toch in ons land, zoo dachten wij gedurig, veel gedaan tot uitbreiding van Gods koninkrijk. Hoeveel geld wordt er aan gegeven, maar ook hoeveel tijd en krachten worden er aan gewijd. Het evangelie is toch nog een macht in den lande!

De samenkomst van al die menschen, die werken en goed willen werken, had echter, naar mijn oordeel, vruchtbaarder kunnen zijn; alles was te geïmproviseerd. Men zal, dunkt mij wèl doen met de volgende samenkomst beter voor te bereiden. In elke sectie zullen de werkzaamheden moeten geopend worden met een referaat, waarin de vooraf kenbaar gemaakte wenschen en wenken behandeld worden. Dan zal er in de samenspreking eenheid zijn, en de diskussie zal niet zoo zeer dat individueel en lokaal karakter hebben dat zij thans vertoonde. Telkens moest ik ook tot mijzelf zeggen: wat is het toch jammer, dat onze krachten zoo verbrokkeld worden! Wat wordt er toch veel geïndividualizeerd! Wij zijn geen leger, dat in gesloten gelederen oprukt, maar hier staat een halve compagnie, ginds een bataillon, en daar staat er één geheel alleen, en nog wel op een zeer in 't oog vallende plaats. Wij voeren tegen de macht der zonde te veel een guerilla-oorlog; misschien leidt mettertijd de samenkomst in 't Park tot een organisatie van de werkzaamheden, waardoor de vrijheid (welke toch ook kostelijk is) niet wordt verminkt, maar de eenheid gevormd, welke onmisbare voorwaarde is van kracht.

De bijeenkomsten voor inwendige zending hebben dus, naar 't mij toeschijnt, een toekomst. Zij hebben een roeping te vervullen. De vrije toespraken in den tuin gehouden door de H. H. Heldring, van Schelven en anderen werden met genoegen door velen aangehoord. Het algemeen verslag, uitgebracht door den Heer Looman, ontlokte herhaaldelijk teekenen van bijval. De maaltijd werd genuttigd onder 't aanhooren van meestal vurige toespraken, en 's avonds was de groote zaal vrij bezet, ondanks het ongunstige weer, om de Heeren van Oosterzee en Cohen Stuart te hooren. Wat zij spraken kan thans ieder lezen. Onder den titel: „*Inwendige zending*," zagen hun toespraken het licht te Amsterdam bij H. de Hoogh & Co. Na zooveel gehoord en gezien te hebben, was het aanhooren van deze twee belangrijke maar nog al lange redevoeringen wel wat vermoeiend. Doch ons christelijk publiek heeft ijzeren digestie-organen. Ten hoogste voldaan ging ongetwijfeld verreweg de grootste meerderheid huiswaarts.

Ik wil dit verslag dan ook niet eindigen zonder het bestuur der vereeniging, dat deze samenkomst ontwierp, en inzonderheid den wakkeren voorzitter, den Heer Looman, dank te hebben gezegd voor het nut en genot, dat zij ons bereidden.

Op 3 October zal het feest zijn te Leiden, en niet te Leiden alleen. In elk vaderlandsch hart zal met erkentelijkheid worden herdacht, wat het Bataafsch Athene de schoonste kroon verwerven deed. Ontvange God de eer van wat te Leiden gedaan werd en nog wordt aanschouwd.

Met wrevel vervulde ons de toon, waarop het hoe langer hoe dieper zinkende weekblad, de Spectator, onlangs sprak over een nog niet verschenen boek van Prof. R. Fruyn, waarin de beroemde van der Werff in een min helder licht zal worden geplaatst. De Spectator scheen zich daarin te

verlustigen. 't Scheen den schrijver inderdaad genoegen te doen, dat weêr een glorie zou verbleeken. Ik neem de vrijheid tegen zulk een anti-nationaal betoon van onverschilligheid te protesteeren. Wij willen eerlijk de waarheid dienen; als wij zullen erkennen moeten: van der Werff verdient de eer niet die hem tot heden werd toegebracht, dan zullen wij die bekentenis niet terughouden, maar zij zal toch ons hart pijnlijk aandoen. Doch wij zullen 't boek van den Hoogl. afwachten. Zijn geschrijf over Albr. Beyling geeft ons eenigen moed. Immers is zijn poging om ook deze edele figuur uit onze geschiedenis te doen verdwijnen, volkomen mislukt. En nu: Bewaert Heer, Hollandt en salicht Leyden.

Haarlem, A. W. Bronsveld.
26 September 1874.

LEIDEN ONTZET.

1574. — 3 October. — 1874.

Nederlanders!

Leiden gaat feestvieren. Het derde eeuwfeest nadert van zijn onvergetelijk ontzet uit zijn verschrikkelijk beleg. Het zal eerstdaags gedenken, hoe God in die dagen den moed heeft geschraagd, het gebed heeft verhoord, de redding heeft doen dagen, waar de nood ten top was gestegen.

Maar Leiden zal niet alléén dankbaar herdenken wat God heeft gedaan. Werd met Leiden geheel Holland verloren geacht; hebben Leidens burgers gestreden, geleden, geworsteld, niet voor zichzelven alleen, maar voor de vrijheid des lands en de toekomst des volks; Leidens heldhaftigen weerstand, Godes heerlijke uitredding, de Nederlander wil, zal, kan ze niet vergeten.

En nu het derde eeuwfeest dier groote verlossing! Daar is reden voor het dankbare nageslacht om een blijvende gedachtenis te stichten. Welke? Een standbeeld voor van der Werff? Dat óók! Dat geschiedt. Maar dat daarbij een stichting verrijze ten voordeele van Leiden, getuige, vrucht, kweekster dier vrijheid, waarvoor onze vaderen streden!

Voor drie eeuwen schonk de dankbaarheid des lands aan Leiden een Hoogeschool, waar de bloem der natie zou opgeleid worden. Indien het dankbare nageslacht nu eens voorzag in de behoefte aan eene lagere school voor christelijk onderwijs voor de behoeftige klasse van Leiden.

Of in die behoefte dan niet is voorzien? Slechts ten deele. Voor vier jaren werd, onder hooger opzien, eene christelijke school voor on- en minvermogenden door ons gevraagd. De zegen Gods overtrof aller verwachting. Een school voor 600 kinderen uit den behoeftigen stand, zij staat daar, opgericht door de gaven, onderhouden door de bijdragen van honderden, getuige van de trouwe Gods en de liefde van velen.

Maar reeds spoedig bleek die ééne school niet voldoende te voorzien in de dringende behoefte. Van den beginne overtroffen de aanvragen verre de beschikbare plaatsen. Nog wenscht een groot deel der lagere volksklasse een christelijke school voor haar kroost, maar kan ze niet verkrijgen. Dat er dan in Leiden een tweede christelijke school mocht verrijzen voor behoeftigen!

Die wensch leeft reeds geruimen tijd in ons hart. Maar hoe ze verwezenlijkt te zien? Van waar het benoodigde voor hare stichting, en vooral voor haar voortdurend onderhoud? Waar nu reeds jaarlijks, meerendeels door den kleinen burgerstand, de duizenden moeten bijeengebracht worden voor de bestaande inrichting.

Wie zal het ons ten kwade duiden, dat wij openlijk die behoefte bekend maken, dien wensch uitspreken, bij gelegenheid van dit derde eeuwfeest der nationale uitredding.

Maar zal het een *feestgave* zijn aan Leiden, aan het Leidsche volk, dan moet er bijgedragen worden niet alleen voor de oprichting, maar ook voor de instandhouding van een christelijke school voor behoeftigen.

Wij weten, daar is veel, zéér veel noodig. Wil men weder eene school stichten voor 600 kinderen, en daarbij een fonds bijeenbrengen om in hare behoeften te voorzien, hiervoor zou zeker anderhalve tonne gouds benoodigd zijn.

Maar wij wenschen den omvang eener zoodanige jubilé-stichting niet te bepalen. Wij spreken den wensch slechts uit, dat de handen onzes volks in een worden geslagen, om bij dit eeuwfeest de gelegenheid tot het kosteloos bekomen van christelijk onderwijs voor Leidens lagere volksklasse uit te breiden. Wij zullen zien wat God doet door tusschenkomst van Neerlands christenvolk.

Of wij soms het onmogelijke wenschen? Zeker niet! Indien bij dezen nationalen gedenkdag van een twintigste deel der bevolking slechts elk één gulden afzonderde, dan waren nog niet eens grootere bijdragen noodig, zelfs voor een school van dien omvang. Maar dit gevoelen wij: zal er *iets* van onze wenschen verwezenlijkt worden, dan moeten ook groote, en wel bijzonder groote offers gebracht worden op het altaar van liefde en dank. En daar is reden voor in deze dagen.

Leidens burgerij ga voorop. Neerlands volk volge. Groot en klein. Iedere gave, ook de kleinste is welkom; ook het penningske van den ambachtsman; ook dat van de kinderen onzes volks. Eendracht maakt macht!

Bewaert Heer Hollandt En Salicht Leijden.

De Vereeniging voor christelijk onderwijs
ten behoeve van on- en minvermogenden te Leiden.

J. D. B. Brouwer, *praeses.*
J. A. van Hamel, *vice-praeses.*
Sept. 1874. Joh[s]. Drost, *secretaris.*
S. H. J. de Wolff, *vice-secretaris.*
W. F. van Wijk Jr., *thesaurier.*

BIBLIOGRAPHISCH ALBUM.

Een en twintig dagen. Brief aan een vriend over een reisje naar Schotland, over de Vrije Schotsche Kerk en de Opwekking, door F. Lion Cachet, beroepen predikant te Nieuw-Loosdrecht. Leeuwarden, H. Bokma. 1874. Prijs 30 cent.

Deze brieven, die reeds in 't *Kerkelijk Weekblad*, waaruit ze zijn overgedrukt, mijn aandacht trokken, werden door mij nogmaals achtereenvolgens gelezen. Ik deed het met groot genoegen. Ze zijn frisch en onderhoudend geschreven. Ze handelen over belangrijke onderwerpen, en bevatten veel, dat niet iedereen weet, en dat toch verdient geweten te worden door wie in onze kerk en de schotsche zuster-kerk belang stellen. De heer Lion Cachet heeft een samenkomst bijgewoond, waar de bekende Moody en Sankey het woord voerden; hij heeft den indruk gadegeslagen, dien hun optreden op de verschillende geledingen van Schotland's volk en kerken had gemaakt; hij was getuige van het wakkere leven, dat de Schotsche vrije kerk in haar optreden naar buiten en in haar organisatie openbaart. Hij is geen eenzijdig bewonderaar. Ook

voor schaduwzijden heeft hij een open oog. Ik kan de lezing van dit boekske in gemoede aanbevelen. — Hier en daar had de wijze van uitdrukking iets meer gekuischt kunnen zijn (zie bl. 3. r. 1) — en het aantal drukfouten is *te* groot. Bl. 28. r. 3. staat iets, dat geen hollandsch is.

Dichter bij God. Inwijdingsrede der Badkapel te Scheveningen, door J. J. van Oosterzee. (Ten voordeele der badkapel). Amsterdam. H. de Hoogh & C°. 1874.

De badkapel, te Scheveningen opgericht op het initiatief door Ds. Dermout genomen, is den 19den Juli ll. ingewijd. De commissie, die den heer Dermout ter zijde stond, bestaat uit de HH. J. J. van Oosterzee, Groen van Prinsterer, Heldring, Messchert van Vollenhoven, H. W. A. van Oordt en J. C. de Vijver.

Op de kapel rust nog een niet onaanzienlijke schuld. Om haar te helpen delgen deed de heer v. O. zijn inwijdingsrede met het voorgebed en de gezongen verzen het licht zien, terwijl wij hier bovendien nog een afbeelding der kapel, en een korte geschiedenis der stichting ontvangen. — Aan psalm 8 ontleende prof. v. O. de grondgedachte van zijn leerrede: „Dichter bij God." Daar toch, zoo toont hij den psalm volgend aan, wordt een *pijnlijk ledig vervuld; een veilige wijkplaats geopend; een klimmende sterkte verleend; een gadelooze genieting gesmaakt; een heerlijke toekomst verzekerd.*

De gevierde spreker houde mij de opmerking ten goede, dat ik het derde deel: „een *klimmende* sterkte" niet geluk-

kig geformuleerd vind. Op bl. 30 vind ik een aanroeping van Gods naam, die mij voorkomt niet verdedigbaar te zijn. 't Is dezelfde grief, die ik heb tegen het slot van 't eerste deel der Rede over „Inwendige Zending": („Gij Bode der reddende liefde — *bij God*, het was tijd, dat gij kwaamt!"). Indien voorts de hoogl. niet zoo gedurig te velde trok tegen den Tijdgeest wiens „trotsche begripsvergoding" ook hier vermeld wordt, zou hij de kracht van zijn aanval er niet door verzwakken. Mag ik nu nog vragen, of men spreken mag van een „*eenzame* gittith", en zeggen mag, dat „de vogel is *aangelegd* op de lucht, en de visch op het water?"

Ik behoef na deze bescheiden opmerkingen niet te verzekeren, dat deze rede bezield is door een geest van hoogen ernst; dat de spreker, op zijn meesterlijke wijze wederom van de omstandigheden partij heeft getrokken en menig treffend beeld aan de zee heeft ontleend; en dat ik dit woord en elk goed woord in de kapel tot de gemeente gericht of nog te richten, van harte Gods zegen toewensch.

A. W. B.

KERKNIEUWS.

HERVORMDE KERK.

Door het Provinciaal Kerkbestuur van Noordholland is de Candidaat in de Godgeleerdheid, David Post, na afgelegd examen, als Candidaat tot de heilige dienst toegelaten.

Door het Provinciaal Kerkbestuur van Gelderland is aan Ds W. J. Breukink, Pred. te Acquoy, op zijn daartoe strekkend verzoek, eervol emeritaat verleend, in te gaan 15 September e. k.; en door dat van Zuidholland aan Ds. P. J. Zaalberg, Pred. te Nieuw-Beijerland, in te gaan 1 November e k.

Het Provinciaal Kerkbestuur van Gelderland heeft aan Ds. J. D. Maaldrink, Pred. te Geesteren, op zijn daartoe strekkend verzoek, eervol emeritaat verleend, in te gaan 15 Nov. a. s.

Het Provinciaal Kerkbestuur van Zuidholland heeft den 9den Sept. jl. aan Ds. G. A. Lamers, th. Dr. en Pred. te 's Gravenhage, eervol ontslag uit de Evangeliebediening verleend.

Het Provinciaal Kerkbestuur van Utrecht heeft aan Ds J. H van Rossem, buitengewoon vierden Predikant te Amersfoort, op zijn verzoek, eervol ontslag uit de Evangeliebediening verleend, in te gaan 1 October a s.

GELDERLAND.

ARNHEM.

BRUMMEN, 28 Aug. Door den Kerkeraad is heden het volgende zestal van Predikanten opgemaakt: J. Romeny te Leeuwarden, P. J.

Romijn te Nijbroek, G. J. B. Gelderman te Twello, M. J. Bouman te Hoogland, A. H. Duval Slothouwer te Zutphen en L. F. A. Westerbeek van Eerten te Hall. Uit dit zestal werden DD. Romeny, Romijn en Westerbeek van Eerten op het drietal gebragt, waaruit eerstgenoemde terstond werd beroepen.

WILP, 30 Aug. Maakte onze Leeraar, Ds. M. J. C. Wolf, ons vóór veertien dagen bekend eene beroeping ontvangen te hebben naar Bergharen c. a., heden deelde hij ons mede, dat hij in de vorige week eene beroeping naar Ensehede ontving, waarvoor hij echter bedanken moest, daar hij zich gedrongen gevoelde de beroeping naar Bergharen c. a. aan te nemen.

BRUMMEN, 5 Sept. Heden ontvingen wij het verblijdende berigt, dat Ds. J. Romenij, Pred. te Leeuwarden, onze beroeping heeft aangenomen.

LOENEN, 6 Sept. Wij mogten heden de vacature vervuld zien door de bevestiging en intrede van Ds. J. J. Damsté, laatst Predikant te Ruinen. Door den Predikant A. J P. W. de Wilde van Gorssel bevestigd met 1 Thessal. V: 12, 13, begon hij zijne Evangelieprediking onder ons met 2 Cor. IV: *7a*.

NIJMEGEN.

WAMEL c. a., 7 Sept. Gisteren maakte onze Predikant, Ds. A. Verkouw, ons bekend, dat hij de beroeping naar Harlingen had aangenomen.

ZUTPHEN.

STEENDEREN, 24 Aug. Diakenen dezer gemeente hebben met dankerkentenis ontvangen eene bijzondere gift van vijf en zeventig gulden

DOESBORGH, 26 Aug. Heden werd alhier beroepen Ds. G. Doedes, Pred. te Velsen, terwijl mede op het drietal waren geplaatst DD. E. W. Heinecken, Pred. te Renswoude en P. J Roscam Abbing te Ginneken.

— Onze Leeraar, Dr. H. E. Faure, heeft bedankt voor de beroeping naar Ter Aa.

WARNSVELD, 3 Sept. Ter voorziening in de aanstaande vacature werden heden door het Kiescollegie de navolgende twaalf- en zestallen Predikanten geformeerd. Twaalftal: E. Barger te Lunteren, M. J. Bouman te Hoogland, J. H. Cordes te Vorden, E. E. Gewin te Abcoude, D. J. C. Heldring te Nigtevecht, J. Knottenbelt te Oude en Nieuwe Wetering, W. P van Lindonk te Veessen, Y. D. Muller Massis te Wichmond, M. A. van Regteren Altena te Eibergen, A. H. Duval Slothouwer te Zutphen, W. Sijpkens te Elburg en A. Verkouw te Wamel c. a. Zestal: Barger, Gewin, van Lindonk, Knottenbelt, van Regteren Altena en Sijpkens.

GORSSEL, 13 Sept. Heden nam onze naar Doetinchem vertrekkende Leeraar, Ds. A. J. P. W. de Wilde een hartelijk afscheid van ons met Philip. I: 27.

— Zie Wierden (cl. Deventer).

WARNSVELD, 19 Sept. Voor de vervulling der aanstaande vacature is het volgende drietal van Predikanten opgemaakt: DD. Dr. E. Barger te Lunteren, W. P. van Lindonck te Veessen en M. A. van Regteren Altena te Eibergen. Laatstgenoemde heeft daarop toezegging van beroeping verkregen.

DOETINCHEM, 20 Sept. Heden werd onze van Gorssel tot ons overgekomen Leeraar, Ds. A. J. P. W. de Wilde, onder ons ingeleid door den oud-Hoogleeraar Dr. P. Hofstede de Groot met Joh. XIV : 21—23. Des namiddags aanvaardde onze nieuwe Leeraar zijne bediening met Zach. IV : 6*b*.

WESTERVOORT, 20 Sept. Onze naar Pijnacker beroepen Leeraar, Ds. P. Moll, nam heden voormiddag een ernstig, hartelijk en zegenend afscheid van ons met Joh. XVII : 21*a*.

DOESBORGH, 22 Sept Ook Ds. G. Doedes, Pred. te Velsen, bedankte voor onze beroeping.

TIEL.

LIENDEN, 30 Aug. Heden werd alhier tot Herder en Leeraar der 1e standplaats bevestigd Ds. J. G. Klomp, door zijnen broeder, Ds. J. H. Klomp, Pred. te Vlissingen, met een hartelijk woord naar Joh. XXI: 15—17, terwijl aan de oplegging der handen deelgenomen werd door den bevestiger en DD. F. C. Magendans, E. W. Heinecken en L. J. Heldring, Predd. te Slijk-Ewijk, Renswoude en alhier. Des namiddags verbond zich de nieuwe Leeraar aan zijne gemeente met eene rede naar 1 Cor. II: 2.

KESTEREN, 30 Aug. Heden maakte onze Leeraar, Ds. A. F. Simons, ons bekend, dat hij eene eenparige beroeping heeft ontvangen naar de gemeente te Oud-Alblas.

ZALT-BOMMEL.

BRAKEL, 28 Aug. Heden hebben wij getracht in de hier nog steeds bestaande vacature te voorzien, door het beroepen van den heer Voorhoeve, Cand. Maar helaas, te vergeefs, want ook deze heeft voor ons beroep bedankt.

NEDERHEMERT, 4 Sept. Heden ontving de Kerkeraad het verblijdende bericht, dat de heer A. Voorhoeve, cand. bij het Provinciaal Kerkbestuur van Zuid Holland, de beroeping naar deze gemeente heeft aangenomen.

HELLOUW, 13 Sept. Heden vernamen wij van onzen Leeraar, Ds. M. A. van Booven, dat hij toezegging van beroeping had ontvangen naar de gemeente te Sluipwijk.

AALST, 13 Sept. Ds. W. van Dis, Pred. alhier, maakte heden der gemeente bekend, eene beroeping naar Cats te hebben ontvangen.

BRUCHEM c. a. 15 Sept. Onze hooggeachte Leeraar, Ds. J. C. Eijkman, nam eergisteren van ons een hartelijk afscheid met 2 Thess. III: 16.

HARDERWIJK.

HEERDE, 26 Aug. Diakenen dezer gemeente werden zeer verblijd

door eene gift van *f* 25 van den heer N. N. Dubbel welkom was hun dit bewijs van tegemoetkoming in den nood der armen, omdat het aantal bedeelden hier zeer groot is. Den milden gever, die reeds dikwijls ons op onbekrompen wijze zijne liefde voor de armen getoond heeft, worden schuldige hulde en dank toegebragt.

DOORNSPIJK, 23 Sept. Alhier is om te voorzien in de vacature, ontstaan door het vertrek van Ds. G. Ringnalda naar Spijk (classis Appingedam), met eenparige stemmen beroepen Ds. J. H. Guldenarm, Pred. te Oosthem, maar wij zijn hierin teleurgesteld, daar deze ons beroep niet heeft aangenomen.

ELSPEET, 15 Sept. Eene achtste beroeping is heden door ons, na verkregen dispensatie, uitgebragt op Ds. G. Boxman, Pred. te Westbroek, die ons met het berigt der aanneming verblijdde.

NUNSPEET, 19 Sept. Tot Herder en Leeraar bij deze gemeente is beroepen Ds. W. Kraijenbelt, Pred. te Bodegraven, die echter hiervoor bedankt heeft.

BARNEVELD, 19 Sept. Nadat Ds. J. Krull, Pred. te Edens en Spannum, bedankt had, hebben wij hier beroepen Ds. J. J. A. Ploos van Amstel, Pred. te Hilversum.

ELBURG, 20 Sept. Ds. J. C. Eijkman, van Bruchem tot ons overgekomen, werd heden morgen tot mede-Voorganger dezer gemeente bevestigd door onzen oudsten Leeraar, Ds. W. Sijpkens. De bevestiger had tot tekst Gal. I : 8. De bevestigde verbond zich des avonds aan de gemeente met eene leerrede over Hand. VIII : 5.

HARDERWIJK. Zie Warmond (cl. Leiden).

ZUID-HOLLAND.

's GRAVENHAGE.

's GRAVENHAGE, 13 Sept Onze geliefde Leeraar, Dr. G. H. Lamers, benoemd tot Hoogleeraar in de godgeleerdheid aan de hoogeschool te Groningen, nam heden avond een hartelijk afscheid van de gemeente, waarin hij tevens zijne Evangeliebediening eindigde, tot grondslag zijner toespraak nemende Rom. I: 16m, „het Evangelie eene kracht Gods tot zaligheid."

NOOTDORP, 10 Aug. Eene noodzakelijke verandering, die tevens verbetering mag heeten, heeft de plaats onzer gemeenschappelijke zamenkomsten ondergaan. Onze hooggeachte ambachtsheer, de heer Jochim van Nootdorp, verstrekte het vereischte geld in een renteloos voorschot van *f* 1000. Hij toonde op nieuw zijne welwillendheid omtrent onze gemeente. Vrijwillig en eendragtig werd van het regt op de zitplaatsen, zooals deze bestonden, afstand gedaan. De voorspoedige verkoop der plaatsen bij de nieuwe inrigting en tegen verhoogde jaarlijksche huur toonde weder de goede gezindheid der gemeente. Door die krachtige ondersteuning konden Kerkvoogden het gemaakte plan

ten uitvoer brengen. En de algemeene tevredenheid is hun eene belooning voor hunne moeiten. Bij onze eerste godsdienstoefening in het verbeterde kerkgebouw was onze predikant, Ds. J. D. van Spankeren, de tolk onzer gevoelens, toen hij dankte en bad en tevens sprak naar Ps. LXXXIV : 11.

LOOSDUINEN. Zie Garijp (cl. Leeuwarden).

ROTTERDAM.

KRALINGEN, 24 Aug. De heer H. Vermaas. emer. Pred. van Gapinge, alhier woonachtig, berigt aan belanghebbende Kerkeraden, dat hij zich beroepbaar stelt en bereid is in vacante gemeenten eene predikbeurt waar te nemen.

BERGSCHENHOEK, 4 Sept. Onze Leeraar, de heer C. A. Renier, heeft eene beroeping naar Dinteloord ontvangen.

DELFSHAVEN, 10 Sept. Ter vervulling der vacature, voortdurende door het bedanken van Ds. G. van Herwaarden, Pred. te Garijp is hier tot Predikant beroepen Ds. C. A. Renier, Pred. te Bergschenhoek.

LEIDEN.

NOORDEN, 25 Aug. Heden is tot predikant alhier beroepen de heer P. F. van den Berg, candidaat bij het Provinciaal Kerkbestuur van Zuidholland. Met den door stemgeregtigden benoemden waren op het viertal geplaatst DD. C. P. Kaakebeen, Pred. te de Lier, P. N. Zijnen PJzn., Pred. te Ter Heijde en A. Voorhoeve, candidaat bij het Provinciaal Kerkbestuur van Zuidholland.

WARMOND, 1 Sept. Onze predikant, Ds. N. Osti, heeft voor de beroeping naar Makkum bedankt, doch is nu beroepen te Wissekerke.

LEIMUIDEN, 3 Sept. Heden werd hier door het Kiescollegie beroepen de heer T. van Spall, cand. bij het Provinciaal Kerkbestuur van Friesland.

WARMOND, 14 Sept. Onze Predikant, Ds. N. Osti, heeft voor de beroeping naar Wissekerke bedankt, doch nu eene beroeping naar Harderwijk ontvangen.

LEIMUIDEN, 19 Sept. Heden werd de gemeente verblijd door het berigt, dat de heer F. van Spall, Cand. bij het Provinciaal Kerkbestuur van Friesland, onze op hem uitgebragte beroeping heeft aangenomen.

WARMOND, 23 Sept. Onze Predikant, Ds. N. Osti, heeft voor de beroeping naar Harderwijk bedankt.

DORDRECHT.

OUD-ALBLAS, 21 Aug. Ds. P. C. van der Horst, Pred. te Gorinchem, heeft voor de beroeping naar deze gemeente bedankt.

OTTOLAND c. a., 1 Sept. Met dankbaarheid maken diakenen dezer gemeente bekend, dat door hen is ontvangen *f* 200, zijnde het legaat hun bij testamentaire beschikking besproken door wijlen den heer H. A. Laan, vroeger predikant alhier.

OUD-BEIJERLAND, 6 Sept. Vernamen wij heden vóór acht dagen, dat onze jongste Leeraar Ds. J. E. Steenbakker Morilijon Loysen, eene beroeping had ontvangen naar Broek op Langendijk, thans was het ons aangenaam te mogen vernemen, dat hij vrijheid had gevonden deze af te wijzen.

OUD-ALBLAS, 16 Sept. Ds. A. F. Simons, Pred. te Kesteren, heeft de beroeping naar deze gemeente aangenomen.

GOUDA.

NOORDELOOS, 16 Aug. Heden gaf onze geachte Leeraar, Ds. K. E van Griethuijsen, ons kennis, dat hij de beroeping naar Zijderveld heeft aangenomen.

WAARDER c. a., 30 Aug. Bij welwillenden afstand van den consulent, werd de heer H. Groeneveld, Cand., in zijn dienstwerk onder ons bevestigd door Ds. J. van Heerde, Pred. te Oudewater, met 1 Cor. IV: 2. Aan de handoplegging nam ook de Consulent, Ds. T. Hoog, Pred. te Sluipwijk, deel. Des namiddags deed de bevestigde zijne intrede met eene toespraak naar I Cor. XIV: 8.

MEERKERK, 3 Sept. Nadat onze Leeraar Ds. A. van de Water, op den 1 Sept. jl. juist twee jaren in ons midden was werkzaam geweest, heeft het collegie van Kerkvoogden en Notabelen, gisteren met algemeene stemmen besloten, zijn tractement met eene personeele toelage van ƒ 100 's jaars te verhoogen. Onder meerdere blijken van achting en toegenegenheid, die hij, tijdens zijn kort verblijf in onze gemeente reeds ontving, mag dit jongste vooral op prijs gesteld worden, omdat de bronnen onzer kerkelijke fondsen niet al te mild vloeien. De verhoogingen, die hier in betrekkelijk korten tijd hebben plaats gehad, maken nu te zamen een bedrag van ƒ 280 uit Bij de eer, die Kerkvoogden toekomt wegens hunne ijverige en goede zorgen, zoo voor kerkgebouw als pastorie, die niet alleen uit- maar vooral ook inwendig keurig in orde zijn en schier niets te wenschen overlaten, verdienen zij tevens alle waardeering van hun loffelijk doel om, voor zooveel het met de bestaande fondsen der Kerkelijke administratie in overeenstemming kan gebragt worden, de bijdragen daaruit ten bate van den tijdelijken predikant te doen strekken.

OUDEWATER, 8 Sept. Heden werd door den Kerkeraad tot tweeden Predikant alhier beroepen de heer A. Voorhoeve, cand. bij het Provinciaal Kerkbestuur van Zuidholland.

—, 14 Sept. Na het bedanken van den heer A. Voorhoeve, Cand., beriep de Kerkeraad heden tot Pred. dezer gemeente Ds. J. E. Steenbakker Morilijon Loysen, Pred. te Oud-Beijerland.

OOSTERWIJK, 20 Sept. Heden werden wij verblijd door het berigt, dat Ds. R. O. C Aitton, Pred. te Stavenisse, onze beroeping heeft aangenomen.

HAASTRECHT, 20 Sept. Heden deelde onze Predikant, Ds. A. F. Mackenstein, ons mede, voor de beroeping naar den Helder te te hebben bedankt

SCHOONHOVEN, 20 Sept. Heden werd in de voormiddag-gods-

dienstoefening Ds. C. P. van Tooren, van Hellevoetsluis tot ons overgekomen, door zijnen ambtgenoot, Dr. C. J. van Ketwich, Pred. alhier, met eene leerrede over Joh. VI: 63*a* bevestigd en hield des avonds zijne intrede met 2 Cor. V: 20.

SLUIPWIJK. Zie Hellouw (cl. Bommel).

BRIELLE.

OUDDORP, 6 Sept. Gaf onze Leeraar, Ds. H. J. den Boer, ons vóór veertien dagen bericht, eene eenparige beroeping ontvangen te hebben naar de Willemstad, heden mogten wij vernemen, dat hij na ernstig beraad vrijheid gevonden had voor die beroeping te bedanken, zich op nieuw aan ons verbindende met eene leerrede over Phil. I: 25 26.

STELLENDAM, 7 Sept. Ds. D. P. M. Huët, Pred. te Dirksland, heeft ook onze beroeping niet kunnen aannemen.

ZWARTEWAAL, 7 Sept. Het predikants-tractement alhier is door H.H. Kerkvoogden verhoogd met eene vaste toelage van *f* 52, zoodat het thans bedraagt *f* 1000 en vrijdom van belasting.

STAD AAN 'T HARINGVLIET, 8 Sept. Heden is alhier tot Herder en Leeraar beroepen Ds. C. J. Boers, Pred. te Nieuw Leusen, nevens wien op het drietal waren geplaatst de Predikanten J. van Herweiden te Lisse en C. G. Prillevitz te Nieuwpoort.

ZWARTEWAAL, 9 Sept. Heden ontving de Kerkeraad het teleurstellende berigt, dat Ds. J. H. van der Palm, Pred. te Houtrijk en Polanen voor de op hem uitgebragte beroeping heeft bedankt.

OOLTGENSPLAAT, 13 Sept. In de voormiddaggodsdienstoefening van heden bragt onze leeraar de droeve tijding tot ons van het overlijden van onzen vorigen leeraar den heer Gerrit Christiaan Montijn, te Rotterdam, op den 10 Sept., geheel onverwacht, ten gevolge van eene slaapberoerte Dit berigt werd met diepe ontroering vernomen; want allen kenden hem, die nog niet lang uit de gemeente vertrokken en van 1851 tot 1869 in de bediening van het Evangelie onder ons werkzaam was, toen hij zijn ambt nederlegde. Velen, die in vriendschapsbetrekking met hem stonden, wisten wat hij was, als mensch, als vader, als leeraar en vriend. Moge zijne nagedachtenis hier voor velen gezegend zijn.

MELISSANT, 16 Sept. Heden werd tot Predikant dezer gemeente beroepen Ds. G. O. W. van Geytenbeek, Pred. te Scherpenisse en Westkerke. Met hem waren op het alphabetisch gestelde zestal geplaatst de Predikanten C. J. Boers te Nieuw-Lensen, A. Bruining te Etershem en Schardam, A. H. Claasen te Egmond-binnen, H. Timmers te Knollendam en Marken-binnen en F. H. Repelius te 's Gravenmoer.

STAD AAN 't HARINGVLIET, 24 Sept. Ds. C. J. Boers heeft ons beroep aangenomen.

OUDENHOORN. Zie Warder (cl. Edam).

NOORD-HOLLAND.

AMSTERDAM.

WEESP, 6 Sept. Onze jongste Leeraar, Ds. J. Moulijn, heeft voor de beroeping naar Oosterbierum bedankt.

HUIZEN, 6 Sept. Onze Leeraar, Ds. J. Koster, heeft voor de beroeping naar Urk bedankt.

NEDERHORST DEN BERG, 6 Sept. Heden leidde Dr. H. Smeding, Pred. te Haarlem, den heer H. A. J. Lütge, cand. bij het Provinciaal Kerkbestuur van Drenthe, met 1 Cor III: 9 tot de Gemeente in. Met den bevestiger en den consulent nam de heer E. Japchen, laatst Pred. in Bohemen, deel aan de handoplegging. Des namiddags aanvaardde de nieuwe Leeraar zijn dienstwerk met 1 Cor. II: 2.

ANKEVEEN, 6 Sept. Onze Leeraar, Ds J. F. W. Kleber, berigtte ons heden, dat een zijner voorgangers alhier, de Heer J. H. Christoffels, van 1841—1857 in deze gemeente werkzaam en sedert emeritus, op 30 Augustus jl. te Amsterdam in den ouderdom van ruim 63 jaren overleden is. Dit berigt en de naar aanleiding van dit sterfgeval gehouden toespraak over Jes. XL. : 6—8 en Petr. I: 24, 25 werden met aandoening door de gemeente gehoord.

MUIDERBERG, 9 Sept. Tot ons leedwezen heeft de heer E. Otten, Cand., bedankt voor de beroeping naar deze gemeente.

AMSTERDAM, 14 Sept. Uit het vóór veertien dagen door het Kiescollegie geformeerde drietal van Predikanten, bestaande uit DD. W. J. Geselschap, H. V. Hogerzeil en C. H. Koopman, is beroepen Ds. Hogerzeil, Pred. te Arnhem.

— 21 Sept. Ds. R. Posthumes Meijes, de oudste Predikant dezer gemeente, die onlangs eervol emeritaat verkregen had wegens ouderdom, maar vooral ten gevolge van zwakken gezondheidstoestand, nam gisteren afscheid van zijne gemeente. Naar aanleiding van 2 Cor. 6 : 1 sprak hij een hartelijk en tevens ernstig woord. Een groote schaar belangstellenden, waaronder verscheidene ambtgenooten en leden van den Kerkeraad zich bevonden, woonden deze plechtigheid bij. Aan het einde van de dienst werd hem toegezongen het laatste vers van Ps. 134.

— 23 Sept. Uit het vroeger vermelde drietal is hier beroepen Ds. L. Steinfort, Predikant te Bloemendaal, die dat beroep heeft aangenomen.

AMSTELVEEN, 21 Sept. Daar Ds. J. Brummelkamp bedankt heeft, is hier tot Predikant gekozen Ds. H. van de Hagt, Pred. te Genemuiden.

DIEMEN, 24 Sept. De heer K. W. Vethake, Cand., is hier beroepen.

NAARDEN, 24 Sept. De heer P. T. van den Berg, Cand., heeft voor het beroep herwaarts bedankt.

HAARLEM.

KNOLLENDAM, 30 Aug. Heden deelde onze Leeraar, Ds. H. Timmers, ons mede, dat hij eene eenparige beroeping had ontvangen naar de gemeente te Waverveen, doch daarvoor had bedankt.

HOUTRIJK EN POLANEN, 30 Aug. Heden deelde onze Predikant, Ds. J. H. van der Palm, ons mede, eene beroeping te hebben ontvangen naar de gemeente te Zwartewaal, en deze eenige dagen in beraad genomen te hebben.

— Zie Zwartewaal (cl. Brielle.)

ALKMAAR.

OOSTERLAND OP WIERINGEN, 21 Aug. Uit een drietal van Predikanten, bestaande uit DD. L. C. ten Bruggenkate te Colmschate, R. A. Damsté te Surhuisterveen en W. Winsemius te Bourtange, werd heden Ds. Damsté tot Predikant alhier beroepen.

OUDE NIEDORP, 21 Aug. Heden is door het Kiescollegie toezegging van beroeping gegeven aan Ds. Th. van Berkum, Pred. te Ureterp.

BROEK OP LANGENDIJK, 28 Aug. Heden is na het bedanken van Ds. J. Knottenbelt tot Leeraar dezer gemeente benoemd Ds. J. E. Steenbakker Morilijon Loysen, Pred. te Oud-Beijerland.

HIPPOLITUSHOEF OP WIERINGEN, 30 Aug. Heden voormiddag werd de candidaat A Metz jr. alhier met handoplegging bevestigd door den tweeden consulent, Ds. A. G. Pareau, Pred. te Anna-Paulownapolder met Rom. X: 14*bc*. Des namiddags deed de bevestigde zijne intrede met Kol I: 28.

OUDESCHILD, 6 Sept. Heden besloot de Kerkeraad met algemeene stemmen toezegging van beroeping te geven aan den heer D. Post, cand., die beloofd heeft haar eenigen tijd in ernstig beraad te zullen nemen.

— 10 Sept. De heer Post, Cand., heeft de beroeping naar deze gemeente aangenomen.

OOSTEREND, 15 Sept. Als een bewijs dat 't ook in deze gemeente niet ontbreekt aan belangstelling in datgene wat de openbare godsdienstoefening betreft, dient het volgende. De preêkstoel stond in ons kerkgebouw op een minder gelukkige plaats, terwijl de te maken onkosten te bezwarend waren voor de kerkekas. Doch nu is door eenige gemeenteleden eene vrijwillige inschrijving gedaan, die ongeveer *f* 300 beloopt, ten einde de noodige verandering daar te stellen Genoemde som is voor onze gemeente nog al van beteekenis en Zondag jl. mogt zij van die verandering, welke tevens een groote verbetering is, getuige zijn.

HELDER. Zie Haastrecht (cl. Gouda).

HOORN.

OOSTERDIJK, 16 Aug. Maakte onze Leeraar, Ds. A. A. van Meurs, vóór veertien dagen aan de gemeente bekend, eene beroeping

te hebben ontvangen naar Delden als oudste Predikant, heden deelde hij haar mede, toezegging van beroeping te hebben ontvangen naar Oost- en West-Blokker, doch daarvoor te hebben moeten bedanken, daar hij na rijp beraad besloten had de beroeping naar Delden aan te nemen.

URK, 1 Sept. Tot Herder en Leeraar bij deze gemeénte is beroepen Ds. J. Koster, Pred. te Huizen.

EDAM.

WARDER, 20 Sept. Heden maakte onze Leeraar, de heer J. van Loon, ons bekend, dat hij eene beroeping had ontvangen naar de gemeente te Oudenhoorn.

MONNIKENDAM, 21 Sept. Van hier is verzuimd te berigten, dat door HH. Regenten van 't Weeshuis alhier met dankbare blijdschap is aanvaard de som van *f* 300, vrij van alle successieregten, aan genoemd gesticht gelegateerd door mej. de wed. J. Leyding-Eshuis, alhier overleden. Vinde dit voorbeeld zoo hier als elders overvloedige navolging.

ZEELAND.

MIDDELBURG.

KOUDEKERKE, 13 Sept. Heden nam onze naar Benschop vertrekkende Leeraar, Ds. J. C. Eijkman jr., een hartelijk afscheid van de gemeente met Philip. IV : 23.

NIEUW- EN ST. JOOSTLAND, 13 Sept. Andermaal zijn wij teleurgesteld geworden, daar ook Ds. G. W. Locher, Pred. te Garderen, voor het beroep herwaarts heeft bedankt.

VLISSINGEN, 18 Sept. Ds. W. Vliegenthart heeft bedankt, en nu is hier beroepen Ds. B. Mossel, Pred. te Renkum.

SOUBURG, 18 Sept. Heden avond werd het nieuwe orgel alhier plegtig ingewijd. De Predikant dezer gemeente, Ds. B. van Schelven, hield daarbij eene toespraak naar 2 Kor. 3 : 15*b*. Het orgel, vervaardigd door den heer van Puffelen te Zalt-Bommel, wordt door deskundigen zeer geroemd. Hulde zij gebragt aan de Commissie voor de wijze, waarop ze van hare taak zich heeft gekweten, hulde aan de vele belangstellenden die hunne bijdragen hebben geschonken. Moge het nog blijvende tekort spoedig aangezuiverd kunnen worden.

DOMBURG, 24 Sept. Tot Predikant bij deze gemeente is gekozen Ds. J. W. Lem Jzn, Pred. te St. Pancras.

ZIERIKZEE.

OUD VOSSEMEER, 23 Aug. Heden voormiddag vernamen wij

van onzen Leeraar, Ds. L. van Maanen, dat hij geene vrijheid had gevonden de beroeping naar Giessen-Nieuwkerk aan te nemen.

STAVENISSE, 26 Aug. Onze Leeraar, Ds. R. O. C. Aitton, maakte ons aan het einde der morgen-godsdienstoefening bekend, dat hij eene beroeping naar de gemeente te Oosterwijk in Zuidholland had ontvangen.

SIRJANSLAND, 20 Sept. Ter voorziening in de door het nabijzijnd vertrek van onzen tegenwoordigen Predikant te ontstane vacature, heeft de Kerkeraad met algemeene stemmen toezegging van beroeping gegeven aan den heer C. G. Menzel, cand., die deze beroeping in ernstige overweging heeft genomen.

GOES.

WILHELMINADORP, 26 Aug. Ter voorziening in de vacature, ontstaan door het bedanken van Ds. C. G. Boomer, Pred. te Ritthem, werd heden door den Kerkeraad ingevolge stemming van manslidmaten, onder voorzitting van den Consulent, Ds. Th. H. van Dolder, Pred. te 's Heer-Abts- en Sinoutskerke, beroepen de heer K. W. Vethake, Candidaat bij het Provinciaal Kerkbestuur van Noordholland.

's HEER-ARENDSKERKE, 31 Aug. Kerkvoogden dezer gemeente maken dankbaar melding van een geschenk, bestaande in een stel fijn damast tafellinnen, ten gebruike bij het H. Avondmaal. De geefster, eene achtingswaardige zuster der gemeente, toont door deze gift ook in den uitwendigen bloei onzer kerk belang te stellen. Ofschoon wij haren naam hier niet mogen vermelden, hare daad wordt des te meer gewaardeerd.

's HEERENHOEK, 1 Sept. Bij den Kerkeraad is berigt ingekomen, dat door Ds. P. K. Domise, Pred. te Oostburg, voor de beroeping naar deze gemeente is bedankt.

WEMELDINGE, 4 Sept. Daar Ds. J. M. Rütte ons beroep niet heeft aangenomen, is hier beroepen Ds. D. P. M. Huet, Pred. te Dirksland.

KATTENDIJKE, 10 Sept. Het beroep is nu uitgebracht op den Heer P. F van den Berg, Cand.

GOES, 11 Sept. Onze jongste Leeraar, Ds. W. Vliegenthart, heeft voor de op hem uitgebragte beroeping naar Vlissingen bedankt.

KRABBENDIJKE. Zie Abcoude (cl. Utrecht).

CATS. Zie Aalst (cl. Bommel).

UTRECHT.

UTRECHT.

ZEGVELD, 21 Aug. Met dankbaarheid melden de diakenen dezer gemeente, dat zij heden aanvaard hebben een legaat van ƒ 200, vrij van successieregten, aan de diaconie dezer gemeente vermaakt door haren vorigen Leeraar, den heer H. A. Laan, 17 April dezes jaars te Zeist overleden.

LOPIKERKAPEL, 25 Aug. Om te voorzien in de vacature, ontstaan door het overlijden van Ds. G. J. Gelderman, is alhier tot Predikant beroepen, de heer A. Voorhoeve, Candidaat bij het Provinciaal Kerkbestuur van Zuidholland.

TER AA, 29 Aug. Na het bedanken van Ds. H. E. Faure is hier beroepen de Heer E. Otten, cand.

ABCOUDE, 30 Aug. Heden werd ons bekend gemaakt, dat onze Leeraar, Ds. E. E. Gewin, beroepen is bij de gemeente te Krabbendijke.

ABCOUDE, 6 Sept. Heden maakte onze Leeraar, Ds. E. E. Gewin ons bekend, dat hij vrijheid had gevonden voor de beroeping naar Krabbendijke te bedanken.

WILNIS, 9 Sept. Heden werd alhier met algemeene stemmen beroepen, Ds. F. J. Kijf Boerma, Pred. te Lellëns.

WAVERVEEN. Zie Knollendam (cl. Haarlem).

AMERSFOORT.

VREELAND, 18 Aug. Heden werd alhier beroepen Ds. L. Ch. Schuller tot Peursum, Pred. te Woudenberg.

EEMNES BINNEN, 20 Aug. Van zeer geachte zijde (de naam van den milden gever mag niet genoemd worden) werden de Kerkvoogden dezer gemeente onlangs verblijd door eene aanzienlijke gift, tot aankoop en wegruiming eener woning, die den toegang tot het kerkgebouw zeer ontsierde en belemmerde. Reeds lang hadden Kerkvoogden gewenscht zich in 't bezit van bedoelde woning te stellen — doch de kerkelijke fondsen konden de noodige gelden niet opleveren — en, daar ook de gemeente hier niet vele gegoeden telt, was er weinig uitzigt op vervulling van dezen wensch, tenzij de gansche gemeente gezamenlijk tot bijeenbrenging van het vereischte zich vereenigde. Daarheen besloten Kerkvoogden het dan ook te rigten, hoewel niet zonder vrees, dat men ook alzoo niet slagen zou. Reeds waren eenige bepalingen hiertoe gemaakt, toen door groote vriendelijkheid van den milden gever alle moeite onnoedig werd, en het doel op eenmaal bereikt was! — Het is der gemeente behoefte van het voorregt haar te beurt gevallen openlijk melding te maken. Mogen ook andere gemeenten, die schaars met kerkelijke fondsen zijn bedeeld, evenzoo, waar 't noodig is, door vermogende ingezetenen worden bijgestaan.

AMERSFOORT, 22 Aug. Met innig leedgevoel ontving de Kerkeraad heden het berigt, dat onze waardige Leeraar, Ds. J. H van Rossem, na gedurende ruim 25 jaren de gemeente met ijver, trouw en liefde te hebben gediend, van 1849 tot 1858 als vaste hulpprediker en van 1858 tot heden als buitengewoon vierde Predikant, van zijne betrekking tot deze gemeente wenscht ontslagen te worden.

MAARTENSDIJK, 23 Aug. Heden voormiddag vernamen wij met blijdschap, dat Ds. J. M. Rutte, Pred. te Arnemuiden, de beroeping naar hier heeft aangenomen.

NIEUW-LOOSDRECHT, 1 Sept. Door den Kerkeraad is alhier

22 Aug. tot Herder en Leeraar beroepen, Ds. F. Lion Cachet, Pred. bij de Hervormde gemeente te Utrecht (Zuid-Afrika), thans woonachtig te Utrecht (Nederland), die de beroeping heeft aangenomen.

AMERSFOORT, 8 Sept. Bij den Kerkeraad is den 2 Sept. van Dr. E. A. Lazonder, Pred. te Oldebroek, het bericht ingekomen, dat hij o ze beroeping niet kon aannemen, terwijl door het Kiescollege den 4den dezer, ter voorziening in de vacature, ontstaan door het vertrek van Ds. H. C, Voorhoeve, uit het vroeger vermelde drietal, is beroepen Ds. G. Doedes, Pred. te Velsen, die echter mede bedankt heeft.

WOUDENBERG, 6 Sept. Heden werd aan de Gemeente bekend gemaakt, dat onze Leeraar, Ds. L. C. Schuller tot Peursum, voor de beroeping naar Vreeland bedankt heeft.

LEUSDEN, 9 Sept. Onze Predikant, de heer H. W. van Lindonk, heeft voor de beroeping naar Muiden bedankt.

AMERSFOORT, 18 Sept. Ter voorziening in de vacature, ontstaan door het vertrek van Ds. C. van Rogge, is heden door het Kiescollege alhier het navolgende zestal van Predikanten opgemaakt: DD. M. J. Bouman te Hoogland, J. M. Steenbakker Morilijon Loysen te Oud-Beijerland, H. W. A. Verhoeff te Charlois, D. P. M. Huët te Dirksland, W. R. Kalshoven te Ede en E. W. Heinecken te Renswoude, de laatste met het lot tegen P. Deetman te Nijkerk op de Veluwe, waaruit terstond is opgemaakt het volgende drietal: Bouman, Steenbakker Morilijon Loysen en Huët.

VREELAND, 24 Sept. Ds. L. Ch. Schuller tot Peursum heeft ons beroep niet aangenomen, en nu is toezegging van beroep gegeven aan den heer K. W. Vethake, cand.

WESTBROEK, c. a. Zie Elspeet, (cl. Harderwijk.)

WOUDENBERG. Zie Vreeland (cl. Amersfoort).

BUNSCHOTEN. Zie Wijk (cl. Heusden).

WIJK.

VEENENDAAL, 13 Sept. Heden maakte onze Leeraar, Ds. J. Brummelkamp, bekend, bedankt te hebben voor de beroeping naar Amstelveen.

— 14 Sept. De Kerkeraad heeft tot tweeden predikant alhier beroepen Ds. H. van de Hagt, Pred. te Genemuiden, die echter tot ons leedwezen bedankt heeft.

FRIESLAND.

LEEUWARDEN.

DEINUM, 15 Aug. De diakenen der Ned. Herv. gemeente alhier melden bij deze met erkentelijkheid, dat zij geden een legaat van *f* 1000, niet vrij van regten, ontvangen hebben, aan de diaconie dezer

gemeente vermaakt door wijlen den heer A. Cammenga, in leven hoofdonderwijzer alhier, overleden 11 Augustus 1873.

GARIJP, 28 Aug. Onze Predikant, Ds. G. van Herwaarden heeft voor de beroeping naar Delfshaven bedankt, doch de beroeping naar Loosduinen aangenomen.

LEEUWARDEN, Zie Brummen, (cl. Arnhem.)

SNEEK.

HARICH EN RUIGAHUIZEN, 9 Aug. Ds. J. Kapteijn, van Hindeloopen herwaarts beroepen, werd heden voormiddag met eene rede over 1 Tim. III: 1 bij ons ingeleid door zijnen zwager, Ds. M. Wassenaar, Pred te Oudeschild op Texel, aan wien de Consulent dit werk bereidvaardig had afgestaan. Des namiddags verbond zich de bevestigde aan ons met 2 Cor. 1: 24*a*.

STAVOREN, 28 Aug. Heden maakte onze Leeraar, Ds. J. Dommisse Cz., aan de gemeente bekend, dat hij de beroeping naar Rottevalle heeft aangenomen.

PARREGA c. a., 24 Aug. Heden werd door Floreenpligtigen benoemd en daarna door den Kerkeraad tot Herder en Leeraar beroepen de heer A. Voorhoeve, Cand. bij het Provinciaal Kerkbestuur van Zuidholland.

WARNS c. a., 28 Aug. Heden werd alhier beroepen Ds. J. van der Werff. Pred. te IJsselmuiden.

PARREGA c. a., 6 Sept. Heden werd ons bekend gemaakt, dat ook de heer A. Voorhoeve, Cand. bij het Provinciaal Kerkbestuur van Zuidholland, voor de beroeping naar deze gemeente had bedankt.

WORKUM, 18 Sept. Ds H. A. E. Heinecken, Pred. te Hijlaard, heeft onze beroeping aangenomen.

WOUDSEND, 28 Sept. Tot ons leedwezen heeft Ds. J. J. A. Ploos van Amstel, Pred. te Hilversum, ons bericht, dat hij voor ons beroep meende te moeten bedanken.

FRANEKER.

HARLINGEN, 2 Sept. Ds. W. A. van Apeldoorn, Pred. te Almelo heeft de beroeping naar deze gemeente niet aangenomen.

— 6 Sept. Dr. A. van der Flier, van Zwartsluis herwaarts beroepen, werd heden in de voormiddag-godsdienstoefening in zijn dienstwerk bevestigd. Het werk der bevestiging geschiedde door onzen Leeraar, Ds. H. C. Voorhoeve. De bevestigde aanvaardde heden avond zijn dienstwerk alhier. — Zie nog Wamel (cl. Nijmegen.)

SPANNUM c. a., 18 Sept. Onze Leeraar, Ds. J. Krull, bedankte voor eene beroeping naar Fijnaart en Heiningen.

MAKKUM, 14 Sept. Ten gevolge van het bedanken van Ds. N. Osti, Pred. te Warmond, werd tot Predikant dezer gemeente beroepen, Ds. L. Rappard, Pred. te Bennekom, die echter bedankt heeft.

IDSEGAHUIZEN EN PIAAM, 21 Sept. Ds. L. Tinholt, Pred. te Foudum, heeft voor het beroep bedankt.

DOKKUM.

ENGWIERUM, 28 Aug. Tot Herder en Leeraar bij deze gemeente is beroepen de heer A. Voorhoeve cand.

BUITENPOST, 30 Aug. Door de overkomst van Ds. G. Aalbers uit Diepenheim werd heden de vacature in onze gemeente vervuld. In het morgenuur door zijnen oom, Ds. E. H. Lasonder van Leeuwarden bevestigd naar Rom. X : 14, 15, sprak hij in de namiddag-godsdienstoefening tot zijne nieuwe gemeente naar Hand. IV : 12.

SURHUIZEN, 6 Sept. Heden voormiddag maakte onze Leeraar Ds. J. de Jong, tot blijdschap zijner gemeente, bekend, dat hij voor de toezegging van beroeping naar de gemeente te St. Jansga, had bedankt.

SURHUISTERVEEN. 13 Sept. Maakte onze Leeraar, Ds. R. A. Damsté, ons vóór veertien dagen bekend eene beroeping ontvangen te hebben naar Oosterland op Wieringen, thans was het ons aangenaam te mogen vernemen, dat hij voor deze beroeping bedankt had. Intusschen gaf hij ons berigt, eene beroeping ontvangen te hebben naar Nieuw-Dordrecht, welke door hem in ernstige overweging zou genomen worden.

HEERENVEEN.

APPELSCHA, 16 Aug. Onze Predikant, Ds. A. Wassenbergh, deelde heden aan de gemeente mede, dat hij de beroeping naar Hindeloopen had aangenomen.

ST. JANSGA c. a., 21 Aug. Ds. E. Jansen, Pred. te Vroomshoop, heeft voor de beroeping naar deze gemeente bedankt.

HOORNSTERZWAAG, 24 Aug. Ds. O. de Boer, Pred. alhier, heeft tot ons leedwezen de beroeping naar Tinallingen aangenomen.

HAULERWIJK, 25 Aug. Heden werd door stemgeregtigden tot Herder en Leeraar beroepen Ds E. B. Swalue, Pred. te Helenaveen.

LEMMER, 13 Sept. Heden namiddag hield Ds. A. W. L. Talma zijne afscheidsrede naar Joh. XIV : 6.

MAKKINGA, c. a., 23 Sept. Heden werd alhier door Floreenpligtigen tot Predikant benoemd en vervolgens door den Kerkeraad beroepen de heer P. Bruining, candidaat te Pietersbierum, die dit beroep heeft aangenomen.

HAULERWIJK, Zie Helenaveen. (cl. Eindhove.)

OVERIJSSEL.

ZWOLLE.

DEN HAM, 23 Aug. Heden maakte onze Leeraar, Ds. H. Hasselman, aan de gemeente bekend, dat hij vrijheid had gevonden voor de beroeping naar Enter, van welke hij ons vóór acht dagen kennis gaf, te bedanken.

HEEMSE, 6 Sept. Na ruim driejarige vacature werd de heer Jacs. van der Kaaden, Cand., onder ons bevestigd door zijnen leermeester en vriend, Dr. Ph. S. van Ronkel, Pred. te Amsterdam, aan wien de Consulent, W. Callenbach, Pred. te Hardenbergh, het werk der bevestiging volgaarne had afgestaan. De bevestiger schetste ons „de voorwaarden eener gezegende Evangelieverkondiging" naar aanleiding van Hand. VIII : 26—39. Aan de handoplegging nam, behalve DD. van Ronkel en Callenbach, ook Ds. Wartena, Pred. te Dedemsvaart, deel. Des namiddags aanvaardde de heer van der Kaaden zijn dienstwerk, sprekende over het „zich zelf aanbevelend Evangelie" naar Rom. I : 16.

NIEUW-LEUSEN, Zie Stad aan 't Haringvliet, (cl. Brielle.)

DEVENTER.

DIEPENHEIM, 30 Aug. Heden nam onze naar Buitenpost c. a. beroepen Leeraar, Ds. G. Aalbers, van ons een hartelijk afscheid met Fillipp. I: 27*a*. Aan het einde der godsdienst-oefening was de emer. Pred. Sepp de tolk der warme gevoelens van hoogachting en toegenegenheid, die ons jegens den scheidenden Leeraar bezielen, in de woorden van dank en liefde, welke hij tot hem rigtte.

ENSCHEDE, 3 Sept. In de vacature, ontstaan door het vertrek van Ds. A. Keers, is hier beroepen Ds. M. J. C. Wolf, Pred. te Wilp, die echter hiervoor bedankt heeft.

ENSCHEDE, 20 Sept. Ds. A. Keers, trad heden avond voor eene talrijke schare op om een woord van afscheid te spreken, waarbij hij tot tekst had gekozen Col. II : 6.

WIERDEN, 8 Sept. Onze Predikant, Ds. P. Sinninghe Damsté, maakte ons den 30 Aug. bekend, dat hij toezegging van beroeping had ontvangen naar de Gemeente te Gorssel.

WIERDEN, 20 Sept. Onze Predikant, Ds. P. Sinninghe Damsté, heeft voor de toezegging van beroeping naar Gorssel bedankt.

MARKELO, 8 Sept. Onlangs overleed alhier de Wed. H. Zwiers, geb. Hidders. Was bij haar leven weldoen haar lust, ook bij haar sterven heeft zij nog een treffend bewijs van haren liefdadigen zin gegeven. Bij testament heeft zij aan de diaconie gelegateerd een stuk bouwland, omiddellijk bij het dorp gelegen, vrij van successieregten. Haar voorbeeld vinde navolging!

KAMPEN.

VOLLENHOVE, 27 Aug. Door het Kiescollegie werd heden weder een twaalftal van Predikanten geformeerd, bestaande uit DD. H. Bax te Poortvliet, P. Kors-Dommisse te Oostburg, H. Hasselman te den Ham, W. R. Kalshoven te Ede, C. Knapp te Kralingen, J. Kromsigt te Kortgene. J. Krull te Edens en Spannum, E. A. Lazonder te Oldenbroek, J. T. F. U. Lauts te Emmes-Buitendijks, J. J. A. Ploos van Amstel te Hilversum, J. E. Steenbakker Morilyon Loysen te Oud-Beijerland en J. van der Werff te IJsselmuiden. Onmiddelijk daarna werden DD. Hasselman, Krull, Lauts, Ploos van Amstel,

Steenbakker Morillyon Loysen en van der Werff op het zestal geplaatst.

ZWARTSLUIS, 30 Aug. Het was heden een aandoenlijke dag voor deze gemeente, daar onze naar Harlingen beroepen Leeraar, Dr. A. van der Flier, voor het laatst voor ons optrad, na gedurende ruim negen jaren met zegen in ons midden gearbeid te hebben. Naar aanleiding van 2 Cor. VI: 1, sprak hij nog een hartelijk en waarschuwend woord tot afscheid, dat door de zeer talrijk opgekomen schare ten slotte met hare zegenbede voor den geliefden Leeraar werd beantwoord.

KAMPEN, 5 Sept. Ds. G. Boer, Pred. te Ouderkerk a. d. IJssel, heeft voor het beroep bij deze gemeente bedankt.

GENEMUIDEN, 6 Sept. Onze Leeraar, Ds. H. van de Hagt, maakte ons heden bekend eene beroeping naar Veenendaal ontvangen, en in zeer ernstig beraad genomen te hebben.

WANNEPERVEEN, 18 Sept. De Predikant dezer gemeente, Ds. A. Adama, heeft voor de onlangs op hem uitgebragte beroeping naar Stitswerd bedankt.

VOLLENHOVE, 21 Sept. Door het Kiescollegie werd heden een drietal geformeerd bestaande uit: DD. H. Hasselman, J. J. A. Ploos van Amstel en J. van der Werff, predd. te den Ham, Hilversum en IJsselmuiden, waaruit de eerste onmiddellijk daarna tot predikant beroepen is.

GRONINGEN.

GRONINGEN.

LUTJEGAST, 27 Aug. Heden werd alhier door de stemgeregtigde leden tot Predikant beroepen Ds. J. H. Leemhuis, Pred. te Lutkewierum. De Collator Jonkhr. E. Alberda van Menkema, had de benoeming voor dezen keer vrijwillig aan de gemeente overgelaten.

VISVLIET, 31 Aug. Door stemgeregtigden is het volgende tweetal opgemaakt: J. Sannes Spandaw, Pred. te Grollo en D. W. L. Offerhaus te Oosterwierum; waaruit eerstgenoemde beroepen werd.

NIEHOVE, 31 Aug. 1874. Van hier werd verzuimd te berichten dat Dr. T. Cannegieter bedankt heeft voor de beroeping naar Obergum.

WINSCHOTEN.

STADSKANAAL, 6 Sept. Heden viel onze geliefden Leeraar, Ds. B. J. Riedel, het voorregt te beurt, gedachtenis te vieren van zijne 25jarige Evangelie-bediening in ons midden. De text Efese III: 17*a*, waarmede hij zich vóór 25 jaren aan deze gemeente verbond, lag ook thans ten grondslag zijner feestrede. Met jeugdig vuur en heilige overtuiging sprak hij over het doel van den Evangelieprediker om het inwendige christendom te bevorderen, aan welk doel hij steeds zooveel in zijn vermogen was had beantwoord. Vóór het uitspreken van

den zegen hief de gemeente eenparig de bekende zegenbede aan. Moge de waardige man nog vele jaren worden gespaard en met liefde blijven arbeiden ten heil der gemeente tot uitbreiding van het Godsrijk. Verscheidene geschenken werden den jubilaris aangeboden. Het tractement was door HH. Kerkvoogden ook onlangs met *f* 100 verhoogd.

APPINGADAM.

WIRDUM, 30 Aug. De door het vertrek van Dr. A. F. H. Blaauw, bij ons ontstane vacature werd tot onze blijdschap heden weder vervuld. De Candidaat, W. Thiens Abresch, werd des voormiddags op eene hartelijke wijze in zijne bediening bevestigd door zijnen vader, Ds. J. F. Thiens Abresch, Pred. te Zandeweer, die tot tekst had genomen Matth. XXIII: 10*b*. Aan de plegtige inzegening namen met den bevestiger deel Ds. Janssonius, Pred. te Uskwert, G. W. van Eerde, Pred. te Westerbork en de consulent der gemeente J. Swaagman Cremer van Garretsweer. Des namiddags aanvaardde de bevestigde zijn werk met Rom. I: 11.

ONDERDENDAM.

ZUIDWOLDE, 30 Aug. Heden vierde onze Leeraar, Ds. R. A. Benthem Sypkens, gedachtenis van zijne 40jarige Evangelie-bediening Tot tekst voor de feestrede was gekozen Ps. CIV : 33*b*. Een treffend blijk van ingenomenheid en belangstelling der gemeente, bestaande in een prachtig geschenk in zilver, verhoogde voor hem niet weinig de vreugde van dien dag.

OBERGUM, 17 Sept. Heden avond werd naar aanleiding van art. 5 van het nieuw Regl. op de uitoefening van het Collatieregt in de voormalige Ommelanden, voor de vervulling der hier nog steeds voortdurende vacature, door de stembevoegde lidmaten een zestal opgemaakt, bestaande naar volgorde der uitgebragte stemmen uit de navolgende Predikanten: A. P. A. Boerma te Gartshuizen, F. J. Kijff Boerma te Lellens, H. Nieweg te Hoogebeintum, J. J. Keizer te Eekst c. a., S. H. A. Begeman te Aduard en J. S. Spandaw, te Grollo, uit welk zestal na verloop van vier weken het dubbeltal staat gekozen te worden, dat den heer Collator dient te worden aangeboden.

STITSWERD. Zie Wanneperveen (cl. Kampen).

NOORD-BRABANT.

's HERTOGENBOSCH.

ENGELEN, c. a. 20 Sept. Wij vernomen heden, dat onze Leeraar Ds. W. Oudegeest, toezegging van beroeping had ontvangen naar de gemeente te Oosterdijk.

BREDA.

WILLEMSTAD, 21 Aug. Ten gevolge van het bedanken van Ds.

W. Kraijenbelt, te Bodegraven, werd heden alhier beroepen Ds. A. H. den Boer, Pred. te Ouddorp.

ZEVENBERGEN, 3 Sept. Met blijdschap ontving de Kerkeraad heden het bericht, dat Ds. C. P. N. Pikaar, Predikant te Vriesenveen, de beroeping naar deze Gemeente heeft aangenomen.

BERGEN-OP-ZOOM, 6 Sept. Ds. P. Heyting, Predikant alhier, benoemd tot Predikant bij de Protestantsche Gemeente in Nederlandsch Indië, heeft in de voormiddag-godsdienstoefening van heden afscheid van de Gemeente alhier genomen met eene rede naar aanleiding van Deuternom. XXX, 19 en 20*a*.

— 18 Sept. In de vacature Heyting werd uit het bestaande zestal, een drietal geformeerd, alphabetisch luidende: B. W. Colenbrander te Dragten, H. H. Evers jr. te Sappemeer en J. A. Tours te Santpoort.

HEUSDEN.

MEEUWEN, 20 Aug. Na het bedanken van Ds. P. Deetman, Pred. te Nijkerk, werd heden alhier beroepen, Ds. G. A. Rademaker, Pred. te Sneek.

LOON OP ZAND, 2 Sept. Heden ontvingen wij het bericht, dat ook Ds. E. A. Lazonder, Pred. te Oldebroek, onze beroeping niet had kunnen aannemen.

UITWIJK, 5 Sept. Heden ontvingen wij de teleurstellende tijding, dat de heer A Voorhoeve, Candidaat, voor onze beroeping bedankte.

SPRANG, 6 Sept. Na op den 27 Augustus ll. tot Herder en Leeraar bij deze Gemeente beroepen te zijn, kwam heden tot ons het bericht, dat Ds. C. H. Koopman, Pred. te Waspik, voor deze beroeping bedankte.

WIJK, 6 Sept. Onze Leeraar, Ds. D. Niessen, eene beroeping naar Bunschoten ontvangen hebbende, maakte ons heden bekend, dat hij na ernstig beraad daarvoor heeft bedankt.

MEEUWEN, 7 Sept. Ds. G. A. Rademaker, Pred. te Sneek, heeft voor de beroeping herwaarts bedankt.

'S GREVELDUIN-CAPELLE, 9 Sept. Ook Ds W. A. Kalshoven, Pred. te Ede, heeft voor onze beroeping bedankt.

EINDHOVEN.

HELENAVEEN, 20 Sept. Heden vernam de gemeente tot hare blijdschap, dat haar Leeraar, Ds. E. B. Swalue, vrijheid gevonden had voor de beroeping naar Haulerwijk te bedanken.

DRENTHE

MEPPEL.

RUINEN, 30 Aug. Ds. J. J. Damsté, beroepen Predikant te Loenen op de Veluwe, nam heden voormiddag afscheid van zijne gemeente met Jos XXIV: 15*b*. De Consulent, Ds. H. Rutgers van

Pesse, riep tegen het einde der godsdienstoefening uit naam der gemeente den beminden Leeraar een kort vaarwel toe, waarna hij hem liet toezingen Gez. CXCII: 10.

COEVORDEN.

NIEUW-DORDRECHT, 8 Sept. Uit het vroeger vermelde twaalftal werd hier een zestal geformeerd, bestaande uit L. C. ten Bruggenkate, Pred. te Colmschate, R. A. Damsté te Surhuisterveen, A. Klein te Gieterveen, J. S. Spandaw te Grolloo, W. Winsemius te Bourtange en P. Zuidema te Horsten; en een drietal waarop gebragt werden DD. Damsté, Spandaw en Zuidema. Ds. Damsté werd hieruit door stemgeregtigden tot Predikant dezer gemeente beroepen.

WAALSCHE KERK.

MAASTRICHT, 6 Sept. Onze leeraar en vriend, dr. J. H. de Greef, herdacht heden zijne den 2den dezer vervulde 25jarige Evangeliebediening. Zoowel van wege den Kerkeraad als van vele gemeenteleden en vrienden waren hem ondubbelzinnige bewijzen van hartelijke belangstelling gegeven.

NIJMEGEN, 6 Sept. Heden herdacht Ds. J. A. Stoop, Pred bij de Waalsche gemeente alhier, zijn 25jarige ambts-bediening bij haar en sprak hij zijnen hartelijken dank uit voor de veelvuldige bewijzen van deelneming en achting, die hij op 2 September, den verjaardag daarvan, ontvangen had.

CHRISTELIJKE GEREFORMEERDE KERK.

UITHOORN, 16 Aug. Tot onze blijdschap hoopt Cand. Nieuwenhuis onze roeping op te volgen.

STADS-KANAAL, 17 Aug. Onze geliefde Leeraar L. J. Hulst nam heden afscheid van de gemeente bij zijn vertrek naar de gemeente te Danfort (N. Am.) met Handel. 20: 32. Met smart zien we Z.E.W. na een rijk gezegend tien-jarig verblijf onder ons henengaen.

UELZEN, 18 Aug. Thans is door onze gemeente beroepen Cand. G. A. de Walle, met wien op het drietal stonden de H. H. Cand. H. Boomsma en R. Huls.

DE LIER, 20 Aug. Met algemeene stemmen beroepen Cand. J. Graansma.

SUAWOUDE, 20 Aug. Na het bedanken van Cand. H. de Jonge is hier beroepen Ds. H. Vissink te Bolsward.

MEEDEN, 23 Aug. Uit het voorgestelde drietal: D. D. L. van Dellen te Hoogkerk, J. Duursema te Scheemda en Cand. H. de Jonge is eerstgenoemde beroepen.

OUD-BEIJERLAND, 23 Aug. Onze Leeraar D. van Brummen heeft eene roeping ontvangen naar de gemeente te Zalk. Dat hij bedanke is onze bede.

MIDWOLDE, 23 Aug. Een feestdag was ons heden bereid. Onze

beroepen Leeraar T. Bos, werd in ons midden bevestigd door den Consulent J. Duursema met de woorden: Dwingt ze in te komen. De bevestigde verbond zich aan de gemeente, sprekende over 2 Cor. 5: 20.

BRIELLE, 24 Aug. Cand. J. Contant heeft tot onze blijdschap onze roeping aangenomen.

IDSKENHUIZEN, 24 Aug. Zeer verblijdde ons het bericht na herhaalde teleurstelling, dat Cand. M. Hummelen onze roeping hoopt op te volgen.

LEEUWARDEN, 24 Aug. Onze geachte Leeraar J. W. A. Notten heeft tot onze blijdschap voor de roeping naar Graafschap (N. Am.), bedankt.

COLIJNSPLAAT, 25 Aug. Door den kerkeraad is het volgende drietal aan de gemeente voorgesteld: Ds. C. Kuiper te Zegwaard Cand. J. Alting en Cand J. Contant. Door de gemeente is daaruit beroepen Ds. C. Kuiper.

ALMELO, 28 Aug. Onze geachte Leeraar A. van Apeldoorn heeft ook voor de roeping naar Harlingen bedankt.

LIER, 29 Aug. Door Cand. J. Graansma is onze roeping naar de begeerte van ons hart aangenomon.

ALBLASSERDAM, 29 Aug. Tot algemeene blijdschap heeft Cand. Ph. W. H. Eskes onze roeping aangenomen.

DOCKUM, 29 Aug. Zeer verblijdend was ons het bericht, dat Ds. W. Diemen onze roeping heeft aangenomen.

DRIESUM, 30 Aug. De Heere heeft onze bede verhoord. Cand. H. de Jonge heeft onze roeping aangenomen.

DIEREN, 30 Aug. In ons doelmatig vernieuwd kerkgebouw mochten we heden voor het eerst vergaderen. Onze leeraar K. K. Redden sprak bij die gelegenheid over Jesaja 54: 2, 3*a*.

KRUININGEN, 31 Aug. Onze geachte Leeraar H. A. Jonkman heeft voor de roeping naar Westbroek bedankt.

's GRAVESANDE, 1 Sept. Uit het door den kerkeraad voorgestelde tweetal: D.D. C. S. Bass te Breukelen en C. Kuiper te Zegwaard is eerstgenoemde door de gemeente beroepen.

MIDDELHARNIS, 1 Sept. Thans is door onze gemeente beroepen Ds. Keulemans te Middelburg.

LANDSMEER, 2 Sept. Tot onze blijdschap heeft Cand. J. Westerhuis onze roepiug aangenomen.

WAPENVELDE, 5 Sept. Zeer verblijdend was het ons te vernemen, dat Ds. E. Bronsema onze roeping heeft aangenomen.

RHOON, 6 Sept. Cand. F. Noordeman hoopt onze roeping op te volgen. Dit bericht heeft ons zeer verblijd na meer dan eene teleurstelling.

MELISKERKE, 7 Sept. Ds. Q. C. Doornbos heeft de roeping dezer gemeente aangenomen.

UITHUISTERMEEDEN W. G., 7 Sept. Heden genoten we het voorrecht voor het eerst te vergaderen in ons nieuw bedehuis. Onze waarde Leeraar P. Dijksterhuis hield bij die gelegenheid een kernachtige toespraak naar Ps. 126: 3, 4.

HEERENVEEN, 10 Sept. Onze Leeraar W. Doorn heeft eene roeping ontvangen naar 's Hage. Dat ZEW. kunne besluiten in ons midden te blijven, is onze wensch.

ROTTEVALLE, 10 Sept. Het was ons heden een ware feestdag. Ons nieuw kerkgebouw werd voor de dienst des Woords geopend. Ds. E, Douma te Drachten, bij wiens gemeente we vroeger behoorden, sprak bij die gelegenheid een treffend en hartelijk woord over Ps. 48 : 10. Des avonds trad onze Consulent Ds. J. Reining onder ons op en wees ons op het vele goede ons van God geschonken. En met recht. Want voor de nieuwe pastorie zijn ook alreê de fondamenten gelegd.

SNAWOUDE, 12 Sept. Heden ontvingen we het verblijdend bericht, dat Ds. H. Vissink te Bolsward onze roeping hoopt op te volgen.

BURUM, 18 Sept. Uit het voorgestelde drietal is door de gemeente met bijna alle stemmen beroepen Ds. C Kuiper te Zegwaard.

HOOGKERK, 14 Sept Onze Leeraar L. van Dellen heeft voor beide roepingen naar Meeden en naar Arum bedankt.

OUD-BEIJERLAND, 14 Sept. De Heere heeft bij ons welgedaan. Onze Leeraar D. van Bremmen heeft voor de roeping naar Zalk bedankt.

WAARDHUIZEN, 14 Sept. De Heere heeft onze bede verhoord. Cand. Alting heeft onze roeping aangenomen.

AMSTERDAM, 16 Sept. Thans is door onze gemeente beroepen L Neijens te Sneek, met wien op het drietal stonden L. van Dellen te Hoogkerk en J. Hessels te Bedum.

MIDDELBURG, 16 Sept. Onze Leeraar M. Keulemans blijft bij ons. Z.Ew. heeft voor de roeping naar Middelharnis bedankt.

REMONSTRANTSCHE BROEDERSCHAP.

OUDE-WETERING, 13 Sept. De Kerkeraad heeft op nieuw eene nominatie gemaakt van vier Predikanten, bestaande uit DD. J. W. G. van Maanen te Moordrecht, H. A. van Oorde te Zwammerdam, B. G. de Vries van Heijst te Alkmaar, Dr. W. A. Terwogt, Ned. Herv. Pred. te Simonshaven.

EVANGELISCH-LUTHERSCHE KERK.

ROTTERDAM, 22 Sept. Heden werd door den Grooten Kerkeraad uit het vroeger medegedeelde zestal van predikanten een drietal geformeerd, bestaande uit de DD. H. C. Lohr, te Kampen; H. F. W. Grottendieck, te Alkmaar; en J. H. A. Michelsen, te Zierikzee; en daaruit beroepen Hendrik Christiaan Lohr, predikant te Kampen, die dit beroep bereidvaardig heeft aangenomen.

DOOPSGEZINDE GEMEENTEN.

OUDDORP, 1 Sept. Ds. H. Koekebakker Jr. heeft het beroep naar deze gemeente aangenomen.

WORKUM, 3 Sept. Het verheugt ons te kunnen melden, dat de cand. J. Westerman Holstijn, onze roeping heeft aangenomen. Hij heeft bedankt voor Wormer en Jisp, voor Zuid-Zijpe en voor Mensingaweer.

WARGA, 21 Sept. Terwijl de cand. B. Haga voor het beroep naar Noordhorn heeft bedankt, heeft hij zich de beroeping naar deze gemeente laten welgevallen.

BUITENLANDSCH KERKNIEUWS.

TWIXLUM, 1 Maart 1874. Onze nieuw beroepen Leeraar Ds. T. Hesse werd heden in zijne bediening alhier bevestigd door den Superintendent Wiarda van Suurhusen en den Kreishauptmann von Weyhe van Emden. De broeder des nieuwen Leeraars, Ds. H. Hesse van Uttum, hield de inleidingsrede over Joh. XVII : 17. De bevestigde begon zijn dienstwerk met Gal. VI : 14*a*.

JARSSUM, 8 Juli. Uit het drietal genomineerden: de H. H. Stroman te Ditzumer-Verlaat, Ibeling te Neermoor (wiens plaats na zijn bedanken aangevuld werd door Ds. Carsjens te Grootmidlum) en Sanders te Marienweer werd de eerstgenoemde met bijna eenparige stemmen beroepen. Heden werd de beroepene onder ons bevestigd door den Superintendent Hemkes van Tergast en Kreishauptmann von Weijhe van Emden. De tekst der door den Superintendent gehoudene introductie-rede was Ezech. III : 17. De nieuwe Leeraar trad voor de gemeente op met het woord des Apostels 1 Cor. IV : 1, 2.

LOPPERSUM, 26 Julij. Nadat ter vervulling der hier door den dood van Ds. T. Muller ontstane vacature eene nominatie gemaakt was van de HH. Cramer te Wirdum, Sanders te Westerhusen en Ibeling te Neermoor, en in plaats van Superintendent Sanders, die bedankte, Ds. Iderhoff van Canhusen op het drietal was geplaatst, werd Ds. Ibeling beroepen. Deze werd heden door Superintendent Wiarda van Suurhusen en Kreishauptmann Schepler van Leer in zijne dienst alhier bevestigd, bij welke gelegenheid de eerstgenoemde bevestiger tot de gemeente sprak over Hand. IV : 29*b*, de bevestigde over 1 Cor. I : 23*a*.

PILSUM, Nadat de Predikant dezer gemeente Ds. Dekker door vonnis van het kerkbestuur in zijne bediening was geschorst, werd den 7den Mei d. j. ter vervulling der vacature een drietal geformeerd, bestaande uit de H. H. Cramer te Wirdum, Bleske Viëtor te Neustadt, Gödens en Meijer te Hatzum en den 20sten Mei daaruit beroepen de laatstgenoemde. — Den 30 Augustus werd Ds. Meijer in het verfraaide kerkgebouw onder talrijke deelneming der gemeente en omstreken in zijne dienst alhier bevestigd door den Superintendent Met-

ger van Groothusen, die volgens 2 Tim. II : 15 het beeld van eenen echten Evangelischen prediker teekende, en den Kreishauptmann von Weijhe uit Emden. Na ook door de naburige ambtsbroeders Menninga van Greetsyl en Gravemeijer van Manslagt met hartelijke woorden begroet te zijn, trad de bevestigde voor de gemeente op en hield zijn intrede met Hebr. XIII : 8

BONDA, 16 Aug. Uit het drietal Ds. Meijeringh te Lengerich, Ds. Goeman te Georgsdorf en Cand. Homfeld te Emden, werd de eerstgenoemde tot tweeden Predikant alhier beroepen. Heden had de bevestiging plaats, waarbij de Superintendent Penon van Weener sprak over 1 Cor. IV : 1—5 en de nieuwe Leeraar over Exod. IV : 12.

UPLEWARD, 15 Sept. Ter vervulling der hier door het vertrek van Ds. Mecima Pannenborg ontstane vacature werd den 9den Maart d. j. een drietal genomineerd, bestaande uit de HH. Brands te Nordhorn, Seebens te Grimersum en Cramer te Wirdum. Na het bedanken der beide eerstgenoemden werd het drietal aangevuld met de HH. Loesingh te Vellage en Meijeringh te Lengerich en nadat ook Ds. Meijeringh en daarop Ds. Schmidt van St. Georgewold bedankt hadden, kwam Ds. Menninga van Birkwerum op het drtetal. Bij de beroeping op den 22sten Julij l.l. verkreeg Ds. Menninga de meeste stemmen. Daar echter bij eenige stemmen, op hem uitgebragt, niet aan den wettigen vorm was voldaan, staat hoogere beslissing af te wachten.

OVER DEN INVLOED DER WIJSGEERIGE STELSELS OP DE ONTWIKKELING DER MAATSCHAPPIJ. [1]

Vervolg.

Het spiritualisme, terwijl het de ijzeren boei van het noodlot verbreekt, stelt aan de maatschappij een doel voor, dat zij door vrije wilsbeweging bereiken moet. Dit doel is de vervulling der wet van de geestelijke wereld, en die wet ligt opgesloten in de drie genoemde hoofdgedachten: waardigheid, gerechtigheid en welwillendheid. Deze wet is geldig beide voor het openbare en voor het private leven. De maatschappij is goed, naarmate in haar de vrijheid geëerbiedigd, de gerechtigheid gehandhaafd, en de welwillendheid bewezen wordt. De geschiedenis der menschheid, in haar hoofdtrekken bestudeerd, wijst op een bepaalden vooruitgang betreffende deze drie punten. Die vooruitgang wordt wel eens afgebroken of teruggehouden door zwakheid en door een enkele schrede achterwaarts, ook is hij nu eens langzaam dan weder snel, en

---

[1]) Zie Stemmen voor Waarheid en Vrede van September ll.

draagt hij geenszins het karakter eener vaste wet, die zich in de levenlooze stof ontwikkelt; maar zijn bestaan valt evenwel niet te ontkennen. Laat ons in elk der drie genoemde afdeelingen van de hoogste wet der liefde dien vooruitgang nagaan en zijn oorsprong aanduiden.

De waardigheid der menschelijke natuur vereischt, dat de mensch als mensch, en onafhankelijk van elke bijkomstige oorzaak, worde beschouwd als rechten bezittend. De vrijheid bestaat in het recht aan een ieder verleend om zich te ontwikkelen als een wezen, dat in zich zelf het uitgangspunt zijner handelingen draagt. Het valt niet te ontkennen, dat de vrijheid zich in de geschiedenis zichtbaar ontwikkeld heeft. Al klimmen wij hier niet tot de oorspronkelijke verhoudingen van ons geslacht terug, zoo ontmoeten wij toch reeds in aloude tijden het bestaan der slavernij, n. l. het feit dat de mensch het eigendom van zijn medemensch is, en dat een groot aantal personen slechts als koopwaar gelden. De slavernij onder haar verschillende vormen is thans in de christelijke wereld bijna algemeen afgeschaft. In onze eeuw heeft men de bloedige bevrijding der negerslaven in Noord-Amerika aanschouwd, als ook de vreedzame vrijmaking der Russische lijfeigenen, en de wijze maatregelen der Braziliaansche regering waardoor de negerbevolking van dit uitgebreide rijk allengs tot de menschelijke waardigheid terugkeert. De theorie der zuidelijke slavenhouders in de Vereenigde Staten is gelijktijdig met hun leger overwonnen. Onder het meest beschaafde deel der menschheid geldt het thans als stelregel, dat de mensch nimmer het wettig eigendom van zijn medemensch zijn kan. Wie zich goed rekenschap wil geven van den vooruitgang der ideeën op dit punt, herleze het in menig opzicht zoo merkwaardige geschrift van Aristoteles „*Politiek*." Men ziet daarin hoe een der grootste denkers der oudheid

meermalen de slaven met de dieren gelijkstelt, en hoe 't besef van 's menschen waardigheid, dat de grondslag onzer hedendaagsche beschaving is, hem ten eenenmale ontbreekt.

Maar opdat de mensch waarlijk vrij zij, is het niet voldoende, dat niemand het eigendom van een ander zijn mag, de mensch moet evenmin staatseigendom worden. In zekeren zin noemt men een volk vrij, wanneer het zich zelf regeert, en in eigen boezem geen erfelijke macht, hetzij koninklijke of oligarchische, erkent. Die staat van zaken draagt den naam van demokratie, waarvan gelijkheid de grondslag is. Maar tusschen die politieke gelijkheid, waardoor een ieder stemrecht bezit, en de waarachtige vrijheid ligt evenwel eene ontzaglijke klove. Er bestaat eene democratische slavernij, die beter is dan eenige andere. De geschiedenis toont er menig voorbeeld van, en Rousseau levert daarvoor de theorie. Hij leert n. l., dat de grondslag der maatschappelijke orde hierin bestaat, dat „elk individu volkomen afstand zijner rechten doe in handen van den staat. [1]) Eene gevolgtrekking die hij uit die stelling afleidt, is, de vestiging van een nationalen eeredienst, en hij voegt hierbij: „Zonder iemand te kunnen „dwingen om de artikelen der burgerlijke belijdenis te ge- „looven, staat het evenwel den souverein vrij, om ieder die „ze niet gelooft, uit zijne staten te verbannen. Zoo iemand, „nadat hij openlijk deze dogma's beleden heeft, handelt alsof „hij ze niet gelooft, hij worde ter dood gebracht." [2])

Deze volstrekte onderwerping van den enkelen persoon aan het geheel, schuilt op den bodem van alle socialistische leerstellingen. Het pleit omtrent persoonlijke lijfeigenschap is nu beslecht, en waarschijnlijk voor goed; maar de socialistische

---

[1]) Het Contrat Social, boek I, hoofdstuk VI.

[2]) Het Contrat Social, boek IV, hoofdstuk VIII.

neigingen breiden zich thans ongelooflijk uit en bedreigen onze persoonlijke vrijheid met een ernstig gevaar. Het ideaal der meest verlichten onzer tijdgenooten is wel een toestand waarin de regeering de individuëele vrijheid alleen dàn beperkt, wanneer zij de vrijheid van anderen benadeelt, of het algemeen belang schaadt; maar dit ideaal van enkelen is nog lang niet algemeen. Men spreekt wel veel over de vrijheid; en een middelmatig redenaar kan op toejuichingen staat maken, zoo hij dit woord behendig te pas brengt. Meestal verlangt men de vrijheid voor zich, en zelden eerbiedigt men haar in anderen. Doch eigen vrijheid te zoeken, terwijl men die van anderen miskent, is eigenlijk niets dan heerschzucht. Men streeft naar macht voor eigen meening of partij; en niets is zeldzamer, zelfs in een gemeenebest, dan republikeinen in den vollen zin des woords, n. l. mannen, wien het er waarlijk en ernstig om te doen is, dat de publieke zaak ook de zaak van een ieder worde en ten algemeenen beste strekke.

De ware vrijheid, die 's menschen waardigheid uitmaakt, is ten nauwste verbonden met de gedachte, dat de mensch in betrekking staat tot zijnen Schepper. Die betrekking, waardoor de mensch wettig gehoorzaamt aan den Heer van 't heelal, maakt hem juist vrij van alle dienstbaarheid tegenover zijns gelijken. Iedere consequente materialist moet met Hobbes tot volstrekt absolutisme besluiten; iedere consequente idealist moet tot diezelfde slotsom geraken; het spiritualisme alleen heeft een vrijmakend beginsel. De geschiedenis stemt in dezen met de logika overeen. Het is uit een godsdienstige beweegreden dat Sokrates tot zijne rechters spreekt: „Atheners! ik „eer u en heb u lief; evenwel, ik zal de Goden meer ge-„hoorzamen dan ulieden!" Dit woord van Sokrates is een opmerkelijk woord, uitgesproken in die grieksche wereld, alwaar juist de socialistische neigingen de overhand hadden;

het was een woord van buitengewone wijsheid. Sedert dien tijd is het algemeen geworden. Onder de vervolgingen der christenen is dit woord uit den mond van vrouwen en kinderen, van armen en onwetenden gehoord. Het recht Gods is de eenige grondslag van 's menschen vrijheid; eerbiediging van het vrije schepsel vloeit alleen voort uit eerbied voor den Schepper. De waardigheid der menschelijke natuur te willen handhaven, buiten gemeenschap om met eene hoogere, onzichtbare wereld, staat gelijk met eene bloem in 't leven te willen houden, nadat men haar afgeplukt heeft van den stengel waarop zij groeit. Het moet ons dus niet bevreemden, zoo de ongodsdienstige richting van den tijdgeest, gevoegd bij de hartstochten van het volk, ons met een socialisme bedreigt, dat nog veel ondragelijker zal zijn dan dat der oudheid. De loochening van den levenden God leidt tot verachting van den mensch.

De gerechtigheid, of liever de rechtvaardigheid, is, volgens eene oude omschrijving, het toekennen aan een ieder, hetgeen hem toekomt. Zij is de handhaving van het recht tegenover het geweld, hetzij dit raw stoffelijk geweld of onwettige zedelijke invloed zij. Gerechtigheid is gelijkheid van rechten; en daar het recht bestaat in het vrije gebruik van 's menschen vermogens, zoo kan men zeggen dat de eerste en hoofdzakelijke openbaring der rechtvaardigheid gelegen is in een voor allen volstrekt gelijken waarborg zijner vrijheid.

De gelijkheid der rechten openbaart zich evenwel in feitelijke ongelijkheden. In het physieke, in het intellectuëele, en in het gemoedsleven bestaan natuurlijke ongelijkheden; de eene mensch verschilt van den anderen mensch. Er zijn ongelijkheden, die uit den aard der maatschappelijke instellingen voortvloeien, en die eene goede beschaving vermag op te heffen. Aristoteles meende, dat slaven met slaafsche neigingen geboren worden,

en over 't algemeen zijn er geen grondige redenen om die bewering tegen te spreken; maar de afschaffing der slavernij kan, na eenige geslachten, hierin verandering brengen en dien slaafschen geest uitroeien. Die ongelijkheden, welke door eene betere ontwikkeling der maatschappij te verhelpen zijn, mag men nimmer natuurlijk en dientengevolge onuitroeibaar achten. Wie zich op Gods wil beroept tot instandhouding van sociale misbruiken, strooit enkel zaden van goddeloosheid uit. Maar buiten de grenzen van 's menschen invloed bestaan er ongelijkheden, waarvan men de oorzaak alleen vinden kan in eene macht, die voor sommigen natuur-noodzakelijkheid heet, en waarin anderen het souvereine besluit van den Schepper erkennen. De meest volkomene hygiëne en het beste opvoedingsstelsel zullen er nimmer in slagen, om alle kinderen volmaakt gelijk te doen geboren worden, wat hun lichamelijken aanleg en hunne verstandelijke vermogens betreft. De gansche natuur, van af het eenvoudigste grashalmpje tot den mensch toe, biedt ons de ruimste verscheidenheid van wezens aan. Om hierbeneden in vrede te leven dient men in de allereerste plaats den toestand te aanvaarden, waarin men door omstandigheden, die buiten onze macht zijn, verkeert. Wanneer men zich in dien toestand niet voegt, dan wordt het hart door nijd en jaloerschheid verteerd. Het is eene schoone opvatting van Dante, dat hij ons de gelijke tevredenheid van allen, bij verschil van heerlijkheid, als een der hoofdtrekken van het paradijs schildert. Vraagt men, hoe die oorspronkelijke en natuurlijke ongelijkheden te vereenigen zijn met de gedachte der volmaakte rechtvaardigheid, der hoogste gerechtigheid, dan is het antwoord hierop alleen te vinden in de leer der schepping, in haar volledige beteekenis verstaan. Het niet bezit uit den aard der zaak geen recht. Het geschapene wezen kan zich dus nimmer op een beginsel van recht beroepen,

om uit dien hoofde tegen de plaats, die hem in de rangorde der schepping is aangewezen, te protesteeren. Een zoodanig beroep te willen, is eigenlijk, aan de schepselen, nog vóór hun ontstaan een recht toe te kennen, een recht dus, hooger dan de macht zelve, die ze in het aanzijn riep. Dit is eene ongerijmdheid. God's souvereine almacht is de onmiddellijke gevolgtrekking uit de leer der schepping, en de leer der schepping is het eigenaardig kenmerk van het spiritualisme.

Naast de natuurlijke verscheidenheden, komt nog die, welke ontstaat, door het gebruik, dat een ieder van zijne vrijheid maakt. Uitgaande van gelijke toestanden, komen de menschen nochtans tot een verschillenden uitslag, al naar den weg dien zij kiezen. Die dubbele ongelijkheid valt ligt te onderscheiden in het lot van menschen, waarin een deel natuur en een deel eigen keuze voorkomt. Maar in algemeene beschouwingen valt die onderscheiding moeilijker, uithoofde der solidariteit van het menschelijke geslacht. De vrije wil der ouders heeft voor de kinderen ongelijkheden ten gevolge, die met hun geboorte in verband staan. Hun natuur berust niet op den oorspronkelijken toestand der dingen, maar zij heeft haar grondslag in een voorafgaanden wil. Eene zaak die natuurlijk is voor den enkelen mensch, omdat hij onder een erfelijken invloed geboren wordt, kan daarom toch wel onnatuurlijk zijn voor de menschheid, in haar geheel genomen.

De gelijkheid openbaart zich dus in voorafgaande ongelijkheden. De ware gelijkheid heeft betrekking op de rechten van elk mensch op het gebruik zijner vrijheid, verder strekt zij zich ook tot zijne handelingen uit. Daar het recht voor allen gelijk is, eischt de rechtvaardigheid dat ieders loon aan zijn arbeid geëvenredigd zij. Het is dus eene treurige miskenning van het rechtsbegrip, wanneer men het gelijkheidsbeginsel op de menschen wil toepassen, onafhankelijk van hunne

handelingen. De volgelingen van St. Simon hadden tot leuze: „Een iegelijk naar zijne daden!" Dit is billijk; mits men de vraag omtrent eigendomsovergang hierbij niet te pas brenge, of liever, mits men het huisgezin als eene collectieve eenheid, als eene blijvende persoonlijkheid beschouwe, zoodat de vruchten van den arbeid van het eene geslacht overgaan in het volgende, dat het voorafgaande voortzet. In het hedendaagsch socialisme openbaart zich echter eene tegenovergestelde neiging. Al wat ter verbetering van den toestand der minvermogenden geschiedt, verdient ongetwijfeld de belangstelling der goedgezinden. Men streeft voorzeker naar een nuttig doel, wanneer men zorgt, dat de werkman niet als eene eenvoudige machine gebruikt worde, noch onder het ijzeren juk der armoede gebukt ga, maar integendeel een billijk loon voor zijn arbeid ontvange. Evenwel, de wijze waarop men ons voorstelt het begrip van gelijkheid in de praktijk toe te passen, is in volslagen strijd met de eischen der rechtvaardigheid. Men ziet het verschil tusschen de personen en het werk dat zij leveren geheel voorbij, en men eischt gelijkheid van loon bij ongelijkheid van arbeid. Waar men dien weg inslaat daar verstopt men de bron van alle nijverheid, daar begunstigt men de ondeugd. daar verlamt men allen vooruitgang. Gelijkheid toe te passen, waar wezenlijke verscheidenheid bestaat, is eene door en door onrechtvaardige gerechtigheid. De verklaring van het recht, of de erkenning der vrijheid, is de belangrijkste schrede voorwaarts onzer moderne maatschappij; daarentegen is de wettelijke bepaling eener feitelijke gelijkheid slechts een schadelijk droombeeld, uit blinden nijd geboren. Om die gelijkheid in te voeren moet men allereerst beginnen met de vrijheid, dat is, de gelijkheid van recht af te schaffen; want overal waar vrijheid heerscht, zal juist in 't gebruik dier vrijheid, de verscheidenheid blijken. Wij moeten hier op een

gevaar voor de demokratie wijzen. Gij herinnert u den raad dien Sextus Tarquinus aan zijn zoon gaf om, ten einde meester der stad Gabii te blijven, waarin deze een zeker aanzien verkregen had, haar voornaamste inwoners te vermoorden. Welnu, de neiging tot zulk eene despotieke daad schuilt bij elke demokratie, indien zij niet van een grondig liberalen geest bezield is. Gelijkheid is het beginsel der demokratie. Maar de persoonlijke vrijheid, waardoor een ieder zich naar gelang zijner vermogens ontwikkelt, veroorzaakt van zelf weêr ongelijkheden. De maatschappelijke ongelijkheden, voortvloeiende uit de verscheidenheid van gaven en karakters, uit het verschillend gebruik der vermogens, wekken angst en zorg op, omtrent het behoud der politieke gelijkheid. Men vreest dat deze of die, door zijn invloed, naar de alleenheerschappij zal streven en ze bemachtigen zal. Juist om die politieke reden, door nijd en jaloerschheid ingegeven, raakte, onder de republieken der oudheid, het ostracisme in gebruik. Dezelfde neiging openbaart zich wederom in onzen tijd. Zij straalt door in de pogingen van sommige volksleiders, om bij ongelijkheid van arbeid gelijkheid van loon te bepalen. Het is in hunne oogen een onuitstaanbaar voorrecht, dat een arbeider meer zou verdienen, omdat hij meer en beter werkt dan een ander. In eene openbare vergadering, te Parijs tegen het einde van het tweede keizerrijk gehouden, heeft een spreker er beslist op aangedrongen, dat men zou overgaan tot volstrekte gelijkheid „zonder onderscheid van krachten, gaven, bekwaamheid, of *deugd*." Indien ooit de maatschappij dien weg insloeg, moest men, ten einde de demokratie voor de gevaren, die uit de ongelijkheid van 's menschen natuur ontstaan, te behoeden, vooraf als grondwet van den modernen staat bepalen, dat niemand rijker, verstandiger, of deugdzamer zijn mag dan de meerderheid van het volk. Waar men de gelijkheid in dien

zin verstaat, is men echter zeer ver van eene juiste opvatting der rechtvaardigheid.

Rechtvaardigheid moet ten grondslag dienen van al de wetten, die de staatsmacht uitvaardigt. Gerechtigheid is het hoofddoel van den staat, en de staat handhaaft haar met dwangmiddelen, tegenover al wie ze schendt. In dit opzicht heeft de maatschappij nog wel behoefte aan vooruitgang. Zij moet boven alles de vrijheid krachtig handhaven, die steeds bedreigd wordt, door de hartstochten en de heerschzucht der verschillende partijen. Wat betreft de eigenlijke rechtspleging, zoo valt er nog veel te verbeteren, opdat de rijke en de arme waarlijk gelijk staan voor de rechtbank, en dat hij, die de diensten aan een knappen advokaat betalen kan, hierdoor niet onbillijk begunstigd worde boven den minvermogende. De gerechtigheid bestaat in de handhaving van het recht tegenover het geweld; hieruit volgt, dat onze maatschappij eerst dàn rechtvaardig zal zijn, wanneer de instelling van scheidsrechters in de plaats treedt van het ruwe feit, dat ten onjuiste den naam van oorlogs*recht* draagt.

Daar het gevoel van rechtvaardigheid de eigenlijke uiting van het geweten is, zoo kan het bij edele karakters, bij hen, die steeds de inspraak van hun geweten volgen, wel op zich zelf berusten; maar zoodanige karakters zijn zeldzaam. Men kan den steun niet loochenen, dien het geweten vindt in de gedachte aan den Schepper, wiens wil, in de natuurlijke rechten, die Hij aan Zijne schepselen verleent, moet geëerbiedigd worden. De uitoefening der menschelijke gerechtigheid verkeert in hachelijken toestand en staat op lossen grond, wanneer men niet gelooft aan het bestaan van een hoogere rechtbank, alwaar de opperste Rechter de rechters dezer aarde op hunne beurt zal oordeelen. Werpt het geloof aan dien hoogsten Wetgever en aan het toekomende leven weg, zoo blijft nog

wel in enkele zielen bij uitzondering de grondslag der zedelijke orde bestaan, maar de groote meerderheid, aan wie 't geloof aan eene hoogere wereld ontnomen is, zal instemmen met den wanhopigen uitroep van Bustus op het slagveld te Philippi: „Gerechtigheid! gij zijt slechts een ijdele klank!" Het algemeen besef, volgens hetwelk er een onverbrekelijk verband tusschen de zedelijke wereldorde en de gedachte aan God bestaat, komt geheel met de wijsgeerige waarheid overeen. Het geweten behoudt op den duur zijn recht niet, zonder de gedachte aan God, van wiens wil het de uitdrukking is. Dit is juist de valsche abstractie van het idealisme, n. l. om het bestaan der wetten, buiten de werkelijkheid van een wetgever om, te erkennen. Zij, die de zedeleer van alle dogma's willen afscheiden, meenen dat zij daarom de vertegenwoordigers der hoogste waarheid zijn, terwijl het geloof aan 't bestaan eener goddelijke levenssfeer hun een lager standpunt der waarheid toeschijnt. Dit is een dwaalbegrip. De edele karakters die de wet behouden, met ter zijde stelling van den Wetgever, en de idee met verwerping van den eeuwigen Geest, kleven voorwaar niet de hoogste opvatting der waarheid aan, maar integendeel de edelste vorm der dwaling.

Gerechtigheid is het hoofddoel der wettelijk georganiseerde maatschappij, die den staat vormt; voor de geestelijke maatschappij is zij evenwel het toppunt van vooruitgang niet. Wel heeft men pogingen aangewend om de zedelijke wereldorde enkel op den grondslag van recht en gerechtigheid te doen berusten; doch zoodoende poogt men de menschelijke natuur te verminken. Wanneer men de maatschappij bij een boom vergelijkt, dan kan de vrijheid als haar wortel en de gerechtigheid als haar stam gelden; maar de ontwikkeling blijft onvoltooid, zoolang die stam de bloesems en vruchten der welwillendheid niet draagt en met zijn sappen voedt.

Het gevoel van welwillendheid openbaart zich door de beoefening der weldadigheid in den ruimsten omvang des woords. De welwillendheid beweegt zich buiten de grenzen van het recht; als vrije wilsuiting overtreft zij de rechtvaardigheid door goedheid. De burgerlijke wet beschermt hoe langer zoo meer, en in verhouding tot de sociale ontwikkeling, 's menschen persoonlijke waardigheid. Haar bijzondere roeping is de handhaving der gerechtigheid, en het tegengaan van elk misbruik van macht, dat het recht zou verkorten, door het te doen bukken voor 't geweld; maar tot het gebied dezer burgerlijke wet behoort over 't algemeen de weldadigheid niet. Er bestaan voorzeker openbare inrichtingen, door het staatslichaam met een weldadig doel onderhouden, b. v. de hospitalen; maar het eigenlijke gebied der wet en van dwang tot naleving dier wet, beperkt zich tot de uitoefening der gerechtigheid. De welwillendheid behoort te huis op het gebied der vrijheid. Waar men deze dingen verwart, komt men tot treurige gevolgen. Op tweeërlei wijze geschiedt die verwarring. Zoo b. v. de rechterlijke overheid welwillendheid in de plaats van het recht stelt, dan blijft de misdaad ongestraft. Persoonlijke schuldvergeving is eene hoofddeugd der christelijke zedeleer, en in 't particuliere leven kan ze wellicht doeltreffender dan eenige straf zijn om den schuldige tot het goede terug te brengen; maar het is niet alzoo gesteld met het ongestraft laten der misdaden in de maatschappij gepleegd. In hen, wier ambt en roeping het is om het recht van allen tegenover de misdaad van enkelen te handhaven, is iedere zwakheid enkel wreedheid, en daarentegen de toepassing der straf eene daad van wezenlijke goedheid. Jegens de enkele misdadigers welwillendheid in de plaats der gerechtigheid te stellen, brengt eigenlijk de doodsteek toe aan de ware welwillendheid tegenover de maat-

schappij in haar geheel genomen. Het welzijn van den staat als staat hangt van de krachtige handhaving der gerechtigheid af.

De hieraan tegenovergestelde begripsverwarring is, dat men van de uitoefening der weldadigheid eene regeeringszaak maakt, Staatsliefdadigheid doet het pauperisme toenemen; alle economisten stemmen dit volmondig toe; ook kwetst zij het zedelijk gevoel, want zij werkt de traagheid en de ondeugd der armen, even als de zelfzucht der rijken in de hand. [1]) Zij doet veel kwaad en zij legt den grondslag tot verdere verwarring der begrippen omtrent rechtvaardigheid en welwillendheid. De weldadigheid is uit den aard van haar wezen vrij; miskent men die vrijheid, dan heft men haar bestaan in den grond op. Het dwaalbegrip omtrent wettelijke liefdadigheid ligt in dit woord zelf reeds aangeduid. Iedereen beseft immers dat, hetgeen wettelijk bepaald wordt, en dus door dwang verplichtend is gesteld, nimmer gelden kan voor eigenlijke liefdadigheid, dat is, voor een bewijs van liefde.

De welwillendheid is vrij, en evenwel is zij een plicht, en elke plicht staat in verband tot een recht. Hoe moet men het dan verstaan, dat de welwillendheid nochtans vrij is, daar immers elk recht eene verplichting in zich sluit? Dit bezwaar valt ligt op te lossen. Kiezen wij tot voorbeeld het uitreiken van aalmoezen. De arme, die mij om hulp vraagt, heeft op die hulp geenerlei recht, anders had ik de vrijheid niet ze hem te weigeren. Het is evenwel mijn plicht hem te helpen, wanneer ik, na kennisneming van zijn omstandigheden, oordeel dit te moeten doen. Deze plicht staat in verband tot een recht; wel niet tot het recht van dien arme, die mijne hulp inroept,

---

[1]) Men raadplege hieromtrent het werk „De la charité légale" door E. W. Naville, 2 vol. 8⁰. Paris 1836.

maar wel, dat van dien hoogsten wil, waarnaar ik mijne daden behoor te regelen. Dit is de diepe waarheid die in de christelijke wereld belichaamd wordt door de gedachte, dat het Jezus Christus zelf is, die in de gedaante van een behoeftige tegenover mij staat. De weldadigheid is vrij tegenover hen, jegens wie zij wordt beoefend, want ten hunnen opzichte overtreft zij de rechtvaardigheid, die de maatstaf is van hun recht; maar zij is niet vrij tegenover God, omdat wij jegens Hem verantwoordelijk zijn voor het gebruik, dat wij van onze bezittingen en vermogens maken. Het eigendom wordt in onzen tijd meer en ernstiger dan ooit op allerlei wijze bedreigd. Het slechte gebruik, dat de menschen van hun fortuin maken, geeft daartoe veelvuldige aanleiding. Wanneer men de wet der liefde met voeten treedt, dan komen de op zich zelf onwettige hartstochten der armen aan het woord, ten einde het miskende recht Gods te wreken.

De welwillendheid is in onze samenleving nog voor veel verbetering vatbaar. Wel hebben zich de gevoelens van menschelijkheid en broederschap ontegenzeggelijk ontwikkeld, en al wie denkt, dat de wereld in dezen geen stap vooruitging, die heeft zeker nimmer de geschiedenis geraadpleegd. Evenwel, wanneer men den tegenwoordigen toestand der maatschappij en den strijd der verschillende standen onderling nagaat, die hoe langer zoo meer op de kwestie van rijkdom en bezit neerkomt, alsmede wanneer men let op den strijd der politieke partijen en der godsdienstige meeningen, dan bespeurt men, hoe weinig welwillendheid er nog onder ons bestaat. Wij zijn nog zeer ver van het eigenlijke hoogtepunt, dat de maatschappij in dezen bereiken moet, ja, wij hebben niet eens op elk gebied de lagere wet der gerechtigheid vervult.

Men miskent vaak den invloed van het spiritualistische

leerstelsel op de ontwikkeling der begrippen van waardigheid en gerechtigheid; maar die invloed wordt minder betwist wat de welwillendheid betreft. Het wordt algemeen erkend, dat de prediking van het christendom, terwijl zij aan de vestiging van het theïsme in de openbare meening dienstig was, tevens de ijverigste medewerkster is geweest aan den vooruitgang der praktische liefde. Niemand ontkent zulks, dan onder den invloed van hevige en blinde hartstochten.

Te midden van al de misbruiken, die er in de wereld bestaan, en in weerwil der achterwaarts drijvende stroomen, die soms voor een oogenblik de maatschappij in heur vaart medeslepen, kan men evenwel dit feit constateeren, dat de gradueele ontwikkeling der begrippen van waardigheid, gerechtigheid, en welwillendheid, den eigenlijken loop der geschiedenis uitmaakt. Men kan tevens waarnemen, dat de grondslag dezer ontwikkeling het beginsel des geloofs is aan een goddelijk plan voor het welzijn der geestelijke maatschappij, een plan, waarvan de geschapene mensch het voorwerp en tevens de uitvoerder is. Ieder nieuw geslacht draagt bij zijne geboorte in zich de kiemen van het kwaad; en de strijd tegen de ontwikkeling van dezen noodlottigen kiem, moet zich voor elken tijd en voor iedere persoon vernieuwen; maar instellingen en begrippen hebben in den loop der eeuwen een duidelijk merkbaren vooruitgang. Men erkent dit, naarmate men zich afscheidt van de tijdsomstandigheden, waarin men verkeert en van zijne eigene persoonlijke en nationale indrukken, ten einde door al de eeuwen heen den gang der menschheid in haar hoofdlijnen na te gaan. Zonder tot de barbaarsche volken op te klimmen, is het reeds voldoende om onze wetten, onze begrippen, onze zeden met die der beschaafde oudheid te vergelijken. Men stelle de geschriften onzer tijdgenooten tegenover die van Plato en Aristoteles,

en men zal zien, hoe tegenwoordig 's menschen persoonlijkheid meer geëerbiedigd, hoe de rechtvaardigheid jegens allen beter betracht, en hoe de plicht der welwillendheid meer algemeen beseft wordt. Welnu, deze vooruitgang der maatschappelijke ontwikkeling staat in verband met den vooruitgang in de kennis van Gods eenheid en van Gods plan omtrent de menschen. De geschiedenis staaft dit ten duidelijkste. De groote leerstellingen van het spiritualisme zijn de ware beweegkrachten der beschaving. De gedachte van de goedheid der Scheppers is de grondslag der maatschappelijke orde. Vrijheid, rechtvaardigheid en welwillendheid vinden haar oorsprong in het geloof aan den algemeenen Vader, die het geluk van al zijne schepselen wil; zij zijn de drievoudige uitdrukking van het christelijk bewustzijn, en dit bewustzijn is de hoogste en edelste zedelijke gevolgtrekking van het spiritualisme. In de treurigste dagen van het schrikbewind, las men te Parijs op vele gebouwen dit opschrift, door den maire Pache vervaardigd: „Vrijheid, Gelijkheid Broederschap, of de dood!" Dit was toen, en in de beteekenis destijds aan die woorden gegeven, eene afschuwelijke karikatuur, maar het was de karikatuur der waarheid. Het revolutionaire opschrift, dat zoo vele tranen en bloed kostte, kan in een goeden zin worden verstaan en onze beschouwingen samenvatten, door ons te herinneren, dat de steeds toenemende ontwikkeling van menschenwaarde, rechtvaardigheid en welwillendheid, het levensbeginsel der maatschappij is. Naarmate de zelfzucht de bovenhand verkrijgt en macht boven recht gaat, naar gelang de mensch zich aan zijne hartstochten overgeeft, verkeert ook de maatschappij op een weg des doods.

Nu hebben wij de maatschappelijke gevolgen der drie hoofdstelsels, die men in de wijsbegeerte aantreft, geschetst. Twee daarvan verloochenen de vrijheid; hun strekking is

allen vooruitgang te beletten, en zij doen dit overal, waar zij hunne natuurlijke vruchten kunnen voldragen. Al het goede, dat er nog geschiedt, daar waar die stelsels ingang vinden, is eene gelukkige inkonsekwentie, een protest der betere neigingen in 's menschen hart, tegen de dwaling der gedachte. De ervaringen van het verleden geven ons een inzicht in de toekomst, zoodat wij betuigen kunnen, dat, voor zoo verre leerstelsels invloed op onze zeden en instellingen uitoefenen, het spiritualisme alleen tot de normale ontwikkeling der maatschappij meewerkt.

Doch hoeden wij ons voor eene gevaarlijke dwaling. Zij het ook, dat sommige leerstelsels voor de maatschappelijke orde van het hoogste belang zijn, hieruit volgt nog geenszins, dat de staat ze door wettelijke bepalingen verplichtend moet stellen. Zonder arbeid kan de maatschappij niet bestaan; er zijn echter geen strafwetten tegen de lediggangers. Al erkent men, dat eene of andere leer noodig is voor het welzijn der maatschappij, daarom vraagt men nog niet, dat de wet hare aanneming bevele. Overtuigingen kunnen nimmer uit stoffelijken kwang geboren worden. De maatschappij heeft voor haar behoorlijke ontwikkeling dringend behoefte, niet aan geschreven woorden die men op bevel napraat, maar aan krachtige en levendige overtuigingen. Doch hier ontstaat weer een schromelijke verwarring van denkbeelden. Omdat alle meeningen vrij zijn, leidt men er verder ten onrechte uit af, dat zij trouwens onverschillig zijn voor het welvaren der maatschappij; doch men zou even goed kunnen beweren dat, daar arbeid den mensch wettelijk vrijstaat, arbeid dus ook eene geheel onverschillige zaak is. Vrijheid van meeningen is de levensvoorwaarde, waaronder alleen oprechte en dientengevolge doeltreffende overtuigingen kunnen geboren worden; maar het is onzinnig, om uit het feit, dat de staat

niet zekere leerstellingen voorschrijft, te willen besluiten, dat de maatschappij ze dus wel ontberen kan. Indien deze tijdelijke, aardsche maatschappij niet in het geloof aan het bestaan eener hoogere wereldorde leeft, dan vervalt zij vroeg of laat onder het juk van het despotisme. Wanneer er, volgens de algemeen verspreide zienswijze, werkelijk niets hoogers is dan de zichtbare staat, zoo komt men noodzakelijk op Hobbe's dilemma neer: bandeloosheid of tirannie, of ook tot de slotsom van Rousseau, die eischt, dat elk burger volstrekt en zonder voorbehoud afstand doe van zijne rechten in handen van den staat. In dien eisch is Rousseau, als naar gewoonte, in tegenspraak met zich zelf, daar hij overigens aan de erkenning van Gods bestaan en aan de souvereiniteit van het geweten blijft vasthouden. Het spiritualisme oefent zijn invloed hoofdzakelijk door tusschenkomst van den godsdienst uit. Werpt men een blik op de maatschappij in haar geheel, dan ziet men, dat haar lot meer door het geloof dan door de wijsbegeerte bestuurd wordt. Die wetenschap heeft evenwel eene hoogst ernstige roeping, welke steeds omvangrijker wordt, naarmate de beschaving des geestes over 't algemeen toeneemt, naar gelang het onderwijs zich meer verbreidt en verbetert, en dus de verstandelijke behoeften, waaraan die wetenschap voldoet, een grooter aantal menschen eigen worden. Daarom is het evenwel niet noodig steeds meer bepaald wetenschappelijke elementen in het godsdienstonderwijs op te nemen; integendeel, ik vind, dat, hoe meer de geloofswaarheden voor den mensch een voorwerp van diskussie worden, des te noodzakelijker het is, dat de eigenlijke verkondiging des woords eenvoudig zij en blijve, en dat men de waarheden des geloofs aan hart en geweten voorstelle, buiten den strijd der meeningen om, en ze vrij houde van het stof der schoolsche geleerdheid. Uitgenomen voor de zeldzame spre-

kers, die aan de gave des woords diepte van gedachte en uitgebreidheid van kennis paren, is er op den christelijken kansel voor eigenlijk gezegde wetenschappelijke betogen geen plaats; want eene onvolledige wetenschap benadeelt slechts de goede zaak, die zij wenscht te dienen. Maar naast de bepaalde taak van den godsdienst en in verband daarmeê, hebben wij dagelijks meer behoefte aan een wetenschappelijken arbeid, welke zijnerzijds de grondslagen der maatschappij bevestigt. Die wetenschap kan voor hetzelfde doel werkzaam zijn als de kerk, maar langs een verschillenden weg; het zijn twee stroomen, die een afzonderlijken loop moeten houden en die zich alleen in het hart van wie zich aan beide laaft, mogen vereenigen. Wat de lagere school betreft, zij verloochent haar maatschappelijke roeping, indien zij niet aan het verstand, aan het hart en aan het geweten der leerlingen die waarheden voorhoudt, welke voor het heil der maatschappij noodig en onmisbaar zijn.

Het is mij hier niet te doen om uit de nuttigheid van sommige leerstelsels hunne waarachtigheid af te leiden, maar ik beweer, dat de hoogste maatschappelijke belangen met de handhaving der waarheid gemoeid zijn. Loochening der menschelijke vrijheid, loochening van een oppersten Wetgever, loochening van 's menschen liefdeplicht, draagt steeds de noodlottigste vruchten, en zij verspreidt zich allerwege als een besmettelijken damp, als een kiem des doods. Men zegt wel eens: „hier brengt gij het belang bij in 't spel, en de „zuivere wetensshap heeft niets met voor- of nadeel te maken; „het is niet billijk, om uit de schadelijke gevolgen eener leer „tot haar onwaarheid te besluiten." Deze meening is voor tegenspraak vatbaar; want, waar het geene bijzondere belangen geldt, maar 't wel degelijk de levensvoorwaarde der maatschappij raakt, daar kan men in goed gesloten redene-

ring bewijzen, hoe de schadelijkheid eener leer haar dwaling openbaart. Maar ik behoef mij thans niet in deze diskussie te begeven. Op zuiver wetenschappelijk gebied, en zonder eenig beroep op maatschappelijke belangen, kan men gemakkelijk de dwalingen van het materialisme en van het idealisme aantoonen. Doch dáárna kan men ons het recht en de betamelijkheid niet betwisten van het bewijs te leveren, dat hetgeen onwaar is in de theorie, tevens schadelijk wordt in de praktijk. Hierin openbaart zich eene natuurlijke harmonie; ook zou het inderdaad vreemd zijn, zoo niet de waarheid nuttig en de dwaling schadelijk was.

Onze hedendaagsche strijd bepaalt van zelf onze aandacht bij het verband tusschen de leerstelsels en de maatschappelijke orde. Naast hen, die de ontwikkeling onzer beschaving, door de steeds betere toepassing der beginselen van menschenwaarde, rechtvaardigheid en welwillendheid verlangen, zijn er anderen, die besliste tegenstanders zijn van den grondslag zelf, waarop de maatschappij berust. Men verneemt heftige bedreigingen tegen het eigendomsrecht, tegen de vrijheid, tegen alles wat wij goed en nuttig achten. Welnu, die vijanden der maatschappij doen zich ook steeds openlijk als besliste tegenstanders voor van den gemeenschappelijken grondslag des godsdienstigen geloofs en van het wijsgeerig spiritualisme. Het atheïsme is de leuze der socialistische genootschappen, en die leuze, vroeger nog een tijdlang geheim gehouden, wordt thans luide uitgesproken, en zij staat met hoofdletters op hunne alom ontplooide banier geschreven. Het bewijst helderheid van geest, wanneer men de omverwerping van het Godsbegrip als het eigenlijk hoofddoel van den aanval dezer tegenstanders onzer beschaving kenmerkt. Hierdoor erkent men het ware brandpunt van den strijd, en geeft men getuigenis aan de waarheid van het beginsel, dat wij voorstaan.

De maatschappij zal veranderingen ondergaan, waarvan men reeds enkele voorzien kan, doch waarvan andere onze verwachting verre zullen overtreffen; maar zij zal wel niet te gronde gaan. Zij heeft reeds ontzaglijke gebeurtenissen doorleefd, en wij hebben de meest duistere voorspellingen onzer tijdgenooten vernomen. De werken van Leibnitz behelzen te dien opzichte woorden, waarin het genie van den wijsgeer bijna aan de gave der profetie grenst. Dit schreef hij in 1704, onder de regeering van Lodewijk XIV:

„Men heeft het volste recht om voorzorgsmaatregelen te nemen tegen slechte leerstellingen, die op de zeden en op het godsdienstig leven invloed uitoefenen; maar men moet niemand daarvan beschuldigen dan op deugdzame gronden. Zoo de billijkheid vereischt, dat men de personen spare, het godsdienstig besef eischt evenwel, dat men, ter plaatse waar dit behoort, den nadeeligen invloed hunner leerstellingen aantoone, wanneer die schadelijk zijn, gelijk b. v. de loochening der voorzienende liefde van een algoeden en alwijzen God, de ontkenning van de onsterfelijkheid der ziel, waardoor zij de gevolgen van Gods gerechtigheid ervaren kan, en nog andere verderfelijke meeningen met betrekking tot zedelijkheid en goede orde. Ik weet, dat vele goedgezinde menschen beweren, dat deze theoretische meeningen minder invloed uitoefenen op de praktijk dan men doorgaans denkt; en ik weet ook, dat er personen zijn, die zulk eene edele natuur hebben, dat, welke meening zij ook aankleven, zij zich nimmer aan eene onwaardige handeling zullen schuldig maken. Men ziet meestal, dat de zondige neigingen der gewone menschen, aan hen, die langs den weg van bespiegeling tot dwalingen vervallen, eenigszins vreemd zijn, ten gevolge van hun bijzonderen aanleg, en uit de noodzakelijkheid, om door de reinheid van hun wandel de eer der school, die zij stichten, te handha-

ven. Aldus zien wij dat Epicurus en Spinoza een zeer voorbeeldig leven geleid hebben. Doch die weerhoudende kracht van persoonlijken aanleg en van stichters-prestige, vervalt doorgaans bij hunne volgelingen, die, zich bevrijd achtend van het waakzame oog der Voorzienigheid en van een toekomstig oordeel, dientengevolge den vrijen teugel aan hun woeste hartstochten vieren, terwijl zij al hun vernuft bezigen, om ook anderen te verleiden en te verderven. Indien zij ijdel, eerzuchtig en hardvochtig van aard zijn, dan zijn zij in staat om louter voor hun genoegen of voor hun belang de wereld in brand te steken; en ik heb er zoodanigen ontmoet, die de dood bijtijds heeft weggemaaid. Ik vind, dat, daar gelijksoortige meeningen nu langzamerhand ingang vinden bij de hoogere kringen, die anderen naar de oogen zien en aan wie de leiding der zaken is toevertrouwd, terwijl die meeningen ook voorkomen in de 't meest in zwang zijnde boeken en geschriften, alle dingen zich hierdoor als 't ware voorbereiden tot eene algemeene omwenteling, die Europa bedreigt. Thans wordt uitgeroeid al wat er in de wereld nog goeds en edelaardigs overblijft van de oude Grieken en Romeinen, die aan het heil des vaderlands, aan het algemeene welzijn, en aan de zorg voor het nageslacht de voorkeur gaven boven tijdelijken voorspoed, ja boven het leven zelf. „Deze „*public spirits*," zooals men ze in Engeland noemt, worden steeds zeldzamer onder ons aangetroffen; zij zijn niet langer in de mode; en zij zullen nog meer verminderen, naarmate de goede zedeleer en de ware godsdienst, die zelfs het natuurlijk verstand ons leert, onder ons verloren raken. Zelfs de besten onder de andersdenkenden, die tegenwoordig aan het roer komen, hebben geen ander *beginsel*, dan wat zij *het gevoel van eer* noemen. Maar het kenmerk van een eerlijk mensch bestaat bij hen eenvoudig in het niet begaan van eenige laagheid, al naar

hun begrip. Maar zoo iemand uit roemzucht of uit loutere gril stroomen bloeds deed vloeien en alles onderste boven keerde, zou men dit als niets achten; en een nieuw Herostratus of een Don Juan als die van de *„Festin de Pierre,"* zou bij hen voor een held doorgaan. Vaderlandsliefde wordt luide bespot; men lacht hen uit, die voor het publiek welzijn zorgen; en wanneer een goedgezinde de vraag uitspreekt: „wat moet er van 't nageslacht worden?" dan luidt het antwoord: „Wie dan leeft, die dan zorgt." Het zou evenwel kunnen gebeuren, dat zij, die zoo denken, nog eenmaal zelf de ellende ondervinden zullen, die zij nu meenen, dat anderen zal treffen. Indien men zich nog verbetert van deze aarstekelijke dwaling des verstands, waarvan de schadelijke gevolgen reeds duidelijk merkbaar zijn, dan kan die ellende wellicht nog voorkomen worden. Maar indien zij toeneemt, dan zal de Voorzienigheid de menschen bestraffen, juist door de omwenteling, die hieruit zal ontstaan; want, wat er ook gebeure, alles zal steeds, over het algemeen, eindelijk zich ten beste keeren; hoewel dit nimmer geschieden kan, zonder dat het oordeel komt over allen, die door hun slechte daden tot het kwaad samenwerken." [1])

Deze woorden zijn in menig opzicht hoogst merkwaardig. Leibnitz, hier eigenlijk in strijd met de deterministische strekking zijner leer, kondigt de vermoedelijke toekomst der maatschappij aan, die van 't gebruik onzer vrijheid afhangt. Wij kunnen het onheil, dat ons bedreigt, afwenden, door het in zijn oorsprong te sluiten. Hij waarschuwt tegen den ingang, die de anti-sociale leerstellingen in de hoogste kringen vinden, en het is inderdaad alzoo geschied. Tegenwoordig klaagt men dikwijls, ja soms met bitterheid, over de onzedelijkheid

---

[1]) *Over het menschelijk begripsvermogen"* boek IV h. XVI.

der lagere standen en over hun gebrek aan beginselen en overtuigingen. Men behoort niet te vergeten, dat het in de schitterendste salons van Europa en aan de hoven der vorsten is, dat de leerstellingen des ongeloofs in de vorige eeuw haar krachtigsten steun hebben gevonden. Men heeft het kwaad laten begaan; de verwachting von den wijsgeer is uitgekomen, en de omwenteling heeft plaats gehad. Wij bevinden ons heden juist in een soortgelijken toestand. De leerstellingen die God en de ziel, den Schepper en de vrijheid van het schepsel loochenen, verheffen zich heden met nieuwe kracht en overmoed. Zij vinden haar voornaamste steunpunt, zooal niet, gelijk in de vorige eeuw, in de hoogste kringen der politieke wereld en der maasschappij, dan toch bij de voornaamste woordvoeders der wetenschap en der letterkunde, die in onzen tijd een hoofdrol spelen. Bekende schrijvers, wier woord gezag heeft voor het meerendeel hunner lezers, nemen onder hunne bescherming, deze het materialisme, gene het idealisme, en velen een verward mengelmoes van die beide leerstelstels. De grondslag der overtuigingen, die voor het gezonde leven der maatschappij onmisbaar zijn, wordt openlijk aangevallen, en niets waarborgt ons, dat deze aanvallen niet hun noodlottigste gevolgen na zich zullen slepen, tenzij men er zich krachtig tegen verzette.

De toekomst hangt van ons af, gelijk Leibnitz betuigde; zij hangt van ons af, ja, maar slechts ten deele. Wij zijn vrij, maar onze vrijheid is betrekkelijk, en haar uitoefening is binnen vaste grenzen beperkt. Er bestaat inderdaad voor de maatschappij, gelijk voor den enkelen mensch, eene door God gewilde orde; wij kunnen nu wel wanorde scheppen, maar nimmer eene andere orde dan deze; wij kunnen ons in staat van oproer, maar nimmer in staat van onafhankelijkheid stellen. De geschondene orde laat zich door het lijden gelden,

en de lijdenswet is voor de maatschappij, gelijk voor den enkeling, een der voornaamste openbaringen der goddelijke barmhartigheid, want zij handhaaft de voorwaarde van ons bestaan. De ware beginselen hernemen door de kastijding de macht, die de mensch door zijn opstand hen dreigt te doen verliezen. Wanneer de grondslagen der maatschappij aan het wankelen zijn gebracht, dan onstaan allerlei ellenden, die de aandacht vestigen op de bron van het kwaad, gelijk de koorts een ziektetoestand van het lichaam aanduidt. De golven der zee worden in haar bedding teruggehouden door de wet der zwaartekracht; de lijdenswet houdt de menschelijke hartstochten binnen de perken, hun door de eeuwige wijsheid gesteld. Er bestaat dus een goddelijk en weldadig evenwicht tusschen het kwaad, een beginsel van leven; maar dit evenwicht is voorwaardelijk. Het lijden komt eerst dan, wanneer het door de wanorde in het leven is geroepen; het hangt dus van ons af het te voorkomen, door de handhaving van de levensvoorwaarden der maatschappij. Door het volbrengen van den wil der hoogste liefde voorkomt men de strenge barmhartigheid der straf. Daartoe wordt aller inspanning vereischt; een ieder zij kampvechter in dezen strijd! Ten dage dat het vaderland in gevaar verkeert, begeeft zich elk onderdaan van een land, dat zijner vrijheid nog waardig is, terstond op zijn post aan de grenzen. In den grooten strijd der geesten is het alzoo onze plicht, om het gemeenschappelijk vaderland der zielen, om ons aller moederstad, met kracht en beslistheid te verdedigen.

E. NAVILLE.

ZEDELIJKHEID EN ZONDE.

Onder dezen titel heeft de heer H. P. Berlage eene voorlezing uitgegeven, door hem waarschijnlijk te Amsterdam gehouden, ter handhaving van de moderne beschouwing tegenover verschillende bestrijders. 't Geschrift draagt overal de sporen van eene warme overtuiging, uitgesproken in eene duidelijke en tegelijke sierlijke taal. Het is als een bazuin der modernen, die volstrekt geen onzeker geluid geeft, maar aan vriend en vijand doet verstaan, wat men in dit legerkamp wil.

De tijd schijnt gekomen dat men aldaar van taktiek is veranderd. De stormpas der aanvallende beweging is getemperd; hier en daar wordt zelfs halt gehouden. Van het hoofdkwartier gaan bevelen uit, om thans minder op aanval dan wel op verdediging bedacht te zijn. Wij kunnen ons slechts daarover verheugen, omdat het nu eindelijk blijken zal, wat van de waarheid des Evangelies genade heeft gevonden in de oogen dezer ijverige sloopers. Totnogtoe werd het ons op alle mogelijke wijzen verkondigd, wat men onder de mo-

dernen niet wilde, nu zal het houweel voor den truffel worden verruild.

Allerwege worden de bouwsteenen verzameld, om der moderne wereldbeschouwing een bewoonbaar huis te bereiden.

Men kan toch niet altijd onder veldtenten blijven leven. Men wordt door de omstandigheden gedrongen om een vaste woonplaats te kiezen, altans om de legerplaats duurzamer te bevestigen en tegen mogelijke aanvallen te beveiligen. Een conservatieve geest is over de modernen gekomen. Het valt niet te ontkennen. Zij, die vroeger niet weinig schimpten op de middelmannen, achten het nu niet beneden zich, om de leuze van middenpartij in hunne banier te voeren. Niets toch is veranderlijker dan de mensch. Niemand zal echter ontkennen, dat afbreken gemakkelijker is dan opbouwen.

Kritiek is goed en noodig, opdat eene hooghartige en trage rust onze krachten niet doe verslappen. Maar zal zij haar doel bereiken, dan moet voor het oude niet alleen het nieuwe, maar bovenal het betere worden in de plaats gesteld. Hier wordt nu de kracht der moderne richting openbaar.

Of moeten wij zeggen hare zwakheid? Dat zal de tijd leeren. Maar mij dunkt de bouwsteen, door Dr. Berlage voor de grondslagen van het nieuwe huis aangebracht, heeft meer van leem, dan van bazalt of graniet. Men vergist zich meermalen onder de nieuwere beoefenaars der bouwkunde. Eene vergissing is wel menschelijk, maar het is toch goed, dat er op worde gewezen. Vooral wanneer het zulk een grootsch bouwplan betreft, als door de moderne wereldbeschouwing is ontworpen: „Den godsdienst in overeenstemming te brengen met het moderne bewustzijn, den godsdienst voor de kinderen der eeuw; het zuiver geloof in harmonie met de ware wetenschap, naar de behoefte van onzen tijd."

De heer Berlage-zelf is afkeerig van het schermen met

groote woorden. Hij is dankbaar voor de gegronde tegenwerpingen tegen het moderne stelsel. Hij belooft dit terstond te laten varen, als het hem bleek een ijdel droombeeld te zijn. Bedroefd en verontwaardigd, zoude hij die bedriegelijke leidsvrouw den rug toekeeren.

Dit geeft mij moed om tegen zijn geschrift een enkel woord van protest aan te teekenen. Maar in de eerste plaats mijn dank voor de wijze, waarop hij zoo ridderlijk front maakt tegenover het dagelijks stouter optredend materialisme. En al geldt die krijgsbeweging ook voornamelijk eene zelfverdediging, toch wordt het hoog tijd, dat allen die nog op godsdienst prijs stellen, zich als een groot geallieerd leger vereenigen tegen den gemeenschappelijken vijand. Want deze is, als de alles verslindende wolf onzer dagen, voor wiens vraatzucht zelfs de christelijke begraafplaats niet meer veilig is.

Wel twijfel ik zeer, of het modernisme dezen vijand kan vernietigen, maar als het hem slechts een gebiedend halt toeroept en als een voorpostenketen ophoudt in zijnen marsch, is deze hulp geenszins te verwerpen.

Toch komt het mij voor, dat de materialist zich niet ontwapend zal achten, door de wijze, waarop Dr. Berlage voor zich en zijne geestverwanten het recht handhaaft om nog van godsdienst te mogen spreken.

Zijn beroep op het laatste boek van Dr. F. Strauss, waarin deze geen bepaald ontkennend antwoord geeft op de vraag: hebben wij nog godsdienst? is wel wat schraal.

Met verontwaardiging wordt de materialistische zienswijze afgewezen, als ware er geen deugd of zonde, maar alleen wijsheid en dwaasheid. Der onzedelijke theorie van het welbegrepen eigenbelang wordt de kategorische eisch van het geweten voor oogen gehouden, waarbij soms zelfopoffering tot in den dood plicht kan zijn. Maar Schr. toont nog den

stofaanbidder het verband niet aan tusschen die stem in het geweten en zijnen godsdienst, als hij zegt: „Dan doen wij niets anders, dan gehoorzamen aan den eisch van ons eigen wezen, waar wij in de stem der conscientie, in het besef onzer bestemming de vertolking herkennen en begroeten van den wil en het welbehagen Gods!"

Ik vrees, dat de materialist in den wil en het welbehagen Gods, aldus te pas gebracht, slechts eene rhetorische figuur zal zien, eene dichterlijke uitdrukking van den eisch van ons eigen wezen.

Dr. Berlage is toch geen voorstander van de zoogenaamde morale indépendante, voor welke godsdienst en zedelijkheid slechts verschillende woorden zijn van dezelfde beteekenis?

Het grootste gedeelte der uitgegeven redevoering wijdt Schr. aan de bestrijding van zijne tegenstanders aan de rechterzijde.

Na het leveren van eene merkwaardige karikatuur van hetgeen door dezen als schrift- en kerkleer wordt voorgegesteld, worden wij geplaatst voor de keuze tusschen deze twee voorstellingen:

De orthodoxe beschouwing leert: „dat de zonde is een positief boos beginsel, en dus eene macht, die niet is uit God, maar tegen Zijnen wil bestaat in de zedelijke wereld; en derhalve twee tegenovergestelde machten — d. i. twee goden, heerschappij voerend in die wereld."

De modernen daarentegen leeren: „dat de zonde is de afwezigheid van het zedelijk-goede, eene onvermijdelijke phase in het leven van eindige, allengs wordende en zich ontwikkelende zedelijke wezens, gegrond in den wil van God; en derhalve één énig God en uit Hem de gansche zedelijke wereldorde."

Wij danken den heer Berlage voor de duidelijkheid waar-

mede hij zijne eigene zienswijze heeft uitgesproken. Dit is ook gemakkelijker dan die van den tegenstander te formuleeren.

Vooral dan, als die tegenstander eene hoofdwaarheid van het Godsrijk predikt. Daarvoor is het immers noodig om zelf in dat Godsrijk te leven. Het zien en verstaan van die heerlijke dingen is naar 's Heeren woord, zonder wedergeboorte onmogelijk. Voor hen, die er buiten staan, is het dan ook bijna onvermijdelijk zich een karikatuur te vormen van de hoofdwaarheden der Heilige Schrift.

De zaak, die Dr. Berlage thans heeft aangevat is van te hoog gewicht en van te ver zich uitstrekkende gevolgen voor het goed verstaan van het Evangelie, dan dat op zijne voorstelling van zonde en zedelijkheid mag worden gezwegen.

Het geheele verlossingswerk, het heil in Christus tot stand gebracht voor zaligheid der zielen, de verzoening onzer zonden, wordt niet enkel in zijne waarde verkleind, maar geheel vernietigd in de oogen van ons geslacht, wanneer zijne beschouwing van het wezen der zonde als waarheid wordt aangenomen. Van de erkentenis van het strafschuldige, God- en menschonteerende onzer zonden, is de waarde van den Christus Gods afhankelijk voor ons zelven. Eerst als vermoeiden en beladenen onder het smadelijke en ellendige juk der zonden, zullen wij met ootmoedig geloof komen tot Hem, die ons van God tot een Heiland en Verlosser van zondaren gegeven is.

En nu is het merkwaardig bij allen, die geen oog meer hebben voor de zielemoordende macht der zonde, en praktisch hunne eigene zonden niet als zonde kennen, dat zij zeer geneigd zijn om in Jezus van Nazareth niets meer te zien dan een godsdienstig genie, die zijnen tijd een weinig vooruit was, hoogstens een zedelijk voorbeeld, voor alle tijden ter navolging gesteld.

De wet, die tot praktische kennis der zonden brengt, was

niet alleen voor Israël, maar is nog voor ieder mensch een paedagoog, een tuchtmeester op Christus.

Waarom is toch de heer Berlage er zoo afkeerig van om de zonde ook als een verderfelijke macht te erkennen? Waarom opent hij zijn oog alleen voor haar negatief karakter, dat wij gaarne met hem willen erkennen, maar sluit hij het voor hare positieve kracht? Zoude het inderdaad zijn, omdat hij zoo bevreesd is voor een dualisme in God-zelven, voor de wereldbeschouwing der Manicheeën, met hunne twee eeuwige beginselen van goed en kwaad?

Houdt dan God op te zijn de éenige waarachtige, als het eens zoude blijken, dat Hij den mensch een beperkt gebied van zedelijke vrijheid geschonken had, voor zijne geestelijke ontwikkeling onmisbaar? Als het eens bleek, dat het juist onze bestemming was, om met volle zelfbewustheid en vrije keuze des harten eenmaal datgene te worden, waartoe God ons geschapen heeft en den aanleg gaf, namelijk zijn beelddrager te zijn op aarde? Bestaat er dan in Gods schepping alleen noodzakelijkheid, of is er ook daarin plaats voor vrijheid? Is dat niet juist onze voortreffelijkheid boven al het geschapene, dat terwijl elk ander schepsel op aarde niet anders doen kan, dan wat het volgens zijnen aard moet doen, wij menschen ook anders kunnen? Zoude daarin niet juist onze zaligheid gelegen zijn, dat wij ons eenswillend weten met den wil van Hem, die de wijze en heilige Liefde is?

Welke macht zal de heer Berlage hooger stellen: van eenen vader, die zijne kinderen belet om anders te handelen dan naar hetgeen hij hun geboden heeft; of wel van eenen vader, die op het hart zijner kinderen zulk een overwicht heeft, dat hij hun eene zekere vrijheid schenkt, waardoor zij ook tegen zijn gebod kunnen handelen, terwijl hij wel weet, dat hunne liefde hen daarvoor zal bewaren?

En als nu eens de zonde der menschen de gansche diepte van Gods ontferming aan het licht had gebracht. Als de zondige mensch tegen zijn wil en bedoeling moest medewerken om Gods heerschappij ook over de zonde te openbaren.

Ja als de vreeselijke macht der zonde nu eens het middel werd in Gods hand om den mensch zijne ellende in het land der vervreemding van God te doen zien, en hem bewoog tot zichzelven te komen en zich op te maken naar Hem, die kwam om ons van die macht volkomen te bevrijden.

Als het nu eens bleek, dat de zondige mensch, wanneer hij oprechtelijk met de zonde wil breken, door Christus met eene kracht wordt aangedaan, zoodat de zonde geen macht meer over hem heeft.

Als het nu eens bleek, dat alleen wie de zonde doet, der zonde knecht is, maar dat de Zoon Gods ons waarlijk van die knechtschap verlost, als wij het ernstig willen en er vurig om bidden.

Dan dunkt mij verdwijnt het monster, dat de heer Berlage zich gedroomd heeft: „twee goden, heerschappij voerend in de wereld.”

Kent Dr. Berlage dan niets van Gods lankmoedigheid, die met de zondaren geduld heeft, hunne zonden overziet om hen tijd te geven tot bekeering? Is elke zondaar niet reeds de verpersoonlijking van eene macht, die niet is uit God, maar die tegen zijnen wil bestaat in de zedelijke wereld?

Maar, het is waar, schr. beschouwt de zonde als eene onvermijdelijke phase in onze zedelijke ontwikkeling. Doch hier beroep ik mij op die stem des gewetens, die hij zoo heilig acht, en vraag: hoe kan het geweten mij verwijten en tot schuld aanrekenen, wat ik slechts deed, omdat ik op het oogenblik niet anders kon? Ik was immers in die onvermijdelijke phase van mijne zedelijke ontwikkeling, toen ik zondigde.

Zal men een kind er een verwijt van maken, dat hij nog geen jongeling of man is? Neen dat zal men niet.

Maar wel als het kind iets doet, wat het als kind had kunnen en daarom moeten nalaten.

Het geweten toch is meer dan eene stem, die ons toeroept: „gij zult, gij moet!" en die ons aanspoort tot „al verder, al hooger!" zooals de heer Berlage ons leert. Het is ook de weerklank van het oordeel Gods over ons gedrag. Het beschuldigt ons en klaagt ons aan, soms ons gansche leven door, over wat wij kwaads gedaan hebben. Het veroordeelt ons en laat ons niet los, ook dan niet als het ons als zondaar heeft gebrandmerkt.

Van waar dit raadsel, als wij bij elke zonde slechts deden, wat wij in eene onvermijdelijke phase onzer zedelijke ontwikkeling doen konden? Zooals Dr. Berlage zich het ontstaan der enkele zonden als vruchten van den boom onzes zedelijken levens denkt, zoude alle begrip van schuld te loor gaan, waarvan ons geweten ons onverbiddelijk overtuigt.

Die boom is goed maar nog onvolkomen en slechts „allengs wordend en zich ontwikkelend." Geheel anders getuigt de Heer Jezus Christus van het onvermijdelijke der zonde in het zedelijk leven van den zondaar, als Hij zegt: wie de zonde doet is der zonde knecht. Ja waarlijk het is zoo, de mensch buiten het Godsrijk kan niet anders dan zondigen. Hij is niet vrij, maar in den dienst van de zonde, die harde meesteres. Toch blijft hem zijn geweten van elke zonde een verwijt maken. Waarom? Omdat de zonde oorspronkelijk vreemd is aan zijne natuur als Gods beelddrager, en tevens omdat de mensch de smadelijke zondedienst kan opzeggen, en zich daarvan laten verlossen, nu Jezus Christus in de wereld is gekomen om de zondaars zalig te maken.

Het is eene illusie, wanneer de heer B. meent de zonde

als een positief boos beginsel te moeten verwerpen, om daardoor zijn monisme te behouden, en het Godsbestuur over de zonde te kunnen rechtvaardigen. Zijne theorie is een waar Procrustusbed, waarvoor de beteekenis der zonde moet worden verkleind, zal zij in zijne Gods- en wereldbeschouwing passen. Maar tegen deze gewelddadige kunstbewerking verzet zich het geweten, niet enkel bij den vergevorderden Christen maar zelfs bij den misdadiger, die tot zichzelven is gekomen.

De zonde is zulk een geweldige macht geworden in deze wereld, dat het beter is om het keurslijf onzer wijsbegeerte te vermijden, dan haar er met geweld te willen inrijgen.

Onloochenbaar is het en het wordt zelfs een enkele maal door Dr. B. toegestemd, dat het wezen der zonde zelfzucht is. Dat het bedorven kind een egoist wordt, die zijn gansche leven door tegen zichzelven een moeilijken strijd zal hebben te strijden, is door den heer B. als een bewijs voor zijn stelling aangehaald. Maar mij dunkt, schrijver zelf heeft een afkeer van *zulk* een voorbeeld van die onvermijdelijke phase van ontwikkeling, en hij wanhoopt of zij nog tot iets goeds zal leiden.

Veel meer zoude ik daarin een bewijs zien, dat de zonde een positief boos beginsel is, die, wordt zij niet vroegtijdig met alle kracht tegengegaan, zeer spoedig noodlottig zal worden voor het kind, als het ouder is, en men niet langer zijne zelfzucht zal streelen en verdragen.

Ook de eigenliefde van het kind, dat overal en in alles slechts zichzelven zoekt, wordt afgekeurd door ons geweten. Daarbij verwachten wij van hen geen mannelijke volkomenheid, maar kinderlijke deugd, een natuurlijk d. w. z. onbewust geven van zichzelven. Nooit zal mannelijke volkomenheid zich ontwikkelen uit de kiem der zelfzucht. Zal de man de volkomen deugd bezitten, die daarin bestaat, dat hij zich met

bewustheid geeft, dan moet hij als kind reeds gewoon zijn geweest dit onbewust te doen. Eerst dan is er sprake van eene natuurlijke ontwikkeling.

Maar nu is er geen enkel kind te vinden, dat nooit zichzelven zoekt, maar zich overal en in alles geeft.

Zullen wij echter den mannelijken trap van ontwikkeling van ons zedelijk leven bereiken, dan moeten wij eerst met den kinderlijken trap van deugd beginnen. Van het onbewuste zich geven, gaat het over tot het bewuste zich toewijden aan God en de wereld.

Vandaar het redelijke van des Heeren eisch, dat wij allen zonder uitzondering moeten worden als de kinderen, allen wederom geboren uit water en Geest.

Wij moeten eerst door den H. Geest geleerd en in staat gesteld worden, om niet enkel onze natuurlijke zelfzucht te verloochenen, maar tegelijk God boven alles lief te hebben en onzen naasten als ons zelven.

Uit de geheele brochure is duidelijk zichtbaar hoe de heer B. nog van de wijsheid van het rationalisme bevangen is, zooals het in de moderne theologie in eene nieuwere gedaante uit zijn graf van de vorige eeuw is opgestaan.

Hem is de zonde zinnelijkheid, een natuurlijk gevolg daarvan, dat wij ook zinnelijke wezens zijn. Geen wonder dat hij, consequenter dan de oude rationalisten, zich haar niet tot schuld kan rekenen. Hoe zoude dat ook? Zij is evenals onze zinnelijke natuur immers door God gewild. Wij zijn er ook verre van verwijderd om de macht der zondige zinnelijkheid te miskennen. Hare zonden hebben de oude Grieksch-Romeinsche wereld ten ònder gebracht. Zij is ook de kanker in het levensmerg der nieuwere volkeren.

Maar toch is het gebied der zonde grooter dan dat der zinnelijkheid. Onze hoogmoed, eergierigheid, eigengerechtig-

heid en in den diepsten grond onze zelfzucht zijn geheel onafhankelijk van onze zinnelijke natuur. Zij zijn ware geestelijke zonden.

De zonde zit ook dieper dan in onze zinnelijkheid. Zij is een geestelijke macht, die in onze ziel woont, en van daaruit lichaam ziel en geest zoekt te verderven.

Eeuwig blijven wij eindige schepselen, en wij zouden eeuwig zondaars blijven, als onze zonde een natuurlijk uitvloeisel was van onze eindigheid.

Ook het beheerschen onzer zinnelijkheid door onze rede kan de zonde niet geheel wegnemen. Zelfbeheersching is nog geen volkomenheid. Eerst als onze wil door de liefde in overeenstemming is met Gods wil, als ons hart met blijdschap ja zegt op zijne heerlijke geboden, die ons vaak het liefste afeischen, dàn zijn wij op den weg der volkomenheid, die ons van de eene heerlijkheid tot de andere leidt.

Onze zedelijke volkomenheid bestaat in God lief te hebben, maar daarin worden wij niet verhinderd door onze eindigheid, doch door onze zonden.

Die zonde kan nimmer zijn de onvermijdelijke phase van ontwikkeling, nimmer het doorgangspunt van het goede, maar het tegendeel. Het kwade is niet de schaduw van het goede, zonder welke wij het goede niet kunnen denken, maar veeleer zijn vijand. Het is geen noodzakelijke toon in het akkoord des zedelijken levens, maar een wanklank.

Voor de ontwikkeling van het onvolkomene tot het volkomene is zelfs de zonde geheel onnoodig. Die overgang kan geleidelijk zijn, zonder de hevige worsteling van het goede met het kwade, van het licht met de duisternis.

Wij hebben in de heilige geschiedenis daarvan een heerlijk voorbeeld in de verhouding van Jezus van Nazareth, den Messias van Israel, en Johannes den Dooper, zijn heraut en wegbereider.

Waren deze beide mannen van deze wereld geweest, voorwaar de gevierde boetgezant hadde nimmer van den nieuw opgetreden profeet het schoone woord gesproken: Hij moet wassen en ik moet afnemen.

Hij had zich niet zoo met geheele overgave, ja met blijdschap des harten daarin kunnen vinden, dat zijn licht verbleekte, als dat der maan bij den opgang der zon.

Bij allen onderscheid tusschen de persoon en de leer van Jezus en Johannes, welk een zachte en geleidelijke overgang van het Oude in het Nieuwe Testament, uitgedrukt in dat liefelijke woord: Wie de bruid heeft, die is de bruidegom, maar de vriend des bruidegoms staat en verheugt zich over de stem des bruidegoms. Deze mijne vreugde is nu vervuld!

De geboorte van het volkomene uit het onvolkomene had dus ook kunnen geschieden, zonder strijd en zonder smart, evenals de bloem uit hare knop te voorschijn komt. Maar die strijd en smart danken hun ontstaan en bestaan alleen aan de zonde. Als slechts de mogelijkheid bestaat voor ons denken, dat de mensch zich van eenen onbewusten tot eenen zichzelf bewusten beelddrager Gods kan ontwikkelen, langs den natuurlijken weg der gehoorzaamheid zonder zonde, dan houdt reeds de zonde op te zijn een onvermijdelijke phase in onze zedelijke ontwikkeling. Maar, wat meer zegt: die mogelijkheid bestaat niet enkel voor ons denken, maar die ongestoorde ontwikkelingsgang is tot werkelijkheid geworden in den mensch Jezus Christus.

Niemand zal Hem ooit van zonde kunnen overtuigen. De harmonie van zijn wezen is nimmer door eenige zonde verbroken. Hij vertoont overal en ten allen tijde, in alles het volkomen beeld Gods in menschelijke gestalte. Zonder grootspraak mag Hij het betuigen: Ik doe altijd wat de Vader mij geboden heeft. Zijn rijpworden tot de mannelijke volko-

menheid was steeds geleidelijk, zonder schok en strijd met zichzelven.

Zelfs de moeilijke overgangen van knaap tot jongeling en van jongeling tot man, zijne verwisseling van een leven van dertigjarige verborgenheid met het opentreden in het openbaar, geschiedde zonder iets wat ook Dr. B. zonde zoude kunnen noemen.

De Zoon van God draagt daarom ook met volkomen recht den naam van den Zoon des menschen, omdat Hij de éenige is van ons geslacht, die van het begin tot het einde een waarachtig-menschelijk leven heeft geleid.. De zonde was en bleef Hem vreemd. Hare macht heeft Hem wel hevig aangetast, maar nimmer onderworpen en tot haren dienaar gemaakt.

Zoo ooit, dan is het in Zijn heilig leven gebleken, dat de zonde niet is eene onvermijdelijke phase in onze zedelijke ontwikkeling, maar dat zij *niet behoort* tot onze menschelijke natuur.

De zonde is datgene, wat geen recht heeft van bestaan. Zij is datgene wat verzoend moet worden, zooals het woord zonde reeds aanduidt. Niet wij, die haar als een positief-boos beginsel belijden, dat overwonnen moet en kan en zal worden, hebben twee goden heerschappij voerend in de zedelijke wereld; maar veel meer Dr. B., die het kwaad vereeuwigt, door het te beschouwen als eene onvermijdelijke phase, zonder welke hij zich onze (immers eeuwige!) ontwikkeling niet kan denken.

Is God éen éenig God en uit Hem de gansche zedelijke wereldorde, zooals wij den Schr. toestemmen, dan kan Hij onmogelijk welbehagen hebben aan de zonde der menschen; die in plaats van zijne ontwikkeling te bevorderen, haar veel meer tegenhoudt.

Hij kan veel lankmoedigheid hebben en geduld oefenen met den zondaar, maar het kan Zijne goddelijke goedkeuring

niet wegdragen, dat de mensch in zelfzucht en ongeloof verkeert, als is het ook maar een tijd lang.

Want de zonde is niet enkel zelfzucht maar ook ongeloof in God, wantrouwen tegen God, gepaard met een ijdel zelfvertrouwen op de krachten van vleesch en bloed; met een dwaasselijk steunen op de bedriegelijke goederen dezer wereld. Dat leert ons niet alleen het verhaal van den zondeval, maar de zielkundige waarheid van dat verhaal wordt telkens gestaafd bij de geschiedenis van elke zonde.

Zoolang de mensch staat in het geloof, in zijn vertrouwen op God, en in diens gemeenschap blijft, zondigt hij niet; maar laat hij door zelfvertrouwen en hoogmoed verblind die hand los, dan is de zonde, die hem voor de deur zijns harten beloerde, er reeds binnengelaten. Daarom is de zonde ook zoo strafbaar. Want God doet alles om ons hoogste vertrouwen waardig te zijn, zelfs naar de mate onzer bevatting.

Daarom kan de zonde ook alleen waarlijk gedood en overwonnen worden, als de mensch tot het geloof in zijnen God terug keert.

Aan Gods hand gaande in het geloof, als zagen wij den Onzichtbaren, zijn wij sterk, maar ook zóo alleen voor zonde veilig.

Dat is de psychologische verklaring van het redelijke in den eisch des Evangelies: Bekeert u en gelooft!

Het is niet onvermijdelijk dat de mensch ongeloovig is, maar hij kan ongeloovig worden, en het blijven, ook in weerwil dat God hem in Christus tot vertrouwen dringt.

Want God dringt ons wel, maar dwingt ons niet. Hij blijft ook in den zondaar de mate van zedelijke vrijheid eerbiedigen, die Hij hem geschonken heeft.

Dr. Berlage wil de zonde gaarne beschouwen als een krankheid. Dat is zij ook, maar eene zeer gevaarlijke, eene

krisis, van wier oplossing voor eeuwig ons leven of onze dood afhankelijk is. Die krankheid heet ongeloof in God. Zij zal moeten eindigen òf in geloof òf in verharding.

Het geneesmiddel is niet de zelfbeheersching, want deze verdooft wel de zonde voor een wijle, maar bant haar niet uit ons hart. Het medicijn is zelfverloochening, overgave van ons zelven in het geloof aan dien God, die machtig is ons van de gevaarlijkste aller krankheden te verlossen in Jezus Christus.

Middelburg,
23 Juli 1874.

F. W. Stutterheim.

HET AFTREDEN VAN PÈRE HYACINTHE ALS PASTOOR TE GENEVE [1]).

Het aftreden van père Hyacinthe als pastoor bij de „Eglise reformée Catholique" te Genève, heeft er niet weinigen verrast, die niet van nabij bekend zijn met de omstandigheden, welke hem tot dezen stap genoopt hebben. Het is voor niemand een verborgenheid, dat hij de waardigheid van pastoor bij de nieuwe gemeente niet dan na lang aarzelen aanvaardde. Wat bij hem eindelijk den doorslag gaf, was de hem gegeven verzekering, dat van zijn optreden de stichting der nieuwe gemeente, en het wélslagen der hier juist aangevangen hervormende beweging afhankelijk waren. Hij duchtte groote moeielijkheden van de nieuwe cantonale wetten welke juist met het oog op de nieuwe, officieele en alleen erkende katholieke kerk in het canton waren uitgevaardigd. Hij noemt die wetten onverstandig, en vreesde dat zij in haar toepas-

[1]) Wij zijn in de gelegenheid hier eene toelichting te geven van de gedragslijn door P. Hyacinthe te Genève gevolgd, en kunnen tot onze voldoening tevens berichten, dat ons meerdere correspondenties uit dezelfde zeer vertrouwbare bron zijn toegezegd.

sing wellicht zeer schadelijk zouden zijn. Daar hij echter volstrekt geen staatsman is, en gerust gesteld werd, zoowel door de vervaardigers der wet, als door de voornaamste katholieken, die hem herwaarts riepen, nam hij de betrekking aan. Al zeer spoedig begon hij in te zien, dat zijn wantrouwen gegrond was geweest. De wetten zijn slecht, onrechtvaardig en oppressief, en in haar toepassing afkeurenswaardig, terwijl zij met het christelijk geloof en de vrijheid van godsdienst niet zijn overeen te brengen. Om iets te noemen: de wet kent het stemrecht toe aan allen, die zich zelven aanmelden als katholiek. De burger wordt dus vereenzelvigd met den geloovige. Zij zet de deur wijd open voor groote onregelmatigheden en misbruiken, want onder de zoogenaamde liberale katholieken heeft de meerderheid geen of bijna geen geloof of godsdienstige overtuiging meer. Men mag (als men zich eenig denkbeeld vormen wil van den godsdienstigen status alhier,) niet vergeten, dat Genève de stad is van de oude scholen van Voltaire en Rousseau, waarbij men nog de roomsche en protestantsche ongeloovige scholen voegen moet.

De eenige voorwaarde nu, om gekozen te worden, is de ordening in de roomsche kerk. Hier is weder — en met jammerlijke consequentie — de weg tot misbruiken geopend, want allen weten, dat de ordening noch geloof, noch zedelijkheid in zich sluit; en elk priester, onverschillig overigens wie hij zij, mahomedaan, boeddhist, jood of vrijdenker, voor zoo ver hij dit met zijn geloof rijmen kan, mag nu in den dienst gesteld worden van deze katholieke kerken. Al is zijn verleden van dien aard, dat hij noch als priester noch als fatsoenlijk man eenig vertrouwen inboezemt, niets van dien aard kan zijn benoeming verhinderen. In deze wet is meer vrijheid dan rechtvaardigheid — en vrijheid zonder

rechtvaardigheid is regeeringloosheid en revolutie. — Een andere wetsbepaling even ongerijmd als onrechtvaardig, houdt in, dat er in het canton Genève nooit een bisschop mag zijn. Deze bepaling werd gemaakt met het doel, om de betwistbare, door Rome aan het volk opgedrongen bisschoppen buiten te sluiten of te bannen, maar zij verbiedt ook de benoeming van Hervcrmd-katholieke bisschoppen, die door het volk zouden kunnen gekozen worden.

In deze bepaling is noch vrijheid noch rechtvaardigheid, en zij is buiten allen kijf niet in overeenstemming met republikeinsche beginselen. In de katholieke kerk is een bisschop onmisbaar, even als in alle andere kerken, die een episkopaalschen vorm van bestuur hebben, zoodat het genoemde verbod onmiddellijke en treurige gevolgen na zich sleept, daar er eén regeerende macht of een lichaam moet zijn om te regelen en te besturen. Nu is er bij de wet eene hooge Raad benoemd voor het beheer van de stoffelijke belangen der kerk, en daar de groote behoefte aan een kerkelijk hoofd voor het bestuur der geestelijke belangen te dringend werd, eigende deze Raad zich ook het hoogste toezicht in de kerk toe, zoowel op de geestelijke en godsdienstige als op de materieële zaken. Nu is deze aanmatiging in de eerste plaats inconstitutioneel, en bovendien is deze Raad samengesteld uit vijf geestelijken en vijf en twintig leeken, van welke laatsten misschien niet éen een oprecht geloovige is, althans niet een van het geheele aantal communiceert; trouwens het zijn de politieke leiders der katholieke partij die zich openlijk deïsten noemen. (Ik spreek hier op grond van persoonlijke kennis.) Natuurlijk hebben dus katholieke leerstellingen, inzettingen en sacramenten voor hen slechts waarde als „middelen om den vrede in het gezin" te handhaven, en als een voorwendsel om „katholiek" te zijn, terwijl zij dus hun eenig

recht van bestaan ontleenen aan de omstandigheid, dat zij kunnen dienen als een politieke macht.

Waar men dezen stand van zaken kent, valt het gemakkelijk te begrijpen, hoe een man als Père Hyacinthe, die, terwijl hij Rome wederstaat in het aangezicht, bereid is te sterven voor zijn geloof en voor de vrijheid van den godsdienst, hoe zulk een man zulk een toestand aanvaarden kan, noch in de praktijk noch in beginsel. In bijzondere gesprekken en in 't openbaar bestreed hij deze dwalingen en onrechtvaardige maatregelen, maar toen er langer geen hoop meer bestond en hij volkomen overtuigd was, dat de overheerschende geest noch katholiek in den godsdienst, noch liberaal in de politiek was — toen gaf hij een positie prijs, die niet eerlijk was voor God, en niet recht voor de menschen. — Gelijk men gemakkelijk denken kan, zijn de lieden van de politiek er gramstorig over, dat zulk een krachtig instrument hun ontvallen is, en dubbel gramstorig, omdat hij ging mededeelen, waarom hij hen had verlaten. Doch daar niemand zijn oprechtheid in twijfel kan trekken, en zij toch niet de gronden kunnen beamen, die hij aanvoert, zoo hebben zij besloten het volk tegen hem in te nemen door de beschuldiging, dat hij een te sterke neiging heeft voor Rome. Maar, zoo zouden wij willen vragen, waar is eenig ander hervormer, die niet alleen in theorie maar ook door daden even ver van Rome verwijderd is als hij? De oudkatholieken van Nederland, Duitschland of Italië hebben tot heden hun beginselen niet in praktijk durven brengen.

De hervormde katholieken van Genève mochten geen bisschop hebben, om hen te besturen, maar hebben een demagogisch lichaam in 't leven geroepen met dertig hoofden, met weinig of geen geloof en een willekeur, als geen ontwikkeld priester die het juk van Rome ontsnapt is, boven zich gedoogen zou,

want dit lichaam grondt zijne bevoegdheid om een priester te leiden, te regeeren en af te zetten, alleen op de geringste provocatie, en kent geen appel. Het streeft dus in zijn willekeur Rome voorbij, want bij dit lichaam kan een bisschop een priester aanklagen zonder eenige macht, om hem te bestraffen hoe berispelijk ook zijn belijdenis zij of zijn wandel.

Een andere bepaling verplicht ieder priester in het canton, roomsch of hervormd-katholiek, om een eed van gehoorzaamheid af te leggen aan deze wetten (die vervaardigd zijn voor de herv. katholieke kerk,) terwijl zij lijnrecht indruischen tegen de roomsche beginselen en dientengevolge tegen het geweten van de roomsche priesters. En de vervaardigers van deze wetten, die ondertusschen meerendeels protestant zijn, beweren toch, dat zij gelden voor alle katholieken, ofschoon zij wel weten, dat ieder katholiek, die verbonden blijft aan Rome, onvermijdelijk in den ban wordt gedaan, indien hij deze wetten erkent. De openbare autoriteiten hebben reeds lang de dwaasheid van de poging om deze onrechtvaardige voorschriften uit te voeren ingezien, daar ze noodzakelijkerwijze den staat in rep en roer zouden brengen, en hem dwingen krijgsmacht er op af te zenden, gelijk dit in de Jura-distrikten is geschied; en zij zouden geen poging er toe hebben gedaan, indien niet de Hooge Raad van de kerk, van welken wij spreken, zóó nadrukkelijk op die uitvoering had aangedrongen, dat onlangs al de roomsch katholieke priesters — meer dan 20 in getal — gedaagd zijn voor de burgerlijke autoriteiten om den eed af te leggen. Niet één vèrscheen! Hun bezoldiging is hun ontnomen, want het moet erkend worden, dat de geestelijkheid betaald wordt door den Staat. De volgende stap is het in beslag nemen van hun kerken en pastoriën, en dan, als zij verklaard zullen hebben, dat zij trouw blijven zullen aan hun kudden,

dan zal er oproer komen, want dan zal verzet worden gestempeld als verderfelijk voor den openbaren vrede, en als er gestreden moet worden met hen die wapenen dragen, zullen deze uit den lande worden gebannen.

Ten platten lande hebben de ultramontanen verreweg de meerderheid, en de gemeenten aldaar zullen door deze despotieke wetten worden beroofd van haar herders, en al de liberale priesters zullen in den dienst van de regeering met kracht worden geïnstalleerd. Doch aangezien er van hen geen voldoend aantal is, om de openstaande plaatsen te vervullen, zullen de kerken gesloten worden door de burgerlijke overheid, en de openbare eeredienst zal dus stilstaan, totdat er priesters kunnen gevonden worden, wat intusschen geen gemakkelijke zaak is.

Is dit liberaal? Is dit christelijk? Wij kennen gemeenten in de Jura, waar de liberale geestelijken niet een enkel toehoorder hebben, maar de geheele bevolking gaat mijlen ver over de grenzen naar Frankrijk, om de godsdienstoefening bij te wonen, en godsdienst-onderwijs te ontvangen.

Deze verbittering doet zeer veel nadeel aan de hervorming en aan de zaak van den godsdienst in 't bijzonder, ook is zij zeer lastig voor de regeering.

Wij moeten echter ook meedeelen, dat de partij die thans de macht in handen heeft, noch de intelligentie, noch de echte liberale partij van Genève vertegenwoordigt. Het is de uiterste radikale partij die, in den naam der vrijheid tegen kerk en godsdienst zich aankant, maar met een ijzeren roede regeeren wil. En indien men door een geweldenaar moet geregeerd worden, dan is niet dit het ergst, dat een enkel man, maar dat de demagogie ons overheerscht. Doch in de volledige scheiding van Kerk en Staat moet alleen de oplossing gezocht worden van dit geduchte vraagstuk, en wij hopen dat deze

oplossing niet verre meer is. De ultra-katholieken vereenigen zich met de orihodoxe protestanten en de waarlijk radikale partij, om deze regeering te doen vallen.

Honderden en duizenden hebben de pausgezinde partij verlaten, en zich gevoegd bij de Hervormd-katholieke kerk, sinds wij op liefderijke wijze de waarheid hoorden voorstellen, maar niet een is gewonnen of zal 't ooit worden door hardheid of geweld. Integendeel, veel onrecht is gepleegd aan 't geweten, en veel kwaad berokkend aan de ware hervorming van den godsdienst door deze uitdagende wetten, en liefdelooze maatregelen.

Door zijn officieële positie prijs te geven, wil père Hyacinthe niet geacht worden zijn arbeid aan de hervorming te Genève of in 't algemeen te laten varen; maar hij wil voortgaan met te arbeiden in de vrijheid van het evangelie en de katholieke waarheid, terwijl hij voor zijn vijanden dezelfde rechten vraagt die hij zelf verlangt.

Niet alleen de katholieke kerk, ook de protestantsche heeft geleden — de oude nationale kerk van Genève, die een brandpunt des geloofs is geweest gedurende drie eeuwen, is door de inmenging van de wereldlijke macht, geheellijk te niet gegaan. En daarom is de leus van alle christenen alhier: geef ons vrijheid.

In republieken, zooals Zwitserland, behoort althans een geheele scheiding van Kerk en Staat te worden aangetroffen: wij hopen er ten minste op. De kerk van Christus, in al haar vertakkingen, verkeert in een geduchte crisis en wij zijn in een toestand van overgang. Laat niemand die onze pogingen in de oude kerk gadeslaat, onze positie onhoudbaar noemen. Si Deus pro nobis, quis contra nos?

Genève, Sept. 1874. EEN HERVORMD KATHOLIEK.

ONKUNDE OF ONWIL?

Onder de dingen die reeds honderdmaal besproken, beredeneerd zijn en toch altijd op nieuw moeten besproken en beredeneerd worden, mag wel het onderwijs op de Chr. school het eerst genoemd worden. Men wordt het eindelijk zóó moede, dat het niet is om uit te spreken, altijd op nieuw, van meet af aan, te moeten zeggen, wat het christelijk onderwijs *niet* en wat het *wèl* is en wil; allerlei bedenkingen te moeten oplossen; allerlei beschuldigingen te moeten weerleggen. Eindelijk beginnen wij te gelooven dat *men zeer goed weet, maar niet weten wil* wat wij bedoelen met onze christelijke scholen. Hoeveel is er reeds over het beginsel gezegd, dat aan de oprichting der christelijke school ten grondslag ligt; — hoe menigmaal zijn de eigenaardige leemten van het staatsonderwijs voorgesteld; — welk een gewrijf en geschrijf over en weer! Men wordt er wel eens moeilijk onder, wanneer men altijd op nieuw hooren moet „*de godsdienst heeft met het onderwijs niets te maken*;" of „*buiten den schooltijd kan op de school godsdienstonderwijs worden gegeven*", of „*door uw ijveren voor godsdienst op de scholen werkt gij Rome zoo krachtig mogelijk in de hand*" en

dergelijke holklinkende frasen, die reeds tot vervelens toe weerlegd zijn. — Is hier werkelijk onkunde, of opzet in het spel? Deze vraag deed ik mij zelven, toen ik onlangs met iemand stond te praten en het gesprek ook viel op het christelijk onderwijs, naar aanleiding van de voorgenomen uitbreiding van zeker lokaal, waar eene christelijke school gehouden wordt. Dadelijk kwamen nu ook die opgenoemde bedenkingen met vele andere ter sprake, waarbij ik mij verbaasde over de onkunde — want aan een *niet willen weten* kon ik hier niet denken — van hem die met mij sprak, en die zich openbaarde als een zeer zwak verdediger der staatsschool. Ik dacht, toen ik daar stond, aan meerderen, aan de velen, die alzoo denken en spreken, en zag op dat oogenblik nog veel meer dan vroeger het wenschelijke in van eene openbare samenspreking over dit onderwerp, van een te geven referaat met vrije discussie. Maar terwijl ik daarover dacht, kwam mij de voorname onverschilligheid voor den geest, waarmede velen ons en onzen arbeid op dit gebied behandelen, waardoor hunne bedoeling duidelijk wordt, namelijk onze scholen dood te zwijgen en te doen alsof wij er niet zijn. Wat zou het baten, dacht ik, ook al werd de gelegenheid tot *vrije discussie* opengesteld, men zou er toch niet komen; want wij zijn immers niet waard dat men naar ons omziet! Een paar jaren geleden werd te W. bepaald dat de aldaar gevestigde afdeeling van het Anti-schoolwetverbond eene openbare vergadering zou houden en dit in een daar veelgelezen dagblad zou geadverteerd worden. Want de tegenstanders hadden er zich over beklaagd dat eene vroegere vergadering met gesloten deuren gehouden was. Nu waren de deuren dan wagenwijd opengezet, maar niemand was verschenen. Wat moet men van dat alles zeggen? 't Zijn maar vonden die men zoekt. En als men niets anders weet te zeggen, scheept men ons

zonder omwegen af met deze aanklacht, dat wij als de mollen altijd in het donker woelen en wroeten, als de vleermuizen des nachts vliegen, en alle openbare samenspreking schuwen, omdat wij weten geslagen te zullen worden.

Die weg schijnt voor ons te zijn afgesneden. Daar blijft dus over, de eerlijke openbaring der vrije gedachte in het „vrije" Nederland, dóor middel der pers. Maar nu rijst er één ander bezwaar op. Wij schrijven voor de „vrienden" alleen. 't Is bepaald een „prêcher aux convertis". Want de tegenpartij leest zulke dingen niet. Zij neemt weinig notitie van 't onderwijs, slechts zooveel notitie van 't *staats*onderwijs als noodig is om te kunnen medespreken wanneer 't *christelijk* onderwijs wordt aangevallen. Slechts zeer weinigen zijn op de hoogte. De staatsschool is voor hen DE school, eene andere kennen zij niet en dáar MOET het wel goed gaan; want zij hebben een onbepaald krediet voor al wat van staatswege gezegd of gedaan wordt. Daarbij komt dat het soi-disant godsdienstig karakter van onzen nederlandschen staat hun uitnemend bevalt. Alles, ook het schoolwezen, gaat zooals het gaan moet; zekere tint of vernis is toereikend. „Wij zijn „nu eenmaal geen protestantsche [1]) natie meer en men moet „zich daarbij maar neerleggen. Voor 't overige is dat alles toch „maar bijzaak; de wetenschap is hoofdzaak, daarop komt het „aan en daar zorgt de staat *goed* voor. Hij heeft in zijne on„derwijzers eene keurbende; de onderwijzers der christelijke „school zijn maar sukkels, halve oefenaars; de christelijke school „is maar lapwerk, zoo wat van alles, $1/8$ wetenschap en $7/8$ „godsdienst." Wat zal men nu voor zulke menschen gaan schrijven? Reeds de naam *christelijk* onderwijs zegt genoeg. „Neen, daarvan moet ik niets hebben," zegt A of B. Of als hij er

---

[1]) Zelfs geen *Christelijke* natie meer!

iets van weten wil, vraagt hij het aan iemand „van 't vak" en die haalt meewarig de schouders op en zegt: „Och, 't beteekent niet veel; die menschen willen meedoen." Meer niet, als hij niet wat ergers zegt.

Zulke dingen zijn ontmoedigend. Iets *willen*, te *mogen*, te *kunnen* zeggen, en geen gehoor te vinden. Geen wonder dat menigeen den moed verliest en wat hij op het hart heeft verzwijgt, omdat die het hooren moeten toch niet luisteren.

Ik wenschte dat daaraan iets te doen ware. Maar wat? Wie weet, wie zegt het?

Wanneer nu slechts een ieder die het christelijk onderwijs liefheeft, op zich nam het wezen, het gewicht daarvan in den gezelligen kring te bespreken. Wij zouden dan eenige stappen vooruitkomen en althans minder *onkunde* en *begripsverwarring* op onzen weg vinden. Daar behoort zeker moed toe, maar de ware liefde geeft moed. Brengt gij de zaak ter sprake, gij zult ontdekken hoe weinig kennis er is. Vooreerst weinig kennis van den eigenlijken aard, het eigenaardig karakter van 't christelijk onderwijs. Het is alsof onze scholen doffe, vunzige catechesatiekamers zijn, waar gezongen, gebeden en in den bijbel gelezen, geoefend.... en dan ook, maar niet veel en *zeer oppervlakkig*, gewerkt wordt. Zoo stelt men zich eene christelijke school voor; zoo ziet zij er uit; dat doet men er. Geen wonder als de „lieve kleinen", de levenslustige jongens, de dartele meisjes het zitten op die nare banken vervloeken. Welk eene begripsverwarring tusschen *godsdienst*-onderwijs en *godsdienstig* onderwijs; ook wat het verband aangaat tusschen *godsdienst* en *wetenschap*. Dezelfde man, die maar altijd roept: „niet het dogma, niet de letter, maar de geest, de geest!" begrijpt niet of wil niet begrijpen, hoe het mogelijk is in christelijken zin onderwijs te geven in geschiedenis, aardrijks- en natuurkunde en dergelijke leervakken.

A zegt: „wat wilt ge dan toch met uw godsdienstig, bijbelsch onderwijs? Is het dan niet genoeg dat buiten de schooluren de lokalen voor de leeraars toegankelijk zijn en dat ieder daarvan gebruik kan maken die wil? In den schooltijd moet *gewerkt* worden!" — Tot een die mij dat toevoegde, zeide ik: „Wat gaat mij dat lokaal *buiten den schooltijd* aan; het is ons niet om uwe lokalen, het is ons om de jeugd te doen; het is ons daarom te doen, dat Christus niet *bij het onderwijs* buiten de deur gezet worde." B zegt: „Niet dogmatiek maar moraal; niet die afgetrokken theorie, maar de praktijk, het dogma in 't leven! En gij rechtzinnigen! vergeet dat en scheidt godsdienst en 't aardsch beroep. De godsdienst niet als een abstract begrip, maar in het leven, dat is het ware!" — „Voorzeker, mijnheer B, maar als wij dan nu uwe geliefkoosde stelling gaan toepassen en wij brengen godsdienst op de school als bezielend element, dan roept uw geestverwant C uit: „Wat heeft de wetenschap met den godsdienst te maken?"

De oude, afgezaagde beschuldiging dat wij, door het in 't leven roepen van zoogenaamde godsdienstige scholen Rome in de hand werken, is spoedig wederlegd. Waarom heeft Rome dan gestemd vóor de wet van 1857? Het zag in die wet geen gevaar. Integendeel, die wet, neutraliseerende de kracht van het godsdienstig, christelijk onderwijs, door al het positieve daaruit te verbannen, werkte het ultramontanisme uitnemend in de hand. De kracht tegen Rome is gelegen in Gods Woord en de christelijke onderwijzing der jeugd, daarin alleen! De kracht van Rome in een onderwijs en eene opvoeding zonder den bijbel. Behalve het „verdeel en heersch" heeft Rome nog een ander wachtwoord: „Doe de Nederlandsche natie vergeten, dat zij eene protestantsche natie is, en dit volk is onzer."

Rome wil en zal zijn beginsel, zijnen godsdienst nimmer

verloochenen. Maar het levenloos en dus krachteloos Protestantisme onzer dagen scheurt ter wille van eene *valsche* verdraagzaamheid de treffendste bladzijden uit zijn gedenkboek uit, of maakt ze onleesbaar voor zijne kinderen, tot groote blijdschap van Rome, dat nu des te krachtiger kan werken om die „gezegende" tijden van priesterheerschappij te doen terugkeeren. Van deze valsche verdraagzaamheid zal het protestantsche Nederland zelf het offer zijn. En dit zal worden ontdekt als het te laat is. Mocht dit toch worden ingezien door allen, die met de staatsschool dweepen en de christelijke school verwerpen. Van onwil kunnen WIJ niet genezen. En onwillig zijn en blijven velen. Tegenover hen baat een beroep zelfs op de uitnemendste christelijke school niets. Maar velen zijn ook onkundig. En daaraan is iets, is veel te doen. Dat dan een ieder, die het christelijk onderwijs, die ons volk, die de jeugd liefheeft, daartoe medewerke!

Maassluis, Oct. 1874. J. G. VERHOEFF.

EEN WOORD OVER LIJKENVERBRANDING.

Iemand zeide mij onlangs, dat het artikel van den heer H. M. C. van Oosterzee in de *Stemmen voor Waarheid en Vrede* eenige maanden geleden geplaatst, zoover hij wist in dat tijdschrift niet weêrsproken was, en dat dit hem den indruk gaf alsof de leeraren die in deze *Stemmen* min of meer hunne overtuiging uitgedrukt zien, in het resultaat van genoemden schrijver berusten; namelijk dat er vóór en tegen de lijkenverbranding te zeggen is, en een christen die Gods Woord gelooft, als zoodanig geen bepaald gevoelen omtrent dit punt behoeft te volgen.

Daarom wil ik, die vele punten van geestverwantschap met de *Stemmen* heb, voor mijn deel met een enkel woord het tegengestelde uitspreken. Ik geloof dat wij als christenen *tegen* die verbranding moeten zijn.

De gronden, voor dat gevoelen in verscheidene artikelen van *de Standaard* aangebracht, beäam ik grootendeels. Het een en ander daarin kan ik niet genoeg beoordeelen, maar het overige drukt ook mijne overtuiging uit.

De *Standaard* heeft gesproken van de beteekenis van den *dood* als een *gericht Gods*. Inzonderheid als hij dááruit afleidt dat het lijk niet mag verbrand worden, sta ik aan zijne zijde, en wil er nog slechts een kort woord bijvoegen.

Naar de Heilige Schrift behooren de mensch en de aarde tot elkander. De mensch is, wat de lichamelijke basis

van zijn wezen betreft, die niet minder dan de geest tot dat wezen behoort, uit de aarde genomen, en keert tot haar terug. *Beide*, de mensch en de aarde, zijn onder den vloek. *Beide* zijn tot verheerlijking bestemd, en wel *met elkander*. Op eene vernieuwde aarde zal de verheerlijkte menschheid wonen.

De wijze waarop de overgang van den ouden tot den nieuwen toestand geschiedt, is niet volkomen duidelijk te beschrijven. Zij is eene *geboorte*, gelijk herhaaldelijk in de Schrift de intrede van Jezus in het nieuwe leven, zijne opstanding, als eene geboorte, een doorbreken door de barensweeën des doods heen, wordt voorgesteld [1]). Daarom is zij iets dat met heilige donkerheid omgeven is, met eerbiedigen schroom moet worden behandeld of liever gemeden. Een *norah*, iets ontzaglijks, gelijk de 139ste Psalm van de gewone geboorte in hare wording spreekt. Elke poging om dien overgang duidelijk te beschrijven ontneemt iets aan de teêre heiligheid der zaak. De uitlegging van de op zich zelf zoo eenvoudige, duidelijke woorden van 1 Cor. 15, waar de analogie van een zaadkorrel wordt gebruikt, is nog steeds onzeker hierin, dat niet buiten alle tegenspraak is vast te stellen, of het nieuwe lichaam volgens Paulus al of niet uit bestanddeelen van het oude wordt opgebouwd. Ik voor mij geloof dit wel zeer bepaald, op grond van de eeuwig blijvende identiteit der menschelijke persoon, die ook *het lichaam* (het lichaam *zelf*, niet zijn stofwisselende bestanddeelen) noodzakelijk omvat. Het is Schriftleer, dat de mensch de ondeelbare synthese is van geest en natuur. Maar deze materiëele natuur is de éénige en de ware niet. Er is eene hoogere, ware na-

[1]) In zijn „*Age de Bronze*" spreekt de Rougemont van sommige primitieve volken, die door een juist natuurlijk instinkt de gewoonte hebben om hunne dooden te begraven in de ineengevouwen houding, welke het nog ongeboren kind in den moederschoot heeft.

tuur, eene andere, reinere verbinding dan de stoffelijke. Deze hoogere lichaamlijkheid, ten innigste met de lagere verbonden, draagt de mensch reeds in dit aardsche leven in zich om. Voorzeker kan men haar door geen vlammen vernietigen of beschadigen, evenwel tegen het hoogere *decorum*, door deze gedachte bestuurd, stoot die verbranding ongetwijfeld aan. Maar dit gevoelen kan betwist worden, en wordt het inderdaad ook steeds; en dit wel wegens de gewijde verhevenheid der zaak, die eene zekere weerloosheid tegenover het afgetrokken verstand met zich brengt. Het heiligste en teerste toch staat meest bloot, niet alleen voor den licht te verdragen schaterlach des ongeloofs, maar ook voor het intellectualisme dat zoo menigen geloovige er toe brengt om, ter wille van vermeende eischen der exacte wetenschap, de mystiek des *levens*, der werkelijkheid, te schuwen.

Is dit juist, dan behoort die overgang, als iets ontzaglijks, iets waarbij de eigen hand des driemaal Heiligen Gods, onder terugtreding van 's menschen vermogen, hoogst nadrukkelijk ingrijpt, eerbiedig aan den Almachtige zelven overgelaten te worden, en aan ons oog en onze hand onttrokken.

Een juist gevoel heeft de menschheid van den aanvang af geleerd, dat aan dezen eisch het best voldaan wordt door het lijk aan de *verwante* aarde toe te vertrouwen. Onder haren sluier arbeidt de Onnaspeurlijke midden in de gistingen des doods, en bouwt Zijn kunstwerk, als bij het zaad, niet *ondanks* maar zelfs *door* de verstoring.

„Laat God zijn werk doen." Dit laatste woord van den stervenden F. W. Robertson is korte samenvatting van de gronden op welke wij, meen ik, als Christenen de lijkenverbranding bepaald moeten afkeuren.

's Hage. J. H. GUNNING JR.

KRONIEK.

Overgangen. — Leidens jubeljaar. — Een Gidsartikel. — Nieuws uit en voor Indië. — Ergernissen.

„Ach, hoe vele Groene, gele, Bruine, roode, Bontgekleurde, Half verscheurde, Levend doode, Zwartgevlekte, Met het stof des wegs bedekte, Dorre blaân Kraken op de wandelpaân!" Onwillekeurig komen ons deze dichtregelen te binnen van Beets. Welluidend en waar teekenen zij dat dooreenspelen der tinten, dat veelkleurig en aandoenlijk tafereel, dat late najaarsdagen ons te aanschouwen geven. Hoe gelukkig, dat wij niet op eenmaal uit den zomer worden overgebracht in den winter. Hoe handhaaft God, die een God van orde is, ook hier zijn gewoonte om tusschen den eenen toestand en den anderen een reeks van *overgangen* te plaatsen, die ruimte laten voor den stillen weemoed of de zoete hoop.

Ook in het leven onzer ziel, ook in ons denken en gelooven zijn overgangen. Ook daar vloeien de kleuren allengskens in elkander over, en de ontwikkeling, de gang, dáár afgelegd, is vaak even geleidelijk als de overgang van

het groene blad in het zwartgevlekte, levend doode, waarvan de dichter des najaars zong. Hoe menigeen is op den weg, die van God afleidt veel verder reeds gekomen, dan men zelf gelooft — en omgekeerd. Velen kennen zich zelf niet, en zien hun eigen beeld slechts in een dichten nevel gehuld. En waar men zoo in onwetendheid of halve wetenschap aangaande zich zelf verkeert, daar valt het dengene, die buiten staat, meestal nog moeielijker, een juist oordeel te vellen. Vooral in onzen tijd kan dit niet genoeg herinnerd worden. Voor velen is de tijd voorbij, waarin zij met hun geloof stonden op denzelfden bodem als de christelijke kerk. Van haar belijdenis heeft men zich losgemaakt. Men heeft tegen haar de stem opgehoven, de stem des verwijts, en woorden tot die oude moeder gesproken, welke klonken als een beslist vaarwel. Niet onder haar dak, niet in haar armen wou men rusten, maar onder Gods vrijen hemel en in een nieuw, een eigen huis. Men heeft de trouwe zonen der kerk bedroefd, geërgerd, hun recht en reden gegeven om van hen, die zoo luidruchtig vertrokken, het ergste te denken. Als Columbussen, die een nieuwe wereld ontdekt hadden, of op de wijde wateren bezig waren haar te ontdekken, als mannen, die de kerk uitzettten wilden tot — en alvast begonnen met de muren af te breken; als voorstanders eener gansch nieuwe leer stond men daar — is het te verwonderen, dat zij werden aangezien voor lieden, die te ver van ons stonden, dan dat samengaan, samenwerken, samenblijven mogelijk was? En toch — deze vrienden der nieuwe richting zijn nog niet allen wat zij krachtens hun beginsel moesten wezen. In het diepst hunner ziel zijn nog de vezelen aanwezig van de plant des ouden geloofs. Zij zijn nog niet los van den Christus Gods. Zij hebben nog behoefte aan 't gebed. Zij kunnen de woorden niet missen, waarin de

kerk haar liefde en haar aanbidding heeft uitgedrukt. Zij toornen wanneer men hen voorstelt als menschen, voor wie Jezus Christus niets meer is. Zij meenen, dat zij, met terzijdestelling van alle dogmatische omschrijving, ondanks het afzweren van alle geloofsleer en geloofsbegrippen, uit hun gevoel, uit hun religieuze aandoeningen de noodige kracht putten kunnen, om vromelijk tegen al wat laag en onrein is te strijden en het ideale na te jagen, dat zij zich als verpersoonlijkt denken in God. Toch is, naar wij met grond duchten, deze toestand een overgang, bij de meesten tot het positivisme. Hun — hoe zal ik het noemen? — hun poëtisch of aesthetisch gevoel, en ook een zekere macht, die opvoeding en allerlei herinneringen over hen uitoefenen, bewaren hen voor het plomp materialisme, maar tegen het positivisme zijn zij niet bestand. Ik kan hier niet treden in een omschrijving van wat het positivisme is, maar ik verwijs met nadruk naar een artikel in de Revue des Deux-Mondes (15 Mei ll.) van Caro, waarop ik reeds veel eerder de aandacht had moeten vestigen. Het heet: *un poète positiviste.* De geleerde schrijver, die, gelijk ieder weet, niet kan gerekend worden tot de kerkelijk-rechtzinnigen te behooren, maar een zeer vrij standpunt inneemt onder de dusgenaamde spiritualisten, wijst op de geweldige invloeden, welke de nieuwere wijsbegeerte noodzakelijk hebben moet op het geheele zijn van haar voorstanders. Wanneer men zich er van bewust gaat worden, dat men in den levenden, persoonlijken God niet meer gelooft, maar in alles slechts de werking ziet van de natuur-kracht; wanneer men in 's levens lief en leed niet meer de leiding wil erkennen eener wijze Voorzienigheid, maar alles plaatst onder het ijzeren verband eener alom heerschende noodzakelijkheid, — wat wordt dan het geheele leven anders! Wat al uitzichten verdwijnen, wat al bronnen van vertroos-

ting drogen op! Hoe oneindig veel staat op het spel! Daar zweeft men tusschen twee werelden! Daar heeft men te kiezen tusschen God — en het mechanisme, dat men 't heelal noemt; tusschen den ouden hemel — en de zwijgende, eindelooze, onbekende ruimte, die zich uitbreidt voor den geest. Wie kiest voor de wijsbegeerte van dezen tijd, hij moet weten wat hij doet. Hij verlaat alles. Hij geeft alle hoop prijs op een leven na dit leven, allen vrede, alle verzoening, die alleen het geloof kan schenken. Hij werpt zich in een afgrond en wat hij daar vinden zal, het zal hem genoeg moeten zijn. In Frankrijk, zoo deelt Caro ons meê, is een dichter, neen een dichteres opgestaan, in wier hart slechts het licht schijnt, door Aug. Comte, Spencer en Darwin ontstoken. Zij is inderdaad een dichteres. Het vuur der poëzie blaakt in haar. Zij heet Mevr, Ackermann. Welnu, in het meest uitvoerige harer gedichten, waaraan zij den naam van Pascal verbindt, stelt zij zich de keus: gelooven of wanhopen. Pascal koos het geloof. Hij offerde alles op aan God. Hoor hoe de „poète positiviste" hierover God aanspreekt:

In uw begeerlijkheid, die grenzen kent noch teugels,
Liet gij hem slechts een kruis, een kruis en voorts den dood.
Ge ontnaamt hem schat bij schat, geworpen in zijn schoot,
Ge ontnaamt zijn hart de liefde en zijn genie de vleugels,
Zijn offer was volmaakt.

Arme dwaze Pascal, die uw rede verloochendet en blindelings u wierpt in de armen van 't geloof! Wij, zoo roept mevr. Ackermann uit, wij zouden anders kiezen.

Als van zijn Golgotha, waar d' engelen om zweven,
De Christus kwam tot ons, met de armen uitgebreid,
En aan ons bloedend hart zijn heul en raad woû geven,
En troosten, wie zoo lang en vruchtloos had geschreid,

Als hij voor 't oog der ziel, dat lang naar licht moest smachten,
Zijn bronnen wees van hoop en goddelijke krachten.

— — — — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — — —

Wij zouden ons beslist van dien verzoeker keeren,
Die zegt: voor u mijn bloed, maar geef uw rede mij!
Wie zou dien ruil, die ons zoo veel ontneemt, begeeren?
Neen, duizendmalen: *neen*! herhalen telkens wij.
Neen tot dat aklig kruis, welks schaaûw den nacht deed dalen,
Waarin des menschen geest moest kwijnen tot hij stierf!

Dus Christus met zijn kruis stoot zij van zich. En God? Indien Hij er is, o dat Hij zich openbare door ons te verpletteren.

Wie weet of wij nog niet de zonde eenmaal bedenken,
Die dús zijn toorn ontsteekt, dat Hij met ijzren hand
Deez' droevige planeet van hare baan doet zwenken
En uit elkander slaat, dat zij verstuift als zand!
Gij zaagt door ons misdrijf, althans dan niet het leven
Gij, wie de Toekomst in haar diepten nog bewaart,
En onze roem zou 't zijn, dat God, juist door ons sneven,
Zich wel onttrekken moest aan deez' rampzalige aard.
o Onuitspreekbre vreugd na zooveel smart en lijden,
Op al dat puin der aard, bij 't eind der slavernij,
Ten langen, langen lest te juichen als bevrijden:
Geen menschen meer op aard, de laatsten waren wij!

Indien dan deze naijverige God ook onttroond is, en zijn juk verbroken; indien de wetenschap en de rede onbelemmerd zullen heerschen, wat dan? Is dan de gouden eeuw, stralend van geluk en blijdschap aangebroken? Helaas neen. Niets is droefgeestiger dan de toekomst der rede; niets eenzamer dan het haar beloofde land. Hoor, hoe het geloof wordt gebannen en wat er dan gebeurt.

Daar, waar de grenzen zijn van alle menschlijk weten,
Vertoont een ledig zich, het erfdeel van 't geloof,

Daar in dien donkren poel was 't lang als heer gezeten
En sprak: ik breng het licht aan wat ik neem als roof.
Welaan! wij drijven u thans uit uw eigen erve,
Heerschzuchtige monarch, uw macht heeft nu een end,
Ga met uw spooksels thans als balling rustloos zwerven.
Wij sluiten 't onbekend.

Maar uw verwinnaar zal uw neerlaag moeten boeten,
Reeds is de mensch, hoewel hij zegepraalt, ontroerd,
Hij wankelt, hij die 't sterkst zich toonde, op eigen voeten,
En U onttroonend werd ons alles wreed ontvoerd!
Wij blijven zonder kracht en schuilplaats, zonder hope,
En telkens gaat voor 't oog die schriklijke afgrond open,
Die telkens weêr het hart ontroert.

Voor dit hart is ergens troost. Niet alleen hoopt het niet op een hemel, maar het vindt de gedachte verblijdend, dat er geen hemel is.

Hem terugzien, o God, maar in lichtglans gehuld,
Van gansch andre gedachten en wenschen vervuld!
Niet meer de afgod, dien ik hier zoo vaak heb gekust
Die zoo vaak en zoo teêr aan mijn hart heeft gerust,
o 't Is beter, dat alles maar wegging voor goed,
En ik nimmer hem weervind en nooit weer hem groet;
Want de smart van mijn boezem is zeker min wreed,
Dan de hoop, die mijn trouwe verwerpelijk heet.

Caro maakt aan 't slot van zijn artikel, waarvan wij hier geen uitvoerig overzicht geven kunnen, de opmerking dat de poëzie met zulke beginselen slechts dan vereenigbaar is, zoo lang zij in 't gemoed des dichters een gevoel van toorn opwekken tegen God. Maar indien het hart er toe komt om er volkomen vrede mee te hebben, dan zal de haat wijken voor onverschilligheid. God zal dan wezen, wat nu voor ons Jupiter of Wodan is. Dan zal er slechts één wijsbegeerte zijn: de natuurkunde; slechts één godsdienst:

de natuurkunde; en slechts één soort van poëzie: de natuurkunde nog eens en altijd weder. Dan zal men niet meer met weemoed, niet meer met weerzin aan God denken — men zal van God zwijgen, als van een doode. Zal het ooit zoover komen? Met de menschheid zeker niet. Maar met vele menschen? Het is te vreezen.... Ach hoe vele, groene gele, zwartgevlekte, met het stof des wegs bedekte.... Er zijn overgangen, overhellingen, en slechts wie in den Zoon gelooft, heeft het eeuwige leven.

Ook mij was het vergund op 3 October te zijn in het feestvierend Leiden. Gaarne leef ik het leven van ons volk meê, en de viering van Leidens ontzet was een zaak waar heel ons volk in deelde, althans in deelen moest. Aan betoon van feestelijkheid heeft het niet ontbroken. Uit allerlei toonaard, op velerlei wijs is het lied der vreugd gezongen, en elkeen heeft van het zijne gegeven, om de blijdschap te verhoogen, of een aandenken te leveren aan dit jubelfeest.

Van de groengemaakte straten kunnen wij hier gevoegelijk zwijgen. Maar allereerst (wij blijven dan ook in de historische orde) gewagen wij van de feestviering in de welbekende zaal in 't Noordeinde. Men heeft haar (de feestviering) christelijk historisch genoemd — met goede bedoeling, doch min gelukkig naar ik meen. Doch dit geldt slechts een bijzaak. De hoofdzaak is, dat de vereeniging voor christelijke belangen een avond heeft bereid aan haar gasten, die voor zeer velen onvergetelijk zal zijn. 't Was het ideaal van een christelijk, feestelijk samenzijn. Dat er woorden werden gezongen van den Heer Dercksen verrast zeker niemand. Deze dichter heeft over Leiden in de eerste October-dagen stroomen uitgegoten van verzen; maar een ware verrassing mocht het heeten, dat een van Leiden's predikanten, die, voor zoo verre men wist,

nooit aan de Muzen geofferd had, een toespraak in dichtmaat hield. Buitengewone oorzaken brengen buitengewone gevolgen te weeg.

Den dag-zelf begon men met een godsdienstoefening. Eer dat deze nog geëindigd was, zag men door sommige grachten twee schuitjes varen, waarop eenige als geuzen aangekleede mannen stonden en kweekelingen voor de zeevaart. Soms roffelde er een trommel, of blies een trompetter, en als deze zwegen, dan zongen de jongens een liedje — natuurlijk van den Heer Dercksen. Met een koelheid die weinig goeds beloofde, werd dit deel van het feest-programma ontvangen.

Geheel anders was het met de rede van den hoogl. Tiele. Ik heb niemand ontmoet die haar niet voortreffelijk vond. Om inhoud en vorm, om geest en toon valt zij om het zeerst te roemen. 't Was toch waarlijk niet gemakkelijk, om over 't beleg nog eens iets nieuws te zeggen: en toch in de feestrede geen spoor van matheid. Frisch en krachtig staan daar de feiten geteekend! En met hoeveel ernst, met hoeveel waardeering wordt gesproken van der vaderen vroom vertrouwen op den almachtigen God. Ik kan mij begrijpen, wat een toehoorder mij betuigde: ik werd onder die toespraak *warm*. Misschien is de hoogl. Tiele wel wat al te optimistisch geweest in zijn teekening van ons heden. Doch hij hield ook geen „tijdpreek", die zooals schijnt altijd „uit de diepte" moet komen. Voor wat hij sprak ontvange hij den dank ook van honderden, die hem in de Pieterskerk niet konden hooren, maar zijn Rede lazen.

De optocht is door mij lang en met aandacht gadegeslagen. Wat houdt ons volk veel van optochten! Nu deze verdiende bezien te worden. Met opgewektheid kennelijk georganiseerd, gaf hij een inderdaad aanschouwelijk beeld van hetgeen Leidens burgerij op 't gebied der nijverheid verricht.

De orde liet niets te wenschen over. Ik werd echter getroffen door het van weinig welvaart getuigend voorkomen der meeste eigenlijk-gezegde fabriekarbeiders. De christelijke filantropie behoeft zeker haar werkzaamheden onder hen vooreerst nog niet te staken. Met groote blijdschap hoorde ik verzekeren, dat de arbeid van mej. de Vrieze onder de fabrieksmeisjes met rijken zegen wordt bekroond. Ons, diegelooven aan de trouw van Gods beloften, verwondert dat niet.

Een groote teleurstelling veroorzaakte aan den avond van den feestdag het buïige weêr. Maar meer verdriet deed ons het meer dan luidruchtig gejoel, dat vooral de „buitenlieden" maakten langs de straten. Het maakte een schril contrast met den betamelijken ernst, die bij de opening van den dag had voorgezeten. Wanneer zal ons volk toch eens vroolijk kunnen zijn — en nuchter te gelijk?

De literatuur over Leiden's beleg is zeer overvloedig geweest. De Heer Schotel heeft zich niet onbetuigd gelaten in een tweetal werkjens; de heer Hofdijk heeft een aanvang gemaakt met in dichterlijke proza Leidens wee en zegepraal te beschrijven; Dr. Nuyens heeft ook deze gelegenheid aangegrepen, om onze roemrijke geschiedenis in 't algemeen, maar vooral hetgeen te Leiden is geschied, uit zijn standpunt bezien voor te stellen. De calvinisten worden weder deerlijk gehavend. De populaire geschriften van de heeren Eigeman en van Lummel zijn in veler handen gekomen. Over enkele geschriften, die buiten den kring der Leidenaren weinig bekend zijn geworden, kunnen wij hier zwijgen. Wij mogen dat echter niet van de monografie, die Prof. Fruin ons geschonken heeft. Zij is ontwijfelbaar voortaan *het* geschrift over Leiden's beleg. Met een helderheid, die alleen van grondige kennis de vrucht is; met een eenvoud die klassiek en het kenmerk der waarheid is, met een liefde voor ons

verleden, welke het hart des schrijvers vereert, wordt hier het aangrijpend drama ons voor oogen gesteld. Wat moet de Leidsche hoogleeraar zich geërgerd hebben over den door ons geïnkrimineerenden Spectator. Al kunnen wij ons met zijn oordeel over v. d. Werf niet volkomen vereenigen, de bewondering welke hij vooral van Hout en Douza toedraagt, en de ingenomenheid, waarmee hij deze episode uit onze geschiedenis beschreven heeft, verzoenen ons met hem volkomen.

Welk een zegen is het, dat wij in de laatste jaren zulk een reeks van feesten kunnen en mogen vieren. Hoe geheel anders had hier alles zich gedragen, als God niet in het hart onzer vaderen die liefde voor de vrijheid geplant, en dat vertrouwen op zijn Woord gewerkt had. Laat ons het pand bewaren, dat ons is toevertrouwd door den H. Geest die in ons woont.

De Heer Groen van Prinsterer heeft eens gezegd, dat een Gids-artikel van Prof. Buijs altijd een evenement is. Ik weet niet, of men het met den Heer Groen eens was, ook bij het lezen van de laatste artikelen, door genoemden hoogleeraar gegeven. Trouwens, in geruimen tijd liet hij zich niet hooren. In 't Gids-nommer van deze maand komt echter weer een stuk voor van zijn hand, genaamd een *casus-positie*. Niemand zal mogen ontkennen, dat het met veel talent is geschreven. Over de politieke strekking er van ('t is eigenlijk gericht aan het adres van den Heer Heemskerk) behoeven wij hier niet te spreken, maar wij zijn wel verplicht de aandacht te vestigen op hetgeen er in gezegd wordt van de kerkelijke partijen. De Heer Buys slaat Dr. Kuyper met belangstelling, en ook niet zonder een weinigjen zorg gade. Hij meent dat zijn kracht schuilt niet in de volksvertegenwoordiging, of laat mij liever zeggen niet bij de mannen,

die in de Kamer de vertegenwoordigers heeten van onze partij, maar wel bij het volk zelf, dat dr. Kuyper met zooveel talent en kracht weet te „bewerken.”

Ik geloof, dat de leidsche hoogleeraar ten deze harde maar niet geheel onware dingen gezegd heeft. Het valt niet te ontkennen, dat een ieder, die bij persoonlijke beminnenswaardige hoedanigheden als gastvrijheid, mildheid, eerlijkheid, werkzaamheid, een groote belangstelling toont in de dingen van Gods koninkrijk, daarom nog niet geschikt is, om lid der Kamer te worden. Een „lief” en „beslist” christen is niet eensluidend met: een helder hoofd, een politiek man. Ik vrees, dat onze vrienden dat wel eens vergeten. De vertegenwoordigers van onze beginselen in de Kamer nemen een in ’t oog vallende plaats in. Op hun banken zaten vroeger de Heeren Groen, Mackay, v. Lynden en Elout. Men verwacht van hen iets uitstekends, iets, waarmee men ’t niet eens is, maar dat men toch belangwekkend, interessant vindt. Een minderheid moet, wil zij iets beteekenen, imponeeren door haar talent en door de trouw aan haar beginsel. Wij beleedigen niemand, als wij beweren, dat de kring van *onze* vertegenwoordigers niet geheel en alleenlijk uit zulke uitnemende mannen bestaat, als men dat uit dagblad-artikelen in de verkiezingsdagen wel zou opmaken. Misschien zijn onze vrienden in de Kamer ook te weinig republikeinsch. Ze zijn allen van deftigen huize en rijk, en hebben daardoor ondanks zich zelven zeker, min of meer konservatieve neigingen. Bij den heer Groen, die doorkneed is in de geschiedenis der nederlandsche republiek, komt deze eigenaardigheid niet voor. Ook Dr. Kuyper is uit een geheel andere klokkenspijs gegoten. In hem bruist het demokratisch bloed. Hij is niet de man van ’t studeer-vertrek, zooals de uitgever der *Archives*, niet de man van ’t debat alleen (hoe goed en hoe gaarne hij ook spreekt), maar hij belichaamt alles

dadelijk in een motie, in een concept, in een vereeniging. Hoeveel statuten heeft hij niet gemaakt in zijn nog kortstondig leven, en hoeveel wets-artikelen hebben niet gespookt door zijn brein. Het *moet* niet gemakkelijk vallen, om samenwerking te verzekeren tusschen hen, die reeds eenige jaren in de Kamer ons vertegenwoordigden, en den jeugdigen generaal, die de Standaard plant en vasthoudt. Ik ducht zelfs, dat het vroeg of laat tot een botsing moet komen. Men zal Dr. Kuyper onpraktisch vinden, iemand, die het onmogelijke wil: een man, die uit den kelk der revolutie heeft gedronken en daarvan de nawerking vertoont. Men zal zich zijn overeenkomst op sommige punten met de radikalen niet kunnen begrijpen. O, ik voorzie allerlei moeielijkheden. Nu, onfeilbaar is de emeritus predikant Kuyper niet; maar ten zeerste zou het ons spijten, indien hij, door de nauwere aanraking met onze oude vrienden in de Kamer, geprikkeld werd tot een heftigheid, die noodelooze verkoeling werkt, of tot een machteloosheid gedoemd, welke over sterkeren dan hij gekomen is. Alle eer- en heerschzucht zwijge in den kring der mannen, die dagelijks knielen voor Gods aangezicht; die bij groote verscheidenheid van gaven, toch één Heiland dienen, en aan wie de heiligste belangen van ons volk werden toevertrouwd, door honderden, die „van goeden wille zijn.”

Uit Indië werden ons welwillend de nommers toegezonden der Sumatra-courant, waarin een aanval op het christen-geloof (men zegt van een predikant) wordt afgeslagen door niemand minder dan door mr. Keuchenius. Hij heeft altoos tijd, als hij in de bres moet springen voor het Evangelie. Niets ondervindt hij van de slaapverwekkende invloeden, die, naar het schijnt, zoo velen in Indië te sterk zijn. In meer dan een blad werd de apologie reeds overgenomen. Wij geven hier

alleen een plaats aan het stuk, dat dezen strijd uitlokte. Wij doen zulks, om een bijdrage te leveren tot de kennis van indische toestanden. Op datzelfde Sumatra, waar wij tegen den Islam zoo bloedig moeten kampen, en waar een opwekking tot geloof waarlijk niet overtollig zou zijn, durft een predikant een poging weerstaan, die men wil wagen tot uitbreiding van het Christendom in Indie. De schrijver teekent zich *insanië*, — *infamie* zou hij zich ook kunnen doopen. Doch zie hier het bewuste artikel zelf:

HET CHRISTELIJK-NATIONALE SEMINARIUM.

Zal het Seminarium, dat vooral door den ijver van Ds. Schuurman in de nabijheid van Batavia zal opgericht worden, om er Inlanders en Chineezen tot zendelingen op te leiden, de gewenschte uitkomsten opleveren, „de zegeningen" des Christendoms namelijk in deze gewesten verspreiden? Men kan hierop met gerustheid een ontkennend antwoord geven. De Samarangsche *Locomotief* schijnt het Christendom te verheven voor de inlanders te achten, en meent, dat men met de prediking van het Evangelie slechts naam-Christenen zal kunnen maken. Kan een godsdienst te verheven zijn voor onontwikkelde menschen, dan is hij ook niets waard, want godsdienst moet voor ieder bereikbaar zijn. Waar het vooral op aankomt bij de verkondiging van „God's woord" is wel *eerlijkheid*, en deze eigenschap juist is bij *dien* Christen niet aanwezig, dien de hr. Schuurman voor den waren houdt. Vandaar dat in weerwil van den ijver van menig rechtzinnige de Islam overal toeneemt. Ieder Mohamedaan is zendeling, en, zonder bij te dragen aan Zendeling- en Bijbelgenootschappen, gelukt het hem, voor zijn geloof bekeerlingen te winnen.

Hij kent de betaalde godsdienst niet der protestantsche zendelingen. Hij wijst bij zijne poging ter bekeering op de belangen van den mensch hier namaals, want deze aarde is hem een voorbijgaand iets. Nimmer spiegelt hij den nog onbekeerden aardsche voordeelen voor. Hij is niet in staat om van „voordeelen" te gewagen, „die voor tijd en „eeuwigheid aan de belijdenis van zijn geloof verknocht zijn." [1])

---

[1]) Zie de *Java-Bode* van 4 April, een oproeping ten behoeve van het Seminarium te Batavia.

Hij bederft zijn godsdienst niet door ieder toe te laten tot „de heilige godgeleerdheid." Hij morst niet met ZIJN BOEK, maar neemt alles wat er in geschreven staat, als eene onmiddelijke uiting van de godheid aan. Hij gelooft, en komt er ridderlijk voor uit, dat hij onverdraagzaam is, want verdraagzaamheid is hem een gruwel, daar hem de stellige overtuiging bezielt, dat ieder, die den Islam niet kent, voor eeuwig verdoemd is. Hem is het een dure plicht, zelfs met geweld iemand van de rails te sleuren, want hij hoort 't donderend geraas van den naderenden Locomotief. Hij aarzelt niet te bekennen, dat hij geloof slaat zelfs aan 't wonder der maan-splijting door den profeet, en acht het een laagheid, zich daarover te schamen. Hij maakt van God geen zoetzappig Koninkje, dat zijn onderdanen lief heeft, want eeuwigdurende foltering als straf voor een zondig, onbeduidend kort leven, waarom hij niet heeft gevraagd, maar dat hem is opgedrongen, kan hij niet rijmen met „de Goddelijke Liefde." Hij gelooft aan een goddelijke voorbeschikking, maar wawelt niet over deugden, die het uitsluitend eigendom zijn van zijn geloof. Hij is hardvochtig streng, maar blijft zich steeds gelijk; want, waar 't eeuwig heil op 't spel staat, is zacht- en toegevendheid slechts een bewijs van lauwheid. De Christen daarentegen, dien we leeren kennen uit den *Bianglala* (of *Bintang-Djohar*), en het geillustreerd Zendingsblad, kenschetst zich door ergerlijke oneerlijkheid. Hij gelooft aan een voorbeschikking, als noodzakelijk attribuut van een Alwijzen en Almachtigen God, maar de Mohamedaan is „fatalist"! Zijn geloof is „kinderlijk", maar dat van den Mohamedaan is „blind", ja zelfs „bijgeloof". Hij heeft den mond vol van Christelijke deugden, maar de Mohamedaan bezit slechts ondeugden! En let men er op, dat hij ieder, die niet rechtzinnig is, voor een naam-Christen houdt, dan moet men onder de „Christelijke" deugd Christelijk-nationale verstaan, want het is immers uitgemaakt, dat Modernen, Katholieken, Joden, Mohamedanen en Heidens geen deugd kunnen hebben? En toch noemt hij zich verdraagzaam. Hoe het echter hiermeê gesteld is, kan men duidelijk zien uit hetgeen wij aan Christelijk nationale uitingen in de Indische pers rijker zijn geworden, toen de vroegere Resident van Batavia, de heer Hoogeveen, aan het Siamsche hof het Boedisme een godsdienst noemde, de op de ontwikkeling van een volk een weldadigen invloed kan hebben. In „de Stemmen voor waarheid en vrede" las men toen een brief van den heer Keuchenius aan

den heer Hoogeveen, waarin de schrijver, hoewel zeer ingenomen met de vlekkelooze persoonlijkheid van den stichter van 't Boedisme, aan het Christendom alleen de beschaving toeschreef. De heer Keuchenius weet zelf zeer goed dat beschaving nergens ter wereld het gevolg is van geloof, maar integendeel van twijfel, die tot onderzoek leidt. Op aardsche, voorbijgaande voordeelen, als onder andere beschaving, te wijzen, is geen bewijs van oprecht geloof, want we nemen een godsdienst aan met 't oog op de gindsché zijde van 't graf. Hij weet toch dat het Christendom 1800 jaren lang de slavernij heeft geduld, en dat nog in 1864 rechtzinnige predikanten in de zuidelijke staten van de Noord-Amerikaansche Unie met den bijbel in de hand 't houden van slaven verdedigden. Hem kan het niet onbekend zijn, hoe rechtzinnige predikanten den schrijver der „Betooverde Wereld", Balthasar Bekker, voor een ketter uitmaakten, omdat hij niet geloofde aan heksen, bietebaauwen en andere bijgeloovigheden, die het Christendom niet had willen uitroeien, omdat zij gegrond waren op 't geloof der samenstellers van den bijbel. Hij weet het, hoe de pijnbank in weerwil van het Christendom in stand werd gehouden en zelfs gebezigd werd door onze rechtzinnige voorouders, om er ook de „ketters" mee te vermurwen. Hij weet het, dat kerksche en bijbel-lezende Engelschen de inlanders van Amerika, Nieuw-Holland en Van Diemensland hebben uitgeroeid. Hij weet het, hoe onze Kaapsche boeren, die iederen modernen domino wegjagen, op Kaffers en Hottentotten als op wilde dieren jacht maken. Er is immers geen recht voor ongeloovigen, en God gelastte de Joden de Egyptenaren in het belang van zijne dienst te bestelen! [1]) Jacob, de godvruchtige, had zoo weinig gevoel van zedelijkheid, dat hij zijn veelbeloovende zonen, nadat zij met verraad Sichem en de zijnen hadden vermoord, niet het slechte van hun doen voorhield, maar het onvoorzigtige, daar het den Joden in het land der vreemdelingen „eene slechte reputatie" kon bezorgen! [2]) De bevolking van Palestina moest uitgeroeid worden, om plaats te maken voor het verhevene ras, dat in onze dagen de beste advokaten, bankiers eksteroogensnijders, kiezetrekkers en kooplui in zuur oplevert, omdat het, volgens zijn eigen bewering, door God was uitverkoren. Dat alles weet de heer Keuchenius, en toch schrijft hij 't Christendom, dat den

---

[1]) Exod. XII: 36.

[2]) Gen. XXXIV : 30

bijbel door hem en alle man laat verklaren, beschavenden invloed toe! Stilstand is achteruitgang, en alwie den bijbel voor onfeilbaar houdt, legt zijn geest aan kluisters, want, voor hem is onderzoek een onding, daar het zeer dikwijls in strijd is met den inhoud der „schrift", en slechts door theologische kunstjes als die van Ds. Tinholt, daarmeê in overeenstemming kan gebracht worden. We zijn beschaafd geworden door omwentelingen, die de Oosterling nauwelijks gekend heeft, en de naam „antirevolutionair" reeds is onzin; Jezus zelf zou, als de grootste omwentelaar, zoo hij op aarde in onze dagen kwam, protesteeren tegen het geraaskal, dat men door zijnen naam meent te ijken. Hij zou, onder anderen, zekeren »Zegers" van Indramajoe verloochenen, als een persoon die de door hem gestichte godsdienst, belachelijk maakt. De heer Zegers gaf in de *Bianglala* een vertoog tegen het Boedisme, en vergeleek de Boedistische hel met de Christelijke. Wat hij bedoelde is mij steeds een raadsel gebleven, of het moest zijn, dat de Christelijke hel, in tegenstelling van de Boedistische, een bewijs is van 's Heeren „onuitputtelijke liefde." Zijn stuk is in dat Maleisch geschreven dat men in de kazernes hoort, en de redakteur, de heer Anting, die zich na zijn pensioen genomen te hebben, tot een dilettant-zendeling heeft omgewerkt, was er zoo meê ingenomen, dat hij van het Zegersch meesterstuk vijf exemplaren verzonden heeft naar deze kust. Gelukkigerwijs begreep niemand hier dat Maleisch, en er waren zelfs inlanders, die hem verkeerd begrepen en dachten dat de heer Zegers den islam had omhelsd; zij lazen namelijk als opschrift van een hoofdstuk. „De leer van 't helsche evangelie." Als de heer Zegers een zendeling mocht zijn, doet men het best zijn aanbeveling van het Christendom gelijk te stellen met het „beste" op de zakjes van onze winkeliers. Omstreeks den zelfden tijd waarin zich de heer Keuchenius en de snuggere Zegers tegen het Boedisme lieten hooren, lezen we ook een stuk tegen die godsdienst, in 't *Soerabayasch Handelsblad* van de hand van iemand. die zich liberaal noemt. Opmerkelijk was daarin vooral de in 't voorbij gaan geuitte beweering, dat we onze beschaving, onze vrijheid, onze welvaart en onze wetenschap aan 't Christendom te danken hadden, terwijl van onze zedelijkheid geen woord gezegd wordt, en de heilzame invloed van de oud-grieksche beschaving geïgnoreerd. Verbeeld u eens, dat de heer Liberaal een zendeling was, en Sidin, die meent hier namaals zalig te zullen worden door 't geloof, waarin hij is groot gebracht, tot 't Chris-

tendom tracht over te halen met „hoor eens Sidin! ge moet »Christen worden, want dan wordt ge even als ik: beschaafd, vrij, rijk en wetenschappelijk!" Moet men niet walgen van zulke schatkamers van wijsheid deugd en Godsvrucht, die bij 't aanprijzen van het geloof waartoe zij zijn afgericht, den toon aanslaan van Holloway en Hoff in hunne pil- en maltz-extrakt advertenties? En het zijn juist dezulken, die in het Seminarium het begin zien gloren van een schitterende toekomst door het dagen van de „Zon der Gerechtigheid" over „die armen, die nog in de schaduwen des doods verwijlen". — Is het denzulken om waarheid te doen? In Christus' naam, waarvoor nemen zij dan hun toevlucht tot de grofste onwaarheden? Waarom lezen wij dan in de *Java-Bode* een uitboezeming van zekeren K. over 't gebrek aan openbare godsdienst uitoefening bij de Grooten der aarde, omdat hij zoo weinig aanzienlijke personen onder de toehoorders van den waardigen leeraar Schuurman mocht aantreffen, en omdat de Generaal van Swieten bij het vertrek van de tweede Atchinsche expeditie niet in het openbaar op de knieën was gaan liggen, om den God der liefde zijnen zegen af te smeeken over een aanstaand vergieten van Mohamedaansch en Christelijk bloed? K. wees in zijn artikel op Hendrik IV, die bij een diergelijke onderneming van zijn paard steeg om te knielen.! Zonderlinge keus bij iemand, die deugd predikt of beweert te betrachten, maar niets bevreemdend bij hem, die aan den bijbel zijn godvruchtige opwellingen heeft te danken. Konig David was een man »naar Gods hart", want hij was vroom. Zijn vroomheid veegde de geschiedenis met Batseba schoon. Denkelijk was Hendrik IV ook vroom, omdat ook hij veel op zijn geweten had. Was het omdat hij wroeging gevoelde over het in den steek laten, van „'t voortreffelijke" Calvinisme. omdat hij daarmeê een Koninkrijk kon verdienen, of was het. omdat hij den Spanjaarden den oorlog wilde aandoen, toen zij weigerden, die mooie prinses de Condé, die door haar gemaal naar de Spaansche Nederlanden in veiligheid was gebracht, uit te leveren, om den biddenden koning ter wille te zijn? Plichten tegenover God hoeveel zwaarder wegen zij niet bij K. en zijn geestverwanten dan die jegens den mensch, en deugd, moet zij zich niet gaan verschuilen bij hen, die 't eerst aan den mensch denken? Neen, zegt de bijbelsche vroome, ontneem een onverlaat, als Shelley, zijn kinderen, om ze te kunnen opvoeden in de vreeze Gods, en werp op Byron de schuld van bloedschande, want beiden zijn godloochenaars, die reeds hier op aarde een

voorproef hebben van de „Hemelsche rechtvaardigheid, hen verbeiden-„de in de buitenste duisternis."

Padang, den 30sten Mei 1874. INSâNIê

Wij behoeven dat stuk niet meer te weerleggen. Wij plaatsen er de mededeeling tegenover van een feit. Dat feit is: *het noodige geld om over te gaan tot de stichting van het Seminarie is er.* 't Heeft wel wat moeite gekost. Niet weinigen hebben er voor geslaafd, gedraafd en zich verhit — maar zij zien hun moeite bekroond. Wel zal het Seminarie nog krachtig gesteund moeten worden door jaarlijksche bijdragen, maar wij maken ons dienomtrent niet bezorgd. Reeds de tegenstand, dien het plan nu al ondervindt bij de gedoopte heidenen, bewijst, dat wij hier een goede en christelijke gedachte gaan verwezenlijken. Worde het Seminarie meer en meer een voorwerp van onze belangstelling en gebeden, en rijze het aan Indiës donkeren hemel omhoog als een ster in den nacht, als een morgenster die de komst voorspelt van een helderen dag,

Men kan soms veel last hebben van zijn vrienden en nie zelden zou men sommige geestverwanten eens duchtig aan de kaak willen stellen. De rechtvaardige sla mij, zegt een vrome uit den ouden tijd, en het zal mij tot genezing zijn. Ik wil hier geen pozitie nemen als een rechtvaardige, maar openlijk mijn droefheid er over uitspreken, dat Ds. van Lingen van menschen, die hetzelfde belijden als hij, zulke onheilige dingen *op eene wijze, als hij deed* heeft kunnen openbaar maken; met welgevallen zie ik in de kerkelijke courant van 22 October ll. in een advertentie een proeve aan het licht gebracht van een industrie, die wel niet altijd met de stukken te bewijzen is, maar ontegenzeggelijk — met vroom vertoon — gedreven wordt; met ergernis zie ik sommige kerkelijke nominaties; met weerzin las ik onlangs een bericht, dat

een orthodox predikant zou spreken in een onzer groote steden over „de oudste en meest soliede levensverzekering aanbevolen door een harer agenten". Och, ik weet wel, dat ook onze tegenstanders dingen doen waarvan zij zeggen: boodschapt het niet te Askalon! Wien past het kleed des ootmoeds niet, en wie staat, zie toe dat hij niet valle! Maar aan den christen-naam zouden wij zoo gaarne altijd verbonden zien al wat lieflijk is, al wat rein is, al wat uitnemend is op elk gebied. Een christen, zegt Vinet, is geroepen om uit te munten.

Hij alleen is groot, wiens kracht in onze zwakheid volbracht wordt.

Haarlem, A. W. BRONSVELD.
27 October 1874.

BIBLIOGRAPHISCH ALBUM.

De Historiographie der kerkgeschiedenis, geschetst door Dr. B. Ter Haar. Twee Deelen. Utrecht C. van der Post Jr. 1870—1873.

Veel te lang hebben wij gewacht met de vervulling onzer reeds vóór maanden gegeven belofte, om o. a. het werk aan te kondigen, welks titel wij daar nederschreven. Dat uitstellen moet niet worden geweten aan afwezigheid van belangstelling. Ik kan, als een eerlijk mensch verklaren, dat ik deze pennevrucht van onzen grijzen leermeester met blijdschap begroette, en met ware erkentelijkheid het exemplaar aanvaardde, dat hij welwillend mij vereerde. Maar wat was het geval? Men legt een werk van dezen omvang afzonderlijk, om het gezet en nauwkeurig te lezen, als er eens een serie van rustige uren aanbreekt. Doch onze tijd — en een reeks van rustige uren! Misschien gevoelt wel niemand nadrukkelijker het rustelooze, en het voortijlend karakter van onze dagen dan een redacteur. Het dertigtal dagen, waaruit een maand voor hem bestaat, schijnt telkens zich meer en meer te condenseeren. Doch dit jaar mag niet voorbijgaan, zonder dat ook wij in 't openbaar den tol onzer waardeering betaald,

en ons oordeel uitgesproken hebben over dit werk van prof. ter Haar, aan wien het woord des ouden dichters vervuld wordt: „In hun ouderdom zullen zij nog vruehten dragen."

Het ligt niet in ons plan hier van dit aan inhond zoo rijke boek een overzicht te geven. Wij deelen hier alleen de hoofdindrukken meê, die de zeer aandachtige lezing er van op ons maakte, en veroorloven ons hier en daar een enkele opmerking in 't midden te brengen.

Levendig herinner ik mij nog de uren, waarin ik prof. ter Haar over de kerkelijke historiographie tot zijn akademisch gehoor hoorde spreken, even als ik niet de kollegies vergeten ben, waarin de nu ontslapen hoogl. Rovers voor een klein auditorium de algemeene historiographie behandelde. Eerstgenoemde geleerde kan echter naar waarheid verklaren, dat wat hij op zijn kollegies over de historiographie mededeelde, slechts een deel was van hetgeen hij ons thans in druk aanbiedt.

Wij staan inderdaad verbaasd over de veelheid van stof, welke hij in 't onderhvaige werk heeft weten samen te vatten. Misschien heeft een wanhopig aspirant-candidaat in de theologie het aantal eigennamen geteld, dat hier voor onzen geest wordt geplaatst, maar wie telt al de jaartallen, titels van geschriften, wie al de bibliografische *dota* welke hier ons worden meêgedeeld? Wij spreken onze ongeveinsde bewondering uit voor den vlijt en den ijver, waarmêe de bejaarde schrijver dat alles heeft verzameld en geordend. Aan volledigheid paart hij groote nauwkeurigheid. Op het groote veld dat hij doorwandeld heeft, is slechts weinig belangrijks aan zijn blik ontgaan. En als wij hier een paar *desiderata* vermelden, dan geschiedt zulks niet uit de zucht, om aanmerkingen te maken, maar om te toonen, met hoeveel belangstelling wij zijn boek gelezen hebben.

Bij de uitgaven van Valesius *bekend* werk (bl. 24) is niet vermeld, die welke is bezorgd „verbotenus et correctius" dan Petrus le Petit het deed, door „Simones Beckensteinū Moguntiae". Bij *Sulpicius Severus* zag ik niet vermeld de zeer verdienstelijke uitgave van het Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum operum Latinorum, te Weenen in 1867 aangevangen en geopend met Sulpicius Severus. Zijn werk, dat eigenlijk *chronica* heet en niet historia Sacra, zoo als Schaff en prof. ter Haar het noemen (Flacius, die er in 1556 het eerst een uitgave van bewerkte, noemt het echter ook zoo) heeft voor de kerkgeschiedenis minder waarde, dan er gewoonlijk aan wordt toegekend. Hij had eigenlijk eerst geen plan de gesch. der kerk te boek te stellen, en heeft er dan ook niet meer dan 23 capita aan gewijd. Nu prof. ter Haar in een noot meedeelt, hoe men er misschien toegekomen is om Paulus Orosius werk *Hormesta* te noemen, wil ik meedeelen, dat sommigen er nog een *eenigzins* andere afleiding van geven. — Bij de opgave van de literatuur over de Benedictijnen miste ik een verwijzing naar het belangrijk artikel van prof. van Gilse; Gids, Oct. 1853 (Verspreide opstellen. Dl. I bl. 133.) — Over Semler sprekende had de geleerde auteur kunnen vermelden: die Theologie Semlers van Dr. H. Schmidt. Van Niedner had een latere uitgaaf dan die van 1846 vermeld kunnen worden.

Had Böhringer niet een ruimer plaatsje verdiend dan hem op bl. 296 in een noot wordt ingeruimd, en hadden onder de fransche schrijvers uit onze eeuw *Alb. de Broglie* om menig artikel in de Revue des deux mondes en *Villenain* om zijn Tableau de l' Eloquence chretiénne au IV Siècle en de schrijvers van het Bulletin du Protestantisme français niet behooren vermeld te worden? Tot onze verwondering wordt van Sainte-Beuve geen woord gewag gemaakt, gelijk wij menig duitschen naam misten, die toch met eere bekend is. Aan den letter-

kundigen Ter Haar is *Kingsley* de schrijver van Hypathia zeker ook niet onbekend gebleven.

Doch, zooals wij reeds zeiden, wat wij ontvangen is zoo rijk en zoo overvloedig, dat wij ons slechts op zeer zachten toon over het gemis van enkele personen en namen beklagen mogen.

Hoe geleerd dit werk ook moge zijn — het is alles behalve vermoeiend of droog. Ik durf het zelfs een onderhoudend boek noemen. Ieder weet, welk een volleerd stilist de hoogl. ter Haar is. Zijn volzinnen zijn met groote zorg in elkander gezet, en munten uit door iets sonoors en vloeiends, dat jongere auteurs niet schijnen te begeeren. Misschien zouden dezen meenen, dat hier en daar een woord gemist kan worden, ook al ware het dat de volzin daardoor minder pendereus werd. Ik houd het er zeker voor, dat wie na 1840 geboren is niet zou zeggen: dat de oude beschaving op de eerste kerkgeschied-schrijvers invloed heeft behouden en „op *taal* en *stijl*, op *vorm* en *verhaaltrant* niet ongunstig heeft gewerkt," en niet spreken zou van „een ondoofbare zucht en onleschbare begeerte." Slechts zelden zou men geneigd zijn te vragen of de schrijver niet een kleine zonde bedreef tegen de taal, welke hij zoo volkomen meester is. Zoo stuitte ik op de uitdrukking: „al deze dichters, *waarbij* niet zelden het vuur ontbrak (bl. I. 47,) en op deze: Den jongeling (Ullman) had de wensch bemachtigd." Doch dit zijn dingen, welke men met verwondering opmerkt bij een schrijver als ter Haar, die zulk een nauw auteurs-geweten heeft.

Zijn stijl is wel verre van dor te zijn, zeer dichterlijk en beeldrijk. Uitdrukking als: „de veder der historie", „een bane des onderzoeks, die moet afgetreden worden", een „levenszonne, die ondergaat", een „beschaving, die als een bloem heeft uitgebloeid en ter verwelking neigt", „archieven, die

in kloosterstof begraven, den slaap des doods slapen," verraden den dichter. Doch deze niet alleen. Over menig figuur is als een poëtisch waas gegoten. Wanneer prof. ter Haar van Flacius en Baronius gaat spreken, dan ziet hij Flacius „aan de spits der maagdenburgsche centuriatoren aan de eene zijde, en aan de andere zijde Baronius, als zwaar geharnaste Ridders tegenover elkander staan." De kennelijke ingenomenheid met de middeleeuwen moet mede verklaard worden uit de poëzie, die over die lang vervlogen tijden verspreid ligt, en waarvan de Hoogl. ter Haar zelfs een straaltje glimmen ziet op het dorre perkament der kronieken.

Daar komt bij, dat hij zijn schetsen verduidelijkt heeft met tal van teekenende, kleine fijne trekken, die met de grootste zorgvuldigheid zijn aangebracht, en van groote zaakkennis getuigen. Zoo vernemen wij van Willem van Tyrus, dat „bij het verhaal der rampen, die het Christelijk Jeruzalem getroffen hadden, hem, door smartgevoel overweldigd, de geschiedveder uit de hand zonk." Otto van Freyringen wordt voor ons een belangwekkende figuur, als wij vernemen, dat hij ook „het kruis zich op zijnen schouder had laten hechten," en „onnoembaar veel leed en gevaren doorstaan heeft" in het Heilige Land. Wij krijgen deernis met den Jezuïet Petavius, die „het zwakke lichaam meermalen zóó zal gegeeseld hebben, dat de heelkunde hierbij te hulpe moest geroepen worden." Wij gevoelen sympathie voor den stekeligen Sarpi, als wij hooren, hoe hij in zijne laatste woorden: „*Esto perpetua*" een gebed fluisterde voor het Venetië, dat hij zoo liefhad. Wij beklagen den vroegen en tragischen dood van den geleerden Hottinger; met verbazing zien wij den veelwetenden Mabillon een tijdlang „de talrijke vreemdelingen bij de graven van Frankrijks koningen rondleiden", en wij peinzen er over, hoe de Hoogl. Schröck met een inkomen van 900 Thlr., behalve

zijn honorair, zich de weelde heeft kunnen veroorloven van zelfs een equipage er op na te houden. Wij zijn getuigen van den edelmoedigen wedstrijd tusschen de Villers en Herder; wij zien Ullman met een schetsboek wandelen door het Neckarthal, en Hase knielen bij de lijkbaar van Tschirner. In één woord prof. ter Haar heeft een vak, dat schijnbaar al zeer dor is, voor ons weten te behandelen op een wijze, die alle gedachten aan dorheid buitensluit.

Een enkele reize, bijv., wanneer de vraag besproken wordt, of Regina soms door Trithemius te hoog is gesteld, en waar gehandeld wordt over Ordericus Vitalis, dacht ik: kon ons dit niet zijn bespaard geworden? maar de hooggeleerde schrijver kan niet allen voldoen.

Wat ons verder trof bij 't lezen van dit werk is het groote optimisme, waarvan bijna iedere bladzijde getuigenis geeft. Prof. ter H. doet niets liever dan een epitheton ornans neerschrijven. „Hoogstbelangrijk" noemt hij van Hengel's *Gesch. der zedelijke en godsd. beschaving*, en de bewerking er van door Dr. Diest Lorgion heet „rijk vermeerderd." Hij spreekt van den „onsterfelijken" Heeren, en noemt, ik weet niet hoe véél boeken en verhandelingen lezenswaardig, hoogst lezenswaardig en overtreffelijk. Het doet ons, in onzen kritischen tijd, welks jeugdiger kinderen zoo moeielijk te voldoen zijn, bepaald goed een oud man zóó vriendelijk gezind en zoo welwillend gestemd te zien. De Hoogl. ter Haar heeft vele deelen van de liefde, die alle dingen bedekt. Als hij de balans gaat opmaken, verzuimt hij nooit op de voordeelige posten nadrukkelijk te wijzen; als hij de weegschaal ophangt en de evenaar lang onzeker trilt, is het hem een genot ten slotte toch te kunnen konstateeren, dat het goede zwaarder woog dan het slechte. Hoe lief heeft hij Neander! Hoe veel moeite kost het hem te moeten erkennen, dat „nauwelijks bij Neander de

gedachte schijnt te zijn opgekomen, of zijn kerkgeschiedenis ook als kunstgewrocht zou kunnen beoordeeld worden". Hij moet toegeven, dat de stijl van Neander „niet fraai" is, maar de liefde pleit er tegen en roept uit: „Het ontbreekt er toch niet in aan zekere bezieling en verheffing, hij grijpt soms door zijn taal diep in het gemoed"; doch de eerlijkheid verheft de stem en zegt: „de volzinnen zijn lang en sleepend", „maar," zoo fluistert de goedhartigheid: „maar de gang der denkbeelden is helder en natuurlijk;" de waarheid spreekt van „iets stroefs en duisters, of gewrongens en vermoeiends," en het eindoordeel is: „Neander's stijl zal, bij al den rijkdom van zaken en gedachten, *bezwaarlijk* als proeve van echt-historischen stijl, of voorbeeld ter navolging kunnen dienen."

Zoo heeft de hoogleeraar ook een groote genegenheid voor Schröckh, die de kerkgeschiedenis tot aan de Hervorming beschreef in 35 deelen. De bekentenis, dat zulk een „breedheid en uitvoerigheid" te veel van ons geduld vergt, wil hem niet uit de pen. Het werk, zoo zegt hij, vergoedt het gemis „van een reeks van boekwerken, en stelt schadeloos voor de verwijdering van de Bibliotheek eener universiteit." Aandoenlijk komt dit optinisme uit bij de beoordeeling van Schwegler. De Hoogl. ter Haar is natuurlijk geen vriend der school, waarvan deze geleerde een ijverig woordvoerder was. „De Christelijke Kerk kan hem kwalijk vergeven, dat hij Jezus den eersten Ebioniet heeft genoemd." Er is meer: „Zijne zucht om personen, zoo wel als feiten, tot mythische figuren en schaduwgestalten te doen vervluchtigen, moet wel *ernstige* afkeuring vinden." Maar met zulk een hard woord kan de Hoogleeraar van Schwegler niet scheiden. „Is hij, zelfs naar het oordeel van heele en halve geestverwanten, in zijn jeugdigen overmoed veel te verre gegaan, het gestrengste vonnis, dat eene bezadigde kritiek gereed is uit te spreken,

wordt meer dan half teruggenomen, bij de weemoedige gedachte aan zijn vroegtijdigen dood. Brandende als zijne eerzucht, was ook zijne liefde voor wijsbegeerte en geschiedenis. De ijver voor de wetenschap heeft hem verteerd, en nog in den bloeitijd des levens is hij bezweken. Drukke hem de lijksteen zacht!" Welk een goedheid spreekt er uit zulk een afscheid van zulk een tegenstander!

Of wij tegen het boek in zijn geheel geen bezwaren hebben? De eerlijkheid gebiedt ons hierop: „ja" te zeggen. Wij hebben ons bijv. maar niet kunnen vereenigen met de opvatting van de historiographie, welke de hoogleeraar voorstaat. Het wil mij toeschijnen, dat hij te veel oordeelt als aestheticus; dat hij te veel vraagt, of hij te doen heeft met „een historisch kunstgewrocht" (bl. 6.) De liefde voor „historische kunst" doet hem zelfs beducht zijn voor den roem van Baur (II, p. 212). En door naar dien maatstaf altijd te oordeelen, is hij tot de, naar mijn oordeel, min gelukkige gedachte gekomen, om de kerkelijke historiographie in haar *eerste* tijdvak te vergelijken met een afgeleefden grijsaard, terwijl het tweede tijdvak ons brengt bij „de wieg" der nieuwe kerkgeschiedschrijving. Deze beeldspraak is, dunkt mij, niet zuiver. Ik kan niet ontkennen, dat de wijzen, waarop Baur de historiografie beschouwt en beoordeelt, mij meer toelacht. Er is — ik denk hier aan zijn meesterlijk boek „die Epochen", enz. — naar zijn opvatting meer gang en meer eenheid tevens in de opeenvolging der verschillende historiografiën. Het verband tusschen de ontwikkeling van de kerkleer en het kerkbegrip en de reflectie daarvan in de beschouwing en de behandeling van de kerkgeschiedenis treedt bij hem meer op den voorgrond, dan bij den utrechtschen hoogleeraar, die, zonder dien innerlijken samenhang te loochenen of licht te achten, toch meer op den vorm gelet heeft, dan op de groote theologische

en wijsgeerige denkbeelden, waardoor de ontwikkeling der kerk is geleid geworden. Ik behoef niet te zeggen, dat ik niet de Hegeliaansche meeningen van Baur deel, noch de menschen verlagen wil tot deelen eener ideeën-mechaniek, welke op hun tijd hun rol vervullen komen. Maar er is toch ook hier een *moeten*, een noodzakelijkheid, een gedachte Gods, die de geschiedschrijver heeft na te vorschen.

Het geheele werk van den hoogl. ter Haar ademt een diep religieuzen geest. Het geloof aan God's liefdevolle leiding laat hij zich niet rooven, en wie het loochent vindt in hem zijn tegenstander. Hij eischt dan ook in den kerkelijken geschiedschrijver een vroom hart, een oprecht geloof in God. Dat geloof doet hem niet vreezen, ook nu voor hem zelf 's levens avond is gedaald en de tijden wijzen op „schijnbaren teruggang" Hij ziet op hetgeen anders duister en doelloos schijnt, een zonnestraal vallen van omhoog. Hij staart niet op een dogmatisch *nihilisme*, maar ziet het Godsrijk komen, van welks triumf hij verzekerd is.

Van harte zullen wij ons verblijden, indien de hoogl. nu ook nog, naar den wensch zijns harten, de Historiographie der kerkgeschiedenis in Nederland voleindigen mag. Voor zijn roem heeft hij het niet van noode, die is reeds lang verzekerd. Hij zal spreken, lang nadat hij gestorven is. Maar de wetenschap zal zeker door de geheele voltooiïng van dezen arbeid zeer gebaat worden, en zoo ik door deze korte aankondiging den hooggeschatten leermeester en vriend deed blijken, dat hij ook in mij liefde voor de hem dierbare wetenschap heeft gekweekt, dan heb ik voor hem gedaan wat ik op dit oogenblik vermag, en ik weet dat zijn onbaatzuchtig hart geen anderen dienst van mij verlangt.

A. W. B.

PROGRAMMA VAN HET HAAGSCHE GENOOTSCHAP TOT VERDEDIGING VAN DEN CHRISTELIJKEN GODSDIENST

VOOR HET JAAR 1874.

Ten vorigen jare werd door Bestuurders van het *Haagsche Genootschap tot verdediging van den Christelijke godsdienst* aan twee hoogduitsche verhandelingen over *de sociale bewegingen van dezen tijd* een gedeelte van den uitgeloofden eereprijs toegewezen en tot de Schrijvers de uitnoodiging gericht om vergunning te geven tot de opening van hunne naambiljetten. Als schrijver der verhandeling met de zinspreuk: *So Ein Glied leidet* u. s. w. heeft zich daarna bekend gemaakt de Heer W. Höchstetter, *Director der höheren Töchterschule* zu Lahr (Baden); van die met het motto: *Die menschlichen Dinge haben wir* u. s. w. de Heer J. U. Oschwald, *Dekan*, *Pfarrer* zu Marthalen (Canton Zürich, Schweiz). Beide stukken zijn thans uitgegeven en maken samen het zesde deel van de vijfde reeks der Werken van het Genootschap uit.

In hunne najaarsvergadering, op 21 September 1874 en volgende dagen, hebben de Bestuurders hun oordeel opgemaakt over de verhandelingen, die hun ter beantwoording van vier in 1872 uitgeschreven vragen vóór 15 December 1873 waren toegezonden. Ze waren acht in getal. Eene ne-

gende verhandeling, over *'s menschen recht op gewetensvrijheid*, insgelijks vóór dien datum ontvangen, wordt eerst in het volgende jaar beoordeeld, nadat de termijn van inzending, 15 December 1874, zal zijn verstreken.

Op de prijsvraag:

Met het oog op het jongste Concilie te Rome vraagt het Genootschap:

Eene Geschiedenis van het begrip der Pauselijke onfeilbaarheid in zijn oorsprong en voortgaande ontwikkeling, van den daartegen gevoerden strijd en zijne verheffing tot dogma, met aanwijzing der vermoedelijke gevolgen hiervan, inzonderheid voor de Roomsche kerk zelve —

waren twee antwoorden ingekomen, één in de Nederlandsche taal, met het motto: *Consuetudinis magna vis est*, één in het Hoogduitsch, met de zinspreuk: *Einer ist euer Meister, Christus.*

Het eerstgenoemde stuk werd algemeen zeer ongunstig beoordeeld. Taal en stijl waren slordig, het plan en de verdeeling hoogst gebrekkig. De Schrijver was blijkbaar niet wetenschappelijk gevormd en onbevoegd tot de behandeling van het opgegeven onderwerp. Hij had het begrip der pauselijke onfeilbaarheid onjuist opgevat, de geschiedenis daarvan van die der ontwikkeling van de pauselijke macht niet onderscheiden, en ten gevolge daarvan een aantal feiten vermeld, die niet ter zake dienden. Ook de aanwijzing van de vermoedelijke gevolgen der Vaticaansche Kerkvergadering was hoogst onbeduidend. Ter bekroning kon dus deze verhandeling volstrekt niet in aanmerking komen.

In alle opzichten, de beknoptheid alleen uitgezonderd, muntte de tweede verhandeling boven de eerste uit. Des te meer smartte het daarom de Bestuurders, dat zij wegens hare

onvolledigheid niet in aanmerking kon komen. Aan het derde deel ontbraken niet minder dan vier hoofdstukken, juist die, waarin de Schrijver den invloed van het Jezuïtisme, de verheffing van de pauselijke onfeilbaarheid tot kerkelijk dogma en de gevolgen daarvan had willen behandelen. Ten einde den verdienstelijken Schrijver in de gelegenheid te stellen om zoodra mogelijk op eene andere wijze van zijnen arbeid gebruik te maken, besloten de Bestuurders reeds in hunne voorjaarsvergadering, door de *Prot. Kirchenzeitung* aan te kondigen, dat het ingezonden stuk aan den auteur zou worden teruggezonden, wanneer hij zich bij den Secretaris aanmeldde. Dat bericht schijnt evenwel niet tot zijne kennis te zijn gekomen en wordt daarom thans hier herhaald.

Ter beantwoording van de prijsvraag:

> Daar in de laatste halve eeuw de Christelijke zending onder de Heidenen, Mohammedanen en Joden zich zoo zeer heeft uitgebreid, doch haar door velen wordt tegengeworpen, dat het Christendom niet voor alle volken geschikt is, door anderen, dat althans de tot hiertoe gebruikelijke methode aanmerkelijk zou behooren gewijzigd te worden, zoo vraagt het Genootschap:
>
> *Wat leert de geschiedenis der zending aangaande de bestemming en geschiktheid van het Christendom, om de algemeene wereldgodsdienst te worden? En welken invloed moet de tot dus ver verkregen ondervinding voor de toekomst op de methode der zending hebben?* —

waren drie verhandelingen ingezonden.

De eerste, geschreven in het Hoogduitsch en geteekend met de zinspreuk: *ἐκεῖνον δεῖ αὐξάνειν*, was niet zonder talent gesteld, getuigde van levendige belangstelling in het zendingswerk en gaf daarover menige behartigenswaardige opmerking. Doch wat de geringe omvang reeds deed vermoeden,

werd door de overweging van den inhoud bevestigd: de Schrijver had zijne taak te licht opgevat, geen wetenschappelijk betoog, maar eene populaire beschouwing geleverd en dienvolgens aan den eisch der gestelde vraag niet beantwoord. De Bestuurders, hoezeer wenschende dat de denkbeelden van den auteur in ruimen kring ingang mochten vinden, moesten hem den uitgeloofden eereprijs ontzeggen.

Hetzelfde besluit werd genomen ten aanzien van de tweede, in de Nederlandsche taal geschreven verhandeling, met het motto: *Het koninkrijk der hemelen is gelijk aan zuurdeeg* enz. Gaarne brachten de Bestuurders hulde aan de belezenheid en aan de warme ingenomenheid met de zending, waarvan dit stuk de blijken gaf. Ook vonden zij daarin vele belangrijke historische bijzonderheden en goede opmerkingen over de zendingsmethode. Daartegenover stonden evenwel, naar hun oordeel, groote gebreken. De beide eerste hoofdstukken gingen niet slechts buiten het onderwerp om, maar leden bovendien aan verwarring van begrippen. Ook in het vervolg was zeer veel, dat niet ter zake diende. De overtuiging des Schrijvers aangaande de bestemming des Christendoms werd niet met wetenschappelijke bewijzen gestaafd. De samenhang, eindelijk, tusschen de mededeelingen uit de geschiedenis en de wenschen omtrent de toekomst der zending viel niet duidelijk in het oog. Bij alle waardeering van de bedoelingen des Schrijvers en van de door hem aangewende moeite, kon hem dus geene bekroning ten deel vallen.

Veel gunstiger luidde het oordeel over de derde verhandeling betreffende dit onderwerp. Zij was geschreven in het Hoogduitsch en voorzien van de zinspreuk: *Machet die Thore weit* (Psalm XXIV : 7). Meer dan één bedenking tegen dit stuk werd door al de Bestuurders als gegrond erkend. De auteur was, gedeeltelijk tengevolge van het door hem aange-

nomen plan, hier en daar in herhaling vervallen. Zijne critiek van de nieuwere zending scheen overdreven gestreng en soms onbillijk. Het bleek verder, dat hij geheel onbekend was gebleven met hetgeen in Nederland voor de zending was gedaan. Men meende, eindelijk, in zijne voorslagen omtrent de zendingsmethode eenzijdigheid op te merken. Doch in weerwil van al deze bezwaren vonden de Bestuurders in de verhandeling zoo veel uitstekends, zoo doorslaande blijken van talent, kennis, wetenschappelijken zin en warme ingenomenheid met het Christendom, zoo juiste en schoone opmerkingen, dat den auteur hun inziens onrecht zou zijn aangedaan, indien hem de uitgeloofde eereprijs was onthouden. Te eer gingen zij er toe over om hem te bekronen, daar zij zich, na de lezing van zijne verhandeling, overtuigd hielden, dat hij bereid zou zijn om hunne bedenkingen te overwegen en daaraan, door herziening en wijziging van zijn werk vóór de uitgave, zooveel mogelijk te gemoet te komen.

Het verzegeld biljet werd daarop geopend en bevatte den naam van

ERNST BUSS,

Pfarrer zu Lenk (Canton Bern, Schweiz).

De derde der in 1872 uitgeschreven prijsvragen luidde:

Het genootschap verlangt: *eene critiek van het wijsgeerig pessimisme van den jongsten tijd.*

Er waren daarop twee antwoorden ingekomen, één in het Hoogduitsch (motto: *πάντοτε χαίρετε*), één in de Nederlandsche taal (zinspreuk: *De liefde hoopt alle dingen*).

De eerste verhandeling bleek het werk te zijn van een zeer bekwaam en talentvol man, die de geschriften van SCHOPENHAUER en VON HARTMANN grondig kende, de fouten en leemten in hunne redeneering goed had opgemerkt en vooral de empirische bewijzen ten gunste van hunne zienswijze wist te ontzenuwen. Ook over de oorzaken en de gevaren van het pessimisme gaf hij veel voortreffelijks. Toch kon zijn arbeid de Bestuurders niet ten volle bevredigen. Afgezien van bedenkingen tegen deze en gene bijzonderheid, misten zij in de uiteenzetting der stelsels van SCHOPENHAUER en VON HARTMANN en in de critiek daarvan de noodige helderheid. De Schrijver had zich blijkbaar voorgesteld, dat zijne lezers die systemen en de daartegen door anderen ingebrachte bezwaren reeds kenden, en dientengevolge weggelaten of even aangestipt wat uitvoeriger behandeling verdiende. Bovendien was hij, naar het scheen, in zijnen ijver hier en daar te ver gegaan en in de waardeering van het betrekkelijk recht eener pessimistische wereldbeschouwing te kort geschoten. Bestuurders hielden zich evenwel overtuigd, dat het den Schrijver mogelijk zijn zou aan deze bedenkingen tegemoet te komen. Indien hij zijne verhandeling zóó wil herzien en omwerken, dat hunne bezwaren zijn weggenomen, dan zijn zij bereid, hem de gouden medaille van het Genootschap of de waarde daarvan in geld (*f* 250) uit te reiken en zijne verhandeling in de Werken op te nemen. De Schrijver melde zich, indien hij hiertoe genegen is, bij den Secretaris van het Genootschap aan.

Dezelfde uitnoodiging wordt bij dezen gericht tot den auteur der tweede verhandeling. Ook in dit stuk vonden de Bestuurders veel goeds en schoons: een behagelijken vorm, eene groote mate van duidelijkheid, tal van juiste en treffende opmerkingen. Doch de Schrijver had het wijsgeerig pes-

simisme niet scherp genoeg bepaald en zich daardoor laten verleiden, om aan SCHOPENHAUER en VON HARTMANN twee vaderlandsche godgeleerden toe te voegen, wier zienswijze van geheel anderen aard is. Ook liet zijne critiek, wat juistheid en volledigheid betreft, te wenschen over. Intusschen stellen Bestuurders er prijs op, ook deze verhandeling, van de aangewezen gebreken gezuiverd, publiek te maken. Indien de Schrijver hen daartoe in de gelegenheid stelt, dan zijn zij bereid hem de zilveren medaille van het Genootschap met *f* 150 uit te reiken en zijne verhandeling in de Werken op te nemen.

Had, eindelijk, het Genootschap verlangd:

Eene populaire verhandeling, waarin de voornaamste der hedendaagsche stelsels van zedenleer worden uiteengezet, met aanwijzing van hunne betrekkelijke waarde en van hunne verhouding tot het Christendom — het ontving als antwoord daarop eene Hoogduitsche verhandeling, geteekend met de zinspreuken *Rom.* VIII: 14, 15 enz. Er was aan dit uitvoerige stuk veel arbeid ten koste gelegd. Ook bleek duidelijk dat de auteur over de christelijke zedeleer en de methode harer wetenschappelijke behandeling ernstig had nagedacht. Doch aan bekroning van zijn werk viel niet te denken. In plaats van eene populaire verhandeling leverde de schrijver een onbehagelijk en voor den leek onverstaanbaar geschrift. In plaats van „de voornaamste hedendaagsche stelsels van zedenleer" — natuurlijk zoowel wijsgeerige als theologische — behandelde hij ettelijke handboeken van christelijke moraal en geschriften daarover, in de laatste 50 jaren door Duitsche, meest allen Protestantsche godgeleerden in het licht gegeven. In plaats van hunne „betrekkelijke waarde" en hunne „verhouding tot het Christendom" in het licht te stellen, gaf hij dorre inhoudsopgaven, en aanmerkingen, die meestal den vorm

en de verdeeling betroffen, van onbillijkheid niet vrij, en geheel ongeschikt om het standpunt en de methode van die moralisten te doen waardeeren. Aan de bedoeling van het Genootschap met het uitschrijven van de prijsvraag was dus in geen enkel opzicht voldaan.

De laatst vermelde prijsvraag wordt thans bij vernieuwing voorgesteld, te weten:

I. Het Genootschap verlangt: *Eene populaire verhandeling, waarin de voornaamste der hedendaagsche stelsels van zedeleer worden uiteengezet, met aanwijzing van hunne betrekkelijke waarde en van hunne verhouding tot het Christendom.*

Tevens worden deze twee nieuwe vragen uitgeschreven:

II. Met het oog op de verschillende invloeden, waaraan het opkomende geslacht in onzen tijd is blootgesteld, verlangt het Genootschap:
Eene handleiding voor christelijke paedagogie, wetenschappelijk bewerkt en practisch toegelicht.

III. *Op welke grondslagen en met hoedanig gevolg is tot dus ver de vereeniging van Christelijke kerkgenootschappen beproefd? En wat is er in het vervolg van daartoe strekkende pogingen te verwachten?*

De antwoorden op deze vragen worden ingewacht vóór 15 December 1875.

Vóór 15 Juli 1874 zijn op de prijsvraag over *de nieuwere theorieën betreffende de afstamming der menschen* vijf ant-

woorden ingekomen, twee in het Hoogduitsch, met de motto's *Δός μοι ποῦ στῶ* en „*Lasset uns Menschen machen* u. s. w." en drie in het Nederlandsch, met de zinspreuken: »*Als een nieuw en treffend feit* enz.": „*Eerst het natuurlijke* enz."; *Unbegreiflich ist ihr ihr Ursprung* u. s. w." Ze zullen in de voorjaarsvergadering van 1875 worden beoordeeld.
Vóór 15 December dezes jaars worden antwoorden gewacht op de vragen over *'s menschen recht op gewetensvrijheid, de heerschappij en het recht van het confessionalisme in de Nederlandsche Hervormde Kerk* en *het lot en den werkkring der vrouw* vóór 15 Juni 1875 op de vraag over *de Oud-catholieke beweging.*

Op de voldoende beantwoording van elke prijsvraag wordt de som van *vierhonderd gulden* uitgeloofd, welke som de schrijvers geheel in geld ontvangen, tenzij ze de gouden medaille van het Genootschap, ter waarde van twee honderd vijftig gulden, met honderd vijftig gulden in geld, of de zilveren medaille met drie honderd vijf en tachtig gulden in geld verkiezen mochten. Voorts worden de alzoo bekroonde verhandelingen door het Genootschap, in zijne Werken opgenomen en uitgegeven. Tot de bekroning met een gedeelte van den uitgeloofden prijs, waarmede de opneming in de Werken al of niet kan verbonden zijn, gaan de Bestuurders niet over dan na zich van de toestemming des Schrijvers verzekerd te hebben.

De verhandelingen moeten, om ter mededinging naar den prijs te worden toegelaten, duidelijk leesbaar geschreven zijn, in de Nederlandsche, de Latijnsche, de Fransche of de Hoogduitsche taal, doch met eene Romeinsche letter: stukken

die met eene Hoogduitsche letter of, naar het gevoelen der Bestuurders, onduidelijk geschreven zijn, worden niet in aanmerking genomen. Beknoptheid, indien zij althans niet te kort doet aan de eischen van het onderwerp, verstrekt tot aanbeveling.

De schrijvers geven hun naam niet op, maar teekenen hunne verhandeling met een motto en zenden die, met een verzegeld naambiljet, dat hetzelfde motto tot opschrift heeft, vrachtvrij aan den Medebestuurder en Secretaris des Genootschaps, A. KUENEN, *Theol. Doct.* en *Prof.* te *Leiden.*

Van de bekroonde verhandelingen, die in de Werken van het Genootschap zijn opgenomen, mogen de schrijvers geen nieuwe of verbeterde uitgave, noch ook eene vertaling in het licht zenden, zonder daarvoor de toestemming van Bestuurders verkregen te hebben.

Elke verhandeling, die niet vanwege het Genootschap wordt uitgegeven, kan door den schrijver zelven worden publiek gemaakt. Doch het door hem ingezonden handschrift blijft het eigendom van het Genootschap, tenzij het daarvan op verzoek en ten behoeve des schrijvers afstand doe.

Exemplaren van dit Programma zijn op franco aanvrage verkrijgbaar bij den Secretaris van het Genootschap.

KERKNIEUWS.

HERVORMDE KERK.

Het Provinciaal Kerkbestuur van Gelderland heeft aan den heer L. J. Heldring, Pred. te Lienden, op zijn daartoe strekkend verzoek, eervol ontslag verleend, in te gaan 15 Oct. a. s.

Na afgelegd examen zijn als Candidaten tot de H. Dienst toegelaten: door het Prov. Kerkbestuur van Zeeland de heeren Gerrit Vlug, Pieter Gerrit Datema en Jenne Langhout; door het Prov. Kerkbestuur van Overijssel de heeren Petrus Adrianus Riedel, Henri Albertus van Oostrum Soede en Johannes Janssonius; door het Prov. Kerkbestuur van de Noordholland de heer J. A. Prins, Cand. in de Godgeleerdheid aan de hoogeschool te Leiden; door het Prov. Kerkbestuur van Utrecht de heeren Gerrit van Dorssen, Johannes Gerardus Bruining en Gerrit Hendrik van Kasteel, Candidaten in de Godgeleerdheid aan de hoogeschool te Utrecht.

GELDERLAND.

ARNHEM.

SCHAARSBERGEN, 11 Oct. Heden werd onze nieuwe Leeraar Ds. J. Gann Dun, van Ommeren tot ons overgekomen, in ons midden bevestigd door zijnen behuwdbroeder, Ds. J. F. F. van den Hamme, Pred. te Polsbroek, met eene leerrede naar Marc. XVI: 15*b*. Des namiddags ontleende hij zijn eerste woord tot zijne nieuwe gemeente aan Jes. LV: 9, 10.

RENKUM c. a., 11 Oct. Met blijdschap vernam de gemeente van haren Leeraar, Ds. B. Mossel, dat hij voor de beroeping naar Vlissingen had bedankt.

HOEVELAKEN, 18 Oct. Ds. J. J. Ruijs werd heden bevestigd door den heer A. P. A. du Cloux, emer. Pred. van Spijk. De bevestigingstekst was Jes. LII : 7. Des namiddags deed de bevestigde zijne intrede met 2 Cor. III : 5.

NIJMEGEN.

BATENBURG c. a., 13 Oct. Maakte onze geachte Leeraar, Ds W. J. Coenen, ons vóór eenige weken bekend, eene eenparige toezegging van beroeping naar Breedevoort te hebben ontvangen, later moesten wij van hem vernemen, dat hij zich na ernstig beraad gedrongen gevoelde, die toezegging, in afwachting der vereischte bescheiden, aan te nemen

PUFLIJK EN LEEUWEN, 14 Oct. Tot Herder en Leeraar is hier beroepen Ds. J. W. Lem, Pred. te St. Pancras, die echter tot ons leedwezen bedankt heeft.

ZUTPHEN.

WARNSVELD, 27 Sept. Onze naar Sommelsdijk beroepen Leeraar, Ds. D. G. Escher Jr., nam heden namiddag een hartelijk afscheid van ons met Joh. XX: 12*b*.

GORSSEL, 13 Oct. Heden werd tot Pred. dezer gemeente beroepen Ds. M. van Heijningen Nanninga, Pred. te Ter Horne.

EIBERGEN, 14 Oct. Onze gemeente werd verblijd door de mededeeling van haren Leeraar, Ds. M. A. van Rechteren Altena, dat hij vrijheid had gevonden voor de toezegging van beroeping naar Warnsveld te bedanken.

DOESBORGH, 17 Oct. Op nieuw heeft de Kerkeraad getracht in de vacature te voorzien door het beroepen van Ds. G. J. de Hoest, Pred. te IJsselmonde, die ons echter heeft teleurgesteld, daar hij voor ons beroep bedankt heeft.

BREDEVOORT, 19 Oct. Ds. W. J. Coenen, Pred. te Batenburg c. a., die hier beroepen is, heeft ons beroep aangenomen.

WARNSVELD, 19 Oct. Ds. M. A. van Regteren Altena, Pred. te Eibergen, heeft bedankt.

TIEL.

INGEN, 22 Sept. Onze geliefde Leeraar, Ds H. van Woudenberg Hamstra, beroepen naar Oijen en Megen, nam jl. Zondag van ons een hartelijk afscheid naar Phil. I: 27*a*.

OMMEREN, 4 Oct. Heden namiddag nam Ds. J. Gann Dun afscheid van deze gemeente met 2 Tim. II: 9: „Het woord Gods is niet gebonden." De beste wenschen der gemeente volgen den algemeen geachten man en de zijnen naar zijne nieuwe standplaats Schaarsbergen.

RAVENSWAAIJ, 4 Oct. Heden maakte onze Leeraar, Ds. J. W. Margadant, ons bekend, dat hij eene beroeping had ontvangen naar de gemeente te Giessen Nieuwkerk.

— 11 Oct. Tot onze blijdschap vernamen wij, dat onze Leeraar,

Ds. J. W. Margadant, voor de beroeping naar Giessen Nieuwkerk heeft bedankt.

LIENDEN, 18 Oct. Heden namiddag nam tot veler droefheid Ds. L. J. Heldring afscheid van onze gemeente met een hartelijk woord naar Joh. X : 41*b*, nadat hem op 15 Oct. eervol emeritaat was verleend.

ZALT-BOMMEL.

HURWENEN, 27 Sept. Heden namiddag trad de Ds. J. S. Tichelman, beroepen naar Hellevoetsluis, voor eene talrijke schare op om een woord van afscheid te spreken, waarbij hij tot tekst had gekozen Phil. IV : 23.

BRUCHEM c. a., 1 Oct. Heden werd alhier met algemeene stemmen tot Herder en Leeraar beroepen Ds. P. Deetman, Pred. te Nijkerk op de Veluwe.

POEDEROIJEN, 12 Oct. Heden is hier beroepen de Candidaat J. Langhout.

HARDERWIJK.

EMST, 25 Sept. Door het Kiescollegie werd ter voorziening in de vacature het volgende drietal van predikanten opgemaakt: A. ten Have te Middelie c. a., J. Th. J. van Goens te Serooskerken op Schouwen en G. van Wijhe te Hoofdplaat, waaruit eerstgenoemde is beroepen. Deze heeft echter het beroep niet aangenomen.

DOORNSPIJK, 1 Oct. Na het bedanken van Ds. J. H. Guldenarm werd alhier met algemeene stemmen beroepen Ds. H. Bax, Pred. te Poortvliet.

NUNSPEET, 19 Oct. Ter voorziening in de hier nog altijd bestaande vacature is hier beroepen Ds C. A. Renier, Pred. te Bergschenhoek.

WAPENVELDE, 23 Oct. Met dankbaarheid wordt van hier gemeld, dat door wijlen den heer A. J. van Meurs, onlangs te Heerde overleden, is gelegateerd aan de diaconie onzer gemeente *f* 1000 en aan de pastorie tot verhooging van het predikants-tractement ook *f* 1000, beide vrij van successieregt. Dit voorbeeld vinde navolging.

ZUID-HOLLAND.

's GRAVENHAGE.

PIJNACKER, 27 Sept. Met blijdschap ontvingen wij heden onzen nieuwen Herder en Leeraar, Ds. P. Moll. Des voormiddags werd hij bevestigd door zijnen oom, Ds. J. Moll, Pred. te 's Gravenhage. Zijn tekst was „tot de dienst van den Heer Jezus ontvangen, om te betuigen het Evangelie der genade Gods" (Hand. XX : 24). Des namiddags trad hij voor ons op met „Geef ons plaats" (2 Cor. VII: 2).

WATERINGEN, 11 Oct. Deelde onze Leeraar, Ds. J. G. van

Walsem, vóór veertien dagen ons mede, dat hij eene beroeping had ontvangen naar de gemeente te Diepenheim, heden mogten wij tot onze blijdschap van hem vernemen, dat hij, na rijp beraad, daarvoor had bedankt.

LOOSDUINEN, 18 Oct. Heden was het voor deze gemeente een blijde dag. Haar van Garijp herwaarts overgekomen Leeraar, Ds. G. van Herwaarden, hield des namiddags voor eene zeer talrijke schare zijne intreêrede naar Hand. II: 36, nadat hij des voormiddags door zijnen vriend, Ds. E. F. Kruijff, Pred. te Velp, bij ons was ingeleid met eene rede over Hand. X: 36.

ROTTERDAM.

BERGSCHENHOEK, 27 Sept. Onze Leeraar, Ds. C. A. Renier, heeft voor de beide beroepingen naar Dinteloord en Delfshaven bedankt.

IJSSELMONDE, 4 Oct. Heden maakte onze Leeraar, Ds. G. J. de Hoest, ons bekend, dat door hem eene eenparige beroeping naar Doesborgh was ontvangen.

KRALINGEN, 18 Oct. Heden ontving de gemeente in de avondgodsdienstoefening van haren jongsten Leeraar met dankbare blijdschap het berigt, dat hij voor de beroepingen naar de Willemstad en Eemnes-Binnen, voor eenige dagen ontvangen, bedankt had.

HILLEGERSBERG, 18 Oct. De gemeente werd verblijd door het berigt, dat de heer J. van Heel, overleden alhier, bij uiterste wilsbeschikking aan de diaconie had gelegateerd de som van ƒ300. Moge zijn voorbeeld alom navolging vinden.

LEIDEN.

HAZERSWOUDE, 27 Sept. Ds. A Keers, van Enschedé tot ons overgekomen, werd heden voormiddag bevestigd door zijnen zwager, Ds. J. C. Magendans, Pred. te Slijk-Ewijk, met de woorden uit Hand. I: 8*m*. De bevestigde aanvaardde des namiddags zijn dienstwerk met 1 Cor. I: 23*a*.

VALKENBURG, 28 Sept. Diakenen alhier werden gisteren aangenaam verrast door eene bijzondere gift van twee muntbilletten, ieder van ƒ25, in de gewone namiddagcollecte. Daar de naam van den edelen gever of geefster onbekend is gebleven, zoo betuigen zij hiermede openlijk hunnen innigen dank, terwijl zij hartelijk wenschen, dat de Hemelsche Vader door dit voorbeeld vele anderen opwekke, om, nu wederom de winter ophanden is, eene ruime bijdrage van het hunne af te staan, voor de behoefte van hen, die arm naar de wereld zijn.

OUDE EN NIEUWE WETERING, 11 Oct. Heden ontvingen wij het berigt, dat door onzen geachten Leeraar, Ds. J. Knottenbelt, eene beroeping ontvangen is naar Koudekerke in Zeeland en door hem in ernstig beraad genomen is.

NOORDEN, 19 Oct. Daar de heer P. F. van den Berg, Cand., bedankt heeft, is hier beroepen de Candidaat J. G. Bruining.

DORDRECHT.

BLESKENSGRAAF c. a., 4 Oct. Heden had alhier de bevestiging plaats van Ds. T. J. Ringeling, door Ds. F. P. L. C. van Lingen, Pred. te Zetten, met eene rede naar Ezech. III: 1—4. Des namiddags hield de bevestigde zijne intreêrede naar Rom. I: 16*a*.

GORINCHEM, 4 Oct. Onze geachte Leeraar, Ds. W. Zegers, heeft eene beroeping naar Zwartsluis ontvangen.

— 14 Oct. Bij testamentaire beschikking eener onlangs overleden zuster dezer gemeente is gelegateerd aan onze Diaconie de som van *f* 1000. Tot aanvaarding van dit legaat is bereids de Koninklijke magtiging gevraagd en verkregen. Ingevolge Synodaal Reglement op de Diaconiën is bovengenoemde som geplaatst op 't Grootboek der $2^1/_2$ % Ned. werk. schuld.

HEERJANSDAM c. a., 11 Oct. Onze naar Hattem beroepen Leeraar, Ds. A. H. L. de Bel, nam heden van ons afscheid met Hebr. XIII : 8. Aan het einde der godsdienstoefening werd hem door de gemeente hare zegenbede toegezongen.

OUD-BEIJERLAND, 11 Oct. Vernamen wij vóór veertien dagen dat onze jongste Leeraar, Ds. J. E. Steenbakker Morilijon Loysen, voor de beroeping naar Oudewater had bedankt, heden werd ons medegedeeld, dat hij eene beroeping had ontvangen naar Loon op Zand.

BOVEN-HARDINXVELD, 14 Oct. Ten gevolge van het bedanken van Ds. A. J. Loois, Pred. te Hoog-Blokland, werd alhier beroepen Ds. H. J. P. van der Linden, Pred. te Hillegersberg, die echter mede bedankt heeft.

GIESSEN NIEUWKERK, 15 Oct. Ds. J. W. Margadant, Pred. te Ravenswaaij, heeft voor het op hem uitgebrachte beroep bedankt.

HOORNAAR, 15 Oct. Wij hebben toezegging van beroeping gegeven aan den heer G. van Dorssen, Cand.

— 16 Oct. Alhier is met eenparige stemmen door den Kerkeraad tot Herder en Leeraar beroepen de heer G. van Dorssen, Cand. bij het Provinciaal Kerkbestuur van Utrecht.

GOUDA.

SLUIPWIJK, 27 Sept. Heden nam onze geachte Leeraar, Ds. Th. Hoog, beroepen naar Gouderak, van onze gemeente een hartelijk afscheid met 2 Cor, VI: 1. Dat het hem in zijnen nieuwen werkkring moge welgaan, was de wensch, dien zij aan het einde der godsdienstoefening voor hem uitstortte.

OUDEWATER, 27 Sept. Ds. J. E. Steenbakker Morilijon Loysen, Pred. te Oud-Beijerland, heeft voor de beroeping naar deze gemeente bedankt.

SCHOONHOVEN, 27 Sept. De oudste leeraar dezer gemeente, Dr. C. J. van Ketwich, mogt heden morgen, in tegenwoordigheid van eene talrijke schare van vrienden en belangstellenden gedachtenis vieren van zijn 25jarige Evangeliebediening in ons midden. Met den grondtoon van ootmoedige dankbaarheid, uitgesproken vol jeugdig vuur, getuigde zijn woord, aan Joh. IX: 4 ontleend, van zijn onverflaauw-

den ijver en de behartiging van wat den bloei der gemeente bevorderen kon. Werd den Jubilaris door de gemeente uit vrije beweging Gez. 91: v. 3 toegezongen, in zijne woning ontbrak 't niet aan talrijke bewijzen van belangstelling, zigtbaar in kostbare gedenkteekenen van achting en liefde. God stelle den waardigen man nog vele jaren ten zegen van velen!

NOORDELOOS c. a., 27 Sept. Ds. K. E. van Griethuijsen, vertrekkende naar Zijderveld, nam heden afscheid van deze gemeente met eene toespraak over 2 Cor. VI: 1.

GOUDERAK. 4 Oct. Heden werd onze beroepen Leeraar, Ds. Th. Hoog, in zijn dienstwerk onder ons bevestigd door zijnen broeder, Ds. M. Hoog, Pred. te Schiedam, met Joh. XVII: 17–21, terwijl de bevestigde zich des namiddags aan ons verbond met Hand. I: 8m.

BERGAMBACHT, 4 Oct. Onze van Wolsum c. a. beroepen Leeraar, Ds. J. J. van der Weijde, werd heden tot zijne bediening ingeleid door zijnen vriend, Ds. C. L. D. van Coeverden Adriani, Pred. te Harderwijk. De bevestiger had tot tekst 2 Cor. III: 4—12, terwijl de bevestigde des namiddags zijn dienstwerk aanvaardde met eene rede naar Efes. III: 8.

ZIJDERVELD, 4 Oct. Ds. K. E. van Griethuijsen, van Noordeloos tot ons overgekomen, werd heden voormiddag bevestigd door zijnen vader, Ds. H. van Griethuijsen, Pred. te Schoonrewoerd, tevens Consulent onzer gemeente, met de woorden uit 1 Thess. V: 13*a*. De bevestigde aanvaardde des namiddags zijn dienstwerk met 1 Cor. II: 2.

OUDEWATER. 11 Oct. De Kerkeraad beriep heden tot tweeden Predikant den heer J. Langhout, Candidaat.

SLUIPWIJK, 12 Oct. Heden werd onze gemeente verblijd door het berigt, dat Ds. M. A. van Booven, Pred. te Hellouw, onze beroeping heeft aangenomen.

LEKSMOND, 14 Oct. Uit een door het Kiescollegie geformeerd tweetal van Candidaten ter electie den heer Collator aangeboden, bestaande uit de heeren J. Langhout en H. A. van Oostrum Soede, is door den Kerkeraad de heer Langhout, Cand. bij het Provinciaal Kerkbestuur van Zeeland, beroepen.

KRIMPEN AAN DE LEK, 15 Oct. Onlangs werd deze gemeente verblijd door het berigt, dat de heer G. H. van der Stuijt, overleden te Rotterdam, bij uiterste wilsbeschikking aan de diaconie der Herv. gemeente alhier twee certificaten Ned. werk. schuld en aan de kerkvoogdij één certificaat, ieder groot ƒ1000 en rentende 2½ pCt. had vermaakt. Moge zijn edel voorbeeld alom navolging vinden.

BRIELLE.

OUDENHOORN, 29 Sept. Heden werd door ons het berigt ontvangen, dat ook Ds. J. van Loon, Pred. te Warder, voor de op hem uitgebragte beroeping heeft bedankt.

SIMONSHAVEN c. a., 4 Oct. Heden maakte onze Leeraar, Dr. W. A. Terwogt, ons bekend, dat hij eene beroeping ontvangen had

naar de Remonstrantsche Gereformeerde gemeente te Oude Wetering.

SOMMELSDIJK, 4 Oct. Na eene vacature van een half jaar werd Ds. D. G. Escher Jr., van Warnsveld herwaarts overgekomen, heden bij ons ingeleid door Ds. P. Romijn, Pred. te Middelharnis, met Luc. XI: 28, en aanvaardde hij zijn dienstwerk in ons midden met eene rede over 1 Cor. I: 23*a*, 24*b*.

ROCKANJE, 4 Oct. Ds. A. J. Adriani, Candidaat, herwaarts beroepen, werd heden voormiddag onder ons bevestigd door zijnen vader, Ds. N. van der Tuuk Adriani, theol. dr. en Pred. te Brielle. Roerend en indrukwekkend was het woord, waarmede de van lof en dank vervulde vader zich rigtte tot zijnen derden en jongsten zoon, wien ook thans in te leiden tot de gemeente hem vergund ware geworden, met sparing tevens van het leven zijner echtgenoote en tal van kinderen, schier allen hier aanwezig. Na dit woord als inleiding, trad hij met de stem der waarschuwing en vermaning in beschouwing van hetgeen het werk der Evangeliebediening, zóó voor leeraar als gemeente onvruchtbaar maakt naar Hebr. II: 4*b*. Des namiddags aanvaardde onze jeugdige leeraar zijn ambt, den grondslag van zijnen arbeid, zoo naar zijnen aard, als in omvang en doel, noemende het wezen des Christendoms, aangeduid in 1 Cor. XIII: 13.

STELLENDAM, 7 Oct. Heden werd door stemgeregtigde leden der gemeente tot Pred. verkozen Ds. P. E. Barbas, Pred. te Amerongen.

HELLEVOETSLUIS, 11 Oct. Heden werd alhier als onze oudste Pred. des voormiddags bevestigd Ds. J. S. Tichelman, van Hurwenen herwaarts overgekomen. De Consulent had deze taak bereidvaardig afgestaan aan Ds. F. P. L. C. van Lingen, Pred. te Zetten, die tot tekst zijner leerrede koos Luk. IV: 19*a*. Des namiddags aanvaardde de bevestigde zijn Leeraarsambt met 1 Sam. XVI: 4*b*, 5*a*.

MELISSANT, 11 Oct. Wij ontvingen het teleurstellende berigt, dat Ds. P. W. van Geytenbeek zich gedrongen zag voor de beroeping herwaarts te bedanken.

SIMONSHAVEN c. a., 11 Oct. Heden maakte onze Leeraar, Dr. W. A. Terwogt, ons bekend, dat hij de beroeping naar de Remonstrantsche gemeente te Oude Wetering had aangenomen.

NOORD-HOLLAND.

AMSTERDAM.

MUIDEN, 29 Sept. Heden werd alhier tot predikant beroepen Ds. J. van Herwerden te Lisse.

AMSTERDAM, 5 Oct. Ds. H. V. Hogerzeil, Pred. te Arnhem, heeft het beroep naar deze gemeente niet aangenomen.

AMSTELVEEN, 12 Oct. Ds. Th. H. Nahuijs, hier beroepen na het bedanken van Ds. J. Brummelkamp, heeft onze beroeping mede afgewezen.

DIEMEN, 14 Oct. De heer K. W. Vethake, Cand., heeft bedankt en nu is hier beroepen Ds. J. A. van Wijk, Pred. te 't Woud.

HAARLEM.

OOSTZAANDAM, 4 Oct. Dr. J. van den Bergh Jr. werd heden bevestigd door zijnen ambtgenoot, Ds. H. Prins de Jong, met 1 Cor. IV: 1*a*. Des avonds hield hij zijne intreêrede met Ef. III: 20, 21.

SANDPOORT, 11 Oct. Onze Pred., Ds. J. A. Tours, die ons den vorigen Zondag had bekend gemaakt, dat hij eene beroeping naar de gemeente te Bergen-op-Zoom ontvangen had, deelde ons heden mede, deze beroeping te hebben aangenomen.

WIJK AAN ZEE EN DUIN, 11 Oct. Ds. W. N. Wolterink, van Sirjansland tot ons overgekomen, werd heden tot ons ingeleid door zijnen vriend Ds. F. W. N. Hugenholtz, Pred. te Zierikzee, met eene rede naar Joh. VII: 37*b*, 38. Terstond daarna trad onze nieuwe Leeraar op en verbond zich aan de gemeente met eene toespraak naar Joh. VII: 39*a*.

BLOEMENDAAL, 14 Oct. Ds. L. Steinfort, Pred. alhier, maakte den 27sten Sept. aan de gemeente bekend, dat de beroeping naar Amsterdam door hem was aangenomen.

NIEUW-VENNEP, 18 Oct. Heden maakte onze Leeraar, Ds A. G. Reede, ons bekend, dat hij voor de beroeping naar Oosthuizen c. a. had bedankt.

NIEUW-VENNEP. Zie Oosthuizen c. a. (cl. Edam).

ALKMAAR.

OUDE NIEDORP c. a., 20 Sept. Onze naar Beets beroepen Leeraar Ds. H. de Lang, nam heden afscheid van ons. Zijn laatste woord sprak hij tot ons naar Joh. XI: 40.

ST. MAARTEN c. a., 27 Sept. De heer P. van der Veen, Cand. bij het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen, werd heden morgen bij ons bevestigd door Ds. H. Steenberg van Amsterdam naar Gen. XII: 2*b*. Des namiddags hield de bevestigde zijne intreêrede naar 1 Cor. II: 2.

ST. PANCRAS, 27 Sept. Heden maakte onze Pred., Ds. J. W. Lem, ons bekend, dat hij eene beroeping naar de gemeenten te Domburg en Leeuwen c. a. had ontvangen.

EIJERLAND OP TEXEL, 27 Sept. Onze Leeraar, Ds. J. W. Nijenhuis heeft eene beroeping ontvangen naar Gapinge en haar eenige dagen in beraad genomen.

OUDESCHILD OP TEXEL, 27 Sept. Heden voormiddag nam Ds. Wassenaar van de gemeente afscheid met 2 Thess. III: 13, 16*a*. Aan het einde der godsdienstoefening werd hem de gewone zegenbede toegezongen.

— 1 Oct. Heden werd alhier met algemeene stemmen door den Kerkeraad beroepen de heer D. Post, candidaat bij 't Provinciaal Kerkbestuur van Noord-Holland. Buiten hem bestond het alphabetisch gemaakte zestal uit: DD. N. Caro, Pred. te Spijk; R. A. Damsté, Pred.

te Surhuisterveen; J. H. Kunst, emer. Pred. der Hollandsche gemeente te Petersburg; V. R. Sikkes. Pred. te Klooster ter Apel en G. van Wijhe, Pred. te Hoofdplaat; het drietal uit DD. Damsté en Sikkes.

WAAL EN KOOG OP TEXEL, 6 Oct. Door stemgeregtigden werd hier ter voorziening in de vacature, ontstaan door het vertrek van Ds. Damsté, een drietal opgemaakt, bestaande uit de HH. L. Boonacker, cand.; N. Caro, Pred. te Spijk, en J. W. Nijenhuis, Pred. te Eijerland, waaruit onmiddellijk met algemeene stemmen de heer Boonacker beroepen werd.

BROEK OP LANGENDIJK, 8 Oct. Heden werd alhier, na het bedanken van Ds. J. E. Steenbakker Morilijon Loysen, tot Herder en Leeraar dezer gemeente beroepen de heer G. Vlug, Cand. bij het Prov. Kerkbestuur van Zeeland.

HELDER, 9 Oct. Wegens het bedanken van Ds. A. F. Mackenstein te Haastrecht heeft het Kiescollegie op nieuw een twaalftal van Predikanten geformeerd, bestaande uit DD.: J. H. L. Bouman te Kolhorn, Dr. J. A. Bruins te Aartswoud, C. de Holl te Bedijkte Schermer, A. Jentink te Petten, A. F. Kamp te Hekelingen, Dr. W. C. van Manen te Winkel, Dr. H. U. Meijboom te Veendam, A. G. Pareau te Anna-Paulownapolder, J. Prins te Nieuwendam, Dr. J. Riet te Wijdenes, J. D. H. van Setten te Heer Hugowaard en H. Vrendenberg te Varsseveld.

OUDE NIEDORP, 11 Oct. Ds. T. van Berkum heeft het beroep naar deze gemeente aangenomen.

ST. PANCRAS, 11 Oct. Onze Leeraar, Ds. J. W. Lem, heeft voor de beroepingen naar Domburg en Leeuwen bedankt.

EENIGENBURG, 18 Oct. Heden morgen maakte onze Leeraar, Ds. P. Knuttel, ons bekend, dat hij de beroeping naar Oosterdijk had aangenomen.

HEILO, 18 Oct. Heden deelde onze Leeraar, Ds. L. van 't Sant, ons mede, dat de beroeping naar Nieuwvliet door hem was afgewezen.

OOSTERLAND c. a. OP WIERINGEN, 18 Oct. De beroeping is alhier uitgebragt op Ds. W. Winsemius, Pred. te Bourtange.

HEILO. Zie Nieuwvliet (cl. IJzendijke).

EENIGENBURG. Zie Oosterdijk (cl. Hoorn).

OOSTERDIJK. Zie Eenigenburg. (cl. Alkmaar.)

HOORN.

OOST- EN WEST-BLOKKER, 27 Sept. Ds. J. van den Bergh Jr. theol. dr., sprak heden namiddag een woord van afscheid tot deze gemeente naar Philipp. I: 27.

HENSBROEK, 27 Sept. De vacature alhier werd heden vervuld door de overkomst tot onze gemeente van Ds. A. S. van Eerde, van Midsland op Terschelling. Des voormiddags werd hij bij ons ingeleid door zijnen vriend, Ds. A. C. W. Termeulen, Pred. te Purmer. De bevestiger sprak naar Rom. XIV: 8*c*, de tekst der intreerede was Ephes. IV: 15*a*.

OOSTERDIJK, 27 Sept. Heden nam onze Leeraar, Ds. A. A. van

Meurs, beroepen naar Delden, van de gemeente in wier midden hij slechts 23 weken werkzaam was, een hartelijk afscheid met 2 Cor. XIII: 11.

— De Kerkeraad dezer gemeente heeft ter vervulling van de ontstane vacature, na vooraf vruchteloos Ds. W. Oudegeest, Pred. te Engelen, te hebben aangezocht, eene op hem uit te brengen beroeping aan te nemen, DD. R. Brink, te Ravestein; Dr. A. Bruining, te Etershem; A. M. E. Jungius, te Andijk; J. Heenk, te Wervershoof; F. van Leeuwen, te Kampereiland, en P. Knuttel te Eenigenburg op het zestal geplaatst. Uit het drietal, bestaande uit de DD. Bruining, van Leeuwen en Knuttel heeft hij laatstgenoemden beroepen.

EDAM.

BEETS, 27 Sept. Ds. H. de Lang, van Oude Niedorp herwaarts beroopen, werd heden voormiddag met eene rede over Hand. IV: 19, 20 bij ons ingeleid door zijnen vriend, Ds. A. C. Calkoen, Pred. te Nieuwe Niedorp. Des namiddags aanvaardde de bevestigde zijne bediening onder ons met Joh. I: 5—7*a*.

OOSTHUIZEN, 30 Sept. Heden werd ter voorziening in de vacature, ontstaan door het overlijden van Ds. L. van den Horst, tot predikant beroepen Ds. A. G. Reede, Pred. te Nieuw-Vennep. Met den beroepene werden geplaatst op het twaalftal: DD. L. C. ten Bruggencate, Pred. te Colmschate; dr. A. Bruining, te Etérshem; A. H. van Dam, te Pingjum; L. W. de Grient Dreux, te Scharwoude; A. ten Have, te Middelie; A. M. E. Jungius, te Andijk; J. van Loon, te Warder; dr. J. Riet, te Wijdenes; dr. W. A. Terwogt, te Simonshaven; W. M. de Vries, te Driehuizen, en H. J. van der Weerd, te Oudendijk; op het zestal: ten Bruggencate, ten Have, Jungius, Riet en Terwogt; op het drietal: ten Bruggencate en Terwogt.

MIDDELIE, 4 Oct. Heden maakte onze geachte Leeraar, Ds. A. ten Have, ons bekend, dat hij eene beroeping naar Emst ontvangen en in ernstig beraad had genomen.

OOSTHUIZEN. Zie Nieuw-Vennep. (cl. Haarlem)

ZEELAND.

MIDDELBURG.

KOUDEKERKE, 5 Oct. Heden geschiedde het beroepingswerk door den Kerkeraad met medestemming van den ambachtsheer, den heer jhr. J. A. H. C. van Doorn van Koudekerke. Uit een viertal predikanten: J. Knottenbelt te O. en N. Wetering, J. van Dijk te Veen, E. Barger te Lunteren en J. W. Margadant te Ravenswaay, werd Ds. Knottenbelt beroepen.

ZOUTELANDE, 9 Oct. Tot Herder en Leeraar bij deze gemeente is hier beroepen N. E. van Laer Dinckgreve, Pred. te Hiaure c. a.

NIEUW- EN ST. JOOSTLAND, 12 Oct. Heden werd alhier uit het drietal, bestaande uit DD. J. Kunzli, Hulpprediker te Elberfeld, F. Sebesta, Pred. te Nicolcits in Moravië en W. Vliegenthart, Pred. te Goes, Ds. Sebesta beroepen.

VLISSINGEN, 13 Oct. Ds. B. Mossel, Pred. te Renkum, heeft voor het beroep herwaarts bedankt.

DOMBURG, 14 Oct. Weder zijn wij teleurgesteld, daar ook Ds. J. W. Lem bedankt heeft.

ZIERIKZEE.

St. ANNALAND, 11 Oct. Heden werden onze Diakenen aangenaam verrast door eene buitengewone gift van ƒ 25, in de voormiddag-godsdienstoefening gecollecteerd. Dubbel zouden wij dit liefdewerk door den Heer gezegend mogen achten, wanneer het, zoowel hier als elders, ruimschoots navolging mogt vinden.

OOSTERLAND, 21 Oct. De Cand. G. Vlug is hier beroepen, maar heeft bedankt.

GOES.

KATTENDIJKE, 29 Sept. Heden ontvingen wij het teleurstellende bericht, dat de heer P. F. van den Berg, Cand., ons beroep meende niet te kunnen aannemen.

WEMELDINGE, 29 Sept. Ook Ds. D. P. M. Huet heeft bedankt.

WILHELMINADORP, 29 Sept. De Cand. K. W. Vethake heeft het beroep naar deze gemeente aangenomen.

CATS, 29 Sept. Ds. W. van Dis heeft voor het beroep herwaarts bedankt.

NISSE, 19 Oct. Ds. H. W. van Lindonk, Pred. te Leusden, is bij deze gemeente beroepen.

CATS, 22 Oct. Tot predikant is hier beroepen de Candidaat G. H. van Kasteel.

IJZENDIJKE.

NIEUWVLIET, 20 Oct. Ter vervulling der vacature, ontstaan door het emeritaat van Ds. W. Gouda Quint, werd het volgende zestal predikanten gemaakt: DD. L. van 't Sant, te Heilo; C. Rogge, te Retranchement; E. J. van de Roemer, te St. Kruis; J. Visser, te Schoondijke; J. P. Clinge Doorenbos, te Rijssen, en G. van Wijhe, te Hoofdplaat. De eerste drie maakten het drietal uit; daarvan werd Ds. van 't Sant terstond met algemeene stemmen beroepen. Deze heeft echter tot ons leedwezen bedankt.

UTRECHT.

UTRECHT.

VREESWIJK, 27 Sept. In de voormiddag-godsdienstoefening van heden werd, als extra gift, voor onze Diaconie gecollecteerd zeven

gulden met begeleidend schrijven, dat dit geld, de spaarpenningen van den onlangs alhier overleden 16jarigen jongeling Jan van Beest, op zijne uitdrukkelijke begeerte, aan de Diaconie werden gegeven.

De Kerkeraad maakt hiervan met dankbaarheid melding, met den wensch, dat de daad van dezen edelen jongeling nog lang in herinnering blijve en ook elders navolging vinden moge.

TER AA, 30 Sept. Van hier is nog verzuimd te berigten, dat de heer E. Otten, candidaat bij het Provinciaal Kerkbestuur van Gelderland, de op hem uitgebragte electie en beroeping tot herder en leeraar dezer gemeente heeft aangenomen, waardoor het blijde vooruitzicht voor deze gemeente bestaat de in Junij door het vertrek van Ds. Peter naar Valkenburg openvallende Predikantsplaats zeer spoedig te zien vervuld.

WILNIS, 11 Oct. Diakenen der Hervormde gemeente alhier maken met dankbaarheid aan den onbekenden gever melding van eene gift ten bedrage van ƒ 300, door hen in de voormiddag-godsdienstoefening gecollecteerd.

BAAMBRUGGE, 14 Oct. Hier is beroepen de Candidaat G. van Dorssen.

UTRECHT, 14 Oct. Ds. M. J. Bouman, Pred. te Hoogland, is hier beroepen, maar heeft tot ons leedwezen bedankt.

BENSCHOP, 18 Oct. Nadat de van Koudekerke beroepen Leeraar, Ds. J. C. Eijkman Jr., heden morgen alhier bevestigd was door Ds. J. F. F. van den Hamme, Pred. te Polsbroek, aanvaardde hij des namiddags zijne bediening onder ons met I Tim. 1 : 15*a*.

LOPIKERKAPEL, 19 Oct. Heden werd alhier door stemgeregtigden beroepen de heer H. A. van Oostrum Soede, Cand. bij het Provinciaal Kerkbestuur van Overijssel.

's GREVELDUIN CAPELLE, 19 Oct. Ds. N. Warmolts, Pred. te Sexbierum heeft voor het beroep naar deze gemeente bedankt.

AMERSFOORT.

EEMNES-BINNEN, 20 Sept. Onze geachte Leeraar, Ds. J. Kool, beroepen naar Heusden, nam heden afscheid van ons met Joh. XV: 6—8. De gemeente beantwoordde zijn liefderijk woord met hare hartelijke zegenbede.

HOOGLAND, 27 Sept. Heden maakte onze leeraar Ds. M. J. Bouman aan de gemeente bekend, dat hij vrijheid had gevonden voor de beroeping naar de gemeente te Nederlangbroek en voor de toezegging van beroeping naar de gemeente te de Wilp te bedanken.

NIEUW-LOOSDRECHT, 27 Sept. Heden mogten wij de vacature vervuld zien. Ds. F. Lion Cachet werd als onze herder en leeraar bevestigd door Dr. P. H. J. van Ronkel, Pred. te Amsterdam, met Ps. CXVII. Des namiddags aanvaardde de bevestigde zijn dienstwerk in onze gemeente met Jes. XL: 6a.

AMERSFOORT, 2 Oct. Door het Kiescollegie is heden ter voorziening in de vacature, ontstaan door het vertrek van Ds. C. van Roggen, beroepen Ds. M. J. Bouman, Pred. te Hoogland, terwijl ter

voorziening in de vacature, ontstaan door het vertrek van Ds. H. C. V..orhoeve, is opgemaakt het volgende zestal van predikanten: E. A. G. van Hoogenhuyze, te Steenwijk; P. Bartstra, te Klundert; H. W. A. Verhoeff, te Charlois; D. P. M. Huët, te Dirksland; P. Deetman, te Nijkerk op de Veluwe, en E. W. Heinecken, te Renswoude, waarvan op het drietal zijn gebragt DD. van Hoogenhuijze, Verhoeff en Heinecken.

VREELAND, 2 Oct. Heden werd alhier tot Herder en Leeraar beroepen dr. P. D. Schouw Santvoort, Pred. te Leiderdorp.

OUD-LOOSDRECHT, 4 Oct. Bij afstand van den derden Consulent, Ds. B. Ch. Ledeboer, Pred. te Loenen aan de Vecht, leidde Ds. F. J. Herman, Pred. te Baarn, onzen van Lemele beroepen Predikant, Ds. F. Hopster, tot ons in met 1 Cor. IV: 1*a*. Onze nieuwe leeraar verbond zich aan ons met Cor. V: 14*a*.

EEMNES-BINNEN, 8 Oct. Nadat ter vervulling onzer vacature, ontstaan door het vertrek van Ds. J. Kool naar Heusden, op 5 dezer onder leiding van den Consulent, Ds. J. T. F. U. Lants, door den Kerkeraad Ds. Chr. Knap, Pred. te Kralingen, beroepen was, is na bekomen agreatie van den heer van Naamen van Eemnes de beroepsbrief heden aan den beroepene opgezonden.

HOOGLAND, 11 Oct. Heden maakte onze Leeraar, Ds. M. J. Bouman, aan de gemeente bekend, dat hij vrijheid had gevonden voor de beroepingen naar de gemeenten te Utrecht en te Vinkeveen te bedanken.

LEUSDEN, 14 Oct. Onze Leeraar, Ds. H. W. van Lindonk, is beroepen naar Nisse.

LEUSDEN, 16 Oct. Onze Predikant, Ds. H. W. van Lindonk, is bij de gemeente te Heukelom beroepen.

AMERSFOORT, 17 Oct. Bij den Kerkeraad is heden van Ds. M. J. Bouman, Pred. te Hoogland, het berigt ingekomen, dat hij de door het Kiescollegie op hem uitgebragte beroeping tot Pred. alhier niet kon aannemen.

AMERSFOORT, 25 Oct. Uit het bovengemelde drietal is beroepen Ds. E. A. G. van Hoogenhuijze, Pred. te Steenwijk. Van Ds. M. J. Bouwman ontvingen wij het teleurstellende bericht, dat hij voor het beroep herwaarts bedankte.

ZEIST. Zie Amstelveen (cl. Amsterdam).

WIJK.

NEDERLANGBROEK, 19 Sept. Tot Herder en Leeraar bij deze gemeente is beroepen Ds. M. J. Bouman, Pred. te Hoogland.

FRIESLAND.

LEEUWARDEN.

ROTTEVALLE, 4 Oct. Heden werd Ds. J. Dommisse, overgekomen van Stavoren, tot ons ingeleid door onzen voormaligen Predikant, dr. H. Wijbelingh, thans emer. pred., woonachtig te Arnhem,

met eene toespraak naar Joh. XVI: 23*a*. De bevestigde begon zijn dienstwerk met Ps. CXXII: 9*b*.

GARIJP, 11 Oct. Heden namiddag nam onze beminde Leeraar, Ds. G. van Herwaarden, beroepen naar Loosduinen, afscheid van ons, sprekende naar aanleiding van Gen. XII, 8*b*.

LEEUWARDEN, 19 Oct. Ds. J. Romeny, sedert 1856 Pred. alhier, nam voor zijn vertrek naar Brummen, Zondagavond afscheid van zijne gemeente, naar aanleiding van Hand. 11: 23*b*.

SNEEK.

LUTKEWIERUM, 20 Sept. Onze geachte Predikant, Ds. J. H. Leemhuis, heeft tot veler blijdschap in deze gemeente voor de beroeping naar Lutkegast bedankt.

WOLSUM EN WESTHEM, 27 Sept. Heden nam onze naar Bergambacht vertrekkende Leeraar, Ds. J. J. van der Weijde afscheid van ons met Deut. 30: 19.

OPPENHUIZEN c. a., 27 Sept. Ds. M. Sjoers maakte heden aan de gemeente bekend, dat hij bedankt had voor de toezegging van beroeping naar Oosterbierum, in de afgeloopen week door hem ontvangen.

PARREGA c. a., 19 Oct. Tot predikant bij deze gemeente is gekozen Ds. W. H. G. Harders, Pred. te Gramsbergen.

WARNS c. a., 19 Oct. Heden is hier het beroep uitgebracht op den heer J. G. Bruining, cand.

FRANEKER.

LOLLUM, 27 Sept. Heden nam onze geachte Leeraar, Ds. G. Landweer, na verkregen emeritaat, een hartelijk afscheid van de gemeente met 2 Cor. VI: 1.

SPANNUM c. a., 4 Oct. Ds. J. Krull verblijdde ons heden met het berigt, dat hij ook voor de beroeping naar Fijnaart c. a. bedankt had.

EDENS, 5 Oct. Heden voormiddag had alhier de plegtige wijding van ons aanmerkelijk vergroot kerkgebouw plaats. Onze Leeraar Ds. J. Krull, sprak bij die gelegenheid naar aanleiding van Psalm LXXXIV.

SEXBIERUM, 11 Oct. Tot onze blijdschap deelde onze geachte leeraar, Ds. N. Warmolts, ons in de morgen-godsdienstoefening mede, dat hij voor de op hem uitgebragte beroeping naar 's Greveldnin Kapelle had bedankt, zich op nieuw aan de gemeente verbindende.

MAKKUM, 14 Oct. Ds. H. M. M. Rappard heeft het beroep herwaarts aangenomen.

OOSTERBIERUM, 19 Oct. Nadat achtereenvolgens bedankt hebben Ds. J. Moulijn en Ds. M. Sjoers is hier beroepen de Cand. G. Vlug.

DOKKUM.

AKKERWOUDE c. a. 20 Sept. Heden is als Herder en Leeraar bij deze gemeente bevestigd de heer R. H. Drijber, candidaat bij het Provinciaal Kerkbestuur van Noordbrabant, door zijnen vriend, Ds. G.

Heeres, Pred. te Zuidhorn. De bevestiger had tot tekst gekozen 2 Tim. I: 7. Des namiddags aanvaardde de bevestigde zijn dienstwerk met eene leerrede naar 1 Tim. IV: 8*b*.

SURHUISTERVEEN, 27 Sept. Tot ons leedwezen vernamen wij heden van onzen Leeraar, Ds. R. A. Damsté, dat hij de beroeping naar Nieuw Dordrecht had aangenomen.

DOKKUM, 18 Oct. Na heden voormiddag door zijnen ambtgenoot te zijn bevestigd, trad heden avond Dr. H. van Veen Jr., van Oude Pekela tot ons overgekomen, voor de eerste maal voor de gemeente op met eene toespraak naar Matth. XIII: 3*b*. Met onverdeelde aandacht volgde de buitengewoon groote schare den Prediker, die op de duidelijkste wijze met echt mannelijke rondborstigheid zijne opvatting der godsdienstprediking blootlegde. Zijn komst zij der gemeente ten zegen!

HEERENVEEN.

URETERP c. a., 3 Oct. Onze Herder en Leeraar, Ds. Th. van Berkum, deelde ons heden mede eene ontvangen beroeping naar Oude Niedorp c. a. te zullen aannemen.

PEPERGA c. a., 4 Oct. Heden werd onze van Oudeschild overgekomen Leeraar, Ds. M. Wassenaar, alhier bevestigd door zijnen zwager, Ds. J. Kapteyn, Predikant te Harich, met een rede over Matth. XIII: 32. Des namiddags aanvaardde de bevestigde zijne Evangeliebediening onder ons, sprekende over Joh. IX: 14*a*.

LEMMER, 14 Oct. Heden werd met overgroote meerderheid van de uitgebragte stemmen van Floreenpligtigen tot predikant alhier benoemd Ds. J. van Heerde, Pred. te Oudewater, op wien nu onmiddellijk door den Kerkeraad de beroeping werd uitgebragt.

HOORNSTERSWAAG, 18 Oct. Heden nam onze leeraar, Ds. O. de Boer, afscheid van ons met de woorden Matth. XXIV: 13.

OVERIJSSEL.

ZWOLLE.

LEMELE EN ARCHEM, 27 Sept. Heden nam Ds. F. Hopster een hartelijk afscheid van deze gemeente, sprekende naar Hand. XX: 32.

NIEUW-LEUSEN, 27 Sept. Onze Predikant, Ds. C. J. Boers deelde ons heden mede, dat de beroeping naar Stad aan 't Haringvliet door hem was aangenomen.

DEVENTER.

DELDEN, 4 Oct. Thans zijn onze beide predikantsplaatsen weder vervuld. Nadat heden voormiddag Ds. A. A. van Meurs, door zijnen ambtgenoot, Ds. P. C. van Wijk, die onlangs tot ons was overgekomen, bevestigd was geworden tot leeraar van deze gemeente, aan-

vaardde hij heden namiddag zijn dienstwerk in ons midden met eene toespraak naar Matth. IV: 4*a*.

DIEPENHEIM, 14 Oct. Tot Predikant werd alhier beroepen Ds. J. G. van Walsem, Pred. te Wateringen. Met hem was op het tweetal, ter electie den regthebbenden aangeboden, geplaatst Ds. A. Alberti, Pred. te Rekken.

ENTER, 15 Oct. Heden is hier beroepen de Candidaat G. van Dorssen.

ENSCHEDÉ, 22 Oct. Ds. H. J. James, Pred. te Heerde, heeft het beroep naar deze Gemeente bereidvaardig aangenomen.

KAMPEN.

KAMPEN, 4 Oct. Heden werd aan de gemeente kennis gegeven, dat aan haren oudsten leeraar, Ds. W. A. van Meurs op zijn verzoek, wegens voortdurende ongesteldheid, door het Provinciaal Kerkbestuur van Overijssel is toegekend eervol emeritaat, ingaande 1 October 1874. Ruim 39 jaren, waarvan nagenoeg 33 te Kampen en de overige te Longerhouw c. a. en Genemuiden, diende Ds. van Meurs de gemeente die hij lief had, met stillen ijver en gemoedelijke trouw. Moge de hem toegekende, welverdiende rust nog krachtig meêwerken tot zijne herstelling en zoo de gemeente nog lang door zijnen wandel in haar midden worden gesticht. Zijne gezondheid liet hem niet toe reeds nu een woord van afscheid tot de gemeente te spreken.

— 22 Oct. Ter vervulling der nog altijd voortdurende vacature, ontstaan door het vertrek van Ds. J. A. Gerth van Wijk in Augustus 1872, formeerde het Kiescollegie (nadat reeds drie beroepingen te vergeefs waren uitgebragt) het navolgende zestal van predikanten: DD. C. A. Renier te Bergschenhoek, W. Kraijenbelt te Bodegraven, J. J. A. Ploos van Amstel te Hilversum, E. A. Lasonder te Oldenbroek, H. J. P. van der Linden te Hillegersberg en H. W. A. Verhoeff te Charlois; waaruit Ds. Kraijenbelt heden beroepen werd.

BLOKZIJL, 4 Oct. Heden had de bevestiging plaats van Ds. J. M. Wilod Versprille. Bij afstand van den Consulent trad als bevestiger op Ds. A. Wilod Versprille, Pred. te Rosenburg, vader van den jeugdigen leeraar, die daarvoor tot tekst had 2 Cor. XII: 9a. Aan de handoplegging nam, behalve de bevestiger, de Consulent deel. Des namiddags aanvaardde de nieuwe leeraar zijne bediening, sprekende naar Zach. VIII: 19, de laatste woorden.

VOLLENHOVE, 5 Oct. Ook Ds. H. Hasselmen, Pred. te den Ham, heeft voor de beroeping bedankt.

ZWARTSLUIS, 14 Oct. Ds. W. Zegers, Pred. te Gorinchem, die hier beroepen was, heeft bedankt.

GRONINGEN.

GRONINGEN.

GRONINGEN, 4 Oct. Na den 30 September het Hoogleeraarsambt alhier te hebben aanvaard met eene rede over „de wetenschap van den Godsdient en de Christelijke theologie", trad de heer G. H. Lamers heden avond voor het eerst als akademie-prediker op, sprekende over 2 Cor. I: 20.

LUTJEGAST, 14 Oct. Ds. J. H. Leemhuis heeft voor de beroeping herwaarts bedankt.

GRONINGEN, 14 Oct. Ds. E. B. Gunning, Pred. te Alkmaar, is tot Pred. bij deze gemeente beroepen.

WINSCHOTEN.

OUDESCHANS, 27 Sept. Heden nam onze naar Sleen beroepen leeraar en vriend, Ds. H. H. Heerspink, een biddend afscheid naar aanleiding van Joh. XVII: 11*b*, waarna hem op het einde de zegenbede der gemeente werd toegezongen.

OUDE PEKELA, 8 Oct. Heden avond maakte het Kiescollegie alhier het volgende twaalftal ter voorziening in de vacature onzer tweede predikantsplaats, door het aanstaand vertrek van onzen jongsten Predikant, Dr. H. van Veen: DD. J. H. L. Bouman te Kolhorn, W. J. Coenen te Batenburg, E. Coldeweij te Nieuwe Schans, A. L. van Hoorn te Rottum, R. J. Jungius te Drempt, N. Kamp te Nieuw Stadskanaal, J. van Konijnenburg te Hoogeveen, Dr. W. H. Kosters te Heenvliet, J. H. Leemhuis te Lutkewierum, Dr. J. Pelinck te Dwingelo, V. R. Sikkes te ter Apel en W. J. H. van der Zwaag te Twijzel.

— 11 Oct. Heden nam Ds. van Veen een aandoenlijk afscheid van de gemeente. Zijn laatste daartoe gesproken woord beantwoordde onze overblijvende Predikant, Ds. Ant. Boon, namens haar, met eene hartelijke toespraak, zij zelve nog met de gewone zegenbede.

APPINGADAM.

LELLENS, 27 Sept. Heden mogten wij tot onze blijdschap vernemen, dat onze Predikant Ds. F. J. Kijff Boerma, voor de beroeping naar Wilnis heeft bedankt. Tot bewijs, dat men hem gaarne in ons midden houdt, strekke, dat het jaarlijksch tractement met *ƒ* 200 is vermeerderd geworden.

JUKWERD, 7 Oct. Heden was er feestvreugde in de pastorij dezer kleine gemeente. Ds. H. van der Helm was voor 25 jaren op genoemden datum in haar midden bevestigd als Herder en Leeraar, en hij herdacht thans dankbaar dit vierde eener eeuw, over hetwelk geene droevige herinneringen eenige schaduw wierpen. Hij had zich altijd in de hartelijkste toegenegenheid zijner gemeente mogen verheugen, en ontving daarvan ook nu in kostelijke geschenken de schoonste bewijzen. Uit naam der Ringbroeders bood de Praetor hem met hartelijke

toespraak eene gedachtenis aan. Ook op vele andere wijzen gaven andere vrienden hem bewijzen hunner liefde en hoogachting. Moge de band, die den jubilaris en zijne leeraarlievende gemeente verbindt, tot beider zegen nog vele jaren onverbroken blijven.

ONDERDENDAM.

OBERGUM, 23 Oct. Uit het vroeger opgemaakte zestal van Predikanten werd door stemgeregtigden ter aanbieding aan den Collator een tweetal gekozen, bestaande uit DD. S. H. A. Begemann te Aduard en F. J. Kijff Boerma te Lellens, waaruit eerstgenoemde beroepen is.

NOORD-BRABANT.

's HERTOGENBOSCH.

ENGELEN, 27 Sept. Wij ontvingen heden de voor ons aangename mededeeling, dat onze leeraar, Ds. W. Oudegeest, besloten had voor de toezegging van beroeping naar de gemeente te Oosterdijk te bedanken.

OIJEN, 27 Sept. Ds. H. van Woudenberg Hamstra hield heden zijne intrede met 2 Cor. IV: 2, het laatste gedeelte met weglating der woorden „in tegenwoordigheid Gods". Bevestiging door den consulent, Ds. J. A. Timmerman, Pred. te Oss, naar Filip. IV: 8.

BREDA.

BERGEN OP ZOOM, 13 Oct. Uit het gemelde drietal is beroepen Ds. J. A. Tours, Pred. te Sandpoort, die dit beroep bereidvaardig heeft aangenomen.

FIJNAART, c. a. 19 Oct. Ds. J. Krull, Pred. te Spannum c. a., hier beroepen, heeft tot ons leedwezen bedankt.

HEUSDEN.

'S GREVELDUIN-CAPELLE, 24 Sept. Heden werd alhier tot Predikant beroepen Ds. N. Warmolts te Sexbierum.

UITWIJK c. a., 29 Sept. Na keuze door den Ambachtsheer uit een tweetal van Predikanten is hier beroepen Ds. G. O. W. van Geytenbeek, Pred. te Scherpenisse c. a.

HEUSDEN, 4 Oct. Deze dag was voor de gemeente een dag van blijdschap. Onze van Emnes-binnen overgekomen leeraar Ds. J. Kool, na des voormiddags door den consulent, Ds. D. Niessen, Pred. te Wijk bij Heusden, in zijn heilig dienstwerk te zijn bevestigd naar 2 Tim. IV: 5*b*, deed des namiddags zijne intrede met Hand. 15: 17—20.

LOON-OP-ZAND, 14 Oct. Alhier werd tot Predikant beroepen Ds. J. E. Steenbakker Morilyon Loysen, Pred. te Oud-Beijerland, die echter bedankt heeft.

SPRANG, 16 Oct. Thans is hier beroepen Ds. J. A. C. Nonhebel, Pred. te Aalburg c. a.

's GREVELDUIN KAPELLE. Zie Sexbierum. (cl. Franken).

DRENTHE.

ASSEN.

RODEWOLDE, 11 Oct. Maandag 5 Oct. ll. was het 40 jaren sinds onze hooggeachte Predikant, Ds. P. H. Lulofs in de naburige gemeente Roden zijne Evangeliedienst had aanvaard, welke hij nu bijna 17 jaren in ons midden had voortgezet. De gemeente heeft, in een kostbaar en zeer smaakvol geschenk hem een blijvend aandenken van hare genegenheid geschonken.

Heden had zich eene zeer groote schare belangstellenden, zoowel uit deze gemeente als uit zijne vroegere en van elders, in het kerkgebouw verzameld. Voor haar trad nu de feestvierende Leeraar op, die met jeugdig vuur en ongeschokte kracht eene feestrede uitsprak, welke tot grondslag had Ps. CXI : 1.

Toen de heer J. Lunsingh Tonckens, Pred. te Peize, als oudste lid van den ring en 40jarige nabuur en vriend, een woord van heilwensch tot zijnen vriend besloot met het verzoek aan de gemeente en verdere aanwezigen om hem de bede van Gez. 91 : 8 toe te zingen, werd daaraan met geestdrift voldaan.

MEPPEL.

RUINEN, 7 Oct. Heden is hier het volgende zestal van Predikanten opgemaakt: DD. I. Sannes Spandaw te Grollo, W. M. Houwing te Vledder, W. de Visser te Lutten, C. P. de Groot te Veendam, F. H. Germs te Avereerst en . . Doorenbos te Rijssen.

DIEVER, 11 Oct. Op onzen tweeden avondmaalsdag maakte onze leeraar, Dr. C. Boon, gewag van zijne 40jarige Evangeliebediening. Blijvende en groote belangstelling in zijne Evangelieprediking, bijzondere getrouwheid van de gemeente, vele weldaden Gods genoten in de gemeente van Kockengen, Sassenheim, Medemblik, Zuidwolde en Diever gaven hem in God te roemen met vreugde.

COEVORDEN.

NIEUW-DORDRECHT, 28 Sept. Ds. R. A. Damsté, Pred. te Surhuisterveen, heeft de beroeping naar onze gemeente aangenomen.

SLEEN, 4 Oct. Heden werd Ds. H. Hitjer Heerspink alhier bevestigd door zijnen vader, Ds. J. B. F. Heerspink, Pred. te Gieten, die tot tekst had gekozen Hebr. XIII : 17 en 18*a*. 's Namiddags aanvaardde de bevestigde zijn dienstwerk met 2 Cor. I : 24.

SCHOONOORD, 11 Oct. Ingevolge stemming van bevoegde manslidmaten is heden door den Kerkeraad tot Pred. beroepen Ds W. Winsemius, Pred. te Bourtange, met wien op het drietal geplaatst werden DD. J. S. Spandaw te Grolloo en A. Adama te Wanneperveen.

NIEUW-AMSTERDAM, 18 Oct. Heden werd hier door het Kiescollegie beroepen Ds. A. L. van Hoorn, Pred. te Rottum, met wien op het twaalftal geplaatst waren DD. V. R. Sikkes te Klooster ter Apel, W. de Visser te Lutten, C. J. Bleeker te Schoonebeek, H. J. Offerhaus te Veenhuizen, J. Sannes Spandaw te Grollo en Schoonlo, A. Klein te Gieterveen, A. Adama te Wanneperveen, N. E. van Laer Dinckgreve te Hiaure en Bornwerd, W. Winsemius te Bourtange, J. W. A. Woldringh te Blokzijl, P. Zuidema te Horsten, en daarna de eerste vijf op het zestal, de eerste twee op het drietal.

CHRISTELIJKE GEREFORMEERDE KERK.

OUDEGA, 18 Sept. Heden nam onze geachte Leeraar, P. Vlieg, na eene 8jarige gezegende werkzaamheid afscheid van deze gemeente, naar 2 Petr. I: 19.

NAALDWIJK, 16 Sept. Ter voorziening in de bestaande vacature is door onze gemeente beroepen A. G. de Waal, te Velp.

STEDUM, 17 Sept. Door onze gemeente is thans beroepen R. Mulder, te Souwert.

WIRDUM, 20 Sept. Na het bedanken van Cand. Noordewien is hier beroepen Ds. M. van der Mast, te Zutphen.

VEENWOUDSTERWAL, 20 Sept. Beroepen L. van Dellen, te Hoogkerk, met wien op het drietal stonden C. Kuiper, te Zegwaard, en W. J. Thijssen, te St. Anna Parochie.

HEERENVEEN, 20 Sept. Tot onze blijdschap heeft onze geachte Leeraar W. Doorn voor de roeping naar 's Hage bedankt.

MARRUM, 21 Sept. Na in de morgenure tot ons te zijn ingeleid, verbond onze beroepen Leeraar P. Vlieg zich gisteren namiddag plechtig aan de gemeente met Hand. X: 36.

HARDINXVELD, 22 Sept. Door de gemeente alhier is beroepen Cand. J. Boss.

WESTERGEEST, 22 Sept. Beroepen Cand. G. A. de Walle.

BOLSWARD, 22 Sept. Door onzen Kerkeraad is het volgende drietal geformeerd: J. Bakken te Stroobos, G. de Braal te Apeldoorn en A. van den Sluijs, te Bergum.

VROOMSHOOP, 23 Sept. Met algemeene stemmen is hier beroepen H. op 't Holt, te Heemse.

ZALK, 27 Sept. Heden is hier met volstrekte meerderheid van stemmen beroepen K. Kleinendorst, te Vlaardingen.

ALPHEN, 27 Sept. Na een ruim tienjarig verkeer onder ons, nam onze geachte Leeraar W. Diemen heden afscheid bij zijn vertrek naar Dockum. Z.Ew. sprak bij deze gelegenheid over Matth. XXVIII: 20.

VLAARDINGEN, 27 Sept. Heden zijn peremtoir geëxamineerd en tot de heilige bediening toegelaten de Candidaten J. Contant en J. van der Linden.

DE LIER, 30 Sept. Met goed gevolg peremtoir geëxamineerd en

tot de bediening des Woords toegelaten Cand. J. Graansma alhier beroepen.

BOLSWARD, 4 Oct. Uit het bekende drietal is door de gemeente beroepen A. van den Sluijs, te Bergum.

UELSEN, 4 Oct. Tot onze blijdschap heeft Cand. G. A. de Walle onze roeping aangenomen.

NAALDWIJK, 4 Oct. Zeer verblijdend was ons het bericht, dat A. G. de Waal te Velp onze roeping hoopt op te volgen.

STEDUM, 4 Oct. Zeer teleurstellend was ons het bericht, dat R. Molder te Souwert voor onze roeping heeft bedankt.

AXEL, 4 Oct. Heden nam onze geachte Leeraar, O. C. Doornbos, afscheid van deze gemeente met Hand. XX: 31, 32.

DOCKUM, 4 Oct. Heden genoten we het voorrecht, dat onze beroepen Leeraar, W. Diemer, in ons midden werd bevestigd door onzen Consulent, Ds. E. Seeger te Livessens, met Joh. XV: *27a*. 's Namiddags hield de bevestigde zijn intrêe naar Hebr. VIII: 1, 2.

MARUM, 4 Oct. Met groote meerderheid van stemmen beroepen A. Jamers, te Vries.

MIDDELHARNIS, 6 Oct. Beroepen door onze gemeente J. W. A. Notten, te Leeuwarden.

BERGUM, 6 Oct. Tot onze innige vreugde heeft onze geachte Leeraar, A. van der Sluis, voor de roeping naar Stads-Kanaal bedankt.

ZEGWAARD, 6 Oct. Onze geachte Leeraar, C. Kuijper, heeft tot algemeene blijdschap voor de roeping naar Burum kunnen bedanken.

's GRAVENDEEL, 6 Oct. Ook voor de roepingen naar Giessendam en Harlingen heeft onze geliefde Leeraar, A. H. Gezelle Meerburg, bedankt. De naam des Heere zij geloofd.

AMSTERDAM, 6 Oct. Heden is door de Candidaten P. Nieuwenhuis en J. Westerhuis met goed gevolg het peremtoir-examen afgelegd.

LUTTEN a./d. DEDEMSVAART, 7 Oct. Heden is uit het drietal: R. H. Vos te Ruinerwold, A. Brink te Neuzen en J. W. de Lang te Hasselt, door de gemeente eerstgenoemde beroepen.

STADS-KANAAL, 10 Oct. Met bijna algemeene stemmen beroepen E. Seegers, te Livessens.

ALMKERK, 11 Oct. Uit het door den Kerkeraad voorgestelde tweetal: L. van der Valk te Delft en J. Hessels te Bedum, is door de gemeente eerstgenoemde met bijna algemeene stemmen beroepen.

BOLSWARD, 11 Oct. Heden nam onze Leeraar, H. Vissink, na $5^1/_2$ jaar gezegend onder ons gearbeid te hebben, afscheid van deze gemeente. Des Heeren zegen vergezelle hem naar zijne nieuwe standplaats.

KOUDUM, 11 Oct. Heden werd ons nieuw kerkgebouw voor de dienst des Woords geopend. Na des morgens in de Oude Kerk gesproken te hebben over Exod. XXXIII: 15, hield onze Leeraar, E. Kropveld, bij gelegenheid van de plechtigheid der inwijding in het nieuwe gebouw eene rede over Jezaia LVI: *7b*.

HIJKEN, 11 Oct. Onze geachte Leeraar, G. Westrik, herdacht

heden zijne vijf-en-twintigjarige Evangeliebediening, waarvan Z.Ew. zes jaar onder ons arbeidde.

GAMEREM, 11 Oct. Heden is hier beroepen J. Schotel, te Dinteloord.

HEINKENSZAND, 12 Oct. Heden is door den Kerkeraad het volgende viertal geformeerd: P. A. Bergsma, te Zaamslag; P. den Boer, te Veere; J. Schuurman, te Zwartewaal, en Cand. J. Slager.

STELLENDAM, 12 Oct. Na het bedanken van Cand. J. Alting is hier beroepen Cand. J. Boss.

HAARLEM, 12 Oct. Beroepen J. Juch, te Sliedrecht.

ARUM, 12 Oct. Door de gemeente alhier is thans een beroep uitgebracht op J. Bakker, te Stroobos.

MELISKERKE, 12 Oct. Gisteren werd in ons midden bevestigd door onzen Consulent P. den Boer, te Veere, onze beroepen Leeraar O. C. Doornbos, die zich 's namiddags plechtig aan de gemeente verbond.

CHARLOIS, 12 Oct. Gisteren genoten we het voorrecht, dat we voor het eerst in ons nieuw kerkgebouw mochten vergaderen Met dankzegging en gebeden werd het voor de dienst des Woords geopend en den Heere opgedragen door onzen Leeraar J. van Mantgem, die bij deze gelegenheid sprak over 1 Sam. VII: 12*a*.

GASSELTER-NIEUWVEEN, 13 Oct. J.l. Zondag nam onze Leeraar E. Bronsema afscheid van deze gemeente, na 3 jaar en 8 maanden met ijver onder ons werkzaam te zijn geweest.

DORDRECHT, 15 Oct. Met algemeene stemmen toegelaten tot de H. Bediening Cand. Ph. Eskes, door de classis Dordtrecht.

STELLENDAM, 17 Oct. Heden ontvingen we de blijde tijding, dat Cand. J. Boss onze roeping heeft aangenomen.

BURUM, 18 Oct. Uit een door den Kerkeraad voorgesteld tweetal is door de gemeente beroepen P. van der Sluijs te Amsterdam.

BUNDE, 18 Oct. Heden is door onze gemeente beroepen G. Hemkes, te Stads-Musselkanaal.

BRIELLE, 18 Oct. Een feestdag was ons heden bereid. Na 25 jaren herderloos te zijn geweest, werden we heden door de goede hand Gods over ons in het bezit van een leeraar gesteld. Onze beroepen Leeraar, Cand. J. Contant, werd in ons midden bevestigd door onzen Consulent J. Schuurman, te Zwartewaal, naar Matth. XXVIII: 19*b*. De bevestigde deed zijn intreê met 1 Thim. VI: 12*b*.

WAPENVELD, 18 Oct. Heden werd onze beroepen Leeraar E. Bronsema, onder ons bevestigd door onzen Cons. J. Strijks, te Hattem. De bevestigde trad 's namiddags voor ons op en verbond zich op hartelijke wijze aan de gemeente.

BREUKELEN, 18 Oct. Heden nam onze geachte Leeraar, C. S. Boss, afscheid van de gemeente naar 2 Cor. VI: 1. Met smart zien we Z.Ew. vertrekken, dien we slechts één jaar in ons midden mochten bezitten.

WADDINXVEEN, 19 Oct. Beroepen N. J. Engelberts, te Hazerswoude, die tot onze blijdschap ook de roeping heeft aangenomen.

SUAWOUDE, 19 Oct. Gisteren aanvaardde onze beroepen Leeraar

H. Vissink de bediening onder ons. Des morgens bevestigd door Docent H. de Cock, verbond Z.Ew. zich 's namiddags plechtig aan de gemeente, die al aanstonds geschokt werd door het bericht, dat Z.Ew. eene roeping had ontvangen als Docent van de ware Holl. Geref. gemeente in N. Amerika.

ROTTERDAM, 20 Oct. De classis Rotterdam heeft, bijgestaan door de Deputatie der Prov., Cand. G. Noordewien onderzocht en met algemeene stemmen tot de H. Bediening toegelaten.

NIEUWENDIJK, 21 Oct. Heden is hier geëxamineerd en met algemeene stemmen tot de H. Bediening toegelaten Cand. J. Alting.

EMBDEN, 27 Oct Door onze gemeente is thans beroepen G. Breitsma, te Schoonebeek.

REMONSTRANTSCHE BROEDERSCHAP.

OUDE WETERING, 26 Sept. Uit het bestaande viertal werd heden door de stemgeregtigde leden der gemeente tot herder en leeraar beroepen Dr. W. A. Terwogt, Ned. Herv. Pred. te Simonshaven.

EVANGELISCH-LUTHERSCHE KERK.

ARNHEM, 18 Oct. Heden gedacht onze geliefde Leeraar Ds. A. J. Schröder zijne veertigjarige Evangeliedienst in ons midden, en bepaalde in de morgen-godsdienstoefening de gemeente met 1 Kor. III : 21, tot het besef van haar hoogen christelijken stand. Dat deze zamenkomst met de meeste belangstelling werd bijgewoond, behoeft wel geene vermelding voor hen, die weten wat Schröder gedurende dat tijdvak voor de Arnhemsche gemeente geweest is.

HERSTELD EVANGELISCH LUTHERSCHE KERK.

AMSTERDAM, 7 Oct. Heden is in de vergadering der Algem. Kerk-Commissie der Herst. Evang.-Luthersche Kerk, na afgelegd examen tot proponent bevordert de heer Jan Arend Helper Sesbrugger, en daardoor toegelaten tot de Evangeliebediening in het Hersteld Evang.-Luthersche en in het Evang.-Luthersche Kerkgenootschap.

DOOPSGEZINDE GEMEENTEN.

ALMELO, 1 Oct. Ter voorziening in de bestaande vacature is hier het volgende drietal opgemaakt: DD. J. Molenaar, Pred. te Berlicum; H. Boetje, Pred. te Harlingen, en S. Kutsch Loijenga te Bolsward.

MENSINGAWEER, 2 Oct. De Proponent A. Sipkema heeft ons beroep aangenomen, terwijl hij voor dat naar Appelscha bedankt heeft.

EENIGE OPMERKINGEN OVER DE NIEUWE REDACTIE VAN ART XI VAN HET ALGEMEEN REGLEMENT DER NEDERLANDSCHE HERVORMDE KERK. [1]

Het Moderamen van uwe vereeniging, M. H., heeft mij opgedragen, om met een enkel woord de bespreking der nieuwe redactie van art. XI onder u in te leiden. Met opzet zeg ik een enkel woord, want het ligt volstrekt niet in mijn plan om een uitgebreid referaat te geven. Dit zou met het doel onzer bijeenkomst in strijd en ook vrij overbodig wezen. Wij komen van daag niet bij elkander om naar lange referaten te luisteren, maar om onderling te overleggen, wat ons tegenover de jongste synodale voorstellen te doen staat.

Daar is dikwijls ook in dezen kring gezegd: „dat durft de Synode niet." Het blijkt nu, dat zij veel, ja alles durft, waar zij bemerkt dat de kerkelijke stroom haar boven het hoofd wast. Zij heeft niet den moed om de kerk vrij te laten, maar wel den overmoed tot redding harer eigene po-

---

[1] Referaat, voorgedragen op de jongste vergadering der Ned. Herv. Predikanten-vereeniging te Utrecht.

sitie, om de vrijheid en de rechten der gemeente aan te tasten. Het is voor haar gelijk voor onze gansche kerk eene levenskwestie. Laat zij het bestaande proces doorwerken, dan verliezen de modernen als kerkelijke partij meer en meer hun terrein; zij moet er op ingrijpen, wil zij dit voorkomen. Van daar verandering van tactiek. Men bepaalt zich niet tot het vroegere „laissez-aller"; men tast de grondslagen der kerk aan en poogt de positie der modernen bij de wet te verzekeren. De nieuwe redactie van art. XI en art. XXXVIII zijn er het bewijs van. Over het laatste terstond een enkel woord, met het eerste begin ik.

Is art. XI van het Alg. Reglement voor onze kerk van zoo groot gewicht, dat wij er het harnas voor moeten aantrekken? Die vraag dient voorop te gaan. Natuurlijk valt, als men tegenwoordig over art. XI spreekt, op de welbekende uitdrukking: „handhaving der leer" allen nadruk.

Men zou aldus kunnen redeneeren: handhaving der leer, het is toch maar eene doode letter, wat doet het er nu toe of deze woorden uit ons Alg. Reglement verdwijnen? Hiertegenover merk ik dit op. Eene doode letter, voor wie? Voor hen die zich aan de belijdenis onzer kerk vasthouden? Volstrekt niet; zij zullen er mede rekenen. Voor hen, die er mede hebben gebroken? Evenmin; de geschiedenis van den dag leert ons, dat hun dit artikel geducht in den weg staat. Een artikel, hetwelk aandringt op handhaving der belijdenis, kan een prikkel voor het geweten worden. Ik erken dat van de volle toepassing van art. XI onder de bestaande omstandigheden moeilijk sprake kan wezen, doch daarom mag het nog niet geroijeerd worden. Artikelen, welke het wezen der kerk raken, mogen niet van de genade der omstandigheden afhangen. Wat eischt het artikel in kwestie? De erkenning en heerschappij onzer gereformeerde belijdenis. Met dien eisch moeten

allen, aan wie eene kerkelijke bediening is toevertrouwd, rekenen. Kan men hem niet overal doen gelden, de goedgezinde besturen zullen steeds meer van haar uitgaan, zich in hun geweten er door gebonden gevoelen, door hunne daden het recht er van erkennen. Handhaving der leer onderstelt dat het beginsel onzer belijdenis in ons kerkelijk leven zijne volle beteekenis verkrijge. Aan art. XI is niet voldaan met eenige moderne predikanten aan te klagen of af te zetten, het eischt de handhaving der belijdenis tegenover alles, wat in ons kerkelijk leven daarmede in strijd is. Aan ieder bestuur zegt het niet maar wat bestreden, doch ook op welke lijn voortgegaan moet worden. Mij dunkt, niet alleen de juridische maar ook deze zijde moet in het oog worden gehouden. Wij kunnen art. XI in onze wetgeving niet prijs geven, omdat het ons zegt, niet alleen dat onze kerk eene belijdenis gehad heeft, maar nog heeft. Met dit artikel is het heden aan het verleden verbonden, de historische lijn wordt niet afgebroken maar voortgezet. Wilt ge het anders, duidelijker, krachtiger uitgedrukt hebben, goed; maar laten wij toch dit weinige, hetwelk veel meer onderstelt en uitdrukt dan oppervlakkig wel schijnt, niet prijs geven, opdat niet alles uit onze reglementen verdwijne, wat ons nog zegt dat wij eene kerk hebben. Doch genoeg. Door veel, wat u allen bekend en in deze dagen dikwijls genoemd is, kan de stelling worden gehandhaafd, dat het behoud van art. XI voor onze kerk van principieel belang is.

Wordt dit toegegeven, dan staan wij voor de vraag: heeft de tegenwoordige synode recht om dit artikel aan te raken? Kan zij tot ons zeggen: „Gijlieden kunt alarm roepen zooveel gij verkiest, maar ik ga de grenzen van mijne bevoegdheid volstrekt niet te buiten? De slotbepaling van het Alg. Reglement geeft mij het recht zoo vele wijzigingen en veran-

deringen voor te stellen, als ik noodig acht, en boven geen enkel artikel staat voor mij een „noli mi tangere." Naar mijne overtuiging baat hier tegen een beroep op de letter der slotbepaling al zeer weinig. Maar wel moet op eene historische interpretatie worden aangedrongen. Dan kan het niet twijfelachtig heeten, of de synode gaat met de nieuwe redactie van art. XI hare bevoegdheid te buiten. Ik herinner aan wat in 1816 namens den koning door den heer Repelaer van Driel aan de classis van Amsterdam is geantwoord. Uitdrukkelijk wordt gezegd, dat de macht van het synode — de synode was toen nog onzijdig — niet grooter is dan die der vroegere provinciale synoden en dat wat de leer betreft, de verplichtingen van deszelfs leden en die van alle andere kerkbesturen, in het 9de artikel van het Alg. Reglement, hetwelk de handhaving der leer vordert, begrepen zijn. Met dit mandaat en onder deze verplichting dus is de synode opgetreden. Wie geeft haar het recht dat mandaat te veranderen en zich eenvoudig van die verplichting te ontslaan? Tegen zulk eene willekeur is niets gewaarborgd. Wel zegt het Reglement van 52: „Bij de synode berust de hoogst wetgevende, rechtsprekende en besturende macht," maar deze uitdrukkingen geven de synode geen recht om zich nu toe te eigenen, wat zij in 1816 niet bezeten heeft. Zij heeft haar mandaat uit de handen van den staat gekregen, en van geen ander kan er sprake wezen, zoolang niet de gemeente het heeft gewijzigd of vernieuwd. Bovendien er zijn grenzen welke geen bestuur, onder welke omstandigheden ook geboren, mag te buiten gaan. Geen synode, hoe ook ontstaan, mag bepalingen in het leven roepen, welke het wezen der kerk aantasten en hare geschiedenis verloochenen. Naast het geschrevene recht is er ook een natuurlijk recht, grondslag van het eerste, waaraan ieder bestuur, ook eene synode onderworpen is. Waarlijk het gaat

niet aan, dat deze zoude kunnen voorstellen wat haar goed dunkt. Zij is gebonden door haar mandaat, door hare geschiedenis, bovenal door de belijdenis der kerk. Vergeet zij dat, handelt zij hiermede in strijd, al kan zij ook voor hare voorstellen de door de wet vereischte meerderheid verkrijgen, feitelijk verliest zij bij de gemeente haar radicaal. Met nadruk moet er daarom op gewezen worden, dat de synode krachtens haar mandaat geheel en al onbevoegd is tot wat zij de kerk nu wil opdringen.

Vergeten wij toch niet, en zoo kom ik tot wat wij in de nieuwe redactie voor ons hebben, dat het hier geen nadere omschrijving, geen betere formuleering van art. XI geldt, maar iets geheel nieuws, waarvan de geest en bedoeling met het bestaande in beslisten strijd zijn. Wel mag het een wonderlijk artikel heeten, wat ons door de synode van '74 wordt aangeboden. Wie redeneert in eene wet? Doch deze formeele kwestie laat ik rusten, ofschoon zij wel degelijk van belang is. Men schijnt, om alle partijen eenigzins te bevredigen, te willen verbergen, waartoe men eigenlijk hoopt te komen. De eerste indruk bij de lezing der nieuwe redactie is: dat loopt goed, dat is wel aardig bedacht, doch wanneer men tot den eigenlijken zin doordringt, kan men zijne verontwaardiging maar moeilijk bedwingen. Men wil iets anders dan men schijnt; men heeft de moderne gedachte, volstrekte leervrijheid in de Ned. Hervormde Kerk, een kleed aangetrokken, waarvan de snede, naar men hoopt, ook de tegenstanders zal verzoenen,

„De leer die begrepen is in de Nederlandsche geloofsbelijdenis, den Heidelbergschen catechismus en de leerregels der synode van Dordrecht maakt den historischen grondslag uit van de Ned. Hervormde Kerk.” Is dat geen flink begin? Zegt de synode daar niet meer dan wij in jaren van haar gewoon

zijn? Is dat niet naar het hart van onze confessioneele mannen gesproken? Van deze synodale verklaring moeten wij aanteekening houden, zij kan ons uitstekend te pas komen. Alleen merken wij terstond op, dat de vraag of deze leer nog de geldige belijdenis der kerk is, in het onzekere wordt gelaten. Toch, ik herhaal het, doet zulk een begin veel goeds verwachten. Dat hetgeen de historische grondslag der Ned. Hervormde Kerk wordt genoemd, eenvoudig op zijde zal worden gezet, laat zich zeker niet verwachten. Men moet dan van een historischen grondslag al zeer wonderlijke begrippen hebben.

Doch gaan wij voort met naar de nieuwe redactie te luisteren. „Wordt deze leer door de gemeente niet met genoegzame eenstemmigheid beleden, er kan dan in de tegenwoordige omstandigheden van de handhaving der leer in kerkrechterlijken zin geen sprake zijn." Dit is de wonderlijkste zinsnede, welke in de nieuwe redactie voorkomt. Hier komt uit wat men bedoelt, maar men zegt het op eene wijze, welke er naar doet raden en den schijn geeft, van wat men zeker niet wil. Met deze woorden voor zich zou men de synode — mirabile dictu — voor juridisch confessioneel gaan houden. Als er maar genoegzame eenstemmigheid was, zoo volgt uit hare redeneering, dan kon er van de handhaving der leer in kerkrechterlijken zin sprake zijn. Alleen in de tegenwoordige omstandigheden, nu die genoegzame eenstemmigheid ontbreekt, moet men er van afzien. Komt zij, dan is de synode gereed. Waarlijk de synode is veel confessioneeler dan wij ooit konden vermoeden. Daar zijn er tegenwoordig wel meer in de kerk; die ofschoon de belijdenis volkomen toegedaan, meenen dat in de tegenwoordige omstandigheden van de handhaving der leer in kerkrechterlijken zin moeilijk sprake kan wezen. Doch de uitdrukking: „genoegzame eenstemmig-

heid" moet ons niet verschalken. Het is een rekbaar woord, waarmede men veel kan uitvoeren. Wie zal bepalen, wanneer er eene genoegzame eenstemmigheid bestaat, zoodat men met de handhaving der leer in kerkrechterlijken zin beginnen kan? Als niemand tegenspreekt? Maar dan is de handhaving der leer in kerkrechterlijken zin overbodig. Moet de synode het uitmaken, gij kunt er zeker van zijn, dat dan de genoegzame eenstemmigheid nog wel lang zal ontbreken. Maar men bedoelt iets anders. Ongetwijfeld. Waar komt de geheele phrase op neer? Wat had er in duidelijk Hollandsch moeten staan? „Iedere richting heeft in de Ned. Hervormde kerk recht van bestaan. Daarom is handhaving der leer in kerkrechterlijken zin een absurditeit." Dat men zoo op modern standpunt redeneert, kunnen wij begrijpen; en had men zich zoo uitgesproken, iedereen wist terstond, waaraan hij zich had te houden. Nu bedoelt men het wel, maar men drukt zich op eene wijze uit, welke iets geheel anders doet vermoeden. Vreemde logica! Eerst wordt de historische grondslag der Ned. Herv. Kerk genoemd, en dan wordt volkomen verlof gegeven er niet mede te rekenen. Voor de verscheidenheid der meeningen moet de belijdenis wijken. Gij zegt in kerkrechterlijken zin; wij zeggen, met het oog op wat verder volgt, neen in iederen zin.

Aan wat nu komt, is toch wegens het verband weinig te hechten. „De gemeente," zoo staat er, „voortbouwende op de beginselen der kerk, zooals die in haren oorsprong en hare ontwikkeling blijkbaar zijn, blijft haar christelijk geloof belijden en daarvoor de uitdrukking vormen die eenmaal weder de genoegzame eenparige belijdenis der kerk zal kunnen zijn." Zoovele woorden, zoovele vraagteekens. Wat beteekent zulk eene phrase in dit verband? Wie is die gemeente, welke naar het oordeel der synode voortbouwt op de beginselen der kerk?

A. gaat dezen, B. dien kant uit; beide hebben naar de meening der synode in de Ned. Hervormde Kerk evenveel recht van bestaan. Welke grond bestaat er op dit standpunt, dat het ooit zal komen tot eene genoegzame eenparige belijdenis?

Of spreekt zich hier de onwrikbare overtuiging der synode uit, dat de kerk haar erfgoed door alle stormen heen zal weten te bewaren? Wij weten beter. Achter de schoonklinkende woorden, welke door het verband worden toegelicht, ligt deze gedachte verborgen: iedere richting, hoe dat zij ook van alle andere verschille, bouwt voort op de beginselen der kerk; iedere richting belijdt het christelijke geloof; allen te samen — wij kennen dit liedeken — arbeiden aan het groote gebouw der toekomst; daar is geen principeel verschil; iedere richting schrijft een artikel voor de eenparige belijdenis der toekomst. Ik vermoed dat deze belijdenis, zoo zij ooit tot stand komt, nog al zal verschillen van die, welke de Synode den historischen grondslag der Ned. Hervormde Kerk noemt.

Wellicht laad ik den schijn op mij van achter de woorden der nieuwe redactie iets te zoeken, wat er niet mede bedoeld is. Nu dan moge de laatste alinea der nieuwe redactie onze beschouwing rechtvaardigen. Zij luidt aldus: „Inmiddels moet de zorg voor de belangen zoo van de Christelijke kerk in het algemeen, als van de Hervormde kerk in het bijzonder, de aankweeking van den christelijken godsdienst en zedelijkheid, de vermeerdering van godsdienstkennis, de bewaring van orde en eendracht, de bevordering van liefde voor koning en vaderland steeds het hoofddoel zijn van allen, die met eenig kerkelijk bestuur belast zijn, doch kan niemand als lidmaat of leeraar geweerd worden, die bij beantwoording aan de overige vereischten, verklaart in zijn geweten overtuigd te zijn, dat hij, overeenkomstig bovengenoemde beginselen tot de Ned. Herv. kerk mag behooren.”

Hier treedt de bedoeling der synode duidelijk aan het licht. Het hoofddoel van allen, die met eenig kerkelijk bestuur zijn belast, moet wezen de zorg voor de belangen zoo van de Christelijke kerk in het algemeen als van de Hervormde in het bijzonder. Maar de belijdeniskwestie heeft met dat hoofddoel niets te maken. Wat er alzoo geleerd wordt in de Ned. Hervormde kerk, raakt hare belangen volstrekt niet. Dat moet iedereen voor zich zelven weten. Zoo dwaas kunt gij het u niet denken, als een lidmaat of leeraar maar verklaart, dat hij in zijn geweten overtuigd is tot de Ned. Hervormde kerk te behooren, mag geen kerkelijk bestuur, mag niemand den vinger tegen hem opheffen. Had ik niet het recht om zoo even te zeggen: niet alleen in kerkrechterlijken maar in iederen zin? Blijkt hier niet uit, hoe het „voortbouwende op de beginselen der kerk" is bedoeld? Klinkt het niet als eene mystificatie eerst den historischen grondslag der kerk te noemen; dan te verzekeren dat uit gebrek aan genoegzame eenstemmigheid er van de handhaving der leer in kerkrechterlijken zin geen sprake kan wezen; vervolgens eene eenparige belijdenis voor te spiegelen; eindelijk de zorg voor de belangen der kerk tot het hoofddoel van ieder kerkelijk bestuur te stellen, en dan met zulk eene phrase, met zulk eene restrictie te eindigen? Men heeft de moderne gedachte, volstrekte leervrijheid, gelijk wij zoo even zeiden, een kleed aangetrokken, waarvan de snede ook de confessionelen moest bevredigen, maar hier komt duidelijk uit, wat de bedoeling is. Een interim wordt voorgesteld, om uit den verwarden toestand te geraken, maar de belijdenis van onze kerk intusschen „ad calendas graecas" op zijde gezet. Alle richtingen hebben gelijke rechten en daarom moet art. XI geroijeerd worden. Tot nog toe zegt dit artikel, dat de Ned. Hervormde kerk eene belijdenis heeft en is het een protest

tegen de leervrijheid. Dat moet ophouden. Het is lastig voor de gewetens en een gevaarlijk wapen in de hand van allen, die voor de gereformeerde belijdenis opkomen. De moderne richting moet gelegitimeerd worden. Met de nieuwe redactie wordt daarom de historische grondslag van onze kerk verlaten en haar wezen geheel veranderd. Tot hier toe hebben wij eene belijdende kerk gehad, zoo krijgen wij eene kerk, waarin alles wordt geduld, behalve eene belijdenis. Dat noemt men vrijheid, het is de tyrannie van den willekeur. Wie machtigt de Synode tot dit vergrijp? Laat haar abdiceeren, zoo zij meent dat art. XI ons oplegt, wat onuitvoerbaar is; laat haar het openlijk voor de kerk uitspreken: non possumus, maar toch met dit artikel, hetwelk een historisch en zedelijk recht in onze kerk bezit, heeft ieders geweten te rekenen; de Synode wachte zich om den grondslag van onze kerk aan te tasten. Wat zij ons nu wil opdringen, komt hierop neer: alle richtingen hebben in de Ned. Hervormde kerk recht van bestaan, daarom moet art. XI, hetwelk daartegen een krachtig en hinderlijk protest is, uit het Alg. Reglement verwijderd worden. Ik vraag niet, of men niet tot deze consequentie heeft moeten komen, ik constateer alleen het feit.

Wat nu te doen? Om die vraag te bespreken zijn wij samengekomen. Eenparige handeling is noodig. Wij moeten onze gedragslijn duidelijk bepalen. Op twee dingen, zoo komt ons voor, moet daarbij gelet worden. Wij spreken dikwijls van *de gemeente*, doch slechts in een zeer betrekkelijken zin hebben wij de gemeente achter ons. Enkele zijn wakker, misschien te wakker voor den kerkelijken strijd, doch een groot gedeelte bekommert er zich weinig om. Men is te vreden als men maar eene rechtzinnige prediking hoort; men zal, komt het tot een krisis, zeer weinig wagen. Ik geloof dat wij dit niet voorbij moeten zien, zonder ons er door te laten intimi-

deeren. Met de werkelijke toestanden moet gerekend worden. Ook dit wilde ik vooraf opmerken: laten wij niet meer zeggen, dan wij doen zullen. Groote woorden werken verlammend. Daar zijn er zeker reeds te veel in onzen kerkelijken strijd gesproken. „In betooning des geestes en der kracht," dit woord van Paulus zij onze leuze.

Doch keeren wij tot de vraag terug. Natuurlijk oefent de verwerping van de voorgestelde wijziging in art. 38 van het Reglement op het godsdienstonderwijs invloed op ons antwoord uit. Wij behoeven althans nu met het oog op dit artikel geen gedragslijn vast te stellen. Komt eene latere synode er op terug, wij zullen dan moeten afwachten, wat ons wordt voorgesteld. Ik geloof, dat wij den uitslag der stemming van de provinciale kerkbesturen, eene neerlaag voor de synode van 74 kunnen noemen. Eene volgende synode kan er uit leeren, dat men, om niets anders te noemen, met art. 62 van het Alg. Reglement niet om kan springen, gelijk men verkiest. Was de wijziging in art. 38 aangenomen, wij voor ons zouden u dan dit advies in overweging hebben gegeven, om door een flink protest zoo mogelijk de uitvaardiging als wet bij de synodale commissie te voorkomen; en baatte dit niet, de uitgevaardigde wet op grond van art. XI aan de synode terug te zenden. Doch wij hebben daar nu niet over te spreken. Het is toch, wat art. XI betreft, op dezen oogenblik niet de vraag, wat te doen, wanneer de nieuwe redactie als wet wordt aangenomen, maar hoe dit te voorkomen.

Het moderamen meent, dat het laatste op den voorgrond moet staan. Nu reeds allerlei plannen te maken met het oog op eene wet, welke eerst 1 Januari '76 kan uitgevaardigd, en waarover nog alle kerkelijke besturen moeten gehoord worden, belooft reeds daarom niet vruchtbaar te wezen, omdat de toestanden zich in dien tijd zeer kunnen wijzigen.

Wij moeten den strijd nu aanbinden tegen den vijand, dien wij voor ons hebben, niet tegen de aangenomene maar tegen de voorgestelde nieuwe redactie van art. XI. Natuurlijk zal dit reeds ingewikkeld onze gedragslijn voor de toekomst bepalen. Uw moderamen meent, dat met het oog op de nieuwe redactie van art. XI een protest van de predikanten–vereeniging aan de synode moet uitgaan, en dat het op haar weg ligt de classicale vergaderingen van 75, wier consideratiën zullen worden gevraagd, voor te lichten. Voor beide noodigt het u uit eene commissie te benoemen, welke u in de April-vergadering haar concept kan aanbieden. In dit concept zal, in verband met art. 21 van het reglement op het examen er vooral op moeten gedrukt worden, dat de synode onder schijn van vrijheid de gewetens bindt en zoo verzet tot plicht maakt [1]). Door hierop te wijzen, brengen wij de zaak op het rechte terrein; en moet het dan tot stappen komen, welke tot eene geheele omkeering van onze kerk leiden, wij zullen ons kunnen verantwoorden.

Op de vraag, of niet reeds nu agressief moet gehandeld worden, vestigen wij nog even uwe aandacht. Zij verdient ernstige overweging. Natuurlijk is de synode, gelijk ieder ander bestuur, aan art. XI onderworpen, en stelt zij zichzelve door hare nieuwe redactie in staat van beschuldiging. Doch bij welke rechtbank haar aan te klagen? De synode bij de synode, dat gaat niet. Bij de burgerlijke rechtbank, misschien moet het eenmaal dien weg op. Maar men bedenke wel, dat met een dergelijke procedure zeer veel op

---

[1]) Aanvulling van art. 21 van het Reglement op het examen voor de toelating tot de evangeliebediening. „Ingeval er verschil van geloofsovertuiging blijkt te bestaan tusschen de examinatoren en een geëxamineerde, zal hij daarom niet worden afgewezen."

het spel wordt gezet en dat de staat, zoolang zich geen concreet geval voordoet, zich waarschijnlijk incompetent zal verklaren om in dezen eene beslissing te nemen. Wil de synode ons dwingen om aan te nemen, wat met onze belijdenis in strijd is en het geweten ons verbiedt, dan dunkt mij, is de tijd gekomen om tegenover dezen willekeur bij den staat recht te vragen.

Nog eenmaal, op eenparige handeling komt het aan. Geen agitatie, maar ook geen onverantwoordelijk „laissez-aller". Het is onze roeping wakker te zijn en de gemeente voor te lichten. Ontwaakt een frisch, gezond kerkelijk leven, die stroom kan niet worden gekeerd. De Kerk om voor hare belijdenis te staan, moet in hare belijdenis leven. Veel meer dan tot nog toe het geval was, moet onze strijd een geestelijk karakter krijgen. Een hoogere wijding dient er te komen, waarvan ook de wereld den invloed ondervindt. Meer dan ooit moet dit artikel uit de apostolische geloofsbelijdenis onder ons leven; „Ik geloof in den Heiligen Geest." Op het gebed om dien Geest komt het aan, en dat is geen phrase. Met al ons plannen maken komen wij er niet, als de zaak der kerk niet in de binnenkamer door het gebed der Christenen met diepen ootmoed voor God wordt bepleit. Die Geest des gebeds, die een Geest der vrijheid is, moet de wijding van onzen strijd zijn.

Doch ik spreek te lang. Vergunt mij nog even samen te vatten, wat ik tot inleiding van onze bespreking meende te moeten opmerken:

1°. Het blijven bestaan van de tegenwoordige redactie van art. XI Alg. Reglement is voor de Ned. Hervormde kerk van principiëel belang.

2°. Het ligt in den aard der zaak en wordt bovendien door de geschiedenis bevestigd, dat de Synode even goed als ieder

ander kerkbestuur aan dit artikel gebonden, en dat zij dus door het ter zijde te stellen haar mandaat te buiten gaat.

3°. De nieuwe voorgestelde redactie tast het wezen der kerk aan door haar belijdenis krachteloos te maken en onder dubbelzinnige bewoordingen aan alle leeringen recht van bestaan in de Nederlandsche Hervormde kerk te verschaffen.

4°. Verzet hiertegen is plicht, en kan niet achterwege blijven, indien de nieuwe redactie mocht worden aangenomen; de leden der vereeniging verklaren reeds nu, nimmer de wettigheid te zullen erkennen van een toestand, die bij de verandering van art. XI zou geboren worden en waarvan de aanvulling van art. 21 van het Reglement op het examen een eerste proeve is.

In overeenstemming hiermede worde aan eene commissie opgedragen tegen de a. s. vergadering in het voorjaar, een concept gereed te maken voor eene nadere memorie aan de synode van '75, en voor een schrijven aan de classicale vergaderingen.

Arnhem. H. V. HOGERZEIL.

HEDENDAAGSCHE AFGODERIJ.

Ieder weet geloof ik, wat een panacee is. In oude tijden zocht men ijverig naar een geneesmiddel, dat tegen alle kwalen kon worden aangewend en zoo als men zeide, voor alles goed was. Het spreekt van zelf, dat men te vergeefs zocht, want het is ondenkbaar, dat voor tegenstrijdige kwalen hetzelfde kruid zou wassen en wat heilzaam is voor volbloedige gestellen moet noodwendig schadelijk zijn voor wie aan bloedarmoede lijdt. Maar kwakzalvers werkten op de lichtgeloovigheid van burgers en buitenlui en wisten somtijds der domme menigte te beduiden, dat zij deze schitterende ontdekking uit een of ander vreemd land hadden medegebracht: zoo verkochten zij uit oprechte menschenliefde hunne drankjes en zalfjes tegen de hoogste prijzen, welke zij konden bedingen. Somwijlen doen de advertenties nog wel eens denken aan de luidruchtige welsprekendheid der oliekoopen en boerenbedriegers, maar in Nederland is voor die heeren de gouden eeuw lang voorbij. Waarzeggers en duivelbanners met al hun aanhang zijn thans zelven verbannen door de gezegende gevolgen van ons beter onderwijs.

Ons beter onderwijs: dat is thans het tooverwoord. Welke kwalen der maatschappij men bespreekt, 't is altijd hetzelfde: alleen van beter onderwijs is heil te wachten. Tegen werkstakingen geen ander afdoend middel dan beter onderwijs. De oorlog tusschen zoogenaamd beschaafde volken kan slechts onmogelijk worden gemaakt door beter onderwijs. Klaagt men over onverstandige kiëzers en slechte keuzen voor volksvertegenwoordiging of gemeenteraad, wacht maar, het volk zal eerst rijp worden voor al de weldaden onzer gezegende constitutie door beter onderwijs. Lijdt de werkman gebrek, geef aan zijne kinderen inmiddels beter onderwijs. Staat onze industrie in eenig opzicht bij het werk van den vreemdeling achter, men roept om beter onderwijs. Ik weet geen enkel ziekelijk verschijnsel in onze omgeving te noemen, waaartegen alle dagbladredacteurs en marktschreeuwers hun geneesmiddel niet gereed in den zak hebben. Om beter onderwijs schreeuwt men van alle kanten en inmiddels wordt het onderwijs beter: ook die niet alles goedkeurt wat op dit gebied ten onzent geschiedt, geeft dit gaarne toe.

Zoo is dan nu het onderwijs de panacee der negentiende eeuw. 't Is zeker een heerlijk hulpmiddel tegen allerlei krankten der maatschappij, maar de bijgeloovige vereering der menigte is mij toch te kras. Alle overdrijving schaadt ook aan de beste zaak en die afgoderij pleegt met het voorwerp zijner liefde, is op den rechten weg om het te bederven. Wat mij in die blinde vereering, in dat kwakzalverachtig aanprijzen der moderne panacee tegenstaat, wil ik trachten duidelijk te maken.

Alle ingenomenheid met het onderwijs kan niet beletten, dat het publiek zich weinig tevreden betoont met hetgeen tegenwoordig ten onzent op dit gebied geschiedt. Men vleit zich niet een goed onderwijs te hebben, maar hoopt een beter

onderwijs te krijgen. Ik wil in dit opstel de vraag van het godsdienst-onderwijs niet aanroeren, want deze zaak behoort ernstig en niet in het voorbijgaan behandeld te worden. Ik denk veeleer aan de vrij algemeene klachten over het spoedig vervloeien der op de school opgegaarde kundigheden, over het ongeregeld schoolbezoek der leerlingen uit de lagere klassen der maatschappij, over het te vroeg verlaten der school, over de ongunstige ondervinding welke men jaarlijks opdoet met de talrijke van Staatswege voorgeschreven examens, over de weinige belangstelling in onze burger dag- en avondscholen, over de organisatie onzer hoogere burgerscholen: ik weet nauwlijks waar ik zou moeten eindigen, wilde ik alle min of meer gegronde klachten en verzuchtingen optellen. Zooveel schijnt mij zeker toe, dat bij het publiek de overtuiging bestaat, dat er iets aan onzen toestand ontbreekt, waardoor de beste pogingen ook der uitstekendste onderwijzers verlamd worden. Men kan het zich niet verheelen, dat jaar op jaar door de scholen van allerlei rang zwermen van jongelieden worden afgeleverd, die volstrekt niet goed zijn voorbereid, om in hooger of lager staat hunne plaats in de maatschappij in te nemen; maar men weet zich geen rekenschap te geven, welk rad aan de machine eigenlijk ontbreekt. Die onder deze omstandigheden om beter onderwijs roepen, hebben in zooverre gelijk, dat in onzen toestand verandering moet komen, of wij zullen in de naaste toekomst aanmerkelijk in algemeene beschaving achteruit gaan; maar ik geloof niet, dat zij de kwaal zoeken, waar deze werkelijk te vinden is. De schuld ligt mijns bedunkens niet aan de school, maar geheel ergens anders.

Mag men aannemen, hetwelk ik geloof aan geen twijfel onderhevig te zijn, dat de resultaten van ons schoolonderwijs over het algemeen veel ongunstiger zijn, dan men zou kun-

nen eischen, vooral als men de opofferingen in aanmerking neemt, die allerwegen gebracht worden, niet het minst door de onverdroten inspanning van het onderwijzend personeel, dan moeten bij het uitvorschen der oorzaken allereerst de onderwijzers zelven naar hun gevoelen gevraagd worden. Hun antwoord is trouwens bekend: in den meest algemeenen vorm komt het hierop neer, dat bij de leerlingen veeltijds een verwonderlijke mate van onopmerkzaamheid wordt aangetroffen, waardoor een goed deel van de leerstof noodwendig geheel verloren gaat en een ander deel slechts tijdelijk en nog wel alleen door het geheugen wordt opgenomen, zonder ooit in waarheid het eigendom van den leerling te worden. De ware belangstelling ontbreekt. Doffe en slaperige oogen staren den onderwijzer van alle kanten aan. Als gasten zonder eetlust rondom eene welvoorziene tafel, zitten de leerlingen op de banken zonder leerlust. Het vermogen om eenig onderwerp met al de krachten van het verstand eenigen tijd vast te houden, om zich te concentreeren zoo als men zegt, wordt zeer dikwijls zelfs niet in de kiem aangetroffen. Verstrooidheid der gedachten is de algemeene kwaal. Zoo schieten de beste onderwijzers in hunne pogingen te kort en slechts een zeer klein aantal jongens of meisjes plukt van de school de vruchten, welke allen toch slechts voor het grijpen hebben.

Dit is het verschijnsel. Ongetwijfeld hangt het eenigermate samen met de inrichting onzer scholen, maar eene beoordeeling onzer wetgeving op dit punt kan gevoegelijk aan hare plaats blijven, dewijl de hoofdoorzaak van dezen betreurenswaardigen toestand elders ligt.

Laten wij eens nagaan, hoe het met de kinderen buiten de school gesteld is. Wij beginnen met de eerste levensjaren en laten de ongelukkigen, die geheel niet ter school gaan, natuurlijk buiten aanmerking. In de lagere standen der maatschappij

wordt de vrouw zeer dikwerf genoodzaakt buiten 's huis dagelijks of nagenoeg dagelijks werkzaam te zijn, ten einde het sober loon van haren man wat te verbeteren. Hoe de kinderen in de eerste levensjaren bij buurvrouwen worden besteed, is mij persoonlijk niet bekend, maar wel weet ik, dat uit groote en kleine steden roepstemmen uitgaan over de ergerlijke mishandelingen, waaraan de kleinen soms zijn blootgesteld. Er beginnen nu hier en daar bewaarscholen te verrijzen, waar de kinderen goed verzorgd en zoo doelmatig mogelijk worden bezig gehouden. Jammer evenwel dat, nu het voorbeeld gegeven is, er langzamerhand ook bewaarscholen verrijzen voor kinderen uit den zoogenaamden fatsoenlijken stand. Uitzonderingen daargelaten waarmede wij ons nu niet hebben in te laten, waren deze kinderen veel beter bij moeder te huis. Hoevelen ontdoen zich echter liefst van de haar opgelegde plichten, want, waar de bewaarscholen gelukkig nog ontbreken, zoeken zij in kindermeisjes en kinderjuffrouwen — ik zeg niet helpsters bij de zware taak, waartegen zij alleen wellicht niet zijn opgewassen — maar plaatsvervangsters. Wel klaagt men steen en been over de dienstboden: hare zedelijkheid laat menigmaal te wenschen over, hare manieren en taal zijn boersch, zij zijn pronklievend en besteden hare spaarpenningen aan opschik en hebben geen hart voor de aan hare zorg toevertrouwde kleinen. Vooreerst zou het werkelijk zeer vreemd zijn, als de gehuurde, weinig ontwikkelde dienstbode meer zelfopofferende liefde toonde, dan waarvan de moeder haar het voorbeeld geeft en wat de pronkzucht betreft, wat de Franschman zegt: tel maître tel valet, zal ook wel voor het vrouwelijk geslacht gelden. Maar dat daargelaten: het is mij een raadsel, hoe eene moeder die dus over hare plaatsvervangster denkt, toch hare lievelingen aan deze een uur durft toevertrouwen. Doch zelfs al had men de uitstekendste der kinderjuffrouwen tot

zijne beschikking, zal deze toch het moederlijk instinct missen en waarschijnlijk van oordeel zijn, dat zij zich al wonderwel van hare taak heeft gekweten, als zij de kinderen slechts heeft weten bezig te houden: zij waren immers zoet. En ziedaar juist de fout: zoo op de bewaarschool als bij de kindermeid moeten de kinderen bezig gehouden worden, in plaats dat zij zich zelven leeren bezig houden. In dit opzicht zijn de kinderen die op straat mogen spelen, wezenlijk nog aan het beste eind. 't Is waar, voor de moeder wordt de taak zeer eenvoudig. In de lange keten, die de verschillende standen der maatschappij aan elkander verbindt, vindt men te eener zijde de schoonmaakster, die voor dag en dauw hare woning verlaat en aan de andere de groote dame, die omstreeks hetzelfde morgenuur van eene danspartij te huis komt. Het onderscheid bestaat alleen daarin, dat de groote dame hare kinderen vrijwillig in den steek laat en de schoonmaakster hetzelfde doet, maar door den nood gedwongen. De resultaten zijn precies dezelfde.

Eigenlijk is het voordeel in dezen bij de lagere standen, want na de bewaarschool komen de kinderen ten minste op de gewone lagere school onder goede leiding. De kinderen der aanzienlijker burgers hebben al vast manieren aangeleerd, die hun niet passen; zij hebben zich een dialect eigengemaakt, dat maar al te dikwijls de achterbuurt verraadt en hebben leeren bevelen, waar zij moesten gehoorzamen. 't Ergste komt nog, als zij in handen van gouverneurs of gouvernantes vervallen, want, met allen eerbied voor de wellicht talrijke uitzonderingen, de meeste dezer heeren en vooral dezer dames nemen uit nood eene taak op zich, die hun tegenstaat. Steeds zijn zij er op uit, uit hunne gevangenschap verlost te worden. De overgroote meerderheid heeft nog geene ondervinding op het gebied der opvoedkunde, waarop zij pas de eerste

schreden zet; van de andere helft heeft men al zooveel ondervinding, dat zij voor vaster en onafhankelijker betrekking ongeschikt zijn verklaard. Men kan dit alles te geruster hardop zeggen, dewijl grootendeels vreemdelingen voor dezen slavenarbeid worden ingespannen, die bij gebleken geschiktheid onmiddellijk hunne toevlucht zoeken in de scholen van lager of middelbaar onderwijs. De daaruit voortspruitende gedurige afwisseling van personeel is niet het geringste bezwaar. Sedert van Lennep het huisgezin van van Zirik beschreven heeft, zullen wij over dit punt maar verder zwijgen.

Schreef ik alleen voor ouders uit zeer groote steden en uit den gegoeden stand, dan viel er nog menig woord te zeggen over de kinderpartijtjes, die meer en meer van de oorspronkelijke eenvoudigheid ontaarden. Ik laat de dwaze weelde nu op hare plaats, welke daarbij niet zelden wordt ten toon gespreid, maar merk alleen op, dat zij volkomen passen in het systeem van opvoeding, dat met de eerste levensjaren is ingewijd. Deze nette kleine heertjes en dametjes kunnen zonder schade voor hunne en hare toiletjes natuurlijk geen blindemannetje spelen of in den tuin ravotten: dus moeten ook zij op betamelijke en fatsoenlijke wijze worden bezig gehouden. Er is een vast program: nu dit spel, dan die vertooning. Alle zelfwerkzaamheid, alle initiatief — als dit geleerde woord in dezen samenhang paste, — is van zelf uitgesloten. Hoe kan het anders, als men met gelithografieerde invitatiekaartjes begint, om met glaasjes wijn of ijs te eindigen?

Voor de oudere jeugd heeft men allerlei lectuur gereed, romannetjes pasklaar voor de lieve kleinen. De verhalen zijn natuurlijk spoedig verslonden en er is onophoudelijk navraag naar wat nieuws, want meer dan een paar maal, worden boekjes als boven bedoeld niet doorgelezen. 't Is of de ouders het er op toeleggen, om de kinderen ten spoedigste smaak

te doen krijgen in eigenlijke romanlectuur. Laat het waar zijn, dat voor aankomende knapen en meisjes een enkele roman eene heilzame verfrissching kan zijn, het verslinden van stapels dergelijke lectuur — ik spreek nog niet eens van slechte boeken — maakt hen ongeschikt tot ernstige studie. Ook zij die met een Engelschen piëtistischen roman beginnen, verlangen al spoedig naar andere boeken, waarin het zout niet vergeten is en van sterker tot sterker prikkel landen velen al zeer spoedig aan bij eene literatuur, welke hun niet bij name bekend moest zijn. De kinderen, die door hunne ouders te vroeg van school worden genomen en met een beetje lezen en een klein weinigje schrijven door de wereld moeten komen, zijn er soms nog beter aan toe, dan die jeugdige romanverslinders, die voor niets ter wereld meer bruikbaar zijn.

Maar als het waar is, dat de ouders zelven hunne kinderen moeten opvoeden, dan dient het gezegd, dat in alle standen der maatschappij velen, zeer velen daarin jammerlijk te kort schieten. 't Zou vergeeflijk zijn, als voor die huislijke opvoeding veel geleerdheid van noode ware, welke niet ieders deel kan zijn; maar deze kan hier gerust buiten aanmerking blijven, want men heeft meermalen opgemerkt, dat de zonen der geleerdste vaders juist het slechtst waren opgevoed. Dat buiten de vakken van het lager onderwijs, iets oneindig veel belangrijkers aan de jeugd moet worden bijgebracht, zie dat ontgaat aan een groot aantal van ouders, die voor hun kroost slechts eene soort van apenliefde koesteren. Hoe weinigen denken er aan, dat bijv. de keuze van het speelgoed eene zaak van gewicht is. Er kon over dit onderwerp veel gezegd worden: nu slechts dit: Vooreerst dient men zich te wachten voor al die artikelen, welke voor meer of minder prijs allerwegen worden uitgestald, maar waarmede de jeugd niets kan uitrichten. Een bouwdoos, een ouderwetsche hoepel, een ge-

wone tol, looden soldaatjes, gomelastieke ballen en dergelijke, geven den kinderen aanleiding zich zelven bezig te houden, zich zelven te oefenen: zij ontwikkelen hunne gave van combineeren: 't is eeuwigdurend voedsel voor de fantasie van het rechtgeaarde kind, waarvoor het spelen heilige ernst is. Maar die tallooze samengestelde werktuigjes, zeer vernuftige toepassingen van de wetten der physica, dienen tot niets dan om vertoond of.... gebroken te worden. Men tracht dan door veelheid te vergoeden, wat aan de doelmatigheid ontbreekt, maar kasten vol speelgoed kunnen op deze wijze de verveling niet verdrijven. Zoo vervalt men lichtelijk in nog grooter fout en meent, dat het kind, dat nog niet eens goed weet wat spelen is, voor het spel eigenlijk al te groot wordt: men ziet die verveling voor leerlust aan en wil het arme schaap met de spa laten werken, voordat hij een tolletje kan opzetten. Bovendien met te veel zaken overladen, weet hij geen orde op zijn speelgoed te houden en het is juist van het hoogste gewicht, dat hij zelf zijne kleine bezitting dagelijks opreddert en volgens den voorgeschreven regel zelf wegbergt. Het slordige kind wordt licht later ook een slordig man. Alleen van de moeder kan het gevorderd worden, dat zij de noodige aandacht op dit punt zal vestigen. Het is veel eenvoudiger zelf het speelgoed in doos of kast weg te sluiten, dan aan het kind te toonen, hoe zulks netjes en ordelijk kan geschieden, maar het is van het uiterste gewicht, dat van zijne vroegste jeugd af het kind nooit beter wete of het behoort zoo. Dat ieder orde op zijne zaken heeft, moet voor hem eene wet van Meden en Persen zijn.

Die ooit met kinderen heeft omgegaan, weet wel met hoe stoute vragen de dreumessen u aan boord durven komen. In kinderlijke taal vragen zij onbevangen weg naar de oplossingen van dingen, welke de grootste denkers van alle tijden

hebben bezig gehouden. Zijn zij eenmaal begonnen naar het „waarom" te vragen, dan staan zij voor niets. Van waar kwam de eerste, ziet u, ik meen de allereerste kip? Wat is scheppen? Wat is God? Wat is oneindig? Wat is leven? Wat is dood? Er is geen woord meer noodig om aan te wijzen van hoe onbegrijpelijk veel belang het is, dat de eerste indrukken van dien aard aan het kind niet door eene onwetende of bijgeloovige dienstbode worden bijgebracht, maar door eene liefdevolle en verstandige moeder. Die tegenwoordig aan tafeldans, klopgeesten en perispritten gelooven, ik wil wedden dat hunne kindermeid niet vrij was van het geloof aan spoken. Maar er zijn bovendien zooveel zaken, waarvoor de ouders alleen het rechte oog kunnen hebben. Mag men hopen dat een vreemde, ziende dat de ouders zelven hun kroost verwaarloozen, vóór alles zal waken, dat het kind liefde tot de waarheid worde ingeprent? Wordt de eerste leugen — en de leugen is het natuurlijk wapen der zwakken, en alle kinderen nemen dit wapen zeer spoedig ter hand: de Génestet wist het wel — wordt de eerste leugen niet gestreng gestraft, wordt niet op passende wijze en met liefdevollen ernst het kind het verkeerde van zijn gedrag onder de oogen gebracht, geloof vrij, dat dat onkruidje welig zal opschieten, En verder: hoe zullen die kinderen, die altijd door hun bedienden, welke zij als hunne slaven hebben leeren beschouwen, zijn opgepast, ooit leeren elkander behulpzaam te zijn? Wie behalve de ouders kunnen de den kinderen aangeboren zelfzucht bekampen? Wie zal hen afleeren te dwingen en hun zin door te drijven? Zal de gehuurde hulp in het beste geval niet tevreden zijn en tevreden moeten zijn met halve gehoorzaamheid, welke dus voor de wederhelft ongehoorzaamheid is: ik meen als het kind na herhaalde strafbedreigingen onder schreeuwen en stampen eindelijk overgaat om te doen wat hem bevolen is.

In de allereerste plaats is het de taak eener moeder gedurende de eerste levensjaren van het kind zich met terzijdestelling van alles uitsluitend met de waarneming van deze plichten bezig te houden. Die eerste zes, zeven jaren welke aan het eigenlijke schoolgaan voorafgaan, moeten den grond leggen voor al wat volgt. Eene moeder, ook al is zij niet juist zeer bijzonder verstandelijk ontwikkeld, kan onbegrijpelijk veel toebrengen aan de ontwikkeling door aardige liedjes, gepast gesprek, leiding van het kinderlijk spel en een voor dien eersten leeftijd geschikt onderwijs, wanneer in waarheid het leeren spelen moet zijn, maar ook het spelen leeren. Hoe ouder de kinderen worden, hoe meer de vader aan de opvoeding behoort deel te nemen, totdat er een tijd komt, dat de last op beider schouders gelijkelijk drukt. Het aardig gekeuvel en de argelooze vragen der jonge kinderen wijzen van zelf den weg, dien men moet inslaan. Hunne opmerkzaamheid behoeft gewoonlijk niet opgewekt, maar alleen geleid te worden. Vragen nu over dit en dan over dat: moeder kan alles niet duidelijk maken en een kind kan meer vragen dan zeven wijzen kunnen beantwoorden. Die antwoorden lokken weer andere vragen uit, totdat eindelijk het eeuwigdurend „waarom" een gebrek zou gaan worden. Dus voorbereid zijn de kinderen nu eindelijk geschikt om in het zevende levensjaar aan het leeren der letters te beginnen. In plaats van dit alles stopt men hen in de ongezellige kinderkamer. Slechts zelden zal de bonne lust en tact hebben om zich op gezegde manier met de kinderen bezig te houden en ziet de moeder er geen kans toe, dan zal de ondergeschikte het nog minder goed doen. Onvoorbereid komen de kleinen later op school en het gevolg is, dat er oefeningen moeten gehouden met de platen van VAN LUMMEL. Ook hier weder neemt door den nood gedrongen de school de taak over, die

te huis moest verricht worden, kon verricht zijn en vroeger, naar het schijnt, ook in den regel verricht werd.

Het gebeurt herhaaldelijk, dat de ouders meenen zich over de school te moeten beklagen. Hun zoon zit op de banken naast een knaap met slechte manieren, welke al te gretig worden overgenomen. De meester heeft niet den tact den weerbarstigen jongen te leiden en maakt hem afkeerig van het onderwijs in plaats van hem liefde in te boezemen voor zijn werk; de jongen is in een of ander opzicht achterlijk, althans volgens het oordeel der ouders; gaarne zou men zien, dat op dit of dat meer acht werd geslagen. Nu zou de natuurlijke weg zijn, met den hoofdonderwijzer van gedachten te wisselen: dat gaat zeer gemakkelijk, want deze is in iedere welingerichte school op vast bepaalde uren te spreken. Men kan dan tevens vernemen, wat het oordeel des onderwijzers over den knaap is: hij heeft wellicht weer andere bezwaren en had een open oog voor veel, wat aan de blikken der ouders ontging. Dergelijke samenspreking zou zeer vruchtbaar kunnen zijn, veel vruchtbaarder dan de in cijfers uitgedrukte doode oordeelvellingen over gedrag en vorderingen, welke tegenwoordig veelal op vastbepaalde tijden den ouders worden toegezonden, zonder dat zij, die geheel buiten de school staan, immer in staat zijn die noodwendig korte en alleen voor den ingewijde verstaanbare opgaven op de juiste waarde te schatten. In plaats daarvan zullen de ouders de verdiensten of de fouten der school in tegenwoordigheid hunner kinderen op openhartige, doch niet altijd oordeelkundige wijze bespreken, en zij bedenken niet, dat zij daarmede den eerbied ondermijnen, welken de leerling voor de school behoort te koesteren, zal hij de rechte vruchten van het onderwijs wegdragen. Het is zeer veel waard met den onderwijzer op vriendschappelijken en vertrouwelijken voet te staan. De school rijst in de

oogen der leerlingen, als zij zien, dat zij ook door de ouders geacht wordt. Het kan zelfs geen kwaad, mocht de leerling in sommige opzichten zijn meester hooger stellen dan zijne ouders. Deze behoeven waarlijk niet jaloersch te zijn. Waar die eerbied bestaat, is er veel kans, dat zelfs eene middelmatige school zeer voldoende resultaten zal afwerpen.

Nog veel erger is het, als de kinderen bemerken, dat vader en moeder zelven onderling verschillen in de opvatting hunner plichten. Zij zijn scherpzinnig genoeg, om daarmede onmiddellijk hun voordeel te doen. Waar dit gebrek bestaat, is alle wezenlijke opvoeding onmogelijk. Al had mama ongelijk, dan is het altijd nog beter haar voor ditmaal de hand boven het hoofd te houden, dan de maritale waardigheid te willen ophouden door het ouderlijk gezag te grabbelen te gooien. De ouders hebben gelegenheid genoeg later afzonderlijk van gedachten te wisselen, maar hunne leiding moet door eenheid gekenmerkt worden en wat de een niet duldt, mag de ander niet oogluikend toelaten of de beginselen van eerbied en onderwerping worden ondermijnd. Behoef ik nog te zeggen, hoe verkeerd het is als mama ten einde raad, met den toorn van den afwezigen papa gaat dreigen? Daar waar man en vrouw niet eene lijn trekken, zijn de kinderen bijna noodwendig de lijdende partij en ondervinden alleen den krachtigsten invloed van dengene hunner ouders, die het minst geschikt is voor de taak der opvoeding: is het anders, dan is het eene gelukkige uitzondering.

De ouders kunnen hunne taak zeer wel vervullen, ook al zijn zij juist niet in staat na te gaan, wat hun kind op de school moet leeren. Zij kunnen bijv. zorgen, dat het zijn werk op den bepaalden tijd en vooral netjes afwerkt: dat heeft niets te maken met de kennis der kapen in Azië of der meeren van Noord-Amerika. Bij twijfel staat het altijd

vrij, inlichting te vragen, waar men weet die te kunnen bekomen. Voor het lichaam weet ieder wel te zorgen en niemand blijft zonder geneeskundige hulp, omdat zijn vader niet weet, waar de docter woont: de vader kan even goed weten, waar hij verstandigen en belangstellenden raad zal bekomen, wanneer het de opvoeding van zijn geslacht geldt. Maar dan moet de man niet avond aan avond in de kroeg of in de societeit zitten; dan moeten vader en moeder niet avond aan avond onze meer of minder goedkoope openbare vermakelijkheden naloopen; dan moeten papa en mama hun vrijen tijd niet geheel besteden voor eigen vermaak. Laat ieder in zijn stand bedenken, dat zijne kinderen zijn voorbeeld zullen navolgen, ten goede of ten kwade, want de appels plegen niet ver van den stam te vallen. Het is bezwaarlijk te ontkennen, dat de van ouds beroemde huiselijkheid der Nederlanders in de laatste dertig jaren een gevoeligen tik heeft gekregen. De herbergen, de beiersch-bierhuizen, de zomertuinen, de volkstheaters, de societeiten, de concerten, de clubs, de diners, de bals, beleven allen een tijdperk van bloei, waarvan onze vaderen in hunne theetuinen niet droomden. Maar verwonder u nu ook niet, dat de onderwijzer in dezen strijd het onderspit delft. De ouders leeren de kinderen door hun voorbeeld, dat men alles mag opofferen aan het vermaak; de onderwijzer spreekt van plichtsbetrachting, zelfverloochening, dorst naar kennis. Als opvoeders hebben de ouders meer in te brengen dan de onderwijzer en zoo vinden de kinderen dat meester een grompot is. Afkeerig van de school leeren zij niets en de school krijgt natuurlijk de schuld: de lagere school, de burgerdagschool, de hoogere burgerschool. Hier is de wet onmachtig. Reeds de oude Romeinsche dichter wist het wel, dat zonder goede zeden ook de beste instellingen van nul en geener waarde zijn.

Ik heb nu, geloof ik, duidelijk gemaakt, waarom ik niet geloof dat goed, beter, ja het beste onderwijs ons een stap verder zal brengen. De resultaten zullen even jammerlijk blijven; de onderwijzers van allen rang en stand zullen voortdurend de schuld krijgen; onverdiend geminacht en miskend zullen de kundigen zich meer en meer aan het onderwijs onttrekken en 't kon wel eens zijn, dat men in de naaste toekomst met groot recht zou moeten gaan klagen over het onderwijzend personeel. Dan zou gebeuren, wat ik in den aanvang zeide: de blinde ingenomenheid met de alleenzaligmakende kracht van het onderwijs zou juist het middel zijn geweest om het in den grond te bederven. Het onderwijs heet nu eene panacee; dan kon de tijd aanbreken, dat men alleen heil verwachtte van vroegtijdig aangevangen practische oefening in de maatschappij, op dezelfde wijze als er nu reeds kooplieden genoeg zijn, die het verblijf op een kantoor voor een jong mensch leerzamer vinden dan op de handelsschool. Ik ben werkelijk bevreesd, dat op onverdiende vergoding even onverdiende miskenning zal volgen.

Waartoe ik dit stukje geschreven heb? Zeker niet omdat ik geloof, dat men den stroom kan keeren met een blaasbalgje. Maar wellicht zullen er toch enkele onder mijne lezers tot nadenken worden gebracht. Liefst zag ik evenwel, dat die met mij eenstemmend denken, telkens en telkens het publiek nu op deze dan op gene wijze over dezelfde zaak onderhielden. Frappez fort, zegt de Franschman, mais surtout frappez souvent.

Amsterdam. S. A. Naber.

EENE DIENSTREIS IN INDIË.

Tot het werk aan de Evangelie-dienaren van Batavia opgedragen, behoort mede het viermaal 's jaars bezoeken der residentie Bantam, benevens het tweemaal 's jaars heengaan naar Sumatra's oosthoek, de Lampongsche districten.

Daar de arbeid te Batavia te uitgebreid is en de leeraren niet telkens weer voor eenige weken hun werk kunnen staken, zoo wordt de eerstgenoemde reis meestal niet meer dan tweemaal, en de laatste slechts eens in het jaar volbracht. De vier predikanten hebben dus telken jare drie dienstreizen te volbrengen.

Daar zulk eene herderlijke rondreize, althans voor diegenen onder de lezers van dit Tijdschrift, die nimmer in Indië waren, mij niet ten eenenmale onbelangrijk voorkomt en ik pas voor eenige weken van Bantam ben weergekeerd, wil ik pogen mijne lezers van dat deel des arbeids van een Indisch predikant eene duidelijke voorstelling te geven.

Niet zonder eenig tegen op zien werd de dag mijner afreize door de mijnen tegemoet gezien, terwijl ook mij het oogenblik van scheiden moeielijk viel. Niet, dat de afstand

zoo heel verre was, die mij van de mijnen zou verwijderen, doch waar man en vrouw en kinderen innig aan elkander zijn verbonden, daar is eene scheiding voor enkele weken altijd pijnlijk. Daar het leven binnenshuis niet zoo gezellig is en ook niet zijn kan als in het vaderland, is het voor de achterblijvenden nog moeielijker, en als bovendien de cholera min of meer epidemisch heerscht, is immers de wensch zoo onnatuurlijk niet, dat de reis reeds goed volbracht ware.

Daags vóór het heengaan werd mijn groote engelsche reiswagen, die ik in mijn klein koetshuis niet bergen kon, en dus bij een ander heb te bewaren gegeven, op mijn erf gebracht. 't Is een goede wagen! Zwaar zijn de wielen; stevig zit geheel het onderstel in elkander; gemakkelijk zijn de beide zitbanken; breede en meermalen verdubbelde riemen doen den wagen aangenaam schommelen, zoodat men voor horten en stooten niet bevreesd behoeft te zijn. Een bok voor den koetsier; een achterbak voor den bediende; eene plank voor de loopers; alles is in orde. Eene lederen kap dekt den wagen, terwijl bovendien ter verkoeling eene tweede kap van bamboe en riet boven de lederen kap is aangebracht, welk stroodak zich ook boven het hoofd van voerman en bediende uitstrekt. De blikken trommels, die onder de banken passen, werden er uitgenomen, om den volgenden morgen, door de hand der zorgende vrouw, netjes volgepakt, wederom op hare respectieve plaatsen te worden weggeborgen.

De laatste nacht is voorbijgegaan en nog vóór dat de dag aan den hemel licht, zegt een naderend luid zweepgeklap, dat koetsier en loopers met de paarden in aantocht zijn. Na eene korte afzondering in de binnenkamer met de lieve huisgenooten, is het oogenblik van vertrek gekomen. Zoo veel mogelijk wordt dit oogenblik met voorbedachten rade verkort. „Klap, klap!" laat de lange zweep van den wakkeren koet-

sier zich hooren; „hie's jo! hurru!" roepen de beide loopers en klappen met hunne korte zweepen. Het vierspan gaat aanstonds in galop, aangespoord door de nog nevens de paarden springende loopers, die echter al spoedig hunne plaats innemen op de breede plank, die van achteren aan den wagen is aangebracht. Daar blijven zij staan, om zoodra een der paarden begint te draven, van die plank af te springen, klappende en schreeuwende de paarden in te halen, om, na ze eens even een fermen tik gegeven en ze weer in vollen ren gebracht te hebben, hijgende op de lage plank te springen, waarop zij niet zitten, doch staan blijven.

Al spoedig ligt Batavia een heel eind achter mij, en daar de weg van Batavia naar Tangerang, vooral wanneer men dien meermalen reed, niet zoo heel onderhoudend is, vertoefden mijne gedachten nu eens bij hen die ik zoo even had verlaten, en dan weer liepen ze vooruit en verdiepte ik mij in de groote verantwoordelijkheid die op mij rustte, om met ernst en nadruk den Christus als den eenigen naam tot zaligheid gegeven te verkondigen in eene Residentie, waar hoogstens tweemaal 'sjaars het Evangelie en dan nog niet altijd het Evangelie der Schrift verkondigd wordt. In mijn gepeins werd ik door luid zweepgeklap gestoord. Ik had ruim 5 kwartier gaans, ongeveer 6 palen afgelegd in minder dan een half uur en was aan de eerste post gekomen. De druipnatte paarden werden met vier versche verwisseld. Door mijn bediende liet ik de loopers betalen, die elk tien centen ontvingen. Andere loopers hielpen de versche paarden aanspannen en na een zeer kort oponthoud, ging het wederom ventre à terre vooruit. Zoo moest ik dien eersten dag zestig palen afleggen en tienmalen van paarden en loopers verwisselen. Niet altijd echter vervolgde ik mijne reis even snel. Reeds te Tangerang had een vrij langdurig oponthoud plaats. Ik moest eene rivier

over en dat zegt iets in Indië. Gij mijne vrienden! hebt in Nederland uwe bruggen en gierponten. Wij rijden hier nog langs wegen, die telkens door grootere of kleinere nog niet overbrugde rivieren worden doorsneden. Die rivieren komt men over, door eerst de paarden af te spannen, waarna de reiswagen door een dertigtal koelies op een platte schuit wordt gebracht. Gaat men naar omlaag, dan wordt de wagen natuurlijk tegengehouden, maar aan de tegenovergestelde zijde moet die zware wagen somwijlen eene zeer steile hoogte opgetrokken, alvorens men weer den beganen weg heeft. Onder een eigenaardig gezang van die dertig koelies wordt de wagen dan telkens weer een paar voet hooger opgeduwd, totdat eindelijk de hoogte van den weg is bereikt. De paarden die eerst waren overgebracht, of wanneer men juist bij eene nieuwe post zich bevindt, nieuwe paarden worden voorgespannen en wederom gaat het onder hetzelfde geklap en geschreeuw van de loopers in volle ren voort, totdat na vijf of zes palen andermaal eene nieuwe post wordt bereikt. Ongelukkig begon het al spoedig vrij hard te regenen. Het bleek mij nu dat de kap niet zoo heel waterdicht was en dat ook het rieten bovendak verkeerd was gemaakt, zoodat mijn bediende een vrij dikke straal water in zijn achterbak kreeg. Daar de inlander ook niet houdt van nat worden en ook onder hen de cholera vrij erg heerschte, haalde ik een trommel te voorschijn, nam er een flanellen jasje uit en schonk het aan mijn bediende. Hij was er blijkbaar erg lekker mee en trok het spoedig aan, na zijn nat baaitje te hebben afgelegd. Reeds begon ik te twaalf uren Serang te naderen, en had dus alle reden om tevreden te zijn. Doch „haast is nog niet half", zegt het spreekwoord. En waarlijk daar begon de sukkelpartij. Bij een der laatste posten had ik onwillige paarden bekomen, en bovendien was de weg door de vele regens

niet meer glad maar vrij modderig. Nu eens stond mijn vierspan stil; dan weer werden de paarden geslagen dat ik medelijden met de dieren kreeg, maar zonder dat ze een stap verzetteden. Straks ging ik weder eenige minuten verder, maar dan weer stond de wagen geheel op zij van den afgeronden weg. De loopers hadden voor hun tien centen elk waarlijk zwaar werk. Die lieden zweeten niet spoedig, maar och! och! wat hadden ze het warm. Ik beloofde hun dubbele betaling en weer gingen ze met moed aan den arbeid; nu eens de paarden recht trekkende, dan weer een der wielen in beweging brengende, opdat de paarden zouden aanzetten. Doet men nu zulk een tocht in een reiswagen voor de eerste maal, dan is men waarlijk niet op zijn gemak. Heeft men echter een paar malen zulk eene tobberij doorgemaakt, dan neemt men een onderhoudend boek uit een der zakken van den wagen, men steekt eene manilla op en zet zich op zijn gemak, zoolang totdat de weerspannige paarden betere gedachten krijgen. Rennende gaan ze dan vooruit. Dan vooral schijnt de koetsier zich een weinig te willen wreken, want ettelijke malen gaat de lange zweep over den rug der ondeugende dieren. 't Is alsof de koetsier denkt: „wie wat verdient, die moet wat hebben."

Zoo bereikte ik dan in plaats van om twaalf, ongeveer te half twee uur mijn eerste station en wel de hoofdplaats van de Residentie Bantam, Serang.

Kon ik u nu van zulk eene plaats maar eene duidelijke voorstelling geven. Gij doet best, dat ge u voorstelt het dusgenoemde „Sterrenbosch" te Utrecht; een groot vierkant grasveld. Rondom dat veld en in de wegen die op dat veld uitloopen, zijn de woningen der Europeanen gebouwd. Allen zijn even helder wit gepleisterd, terwijl voor de erven een wit opengewerkt steenen muurtje is aangebracht bij wijze van

hekwerk, hetgeen aan het geheel een keurig net en vriendelijk aanzien geeft. Het residentie-huis ligt even ter zijde. Een prachtig huis, gedeeltelijk met wit marmer bevloerd; breed als een der grootste huizen te 's Hage en omringd door heerlijke heesters en bloemen. De driekleur hangt aan een zeer hoogen vlaggestok, terwijl inlandsche soldaten met uitgetrokken sabel de wacht houden. Gij zoudt al spoedig het postkantoor, de sociëteit, het fortje en de officierswoningen hebben opgemerkt. Maar toch zoudt gij wel het allereerst, althans indien gij in de uitbreiding van het Godsrijk belang stelt, het allerliefste kerkje hebben gezien. Het kerkje is klein; maar de kruisvorm spreekt u terstond aan; het is daarenboven zoo ferm hoog gelegen; een klein houten torentje ontbreekt niet en ook het klokje ziet ge duidelijk hangen. Och! hadde elk plaatsje als Serang een eigen leeraar, die dan tevens de herderlijke verzorging kon op zich nemen van enkele niet ver verwijderde kleinere gemeenten. Indien dan die leeraar een man was van God geroepen, ik meen dat er dan nog wel een andere, een meer ernstige, een meer degelijke geest in Indië heerschen zou.

Maar ik leid u al door Serang rond en wij zijn nog niet eenmaal bij mijn gastheer aangekomen. Trouwens het ruime grasveld rondrijdende, ziet men al de gebouwen die ik u noemde, en tot eene of andere bespiegeling heeft men licht gelegenheid, als men alleen in eene ruime koets gezeten is.

Mijn gastheer ontving mij recht vriendelijk, mijne kamer werd mij aangewezen; de blikken trommels werden in mijne kamer gebracht en de reiswagen in het koetshuis geborgen. Na eene spoedig volbrachte uitwendige verfrissching, waren wij aan een welvoorziene en zoo goed smakende Indische rijsttafel gezeten, en daar ik van 's morgens half zes uur niets genuttigd had en het al over half twee was geworden.

liet ik mij de door de twee bedienden (wij zaten maar met ons vieren aan tafel) toegediende spijzen recht goed smaken. Het deed mij goed dat een der kinderen een kort gebed deed, zoowel vóor als na den maaltijd. Dat is in Indië eene zeldzaamheid. Ik durf zonder vrees voor tegenspraak zeggen, dat bijkans nergens in de huiskamer gebeden wordt. Wat in de stille binnenkamer geschiedt, weet ik natuurlijk niet. Edoch, ik heb meer vrees dan hoop, dat zeer vele Europeanen zonder bidden en danken voortleven. Nu moge men al verschillend oordeelen over het gemeenschappelijk bidden aan tafel, mij is het in elk huis, hoe lief en vriendelijk de gastheer ook zij, unheimisch, indien er niet wordt gebeden. In zoo menig huis heb ik opgemerkt, dat de aan tafel zittende kinderen mij met vreemde oogen aanstaarden, als ik na in stilte een kort gebed gedaan te hebben, de oogen weer opsloeg, en het zou mij niets verwonderen, als die kinderen later aan de ouders de vraag gedaan hebben, of die vreemde mijnheer aan tafel gaat slapen, want dat hij zijne oogen soms dicht houdt; maar reeds zeide ik, dat ik zoo gelukkig was te zijn in eene woning, waar althans door de kinderen gebeden werd. Mijn gastheer deelde mij mede op welke uren men gewoon was te middag- en te avondmalen, dat ik overigens doen moest als ware ik thuis, en dat ook hij bij zijnen arbeid stillekens zijnen weg zou gaan. Na een middagslaapje van drie tot vier ure gedaan, een bad genomen en een kopje thee gedronken te hebben, kleedde ik mij en ging er maar dadelijk op uit. Mijn eerste bezoek bracht ik aan een der kerkeraadsleden. De Protestantsche Gemeente te Serang heeft een kerkeraad, bestaande uit twee ouderlingen en twee diakenen, die samen met getrouwheid doen, wat er in het belang der gemeente kan gedaan worden. Bij dat lid van den kerkeraad deed ik onderzoek, wat er bijzonders in de gemeente voor mij

zou te doen zijn. Ik vernam, dat er een paar zieken waren, dat eene bejaarde Chineesche vrouw den H. Doop verlangde, nadat zij door dat kerkeraadslid was onderwezen in den weg der zaligheid; dat een zeventienjarig meisje belijdenis wenschte af te leggen; dat een kerkeraadsvergadering onder mijn praesidium wenschelijk en noodig was; dat er een achttal kinderen waren te doopen en dat enkelen in de gemeente zeer verlangden naar het H. Avondmaal, hetwelk sinds mijn vorige dienstreis in het jaar '71 niet was uitgereikt geworden. Zoo was ik dan in staat mijne werkzaamheden te regelen. Ik begreep, dat ik ruim eene week te Serang zou moeten vertoeven, indien ik een en ander naar behooren zou volvoeren. Te acht ure kwam ik bij mijn gastheer terug. Het avondeten werd opgedragen en met mate gebruikt. Men heeft in dit warme land des avonds geen eetlust, althans maar zelden. Ten negen ure had ik bij den Resident belet laten vragen en zat met dezen tot elf uur recht aangenaam te praten; wel niet alleen over geestelijke dingen, de tegenwoordige Resident behoort tot de R. Kath. Kerk, maar toch ook niet alleen werd over cultures en politiek geredeneerd. Zoo was de eerste dag voorbij gegaan. Enkele aanteekeningen werden in mijn notitieboekje opgeschreven en mijne reisdeclaratie werd voor den dag gehaald. Gij vraagt: „Wat is dat voor een ding?" Mij dunkt, de naam zegt het, maar voor oningewijden in het leven van een Predikant, die in dienst reist, is het toch niet onaardig, dat ik er u eene kleine omschrijving van geef.

Stelt u dan voor, een groot vel papier; aan het hoofd staat geschreven: doch laat mij u ter verduidelijking eene reisdeclaratie gedeeltelijk afschrijven.

Declaratie van reis-, verblijf-, en transportkosten van Ds. J. A. Schuurman Johzn. Evang. Luth. Pred. Bij de Evang. Gem. te Batavia, reizende in dienst, volgens Gouvernementsbesluit van 1864, *Staatsblad* n° 41.

Dagteekening.	Omschrijving der reis.	Afstand van palen.	Daggeld.	Reisgeld a 12 cts. per paal.	Totaal.	Verklaringen. Enz.
2 Juni.	van Batavia naar Serang.	59	*f* 8.08	*f* 7.08	*f* 15.08	Gezien voor vertrek van Batavia op 2 Juni de Res. van Batavia.
3—11 Juni.	Vertoef te Serang.	—	„ 72.72	—	„ 72.—	
12 Juni.	Van Serang naar Anjer.	20	„ 8.08	„ 2.40	„ 10.40	
enz.	enz.	enz.	enz.	enz.	enz.	enz.

Gezien voor terugkomst te Batavia op 8 Juli. Geteekend door den Resident van Batavia.

Gezien voor aankomst op 2 Juni en vertrek op 11 Junij, de dagen in dienst noodzakelijk doorgebracht.
De Resident van Serang.

Aldus naar waarheid opgemaakt door J. A. Schuurman Johzn.

Zulk eene reisdeclaratie wordt dan ingezonden aan het Departement van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid, om na aldaar te zijn beoordeeld, naar de Algemeene Rekenkamer te worden doorgezonden. Aldaar wordt ze andermaal nagezien, en na accoord bevonden te zijn, krijgt men, soms eerst na vele maanden, een bon op 's lands kas, alwaar men dan op kwitantie de gelden kan bekomen.

Met huisbezoek en katechiseeren werden de verdere dagen der week doorgebracht, terwijl de Zaterdag aan de voorbereiding voor den Zondag werd besteed. De ontmoetingen bij het huisbezoek kenmerkten zich door niets bijzonders. Gelijk in het vaderland, zoo vindt men ook hier enkele belangstellenden, sommige bepaalde vijanden van Gods Woord; ook wel een enkelen spotter. De meerderheid is, uit onkunde zich versierende met den naam „wetenschap", onverschillig omtrent de waarachtige belangen van den mensch. Zoo gebeurde het mij, dat iemand op de vraag: „behoort u tot de Protestantsche Kerk?" antwoordde: „neen!" „U is dus Roomsch Katholiek?" „Neen ik ben niets." Op mijne vraag: „bedoelt u zulks naar den geest van Luther, die zegt: „onze God heeft niets anders te doen dan tot niets te maken wat nog iets is, en tot iets te maken wat niets is?" keek men mij aan als sprak ik Hebreeuwsch. Eindelijk werd mij geantwoord: „och! ik heb zoo mijne eigene gedachten, ik heb Renan en Strauss gelezen, weet u!" „Zóó!" was het wederwoord, »en ik heb in Gods Woord ook voor u de vermaning gelezen: „wacht u voor de afgoden, d. i. niet alleen voor de afgoden van goud en zilver, maar ook voor dien afgod, die het bedriegelijk menschenhart zich naar eigen goeddunken van het hoogste Wezen schept." Daar het mij duidelijk bleek, dat men zich liever niet verder uitliet, nam ik de hand van dien medezondaar en zeide: „Hij, dien ook gij van zonde noch

dwaling kunt overtuigen zegt: „Wie in den Zoon gelooft, die heeft het eeuwige leven, maar wie den Zone Gods ongehoorzaam zal geweest zijn, die zal het leven Gods niet zien, maar de toorn Gods blijft op hem." Ik drukte die hand en ging verder. Elders binnenkomende zag ik eene jeugdige inlandsche vrouw zich snel verwijderen. Ik was dus bij een der velen in Indië, die om verschillende redenen een wettig huwelijk niet willende of kunnende sluiten, in ongeoorloofde gemeenschap leven met eene inlandsche vrouw, die dan den naam van „huishoudster" draagt. Wat al ellende hierdoor verspreid wordt, daarvan getuige de in kampong of kazerne rondloopende kinderen, daarvan spreken de gestichten ter opname van verlaten kinderen opgericht. Wel geloof ik, dat in den staat van het huwelijksleven, vergeleken bij weleer, eene verandering ten goede is op te merken, maar toch, de lijst van gedoopte kinderen buiten den echt verwekt, is ook in onze Protestantsche Kerk jaarlijks nog zoo groot en is in de R. K. kerk zonder twijfel dubbel zoo groot. Niet omdat in de laatst genoemde kerk meerderen dan in de onze aan die ongeoorloofde samenleving zich schuldig maken, maar omdat de R. K. er op uit is, om te doopen al wat zij maar kan machtig worden, opdat ook langs dezen weg haar zielental vermeerderd worde. Dit zou ik met sterk sprekende voorbeelden kunnen bewijzen. Hoe menig jongeling, zoowel van hoogeren als lageren stand, heb ik in Indië aangetroffen, levende in bovengemelden zin. Is zulk een jong mensch van alle gevoel voor zedelijkheid reeds verstompt, dan worden de kinderen niet eenmaal erkend, maar de inlandsche, islamitische moeder, met de kinderen later niet zelden verstooten of verlaten. Is het zedelijk bewustzijn nog wakker, ja dan worden de kinderen erkend en door niet weinigen wordt voor hunne erkende kinderen in het tijdelijke althans betamelijke zorg gedragen. Komt men tot besef

dat men tegen Gods gebod gehandeld heeft, en den Christennaam schande te hebben aangedaan, dan laat een enkele zijne inlandsche huishoudster in den Christelijken godsdienst onderwijzen, om nadat zij gedoopt is geworden met haar, de moeder zijner kinderen, een wettig huwelijk aan te gaan. Dat ook in dit laatste en beste geval de gevolgen nochtans bedroevend zijn, spreekt wel van zelf. Immers, welk eene opvoeding kan er gegeven worden door eene moeder, die ten eenenmale onontwikkeld is, die meer de dienstmeid dan de moeder harer kinderen gelijkt, die meestal niet dan met een zeer dun waas van het Christendom is overgoten, hare inlandsche zeden en gewoonten volgen blijft, en door haren Europeeschen echtgenoot nergens in gezelschap kan gebracht worden. Ja de echtgenoot zelf onttrekt zich door een huwelijk met eene inlandsche of Chineesche vrouw, straks geheel aan de Europeesche maatschappij en wordt niet zelden recht „Indisch," in den meest ongunstigen zin des woords.

Maar laat mij tot de Indische dienstreis terugkeeren en geene te groote omwandeling maken. Wij gaan dan de benting het fort binnen, waar de militaire bezetting zich bevindt. De soldaten zijn door een hulpvaardig officier van mijne komst verwittigd. Zij staan allen in 't gelid. „Mannen broeders, ik ben een dienstknecht van den Hoogsten Koning, en kom in Zijnen naam om u allen eene blijde boodschap te brengen. De boodschap staat in deze boekjes aangeteekend, (ik pakte eenige degelijke tractaatjes uit) en die boodschap wil ik u verkondigen. Wie wil een boekje?" Een der soldaten zei: „geef ze mij maar allemaal, dan stop ik ze in mijn kist." Terwijl hij daarop lachte, strekte ik mijn arm uit, wees naar de deur en kommandeerde met forsche stem: „verlaat de chambrée!" Hij talmde, doch ik herhaalde, terwijl mijne hand naar de deur bleef uitgestrekt: „verlaat

de kamer, voor den spotter is hier geene plaats." De officier van de week zag mij eerst met bevreemding, daarna met een goedkeurenden blik aan. Schoorvoetend verliet de spotter de kamer. „Komt mannen, laat ons nu eerst samen bidden." Daarop zongen wij: „Den hoogen God alleen zij eer, enz. Nadat wij ons aan eene lange tafel gezet hadden, gaf ik elk een bijbeltje en las hun de gelijkenis van de koninklijke bruiloft voor. Zoo eenvoudig en ernstig mogelijk bracht ik hun de uitnoodiging: „komt tot de bruiloft." Na „amen" gezegd te hebben, deed een hunner de vraag: „kom als 't u blieft morgen nog eens terug?" Gaarne werd dit toegezegd en des anderen daags stond de spotter van gisteren mij op te wachten en vroeg beleefd om mede onder het gehoor te mogen zijn, 't geen hem natuurlijk werd toegestaan, doch niet zonder hem onder vier oogen ernstig over het zondige der spotternij te hebben onderhouden. Gewis, indien aan de soldaten slechts meerdere gelegenheid gegeven kon worden, om hun in de kazerne zelve het woord des levens te brengen, ik meen dat dit niet zonder goede vruchten blijven zou. De godsdienstige en zedelijke toestand van den soldaat in Indië laat veel, zeer veel te wenschen over, maar ach! zoo zelden strekt eene menschelijke hand zich naar hem uit. Hunne verzoekingen zijn zoo velen, de paden der zonde zijn vaak reeds zoo lang bewandeld, en de valsche schaamte is zoo groot, wanneer ook door de evangelieverkondiging voor een oogenblik eene betere gedachte in hun hart wordt opgewekt. Hoe menig verloren zoon, ook wel van andere natiën, bevindt zich in hun midden, maar hoe zelden komt, als de verloren zoon uit de gelijkenis, één tot inkeer, tot zich zelven. Hoe zelden spreekt een hunner, „ik zal mij opmaken en tot den Vader gaan," en wanneer soms deze of die zoo spreekt, hoe zelden volgt op het voornemen de daad: „en hij stond op en ging

heen en zeide: „Vader ik heb gezondigd voor den hemel en voor u.”

Gelijk meest elken dag, zoo was ook de Zondagmorgen prachtig schoon. Een dunne nevel lag over de velden uitgebreid, totdat de frissche bergwind, van den Karang bij Pandeglang, nederstrijkende, te gelijk met de eerste prachtige zonnestralen, den nevel spoedig deed wijken. Gras en plant waren door dauwdroppelen als bepareld. Na eene korte morgenwandeling langs meest nog geslotene huizen, keerde ik in mijne kamer terug en bereidde mij nader voor de godsdienstoefening. Hoe lief klonk om acht ure dat kerkklokje. Nu en dan trok de inlandsche klokkenluider verkeerd. Zoo is dan ook zelfs klokkenluiden niet ieder mans werk. Tegen negen ure werd ik met een wagen afgehaald en even daarna stond ik voor de vergaderde gemeente. Bijna alle ingezetenen waren opgekomen, ook zelfs enkele Roomschen, onder welke de Resident. Toch miste ik enkele personen. Later bleek mij, dat die personen niet hadden willen opgaan, omdat ik hun nog geen bezoek had gebracht, zoodat zij in den waan verkeerden, dat ik hun ook wel niet meer zou komen opzoeken. Voor velen is zulk een kerkgang niet anders als eene contravisite, die men aan den tijdelijk in de gemeente zich bevindenden leeraar brengt. De gelijkenis van den zaadzaaier was dan ook met voorbedachten rade gekozen. Over den verschillenden toestand van het menschelijk hart werd gesproken en uit de gelijkenis aangetoond, dat er zijn verharde, oppervlakkige, wereldschgezinde en wel toebereide harten, en dat de werking van het goddelijk Woord naar de gesteldheid des harten zich regelt! Opmerkelijk is het mij telkens weer, met welk een ingespannen aandacht men in Indië meestal luistert naar de prediking van Gods Woord; of dit komt, omdat men zoo zelden prediken

hoort, of wel omdat onder de verkondiging van den Christus der Schrift herinneringen uit vroegere jaren opwellen, herinneringen uit den tijd, toen men nog gelooven kon wat in den Bijbel staat geschreven en in dat geloof zoo gelukkig was, of wel omdat men in Indië meestal de preeken hoort voorlezen, in plaats van ex improviso het Evangelie te hooren verkondigen: ik weet het niet; maar telkens weer word ik door die diepe stilte en onafgebroken aandacht getroffen. Eenige kinderen ontvingen den H. Doop, en aan de gemeente werd bekend gemaakt, dat er over twee weken voorbereiding en bevestiging van nieuwe leden en daarna Heilig Avondmaal zou gehouden worden.

Uit de kerk een bezoek makende, zei ik: „'t Was niet zeer stichtelijk dat de kinderen zoo schreiden." Waarop iemand, niet ter plaatse thuis behoorende, en die ook niet ter kerk was geweest vroeg: „zoo dominee, hebt u de kinderen eens laten zwemmen?" „Mijnheer, zei ik, ik meen dat de handeling, die ook eens aan u als kind voltrokken werd, te heilig is voor spotternij." Ik maakte eene buiging en ging heen. Hoe gaarne had ik hem tot mij zien komen met de betuiging: „het spijt mij gespot te hebben, met wat mij gebleken is u heilig te zijn." Doch niets van dat al. Toch behoeft ge maar een enkele maal te toonen, dat ge spotternij met het heilige niet duldt, en men waagt het ook hier niet om althans in uwe tegenwoordigheid met God of godsdienst te lachen.

Des anderen daags vertrok ik naar Anjer en nam mijn intrek in het goede en nette hotel, dat daar gevonden wordt. Tegen den avond kwam ik aan, en des anderen daags was ik reeds vóór dat het begon te dagen, wandelende langs het schoone zeestrand. De in dezen tijd des jaars zoo kalme zee is verrukkelijk schoon! Groot en heerlijk zijn alle de werken onzes Gods, maar onder die allen is de zee het grootste.

Ook de bergen die men te Anjer voor en achter zich ziet, zijn overweldigend in hunne stille pracht; maar een ding ontbreekt aan de bergen: leven, beweging. Zee is leven; als in lange, diepe ademhaling daalt ze en verheft ze zich met ebbe en vloed. 't Is of ze toornt in den storm en of ze lacht als hare golfjes als lammeren spelen, en dansen als vroolijke kinderen. Eén is grooter dan de zee: de hemel die haar omspant, die haar beheerscht, voor welks stormen zij bruisen, voor welks zonneschijn en stilte zij zich effenen moet.

En toen ik één, twee, ja meerdere schepen ontdekte, die van het Oosten komende, allengs Anjer naderden om met volle zeilen naar het Westen, naar het vaderland, koers te houden, gaf ik in gedachten aan menigen vriend, aan menige vriendin een hartelijken broedergroet mede, en kon de gedachte niet onderdrukken: „welk een gevoel zal mij toch wel vervullen, als ik eenmaal vrijmoedigheid vinden zal om voor een tijd of voor goed met de mijnen naar Nederland weder te keeren?" Met vroolijken moed keerde ik echter tot het logement terug, om, na een smakelijk ontbijt genuttigd te hebben, het huisbezoek ook daar aan te vangen. Daartoe zou ik niet vele dagen behoeven. Immers behalve de soldaten in het fort, zijn er te Anjer niet meer dan een zevental Europeesche huisgezinnen: dat van den assistent-resident, den havenmeester, den klerk bij de secretarie, den opzichter bij den waterstaat, van den logementhouder en van twee loodsen, die er tevens eene toko van scheepsleverantiën op na houden. Toch bleef ik er twee volle dagen, en hield op den eersten dag ten huize van den zeer hulpvaardigen assistent, godsdienstoefening voor de burgers en soldaten, en des anderen daags eene afzonderlijke samenkomst ter overdenking van Gods Woord en ten gebede met de krijgslieden.

Des avonds bij den vriendelijken logementhouder gezeten, vroeg ik hem en zijne vrouw, of zij zich ook herinnerden, dat in hun huis vóór een viertal jaren een matroos was gevangen genomen. „Wel zeker," was hun antwoord. En toen ik hun daarop breedvoerig vertelde, wat God van dien matroos had gemaakt, wie en wat en waar hij thans was, toen vielen ook daar tranen van blijdschap en dankbaarheid over de groote dingen, die God aan Hein den matroos en aan diens huis had gedaan.

Des middags van den dag, dat ik kerk houden zou, kwam ten drie ure een groot Russisch oorlogschip van Anjer ten anker en niet lang daarna wandelden vele Russische zeelieden langs het Anjer-strand. Ziet! daar komt een tiental het hotel binnen. Daar ik juist en nog geheel ongekleed in de voorgaanderij heen en weêr liep, komen die zeelieden naar mij toe en, meenende dat ik de hotelhouder was, vroeg mij een hunner in gebroken Duitsch, of ik ook sigaren te koop had. Mijn antwoord was natuurlijk ontkennend, doch met de bijvoeging, dat het mij een genoegen zou zijn, indien ze een vijftig stuks sigaren van mij wilden aannemen. Hiertoe kon ik ze niet bewegen en zij gingen verder, om te zoeken of ze het verlangde elders konden koopen. Ruim een uur daarna was ik in toga en bef, om ten huize van den assistent-resident de godsdienstoefening te leiden. Daar genoemde ambtenaar zeer nabij het logement woont, liep ik in ambtsgewaad over straat en had een grooten bijbel, verguld op sneê en van koperen randen voorzien (aandenken van het Bestuur der Afd. Rotterdam van de Utrechtsche Zendingvereeniging, mij op den mij onvergetelijken vooravond van mijn vertrek naar O.-Indië in de kerk der Doopsgezinde Societeit te Rotterdam geschonken) onder den arm. Daar komen diezelfde Russische officieren en minderen in rang op de straat

mij tegen. Eerst werd ik van top tot teen aangestaard, daarop bogen allen zeer ootmoedig en waren kennelijk verlegen, dat ze zoo even een geestelijke hadden aangesproken voor een hotelhouder of koopman in sigaren. Zij bleven voor de woning van den assistent-resident toeven, om te zien en te hooren wat er gaande was. Toen het hun duidelijk bleek, dat er waarlijk onder mijn voorgang kerk gehouden werd, zijn ze elders onderzoek gaan doen, of ik wellicht een R. K. pastoor ware, en welke heilige dag door ons werd gevierd. Een officier van Ruslands marine kan dan ook kwalijk bekend zijn met den toestand onzer Protestantsche kerk in Indië. Zoo duidelijk mogelijk was hun door een oud zeeman, te Anjer vertoevende, verteld wie ik was en wat ik doen kwam. Gaarne zou ik aan den anderen morgen een bezoek aan het Russisch oorlogschip hebben gebracht, doch toen ik mij daartoe gereed maakte en aan den havenmeester vroeg om zijne sloep, zag ik van af den oever in de verte, dat de machine reeds gestookt werd; om zes uur werd het anker gelicht en stoomde genoemd schip naar de reede van Batavia.

Te Anjer bezit de Protestantsche gemeente geen kerkgebouw, ook geen kerkje. Bij gemis van een Huis des Heeren, is altijd een der ingezetenen, wiens woning zich hiertoe het meest aanbeveelt, bereid zijn huis tot godsdienstig samenkomen af te staan. Zoo gewerd mij dan ook te Anjer alle mogelijke hulp van den assistent-resident. Keurig netjes had hij de achtergaanderij tot kerk ingericht. Op een tafeltje stond een groote lezenaar, terwijl tafel en lezenaar beiden door een groot, groen laken kleed bedekt waren. De stoelen stonden in een halven cirkel op een behoorlijken afstand voor een geïmproviseerden kansel. De Russische marine was oorzaak, dat een paar leden niet tegenwoordig waren, doch overigens was er de geheele gemeente. Wij zongen mijn lievelingslied:

„Gelooft zij 's Vaders Eengen Zoon, Hij bracht ons van zijns Vaders troon, de rijkste zegeningen." De prediking werd met aandacht, ik hoop met heilbegeerte gevolgd, en lief was het mij eenige kinderen te mogen doopen, waaronder een, welks jonge moeder ik op mijn eerste dienstreis, eenige jaren geleden, na haar belijdenis te hebben afgenomen, plechtig in de kerk te Serang had bevestigd. Op zulk eene dienstreis wordt ook voor kerk en armen gecollecteerd. Zulk eene collecte brengt gewoonlijk nog al veel op. Het verzamelde geld, althans het voor de armen gevraagde, wordt door den leeraar medegenomen en gestort in de kas der diakonie van de Ev. gemeente te Batavia, maar op deze gemeente rust dan ook, als op de hoofd- of moedergemeente, de verplichting om de armen, indien zij in eene der filiaal-gemeenten gevonden worden, te bedeelen.

Toen ik mijn taak op Anjer had volbracht, vroeg ik aan den logementhouder om mijne rekening. Het antwoord was „van een dominee en pastoor die in dienst reizen, neem ik geen geld aan." Of ik al verzekerde, dat mij als reizend Evangeliedienaar reis- en verblijfkosten vergoed worden, de vriendelijke man wilde volstrekt niet hebben, dat ik mijn logies betalen zou, en zei mij, dat ik dan hetgeen ik zoo wat dacht schuldig te zijn, maar geven moest aan wat of wien ik wilde. Later kreeg Ds. King er de helft van voor zijne weezen, en de landbouwschool te Depok ontving de andere helft.

Anjer is allerliefst gelegen, doch daar de bodem zeer koraalachtig is, wordt er bij ebbe een niet gezonde lucht ingeademd, die aan menigeen de koorts brengt, zoo ging het ook mij. De koorts had mij al spoedig te pakken, zoodat ik besloot mijne reis, na afgedaan werk, spoedig voort te zetten en mij van het koortsachtige Anjer-strand te verwijderen. Tot dien spoed droeg echter ook nog eene andere bijzonderheid

bij. Immers aan de posterij, waar ik paarden bestelde, vernam ik, dat er eene aanschrijving gekomen was van een der R. K. pastoors van Batavia, met opgave der data's wanneer ZWeerw. paarden hoopte te vinden voor zijne dienstreis door Bantam. Om nu elkander niet in het vaarwater te zitten, of liever niet in de wielen te rijden, maakte ik haast, opdat ik steeds den R. K. medebroeder een dag of twee vooruit kon blijven. Daar bij elke post niet meer dan zes paarden gestationeerd zijn en de paarden gebruikt zijnde, eerst volle zes uren moeten stilstaan, voordat ze weder aangespannen mogen worden, kan het licht gebeuren, dat men een halven dag moet wachten, omdat de paarden dien dag reeds gebruikt werden.

Daar het nog al geregend had, en ik dus vermoeden kon, dat de weg niet zeer effen zou zijn, vroeg ik in plaats van vier paarden een zesspan, en met de zes ging ik van Anjer naar Tjiringin. Na zesmaal zes paarden gebruikt te hebben, kwam ik tegen den avond ter genoemde plaats, die een veertigtal palen van Anjer ligt verwijderd. De koorts deed zich bij mij goed gevoelen; ik wikkelde mij in een dikken reismantel en liet den reiswagen dicht maken. Dan het duurde niet lang of ik moest er uit, en wel onder een zwaren regen. Weleer lagen er over de kleinere rivieren, die tusschen Anjer en Tjiringin in zee uitloopen, goede of althans berijdbare bruggen. Voor een paar jaren zijn die bruggen allen door eene overstrooming weggeslagen en sinds nog niet hersteld. Vergeet niet, dat Indië Nederland niet is, en dat hier alles tamelijk langzaam gaat. Toch moest ik die riviertjes over. Hoe dat dan ging? Stel u voor drie uitgeholde boomstammen, door touwen aan elkander verbonden; boven de opening, ter geheele breedte ligt een gevlochten mat van bamboe. De paarden werden afgespannen en wederom eerst overgebracht. Daarna volgde de wagen. Doch daar deze tamelijk zwaar is,

zakten de uitgeholde boomstammen wel een voet onder water. 't Was of de wagen over de bedding van het riviertje liep. Uit voorzichtigheid durfde ik in den wagen niet zitten blijven. Met mijn kousen en schoenen tot halfweg de knieën in het water staan, hiertoe had ik geen lust, en gedachtig aan de koorts, die mij het zweet uit alle poriën dreef, ook geen moed. Ik kroop dan op den naakten bruinen rug van een inlander. Deze man behoefde niet bang te zijn voor natte voeten. Immers kousen en schoenen kent hij niet. Wel zat ik niet deftig, maar ik zat droog, en de gewillige inlander hielp mij heel netjes naar de overzijde, totdat ik weer heel deftig in mijne met zes versche paarden bespannen reiscalêche gezeten was.

De weg van Anjer naar Tjiringin is een voor Indië eigenaardige weg. Immers de met glanzend witte zeeschelpen bedekte rijweg, loopt bijna onafgebroken langs het strand. Men is slechts door een smalle strook land, met klapper- (kokos) boomen beplant, van de schuimende zee verwijderd, en men geniet dus het uitzicht op de zilte watervlakte.

Ook te Tjiringin vertoefde ik een drietal dagen. Slechts twee dagen had ik gemeend daar te zullen blijven, doch de koorts belette mij het verder reizen. Ik was geherbergd wederom bij het hoofd der plaats, den assistent-resident, die met zijne vele kinderen de R. K. kerk toebehoorde. Desniettemin was ik welkom en wij hadden menige goede en degelijk discussie over het éëne noodige, alsmede over hetgeen de Evang. met de R. K. kerk gemeen heeft en over hetgeen beide kerkgenootschappen van elkander onderscheidt.

Des maandagsmorgen hield ik voor alle Europeanen, te Tjiringin vertoevende, ten getale van vijftien, kerk. Onder deze vijftien behoorden ook de Roomsch Katholieken. Ik predikte met opgewektheid over de rechtvaardigmaking uit het

geloof, maar droeg zorg geene enkele uitdrukking te bezigen, die aan de Roomschen recht tot aanstoot kon geven. Toch behoefde ik van mijne overtuiging, op Gods Woord gegrond, niets achter te houden of te verzwijgen. Naar mijne meening is en blijft de beste wijze van prediken, zoo duidelijk mogelijk te poneeren. Het opponeeren behoort minder thuis op den kansel, maar blijve voor katheder, dispuutcollege of debating-club bewaard.

Ook bij deze gelegenheid werden mij enkele kinderen ten doop aangeboden, kinderen van ouders, die ik voor de godsdienstoefening bezocht en gesproken had.

Ik had mij voorgenomen, na de godsdienstoefening te vertrekken en wel naar Pandeglang; opdat ik niet een zeer grooten omweg zou behoeven te maken en om bovendien een prachtig uitzicht zou kunnen genieten, had ik ten vorige dage mijn reiswagen door dertig koelies voor vijftien gulden naar den top van een berg laten brengen dien ik, den binnenweg van Tjiringin naar Pandeglang nemende, zou moeten overtrekken. De hulpvaardige assistent-resident bij wien ik geherbergd was, had mij voor het eerste gedeelte van den langzaam stijgenden weg een ligt wagentje beloofd. Daar waar de weg steiler werd zou ik dan een rijpaard nemen, en boven op den berg zou ik weer mijn reiswagen kunnen gebruiken, om met langs den verderen weg gestationneerde paarden te Pandeglang te komen. Juist toen ik vertrekken wilde, ontving ik een briefje van den assistent-resident van Pandeglang, die mij in antwoord op mijn schrijven meldde, dat ZEdgestr. geene beschikking had over postpaarden en dat de postmeester pas onlangs een streng gebod had ontvangen, om geene paarden van den gewonen rijweg op binnenwegen te stationneeren. Zoo moest ik dan andermaal dertig man zenden om voor dezelfde som mijn wagen te laten terughalen en moest ik van

Tjiringin eerst weer veertig paal naar Anjer, dan twintig paal naar Serang en van Serang nog een twintig paal naar Pandeglang. Een omweg alzoo van tachtig palen, welken weg ik over den berg in ongeveer twintig paal had kunnen afleggen.

Het grootste ongemak gaf mij echter het gemis van en dus het wachten op mijn reiswagen. Mijn vertrek moest een dag worden uitgesteld. Hierdoor haalde de mede in dienst reizende pastoor mij in en kwam ook aan den namiddag van den dag, waarop ik gemeend had af te reizen, te Tjiringin aan en stapte mede bij mijn gastheer af, die nu een Protestandsch en een R. Katholiek geestelijke herbergde. Wij zaten als goede vrienden aan denzelfden avonddisch. Na den maaltijd verwijderde zich de pastoor in de achtergaanderij, waar hij aan een paar andere kinderen van den gastheer de biecht afnam, terwijl aan den vroegen morgen van den anderen dag een jongere dochter des huizes haren katechismus opzeide en tot hare eerste kommunie werd toegelaten. En ziet op dezelfde plaats, waar ik maandag morgen om negen ure het Evangelie naar Gods Woord verkondigd had. waarbij ik niets anders behoefde dan een bijbel en gezangboeken, werd op dinsdag morgen door den R. K. pastoor het altaar, met al wat daarbij behoort, hetgeen in kisten, die in des pastoors reisrijtuig pasten, was meegebragt, keurig netjes opgericht. Voor dat de dienst aanving nam ik van mijnen gullen gastheer en diens vriendelijke gade en kinderen, alsmede van mijnen roomschen ambtgenoot afscheid, om weer langs het strand en over uitgeholde boomstammen, met mijn zesspan de terugreis naar Anjer aan te vangen. Ik twijfel niet, of uit beleefdheid zullen ook leden der Prot. gemeente bij den Roomsch-katholieken eeredienst zijn tegenwoordig geweest. Uitwendig bestaat onder de Protestansche en Roomsche geestelijkheid goede harmonie.

Edoch ik heb het aan de R. K. geestelijkheid meermalen duidelijk gezegd: laat ons niet vergeten, dat tusschen R. K. en Ev. Luthersch eene vrij groote klove bestaat, doch over die klove heen reik ik u gaarne de broederhand, als die met mij gedoopt zijt in den naam des Vaders en des Zoons en des H. Geestes en met mij gelooft in den Drieëenigen God. Zoo kan men vriendschappelijk er toch eerlijk blijven, en behoeft men geene vriendschap te huichelen, die van de R. K. zijde toch eigenlijk niet welgemeend kan zijn en ook van Protestantsche zijde vaak niet meer is dan vertooning.

Niet zonder moeite, daar de koorts mij steeds plaagde en verzwakte, kwam ik na eene lange reis te Pandeglang aan. Daar, op dat hoogland, waar de frissche berglucht waait en de rozen zoo heerlijk bloeien, hoopte ik de koorts te zullen kwijt raken. Hiertoe zou ik echter eenige dagen langer hebben moeten vertoeven en ook hier kon ik maar een dag of drie blijven.

In het gezin van Pandeglangs assistent-resident, voelde ik mij als in een Europeesch huisgezin. Verbeeld u het voor Indië zoo zeldzaam en hoogst gezellig tafereel: man en vrouw beiden als om strijd er op uit, om het elken gast zoo aangenaam mogelijk te maken; in het geheele huis eene netheid en een comfort, die van fijnen smaak getuigen. De welriekendste bloemen geurden mij overal tegen, en toen ik aankwam zat de gastvrouw, van wie men mij al veel liefs had verteld, op een laag bankje omringd door een tal van afgesneden bloemen, welke zij tot een prachtigen ruiker schikte en samenbond. Deze ruiker moest in de koelte van den avond naar het twintig paal verwijderde Serang verzonden, om daar den feestdisch te versieren van een jongen huisvader. Al spoedig was ik aan het praten en als van zelf werd het gesprek geleid op de dingen van Gods koninkrijk. Als ware de gastvrouw mijne discipelin, zoo zat ze op een voetenbankje

luisterende naar wat ik sprak en steeds weer liet ze de bloemen in hare hand rusten. Al spoedig bemerkte ik eene ziel gevonden te hebben, die waarlijk dorstte naar den levenden God, doch bij wie men ook gepoogd had den grond te ondergraven, waarop ze weleer zoo veilig had gestaan. Christus, de Rots der eeuwen, had men gepoogd haar te ontnemen, maar, dank zij den Heer! de behoefte aan Gods genade in Christus was niet verstorven, en nu eene snaar werd aangeroerd, die in haar hart weerklank vond, werd die behoefte levendig wakker. Een poosje later kwam hare moeder, eene hoog bejaarde maar nog gezond en in alles deelende vrouw, die sedert lang bij deze hare gehuwde dochter inwoonde. De dochter, zelve moeder van meerdere kinderen, was nog geheel en al kind tegen hare lieve oude moeder en deed alles om die waardige vrouw het leven te veraangenamen. Ten één ure kwam de assistent-resident van uit eene naast het residentiehuis liggende woning, alwaar hij den landraad had gepresideerd. Al spoedig zetteden wij ons aan den disch en daar zaten twee wakkere, ferme zoons met hunnen Hollandschen gouverneur mede aan. Het was of aan onzen maaltijd geen einde wilde komen. Niet dat de spijzen zoo veelvuldig waren, maar aan ons gesprek kwam geen eind, en daar dit gesprek liep over het groot onderscheid tusschen de zoogenaamde moderne Christus- wereld- en levensbeschouwing en die der orthodoxen, was ons gesprek innig, levendig, belangrijk, ja geest en hartverheffend. Na den maaltijd werd ik even in de slaapkamer binnen geleid en wel om een schoon kindeke te zien, een meisje van enkele maanden oud, waarmee de moeder zoo innig gelukkig was en dat zij van den Heer ontvangen had, nadat haar jongste zoon reeds twaalf jaren was oud geworden.

Dit kindje was nog niet gedoopt, en ik twijfelde er geen

oogenblik aan of men zou mij vragen om dat kind door den H. Doop in de gemeente te willen opnemen. Er werd echter over den doop niet gesproken. Toen ik er op zinspeelde had de gastheer de oprechtheid mij meê te deelen, dat hij bezwaar maakte om op de vragen, die hij meende dat door mij gedaan zouden worden, bevestigend te antwoorden. Voor deze oprechtheid meende ik hem te moeten prijzen en drukte de hoop uit, dat hij, na een ernstig gesprek over de beteekenis van den doop, wellicht tot andere gedachten zou komen. Wel bemerkte ik, dat men zich min of meer tot mij getrokken gevoelde, of liever, dat ik in dat huis welkom was, niet alleen als gast, maar ook in mijn ambt als Evangeliedienaar. Toch scheen men nog niet ten volle geneigd om de doopbelofte op zich te nemen, althans aan den morgen dat ik in hun huis de blijde boodschap des heils en der genade verkondigen zou, werd er over het doopen van het kind niet meer gesproken.

Na de prediking bemerkte ik vooral bij de moeder van het ongedoopte kind en bij de grootmama, maar toch ook bij den eerlijken vader eene zeer gedrukte stemming. Uit vrees dat mij, zonder het bedoeld te bebben, wellicht een of ander woord in de prediking was ontvallen, dat hun onaangenaam geweest was, deed ik aan tafel onderzoek naar de oorzaak van die gedrukte gemoedsstemming! Als in éénen adem antwoordde men mij: „neen, hiervan zijt *u* niet de oorzaak en ook uwe prediking niet, die ons zoo zeer heeft gesticht, doch wij hebben zoo zeer spijt, dat wij de gelegenheid hebben laten voorbijgaan om ons kind den H. doop te doen ontvangen." Hierop antwoordde ik, dat hiertoe den geheelen dag nog gelegenheid bestond, want dat zulks even goed onder ons in de stille binnenkamer geschieden kon, ook al was er niemand der gemeente tegenwoordig. Eens-

klaps klaarden de aangezichten op en des avonds had de plechtigheid plaats. Dat die ure voor hen en voor mij eene onvergetelijke ure zal blijven, hiervan ben ik verzekerd. Hoe gelukkig was de lieve grootmama, dat zij hare kleindochter ten doop mocht houden! Hoe schoon stond de traan in het oog der aandachtige moeder, en hoe nadrukkelijk beloofde de echtgenoot met zijne gade, dat zij hun kind zouden pogen op te voeden in de vreeze des Heeren, door het te willen leeren kennen Jezus Christus, den Heiland ook van kinderen.

Van waar toch dat die beminnelijke ouders eerst zoo vreesachtig waren, om hun kindje als in Jezus' armen te leggen? Ik weet het niet. Maar ik heb reden te vermoeden, dat ook zij met vele anderen dit gemeen hadden, dat zij zich van een orthodoxen dominee wonderlijk rare dingen hadden voorgesteld. Hier in Indië is in de oogen van zoovelen een orthodox leeraar een soort van boeman, althans een onmogelijk mensch, ja volgens het getuigenis b. v. van den WelEd. Zeergel. Heer S. L. W. van der Elst, gewezen officier van gezondheid, is hij, die de uitbreiding van het Godsrijk wenscht, een man met *ziekelijk ontstemde hersenen*; zie de brochure: „*Staats-Koffiecultuur op Java*", zoo pas verschenen, pag. 22 en 23.

Als men dan bij persoonlijke ontmoeting en nadere kennismaking bemerkt, dat een orthodox leeraar een mensch is als elk ander, dat hij ook weet te deelen in de belangen van huisgezin, maatschappij en staat; dat hij opgeruimd en vroolijk kan zijn, dat hij ook nog wel over andere dingen kan medespreken dan over preeken alleen; doch dat hij een en ander liefst beschouwt in het licht der eeuwigheid, en ook de dingen des aardschen levens beoordeelt met het oog op de komst van het Godsrijk, dat hij misschien inniger dan

anderen deelt in het waarachtig heil van degenen met wie hij in aanraking komt, hoe verandert dan de meening, die men zich van zulk een, als van den grootsten zonderling, had gevormd.

Ik denk hier aan eene ontmoeting die ik had, toen ik pas enkele maanden op Batavia vertoefde. Het huwelijk van de dochter van een rijk landheer was door mij kerkelijk ingezegend. Na afloop der plechtigheid meende ik wel te doen een kort bezoek aan het huis der ouders van de bruid te brengen. Nauwelijks binnengekomen, komt de vader der bruid tot mij en bedankt mij zeer voor de hartelijke en indrukwekkende wijze, waarop de taak der inzegening door mij verricht was. „En" — zoo voegde hij er bij, „ik had toch „zooveel geks van u gehoord, dat ik mij maar niet kon be- „grijpen, hoe de bruidegom mijner dochter er toe komen kon „om u tot die taak te roepen. Weet je wat ze mij van je „verteld hebben"? Ik gaf geen antwoord. Hij vervolgde: „dat je schrikkelijk orthodox waart". Ik antwoordde: „als u het woord „*schrikkelijk*" weg laat, dan erken ik graag, dat ik er biddend naar streef om orthodox d. i. recht van zin te zijn." „Nu ja", hernam hij, „maar ook dat je alles gelooft wat in „den Bijdel staat." Ik zei: „ja, van ganscher harte, van Genesis „tot en met de Openbaring van Johannes". Niet wetende wat te antwoorden vervolgde hij: „maar ook dat je iedereen naar de eeuwige verdoemenis stuurt, die niet precies gelooft „wat gij gelooft". Ik hernam in alle kalmte: „Dat oordeel „is minder juist, want ik ben een verkondiger van de blijd- „ste boodschap, die ooit op aarde en in den hemel gehoord „is, namelijk, dat er bij God genade is voor zondaren, door „en in Jezus Christus den Heer. Maar wanneer u, waarde „vader van de bruid, willens en wetens die genade verwerpt, „dan vrees ik voor u, of uw sterven wel zacht en uw ont-

„waken wel zalig zal zijn. Aan uw eigen oordeel laat ik het „over om te bepalen, of „niet zalig" niet met „rampzalig „gelijk staat." Daarop sloeg hij mij met de hand op den schouder, zeggende: „kom laat ons daarover verder niet spreken, doch ge moet blijven dineeren en spoedig eens op mijn „landgoed komen logeeren".

Doch ik keer tot mijn dienstreis terug. Aangename herinneringen nam ik van uit Pandeglang mede en geloof te mogen zeggen, dat de Evangeliedienaar er een goeden indruk achter liet.

Toen ging het naar het Lebaksche, naar Rangkas Betoeng, naar de plaats en in het huis, waar Multatuli eens als gouvernements ambtenaar gewoond en gearbeid heeft. Edoch ik moet mij bekorten en mag van dit tijdschrift niet te veel plaats innemen, wellicht heb ik de maat der bescheidenheid reeds overschreden. Na te Rangkas Betoeng twee dagen te zijn stil geweest, keerde ik nu over Pandeglang naar Serang terug. Hier moest ik nog ongeveer eene week vertoeven. Aan de jeugdige belijderes van Christus werd nog menig uur onderwijs gegeven, of liever, menige samenspreking werd met die heilbegeerige ziel gehouden. Zij was mij eene lieve discipelin. In het klooster der Ursulinen op Batavia had zij hare opleiding genoten. Bedrieg ik mij niet dan was het dáár, dat haar gemoed godsdienstig was gestemd geworden. Onder getuigen der gemeente legde zij eene degelijke geloofsbelijdenis af. Ook aan de oude Chineesche vrouw werd nog eenig onderwijs gegeven. Zij had echter jaren lang in een waarlijk christelijk huisgezin vertoefd, en luttel was het, hetgeen ik haar nog behoefde te vertellen van haren Heer en Heiland. Terwijl de eerste in de kerk werd bevestigd, ontving de laatste binnen'shuis den Heiligen Doop. Des vrijdags avonds ten vijf ure hield ik eene zeer ernstige

voorbereiding over de vraag, „wie ontvangt het H. Avondmaal waardig?" waarop het antwoord luidde: „Hij die komt als een arm zondaar, die zich zelven niet helpen kan. Hij die komt in het vaste geloof, dat in het bloed van Christus alleen vergeving van zonden gevonden wordt, en eindelijk hij, die komt met het biddend voornemen om de zonde af te sterven en in de gemeenschap van Christus in nieuwheid des levens te wandelen."

Toen des zondags daarop het H. Avondmaal werd uitgereikt, waren wij slechts met ons twaalven in de kerk en aan tafel. Ik meen te mogen zeggen: de Heer was in ons midden en het was goed bij Hem te zijn.

Na des maandags nog eenige afscheidsbezoeken gebracht te hebben, bezocht ik op dinsdag de gouvernementsschool en sprak ook den hoofd- en hulponderwijzer aan huis.

Voor dit gesprek bestond oorzaak. Op plaatsen toch, waar geen Evangeliedienaar is gevestigd, neemt de hoofd- of hulponderwijzer gaarne de taak op zich om de kinderen onderwijs te geven, in de „Bijbelsche geschiedenis en Christelijke zedeleer." Dit geschiedt natuurlijk op een uur, dat er geen school gehouden wordt en meestal des zondags. Om met dezen arbeid te worden belast, moet hij zich wenden tot het kerkbestuur te Batavia. Bij toestemming, ontvangt de onderwijzer maandelijks *f* 30 van het gouvernement. Daar de hulponderwijzer van Serangs gouvernements lagere school, zoo juist uit Nederland was aangekomen en ik reeds gehoord had, dat hij om de vervulling van die taak zich zou aanmelden, meende ik het noodig om hem naar zijne geloofsovertuiging te vragen. Zooals ik vreesde, deelde hij mij op mijne vraag schoorvoetend mede, dat hij modern was, waarop ik antwoordde, dat ik hem dan in de vergadering van het kerkbestuur mijne stem niet kon geven, want

dat naar mijn oordeel iemand die der moderne theologie was toegedaan, onmogelijk aan kinderen de bijbelsche geschiedenis zóó kon verhalen, dat de kleinen tot de H. Schrift getrokken werden. Toch werd hij later door al de leden van het kerkbestuur min één, als zoodanig aangesteld. Ik acht de schade onnoemelijk groot, die door niet geloovige, jeugdige, niet zelden vrij opgeblazen hulponderwijzers, aan hart en hoofd der jeugd wordt toegebracht, indien men aan zulke mannen het onderwijs in de Bijbelsche geschiedenis en Christelijke zedeleer opdraagt. Daarenboven durf ik beweren, dat het velen dier onderwijzers, zoo niet aan de meesten die in Gods Woord niet gelooven, alleen te doen is om de dertig gulden. Zeven gulden en vijftig cent is ook nog al gemakkelijk verdiend voor één enkel uur onderwijs 's weeks.

Wanneer zal hierin verandering komen en hoe? Alleen dan, wanneer de H. Geest vaardig wordt over leeraren in Nederland, en, hoe groot de nood in de Vaderlandsche kerk ook zij, sommigen of velen zich opmaken om een deel van hun leven te geven aan den dienst des Heeren in Indië, welk Indië nog altijd de kurk blijft, waarop Nederland drijft.

Na een kort verslag mijner dienstreis voor het kerkbestuur, of eigenlijk voor het jaarlijks koloniaal verslag te hebben opgesteld; na mijne reisdeclaratie door den President te hebben doen afteekenen, na mijn gullen gastheer hartelijk te hebben dank gezegd, kon ik de terugreis aanvaarden. Veel te langzaam liepen mij de paarden, ook al renden ze voort, alsof ze wisten, dat een man en vader, na ruim vier weken van de zijnen verwijderd te zijn geweest, met ongeduldig verlangen het oogenblik te gemoet ziet, waarop hij vrouw en kinderen in de armen vallen kan. Nog één dag werd in de filiaal gemeente Tangerang, slechts vijftien paal van huis verwijderd, doorgebracht.

Gedurende dien dag was mijn evangeliearbeid mij geen *mogen* maar *moeten*. Bijna slapeloos werd de nacht doorgebracht, totdat de dag aanlichtte, die mij niet alleen op weg *naar*, maar die mij *te* huis brengen zou. Tegen den avond, even voor het ondergaan der zon kwam ik terug. De zwaar rollende reiswagen hadden de mijnen al in de verte hooren naderen. Alles stond aan den ingang van het erf op mij te wachten. Wij mochten den Heer danken en loven, terwijl ik dacht: hoe heerlijk is overal, maar bovenal in het ongezellige Indië een gelukkig „*tehuis*."

Aug. 1874. J. A. Schuurman Johz.

WAT IS DE NEDERLANDSCHE HERVORMDE PREDIKANTEN-VEREENIGING?

Die vraag wenschte ik wel eens baantwoord te zien, omdat het mij en misschien meerderen met mij niet recht helder is. Zij doet nu zoo wat dienst, hetzij als lokomotief die vóór de confessioneele vereeniging gespannen is, of zij is bijwagen van deze voor die heeren Predikanten, die bezwaren hebben om lid van genoemde vereeniging te worden. In de laatste jaren althans had de Predikanten-Vereeniging naast de Confessioneele Vereeniging geen reden van afzonderlijk bestaan. Op de P. V. werd uitsluitend gehandeld over dezelfde zaken, die de C. V. behandelde, namelijk over de door de Synode voorgestelde wijzigingen. De P. V. zocht praktisch te zijn uitsluitend op het terrein van den kerkelijken strijd. Waarom dan de ouderlingen en belangstellende gemeenteleden niet evenzeer toegelaten? Gaat hun de strijd minder aan? Zouden zij ons op onderscheidene punten niet zeer waardeerbare adviezen kunnen geven? Toch heeft, zoover mij heugt, op de vergadering zelve nog niemand van zulk een toelating van gemeenteden gerept. Door dit te doen zou de P. V. juist omdat zij vergadering

van *predikanten* is, zich zelve opheffen. Maar of de P. V. niet overbodig is, als zij op deze wijze voortgaat, naast de C. V., en of zij zich niet dood zal werken, dat zijn vragen, die ik althans niet ontkennend zou durven beantwoorden.

Zal de P. V. aan haar doel beantwoorden, dan moet zij zijn en meer en meer worden een vergadering van predikanten voor predikanten. Ach, waar zijn de opwekkende vergaderingen gebleven toen Dr. Bronsveld over het katechiseeren en Dr. Gerth van Wijk en Prof. van Oosterzee over de vruchten der hedendaagsche prediking spraken, toen wij verfrischt huiswaarts keerden en iets meênamen voor ons herderlijk werk, en met belangstelling reeds maanden te voren uitzagen naar de bijeenkomst, en ons te voren verheugden in de te behandelen onderwerpen; de dagen, toen de oudere broeders uit den schat hunne ervaring meêdeelden, en jongere broeders vaak verrassende gezichten voor ons openden; de dagen toen den gemeente 't ook aan de meerdere frischheid in onzen arbeid telkens na zulk een vergadering bemerken kon, dat wij in een Elim met twaalf fonteinen en zeventig palmboomen hadden vertoefd!

Maar thans, o zeker zij is gewichtig, zij is brandend, die kerkelijke kwestie, maar moeten wij haar daarom ook bij voortduring onze deur openen, opdat zij onder haar wicht onze vergadering bedelve, en door haar gloed onze gedachtenwisseling verschroeie? Hebben wij dan niets noodiger, dan in de kerkelijke kwestie te worden geconfijt? Zijn er geen andere vragen meer open, waarover men gaarne eens met andere predikanten van gedachten wisselt?

o Gij heeren van 't moderamen, broeders stadspredikanten, die altijd in de gelegenheid zijt met onderscheidene collega's te spreken, bedenkt toch dat op de P. V. verreweg de meerderheid dorpspredikanten zijn, die al zooveel hebben moeten

lezen over de kerkelijke kwestie in Standaard, Stemmen, Vereeniging, Kerkelijk en Wageningsch Weekblad, Volksbanier enz. enz., om van tal van brochures te zwijgen; maar die misschien zeer verlegen zijn om wenken omtrent jongelingvereenigingen, arbeid voor de zending, en dergelijke uit den mond van onpartijdige vrienden en ambtgenooten!

De kerkelijke kwestie! Blijve dat de taak der Conf. V. De gemeente drage op dat punt haar last meê. Blijve de onze taak op de Classikale vergaderingen, dáár moeten we wezen, dan gaan we niet heen om verfrischt te worden, maar om werk te doen. Neen, niet omdat ik de kerkelijke kwestiën schuw, schrijf ik dit — zoolang ik predikant ben, heb ik slechts éénmaal, om zeer geldige reden, de Classikale vergadering verzuimd — maar omdat ik, wanneer we bij elkander komen, wel eens iets anders zou willen inademen dan de kerkelijke kwestie.

In dit opzicht stem ik volkomen in met het slotwoord van Dr. Hoedemakers „allerlei" in de laatste aflevering der Vereeniging „het zou beter zijn, tijd en geld te besparen (of) om, indien wij ons vereenigden, dit te doen tot het gebed en onderlinge stichting." Ik weet wel dat Dr. Hoedemaker dit voor een pis-aller houdt, voor 't geval, dat wij geen spijkers met koppen slaan in zake de kerkelijke kwestiën — voor mij is het de groote reden van het bestaan onzer Vereeniging. Gebed en onderlinge stichting — de laatste woorden in den ruimsten zin opgevat. En opdat wij elkander zouden kunnen stichten, blijve de formule vooropstaan, waarbij wij elk individueel verklaren op den grondslag der belijdenis onzer kerk te staan.

Het stormt rondom ons scheepje. Maar zullen wij nu al den tijd op het dek staan en uitkijken of geen zon of sterren door het wolkenfloers heenbreken en daar verkleumen van

kou? We weten de belofte, welke, wel niet onze kerk, (maar die is immers ook maar bijzaak,) maar welke Christus gemeente heeft. Laat ons met die belofte ons vertroostende, de gelegenheden om spijze te nemen voor onzen tocht niet verderven of ongebruikt laten voorbijgaan. Als wij ook weten neder te zitten en spijze te gebruiken, zullen we beter in staat zijn als 't gevaar nijpt op 't dek werkzaam te zijn en waakzaam, dan wanneer we daar, als Paulus scheepgenooten, afgemat van vasten en koude, ons ieder oogenblik agiteeren als er weêr een hooge golf aankomt.

Apeldoorn, Nov. 1874. C. F. GRONEMEYER.

NOG EEN WOORD OVER LIJKENVERBRANDING

Aan Dr. J. H. Gunning Jr., te 's Hage.

Naar aanleiding van het door u geschrevene in het November-nommer dezer *Stemmen* zij het mij vergund het volgende aan uw oordeel te onderwerpen.

Volgens u zou ik beweerd hebben, dat een Christen die Gods woord gelooft, als zoodanig geen bepaald gevoelen omtrent het punt van begraven of verbranden van lijken behoeft te volgen. Ik heb alleen geschreven, dat de Christelijke godsdienst, naar mij voorkomt, zich te dien aanzien niet uitdrukkelijk verklaart, zoodat men de verbranding niet als iets on- (eigenlijk: tegen-) Christelijks heeft aan te merken.

Uwe scherpzinnigheid heeft u niet belet dit onderscheid geheel en al over het hoofd te zien, en daardoor hebt gij geen genoegzaam recht gedaan aan hetgeen ik meen vrij duidelijk te hebben doen uitkomen: dat er nochtans voor het Christelijk gevoel redenen kunnen zijn om het verbranden te verwerpen, het begraven te verkiezen, en dat ik de „piëteit," ik noemde het „teederheid," gij een „hooger *decorum*," welk besef eene „zekere weerloosheid tegenover het afgetrokken verstand met zich brengt," wel degelijk in rekening breng. Wij bedoelen, geloof ik, dezelfde zaak. De geloovige Chris-

ten doet of laat als zoodanig meer, waaromtrent hij in zijnen godsdienst zelven geen bepaald voorschrift of verbod aantreft; b. v. het vieren van zon- en christelijke gedenkdagen. Hij heeft zijn door den Heiligen Geest bestuurd zelfbewustzijn, dat hem zijne gedragslijn voorschrijft ook buiten de letterlijke uitspraken der oorkonden van zijnen godsdienst, in welken trouwens de letter doodt, maar de geest levend maakt. Op zedelijk gebied noemt Paulus dit, „in zijn eigen gemoed ten volle verzekerd te zijn Rom. XIV: 5. Die Christelijke intuïtie — mag ik mij zoo uitdrukken? — is zoowel eene bron, als een kenmerk en uitvloeisel van onze vrijheid in Christus. Dat Christelijk zelfbewustzijn maakt mij wars van de lijkenverbranding, waar ik haar gebezigd zie tot een moker in de hand van het materialisme, en zoodra ik bemerkte, dat het dien weg zou kunnen opgaan, heb ik nadrukkelijk geweigerd iets te doen ter bevordering eener zaak, die, zoodra het onderzoek, in mijn stukje in dit maandwerk blootgelegd, mij overtuigd had, dat de Christelijke godsdienst *op zich zelven* er zich niet tegen verzet, evenzeer iets aantrekkelijks (indien men bij dit somber onderwerp dit woord mag bezigen) voor mij begon te hebben, als het mij weerzin inboezemt waar een koud intellectualisme er toe zou leiden, om — 't zijn uwe woorden — „ter wille van vermeende eischen der exacte wetenschap, de *mystiek* des levens, de werkelijkheid, te schuwen."

Indien ik uw eigenlijk argument wèl begrijp, komt het hierop neder, dat de mensch, als deel der aarde, naar den wil Gods moet deelen in het proces, dat door eene geheimzinnige geboorte heen naar vernieuwing en verheerlijking leidt. Maar dan zie ik niet in, dat dit iets tegen de verbranding bewijst, tenzij gij, en dit zal toch het geval wel niet zijn, het woord „aarde" hier zoudt willen gebruiken in

den zin van klei- of zandgrond. De „aarde," die gij u „onder den vloek" denkt, zal wel de gansche aardbol als kosmisch lichaam zijn, de aardbol met zijne opperhuid, den dampkring. En nu zou uwe voorstelling de crematie alleen dan afwijzen, wanneer zij de stofdeeltjes, waaruit het lijk bestaat, naar een ander wereldlichaam verplaatste. Maar dit is niet zoo en kan zoo niet zijn. Bij begraven, bij verbranden, bij ontbinden in zee, bij balsemen — altijd raken de bestanddeelen, na korter of langer tijd, door het eene of het andere natuurproces gescheiden, verstrooid; maar in geen geval wordt eenige inbreuk gemaakt op den „overgang van den ouden tot den nieuwen toestand." Een andere is derwaarts de weg van het stoffelijk deel onzer begravenen, en een andere de weg der verbranden om het geloof, en een andere der door den oceaan opgenomenen, en zooveel ik weet heeft God nergens verboden dat natuurproces te wijzigen, te verhaasten of te vertragen. Ten slotte moet dan ook alles op het Christelijk gevoel nederkomen, gelijk ook ik aan dat gevoel eene krachtige stem liet.

Het „laat God zijn werk doen" heeft hier wel iets van eene machtspreuk. Wèl bezien staat zij vrij gelijk met het breken van den staf over vaccine en bliksemafleiders; ja, dan zou het als zondig kunnen gelden, de werking der natuur „ingrijpend" te verplaatsen of te bespoedigen door broeikassen. Men vergeve mij dit voorbeeld; het schijnt wat ver beneden de „gewijde verhevenheid" der zaak in kwestie, die zeer zeker alleen voor de rechtbank van het gevoel *moet* worden gebracht, omdat zij niet enkel voor die van een koelzinnig intellectualisme *mag*, en naar mijn overtuiging voor die der Christelijke geloofsovertuiging niet *kan* gebracht worden.

Haarlem. H. M. C. van Oosterzee.

EEN WOORD VAN AFSCHEID.

Elf jaren zijn verloopen, sinds ik de taak op mij nam, om het oudste maandschrift onzes vaderlands, „de *Boekzaal der geleerde wereld*," zoodanig te vervormen en in overeenstemming te brengen met de eischen des tijds,* dat aan hetzelve het ernstig bedreigde voortbestaan verzekerd wierd, en dat het tevens een niet geheel ongeschikt en onwaardig orgaan bleve voor, de Protestantsche kerken in Nederland," bepaaldelijk voor hen die voor den welstand dier kerken het trouw blijven aan de waarheid, door de kerken der Hervorming beleden, onmisbare voorwaarde achten.

Ik heb getracht die taak te vervullen; op welke wijze dat geschied is, ligt ter beoordeeling voor een ieder, die vooral de eerste jaargangen van het ook in titel vernieuwde tijdschrift heeft ingezien; de eerste jaargangen, — omdat deze uit den aard der zaak de moeielijkste waren, en omdat ik toen alleen stond, niet alleen als redacteur, maar — het zij gezegd zonder iets te kort te doen aan de dankbaarheid, die ik den medewerkers in die eerste jaren verschuldigd ben, — ook soms als schrijver. Maar als ik vertrouwen mag op de vele betuigingen van welwillenden bijval, en als ik zie op

het feit, dat werkelijk het voortbestaan van het tijdschrift is verzekerd geworden en het zijne plaats onder de maandschriften niet geheel zonder eere heeft mogen behouden, dan kan ik geen leedwezen gevoelen de genoemde taak te hebben aanvaard, en dan zou het ondankbaar zijn over mislukking te klagen; dan moet ik veeleer God danken, die het opgevatte voornemen deed slagen, zoodat ik nu uit de redactie kan uittreden met het bewustzijn, dat het mij gegeven werd de mij voornamelijk opgelegde taak te hebben mogen vervullen.

Maar zeker zou ik die taak niet hebben *kunnen* vervullen, zonder de welwillende en ijverige ondersteuning der boven reeds genoemde medewerkers vooral in de eerste jaren; en hun zij dan nu ook nog eenmaal mijn hartelijke dank voor die ondersteuning gebracht. En onder die medewerkers der eerste jaren bekleedt wel de voornaamste plaats hij die in de laatste jaren mijn mede-redacteur was, en inderdaad in de allerlaatste jaren het werk der redactie uitsluitend voor zijne rekening heeft genomen. U vooral dan, medewerker, medereddacteur, plaatsvervanger! zij mijn dank gebracht voor de zorg en moeite, door u met mij en eindelijk voor mij aan het u en mij dierbaar geworden tijdschrift besteed. En gedoogen de omstandigheden het niet, dat wij ons beider namen vereenigd op den titel blijven stellen als redacteuren, — gevoel ik mij verplicht, nu de afstand die ons uiterlijk scheidt, en in waarheid overleg, samenspreking, en dus *gezamenlijke redactie*, onmogelijk maakt, die waarheid ook haar recht te laten, daar het met de waardigheid strijden zou, zoo voor u als voor mij, indien ik alleen om figuur te maken nevens u wilde genoemd worden, — het is dan wel niet zonder leedgevoel en met weemoed, dat ik mijn aandeel in de redactie — niet in de medewerking zoo ik hope, — nederleg, maar tevens met

de overtuiging, dat het tijdschrift onder uwe redactie reeds hoogeren bloei verkreeg en verder zal verkrijgen, dan ik het vermocht te geven; ja met weemoed wat mij zelven betreft, maar met vreugde en hoop wat u betreft, geef ik u de *geheele* redactie over.

En — den lezers hoop ik in welwillend aandenken te blijven voor zooveel mijne gevoerde redactie betreft, en tevens hoop ik ook verder mijne bijdragen aan hun oordeel te onderwerpen. En alzoo, terwijl den uitgever nog mijn dank zij gebracht voor den ijver en de opofferingen niet alleen die hij zich ten behoeve van het tijdschrift heeft getroost, toen het zich nog eene nieuwe baan breken moest, maar ook voor de welwillendheid en faciliteiten, mij in die eerste moeielijke jaren betoond, scheid ik met den wensch dat de „*Stemmen voor Waarheid en Vrede*" op den onder Gods zegen voorspoedig ingeslagen weg mogen voortgaan, en steeds met eere genoemd blijven als het in zijn oorsprong in ons land oudste, maar in zijn inhoud steeds frissche en met jeugdige kracht voortstrevend tijdschrift mogen worden genoemd!

Koudum,
23 Nov. 1874.

L. TINHOLT.

KRONIEK.

Droefheid. — In de Tweede Kamer. — Te Utrecht.

Wie zag niet eens een spoortrein in volle vaart voorbij stuiven? Welk een ijzingwekkend gezicht „die felle Salamander rammelend over de aarde, verwaten en verwoed, terwijl hij vuur uit zijn buik sist," en wolken van stof en rook hem nog op zijn weg blijven hangen. Onwillekeurig treedt men als het gevaarte tot ons nadert, achterwaarts, ook al staat men veilig. Zelfs de moedigste erkent, dat het toch altijd min of meer een waagstuk is aan zulk een voertuig zich toe te vertrouwen en dat, als er een hindernis zich opdoet, de gevolgen vreeselijk moeten zijn. Wij staan dan een oogenblik als verbijsterd over hetgeen wij durven bestaan; wij allen, wij doen meê en wij gaan meê — maar er komen oogenblikken, waarin we zeggen: „het is toch wel wat roekeloos; als het maar goed afloopt!" Het wil mij voorkomen dat wij uit zulk een gevoel van verbijstering en beklemdheid de droefgeestigheid mede verklaren moeten, welke het hart

van velen onzer tijdgenooten bij toeneming vervult. De droefheid rust, sinds de eerste zonde, op den bodem van elk menschelijk hart, dat met God niet is verzoend. En daar is in haar iets heiligs, iets dat aan onzen adel herinnert. Zij bewaakt het allerheiligste van ons gemoed. Gelukt het ooit der lichtzinnigheid, de weemoedige, peinzende droefheid van den drempel des heiligdoms te verdrijven, dan is die ziel verloren, en de eeuwige heerlijkheid zal nooit over haar opgaan. Maar bij velen is de droefheid nog op haar oude plaats — weemoedvolle herinnering aan het verloren paradijs, avondrood aan een westelijken hemel, waar de heerlijkste zon in wolken onderging. Spreek van die droefheid — en let eens op, hoe groot de stilte wordt; zing van haar in uw lied, en neem eens waar, hoe veel dieper de indruk is, dan wanneer gij een lied der vreugde aanheft. Er zijn zelfs volksstammen, die geen andere dan treurige muziek hebben, en aan hun droefheid dus herinnerd worden op het oogenblik, dat zij zich verstrooien willen, — hun gedachten, die droef en peinzend, altijd weer op één punt zich samentrekken, uiteen willen doen gaan. Doch deze droefheid heeft ons vergezeld de gansche reize over, die begon aan de poort van het gesloten paradijs — maar in onzen tijd heeft zij een eigenaardigen plooi aangenomen, treedt zij in bijzondere gestalte te voorschijn. In het hart van zeer velen onzer meest ontwikkelde jonge mannen en vrouwen, die niet onnadenkend voortleven, klimt meer en meer een somber besef, dat men tegen de eischen van onzen tijd niet opgewassen is. Als herfstbladen in een dwarrelwind zwieren ons de vraagstukken op elk gebied om het hoofd. Alles staat op lossen, wankelen bodem. Men heeft alle machten opgeroepen en ingespannen om de maatschappij in beweging te brengen, te leiden op andere, op nieuwe wegen. Het uitgaan tot den arbeid is een drijf-

jacht geworden; het moest alles gaan in vliegende vaart; vroeg-rijpe ontwikkeling; snelle wasdom van het fortuin; steeds meerder winst in steeds korte tijd; van elken arm, van elke spier, van elks hersenen, van elks arbeidsvermogen — alles gebruikt, alles geëischt zoo veel en zoo lang men kon; de sneltrein kwam voor — en voort ging het. En nu komen de oogenblikken, waarin men zich aan den weg plaatst en dien trein ziet naderen, ziet voorbij ijlen, hijgend, gillend, dreunend en kreunend — en men bedekt de oogen met de handen, en heeft men ook wel eens uitgeroepen: welk een heerlijke uitvinding — thans zucht men: 't is een wonder, dat er nog iets van terecht komt. Maar wat zal men doen? Plaats nemen in de schuit, die haar recht en vreedzaam vaarwater naast de spoorlijnen nog elken dag klieven komt — neen, dat kan niet. meer, en toch de onbevangen vreugd, het onbelemmerd welbehagen in hetgeen deze eeuw wrocht en roemt, dat is ook verdwenen. Men gaat meê en men moet meê; men kan op den weg niet blijven, terwijl de trein des levens voorbijgaat — ook gij behoort tot het aantal dergenen, die hij meê moet voeren, maar opneemt terwijl uw hoofd duizelt en uw hart ach zoo onrustig klopt. Het is ook vreeselijk, zoo snel voort te ijlen, en toch eigenlijk niet te weten, waar het heen gaat. „Alles komt terecht" — is het nog het geloof der eeuw? Komt, langs den weg waarop wij nu voortgaan, de maatschappij terecht? Zijn wij inderdaad met de oplossing van het sociale vraagstuk zoo goed als gereed? Is het evenwicht al gevonden tusschen de verschillende machten, die het schip van den Staat voor kantelen bewaren moeten? Zijn wij op den weg naar de tooverformule, die het misbruik zoowel van de vrijheid als van het gezag weren en keeren zal? Of ziet men niet, dat de stoutste vrijdenkers angstig uitzien naar een absoluut gezag, en dat men met de arris-

tokratie der wetenschap naar het remtoestel grijpt, dat het volk in zijn ijlende vaart op den weg naar zelfstandigheid stil zal doen staan?

Ik geloof niet, dat iemand die met den geest bekend is, thans in onze ontwikkelde en ongeloovige kringen heerschende, zeggen zal, dat ik hem verkeerd voorstel. Men is geleerd, men is ontwikkeld, men is van goeden wille, men draaft en slaaft, men redeneert, men richt vereenigingen op; zit tot over de ooren, zit dag en nacht in allerlei kwesties; men vliegt, men holt, men ijlt van den een naar den ander — en komt men verder, is men op weg naar het voorgestelde doel? Dat is en dat blijft de onopgeloste en ach, zoo droevig klinkende vraag. Het is geen wonder, dat het leven velen een last wordt; dat men, den Heiland der vermoeiden en beladenen niet kennende, dit aanzijn moedwillig verkort. Ik weet het, die gedachte is ontzettend. Want is het leven niet eene goede gave? Als ik ooit een lierzang dichten kon, ik wijdde er een aan het onvolprezen leven, die vonk van het eeuwige vuur der liefde: dien straal van het eeuwige licht; en dat leven drukt thans ter neêr; dat leven wil men thans blusschen in dikke duisternis! — Is daar niets tegen te doen?

Ik wend het oog vol ernst en belangstelling naar onze moderne predikanten, en ik leg mijn oor te luisteren, of zij ook een woord doen hooren, dat balsem storten kan in de gewonde harten, waarvan wij hier spreken. En wat ontdek ik? Bedrieg ik mij niet, dan begint bij enkelen hunner zich een kentering te vertoonen. Het getij van den bruisenden vloed schijnt voorbij te wezen. Het trof mij, dat in de jongste aflevering van een veelgelezen modern Tijdschrift, de uitdrukking „openbaring" in bescherming wordt genomen op een wijze, welke mij verraste. Heb ik goed waargenomen,

dan spreekt men hier en daar reeds van een geloof aan het *bovenzinnelijke*, in een geest, die doet hopen, dat het geloof aan het *bovennatuurlijke* niet kan achterblijven. Kennelijk is men des twijfelens en loochenens moede. Wij slaan dit proces met de meest gespannen aandacht gade. Daar zijn er, van wier terugkeer wij zoo veel goeds zouden verwachten, en van wie wij altijd gehoopt hebben, dat wij hen nog eens als broeders zouden begroeten mogen. Er is geen naam onder den hemel, om het hart zalig, blij en vrij te maken, dan de naam van Jezus Christus·

Toonen allen, die in Hem gelooven, genoeg de kracht zijner opstanding? Ik ben niet van meening, dat wij ooit in deze bedeeling zullen hebben een maatschappij enkel van bekeerde menschen. Wij gaan de krisis te gemoet, de geduchte laatste worsteling tusschen de twee groote machten des geloofs en des ongeloofs, en eerst achter de krisis lacht de nieuwe hemel en de nieuwe aarde ons tegen — maar de christenen mogen niet den indruk maken, dat *zij* niet opgewassen zijn tegen het werk, dat God hun te doen geeft. Zij moeten meer dan overwinnars zijn — alle lijden, ook het zwaarste moet hén dienen; al zijn zij de „lijdende partij" — terneergeworpen en niet daarin verlaten, stervend en ziet zij leven: dat is hun leus en hun roeping, en dat is voor hen mogelijk door Christus, die hun kracht geeft. Toen koning Saul door een boozen geest gekweld, somber en wrevelig, mismoedig en ongetroost ter neder zat, kwam David, David met zijn frisch gelaat en zijn open, blijmoedig oog en speelde voor des konings aangezicht en dan werd het beter met Saul. Zie, dat is de roeping van elk Christen in onzen tijd. Hij moet het element van den liefelijken ernst vertegenwoordigen. Zittend aan het leger der smarte van het kind onzes tijds, moet hij verademing en vertroosting brengen, door zijn vrede en door zijn blijmoedigheid

Ja degelijker troost moet hij verkondigen, dan ooit Davids luite overstortte in het duister gemoed van Saul. Het woord moet hij brengen van Hem, die zijn vrede geeft, gelijk de wereld dien niet geven kan. Maakt dan de tijd ons wel eens onrustig — ongerust zijn wij toch nooit. Niet zonder weemoed, maar toch verre van droefgeestig nemen wij ook van dit jaar afscheid. Ten tijde des avonds zal het licht zijn. „Een voorbij gesneld jaar is geen vallende ster, uitgaande in nacht en nevel — maar een beeld van 't verleden, dat vriendelijk ons blijft omzweven, en ons telkens dringt, om Hem te loven, wiens weldaden niet te tellen zijn; die de krankheden brengt, om ze te genezen; de ongerechtigheden gadeslaat — om ze te vergeven, en wien eens alle zijn schepselen aan alle plaatsen zijner heerschappij zullen loven zonder einde.

Op den 11den November dezes jaars heeft Dr. Kuyper een redevoering uitgesproken in de Tweede Kamer, waar men nog van hoort gewagen. Hij bekwam het woord na den Heer Saaymans Vader, wiens advies merkwaardig was om twee oorzaken; vooreerst om de zeldzaam lange volzinnen, (ik telde er een van 17 regels) en ten tweede om de daarin uitgesproken stelling, dat de nederl. staat in Indië op directe wijze in stelligen zin zelf christelijk onderwijs zal moeten geven. Dr. Kuyper was het hiermeê niet eens. Hij wil niet dat de staat propaganda zal gaan drijven. Hij eischt, dat de regeering met de grootste omzichtigheid en wijsheid zal optreden, en van alles zich onthouden wat noodelooze verbittering werken kan; maar met nadruk vraagt hij, dat de regeering in Indië in staatsrecht en wetgeving, altijd en onverholen de beginselen belijden zal, die geboden worden door de hoogte van zedelijke ontwikkeling waarop wij in Nederland staan. Tegen dien eisch is met redelijkheid niets in te brengen. Gelijk Engeland in zijn

kolonies dat deed en doet, moet onze regeering het uitspreken, dat zij ieder volkomen vrijheid laat, om van godsdienst te veranderen, en moet zij niet dulden, dat iemand minder geschat wordt of eenige burgerlijke rechten verliest als hij van 't heidendom of den Islam zich bekeert. Ook moet geen lid der regeering op eenigerlei wijze den Islam zedelijk steunen (door bijv. een eersten steen voor een moskee te leggen) terwijl alle godsdienstige gebruiken, voor Christenen onzedelijk, moeten afgeschaft worden.

Wij kunnen hier de rede van Dr. Kuyper, in hoofdzake niet mededeelen, maar zouden ons verblijden, als zij afzonderlijk het licht zag. Zij is een evenement. Met kennis van zaken en met groote kracht ontwikkelt hij er de beginselen in van staatsbeleid voor Indië in christelijk-historischen geest. Wat de schrijver dezer kroniek van den beginne meer fragmentisch en van minder verheven voetstuk heeft verkondigd, wordt nu ten aanhoore van heel ons volk gepredikt op een wijze, die alle organen der pers tot diskussie dwingt.

Het verbaast mij, dat de „indisch radicalen'' op het stuk van onderwijs zich niet met Dr. Kuyper kunnen vereenigen. Dat de Minister van Koloniën zegt: „verlichting is mijns inziens het beste, ja ik mag zeggen het eenige middel om dwaalbegrippen te bestrijden,'' komt volmaakt overeen met de konservatieve wijze van spreken. Dat de heer Viruly Verbrugge Dr. Kuyper's stelsel „het meest verderfelijke'' noemt, „dat op Java kan worden ingevoerd'' begrijpen wij ook nog, maar de heer Moens en andere warme vrienden van den inlander en het onderwijs, zijn zij dan met blindheid geslagen? Dr. Kuyper wil, dat de regeering het partikulier initiatief der Europeesche maatschappij, om het onderwijs in Indië ter hand te nemen, beschermen, aanmoedigen, zedelijk en krachtig ondersteunen zal — en nu zeggen onze radikale

medestrijders voor den Javaan, — dat kan de Staat niet, als uw onderwijs niet volkomen neutraal is Dat is, zeggen zij, juist de hoogte waarop wij staan, dat wij een Staat hebben, die dezelfde rechten aan allen gunt en geeft, die volmaakt neutraal is. Men wil dus godsdienstlooze scholen overal oprichten; ja de regeering is er door haar reglement toe gehouden; maar is er iets te zeggen tegen het betoog van Dr. Kuyper, dat de regeering blijkt niet de kracht te bezitten om de inlandsche bevolking te onttrekken aan mohammedaansche invloeden? Welken toestand gaan wij, komt er geen omkeer, in Indië te gemoet? Wij zullen er een bevolking aanschouwen, die door den Islam hoe langer hoe meer word gefanatizeerd, én een europeesch element, dat steeds afkeeriger wordt van het „moederland." Het kan alleen anders worden, indien door het christendom, door het evangelie de krachten van den Islam worden gebroken. Indien Java (om van dien „schoonsten parel aan onze kroon" hier alleen te spreken) gewonnen werd voor Jezus Christus, indien daar de zegeningen, de vrede, de beschaving kwamen, welke alleen in christenlanden worden aangetroffen, hoe zou dan de band tusschen ons en gindsche volksstammen veel inniger, ja eerst een zedelijke band worden. Ons geweten werd dan van een groote verantwoordelijkheid en schuld ontlast — en innige dankbaarheid zou van gindsche zijde van den Oceaan worden gevoeld voor ons, die meêgedeeld hadden ook het hoogste wat wij bezaten. Dan zou van lieverlede uit de inlandsche bevolking het personeel gevonden kunnen worden van amptenaren, dat, naar wij van Dr. Kuyper hoorden, thans niet of nauwelijks het vereischte peil van bekwaamheid bereikt. En al moest dan de dag komen, dat Indië vrij werd van onze overheersching — wij zouden met fierheid op zulk een dochter kunnen neerzien en millioenen gebracht hebben,

wat tot hun tijdelijk geluk, tot hun eeuwigen vrede dient.

Heeft trouwens de geschiedenis niet geleerd, dat er buiten den kring waar 't Christendom heerscht, zelfs geen denkbeeld bestaat van die beschaving, waarin wij ons verheugen? Gaat omgekeerd, niet overal de intocht van het christendom aan de blijde komst der beschaving vooraf? Waarom zou onze regeering haar belangstelling in de zending niet kunnen toonen? Indien zij de zendelingen eens met meer achting ging behandelen? Indien zij eens liet blijken, dat zij de school van den zendeling zeer op prijs stelde? Indien de residenten en het personeel mindere amptenaren, zich eens onthielden van alle spotternij met de mannen, die om het evangelie te kunnen verkondigen aan den Javaan, toch zooveel hebben opgeofferd? Was dan de neutraliteit geschonden? Is dat iets, waarmeê men onrecht zou plegen aan het allerheiligst geloof der Moslemin?

Ach, daar schuilt iets anders achter. Men heeft het christendom niet lief — en daarom wil men het weren uit Indië. Men leze de recensie van 't werk des heeren Groneman, welke voorkomt in het laatste stuk van „Los en Vast"; men leze vooral de ook door Dr. Kuyper aangehaalde brochure van den heer S. L. W. van der Elst [1]). Daar treffen wij o. a. het volgende aan: „Eenige vrome lieden in Nederland hebben een aanzienlijke som gelds — ruim viermaal honderd duizend gulden — bij elkander gebragt om hier op Java een *Seminarium* te stichten voor de opleiding *van Javanen tot Christen-zendelingen en predikers* van de Protestantsche geloofsbelijdenis.

„Hoe zonderling het dan ook klinken moge, het is *waar*.

1) Cijfers en feiten. 's Gravenhage, 1874.

De oprigting van zulk een instituut is *aanstaande*, en zal dus weldra *een feit* zijn.

„Het geld is *magtig*. Voor geld zullen dus ook wel Javaansche kinderen uit de armste klassen der bevolking kunnen worden verkregen om er later dominieesdjawa van te maken.

„Onderwijs hen! maar spreek nimmer met hen over godsdienstige leerstellingen, welke *niets* kunnen bijdragen om den mensch *beter* te maken, en die slechts *vijandschap* zouden kweeken daar waar zij *vrienden* wenschen te ontmoeten. Om berustend te leven en kalm te sterven heeft de Oosterling hier uw godsdienst niet noodig, want deze eigenschappen (?) *zij zijn hem aangeboren*. Ik heb hem dikwijls bijgewoond, weinige oogenblikken voor zijn sterven, en nimmer en nergens verloochende hij die kalme waardigheid, welke den mensch in zulke oogenblikken *past* en behoort eigen te zijn. Deze gelukkige hoedanigheden welke zijn constitutie, zijn temperament en zijn eenvoudige levensopvatting *aanhangen*, zoudt gij eerder verslappen dan versterken — *ongelukkiger zoudt gij hem maken;* — met uw denkbeeldige *„leer"* van zaligheid en verdoemenis."

De Heer van der Elst zou ons bijna bewegen een „oosterling" te worden. Wat beoordeelen wij, die zoo de Javanen van nabij niet kennen, hen toch verkeerd. 't Is opmerkelijk, Renan wilde, dat wij den Papoea's hun onschuldige dansen in den maneschijn zouden laten, en de heer van der Elst bezweert ons de Javanen toch met vreê op zijn bamboezen brits te laten sterven. De heeren zijn erg teerhartig. Wat moet het hun spijten, dat zij niet meer zulke lieve wilden zijn!

Het is dan ook een oostersche haat, die den heer van der Elst beweegt, de regeering te vragen, of zij „bij een zoo ingrijpende manoeuvre der geestelijkheid, *passief* zal blijven?" Hij

bidt haar de stichting van het seminarie te verhinderen, *voordat het te laat is*.

Men kan er zeker van wezen, dat de meeste Europeanen in Indië alzoo gezind zijn. Werd het geen tijd, dat men van onze zijde eens tot een kloeke daad overging en schijnt de oprichting van een Seminarie niet een zaak te zijn, die kennelijk de vijanden van het Christendom verontrust?

Wij eindigen onze bespreking van hetgeen ons betaamt tegenover Indië met onzen hartelijken dank uit te spreken aan Dr. Kuyper voor zijne meesterlijke *speech*.

Wij konden in onze vorige kroniek niet meer meedeelen, wat er te Utrecht is voorgevallen op de vergadering der predikanten-vereeniging, en doen het daarom wel wat laat. Toch mag het hier niet onvermeld blijven.

De vergadering werd bijgewoond door ongeveer 160 predikanten. Hoog uit het noorden en ver uit het zuiden waren de broederen opgekomen naar het Centraalpunt. De orthodoxe richting was er in al haar schakeeringen vertegenwoordigd. De collega's uit de groote steden waren betrekkelijk minder talrijk dan die uit de dorpen. Opmerkelijk was het aanzienlijk getal jeugdige leden. Men was toegesneld, omdat men meende, dat het zou moeten komen tot een botsing met de Synode. De voorzitter kon echter meedeelen, dat de wijziging van art. 38 Regl. Godsdienstonderwijs door de meerderheid der provinciale Kerkbesturen was verworpen, en dat daardoor het bezwaar dat het zwaarste woog en de meest gereede aanleiding gaf tot botsing, uit den weg was geruimd. Met hartelijke en luide teekenen van blijdschap werd dit bericht vernomen. Het was voor de aanwezigen kennelijk „goed nieuws." Men heeft de vergadering, die dadelijk zulk een kalmeerend bericht ontving, vergeleken men een brandspuit, die is aange-

rukt op een loos alarm. 't Is waar, er wordt dan om gelachen — maar door wie? En wie zou verlangen, dat de spuit, eenmaal aanwezig, wat te doen had gevonden? Een gevoel van verademing bracht de tijding: de botsing komt nog niet. Lang en breed werd gesproken over de beheer-kwestie. De diskussie werd ingeleid door den heer J. J. van Toorenenbergen, die het gevoelen van het moderamen had samengevat in de hier volgende stellingen:

„1°. Het eigendomsrecht van de Kerkelijke goederen berustte — als uitkomst van de historische ontwikkeling — op 1 Januari 1814 bij de plaatselijke gemeenten, behoudens de rechten van derden. Zij werden door den Staat beheerd *jure confiscationis et patronatus.*

2°. Het Koninklijk Besluit van 9 Februari 1869, No. 10, moge uit Staatsrechtelijk oogpunt aanleiding geven tot bedenking: tengevolge daarvan zijn de gemeenten feitelijk in het bezit gesteld van al de rechten des eigenaars.

3°. Kerkrechtelijk hebben de plaatselijke gemeenten het onschendbaar *recht* op eigen beheer, bepaaldelijk tegenover het Synodaal bestuur, omdat dit als zoodanig noch bezitter, noch beheerder van de Kerkelijke goederen kan zijn.

4°. Het Synodaal bestuur heeft èn uit kracht van zijn aard èn reglementair [1] (art. 65 A. R.) de bevoegdheid, regelen te „ontwerpen" voor het beheer der Kerkelijke goederen, opdat „alles eerlijk en met orde geschiede" en de geestelijke bestemming dier goederen bewaard blijve.

5°. In de plaats der Koninklijke sanctie die daarop vroeger vereischt zou geworden zijn, moet nu de sanctie komen der gemeenten als eigenaressen.

6°. Deze Synodale bevoegdheid is afhankelijk van de getrouwheid van het Synodaal bestuur aan de voorwaarde der Kerkelijke gemeenschap, d. i. de Belijdenis der Kerk. Wordt

de band der gemeenschap los gemaakt dan moeten de gemeenten niet toelaten, dat de macht der Synode door toevoeging van het stoffelijk beheer wordt uitgebreid.

7°. In den abnormalen toestand der Kerk, welken de laatste Synodale Vergadering zelve in het vertoog, hetwelk zij de plaats van art. 11 A. R. zou willen doen innemen, heeft erkend, mag de Synode niet handelen als ware haar gezag onbetwistbaar en hare bevoegdheid onbeperkt."

Het gewenschte licht ging niet op over de vraag, of de gemeente eigenares is van de kerkelijke goederen, *als deel uitmakende van de Ned. Herv. Kerk* óf ook als zij het verband met de kerk wou verbreken. Wellicht zal de rechtbank in dezen beslissen moeten. Over de wijziging van Art. XI door de Synode voorgesteld, gaf de heer Hogerzeil een referaat, dat in dit Decembernommer van deze „Stemmen" opgenomen is. Bij de bespreking er van kwam het aan den dag, dat een enkel lid wel gewenscht had, dat het nu eens tot een afdoend treffen met de Synode gekomen was; ook had men liever gezien, dat het moderamen zich niet had bepaald tot het concipieeren van een protest, maar had aangedrongen op een kloeke daad, daar de gemeente de woorden moede was. Dringend werd hij, die een *daad* verlangde uitgenoodigd, om te willen zeggen wat die daad zou kunnen zijn — maar het antwoord bleef achter. Een ander openhartig spreker deelde als zijn gevoelen meê, dat, bij de onaandoenlijkheid der gemeente, de meest radikale wetsveranderingen, de orthodoxe leeraren misschien nog niet zouden bewegen mogen om de kerk te verlaten. De diskussie was bij dit alles zeer levendig. Dr. Vos bracht het denkbeeld van facultatieve kerspelvorming ter sprake en zal daar in de voorjaarsvergadering op terug komen. De vergaderden waren kennelijk afkeerig van alles wat tot scheuring der kerk zou kunnen leiden.

Wegens de bijzondere omstandigheden, waarin wij verkeeren, was deze samenkomst geheel aan de bespreking van de kerkelijke kwesties gewijd. In April zal, hoop ik, aan de begeerte van den Heer Gronemeijer en van velen, kunnen voldaan worden, en het programma der werkzaamheden zijn vastgesteld ook met het oog op de wenken en wenschen door hem meëgedeeld.

Ik had gehoopt mijn vriend Breijer in deze kroniek nog te kunnen antwoorden op den brief, dien hij over de geheelonthouding aan mij richtte. Gebrek aan tijd verhinderde mij. Uitstel is hier geen afstel. Er is meer, dat ik thans niet behandelen kan, maar dat niet zal worden vergeten.

Ontvang, waarde lezer, bij het einde van dit jaar mijn dank voor uw welwillendheid en uw geduld, voor uw belangstelling en uw aanmoediging. Vergeef het mij, zoo ik onrechtvaardig heb geoordeeld, of een woord gezegd, dat misschien beter gezwegen ware. Ik hoop mijn onafhankelijkheid bewaard te hebben, en hoop dat te blijven doen. Gij — behoud de uwe, en ons samentreffen zal des te blijder verrassing zijn. Gods vrede zij met u!

Haarlem,
26 November 1874.

A. W. BRONSVELD.

BIBLIOGRAFISCH ALBUM.

Het Jaar des Heils. Levenswoorden voor iederen dag. Een Christelijk Huisboek van J. J. VAN OOSTERZEE, Hoogleeraar te Utrecht. Eerste afdeeling. Amsterdam W. H. Kirberger.

Daar is iets bijzonder aantrekkelijks in de gedachte, dat velen, zeer velen dag aan dag zich het harte sterken met een woord, dat men hun als een frisschen dronk waters aanbieden mocht. Mij dunkt, het is een begeerlijk werk, een christelijk huisboek te schrijven, en zijn mede-christenen levenswoorden voor iederen dag toe te mogen spreken. Vele mannen van naam in de christelijke kerk leven vooral voort door hun vriendelijk bezoek, dat zij iederen avond of morgen brachten of brengen aan de huizen dergenen, die aan een woord op den levensweg behoefte gevoelden. Ik herinner hier slechts aan Bogatzky, Clarisse, Gossner, G. D. Krummacher, Huijdecoper, Smith, Arndt, Spurgeon, N. Roussel, Lobstein en Hofacker. Welk een verscheidenheid bij eenheid van geest! Ik noemde niet allen, en ik zweeg van hen, wier naam met de hier genoemden niet harmonisch klinken zou. Uit dien overvloed

blijkt, dat er naar een christelijk dagboek nog altijd wordt gevraagd, en dat de verschijning van een nieuw geen waagstuk is. Wij begrijpen het dus volkomen, dat de Hoogl. van Oosterzee aangezocht om zulk een dagboek te leveren eerst en lang heeft geaarzeld, maar ook, dat hij is geëindigd met toe te geven. Hoe kloek en uitlokkend ziet zijn Christelijk Huisboek er uit! Het noodigt reeds, door zijn verschijning, tot kennismaking uit! Het vangt aan met 1 December „de feestelijke helft" van het jaar, om met 1 Junij — in de tweede afdeeling — „de feestelooze helft" te openen. De geëerde schrijver denkt hier, gelijk ieder bevroedt, aan de kerkelijke feesten.

Bij het doorbladeren van dit werk trof ons meer dan eens de gelukkige keuze der teksten. Op den Nieuwejaarsdag luidt hij: „Immanuel — hetwelk is overgezet zijnde: God met ons." „Ik zal opstaan en tot den Vader gaan," is het woord voor den laatsten dag des jaars. Den dag vóór Kerstmis klinkt het ons tegen: „En morgen dan zult gij des Heeren heerlijkheid zien." — Op elke bladzijde zien wij de blijken van des schrijvers vaardigheid in het aangeven van hoofdgedachten. Uitgewerkt zouden zij eene volmaakte leerrede zijn. Sprekend tot ons over Paulus woord: „Zijt niemand iets schuldig dan elkander lief te hebben" — herinnert hij, hoe 't een *onafzienbare*, *heilige*, *salige* en *betaalbare* schuld is elkander lief te hebben. Als hij ons wijst op Hand. 10: 38 („welke het land is doorgegaan, goed doende") bespreekt hij dat woord als getuigenis, lofspraak, roepstem. Ons bezig houdende met het woord: „Jezus antwoordde hun: Ik heb u vele treffelijke werken getoond van mijnen Vader, om welke van die steenigt gij mij?" doet hij ons daarbij zien: „Israël in zijne diepe verblinding, den Heer in Zijn hemelsche grootheid, de wereld in haar hardnekkigen ondank en den christen in zijn

hooge bestemming." Doch waartoe meer? ieder weet, hoe voor het geoefend oog van den Heer van Oosterzee het licht van een tekst dadelijk gebroken wordt in veelheid van stralen. Over den geest, waarin hij schrijft, hebben wij niet noodig iets te zeggen. En overbodig is het ook de verzekering te geven, dat hier keur is van schoone gedachten, en rijkdom van treffende bladzijden. Zoo troffen ons op pag. 193 de volgende regels: „Wanneer de reiziger in het Oosten heden ten dage eene wijle op de vermoedelijke plek van Gethsemané onder de schaduw der eeuwenoude olijven gepeinsd heeft, licht plukt hij een enkel blad van die takken, en neemt het voor zich en de zijnen ter blijvende herinnering mede. En wij nu, die in den geest er immers niet slechts neergezeten, maar neergeknield hebben, en het weten, wat het drinken van dezen beker den Redder onzer zielen gekost heeft, wat vrucht voor de eeuwigheid zal ons de olijvenhof dragen? Verschillend is ons lot en ons uitzicht, maar dit is zeker, drie bekers worden vroeg of laat een iegelijk onzer hier beneden aan de lippen gebracht; de bedwelmende beker der zonde, de bittere beker der smart, de onvermijdelijke beker des doods. Waakzaamheid, als ons de eerste; onderwerping, als ons de tweede; vertrouwen, als ons de laatste toegereikt wordt, zou dát te veel zijn geëischt van wie weet, waartoe de Christus ook déze dingen moest lijden? O onze ziel, als dan de zonde lokt, denk aan Gethsemané, en drijf u den slaap uit de oogen! Als het lijden drukt, en geheel het hart vaak opkomt tegen een donker, maar onverbiddelijk Godsbestuur, denk aan Gethsemané, en bid uw eigen wil weg, opdat alleen Gods wil geschiede! Als de laatste vijand nadert, denk aan Gethsemané, en verwin de vreeze des doods door een blik op den zegevierenden Levensvorst! En gij, Overwinnaar van Gethsemané, och, denk aan ons, die hier in het donker

Kedrondal zwoegen, en wees zélf gedurig de Engel, die ons in onze zwakheden sterkt!"

En zeer uitnemend kwam ons voor, wat wij lezen bij 6 Mei over de woorden: Mijne ziel kleeft aan het stof, maak mij levend naar uw woord." Wilt gij, het lezen? Welnu hier volgt het:

„Zie nu op naar den hemel", zoo sprak eenmaal de Heer tot Abraham zijnen vriend, en ook ons klinkt, dezer dagen inzonderheid, gedurig diezelfde stem in het oor. Helaas, waarom moet zij, als wij ons zelven ook slechts eenigszins kennen, gedurig weder beantwoord worden met de weewoedige zucht: „mijne ziel kleeft aan het stof?" Ach, dat is wel de *diepste smart* eener ziel, die aanvankelijk heeft gesmaakt, dat de Heer goedertieren is, als zij wel naar boven zou willen, maar het pijnlijk gevoelt, dat zij zich onmogelijk opheffen kán. Daar is veel verborgen lijden in ieder menschelijk, ook in het geestelijk leven, maar wat kan dieper drukken dan het besef, dat men als met looden zwaarte is gekluisterd aan dingen, van welke men toch vooraf weet, dat zij ons wel vermoeien, maar niet verzadigen kunnen? Neen, dat hadden wij nimmer gedacht, toen wij het eerst den Psalm des goeden Herders verstonden, dat die van het hijgend hert nog zoo lang en luide zou naklinken; dit ons nooit kunnen voorstellen, dat het zoo kil, zoo dor, zoo donker zou kunnen worden in een hart, dat vroeger zooveel gesmaakt heeft van de krachten der toekomende eeuw. Hebben wij niet weleer met dezen zelfden Psalm kunnen roemen: „ik ben vroolijker in den weg uwer getuigenissen, dan over allen rijkdom"? Maar later, maar thâns wellicht... o droeve uren, wanneer van de zon daarbinnen alle stralen uitgebluscht schijnen, en niets dan een bloedroode zonneschijf overbleef! Het vuur der eerste liefde is verdoofd; de aardsche zorg en zonde heeft als met looden zwaarte zich

gelegd op de vleugelen eener ziel, die — dát weet God — wel waarlijk naar boven wou. Men moest danken, en kan nauwelijks bidden; men wil bidden, en kan nauwelijks zuchten. Onze schat is in den hemel, maar onze ziel kleeft aan de aarde; althans, het aardsche stof kleeft en weegt zoo van alle zijden op haar, dat het oog slechts nevelen zien kan, en de tong slechts klaagtoonen slaken. Ach, zoo geheel kan de aarde ons kluisteren, dat de hemel niets meer schijnt dan een vraagteeken, en onze oude mensch is als die reus uit de fabelleer, die telkens in den afmattenden kamp weer ter aarde geworpen, juist door de aanraking met die moederaarde vernieuwde krachten ontvangt. O, ware het anders; werd het eindelijk, eindelijk beter!

Wenscht gij dat waarlijk, gij die uit het diepst uwer ziele zoo klaagt, en nauwlijks meer tranen kunt vinden om de ellende van uw hart te beweenen? Wèl uwer, zoo de de stille nood der ziel u uit de diepte leert roepen tot God: „maak mij levend naar uw woord," Ja, dat is de beste troost voor wie maar al te goed weet wat het is onder zichzelven gebogen te gaan; dat de éenige hoop voor een hart, dat schier in stillen wanhoop verzinkt. Daar is een levenslucht, hoog boven dit stof, die van alle zijden ons tegenstroomt, en doordringt ook in den donkersten kerker. Daar is een levensbron waardoor de matte ziel kan gelaafd worden, en de toegang tot die bron staat nog open, door alle stofwolken van dit dal der schaduwen heen. Daar is een levenskracht, die ook aan onzen innerlijken doodstaat zoo volkomen een einde kan maken, dat wij weder wandelen voor het aangezicht des Heeren in het land der levenden, in plaats van bange klacht, met een lied des lofs op de lippen. Heeft niet de Levensvorst, om ook tot ons het woord te herhalen: „waak op, en juich, gij die in het stof woont", en de Geest, die blaast waarheen

Hij wil, kan, wil, zál Hij niet op zijnen tijd ook het stof van onze vleugelen afblazen door zijnen levenden adem? Maar immers is zelfs die knagende pijn der ziel over zooveel geesteloosheid en dorheid een eerst bemoedigend teeken, dat het goede werk in onze harten begonnen is: wat wáarlijk dood is, huivert niet meer van zijne eigene koude. „Mijne ziel kleeft aan het stof", zegt gij het schreiend, zoo zoudt ge niet spreken, indien niet reeds een hooger hand tusschen die ziel en dat stof een vroeger ongekende klove gegraven had. Niemand heeft minder reden tot wanhoop, dan die de op hoop zich zelven verliest, en waarlijk leert zoeken bij God, wat hij diep gevoelt, dat hij allerminst zichzelven kan geven. — Ja, deze is de weg om van de diepste smart tot den besten troost te geraken: het ootmoedig, heilbegeerig, volhardend gebed, dat Hij, die leeft, ook onzer ziel het leven geven, en zoo gedurig weder hergeven en vermeerderen moge, tot het door alle doren doodigheid henen, telkens weer uitbreken en van alle stofomwindselen zich los worstelen *moet*, en opstijgen naar die eeuwige heuvelen des lichts, waar het alle aardsche nevels eindelijk beneden zich ziet. Dat kán alleen de God des levens bewerken, maar Hij wil, ja, Hij zál het ook, want wij hebben zijn eigen woord tot een onderpand, dat Hij het waarachtig leven ook óns belooft en verleent. Alleenlijk, vergeten wij niet, dat Hij, die ons levend wil maken *naar* zijn woord, dit ook doet *door* zijn woord. Putten we dan rusteloos uit die eeuwig vloeiende bron, en laten we het voorts onvoorwaardelijk over aan Hem, hoe Hij dezen onzen zielekreet wil verhooren, al moest het zelfs zijn door diepe donkere wegen. Ook midden door den dood heen kan God ons levend maken en levend houden.... ziet, hier zijn wij, Heer, doe wat goed is in uwe oogen. *Alleenlijk*, laat onze ziel leven, opdat zij hier en eeuwig u love!"

Wij twijfelen er niet aan, of velen zullen dit werk van

den zoo veel gelezen schrijver gretig zich aanschaffen en de Heer zal zeker ook over dit getuigenis van onzen begaafden landgenoot zijn zegen gebieden.

Zoo het nog kon geschieden, zagen wij gaarne een leemte aangevuld. Wij bedoelen het gemis van een psalm- of gezangvers, dat na het woord van den Heer v. O. zou kunnen gelezen of gezongen worden. Misschien zou achter een register der behandelde teksten zulk eens vers vermeld worden kunnen. Wij geven dit bescheidenlijk in bedenking.

Magdalena. Evangelisch jaarboekje uitgegeven ten voordeele van het Asyl Steenbeek, onder redactie van J. A. Schuurman Johsz. en L. R. Beijnen. 23ste Jaargang te Amsterdam, bij W. H. Kirberger.

Wanneer ik zeg, dat de Magdalena er weder keurig uitziet, dan zeg ik iets, dat eigenlijk niet behoeft gezegd te worden. Smaakvol en eenvoudig is het bandje, en de twee fotografiën zijn een waar sieraad van het jaarboekje. Het proza is rijker vertegenwoordigd dan de poëzie, dat gebeurt in onzen tijd wel meer; maar onder de prozastukken (en dat is niet altijd het geval) troffen wij er meer dan één aan, dat in de Magdalena recht op zijn plaats is. Gunning's „heerlijkheid van het ordinaire" is lang niet ordinair, en bevat zeer veel schoons. De Heeren Herman de Ridder, v. Koetsveld en J. J. van den Broek gaven korte maar treffende schetsen uit het leven, die ik met groot genoegen las. De woorden bij het graf van ds. Bösken gezongen en gesproken (een gedicht van Beets en een toespraak van v. Oosterzee) zijn een waardige hulde aan een waardige gebracht, en voorts schreven de Heeren Westhoff en Keuchenius uitnemende woorden. Ik heb slechts

een bescheiden vraag: is ook dit jaar wat men noemt het *stichtelijke* element wel altijd innig genoeg vereenigd met het *schoone?* Een *goed* woord is uitmuntend, maar vraagt de Magdalena nog niet meerders? De edele vrouwe Aesthetica genaamd, wees mij op enkele stukken, en zeide: „best gemeend, maar gij weet, ik spreek hier ook een woord mee." Ik heb beloofd het te zullen zeggen, en doe het bij dezen. — Voorts gij mannen der kunst, vergeet de Magdalena niet in een volgend jaar. Zij is het waardig, dat gij haar steunt. God zegene ook dit jaar haar weg, en doe haar bij velen genade vinden!

A. W. B.

Dr. J. A. Binneweg. De leer van Paulus aangaande den doop. Akademisch proefschrift.

„Beatus ille qui procul negotiis ut prisca gens mortalium paterna rura bobus excercet suis." m. a. w. „Gelukkig is de man, die, terwijl iedereen 't druk heeft met de kwestiën van den dag en door een stortvloed van brochures en zweepartikelen altijd door in een onrustige beweging gehouden wordt, op de wijze onzer vaderen kan exegetiseeren." Dat heeft de Doctor vermocht, wiens dissertatie aan het hoofd dezer regelen vermeld wordt en wien een welgemeende gelukwensch met zijn welverdienden graad zij toegebracht.

Zou ik een aanmerking op het proefschrift in zijn geheel maken, dan zou ik beweren, dat de titel meer belooft dan de dissertatie geeft, althans, dat wij op grond van dien titel nog iets meer zouden verwachten dan alleen de exegeze, hoe verdienstelijk dan ook, der plaatsen waarin Paulus over

den doop handelt of schijnt te handelen. De samenstrekking der gewonnen resultaten op het einde der dissertatie, de aanwijzing welke plaats de leer aangaande den doop in het Paulinisch systeem inneemt, en een kritische waardeering dier resultaten zouden in mijn oog zeer gewenschte toevoegsels tot dezen arbeid zijn geweest; om nu niet te spreken van de toetsing der leer aangaande den doop in de gereformeerde kerken aan de leer van Paulus.

Wat nu betreft hetgene de S. geeft, hij betoont zich in zijn methode een getrouw discipel van zijn promotor, den Hoogl. Doedes, te zijn. De helderheid van uitdrukking, de logische gang der redeneering laat bijna niets te wenschen over, en we ontvangen hier een zeer te waardeeren uitlegging van Rom.: 1—11; 1 Cor. 6: 11; 12: 13; Gal. 3: 26, 27; 1 Cor. 1: 10—17a; 7: 14; 10: 1, 2; 15: 29 — benevens van Col. 2: 11, 14; Ef. 4: 5; 5: 25, 26; Tit. 3: 5; Hand. 19: 1—7.

Of er dan geen bedenkingen zijn te maken tegen de resultaten van het proefschrift? — Is het wel juist, zoals in de inleiding bij de behandeling van Matth. 28: 19 geschiedt, het in betrekking brengen tot den naam des Vaders, des Zoons en des H. Geestes eenvoudig op te lossen in „tot de belijdenis des V., des Z. en des H. G.?" — Is τὸ ὄνομα niet — de omschrijving der openbaring van een wezen, en daarna die openbaring zelve, en zou dan de doopsformule niet beteekenen: door het doopen toebrengen tot, inleiden in de gemeenschap met Vader, Zoon en H. Geest?

En om van andere bedenkingen van ondergeschikteren aard te zwijgen zijn de bezwaren, die de S. aan 1 Cor. 7: 14 tegen den kinderdoop schijnt te ontleenen, wel gegrond? Ik zou meenen van neen. Ik stem dadelijk toe, dat uit dit vers volstrekt niet blijkt, dat de kinderen van Christen ouders

toen reeds werden gedoopt. Toch blijkt er uit, dat zij tot de gemeente gerekend werden te behooren. En is nu de doop het teeken der toebrenging tot den Vader, den Zoon en den Heiligen Geest, dan is de gevolgtrekking gewettigd, die de Christelijke Kerk gemaakt heeft, dat dan ook die kinderen mogen worden gedoopt. Door ze te doopen erkent de Christelijke gemeente het feit, dat die kinderen, hoewel in zonden ontvangen en geboren, nogtans ἅγιοι zijn. 't Is dan nog niet noodig de toevlucht te nemen tot het: credit in altero, qui in altero peccavit. Die stelling kan ontstaan zijn uit de gewoonte, dat de ouders bij den doop hunner kinderen hun geloof beleden — zooals het nog bij ons geschiedt — en dit geschiedde, opdat de gemeente weten zou, dat zij wel degelijk met kinderen van zulken te doen had, die zelven met haar geloofsbelijdenis instemden.

Gaarne ontvangen we meerdere proeven van des Schrijvers exegetische bedrevenheid en roepen hem ook in dit opzicht een: „Tot weêrziens!" toe.

A. C. F. G.

KERKNIEUWS.

HERVORMDE KERK.

Door het Provinciaal Kerkbestuur van Friesland zijn de Hee[illegible] Hendrik van Druten, Dirk Coenraad Claudius Stap, Arnoldus Re[illegible] en Jan Mees als candidaten tot de heilige dienst toegelaten.

De najaarsvergadering der Algemeene Synodale Commissie [illegible] heden geopend. De Comissie is thans zamengesteld als volgt: R. Koning, Pred. te Lemmen, president; Dr. B. Glasius, Pred. te Gee[illegible] truidenberg, vice-president; Dr. E. J. Diest Lorgion, Hoogleraar te Groningen, praeadviseur; S. F. van Hasselt, adviserend lid en se[illegible] cretaris; overige leden: G. Molenkamp, Pred. te Enkhuizen; [illegible] Mr. M. J. Schuurbeque Boeye, Oud. te Zierikzee; J. Douwes, Pred. te Leens; en Mr. R. van Boneval Faure, Waalsch Oud. te Leid[illegible]

GELDERLAND.

ARNHEM.

BRUMMEN, 25 Oct. Heden werd Ds. J. Romenij, van Leeuwar[illegible] den tot ons overgekomen, tot de gemeente ingeleid, bij vrijwillig[illegible] afstand van den consulent, door zijnen Broeder, Ds. B. ter Haar R[illegible] menij, Pred. te Haarlem, met Coloss. IV: 17. Des namiddags leg[illegible] de bevestigde tot grondslag van zijne eerste toespraak Coloss. III: 1[illegible]

OOSTERBEEK, 28 Oct. Met hartelijken dank vermelden [illegible] diakenen dezer gemeente, dat zij Zondag, 18 October, werden ve[illegible] blijd door twee verrassende giften in de kerkcollecte, eene [illegible] *ƒ* 150.— en eene van *ƒ* 20.—.

Openlijke dankbetuiging wordt door de milde gevers niet gewensch[illegible] Indien dit berigt anderen mogt opwekken om, bij het naderen [illegible] den winter, dit goede voorbeeld natevolgen, zouden de diakenen [illegible] zeer verheugen.

NIJMEGEN.

WAMEL c. a., 8 Nov, Heden sprak onze naar Harlingen vertrekkende leeraar, Ds. A. Verkouw, ons een hartelijk woord van afscheid toe naar Matth. XXVIII : 20*a*.

BATENBURG, 8 Nov. Heden morgen nam onze naar Bredevoort beroepen predikant, Ds W. J. Coenen, een hartelijk afscheid van de gemeente met 1 Tim. I: 5.

ZUTPHEN.

WESTERVOORT, 23 Nov. Ter voorziening in de vacature, ontstaan door het vertrek van Ds. P. Moll naar Pijnacker, werden door den Kerkeraad den 30 Sept. en 15 Oct. de volgende Predikanten genomineerd; twaaftal: B. W. Colenbrander te Dragten, A. J. E. van Dick te Arkel, K. W. Hulstijn te Vreeswijk, P. A. J. Jas te Beusichem, A. M. E. Jungius te Andijk, H. W. van Lindonk te Leusden, P. van der Meulen te Hilvarenbeek, Y. D. Muller Massis te Wichmond, H. C. Ribbius te Druten, A. Scholte te Zegveld, A. D. J. Scholte te 's Gravesande en J. H. Tijl te Lathum; zestal: Colenbrander, Jas, van Lindonk, Muller Massis, Ribbius en A. Scholte; drietal: Jas, van Lindonk en Ribbius, waaruit heden Ds. van Lindonk werd beroepen, die echter tot ons leedwezen bedankt heeft.

EIBERGEN, 25 Oct. Met blijdschap melden wij, dat onze Leeraar, Ds. M. A. van Regteren Altena, de beroeping naar de gemeente te Harderwijk, welke hij ons vóór acht dagen mededeelde, niet heeft aangenomen.

GORSSEL, 25 Oct. Heden werden wij verblijd door het berigt, dat Ds. M. van Heiningen Nanninga, Pred. te Ter Horne, onze beroeping heeft aangenomen.

BREDEVOORT, 25 Oct. Het was heden voor deze gemeente een aandoenlijke dag. Onze emeritus geworden Herder en Leeraar, Ds. D. M. Paré, sprak heden morgen een hartelijk woord van afscheid tot ons, ontleend aan 2 Cor. XIII: 9*b*. Bij het einde der godsdienstoefening werd hem door den consulent onzer gemeente, Ds. H. G. Braam, Pred. te Lichtenvoorde, een woord van vaarwel toegesproken, door de gemeente beaamd met het zingen van Ps. CXXI: 4. Met leedwezen zien wij den man vertrekken, die 35 jaren in ons midden werkzaam was en zich in dien tijd de liefde zijner gemeente, wier vaderlijke vriend hij was, in de ruimste mate wist te verwerven. Onze beste wenschen vergezellen den vertrekkenden vriend, die, had hij den drang zijns harten gevolgd, nog gebleven was, maar die op dringend aanraden der geneesheeren zijn predikwerk moest eindigen ten gevolge eener ernstige ziekte, die hem den vorigen winter overviel. Onze Vader in Christus zij verder met hem en de zijnen!

WARNSVELD, 11 Nov. Uit het zestal van predikanten, P. D. Chantepie de la Saussaye, te Hemmen; E. E. Gewin, te Abcoude; A. H. de Klerck, te Lopik; J. Knottenbelt, te Oude en Nieuwe Wetering; W. P. van Lindonk, te Veessen; en Y. D. Muller Massis, te

Wichmond, werden op het drietal gebragt DD. Gewin, Knottenbelt en van Lindonk, en werd heden daaruit Ds. Gewin beroepen.

GEESTEREN, 14 Nov. Tot predikant is hier gekozen Ds. W. Snellen, Pred. te Driel.

TIEL.

MAURIK, 1 Nov. De gemeente werd heden met Hebr. XIII: 7 bepaald bij het afsterven van den Heer P. Joosting, in den ouderdom van 71 jaren den 23en Oct. te Wageningen overleden. 31 jaar was hij een waardig voorganger der gemeente geweest en nog mogt zij zijne belangstelling in alles wat haar betrof telkens ondervinden. Zijne nagedachtenis zal hier in zegening blijven.

INGEN, 12 Nov. Om te voorzien in de vacature, ontstaan door het vertrek van Ds. H. van Woudenberg Hamstra, werd door den Kerkeraad het volgende zestal opgemaakt: de candidaat C. G. Menzel, en de predikanten P. van Krieken, te Piershil; L. van 't Sant, te Heilo; M. Buis, te Noordscharwoude; J. H. L. Bouman, te Kolhorn en Dr. H. Edema van der Tuuk, te Noordwolde; en hieruit het drietal: Menzel, van Krieken en van 't Sant, waarna de candidaat Menzel terstond beroepen werd.

ZALT-BOMMEL.

AALST, 25 Oct. De Heer W. van Dis, Predikant alhier, maakte heden der gemeente bekend, eene beroeping naar Vinkeveen te hebben ontvangen. Zie nog Langerak aan de Lek.

BRUCHEM c. a, 25 Oct. Ter vervulling der bestaande vacature, voortdurende door het bedanken van Ds. P. Deetman, werd alhier beroepen J. J. A. Ploos van Amstel, Pred. te Hilversum, die echter bedankt heeft.

BRAKEL, 1 Nov. Nadat de candidaat A. Voorhoeve bedankt had, is hier beroepen L. K. A. Bähler, Pred. te Oosterwolde, die ons echter eveneens heeft teleurgesteld.

DEIL c. a., 3 Nov. Aan de vereeniging tot uitkeering van een jaargeld aan rustende leeraren der Herv. Kerk, in Nederland onder directie van Dr. R. C. H. Römer, Pred. alhier, zijn honderd gld. ten geschenke gegeven. De schenker is der Vereeniging geen vreemde; integendeel heeft zij hem te erkennen en erkent zij hem als éénen van hen, die krachtig medewerkten om haar het door haar beoogde doel te doen bereiken.

NEDERHEMERT, 8 Nov. De Heer A. Voorhoeve, cand. bij het Provinciaal Kerkbestuur van Zuidholland, werd heden als Predikant alhier bevestigd door zijnen vader, Ds. H. C. Voorhoeve, Pred. te Harlingen, met Gen. XII : 2*b*. Des namiddags hield de bevestigde zijne intreêrede met Jes. VI : 8*b*.

AALST, 8 Nov. Ds. W. van Dis, Pred. alhier, maakte heden der gemeente bekend voor de beroepingen naar Vinkeveen en Langerak te hebben bedankt.

POEDEROIJEN, 17 Nov. De heer J. Langhout, Cand., heeft voor het beroep herwaarts bedankt.

HARDERWIJK.

HATTEM, 18 Oct. De vacature, ontstaan door het vrijwillig emeritaat van onzen geachten Leeraar, Dr. D. G. W. Muller Massis, werd heden tot onze blijdschap weder vervuld. Des voormiddags werd Ds. A. H. L. de Bel, van Heerjansdam tot ons overgekomen, tot de gemeente ingeleid door zijnen ambtgenoot met 2 Cor. V: 20*a*, terwijl de nieuwe Leeraar des namiddags zijn dienstwerk aanvaardde, predikende over 2 Cor. V: 20*b*.

HARDERWIJK, 25 Oct Onze oudste Leeraar, Ds. A. Meerdink, verbond zich op nieuw aan de gemeente, haar mededeelende, dat hij na ernstig beraad vrijheid gevoelde voor de beroeping naar Enschedé te bedanken.

EMST, 26 Oct. In eene vergadering van het Kiescollegie werd heden met algemeene stemmen tot Herder en Leeraar beroepen Ds. J. T. J. van Goens, Pred. te Serooskerken in Schouwen, die ons beroep bereidvaardig aangenomen heeft.

HEERDE, 28 Oct. Onze diakenen werden zeer verblijd door het berigt, dat door wijlen den Heer A. van Meurs aan de diaconie was gelegateerd *f* 1000, vrij van successieregt. Blijve de gedachtenis van den edelen gever bij ons in eere.

ELSPEET, 1 Nov. Heden had in ons midden de bevestiging plaats van onzen nieuwen Leeraar, Ds. G. Boxman, van Westbroek tot ons overgekomen. Zij geschiedde door den Heer A. P. A. du Cloux, emer. Pred. van Spijk. De bevestiger had tot tekst Jes. LII: 7, de bevestigde 1 Cor. III: 11.

NUNSPEET, 10 Nov. Ds. C. A. Renier heeft tot ons leedwezen ons beroep afgewezen.

ZUID-HOLLAND.

's GRAVENHAGE.

's GRAVENHAGE, 29 Oct. Ter vervulling der vacature ontstaan door het vertrek van Dr. G. H. Lamers, werd heden avond door het Kiescollegie het volgende drietal van Predikanten geformeerd: W. H. J. Baart de la Faille te Ridderkerk, dr. G. J. van der Flier te Delft en J. G. Knottnerus te Dordrecht, waaruit Dr. G. J. van der Flier beroepen is.

WATERINGEN, 1 Nov. De gedenkdag der Hervorming was voor deze gemeente een dubbele feestdag. Met een toespraak naar aanleiding van Ps. CL, 5*b* „Looft hem met orgel" werd door onzen Leeraar, Ds. J. G. van Walsem, ons nieuw orgel plechtig ingewijd. Aan allen, die in en buiten de gemeente door hunne milde gaven de stichting er van hadden mogelijk gemaakt of bevorderd, werd een woord van dank gebracht; alsmede aan den Heer J. A. Klerk, den talentvollen organist der Oude Kerk te Delft, die de eerste bespeling van

ons orgel bereidwillig op zich genomen en reeds des morgens, maar vooral des namiddags bij de uitvoering van eenige stukken, het speeltuig in al de kracht en liefelijkheid zijner toonen krachtig deed uitkomen.

Naar ieders getuigenis, ook naar dat van deskundigen, strekt ons orgel zijnen vervaardigers de heeren Bätz en C^{o}., tot nieuwe aanbeveling.

PIJNACKER, 3 Nov. Van hier werd verzuimd melding te maken van een legaat, groot ƒ 1000, $2^{1}/_{2}$ $^{o}/_{o}$ N. W. S., door wijlen den Heer J. H. van der Stuijt te Rotterdam, aan de Kerkelijke Administratie alhier vermaakt, onder bepaling dat de jaarlijksche renten tot verhooging van het predikantstractement zullen dienen.

DELFT, 8 Nov. Tot Herder en Leeraar bij deze gemeente is beroepen Ds. E. A. Lasonder, te Oldenbroek.

ROTTERDAM.

BERGSCHENHOEK, 17 Oct. Onze Leeraar, Ds. C. A. Renier, heeft eene beroeping naar Nunspeet ontvangen.

HOOGVLIET, 24 Oct. Onze Pred. ontving heden eene beroeping naar Oudenhoorn.

DELFSHAVEN, 2 Nov. Hier is beroepen Ds. E. A. Lasonder, Pred. te Oldenbroek.

HOOGVLIET, 9 Nov. Vernam de gemeente vóór eenige dagen, dat haar leeraar Ds. B. J. Werumeus Buning, eene beroeping had ontvangen naar de gemeente te Oudenhoorn, heden vernam zij tot hare blijdschap, dat hij na een verblijf van een jaar nog niet van zijne geliefde gemeente kon scheiden, en verbond hij zich op nieuw aan haar met Ps. CXVI : 12 en Ps. CXVIII : 27*a*.

BERGSCHENHOEK, 14 Nov. Ds. C. A. Renier, heeft voor de beroeping naar Nunspeet bedankt, doch eene andere naar 's Greveldui Kapelle ontvangen.

LEIDEN.

OUDE EN NIEUWE WETERING, 25 Oct. Met dankbare blijdschap vernamen wij heden morgen, dat onze geachte Leeraar, Ds. J. Knottenbelt, vrijheid had gevonden ook voor de beroeping naar Koudekerke te bedanken.

NOORDWIJK-AAN ZEE, 28 Oct. De Cand. G. van Dorssen, die hier beroepen was, heeft tot ons leedwezen bedankt.

NOORDEN, 1 Nov. De Cand. J. G. Bruining heeft ons beroep niet aangenomen.

LISSE, 12 Nov. Onze predikant Ds. J. van Herwerden, heeft voor de beroeping naar Muiden bedankt.

DORDRECHT.

GORINCHEM, 25 Oct. Heden deelde onze Leeraar, Ds. P. C. van der Horst, ons mede, eene beroeping naar Veenendaal te hebben ontvangen.

BOVEN-HARDINKSVELD, 27 Oct. Heden werd alhier door den Kerkeraad beroepen Ds. W. A. van der Linden, Pred. te Korendijk.

OUD-BEIJERLAND, 21 Oct. Onze jongste Leeraar, Ds. J. E. Steenbakker Morilijon Loysen, had op dezen dag het voorregt zijne 25jarige Evangeliebediening te mogen vieren. In de avondgodsdienstoefening gedacht hij hieraan met ootmoedigen dank naar aanleiding van 1 Cor. XV: 10*c*. De gemeente toonde ook hare belangstelling in het voorregt den feestvierenden Leeraar te beurt gevallen; terwijl tevens de gemeente verblijd werd door het berigt, dat voor de beroeping naar Loon op Zand door hem dien morgen was bedankt.

NIEUW-BEIJERLAND, 30 Oct. Daar onze ontslagen Leeraar, Ds. P. J. Zaalberg, om redenen van gezondheid tot zijn leedwezen zich verhinderd zag zelf een woord van afscheid te rigten tot de gemeente, in welker midden hij ruim zeven en veertig jaren werkzaam was, werd op 1 Nov. daaraanvolgende een door hem gestelde afscheidsgroet aan de gemeente tegen het einde der godsdienstoefening door den Consulent voorgedragen.

GORINCHEM, 1 Nov. Onze Leeraar, Ds. W. Zegers, heeft eene beroeping naar Meeuwen c. a. ontvangen.

HOORNAAR, 2 Nov. De heer G. van Dorssen heeft aan den Kerkeraad bericht, dat hij bedankt.

GIESSEN-NIEUWKERK, 2 Nov. Ter voorziening in de bestaande vacature is hier beroepen de Cand. G. H. van Kasteel, die dit beroep heeft aangenomen.

HEERJANSDAM, c. a., 4 Nov. Ter vervulling der alhier bestaande vacature hebben de Kerkeraden dezer gecombineerde gemeenten, onder voorzitter van den Consulent, een tweetal geformeerd, waarop geplaatst waren de Heeren G. Vlug en G. H. van Kasteel, candidaten bij het Provinciaal Kerkbestuur van Zeeland en Utrecht. Als dit tweemaal aan den Ambachtsheer jhr. G. Steengracht van Heerjansdam ter electie voorgedragen was, is daaruit gekozen en daarna kerkelijk beroepen de Heer G. Vlug, die deze beroeping heeft anngenomen.

GORINCHEM, 8 Nov. Van onze Leeraars heeft Ds. W. Zegers voor de beroeping naar Meeuwen c. a. en Ds. P. C. van der Horst voor de beroeping naar Veenendaal bedankt.

DORDRECHT, 16 Nov. Op den 19 Oct. vergaderde het Kiescollegie tot formering van een zestal van predikanten, ter voorziening in de vacature, ontstaan door het aan dr. W. R. Veder verleend emeritaat: bestaande uit DD. E. A. G. van Hoogenhuize, te Steenwijk; H. W. Creutzberg, te Schiedam; G. A. Rademaker, te Sneek; W. H. J. Baart de la Faille, te Ridderkerk; B. Mossel, te Renkum, en W. Vliegenthart, te Goes. Daaruit werden op den 2 Nov. op het drietal gebragt DD. van Hoogenhuize, Creutzberg, Rademaker, en werd laatstgenoemde heden beroepen.

NIEUW-BEIJERLAND, 17 Nov. Stemgeregtigden hebben hier tot predikant beroepen Ds. J. G. Bruining, Cand., die deze beroeping heeft aangenomen.

GOUDA.

HEUKELUM, 23 Oct. Ds. H. W. van Lindonk, Pred. te Leusden, is hier beroepen.

LANGERAK BEZ. DE LEK, 24 Oct. Tot Pred. alhier, is op vertoonde acte van collatie, beroepen Ds. D. W. van Dis, Pred. te Aalst. Nevens hem was op het tweetal geplaatst Ds. J. Appel, Pred. te Heikop c. a, en op het drietal Ds. P. C. van der Horst, Pred. te Gorinchem.

LEXMOND, 31 Oct. Nadat de Cand. J. Langhout en G. H. van Kasteel bedankt hadden, is uit een door het kiescollegie geformeerd tweetal van candidaten, ter electie den Heer Collator aangeboden, bestaande uit Heeren G. van Dorssen en H. A. van Oostrum Soede, door den Kerkeraad alhier eerstgenoemde beroepen, die de beroeping heeft aangenomen.

OUDEWATER, 1 Nov. De Heer J. Langhout, cand., heeft voor de beroeping naar deze gemeente bedankt.

1 Nov. Onze Leeraar, Ds. J. van Heerde, heeft voor de beroeping naar de gemeente te Lemmer c. a. bedankt.

MEERKERK, 1 Nov. Waren diakenen op jl. Woensdag regt verblijd door een bankbillet, groot ƒ 40, onder de godsdienstoefening gecollecteerd, op nieuw werden zij verrast door een muntbillet groot 50 gulden.

Beide liefdegiften worden openlijk met dankbaarheid vermeld. Moge dit nieuwe voorbeeld van christelijke barmhartigheid hier en elders veel navolging vinden. Den armen wel te doen, weduwen en wezen in hun nood te helpen, den oude van dagen een vriendelijken levensavond te bereiden en behalve stoffelijke hulp, ook geestelijke zegeningen uit te reiken, dat zij in den naderenden winter de schoone taak, waaraan velen willen arbeiden. Dan zal zeker menige traan gedroogd, menige ziel vertroost worden.

OOSTERWIJK, 8 Nov. Heden namiddag deed alhier Ds. R. O. C. Aitton zijne intrede, sprekende over Eph. III : 19*a*., nadat hij des voormiddags bevestigd was door den consulent, Dr. M. A. N. Rovers, Pred. te Kedichem, met Gen. XII : 2*b*.

LANGERAK BEZ. DE LEK, 12 Nov. De vacature in deze gemeente blijft steeds voortduren. Ds. W. van Dis, die hier beroepen was, heeft bij schrijven van 7 dezer ook bedankt.

NOORDELOOS, 23 Nov. Tot predikant bij deze gemeente is beroepen Ds. J. van der Meulen, Pred. te Hedel.

BRIELLE.

OUDENHOORN, 6 Nov. Ds. B. J. W. Bruining, hier beroepen, heeft tot ons leedwezen de beroeping naar hier niet aangenomen.

ZWARTEWAAL, 9 Nov. Tot Predikant alhier is beroepen Ds. B. Bakker, Pred. te 's Heer Hendrikskinderen.

SIMONSHAVEN, c. a., 10 Nov. Heden werd door stemgeregtigden het volgende zestal van predikanten geformeerd: A. F. Kamp, te

Hekelingen; dr. G. M. C. Loeff, te Gennep; J. van Loon, te Warder; J. Bruinwold Riedel, te Wier; dr. J. Riet, te Wijdenes en H. Timmers, te Knollendam.

GOUDSWAARD, 15 Nov. Vernam de gemeente eenige dagen geleden van haren Leeraar, Ds. W. A. van der Linden, dat hij eene beroeping had ontvangen naar de gemeente van Hardinksveld, heden deelde hij ons mede, dat hij die beroeping had aangenomen.

NOORD-HOLLAND.

AMSTERDAM.

MUIDERBERG, 31 Oct. Nadat Ds. de Jong van Arkel en ook de candidaat E. Otten voor de beroeping naar hier hadden bedankt, is eene beroeping uitgebragt op den heer J. H. van Rossem, emer. Pred. van Amersfoort, welke door hem, onder nadere approbatie, is aangenomen.

NAARDEN, 31 Oct De Cand. J. G. Bruining heeft het beroep naar deze gemeente niet aangenomen.

MUIDEN, 1 Nov. Ds. J. van Herwerden heeft tot ons leedwezen voor het beroep herwaarts bedankt.

DIEMEN, 7 Nov. Ds. J. A van Wijk, Predikant te 't Woud, heeft de beroeping naar deze gemeente aangenomen.

MUIDERBERG, 15 Nov. Heden leidde Ds. Ph. B. van Buuren, Pred. te Naarden, met Hand. VIII: 8, onzen nieuwen Herder en Leeraar, Ds. J. H. van Rossem, bij ons in. De bevestigde verbond zich aan de gemeente met de woorden „een oud man," Philem.: 9.

AMSTERDAM, 17 Nov. Aan de gemeente werd den vorigen Zondag bekend gemaakt het overlijden van een harer leeraren, dr. L. S. P. Meijboom. Na eene ernstige ongesteldheid, die aanvankelijk zich ten goede scheen te keeren, bezweek hij nog onverwacht den 13 Nov. jl. — Zijn stoffelijk overschot werd heden onder den toevloed eener ontelbare schare ten grave gebragt. Daarbij bleek het treffend, hoe lief men hem had. De warme, welsprekende woorden, door zijnen vriend en ambtgenoot, Ds. K. F. Ternooy Apèl, bij het graf gesproken, vonden weerklank in menig gemoed. Ook andere vrienden van den ontslapene, alsmede een zangkoor, bragten daar eene welverdiende hulde. Zacht ruste zijn stof! Zijne nagedachtenis zal gewis tot zegening zijn.

— Om te voorzien in de vacature, ontstaan door het aan dr. A. Kuiper verleende emoritaat en voortdurende door het bedanken van Ds. H. V. Hogerzeil, werd gisteren avond uit het door het Kiescollegie vóór veertien dagen geformeerde drietal van predikanten, bestaande uit DD. K. F. Creutzberg te Arnhem, dr. G. J. van der Flier te Delft en dr. G. J. Vos te Middelburg, laatstgenoemde beroepen.

Daarna werd ter vervulling van de vacature, ontstaan door het aan Ds. Posthumus Meijes verleende emeritaat, het volgende drietal van predikanten geformeerd: G. Doedes, te Velsen; dr. P. J. Hoedemaker, te Rotterdam, en D. P. M. Huët, te Dirksland.

AMSTELVEEN, 19 Nov. Ter voorziening in de hier bestaande vacature is hier beroepen Ds. J. J. A. Ploos van Amstel, Pred. te Hilversum.

HAARLEM.

SANDPOORT, 29 Oct. Door stemgeregtigden dezer gemeente is toezegging van beroeping gegeven aan Ds. F. W. N. Hugenholtz, pred. te Zierikzee, die deze heeft aangenomen.

WEST-ZAANDAM, 1 Nov. In de morgen godsdienstoefening van heden werd aan de gemeente bekend gemaakt het overlijden van den Heer F. W. van Andel Weijers, die van 1844—1866 in haar midden als Herder en leeraar werkzaam was, en sinds, op verzoek emeritus verklaard, in het naburige Beverwijk eene werkzame rust genoot De gemeente vernam het berigt met deelneming en hoorde met volle instemming het woord van waardeering en hulde, daarbij den overledene gewijd.

ALKMAAR.

EIJERLAND OP TEXEL, 18 Oct. Heden gaf onze Pred., Ds. J. W. Nijenhuis, tot ons leedwezen ons kennis, dat de beroeping naar Gapinge in Walcheren door hem was aangenomen.

HELDER, 20 Oct. Uit het bekende twaalftal van Predikanten werd heden avond door het Kiescollegie het navolgende zestal geformeerd: Dr. J. A. Bruins te Aartswoud, A. Jentink te Petten, A. F. Kamp, te Hekelingen, J. Prins te Nieuwendam, Dr. J. Riet te Wijdenes en H. Vredenberg te Varsseveld

WAAL EN KOOG OP TEXEL, 3 Nov. Heden ontving de Kerkeraad het verbijdende berigt, dat Ds. J. F. L. Boonacker, candidaat, onze beroeping bereidvaardig heeft aangenomen.

HELDER, 4 Nov. Uit het bestaande zestal van Predikanten werd heden het volgende alphabetisch gestelde drietal geformeerd: DD. Dr. J. A. Bruins, Pred. te Aartswoud, Dr. J. Riet, te Wijdenes, (met het lot tegen A. Jentink, Pred. te Petten) en H. Vrendenberg, Pred. te Varsseveld.

EIJERLAND, 8 Nov. Heden nam Ds. J. W. Nijenhuis een hartelijk afscheid van ons, naar 2 Cor. VI: 1. Zijn liefderijk woord werd door de gemeente met hare zegenbede beantwoord.

EENIGENBURG, 10 Nov Heden werd ter vervulling der aanstaande vacature toezegging van beroeping gegeven aan dr. A. Bruining, Pred. te Etershem c. a. Met hem waren op het twaalftal geplaatst DD. C. G. Bach, te Peins c. a.; A. H. Claassen, te Egmondbinnen; L. W. de Grient Dreux, te Scharwoude; J. W. van Hoogstraten, te Krimpen a./d. IJssel; J. A. van Ketel te Grosthuizen c. a.; J. van Loon, te Warder; H. C. van Riet, te Durgerdam; C. Rogge, te Retranchement; A. Th. du Saar, te Herbajum; A. F. van der Scheer, te Callantsoog en W. Schuurman, te Spaarndam c. a.; op het zestal: van Loon, van Riet, Rogge, du Saar en van der Scheer; op het drietal: van Loon en van der Scheer.

EGMOND AAN ZEE, 15 Nov. Heden werd door stemgeregtigden beroepen de heer C. G. Menzel, candidaat bij het Provinciaal Kerkbestuur van Zuidholland.

OUDKARSPEL, 15 Nov. In het sierlijk kerkgebouw dezer gemeente, dat 4 Dec. 1870, nadat het, behalve het zoogenaamde koor, geheel vernieuwd is geworden, door de gemeente in gebruik is genomen, is een nieuw, prachtig, maar tevens door zijn eenvoud schitterend orgel geplaatst. Dat orgel, vervaardigd door de Gebroeders Adema, orgelmakers te Leeuwarden, onderzocht, bespeeld en in de beste orde bevonden door den heer Richard Hol, is den 15 dezer bij de godsdienstoefeningen dezer gemeente in gebruik genomen. De Pred., Ds. B. Jelgersma Gz.; heeft getracht de gemeente tot het bijwonen der openbare zamenkomsten op te wekken, nu die opgeluisterd en indrukwekkender gemaakt konden worden door een schoon orgelspel. Hij had daarvoor tot tekst Ps. CXXXVI : 1. Al het in de laatste jaren in deze gemeente gestichte, zoowel het sierlijke kerkgebouw, als het prachtige en soliede orgel (dat misschien in de plattelands-gemeenten van Noord-Holland éénig zal zijn), is geheel uit hare kerkefondsen bekostigd.

HOORN.

OOST- EN WEST-BLOKKER, 22 Oct. Ter vervulling der vacature werden hier de volgende nominatiën gemaakt: twaalftal: Dr. S. Baart de la Faille te Knijpe, A. M. E. Jungius te Andijk, A. W. van Kluijve te Schermerhorn, J. C. van Gorcum te Welsum, A. F. Mackenstein te Haastrecht J. W. de Grient Dreux te Scharwoude, J. C. Tol te Gorredijk, J. A. van Ketel te Grosthuizen, A. Jentink te Petten, J C. Boon te Beverwijk, B. van Starkenborch van Straten te Berkenwoude en G. J. van der Hoeven te Spanbroek; zestal: de la Faille, Jungius, van Kluijve, van Gorcum, de Grient Dreux en Tol; drietal: de la Faille, Jungius en van Gorcum. Hieruit werd de la Faille met algemeene stemmen beroepen.

VENHUIZEN, 22 Oct. Na het einde der morgengodsdienstoefening van 18 Oct. jl. werd onze gemeente op het aangenaamst verrast. Bij monde ván onzen Predikant vernamen wij, dat de Heer P. Schoenmaker Kz., landeigenaar alhier, had goedgevonden der gemeente aan te bieden een hoogst smaakvol en kostbaar zilveren Avondmaalservies, benevens een paar met zilver gemonteerde offerbussen, alles uit de bekende en teregt beroemde Kon. Ned. fabriek van den heer van Kempen te Voorschoten. Het is nauwelijks noodig te melden hoezeer dit geschenk van den eerwaardigen grijsaard algemeen door de gemeente gewaardeerd wordt.

GROSTHUIJZEN, 25 Oct. Door den heer D. Schuytemaker Kz., notabel alhier, werd heden een nieuwe bijbel voor den preekstoel met zilveren beslag, ten geschenke gegeven, voor welk bewijs van belangstelling in de openbare eeredienst de Predikant, Ds. J. A. van Kethel, hem namens Kerkbestuur en Kerkeraad een woord van dank toebragt.

LUTJEBROEK. 1 Nov. Onze Leeraar, Ds. J. L. Adriani, herin-

nerde ons heden de vestiging dezer gemeente in 't jaar 1574, blijkens aanteekening in een oud Kerkeboek, en herdacht uit dien hoofde met ons, naar aanleiding van Ps. 46, behalve de Kerkhervorming, tevens het drie-honderdjarig bestaan onzer gemeente.

SCHELLINKHOUT, 1 Nov. Heden viert de Hervormde gemeente alhier gedachtenis van haar 300jarig bestaan. Met opgewektheid wordt deze gedenkdag doorgebracht, als eene schoone herinnering van de vele voorregten aan Nederlandsche protestanten geschonken, en als eene krachtige opwekking tot den fel toenemenden strijd tegen ultramontanisme en confessionalisme. Naar aanleiding van 1 Samuël VII. 12, sprak Dr. J. Herderscheê de feestrede uit, daarbij wijzende op de verplichting der gemeente om zelve een gedenkteeken te wezen van de hulp Gods.

Een eereboog, met de inscripstie: „1574. I Sam. VII, 12: „tot hiertoe heeft ons de Heer geholpen. 1874,'' was voor het kerkgebouw opgerigt en aan het einde der godsdienstoefening werd door de gemeente een feestlied aangeheven.

OOST- EN WEST-BLOKKER, 12 Nov. Heden werd bij den Kerkeraad het berigt ontvangen, dat Ds. S. Baart de la Faille, Pred. te Knijpe, de beroeping naar deze gemeente heeft aangenomen.

EDAM.

OOSTHUIZEN, 28 Oct. Heden werden door het Kiescollegie de navolgende twaalf-, zes- en drietallen van Predikanten geformeerd. Twaalftal: L. C. ten Bruggencate te Colmschate, Dr. A. Bruining te Etershem, A. H. van Dam te Pingjum, L. W. de Grient Dreux te Scharwoude, A. ten Have te Middelie, A. M. E Jungius te Andijk, J van Loon te Warder, Dr. J. Riet te Wijdenes, L. van 't Sandt te Heilo, Dr. N. Tydeman te Zuiderwoude, W. M. de Vries te Driehuizen en H. J. van der Weerd te Oudendijk. Zestal: ten Bruggencate, de Grient Dreux, ten Have, Jungius, van 't Sandt en de Vries. Drietal: ten Bruggencate, ten Have en van 't Landt; en daaruit werd eerstgenoemde beroepen.

ZEELAND.

MIDDELBURG.

BIGGEKERKE, 28 Oct. Ter voorziening in de vacature, voortrende door het bedanken van Ds. G. Vlug, werd heden alhier beroepen de cand. J. Langhout.

AAGTEKERKE, 1 Nov. Heden nam onze geachte leeraar, Ds. S. F. Kruijt, van ons een hartelijk en zegenend afscheid met eene rede over 1 Joh. III: 20, 21. Ruim 47 jaren was hij voor ons een trouw Evangeliedienaar. Ten teeken van achting en liefde legt de gemeente hem uit hare fondsen *f* 150 's jaars toe.

BIGGEKERKE, 2 Nov. Heden ontving de Kerkeraad het teleurstellende berigt, dat Ds. J. Langhout voor de beroeping herwaarts bedankt heeft.

KOUDEKERKE, 6 Nov. Heden is alhier beroepen Ds. P. J. Roscam Abbing, Pred. te Ginneken.

ZIERIKZEE.

POORTVLIET, 25 Oct Heden maakte onze geachte Leeraar, Ds. H. Bax, ons bekend, dat hij de beroeping naar Doornspijk had aangenomen.

OUD-VOSSEMEER 27 Oct. Eene keurig bewerkte en groote uittrektafel van massief mahoniehout, werd heden door een aanzienlijk aantal gemeenteleden, den Heer L. van Maanen, aangeboden, wegens zijn bedanken voor de beroeping naar Giessen-Nieuwkerk.

STAVENISSE, 1 Nov. Ds. R. O. C. Aitton, vertrekkende naar Oosterwijk, sprak heden een hartelijk woord van afscheid tot ons, naar aanleiding van Hebr. X, 25.

OOSTERLAND, 9 Nov. Tot Predikant der gemeente was beroepen de candidaat J. G. Bruining, van wien echter het teleurstellende berigt is ingekomen, dat hij de op hem uitgebrachte beroeping niet kon aannemen, en nu werd heden beroepen de candidaat D. C. C. Stap.

SEROOSKERKE, 15 Nov. Maakte vóór veertien dagen Ds. E. A. Remy van Zierikzee, eene liefdebeurt vervullende, aan de gemeente bekend, dat Ds. J. T. J. van Goens, eene beroeping naar de gemeente te Emst had ontvangen, heden berigtte deze aan haar, dat hij die beroeping onder inwachting der vereischte approbatie had aangenomen.

UTRECHT.

UTRECHT.

WILNIS, 23 Oct. Heden werd alhier tot Predikant beroepen de Heer A. Renier, candidaat bij het Provinciaal Kerkbestuur van Zuid-holland.

MONTFOORT, 25 Oct. Onze Leeraar, Ds. W. van den Bijtel, heeft voor de beroeping naar Woudsend bedank.

WAVERVEEN, 26 Oct. De Heer H. Vermaas, emer. Predikant van Gapinge, heeft voor het beroep herwaarts bedankt.

VLEUTEN, 9 Nov. Door den Kerkeraad is hier tot Herder en Leeraar beroepen de Heer H. van Druten, cand. bij het Provinciaal Kerkbestuur van Friesland.

MONTFOORT, 16 Nov. Onze Leeraar, Ds. W. van den Bijtel, heeft eene beroeping naar Zwartsluis ontvangen en tot onze blijdschap daarvoor bedankt.

AMERSFOORT.

AMERSFOORT, 23 Oct. Door het Kiescollegie is heden ter voorziening in de vacature, ontstaan door het vertrek van Ds. H. C. Voorhoeve, beroepen Ds. E. A. G. van Hoogenhuyzen, Predikant te Steenwijk.

WESTBROEK c. a., 25 Oct. Onze Leeraar, Ds. G. Boxman, hield heden zijne afscheidsrede naar Deut. XXX, 19.

MAARTENSDIJK, 1 Nov. Heden werd onze van Arnemuiden beroepen leeraar, Ds. J. M. Rutte, in zijn dienstwerk bevestigd door den tweeden consulent, Ds. J. Hulsebos, Pred. te Blaauwkapel, naar 1 Petr. V: 2—4. De bevestigde aanvaardde zijn dienstwerk des namiddags met Coloss. 1: 28, daarvan de eerste drie woorden.

LEUSDEN, 2 Nov. Onze predikant Ds. H. W. van Lindonk, heeft ook voor de beroeping naar Nisse en Heukelom bedankt.

VUURSCHE, 3 Nov. Alhier is beroepen de Heer H. van Druten, cand. te Hemmen, maar heeft dit niet aangenomen.

VREELAND, 7 Nov. Heden wordt alhier beroepen Ds. A. J. Kan, Pred. te Joure c. a.

LEUSDEN, 16 Nov. Onze Leeraar Ds. H. W. van Lindonk, heeft voor de beroeping naar Westervoort bedankt, doch is nu beroepen te Wissekerke.

— Zie Westervoort. (cl. Zutphen).

FRIESLAND.

LEEUWARDEN.

LEEUWARDEN, 10 Nov. Ter vervulling van de vacature, ontstaan door het vertrek van Ds. J. Romenij naar Brummen, is heden door het Kiescollegie alhier het navolgende twaalftal van Predikanten opgemaakt: C. J. G. van Hoogstraten te Almelo, E. F. Kruiff te Velp, E. A. G. van Hoogenhuijze te Steenwijk, P. Doedes Lz. te Zutphen, M. Sjoers te Oppenhuizen, H. Pierson te 's Hertogenbosch, N. P. Nonhebel te Middelburg, Dr. G. J. v. d. Flier te Delft, C. de Wilde te Schiedam, E. W. Heinecken te Renswoude, W. van Marken te Hummelo en Dr J. Riemens te Driebergen.

EERNEWOUDE, 1 Nov. Heden werd het Hervormingsfeest onder ons gevierd op meer plechtige wijze dan gewoonlijk. Het viel toch zamen met het 80jarig bestaan van ons kerkgebouw, en daarenboven werd het orgel ingewijd, door de zorg van HH. Kerkvoogden daarin aangebracht. Werd ons bedehuis ten vorigen jare voorzien van eene nieuwe verlichting bij de avondgodsdienstoefeningen, en van een verwarmingstoestel tegen de koude van den winter, dan is nu door dit speeltuig de kroon opgezet aan hetgeen, waarmede ons schoon bedehuis prijkt. Niets meenen wij, ontbreekt er aan. Onze Leeraar Ds. B. B. van der Veen, sprak bij deze gelegenheid over den invloed der

hervorming op de openbare goedsdienstoefeningen. Het orgel werd bespeeld door den heer Sartorius, organist in de Westerkerk te Leeuwarden, die de kracht en welluidendheid er van deed uitkomen. Het werd bevonden allezins te beantwoorden aan de verwachting, zoodat het den vervaardigers, de gunstig bekende HH. Gebroeders van Dam te Leeuwarden, wezentlijk tot eer verstrekt, die wij daarvoor ook gaarne wenschen aanbevolen te zien.

ROTTEVALLE, 11 Nov. Wegens het ontbreken van eigen middelen bij de Kerkelijke administratie alhier werd om de kosten eener vacature te dekken een beroep gedaan op eenige goed voorziene Kerkvoogdijbeurzen en uit die der gemeente te Eenrum (classis Onderdendam) vloeide vijf-en-twintig gulden. Kerkvoogden hebben gemeend hunnen dank hiervoor openlijk te moeten betuigen aan hen, die getoond hebben zoo te kunen en te willen weldoen. Mogt dit voorbeeld navolging vinden.

SNEEK.

HINDELOOPEN, 1 Nov. Heden werd Ds. Arn. Wassenbergh, van Appelscha tot ons overgekomen, tot de gemeente ingeleid door zijnen vriend, den Heer D. C. de Haas, Pred. te St. Jacobi Parochie, met Matth. XXI : 12, des namiddags aanvaardde de nieuwe Leeraar zijn dienstwerk met 1 Tim. I : 5.

DOKKUM.

HIAURE c. a., 21 Oct. Onze geachte Leeraar, Ds. N. E. van Laer Dinckgreve, heeft aan de beroeping naar Stitswerd, boven die naar Zoutelande, de voorkeur gegeven, zoodat onze gemeente weldra staat vacant te worden.

SURHUISTERVEEN, 8 Nov. Heden sprak Ds. R. A. Damsté een hartelijk woord van afscheid naar 1 Cor. XIII: 13. Onze beste wenschen volgden den hooggeachten Leeraar naar zijne nieuwe standplaats Nieuw-Dordrecht.

HEERENVEEN.

APPELSCHA, 25 Oct. Heden nam onze Leeraar Ds. A. Wassenbergh, beroepen naar Hindelopen, afscheid van ons met 1 Joh. II: 18*a*.

TER HORNE, 25 Oct. Maakte onze geachte predikant, Ds. M. van Heyningen Nanninga, ons voor acht dagen bekend, dat hij eene beroeping ontvangen had naar Gorssel, heden deelde hij tot ons leedwezen mede, dat hij die beroeping had aangenomen.

— 8 Nov. Het was heden de dag der feestelijke wijding van de nieuw gestichte kerk onzer gemeente, die naar het uitwendige zoowel als naar het inwendige onder de Vaderlandsche kerkgebouwen zeker eene waardige plaats inneemt. Met groote belangstelling hoorden de van verschillende zijden aangekomenen de feestwoorden aan, naar aanleiding van Ps. LXXX: 2, door den geachten Leeraar, M. van Heyningen Nanninga, uitgesproken, die zelf zooveel in het werk gesteld had om dezen kerkbouw tot stand te brengen, en nu binnen

weinige dagen tot ons leedwezen naar zijne nieuwe standplaats gaat vertrekken. Zijn voorganger, Ds. D. L. F. Blankstein, van Weidum, sprak nog den feestredenaar een woord van dank toe, dat zeer zeker weêrklank vond in aller harten.

HAULERWIJK, 9 Oct. Heden werd tot Herder en Leeraar beroepen Ds. H. J. Bouwers, Pred. te Dragster-Compagnie.

URETERP c. a., 15 Nov. Heden nam onze Leeraar, Ds. Th. van Berkum van ons afscheid met 1 Joh. II: 18*a*.

Joure. Zie Vreeland (cl. Amersfoort).

OVERIJSSEL.

DEVENTER.

VRIEZENVEEN, 8 Mov. Heden nam onze geachte en beminde Leeraar, Ds. C. P. N. Pikaar, van ons een hartelijk afscheid met 1 Joh. II: 18*a*.

HOLTEN, 10 Nov. Diakenen ontvingen dezer dagen van Mannes Meilink voor de armen *f* 100, onder voorwaarde dat deze som tegen 4 pct. uitgezet zou moeten worden tot tijd en wijle dat de opnemer ze zou kunnen aflossen.

Colmschate. Zie Oosthuizen (cl. Edam).

KAMPEN.

VOLLENHOVE, 22 Oct. Heden werd door het Kiescollegie een nieuw twaalftal opgemaakt, bestaande uit DD. G. Boer te Ouderkerk a./d. IJssel, P. Kars Dommisse te Oostburg, J. F. van Dijk te Monnikendam, J. H. Gravensteijn te de Bildt, W. R. Kalshoven te Ede, W. Kraijenbelt te Bodegraven, J. Kromsigt te Cortgene, J. Krull te Edens en Spannum. E. A. Lasonder te Oldebroek, J. J. A. Ploos van Amstel te Hilversum, J. E. Steenbakker Morilijon Loysen te Oud-Beijerland en J, Vermeer te Zwolle. Onmiddelijk daarna werden DD. Dommisse, Kraijenbelt, Kromsigt, Lasonder, Ploos van Amstel en Steenbakker Morilijon Loysen op het zestal geplaatst.

IJSSELMUIDEN, 25 Oct. Diakenen dezer gemeente berigten met hartelijke dankzegging aan den onbekenden gever, dat in de voormiddag-godsdienstoefening van heden is gecollecteerd de hoogst aanzienlijke gift van *f* 102,50. Moge dit voorbeeld tot navolging wekken.

KAMPEN, 2 Nov. In den vroegen morgen van heden overleed alhier de Heer Willem Antonie van Meurs in den ouderdom van ruim 69 jaren. Sinds 1 Oct. jl. was hij emeritus-predikant bij onze gemeente. Hij mogt dus slechts korten tijd de eervolle rust genieten, die hem na wel volbrachten arbeid was toegekend. Hij bezweek aan eene langdurige, zeer smartelijke, maar met voorbeeldig geduld gedragen ziekte. In stillen eenvoud en met gemoedelijke trouw heeft van Meurs nagenoeg 33 jaren lang onder ons gearbeid en is hij velen ten zegen geweest. Toen voortgezet onderzoek en gerijpte ervaring hem noopten

zijne inzigten te wijzigen, heeft hij eerlijk en opregt der waarheid hulde gedaan, zonder naar het oordeel der menschen te vragen. Zijne nagedachienis blijve in zegening! Aanstaanden Donderdag zal zijn stoffelijk overschot, op zijn uitdrukkelijk verlangen, in alle stilte, alleen door zijnen eenig overgebleven zoon, den Heer A. A. van Meurs, Pred. te Delden en eenige vrienden ten grave worden gebracht.

VOLLENHOVE, 11 Nov. Heden werd een drietal van Predikanten geformeerd, bestaande uit DD. P. Kers Dommisse te Oostburg, J. Kromsigt te Cortgene en J. J. A. Ploos van Amstel te Hilversum, waaruit eerstgenoemde onmiddelijk daarna door het Kiescollegie gekozen werd.

GRONINGEN.

GRONINGEN.

HOOGEZAND, 2 Nov. Ds. J. Sinninghe Damsté, aan wien na 44jarigen diensttijd eervol emeritaat was verleend, nam gisteren van zijne gemeente afscheid met een rede naar Joh. XVII: 1*m*. Onze beste wenschen volgen den waardigen man, wien het allerminst aan ijver en lust, wel aan de noodige ligchaamskracht ontbrak, om in de bediening te blijven. Moge de rust hem weldadig zijn.

WINSCHOTEN.

SCHEEMDA, 1 Nov. Had deze gemeente het voorregt, het overoud orgel, van het jaar 1526 dagteekenende en door zekeren Magister, Johannes Emedenus, vervaardigd, door een geheel nieuw te zien vervangen, — heden had de plechtige wijding daarvan plaats. Onze Leeraar, Ds. U. P. Goudschaal, verrigtte die taak in het vóórmiddaguur en sprak tot eene talrijke schare naar Psalm 150: 1*a*, 4*b* een toepasselijk woord. Het nieuwe orgel, dat door den Heer R. Meijer, van Veendam, werd vervaardigd en door den heer W. J. Kuipers meesterlijk werd bespeeld, voldoed volkomen aan de goede verwachting, die men daarvan koesterde, ja, overtrof die nog. Ook uiterlijk kenmerkt het zich als een regt smaakvol kunstwerk, dat ons heiligdom tot een sieraad — en Meijer's naam tot eere verstrekt. — Des namiddags werd er onder leiding van den heer Kuipers nog een orgelconcert met zang gegeven, dat door velen met genoegen werd bijgewoond.

OUDESCHANS, 2 Nov. Ter vervulling der vacature, ontstaan door het vertrek van Ds. H. H. Heerspink naar Sleen, werd heden het volgende zestal geformeerd: de Predikanten H. J. Bouwers te Dragster Compagnie, E. Coldewey te Nieuweschans, H. H. Heerspink te Sleen, A. J. P. W. de Wilde te Doetinchem en de candidaten P. A. Riedel te Stadskanaal en A. Wijn te Noordbroek.

APPINGADAM.

APPINGADAM, 8 Nov. Heden gedacht onze zeer geachte Leeraar, Ds. M. Hefting, openlijk zijne 40jarige Evangeliebediening in deze gemeente, tot grondslag zijner feestrede nemende Phil. 1: 9. Op onderscheidene wijze bleek van eene treffende algemeene deelneming ook door geschenken, waarvoor door bijna alle leden der gemeente werd bijgedragen. Moge de waardige en nog zoo krachtvolle man nog geruimen tijd voor haar en voor zijne naaste betrekkingen en zijne vele vrienden gespaard worden!

ONDERDENDAM.

TINALLINGE, 25 Oct. Onze van Hoornsterzwaag c. a. beroepen Predikant, Ds. O. M. de Boer werd heden in zijn dienstwerk bevestigd door zijnen neef, Dr. J. L. de Boer. Pred. te Blijham naar Hand. X: 2, 3. De bevestigde aanvaardde zijn dienstwerk des namiddags met Gal. 1: 22.

OBERGUM, 31 Oct. Heden ontving de Kerkeraad dezer gemeente het verblijdende bericht, dat Ds. S H. A. Begemann, Pred. te Aduard, de beroeping door ons op hem uitgebracht heeft aangenomen.

NOORD-BRABANT.

BREDA.

KLUNDERT, 15 Nov. Heden deelde ons onze Pred. P. Bartstra mede, dat hij eene beroeping had ontvangen naar Woudsend en toezegging van beroepen te worden te de Lemmer.

HEUSDEN.

AALBURG EN HEESBEEN, 18 Oct. Aan de gemeente werd bekend gemaakt, dat Ds. J. A. C. Nonhebel eene beroeping had ontvangen naar de gemeente te Sprang, welke hij in ernstig beraad heeft genomen.

UITWIJK, 23 Oct Ook Ds. G. O. W. van Geytenbeek, Pred. te Scherpenisse, heeft voor onze beroeping bedankt.

LOON OP ZAND, 28 Oct. Heden werd hier beroepen de Heer J. Langhout, candidaat.

SPRANG, 1 Nov. Heden is hier het berigt ontvangen, dat Ds. J. A. C. Nonhebel, Pred. te Aalburg c. a., voor onze beroeping bedankt.

AALBURG EN HEESBEEN, 1 Nov Ds. J. A. C. Nonhebel deelde heden aan zijne gemeente mede, dat hij geene vrijheid had gevonden de beroeping naar Sprang aan te nemen.

MEEUWEN. Zie Gorinchem (cl. Dordrecht).

EINDHOVEN.

ST. OEDERODE, 8 Nov. Ten einde te voorzien in de vacature, ontstaan door het overlijden van Ds. J. Budding, heeft de Kerkeraad de navolgende alphabetisch gestelde zes- en drietallen van Predikanten geformeerd. Zestal: H. J. Bergsma te Wijngaarden, Dr. T. H. v. d. Honert te Almkerk, J. J. Oudegeest te Donkerbroek, W. Snellen te Driel, J. A. Sperna Wieland te Bergeik en J. D. Tilanus te Dongen. Drietal: Bergsma, Oudegeest en Snellen.

DRENTHE.

MEPPEL.

RUINEN, 23 Oct. Heden werd hier beroepen Ds. W. de Visser, Pred. te Lutten, uit het vooraf gevormde drietal, waarop met hem geplaatst waren DD. J. S. Spandaw en W. M. Houwing, Predd. te Grolloo en Vledder.

COEVORDEN.

NIEUW-DORDRECHT, 15 Nov. R. A. Damsté, van Surhuisterveen tot ons overgekomen, werd heden als Predikant onder ons bevestigd door den consulent, Dr. P. H. Roessingh, Pred. te Emmen, met eene toespraak naar Matth. V: 13, 14. De bevestigde aanvaardde zijn dienstwerk met Matth. VI: 9*a*, 10*a*.

CHRISTELIJKE GEREFORMEERDE KERK.

DUSSEN, 18 Oct. Heden werd hier onder leiding van onzen Consulent Ds. Paschien beroepen G. A. Gezelle Meerburg te Puttershoek.

WESTBROEK, 23 Oct. Beroepen D. van Brummen te Oud-Beijerland.

BERGUM, 28 Oct. Tot ons aller blijdschap heeft onze Leeraar A. van der Sluijs voor de roeping naar Bolsward bedankt.

STEDUM, 25 Oct. Thans is door onze gemeente beroepen A. van Wijk te Sappemeer.

VRIES, 25 Oct. Onze geachte Leeraar A. Zomer is beroepen te Marum.

ALBLASSERDAM, 25 Oct. Deze dag was ons een dag van blijdschap. Onze beminde Leeraar, Cand. Ph. W. H. Eskens, werd onder ons bevestigd door Ds. C. van Proosdij naar 1 Cor. 3: 9. Onze Leeraar aanvaardde de bediening met Ps. 124: 8.

HOOGKERK, 25 Oct. Heden nam onze geliefde Leeraar L. van Delden afscheid van deze gemeente.

UITHOORN, 25 Oct. Onze beroepen Leeraar Cand. Nieuwenhuis werd heden in het heilig dienstwerk bevestigd door Ds. B. C. Felix te Groningen. De bevestigde hield zijn intreê met Rom. 15 : 30.

'sBOSCH, 26 Oct. De e. v. Synode der Chr. Geref. zal D. V.

hier in het volgende jaar worden gehouden en aanvangen den eersten Dingsdag in Juni.

STADS-MUSSEL-KANAAL, 26 Oct. Onze geliefde Leeraar G. Hemkes heeft eene roeping ontvangen naar Bunde, Oost-Friesland.

GOES, 26 Oct. Gisteren maakte onze Leeraar D. de Pree ons bekend, dat Z.Ew. voor de tweede maal eene roeping had ontvangen naar 's Hage.

DOCKUM, 29 Oct. Door de Classis Dockum is geëxamineerd en tot de bediening des Woords toegelaten Cand. H. de Jonge.

AXEL, 1 Nov. Uit een te voren geformeerd drietal is met eenparige stemmen beroepen B. J. van den Berg te Britsum.

WIRDUM, 1 Nov. Beroepen Cand. A. Louis Pz.

MARUM, 1 Nov. Na het bedanken van Ds. A. Zomer is hier beroepen J. Meijer te Oldenhoven.

WESTMAAS, 1 Nov. Heden werd in de dienst des Woords bevestigd onze beroepen Leeraar J. van der Linde, die zich 's namiddags plechtig aan de gemeente verbond.

LANDSMEER, 1 Nov. Na slechts vijf weken herderloos te zijn geweest, genoten we heden het voorrecht, dat onze beroepen Leeraar Cand. J. Westerhuis tot ons werd ingeleid door Ds. Schoolland te Maasland met Coll. 1: 21, 22. Onze Leeraar verbond zich aan de gemeente met Efeze 6 : 19*a*.

LIER, 1 Nov. Heden werd onder ons bevestigd onze beroepen Leeraar Cand. J. Graansma door Ds. A. G. de Waal te Velp. Deze sprak over 2 Cor. 5 : 20, terwijl de bevestigde zich aan de gemeente verbond naar Hand. 12 : 5*b*.

RHOON, 1 Nov. Onze beroepen Leeraar Cand. F. Noordewien werd heden onder ons bevestigd door Ds. J. van Mantgen, die bij deze gelegenheid sprak over Hand. 20: 19. De bevestigde hield zijn intreê met Ps. 4 : 7*a*.

TILBURG, 1 Nov. Aeden werd hier het Evangelisatie-gebouw geopend. Ds. Wiersma sprak bij die gelegenheid over Hand. 4 : 12. Des namiddags werd er Zondagschool in gehouden met een tal van kinderen. 's Avonds trad Z.Ew. nogmaals op voor eene groote schaar, sprekende over de bede: Uw Koninkrijk kome.

HARDINXVELD, 2 Nov. Met algemeene stemmen beroepen Cand. A. Loois Pz.

ALPEN, 2 Nov. Door onze gemeente is beroepen J. Schotel, te Dinteloord.

LEEUWARDEN, 2 Nov. Onze Leeraar J. W. A. Notten, heeft voor de roeping naar Middelharnis bedankt.

STROOBOS, 2 Nov. Bedankt voor Arum door onzen gel. Leeraar J. Bakker.

RUINERWOLD, 2 Nov. Tot onze blijdschap heeft onze Leeraar R. Vos voor de roeping naar Lutten bedankt.

AMSTERDAM, 4 Nov. Tot onze blijdschap heeft Ds. L. Neijens te Sneek onze roeping aangenomen en Ds. P. v. d. Sluijs voor de roeping naar Burum bedankt.

DINTELOORD, 4 Nov. Onze Leeraar J. Schotel heeft voor de roeping naar Gameren bedankt. Thans echter is Z.Ew. beroepen te Alphen.

ROTTEVALLE, 6 Nov. Met algemeene stemmen beroepen J. Bakken, te Stroobos.

ZUTPHEN, 8 Nov. Beroepen G. Strik, te Enschede.

LIVESSENS, 8 Nov. Onze Leeraar E. Seegers heeft voor de roeping naar Stads-Kanaal bedankt.

WEST-BARENDRECHT, 8 Nov. Uit het door den Kerkeraad voorgestelde tweetal is door de gemeente beroepen C. Kuiper te Zegwaard.

PUTTERSHOEK, 8 Nov. Tot onze blijdschap heeft onze Leeraar G. A. Gezelle Meerburg voor de roeping naar Dussen bedankt.

VEENWOUDSTERWAL, 8 Nov. Heden werd onze beroepen Leeraar L. van Dellen in ons midden bevestigd door den Consulent A. van den Sluijs, die tot tekst had 1 Cor. III: 9. De bevestigde hield zijn intrée met 1 Cor. II: 2,

SAPPEMEER, 9 Nov. Wij zijn verblijd, doordien onze Leeraar A. van Wijk voor de roeping naar Stedum heeft bedankt.

COLIJNSPLAAT, 10 Nov. Beroepen Ds. G. de Brool, te Apeldoorn.

BOLSWARD, 10 Nov. Beroepen door onze gemeente A. van Apeldoorn, te Almelo.

ARUM, 10 Nov. Beroepen J. Duursema te Scheemda.

VEERE, 11 Nov. Onze Leeraar P. den Boer is beroepen te Heinkenszand.

BREUKELEN, 15 Nov. Uit een tweetal is hier beroepen S. A. van den Hoorn te Sassenheim.

ZIERIKZEE, 15 Nov. Onze geachte Leeraar Ph. Wessels heeft voor de roeping naar Haarlem bedankt.

WAARDHUIZEN, 15 Nov. Onze beroepen Leeraar, Cand. H. Alting, werd heden in de bediening des Woords bevestigd door zijn vader Ds. J. Alting te Heerde naar 1 Thess. V: 12. 13. De bevestigde verbond zich 's namiddags aan ons met Ps. LI: 14*b* en 15.

GOES, 15 Nov. Naar den wensch van ons hart heeft onze Leeraar D. de Pree voor de roeping naar 's Hage bedankt.

BUNDE, (Oost-Friesland) 16 Nov. Tot onze blijdschap heeft Ds. G. Hemkes onze roeping aangenomen.

WADDINXVEEN, 16 Nov. Gisteren werd onze beroepen Leeraar N. J. Engelberts onder ons bevestigd door Ds. Sluiter te Boskoop. De bevestigde hield 's namiddags zijn intrée.

KAMPERVEEN, 17 Nov. Heden werd alhier eene nieuwe gemeente gesticht onder de leiding van DD. Bavinck en Gispen.

EVANGELISCH-LUTHERSCHE KERK.

GRONINGEN, 4 Nov. Heden werd door den Gr. Kerkeraad, ter vervulling van de door het eervol emeritaat van Ds. J. C. Manssen ontstane vacature, tot Herder en Leeraar beroepen: Ds. W. J. F. Meiners, Pred. bij de Evang. Luth. Gem. te Zaandam.

Het zestal bestond uit Ds. A. A. Bendeker te Doesborgh; G. ... Bruijn te Zutphen; C. H. Kinderman te den Helder; H. C. Lohr ... Kampen, die, na te Rotterdam beroepen te zijn, voor de eer der nominatie bedankte, welke daarop werd aangevuld met Ds. F. D... Nieuwenhuis te Beverwijk; en voorts uit Ds. W. J. Manssen ... Amersfoort en W. J. F. Meiners te Zaandam. Met laatstgen. ... DD. Bruijn en Manssen op het drietal geplaatst.

DEVENTER, 8 Nov. Heden nam onze Herder en Leeraar ... C. de Meijere, als zoodanig beroepen bij de Herst. Evang.-Luth. gemeente te Amsterdam, afscheid van ons met eene leerrede ... Handel. XX: 32*a*. Zijne gemeente, die hem lief had, zag hem ... leedgevoel vertrekken. Vele zigtbare blijken van die toegenegenheid ... hem door gemeenteleden, Kerkeraad en leerlingen na zijn ... aangeboden, mogten daarvan getuigen. God geve zijnen zegen op ... Leeraars verrigten arbeid aan deze plaats en op dien in ... nieuwen werkkring.

TIEL, 15 Nov. Heden in de avondgodsdienstoefening aanvaardde Ds. D. Pont, hulpprediker te Leerdam, zijn dienstwerk als bevestigd Herder en Leeraar in deze gemeente, na daartoe in de voormiddag-godsdienstoefening door Ds. C. L. W. Westhoff, Ev.-Luth. Pred. te Utrecht, voorgesteld te zijn.

HERSTELD EVANGELISCH LUTHERSCHE K...

AMSTERDAM, 23 Nov. Zondagavond 15 dezer, werd Ds. J. C. de Meijere aan de gemeente voorgesteld door Ds. J. P. G. Westhoff, die tot tekst had gekozen Matth. IX: 35—38. Gisteren avond verbond zich de nieuw beroepen Leeraar aan zijne gemeente met eene ... aanleiding van Hand. XXIII: 11*b*. Beide plegtigheden werden ... een zeer talrijke schare belangstellenden bijgewoond.

DOOPSGEZINDE GEMEENTEN.

BAARD, 18 Oct. Tot Leeraar onder ons is beroepen Ds. J. ...nig, thans te Poppingawier.

ALMELO, 18 Oct. Ds. J. Molenaar, thans te Berlicum, heeft het beroep hierheen aangenomen.

NOORDEIND VAN GRAFT, 18 Oct. De eerste godsdienstoefening werd heden in ons nieuw kerkgebouw gehouden onder leiding van onzen vroegeren Leeraar, Ds. J. de Vries Gz., thans te ... die tot tekts zijner rede gekozen had 1 Kor. III: 9*c*.

OUDDORP OP GOEREE, 25 Oct. Heden aanvaardde Ds. E. ...kebakker Jz., vroeger Leeraar aan de Waal op Tessel, de ... bediening in ons midden met een intreêpreek over Matth. VI: ...

WORKUM, 8 Nov. Heden werd door Ds. P. W. Teeuwen van Witmarsum, onze nieuwe Leeraar Ds. J. Westerman Holstijn, tot ons ingeleid met eene leerrede over 2 Petr. I: 19—21; hij deed vervolgens zijne intrede, waarbij hij Ps. XXVII: 13 en 14 tot tekst ...

Stoomdrukkerij Loman, Kirberger & van Kesteren.